

COLECȚIA
«PĂRINȚI ȘI SCRITORI BISERICEȘTI»

A P A R E
DIN INIȚIATIVA ȘI SUB INDRUMAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

I U S T I N
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Digitally signed by Apologeticum
DN: cn=Apologeticum, c=RO, o=Apologeticum, ou=Biblioteca
teologica digitala, email=apologeticum2003@yahoo.com
Reason: I attest to the accuracy and integrity of this document
Location: Romania
Date: 2005.08.10 15:11:57 +03'00'

COMISIA DE EDITARE :

Pr. DUMITRU SOARE (președinte), Pr. Prof. ȘTEFAN ALEXE,
Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, Pr. Prof. ENE BRANIȘTE,
Prof. NICOLAE CHIȚESCU, Pr. Prof. ION G. COMAN, Pr. Prof.
CONSTANTIN CORNIȚESCU, Prof. ALEXANDRU ELIAN, Pr.
Prof. DUMITRU FECIORU, Prof. IORGU IVAN, Pr. Prof.
GRIGORIE T. MARCU, Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU, Pr. Prof.
DUMITRU STĂNILOAE, ION CIUTACU (secretar).

PĂRINȚI ȘI SCRITORI BISERICEȘTI

9

CONTRA LUI CELSUS

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

IUSTIN

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

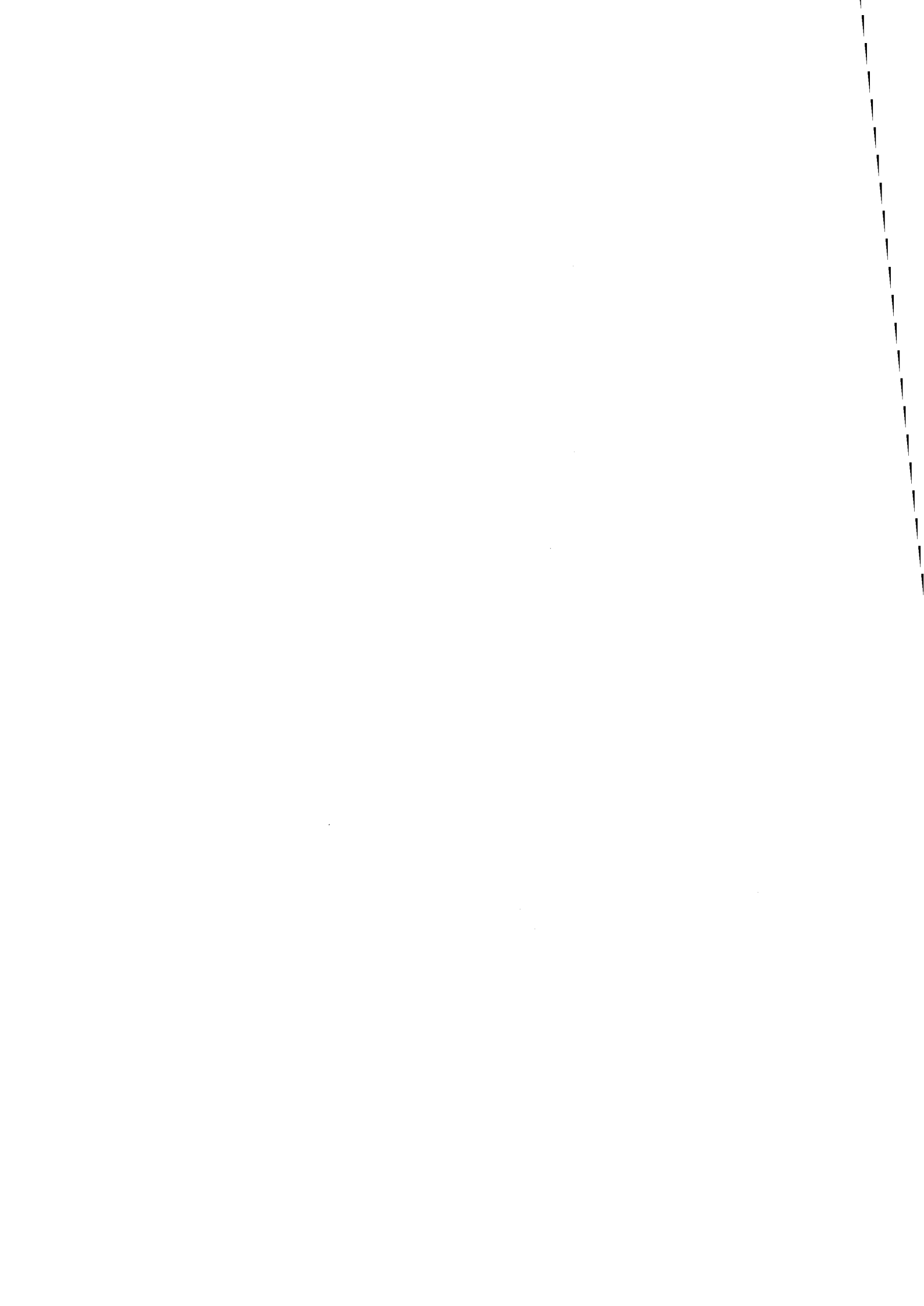
STUDIU INTRODUCȚIV,
TRADUCERE ȘI NOTE DE

PR. PROF. T. BODOGAE

COLABORATORI:
PROF. N. CHIRCĂ, TEODOSIA LAȚCU

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI - 1984

STUDIU INTRODUCŢIV

După ce, în primele două volume, am prezentat din scrierile lui Origen unele lucrări exegetice la cărţi din Vechiul şi Noul Testament, iar în cel de al treilea am pus la dispoziţia cititorilor prima încercare de sistematizare a crezului creştin (*Despre principii*), precum şi două apreciable lucrări de catehetică şi de morală creştină (*Convorbirile cu Heraclide* şi *Despre rugăciune*), de astă dată oferim, în traducere românească, o lucrare de teologie fundamentală cu titlul *Contra lui Celsus*, unică, în genul ei, în primele trei veacuri creştine, cea mai voluminoasă şi cea mai cunoscută operă a marelui teolog alexandrin. Dacă în celelalte scrieri preocupările lui Origen rămâneau oarecum în cercul mai restrâns al Bisericii creştine, de data aceasta, el iese în lumea mare a Imperiului Roman de la mijlocul secolului al treilea, abordând probleme din cele mai variate din viaţa societăţii de atunci: de filozofie şi mitologie, probleme sociale, culturale şi economice şi de spiritualitate creştină şi gnostică deopotrivă. Dacă ne gândim că, din pricina lipsei de înţelegere a unor ierahi alexandrini, Origen a fost nevoit să trăiască, în a doua parte a vieţii lui, într-un exil continuu, în Palestina, rămîne ca un fapt straniu, dar în acelaşi timp şi ca o binecuvîntare a vremii, faptul că i-a rămas lui sarcina de a scrie acum, cînd se apropia de 65 de ani, cea mai completă lucrare de apărare a învăţăturii creştine împotriva celei mai temeinice opere de defăimare a învăţăturii creştine, izvorîte din rîndul învăţaţilor păgînismului muribund, lăsîndu-ne astfel moştenire o lucrare de vastă informaţie cum nu va mai înregistra Biserica creştină decît poate peste 200 de ani, pe vremea Fericitului Augustin (*De civitate Dei*). E drept că, fiind obligat să rămînă legat de textul operei pe care o combătea, scrierea lui Celsus, Origen în scrierea sa lasă mult de dorit, fiindcă îngrămădeşte prea multe date într-o formă uneori prolixă, în schimb, nici într-o altă lucrare n-a dat dovadă de atîta erudiţie, de cugetare atît de adîncă şi de atîta emo-

ție și entuziasm creștinesc pentru tot ce însemna lucrarea lui Dumnezeu, pe care Biserica o desfășura în acea vreme în lume ¹.

Cine era Celsus, autorul pe care-l combate Origen în această scriere? În ce timp a trăit el? De peste 100 de ani s-a încercat, de mai multe ori, să se dea un răspuns satisfăcător acestor întrebări, dar fără succes. Se știe că acum vreo 40 de ani s-au descoperit, în copii scrise pe papirus, câteva opere ale lui Origen, unele complet necunoscute. S-a descoperit atunci și o variantă manuscrisă conținând 1/3 din textul primelor două cărți din scrierea pe care o publicăm aici, dar nici ele n-au adus ceva nou în această privință ². Singurele informații despre persoana lui Celsus sînt numai cele pe care le oferă analiza textului acestei scrieri. În schimb, așa cum va putea observa oricine, Celsus a fost o personalitate de prim rang a lumii antice. Îndeosebi trei sînt calitățile pe care le poseda: de polemist incisiv, de savant apreciabil și de filosof care cunoștea aproape întreg evantaiul diferitelor direcții filosofice ale antichității. Din păcate cunoștințele sale privitoare la Vechiul și Noul Testament nu sînt prea extinse și nici prea sigure. Cunoștea mai bine Vechiul Testament și Evangheliile, în schimb cărțile proorocilor și mai ales epistolele pauline îi rămăseseră necunoscute. Din istoria și tradițiile evreilor cunoștea multe lucruri, totuși multe din aceste cunoștințe erau unilaterale și greșite. De pildă, pe evrei îi socotea a fi de origine egipteană, niște sclavi ignoranți, care s-au răsculat împotriva faraonului, bandă de aventurieri și criminali ³. Cunoștea și ereziile și sectele din Biserica creștină, dar nu era sigur pe datele ce le avea. Mai mult, cunoștea destule lucruri despre mitologiile popoarelor antice, despre oracole și alte așezăminte religioase și sociale ale lor. Ne putem închipui, așadar, că, în calitate de reprezentant al culturii și religiei din statul sclavagist antic, el a dat de lucru în mod serios creștinilor și în special lui Origen, atunci cînd a atacat și a defăimat iudaismul și creștinismul, spunînd că acesta ar propaga ignoranța și minciuna, că Iisus ar fi fost un impostor și un magician, că Biserica și învățătura ei n-ar fi adus în lume nimic original și că, prin neparticipare la actele de cult moștenite prin tradiții de Imperiul Roman, creștinii ar submina unitatea imperiului, de aceea ar fi momentul să părăsească atitudinea evazivă și de neîncredere față de ideologia societății, integrîndu-se și angajîndu-se mai activ în viața publică în

1. A se vedea observațiile lui O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlicher Literatur*, II, Freiburg i. Br., p. 164, unde citează părerile entuziaste ale primului editor științific a lucrării lui Origen, P. Koetschau, *Origenes Werke*, I Leipzig, 1899, pag. XXIV; LII.

2. J. Scherer, *Extraits des livres I et II du Contre Celse d'Origene d'après le Papyrus no. 88747 du Musée du Caire*, La Laire, 1956.

3. Un popor care n-a avut «nici vechime, nici cultură», I, 14, 26; III, 5 etc.

clipele grele, cînd ajutorul tuturor se simte necesar atît în viaţa interioară, cît şi în cea exterioară a statului. Cu calm, cu o informaţie bogată şi cu multă căldură sufletească, Origen combate una după alta ne-nunţările învinuirii şi defăimării — căci, din păcate, aici rezidă unele din scăderile argumentării lui Celsus, că e prea pătimaşă şi lipsită de bună credinţă — demascînd confuziile preopinentului său şi demonstrînd că învăţătura creştină este incomparabil superioară ideologiei păgîne, îndeosebi pentru motivul că ea a adus o preţuire mai mare a omului în familie şi în societate, iar în ceea ce priveşte colaborarea la viaţa publică creştinii sînt bucuroşi să-şi dea tot concursul în sprijinirea ţintelor superioare ale vieţii individuale şi de stat.

În general, dincolo de bogăţia şi temeinicia informaţiei cu care Origen a ştiut să apere adevărul creştin, ceea ce impresionează, în primul rînd, în această scriere, este convingerea autorului că creştinismul este o religie revelată de Dumnezeu, de aceea oricît de aprigă şi de savantă a fost critica lui Celsus ea era totuşi neputincioasă, pentru că, în fond, Origen nu apăra numai o doctrină, ci mai ales realitatea supranaturală a energiei divine acţionînd în istorie, care contribuia astfel la înobilarea vieţii întregii omeniri.

Dar să nu avansăm.

După afirmaţia lui Origen însuşi, se cunosc «doi Celsus, amîndoi adepţi ai lui Epicur, unul de pe vremea lui Nero, celălalt de pe vremea lui Adrian sau ceva după el»⁴. Ca să se poată face mai uşor identificarea polemistului pe care-l combate Origen, trebuie să recurgem la analizarea mai atentă a cîtorva pasaje ale scrierii de faţă, în care se fac aluzii la fapte istorice cunoscute.

Unul din aceste fapte îl constituie referirea repetată a lui Celsus la cîteva din mişcările eretice şi sectare din sînul vieţii creştine. Aşa e cazul cu Marcion⁵ şi ucenicul său Apelles⁶, de care amintesc atît Iustin Martirul, cît şi Irineu, ca activînd pe vremea împăratului Antonin Piul (138—161). Despre o altă aderentă a lui Marcion, cu numele Marcelina, ni se relatează că a fost trimisă de Marcion la Roma⁷, pe vremea papei Anicet (158—168). Interesante sînt şi relatările despre alţi eretici, cum sînt ofiţii, caianii, carpocratienii⁸. În general, toate ştirile acestea vizează evenimente care se potrivesc veacului II, cum

4. I, 8.

5. II, 7; VI, 53; 74.

6. V, 54.

7. V, 62.

8. III, 13; VI, 24; 28; 30; VII, 40.

bine observa A. Harnack, așa încît cercetătorii s-au oprit la cel de al doilea Celsus, din vremea lui Adrian și a succesorilor lui⁹.

Dar și felul în care se descrie starea creștinilor din Imperiul Roman ne face să înțelegem că timpul în care-și scria Celsus pamfletul său împotriva creștinilor era un timp de nesiguranță: creștinii rătăceau prin temniță, chinuți pînă la moarte¹⁰ («te leagă și te duce la chinuri, te răstignește chiar») ¹¹. Cercetători recentți, H. Chadwick și alții, opinează ¹² că aluziile acestea se potrivesc cel mai bine la persecuția din anul 177 de sub Marc Aureliu, care știm că a bîntuit cumplit mai ales în Galia și în Asia Mică, despre care ne informează atît de palpitant Eusebiu de Cezareea în *Istoria bisericească*¹³.

În sfîrșit, un pasaj din ultima carte ne vorbește de «cei care țin acum cîrma «imperiului»¹⁴, dovadă că trebuie să ne gîndim la o etapă cînd se practica la conducerea statului o coregență sau asociere la domnie, care nu putea fi decît una din cele două formații: Marc Aureliu + Verus (161—169) și Marc Aureliu + Commodus (176—180). Avînd în vedere pasajele amintite mai sus, în care se descriu ca și în «raportul Bisericilor din Lyon și Vienne către cei din Asia și Frigia», că «zilnic erau arestați alți creștini»¹⁵, înclinăm să credem că cercetătorii s-au oprit la răstimpul dintre 176—180. E bnie să subliniem că exprimarea confuză a lui Celsus, dar și fraza lui Origen, de multe ori greu de înțeles, nu îngăduie să se scoată concluzii clare. Se știe că opera lui Celsus s-a pierdut cu totul, iar forma pe care a avut-o la început se cunoaște din fragmentele păstrate după 60 de ani de către Origen, unele reproduse textual, altele în exprimare indirectă, iar altele redînd doar cîte o expresie sau două din fraza lui Celsus. În situația aceasta s-a încins o lungă polemică între cercetători, care, fie că au căutat să reconstituie opera lui Celsus din fragmentele păstrate în cele 9 cărți ale sale, fie că, traducînd sau studiînd întreagă lucrarea lui Origen, s-au împărțit în două tabere, atunci cînd a fost vorba să identifice mai de aproape personalitatea lui Celsus. E interesant că în același loc în care spunea despre Celsus că e «epicureu», Origen afirma că «sufletul omenesc e înrudit cu Dumnezeu»¹⁶, ceea ce numai adepții platonismului o puteau spune. De fapt, în pamfletul său, Celsus (căci în fond scrierea lui

9. Ad. Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur*, I, Leipzig, 1897, p. 314.

10. VIII, 41.

11. VIII, 39; 69.

12. H. Chadwick, *Origen, Contra Celsum*, translated with an introduction and notes, Cambridge, 1953, introducere, pag. XXVI, XXXVIII.

13. Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, V, 2—63.

14. VIII, 71.

15. Eusebiu, *Istoria bisericească*, V, 1, 13.

16. I. 8.

Celsus are caracterul unui pamflet) se dovedește mult mai apropiat de Platon decât de Epicur, întrucît la operele lui Platon se referă mult mai des decât la cele ale lui Epicur¹⁷. Poate că lucrurile ar trebui înțelese în sensul că în evoluția celor două școli filosofice, epoca în care trăia Celsus era dominată de un eclecticism de o orientare mai liberală, așa că, scriind de pe poziții pozitivist-materialiste și tăgăduind de cele mai multe ori rolul Providenței dumnezeiești în dezvoltarea istorică a societății, Celsus a putut fi taxat de Origen ca epicureist. Întrucît într-un alt pasaj¹⁸ Celsus dă să se înțeleagă că a scris și o combatere a magiei, și întrucît și un alt Celsus (amic declarat nu numai al lui Epicur, ci și al lui Lucian de Samosata, cunoscutul critic al moravurilor antichității, dar care a scris și usturătoare ironii la adresa creștinismului)¹⁹ a scris și el un astfel de tratat «împotriva magiei»²⁰, mulți cercetători au căutat să identifice pe preopinentul lui Origen cu amicul lui Lucian, deși acest «amic» a acționat ca dușman al lui Epicur²¹, atunci cînd i-a ars acestuia opera principală *Principiile cele mai de seamă*²². Pentru identificarea celor doi Celsus «epicurei» s-au pronunțat în 1873 Th. Keim²³, în 1862 E. Renan²⁴, în 1897 Ad. Harnack²⁵, în 1960 Schwartz²⁶, iar pentru părerea cealaltă au rămas E. Pélagaud²⁷ (1878), K. Neumann și P. Koetschau (1899—1900), P. de Labriolle (1935)²⁸, H. Chadwick (1953)²⁹ și C. Andresen (1955)³⁰. Desigur că nu are putere de convingere nici faptul că unul din copiii lui Lucian a notat pe marginea textului operei acestuia: «Cels e cel care a scris contra noastră, a creștinilor, 8 cărți pline de năzbitii, pe care le-a combătut în chip minunat Origen cel evlavios»³¹. Oricum, revenind la autorul pe care-l combate Origen, nu este ușor de înțeles cum un admirator al lui Epicur se rușinează mereu să-și mărturisească

17. M. Borret, *Origène, Contra Celse*, vol. V, Paris, 1976. Indice pag. 313—314.
18. I, 68. (Epicur), 337—341 (Platon).

A se vedea îndeosebi «despre moartea lui Peregrin» în Lucian, *Opere alese*, trad. R. Hîncu, București, 1959, p. 488 ș.u.

20. Lucian, *Alexandru sau profetul mincinos*, cap. 21 în același volum, pag. 519.

21. *Idem*, cap. 25, pag. 521.

22. *Idem*, p. 530.

23. Th. Keim, *Celsus Wahres Wort älteste Streitschrift antiker Weltanschauung gegen das Christentums vom Jahre 178 n. Chr.* Zürich, 1873.

24. Ernest Renan, *Marc Aurel et la fin du monde antique*, Paris, 1882, p. 346.

25. Ad. Harnack, *op. cit.*, p. 315.

26. I. Schwartz, *Du Testament de Levi au Discours véritable de Celse*, în «*Rev. d'hist. et de Phil. Relig.*», 1960, p. 126 ș.u.

27. E. Pélagaud, *Un conservateur au second siècle : étude sur Celse...*, Lyon, 1878.

28. P. Koetschau, *op. cit.*, XXII.

29. H. Chadwick *op. cit.*, p. XXXVIII.

30. C. Andresen, *Logos und Nomos. Die Polemik des Celsus wider das Christentum* Berlin, 1955.

31. M. Borret, *op. cit.*, vol. V, p. 135.

această admirație. Dar, vorba unui distins patrolog francez, mai bine să nu se precizeze lucrurile ³².

Despre *titlul cărții combătute de Origen* și despre semnificația lui s-a scris mult. Cuvintele *λόγος ἀληθής* pot însemna în românește fie «cuvînt adevărat», fie «învățătură adevărată», fie «temei adevărat», sau chiar «credință adevărată». În orice caz, așa cum a rămas formulat el e mult prea concis și e natural că sună provocator pentru orice om care are pretenția că spune un adevăr de valoare în numele unei ideologii greșite și depășite, cum era cultura lumii sclavagiste, în numele căreia voia Celsus să reformeze, prin ironie și defăimare, credința creștină. Origen a simțit pretenția nejustificată a preopinentului său și de aceea o ia în ris pentru «nerușinarea și lăudăroșenia cu care defăimează credința creștină», atunci cînd afirmă că «Dumnezeu nu se putea îndrăgosti de frumusețea unui trup pieritor, cum era al mamei lui Iisus», cu atît mai mult cu cît ea «era de neam slab și alungată de soțul ei!» ³³. Pe Origen l-a mai tulburat mult și pretenția lui Celsus că el «știe tot» ³⁴, cunoaște totul despre evrei, despre creștini, despre toate concepțiile filosofice. Or, din expunerea lucrării reiese că Celsus nu cunoștea chiar toate lucrurile. Unul din ultimii cercetători ai problemei, Carl Andresen, a prezentat lucrurile cu totul altfel. El învinuiește pe Origen că a denaturat concepția lui Celsus, care ar fi căutat să-și apere teza pe temeiurile viziunii sale de platonist tîrziu, pentru care, zice Andresen, tot ce-i adevăr vechi e și lege adevărată ³⁵. De aceea aluziile sale despre «marea vechime» (I, 14; IV, 36) a unei «învățături adevărate» (VI, 9, 58 etc.) ar fi fost o lege, o dogmă (VIII, 68) pentru Cels, pe care Origen n-a înțeles-o. În realitate citatele din Homer, din Platon și din alți scriitori antici n-au fost făcute spre a apăra o «tradiție istorică» stabilită, ci sînt păreri sau opinii ale celor două curente care se confruntau, cea păgînă și cea creștină. De aceea Andresen exagerează cînd traduce un adverb ca *αλόγως* (I,9) prin «în mod neistoric» în loc de «nerațional». Același procedeu îl folosește și în alt loc (IV, 31) ca să poată pune semnul egalității între Logos și Nomos, între credință și obicei sau lege adoptată de stat. Nu tot ce-i vechi e și adevărat, răspunde Origen atunci cînd combate rătăcirile politeiste și divinizarea animalelor (I, 12, 79 etc.).

32. Ch. Puech, *Histoire de la littérature chrétienne*, tome II, Paris, 1928, p. 414—415.

33. I, 39—40.

34. I, 12.

35. C. Andresen, *op. cit.*, p. 381.

Într-un fragment³⁶ Celsus acuza pe iudei și pe creștini, «acești paznici de capre și de oi», că s-au rupt fără temei logic (ἀλόγως) de idolatrie și în mod revoluționar au acceptat credința într-un singur Dumnezeu. Origen răspunde că legea sau obiceiul (ὁ νόμος) de pînă atunci nu se baza pe adevăr, ci pe ceva întîmplător. De aceea, Origen cere să vedem în λόγος ἀληθῆς mai curînd un temei sau o «cerință după adevăr» deplin, așa cum reiese din fragmentul unde se vorbește de «temeiul adevărat al proorociilor», sau în alt loc (VI, 74), unde ambele cuvinte au înțeles de «temei adevărat».

Combătînd rătălmăcirile, Origen vrea să arate cititorului că e mai corect să boteze pamfletul lui Celsus «Discurs adevărat», întrucît în multe locuri opera e numită «carte» sau «scriere»³⁷. Aceasta cu atît mai mult cu cît însuși titlul de «λόγος ἀληθῆς» s-a dovedit a fi «expresie tehnică», folosită de cugetătorul platonice Antifon³⁸ și chiar de Platon însuși cu înțeles de «instrument de căutare a adevărului». De aceea noi am rămas la titlul de «Discurs adevărat» ca și editorul francez.

Locul unde și-a scris Celsus opera pare să fi fost Alexandria, cu toate că unii au optat pentru Roma, dată fiind pledoaria de cald patriotism de la sfîrșitul scrierii, în care se fac aluzii la unitatea materială și spirituală a imperiului și la capitala lui, ca simbol al acestei unități. Așa a crezut de pildă E. Pélagaud³⁹.

Dar tot acolo⁴⁰ se critică și pretenția puterii pămîntești de a se ridica mai presus decît puterea lui Dumnezeu, ceea ce este o aluzie directă la practica zeificării persoanei imperiale. Faptul că în multe pasaje se întîlnește expresia «Dumnezeu cel peste toate»⁴¹, care ne aduce aminte de religia egiptenilor, precum și de unele amănunte în legătură cu lumea orientală⁴², cum e cazul cu cinstirea adusă lui Antinoos⁴³ și mai ales cu popularizarea tot mai vie a noțiunii Logosului (datorită în mare parte iudeilor eliniști din capitala Egiptului care număra peste 100.000 de astfel de «prozeliti»), ne face să credem că este mai probabil să fi fost scrisă în Alexandria. Dar acest lucru nu se poate afirma cu siguranță atît timp cît tot așa de multe amănunte se dau și despre Pitagora, despre cultul zeului persan Mithras, despre gnosticism și despre oracolele grecești prezentate în întreg spațiul mediteranean.

36. I, 23. Observația lui Andresen, *op. cit.*, p. 200—211. La fel în legătură cu fragmentele III, 4; VI, 74 și VII, 68.

37. A se vedea III, 4; VI, 74; VI, 41; VIII, 51; 62 — scriere; IV, 62; VIII, 41 — carte.

38. IV, 25; 84.

39. Menon 81 a. citat după M. Borret, *op. cit.*, p. 173.

40. VIII, 69 precum și IV, 73.

41. I, 24; V, 41 etc.

42. VII, 3—11.

43. III, 36; V, 63.

Structura și cuprinsul scrierii.

S-a spus, pe bună dreptate, că este imposibil să găsești o indicație precisă a unui plan general. Cele 8 cărți au fiecare între 68—99 de paragrafe, în textul cărora de multe ori nu știi cine vorbește: Celsus sau Origen. Unde s-a putut face diferențiere sigură, s-a adoptat sublinierea pasajelor citate textual⁴⁴. Din aceste citate celsiene s-a încercat să se reconstituie opera polemistului păgîn. Dintre cele mai merituoase ediții de «reconstituire» amintim pe aceea a lui Th. Keim în 1873. După 5 ani francezul E. Pélagaud, mare admirator al lui Celsus, a fost cel dintîi care a formulat ideea că Origen a folosit operele lui Iustin Martirul, afirmînd că însuși *λόγος ἀληθῆς* ar fi un răspuns al culturii păgîne față de apologiile acestuia. În 1925 un alt francez, L. Rougier, afirma că în opera lui Origen se cuprind 7/10 din textul scrierii lui Celsus și 9/10 din ideile acestuia⁴⁵. Cea mai migăloasă încercare de reconstituire a textului ne-o dă germanul R. Bader în 1940, care are meritul, între altele, de a fi dovedit că titlul operei celsiene *λόγος ἀληθῆς* provine de la Platon, anume din «Epistola VII, 342» și «Menon», unde el are înțelesul de «adevăr dovedit»⁴⁶ (Wahrheitsgemässer Beweis) așa cum a fost citat în această lucrare în cartea VI, 9. Despre Andresen am vorbit în alt loc.

Cuprinsul lucrării este foarte variat și cu anevoie de sistematizat. Totuși, în afară de o prefață (care după unii cuprinde, pe lîngă cele 6 paragrafe ale predosloviei propriu-zise, încă 27 de paragrafe din cartea primă) și de o încheiere patetică (VIII, 72—76), lucrarea s-ar putea grupa în trei mari compartimente, dintre care primul (I, 14 — II, 79) s-ar putea intitula «creștinismul e de dată foarte recentă și de origine suspectă», al doilea (III, I — V, 65) ar vrea să arate că «temeiurile doctrinale ale creștinismului sînt mincinoase», iar cel de al treilea (VI—VIII, 72) ar vrea să arate lumii că «valorile doctrinale ale creștinismului sînt nule».

Să exemplificăm doar cîteva din tezele lui Celsus, spre a se putea vedea modul lui de «informare» și de comentarii, urmînd ca cititorul să adîncească singur, cu atenție, desfășurarea criticii și a replicilor.

Inteligent cum e, dar prezentînd lucrurile cu ură și cu ironie, Celsus zeflemisește însemnătatea omului în planul de mîntuire a lumii, atunci cînd spune: «Ca niște lilieci sau ca furnicile ieșite din furnicar, ca niște broaște pe malul bălților, ori ca niște viermi în gunoaie, așa se întrec creștinii, întrebîndu-se mereu care din ei ar fi cei mai păcătoși, dar declarînd, în același timp, că ei sînt centrul universului: numai de dra-

44. Folosită întîi de Chadwick, apoi de M. Borret.

45. Citat după M. Borret, *op. cit.*, p. 144.

46. M. Borret, *op. cit.*, 146—148.

gul lor conduce Dumnezeu lumea, numai cu ei comunică, deoarece, fiind asemenea cu Dumnezeu, urmează în vrednicie imediat după Dumnezeu». Iar, referindu-se la controversele dintre creștini și iudei, ori eventual și între eretici, el continuă cu aceeași ironie: «Ne putem închipui de ce neînțelegerile dintre viermi și broaște sînt mai ușor de suportat decît cele ce discută între ei iudeii și creștinii»⁴⁷.

Iată un alt pasaj semnificativ despre felul în care prezenta Celsus credința Bisericii creștine: comparînd credința noastră cu cea a egiptenilor el vede «pe dinafară coloane și statui impunătoare, care îți provoacă respect, dar cînd ai pătruns în interior ajungi să contempli ca obiect de adorare o pisică, o maimuță, un crocodil, un șap și un ciine». Citînd acest pasaj din pamfletul lui Celsus, e firească întrebarea lui Origen: «Ce asemănare poate fi între măreția unui templu egiptean și ceea ce se întilnește la noi la creștini? Ce ar exista la noi, care să se asemene cu acele animale necuvîntătoare, care acolo, în dosul acestor mărețe pridvoare, sîrvesc drept obiect de adorare? Nu cumva proorociile și adorarea Celui Atotputernic? poate mai curînd smerenia lui Iisus, care s-a dovedit o binefacere pentru mîntuirea lumii întregi»⁴⁸.

Spre deosebire de stilul de pamflet al lui Celsus, combaterea scrisă de Origen este senină, temeinică, plină de răbdare. La învinuirile răutăcioase că creștinii ar fi doar «o adunătură de apași», «minți slabe, oameni de nimic, fără nici o știință de carte, sclavi, femei, copii», «Biserica, un spital al tuturor epavelor vieții», Origen răspunde că una e smerenia de bunăvoie, trăsătura sufletească principală a lui Iisus și a aderenților Săi, și altceva e decăderea sufletească. E drept, zice el, că în această mulțime, cei simpli și neștiutori formează majoritatea, dar însuși Celsus recunoaște că «și între creștini sînt destui înțelepți capabili să înțeleagă și lucrurile duhovnicești înalte»⁴⁹. Și apoi «să nu uite Celsus că a blama lipsurile altora dovedește tocmai lipsă de înțelepciune»⁵⁰. «Voi vorbiți cu dispreț despre creștini, despre care vă îndoiiți că ar putea ajunge să cunoască pe Dumnezeu»⁵¹, dar «există o înțelepciune lumească (cea infumurată), pe care noi o socotim nebunie înaintea lui Dumnezeu, dar în același timp există și o înțelepciune a lui Dumnezeu, pe care harul Lui o împărtășește celor ce se dovedesc vrednici de ea»⁵². Cea dintîi e operă omenească, neputincioasă să salveze pe om și de care nu se pot împărtăși decît cîțiva inși, pe

47. IV, 23.

48. III, 17.

49. I, 27.

50. III, 44.

51. VII, 53.

52. VI, 13—14.

cînd cealaltă a venit pentru mîntuirea tuturor. «Nu vreau să condamn pe Platon, zice Origen, pentru că el a adus multe lucruri bune oamenilor, în schimb îi lipsește puterea care îmbogățește și cîștigă sufletește mulțimile»⁵³. Aici și stă tăria de necontestat a argumentării lui Origen: pentru el creștinismul e în primul rînd faptă, trăire, numai în al doilea rînd e doctrină. Transformarea moravurilor, puterea martirilor, credința apostolilor, răspîndirea rapidă a creștinismului, chiar vindecarea prin lucrarea Bisericii de multe patimi trupești și sufletești⁵⁴ — iată ceea ce aduce «nou» în lume creștinismul, zice Origen, cu toate că cei ce se încred numai în interese pămîntești nu pot pricepe taina acestor lucruri. Aici e «lucrarea lui Dumnezeu în suflete, care este în stare să mîntuiască pe om»⁵⁵.

«Celsus ne trimite la Epictet și la alți dascăli și eroi ai antichității (zice Origen), să-i admirăm cuvîntul curajos cu care a acceptat scîntirea piciorului. Dar acest cuvînt nu se poate compara cu faptele și cuvintele extraordinare ale lui Iisus, pe care Celsus le disprețuiește»⁵⁶. «E greu, zice Platon (în opera *Timeu*), să afli pe Părintele acestei lumi, și aflîndu-L e imposibil să-L comunicî». La acestea Origen zice: «Mărturisesc că această cugetare e sublimă și admirabilă. Dar iată că Cuvîntul lui Dumnezeu comunică tuturor ceea ce Platon spune că este imposibil să faci»⁵⁷.

Celsus n-a înțeles sensul veșnic și suprafiresc al operei mîntuitoare a lui Iisus. El credea că puterea legilor vremelnice constă în faptul că ele erau legate de cultul zeilor și oracolelor. Origen a dovedit că nu orice tradiție și orice lege a vremii aceleia merita respect. «Cels nu ne spune, zice Origen, de ce este păcat să calci o lege care poruncește să te sinucizi prin foc, să te căsătorești cu mama ta, să-ți omori oaspeții, să sacrifici prunci zeului Saturn». «Dacă astfel de legi sînt o împlinire, atunci înțelegem de ce, chiar din epoca antică, înțelepții ca Sofocle și Cicero le-au disprețuit»⁵⁸.

E drept că suita învinuirilor lui Celsus și a răspunsurilor lui Origen este cu mult mai bogată decît am schițat-o aici. Dar, în orice caz, cu răbdare și înțelegere cititorul se va putea convinge că lucrarea merită a fi citită și adîncită.

53. VI, 2—3.

54. I, 9; II, 77; III, 6; III, 9.

55. VII, 54.

56. III, 14.

57. VII, 42.

58. V, 27—28, 37.

În legătură cu greutatea de a urmări expunerea lucrării atragem atenţia cititorului că exprimarea polemistului şi apologetului lasă mult de dorit atât în claritate, cât şi în mijloacele literare folosite. Origen declară de multe ori⁵⁹ că «nu pot lăsa învinuirea fără s-o examinez». «M-am silit să păstrez ordinea cărţii lui Celsus»⁶⁰. Chiar la început, în prefaţă, el asigură pe cititori: «gîndul meu iniţial a fost acela de a preciza întii capetele de învinuire, urmînd ca după aceea să-mi alcătuiesc cuvîntarea ca un tot organic. De la o vreme, însă, chiar tema mi-a dat să înţeleg că este mai bine să combat, una după alta, pe cît îmi stă în putere, învinuirile aduse de Celsus împotriva noastră»⁶¹.

Acesta e motivul pentru care expunerea e prolixă şi greoaie, uneori chiar penibilă⁶². Aflăm multe pasaje neclare, multe repetări plictisitoare⁶³. Uneori fraza se lungeste peste măsură (IV, 74), alteori se întrerupe⁶⁴, alteori se omit pasaje⁶⁵. Citaţia lungă din Herodot (V, 34), despre legi, ar fi trebuit să urmeze după V, 25.

Sînt cîteva pasaje cu material destul de indecent, descriind aventuri erotice sau scene neserioase, cu limbaj dur, plin de observaţii răutăcioase, cu expresii prea libere sau pitoreşti, de pildă «tîrg de poveşti prin pieţe». E dezonorantă vulgaritatea cu care vorbeşte Celsus despre Domnul Hristos⁶⁶.

Cercetătoarea germană Miura Stange⁶⁷ a căutat, parcă prea fără jenă şi evlavie, să provoace risul întrebînd dacă Maica Domnului era sau nu frumoasă, dacă orice păcătos şi nenorocit erau chemaţi să vină la Hristos, dacă e de judecat scena antropofagilor relatată după Herodot, dacă diagrama ofiţilor are sau nu o anumită curiozitate.

Cititorul e rugat să citească cu atenţie şi cu înţelegere pasaje de genul acestora, să nu se lase tulburat de agresivitatea exprimării, de falsitatea ori răutatea informaţiei, de stîngăcia expunerii.

Har Domnului, sensibilitatea şi evlavia lui Origen îi poate oferi ca recompensă multe exprimări pline de credinţă şi eroism. Tot cu înţelegere trebuie urmărite şi scăderile scrisului lui Origen, datorită temperamentului său ascetic.

Despre motivele şi scopul lucrării de faţă Origen ne dă cîteva detalii semnificative.

59. I, 28; III, 4; VI, 16.

60. II, 46.

61. Prefaţa, fragmentul 6.

62. I, 40.

63. II, 5; 32; 46; IV, 18; V, 53; VI, 13; 60 etc.

64. IV, 74; VII, 27.

65. II, 32, 39; III, 63; IV, 7; V, 65; VI, 22; 74.

66. II, 5; 33—47; 54—73; III, 63; IV, 11; V, 14; VI, 51; 74.

67. Miura Stange, *Celsus und Origenes*, Giessen, 1926. A se vedea mai ales I, 39; III, 59; V, 24; 34.

Întrucît trecuseră vreo 70 de ani de la redactarea pamfletului lui Celsus fără ca nimeni să fi amintit de el, iată că la un moment dat același Ambrozie, prietenul și patronul lui Origen, care știm că a îndemnat și subvenționat bănește înjghebarea celor mai multe și mai extinse scrieri ale învățatului teolog alexandrin, a cerut acestuia să compună o combatere a afirmațiilor defăimătoare făcute de păgînul Celsus. Origen a ezitat un timp să răspundă, probabil pentru că și-a dat seama că, atît despre scrierea lui Celsus, cît și despre judecata la care a fost pus Iisus, s-ar putea spune ceea ce s-a scris în Evanghelie, că «din răutate L-au dat pe El»; de aceea, spunea Origen, în astfel de cazuri ar fi mai bine să se urmeze pilda lui Iisus, Care «tăcea» în fața celor ce-L acuzaseră pe nedrept. «El tace și acum în fața atîtor învinuiri⁶⁸, zice Origen mai departe, și nu-Și deschide gura să Se apere (în scris sau verbal), ci prezintă și azi drept apărare... mărturia strălucitoare a faptelor, singura în stare să răstoarne orice minciună». Totuși, continuă el, «ca să nu se pară că m-aș da înapoi în fața însărcinării ce mi-ai dat, prea cucernice Ambrozie, m-am silit, cît mi-a stat în putere, să răspund la fiecare din învinuirile puse în scris de către Celsus, cu toate că acestea nu sînt în stare să zguduie pe nici unul din credincioșii noștri»⁶⁹. Aceasta pentru că «mai mult chiar decît eresurile filosofice», amăgirile lui Celsus sînt în fond o «înțelepciune deșartă».

Ca dovadă că Origen și-a dat seama care a fost intenția lui Celsus atunci cînd și-a compus pamfletul, reproducem cuvintele următoare din predosloviea cărții: «această carte (a lui Celsus) n-a fost scrisă pentru adevărații creștini, ci ori a fost menită pentru cei care n-au ajuns încă să guste din credința în Hristos, ori pentru cei care — după cum spune apostolul — fac parte din categoria celor slabi în credință»⁷⁰. Dacă ne gîndim la apelul călduros adresat creștinilor, în ultimele paragrafe ale pamfletului, de a «nu se rupe de tradițiile vechi», atunci vom înțelege în adevărata ei lumină argumentarea lui Origen, care revine ca un leit-motiv în mai multe pasaje ale răspunsului său, că întreaga cugetare a lui Celsus izvora din faptul că factorii de răspundere ai regimului sclavagist simțeau că le fuge terenul de sub picioare în fața răspîndirii rapide a creștinismului, cu toate că acesta fusese pus la cele mai grele încercări. «Încă de la început, zice Origen, totul stătea împotriva răspîndirii învățaturii lui Iisus, dar ea s-a dovedit biruitoare atît în întreaga Eladă, cît și în ținuturile barbare»⁷¹.

68. Prefață, 2.

69. Prefață, 4.

70. Prefață, 6.

71. I, 27.

În legătură cu data scrierii lui «Κατὰ Κέλσου» Eusebiu de Cezareea afirma că «la o vîrstă cînd trecuse de 60 de ani»⁷², într-o vreme cînd «credinţa se răspîndise în mod deosebit», «după multă pregătire» Origen a compus între alte opere şi «cele opt cărţi de răspuns la scrierea îndreptată împotriva noastră de către Celsus epicureul, intitulată «Discurs adevărat».

Intrucît, în acelaşi pasaj, Eusebiu mai aminteşte şi faptul că «învăţătura creştină era propovăduită pe atunci cu toată libertatea», cercetătorii situează această etapă pe vremea împăratului Filip Arabul (244—249), despre care Fer. Ieronim afirmă că ar fi fost «primul împărat creştin».⁷³ În anul 248 se serba împlinirea a 1000 de ani de la întemeierea Romei. Tot în acest an situează mulţi cercetători data redactării acestei voluminoase opere a lui Origen. Unii se întreabă dacă va fi fost vreo potrivire între momentul de trezire a patriotismului roman în timpul acelor serbări, pe de o parte, şi între «conştiinţa de sine a adevărului creştin biruitor», căreia i-ar fi dat expresia tocmai această combatere a păgînismului, prin combaterea operei lui Celsus, pe de altă parte. Oricum, în această operă a lui Origen nu se face nici o aluzie la serbările mileniului Romei⁷⁴. În schimb, în două rînduri⁷⁵, se aminteşte de «Comentarul la Facere», care se ştie că a fost redactat în epoca alexandrină, de care aminteşte Eusebiu. În alte trei locuri Origen face aluzie la «Comentarul» către romani, care-i posterior celui privitor la Evanghelia după Matei. Coroborînd toate aceste referiri, se poate accepta ca an al redactării acestei lucrări anul 249⁷⁶.

Dacă despre mileniu Origen nu aminteşte nimic, în schimb, în cîteva pasaje întîlnim unele aluzii concludente. Într-un loc se lasă să se întrevadă că frica (pentru credinţă) «a încetat de mult»⁷⁷, iar în alte două locuri se spune: «e firesc să fie lăsaţi creştinii în pace» şi «ca prin minune acum trăim în pace»⁷⁸. Dar această situaţie pare fragilă, întrucît în alt pasaj se afirmă — de astă dată mai veridic — «e probabil că siguranţa vieţii de care se bucură creştinii va înceta atunci cînd alţii ne vor calomnia din nou şi cînd s-ar putea crede că atitudinea de revoltă, atîta cîtă se observă, îşi are cauza în înmulţirea rapidă a credincioşilor şi în faptul (înţeles cu ciudă) că de data aceasta creştinii nu mai sînt persecutaţi aşa cum au fost persecutaţi altădată»⁷⁹.

72. Eusebiu, *Istoria bisericească*, VI, 36, 1—2.

73. Ieronim: *De viris illustribus*, 54.

74. Bardenhewer, *op. cit.*, II, 162.

75. IV, 37; VI, 49.

76. Aşa conchide ultimul biograf al lui Origen, P. Nautin: *Origène, Sa vie et son oeuvre*, Paris, 1977, pag. 375—376. VI, 32; V, 47; VIII, 65.

77. III, 15.

78. VIII, 44; 70.

79. VIII, 15.

Or, în anul 248 știm că au existat 3 răscoale provocate de uzurpatori : una la Dunăre, alta în Capadochia, a treia în Siria. Să fi fost vreo legătură între atmosfera de trezire a patriotismului păgîn și între frica de a nu se asmuți din nou și fără temei vina pe creștini, — nu se poate ști precis.

Despre problema izvoarelor folosite de Celsus și de Origen nu se poate spune că s-a ajuns la concluzii definitive, cu toate că s-a scris destul de mult nu numai în legătură cu sursele creștine, ci și cu cele păgîne. În orice caz, este semnificativ că Celsus nu pomenește între izvoarele privind iudaismul și creștinismul decît de «Controversa dintre Papisc și Iason» redactată de iudeul, de direcție alexandrină, Ariston din Pela (din Răsăritul Iordanului), în care se vorbea despre metoda folosirii alegoriei în tălmăcirea proorocilor Vechiului Testament și în care — ca și în *Dialogul cu iudeul Trifon* al Sfîntului Iustin — tema principală era aceea că Hristos cel prezis de prooroci este Iisus din Nazaret. Celsus rîde de lucrarea lui Ariston, dar Origen îi ia apărarea. O altă lucrare — de astă dată eretică — cunoscută de Celsus este *Dialogul ceresc*, care nu provine nici din mediul creștin și nici nu prezintă o importanță deosebită în cadrul acestei opere.

Doi cercetători recentî, G. Cataudella și Carl Andresen, au discutat mult, primul în 1947 și al doilea în 1955, măsura în care au servit atît lui Celsus, cît și în combaterea lui de către Origen, scrierile lui Iustin Martirul (Apologiile și Dialogul), în care se întîlnesc — ca și în opera pe care o publicăm — cîteva probleme comune : 1) Cunoașterea lui Dumnezeu cu ajutorul rațiunii ; 2) analogia dintre miturile lui Danae, Asclepios și Heracles, pe de o parte, și nașterea lui Iisus, pe de altă parte ; 3) de ce a venit atît de tîrziu Dumnezeu în lume ; 4) problema răzului, în care Origen pune accentul mai ales pe libertatea cugetului uman ; 5) imposibilitatea logică a întrupării lui Dumnezeu și, în fine, învierea trupurilor. Cataudella nu găsește nici o indicație în care să se arate că Celsus sau Origen au avut cunoștință de scrierile lui Iustin. În schimb, C. Andresen e cu totul de altă părere. Astfel, în problema cunoașterii lui Dumnezeu, teologul german a găsit că, chiar fără să-i indice numele, Celsus citează pasajul din dialogul platonice *Timeu*, pe care-l reproduce și Iustin⁸⁰, numai că pentru Celsus «poetii inspirați, înțelepții și filosofii» pătrunși de duh dăvin nu ar fi putut să aibă aceste calități dacă nu ar fi stat în legătură cu lucrarea veșnică a Logosului dumnezeiesc, care a intervenit totdeauna în viața omenirii, lu-

80. VII, 42 — Apologia, 10. În afară de C. Andresen a se vedea amănunte și la B. Studer, *Der apologetische Ansatz zur Logos-Christologie Justins des Martyrers*, în «Kerygma und Logos», Festschrift für C. Andresen, Göttingen, 1979, p. 424—434.

minînd şi îndrumînd. Poate că hristologia Logosului, care era apropiată şi de cugetarea platoniceilor tîrzii, din grupa cărora făcea parte şi Celsus, l-a făcut şi pe acesta să susţină probleme pe care le-a susţinut la timpul său şi Iustin. Poate că cercetări ulterioare vor aduce şi aici rezolvări mai concludente.

*Textul operei pe care o prezentăm s-a păstrat într-o dublă tradiţie manuscrisă : una directă, cu un grup de 25 manuscrise, care derivă din manuscrisul Vaticanus graecus 386 din sec. XIII, cumpărat de papa Nicolae V, între 1450—1455, la Constantinopol, şi alta indirectă, bazată îndeosebi pe două manuscrise mai vechi : Patmius 270 din sec. X şi Venetus Marcianus din sec. XI, dar care a fost copiat după alt exemplar mai vechi, din sec. VII. Editorul corpus-ului berlinez Paul Koetschau s-a orientat mai ales după tradiţia directă, nevrînd să primească sugestiile lui Arm. Robinson şi mai ales ale lui P. Wendland (cel dintîi fiind editorul din 1893 al *Filocaliei*, la baza căreia stau vreo 50 de variante manuscrise, şi care a ţinut cont în primul rînd de tradiţia indirectă). Deşi diferenţele erau mai mult formale, totuşi s-a dovedit că textul *Filocaliei* este păstrat mai corect decît cel berlinez. Nu trebuie să uităm că cele 27 capitole care compun *Filocalia* (între care 7 reproduc pasaje lungi din *Contra lui Celsus*), formează 1/7 din întinderea lucrării pe care o prezentăm. Se ştie că după publicarea, în 1893, a *Filocaliei* şi a tratatului *Contra lui Celsus*, în 1899 s-a iscat o furtunoasă polemică între specialiştii germani pe tema celor două tradiţii (directă şi indirectă). Wendland, E. Preuschen şi alţii au comparat cele două ediţii (germană şi engleză) şi au găsit textul *Filocaliei* mai corect, totuşi P. Koetschau n-a cedat. În 1941 a venit un argument hotărîtor : s-a descoperit papirus-ul 88747 de la Tura (azi în Muzeul din Cairo), un manuscris conţinînd 2/5 din textul cărţii prime şi 30 % din cartea a II-a, deci în total 1/3 din tratatul *Contra lui Celsus*. Mărturia s-a dovedit favorabilă tradiţiei indirecte. Ediţia scoasă recent de Institutul francez «Sources chrétiennes» îngrijită de Marcel Borret este prima care ţine cont de ambele tradiţii, folosind, cum era şi firesc, toate rezultatele noilor cercetări din ultimii 80 de ani.*

Ca să nu încărcăm expunerea cu prea multe nume şi date (cu toate că în cursul celor 500 de ani de la prima ediţie tipărită, poate nici o altă lucrare din domeniul patristic n-a dat naştere la atîtea nedumeriri şi la atîtea preocupări, nu numai de ordin teologic ci şi profan, filologic, istoric, antropogeografic, umanist chiar) trecem în revistă numai cîteva informaţii bibliografice, pe care le-am găsit utile.

BIBLIOGRAFIE

EDIȚII

1. Primele ediții cuprindeau numai traducere latină, cu toate că aveau la bază textul manuscrisului vatican. Opera s-a răspândit repede: 1491 Roma, 1514 și 1516 Veneția. În colecția operelor «complete» tratatul *Contra Iul Celsus* a mai apărut în 1512 la Paris, iar în 1516 la Veneția și 1536 la Basel (ediții îngrijite de Erasmus).
2. Editio princeps (*Origenis Contra Celsum libri VIII*) avînd la bază 2 Manuscrise, nu din cele mai bune, apare la Augsburg 1605.
3. Editio princeps a Filocaliei (avînd la bază 4 manuscrise) e tipărită în 1619 de Jean Tarin în Paris (reeditare 1624, 1629).
4. William Spencer, *Origenis contra Celsum*. Eiusdem Filocalia, Cambridge, 1658 (text și traducere, plus note).
5. Cea mai bună ediție completă a operelor lui Origen o dau benedictinii maurini Ch. et V. Delarue, 4 volume in folio, Paris, 1733—1759. Ea are la bază 8 manuscrise. Textul ei a fost reeditat la Würzburg, 1890, la Berlin, 1831—1848 și în Migne (*Patrol. Gr.* 11, col. 641—1632), Paris, 1859.
6. *Filocalia*, ed. Arm. Robinson, 1893.
7. În colecția Academiei din Berlin (*Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*) P. Koetschau a îngrijit *Origenes Werke*, vol. I—II, Leipzig, 1899.
8. J. Scherer, *Extraits des livres I et II du «Contre Celse» d'Origène d'après le papyrus no. 88747 du Musée de Caire*, Kairo, 1856.
9. *Origène, Contre Celse*, 4 vol., text, traducere și note, vol. V: introducere generală, tabele, indici, lucrare îngrijită de Marcel Borret în colecția «Sources chrétiennes», Paris, 1967—1976.

TRADUCERI
TEXT INTEGRAL*

- In franțuzește*: 1) 1700, Amsterdam (Emile Bouhereau)
2) 1967—1976, Paris (M. Borret)
- In englezește*: 1) 1869—1872 Edinburgh (F. Crombie and W. M. Cairns)
2) 1953, Cambridge (H. Chadwick)
- In nemțește*: 1) 1745, Hamburg (J. L. Mosheim).
2) 1876, Kempten (J. Röhm).
3) 1926—1927, München (P. Koetschau)
- In italienește*: *Origene, Contra Celsum*, a cura di A. Colonna, Torino, 1971.
- In olandeză*: H. V. Meyroom, *Origenes, Telgen Celsus* (Oudchr. geschriften de. 34—37), Leiden 1924.
- In greacă*: în «Bibliotiki elinon Pateron», 9, 10, 17, Atena, 1956—1958.

STUDII

1. A. Miura-Stange, *Celsus und Origenes*, Giessen, 1926.
2. O. Glöckner, *Die Gottes- u. Weltanschauung des Celsus*, în «Philologus» 82 NF 36 (1927), 329 ff.
3. W. Völker, *Das Bild vom nichtgnostischen Christentum bei Celsus*, Halle, 1928.
4. P. de Labriolle, *La réaction païenne. Etude sur la polémique antichrétienne du I au VI-e siècle*, Paris, 1934.
5. O. Cataudella, *Tracce della Sofistica nelle polemiche Celso-origeniane*, în «Rendiconti del Inst. Lomb. di Scienze e lettere» 70, Pisa, 1937, p. 185—201.
6. M. Lods, *Etude sur les sources juives de la polémique de Celse contre les chrétiens*, în «Rev. d'hist. et de phil. rel.», 1941, p. 102.
7. H. Chadwick, *Origen, Celsus and the Stoa*, în «Journ. of theol. Stud.», 1947, p. 34—49.
8. Carl Andresen, *Logos und Nomos. Die polemik des Kelsos wider das Christentum*, Berlin, 1955 (cu bibliografie bogată).

* N-am mai reprodus aici traduceriile conținînd numai textul tratatului lui Celsus (pe care le-am indicat mai sus).

9. Marg. Harl, *Origène et la fonction révélatrice du Verbe incarné*, Paris, 1958.
10. H.U.v. Balthasar, *Origene. Il mondo, Cristo e la Chiesa*, Milano, 1972.
11. R. Cantalamessa, *Origene e Filone. A proposito di Contra Celsum IV*, 19, in «Aevum» 48 (1974), p. 13—23.
12. Marcel Borret, *Origène, Contre Celse*, vol. I—V, Paris, 1957—1976.
13. P. Nautin, *Origène. Sa vie et ses oeuvres*, Paris, 1977.
14. M. Girardi, *Osservazioni sulle nozioni comuni in Origene con particolare riferimento al «Contra Celsum»*, in «Origeniana secunda» (second colloque international des études origéniennes, ed. H. Crouzel—A. Quacquarelli), Bari, 1980, p. 279—292.
15. Drd. Ilie Frăcea, *Teologia lui Origen în lucrarea împotriva lui Celsus*, in «Studii Teologice», nr. 5—6, 1981, p. 407—422.

*

* * *

Înceind aceste câteva considerații în legătură cu acest al IV-lea volum din «scrierile alese» ale lui Origen, ne vin în minte următoarele cuvinte ale unui distins teolog, care a adus o substanțială contribuție la mai buna cunoaștere a tot ce a însemnat strădania acestui genial scriitor creștin din secolul III: «Oare am spus măcar pe scurt (în legătură cu polemica dusă de Celsus) tot ce era de spus despre munca prodigioasă a acestui alexandrin? Origen pune la inima urmașilor săi grija față de textul Scripturii, instaurează exegeze neotestamentare, acordă mare importanță genului omiletic, expune pentru prima dată marile probleme ale teologiei trinitare, descoperă anumite probleme ale hristologiei și ale doctrinei Întrupării, prezintă elemente care pot servi la o expunere a cugetării creștine în materie de antropologie, de cosmologie, de istoria mântuirii, de exegeză, de morală, de ascetică, de pnevmatologie. El devine un izvor din care se vor inspira veacuri de-a rândul o serie de scriitori răsăriteni și apuseni. Nu-i mai puțin adevărat că mulți vor privi spre el cu admirație, dar destui se vor și îndepărta de el⁸¹, pentru că — după cum citează el un text din Ecclziastul lui Solomon — cartea multă nu totdeauna te apropie de Dumnezeu, de aceea, cum am putut vedea mai ales în volumul anterior, Origen a comis și destule erori asupra cărora trebuie să fim cu grijă. În această privință chiar în volumul de față se întilnesc unele exprimări neclare sau chiar greșite. De pildă în legătură cu divinitatea Fiului lui Dumnezeu, cu toate că e cel dintii care folosește atributul «de o ființă» (ἑμμοόσιος), totuși se exprimă stîngaci, numindu-L în sens subordinat, «Dumnezeu simplu, nu absolut» (V, 39). Tot așa de neprecis se exprimă și despre preexistența sufletelor (I, 32—33).

În sfîrșit, e drept că Origen este între cei dintii teologi creștini care au căutat să exprime taina unirii ipostatice a celor două firi în persoana Mintuitorului (II, 9), dar modul cum o făcea — mai bine zis

81. Marg. Harl, *Origène et la fonction révélatrice du Verbe incarné*, Paris, 1958, p. 375.

o intula — va fi unul din locurile asupra cărora preoțimea noastră e bine să mediteze.

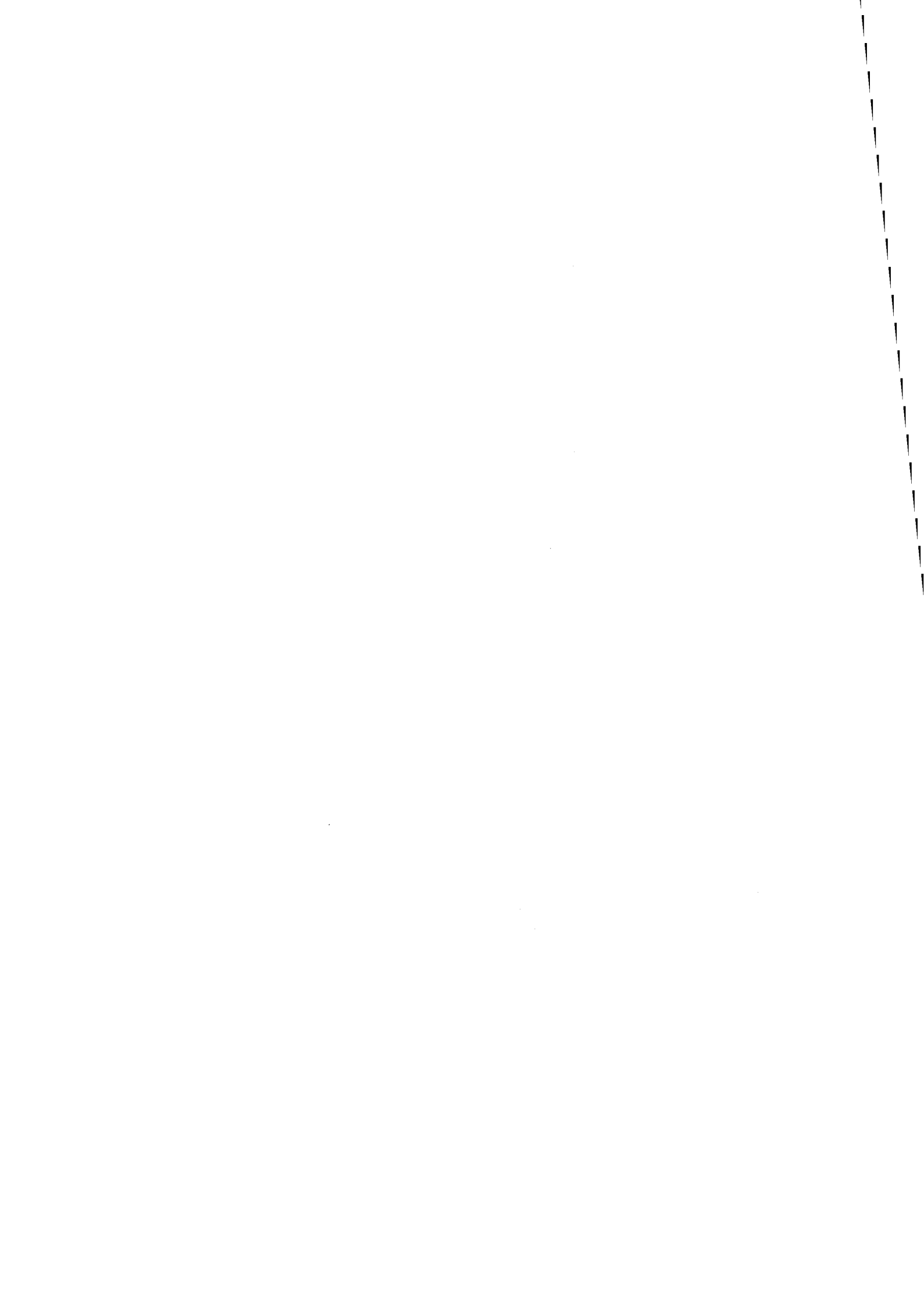
Oricum, așa cum s-a desfășurat ea, opera lui Origen este imensă. Chiar și în privința combaterii ideologiei greșite a lui Celsus e bine să amintim cele spuse de marele istoric Eusebiu de Cezareea (*Adv. Hieroclem* cap. 1), că deodată cu demascarea rătăcirilor lui Celsus întreagă cugetarea păgînă a fost dezarmată prin această lucrare a lui Origen, care rămîne cea mai completă lucrare de acest gen din întreaga literatură creștină a primelor trei veacuri.

Notăm totodată că la munca de traducere a cărților III—IV am fost ajutat de prof. Haral. Chircă, iar la cărțile V—VI de Teodosia Lațcu. Traducerea celorlalte cărți precum și studiul introductiv și notele de comentariu ne aparțin.

Acum, cînd pleacă la propovăduire și acest volum de căldă pleoarăie a crezului creștin, mulțumind încă o dată Prea Fericitului Patriarh Iustin pentru încrederea arătată la săvîrșirea acestei munci de reînnoire a entuziasmului preoțesc, rugăm pe Bunul Dumnezeu ca toți cei care vor citi această carte să-și aducă aminte de cuvîntul Apostolului Pavel, pe care îl repetă, la timpul său, Origen într-unul din pasajele acestui tratat și anume: «Bisericile se cade să strălucească întocmai ca niște luminători în lume» (Filip. 2, 15).

Pr. prof. T. BODOGAE

CONTRA
LUI CELSUS

CONTRA LUI CELSUS

PREFAȚĂ

1. Dacă Mântuitorul și Domnul nostru Iisus Hristos a păstrat tăcerea în timp ce era învinuit înaintea Arhiereului și «nimic nu răspundea», fiind convins că toată viața și faptele pe care le săvârșise în mijlocul iudeilor valorau mai mult decât un răspuns oarecare la acele mărturii mincinoase care i se aduceau și decât orice cuvinte de apărare împotriva pîrilor de care era învinuit, în schimb tu, evlavioase Ambrozie¹, ți-ai exprimat dorința — nici nu știu bine pentru ce — ca să întocmesc o apărare împotriva mărturiilor mincinoase aduse de Celsus, în lucrarea pe care o compusese împotriva creștinilor, și împotriva pîrilor aduse în cartea lui contra credinței Bisericilor creștine. Aceasta ca și cum faptele pe care le săvârșise n-ar fi în stare ele însele să facă de rușine acele învinuiri și ca și cum n-ar constitui ele însele un cuvînt mai puternic decât orice scriere în stare să dărîme cu totul astfel de mărturii mincinoase, și să lase învinuirile fără crezare și fără putere! Or, dacă în timp ce-L acuzau pe nedrept Iisus totuși «tăcea», atunci e de ajuns mărturia evanghelistului Matei, cu toate că și cea a evanghelistului Marcu întărește acest lucru. Iată cum grăiește Matei:² «Iar arhiereii și sinedriul căutau mărturie mincinoasă împotriva lui Iisus, ca să-L omoare. Și n-au găsit, deși veniseră mulți martori mincinoși. Mai pe urmă însă au venit doi și au spus: Acesta a zis: Pot să dărîm templul lui Dumnezeu și în trei zile să-l clădesc. Și sculîndu-se arhiereul I-a zis: Nu răspunzi nimic la ceea ce mărturisesc aceștia împotriva Ta? Dar Iisus tăcea». Iar în alt loc scrie că nu răspundea nimic la ceea ce-L învinuiau, după cum citim: «Iisus stătea înaintea dregătorului. Și L-a întrebat dregătorul, zicînd: «Tu ești regele iudeilor?». Iar Iisus i-a răspuns: «Tu zici». Și la învinuirile aduse Lui de către arhierei și bătrîni nu răspundea ni-

1. Despre Ambrozie, patronul lui Origen, am vorbit în introducerea primelor două volume.

2. Matei 26, 59—63.

nica. Atunci I-a zis Pilat : Nu auzi cîte mărturisesc ei împotriva Ta ? Și nu I-a răspuns lui nici un cuvînt, încît dregătorul se mira foarte»³.

2. Iată un prilej de mirare pînă și pentru oamenii cu mai puțină putere de judecată ! Să ne gîndim că, deși copleșit de învinuiri, El totuși s-ar fi putut apăra⁴, dovedind că nici una din pîri nu-L putea atinge, ci că, dimpotrivă, felul Lui de viețuire și minunile săvîrșite au fost o po-doabă pentru El, fiind adevărate daruri de la Dumnezeu, ca să dea îndreptățire judecătorului să pronunțe o sentință de dezvinovățire. Toate acestea nu numai că nu le-a făcut, ci a arătat numai dispreț și sfîntă nepăsare față de pîrșii Săi. Iar faptul că judecătorul ar fi eliberat pe Iisus îndată ce Acesta s-ar fi apărat, reiese limpede din cuvintele spuse despre El : «Pe cine voiți să vi-l eliberez, pe Varava sau pe Iisus, care se zice Hristos ?», la care Scriptura ține să adauge : «Că știa că din răutate L-au dat în mîna lui»⁵. Deci Iisus stă și mai departe pradă mărturiilor mincinoase, și nu trece o clipită în care să nu se reverse asupra Lui din rădutățile care au pus stăpînire pe oameni. Ba mai mult, El tace și astăzi, în fața atîtor învinuiri, și nu-și deschide gura ca să se apere, ci prezintă și azi drept apărare a vieții adevăraților Săi ucenici aceeași mărturie strălucitoare a faptelor, singura în stare să biruie orice mărturie falsă și să respingă și să răstoarne orice minciună și orice învinuire nedreaptă.

3. Drept aceea îndrăznesc chiar să afirm că apărarea, pe care-mi ceri s-o compun, pălește în fața faptelor și a puterii lui Iisus, care pot convinge pe orice om cu mintea întregă. Cu toate acestea, pentru ca să nu se pară că m-aș da înapoi din fața însărcinării pe care mi-ai încredințat-o, m-am silit, cît mi-a stat în putință, ca să răspund la fiecare din învinuirile puse în scris împotriva noastră de către Celsus, combătînd ceea ce mi-a părut vrednic de răspuns din spusele lui, cu toate că acestea nu sînt în stare să zguduie pe nimeni din credincioșii noștri. Și să dea Dumnezeu ca nimeni din cei care au primit o dată o astfel de iubire biruitoare a lui Hristos Iisus să nu ajungă să fie zguduit de spusele lui Celsus sau de ale altora din ceata lui ! Înșirînd lista fără număr a suferințelor care ar putea despărți, de obicei, pe om de «dragostea lui Hristos» și de «dragostea lui Dumnezeu întru Hristos Iisus», pe care le biruie numai dragostea față de Dumnezeu, care era în el, Sfîntul Pavel n-a spus în nici un chip că și cuvîntul ar putea fi una din pricinile acestel despărțiri. Căci, să luăm aminte cum se exprimă el : «Cine ne va despărți pe noi de iubirea lui Hristos ? Necazul sau strîmtorarea, sau prigoana, sau foametea, sau lipsa de îmbrăcăminte, sau primejdia, sau sa-

3. Matei 27, 11—14.

4. Măreția tăcerii lui Iisus e analizată adeseori în această carte : I, 12 ; II, 24 ; VII, 55.

5. Matei 27, 17—18.

bia ? Precum este scris : Pentru Tine sîntem omorîți toată ziua și am fost socotiți ca niște oi de junghiere. Dar în toate acestea sîntem mai mult decît biruitori prin Acela care ne-a iubit». Iar mai departe, înșirînd o altă listă de temeieri în stare să despartă de această dragoste pe oamenii⁶ cu o credință mai nestatornică, același Pavel spune : «sînt încredințat că nici moartea, nici viața, nici îngerii, nici stăpînirile, nici cele de acum, nici cele ce vor fi, nici puterile, nici înălțimea, nici adîncul și nici o altă făptură nu va putea să ne despartă de dragostea lui Dumnezeu, cea întru Hristos Iisus, Domnul nostru»⁷.

4. Într-adevăr, pentru noi e o mare laudă să suferim, și oricît de lung ar fi șirul acestor suferințe, ele totuși nu ne despart de dragostea lui Hristos ; în schimb, pentru Pavel, pentru apostoli, ca și pentru cei de seama lor, lucrurile nu stau chiar așa, întrucît el e cu mult deasupra tuturor acestor suferințe, atunci cînd zice : «în toate acestea noi sîntem mai mult decît biruitori prin Acela Care ne-a iubit»⁸, vrînd să spună că este mai mult decît o simplă biruință. Și chiar dacă apostolii trebuie să se laude că nu sînt despărțiți deloc «de dragostea lui Dumnezeu întru Hristos Iisus, Domnul nostru», totuși ei se pot lăuda cu aceea că «nici moartea și nici viața, nici îngerii, stăpînirile și nimic altceva nu ne-ar putea despărți de dragostea lui Dumnezeu întru Hristos Iisus, Domnul nostru». De aceea nu-mi vine să accept că s-ar putea crede în Hristos cu o credință care să poată fi zguduită de Cels, care nu trăiește nici măcar viața creștinilor de toate zilele, ci pe cea a unui om mort de mult, sau care s-ar lăsa convins chiar și de farmecul unor cuvinte. În acest caz nici nu știu în care tabără trebuie să pun pe cel care umblă după discursuri scrise în formă de cărți, ca să poată da răspuns învinuirilor aduse de Celsus împotriva creștinilor, prin aceea că ar căuta să cerceteze și să pună iarăși pe picioare o credință care stă să se clatine. Cu toate acestea, întrucît s-ar putea să existe, în mulțimea celor ce par credincioși, oameni pe care i-ar putea zgudui și clinti scrisul lui Celsus, dar pe care răspunsul unor cugetări poate să-i întărească prin combaterea părerilor lui Celsus și prin restabilirea unui adevăr liniștitor, de aceea m-am hotărît să dau ascultare poruncii tale și să dau un răspuns la tratatul pe care mi l-ai trimis, deși — după părerea mea — nimeni din cei care s-au procopsit cît de cît în filosofie n-ar putea recunoaște în el un «discurs adevărat», așa cum l-a intitulat Celsus⁹.

6. Ideea «iubirii biruitoare» e adeseori întilnită în operele lui Origen. Se cunosc 24 astfel de locuri, cf. *Biblia patristica, III : Origène, Paris, 1980, p. 371.*

7. *Rom. 8, 35—39.*

8. *Rom. 8, 37.*

9. După cum reiese și din pasajul din *C. Cels. I, 40*, Celsus avusese pretenție de un «adevărat discurs». Aici Origen îi răspunde că n-a dat nici «discurs adevărat» și nici un «adevărat discurs».

5. Bine a spus Pavel că filosofia elinilor ascunde temeluri apreciabile și ușor de acceptat de cei mulți care prezintă minciuna drept adevăr, după cum este scris despre ei: ¹⁰ «Luați aminte să nu vă fure mințile cineva cu filosofia și cu deșarta înșelăciune din predania omenească, după stihile lumii și nu după Hristos». Și întrucât vedea în discursurile înțelepciunii lumești dându-se pe față o oarecare «măreție», apostolul a zis că «discursurile filosofilor erau după stihile lumii». Or, nimeni din cei cu judecată n-ar putea tăgădui că scrierile lui Celsus sînt și ele compuse «după stihile lumii». De aceea au și ele ceva seducător și poate că de aceea a vorbit Pavel de o «înșelăciune deșartă», pentru ca s-o deosebească de altă «amăgire», care nu-i deșartă, pe care văzînd-o Ieremia a îndrăznit să-I spună lui Dumnezeu: «Amăgitu-m-ai Doamne și m-am amăgit, biruit-ai și Te-ai întărit mai mult decît mine» ¹¹. Dar cuvintele lui Celsus nu-mi par a fi deloc amăgitoare, nici măcar pe măsura eresurilor filosofice care dau dovadă în acest sens de o cugetare mai mult decît obișnuită. Și după cum în argumentările geometrice o afirmație mincinoasă nu poate fi numită decît «ceva mincinos», sau cel mult este socotită de cineva doar drept o încercare, ipoteză ¹², tot astfel trebuie să se asemene cu cugetările întemeietorilor de școli filosofice cele pe care le-am putea socoti ca fiind și ele o deșartă înțelepciune izvorîtă din predania omenească, după stihile lumii.

6. Aceasta e precuvîntarea pe care am hotărît s-o pun ca început al acestei lucrări acum cînd am ajuns în combaterea lui Celsus la punctul unde el a pus un evreu să acuze pe Iisus ¹³. Aceasta pentru ca cel ce va citi răspunsurile date acuzațiilor aduse de Celsus s-o afle de la început și să vadă că această carte nu-i deloc scrisă pentru creștini, ci, ori a fost menită pentru unii care n-au ajuns nici măcar să guste ceva din credința în Hristos, ori pentru cei despre care spune Apostolul că sînt «slabi în credință» — atunci cînd zice «primiți-l pe cel slab în credință» ¹⁴. Să-mi slujească, așadar, drept apărare această precuvîntare și să se știe de ce anume am urmat un anumit plan la începutul răspunsurilor pe care le-am dat lui Celsus, iar de la un loc am urmat alt plan. Gîndul meu inițial a fost acela de a preciza întii capetele de acuză, lăsînd să se vadă pe scurt și ce anume s-ar putea răspunde la ele, ur-

10. Origen nu tăgăduiește puterea și rolul educativ al cuvîntului (C. Cels I, 64; III, 68), în schimb cuvîntul fals, opus adevărului veșnic, da.

11. Ier. 20, 7.

12. Aristotel, *Topicele*, 1, 1, 101 a, trad. M. Florian, București, 1963, p. 7.

13. Începînd din cartea I, 28.

14. Rom. 14, 1.

mînd ca după aceea să-mi alcătuiesc cuvîntarea ca un tot organic. De la o vreme, însă, chiar tema însăși mi-a dat să înțeleg — spre a nu lungi lucrurile — că e mai bine să mă mulțumesc cu răspunsurile pe care le-am dat de la început, urmînd ca după aceea să combat, una după alta, pe cît îmi stă în putință, acuzațiile aduse de Celsus împotriva noastră. De aceea și cer, de la început, îngăduința pentru cele ce vor urma acum, după predoslovie. Iar dacă răspunsurile mele nu te impresionează și nu vor fi în stare să te convingă deloc, îți cer iertare și pentru ele trimițîndu-te — dacă vei dori cumva să ai și în scris o combatere a discursurilor lui Celsus — la cei care au o minte mai pătrunzătoare decît mine și care sînt în stare să răstoarne acuzațiile aduse de Celsus împotriva noastră. Totuși e mai fericit cel ce nu are nevoie — chiar dacă ar citi personal tratatul lui Celsus — de o apărare contra lui, ci se arată cu totul nepăsător față de întreg cuprinsul cărții lui, pentru că, prin lucrarea Duhului, care petrece în el, pînă și primul venit dintre credincioșii lui Hristos îl disprețuiește pe bună dreptate.

ÎMPOTRIVA SCRIERII LUI CELSUS INTITULATĂ «DISCURS ADEVĂRAT»

CARTEA ÎNTÂI

I

În dorința de a defăima creștinismul, Celsus aduce drept primă acuză pe aceasta: «În ciuda legilor în vigoare, creștinii formează între ei grupări secrete. Dintre aceste grupări unele sînt publice¹, și anume cele care se încadrează în lege, pe cînd altele sînt oculte, în categoria cărora se numără cele care se constituie fără aprobare legală». Prin aceste cuvinte el răstălmăcește iubirea pe care și-o arată creștinii unii altora și pe care el o socotește «izvorînd dintr-o primejdie comună², iar din aceasta cauză mai puternică decît orice jurămînt». Iar pentru că preamărește «legea comună», pe care zice că «creștinii o calcă prin obiceiurile lor», trebuie să răspundem că dacă aici ar fi vorba de un străin aflat printre sciții cei cu legi barbare, de unde n-ar avea voie să plece, ci să trăiască după legile lor, atunci potrivit legii adevărului, care la sciți este întocmai cu o călcare a legii, străinul acela ar fi îndreptățit să formeze, de comun acord cu cei de o părere cu el, obiceiuri care nu respectă legile publice ale sciților. Așa-i cazul — ca să judecăm drept — cu legile păgînilor în legătură cu idoli și cu politeismul ateu³, care sînt un fel de legi scitice, ba sînt chiar mai nelegiuite și mai rătăcite decît cele ale sciților. Drept aceea, atunci cînd e vorba de astfel de legiuiri, e firesc să se înjghebeze între oameni învoieli

1. E semnificativ că această acuzație adusă de Celsus era magistral combătută de contemporanul său Tertulian, care spunea: «Aceste adunări ale creștinilor fără îndoială că ar fi pe drept oprite dacă ar fi asemănătoare cu cele nepermise. Or, se știe că ele sînt mai degrabă o lecție de virtute», *Apologeticum*, I, XL, traducere română, în această serie, vol. 3 (București, 1981), p. 94. A se vedea și studiul lui F. C. Grant: *Religio licita* în «*Studia Patristica*», IV (Berlin, 1961), p. 84—89.

2. În text ἀγάπη. Știm care a fost rostul lor moral. Cu atît mai nefirească este denunțarea agapelor ca «primejdie comună». A se vedea și cele de sub C. Cels III, 19.

3. Se cunoaște cazul clasic al Sf. Policarp, care a avut curajul, în anul 155, să riposteze: «jos atei!» tocmai pentru că creștinii erau acuzați de ateism fiindcă nu volau să cinstească pe idoli naționali. *Martyrerakten*, ed. Knopf-Krüger, ed. III, Tübingen, 1929, p. 4.

pentru apărarea adevărului. Căci dacă altădată oamenii formau alianțe secrete, ca să alunge pe tiranii care se făcuseră stăpîni, în chip nedrept, peste conducerea cetății, acțiunea lor constituia un lucru cinstit. Tot în chipul acesta trebuie socotită și situația creștinilor: sub tirania celui pe care ei îl numesc diavol și tată al minciunii, creștinii formează grupări în afara legilor date de diavol, ba chiar împotriva lui, și aceasta cu scopul mîntuirii altora, pe care-i pot convinge să iasă de sub o lege care seamănă cu a sciților și tiranilor.

I

Mai departe, Celsus afirmă că: «învățătura creștină are o origine barbară». Aici el se gîndește, credem, la iudaism, din care se trage propriu-zis creștinismul. Numai că, ce-i drept, el nu învinuiește creștinismul pentru originea lui barbară, căci iată ce laudă îi aduce: «*barbarii sînt în stare să descopere și ei învățături înalte*», adăugînd însă că «*atunci cînd e vorba de puterea de judecată, de argumentare și de punere în practică a învățăturilor barbare elenii sînt cei mai destoinici*»⁴. Or, plecînd de la aceste observații, iată ce aș putea spune spre apărarea concepțiilor creștine: oricine se întîmplă să vină de la doctrina și morala elinilor⁵ la cele ale Evangheliei se poate convinge nu numai că acestea din urmă sînt adevărate, ci poate și dovedi, aplicîndu-le personal, că ele îndeplinesc condiția care se pare că lipsește atunci cînd e vorba de o confruntare cu cele elinești, dovedind astfel adevărul tezei creștine. Dar mai trebuie spus ceva: cuvîntul dumnezeiesc își are o putere proprie de dovedire, mai dumnezeiască decît cea elinească, cu toată dialectica lor. Și această putere de dovedire mai dumnezeiască Apostolul o numește «dovada Duhului și a puterii»⁶: «a Duhului», prin mijlocirea proorocilor în stare să provoace credință în cititor, mai ales atunci cînd e vorba de persoana lui Iisus Hristos; «și a puterii», prin minunile suprafirești, cu ajutorul cărora se poate dovedi, între altele, că există urme ale acestui fel de minuni la cei care osîdesc viața după cerințele acestui cuvînt.

III

Celsus zice apoi: «*Creștinilor le place să experimenteze și să propovăduiască pe ascuns crezul lor. Și nu fără teimei fac ei acest lucru, că unii care resping, în felul acesta, osîda morții, despre care*

4. Era cunoscut vechiul proverb «πᾶς μὴ ἑλλήν βαρβαρος ἐστίν» (tot ce nu-i grec, e barbar). Totuși aici se recunoaște prioritatea culturii barbare.

5. În înțeles de morala păgînă.

6. I Cor. 2, 4.

ei zic : că atîrnă mereu asupra capului lor, asemănînd această primejdie cu osînda pe care și-a agonisit-o Socrate prin filosofia lui». Ar fi putut adăuga aici și pe Platon și pe Pitagora și pe alți filosofi, la care trebuie răspuns că, în ce privește pe Socrate, atenienilor le-a părut rău în dată ce el s-a sfîrșit, iar mai tirziu nu i-au mai purtat ură⁷, dealtfel ca și lui Pitagora, mai ales dacă ne gîndim că multă vreme ucenicii lui au întemeiat școli pitagoreice în sudul Italiei în așa-numita Grecia mare. În schimb, cînd vorbim de creștini, Senatul roman în ședințele lui, apoi împărații de pe vremuri, armata, poporul, ba chiar și părinții unora dintre credincioși, fiind porniți cu toții cu dușmănie împotriva creștinismului, l-ar fi răsturnat și l-ar fi biruit în urma conspirației atîtor forțe, dacă — în urma puterii dumnezeiești — nu s-ar fi dovedit mai tare și mai presus decît ele, putînd birui chiar lumea întregă, pornită împotriva lor.

IV

Să vedem acum în ce chip defaimă Celsus *morală creștină*, atunci cînd afirmă cu dispreț, zicînd : «ea e ceva ordinar și, în comparație cu alte filosofii, ea nu propovăduiește nimic demn și nou»⁸. Aici trebuie să răspundem : cei care cred într-o judecată dreaptă a lui Dumnezeu ar respinge ideea unei osînde care amenință pe păcătoși dacă, potrivit părerilor generale, oamenii n-ar avea o idee sănătoasă în domeniul moralei. În chipul acesta nu-i deloc de mirare că același Dumnezeu a sădit în sufletele tuturor ceea ce a propovăduit prin proroci și prin Mîntuitorul. Aceasta pentru ca orice om să fie fără apărare înaintea judecării dumnezeiești, întrucît fiecare om are înscrisă în inimă legea morală⁹. Și Biblia ne dă să înțelegem acest lucru într-un pasaj, pe care elinii îl socot drept închipuire, atunci cînd spune că Dumnezeu ar fi întipărit «cu degetul Său propriu cele 10 porunci pe care le-a dat lui Moise»,¹⁰ dar pe care răutatea celor ce-și făcuseră un vițel de aur l-a făcut să **sfarme** tablele legii,¹¹ ceea ce s-ar putea tălmăci prin aceea că revărsarea păcatului a fost cea care le-a înecat. Dar Dumnezeu le-a scris a doua oară și le-a dat din nou după ce ceruse lui Moise să-și cioplească alte două table ca și cele dintîi, ceea ce vrea să însemneze că, după prima greșeală, acum se are în vedere sufletul, în care Dumnezeu scrie cu alte litere.

7. Diogene Laertios : *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, VIII, 25 (trad. rom. Balmuş-Frenkian p. 407.

8. Idee reluată și în *C. Cels* II, 5.

9. *Rom.* 2, 15.

10. *Ieș.* 31, 8.

11. *Ieș.* 32, 19. *Filosofia greacă pînă la Platon*, I Partea a 2-a, trad. de I. Banu, p. 351, 1970.

V

Mai departe Celsus se referă la atitudinea apostolilor față de idolatrie, pe care o aprobă și el. Apoi afirmă : «*Dacă apostolii nu recunosc că idolii făcuți de mâini omenești ar fi dumnezei, pricina este aceea că nu-i rezonabil ca zeii să fie modelați de mâinile unor oameni din cei mai de jos și de moravuri din cele mai îndoielnice, adeseori chiar de către oameni nedrepti*». Tot așa, mai târziu, Celsus precizează că ar fi vorba de un adevăr comun, iar nu de cine știe ce descoperire creștină primordială, pentru care citează un pasaj din Heraclit, care spune : «*a te apropia de niște chipuri neînsuflețite, sub pretext că acestea ar fi zei, e ca și când te-ai adresa pereților unei case !*»¹². Dar și la aceasta trebuie să răspundem, și anume că, la fel cu celălalt punct privitor la ținuta morală, tot așa și noțiunile au fost sădite de Dumnezeu în sufletul oamenilor și tocmai pe temeiul acestora au ajuns atât Heraclit și oricare alt elin, cât și oricare barbar, la ideea să facă acest lucru. Și în acest sens el citează pe «*Herodot care istorisește despre persi că și ei aveau această părere*»¹³. Din partea mea aș putea cita și eu pe Zenon din Cittium, care declară în *Republica* sa : «*De acum nu mai e nevoie să se construiască temple : trebuie crezut că nimic sfânt, nimic de valoare și nimic sfințit nu-i lucrare de meșter sau de meseriaș*»¹⁴. E limpede, așadar, că dacă-i vorba de această învățătură chiar și datorită e înscrisă «*în inimile*» oamenilor cu litere dumnezeiești.

VI

Nu știu, apoi, din ce pricină declară Celsus următoarele : «*Creștinii par a exercita o atracție puternică prin invocarea numelor unor demoni*», făcînd aluzie, cred, la exorciștii care alungă pe demoni. În realitate, cred că aici Celsus defaimă Evanghelia, căci nu prin invocări par a exercita ei influență, ci prin rostirea numelui lui Iisus, atunci cînd e pîs în legătură cu citirea pasajelor din viața Lui¹⁵. Într-adevăr, această citire e în stare adeseori să alunge pe demon din om, mai ales cînd cei ce le citesc rostesc cuvintele dintr-o dispoziție curată de adevărată credință. Dealtfel puterea numelui lui Iisus e atât de mare asupra demonilor încît, adeseori, are efect asupra lor chiar dacă lectura e făcută de

12. Heraclit, fragm. B 5 (Diels-Kranz, I, 15), citat după *Origène, Contre Celse*, I, 88—89 (trad. M. Borret).

13. Herodot, *Istoria*, I, 13, trad. Ad. Platkovski, p. 77—78.

14. Idee reprodușă și de Clem. Alex., *Strom.* V, 76.

15. Cels repetă această acuză (de folosirea magiei) și în alte locuri : IV, 33 ; VI, 839 ; VIII, 37 etc. Împotriva ei, Origen evoca importanța exorcismelor creștine ; III, 24. Dealtfel, el copiază pe Iustin, *Dial.* 85, 2.

niște păcătoși. Căci iată cum învață Iisus ¹⁶: «Mulți îmi vor zice în ziua aceea: Doamne, Doamne, au nu în numele Tău am proorocit și nu în numele Tău am scos demoni și nu în numele Tău minuni multe am făcut?» Celsus nu se gîndea, e drept, la așa ceva, voit sau din răutate, ori din neștiință, nu știu. Mai departe, însă, iată cum defaimă el pe Mîntuitorul: «*prin magie a putut săvîrși minunile pe care s-a părut că le făcea, iar prevăzînd că și alții care cunoșteau acele secrete aveau de gînd să săvîrșească același lucru, lăudîndu-se că le fac prin puterea lui Dumnezeu, Iisus i-a alungat din jurul Său*». Și defăimarea și-o confirmă și mai tare atunci cînd zice: «*Dacă are dreptul să-i alunge, atunci fiind vinovat de aceleași acuze însemnează că și El e un om de nimic; dacă însă El nu-i chiar așa de rău încît să fi făcut așa ceva, atunci nici cei care fac ce face El nu-s mai răi ca El*». Eu zic dimpotrivă: chiar dacă ar părea cu neputință a răspunde la întrebarea: «Cum a făcut Iisus astfel de fapte?», e limpede că creștinii nu utilizează nici un soi de cuvinte magice, ci folosesc doar numele lui Iisus împreună cu alte cuvinte în care se încred după Sfintele Scripturi.

VII

Iar întrucît Celsus afirmă că «*învățătura creștină cuprinde în ea ceva ascuns*», va trebui să respingem și această acuzație. Predica creștinilor a ajuns cunoscută aproape în toată lumea mai mult decît tezele favorite ale filosofilor. Cine nu știe oare despre nașterea lui Iisus dintr-o fecioară, despre răstignirea Sa, despre învierea Sa crezută astăzi de mulțime de oameni și despre vestea înfricoșatei judecăți a lui Dumnezeu, Care va pedepsi pe cei păcătoși și va răsplăti pe cei drepi, pe flecare după meritele lor? În schimb, taina învierii, întrucît nu poate fi înțeleasă, e luată mereu în batjocură de cei necredincioși. Să spui despre astfel de învățături ale noastre că sînt ceva «secret» e culmea absurdității! Sau că în afară de învățatura pentru public am mai avea și alta, la care nu ajung mulțimile, așa ceva e cu totul străin de credința creștină. Acest lucru se potrivește numai filosofilor, între care unii erau esoterici, alții soterici. Dintre ucenicii lui Pitagora unii țineau cu strictețe la spusele dascălului lor («el a spus...») ¹⁷, pe cînd alții erau inițiați în secret asupra adevărurilor care nu trebuiau să ajungă la urechile profanilor sau ale celor nepurificați îndeajuns. Mai mult, nici unul

16. Matei 7, 22.

17. Cunoscut dicton pitagoreic.

din misterele celebrate pretutindeni în Elada, ori în ținuturile barbare ¹⁸, n-au fost interzise pe motiv că s-ar desfășura în ascuns. Așadar tainele creștinismului sînt defăimate fără temeii, fără a fi măcar cunoscute în-deajuns.

VIII

Uneori îți face impresia că Celsus lua în mod neașteptat apărarea celor care merg pînă la moarte spre a aduce mărturie în favoarea creștinismului, de pildă atunci cînd zice: «Nu vreau să spun că cel care a îmbrățișat o învățătură superioară, ca să nu sufere din partea oamenilor, ar putea să renunțe la ea, ori să se prefacă cum că o părăsește, ori chiar s-o tăgăduiască». De bună seamă că Celsus critică pe cei care, deși au sentimente creștine, lasă totuși să se înțeleagă că nu le-ar avea sau chiar le tăgăduiesc, atunci cînd zice: nu trebuie ca cel ce ține la credință să simuleze că ar părăsi-o ori ar nega-o. Dar tot așa putem deduce de aici că Celsus afirmă o contradicție. În celelalte scrieri ale sale ¹⁹ el apare adept al epicureilor; aici ca să pară și mai plauzibile acuzațiile sale împotriva creștinismului, deși el nu mărturisește că ar fi dintre epicurei, simulează că ar accepta că: «există în om o parte superioară, înrudită cu Dumnezeu», argumentînd mai departe că: «cei în care partea aceasta e trează — adică sufletul — aceia tind cu toate puterile spre ceea ce le este înrudit — adică spre Dumnezeu — ard de dorul de a auzi vorbindu-li-se mereu despre El și să-și amintească într-una de El». Vezi aici falsitatea sufletească a lui Celsus? Mai întii a zis: «Cel care a îmbrățișat o credință superioară, de pe urma căreia ar ajunge să sufere din partea oamenilor, acela n-ar putea să renunțe la acea credință și să simuleze doar că ar părăsi-o ori ar tăgădui-o», iar prin aceasta cade el însuși în contradicție. El știa bine că declarîndu-se pe față ca epicureu nu ar mai fi fost crezut în învinuirea adusă celor care acceptă, în orice fel, o Providență și un Dumnezeu la cîrma întregii existențe. Eu însă am auzit vorbindu-se că au existat doi Celsus epicurei: unul sub Nero, celălalt sub Marcu Aureliu și după el ²⁰.

IX

După acestea Celsus îndeamnă «să nu primim nici o învățătură, decît dacă-i îndrumată de rațiune și de mintea sănătoasă, întrucît greșea-

18. «Dacă tăgăduiește că e creștin — să fie iertat», zice împ. Traian în corespondența sa (X, 95, ed. L. Manolache, București, 1977, p. 345), și tot așa și «mendacium cogere» (Minucius Felix, *Octavius*, ediție recentă), în *Apologeji de limbă latină*, București, 1981, p. 382.

19. Potrivit celor spuse aici și în cartea VIII, 76, Celsus a mai scris încă o scriere contra creștinilor, care a rămas necunoscută lui Origen.

20. Origen combate aici mai mult duplicitatea, decît pe om.

la e greu de ocolit dacă aprobăm învățătura în chip necontrolat». Se vede că el pune pe creștini «alături de cel care cred, fără discernământ, în preoții cerșetori ai zeiței Cibela și în ghicitorii de profesie, alături de închinătorii lui Mitra și Sabazios, de orice religie care-ți iese în cale, de basmele arățărilor zeiței Hecate, ori de alți și alți demoni. Căci, după cum auzim adeseori că printre oamenii simpli prinde ușor teren ignoranța, fiind ușor influențabili și duși de nas cum vor alții, tot așa stau lucrurile și la creștini, căci, spune el : «unii nevrînd nici să dea, nici să ceară socoteală despre ceea ce cred creștinii, ne răspund cam așa : «Nu cerceta, ci crede ; credința este cea care te va mîntui». De unde trag concluzia că, pentru creștini, «înțelepciunea este un rău în acest veac, pe cînd nebunia este un bine». Iată ce trebuie răspuns la aceste învinuiri : dacă ar fi posibil ca toți oamenii să-și neglijeze ocupațiile de toate zilele și să-și dedice tot timpul liber cercetărilor filosofice, atunci nimeni n-ar trebui să urmeze altă cale decît aceasta, căci nu spun o laudă, dar și în creștinism se vor găsi destule la o cercetare atentă, cînd e vorba de credință, de explicare a tainelor profetice, a pildelor evanghelice și de mii de alte fapte sau porunci cu însemnare simbolică. Dar, dacă așa ceva nu-i cu putință, întrucît numai un număr restrîns de oameni (și chiar și aceștia doar din pricina unor necesități vitale ori a unor slăbiciuni omenești) se dedică filosofiei, atunci mă întreb ce altă metodă mai bună în folosul mulțimii s-ar putea afla decît cea transmisă popoarelor de către Iisus ?

Mai mult, am să-l întreb pe Celsus în legătură cu mulțimea credincioșilor care s-au eliberat de puternicele valuri ale păcatului în care se tăvăliseră înainte : ce ar fi fost mai bine pentru ei ? să-și fi schimbat felul de trai, chiar dacă n-au reușit să și-l fundamenteze cu logica rațiunii, și să fi găsit ajutor în credința că greșelile vor fi pedepsite și faptele bune răsplătite, ori, din contră, să amîne convertirea lor numai prin credință pînă ce ar sosi momentul să verifice totul pe temeuri raționale ? Dacă n-ar fi avut ajutorul simplu al credinței e limpede că, afară de cîțiva inși, nici un om n-ar fi putut ajunge la o viață îmbunătățită, ci ar fi rămas și mai departe într-o viață decăzută. Așadar, pe lângă alte mărturii, potrivit cărora dragostea Cuvîntului dumnezeiesc față de neamul omenesc n-ar fi fost cu putință, mai trebuie luată în considerare încă una : Creștinul simplu nu va crede niciodată că un doctor trupesc oarecare, care a însănătoșit pe mulți bolnavi, s-a sălășluit fizicește prin orașe și printre popoare fără să înțelegem că aici e vorba de o lucrare dumnezeiască. Or, dacă cel ce a purtat grijă de trupurile mulțimilor și le-a redat sănătatea nu vindecă fără ajutorul lui Dumnezeu, atunci cu cît mai mult nu va fi adevărată lucrarea Celui care a tămăduit,

a schimbat și a desăvârșit sufletele atîtor mulțimi, aducîndu-le sub ascultarea lui Dumnezeu, învățîndu-le să-și modeleze faptele după voia Lui cea sfîntă și să se ferească de tot ce nu place lui Dumnezeu, iar aceasta pînă la cele mai mici vorbe, fapte și chiar gînduri ?

X

Dealtfel, față de toate aceste obiecții cu care se laudă Celsus împotriva credinței creștine, trebuie spus că noi ne-am dat seama că această credință aduce folos mulțimilor, de aceea recunoaștem că învățăm pe unii oameni să creadă chiar și dacă nu au putut fi cu totul convinși rațional, întrucît nu îi este cu putință oricui să lase totul deoparte pînă ce vor fi urmat deplin fundamentarea teoretică a unei învățături²¹. Dealtfel, chiar dacă n-o mărturisim deschis, același lucru îl fac și păgînii. Pentru că din cei ce s-au îndreptat spre filosofie, dedicîndu-se cu toată ființa lor uneia sau alteia din școlile filosofice, fie în mod întîmplător, fie pentru că au crezut că apropierea la un anumit filosof e mai ușoară, cine și cum s-ar putea hotărî la care anume curent filosofic să se atășeze, dacă nu ar crede pe unul superior celorlalte ? Căci alegerea unui dascăl din școala stoică, platonică, peripatetică, epicureică sau de oricare altă orientare, nu se face imediat după ce ai ajuns să audiezi învățăturile tuturor acestor filosofi și a diferitelor lor școli, nici după ce ai cunoscut combaterea unora și argumentarea altora, ci pe temeiul unei înclinări de care aproape nu-ți dai seama, ferindu-te poate să mărturisești că vii să practici, de pildă, stoicismul, după ce le-ai părăsit pe celelalte, ori că vrei să îmbrățișezi platonismul de ciudă că alte curente s-au putut gîndi să-l egaleze. Și nici nu preferi școala peripatetică pentru marea său suflu umanist și pentru marea lui generozitate cu care ea știe să preamărească valorile umane mai mult decît altele²². În același timp, impresionați de prea marele rol pe care-l joacă destinul în viața pămîntească, atît la oamenii fără virtute, cît și la cei virtuoși, unii acceptă orbește tăgăduirea hotărîtă a Providenței și aleg învățătura lui Epicur sau a lui Celsus. Dacă, dar, trebuie să credem, așa cum o cere argumentul, în oricare din întemeietorii de școli elinești ori barbare, atunci de ce nu, mai curînd, în Dumnezeul Cel peste toate, Care

21. Ceea ce vrea să spună aici Origen este faptul că creștinismul poate da răspuns oricăror probleme ale cugetării omenești.

22. Se știe că aristotelismul a fost combătut de mulți părinți ai Bisericii, pentru că includea prea mult și prea egoist bunurile materiale între preocupările omenești. La fel reducea și rolul Providenței în viața lumii. A se vedea : *Filocalia* 26, în «P.S.B.» 7, p. 482—490.

ne învață că numai Lui se cade să I ne închinăm, lăsînd la o parte pe celelalte, care, fie că nu există, fie dacă există, sînt vrednice să fie apreciate, dar nici într-un caz să nu li se aducă închinare²³ sau cinstire?

XI

În legătură cu aceste lucruri, cel care are nu numai credință, ci privește sau analizează problemele și cu ajutorul rațiunii, va prezenta el însuși argumentele care-i vin în minte și de care s-a convins după o cercetare amănunțită. Nu pare oare mai adevărată părerea că, întrucît toate faptele omenești depind de credință, se cade să credem mai mult în Dumnezeu decît în argumentările raționale? Cine ar pleca oare într-o călătorie pe mare, sau cine ar lua o hotărîre de căsătorie, de procreare de prunci, sau cine ar arunca semințele în brazdele pămîntului dacă n-ar crede că toate aceste lucruri vor ieși bine, cu toate că s-ar putea întîmpla și contrariul și chiar se și întîmplă? Dar cu toate acestea, tocmai credința într-un rezultat fericit și pe potriva dorințelor este cea care dă oamenilor curajul întreprinderii de a ieși din nesiguranță și din primejdii. Or, dacă nădejdea și credința într-un viitor fericit sînt în stare să mențină viața pînă și în împrejurările cele mai critice la cel care o are, atunci cum n-ar fi acceptată credința cu mult mai presus decît marea pe care călătorește, decît ogorul pe care-l seamănă, decît femeia pe care o ia în căsătorie, întrucît el crede în Dumnezeu, Tatăl care a creat toate, și în Cel Care, cu o neasemuită dăruire de Sine și cu măreția unui suflet dumnezeiesc, a avut curajul să propovăduiască această învățătură la toți locuitorii pămîntului, cu prețul celor mai mari primejdii și al unei morți izbăvitoare, deși socotită rușinoasă, pe care le-a îndurat pentru mîntuirea oamenilor, învățînd pe cei care s-au lăsat convinși de la început să se pună în slujba acestei învățături să îndrăznească, în ciuda tuturor primejdiilor și a amenințării permanente de a fi omorîți, să străbată întreaga lume ca să vestească mîntuirea oamenilor?

XII

Apoi Celsus declară textual: *«Dacă creștinii ar vrea să răspundă întrebărilor mele (nu în scopul de a mă informa, întrucît eu cunosc totul, ci pentru că mă adresez tuturor în mod egal), bine ar face! Dar dacă nu vor să accepte nimic, din pricina obiceiului lor: «nu cerceta, crede mai bine», atunci voi fi nevoit să le explic în ce constă adevărata natură a învățăturii pe care ei o profesază și izvorul din care ea a*

23. Ceva în sensul celor spuse în Matei 6, 33.

pornit». La afirmația lui Celsus «eu cunosc totul», care-i culmea lăudăroșeniei la care a ajuns, răspundem astfel: dacă într-adevăr ar fi citit vreodată pe prooroci, despre care toată lumea recunoaște că sînt plini de enigme și de cuvinte neînțelese, apoi dacă ar fi studiat parabolele evanghelice, precum și celelalte cărți din Scriptură: Legea, cărțile istorice ale evreilor și cuvintele apostolilor, ori dacă ar fi vrut să adîncească printr-o citire atentă înțelesul acestor cuvinte, atunci n-ar mai fi avut îndrăzneala să declare «eu știu totul». Nici eu, care mi-am închinat atîția ani cercetării acestor probleme, n-aș spune «cunosc totul» pentru că iubesc adevărul²⁴. Dintre creștinii noștri nici unul n-ar zice «cunosc toate» problemele filosofiei lui Epicur, nici n-ar îndrăzni să spună că știe pe deplin platonismul, atît sînt de numeroase deosebirile chiar și între cei ce se ocupă de una sau de alta din aceste școli. Cine ar putea fi, deci, atît de îndrăzneț, încît să afirme «cunosc totul», atît din stoicism cît și din peripatetism? Măcar, dacă ar fi spus asemenea vorbe niște oameni din popor, care, în ignoranța lor, nu-și dau seama ce vorbesc, așa încît Celsus nu va fi ajuns să «știe totul» tocmai pentru că a avut astfel de dascăli! Purtarea lui Celsus ne aduce aminte de istoria unuia care a petrecut o vreme în Egipt, unde înțelepții dau fel de fel de explicații filosofice tradițiilor, pe care le cred de origine divină, în timp ce mulțimea, cunoscînd doar din cele ce aude și din ce se vorbește, deci cîteva mituri locale, despre a căror valoare doctrinală nu are cunoștință, se mîndrește peste măsură cu acele filosofii. Ei bine, omul care a petrecut acolo își închipuie că el cunoaște toată învățătura egiptenilor pentru simplul fapt că a fost ucenicul unor «profani» de acolo, fără să fi vizitat însă nici măcar pe unul din preoții egipteni și nici să fi primit nici una din învățăturile secrete ale egiptenilor. Iar ceea ce am vorbit despre înțelepții și profanii egipteni se poate aplica și în cazul persilor, căci și acolo există inițieri talmăcite rațional de «învățații» lor, dar pe care poporul le «vede» mult mai superficial. Același lucru s-ar putea spune și despre sirieni, despre indieni, ca și despre toate popoarele care au mituri și cărți sacre.

XIII

Întrucît Celsus se referea adeseori la o expresie folosită de creștini, că: înțelepciunea ar fi un rău în viața aceasta, pe cînd nebunia ar fi un bine,²⁵ mă văd nevoit să răspund că prin această afirmație el defaimă învățătura noastră pentru că el n-a citit corect textul de la Pavel,

24. Exprimare identică și în alt loc: III, 16.

25. Idee exprimată și mai înainte: I, 9, desigur ca o rătălmăcire a pasajului paulin [*Cor.* 3, 19.

unde se spune textual : ²⁶ «dacă i se pare cuiva că este înțelept în veacul acesta, să se facă nebun ca să fie înțelept, căci înțelepciunea lumii acesteia este nebunie înaintea lui Dumnezeu». Or, Apostolul nu spune simplu : înțelepciunea este nebunie înaintea lui Dumnezeu, ci spune acest lucru despre «înțelepciunea acestei lumi», iar nu despre înțelepciune în general ; nici nu zice : dacă cineva dintre voi se crede înțelept, să se facă nebun, ci «să se facă nebun în acest veac, ca să fie înțelept». Așadar, noi înțelegem prin «înțelepciunea acestui veac» orice filosofie plină de păreri greșite față de ceea ce susțin Scripturile. Și nici nu zicem în mod absolut că nebunia este un bine, ci zicem că ea e o fericire doar atunci când nu se mărginește numai la acest veac. Aceasta e ca și cum am zice despre un adept al platonismului că întrucit el crede în nemurirea sufletului, dar, în schimb, admite și migrarea sufletelor, se face de rușine în ochii stoicilor, care iau în ris o astfel de credință a lor, sau cum am zice despre peripatetici, care aduc osanale «cîrpirilor» lui Platon ²⁷, ori cum am spune despre epicurei, care denunță cu glas tare pe cei ce admit Providența divină, punînd pe Dumnezeu deasupra întregului univers ²⁸.

Să mai adăugăm și aceea că, după cum cere Scriptura, e mai bine să accepți o învățătură prin intermediul gîndirii și prin înțelepciune decît să ajungi la ea numai printr-o credință simplă, dar că în anumite împrejurări Logosul o preferă și pe aceasta din urmă pentru ca să nu lase pe oameni fără nici o pîrghie sufletească, după cum mărturisește Pavel, adevăratul ucenic al lui Iisus, atunci cînd zice : «de vreme ce întru înțelepciunea lui Dumnezeu lumea n-a cunoscut prin înțelepciune pe Dumnezeu, a binevoit Dumnezeu să mîntuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii» ²⁹. De unde rezultă foarte clar că prin înțelepciunea lui Dumnezeu se cădea să Se facă Dumnezeu cunoscut omului ³⁰. Iar, întrucit nu s-a făcut așa, Dumnezeu a găsit de cuvîință să mîntuiască pe credincioși nu pur și simplu prin nebunie, ci prin «nebunia propovăduirii». De aici și ideea că vestirea lui Iisus Hristos cel răstignit e nebunia propovăduirii, cum a spus Pavel cînd a luat cunoștință de ea : «Noi însă propovăduim pe Hristos cel răstignit, pentru iudei sminteală, pentru păgîni nebunie. Dar pentru cei chemați, și iudei și elini, pe Hristos, puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea lui Dumnezeu» ³¹.

26. *I Cor.* 3, 18—19.

27. Aristotel, *Analit. post.* I, 22 (83 a 33, trad. rom. M. Florian), 27—28.

28. Se știe că epicureii tăgăduiau Providența divină.

29. *I Cor.* 1, 21.

30. Expresia «întru înțelepciunea lui Dumnezeu» indică, spun exegeții, existența ipostatică sau personală a Cuvîntului înainte de întrupare. Amănunte la M. Borret, *Origène, Contre Celse*, I, 112.

31. *I Cor.* 1, 23—24.

XIV

Celsus crede că între diferitele popoare ale lumii există o anumită înrudire când e vorba de una și aceeași învățătură. Mai mult, el face chiar o enumerare a tuturor celor care aveau la început aceeași doctrină. În schimb nu pricep de ce Celsus îi defaimă numai pe evrei, și nu pune alături de ei și alt popor pentru motivul că, îndurînd aceleași suferințe, au aceleași tradiții și în multe privințe și învățături asemănătoare. Și tot așa s-ar cădea să-l întrebăm pe Celsus de ce a dat el crezare istoriilor barbare și elinești privitoare la vechimea popoarelor, pe care le amintește, socotind a fi mincinoase numai știrile istorice ale acestui singur popor (evreu)? Căci dacă fiecare și-a istorisit în chip sincer istoria poporului său, de ce numai pe ale proorocilor evrei nu vrea să le creadă? Și dacă Moise și proorocii au scris multe fapte privitoare la istoria lor, tocmai pentru că aveau mare dragoste față de învățătura lor, de ce să nu se spună același lucru și despre istoricii celorlalte popoare? Egiptenii, care disprețuiau pe evrei în scrierile lor, ar fi ei oare vrednici de crezare, pe când evreii, care defaimă și ei pe egipteni, când amintesc de nenumăratele pedepse pe care le-au suferit în Egipt, și care văd în acest lucru pricina pentru care egiptenii au fost pedepsiți de Dumnezeu, să fie acuzați că ar minți? Și nu numai despre egipteni s-ar putea spune același lucru. Se știe că și asirienii s-au supărat pe evrei, lucru pe care-l istorisesc chiar și arhivele asiriene. Desigur însă că și scriitorii evrei — ca să nu fim învinuiți spunînd acest lucru numai despre prooroci — au descris în scrierile lor pe asirieni ca vrăjmași. Iată cît de mult se contrazice aici Celsus: socotind pe celelalte popoare înțelepte, pe evrei îi osîndește ca fiind cu totul lipsiți de cultură. Să-l ascultăm numai cum grăiește: *«Învățătura păgînă are o mare vechime; cu toate acestea ea e menținută și pe mai departe de popoarele cele mai înțelepte, de orașe, de înțelepți»*. Desigur, însă, că despre evrei el n-a vrut să afirme că ar fi *«un popor foarte înțelept»*, întrucît această însușire se potrivește numai la *«egipteni, la asirieni, la indieni, la perși, la odrizi³², la cei din Samotrace³³ și Eleuzis»³⁴*.

XV

În schimb, cu cît a fost mai distins pitagoreul Numenius decît Celsus! El a oferit o serie de dovezi despre priceperea cu care a cercetat

32. Popor trac din răsăritul Pen. Balcanice organizat în regat în sec. V î.d.Hr., provincie romană în anul 146 î.d.Hr.

33. Insulă în Marea Egee în dreptul deltei fluviului Marița.

34. Vestit centru religios al zeiței Demeter, care era socotită protectoarea agriculturii.

diferitele învățături și a făcut prin comparație o sinteză a tezelor care-i păreau mai adevărate. În prima lui carte *Despre bine*, în care a vorbit despre popoarele care au definit pe Dumnezeu ca necorporal, el a rînduit printre aceștia și pe iudei, citînd, fără să stea la îndoială, chiar din cărțile proorocilor și subliniind înțelesul lor figurat³⁵. Se mai amintește și despre Hermip, care, în prima sa carte *Despre legiuitori*, istorisește că Pitagora a împrumutat filosofia de la evrei ca s-o introducă printre elini. Mai mult, se vorbește că ar exista o lucrare scrisă de istoricul Hecateu, *Despre evrei*, în care laudă la acest neam înțelepciunea în așa măsură încît în lucrarea sa Herenius Filon se îndoiește de-a dreptul că acea lucrare ar fi a unui istoric, iar după un moment afirmă că dacă ea este autentică, atunci aceasta provine din faptul că autorul va fi fost sedus poate de puterea de convingere a iudeilor, dîndu-și astfel adeziunea la credința lor.

XVI

Mă miră faptul că Celsus a putut pune la un loc și pe «odrizi, pe cei din Samotrace și din Eleuzis, precum și pe hiperboreeni, socotindu-le printre popoarele cele mai vechi și mai înțelepte», în schimb n-a socotit de cuviință să numere pe evrei nici între popoarele înțelepte, nici între cele vechi. În Egipt, în Fenicia și în Elada circulă o serie de cărți care se dovedesc a fi dintre cele mai vechi, dar socot că-i de prisos să le enumăr. Toată lumea poate citi cele două cărți ale lui Iosif Flaviu³⁶ despre *Antichitățile iudeilor*, în care se pomenește un șir cunoscut de scriitori care vorbesc despre vechile instituții evreiești. Se mai amintește și de tratatul cu titlul *Cuvînt către greci* al lui Tațian cel Tânăr³⁷, un compilator foarte învățat al istoriilor antice despre evrei și despre Moise. Se vede că Celsus și-a scris lucrarea fără să aibă grijă ce anume este sau nu este adevărat, ci a făcut-o doar cu răutate, numai ca să atace originea creștinismului, care se știe că e legată de iudaism. El zice că și «galactofagii lui Homer, druizii din Galia și geții (de la Dunăre) sînt popoare vechi și de înțelepciune foarte înaltă, profesînd învățături

35. Sirian din Apameea, Numenios a fost adeseori citat de Origen, ne informează Eusebiu, *Istoria bisericească* IV, 51; V, 38, 87. El a trăit în sec. II și a încercat o sinteză între platonism și creștinism.

De la el ar proveni expresia: «Platon e un Moise aticizant». Cf. J. Daniélou, *Origène*, p. 101—103. Influențați de cugetarea evreilor sînt și Hermip, Hecateu și Herenius Filon.

36. Cunoscut scriitor evreu din sec I (născut la an 37—dec. 98).

37. Originar din Asiria, dar trăind un timp în Roma, iar spre finele vieții (pe la anul 180), reîntors în Orient, unde înființă mișcarea sectară a encratiților. Tațian are mai multe scrieri, între care și o apologie *Contra grecilor*. El pare a fi formulat cel dintîi «argumentul cronologic», potrivit căruia filosofii și învățații antici s-au inspirat din Biblie. Cf. C. Cels IV, 21.

Înrudite cu ale evreilor», deși nu știu dacă de la ei ne-ar fi rămas ori nu scrieri deosebite. Numai când e vorba de evrei Celsus le tăgădulește atît vechimea, cît și înțelepciunea.

Și iarăși, vorbind despre *«Catalogul filosofilor antici care au fost apreciați de contemporanii lor, iar, prin scrierile lor, și de urmașii lor»*, Celsus exclude pe Moise din rîndul lor, cu toate că de la Linos³⁸, pe care-l pune în frunte, nu ni s-a păstrat nici o lege și nici o învățătură care să fi ajutat la înaintarea și îmbunarea oamenilor; în schimb, legile lui Moise au fost transmise unui întreg popor, care astăzi e răspîndit în toată lumea. Spune, dar, dacă nu-i răutate fățișă să scoți pe Moise din lista celor înțelepți, cîtă vreme *«Linos, Museos³⁹, Orfeu⁴⁰, Ferakide⁴¹, Zoroastru al perșilor și Pitagora⁴² au scris despre aceste probleme, iar învățăturile lor sînt transpuse în cărți care s-au conservat pînă astăzi»*.

XVII

Celsus a fost de părere să fie trecută cu vederea istoria personificării anumitor zeități dotate cu pasiuni cu totul omenești, despre care ne vorbesc îndeosebi versurile lui Orfeu. În schimb, atunci cînd ajunge să critice faptele lui Moise, el învinuiește pe cei care le dau o explicare figurată și alegorică. I s-ar putea răspunde acestui prea ilustru scriitor care și-a intitulat cartea *Discurs adevărat: Ce vrei să spui cu aceasta, istețule? Vorbești despre zei care se încurcă în fel de fel de aventuri, pe care le scriu înțelepții tăi poeți și filosofi, încît se dedau la tot felul de împreunări blestemate, scornesc încăierări cu înșiși părinții lor, tăindu-le mădularele bărbătești, în schimb dai crezare istoriei care vorbește de îndrăzneala acestor planuri și de pătimirea acestor isprăvi! Sau, întrucît Moise nici măcar nu amintește astfel de lucruri în legătură cu Dumnezeu și nici în legătură cu îngerii, deși nu uită să istorisească despre oameni și multe răutăți — la el nimeni n-are îndrăzneala lui Cronos față de Uranos, nici a lui Zeus față de tatăl său, ca să nu mai pomenim că «tatăl zeilor și al oamenilor» s-a împreunat cu însăși fiica lui⁴³ — ai crede că induce în eroare pe cei pe care i-a înșelat dîndu-le Legea lui. Or, aici Celsus se manifestă aproape ca și platonitul Trasimah, care n-a îngă-*

38. Cîntăreț celebru, care a fost ucis de Apollo, pentru că a îndrăznit să se măsoare cu el.

39. Cîntăreț și preot care ar fi introdus poezia în Atica.

40. Cîntăreț mitic din Tracia, care vrăjea prin cîntecele sale pînă și fiarele. El pare a fi înființat și o mișcare religioasă.

41. Unul din cei 7 înțelepți greci, dascălul lui Pitagora.

42. Filosof original, întemeietor al unei secte severe, susținînd valoarea mistică a numerelor.

43. Homer, *Iliada* I, 544, trad. Murnu, p. 19.

duit deloc lui Socrate să-și spună liber părerea despre dreptate, ci declară : «să nu cumva să spui că ceea ce-i drept e util, e obligator sau ceva de acest soi !»⁴⁴. Se vede că și Celsus, atunci când răstălmăcește istorisirea lui Moise și când învinuiește pe cei care o tălmăcesc în chip alegoric, chiar dacă o laudă că ar fi din cele mai înalte⁴⁵, vrea parcă, după o învinuire nefondată, să împiedice pe cei care ar dori să-i răspundă cum ar cere firea lucrurilor.

XVIII

Aș putea să-l provoc să facem o comparație între cărțile noastre și ale lui : haide amice ! adu poemele lui Linos, ale lui Museos, ale lui Orfeu sau scrierile lui Ferekide, și să le punem față în față cu poruncile lui Moise ! Compară, pe de o parte, istorisirile unora cu ale celuilalt, iar, pe de altă parte, etica unora cu legile și poruncile celuilalt și atunci ai să vezi care dintre ele sînt în stare să schimbe mai repede pe cititori și care dintre ele pot să-i corupă mai tare ! Și vei vedea cît de puțină influență a exercitat etica scriitorilor tăi asupra omului de rînd, care, chiar dacă citește ceva din ea, se alege numai cu foarte puțin, pentru că ea a fost scrisă numai pentru cei în stare s-o tălmăcească în mod figurat și alegoric, căci — cum zici tu — numai puțini mai puteau spune că aceasta e «propria lor filosofie». Dimpotrivă, în cele cinci cărți ale sale, Moise a procedat ca un neîntrecut pedagog, care poartă grijă să se exprime într-un limbaj frumos, dar în același timp se silește să folosească peste tot amîndouă stilurile : pe evreul de rînd, supus Legii, nu l-a neglijat în privința moralității, dar și elitei, în stare să urmărească o lectură mai pătrunzătoare, i-a oferit text care să trezească gustul de meditare pentru cine caută să cugete ceva mai adînc. Dealtfel, pe cît mi se pare, scrierile înțelepților tăi poeți nici măcar nu s-au păstrat, **desigur** din pricină că cititorul a simțit că nu are din ele nici un folos. **În schimb**, scrierile lui Moise au convins un mare număr de oameni, unii **chiar străini** de cultura evreiască, să creadă, după cum afirmă **acele scrieri**, că primul autor al legilor date de Moise e Dumnezeu, Creatorul lumii. Și se și cădea ca Creatorul a toate să rînduiască legi pentru întregul univers și să încredințeze mesajele sale unei minți în stare să o pună la îndeplină tuturor. Spun acest lucru încă înainte de a vorbi despre Iisus Cel întrupat, gîndindu-mă mereu la Moise, care este mai mic decît Dumnezeu, arătînd totuși — după cum vom vedea — că, în felul lui, Moise este cu mult superior tuturor înțelepților tăi poeți și filosofi.

44. Platon, *Republica* 336 c.-d. trad. Sofistul Trasimah susținea că : «cel puternic are totdeauna dreptate». Socrate l-a combătut.

45. Idee similară mai jos : IV, 38.

XIX

Apoi, vrînd să combată pe ocolite istorisirea lui Moise despre crearea lumii, dovedind că lumea nu are încă vechimea de 10.000 de ani, ci cu mult mai puțin, ascunzîndu-și intenția, Celsus înclină spre părerea celor care afirmă că lumea este necreată. Căci atunci cînd spune «*În toate veacurile au existat pe pămînt incendii și revărsări de ape, ultima fiind inundația de pe vremea lui Deucalion*»⁴⁶, a lăsat să se înțeleagă clar, de cei care-i puteau urmări gîndul, că după părerea lui lumea este necreată. Atunci să ne spună acest acuzator al credinței creștine, cu ce argumente sigure a fost el silit să accepte că au existat atît de multe nimiciri prin foc și atîtea prin potopuri de ape, și că cel din urmă potop a fost tocmai cataclismul înecului de pe vremea lui Deucalion, iar ultimul «*incendiu a fost cel din timpul lui Faeton*» ?⁴⁷ Iar dacă ne pune în față dialogurile lui Platon⁴⁸, vom răspunde că nici nouă nu ne este greu să spunem că în sufletul curat și credincios al lui Moise, care se ridicase mai presus decît oricare dintre creaturi, ajungînd să se întilnească cu însuși Făcătorul lumii, sălășluia un duh dumnezeiesc, care a prezentat lumii adevărul despre Dumnezeu cu mult mai limpede decît Platon și decît înțelepții elini sau barbari. Și dacă Celsus ne cere temeieri pentru această credință, să ne prezinte el mai întii o parte din formulările lui cele lipsite de dovezi, iar după aceea vom dovedi și noi că afirmațiile noastre sînt întemeiate.

XX

Cu toate acestea, chiar fără să vrea, Celsus a ajuns să mărturisească că lumea este mult mai nouă și că n-are încă 10.000 de ani, atunci cînd zice : «*Elinii socot aceste evenimente vechi de tot, căci despre altele mai vechi decît acestea ei n-au informații și nici nu ni s-au păstrat amintiri din pricina multelor potopuri și incendii*». Ca să-și documenteze mitul acestor nimiciri prin apă și prin foc, Celsus n-are decît să se inspire de la egipteni, care, pentru el, sînt «*oameni de o înaltă înțelepciune*», înțelepciune ale cărei urme sînt animalele necuvîntătoare cărorora li se închină, iar argumentele dovedesc că cinstirea adusă acestor animale ar fi și logică, dar și plină de taină și de mistere ! Astfel, cînd se laudă cu învățătura lor despre animale, egiptenii aduc temeieri

46. A se vedea tema formulată mai pe larg : IV, 11. Decalion și Pira, cuplul legendar al potopului și al replantării neamului omenesc.

47. Fiu al soarelui, Faeton a cerut tatălui său să-i permită să conducă el «*caii soarelui*» în drumul lui, dar neputîndu-i struni bine — era tînăr, neexperimentat — a fost lovit de un trăsnet căzînd jos într-un rîu.

48. *Timaios*, 20 d.

teologice, făcându-se oarecum înțelepți nevole mare, în schimb, când un evreu care-i devotat Legii și Dătătorului Legii atribuie totul Creatorului lumii și Stăpînului ei, în ochii lui Celsus și ai semenilor lui el are mai puțină trecere decît cei care coboară divinitatea nu numai în rîndul viețuitoarelor cugetătoare și muritoare, ci și al celor necugetătoare, ceea ce întrece și basmele metempsihozei legată de sufletul care cade astfel din înălțimea cerului⁴⁹ și coboară pînă la dobitoacele lipsite de rațiune, și încă nu numai a celor domestice, ci și a fiarelor celor mai sălbatice! Și cînd egiptenii istorisesc astfel de mituri, Celsus spune că el filosofează cu ajutorul enigmelor și misterelor — în schimb, cînd Moise descrie istoria adevărată, în folosul întregului popor, lăsînd drept moștenire lucruri istorice, legi și învățături, se afirmă că acestea sînt «povești goale» lipsite de orice înțeles mai înalt! Iată pînă unde ajung părerile lui Celsus și ale epicureilor.

XXI

«Această învățatură — zice el — pe care o întîlnim la popoarele înțelepte și la oamenii vestiți, Moise a ajuns s-o cunoască din cîte a auzit și a văzut și pe urma ei și-a cîștigat el un nume sfînt». Să presupunem că Moise ar fi cunoscut o învățatură mai veche, pe care ar fi transmis-o apol evreilor. În această situație trebuie să răspundem următoarele: dacă învățătura pe care a ajuns s-o cunoască el fusese mincinoasă, lipsită de înțelepciune și de sfințenie, dar a primit-o și a transmis-o evreilor, atunci trebuie osîndit; dacă, însă, a aderat — așa cum zici tu — la învățături înțelepte și adevărate, iar cu ajutorul lor a făcut și educația poporului său, mai este această acțiune condamnabilă? O! Dacă ar fi luat ceva din această învățatură și Epicur și Aristotel, ca să cugete cu ceva mai puțin nelegiuit despre Providență! La fel și stoicii, care afirmă că Dumnezeu este corporal! atunci n-ar mai fi lumea plină de o învățatură care tăgăduiește sau mărginește preștiința, sau care crede că Dumnezeu ar fi o ființă corporală și deci trecătoare! Acum însă stoicii socot că Dumnezeu e o ființă corporală și nu se sfiesc să învețe că El e supus schimbării, alterării integrale sau transformării, într-un cuvînt, supus stricăciunii ca și cum ar exista în El un factor care L-ar nimicii și numai așa scapă de nimicire, pentru că acest factor nu există în realitate. În schimb, învățătura iudeilor și creștinilor, care ține cu tărie la invariabilitatea și neschimbabilitatea lui Dumnezeu, e socotită nelegiuită, pentru că nu ține cu cei care cugetă despre Dumnezeu lucruri necinstite, ci ea zice mereu în rugăciunile către Dumnezeu: «Dar

49. În text «din absida cerului», după Platon, *Fedru*, 246.

Tu același ești și anii Tăi nu se vor imputina»⁵⁰ și crede ceea ce zice Dumnezeu despre Sine: «Eu sînt Domnul și nu M-am schimbat»⁵¹.

XXII

Mai departe, e drept că tăierea împrejur, care este în uz la evrei, Celsus n-o respinge; în schimb el afirmă că ea «*provine de la egipteni*». Se vede că și aici el dă egiptenilor mai mare crezare decît lui Moise, care spune că primul om tăiat împrejur a fost Avraam. Numele lui Avraam și apropierea lui de Dumnezeu nu le pomenesc însă numai Moise, ci și mulți din cei care chemau pe demoni întrebuițau în cuvintele lor expresia «Dumnezeul lui Avraam», fără să știe însă cine a fost Avraam. Același lucru trebuie spus și despre Isaac, Iacob și Israel: cu toate că după părerea tuturor aceste nume sînt evreiești, egiptenii, care se mîndresc cu cunoașterea puterii magice, folosesc adeseori aceste nume în formulele lor. Dar explicarea înțelesului tăierii împrejur (care fusese inaugurată de Avraam⁵², și desființată de Iisus, Care n-a vrut ca ucenicii Săi s-o mai respecte), nu intră momentan în preocuparea noastră. Acum nu avem intenția să lămurim această problemă, ci ne străduim să respingem atacurile îndreptate de Celsus împotriva învățaturii iudeilor, căci el e de părere că mai repede face creștinismul de minciună dacă dovedește că e falsă și neadevărată religia iudaică din care a izvorît el.

XXIII

«Iudeii, acești paznici de oi și de capre, zice mai departe Celsus, au dat ascultare cuvintelor lui Moise și, lăsîndu-se convinși de forța unor iluzii, au ajuns să creadă că există un singur Dumnezeu». Să ne arate, dar, Celsus, cum crede el că a fost posibil ca niște păstori de oi și de capre «să părăsească fără un temei rațional închinarea la zei» și să ne explice de ce la elini și la alte popoare s-a păstrat și mai departe închinarea la mai mulți zei? Să ne descrie în acest caz existența și realitatea⁵³ Mnemosinei, care a ajuns, prin intervenția lui Zeus, mamă a muzelor, precum și soarta zeiței Tetis, mama orelor. Sau să ne demonstreze că într-adevăr au existat la elini niște zeități veșnic neîmbrăcate, care au fost grațiile. El, însă nu va putea dovedi prin fapte că aceste plăsmuirii ale elinilor, cărora unii s-au gîndit să le acorde și trupuri, sînt într-adevăr zeități. Cu cît e mai adevărată, de pildă, mitologia religioasă a elinilor decît cea a egiptenilor, care însă nu-și aduc aminte în limba

50. Ps. 101, 28.

51. Mal. 3, 6. Aceeași idee și în III, 75 și IV, 14.

52. Fac. 17, 1—27.

53. Demn de reținut folosirea concomitentă a expresiilor *οἰα* și *ἰσοπαρεῖς*.

lor nici de Mnemosina, mama celor nouă muze, nici de Tetis, mama orelor, nici de Eurinoma, mama grațiilor, nici de alte nume de acest fel? Cu atât este mai reală și mai presus decât toate aceste fantezii convingerea palpabilă a unei orînduiri superioare a lumii, care este una singură, în armonie cu universul întreg; care, prin urmare, nu-i cu putință să fi fost opera mai multor demiurgi, nici să fi fost păstrată de mai multe suflete care ar pune în mișcare întreg cerul. Ajunge să fie și unul Care poartă lumea de la Răsărit la Apus⁵⁴ în așa fel încît să nu se abată din drum și Care posedă în El tot ce-i necesar lumii și al Cărui sfîrșit nu-i în ea. Toate lucrurile din lume fac parte din ea, numai Dumnezeu e mai presus de ea, căci nu se cade ca Dumnezeu să fie nedesăvîrșit, așa cum nedesăvîrșit este tot restul părților din lume. Dar, fără îndoială, o cercetare mai adîncă ar putea arăta că Dumnezeu e tot atît de puțin «parte», pe cît de puțin e și «întregul», dat fiind că în fond întregul e compus din mai multe părți. Niciodată nu ne va îngădui cugetarea să admitem că Dumnezeu, Cel peste toate, ar fi format din părți, dintre care nu fiecare poate fi sau poate lucra ceea ce sînt și pot celelalte.

XXIV

Apoi zice Celsus: «Acești paznici de capre și de oi au crezut într-un singur Dumnezeu, pe care-L numesc Cel preainalt, sau Adonai, sau Uranios, sau Savaot, sau orice alt nume pe care l-au ales din lume⁵⁵, dar despre El nu știu nimic mai mult decât numele». Și, apoi, adaugă: «N-are nici o importanță faptul că Dumnezeu e numit Cel preainalt sau Zeus, cum îi zic elinii, sau simplu «Zeul», cum îi spun indienii, sau «Oarecarele», cum îi spun egiptenii».

La acestea trebuie să răspundem că problema se leagă de originea adîncă și misterioasă a numelor. Sînt oare numele — așa cum crede Aristotel — ceva pur convențional? ori — potrivit părerii stoicilor — izvorăsc din însăși natura lor, primele silabe și tonuri imitînd obiectele din care au provenit numirile, părere la care fac apel pentru explicarea semnificației numelor⁵⁶ așa numitele radicale sau principii etimologice? ori, dacă nu — potrivit învățaturii lui Epicur, deosebită de a stoicilor — numele ar exista în chip firesc, cei dintîi oameni inventînd

54. De subliniat părerea anticilor despre mișcarea soarelui de la Răsărit la Apus și despre care Copernic va dovedi că se face invers.

55. Mitologiile antice cunosc și noțiunea unui Dumnezeu polionim, dar și pe aceea a lui Dumnezeu anonim. De pildă, Diog. Laertios, *Despre viață*, VIII, 235 (citată după M. Borret, *op. cit.*, I, 134—135).

56. Pasionanta problemă a universalilor sau a realiilor, despre care Platon spune în *Cratylus* 439 b: «Nu de la nume trebuie să pornim, ci mai degrabă de la lucrurile însele». Platon, *Opere*, III, București, 1978, p. 329, trad. C. Noica. Se pare că aici se resimte influența lui Filon atunci cînd Origen acordă mare atenție magiei.

aceste numiri după asemănarea cu obiectele ? Dacă în problema de față am putea stabili natura numelor «eficace», cum întâlnim unele la înțelepții Egiptului, la învățații aflați printre magii Persiei, la brahmanii sau șamanii aflați printre filosofii Indiei și așa mai departe la fiecare popor; dacă am fi în stare, apoi, să dovedim că ceea ce se numește «magie» nu este — după cum cred adeptii lui Epicur și Aristotel — o practică cu totul fără temei, ci, după cum dovedesc oamenii cunoscători în această indeletnicire, e un sistem încheșat, ale cărui principii se cunosc foarte puțin, atunci vom zice că nume ca Savaot, Adonai și toate celelalte, transmise de evrei cu multă venerație, ne sînt date după o misterioasă știință divină atribuită Creatorului lumii. Din pricina aceasta, numirile respective își fac efect cînd sînt rostite într-o înșiruire specială, care le înlăntuiește întocmai cu alte nume rostite în limba egipteană la adresa unor demoni, care au efect într-un anumit domeniu, sau altele, în dialectul persan, adresate altor forțe, și tot așa la fiecare popor. Și tot astfel s-ar afla că numele demonilor pămînteni, care au în puterea lor anumite regiuni, sînt pronunțate într-un anumit fel, așa cum se potrivește cu dialectul locului și al poporului respectiv. Așadar, cel ce dovedește în acest sector o înțelegere mai deplină, fie și mai restrînsă, își va da silința să potrivească, pe cît posibil, cît mai exact fiecare nume la realitatea respectivă pentru a înlătura oricînd primejdia din partea celor ce aplică greșit numele lui Dumnezeu asupra materiei neînsuflețite, sau care depreciază invocarea Binelui, a Cauzei prime, a virtuții ori a frumuseții de bogăția oarbă⁵⁷, de menținerea echilibrului dintre carne, sînge și os, care promovează sănătatea și bunăstarea, sau de ceea ce s-ar înțelege prin noblețea de naștere.

XXV

Poate că nu-i mai mică nici primejdia de a coborî numele lui Dumnezeu și al Binelui la ceea ce nu se cuvine, decît să schimbi numirile dispuse după un principiu misterios, iar în schimb să aplici numele a ceea ce-i rău la ceva ce-i bine și ceea ce-i bine la ceea ce-i rău. Și nu mai vorbesc de faptul că numele lui Zeus ne aduce aminte imediat de fiul lui Cronos și al Rheii, de soțul zeiței Hera, de fratele lui Poseidon, de tatăl Atenei și al Artemidei, de seducătorul fiicei proprii (Persefone)⁵⁸, după cum și numele de Apolo îți amintește de fiul Lethei și al lui Zeus, de fratele Artemidei și de vărul său Hermes, precum și de toate celelalte ficțiuni

57. Se resimte aici aluzia la prețuirea exagerată a bunurilor materiale (sănătate, frumusețe etc.) pe care o predica Aristotel, spre deosebire de Platon (*Rep.* 631 bc). A se vedea și cap. 26 din *Filocalia lui Origen* (Opere alese, II, p. 482 ș.u.).

58. Ca și apologetii, la fel a criticat și Origen imoralitatea zeilor. A se vedea mai jos : IV, 48.

ale înțelepților lui Celsus, autori ai acestor doctrine și vechi «teologi» ai Eladei antice. Ce cinstită fără noimă mai e și aceea să-i dai ca nume propriu pe acela de Zeus, dar să nu spui că el a avut de tată pe Cronos, și pe Rhea, mamă, cu imoralitățile lor? Și aceleași observații se pot aplica și celorlalți preținși zei. În schimb, această critică nu atinge deloc pe cele care, pentru temeuri tainice, dau lui Dumnezeu nume de Savaot, Adonai sau altul ⁵⁹.

Dacă și-ar putea face cineva o idee despre semnificația misterioasă a numelor, atunci s-ar mai putea spune multe și în legătură cu numirile date îngerilor lui Dumnezeu : unul din ei are numele Mihail, altul Gavriil, al treilea Rafail, după slujirile ce le au de îndeplinit în toată lumea de a împlini voia lui Dumnezeu Cel peste toate ⁶⁰. Într-o asemenea filosofie a numelor are ceva de spus și numele lui Iisus : s-a văzut deja că numele Lui scoate multe duhuri necurate din suflete și din trupuri, promovînd virtutea în cei din care au fost alungate duhurile rele.

La problema numelor mai trebuie adăugat și ceea ce relatează specialiștii în cazurile de incantații : pronunțarea lor într-o limbă apropiată însemnează împlinirea a ceea ce incantația promite, pe cînd «traducerea» lor în altă limbă duce la pierderea puterii și a efectelor lor. Ele nu însemnează numai însușirile lucrurilor respective, ci și pe acelea ale intonației cu care au fost făcute. Tot așa vom înțelege, prin considerații de acest fel, și faptul că creștinii se feresc pînă la moarte să dea lui Dumnezeu numele lui Zeus sau pe al vreunui zeu de la alt popor, căci ei se adresează, de obicei, cu un simplu nume de Dumnezeu, cu sau fără vreun atribuit — «Creatorul lumii», al cerului și al pămîntului, care a trimis neamului omenesc pe cutare sau cutare înțelepți, ale căror nume au mare putere la oameni mai ales atunci cînd numele lui Dumnezeu e legat de cel al acestora ⁶¹.

Ar fi bine să mai spunem și alte lucruri în legătură cu «numele» împotriva celor care cred că ar trebui să fim indiferenți la modul în care le întrebuițăm. Dacă-i adevărat că Platon e admirat pentru afirmația sa din dialogul intitulat *Fileb* : «respectul meu, Protarh, pentru numele zellor e adînc» ⁶², cînd interlocutorul lui Socrate numise plăcerea drept zeu, atunci cu atît mai bucuros vom aproba evlavia creștinilor, care nu îndrăznesc să dea Creatorului lumii nici unul din numele folosite în mitologie ! Dar destul deocamdată despre acest lucru.

59. Despre semnificația numelor vorbește Origen și aiurea : *Despre rugăciune*, 24, 2 ; *Filocalia* 26, în *Opere alese*, II, pag. 248—251 ; 482—490 etc.

60. Origen are o anghelologie bogată. A se vedea J. Daniélou, *Origène*, p. 219 ș.u. la fel indicii volumelor I—III din opera lui.

61. Origen acordă mare atenție incantației sau evocării îngerilor și mai ales a lui Dumnezeu. *De princ.* I, 838, 1—4 ; *Filocalia* XVII—XVIII.

62. Aceeași citație și în *Filocalia*, XVII.

XXVI

Să-l vedem dar pe Celsus, cel care se laudă că știe totul, cu cită răutate învinuiește el pe evrei, atunci când zice : «*evreii cinstesc pe îngeri și se dedică magiei, în care i-a inițiat Moise*». Dar unde a găsit el în scrierile lui Moise că acest legiuitor ar fi prescris cinstirea îngerilor ⁶³, s-o spună el, care scrie că a citit toată literatura creștinilor și a iudeilor ! Și cum ar fi existat magie la cei care au primit Legea lui Moise și care au citit în ea : «*să nu umblați pe la cei ce cheamă morții, pe la vrăjitori să nu umblați și să nu vă întinați cu ei*» ⁶⁴. Mai departe, el făgăduiește că va arăta «*cum au căzut iudeii pradă neștiinței, ajungând în rătăcire*». Dacă Celsus ar fi recunoscut că neștiința iudeilor în legătură cu persoana lui Iisus ar izvorî din refuzul lor de a asculta de porociile privitoare la El, atunci într-adevăr ar fi putut arăta cum s-a produs căderea iudeilor în rătăcire ; dar așa, întrucît nici măcar n-a avut de gînd să se gîndească la așa ceva, Celsus socotește că a fost o greșeală a iudeilor ceea ce de fapt n-a fost.

După ce a făgăduit să «*explice mai departe părerea lui despre iudaism*», Celsus își îndreaptă cuvîntul asupra persoanei Mîntuitorului nostru, Care «*a devenit căpetenia noastră de cînd ne-am născut ca creștini*», și apoi continuă : «*acest om a început să învețe doar acum cîțiva ani, iar creștinii au ajuns la credința că El ar fi Fiul lui Dumnezeu*». Asupra faptului că Iisus a apărut doar «*acum cîțiva ani*» ⁶⁵, iată ce avem de spus : ar fi oare cu puțință, dacă n-ar fi existat ajutorul lui Dumnezeu, ca într-un răstimp atît de scurt, adică de cînd și-a făcut planul de a răspîndi doctrina și învățătura Sa, să fi putut realiza atît de mult încît să atragă la învățătura Sa, în multe părți ale lumii, un mare număr de elini și de barbari, înțelepți și neștiutori, care să prefere mai curînd să moară, luptînd pentru credință, decît să se lepede de ea, lucrul nemaiauzit în istoria unei alte învățături ? Cît despre mine, fără să laud această învățătură, ci ținînd doar să cercetez istoria ei, pot spune că fără ajutorul lui Dumnezeu nici doctorii care tratează atîtea organisme bolnave nu pot împlini dorința de a le reda tuturor sănătatea. Iar ca cineva să poată mîntui sufletele din valul păcatului, din desfriu, din nelegiuire și din trufie față de Dumnezeu, și să aducă drept dovadă a acțiunii Sale mîntuirea a sute de persoane (ca să folosesc doar o cifră

63. Interpretînd greșit citatul din Col. 2, 18 unii eretici iudaizanți recomandau ca închinarea să nu se facă lui Dumnezeu, ci numai îngerilor. *Canonul 35 al sinodului din Laodiceea* a interzis așa ceva.

64. Lev. 19, 31.

65. Fără să vrei îți vin în minte cuvintele lui Suetoniu atunci cînd acesta descrie «*pricina*» primei persecuții contra creștinilor, spunînd că noua religie e «*superstitio nova et malefica*» (primjedioasă). Era pe vremea lui Nero (54—68).

rotundă), oare n-ar constitui acest lucru motiv ca să zicem că fără ajutorul lui Dumnezeu n-ar fi putut sădi în acea sută de oameni o învățătură în stare să-i scoată din atâtea rele? Dacă o simplă cercetare nepărtinitoare ne va face să înțelegem că la oameni nu-i cu puțință nici o îmbunătățire fără ajutorul lui Dumnezeu, atunci cu cât mai mult curaj vom spune acest lucru despre Iisus, comparând vechea conduită a multimilor convertite la învățătura Sa cu cea pe care au avut-o pînă atunci, sau, ca să folosim expresia lui Celsus și a adeptilor săi, «s-au rătăcit și au îmbrățișat o învățătură vătămătoare vieții omenești»? Și, dimpotrivă, în ce chip, după ce au primit această învățătură, au cîștigat mai multă minte, mai multă seriozitate și statornicie, încît unii dintre ei, din dragoste după o curăție deplină și spre a aduce o cinstire și mai deosebită Dumnezeirii, refuză chiar și de a mai gusta din plăcerile îngăduite de lege?

XXVII

Dacă cineva ar cerceta faptele, ar vedea că Iisus a îndrăznit un lucru mai presus decît puterea omenească, iar îndrăzneala Sa a fost și realizată. Încă de la început totul stătea împotriva răspîndirii învățăturii Lui în întreaga lume: șiruri de împărați, unii după alții, generali și conducătorii lor de oști, într-un cuvînt, toți cei care aveau în mîna lor o putere oarecare, ca să nu mai vorbim de guvernatorii din fiecare cetate, soldații și poporul, toți au fost împotriva. Totuși, Iisus s-a dovedit biruitor, pentru că prin firea Sa Cuvîntul lui Dumnezeu nu putea fi oprit, și, fiind mai puternic decît toți acești dușmani, El a cucerit toată Elada, ba s-a făcut stăpîn și peste ținuturile barbare, convertind mii și mii de suflete la credința pe care o propovăduia⁶⁶. Era însă inevitabil ca în mulțimea celor cîștigați de această învățătură «oamenii simpli și fără carte» să fie mai numeroși decît cei deprinși cu învățătura, intrucît, pe atunci, cei fără școală erau mai numeroși decît cei culți. Dar, intrucît Celsus nu vrea să înțeleagă acest lucru, gîndește că dragostea Logosului față de omenire, care se îndreaptă spre fiecare suflet de la răsărit, «e simplă, iar din pricina simplității și a lipsei oricărei culturi ea n-a cucerit decît pe cei simpli și fără carte». Cu toate acestea nici Celsus însuși nu afirmă că numai oamenii simpli ar fi fost duși de această învățătură la religia cea după Iisus⁶⁷, pentru că el însuși mărtu-

66. Idee reluată și mai jos: II, 79.

67. Afirmatia că în creștinism au intrat numai oameni simpli și fără carte a fost repetată deseori începînd de la Celsus și Lucian, pînă în pragul veacului XX (Nietzsche). Totuși Minucius Felix (cap. 31), Sf. Irineu (*Adv. haer.* IV, 30, 1), Tertullian (*Apologeticum* 37 și 31), și Origen (*C. Cels* 3, 9) combat această calomnie.

risește : «erau printre ei oameni modești, cumiști, inteligenți și capabili să înțeleagă și alegoria».

XXVIII

În acest sens el se folosește și de personificare, întocmai ca un copil care introduce un grai retoric și care pune în scenă un iudeu care adresează lui Iisus câteva observații copilărești, nedemne de un filosof cu tîmplele cărunte. Să le examinăm, dar, cît mai bine și să dovedim că ceea ce a pus în gura iudeului nu se potrivește deloc cu un iudeu adevărat. Cu alte cuvinte el lasă pe un evreu să discute cu Iisus însuși⁶⁸, dînd să se înțeleagă că L-a convins pe Iisus de mai multe lucruri, din care cel dintîi e acela că «ar fi inventat nașterea Lui dintr-o fecioară». Mai departe, îl ponegrește că «a plecat dintr-un tîrg al Iudeii, fiind născut dintr-o femeie de la țară, o torcătoare săracă», după care afirmă : «dovedită de adulter, ea a fost alungată de soțul său, un dulgher de meserie». Apoi continuă : «părăsită de bărbat, ducînd o viață de vagabondaj rușinos, ea a născut în ascuns pe Iisus», Care «a fost nevoit, din pricina sărăciei, să-și caute de lucru în Egipt ; acolo s-a experimentat în practicarea unor puteri magice cu care se mîndresc egiptenii⁶⁹. După ce s-a întors acasă, fălindu-se cu aceste puteri, și datorită lor, Iisus s-a proclamat Dumnezeu». Ca unul care nu pot lăsa necontrolat nimic din ceea ce zic necredincioșii, și ca unul care cercetez problemele pînă în adîncurile lor, am convingerea că toate acestea s-au întîmplat pentru a dovedi că Iisus a fost o ființă dumnezeiască și vrednic să fie proclamat Fiu al lui Dumnezeu.

XXIX

Printre oameni, ceea ce contribuie ca cineva să ajungă mai mare, mai vestit și mai cunoscut este nașterea din părinți de neam superior și cu trecere, apoi bogăția celor care l-au crescut și care au putut cheltui bani pentru educarea fiului lor și, în fine, o țară puternică și vestită. Dar cînd, într-o situație cu totul contrară, și în ciuda tuturor piedicilor, cineva e capabil să se facă cunoscut și apreciat, atrăgînd asupra sa atenția celor care aud pronunțîndu-i-se numele, umplînd cu renumele său glorios întreg pămîntul, care mereu repetă isprăvile sale neîntrecute,

68. Anticii cunoșteau argumentarea indirectă prin mijlocirea unei persoane fictive.

69. Calomnia debitată în legătură cu nașterea pe cale nelegitimă a lui Iisus și despre petrecerea Lui în Egipt nu poate avea temei în expresia pasajului ioanic din cap. 8, 41 («născut din desfrînare») și nici în afirmația neclară a unui pasaj din Talmud (*Jehamaet*, 4, 13). Calomnia dovedește rea credință mai întîi din partea iudeilor. Cf. M. Leds, *Etudes sur les sources juives de la polémique contre les chrétiens*, în «Rev. de hist. et. phil. rel.», 1941, p. 101.

cum să nu admiri o asemenea personalitate pentru mărețla ei sufletească, pentru îndrăzneala lui la fapte mari, pentru remarcabila lui modestie ?

Or, dacă s-ar examina problema ceva mai temeinic și mai atent, oare nu se va pune întrebarea : cum de a fost posibil ca un om crescut în condiții modeste și sărace, care nu s-a bucurat de o educație mai aleasă și nici de o învățatură în ale oratoriei în stare să-l fi îndreptățit să poată vorbi mulțimilor în chip linguișitor și atrăgător, cum de a ajuns să fie conducător de popoare care răspîndește în omenire o doctrină care desființează obiceiurile evreilor dar respectă încă pe proorocii lor și nimicește legile elinilor ⁷⁰ mai ales în ceea ce privește divinitatea ? Cum a fost posibil ca un astfel de om, crescut în aceste condiții, și Care, după cum spun chiar și dușmanii Lui, n-a avut de la cine să învețe ceva mai deosebit și mai important, Care n-a fost inițiat de nimeni într-o știință mai adîncă, să fi putut propovădui învățături atît de înalte despre judecata lui Dumnezeu, despre pedepsirea celor răi și despre răsplătirea celor buni, încît cuvintele Lui n-au convins numai pe oamenii simpli și neînvățați, ci și pe mulți din straturile mai sus puse și chiar persoane care sînt în stare să aprecieze, sub vălul expresiilor în aparență banale (care am putea spune că le îmbracă), învățături de o semnificație interioară ascunsă ?

Un locuitor din insula Serifos, ne spune Platon, reproșa lui Temistocle, cel atît de mult vestit prin arta lui militară, că faima lui nu izvoarăște dintr-un merit al lui personal, ci din norocul de a se fi născut în cetatea cea mai de frunte din întreaga Eladă, fapt care i-a atras următorul răspuns din partea înțeleptului Temistocle, care își dădea seama că patria sa îl făcuse într-adevăr celebru : «ai dreptate, dacă nu m-aș fi născut în Serifos n-aș fi ajuns la o faimă atît de mare, dar tu chiar dacă ai fi avut norocul să te naști în Atena, totuși n-ai fi devenit un Temistocle !» ⁷¹. Or Iisus-ul nostru, Căruia I S-a adus învinuirea că S-a născut într-un sat, care, e drept, nu este situat nici în Elada, și care nici nu aparținea unui popor renumit pretutindeni, pe Care vor să-L defaime azi că-l fiul unei torcătoare sărace, de aceea ar fi fost silit, de sărăcie, să-și părăsească patria și să slujească, pe plată, în Egipt, fără să fi ieșit — după exemplul citat — din Serifos, insula cea mai mică și mai puțin cunoscută, și ca și cum ar face parte dintre viețuitorii cei mai puțin nobili ; acest Iisus a avut totuși puterea să cutreiere întreg pămîntul locuit de oameni în măsură mai mare nu numai decît atenianul Temistocle, ci și decît Pitagora și Platon și alți înțelepți, împărați sau generali din oricare altă parte a lumii.

70. Adică ale păgînilor.

71. Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I (București, 1960), p. 301, trad. N. Barbu.

XXX

Cine, dar, din cei care ar parcurge cît de cît cu atenție firea lucrurilor n-ar rămîne surprins de admirație în fața acestei ființe Care, prin mărirea Lui, a biruit și a lăsat în urmă toate măririle care au dus la decadentă, și pe toți bărbații vestiți ai tuturor timpurilor? Dealtfel, rar se întîmplă ca oamenii vestiți să fi ajuns să dobîndească un nume strălucit pentru mai multe isprăvi deodată, ci unul s-a distins prin filosofie, altul prin valoare militară, dintre barbari unii prin forța lor magică, alții prin alte merite, dar totdeauna a fost mic numărul celor care, în același timp, au stîrnit admirația altora, dar au și dobîndit o faimă reală. În schimb, pe lîngă alte mari calități, Iisus e preamărit în același timp atît pentru înțelepciunea Lui, pentru minunile pe care le-a săvîrșit, cît și pentru atotputernicia cu care conduce lumea. El n-a silit ca un tiran pe cei din jurul Lui să-L urmeze, chiar dacă ar fi certați cu legile, nici ca un tîlhar care ațîță pe cei din ceata lui împotriva oamenilor, nici ca un bogătaș care nu poartă de grijă decît de scopurile cu care leagă pe cei din jurul lui, și nici ca unul din cei osîndiți de toată lumea, ci a acționat totdeauna ca propovăduitor al învățaturii lui Dumnezeu cel peste toate, al cinstirii care I se cuvine și al întregii legi morale, învățătură care are darul de a uni, în chip familiar, cu Dumnezeu Atotputernicul pe oricine își potrivește viața cu a Lui. Iar dacă Temistocle și ceilalți oameni vestiți n-au întîmpinat nici o piedică spre a-și putea cîștiga un nume strălucit, în schimb, în afară de împrejurările amintite, care chiar și numai ele ar fi fost suficiente spre a întina orice caracter din cele mai vrednice, în mod deosebit moartea cea mai de ocară, care I-a fost dat s-o îndure pe cruce, a fost suficientă pentru a nimici pînă și faima pe care o dobîndise pînă atunci în mintea celor care nu îmbrățișaseră învățătura Lui, această moarte trebuia să aibă drept rezultat eliberarea lor de înșelăciunea și osîndirea celui ce-i înșelase.

XXXI

Dar, potrivit chiar afirmațiilor defăimătorilor, iată și alt motiv de mirare: de unde vine faptul că ucenicii lui Iisus, care deși nu L-au văzut cum a înviat din morți, și, deci, nu se convinseseră că El e o ființă dumnezeiască, totuși nu s-au temut să îndure aceeași suferință ca și dascălul lor, înfruntînd primejdia și părăsindu-și fiecare patria lor numai și numai de dragul de a propovădui învățătura pe care le-o încredințase Iisus? Pentru că nu-mi pot închipui că, judecînd judicios faptele, s-ar putea spune că acești oameni s-ar fi dedicat unei vieți pline de privațiuni, numai ca să poată vesti această învățătură a lui

Iisus, dacă nu s-ar fi petrecut cu ei și o convingere adâncă, deprinzându-l nu numai să trăiască potrivit învățăturilor Lui, ci să influențeze și felul de viețuire al altora, și asta când ne gândim că pe fiecare din cei care ar îndrăzni așa ceva l-ar paște primejdia de a trebui să apere pretutindeni și înaintea tuturor ideile cele noi și să nu mai păstreze nici o legătură cu cei care ar mai păstra învățăturile și obiceiurile vechi. Oare nu confirmau acest lucru ucenicii lui Iisus, care aveau curajul nu numai să dovedească în fața iudeilor, din cărțile prorocilor, că Iisus e Cel a Căruia venire era prevestită de proroci, ci lămuriau și pe păgîni că Cel care nu de mult a răbdat de bună voie răstignirea pentru neamul omenesc este ca și cei care au fost în stare să moară pentru țara lor pentru ca să o mîntuie de primejdiile ciumei, ale foametei ori ale înecului? Căci, fără îndoială, e în firea lucrurilor, pentru temeluri trainice și neînțelese de mulțime, ca un singur drept, care moare de bună voie pentru mîntuirea celor mulți, să întoarcă prin jertfa sa pe demonii cei răi care pricinuesc ciume, infoțetări și primejdii de alte feluri ⁷².

Să răspundă, așadar, cei care nu vor să creadă că Iisus a murit pe cruce pentru oameni, și să ne explice atunci dacă vor respinge și multele povești elinești și barbare care istorisesc că unii au murit de dragul celor mulți, numai pentru ca să elibereze orașe și popoare de relele care se năpustiseră asupra lor! Sau vor spune că aceste fapte sînt reale, dar vor socoti plăsmuită doar istoria morții îndurate de Iisus, pe cruce, ca om, cînd S-a jertfit în scopul eliberării tuturor sufletelor venite în lume și ajunse sub robia diavolului, mai marele răutății? Acestea și multe alte adevăruri sînt cele pe care li le va fi comunicat chiar Iisus însuși ucenicilor Săi în chip tainic; ba după ce au fost îmbrăcați și cu «putere de sus» (căci aici nu poate fi vorba de o putere și de un curaj create și plăsmuite de o oarecare fecioară, de care pomenește poetul, ci e vorba cu adevărat de cunoașterea și înțelepciunea lui Dumnezeu), ei s-au grăbit «să-i facă un nume mai presus de orice nume, și anume, nu numai în mijlocul celor din Argos, ci deodată la toți, atît la elini, cit și la barbari, cîștigîndu-și un nume cu totul ales» ⁷³.

XXXII

Dar să ne întoarcem din nou la cele spuse de Celsus despre un iudeu oarecare, unde se istorisește că «*mama lui Iisus ar fi fost alungată de împlarul care o ceruse în căsătorie pe motiv că ar fi fost acuzată*

⁷². Origen se gîndește aici la demonii răi despre care spune că stau în dosul furtunilor, ciumei, cutremurelor de pămînt. A se vedea mai jos: VIII, 24, 31.

⁷³. Homer, *Iliada* V, 1—3. E vorba de Diomed, căruia se datorește în mare parte biruința elinilor.

de adulter, în urma unor legături avute cu un soldat oarecare numit Pantira» și să vedem dacă nu cumva cei care au pus în circulație povestea adulterului între Fecioară și Pantira și a repudierii ei de către timpular au scornit-o fără nici un temei și de-a dreptul orbește pentru ca să tăgăduiască zămislirea cea tainică din Duhul Sfânt ⁷⁴. Într-adevăr, atunci când a fost vorba de acest eveniment, mai presus de fire, ei ar fi putut falsifica și în alt chip lucrurile, chiar dacă n-ar fi admis că Iisus nu s-a născut dintr-o căsătorie omenească obișnuită. Dar, plâsmuind în mod evident această minciună, susținând că Fecioara n-a zămislit pe Iisus prin mijlocirea lui Iosif, s-a comis o minciună evidentă pentru orice om în stare să judece și să bage de seamă că este vorba de o născocire. Căci, într-adevăr, cum ne-am putea închipui că Cel care a avut curajul să facă atât de mult pentru mântuirea neamului omenească, încît pe toți oamenii, elini și barbari deopotrivă, cărora li s-a propovăduit siguranța judecății viitoare, să-i facă să-și lase viața păcătoasă și să se facă cu toții bineplăcuți Făcătorului lumii, cum ar fi fost cu puțință, zic, ca acest om să nu fi avut parte de o naștere plină de taină, ci să vină pe lume prin cea mai rușinoasă și mai de batjocură dintre toate nașterile? Întreb acest lucru pe elini și îndeosebi pe Celsus (indiferent dacă împărtășește părerile lui Platon, pe care-l citează deseori): cum ar fi fost cu puțință să vină pe lume printr-o naștere mai rușinoasă decît a oricărui altcineva, fără să fi avut parte măcar de o naștere omenească legitimă, Cel care face să se coboare de sus din cer sufletele în trupurile oamenilor, Cel care va săvîrși fapte atât de mari, Care va învăța pe atât de mulți ucenici și Care va întoarce din valurile păcatelor, spre o viață curată, mulțimi de oameni atât de numeroase? Nu-i oare mai ușor de înțeles ca fiecare suflet sădit în trup, în chip minunat, — am în vedere aici învățătura lui Pitagora, a lui Platon și Empedocle, de care Celsus pomenește adeseori ⁷⁵ — să se sălășluiască în trup potrivit vredniciei și meritelor lui premergătoare? E ușor de înțeles că prin venirea sa în viața oamenilor sufletul, care s-a arătat mai folositor decît multe alte lucruri (spre a nu se părea că aş exagera spunînd că-i mai de preț decît toate), a avut trebuință de un trup propriu, care nu numai că se deosebește de celelalte trupuri omenești, ci e mai vrednic și mai bun decît toate ⁷⁶.

74. Tradiția talmudică despre această calomnie (Ghemara, *Sanhedrin* 7) e veche, izvorînd din cercurile iudaismului. Ea a fost combătută de Epifanie (*Adv. haer.* 78, 7), I. Damaschin (*De fide orth.* IV). Calomniiatorii au corupt cuvintele *πάρενος* (= fecioară) în *Panthiras*.

75. Toți acești trei filosofi susțineau că sufletul omului își are o existență anterioară nașterii trupesti și că în lume el trebuie să se «purifice» fie pînă este în trup, fie după moarte, prin reîncorporări succesive, pînă ce se eliberează de «exilul» din viața trupestă. Cf. N. Balca, *Istoria filosofiei antice*, I, București, 1982, p. 60; 182.

76. Aceeași idee în *C. Cels*, VI, 74.

XXXIII

Căci dacă, pe de o parte, din motive neînțelese, un astfel de suflet care nu se cuvenea să se sălășluiască într-un trup cu totul lipsit de rațiune, dar care, pe de altă parte, nu s-ar fi potrivit nici să îmbrace trupul unei ființe pur spirituale, s-ar fi împreunat cu un trup monstruos, în care nici rațiunea nu s-ar putea dezvolta în chip corespunzător căci capul ar fi să zicem mult prea mic și cu totul disproporționat față de restul trupului, iar dacă, pe de altă parte, un alt suflet ar primi un trup care i-ar îngădui să fie doar cu puțin mai potrivit decât cel dintii, și dacă altuia i s-ar rîndui unul și mai bun, care însă ar fi relativ mai mult ori mai puțin potrivit dezvoltării sale intelectuale, atunci de ce n-ar avea El un astfel de suflet, care să primească un trup cu totul plin de taină, dar care ar avea ceva comun cu oamenii, ca să poată trăi printre ei, dar, în același timp, să aibă și ceva ieșit din comun, ca să poată să rămînă străin de păcat? Dacă rămîne în picioare părerea celor care socotesc lăuntru omului după trăsăturile lui exterioare, așa cum credeau Zepyros, Loxos, Polemon și cei care au mai scris astfel de lucruri, lăudîndu-se că deduc în chip uimitor înrudirea dintre însușirile sufletești și înfățișarea trupească⁷⁷, atunci acestui suflet rînduit să ducă o viață plină de taină și bogată în lucrări mai presus de fire i s-ar cuveni un trup nu cum îl crede Celsus, rod al unui adulter dintre un desfrînat ca Pantira și o fecioară decăzută, pentru că dintr-o unire atît de josnică ar trebui să se nască mai curînd un nebun primejdios pentru societatea omenească, un dascăl al desfrînării, al nedreptății și al celorlalte patimi, iar nu un om al moravurilor curate, al dreptății și al celorlalte virtuți. Dar, după cum au vestit-o dinainte proorociei, trebuia să ne așteptăm aici la un trup născut dintr-o fecioară, care avea să zămislească — după cum spunea proorocia — un prunc, al cărui nume să fie corespunzător lucrării pe care urma s-o îndeplinească și din care aveam să înțelegem că încă de la naștere «Dumnezeu este cu noi».

XXXIV

Socotim potrivit să punem față în față cu vorbele goale pe care Celsus le pune în gura acestui evreu proorocia făcută de Isaia în legătură cu nașterea lui Emanuel dintr-o fecioară. Celsus n-o citează, fie pentru că n-o cunoștea — cu toate că el spunea că «cunoaște totul!» — fie că a citit-o, dar intenționat a trecut-o sub tăcere, pentru ca să nu reiasă că statornicește, fără să vrea, o credință în care nu credea.

⁷⁷ Fizionomicii erau platonici timpurii, care căutau să explice interdependența dintre suflet și trup.

Iată textul respectiv : «Și Isaia mai grăi către Ahaz : «Cere un semn de la Domnul Dumnezeuul tău, în adîncurile iadului sau în înălțimile cele de sus». Și a spus Ahaz : «Nu voi cere și nu voi ispiti pe Domnul!» Și a zis Isaia : «Ascultați voi cei din casa lui David ! Nu vă ajunge ⁷⁸ să oboșiți pe oameni de veniți să oboșiți și pe Dumnezeuul meu ? Pentru aceasta Domnul meu vă va da un semn : Iată, Fecioara va lua în pîntece și va naște fiu și vor chema numele lui Emanuel», care însemnează «Cu noi este Dumnezeu» ⁷⁹. Dar Celsus n-a citat această proorocie din pricina relei lui credințe, după cum reiese din faptul că el a citat mai multe pasaje din Evanghelia după Matei, cum a fost cazul cu «steaua care a răsărit la nașterea lui Iisus» și alte minuni, dar la cazul acesta n-a făcut nici cea mai mică aluzie. Iar dacă acest evreu închipuit vrea să se lege de vreun cuvînt, obiectînd că textul nu spune : «Iată, Fecioara», ci «iată, o fată tinăără», eu i-aș răspunde că expresia «Aalma», pe care Septuaginta a tradus-o prin «fecioară», pe cînd alții au tradus-o prin «tinăără fată», o mai găsim — recunosc și ei — și în Deuteronom, unde e vorba tot de o fecioară. Iată acel text : «De va fi vreo fată tinăără, logodită cu bărbat și cineva o va întilni în cetate și se va culca cu dînsa, să-i aduceți pe amîndoi la poarta cetății aceleia și să-i ucideți cu pietre : pe fată pentru că n-a țipat în cetate, iar pe bărbat pentru că a necinstit pe femeia aproapei lui său». Și mai departe : «Dacă însă vreun bărbat va întilni la cîmp o fată logodită și, prinzînd-o, se va culca cu ea, să-l ucideți numai pe bărbatul care s-a culcat cu ea ; iar fetei să nu-i faci nimic. Asupra fetei nu este vină de moarte» ⁸⁰.

XXXV

Dar, ca să nu se creadă că ne legăm de un simplu cuvînt evreiesc numai ca să facem pe cei care nici nu știu dacă trebuie sau nu să-l admită, și să se convingă că proorocul a zis bine că dintr-o fecioară se va naște Cel a Cărui naștere însemnează «Cu noi este Dumnezeu», să ne întărim convingerea pe însuși înțeleptul frazei. Scriptura ne spune că Domnul a zis către Ahaz : «Cere un semn de la Domnul Dumnezeuul tău, în adîncurile iadului ori în înălțimile cele de sus». Și îndată i se dă semnul : «Iată Fecioara va lua în pîntece și va naște fiu». Or, des-

78. Regele și rudele lui de la curte.

79. *Is.* 7, 10—14 ; *Matei* 1, 23. Cu toate că în variantele biblice ale lui Aquila, Simah și Teodotion se află expresia νεανίς (= fată tinăără), iar nu παρθένος (= fecioară), totuși traducerea Septuagintei avea παρθένος, ca și în *Matei* 1, 23, ceea ce confirmă credința din vechime despre nașterea din Fecioară a Mîntuitorului. Acest fapt îl confirmă și cap. 43, 8 și 66—70 în *Dialogul cu iud. Trifon*.

80. *Deut.* 22, 22—26. E drept că Origen greșește spunînd că expresia «aalma» s-ar afla și în citatul din *Deut.* 22, 23. Ea se află numai în *Isaia* 7, 14.

pre ce fel de «semn» poate fi vorba aici dacă ar trebui să înțelegem că aici s-ar spune că naște o tină, iar nu o fecioară? ⁸¹ Și din cine s-ar cădea să se nască Emanuel, «cu noi este Dumnezeu»: dintr-o femeie care trăiește în căsnicie cu bărbatul ei și care naște ca oricare altă femeie, sau dintr-una care e curată, nevinovată și fecioară? ⁸² De bună seamă că numai o astfel de fecioară se cădea să nască pe Cel Căruia I s-a spus de la naștere: «Dumnezeu este cu noi». Iar dacă ni s-ar mai aduce și alte critici pe motivul că vorbele «cere un semn de la Domnul Dumnezeu tău» au fost adresate pe vremea lui Ahaz (iar nu acum, la naștere), aceluia îi voi răspunde: dar, în definitiv, cine s-a putut naște pe vremea lui Ahaz încît la nașterea aceluia să se fi putut spune că-i numit «Emanuel», adică «Cu noi este Dumnezeu»? Dacă nu găsim pe nimeni, e limpede că acel cuvînt spus lui Ahaz se referă la casa lui David căci — după cum ne spune Scriptura — Domnul «S-a născut din sămînța lui David, după trup» ⁸³. Dar și «semnul» care ne amintește despre «adîncurile iadului sau de înălțimile cele de sus» se potrivește numai Celui «ce S-a pogorît, care-i Același, Care S-a suit mai presus de toate cerurile, ca pe toate să le umple» ⁸⁴. Desigur, eu vorbesc ca și cum aș avea în fața mea pe un iudeu care crede în adevărul proorociei. De aceea Celsus, sau altul din ucenicii lui, să facă bine să ne spună dacă această veste și altele, din cele anunțate de el, proorocul le-a făcut conștient că le cunoscuse mai dinainte ori nu? Dacă i-au fost cunoscute mai dinainte, însemnează că proorocii au fost luminați în acest sens de Dumnezeu; dacă proorocii n-au putut să prevadă viitorul, atunci să ni se explice starea de spirit a celui care are curajul să vestească viitorul și pe care evreii îl admiră pentru proorocia lui!

XXXVI

Intrucît am pomenit de problema proorocilor, cele ce vor urma nu vor fi fără folos atît pentru iudeii care cred că proorocii au grăit prin Duh Sfînt, cît și pentru elinii de bună credință. Din partea mea, voi spune că trebuie să admitem că iudeii n-au avut proorocii lor întrucît erau nevoiți să fie ținuți în ascultare față de legislația care le-a fost dată, să creadă în Creator, potrivit tradițiilor pe care le primiseră, și să nu aibă, în virtutea Legii, nici un prilej să treacă prin apostazii la politeismul păgînilor. Și această trebuință o vom explica în

81. Aceeași argumentare la Iustin, *Dial.* 84, 1 (în trad. rom. pag. 192).

82. Mai pe larg în studiul lui I. C. Vagaggini: *Maria nelle opere di Origene*, în «*Orient. Christ.*», Roma, 1942, p. 72 ș.u.

83. *Rom.* 1, 3.

84. *Etc.* 4, 10.

felul următor. În cărțile iudeilor scrie că «popoarele acestea ale păgînilor ascultă de ghicitori și prevestitori», pe cînd despre poporul evreu scrie așa : «Ție însă nu-ți îngăduie acestea Domnul Dumnezeuul tău», după care se adaugă : «prooroc din mijlocul tău și din frații tăi, ca și mine, îți va ridica Domnul Dumnezeuul tău : pe Acela să-L ascultați»⁸⁵. Păgîinii căutau să cunoască viitorul în multe feluri : prin consultarea oracolelor, prin observarea zborului păsărilor, dacă ele zburau singurate ori în cete, precum și ce fel de țipete scot ele, sau ce fel de tonuri sînt cele ce se desprind din stomac ; alții cercetau măruntaiele animalelor de jertfă, alții observau poziția stelelor în momentul nașterii, așa cum făceau chaldeenii. Toate lucrurile acestea erau interzise iudeilor. Din acest moment, dacă n-ar fi avut nici o mîngiere ca să cunoască adevărul, atunci, mînați de curiozitatea omenească de a ajunge la cunoașterea lui, iudeii și-ar fi disprețuit cu totul tradițiile pentru motivul că n-ar fi existat nimic dumnezeiesc în ele ; afară de Moise ei n-ar mai fi recunoscut nici un alt prooroc, iar scrierile lor nu le-ar fi primit în Sfînta Scriptură, ci s-ar fi îndreptat către prezicătorii și oracolule păgînești, căutînd să introducă și la ei ceva similar. De aceea nu trebuie să ne mire deloc faptul că proorocii lor au prezis pînă și evenimentele zilnice, numai ca să mîngie pe cei dornici de astfel de oracole. Așa e cazul cu prezicerea lui Samuil în legătură cu asinele pierdute⁸⁶, și ceea ce se spune în Cartea a treia a Regilor despre boala fiului regelui Ieroboam⁸⁷. Altfel cum ar fi fost cu puțință să certe propovăduitorii Legii pe cei care doreau să consulte oracolul zeilor, pentru care Ilie a certat pe Ohozia cu cuvintele următoare : «au doară în Israel nu este Dumnezeu, de vă duceți să întrebați pe Baal-Zebub, dumnezeul Ecronului ?»⁸⁸.

XXXVII

Cu aceasta cred că aproape am dovedit nu numai că Mîntuitorul nostru trebuia să Se nască dintr-o fecioară, ci și că între israeliteni existau prooroci, care nu vesteau numai evenimente de interes general, care urmau să se întîmple în viitor, cum erau rostul venirii lui Hristos și cel al împărățiilor lumesti, nenorocirile din sînul poporului evreu, credința păgînilor despre Mîntuitorul precum și tot felul de păreri acreditate pe această temă, ci chiar și întîmplări particulare, cum a fost de pildă cazul asinelor pierdute ale lui Chiș, boala de care suferea fiul regelui lui Israel și atîtea alte istorii de acest fel.

85. *Deut.* 18, 14—15.

86. *I Reg.* 9, 3.

87. *III Reg.* 1—18.

88. *IV Reg.* 1, 3.

Dar împotriva elinilor, care nu voiau să creadă că Iisus avea să se nască dintr-o fecioară, mai trebuie spus și faptul că Creatorul a arătat, prin felul de naștere a diferitelor animale, că ceea ce face pentru un animal poate aplica, dacă vrea, și la om. De pildă, există unele femele de animale care nu se împreună cu bărbătușii lor, după cum istorisesc specialiștii despre vulturi, care asigură continuitatea speciei lor fără împreunare trupească⁸⁹. Atunci de ce să nu credem că vrînd să trimită neamului omenesc un Învățător dumnezeiesc, în loc să găsească un principiu seminal de împreunare între bărbat și femeie, Dumnezeu a ales un alt mod de a Se naște? Mai mult chiar, și păgînii sînt de părere că nu toți oamenii și-au primit viața prin împreunarea dintre bărbat și femeie. Căci, într-adevăr, dacă lumea a fost creată, așa cum au spus-o mulți dintre elini, atunci în chip necesar cei dintîi oameni nu s-au născut prin împreunare sexuală, ci au fost luați din pămînt, în care se găseau forțe seminale⁹⁰, fapt pe care-l găsesc că-i mai ieșit din comun decît nașterea lui Iisus, care cel puțin pe jumătate se aseamănă cu a celorlalți oameni. Dealtfel, în legătură cu elinii nici nu cred că ar fi ceva nepotrivit să amintim și cîteva legende ale lor, ca să nu rămînă impresia că numai istoria noastră ar relata astfel de fapte. Li s-a părut unora, e drept, nu atît în legătură cu vechile legende eroice, ci cînd e vorba de evenimente de ieri-de alaltăieri, că s-ar putea relata ca fapt posibil nașterea lui Platon din Amfictiona, atunci cînd Ariston (tatăl lui) a fost împiedicat să se atingă de ea înainte ca ea să fi zămislit acest prunc născut din zeul Apollon⁹¹. În realitate, aici avem de-a face doar cu o legendă, care a dus la plăsmuirea unei «minuni» de acest fel în legătură cu un om, din cauză — se spunea — că înțelepciunea și geniul său erau mai presus decît ale celor mulți, ca unul care ar fi primit din semințe superioare și dumnezeiești chiar și felul coformației sale trupesti, așa cum se cade celor de o valoare mai mare decît omenească. Dar după ce Celsus n-a pus numai în gura unui evreu fel de fel de critici la adresa lui Iisus, ci a țesut într-una batjocuri împotriva noastră, socotind drept fantezie nașterea Lui dintr-o fecioară și afirmînd că așa ceva ar fi fost împrumutat din miturile elinești ale Danaei, Melanipei, al lui Auges și Antiopei⁹², trebuie să spunem că

89. Deși greșită, părerea aceasta este împărtășită de mulți din antichitate. Așa Virgiliu, *Georgice*, IV, 206; Sf. Vasile, *Hexaameron*, Migne, P.G., 29, 180; Ambrozie, *Hexaameron* V, 20, ed. vieneză, p. 188—189.

90. Credința stoică, respinsă de Origen pe motiv că se calcă libertatea voii. *In Math.* 13, 26; *In Ioaneu* 20, 2—5.

91. Diogene Laertios, *Despre viețile...*, III, 2, trad. rom., p. 233.

92. Danae și Antiope, nimfe corupte de Zeus.

aceste aluzii s-ar potrivi mai curînd în gura unui bufon, și nu a unui scriitor care-și ia meseria în serios.

XXXVIII

Celsus preia din Evanghelia după Matei pericopa în care se descrie fuga lui Iisus în Egipt⁹³, dar nu vrea să creadă în minunile care au provocat-o, în porunca trimisă prin înger, după cum nu vrea să vadă nici înțelesul plin de taină al părăsirii Iudeii și al petrecerii lui Iisus în Egipt, ci plăsmuiește și aici o altă explicație: pe de-o parte, el acceptă că Iisus a săvîrșit unele fapte supraomenești, prin care a convins pe mulți să-L urmeze ca pe Moise, pe de altă parte, caută să descalifice aceste fapte, socotindu-le săvîrșite cu ajutorul magiei, iar nu prin putere dumnezeiască. Pentru că iată cum se exprimă el: *Iisus a fost educat în secret, mai tîrziu a plecat în Egipt, unde s-a întreținut lucrînd pe bani, și unde a deprins modul de a săvîrși unele fapte minunate, de unde s-a întors vestind, pe temeiul acestor minuni, că El este Dumnezeu însuși.* În ceea ce mă privește, nu pricep cum a fost posibil să-și fi dat osteneala un vrăjitor să predice o învățătură care obligă pe oameni să facă totul cu gîndul că Dumnezeu judecă pe fiecare după faptele sale, și să dea apoi aceeași poruncă și ucenicilor săi, pe care i-a făcut mesageri ai învățăturii sale. Cîștigatu-și-au și ucenicii auditoriu, învățînd și ei să săvîrșescă aceleași minuni, sau l-au cîștigat fără minuni? Dacă vom spune că ei n-au mai săvîrșit nici un fel de minuni, ci că după ce au crezut, fără nici o putere a rațiunii care să-i asemene cu înțelepciunea dialectică a elinilor, ei s-au dăruit cu totul propovăduirii noii învățături în folosul celor care îi găzduiau, ar fi un lucru cu totul nebunesc: cine le va fi dat lor curajul să pornească la propovăduire și să predice o nouă credință? Dacă, însă, și ei săvîrșeau minuni, mai putea fi atunci cu putință ca «vrăjitorii» aceștia să fi fost expuși la primejdii atît de grele din pricina unei învățături interzise ca vrăjitorie?

XXXIX

Cred că ar fi o muncă fără rost și de batjocură să răspund la afirmații și la întrebări de felul acesta: *«Să fi fost mama lui Iisus femeie frumoasă, iar din pricina frumuseții ei să se fi împreunat Dumnezeu cu ea, El care din fire nu poate iubi un trup muritor? Desigur că nu se cuvenea ca Dumnezeu să se aprindă de dorul ei, căci ea era fără avere, nu era nici din neam regesc, n-o cunoștea nimeni, nici măcar*

93. Matei 2, 13.

cineva dintre vecini». Iar mai departe lată ce glume urite spune : «Cînd dulgherul s-a pornit cu ură împotriva ei și a ajuns s-o alunge, nici o putere dumnezeiască și nici un dar de sus nu i-au mai venit în ajutor, căci nimic nu s-a mai găsit care să dovedească cum că mai există o împărăție a lui Dumnezeu»⁹⁴. Se deosebesc oare astfel de cuvinte de limbuția cu care se batjocoresc oamenii la răspîntiile ulițelor, care nu-s nici cuviincioase și nici nu merită cea mai mică atenție ?

XL

Altădată Celsus scoate din Evanghelia după Matei⁹⁵, și poate și din celelalte Evanghelii, istoria cu Porumbelul care S-a pogorît asupra Mîntuitorului în clipa cînd era botezat de către Ioan, pe care se silăște s-o prezinte drept născocire. Dar, după ce a terminat cu batjocorirea istoriei despre nașterea Mîntuitorului dintr-o fecioară, Celsus nu respectă ordinea cronologică a evenimentelor, pentru că patima și ura lui nu țin seama de nici o ordine, ci oamenii, porniți pe minie și pe ură, născocesc împotriva celor pe care-i urăsc tot felul de batjocuri, care le trec prin cap, fiind împiedicați de patimă să-și precizeze învinuirile măcar în chip socotit și ordonat. Într-adevăr, dacă ar fi păstrat o anumită ordine, atunci ar fi luat însăși Evanghelia și ar fi formulat precis învinuirile în legătură cu prima pericopă, apoi cu a doua și așa mai departe. Or, ca unul care afirmă că «cunoaște totul» din doctrina noastră, după ce a tăgăduit nașterea Domnului dintr-o fecioară, Celsus, care are pretenția că nici una din învățăturile creștine nu-i este necunoscută, critică apariția Duhului Sfînt în chip de porumb cu ocazia botezului, după care se întoarce din nou la vestirea apariției Mîntuitorului pe pămînt, pentru ca după aceea să descrie apariția stelei și a magilor veniți din Răsărit ca «să se închine pruncului» ! Dacă ai vrea să cercetezi, ai constata singur cît de mult greșește Celsus în cartea sa împotriva ordinei în care ar trebui istorisite lucrurile, pentru ca și pe această cale să ne convingem, dacă vrem să cunoaștem și să păstrăm ordinea, despre nesocotința și lăudăroșenia unuia care-și intitulează cartea «Discurs adevărat», ceea ce n-a îndrăznit să facă nici unul din filosofii mai răsăriți ! Căci, de pildă, Platon spune⁹⁶ că asupra unei probleme de acest fel și care prezintă în general dificultăți, n-ăr trebui să te pronunți cu prea mare siguranță, iar Hrisip, după ce-și exprima părerea și temeiurile respective, avea adeseori obiceiul să ne

94. Idel similare și mai jos : III, 59 ; VI, 17 ; VIII, 11.

95. *Matei* 3, 16.

96. Platon, *Phaidon* 114 d., trad. rom. C. Papacostea, București, 1919, p. 110. *Rep.* 378 ; 506 etc.

trimită la alți cugetători, care ar fi putut oferi o rezolvare mai bună decît a lui. Se vede că Celsus e mai cu mînte decît acești doi filosofi și poate și decît toți ceilalți elini, căci poate de aceea, în pretenția sa că «știe totul», își va fi inițiat cartea «Discurs adevărat»!

XLI

Dar, ca să nu se creadă că n-aș putea obiecta nimic și că intenționat mă feresc să-i dau lui Celsus un răspuns, m-am hotărît să resping cît pot mai temeinic fiecare din obiecțiunile lui, fără să țin seamă, în primul rînd, de ordinea firească și logică a lucrurilor, ci așa cum vin ele pe rînd în cartea lui. Să vedem, dar, ce vrea să spună atunci cînd atacă apariția fizică așa-zicînd a Duhului Sfînt peste Mîntuitorul în chip de porumb. Să nu uităm că în scrisul lui Celsus tot timpul e vorba de un evreu care se adresează Celui în care recunoaștem pe Mîntuitorul Iisus, Căruia îi spune: «*Tu pretinzi că la săvîrșirea botezului de către Ioan S-a arătat o pasăre, venind din cer, și a zburat peste Tine*», după care întrebă: «*Ce martor vrednic de crezare a văzut această arătare? Cine a auzit un glas din cer prin care Dumnezeu L-a recunoscut de Fiu al Său? Cine dacă nu Tu și unul din prietenii Tăi de suferință, pe care poți să-i iei de martori?*».

XLII

Înainte de a-mi începe cuvîntul de apărare trebuie spus că orice istorisire, chiar dacă ea a fost reală, dacă vrei să precizezi că ea, într-adevăr, a avut loc și în acest sens vrei s-o redai în amănunțime, e un lucru foarte greu de făcut, uneori chiar imposibil. Să zicem, de pildă, că războiul troian n-a putut avea loc, pentru motivul că în istorisire se amestecă și episoade de necrezut, în care un erou ca Ahile e făcut fiu al zeiței mării și al muritorului Peleu, pe cînd Sarpedon⁹⁷ e făcut fiu al lui Zeus, Askalafos și Ialmenos sînt dați fii ai zeului Ares⁹⁸, iar Eneas⁹⁹, fiu al zeiței Afrodita. Cum să verificăm realitatea tuturor acestor lucruri, dată fiind încurcătura în care ne pune faptul că născocirea se împletește, nu știu cum, cu părerea generală că războiul de la Troia între elini și troieni a existat totuși cu adevărat? Să mai presupunem că n-am crede nici în aventurile lui Oedip, ale Iocastei și ale fiilor lor Eteocle și Polinice, pentru motivul că în țesă-

97. Regele Liciei, Sarpedon, era fiu al Europei și al lui Zeus, care i-a hărăzit să trăiască 3 generații.

98. Rege în Orhomene, pețitor al frumoasei Elena, luptă în războiul troian.

99. Rudenie cu Priam, ultimul rege al Troiei, Eneas a mutat obiectele sacre din Troia în Italia, întemeind astfel statul roman.

tura povestirii a intrat și figura sfinxului, o corcitură între o tină ră fecloară¹⁰⁰ și un leu. Cum să verifici realitatea unor astfel de istorisiri? Tot așa se prezintă situația și în cazul epigonilor, chiar dacă aici nu întâlnim fapte neverosimile de felul celor de mai sus, după cum același lucru îl putem spune și despre întoarcerea heraclizilor¹⁰¹, sau mai știu eu ce în cazul altora.

Orice cititor chibzuit al acestor istorisiri, dacă va vrea să se fe-rească să nu cadă în greșeli, va deosebi, pe de o parte, ceea ce merită aprobarea lui, tălmăcindu-le în chip alegoric, căutând să surprindă scopul celor care au făurit astfel de închipuiri, iar pe de altă parte refuzând să creadă existența altor elemente care au fost scrise doar din complezență pentru unii. Aceste observații preliminare în legătură cu orice istorisire legată de viața lui Iisus, așa cum le relatează Evan-ghelea, sint făcute nu ca să chemăm pe cei cu suflet treaz la o cre-dință simplă și nesocotită, ci cu scopul de a dovedi că cititorii trebuie să judece lucrurile în chip sănătos și temeinic, pătrunzând în intenția scriitorilor, spre a înțelege în ce scop a fost descris fiecare lucru.

XLIII

Așadar vom spune mai întâi că cine tăgăduiește arătarea Duhului Sfânt în chip de porumb, acela se rînduiește în ceata epicureilor, a lui Democrit ori a lui Aristotel, după felul în care se exprimă fiecare din ei! Numai că prea învățatul Celsus nici n-a băgat de seamă că a pus astfel de vorbe în gura unui evreu, care crede în multe din istorisirile proorocilor cu mult mai extraordinare decît istoria formei în care s-a arătat porumbelul. Într-adevăr, multe i-am putea spune acestui iudeu necredincios în legătură cu o astfel de arătare, pe care el o vede drept născocire, căci tu, la rîndul tău, iubite prietene, cum ai putea dovedi că Domnul Dumnezeu a vorbit într-adevăr cu Adam, cu Eva, cu Cain, cu Noe, cu Avraam, cu Isaac și cu Iacob, cuvintele despre care mărtu-risește Scriptura că le-a rostit acelor persoane? Iar ca să compar is-toria lui Iisus cu altele din Biblie, voi zice iudeului tău: Proorocul Ie-zechiel, în care credeți și voi, a scris cuvintele următoare: «Mi s-au deschis cerurile și am văzut niște vedenii dumnezeiești»¹⁰², iar după ce istorisește vedenia adaugă: «astfel era chipul slavei lui Dumnezeu...

100. Rege al Tebei, Oedip a ucis pe tatăl său și s-a căsătorit, fără să știe, cu mama lui Iocasta, pentru care ambii fii Eteocle și Polinice au căzut în luptă unul contra celuilalt, ca pedeapsă a zeilor. Euripide, *Fenicienele*, 1023.

101. Urmașii eroului Heracle plecați în Peloponez să recucerească vechi ce-tăți aflate înainte în stăpînire a părinților lor.

102. Iez. 1, 1.

și eu am ascultat pe Cel ce-mi vorbea»¹⁰³. Or, dacă ceea ce ne istorisește Iisus este fals, pentru că, potrivit părerii tale, noi nu putem dovedi cu siguranță adevărul a ceea ce numai El a văzut și a auzit¹⁰⁴, atunci de ce nu am zice acest lucru și despre Iezechiel, că și el a fost victima unei iluzii, atunci când a zis : «mi s-au deschis cerurile... ?» Sau când auzim spusele proorocului Isaia : «am văzut pe Domnul stînd pe un scaun înalt... Serafimii stăteau înaintea Lui, fiecare avînd cîte șase aripi și strigau unul către altul...»¹⁰⁵, de unde scoți tu dovada că proorocul într-adevăr a văzut pe Dumnezeu ? Căci tu, iudeule, ai crezut că aceste vedenii au fost reale și că proorocul sub înfrîurirea Duhului Sfînt nu numai că le-a văzut, ci le-a și istorisit și le-a scris. Dar cine-i mai vrednic de crezare atunci când afirmă că cerurile I s-au deschis și că a auzit un glas sau «a văzut pe Domnul puterilor stînd pe un scaun înalt și măreț», Isaia, Iezechiel ori Iisus ? De la primii doi nu ni s-a păstrat o operă atît de măreață încît să se poată asemăna cu ceea ce a realizat Iisus, în timp ce bunătatea lui Iisus pentru oameni s-a întins nu numai pe întreaga durată cît a viețuit El, în zilele cînd a petrecut cu trupul printre noi, ci s-a prelungit pînă în zilele noastre, încît și azi cei care cred în El se convertesc ducînd o viață mai îmbunătățită. Iar dovada clară că acest lucru se datorește puterii Lui, după cum o spune El însuși, și după cum o arată viața de toate zilele, e faptul că, cu toată lipsa de lucrători care să se ostenească la secerișul sufletesc, totuși secerișul e atît de bogat încît au umplut pretutindeni ariile lui Dumnezeu și bisericile¹⁰⁶.

XLIV

Afirm acest lucru înaintea iudeului, nu ca să încetez să cred în Iezechiel și în Isaia, căci eu sînt creștin, ci numai ca să-l înfrunt pe temeiul adevărului profețiilor, în care credem și unul și altul, făcîndu-l să creadă că Iisus e cu mult mai vrednic de crezare decît proorocii, atunci cînd zice că a văzut aceste lucruri și cînd, probabil, a relatat ucenicilor despre vedenia pe care a avut-o și despre glasul pe care l-a auzit. I s-ar mai putea obiecta și faptul că cei care ne-au relatat, în scris, despre forma în care S-a arătat Porumbelul și despre glasul cel din cer poate că n-au auzit pe Iisus cînd le-a istorisit acest fapt. Același Duh care a învățat pe Moise istoria mai veche decît el, aceea care începe cu facerea lumii și se întinde pînă la Avraam, părintele poporului iudeu, a învățat și pe evangheliști taina minunată ce s-a întîm-

103. *Iez.* 2, 1.

104. *Ioan* 1, 32.

105. *Is.* 6, 1—2.

106. *Matel* 9, 37—38 ; *Luca* 10, 2.

plat cu ocazia botezului lui Iisus¹⁰⁷. Cel împodobit cu harul numit «știința înțelepciunii»¹⁰⁸ va explica și pricina pentru care s-au deschis cerurile și de ce Duhul S-a coborât sub forma de porumbel, iar nu sub forma altei vietăți sfinte. Dealtfel, rațiunea îmi spune că nu sînt obligat să dau vreun răspuns mai amănunțit acestei probleme: scopul meu este să dovedesc cum că Celsus a greșit punînd în gura unui iudeu astfel de cuvinte, care dovedesc lipsă de credință într-un lucru mult mai vrednic de crezare decît cele în care crede el.

XLV

Mi-aduc aminte că într-una din zile, fiind de față mai multe persoane care voiau să se convingă de adevăr, discutînd cu unii evrei¹⁰⁹, din cei care se credeau tare învățați, m-am exprimat în felul următor: «Spuneți-mi, stimați prieteni, din cele două persoane care au apărut în istoria neamului omenesc și despre care s-au istorisit lucruri minunate și suprafirești, mă gîndesc, în primul rînd, la Moise, legiuitorul vostru, frați iudei, care și-a scris propria lui istorie, iar în al doilea rînd, la Iisus, învățătorul nostru, al creștinilor, Care n-a lăsat nimic scris în legătură cu viața Sa, dar despre Care mărturisesc cu prisosință ucenicii Săi în Evangheliile, pe ce se întemeiază îndrăzneala celor care cred că istorisirile lui Moise sînt adevărate și voi credeți în ele, cu toate că egiptenii îl socot vrăjitor sau cel mult un om simplu care ar lăsa să se înțeleagă că toate faptele sale minunate au fost săvîrșite cu ajutorul magiei, pe cînd în învățăturile lui Iisus refuzați să credeți din cauză că vouă nu vă place de El? Pentru amîndoi mărturisesc popoare întregi: pentru Moise iudeii, pe cînd creștinii, cu toate că nu tăgăduiesc chemarea profetică a lui Moise, se despart de el, recunoscînd în Iisus pe adevăratul învățător, ale Cărui minuni au și fost istorisite de ucenicii Săi. Dacă doriți să aflați pentru care motiv credem noi în Iisus, ar fi bine ca, mai întii, să declarați voi care-i temelul credinței voastre în Moise, pentru că el a trăit mai înainte, iar după aceea vă vom arăta și noi temeiurile credinței noastre în Iisus. Dacă nu dați curs acestei cereri a noastră și refuzați să ne arătați temeiurile credinței voastre în Moise, atunci vom face și noi același lucru și pentru un timp nu vă arătăm nici noi dovezile noastre. Să re-

107. E drept că despre Botez expresiile «am văzut și am auzit» nu sînt redată și de evangheliștii Marcu și Luca, despre care se știe că au scris Evangheliile lor după predicile lui Petru respectiv ale lui Luca, pe care i-au însoțit.

108. I Cor. 12, 8.

109. Despre polemica dintre iudei și creștini G. Bardy în studiul său «*Les traditions juives dans l'oeuvre d'Origène*», în «*Revue biblique*», 1925, pag. 217—252; la fel relese și din *Dialogul cu iudeul Trifon*, al Sf. Iustin (13; 32; 38 etc) ca și din *C. Celsus*, 1, 45; 49; 56 că au existat discuții multe cu învățații evrei.

cunoașteți totuși că, pe de o parte, pentru credința în Moise voi nu puteți aduce dovezi hotărâtoare, iar pe de altă parte, voi respectați dovezile scoase din Lege și din prooroci în favorul lui Iisus ¹¹⁰. Și, lucru straniu, aceleași dovezi din Lege și din prooroci, care mărturisesc despre Iisus, oferă și dovada că Moise și proorocii au fost trimișii lui Dumnezeu.

XLVI

Or, Legea și proorocii sînt pline de fapte minunate de felul celor care au avut loc cu prilejul Botezului lui Iisus, precum și a coborîrii Porumbelului și a glasului din cer. Iar, după părerea mea, ca dovadă că Duhul Sfînt a fost Acela care S-a arătat atunci sub formă de porumbel sînt minunile săvîrșite de Iisus, pe care Celsus a căutat să le minimalizeze și să le disprețuiască, spunînd că Iisus le-a săvîrșit pe cale ascunsă, așa cum le-a învățat în Egipt. Și nu mă voi referi numai la faptele lui Iisus, ci — precum e și firesc — voi aminti și de minunile pe care le-au săvîrșit și ucenicii Lui, căci, fără semne minunate, acești oameni, cărora ei le propovăduiau o nouă învățătură și o nouă credință, n-ar fi fost cu putință să-și lase vechile lor credințe și să îmbrățișeze, de multe ori cu mari primejdii, învățăturile ce li se vesteau ¹¹¹. Și din acest Duh Sfînt, apărut atunci sub forma unui porumbel, mai persistă încă destule urme la creștini, care cu ajutorul Duhului Sfînt alungă și azi demoni, săvîrșesc multe vindecări de bolnavi, iar uneori, cu vrerea Domnului, primesc și vedenii, cu privire la cele ce urmează să se întîmple în viitor. Din partea mea n-au decît să ridă atît Celsus cît și iudeul în gura căruia a pus cuvintele de batjocură la adresa noastră, eu totuși nu voi tăcea, căci mulți au trecut la creștinism chiar fără să fi vrut, pentru că o putere spirituală le-a schimbat firea atît de brusc încît erau hotărîți și stăteau gata să moară pentru credința pe care o detestaseră pînă atunci, întregă lumea lor lăuntrică de veghe și de vis fiind dominată de o putere mai presus de fire. Am cunoscut eu însumi multe cazuri de felul acesta, pe care dacă le-aș pune în scris, așa martor ocular cum am fost, aș oferi o largă țintă pentru batjocurile necredincioșilor, care și-ar inchipui că, asemenea celor pe care-i bănuiau că au scornit astfel de povești, și eu aș fi unul din cei care le-aș

110. «Cel ce vă învinuiește este Moise, în care voi ați nădăjdut. Că dacă ați fi crezut în Moise, ați fi crezut și Mie, căci despre Mine a scris acela» (Ioan 5, 45—46).

111. Pe bună dreptate afirmă un comentator că «și dacă lumea ar fi ajuns la credință fără să fi existat minuni, tocmai acest fapt ar fi constituit cea mai mare minune: că oamenii totuși au ajuns să creadă» (Joh. Röhms, *Origenes, Gegen Celsus*, Kempten, 1876, p. 104, în colecția «Bibliothek der Kirchengäter»).

inventa. Dar Dumnezeu, Care-mi cunoaște cugetul, mi-e martor că nu prin istorisiri mincinoase, ci pe temeiul multor mărturii precise caut să dovedesc caracterul dumnezeiesc al învățaturii lui Iisus.

Iar întrucît cel care pune la îndoială pasajul din Scriptură, privitor la coborîrea Duhului Sfînt în chip de porumb, este un iudeu, atunci, va trebui să-l întrebăm: cine este Cel care grăiește prin glasul proorocului Isaia spunînd: ¹¹² «Eu sînt de față și Domnul Dumnezeu Mă trimite cu Duhul Său?» Chiar dacă nu este bine definit că Tatăl și Duhul Sfînt sînt cei care au trimis pe Iisus, sau dacă Tatăl e Cel care a trimis atît pe Hristos, cît și pe Duhul Sfînt, totuși noi credem că cea de a doua interpretare este cea corectă. Iar după trimiterea Mîntuitorului a avut loc și aceea a Duhului Sfînt pentru ca să se poată împlini cuvîntul proorocului. Căci se cădea ca împlinirea proorociei să fie cunoscută și de posteritate, motiv pentru care ucenicii lui Iisus au și scris ce s-a întîmplat.

XLVII

Cînd Celsus pune, oarecum în mod discutabil, în gura unui iudeu relatarea despre Ioan, care botează pe Iisus, aș vrea să-i atrag atenția că, chiar un scriitor iudeu, care a trăit scurt timp după Ioan și după Iisus, a relatat într-adevăr despre Ioan Botezătorul și despre botezul săvîrșit de el spre iertarea păcatelor. În a 18-a carte a *Antichităților iudaice* Iosif Flaviu ¹¹³ mărturisește că Ioan boteza făgăduind iertarea celor botezați. Și tot același autor, cu toate că nu credea că Iisus a fost cu adevărat Hristos, atunci cînd cercetează care să fi fost pricina dărîmării Ierusalimului, chiar dacă nu ne spune așa cum s-ar fi convenit, că aceste năpaste au venit peste conaționali săi din pricină că ei sînt cel care au omorît pe Hristos cel vestit de prooroci, totuși el se apropie de adevăr, chiar fără să vrea, cînd spune că lucrurile acestea au venit peste ei drept pedeapsă și ca ispășire pentru că ei au omorît pe nedrept pe Iacob cel Drept, care era frate cu Iisus, Căruia I se zice Hristos. Despre acest Iacob ne istorisește Pavel, un adevărat ucenic al lui Hristos, că l-a văzut și l-a cunoscut ca «frate al Domnului» ¹¹⁴, nume pe care și l-a meritat nu numai prin aceea că se înrudea, după sînge, cu El, sau fiindcă ar fi fost crescuți amîndoi împreună, ci pentru

^{112.} Is. 48, 16.

^{113.} Același citat și în *Com. Mat. X, 17* (trad. rom. p. 43) și *C. Cels II, 13*, la fel în Eusebiu, *Istoria bisericască II, 23*. Criticii socot pasajul interpolat de creștini. Să fi provenit știrea de la Hegesip, care relata cauza asediului Ierusalimului a fi fost provocată de uciderea lui Iacob cel Drept, despre care scrie Iosif Flaviu în *Antichitățile sale cap. XVIII, 5 și XX, 9*? Apologeții creștini subordonează cazul lui Iacob celula al lui Hristos. Informații la M. Borret, *op. cit.*, p. 198—9.

^{114.} Gal. 1, 19.

că era foarte credincios și virtuos. Iar dacă scriitorul respectiv spune că Ierusalimul ar fi fost nimicuit din pricina lui Iacob, atunci cu atât ar fi mai potrivit să se spună că această calamitate va fi fost cauzată de moartea lui Iisus, Căruia I se zice Hristos — despre a Căruia dumnezeire vorbesc atâtea și atâtea biserici formate din oameni care s-au îndepărtat de valorile păcatelor, apropiindu-se de Creatorul, Căruia I-au închinat totul numai ca să fie bine plăcuți Lui.

XLVIII

Dacă spusele lui privitoare la Iezechiel și la Isaia nu dau acestuia dreptul să susțină că adevărul cuprins în ele ar fi și al nostru, întrucât istorisirea despre deschiderea cerului deasupra lui Iisus și auzirea de către El a glasului din cer sînt asemănătoare cu cele ale lui Iezechiel, Isaia sau oricărui alt prooroc, eu totuși îmi voi susține argumentarea și mai departe, afirmînd că există o credință generală că în somn ni se arată multe adevăruri dumnezeiești, precum și semne ce prevestesc întîmplări care vor avea loc, fie că ele sînt deplin clare, iar uneori mai întunecate. Faptul acesta e clar pentru toți cei care cred într-o Providență dumnezeiască. În cazul acesta cum să nu te gîndești că aceeași putere care predispune sufletul¹¹⁵ în somn îi poate comunica și în stare de trezvie o serie de lucruri, a căror cunoaștere e de folos și pentru primitori sau pentru cei care ajung să le cunoască realmente abia mai tîrziu? Și după cum în somn noi înregistrăm impresii pe care le auzim și care frapează urechea noastră fizică, sau le vedem cu ochiul nostru, fără ca în realitate ceva să fi atins ochii ori urechile noastre, ci numai pentru că duhul din noi este cel care a primit aceste impresii, tot așa nu-i deloc absurd ca ceva asemănător să se fi petrecut și în cazul proorocilor atunci cînd Scriptura ne istorisește că ei au avut arătări mai presus de fire, că au auzit cuvintele Mîntuitorului ori că au văzut cerurile deschizîndu-se. Nici eu nu mă gîndesc că în cazul lui Iezechiel s-a deschis un cer senin sau înnorat, despîcîndu-se oricum un cer fizic, spre a îngădui proorocului să înregistreze o astfel de vedenie. Și poate că și în cazul Mîntuitorului cititorul, care ispitește cu pricepere Evanghelia, va admite același lucru, chiar dacă oamenii simpli s-ar supăra, ca unii care în marea lor naivitate mișcă lumea și spin-tecă după cum cred masa nesfirșită a întregii țării cerești.

115. Poate că în privința antropologiei se resimte la Origen influența stoică. Principiul conducător în om (τὸ ἡγεμονικόν) are rolul pe care Dumnezeu îl execută în corpul universului. Sediul lui, pentru Origen, este în inimă (principale cordis), dar el are și funcții noetice. Cf. A. Lieske, *Die Theologie des Logosmystik bei Origenes*, Münster in Westfalen, 1938, p. 103 ș.u.

Cel ce vrea să cerceteze lucrurile mai în adâncime va zice : există un fel de «simț ceresc» de care Scriptura ne spune, prin gura lui Solomon, că se împărtășesc numai cei induhovniciți, după cum este scris : «atunci vei dobîndi un simț dumnezeiesc»¹¹⁶. Iar acest simț are facultăți diferite : vederea, care e în stare să surprindă lucruri care stau cu mult mai presus decît ființele trupesti, așa cum e cazul Heruvimilor și Serafimilor ; auzul, care prinde sunete ce nu se află în văzduh, gustul, cu care se poate mânca și «pîinea care s-a coborît din cer»¹¹⁷, apoi mirosul, care simte și astfel de lucruri, despre care vorbește Sfîntul Pavel atunci cînd amintește de «Hristos, buna mireasmă a lui Dumnezeu»¹¹⁸ și, în sfîrșit, simțul pipăitului, cu ajutorul căruia apostolul Ioan spune că a pipăit cu minile lui pe «Cuvîntul vieții»¹¹⁹. Dobîndindu-și, dar, acest simț dumnezeiesc, fericiții proroci priveau dumnezeiește, ascultau dumnezeiește¹²⁰, gustau și simțeau la fel printr-un simț care nu-i din lumea sensibilă și pipăind pe Cuvîntul cu ajutorul credinței, încît plinătatea Lui se revărsa peste ei ca să-i vindece. În chipul acesta ei au văzut lucrurile despre care scriu, au auzit cuvintele despre care istorisesc și pe care le înțeleg ; și aceleași lucruri se petreceau și cînd era vorba de alte întîmplări, cum e cazul cu «sulul cărții», care l-a fost dat lui Iezechiel să-l mănînce¹²¹. Chiar și Isaac a simțit «mirosul hainelor dumnezeiești ale fiului binecuvîntat de Dumnezeu»¹²². Tot în modul amintit aici, dar într-unul mai curînd spiritual decît sensibil, «s-a atins» Iisus de cel lepros ca să-l vindece¹²³, după părerea mea în două chipuri : mîntuindu-l nu numai cum înțelege mulțimea de lepra trupului printr-o atingere sensibilă, ci și de cealaltă lepră, printr-o atingere cu adevărat dumnezeiască. În felul acesta «a mărturisit Ioan, zicînd : «Am văzut Duhul coborîndu-Se din cer ca un porumbel și a rămas peste El. Și eu nu-L cunoșteam pe El, dar Cel care m-a trimis să botez cu apă, Acela mi-a zis : Peste Care vei vedea Duhul coborîndu-Se și rămînînd peste El, Acesta este Cel care botează cu Duh Sfînt. Și eu am văzut și am mărturisit că Acesta este Fiul lui Dum-

116. *Plide 2, 5*. Expresie favorită a lui Origen («dumnezeiască», «superioară și netrupească». Aici, în *C. Cels VII, 34 ; 34 ; VII, 20*. În *De princip. I, 1, 9*) etc.

117. *Ioan 6, 33*.

118. *II Cor. 2, 15*.

119. *I Ioan 1, 1*.

120. Unul din locurile clasice în care Origen expune concepția sa despre «cele cinci simțuri duhovnicești». Un alt pasaj clar este în *Convorbiri cu Heraclide 11, 2*, apoi *De princip. I, 1, 7 ; II, 4, 3 ; 9, 4 ; In Cant. I—II* etc. A se vedea studiul lui K. Rahner, *Le début d'une doctrine des cinq sens spirituels chez Origène*, în «*Rev. d'Asc. et de Myst.*», 1932, p. 113—145.

121. *Ier. 2, 9—3, 3*.

122. *Fac. 27, 27*.

123. *Mat. 8, 3*.

nezeu»¹²⁴. Mai mult, tocmai pentru Iisus s-au deschis cerurile, și în clipa aceea nimeni altul nu a văzut cerul deschizându-se, ci numai Ioan, și aceasta s-a scris numai despre el. Dealtfel, Însuși Mîntuitorul a făgăduit ucenicilor că despre această deschidere a cerului vor mărturisi și ei mai tîrziu, atunci cînd le-a spus cuvintele: «Adevărat, adevărat zic vouă, de acum veți vedea cerul deschizându-se și pe îngerii lui Dumnezeu suindu-se și coborîndu-se peste Fiul Omului»¹²⁵. Și tot așa și Pavel a fost răpit pînă în al treilea cer după ce l-a văzut mai întii deschis, întrucît era ucenic al lui Iisus. În schimb, nu-i momentul potrivit să explicăm de ce a zis atunci Pavel, în legătură cu răpirea lui, «fie în trup, nu știu; fie în afară de trup, nu știu, Dumnezeu știe»¹²⁶.

În schimb, voi mai adăuga la aceste spuse ale mele și ceea ce observă Celsus, atunci cînd afirmă că Iisus însuși ar fi vorbit despre cerul deschis și despre Duhul Sfînt, Care S-a coborît peste El sub forma unui porumbel lîngă Iordan, dar Scriptura nu ne spune că El însuși ar fi spus acestea și că ar fi văzut acestea. Se pare că acest prea distins învățat n-a observat că tocmai despre El poruncise ucenicilor Săi în legătură cu schimbarea la față pe munte cînd le-a zis: «Nimănui să nu spuneți ce ați văzut, pînă cînd Fiul Omului va învia din morți»¹²⁷, bine știind că ceea ce a fost văzut și auzit de Ioan lîngă Iordan nu era pe placul Lui întrucît Iisus obișnuia regulat să oprească a se vorbi prea cu laudă despre El. Iată pentru ce a și spus odată: «Dacă mărturisesc Eu pentru Mine însumi, mărturia Mea nu este adevărată»¹²⁸. Și, întrucît se ferea să vorbească despre Sine, dorind să arate mai mult prin fapte decît prin cuvinte că El este Hristos, iudeii I-au spus: «Dacă Tu ești Hristosul, spune-o nouă fără sfială»¹²⁹. Iar întrucît în argumentarea lui Celsus un evreu este cel care obiectează împotriva coborîrii Duhului Sfînt în chip de porumb: «pe cine, dacă nu pe Tine însuși și pe unul din cei care au suferit împreună cu Tine îi poți aduce aici ca martori?», va trebui să-i arătăm că în chipul acesta el pune în gura iudeului cuvinte care nu i se potrivesc, întrucît iudeii nu văd nici o legătură între Ioan și Iisus, nici între felul cum au suferit unul și altul. Și din acestea reiese dovada clară că cine se laudă că «știe totul» nu află nici măcar ce cuvinte trebuie să pună în gura unui iudeu atunci cînd acesta trebuie să discute cu Iisus!

124. Ioan 1, 32—34.

125. Ioan 1, 51.

126. II Cor. 12, 2.

127. Matei 17, 9.

128. Ioan 5, 31.

129. Ioan 10, 24.

XLIX

După un timp, nu știu cum, partea cea mai importantă privitoare la Iisus, adică la vestirea Lui de către proorocii evrei, de Moise și de cei care au urmat lui, ca și de cei care l-au precedat, a fost trecută cu vederea de către iudeul lui Celsus, probabil pentru că nu era în stare să respingă învățătura creștină. În realitate, nici iudeii și nici altcineva din categoria lor n-au tăgăduit că Iisus fusese proorocit de mai înainte. Dar se vede că el nu cunoștea aceste proorocii, căci dacă ar fi înțeles ce susțin creștinii, anume că mulți prooroci au prevestit venirea Mântuitorului, atunci Celsus n-ar fi pus în gura acelui iudeu cuvinte care se potrivesc mai curînd unui samarinean¹³⁰ sau unui saducheu¹³¹. În orice caz, n-ar fi putut fi iudeu cel căruia Celsus i-a pus în gură cuvintele: «dar proorocul meu a zis într-o zi la Ierusalim că Fiul lui Dumnezeu va veni să facă dreptate sfinților și să pedepsească pe păcătoși». Or, se știe că despre Hristos n-a proorocit numai un prooroc¹³². Dar chiar dacă samarinenii și saducheii, care respectă numai cărțile lui Moise, spun că Hristos a și fost proorocit în aceste cărți, totuși acest lucru nu s-a făcut la Ierusalim, care nu exista pe vremea lui Moise, cînd a fost rostită proorocia. Bine ar fi dacă toți hultorii Evangheliei ar fi deopotrivă de necunoscători nu numai ai faptelor, ci și ai textelor Scripturii, și să atace creștinismul fără ca învinuirile lor să aibă cea mai mică putere de convingere, încît să nu poată îndepărta nu atît de la credința lor, cît mai curînd de la lipsa lor de credință pe cei nestatornici, care cred doar «pînă la o vreme»!¹³³ Însă un iudeu adevărat n-ar accepta că un prooroc a zis că va veni Fiul lui Dumnezeu, căci de fapt ei zic că numai Hristosul Domnului e Cel ce va veni. Și nu arareori ne provoacă punînd întrebări direct despre Fiul lui Dumnezeu, spunînd că o astfel de ființă nu există și n-a fost proorocită nicicînd. Cu aceasta nu vreau să spun că Fiul lui Dumnezeu n-a fost vestit de prooroci, ci doar că El nu se potrivește cu Cel despre care vorbește acest iudeu, care nu este în stare să zică despre El altceva decît cuvîntul ce i-a fost fabricat: «proorocul meu a zis într-o zi la Ierusalim că va veni Fiul lui Dumnezeu».

L

După aceea, ca și cum Iisus n-ar fi fost singurul despre Care s-a proorocit că va face dreptate sfinților și va pedepsi pe cei păcătoși, ca

130. Amestecîndu-și credința cu elemente păgîne, samarinenii nu cinsteau din Biblie decît cărțile lui Moise (Pentateuhul), iar din anul 332 î.Hr. au obișnuit să se închină la templu, pe muntele Garizim.

131. Saducheii nu cinsteau pe îngeri, tăgăduiau învierea și judecata viitoare.

132. Idee repetată și mai jos: II, 79.

133. Luca 8, 13.

și cum n-ar fi existat nici o proorocie privitoare la locul Lui de naștere, precum și despre chinurile pe care le va suferi de la iudei, despre învierea Sa și despre faptele cele mai presus de fire pe care le-a săvârșit, Celsus a zis : «De ce s-ar referi această proorocie numai la Tine și nu și la mii de alte ființe, despre care s-a proorocit la fel ?» Și nu știu de ce vrea să ne lase să credem că proorocia s-ar referi și la alții, după care adaugă : «unii din aceștia, și anume cei fanatici, precum și alți mulți cerșetori, declară că ei ar fi acel Fiu al lui Dumnezeu care s-a coborât din cer»¹³⁴. Noi însă n-am găsit nicăieri confirmată știrea că așa ceva ar fi existat cu adevărat la iudei. De aceea trebuie să răspundem mai întâi că la iudei mulți prooroci au vestit pe Hristos în multe feluri : unii au vorbit în cuvinte mai greu de înțeles, alții s-au exprimat în pilde și alegorii, iar unii în cuvinte simple și descoperite. Or, în discursul său închipuit, iudeul lui Celsus se adresează obraznic și răutăcios concetățenilor săi zicînd astfel : proorociile legate de faptele vieții lui Iisus se pot potrivi și altor împrejurări¹³⁵, din care vom aminti aici doar cîteva. Cine are plăcere să dovedească cu temeieri sigure o altă explicare a lucrurilor, zdruncinînd prin atacuri piezișe pe credincioși de la credința lor, n-are decît s-o încerce.

LI

S-a spus, în legătură cu locul nașterii lui Iisus, că «Stăpînitorul va ieși din Betleem, și iată cum : «Și tu, Betleeme Efrata, deși ești mic între miile lui Iuda, din tine va ieși Stăpînitor peste Israel, iar obîrșia Lui este dintru început, din zilele veșniciei»¹³⁶. Or, această proorocie nu s-ar potrivi nici unuia din cei care, după spusele iudeului lui Celsus, sînt «fanatici» sau «cerșetori», declarînd că vin de sus, cîtă vreme nu se poate dovedi clar că s-ar fi născut careva în Betleem, cu alte cuvinte că a plecat din el ca să stăpînească poporul. Or, că Iisus S-a născut sigur în Betleem, potrivit acestei proorocii a lui Miheia și consemnării făcute în Evangheliile de ucenicii lui Iisus, ne putem convinge și din alte dovezi, arătînd, cum bine știm — potrivit istoriei evanghelice asupra nașterii — peștera din Betleem unde S-a născut, iar în peșteră¹³⁷ ieslea în care a fost înfășat în scutece. Și această mărturie e cunoscută în tot ținutul din jur, chiar și printre cei de altă credință,

134. A se vedea aceeași idee și mai jos : VII, 9.

135. Idee repetată și în alt loc : II, 28.

136. *Mih.* 5, 1.

137. Peștera din Betleem e amintită pentru prima oară de Iustin : *Dialog* 78 (trad. rom. p. 185).

Intrucît, într-adevăr, în această peșteră S-a născut Iisus, pe Care creștinii Il adoră și-L preamăresc. În ceea ce mă privește, cred că și înainte de a fi venit Hristos în lume căpeteniile preoților și cărturarii popoarelor tocmai din pricina clarității și preciziei acestei proorocii explicau, în cuvîntările lor, că Hristos are să 'Se nască în Betleem, iar vestea acestei credințe s-a răspîndit printre evreii de pretutindeni. De aici vine faptul că — potrivit Scripturii — interesîndu-se la căpeteniile preoților și la cărturarii poporului, Irod a primit de la ei răspunsul că Hristos Se va naște «în Betleemul Iudeii»¹³⁸, locul de naștere a lui David. Chiar mai mult, în însăși Evanghelia după Ioan este scris că și iudeii spusese că Hristos Se va naște în Betleem, de unde se trăgea David¹³⁹. Iar după ce a venit Hristos, cei care s-au nevoit să ascundă știrea că nașterea lui Iisus fusese prevestită încă dintru început, au ascuns poporului această știre, silință asemănătoare celei de care au dat dovadă cînd au căutat să convingă pe străjerii mormintului Lui, care-L văzuseră înviat din morți și care-L și vestiseră, cînd le-au poruncit aceasta: «Spuneți că ucenicii Lui, venind noaptea, L-au furat, pe cînd noi dormeam. Și de se va auzi aceasta la dregător, noi îl vom îmbuna și pe voi fără grijă vă vom face»¹⁴⁰.

LII

Urită e limbuția disputei și credința că totdeauna tu ești cel care are dreptate! Cu greu ne îngăduiesc ele să privim în față adevărul evident, numai să nu trebuiască să renunțăm la păreri care ne-au devenit ceva obișnuit și care ni s-au întipărit în suflet! Mai ușor cedează omul în alte domenii, cu care s-a obișnuit, oricît de familiare ar fi fost ele, decît cele în care e vorba de doctrină. Te desparți greu de orice lucru cu care te-ai obișnuit, chiar dacă este vorba să te desparți de case, de orașe, de sate, de prieteni vechi. Acesta a fost și motivul pentru care mulți iudei de altădată n-au putut privi în față claritatea proorociilor și a minunilor pe care Iisus le-a săvîrșit și pentru care n-au vrut să ia cunoștință de patimile despre care ne relatează Scriptura. Că firea omenească e totuși tulburată din această pricină, vom înțelege ușor dacă ne vom gîndi la greutatea ce-o simțim cînd se cere să ne schimbăm părerea odată acceptată, chiar dacă aici ar fi vorba de tradiții din cele mai rușinoase și mai neînsemnate din viața strămoșilor ori a concetățenilor noștri. Nu ușor am putea inspira unui

138. Matei 2.

139. Ioan 7, 42.

140. Matei 28, 13—14.

egiptean disprețul pentru una din tradițiile lui strămoșești, făcându-l să nu mai creadă în divinitatea cutărei vietăți necuvîntătoare și să se fe-rească pînă la moarte de a gusta din carnea ei. Iar dacă am cercetat mai amănunțit acest punct, insistînd îndeosebi asupra faptelor din Betleem și a proorociei care se referă la el, am făcut-o cu gîndul că a fost necesar spre a răspunde învinuirii făcute. Și dacă aceasta era evidența proorociilor evreiești privitoare la Iisus, atunci de ce, la ve-nirea Lui în lume, nu s-a ajuns și la îmbrățișarea învățăturii Lui și nu s-a trecut la acceptarea acestei doctrine superioare descoperite de El? Dar să ne ferim să aducem aceeași învinuire și aceloră dintre noi care cred în Iisus, după ce le vom aduce dovezi sănătoase, așa cum ne-au învățat și pe noi cei ce au știut să le pună în valoare.

LIII

Dacă însă e nevoie să mai indicăm vreo proorocie, care să se re-fere direct la Iisus, atunci vom cita pe aceea care a fost formulată cu multă vreme înainte de Moise. Aceasta relatează că, pe cînd era să se despartă de lumea aceasta, patriarhul Iacob a proorocit în legătură cu fiecare din fiii săi, iar cînd a fost vorba despre Iuda, a zis: «Nu va lipsi sceptru din Iuda, nici toiag de cîrmuitor din coapsele sale, pînă ce va veni Împăciuitorul, Căruia I se vor supune toate popoarele»¹⁴¹. În legătură cu această proorocie, care s-a făcut într-adevăr cu multă vreme înainte de Moise, dar pe care un necredincios ar putea crede că ar fi făcut-o Moise însuși, ar trebui să ne mirăm cum a fost cu putință ca Moise să precizeze dinainte că, întrucît la iudei se aflau 12 seminții, regii care se vor alege vor fi din seminția lui Iuda și că vor cîrmui poporul. Acesta este și motivul pentru care acest popor se numește «iudeu», după numele seminției conducătoare. În al doilea rînd faptele de care va trebui să ne mirăm, cînd citim cu atenție această proorocie, e felul în care, vorbind despre cîrmuitorii și conducătorii poporului care se vor lua din seminția lui Iuda, a precizat data pînă cînd o vor guverna ei, spunînd că nu va lipsi căpetenie «din Iuda» și cîrmuitor «din coapsele lui, pînă ce va veni Împăciuitorul și Acesta va fi așteptarea neamuri-lor». Și, într-adevăr, știm că a venit Cel care fusese rînduit să fie Hris-tosul lui Dumnezeu, «Cîrmuitorul» făgăduințelor lui Dumnezeu. Și este adevărat că față de toți cei dinaintea Lui și aș îndrăzni să spun că și față de cei care au venit după El, Hristos a fost «așteptarea neamu-rilor», căci prin mijlocirea Lui s-a crezut de către toate neamurile în-tr-un Dumnezeu, în numele Căruia s-a nădăjduit după cuvîntul prooro-

141. *Fac.* 49, 10. Încă Sf. Iustin declara în Dialogul său (trad. rom. p. 233—4) că iudeii falsificară acest citat din Septuaginta.

cului Isala care zice că «întru numele Lui neamurile vor nădăjdui»¹⁴². Și tot El este Cel care a zis celor fără de lege, care erau prinși în lanțurile fărădelegilor lor¹⁴³ și «care de funiile păcatelor era înfășurat»: «ieșiți», iar «celor din întuneric» le-a zis: «Veniți la lumină»¹⁴⁴, ca să se împlinească proorocia: «Te-am făcut și te-am hotărât Legământ al poporului, ca să așez rînduială în țară, ca să dai fiecăruia moștenirile nimicite, ca să zici celor robiți: «Ieșiți» și celor din întuneric: «veniți la lumină!» Și la venirea Lui se poate vedea, de către cei ce cred sincer în toate ținuturile lumii, împlinirea acestui cuvînt: «Ei vor paște oriunde pe calea lor și pe toate povîrnișurile va fi pășunea lor»¹⁴⁵.

LIV

Întrucît acest Celsus, care are îndrăzneala să spună că știe toate pasajele Scripturii, învinuiește pe Mîntuitorul că «*n-a fost ajutat de Tatăl Său și nu S-a putut ajuta nici El pe Sine însuși*», trebuie să arătăm că și felul în care El a pătimit a fost proorocit și încă întemeiat, în înțelesul că a fost de folos oamenilor să moară pentru ei și să îndure chinuri în urma osîndirii, căci se prevestise dinainte că chiar și popoarele păgîne — cu toate că proorocii n-au trăit în mijlocul lor — Îl vor recunoaște și se anunțase că-L vor vedea arătîndu-Se înaintea oamenilor într-o înfățișare apăsătoare. Iată cum glăsuiește proorocul: «Iată că Sluga Mea va propăși. Se va sui, mare Se va face și Se va înălța pe culmile slavei. Precum mulți s-au spăimîntat de El — așa de schimonosită Îl era înfățișarea Lui și chipul Lui atît de fără asemănare cu oamenii — tot așa va fi pricină de uimire pentru multe popoare, înaintea Lui regii vor închide gura, că acum văd ceea ce nu li s-a spus, și înțeleg ceea ce n-au auzit. Cine va crede ceea ce noi am auzit și brațul Domnului cui se va descoperi? Crescut-a înaintea Lui ca o odraslă și ca o rădăcină în pămînt uscat; nu avea nici chip nici frumusețe, ca să ne uităm la El, și nici înfățișare, ca să ne fie drag. Disprețuit era și cel din urmă dintre oameni¹⁴⁶; om al durerilor și cunoscător al suferinței, unul înaintea căruia să-ți acoperi fața; disprețuit și nebăgat în seamă. Dar El a luat asupra-Și durerile noastre și cu suferințele noastre S-a împovărat. Și noi Îl socoteam pedepsit, bătut și chinuit de Dumnezeu, dar El fusese străpuns pentru păcatele noastre și zdrobit pentru fărădelegile noastre.

142. Is. 42, 4 (după ediția sinodală din 1914).

143. Pilde 5, 22.

144. Is. 49, 8—9.

145. Is. 49, 9.

146. În alte locuri Origen citează «cel din urmă dintre fiii oamenilor». Așa C. Cels IV, 16; VI, 75; 76; VII, 16. Dar în *Filocalia* XV, 12 (trad. rom. p. 367 este ca și alct).

El a fost pedepsit pentru mîntuirea noastră, prin rănile Lui noi toți ne-am vindecat. Toți umblam rătăciți ca niște oi, fiecare pe calea noastră și Domnul a făcut să cadă asupra Lui fărădelegile noastre ale tuturor. Chiniuit a fost, dar S-a supus și nu Și-a deschis gura Sa ; ca un miel spre junghiere S-a adus și ca o oaie fără de glas înaintea celor ce o tund, așa nu Și-a deschis gura Sa. Întru smerenia Lui judecata Lui s-a ridicat și neamul Lui cine îl va spune ? Că s-a luat de pe pămînt viața Lui ! Pentru fărădelegile poporului Meu a fost adus spre moarte»¹⁴⁷.

LV

Mi-aduc aminte că odată, într-o dispută cu iudeii, care se țin mari învățați, m-am referit la aceste proorocii, la care un iudeu mi-a răspuns că aceste vestiri vizau, sub formă singulară, întregul popor evreiesc împrăștiat și apăsător, pentru că mulțime de prozeliți au fost cîștigați cu ocazia împrăștierii lor printre celelalte popoare. Așa tălmăceau ei cuvintele : «chipul Lui era disprețuit și nebăgat în seamă», «cei cărora nu le-a fost vestit Îl vor vedea pe Omul durerii». Le-am adus mai multe dovezi, în discuții, ca să le dovedesc că n-aveau nici un temei să aplice la întreg poporul proorociile acestea, care vizează doar o singură persoană. Am întrebat, de pildă, cui s-ar potrivi cuvîntul următor : «Fusese străpuns pentru păcatele noastre și zdrobit pentru fărădelegile noastre»? Sau la care personaj s-ar putea referi vorbele acestea : «prin rănile Lui noi toți ne-am vindecat»? Desigur că aceste cuvinte sînt graiurile celor care au trăit în păcate și care au fost, apoi, vindecați prin pătimirea Mîntuitorului, fie că fac ei parte din poporul iudeu, fie dintre păgîni : proorocul i-a prevăzut și le-a atribuit efectele harului Duhului Sfînt. Cea mai mare greutate mi se pare că ar exprima-o cuvintele : «Pentru fărădelegile poporului Meu a fost adus spre moarte», căci dacă obiectul proorociei este — după ei — poporul, atunci cum să se poată spune că poporul e adus spre moarte pentru fărădelegile poporului lui Dumnezeu din clipa în care nu este alt popor al lui Dumnezeu decît cel iudeu ? Cine altul, dacă nu Iisus Hristos, prin ale Cărui răni toți cei care credem în El am fost vindecați, atunci cînd a nimicit pe căpeteniile și puterile diavolești, făcîndu-le de ocară publică prin cruce ? Dar pentru a lămuri pe larg fiecare din momentele acestei proorocii și a nu lăsa nici una necercetată, vom căuta altă împrejurare. Aici am crezut că este necesar să fac doar cîteva observații în legătură cu stîlcirea adusă de iudeul lui Celsus.

¹⁴⁷. Is. 52, 13—53, 8.

LVI

În schimb, Celsus, respectiv iudeul lui, și toți cei ce nu cred în Iisus au scăpat din vedere faptul că proorocile vorbesc despre două venituri ale lui Iisus în lume : cea dintâi, desfășurată în suferință omenească și în smerenie, pentru ca trăind între oameni, Hristos să-i învețe calea care duce la Dumnezeu și să nu lase nimănui aici pe pământ scuza că el n-a aflat nimic despre judecata viitoare ; iar a doua, cu totul preamărită și dumnezeiască, care nu mai prezintă nici un amestec de suferință omenească în dumnezeirea Sa. Ar fi prea lung să cităm toate proorociile spre a dovedi acest adevăr ; ne va fi de ajuns pentru moment psalmul 44, care, între altele, poartă subtitlul : «Cântare pentru cel iubit»¹⁴⁸. Aici Hristos e numit direct Dumnezeu în cuvintele următoare : «Revărsatu-s-a dar pe buzele Tale. Pentru aceasta Te-a binecuvîntat pe Tine Dumnezeu în veac. Încinge sabia Ta peste coapsa Ta, puternice, cu frumusețea Ta și cu strălucirea Ta. Încordează-Ți arcul, propășește și împărățește, pentru adevăr, blindețe și dreptate, și Te va povățui minunat dreapta Ta. Săgețile Tale ascuțite sînt puternice în inima dușmanilor împăratului ; noroadele sub Tine vor cădea». Și ia aminte ce nume I se dă lui Dumnezeu : «Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului, toiag de dreptate toiagul împărăției Tale. Iubit-ai dreptatea și ai urît fărădelegea ; pentru aceasta Te-a uns pe Tine Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul bucuriei, mai mult decît pe părtașii Tăi»¹⁴⁹. Ia aminte că, adresîndu-se lui Dumnezeu, proorocul al cărui scaun e în veacul veacului, iar «toiagul dreptății e toiag al împărăției», declară că Dumnezeu a primit ungere tot de la Dumnezeu, Care I-a dat-o pentru că «mai mult decît părtașii Lui a iubit dreptatea și a urît nedreptatea». Mi-aduc aminte că prin aceste cuvinte am pus odinioară în mare dificultate pe un iudeu, care se socotea a toate știutor. Silit să-mi dea un răspuns potrivit credinței iudaice, el mi-a zis : cuvintele «Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului și toiagul dreptății Tale, toiagul împărăției Tale» se adresează lui Dumnezeu cel peste toate, pe cînd cuvintele : «Iubit-ai dreptatea și ai urît nedreptatea, pentru aceasta Te-a uns pe Tine Dumnezeul Tău» se adresează direct lui Hristos.

LVII

Același evreu al lui Celsus mai declară : «Dacă zici că orice om pe care Providența dumnezeiască l-a rînduit să vină pe lume e fiu al lui Dumnezeu, atunci cu ce-i mai bun unul decît celălalt ?» La care eu voi

¹⁴⁸. În sensul celor afirmate în Matei 3, 17 ; 17, 5 ; Marcu 1, 11 ; Luca 3, 22 ; II Petru 1, 17.

¹⁴⁹. Ps. 44, 7—9.

răspunde : orice om care — după cum ne spune Pavel — nu se lasă dus de minie, ci știe să aleagă binele, e fiu al lui Dumnezeu. În schimb, între Cel care e numit fiu al lui Dumnezeu, din pricina bunătății sale, și între Iisus este mare deosebire pentru că Acesta este așa-zicînd izvor și rădăcină¹⁵⁰ a întregii înfierii, sau cum se exprimă Pavel însuși¹⁵¹ : «pentru că voi n-ați primit iarăși un duh al robiei, spre temere, ci ați primit duhul înfierii, prin care strigăm : Avva ! Părinte !». Dar iudeul lui Celsus obiectează : «*Multe alte mii de inși se vor ridica împotriva lui Iisus, spunînd că și mulțimilor li se potrivesc cele proorocite despre El*». În realitate, nu știu dacă Celsus a cunoscut astfel de oameni care, după ce au venit pe lume, au vrut să se ia la întrecere cu Iisus și să se declare ei înșiși fii ai lui Dumnezeu și puterea lui Dumnezeu¹⁵². Ca unul care din dragoste față de adevăr, cercetez toate observațiile așa cum se fac, voi răspunde : În Iudeea, un oarecare Teuda a văzut lumina zilei înainte de nașterea lui Iisus și «s-a dat pe sine drept cineva mare»¹⁵³, dar după ce el a închis ochii toți cei înșelați de el s-au împrăștiat. După el, «în vremea numărătorii», cred, pe timpul cînd S-a născut și Iisus, un oarecare Iuda Galileanul a adunat în jurul lui mulți partizani, a impresionat pe mulți ca înțelept și înnoitor, dar după ce a fost și el pedepsit, învățătura lui s-a stins nemăslîsînd urmă după el decît la un cerc foarte mic de oameni. Iar după epoca lui Iisus, Dositei Samarineanul¹⁵⁴ a vrut și el să convingă pe samarineni că era Hristos cel proorocit de Moise, și se pare că a reușit să adune în jurul lui cîtiva aderenți, dar observația plină de înțelepciune făcută de Gamaliil, așa cum ne-o relatează Faptele Apostolilor, poate fi citată, pe bună dreptate, spre a ne convinge că acești oameni n-aveau nimic comun cu Hristos cel promis, nu erau nici fiii, nici putere a lui Dumnezeu, în timp ce Hristos Iisus era cu adevărat Fiul lui Dumnezeu, sau cum a zis Gamaliil : «Dacă creștinismul este de la Dumnezeu, iar nu o lucrare care vine de la oameni, nu veți putea să-l nimiciți ; dacă însă el este de la oameni, se va nimici de la sine», așa cum s-a întîmplat cu acești oameni de care am pomenit. «De aceea feriiți-vă, să nu vă aflați și luptători împotriva lui Dumnezeu»¹⁵⁵. A vrut și Simon Magul, cel din Samaria, să cîștige aderenți cu ajutorul magiei, și a reușit să-i înșele un timp, dar azi din toți simonienii de pe lume nu mai întîlnești treizeci, poate nici atîția. În orice caz, în Palestina ei

150. Luînd trup de om, Hristos, Care e Fiul lui Dumnezeu, ne face și pe noi fii ai lui Dumnezeu după har. Și mai clar în Omilia XV, 6 la Ieremia (Origen, *Opere alese*, I, 419—420 ; II, p. 244) etc.

151. *Rom.* 8, 14—15.

152. *Fapte* 8, 10.

153. *Fapte* 5, 36—37.

154. Despre el și în *C. Cels* VI, 11, dar și în *Filocalia*, I, 18 (trad. rom. p. 320).

155. *Fapte* 5, 38—39.

sînt foarte rari, dar nici în alt colț de lume numele lui nu mai are nimic din faima pe care a vrut să și-o facă ¹⁵⁶. Poate la atîta a rămas, cît ne spun Faptele Apostolilor, dar și aici știrile date de creștini dovedesc că el n-a avut nimic dumnezeiesc în el.

LVIII

Mai încolo, iudeul lui Celsus, în loc să vorbească de magii din Evanghelie, vorbește despre haldeeni, declarînd: «Se spusese de către Iisus că la nașterea Lui s-au pornit la drum haldeii ¹⁵⁷ ca să I se închine ca unui Dumnezeu, cu toate că era încă numai un PRUNC MIC. Ei au făcut acest lucru cunoscut lui Irod Tetrarhul ¹⁵⁸, iar acesta a trimis să ucidă pe pruncii născuți deodată cu Iisus, gîndind că astfel îl va ucide și pe El, temîndu-se că dacă ar trăi și-ar pierde domnia». Vezi, dar, cît de neștiutor este acest iudeu încît nu poate face deosebire între magi și între haldei, confundînd iscusința lor și ajungînd astfel să falsifice textul Evangheliei! Nu știu de ce a trecut cu vederea motivul care i-a făcut pe magi să pornească la drum, și de ce nu pomenește nimic de «steaua» arătată «la Răsărit», după cum spune Scriptura. Să vedem, dar, ce trebuie să-i răspundem. Steaua pe care au văzut-o ei la Răsărit era nouă și nu se aseamăna cu nici una din stelele obișnuite, nici cu cele de pe tîria cerului, nici cu cele din orbita sudică, ci era unică în felul ei, așa cum apare cîteodată un soi de cometă, asemănătoare unei pungi la un cap cu o coadă, la altul cu un vas sau avînd orice altă asemănare cunoscută uneori la elini. Iată cum explic eu acest lucru.

LIX

S-a observat că atunci cînd aveau să se întîmple evenimente mari sau schimbări puternice, se iveau stele care, fie că indicau o răsturnare dinastică, fie izbucnirea unui război sau nu știu eu ce alte întîmplări între oameni în stare să zguduie pămîntul. Am citit în tratatul «Despre comete» al lui Chaeremon Stoicul ¹⁵⁹ cum se întîmplă uneori de se ivesc comete în preajma unor evenimente fericite, dînd în această privință cîteva pilde. Dacă cu prilejul schimbării unor împărați

156. Acest număr redus de aderenți pare a se referi la Dositei, căci despre aderenții lui Simon Magul știm de la Eusebiu (*Istoria bisericească* II, 1) că erau mai numeroși.

157. Celsus confundă pe magi cu haldeii.

158. O nouă confuzie a lui Celsus: nu-i vorba de Irod Tetrarhul, ci de Irod cel Mare.

159. Conducător al Bibliotecii din Alexandria, chemat să îndrume educația lui Nero. A lăsat cîteva scrieri, pierdute azi în întregime. Despre comete s-a scris mult în antichitate. De pildă Aristotel: *Meteor*, I, 7, 3 etc.

sau a altor evenimente importante se ivesc comete și alte stele de acest fel, atunci de ce trebuie să ne mirăm că o astfel de stea s-a ivit și la nașterea Celui ce avea să deschidă drumuri noi pentru neamul omenesc și să vestească învățătura Sa nu numai printre iudei, ci și printre nenumărații elini și printre popoarele barbare? E drept că despre comete nu cunosc să existe vreo proorocie potrivit căreia la întemeierea acesteia sau aceleia dintre împărății ar trebui să apară, la un anumit moment, o stea; în schimb, despre steaua care a apărut la nașterea Domnului a proorocit Valaam în cuvinte pe care le întâlnim în cărțile lui Moise: «Răsări-va o stea din Iacob și se va scula un om din Israel»¹⁶⁰. Iar dacă se simte nevoia să explicăm ceea ce spune Scriptura despre magii de la nașterea lui Iisus și despre ivirea stelei, iată ce observații aș avea de făcut, unele față de elini, altele față de iudei.

LX

Să vorbim mai întâi despre elini: magii stau în legătură cu demonii, pe care-i invocă păgînii după obiceiul lor și în scopurile lor, după reguli pe care li le îmbie știința lor, împlinindu-și planurile lor atîta vreme cît nu va fi pomenită sau invocată o altă ființă mai puternică și mai dumnezeiască decît sînt acele duhuri. Dar dacă are loc invocarea unei ființe mai puternice, atunci duhurile acelea își pierd puterea întrucît nu pot sta împotriva luminii dumnezeiești. E probabil, dar, că la nașterea lui Iisus, pe temeiul celor istorisite de Luca, și după cîte cred și sînt convins, «mulțime de oaste cerească» lăuda pe Dumnezeu cîntînd «Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pămînt pace, între oameni bunăvoire»¹⁶¹, în urma cărui fapt demonilor le-a slăbit forța și puterea, înșelăciunea lor a fost descoperită și stăpînirea lor a încetat, fiind biruiți nu numai prin venirea îngerilor în tot jurul pămîntului, cu ocazia nașterii lui Iisus, ci și de însuși sufletul lui Iisus și de dumnezeirea ce sălășluia în El. Iar întrucît magii au chemat acum ca și altădată duhurile prin incantațiile lor și vrăjitoriile lor obișnuite, dar de astădată fără folos, au încercat să afle pricina care, după cîte și-au putut da seama, era ceva mai presus de fire. Și întrucît în aceeași vreme au observat pe cer un semn ceresc, doreau să știe ce rost are. După părerea mea ei cunoșteau proorocia lui Valaam istorisită de Moise, cunoscător el însuși în lucrări de acest fel, și au aflat în ea înțelesul acestui semn cînd l-au pus în legătură cu

160. Num. 24, 17 (citată după ediția sinodală din 1914).

161. Luca 2, 13—14.

cuvintele: «Îl văd, dar acum încă nu este; Îl privesc, dar nu de aproape»¹⁶² și au ajuns la concluzia că ar trebui să vină peste lume Acela care fusese vestit de această stea. Iar pentru că magii și-au dat seama că Cel așteptat e mai mare și mai puternic decât orice duh și decât orice ființă, cărora dealtfel li s-au arătat și li s-au închinat, s-au hotărât acum să I se închine și Acestuia. Cu această convingere au sosit ei în Iudeea, știind că acolo s-a născut un rege, fără însă a-I cunoaște împărăția peste care stăpânea și fără să știe locul unde S-a născut. Aduseseră cu ei și daruri simbolice, pe care — ca să zicem așa — ar fi vrut să le dea cuiva care era în același timp și Dumnezeu și om muritor, anume aur ca unui împărat, smirna ca unui muritor și tămâie ca unui Dumnezeu¹⁶³. După ce au aflat locul unde S-a născut, magii I-au dăruit aceste daruri, iar întrucât salvatorul neamului omenesc era Dumnezeu, ființă mult mai vrednică decât îngerii care ajută pe oameni, un înger a răsplătit evlaviază magilor, pentru închinarea adusă lui Iisus, și i-a înștiințat să nu mai treacă pe la Irod, ci pe altă cale să se întoarcă în țara lor.

LXI

Nu-i de mirare că Irod a înscenat un complot împotriva noului născut, chiar dacă iudeul lui Celsus nu crede acest lucru, căci răutatea e oarbă și ar vrea, dacă ar fi mai tare decât destinul, să-l biruie și pe el. De aceea, sub stăpânirea acestui gând, Irod a crezut în nașterea regelui iudeilor, dar a luat o hotărâre potrivnică acestei credințe, fără să vadă una din două: că de fapt pruncul totuși va ajunge rege și va urca pe scaun, pe de o parte, iar pe de alta, că nu ar ajunge rege, și în cazul acesta uciderea lui n-ar aduce nici un folos. A vrut, dar, să-L ucidă, fiind stăpînit, în răutatea sa, de gânduri contradictorii și mințat de un demon orb și crud, care, încă de la început, căuta să-L prindă în lanț pe Mintuitorul, pentru că își dădea seama că Acesta deja este puternic și va ajunge atotputernic. Un înger însă, care — cu toate că Celsus nu vrea să admită — a vegheat la decurgerea evenimentelor¹⁶⁴, a înștiințat pe Iosif să plece în Egipt cu Pruncul și cu mama Lui. În schimb Irod a poruncit să omoare pe toți pruncii din Betleem și din împrejurimi în nădejdea că atunci va fi nimicit și regele iudeilor care tocmai se născuse. El n-a înțeles că Providența, totdeauna trează, ocrotește pe cei vrednici să fie păziți cu grijă pentru mîntuirea omenirii. Între aceștia, Iisus este Cel dintîi în cinste și vrednicie,

162. Num. 24, 17.

163. Despre darurile aduse de magi știa și Irineu, *Adv. haer.* 3, 9.

164. Origen vorbește adeseori despre îngerii păzitori. A se vedea *Origène, Contre Celsus*, V index.

destinat și rinduit să ajungă rege, dar nu așa cum o credea Irod, ci așa cum se cuvine Celui căruia Dumnezeu I-a încredințat împărăția spre a da supușilor Lui fericirea, dar nu una mică și de rind, ci una într-adevăr stăpinită de legi dumnezeiești. Toate acestea le știa Iisus : El a primit să fie rege în înțelesul obișnuit al cuvintului, învățînd despre superioritatea acestei regalități în cuvintele următoare : «Împărăția Mea nu este din lumea aceasta. Dacă împărăția Mea ar fi din lumea aceasta, slujitorii Mei s-ar fi luptat ca să nu fiu predat iudeilor. Dar acum împărăția Mea nu este de aici»¹⁶⁵. Dacă Celsus ar fi știut acest lucru, atunci n-ar fi spus : «Dacă Irod ar fi fost îngrijorat că Tu ai putea crește și odată crescut mare i-ai fi luat tronul, de ce acum cînd ai ajuns la vîrsta matură Te-ai rătăcit și mai mult, făcîndu-Te de rîs și fără de nici o cinste, Tu care zici că ești Fiul lui Dumnezeu, ascunzîndu-Te de frică, pipernicîndu-Te în plîns și mizerie?». Or, cînd te ferești prudent de răutăți nu înseamnă deloc că ești laș, pentru că n-ai făcut-o din frică de moarte, ci ca să ajuți cu folos pe alții, rămînînd mai departe în viață pînă ce vine vremea potrivită pentru ca Cel ce luase fire omenească să moară ca om, dar să fie totuși folositor oamenilor. Acest lucru este limpede pentru oricine își dă seama că Iisus a murit pentru oameni. Despre acest lucru, însă, am mai vorbit și mai înainte, pe cît ne-a stat în putere.

LXII

Mai departe, necunoscînd nici măcar numărul apostolilor lui Iisus, Celsus scrie : «Iisus și-a adunat zece sau unsprezece oameni¹⁶⁶, dintre scursorile străzilor, vameși și marinari, din cei mai înrăiți¹⁶⁷, alergînd cu ei dintr-un loc în altul, și cerșind în mod rușinos și jenant pentru a-și cîștiga existența». Dacă așa stau lucrurile, atunci să răspundem și noi așa cum se cuvine ! Cei care cunosc scrierile evanghelice, pe care Celsus lasă impresia că nici măcar nu le-a citit, știu că Iisus Și-a ales doisprezece apostoli și că numai unul dintre ei fusese vameș : Matei¹⁶⁸, iar între cei pe care Celsus îi numește în mod confuz marinari, el se va fi referit poate la Iacob și Ioan, care și-au părăsit luntrile și «pe tatăl lor Zevedei»¹⁶⁹ și au urmat lui Iisus. Ceilalți doi frați, Petru și Andrei, care-și cîștigau existența aruncînd mre-

165. Ioan 18, 36.

166. Talmudul dă numai 5. J. Röhm, I, p. 123.

167. Aceeași idee reluată și în alt loc : II, 46.

168. Matei 10, 3.

169. Marcu 1, 20.

jele pentru pescuit, nu trebuie să fie socotiți și ei marinari, ci mai curînd pescari, așa cum ne-o spune Scriptura. Să admitem că vameșul Levi poate fi socotit între cei care au pășit pe urmele lui Iisus, însă el nu poate fi socotit între apostoli, afară de cazul cînd am da crezare unor copii ale Evangheliei după Marcu, singurul loc unde se afirmă numărarea lui între apostoli. Despre ceilalți nu se știe ce profesie aveau și cum își câștigau traiul înainte de a ajunge ucenici ai lui Iisus.

Față de învinuirile de mai sus, răspundem simplu : din cîte putem examina cinstit și fără părtinire, privitor la activitatea apostolilor, constatăm că ei propovăduiau creștinismul cu putere dumnezeiască, reușind astfel să aducă pe oameni la cuvîntul lui Dumnezeu. Ei n-aveau, desigur, nici daruri deosebite de a vorbi frumos și nu stăpîneau nici măiestria de a împodobi predica lor cu podoabe de grai ales și clădit dialectic ca elinii, care erau în stare să încînte pe cei ce-i ascultau, căci dacă Iisus ar fi ales oameni cu multă învățătură înaintea poporului, fiind în stare să prindă și să exprime idei scumpe mulțimilor, ca în felul acesta să facă din ei colaboratori ai învățaturii Sale, atunci ar fi ajuns foarte ușor să fie bănuți că predică după metoda filosofilor dintr-o anumită școală¹⁷⁰, iar vestirea Evangheliei și-ar fi pierdut, în acest caz, tot farmecul său dumnezeiesc. Învățătura și predica lui Iisus s-ar fi redus doar la discursuri de logică care ar fi căutat să convingă prin grai filosofic și prin compoziție literară meșteșugită. Credința noastră s-ar sprijini — întocmai ca și aceea a tuturor celorlalte doctrine filosofice din lume — numai pe «înțelepciunea omenească, iar nu pe puterea lui Dumnezeu»¹⁷¹. Acum, însă, cînd te uiți la pescarii și la vameșii care n-au nici cea mai elementară pregătire școlară — așa cum ni-i descrie Evanghelia, fapt pentru care Celsus îi crede lipsiți de cultură — cu cît curaj neînfricat apără ei nu numai credința în Hristos față de atacurile iudeilor, ci o predică cu succes și celorlalte popoare, atunci cum să nu te întrebi de unde au ei atîta putere de convingere, căci de bună seamă nu cuvinte meșteșugite așteptau popoarele ? În acest caz, cine n-ar recunoaște că făgăduința «veniți după Mine și vă voi face pescari de oameni»¹⁷² a dus-o la îndeplinire Iisus prin apostolii Săi, înarmîndu-i cu puteri dumnezeiești ? Și aceeași putere o mărturisește — după cum am spus mai înainte — și

170. Idee repetată și în cartea III, 39.

171. *I Cor.* 2, 5.

172. *Matei* 4, 19.

Pavel însuși prin aceste expresii: «Cuvîntul meu și propovăduirea mea nu stăteau în cuvintele convingătoare ale înțelepciunii omenești, ci în dovada Duhului și a puterii, pentru ca credința voastră să nu fie în înțelepciunea oamenilor, ci în puterea lui Dumnezeu»¹⁷³. Căci, după cum s-a spus prin prooroci, atunci cînd vestesc prin cunoașterea lor de mai înainte propovăduirea Evangheliei, Mîntuitorul «va da cuvînt celor ce vestesc cu putere multă, Împăratul puterilor, poporului iubit»¹⁷⁴, ca să se îplinească această proorocie, căci «repede aleargă cuvîntul Lui»¹⁷⁵. Și într-adevăr, vedem că «în tot pămîntul a ieșit vestirea Lui și la marginile lumii cuvintele lor»¹⁷⁶. Iată de ce se umplu de putere cei ce ascultă cuvîntul lui Dumnezeu, cel vestit cu putere, mărturisind-o prin hotărîrea lor, prin puterea și chiar prin lupta lor dusă pentru adevăr pînă la moarte. E drept că mai există și oameni cu suflet gol, chiar dacă și ei mărturisesc că cred în Dumnezeu prin Iisus Hristos, dar nelăsîndu-se stăpîniți întru totul de puterea lui Dumnezeu, aceștia nu se leagă de Cuvîntul dumnezeiesc decît de formă.

Dar, cu toate că am pomenit adeseori un cuvînt rostit de Mîntuitorul în Evanghelie, n-aș sta la îndoială să-l folosesc și aici, ca să subliniez deplina preștiință dumnezeiască arătată de Mîntuitorul în legătură cu vestirea Evangheliei și cu puterea cuvîntului ei, care cîștigă sufletele credincioșilor chiar și cînd măiestria dascălilor nu-i prea mare, dar subjugîndu-i prin puterea dumnezeiască. Iată cuvîntul lui Iisus: «Secerișul e mult, dar lucrători sînt puțini. Rugați, deci, pe Domnul secerișului să scoată lucrători la secerișul Său»¹⁷⁷.

LXIII

Întrucît Celsus a numit pe apostolii lui Iisus «oameni răi», porecliți «vameși și marinari din cei mai ticăloși», voi răspunde și la această învinuire spunînd că lui îi place uneori să creadă din Scripturi numai ce vrea, și aceasta numai ca să poată ataca creștinismul, iar alteori nu crede nici în Evanghelii, iar aceasta pentru ca să nu trebuiască să admită divinitatea Fiului care reiese din toate Scripturile. Or, s-ar fi căzut, după ce a văzut sinceritatea scriitorilor și felul cum descriu ei și aspectele cele mai puțin favorabile, să deducă și aspectul lor dumnezeiesc. Scrie doar în «Epistola sobornicească a lui Varnava», de unde probabil că Celsus și-a luat unele informații, că apostolii lui Iisus erau

173. *I Cor.* 2, 4—5.

174. *Ps.* 67, 12.

175. *Ps.* 147, 4.

176. *Ps.* 18, 5.

177. *Matei* 9, 37—38.

oameni răi și foarte ticăloși sau, ca să cităm exact : «Iisus Și-a ales ucenicii dintre oameni peste măsură de păcătoși»¹⁷⁸. E drept că, potrivit Evanghellei după Luca, însuși Petru a zis către Iisus : «Ieși de la mine, Doamne, că sînt om păcătos»¹⁷⁹. Chiar și Pavel, care a ajuns mai tîrziu în rîndul apostolilor lui Iisus, declară în Epistola către Timotei : «Vrednic de crezare este cuvîntul că Iisus Hristos a venit în lume să mintulască pe cei păcătoși, dintre care cel dintîi sînt eu»¹⁸⁰. Dar nu pricep cum Celsus a uitat, sau a trecut cu vederea, să amintească ceva despre Pavel, care știm că, după Hristos, este un al doilea întemeietor al Bisericii. Poate se va fi gîndit că, în legătură cu Pavel, ar fi trebuit să spună că la început el a fost unul din cei care au persecutat Biserica lui Dumnezeu, urmărind cu cruzime pe creștini și vrînd chiar să omoare pe ucenicii lui Iisus, dar că, mai tîrziu, el s-a convertit atît de profund, încît de la Ierusalim și pînă la Iliric «a împlinit propovăduirea Evanghellei lui Hristos»¹⁸¹ și a răspîndit vestea cea bună cu o rîvnă atît de mare încît n-a vrut să zidească pe temelie străină, ci a călătorit pînă unde Evanghelia Domnului nu fusese nicicînd propovăduită. Atunci de ce să pară ciudat faptul că, pentru a arăta oamenilor că are putere să vindece sufletele, Mîntuitorul a ales oameni de jos și ticăloși, dar pe care i-a făcut să înainteze în virtute atît de mult încît au ajuns să fie dați pildă pentru cei pe care i-a adus la Evanghelia lui Hristos ?

LXIV

Dacă ar trebui să învinuim pe cineva din cei ce s-au convertit, pentru viața lor din tinerețe, atunci va trebui să acuzăm și pe Fedon, oricît de filosof ar fi fost, întrucît — după cum ne relatează istoria — Socrate a fost cel care l-a silit să părăsească localul de desfrîu, unde se afla înainte, și să se apuce de filosofie. Și ferirea de destrăbălări a lui Polemon, urmașul lui Xenocrate, am putea-o pune tot în sarcina filosofiei¹⁸², cu toate că ar trebui să-i aducem elogii, pentru că învățătura pusă în gura ucenicilor săi avea puterea să scoată din beție pe om, ridicîndu-l la o viață virtuoasă. Dacă însă printre elini singur Fedon — nu știu dacă mai este încă vreunul — și singur Polemon au trecut de la o viață destrăbălată la practicarea virtuții, în schimb, în cazul lui Iisus, nu numai cei 12 de atunci, ci fără încetare și în număr tot mai

178. *Epistola lui Varnava*, cap. 5, în «Scriverile părinților apostolici», București, 1979, p. 119.

179. *Luca* 5, 8.

180. *I Tim.* 1, 15.

181. *Rom.* 15, 19—21.

182. Diogene Laertios, *Despre viețile...*, II, 105; IV, 16 (trad. rom. p. 187, 239—240).

mare cei care au format o ceată mare de înțelepți declară despre viața lor anterioară : «Pentru că și noi eram altădată fără de minte, neascultători, amăgiți, slujind poftelor și multor feluri de desfătări, petrecind viața în răutate și pizmuire, urâți fiind și urîndu-ne unul pe altul, iar când bunătatea și iubirea de oameni a Mîntuitorului nostru Dumnezeu s-a arătat, El ne-a mîntuit, nu din faptele cele întru îndreptare, săvîrșite de noi, ci după a Lui îndurare, prin baia nașterii celei de a doua și prin înnoirea Duhului Sfînt, pe Care L-a vărsat peste noi»¹⁸³, din belșug, prin Iisus, prin Care am devenit ceea ce sîntem, căci Dumnezeu «a trimis Cuvîntul Său și i-a vindecat pe ei și i-a izbăvit pe ei din stricăciunile lor»¹⁸⁴, așa cum ne-a învățat psalmistul în proorocia sa. Iar pe lângă citatele acestea aș mai putea adăuga încă ceva : ca să stăpînească patimile și Hrisip * încearcă în cartea sa «*Arta de a se tîmădui de patimi*» să le pună capăt (fără să-i pese în ce măsură spune adevărul) ținînd seama doar de mijloacele și principiile propuse de diferitele școli. El zice : dacă plăcerea e binele cel mai mare, atunci și patimile vor trebui vindecate tot pe aceeași cale. Dacă, însă, e vorba de trei feluri de bunuri, atunci cu atît mai mult trebuie să ținem seama de această doctrină și după ea să eliberăm pe om de patimile sub a căror stăpînire se află¹⁸⁴. În același timp, acuzatorii creștinismului nu vor să vadă cît de multe au fost patimile și viciile pe care el le-a stîrpit și cîte porniri brutale au fost îmblînzite de pe urma învățaturii noastre creștine. Ar fi de datoria celor ce se zbat pentru binele comun să arate recunoștință față de credința noastră, care a îndepărtat printr-o metodă nouă pe oameni de la atîtea rele, sau măcar să recunoască dacă nu adevărul superiorității lui, cel puțin caracterul lui utilitar.

LXV

Învățînd pe apostoli să nu riște în viață prin fapte nesocotite, Iisus le-a spus : «cînd vă urmăresc pe voi în cetatea aceasta, fugiți în cealaltă, dacă vă prigonesc și acolo, atunci fugiți într-a treia»¹⁸⁵. Iar drept învățătură le-a dat ca pildă viața ordonată, purtînd de grijă să nu caute primejdiile cu prea multă ușurătate, la momente nepotrivite și fără de socoteală. Dar și în această privință Celsus desfigurează și calomniază pe Hristos, declarînd prin gura iudeului său : «Cu apostolii Tăi, Tu fugi dintr-un loc în altul fără să stai mai mult într-un loc». Un astfel de pro-

183. *Tit* 3, 3—6.

Despre Hrisip († 212 î.Hr.) a se vedea N. Balca : *Ist. filoz. antice*, p. 257. Origen mai citează adeseori pe Hrisip : II, 2 ; IV, 63 ; V, 57 ; VIII, 51 afară de I, 40.

184. *Ps.* 106, 20.

185. *Matei* 10, 23.

cedeu cu care sînt calomniati Iisus și ucenicii Lui ne aduce aminte de o întâmplare din viața lui Aristotel : văzînd că-i vorba să se convoace un tribunal care să-l învinuiască în fața atenienilor de impietate, pentru cîteva teze din filosofia sa, filosoful a părăsit Atena și și-a stabilit școala în insula Halkis, scuzîndu-se față de aderenții săi cu cuvintele : «Să ne îndepărtăm de Atena, ca să nu le dăm atenienilor prilejul să săvîrșească a doua nelegiuire asemănătoare celei dezlănțuite împotriva lui Socrate, și să-i ferim de o a doua greșeală împotriva filosofiei»¹⁸⁶. Celsus spune, mai departe, că Iisus vagabonda cu ucenicii dintr-un loc în altul, strîngînd în chip rușinos și sărăcăcios ajutoare pentru trai. Să ne spună Celsus de ce e rușinoasă și sărăcăcioasă colecta lui Iisus? Căci în Evanghelii, «unele femei» vindicate de neputințele lor, între care se afla și Susana, «slujeau din avutul lor» pe ucenici¹⁸⁷. Care este filosoful sau dascălul care să nu fi primit cele de trebuință de la ucenicii lui în schimbul cunoștințelor împărtășite? Oare ar fi cuviincios și moral ca, în cazul cînd ucenicii lui Iisus ar face așa ceva, Celsus să-i acuze că strîng pentru traiul lor în chip rușinos și sărăcăcios?

LXVI

Și iată ce altă învinuire aduce lui Iisus evreul lui Celsus : «De ce a fost nevoie ca atunci cînd Tu erai încă prunc să fugi în Egipt ca să scapi astfel de tăiere? Nu s-ar fi convenit ca un Dumnezeu să se teamă de moarte! Dar iată că a venit un înger din cer care să-Ți poruncească Ție și alor Țăi să fugiți de frică, pentru ca să nu pună mîna pe voi și să vă omoare. De ce să nu Te fi ferit pe loc, pe Tine, singurul Lui Fiu, Dumnezeul cel mare, ci a trimis doi îngeri să Te scape? ori nu I-ar fi fost cu putință așa ceva?»¹⁸⁸. Celsus își închipuie, se vede, că ființa lui Iisus n-ar avea nimic dumnezeiesc nici în trup, nici în suflet, și că nici măcar trupul nu i-ar fi de aceeași fire cu a oamenilor, cum susțin miturile lui Homer¹⁸⁹. Batjocorînd apoi și sîngele lui Iisus, vărsat pe cruce, Celsus spune că nu sîngele lui Iisus ar fi curs pe cruce, în orice caz nu un sînge nobil ca acela care curge din vinele zeităților fericite.

Cît despre noi, noi credem în Iisus care a zis : «Eu sînt Calea, Adevărul și Viața»¹⁹⁰ precum și alte cuvinte asemenea ; iar cînd declară că avea și trup omenesc, El voia să spună : «Dar voi căutați să mă uci-deți, pe Mine, omul care v-am spus adevărul»¹⁹¹, de aceea spunem și

186. Diogene Laertios, *op. cit.*, V, 1, 5 (pag. 258).

187. Luca 8, 2—3.

188. Acuzație similară și în «Dialogul» Sf. Iustin, cap. 102, 34.

189. Homer, *Iliada* V, 340 : «fără de sînge sînt zeii și nemuritori».

190. Ioan 14, 6.

191. Ioan 8, 41.

noi că, într-un fel, El a fost o ființă compusă. Întrucît El a venit în lume ca să trăiască printre oameni ca un om, s-ar fi căzut să nu Se lase să cadă pradă morții înainte de vreme, de aceea a fost nevoit să fie condus de părinții îndrumați de un înger al lui Dumnezeu, care le-a spus : «Iosife fiul lui David, nu te teme a lua pe Maria, logodnica ta, căci ce s-a zămislit într-însa este de la Duhul Sfînt»¹⁹². Și mai departe : «Scoală-te, ia Pruncul și pe mama Lui și fugi în Egipt și stai acolo pînă ce-ți voi spune, fiindcă Irod are să caute Pruncul ca să-Lucidă»¹⁹³. Ceea ce e scris aici nu-mi pare a fi ceva nefiresc. În vis a vorbit îngerul lui Iosif, după cum mărturisesc cele două personaje ale Scripturilor. Și în alte cazuri, tot în vis s-a arătat ceea ce trebuia să urmeze, chiar și cînd un înger ori o altă ființă ar fi trezit răspunsul în inima lor. Atunci de ce să pară absurd că, odată intrat în fire omenească, Iisus a fost tot așa de bine îngrijit, după o îndrumare omenească, pentru a fi ferit de primejdii, nu ca și cum o altă metodă n-ar fi fost cu putință, ci pentru că era nevole să se recurgă la mijloace și la rînduiele omenești pentru a-I asigura scăparea ? Și, într-adevăr, a fost mai bine că pruncul Iisus a fugit în Egipt, ca să scape de cursa lui Irod, și că a petrecut acolo cu părinții Lui pînă la moartea vrăjmașului Său, iar Providența a vegheat asupra pruncului fără să fi împiedicat direct dorința lui Irod de a ucide pruncul și nici nu L-a ascuns în «cușma lui Hades», de care vorbesc poeții¹⁹⁴, și nici n-a lovit cu orbire pe cei care-L căutau, așa cum i-a lovit pe locuitorii din Sodoma, căci un mod cu totul ieșit din comun și prea izbitor de a-L salva ar fi fost o piedică în planul Său de a învăța cum un om care primește de la Dumnezeu mărturia că așa, chiar în situația lui omenească, el are ceva dumnezeiesc în fire, iar în cazul de față avem pe Însuși Fiul lui Dumnezeu, pe Dumnezeu Cuvîntul, puterea lui Dumnezeu și Înțelepciunea lui Dumnezeu, care se zice Hristos. Dar nu-i acum timpul și nici locul de a trata despre unirea firilor și a elementelor care compun persoana lui Iisus cel întrupat, acest capitol formînd, ca să zicem așa, obiect pentru altă discuție proprie nouă creștinilor.

LXVII

În alt loc iudeul lui Celsus își ia aere de elin erudit și crescut în școli înalte și spune : «*Miturile vechi afirmă despre Perseu, despre Amfion, Ajax și Minos că s-ar fi născut din zei, cu toate că nici eu nu cred așa ceva, dar, în timp ce faptele lor erau prezentate ca mărețe, admirabile și aproape supraomenești și cu greu de crezut, în schimb Tu ce lucruri frumoase și minunate ai săvîrșit cu fapta și cu cuvîntul ? Tu nu*

192. *Matei* 1, 20.

193. *Matei* 2, 14.

194. Homer, *Iliada*, V, 845 (trad. Murnu, ed. Pippidi, p. 122).

*ne-ai putea arăta nimic de felul acesta, cu toate că, chiar în templu, Ți s-a cerut să dai un semn deslușit că ești într-adevăr Fiul lui Dumnezeu»*¹⁹⁵. Față de aceste hule trebuie răspuns așa : să ne arate elinii dacă vreunul din cei pomeniți adineaori ne-a lăsat vreo lucrare de folos vieții și plină de strălucire, a cărei influență să dăinuiască în generațiile de acum și care să urce pînă într-acolo încît să devină legendară spre a se crede că autorul ei s-a născut din zei ! Desigur însă că în legătură cu eroii istoriei lor, în stare să-i apropie de faptele săvîrșite de Iisus, ei nu ne vor putea arăta nimic, ci vor fi nevoiți să ne trimită numai la miturile și legendele lor, acuzîndu-ne că noi nu sîntem capabili să raționăm și să credem în astfel de lucruri, zic-ei, cu totul evidente. Or, noi mărturisim că ceea ce a realizat Iisus e cunoscut în întreagă lumea locuită, unde își aduc roade, prin darul lui Iisus, bisericile lui Dumnezeu formate din oameni convertiți de la tot soiul de răutăți. Ba, chiar pînă azi mîngie numele lui Iisus pe cei cu mintea rătăcită, alungînd demoni și vindecînd tot felul de boli și însuflînd, în chip minunat, blîndețe, smerenie, sentimente umane, bunătate și dor după pace în cei care nu se prefac numai că ar accepta pentru avantaje ori pentru nevoile vieții¹⁹⁶, ci pizmulesc cu adevărat învățătura despre Dumnezeu, despre Hristos și despre judecata viitoare.

LXVIII

Pe lîngă acestea, întrucît își închipuie că noi facem aluzie la minunile săvîrșite de Iisus, din care am amintit doar cîteva, Celsus se preface că acceptă adevărul a *«tot ce s-a scris despre vindecări, despre înviere, despre cîteva pîini cu care a săturat mulțimile și din care a mai rămas încă o cantitate apreciabilă și despre tot ceea ce ucenicii — crede dînsul — ar mai fi adăugat despre altele, înflorînd lucrurile. Dar, hai să zicem că am crede că Tu ai săvîrșit atîtea fapte !»* Și aici îndată caută să le asemene cu *«faptele vrăjitorilor care pretindeau că săvîrșesc lucruri destul de uimitoare, precum și cu isprăvile dascălilor egipteni : ei își vînd în piețe, pe preț de cîteva bănuți, tainele lor sfinte, scot demonii din oameni, vindecă anumite boli printr-o simplă suflare asupra bolnavilor, laudă sulețele eroilor, pregătesc ospețe bogate, mese cu bunătăți și cu cărnuri de toate soiurile, care nici nu există în realitate, punînd în miș-*

195. Ioan 10, 23—24.

196. Teologul englez Chadwick crede că s-ar putea găsi aici o aluzie la cunoscuta operă polemică anticreștină *«Despre moartea lui Peregrinus»*, scrisă de Lucian din Samosata (120—184), cap. 12 (în traducerea românească a lui Radu Hîncu, București, 1959, pag. 489), ceea ce nu credem a fi adevărat.

care ceea ce nu mai mișcă, dar care nu pare a fi așa decît în imaginație. Va trebui oare să credem, se întreabă Celsus, că cei care săvîrșesc asemenea fapte sînt cu adevărat fii ai lui Dumnezeu, sau va trebui să spunem că astfel de fapte le pot face numai oamenii răi și numai forțele demonice ?». Din aceste cuvinte se poate deduce că Celsus nu-i departe să creadă că Hristos ar fi folosit practici magice, căci nu sînt sigur dacă nu tocmai el este cel care a scris mai multe studii împotriva magiei. Numai că judecînd corect lucrurile, el confundă faptele atribuite lui Iisus cu cele provenite din magie. Or, o astfel de confuzie s-ar putea face numai în cazul cînd și Iisus și-ar fi săvîrșit faptele în chip demonstrativ, așa cum fac magicienii. În realitate, nici un vrăjitor nu-și cheamă spectatorii ca să le schimbe viața, făcîndu-i mai buni, nici nu predică frica de Dumnezeu prin gesturile cu care uluiește pe oameni, și nici nu se străduiește să-și convingă martorii să trăiască cu credința că vor ajunge să fie judecați de Dumnezeu. Vrăjitorii nu fac nimic din toate acestea, pentru că n-au nici puterea, nici dorința să facă pe oameni mai buni, ca unii care sînt plini ei înșiși de cele mai rușinoase și mai josnice păcate. Or, dacă Iisus nu săvîrșea minuni decît cu scopul de a face pe oameni mai buni, atunci nu-i oare firesc să fie socotit ca model de viață, neîntrecut nu numai de către adevărații Săi ucenici, ci și de ceilalți oameni ? De ucenici pentru ca să se dăruiască cu totul misiunii de luminare a oamenilor după voia lui Dumnezeu, de ceilalți pentru ca învățîndu-i, atît prin propovăduirea cu graiul, cît și prin cea cu fapte și prin minuni, în legătură cu felul în care trebuie să trăiască, să caute mai presus de toate să ajungă bineplăcut lui Dumnezeu. Iar dacă aceasta era viața Mîntuitorului, atunci cu ce drept e pusă ea alături de cea a unor fermecători, și cum să nu crezi că, așa cum a fost făgăduit de sus, Cel ce S-a arătat sub formă de om a fost Dumnezeu însuși, Care a venit pentru mîntuirea neamului nostru omenesc ?

LXIX

Afară de acestea, Celsus, ocolind adevărul, mai confundă creștinismul și cu spusele unei anumite secte din categoria căreia fac parte — spune el — și creștini, aducîndu-le și unora și altora învinuirea că cred în cuvintele dumnezeiești, pe cîtă vreme «trupul unui Dumnezeu nu poate să fie ca al meu și ca al tău». La aceste afirmații noi răspundem că Iisus a luat un trup așa cum se naște el din femeie, ca om și ca supus morții omenesti. Cu privire la trupul Său omenesc, El a mai primit, în afară de alt nume, și pe acela de mare luptător, pentru motivul că trupul Său omenesc a fost ispitit întru toate cele omenesti, dar nu și în cele

ale păcatului, ca unul care a fost «fără de păcat»¹⁹⁷, după cum se vede împede din pasajul unde se spune că «nu săvârșise nici o nedreptate și nici înșelăciune nu fusese în gura Lui»¹⁹⁸, și cu toate că «n-a cunoscut păcatul»¹⁹⁹, Dumnezeu L-a dat jertfă curată pentru toți cei care au păcătuit! Mai departe Celsus adaugă: «Trupul unui Dumnezeu nu s-ar fi putut zămislî în chipul în care Te-ai zămislit Tu, Iisuse»²⁰⁰. El își închipuia că, chiar dacă S-a născut după cum zice Scriptura, trupul lui Iisus s-ar fi convenit să fie ceva mai dumnezeiesc decît al celorlalți oameni, fiind numit într-un fel oarecare cu adevărat trupul unui Dumnezeu. Din păcate, Celsus nu crede în cele scrise despre zămislirea din Duhul Sfînt, ci crede că Iisus a fost zămislit de un oarecare soldat Pantira, care a corupt pe Fecioara; iată pentru ce zice: «trupul unui Dumnezeu n-ar fi trebuit să se zămislească cum Te-ai zămislit Tu». Dar despre acest lucru am vorbit pe larg mai înainte²⁰¹.

LXX

«Trupul unui Dumnezeu nu se hrănește cu hrană ca a noastră»²⁰², observă mai departe Celsus, ca și cînd, pe baza scrierilor evanghelice, am putea preciza în toate amănunțele cum S-a hrănit Iisus și anume cu ce fel de alimente! Dar fie! să recunoaștem că Iisus a mîncat Paștile cu ucenicii Săi, și nu S-a mulțumit numai să spună: «cu dor am dorit să mîncînc cu voi aceste Paști»²⁰³, ci într-adevăr le-a și mîncat. Același lucru îl spunem că, fiindu-I sete, a băut apă la fîntîna lui Iacob²⁰⁴. Dar cu ce contrazic aceste lucruri cele spuse de noi despre trupul Lui? Și, la fel, pare foarte probabil că, fiindu-I foame, a mîncat pește după ce a înviat din morți²⁰⁵. Și după socoteala noastră, într-adevăr, El a purtat trup omenesc, întrucît și El S-a «născut din femeie»²⁰⁶. Dar, zice Celsus mai departe, «trupul unui Dumnezeu n-a folosit nici glas ca al Tău și nici același mijloc de convingere ca al Tău». Or și aceste observații sînt fără rost și cu totul fără socoteală, căci ar fi de ajuns să-i răspundem: Și Apollo din Delfi și geamăna lui, oricît de tipic elinești ar fi acești zei,

197. Evr. 4, 5.

198. Is. 53, 9.

199. II Cor. 5, 21.

200. Expresie întîlnită și la Iustin, *Dialog* 68, 1 (trad. rom. p. 172).

201. A se vedea mai sus: I, 32.

202. Origen repetă aceste afirmații în *C. Cels* II, 37; VII, 13.

203. Luca 22, 15.

204. Ioan 4, 6—7.

205. Ioan 21, 12.

206. Gal. 4, 4.

s-au folosit, întocmai ca și Pitia din Delfi ori cea din Milet²⁰⁷, tot de același grai, încît elinii nu au nici un motiv să tăgăduiască acestor zei-tăți caracterul de zeitate, nici lui Apollo din Delfi, nici lui Apollo din alte localități sau altei zeități din alte locuri. De aceea și pentru Iisus a fost mult mai bine că S-a folosit de un astfel de grai răspicat, prin care a putut să convingă pe ascultătorii Săi.

LXXI

Și-și mai îngăduie acest om care pentru impietatea și defăimătoarea sa învățătură despre Hristos a ajuns, ca să zic așa, să fie urît cu totul de către Dumnezeu, pentru că n-a făcut altceva decît să-L batjocorească, să zică : *«toate acestea sînt faptele unui om urgisit de Dumnezeu și ale unui fermecător nenorocit»*. În definitiv, dacă se are în vedere precis sensul cuvintelor și evidența faptelor, nici un om nu poate fi urgisit de Dumnezeu, căci El nimic nu urgisește din cîte a făcut, dacă ar fi urît vreun lucru, nu l-ar fi plăsmuit²⁰⁸. Iar dacă totuși s-ar părea că întilnim în unele locuri din prooroci astfel de expresii, acelea trebuie tălmăcite după regula generală că Scriptura se exprimă cîteodată despre Dumnezeu ca și cum El ar avea simțăminte omenești. Dar de ce să acuz pe un om care, după ce a făgăduit că se va folosi de temeieri vrednice de crezare, își închipuie că-i obligat să debiteze numai blasfemii și injurii la adresa lui Iisus, pe Care nu-L scoate din atribute de «nenorocit» și de «vrăjitor» ? Aici avem de a face cu opera unuia care, departe de a dovedi prin fapte, se vede stăpînit de o patimă josnică, în orice caz nefilosofică. Misiunea lui ar fi fost să fi expus mai întii tema, apoi s-o fi examinat în chip nepărtinitor, și pe urmă să prezinte cît s-ar fi putut mai bine observațiile pe care le-ar fi crezut de cuviință.

Dar, întrucît iudeul lui Celsus pune capăt aici întilnirii lui cu Iisus, îmi voi încheia și eu aici prima mea carte. Iar dacă Dumnezeu îmi va da și pe mai departe din harul adevărului Său, care e în stare să nimecească, cum spune psalmistul în rugăciunea lui : «întru adevărul Tău pierde-i pe dînșii»²⁰⁹, atunci vom urma să cercetăm în continuare și alte învinuiri ascunse pe care iudeul lui Celsus le aduce celor care au primit deja credința în Iisus.

207. Ambele oracole, atît cel din Delfi, cît și cel din Milet, erau închinat zeului Apollo, și erau deservite de una sau mai multe «preotese» mai mult sau mai puțin tinere, iar prezicerile lor erau adeseori foarte neclar formulate.

208. *Înțel. Sol.* 11, 24.

209. *Ps.* 53, 5.

CARTEA A DOUA

I

Intrucît prima carte de răspuns împotriva scrierii lui Celsus cu titlul «*Discurs adevărat*» ajunsese la o extensiune prea mare, am hotărît să închei cu discursul închipuit, pe care iudeul respectiv îl adresase lui Iisus, pentru ca să respingem, în cea de a doua, alte atacuri îndreptate de el împotriva acelorora dintre evrei care și-au lăsat legea de dragul credinței în Iisus. Și pentru că tot timpul i-a plăcut să-și expună părerile prin graiul unei persoane închipuie, ne miră din capul locului de ce **dacă și așa are de gînd să scrie un discurs prin intermediar se folosește de un iudeu care se adresează creștinilor proveniți nu dintre păgîni, ci din neamul evreiesc, căci fiind îndreptat împotriva noastră atacul lui ar fi avut în acest caz mai multă crezare ? Dar, se vede că acest om care se laudă că «cunoaște totul», nu știe totuși cum trebuie să se desfășoare un discurs «fictiv».**

Drept aceea trebuie să cercetăm ce are el de spus împotriva credincioșilor proveniți dintre iudei. «Corupți de Iisus, zice el, și înșelați de El în chip rușinos, așa și-au lăsat ei legea strămoșească, luîndu-și un alt nume și un alt fel de viață». Se vede însă că Celsus nu a sesizat că iudeii convertiți la credința în Iisus nici măcar nu și-au părăsit legea părinților lor, căci ei trăiesc și acum potrivit vechilor lor legi, iar noul lor nume provine din sărăcia de interpretare a legii. Căci la evrei cuvîntul «Eblon» însemnează tocmai «sărac», iar numele «ebioniți» obișnuiesc să-l poarte tocmai iudeii care au crezut că Iisus este Hristos¹. Mai mult, însuși Petru se pare că a ținut multă vreme obiceiurile evreiești prescrise de legea lui Moise, ca și cum el n-ar fi învățat de la Iisus să se ridice de la înțelesul literal al Legii la înțelesul ei duhovnicesc. Faptul acesta l-am dedus din Faptele Apostolilor, căci «a doua zi după arătarea în fața lui Corneliu a îngerului lui Dumnezeu», care-i cere să trimită «la Iope»

1. Dintre scriitorii creștini antici Origen ne-a dat cele mai clare informații despre ebioniți (M. Simion, *Verus Israel*, Paris, 1948, p. 286). Ieșiți din confruntarea creștinilor eliniști cu cei iudaizanți, ebioniții erau de două direcții: rigoriștii nu acceptau nașterea din fecioară a Mîntuitorului, moderații da. Nici unii nu primeau epistolele pauline. Origen li socoate și «săraci la minte» pentru interpretarea lor îngustă. A se vedea C. Cels V, 61 ; 65. *Filoclaia* I, 24 (trad. rom. p. 324).

să cheme «pe unul Simon, care se numește și Petru», Petru s-a suit în camera de sus, ca să se roage la ceasul al șaselea. Și i s-a făcut foame și voia să mănince, dar, pe cînd ei îi pregăteau să mănince, a căzut în extaz. Și a văzut cerul deschis și coborîndu-se un lucru ca o față mare de pînză, legată în patru colțuri, lăsîndu-se pe pămînt. În ea erau toate dobitoacele cu patru picioare și tîrtoarele pămîntului și păsările cerului. Și glas a fost către el : «Sculîndu-te, Petre, junghie și mănîncă. Iar Petru a zis : Nicîdecum, Doamne, căci niciodată n-am mîncat nimic spurcat și necurat. Și iarăși, a doua oară a fost glas către el : Cele ce Dumnezeu a curățit, tu să nu le numești spurcate»².

Vezi, dar, în ce chip ne dă să înțelegem că Petru a mai respectat încă legile evreiești privitoare la animalele curate și necurate. Și, în continuare, se arată că a fost nevoit de această vedenie să împărtășească învățăturile de credință lui Corneliu, care nu era israelit după trup, precum și celor dimpreună cu el, deoarece, ca iudeu, el trăia după tradițiile strămoșilor și disprețuia pe cei ce erau în afară de iudaism. Și tot așa, în Epistola către Galateni, Pavel ne arată că de frica iudeilor Petru se ferea să mănince împreună cu păgîni, iar cînd au venit unii de la Iacob în Antiohia «el mîncă cu cei din păgîni, dar cînd au venit ei se ferea și se osebea, temîndu-se de «cei din tăierea împrejur»³. Același lucru îl făceau și Varnava și cei din jurul lui⁴.

Prin urmare, era natural ca cei trimiși la netăiați împrejur să nu se depărteze de obiceiurile iudaice, cînd «cei socotiți stîlpi au dat lui Pavel și lui Varnava dreapta spre unire cu ei»⁵, încît unii «să binevestească la cei tăiați împrejur», iar ceilalți să meargă «la neamuri». Dar ce spun eu : cei care propovăduiau la cei tăiați împrejur se fereau oare de cei păgîni, ținîndu-se deoparte, cînd însuși Pavel spunea că : «cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobîndesc pe iudei» ? Acesta este motivul pentru care, după cum este scris în Faptele Apostolilor, însuși Pavel aduce jertfă la altar, pentru ca prin aceasta să convingă pe iudei că ei nu au căzut din Lege⁶. Dacă ar fi știut de toate aceste adevăruri, Celsus n-ar mai fi pus în gura unui iudeu aceste vorbe în legătură cu credincioșii proveniți din iudaism : «*Ce nenorocire a dat peste voi, fraților, că v-ați lăsat legea părintească, încît fiind înșelați de Cel cu care am vorbit pînă adineaori, v-ați făcut de ocară în chipul cel mai rușinos, părăsindu-ne pe noi ați ajuns să vă schimbați și numele și felul de trai !*».

2. Fapte 10, 9—15.

3. Gal. 2, 12.

4. Gal. 2, 9.

5. I Cor. 9, 20.

6. Fapte 21, 26.

II

Iar dacă am ajuns să vorbim despre Petru și despre ceilalți apostoli care propovăduiau creștinismul printre iudei, atunci cred că e potrivit să citez și să tălmăcesc o declarație a lui Iisus însuși, conținută în Evanghelia după Ioan : «Încă multe am a vă spune, dar acum nu puteți să le purtați. Iar când va veni Acela, Duhul Adevărului, vă va călăuzi la tot adevărul ; căci nu va vorbi de la Sine, ci câte aude va vorbi, și cele viitoare vă va vesti» ⁷. Întrebarea e : care sînt acele multe lucruri pe care Iisus avea să le spună ucenicilor, dar pe care ei nu erau încă în stare să le poarte ? Iată ce cred eu : întrucît apostolii erau ei înșiși iudei, crescuți în buchea Legii lui Moise, cred că Iisus se gîndea să le spună, în ce constă legea cea adevărată, căror adevăruri cerești s-a dovedit cultul evreiesc «închipuiri și umbră» atunci cînd li s-a vorbit de pîine, de băuturi, de sărbători, de luni noi și de sabbaturi ⁸. Iată, cam acestea erau cele «multe» pe care avea încă să le mai spună. Văzînd însă cu cîtă greutate se smulge sufletul din credințele în care omul se născuse și în care a crescut pînă la vîrsta bărbăției, despre care cei ce le primiseră erau convinși că sînt lucruri dumnezeiești pe care ar fi o nelegiuire să le părăsești, Iisus a înțeles, în același timp, cît e de greu să afli la astfel de oameni crezare dacă le-ai spune că aceste lucruri nu-s decît «gunoaie» și «pagubă» ⁹ față de cunoașterea cea peste fire a lui Hristos, adică a Adevărului veșnic. De aceea a dorit să aștepte o vreme mai potrivită, spre a le vorbi despre astfel de lucruri, după patima și după învierea Sa, căci dacă le-ar fi descoperit adevărul despre acel viitor pe care ei nu l-au înțeles, Iisus ar fi nimicît în ei credința pe care o aveau deja, și anume că Iisus este «Hristosul și că e Fiul lui Dumnezeu celui viu» ¹⁰. Să ne gîndim dacă nu chiar în acest fel trebuie înțelese cuvintele : «Încă multe am a vă spune, dar acum nu puteți să le purtați» ¹¹, căci Legea cuprinde multe lucruri care trebuie explicate și înțelese în chip duhovnicesc. Or, pentru astfel de explicații, ca unii care se născuseră și crescuseră în iudaism, ucenicii încă nu aveau destulă pricepere și maturitate.

Tocmai pentru că aceste lucruri vesteau o realitate viitoare și tipică, și pentru că numai Duhul Sfînt avea să-i învețe semnificația lor, iată de ce a zis Mîntuitorul : «Cînd va veni Acela, Duhul Adevărului, vă va călăuzi la tot adevărul» ¹². Sau, cu alte cuvinte : vă va călăuzi la adevărul

7. Ioan 16, 12—13.

8. Col. 2, 16 ; Evr. 8, 5 ; 10, 1.

9. Filip. 3, 8.

10. Matel 16, 16.

11. Ioan 16, 12.

12. Ioan 16, 13.

deplin al unor realități despre care acum nu aveți decât închipuiri, nu puteți aduce Domnului închinare deplină în Duh și adevăr¹³. Or, această făgăduință a lui Iisus s-a împlinit atunci când Duhul Adevărului s-a pogorât peste Petru și i-a spus în legătură cu viețuitoarele cu patru picioare și cu cele ce se tirăsc pe pământ și cu păsările cerului: «Sculîndu-te, Petre, jertfește și mănîncă». Iar cînd Duhul a venit peste el, cu toate că era încă atît de încurcat și cu inima tremurîndă, a răspuns glasului dumnezeiesc: «Nicidecum Doamne, căci niciodată n-am mîncat nimic spurcat și necurat». Atunci i-a împărtășit Duhul învățătura despre piinea cea adevărată și duhovnicească, spunîndu-i: «Ceea ce Dumnezeu a curățat, tu să nu le numești spurcate». Dar după această arătare, călăuzind pe Petru «spre tot adevărul», Duhul Adevărului i-a explicat care sînt acele «multe lucruri» pe care le putea purta atîta vreme cît Iisus era încă în trup. Dar despre acest adevăr vom mai găsi altă ocazie în care să tîlmăcim Legea lui Moise¹⁴.

III

Pentru moment e cazul să denunțăm lipsa de cunoaștere a lui Celsus, al cărui evreu spune celor din neamul lui și în general israeliților care au crezut în Iisus: «Ce nenorocire a putut da peste voi de v-ați lăsat legea strămoșească?» Dar oare în ce sens se poate spune că au lăsat legea strămoșească unii care batjocoresc pe cei ce nu voiau să-i asculte, spunîndu-le: «Spuneți-mi voi care citiți Legea: nu înțelegeți oare Legea care scrie că «Avraam a avut doi fii» și mai departe, pînă în pasajul «acestea au altă însemnare»¹⁵. În ce sens și-au lăsat legea părinților cei care nu încetează să pomenească mereu de ea, atunci cînd zic: «Nu spune oare și legea acestea? Căci în Legea lui Moise este scris: Să nu legi gura bouului care treieră. Oare de boi se îngrijește Dumnezeu? Sau în adevăr pentru noi zice? Căci pentru noi s-a scris»¹⁶. Și mai mult: cum poate confunda lucrurile iudeul lui Celsus «cînd spune toate acestea, în loc să se fi exprimat mai potrivit: unii dintre voi au părăsit aceste obiceiuri sub pretext că le tîlmăcesc și le dau alt înțeles; alții, chiar dacă le dau — cum spuneți voi înșivă — o tîlmăcire duhovnicească, totuși ei păstrează încă tradițiile părinților. Și, în sfîrșit, alții nu tîlmăcesc nimic. În schimb voi pretindeți, în același timp, că, pe de o parte, credeți că Iisus este prezis de proroci, iar pe de altă parte, spuneți că țineți Legea

13. A se reține terminologia lui Origen τὴν ἀληθῆ λατρείαν λατρεύειν τῷ θεῷ.

14. În afară de cele subliniate în volumele anterioare în legătură cu interpretarea Scripturii de către Origen și mai ales cu înțelesul duhovnicesc, pe care îl vede el în dosul multor pasaje, a se vedea clasică lucrare a lui J. Daniélou, *Origène, Paris, 1950*, p. 145—198, precum și P. de Lubac, *Histoire et Esprit. L'Intelligence de l'Écriture d'après Origène, Paris, 1950*, passim.

15. *Gal. 4*, 21—24.

16. *I Cor. 9*, 8—10.

lui Moise, după rînduiala părinților voștri, ca și cum tot ce se cuprinde în litera ei ar trebui tălmăcit în chip duhovnicesc ! Dar cum a putut explica Celsus acest lucru ? Se vede că el are în vedere, mai departe, secetele rătăcite și cu totul străine de Iisus, sau altele care nu mai cred în nici un Creator fără să vadă că și unii israeliți cred în Iisus fără să fi părăsit Legea părinților lor !¹⁷. Căci el nu avea intenția să cerceteze corect ansamblul problemei, ca să admită ce s-ar fi convenit ; dar dacă a scris toate acestea e o dovadă că a scris cu ură, silindu-se doar să nimicescă tot ce a ajuns să cunoască.

IV

Și zice mai departe evreul lui Celsus despre cei din neamul lor care s-au făcut creștini : *«Se vede că voi ați început să vă lăsați legea părinților voștri abia mai ieri-alaltăieri, pe cînd am pedepsit pe acest om care vă mîna ca pe o turmă»*. Am arătat și mai înainte că acest evreu nu spune nimic precis atunci cînd tratează această problemă. Mi se pare totuși mai adevărat acest lucru atunci cînd continuă astfel : *«nu își are originea și credința voastră într-a noastră ? Cum puteți s-o disprețuiți cînd știți că tocmai pe baza concepției despre Dumnezeu și despre cinstirea Lui realizați voi progrese ? Voi înșivă nu puteți afirma altă origine pentru învățătura voastră»*. E drept că Legea mozaică și scrierile proorocilor constituie o introducere și o pregătire pentru creștinism, iar în urma acestei pregătiri se dobîndește o înaintare pentru cei inițiați cu ajutorul explicărilor și a lămuririlor celor care caută să cunoască taina care rămăsese ascunsă încă de la începutul vremurilor, dar care azi s-a făcut cunoscută prin cuvintele proorocilor și prin venirea în lume a Domnului nostru Iisus Hristos. Iar despre ceea ce este scris în Lege, nu-i adevărat cum spuneți voi că, cu cît înaintezi mai adînc în Lege, cu atîta o disprețuiești mai mult, ci dimpotrivă îi acorzi o mai mare cinste pe măsură ce descoperi ce noian adînc de învățături înțelepte și tainice se cuprind în aceste texte, pe care iudeii nu le-au cercetat cu toată adîncimea în citirea lor prea superficială și prea legată de legendar.

Dar ce poate apărea absurd în afirmația că Legea e cea care stă la originea învățăturii noastre, adică a Evangheliei ? Oare n-a zis Însuși Mîntuitorul celor care nu voiau să creadă în El : *«Dacă ați fi crezut pe Moise, M-ați fi crezut și pe Mine, căci despre Mine a scris acela. Iar dacă*

¹⁷. Origen se va fi referit aici la etapa în care despărțirea dintre iudeo-creștini și creștinii propriu-ziși devenise în sec. II o realitate. Pe de o parte, eretici ca Marcion, Valentin, Cerint și alții nu mai respectau Vechiul Testament, iar pe de altă parte iudeo-creștinii țineau numai Vechiul Testament, chiar dacă nu participau la liturghie, ținînd și sîmbăta și duminica. Pe larg J. Daniélou, *Théologie du Judéochristianisme*, Tournai, 1958.

celor scrise de el nu credeți, cum veți crede în cuvintele Mele?»¹⁸. Iar altul dintre Evangheliști, anume Marcu¹⁹, declară: «Începutul Evangheliei lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, precum este scris în prooroci: Iată, Eu trimit ingerul Meu înaintea feței Tale, care va pregăti calea Ta», dînd să se înțeleagă că începutul Evangheliei stă în strînsă legătură cu scripturile iudaice. Or, atunci de ce acest cuvînt al iudeului lui Celsus îndreptat împotriva noastră: «Dacă într-adevăr v-a prezis cineva că Fiul Omului va veni cu adevărat în mijlocul oamenilor, acela să fi fost într-adevăr un prooroc al nostru și trimis de către Dumnezeul nostru?». Și ce învinuire i se poate aduce creștinismului pentru faptul că Ioan, cel care l-a botezat pe Iisus, a fost și el iudeu? Căci din faptul că el era iudeu nu urmează că orice credincios (provenit fie dintre păgîni, fie dintre iudei) va trebui să mai respecte Legea iudaică în sens literal.

V

Apoi, în ciuda tuturor învinuirilor aduse de Celsus lui Iisus atunci cînd afirmă din nou că «El a suferit pe drept de la iudei pedeapsa pentru faptele Sale», eu totuși nu voi reîncepe să-L apăr, ci mă voi mulțumi doar cu cîte s-au spus pînă acum. În schimb, iudeul lui disprețuiește creștinismul socotind «drept vechituri învățătura despre învierea morților și despre judecata lui Dumnezeu, despre răsplata pentru cei dreπți și despre focul gătīt celor nedreπți», crezînd că în felul acesta nimicește creștinismul, atunci cînd declară că în privința credinței «creștinii nu învață nimic nou»²⁰. La acestea trebuie răs-puns că văzînd că atitudinea iudeilor nu era deloc vrednică de învățăturile transmise de prooroci, Iisus le-a dat să înțeleagă, prin mijlocirea unei pilde, că «Împărăția lui Dumnezeu se va lua de la ei și se va da neamului care va face roadele ei»²¹. Acesta-i și motivul pentru care putem socoti toate învățăturile actuale ale iudeilor drept închipuiri și copilării, pentru că ele n-au lumina cunoștinței pe care o au Scripturile; în schimb învățăturile creștine cuprînd adevărul care este în stare să înalțe și să încălzească sufletul și mintea omului, convingîndu-l pe acesta că este ca «o cetate», dar nu din cele de jos, ca iudeii, ci «din ceruri»²², lucru care iese în evidență, îndeosebi, la cei care înțeleg cît de superioare sînt învățăturile Legii și ale proorocilor, care sînt în stare să-i facă și pe alții să vadă acest lucru.

18. Ioan 5, 46—47.

19. Marcu 1, 1—2; Is. 40, 3.

20. Aceeași acuză e amintită și în alt loc: I, 4.

21. Matei 21, 43.

22. Fil. 3, 20.

VI

Dar «*chiar dacă Iisus ar fi observat prescripțiile legale ale iudeilor, în primul rând cele privitoare la jertfe, urmează cumva de-aici că n-ar trebui să credem că El e cu adevărat Fiul lui Dumnezeu ?*» Iisus este Fiul lui Dumnezeu, dătătorul Legii și al proorocilor ; iar ca unii care facem parte din Biserica Lui ²³, nici noi nu lepădăm Legea, ci ne-am depărtat doar de istoriile legendare ale iudeilor, păstrând din ele doar înțelepciunea și înțelesul adânc al Legii și al proorocilor. Și într-adevăr, proorocii nu reduc înțelesul cuvintelor lor numai la o simplă istorisire goală și la paragrafele formale ale buchii, căci în legătură cu istorisirea întâmplărilor odată spun ca și psalmistul «*deschide-voi în pilde gura mea, spune-voi cele ce au fost dintru început*» ²⁴, iar altă dată vorbesc în rugăciunile lor ca și cum Legea n-ar fi fost limpede și de aceea se cere ajutorul lui Dumnezeu, ca să se facă înțeleasă : «*Descoperă ochii mei Doamne și voi cunoaște minunile din legea Ta*» ²⁵.

VII

Dar să ne arate unde s-ar putea găsi măcar urmele unui cuvânt rostit de Iisus din aroganță sau lăudăroșenie ! Cum ar putea fi socotit lăudăros Cel care a zis : «*învățați de la Mine, că sint blînd și smerit cu inima și veți găsi odihnă sufletelor voastre*» ? ²⁶ Cum putea fi lăudăros Cel care, în timp ce Se afla la cină, «*S-a dezbrăcat de haină*» în fața ucenicilor, apoi «*S-a încins cu un ștergar*», a turnat apă în vasul de spălat și a început să le spele pe rînd picioarele», și Care a certat pe cel care nu s-a lăsat să i le spele, zicîndu-i : «*dacă nu te voi spăla, nu ai parte de Mine ?*» ²⁷ Lăudăros Cel care a spus : «*În mijlocul vostru Eu am fost ca cel ce slujește nu ca cel ce stă la masă*» ? ²⁸ Să ne arate cineva ce anume a mințit, să ne precizeze care au fost marile și micile Lui minciuni, ca să se vadă într-adevăr că «*Iisus a fost un mare mincinos !*»

Dar lui Celsus i se va putea răspunde și în alt chip. După cum o minciună nu-i cu nimic mai mincinoasă decît altă minciună, tot astfel nici un adevăr nu-i mai «*adevărat*» decît alt adevăr. Și în definitiv, să ne spună iudeul lui Celsus care anume au fost «*nelegiuirile*» pe care le-a săvîrșit Iisus ? Sau poate că e ceva nelegiuit să nu admiți în chip literal tălerea împrejur, simbetele, sărbătorile, lunile noi, mîncărurile curate

²³. Se resimte aici o critică adusă ereziei marcionite. A se vedea și pasajul VII, ²⁵.

²⁴. Ps. 77, 2.

²⁵. Ps. 118, 18.

²⁶. Matei 11, 29. După astfel de cuvinte cum ar mai putea fi socotit Iisus «*arogant*» ?

²⁷. Ioan 13, 1—8.

²⁸. Luca 22, 27.

și necurate, ci să-ți întorci cugetul spre o lege așa cum o vrea Dumnezeu, dreaptă, duhovnicească, de dragul căreia Hristos a știut să se facă pentru noi iudeu pentru iudei ca să-i câștige pe iudei și ascultător Legii — deși El nu-i «sub lege, pentru ca să câștige pe cei de sub lege»? ²⁹

VIII

Mai departe, iudeul lui Celsus zice: «Mulți alții ar fi putut să se arate înaintea altora, așa cum s-a arătat Iisus celor ce au vrut să fie înșelați». În acest caz să ne arate nu mulți, ci măcar unul care să fi propovăduit cu o astfel de putere, cum a făcut-o Iisus când a vestit oamenilor o învățătură atât de superioară în materie de credință și de morală, încât a fost în stare să întoarcă pe oameni la virtute de pe pantă pierzării. Iar dacă zice că «Cei care cred în Hristos le aduc iudeilor învinuirea că nu recunosc dumnezeirea lui Iisus», aceia să nu uite că această problemă am tratat-o ³⁰ și mai înainte, atunci când am arătat, totodată, că El a fost atât Dumnezeu, cât și om. «Dar, cum L-am fi putut prezenta în chip nedemn pe Iisus tocmai noi care am vestit tuturor că va veni cineva din partea lui Dumnezeu care să pedepsească pe cei nedrepti?» Nu mi se pare un lucru înțelept să răspund la o învinuire care mi se pare prea prostească. Ar fi tocmai așa ca și cum ar spune cineva: v-am vestit înțelepciunea, cum am putea să vă vestim ceva cu totul contrar ei? Ne zbăteam doar pentru dreptate: cum ar fi fost cu puțință să ne facem vinovați de o astfel de nedreptate? După cum dar se întâmplă astfel de nepotriviri între oameni, ar fi tot așa de firesc ca oamenilor care spun că cred în proorocii care vestesc venirea lui Hristos să nu mai creadă în El atunci când realmente El va veni așa cum fusese proorocit.

Iar dacă trebuie să mai pomenim încă un temei, atunci voi spune că tocmai acesta fusese prezis de prooroci. Căci Isaia o spune deschis: «Cu auzul veți auzi și nu veți înțelege, și uitându-vă vă veți uita, dar nu veți vedea, căci s-a învîrtoșat inima poporului acestuia» ³¹. Să răspundă de ce s-a proorocit iudeilor că vor auzi și vor vedea, în schimb nu înțeleg cele spuse și nu pricep cele întâmplate? Sigur că pe Iisus îl vedeau, dar nu înțelegeau cine este El, cuvintele Lui le auzeau, dar din ele nu-I recunoșteau dumnezeirea, care, din pricina purtării de grijă, cea plină de iubire, arătată față de iudei, a trecut acum la creștinii proveniți dintre păgîni ³².

29. I Cor. 9, 20.

30. A se vedea mai sus: I, 67; 69.

31. Isaia 6, 9—10.

32. Matei 21, 43.

În realitate, vedem că, după întruparea lui Iisus, iudeii sînt cu totul părăsiți, că acum nu mai au nimic din ceea ce era sfînt la ei, că nu mai au nici o mărturie care să poată dovedi că dumnezeirea mai este încă prezentă printre ei. La ei nu mai există acum nici o proorocie și nici o minune, pe cînd la creștini urmele minunii nu numai că n-au dispărut de tot, ci s-au dovedit cu mult mai mari decît fuseseră înainte la iudei. Și dacă ni se acordă crezare, atunci putem confirma chiar noi înșine, căci am văzut și noi mai mult.

«Dar, continuă iudeul lui Celsus, de ce ar fi trebuit să ne lepădăm de Cel pe care L-am vestit mai înainte încît să fim acum pedepsiți mai aspru decît ceilalți?» Aici cred că ar trebui răspuns așa: iudeii nu-și vor primi pedeapsa numai la judecata în care credem noi, întrucît ei nu au crezut în Hristos, și I-au pregătit tot felul de batjocuri, ci ei și-au primit parte din pedeapsă încă de pe acuma. Căci unde mai este vreun popor ca al lor, fugărit chiar din cetatea lui și din țara lui, departe de locurile unde se cade să se cinstească cultul tradițional al părinților? Ei sînt acest popor nenorocit și n-au ajuns în starea asta pentru multele lui păcate, care îl apasă, ci mai ales pentru ceea ce au făcut Iisus-ului nostru.

IX

Și iudeul continuă: «Cum am putea noi crede că ar fi fost Dumnezeu Cel care, între alte învinuiri, n-a adus la îndeplinire nimic din cele făgăduite? Care atunci cînd L-au dovedit vinovat și L-au osîndit, socotindu-L vrednic de pedeapsă, în timp ce El se ascundea și căuta să fugă în chipul cel mai rușinos, a fost prins și trădat tocmai de cei pe care El îi numise ucenicii Săi? Dacă era Dumnezeu de ce nu a avut puterea nici să fugă, nici să se lase dus legat, sau măcar dacă era socotit Mîntuitorul, Fiul și trimisul Dumnezeului celui Atotputernic, de ce a ajuns să fie trădat de cei care petrecuseră tot timpul cu El și care-L socoteau Învățătorul lor?» Răspunsul nostru va fi următorul: Nici noi nu credem că trupul acela al lui Iisus, așa cum se putea el vedea cu ochii și percepe cu celelalte simțuri, ar fi el însuși Dumnezeu. Dar de ce vorbesc ei numai de trup? Nici sufletul Lui nu putea fi Dumnezeu din moment ce a putut spune: «sufletul Meu întristat este pînă la moarte»³³. Cum a fost cu puțință să fie Dumnezeu — zic iudeii — Cel care spusese în cărțile proorocilor: «Iată, Eu sînt Domnul Dumnezeu a tot trupul»³⁴ și iarăși «Înainte de Mine n-a fost Dumnezeu și nici nu va fi»³⁵, cită

33. Ioan 14, 12; Matei 26, 38.

34. Ier. 32, 27.

35. Is. 43, 10.

vreme iudeii credeau că Dumnezeu se compune din suflet și trup, servindu-se de trup doar ca de o unealtă? În același timp elinii cred că Dumnezeu e cel ce vorbește și se aude prin glasul Pitiei din Delfi, și care declară: «Eu știu câte grăunțe are nisipul mării și cât sînt de întinse oceanele, eu înțeleg graiul munților și pricep ce spun cei fără de grai»³⁶. În ceea ce privește pe creștini, și noi învățăm că Dumnezeu Cuvîntul este Fiul Dumnezeului celui Atotputernic, Care a grăit prin gura lui Iisus: «Eu sînt Calea, Adevărul și Viața»³⁷. Și iarăși «Eu sînt ușa»³⁸ și mai departe: «Eu sînt Piinea cea vie, Care S-a pogorît din cer»³⁹ și alte cuvinte asemănătoare.

Învinuim, așadar, pe iudei⁴⁰ care n-au recunoscut dumnezeirea lui Iisus cu toată mulțimea mărturiilor proorocilor, care-L descriu ca puterea cea mare a lui Dumnezeu, Stăpînul și Părintele tuturor făpturilor, căci după convingerea noastră despre El s-au rostit acele cuvinte de poruncă despre care citim în istoria creației descrisă de Moise: «să fie lumină!», «să fie o tărie în mijlocul apelor» și tot ce a poruncit, Dumnezeu a poruncit și Fiul a făcut. Lui i-au fost adresate cuvintele: ⁴¹ «să facem om după chipul și după asemănarea Noastră», și credem că tot ce Tatăl a poruncit, Cuvîntul a săvîrșit. Și aceste lucruri le afirmăm nu numai pe temeiul unei presupuneri obișnuite, dealtfel, la iudei, ci ele au fost spuse de însuși Dumnezeu și rostirea lor e următoarea: «El a zis și s-a făcut; El a poruncit și s-au zidit»⁴². Iar dacă Dumnezeu a poruncit și făpturile au fost aduse la viață, atunci, în înțelesul și graiul acestor prooroci, cine ar fi fost în stare să împlinească porunca Tatălui dacă nu Cel care este, ca să zicem așa, Cuvîntul și Adevărul?

Pe de altă parte, Evangheliile știu că Cel care a zis prin gura lui Iisus «Eu sînt Calea, Adevărul și Viața» nu poate fi mărginit cumva într-un trup și într-un suflet ca ale lui Iisus⁴³. Faptul acesta reiese din multe pasaje, din care va fi de ajuns să cităm numai câteva. Proorocind că Fiul lui Dumnezeu se va ivi curînd, dar fără a fi număidecît mărginit la acest trup și suflet, ci prezent peste tot, Ioan Botezătorul a zis: «În mijlocul vostru se află Acela pe care voi nu-L știți, Cel care vine după mine»⁴⁴. Or, dacă s-ar fi gîndit că Fiul lui Dumnezeu se află numai aco-

36. Herodot, *Istoriei I*, 47 (trad. rom. Ad. Piatkovski, București, 1961, pag. 38).

37. *Ioan* 14, 6.

38. *Ioan* 10, 7.

39. *Ioan* 6, 51.

40. Învinuirile aduse iudeilor sînt expuse mai pe larg în *C. Cels* II, 38.

41. *Fac.* 1, 26.

42. *Ps.* 32, 9.

43. A se vedea și mai încolo: IV, 5; V, 12.

44. *Ioan* 1, 26—27.

lo unde se află trupul Lui cel văzut, atunci cum ar fi putut spune : «În mijlocul vostru se află Acela pe care voi nu-l știți?» Mai mult, Iisus însuși ridică mintea ucenicilor Săi spre cele mai înalte concepții despre Fiul lui Dumnezeu, atunci când zice : «unde sînt doi sau trei adunați în numele Meu, acolo sînt și Eu în mijlocul lor»⁴⁵. Și tot aceeași e și însemnarea făgăduinței făcute ucenicilor Săi : «Iată Eu sînt cu voi în toate zilele, pînă la sfîrșitul veacului»⁴⁶. Desigur, acest lucru nu-l spunem ca și cum am vrea să despărțim pe Fiul lui Dumnezeu de Iisus, căci după întrupare unul singur există : Cuvîntul lui Dumnezeu, Cel ce S-a întrupat cu sufletul și cu trupul lui Iisus. Căci dacă într-adevăr este după cuvîntul lui Pavel care zice : «Cel ce se alipește de Domnul este un singur duh cu El»⁴⁷, în sensul că oricine a înțeles că cine s-a unit cu El este un singur duh cu Domnul, atunci cu cît mai deplină și mai desăvîrșită e unirea firii dumnezeiești cu cea omenească, devenind o singură ființă : Cuvîntul lui Dumnezeu ? De fapt, printre iudei, El s-a arătat ca «Putearea lui Dumnezeu»⁴⁸, prin minunile Sale, despre care Celsus spune că ar fi niște acte superstițioase, pe cînd iudeii de atunci, inițiați în nu știu ce izvor despre Beelzebul, cu ajutorul căruia ar săvîrși astfel de fapte, ziceau : «Cu domnul demonilor scoate pe demoni»⁴⁹. Mintuitorul i-a convins însă despre marea absurditate a spuselor lor arătîndu-le că stăpînirea răului încă nu luase sfîrșit. Acest lucru va fi ușor de înțeles de oricine va vrea să citească cu înțelegere referatul biblic, pe care nu-l voi explica acum.

X

Și la urma urmei, ce a făgăduit Iisus și n-a împlinit ? Să ne precizeze Celsus și să ne arate despre ce e vorba ! Dar nu va fi în stare s-o facă, pentru faptul că își închipuie că toate calomniile și invinuirile, pe care le aduce lui Iisus și nouă, le poate scoate din niște relatări pe care le-a tălmăcit greșit, sau din niște pasaje evanghelice pe care le sucește cum vrea, ori, în sfîrșit, din niște istorisiri evreiești. Iar întrucît iudeul lui repetă într-una : «L-am prins în cuvînt pe Iisus, L-am osîndit fiind vrednic de pedeapsă», îl rugăm să ne arate în ce chip L-au «prins în cuvînt» cei ce căutau să-L facă de minciună ? Nu cumva e vorba de marea invinuire ce i-au adus-o acei martori care au declarat : «Acesta a zis : pot să dărim templul lui Dumnezeu și în trei zile să-l clădesc» ?⁵⁰

45. Matei 18, 20.

46. Matei 28, 20.

47. I Cor. 6, 17.

48. I Cor. 1, 18 ; 24.

49. Matei 12, 24.

50. Matei 26, 61.

Doar se știe că aici «El vorbea despre templul sufletului Său»⁵¹, pe câtă vreme ei nu înțelegeau la ce se referea Iisus, ci gîndeau că vorbește despre templul de piatră pe care iudeii îl cinsteau mai mult decît pe adevăratul templu al lui Dumnezeu, care e Cuvîntul, Înțelepciunea și Adevărul, singurul Căruia I se cuvine cinstea cea mai deplină. Și să ne mai răspundă în ce chip «se ascundea Iisus și cum a căutat El să fugă în mod rușinos»? Să ne arate în ce anume a constat învinuirea ce i se aduce?

Se mai afirmă că «a fost prins» cu ceva. Aș putea răspunde: dacă cuvintele «a fost prins» vor să spună că e vorba de ceva fără voia Lui, atunci urmează că El totuși n-a fost prins pentru că atunci cînd urma să vină vremea să fie dat în mîinile oamenilor, Iisus nu s-a ferit, întrucît era «Mielul lui Dumnezeu, venit să ridice păcatele oamenilor»⁵². Or, ca unul care știa tot ce are să I se întîmple, Iisus a apărut El însuși înaintea oamenilor, zicînd: «Pe cine căutați? iar ei îi răspunseră: pe Iisus Nazarineanul. El le-a zis: Eu sînt. Și Iuda, care îl trădase, era și el cu ei. Atunci cînd le-a spus: Eu sînt, ei s-au dat înapoi și au căzut la pămînt. Și iarăși i-a întreat: Pe cine căutați? Iar ei au zis: pe Iisus Nazarineanul. Răspuns-a Iisus: V-am spus că Eu sînt. Deci dacă Mă căutați pe Mine, lăsați pe aceștia să se ducă!»⁵³.

Mai mult! Și către cel care a vrut să-I vină în ajutor (Simon Petru), care a lovit pe «sluga arhiereului, tăindu-i urechea», Iisus a spus: «Pune sabia în teacă, căci toți cei ce scot sabia, de sabie vor pieri. Sau ți se pare că nu pot să rog pe Tatăl Meu și să-Mi trimită acum mai mult de douăsprezece legiuni de îngeri? Dar cum se vor împlini Scripturile, care zic că așa trebuie să fie?»⁵⁴ Dacă vrea cumva să vadă scorneli în cuvintele celor care au scris Evangheliile, atunci de ce n-ar fi mai curînd scorneli cuvintele izvorîte din dușmănie și ură împotriva lui Iisus și a creștinilor, iar adevăr în mărturia celor care au dovedit sinceritate în dragostea lor pentru Hristos în stare să suporte orice decît să-și lase credința? O astfel de credincioșie și statornicie pînă la moarte ne dovedesc că ucenicii lui Iisus nu aveau nici o înclinare și nici un interes să istorisească lucruri neadevărate despre Învățătorul lor, iar în ochii celor care văd lucrurile fără idei preconcepute trebuie să fie clar că ucenicii erau convinși de adevărul celor scrise de ei, întrucît, altfel, n-ar fi suferit atît de mari și grele prigoane pentru Cel despre Care credeau că e cu adevărat Fiul lui Dumnezeu.

51. Ioan 2, 21.

52. Ioan 1, 29.

53. Ioan 18, 4—8.

54. Matei 26, 52—54.

XI

Cealaltă învinuire, că «Iisus a fost trădat tocmai de cei pe care El îi numise ucenicii Săi», a fost luată de iudeul lui Celsus chiar din Evangelii, numai că vorbește de mai mulți trădători, în loc de unul singur — Iuda —, pentru ca să pară că prin aceasta crește învinuirea. În schimb, nici ceea ce s-a scris în Scriptură despre Iuda nu s-a folosit cu toată grija, căci sufletul aceluia era hărțuit cumplit de simțăminte contradictorii : pe de o parte, el nu era pornit cu ură, din toată inima, împotriva lui Iisus, dar, pe de altă parte, nici nu păstra din inimă respectul ce s-ar fi convenit să-l aibă un ucenic față de Învățătorul său, căci mulțimii care venise să prindă pe Iisus «vînzătorul i-a dat semn zicînd : pe care-L voi săruta, Acela este ; puneți mîna pe El»⁵⁵. Se vede că mai păstra măcar un dram de respect față de Dascălul său, altfel L-ar fi predat și fără să-I dea sărutarea cea mincinoasă. Nu-i oare un semn spre a convinge pe toți că, în ciuda lăcomiei și gîndului său nelegiuit de trădare a Învățătorului, în sufletul său Iuda a mai păstrat o frîntură din învățăturile lui Iisus, care părea a fi, zicem așa, un rest de bunătate ? Căci spune Scriptura : «Atunci Iuda, cel ce L-a vîndut, văzînd că Iisus a fost osîndit la moarte, s-a căit și a adus înapoi arhiereilor și bătrînilor cei treizeci de arginți, zicînd : am greșit vînzînd sînge nevinovat. Ei i-au zis : Ce ne privește pe noi ? Tu vei vedea. Și aruncînd arginții în templu, a plecat și ducîndu-se s-a spînzurat»⁵⁶.

Iar dacă Iuda iubitorul de argint, care fura ce se punea în pungă în folosul săracilor, «s-a căit și a adus înapoi arhiereilor și bătrînilor cei treizeci de arginți», atunci e clar că învățăturile lui Iisus au putut trezi în el oarecari remușcări, iar vînzătorul nu le-a disprețuit și nu le-a părăsit cu totul, intrucît el însuși spune : «am greșit vînzînd sînge nevinovat», ceea ce constituie o mărturisire publică a păcatului săvîrșit. Vezi, dar, cît de aprinsă și de cumplită e durerea remușcării pentru păcatele săvîrșite, încît nu era în stare să mai trăiască așa, ci, după ce a aruncat arginții în templu, s-a dus de acolo și s-a spînzurat. Făcîndu-și astfel judecata, el a arătat cît de puternică a fost învățătura lui Iisus pînă și într-un păcătos ca Iuda, hoț și vînzător, dar neputincios în a călca în picioare tot ceea ce învățase de la Iisus. Vor putea spune oare oamenii de felul lui Celsus că aceste mărturii clare dovedesc că apostazia lui Iuda n-a fost totală, în ciuda a tot ce făcuse împotriva Învățătorului său, și că nu sînt decît povești, în timp ce singurul fapt adevărat e trădarea unuia din ucenicii Săi, adăugînd pe deasupra și faptul că trădarea lui s-a

55. *Matci* 26, 48.

56. *Matci* 27, 3—5. «Nimeni nu-i atît de bun încît să nu fie în el și ceva rău, și nimeni nu-l atît de decăzut încît să nu mai fi rămas în el ceva bun». Origen, *In ep. ad. Rom.* 9, 41. La fel *In Math.* ser. 117.

făcut din toată inima ? Oricum, e nedrept și nefiresc să te lași dus de patimă și de ură în primirea sau respingerea dovezilor uneia și aceleiași cărți.

Ca să mai amintim, dacă-i nevoie, în legătură cu Iuda încă un fapt, care desigur că va face de rușine pe vrăjmașii noștri, să luăm întreg psalmul 108, care se referă exact la trădarea lui Iuda și care începe așa : «Dumnezeule, lauda mea n-o ținea sub tăcere, că gura păcătosului și gura vicleanului asupra mea s-au deschis»⁵⁷. Se proorocește așadar că Iuda s-a depărtat din rîndul apostolilor și în locul lui a fost ales altul, căci acest lucru îl arată aceste cuvinte : «Și dregătoria lui i-o ia altul»⁵⁸. Dar să zicem că Iisus a fost trădat de un ucenic mai rău decît Iuda, pentru că asupra lui s-au răsfrînt, ca să zicem așa, toate cuvintele lui Iisus. Chiar și în cazul acesta cum s-ar explica defăimarea pornită împotriva lui Hristos și împotriva credinței noastre ? De unde ar reieși dovada și mai sigură că Evanghelia spune minciuni ? Iar la alte învinuiri pe care ni le aduce Celsus, noi am dat deja cîteva răspunsuri⁵⁹, arătînd că Iisus n-a avut de gînd să fugă atunci cînd a fost prins, ci S-a predat de bună voie, pentru noi. Or, de aici urmează că, chiar dacă a fost legat, El a făcut acest lucru de bunăvoie, vrînd să ne arate că trebuie să primim suferința de bunăvoie pentru credința noastră.

XII

De-a dreptul copilărește ni se par și învinuirile următoare : «Nici un comandant bun, care are sub el mii de ostași, nu a fost trădat vreodată, și nici chiar căpeteniile de tîlhari dintre cei mai înrăiți, cîtă vreme păreau a fi una cu ei. Or Iisus, întrucît a fost trădat de cei de sub ascultarea Lui, se vede că n-a fost harnic să-i conducă disciplinat, ci după ce că i-a făcut să-și piardă încrederea în El, nu le-a putut inspira nici măcar atîta simpatie, ca să zicem așa, cîtă au tîlharii față de căpetenia lor». Or, istoria consemnează adeseori cazuri cînd căpeteniile armatei au fost trădate de ostașii lor, iar căpeteniile de hoți au fost făcuți prizonieri de banda lor, pentru că și unii și alții se dovediseră străini de tovarășii lor. Dar să zicem că nici unul din comandanții ori din căpeteniile de hoți n-au fost trădați : cu ce întărește învinuirea adusă lui Iisus faptul că unul din ucenicii Săi l-a trădat ? Iar dacă Celsus vrea să facă pe filosoful, să-l întrebăm : e oare vreun motiv în plus de a ataca pe Aristotel care s-a dovedit ucenic ascultător 20 de ani⁶⁰, dar apoi s-a depărtat

57. Ps. 108, 1.

58. Ps. 108, 7.

59. Mai sus : II, 10.

60. Diogene Laertios, *Viețile...* V, 9 (trad. rom. pag. 259). A se vedea mai sus : I, 13.

de Platon și a căutat să batjocorească credința în nemurirea sufletului, numind ideile lui Platon «simple reverii» sau «visuri»? Și dacă ar exista aici vreo, îndoială aș adăuga încă ceva: n-a mai fost oare Platon stăpîn pe dialectica lui și nici în stare să-și închege deplin sistemul de cugere atunci cînd Aristotel s-a depărtat de el, iar din această pricină sînt oare învățăturile lui Platon doar simple greșeli? Sau e posibil ca Platon să fi avut dreptate, potrivit spuselor filosofilor de după el, iar Aristotel să fi devenit rău și nerecunoscător față de dascălul său?

Asemenea și Hrisip, în multe locuri din cărțile sale pare să critice pe Cleante, propunînd soluții contrare părerii celui ce-i fusese dascăl pe cînd era el tînăr și învăța filosofia⁶¹. Și totuși, se spune că Aristotel a frecventat pe Platon 20-de ani, iar Hrisip a stat și el în școala lui Cleante vreme îndelungată, pe cînd Iuda n-a petrecut nici măcar trei ani împreună cu Iisus. Din biografiile filosofilor s-ar putea scoate multe fapte asemănătoare celor pe care Celsus le reproșează lui Iisus în legătură cu Iuda. Pitagoreii își zideau chiar morminte sau kenotafe pentru cei care, după ce s-au îndreptat către filosofie, pregăteau drumul către viața comună, totuși această lipsă nu slăbea învățătura și nici vaza filosofiei lui Pitagora și a ucenicilor lui.

XIII

Și continuă iudeul lui Celsus: «Aș mai putea spune multe lucruri în legătură cu viața lui Iisus, care toate sînt adevărate, dar cu mult deosebite de cele ce istorisesc despre El ucenicii Lui, dar intenționat nu le mai amintesc pe toate». Mă întreb: care sînt aceste lucruri? Cît sînt ele de adevărate? Și în ce măsură se deosebesc de cele pe care le citim în Evanghelie și pe care iudeul lui Celsus nu vrea să le mai amintească? Nu cumva se preface, folosind metodele unui retor dibaci, spunînd că ar avea să ne spună ceva cu toate că nu există nimic în afară de ceea ce spune Evanghelia, al cărui adevăr vrea să impresioneze pe ascultători ori să constituie o acuză clară împotriva lui Iisus și a învățurii Lui?

Celsus învinovățește pe ucenici că «ar fi scornit că Iisus ar fi știut totul dinainte și ar fi proorocit tot ceea ce I s-a întîmplat mai tîrziu». Or, chiar dacă Celsus nu vrea să creadă, acesta a fost adevărul pe care-l voi dovedi prin multe alte cuvinte ale proorocilor, referitoare la Mîntuitorul, prin care s-a proorocit chiar și ceea ce s-a întîmplat creștinilor multe veacuri mai tîrziu, căci cine nu se va mira de această proo-

61. Dlogene Laertios, *op. cit.*, VII, 179.

rocie : «La dregători și la regi veți fi duși pentru Mine spre mărturie lor și păgînilor»⁶², precum și toate celelalte proorociri făcute în legătură cu prigoanele viitoare ale ucenicilor Săi ? Ce altă învățătură se mai cunoaște în lume, ai cărei aderenți să fie urmăriți pentru ca unul din defăimătorii lui Iisus să poată spune : prevăzînd contradicțiile pe care le trezeau nelegiuirile și minciunile învățaturii Lui, El a hotărît să-și facă din aceasta un titlu de glorie prin prezicerea făcută de El încă de la început ? Căci dacă într-adevăr unii sînt duși pentru învățăturile lor la dregători și la regi, atunci cine ar merita acest lucru mai mult decît epicureii, care tăgăduiesc cu totul că ar exista vreo Providență ? Și cine ar merita mai mult acest lucru decît ucenicii lui Aristotel sau peripateticii, care spun că rugăciunile și darurile aduse ca jertfă zeilor sînt fără de nici un rost ?

Dar ar putea obiecta cineva că și samarinenii sînt prigoniiți din pricina credinței lor. Răspundem : Sicarii (sau samarinenii) sînt pedeșiți cu moartea din pricina tăierii împrejur, care e privită ca o schilodire potrivnică legilor publice și îngăduită numai iudeilor⁶³. Încă nu s-a întîmplat niciodată să se audă ca vreun judecător să fi dat sentință de moarte unui samarinean care, luptînd să ducă o viață potrivită cu ceea ce crede el că este credință, ar fi eliberat dacă ar cădea de la credință ori dacă e osîndit fiindcă nu-și lasă credința ; în schimb, e destul să se dea pe față că a fost tăiat împrejur, pentru ca să-l dea morții pe cel tăiat împrejur. Potrivit cuvintelor Mîntuitorului numai creștinilor li se potrivesc cuvintele «la dregători și la regi veți fi duși pentru Mine», siliți de judecători să se lepede de credința creștină, să aducă jertfe după legile obișnuite, să depună jurămint în acest sens și abia după acest jurămint să meargă liniștiți la casa lor trăind fără nici un pericol.

Dar ia aminte cu cită autoritate se spune în cuvintele lui Iisus : «Oricine va mărturisi pentru Mine înaintea oamenilor, mărturisi-voi și Eu pentru el înaintea Tatălui Meu, Care este în ceruri. Iar de cel ce se va lepăda de Mine înaintea oamenilor...»⁶⁴ Și urcă acum împreună cu mine pe firul gîndirii pînă la Iisus, Care pronunță aceste cuvinte, și ia seama că ceea ce a proorocit El încă nu a ajuns să se îplinească ! Poți să nu accepți și să nu crezi în cele ce-ți spune, socotindu-le fleacuri și deșertăciuni, și că ceea ce prevestește El n-are să se întîmple. Sau, dacă nu faci acest lucru, îți exprimi măcar nehotărîrea și îndoiala dacă trebuie sau nu trebuie într-adevăr să dai crezare cuvintelor Lui, și vei zice : dacă aceste făgăduințe s-au împlinit, dacă învățătura cuvintelor

62. *Matel* 10, 18.

63. E. Schürer, *Gesch. d. jud. Volkes, im Zeitalter Jesu Christi*, ed. IV vol. I/1981/, p. 508.

64. *Matel* 10, 32—33.

lui Iisus s-a dovedit adevărată, din pricină că dregătorii și regii caută să ucidă pe cei ce cred în Iisus, atunci vom crede și noi că El a spus astfel de lucruri, pentru că a primit de la Dumnezeu o împuternicire deosebită de a răspîndi între oameni această învățătură, despre biruința căreia avea toată convingerea. Cine nu va admira, urmărind gîndul Celui care grăia și învăța totodată, spunînd : «Și se va propovădui această Evanghelie a împărăției în toată lumea, spre mărturie la toate neamurile»⁶⁵, înțelegînd că, după cum s-a spus, Evanghelia lui Iisus a fost într-adevăr «propovăduită la toată făptura de sub cer», «elinilor și barbarilor, învățaților, și neînvățaților?»⁶⁶. Căci cuvîntul Său, propovăduit cu putere, a cuprins toată omenirea și nu ai să vezi neam omenesc care să se fi putut împotrivi să primească învățătura lui Iisus.

Iar dacă iudeul lui Celsus nu vrea să creadă că Iisus a prezis de mai înainte tot ce are să se întîmple, atunci să bagi de seamă ce fel de suferințe a prezis evreilor că vor gusta din partea romanilor, și asta într-o vreme cînd Ierusalimul încă nu căzuse, ci era căpetenia întregii evlavli iudaicești, și atunci nimeni nu va mai spune că aderenții și ascultătorii lui Iisus au transmis fără să fi scris învățătura Evangheliilor, iar ucenicii au rămas și ei fără să fi avut despre Mîntuitorul nimic în scris. Căci este scris : «Iar cînd veți vedea Ierusalimul înconjurat de oști, atunci să știți că s-a apropiat pustiirea lui»⁶⁷. Și cînd grăia El acestea nu se afla nici urmă de armată împrejurul Ierusalimului ca să-l blocheze, înconjurîndu-l. Asediul n-a început decît pe vremea domniei lui Nero și a durat pînă la domnia lui Vespasian, al cărui fiu Titus a și nimicit Ierusalimul. Și, după cum scrie Iosif Flaviu, acest lucru s-a întîmplat din pricina răscoalei de pe vremea lui Iacob cel Drept, fratele al Domnului Iisus care se zice Hristos, dar eu cred că din pricina omorîrii lui Iisus Hristos Dumnezeu, după cum ne dă să înțelegem adevărul însuși⁶⁸.

XIV

Dealtfel Celsus ar fi putut accepta sau recunoaște că Iisus a prezis mai dinainte ceea ce urma să vină peste El, lăsînd impresia că nu pune prea mare preț pe proorocii, cum a făcut-o și cînd a fost vorba de minuni, atribuindu-le și pe acestea vrăjitoriei⁶⁹. Ar fi putut chiar spune că mulți au cunoscut de mai înainte ceea ce avea să li se întîmple pe temelul oracolelor oferite de auguri, de felul în care se găseau rînduite

65. *Matci* 24, 14.

66. *Rom.* 1, 14; *Col.* 1, 23.

67. *Luca* 21, 20.

68. A se vedea și cele spuse mai sus : I, 47.

69. Ideea afirmată și mai înainte : I, 68; 71.

măruntăiele dobitoacelor, de jertfe sau de horoscoape. Dar el n-a vrut să facă o astfel de concesie, socotind că e prea importantă, și nici n-a acceptat realitatea minunilor, ci le-a zeflemisit, atribuindu-le superstiției. Cu toate acestea în cea de a XIII-a sau a XIV-a carte a *Cronicilor* sale, Flegon⁷⁰ pare să fi recunoscut că Hristos a prevăzut întimplarea unor evenimente viitoare, cu toate că a confundat pe Iisus cu Petru, dar afirmând, oricum, că prezicerile s-au realizat. În același timp, fără să vrea, prin această concesie privitoare la preștiința lui Iisus, Flegon dovedește că în cuvântul părinților noștri nu lipsea cu totul o putere dumnezeiască ieșită din comun.

XV

Celsus mai zice : *«Intrucât ucenicii lui Iisus nu puteau ține ascunse adevăruri notorii, tăinuindu-le, au chibzuit că este mai bine să spună că El le-a știut pe toate dinainte»*. Se vede că el nu s-a gândit sau n-a vrut să țină seama de sinceritatea scriitorilor, care au mărturisit într-adevăr că Iisus spusese mai înainte apostolilor : «voi toți vă veți sminti întru Mine în noaptea aceasta»⁷¹, ceea ce s-a și întimplat cu adevărat, și că, mai departe, a proorocit și lui Petru : «adevărat zic ție că în noaptea aceasta, mai înainte de a cînta cocoșul, de trei ori te vei lepăda de Mine»⁷² și știm că de fapt Petru s-a lepădat de El de trei ori. Dacă n-ar fi fost atît de sinceri, ci, așa cum spune Celsus, dacă ei ar fi pus în scris doar niște închipuiri, atunci ei n-ar fi istorisit nici despre lepădarea lui Petru și nici despre smintirea celorlalți ucenici. Atunci, chiar dacă aceste lucruri ar fi avut loc, cine ar fi putut aduce vreo învinuire Evangheliei ? Și aceste fapte ar fi trebuit — cum era și firesc — să fie trecute cu vederea de niște oameni care oferă cititorilor învățătura Evangheliei ca unii care nu pun nici cel mai mic preț pe moartea de dragul mărturisirii creștinismului. Or, întrucît își dăduseră seama că puterea învățaturii creștine e cu mult mai mare decît mintea omenească, ei au istorisit și fapte de felul acestora, care — lucru de neînțeles — nu vor tulbura nici pe cititori și nu vor da prilej nici de lepădare.

XVI

Cu totul naiv mai adaugă Celsus și cele ce urmează : *«Ucenicii au scris ceea ce au scris despre Iisus numai cu intenția de a-L ușura de în-*

70. Despre Flegon vorbește mai pe larg Origen în această operă : I, 33, 59. Originar din Tralles, în Lidia, sclav eliberat de împăratul Adrian, Flegon ne-a lăsat între altele o scriere cu titlul *«Olimpiadele»*, în care descrie începînd cu anul 776 î.Hr. multe evenimente memorabile, profetii, oracole sibiline etc.

71. *Matei* 26, 31.

72. *Matei* 26, 34.

vinurile care îl copleșiseră. Aceasta e cu și cum am spune despre cineva că e drept, iar ca mărturie pentru aceasta i-am aduce tocmai faptele lui nedrepte. Ca să-i spui cuiva că este sfânt, i-ai arăta că-i iei viața; ca să zici că cineva e nemuritor, i-ai aduce drept dovadă faptul că moare, adăugînd, față de toate acestea, că așa i-au fost lui rînduite toate». Fără îndoială că exemplul amintit e cu totul nepotrivit: nu-i nimic ciudat în faptul că Cel care avea să fie pentru oameni model de viață a hotărît să Se dea drept pildă cum se cade să mori de dragul credinței. Și aceasta chiar dacă nu am pomeni și folosul care s-a răsfrînt de pe urma morții Lui asupra tuturor oamenilor, așa cum am arătat în cartea precedentă⁷³. În judecarea pripită pe care și-o face despre suferința lui Iisus, Celsus crede că găsește o confirmare, pe cînd de fapt ea e o tăgăduire a afirmației sale: el însă nu-și dă seama nici pe departe de adîncă gîndire a lui Pavel ori de spusele proorocilor. Se vede că a uitat ceea ce spusese unul dintre eretici atunci cînd a zis că Iisus a suferit aceasta numai în aparență, iar nu în realitate⁷⁴. Dacă ar fi cunoscut mai bine lucrurile, atunci n-ar fi scris: «Voi nici nu spuneți măcar că patimile lui Iisus nu erau decît o amăgire a celor necredincioși, pe cînd în realitate El n-a suferit, cu toate că voi susțineți pe față că El a pătimit». Noi, creștinii, nu confundăm lucrurile, aparența cu realitatea pătimirii, pentru că altfel și învierea Lui ar fi tot o minciună, iar nu un adevăr. Căci cine a murit odată cu adevărat, dacă învie, acela învie cu adevărat, cită vreme cel care moare numai în chip părut, acela nu învie cu adevărat.

Iar întrucît necredincioșii își bat joc de învierea lui Hristos, voi aminti de spusele lui Platon în legătură cu Er, fiul lui Armenios, despre care ni se istorisește că după 12 zile acesta s-a ridicat nevătămat de pe rugul osîndei, istorisînd toate prin cîte a trecut în lumea subpămînteană⁷⁵. Pentru niște necredincioși nu va fi fără folos și fără rost nici istorisirea ce ne-a lăsat-o Heraclide în legătură cu o femeie care multă vreme încetase de a mai respira⁷⁶. Ba, se istorisește chiar despre mulți morți care s-au ridicat din mormînt nu numai în ziua morții, ci și a doua zi. Prin urmare, ce poate fi chiar atît de ciudat că Cel care a făcut atîtea fapte ieșite din comun și care sînt atît de evidente, să fie totuși socotite de Celsus drept «scamatorii și farmece» numai de dragul de a le

73. I, 54—55.

74. E vizat dochetismul, de care știa încă de pe la anii 100 Sf. Ignatie, *Ep. c. Tralleni*, X (Scrierile părinților apostolici, București, 1979, p. 172).

75. Platon, *Republica* 614—621 (citată după M. Borret, *op. cit.*, I, p. 328).

76. În sec. IV î. Hr. Heraclide din Pont dă «cazul femeii căzute în nesimțire timp de 30 de zile» (Diogene Laertios, *op. cit.*, VIII, 612). La fel citează și Pliniu în *Istoria naturală* (7, 145) mai multe astfel de cazuri de morți aparente. Cf. Röhms, *op. cit.*, p. I, 189.

scădea vrednicia, pentru că în fond ele n-au putut fi nici tăgădulte, atunci când Iisus s-a apropiat de sfârșitul Lui măreț, când sufletul Lui s-a despărțit de bunăvoie de trup, în care iarăși să se întoarcă atunci când va vrea, desigur după împlinirea unor anumite lucrări^{76 a} în afară de trup? Doar e scris în Evanghelia după Ioan că Iisus a rostit aceste vorbe: «Nimeni nu ia viața Mea de la Mine, ci Eu de la Mine însumi o pun. Putere am să o pun și putere am iarăși să o iau»⁷⁷. Și poate că pricina grabei de a leși din trup era tocmai ca să-l păzească întreg și să nu ajungă să i se zdrobească fluierile așa cum au fost zdrelite cele ale tilharilor răstigniți împreună cu El: «Deci au venit ostașii și au zdrobit fluierile celui dintii, și ale celuilalt, care era răstignit împreună cu el. Dar venind la Iisus dacă au văzut că și murise, nu l-au zdrobit fluierile»⁷⁸.

Cu aceasta am răspuns și la întrebarea: «Cum s-ar putea crede ca Iisus să fi prezis acestea?» Cât despre cealaltă întrebare: «Cum poate fi un mort nemuritor?» cine va dori să ia seama, că nu mortul e nemuritor, ci Cel care a înviat din morți, căci nu numai că moartea nu-i nemuritoare, ci nici Iisus însuși, Care era o ființă compusă, nu era nemuritor înainte de a fi ajuns să moară. Nici un om rinduit să moară nu-i nemuritor. Nemuritor este numai atunci când nu trebuie să mai moară: «Hristos înviat din morți nu mai moare. Moartea nu mai are stăpânire asupra Lui»⁷⁹, aceasta în ciuda tuturor celor ce ar vrea să înțeleagă sensul acestor cuvinte, dar nu pot.

XVII

Iată apoi încă o năzbitie din cele spuse de Celsus: «Unde s-ar fi putut găsi un zeu, un duh sau un om înțelept care, prevăzând că astfel de nenorociri ar veni peste el, să nu le fi ocolit dacă i-ar fi stat în putință, în loc să se închine cu capul plecat în fața primejdiilor prevăzute?» În orice caz, Socrate știa dinainte că dacă bea venin din cucută va muri și ar fi putut, dacă ar fi urmat sfatul lui Kriton, să fugă din temniță și să nu i se întâmple nimic, dar a hotărât — așa cum credea că-i preferabil — că ar fi mai bine pentru el să moară ca filosof, decât să ducă o viață potrivnică filosofiei lui⁸⁰. Tot așa și Leonida, conducătorul spartanilor, își dădea seama dinainte că în curînd el și cei care-l însoțeau vor muri la Termopile, în schimb o viață rușinoasă nu avea nici o va-

76 a. Aluzie la coborîrea în iad.

77. Ioan 10, 18, C. Cels III, 32 și Biblia patristică, p. 333 (citată de 21 ori).

78. Ioan 19, 32—33.

79. Rom. 6, 9.

80. Platon, Criton 44—46 (trad. rom. St. Bezdechi, București, 1932, p. 13).

loare în ochii lui, de aceea a zis către ai săi : «să prînzim în trupuri, căci de cînat vom cîna în infern !»⁸¹. Și dacă vrei să mai strîngi astfel de istorii, atunci să știi că vei găsi multe⁸². Or, dacă Iisus și-a văzut de mai înainte patimile și nu le-a ocolit, dacă și-a dat seama de ele încă dinainte și totuși le-a întîmpinat curajos, de ce te mai miri ? Și tot la fel nu este de mirare că și Pavel, Apostolul Său, n-a făcut altfel, căci și el își dădea seama ce suferințe îl așteptau atunci cînd se apropia de Ierusalim și cînd, cu toate acestea, s-a dus înainte spre ele, certînd pe cel care îl deplîngeau și căutau să-l împiedice să se urce la Ierusalim⁸³. Și cîți dintre creștinii noștri de azi nu știu că trebuie să moară dacă stările mai departe să mărturisească credința creștină, pe cînd, dimpotrivă, ar putea fi din nou liberi dacă ar tăgădui pe Domnul ? Dar ei nu pun preț pe viață, ci preferă să moară de bunăvoie pentru credința lor.

XVIII

Dar iată și altă neghiobie pe care o spune iudeul lui Celsus : «*Întrucît Iisus a proorocit și cine este cel ce îl va vinde și care este cel ce se va lepăda de El, cum se face că frica de Dumnezeu n-a oprit nici pe cel dintîi de la vînzare și nici pe al doilea de lepădare ?*» Se pare că preafîvătutul Celsus nici măcar n-a văzut că aici e vorba de o contradicție : Căci dacă Dumnezeu cunoștea lucrurile de mai înainte, întrucît era Dumnezeu, iar preștiința Lui n-a fost greșită, atunci era cu neputință ca omul rînduit să-L vîndă să nu ajungă să-L vîndă, iar bărbatul care trebuia să se lepede de El să n-o și facă. Și dacă, dimpotrivă, ar fi fost cu putință ca unul să nu-L vîndă și celălalt să nu-L renege, așa încît să nu mai poată fi vorba de vînzare și nici de lepădare la cei care fuseseră rînduiți spre aceste fapte încă de mai înainte, atunci Iisus n-ar mai fi spus adevărul în clipa cînd a proorocit : acesta Mă va vinde, acela se va lepăda de Mine. Într-adevăr, dacă El cunoștea de mai înainte pe cel care avea să-L vîndă, atunci cunoștea și răutatea din care izvora vînzarea și pe care n-o oprea prin preștiința Lui. Și tot așa, dacă El și-a dat seama că unul din apostoli se va lepăda de El, însemnează că tocmai fiindcă a cunoscut slăbiciunea din care izvora lepădarea sa a prezis Iisus pe cel care se va lepăda de El, iar această slăbiciune nu urma să fie cu nimic influențată de preștiința Lui. În cazul acesta, de unde scoate Celsus concluzia : «*Și cu toate acestea ei L-au vîndut și s-au lepădat de El fără să le pese de nimic !*». Or, am arătat, cînd e vorba

81. Seneca, *Epistole*, 82, 21.

82. Forma scrierilor lui Plutarh (*Moralia* și *Viețile paralele*) era vie și în conștiința contemporanilor.

83. *Fapte* 21, 12—24.

de trădător⁸⁴, că este greșit să spunem că și-a trădat învățătorul fără de nici o remușcare; de aceea nu-i ușor să spui același lucru și despre cel ce s-a lepădat, câtă vreme este scris că după lepădare, «el a ieșit afară și a plîns cu amar»⁸⁵.

XIX

Ușuratică e și observația următoare a lui Celsus: «Dacă cineva simte că se uneltește ceva împotriva lui și previne pe cei de la care crede că provin uneltirile, atunci aceștia se lasă de uneltiri și-și văd de treabă», pentru că mulți au uneltit împotriva celor ce au fost înștiințați de acest lucru. Și ce argumentează mai departe: «Întîmplările au avut loc nu pentru că ele ar fi fost prezise (așa ceva e cu neputință), ci dimpotrivă, întrucît ele au avut loc s-a tras concluzia că e greșit să spui că au fost prevăzute, căci e cu neputință ca preveniți oamenii să continue totuși să trădeze și să se lepede». Dacă inversăm, însă, aceste fraze, se inversează și concluziile: nu pentru că evenimentele au fost prezise au avut loc; ci dimpotrivă, ele au avut loc așa cum a fost cu putință ca ele să aibă loc, și, întrucît ele s-au întîmplat, de aceea s-a dovedit dreaptă prezicerea lor, pentru că adevărul asupra evenimentelor se judecă potrivit evenimentelor petrecute. Or, în cazul acesta e falsă și afirmația lui Celsus că prezicerea ar fi o minciună, și e lipsită de temei spusa lui: «Oamenii care au fost făcuți atenți nu mai sînt în stare să se facă vinovați de trădare și de lepădare».

XX

Iată cum argumentează Celsus mai încolo: «Iisus cunoștea faptele întrucît era Dumnezeu, de aceea realizarea proorociilor Sale nu putea să nu aibă loc. În virtutea dumnezeirii Sale, El și-a adus ucenicii și proorocii, cu care mînca și bea împreună, într-o astfel de situație încît erau călcate în picioare orice legi și orice drept. Și ce-i mai absurd, este că El a făcut acest lucru tocmai pentru că ținta Lui supremă era să se arate bun față de toți, iar în primul rînd față de comesenii Lui». Față de toate acestea, întrucît vrei să răspund pînă și la criticile cele mai neîntemeiate ale lui Celsus, iată care este răspunsul meu: Celsus e de părere că ceea ce a fost prezis de vreo preștiință se întîmplă din pricină că a fost prezis. Noi, însă, departe de a fi de aceeași părere, spunem că nu cel care prezice e cauza faptului care are să se întîmple, din motivul că a fost prezis, ci evenimentul viitor (care s-ar fi întîmplat și fără să fi fost prezis) este cel care oferă «văzătorului» pricina de a-l pre-

84. Mai sus: II, 11.

85. Matei 26, 75.

zice ⁸⁶. Mai mult, totul e viu și prezent în preștiința proorocului : se poate ca un lucru să se întîmple, dar se poate și să nu se întîmple : dar una din două tot se va întîmpla, și anume aceasta sau aceea. Noi nu zicem că prezicătorul anulează posibilitatea ca ceva să se întîmple sau nu, sau, cum am zice cu alte cuvinte, cutare lucru trebuie neapărat și în orice împrejurări să se întîmple, pe cînd altceva n-ar fi cu puțință să se întîmple. Observația aceasta se potrivește la orice preștiință care are în vedere lucruri ce depind de noi, potrivit celor spuse în Scripturi sau în istorisirile elinilor. Concluzia greșită sau, cum se exprimă dialecticienii, «argumentul leneș», sau concluzia falsă n-ar fi un sofism dacă ne-am lua după judecata lui Celsus, dar după judecata sănătoasă ea sare în ochii oricărui om.

Ca să se înțeleagă acest lucru voi cita, pe de o parte, din Scriptură proorociile cu privire la Iuda și preștiința pe care o avea Mîntuitorul nostru că va fi vîndut, iar pe de altă parte, voi cita din istoricii greci răspunsul oracolului dat lui Laios (presupunînd totuși că pasajul ar fi autentic, întrucît oricum el nu atinge problema noastră).

În psalmul 108 se pun în gura Mîntuitorului următoarele cuvinte în legătură cu Iuda : «Dumnezeule, lauda mea n-o ține sub tăcere. Că gura păcătosului și gura vicelanului asupra mea s-au deschis» ⁸⁷. Dacă vei cîntări bine conținutul psalmului vei afla că în el s-a prevestit trădarea Mîntuitorului, precum și faptul că autorul trădării e răspunzător de acțiunea lui, fiind vrednic — prin răutatea sa — de toate blestemele pe care le cuprinde proorocia. Să vină asupra lui, zice psalmistul, pentru că «nu și-a adus aminte să facă milă și a prigonit pe cel sărman și sărac». El și-ar fi putut aduce aminte «să facă milă» și să nu prigonească pe cel pe care-l prigonea, dar, deși ar fi putut-o face, departe de a o face, a trădat, așa încît e vrednic de blestemele pe care le conține proorocia îndreptată contra lui.

Dintre elini, voi cita oracolul făcut lui Laios în modul de mai jos, pe care cîntărețul l-a rostit prin cuvinte asemănătoare. Iată ce-i zice omul care a prevestit viitorul : «ferește-te să însămințezi, pe toți zeii, în brazda roditoare. De vei face un copil, acesta te va omorî și toată casa ta se va prăbuși în sînge» ⁸⁸. Și de aici se vede limpede că Laios ar fi putut să nu însămințeze «în brazda roditoare», căci prezicătorul

⁸⁶. «Preștiința nu predestinează», iată o temă favorită pentru Origen și pe care el a tratat-o pe larg în *Filocalia* XXIV—XXV (trad. rom. Origen, *Scrieri alese*, II, p. 469 ș. u.).

⁸⁷. *Ps.* 108, 1—2. În multe din scrierile lui Origen e întîlnită tema aceasta. A se vedea *Scrieri alese*, II, indice scripturistic.

⁸⁸. Euripide, *Fenicienele*, 19—20. În discuția asupra destinului, acest caz a fost adeseori citat (de Cicero, *De fato* 13, 30 ; de Alex. de Afrodizia, *De fato* 31 ; de Albinos, *Epit.* 26. Cf. M. Borret, *op. cit.*, II, p. 341. La fel și «P.S.B.», 7, 459).

nu i-ar fi poruncit un lucru imposibil. Dar era posibil și să însămînțeze. Nici una, nici cealaltă nu se impuneau în mod silit. Și pentru că nu s-a ferit să nu însămînțeze «în brazda generatoare» urmarea a fost că, întrucît a însămînțat, a suferit nenorocirile tragice ale lui Oedip, ale Iocastei și ale copiilor lor.

Așa-zisul «argument leneș» e un sofism ca și cel pe care-l folosim, de pildă, un bolnav pe care nu-l lăsăm să-și schimbe părerea de a căuta un medic pentru refacerea sănătății lui. Iată formularea lui : dacă soarta vrea să te însănătoșezi, atunci chiar dacă chemi doctorul sau chiar dacă nu-l chemi, tu tot te vei vindeca. Dacă însă soarta nu vrea ca tu să te vindeci, atunci chiar dacă vei chema doctor sau chiar dacă nu vei chema, tu n-ai să te vindeci. Soarta vrea însă una din două : să te vindeci ori să nu te vindeci, așa că în zadar vei chema pe doctor.

Dar la acest argument se poate opune altul.

Dacă soarta-ți spune că vei avea un copil, atunci ori te apropii de o anumită femeie, ori nu te apropii de ea, tu tot vei procrea. Dar dacă soarta nu-ți făgăduiește urmași, atunci ori te apropii de o femeie, ori nu te apropii, tu tot nu vei procrea. Soarta ta era însă ca ori să procreezi, ori nu. Așadar, în zadar te mai apropii de o femeie. Numai că în acest exemplu, pentru că nu-i nici mijloc și nici posibilitate să procreezi fără să te apropii de o femeie, urmează că nu în zadar te apropii de ea. Tot așa, dacă medicina-i mijlocul de a te vindeca, atunci va trebui să recurgi la doctor și e greșit să spui : «e în zadar să chem un doctor».

Am prezentat toate aceste argumente din pricina prea înțeleptului Celsus, care a zis : «Dacă Iisus e Dumnezeu și a prezis că aceste evenimente se vor împlini, atunci neapărat ar trebui ca prezicerea Lui să se îndeplinească». Dacă prin «neapărat» el înțelege «în chip necesar», atunci l-am contrazice, căci e tot atît de probabil și ca evenimentul să nu aibă loc. Dacă, însă, prin «neapărat» vrea să spună că «faptul se va întîmpla», atunci nimic nu împiedică să fie adevărat chiar și dacă-i posibil să nu aibă loc. Oricum acest lucru nu afectează raționamentul.

Într-adevăr, din prezicerea exactă făcută de Iisus în legătură cu cel ce vinde ori se leapădă nu rezultă că prezicerea a fost cauza purtării lui nelegiuite și necuviincioase. El a văzut însă sufletul lui nelegiuit, căci «El însuși cunoștea ce era în om»⁸⁹, și după ce a văzut de ce este el în stare și pînă unde l-a dus lăcomia și lipsa de credin-

89. Ioan 2, 25.

cloșie, de care trebuia să dea dovadă față de învățătorul lor, a zis, între altele, și aceste cuvinte : «Cel ce a întins cu Mine în blid, acela Mă va vinde⁹⁰.

XXI

Observă și cât de ușuratică și cu totul greșită este această afirmație a lui Celsus : cel chemat de cineva la o cină n-ar îndrăzni să uneltească împotriva gazdei ; dacă acest lucru e adevărat între oameni, cu atât mai puțin ar unelti cineva împotriva lui Dumnezeu când Acesta l-a chemat la cină. Cine nu știe, însă, că mulți oameni care s-au împărțit din pâinea și din sarea oferită au ajuns să uneltească împotriva comensalilor lor ? Istoria elinilor și a barbarilor e plină de exemple asemănătoare. Cel puțin acesta e reproșul adresat lui Lycambos de poemul iambic din Paros : «ai rupt prietenia de pâine și sare, călcînd jurămîntul solemn, trădînd și sarea și pâinea»⁹¹. Cei ce pun la inimă dragostea față de trecut, căreia i se dau cu toată inima, și lasă la o parte pînă și studiile cele mai necesare conduitei în viață, aceia vor putea cita multe exemple, arătînd cîți comensali au uneltit împotriva gazdelor lor.

XXII

Drept concluzie a unei cugetări bazate pe mărturie și pe argumente sigure, Celsus ține să insinueze : «Și ceea ce este și mai absurd, pînă și Dumnezeu a uneltit împotriva comensalilor, făcînd din ei niște vînzători și niște nelegiuîți !» Dar cum a putut Dumnezeu «unelti», sau cum a putut face din ucenici «vînzători și nelegiuîți», el nu poate preciza decît prin ceea ce a crezut că-i o concluzie. Or pentru așa ceva pînă și primul venit l-ar putea combate ușor.

XXIII

După aceea continuă : «Dacă Iisus a pătimit de bunăvoie și din ascultare față de Tatăl Său, atunci osînda care l-a fost dată n-a putut fi pentru El nici chinuitoare și nici dureroasă, întrucît El era Dumnezeu și, pe deasupra, spre pătimirea aceasta El s-a dăruit de bunăvoie». Nici aici nu vede Celsus contradicția în care s-a vîrît ! Căci dacă acceptă că Iisus a fost pedepsit pentru că așa a vrut-o El, și aceasta a făcut-o pentru ca să asculte de Tatăl Său, atunci e limpede că Iisus a fost pedepsit și că-l era cu neputință să fugă de durerile pricinuite de călăii Săi, întrucît durerea trece peste controlul voinței. Dacă, dimpotrivă, El

90. Matei 26, 23.

91. Arhiloc., fragm. 96. Bergk. Citat după M. Borret, *op. cit.*, II, p. 345.

va fi vrut așa, și omorîrea Lui nu-I putea pricinui nici dureri și nici chinuri, atunci de unde conchide Celsus că Iisus a fost pedepsit? El n-a băgat de seamă că după ce a luat asupra Sa, prin naștere, trup omenesc, Iisus S-a supus prin aceasta la suferințe și chinuri legate de trup, dacă peste tot înțelegem prin «chinuri» ceea ce trece dincolo de voia. Așadar, după cum a binevoit să ia asupra Lui un trup, a cărui fire nu-i deosebită de cea a oamenilor, tot așa, deodată cu acest trup, El a luat asupra-și și durerile și suferințele; nu mai stătea de acum în puterea Lui ca să rămînă liber de ele, așa încît oamenii au putut să-I pregătească în voia lor dureri și chinuri⁹². Am explicat, însă, mai înainte⁹³ că dacă n-ar fi vrut să cadă în mîinile păcătoșilor, atunci Iisus nici n-ar fi venit pe lume. Or, El a venit pentru că, după temeiurile amintite⁹⁴, așa a voit-o, întrucît în chipul acesta moartea Sa trebuia s-a ducă mîntuire pentru toți oamenii de pe pămînt.

XXIV

Mai departe, Celsus vrea să dovedească cum că patimile lui Iisus au fost chinuitoare și dureroase, dar că El n-ar fi putut face altceva chiar dacă ar fi vrut. Iată cum se exprimă el: «De ce oftează și geme El și de ce se tînguiește, rugîndu-se să scape de frica morții, atunci cînd zice: «Părinte, oare nu s-ar putea îndepărta acest pahar de la Mine?»⁹⁵. Să observăm însă cît de răutăcios e aici Celsus! În loc să-și însușească dragostea de adevăr a celor care au redactat Evangheliile, care nu au putut să nu consemneze ceea ce după părerea lui Celsus poate forma motiv de învinuire și pe care din anumite motive ei nu pot să nu le amintească (și anume din motive bine determinate de explicare a Evangheliei), față de toate acestea Celsus aduce învinuiri textului evanghelic prin exagerări umflate și prin citate care nu spun nimic. În realitate, nicăieri nu aflăm că Iisus ar «scoate gemete». În plus, Celsus mai falsifică și textul original al cuvintelor: «Părinte, de este cu putință, treacă de la Mine paharul acesta», pe care nu le redă în sensul în care ele exprimă ascultarea față de Tatăl, și nu arată nici măreția sufletului Lui, pentru că, după ce a spus cuvintele amintite, Iisus a adăugat și următoarele cuvinte: «însă nu precum voiesc Eu, ci precum voiești Tu». El vorbește ca și cum n-ar fi citit aceste ultime cuvinte, din care reiese limpede cu ce fel de ascultare I-a fost dat să plătească suferințele cuprinse în cuvintele «dacă nu este cu putință să treacă

92. Formulare cam rigidă, care îngustează libertatea. Din fericire, în pasajul următor se explică.

93. C. Cels II, 10.

94. C. Cels I, 54—56.

95. Matei 26, 39.

acest pahar, ca să nu-l beau, facă-se voia Ta»⁹⁶. De aceea Celsus lasă să se întrevadă că n-ar fi citit aceste cuvinte, imitând astfel pe cei răutăcioși, care înțeleg Scripturile în chip viclean, cum zice psalmistul: «plină la cer ridică gura lor»⁹⁷. Aceștia îți dau impresia că ar fi auzit cuvintele: «Eu omor», făcându-ne mereu numai reproșuri, în schimb nu-și aduc aminte că tot acolo se mai spunea «dar Eu și înviez»⁹⁸, căci întreg pasajul vrea să spună că Dumnezeu poate lua viața celor a căror viață aduce pagubă altora și al căror gând și faptă se mișcă numai în nelegiuiri, pentru ca să le poată asigura o viață mai bună, una ca aceea pe care o dă celor care au murit păcatului. Se vede că astfel de oameni s-au oprit la cuvântul din același loc «Eu rănesc», în schimb pe cel care spune «dar și tămăduiesc» nu-l văd. În acel pasaj Dumnezeu vorbește ca un medic care face tăieturi adânci și dureroase în corpul bolnavului ca să înlăture ceea ce este nesănătos și împiedică însănătoșirea grabnică, prelungind doar suferința, însă nu face acest lucru ca să chinuiească pe om și să-l ciopârțească, ci prin acest tratament restabilește sănătatea trupească în starea pe care o dorește⁹⁹. După cum nu prind în înțelegimea lui pasajul: «El rănește și El leagă rana»¹⁰⁰, ci se opresc doar la primele cuvinte, «El rănește», tot așa face și iudeul lui Celsus când citează cuvintele: «Părinte, dacă e cu puțință, treacă de la Mine paharul acesta», dar uită de ceea ce urmează mai departe și unde se arată pregătirea lui Iisus pentru suferință și statornicie. În legătură cu această problemă mai găsim acolo un argument ce oferă un larg câmp de explicație prin înțelepciunea lui Dumnezeu, pe care l-am putea, pe bună dreptate, transmite celor pe care Pavel îi numește «desăvârșiți», atunci când zice: «și înțelepciunea o propovăduim la cei desăvârșiți»¹⁰¹. Dar acest lucru îl lăsăm pentru un alt prilej mai potrivit, mulțumindu-ne și cu mai puțin, căci pentru scopul de acum și atîta este de folos.

XXV

Spuneam înainte că uneori Iisus era numit «Cel mai înainte născut decît toată făptura»¹⁰², alții «Eu sînt Calea, Adevărul și Viața»¹⁰³ sau în alt mod similar. Alții se vorbește despre Omul pe care duhul

96. *Matei* 26, 42.

97. *Ps.* 72, 9.

98. *Deut.* 32, 39.

99. Despre pedeapsa «medicinală» dată de Dumnezeu omului vorbește Origen în multe din operele sale. A se vedea *Omil.* la Ieremia, I, 16 (*Scrieri alese*, I, p. 360, H. Koch, *Pronia u. Paideusis*, Berlin, 1932, passim).

100. *Iov* 5, 18.

101. *I Cor.* 2, 6.

102. *Col.* 1, 15. Origen citează acest pasaj biblic de peste 130 ori în operele sale. Cf. *Biblia patristică*, p. 436--437.

103. *Ioan* 14, 6.

Il deosebește de El, de pildă «voi căutați să Mă ucideți pe Mine, Omul care v-am spus adevărul pe care l-am auzit de la Tatăl Meu»¹⁰⁴. Prin aceste cuvinte în care vorbește firea Lui omenească — chiar și prin citatele de mai sus — deducem atât slăbiciunea trupului omenesc, cât și trezvia Duhului : slăbiciune atunci când zice : «Părinte, dacă este cu puțință, să treacă acest pahar de la Mine», pe când trezvia Duhului în clipa când adaugă : «dar nu precum voiesc Eu, ci precum Tu voiești»¹⁰⁵.

Iar dacă e vorba să observăm ordinea cuvintelor, atunci să iei aminte că, mai întâi, se pomenește ceea ce se referă propriu-zis la slăbiciunea cărnii, care-i unică în felul ei, și abia în al doilea rând se amintesc cuvintele care arată trezvia Duhului, care-i exprimată în mai multe feluri. Iată un exemplu pentru prima categorie : «Părinte, de este cu puțință, treacă paharul acesta de la Mine». Iar pentru cea de a doua sînt mai multe : «Dar nu precum voiesc Eu, ci precum Tu voiești» și «Părinte, dacă nu este cu puțință să treacă acest pahar ca să nu-l beau, facă-se voia Ta». Și nu trebuie să uităm că nu se spune simplu «să treacă de la Mine acest pahar», ci trebuie să reținem întreagă exprimarea plină de evlavie și de ascultare : «Părinte, de este cu puțință, să treacă de la Mine paharul acesta». Știu că se poate interpreta pasajul acesta și în chipul următor : când și-a dat seama de nenorocirile îndurate de popor și de cetatea Ierusalimului, ca pedeapsă pentru nelegiuirile pe care au îndrăznit să le săvîrșescă împotriva Lui, în marea Lui dragoste pentru ei, Mîntuitorul a vrut să ferească poporul de toate relele care-l amenințau și a zis : «Părinte, dacă este cu puțință, treacă de la Mine paharul acesta», ca și cum ar fi spus : întrucît nu voi putea bea paharul pedepsei fără ca Tu să-Ți întorci fața de la întreg poporul, atunci Te rog ca, dacă se poate, să treacă de la Mine paharul acesta, pentru ca partea moștenirii Tale să nu fie cu totul părăsită de Tine din pricina relexor pe care Mi le-au pricinuit ei Mie. Dacă, însă, în clipa aceea — așa cum afirmă Celsus — Iisus n-a simțit nici dureri și nici chinuri, atunci cum ar mai fi luat creștinii de mai tîrziu pe Iisus ca model de a îndura suferințele pentru credință, dacă în loc de a gusta realmente din suferințele omenesti, El numai s-ar fi prefăcut că le simte ?

XXVI

Dar iudeul lui Celsus mai învinuiește pe ucenicii lui Iisus că ar fi plăsmuit și următoarele : «Cu toate minciunile voastre, voi apostolii nu v-ați putut ascunde scorniturile ca să nu se dea pe față neadevărul». În

104. Ioan 8, 40. Origen are în vedere aici firea umană a lui Iisus.

105. Aceeași idee revine adeseori la Origen, *Despre rug.* 30, 2; *C. Cels* III, 62; VI, 45; VII, 16 etc.

legătură cu aceste afirmații iată răspunsul nostru : se poate găsi ușor un mijloc ieftin de a masca astfel de lucruri ; mai întâi, să nu fi amintit de ele ! Căci dacă Evangheliile n-ar pomeni nimic despre ele, atunci cum ne-ar putea reproșa cineva cuvintele pe care le-a rostit Iisus ca om, potrivit iconomiei dumnezeiești ? Dar Celsus n-a înțeles că era cu neputință ca pe de o parte aceiași oameni să se fi înșelat asupra lui Iisus, pe care-L credeau Dumnezeu cel prezis de prooroci, iar pe de altă parte, să fi plăsmuit niște minciuni de care erau convinși și ei că nu corespund realității ! Așadar, una din două : ori că apostolii nu le-au scornit, ci le-au crezut adevărate și le-au descris fără minciuni ; ori că au spus minciuni când au scris, necrezând nici ei în realitatea lor, iar în cazul acesta ei nu s-au mai lăsat înșelați de ideea că Iisus e Dumnezeu.

XXVII

Și iată ce mai spune Celsus : «Unii dintre creștini, care se luptă cu ei înșiși, parcă ar fi în stare de beție, au corectat de trei sau patru ori sau și de mai multe ori textul Evangheliei, schimonosindu-l pentru ca să poată tăgădui ceea ce li se reproșează». Or, dintre cei care au «corectat» Evanghelia, eu nu cunosc pe alții decât pe aderenții lui Marcion, ai lui Valentin și poate ai lui Lucian¹⁰⁶, așa încît învinuirile de solul acesta nu privesc pe credincioșii noștri, ci pe cei care se încumetă să dezbrace Evanghelia de îmbrăcămintea ei măreață. Și după cum învățăturile sofistilor¹⁰⁷, ale epicureilor, ale peripateticilor și concepțiile rătăcite ale altor școli nu îngăduie să fie atacate din pricina părerilor lor, tot astfel nici creștinismul cel adevărat nu va putea fi făcut răspunzător de o astfel de învinuire, când unii falsifică Evangheliile ori scornesc rătăciri care contravin duhului învățaturii lui Iisus¹⁰⁸.

XXVIII

Intrucît mai departe iudeul lui Celsus mai aduce și învinuirea că «creștinii se referă la proorocii care au prezis despre Iisus», voi adăuga și eu la cele spuse mai înainte¹⁰⁹, dacă într-adevăr vorbește despre oameni cu îngăduință, așa cum declară¹¹⁰, că s-ar fi convenit ca Celsus să citeze și textele proorocilor și, după ce a adus argumente în favoarea tezei lui, să scoată concluzii asupra a ceea ce crede că ar constitui

106. Cunoscuții eretici pe care-i combate Origen în toate scrierile sale. A se vedea indicele volumelor I—III. La fel C. *Cels* 6, 53 ; 74.

107. Dascăli care puneau în circulație adevăruri filosofice prin raționamente care de multe ori erau corecte numai formal.

108. Aceeași idee și în III, 12 ; V, 61.

109. I, 49—57.

110. II, 13.

o combatere a textelor proorociilor. În felul acesta ar fi ocolit păruta rezolvare, în favoarea sa, a unui capitol doctrinar atât de important exprimat doar în câteva cuvinte. Deoarece a ținut să adauge: «*proorociile s-ar putea referi cu mai multă siguranță la o colectivitate de persoane, nu numai la Iisus*», s-ar fi convenit să combată precis învățăturile care nu i s-au părut convingătoare la prooroci, întrucât pentru creștini tema formează un punct principal; de aceea se cuvenea să explice la fiecare proorocie dacă, și în ce fel, se poate referi ea la alte persoane și chiar cu mai mult temei decât la Iisus¹¹¹. Dar Celsus n-a sesizat că dacă într-adevăr ar fi fost plauzibilă această obiecție adusă creștinilor, atunci ea ar fi plauzibilă poate nu pentru oamenii străini de scrierile profetice; însă el pune în gura iudeului său ceea ce niciodată un iudeu nu spusese. Căci un iudeu nu va admite că ar exista o mulțime de persoane la care s-ar putea referi proorociile cu mai multă verosimilitate decât la Iisus, ci, acordând fiecărei explicații ceea ce i se potrivește, el se va strădui să combată cât mai bine explicarea creștinilor. Și chiar dacă nu-i în stare să-și fundamenteze deplin teza, el totuși își va da silința să o facă.

XXIX

Am spus mai înainte că proorociile înfățișează o dublă venire a lui Hristos printre oameni, de aceea nu-i necesar să răspund la observația pusă în gura iudeului: «*proorocii spun că Cel care va veni va fi un rege puternic, mai mare peste întreg pământul, peste toate neamurile și oștile*». În schimb, adaosul «*dar o arătare atât de nefericită n-ar fi trebuit s-o vestească*», trădează ura cu care iudeii au defăimat pe Iisus fără de nici un temei, fie el și numai umbra Lui. Cu toate acestea nici iudeii, nici Celsus și nici altcineva n-ar putea dovedi vreodată că o astfel de «arătare nenorocită» ar fi în stare să convertească atîția oameni din noroiul păcatelor spre viața potrivită firii¹¹² și temeinicită pe cumpătare și pe celelalte virtuți.

XXX

Și cu altă observație ne-a mai înțepat Celsus: «*Nimeni nu va crede că prin astfel de indicații și insinuări, prin răstălmăciri și mărturii slabe, pot fi dovediți Dumnezeu și Fiul Său cel dumnezeiesc*». În schimb, Celsus trebuie să precizeze care sînt aceste «istorii false» și să le combată; să dovedească rațional «slăbiciunea acelor mărturii»; poate că atunci

111. Așa cum s-a afirmat mai înainte: I, 50; 57.

112. Zicală stoică provenind de la Zenon, Diogene Laertios, *op. cit.*, VII, 87 (trad. rom., pag. 354).

ar fi putut da și creștinilor posibilitatea să respingă cu argumente mai convingătoare o teză care putea fi totuși fundamentată mai sigur. Ceea ce a spus despre Iisus, când a afirmat că a fost o personalitate «mare», corespunde realității; în schimb, Celsus nu vrea să recunoască deplin că această «măreție» a fost și verificată în privința ființei lui Iisus, după cum însuși mărturisește: «După cum soarele a trebuit să se arate întâi el însuși, pentru ca de la el să primească lumină toate celelalte, tot așa ar fi trebuit să facă și Fiul lui Dumnezeu». Lucrul acesta putem spune că El l-a și făcut, după cum ne dă de înțeles cuvântul psalmistului: «răsări-va în zilele Lui dreptate și mulțimea păcii»¹¹³, fapte care s-au realizat încă de la nașterea Lui, când Dumnezeu a pregătit neamurile să primească învățătura Lui, supunându-le pe toate unui singur împărat, cel de la Roma, și împiedicînd ca însingurarea neamurilor, datorită mulțimii împăraților, să îngreuneze apostolilor îndeplinirea poruncii date de Hristos: «mergînd, învățați toate neamurile, botezîndu-le»¹¹⁴. E sigur că Iisus s-a născut pe vremea împăratului August, care, prin puterea lui, a adunat laolaltă, ca să zicem așa, sub o singură stăpînire, pe cei mai mulți din oamenii pămîntului. Dacă ar fi fost pe atunci mai multe împărății ar fi fost o piedică în calea răspîndirii învățaturii lui Iisus peste tot pămîntul¹¹⁵. Și acest lucru e adevărat nu numai pentru motivul amintit, ci și din pricina silei impuse oamenilor din toate ținuturile de a lua arma și de a lupta pentru apărarea patriilor diferite. Lucrurile s-au întîmplat cu ceva înainte de venirea lui August, ba chiar mai înainte, cînd trebuia, de pildă, să se dezlănțuiască războaiele dintre locuitorii Peleponezului și ai Atenei, și la rîndul lor și între alte neamuri. Căci cum altfel ar fi putut birui această învățătură pașnică, potrivit căreia nu se îngăduia nici măcar să te răzbuni pe dușmani? iar starea lumii cum s-ar mai fi schimbat deodată cu nașterea Mîntuitorului peste tot pămîntul într-o stare mai blindă?

XXXI

Celsus mai învinuiește pe creștini că «nu se sfiesc să folosească temeluri pârute și cuvinte înșelătoare ca să-și sprijine afirmația că Fiul lui Dumnezeu e însuși Cuvîntul Lui»¹¹⁶, închipuindu-și că-și întărește învinuirea spunînd că «chiar dacă spuneți că Cuvîntul este Fiul lui Dumnezeu, totuși în locul Cuvîntului curat și sfînt creștinii se în-

113. Ps. 71, 7.

114. Matei 28, 19.

115. Despre coexistența pașnică romană, pe de o parte, și despre condițiile în care s-a putut răspîndi creștinismul, pe de altă parte, vorbește Meliton de Sardes, la Eusebiu, *Istoria...*, IV, 26.

116. Încă Iustin Martirul (†165) susține clar acest adevăr: *Apol. I*, 32, 10; 63, 4; *Dialog* 61, 3 etc.

chină unul om care a fost bătut cu vergi în chip rușinos și care a fost dus în chipul acesta la osindă». Și la acest punct s-a răspuns pe scurt, arătându-i că fiind «mai întâi născut decât toată făptura», Iisus luase asupra Lui un trup și un suflet omenesc¹¹⁷, că Dumnezeu pusese rînduială peste toate lucrurile din lumea aceasta, că ele erau făptuite de El, iar Cel care primise această încredințare era Dumnezeu Cuvîntul. Iar fiindcă cel prin care vorbește Celsus este un iudeu, consider ca foarte potrivit să ne referim la cele scrise în Psalmi : «Trimis-a cuvîntul Său și i-a vindecat pe ei, și i-a izbăvit pe ei de stricăciunile lor»¹¹⁸, după cum am amintit mai înainte¹¹⁹. Cît despre mine, stînd de vorbă cu mulți evrei, vestiți pentru știința lor, n-am auzit pe nici unul dintre ei care să fi recunoscut că Cuvîntul este Fiul lui Dumnezeu¹²⁰, după cum spune Celsus prin gura iudeului său atunci cînd zice : «*Dacă după învățătura voastră Iisus e într-adevăr Fiul lui Dumnezeu, atunci și noi sîntem de aceeași părere cu voi*».

XXXII

Am mai spus-o înainte : Iisus nu poate fi nici «un lăudăros» și nici «un fermecător»¹²¹, așa încît nu este nevoie să ne mai repetăm și să mai răspundem încă o dată învinuirilor lui Celsus. Dar în criticile sale privitoare la genealogie, nici măcar nu pomeneste despre cercetările făcute chiar de creștini, și nici despre controversele izvorîte din nepotrivirea dintre cele două genealogii ale Mîntuitorului. În realitate Celsus, acest adevărat fanfaron care se laudă că «cunoaște toate învățăturile creștine», nu-i în stare să explice în chip înțelept nici o nedumerire cu privire la Scriptură. El declară : «*Ce pretenție, să legi genealogia lui Iisus de primul om și de regii iudeilor!*» După care, închipuindu-și că spune ceva spiritual, adaugă : «*femeia dulgherului, dacă ar fi fost din neam atît de vestit, n-ar fi rămas o simplă necunoscută*». În fond, ce legătură este între problema în sine și faptul amintit ? Să admitem că ea nu cunoștea genealogia : ce neajuns reiese de aici ? Cum e posibil ca din faptul că ea nu-și cunoștea neamul să tragi concluzia că ea nu se cobora din cel dintîi om și că neamul ei nu urca pînă la regii iudeilor ? Sau, după judecata lui Celsus, se cere oare ca săracii să trebuiască să se nască numai din săraci, iar regii numai din regi ? Ar însemna să ne pierdem vremea degeaba dacă am mai zăbovi la astfel de lucruri, căci

117. Mai pe larg în *C. Cels* VI, 17.

118. *Ps.* 106, 20.

119. *C. Cels* I, 64—65.

120. Sub influența stoicismului destui filosofi, între ei și Filon din Alexandria, acceptă noțiunea Logosului, desigur nu în sensul că Logosul e Fiul unul născut egal cu Tatăl.

121. II, 7.

e clar că chiar și în vremile noastre din oameni mai săraci decât Maria au ieșit urmași bogați și vestiți și destui regi și mari căpetenii s-au născut din oameni foarte modești.

XXXIII

Celsus ne întreabă : «dacă spuneți că Iisus e Dumnezeu, ce fel de faptă dumnezeiască a săvârșit El ? Disprețuitu-și-a vrăjmașii, batjocoritu-l-a ? risu-și-a de ei când pătimea ?» La întrebarea lui chiar dacă aș putea preciza vreo faptă nobilă și vreo minune din timpul suferințelor, ce răspuns mai bun să-i dau decât să-i aduc mărturia Evangheliei ? «Pământul s-a cutremurat, pietrele s-au despiciat, mormintele s-au deschis»¹²² «catapeteasma templului s-a rupt în două, de sus pînă jos»¹²³, «soarele s-a întunecat și întuneric s-a făcut peste tot pământul în plină amiază»¹²⁴. Dar dacă Celsus «crede» în Evanghelii numai cu gândul de a găsi în ele învinuiri la adresa lui Iisus și a creștinilor, fără să creadă în ele chiar și atunci cînd ele mărturisesc despre dumnezeirea lui Iisus, îi vom spune : ei amice, ori nu crezi deloc în cele ce se cuprind în Evanghelii și încetează să le defăimezi, ori crede tot ce se scrie în ele și cinstește pe Cuvîntul lui Dumnezeu, Care S-a făcut om ca să mîntuiască neamul omenesc ! Superioritatea faptelor săvîrșite de Iisus reiese și din faptul că întru numele Lui, pînă azi, cei cărora Dumnezeu le-a dat harul Său s-au vindecat. Întunecimea întîmplată în vremea împăratului Tiberiu și marile cutremure de pămînt care au avut loc atunci le-a consemnat și Flegon în capitolul 13 ori în al 14-lea al *Cronicelor sale*¹²⁵.

XXXIV

Iudeul lui Celsus crede că poate face o glumă dînd să se înțeleagă că ar cunoaște și *cuvîntul lui Bachus dintr-o piesă a lui Euripide, unde spune : «Dumnezeu însuși mă va mîntui, numai să vreau eu»*¹²⁶. În schimb iudeilor nu le place deloc literatura elenistică. Dar să admitem că a existat și vreun iudeu prieten al literelor. Dacă Iisus nu s-a mîntuit pe El însuși de osîndă, însemnează oare că nu a putut-o face ? Ar face mai bine Celsus dacă ar crede în Scripturile noastre, că și Petru, atunci cînd stătea în temnițe cu picioarele în butuci, a ieșit din ele cînd un înger i-a dezlegat lanțurile¹²⁷, apoi că Pavel și Sila legați în cătușe, în orașul Filipi din Macedonia, au fost sloboziți de o putere dumneze-

122. *Matei* 27, 51—52.

123. *Marcu* 15, 38.

124. *Luca* 23, 44—45.

125. A se vedea mai sus cele spuse, la II, 14.

126. Euripide, *Bachantele* 498 (citată după M. Borret, *op. cit.*, II, 366—367).

127. *Fapte* 12, 6—9.

lască în clipa în care s-au deschis porțile temniței¹²⁸. Dar poate că Celsus ia în ris spusele istoriei ori n-a citit-o deloc. Astfel poate că s-ar fi grăbit să obiecteze că, prin farmecele lor, și vrăjitorii zdrobesc cătușe și fac să se deschidă porți, aceasta numai pentru ca să pună pe același plan întâmplările istorisite în cărțile noastre sfinte cu isprăvile vrăjitorilor.

Celsus mai spune că «cel care l-a osîndit pe Iisus nu a primit nici o pedeapsă spre deosebire de ceea ce i s-a întîmplat lui Penteu, care a innebunit și a fost rupt în bucăți». El n-a înțeles că nu atît Pilat este cel ce l-a osîndit, ci neamul evreiesc, cum spune Scriptura «căci știa că din răutate L-au dat în mîna lui»¹²⁹ (iudeii). De aceea neamul iudeilor a și fost osîndit de Dumnezeu, împărțit și împrăștiat pe întreaga față a pămîntului, pedeapsă mai îngrozitoare decît ruperea în bucăți a lui Penteu. Dar, oare de ce a lăsat la o parte, cu bună știință, istoria femeii lui Pilat? Ea avusese un vis care a tulburat-o mult, încît a trimis să-i spună soțului: «nimic să nu-I faci Dreptului Acestuia, că multe am suferit azi, în vis, pentru El»¹³⁰.

Trecînd iarăși sub tăcere faptele care descopăr dumnezeirea lui Iisus, Celsus îi aduce învinuiri începînd de la cele scrise în Evanghelie, unde se afirmă: «Cei care și-au bătut joc de El, L-au dezbrăcat de hainele Lui și I-au pus o hlamidă roșie și împletind cunună de spini I-au pus-o pe cap și în mîna Lui cea dreaptă trestie»¹³¹. De unde ai luat aceste lucruri, Celsus, dacă nu din Evanghelie? Le găsești vrednice de batjocură și de ris? Celor ce le-au consemnat nici nu le-a trecut prin cap că tu și aderenții tăi le veți lua în ris, pe cînd, dimpotrivă, alții vor lua ca exemplu pe Cel care a murit, în chip atît de vrednic, pentru credință, dînd o pildă despre felul în care sînt de disprețuit cei ce rid și-și bat joc de ea. Laudă mai curînd sinceritatea acestor scriitori și desăvîrșirea Celui care a îndurat de bunăvoie aceste suferințe pentru oameni, răbdîndu-le cu o liniște și o măreție sufletească deplină! Căci nicăieri nu este scris că în chinurile Sale s-ar fi «tinguit» ori ar fi cugetat sau rostit ceva nevrednic.

XXXV

Se mai întrebă Celsus: «Dar de ce n-a făcut-o mai devreme, sau de ce nu și-a arătat dumnezeirea? de ce nu S-a spălat de rușinea aceea?»

128. Fapte 16, 24—26.

129. Matei 27, 18. Penteu fusese erou teban, pe care s-a răzbunat zeul Dionysos prindîndu-l banchantelor. P. Décharme, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. VI, Paris, 1924, p. 460.

130. Matei 27, 19.

131. Matei 27, 28—29.

de ce nu S-a răzbunat pe cel care L-au insultat pe El și pe Tatăl Lui ?» La acestea trebuie răspuns că tot în felul acesta s-ar pune întrebarea și elinilor, care recunosc Providența și care admit existența unor semne dumnezeiești : de ce, nu pedepsește Dumnezeu pe cei ce insultă Divinitatea și care tăgăduiesc Providența ? Căci dacă elinii au un răspuns la această întrebare, atunci și noi vom avea unul asemănător, și chiar mai bun. Dar a existat, în realitate, și un semn dumnezeiesc venit din cer : întunecimea de soare și celelalte minuni, dovedesc că Răstignitul avea în El ceva dumnezeiesc și deasupra însușirilor omenești.

XXXVI

Și Celsus continuă : «*Ce a spus Iisus în clipa în care a fost ținut pe cruce ? Fost-a sîngele Lui la fel cu cel care curge în vinele fericitelor zeități ?»* Ce glumă de prost gust ! Iată că, orice ar zice Celsus, cu ajutorul Evangheliilor, care sînt scrieri serioase, vom spune că din trupul lui Iisus nu a curs un «sînge legendar», așa cum l-a descris Homer¹³², ci după cum relatează Scriptura «unul din ostași cu sulița a împuns coasta Lui și îndată a ieșit sînge și apă. Și cel ce a văzut a mărturisit, și mărturia lui e adevărată ; și acela știe că spune adevărul»¹³³. La alte cadavre sîngele e închegat și nu poate curge cum curge apa curată, dar din trupul lui Iisus taina era că dintr-o coastă a trupului său «a curs sînge și apă». În schimb, Celsus, care uneltește învinuiri împotriva lui Iisus și a creștinilor din textele evanghelice, pe care nici nu știe să le explice corect și nu spune nimic despre dumnezeirea lui Iisus, cumva dorește să dea cinstire puterii Lui dumnezeiești ? N-are decît să citească Evanghelia și să vadă între altele și locul unde scrie «iar ostașul și cei ce împreună cu el păzeau pe Iisus, văzînd cutremurul și cele întîmplate, s-au înfricoșat foarte, zicînd : cu adevărat, Fiul lui Dumnezeu este Acesta !»¹³⁴.

XXXVII

După aceea, scoțînd din Evanghelie pasajele despre care crede că nu I se potrivesc, îi reproșează lui Iisus «*lăcomia de a fi băut oțet și fiere, pentru că nu și-a putut stăpîni setea, pe care, de obicei, și-o poate înfrîna pînă și primul venit»*. Poate că, luat singuratic, acest pasaj s-ar putea să aibă un înțeles mai duhovnicesc ; aici se poate da însă un răspuns mai obișnuit unor astfel de observații : chiar și acest lucru a

132. Homer, *Ilada* V, 340 (așa cum s-a spus și mai sus : I, 66. A se vedea și Dlog. Laertios, *op. cit.*, IX, 60).

133. Ioan 19, 34—35.

134. Matei 27, 54.

fost prezis de prooroci. Într-adevăr, în psalmul 68 cuvîntul acesta e pus în legătură cu Hristos: «și mi-au dat spre mîncarea Mea fiere și în setea Mea M-au adăpat cu oțet»¹³⁵. Chiar și evreii ne pot spune cine e cel care face pe prooroc să vorbească în felul acesta și să ne arate, pe baza istoriei, cine a primit fiere drept hrană și oțet în loc de băutură. Iar dacă îndrăznesc să spună că-i vorba de Hristos, despre Care cred că va veni și a doua oară, atunci și eu voi răspunde: ce lipsește proorociei de a fi îndeplinită întocmai? Faptul că proorocia aceasta fusese anunțată cu multă vreme înainte, precum și celelalte amănunte despre care citim în ea (desigur, dacă e cercetată corect întreaga problemă), e în stare să ne facă să recunoaștem că Iisus e Hristos cel proorocit și e Fiul lui Dumnezeu.

XXXVIII

Și, mai departe, iarăși ne spune iudeul lui Celsus: «*Nu cumva voi preacredincioșilor ne găsiți pe noi lipsiți de credință, pentru că nu-l acceptăm pe Iisus ca Dumnezeu, și că nu sîntem de aceeași părere cu voi că El a îndurat aceste suferințe pentru binele omenirii, pentru ca și noi la rîndul nostru să putem disprețui chinurile?*». Iată care-i răspunsul nostru: iudeii au fost instruiți în Lege și în prooroci, care știm că au vestit pe Hristos. De aceea noi le spunem că fac rău pentru că nici nu combat mărturiile noastre, cu care explicăm că Iisus este Mesia, deși pretextează că prin această necombatere își justifică necredința, dar nici nu cred în Cel prezis de prooroci cu toate că ne rămîn datori cu refuzul de a ne combate. Or, după întrupare, Iisus a dovedit, în chip strălucit, în cei care au fost ucenicii Lui, că pentru binele omenirii a îndurat toate aceste suferințe. De aceea scopul primei Lui veniri n-a fost ca să judece pe oameni, ci ca să-i învețe prin cuvînt și faptă ce trebuie să facă și ce nu, nu să pedepsească pe cei răi și să dea fericire celor buni, ci ca să vestească, în chip minunat și cu putere dumnezeiască, învățătura Sa la întreg neamul omenesc, așa după cum fusese prezis de către prooroci. Le mai reproșăm că în loc să creadă în Iisus, Care și-a arătat puterea, ei ziceau că cu Beelzebul, domnul demonilor, scoate pe demoni»¹³⁶ din sufletele oamenilor. Le mai reproșăm totodată și faptul că defaimă chiar și dragostea Lui față de oameni, și că, atunci cînd n-a disprețuit nici un oraș și nici măcar un sat, ca să vestească pretutindeni împărăția lui Dumnezeu, ei l-au învinuit, în chip răutăcios, că a trăit ca un vagabond și a dus o viață rătăcitoare și neliniștită

135. Ps. 68, 22.

136. Matei 9, 34.

într-un trup nevoiaș¹³⁷. În schimb n-a fost nevoiaș cînd a îndurat atîta oboseală spre folosul celor care erau în stare să-L urmărească prin toate ținuturile !

XXXIX

Oare nu este minciună strigătoare la cer afirmația iudeului lui Celsus : «după ce în întreaga Lui viață, n-a fost în stare să convingă pe nimeni, nici măcar pe ucenicii Săi, Iisus a fost alungat și a îndurat atîtea suferințe !» De unde vine ura pornită contra Lui de către arhieriei, de către bătrîni și de către cărturari, dacă nu din faptul că mulțimile erau hotărîte să-L urmeze pînă în pustiuri, fiind biruiți nu numai de limpezimea cuvîntărilor Lui, potrivite totdeauna auditoriului, ci și a minunilor Sale, care copleșeau cu uimire pe cei ce nu credeau în puterea de judecată a cuvîntului Lui ? Cum nu poate fi socotită minciună clară învinuirea că «nu și-a putut convinge nici măcar ucenicii», pe motiv că în frica lor înțîlnim ceva omenesc, nefiind încă întăriți în statornicie și dăruiți cu putere de sus, dar fără ca să-și fi pierdut vreodată convingerea că totuși El era Hristosul ? Căci îndată după ce s-a lepădat, Petru și-a dat seama de gravitatea căderii sale, «și ieșind afară, a plîns cu amar»¹³⁸, pe cînd ceilalți, deși atinși de descurajare, din pricina încercărilor care au dat peste El, căci îl admirau, au fost și ei întăriți să creadă — după ce li S-a arătat — că este Fiul lui Dumnezeu, și anume cu o credință mai vie și mai tare decît o avuseseră înainte.

XL

Celsus nu cugetă ca un filosof atunci cînd își închipuie că superioritatea lui Iisus față de oameni n-ar consta în învățătura despre mîntuire și în curățenia vieții Lui. El ar fi trebuit, chipurile, să se manifeste cu totul potrivit rolului pe care și l-a asumat : și anume, deși și-a însușit o fire muritoare, El ar fi trebuit totuși să nu moară, iar dacă totuși a trebuit să moară, atunci moartea Sa n-ar fi trebuit să fie în așa fel încît să fie o pildă pentru cei care tocmai de aici învățau să moară pentru credința lor și să-L mărturisească deschis înaintea celor care nutreau concepții greșite despre pietate și nelegiuire, care socot pe oamenii credincioși foarte nelegiuți, iar ca foarte credincioși pe cel care, fiind înșelați de ideile lor despre Dumnezeu, aplică la orice, mai curînd decît la Dumnezeu, noțiunea dreaptă pe care o au despre

137. A se vedea mai sus : I, 61 ; 69.

138. Matei 26, 75.

El. Și rățicirea lor atinge culmea cînd nimicesc cu furie pe cei care, convinși de evidența unui singur Dumnezeu, I s-au dedicat Lui din toată inima, pînă la moarte.

XLI

Și mai pune Celsus în gura iudeului său încă o învinuire la adresa lui Iisus, atunci cînd spune despre El : «*Iisus nu S-a arătat cu totul străin de orice rău*». Dar de ce «*rău*» nu S-a arătat El curat ? Să ne-o spună prea învățatul Celsus ! Dacă înțelege că Iisus nu s-a arătat curat de rele în sens strict¹³⁹, atunci să facă dovada vreunei fapte rele pe care ar fi săvîrșit-o El ! Dacă, dimpotrivă, el înțelege prin «*rău*» sărăcia, crucea, pornirile oamenilor nesimțiți, atunci e limpede că se poate spune că «*rău*» a dat și peste Socrate, care n-a putut dovedi că e cu totul curat de acest «*rău*». Cît de mare a fost la elini ceata filosofilor care trăiau în sărăcie și în lipsuri de bunăvoie o știu cei mai mulți elini din istoriile lor : astfel Democrit și-a părăsit averea rămînînd simplu păstor la oi ; Crates s-a ușurat și el de avere, dăruind tebanilor arginții agonisiți prin vînzarea a tot ce avusese, iar Diogene, exagerîndu-și sărăcia, trăia într-un butoi, fără ca nici un om cuminte, oricît de modest ar fi fost, să fi putut spune ceva rău despre el¹⁴⁰.

XLII

Dacă Celsus se leagă și de «*viața lui Iisus, despre care afirmă că n-ar fi fost chiar ireproșabilă*», atunci să ne arate și nouă care din cei ce au îndrăgit învățătura Lui au relatat ceva care să nu fi fost cu totul ireproșabil ! Sau, dacă la ei nu găsim nici o învinuire, să ne arate el de unde a luat o astfel de informație, căci Iisus și-a împlinit făgăduințele, făcînd bine tuturor celor cu care a venit în atingere. Iar noi, văzînd cum se împlinesc unul după altul toate evenimentele, prezise de El mai înainte, că Evanghelia s-a propovăduit în toată lumea, că ucenicii Lui au plecat să-I propovăduiască învățătura la toate neamurile¹⁴¹ și, pe deasupra, văzînd și osîndirea lor în fața dregătorilor și a regilor fără alt motiv decît cel al propovăduirii lor, ne-am umplut și de admirație față de El, și zilnic ne întărim credința în El. Dar nu știu pe ce mărturii mai puternice și mai grăitoare și-ar putea întemeia Celsus spusele sale, decît, poate, pe faptul că n-a înțeles că Cuvîntul lui Dumnezeu S-a făcut om ; pe semne, el ar fi vrut ca Iisus să nu aibă în El nimic omenesc, pentru ca să nu poată fi luat de oameni drept

139. O idee similară a exprimat-o Origen și în *C. Cels* I, 24 ; în ea se resimte limbaj aristotelic.

140. Diogene Laertios, *Viețile...*, VI, 23, 87 ; IX, 36 a lui Origen Cf. II, 13.

141. *Marcu* 13, 10.

model de cum trebuie îndurată suferința. Dar, poate că ceea ce-i pare lui Celsus mai de condamnat și de criticat în viața lui Iisus e că privește suferința ca cea mai mare dintre nenorociri, iar plăcerea ca binele desăvârșit¹⁴², ceea ce nu acceptă nici unul din filosofii care cred într-o Providență și care văd în curaj o virtute, întocmai ca și în statornicie și în mărinimie¹⁴³. Drept aceea, prin suferințele pe care le-a îndurat, Iisus n-a făcut de ris credința în persoana Lui, ci mai curînd a întărit-o în cei care apreciază curajul și în cei care au învățat că fericirea adevărată și efectivă n-o găsim deplin pe pămînt, ci în ceea ce numim noi «veacul ce va să fie»¹⁴⁴, pe cînd în viața din «acest veac»¹⁴⁵ este complexită mai mult de nenorociri, iar pentru suflet este prima și cea mai grea luptă.

XLIII

După aceea Celsus zice : «Nu cumva vreți să spuneți că, după ce nu a fost în stare să convingă pe cei de aici, Iisus S-a coborît la iad ca să-i convingă și pe cei de acolo ?». Cu voia ori fără voia lui, noi spunem că încă pe cînd se afla în trup, Iisus a ajuns să convingă un mare număr de oameni că motivul pentru care a fost osîndit a fost faptul că învățătura Lui s-a răspîndit prea mult. Iar odată eliberat din trup, sufletul Lui s-a dus «să stea de vorbă» cu celelalte suflete fără de trupuri, convertind pe unele din ele, și anume pe cele care doriseră acest lucru sau pe care El le-a vrut și care erau pregătite în acest sens pentru motive pe care numai El le știa¹⁴⁶.

XLIV

Și apoi, nu știu din ce pricină, Celsus rostește dintr-odată următoarea nerozie : «Dacă ați scorni tot felul de pretexte absurde ca să vă scuzați, în chip ridicol, față de greșelile ce le-ați făcut, crezînd că în felul acesta v-ați justifica, ce îi împiedică pe toți ceilalți care au fost osîndiți și au pierit în chip și mai rușinos, să creadă că ei sînt vestitori și mai vrednici și mai dumnezeiești decît Iisus ?». Dar e limpede și clar pentru oricine că în suferințe, despre care ni se istorisește, Iisus nu poate fi asemănat nicicum cu cei care au pierit în chip mai rușinos, de pildă, din cauza vrăjitoriei sau din oricare altă vină, căci nimeni nu poate aduce dovada că prin acțiuni vrăjitorești s-ar fi convertit sufle-

142. Mărturisire de credință.

143. Avem aici o clasificare a virtuților cardinale sau morale așa cum le recomandau stoicii sau Platon (*Banchetul* 196 d. : înțelepciune, bărbăție, curaj, cumpătate, trad. rom. C. Papacostea, București, 1968, p. 274).

144. *Matei* 12, 32.

145. *Gal.* 1, 4.

146. Clement Al., *Stromatele* VI, 64, 4.

tele oamenilor din mulțimea păcatelor care au năpădit din adîncul patimilor.

Dar iudeul lui Celsus nu se rușinează să asemene pe Iisus chiar și cu tîlharii, atunci cînd scrie : «*Cu aceeași nerușinare am putea asemăna pe Iisus cu un tîlhar sau ucigaș condamnat la chinuri, cu toate că El nu era tîlhar sau ucigaș, ci un dumnezeu care a prezis aderenților Lui chinurile pe care avea să le sufere*». Or, trebuie subliniat, mai întîi de toate, că noi nu credem în Iisus pentru că El și-a prezis felul suferinței, ca și cum am mărturisi deschis și cu îndrăzneală că în acest scop ne-a fost trimis El de la Dumnezeu. Pe de altă parte, însă, spunem că și asemănarea cu un tîlhar ne-a fost vestită cumva tot prin Evanghelie, întrucît și «*cu cei fărădelege a fost socotit*»¹⁴⁷ din pricina răufăcătorilor, care au preferat să fie eliberat un tîlhar, care «*în răzvrătire săvîrșise ucidere*»¹⁴⁸, iar Iisus să fie răstignit, așa cum știm că a fost răstignit între doi tîlhari. Mai mult, în persoana adevăraților Lui ucenici, care sînt martori că lucrurile s-au petrecut așa, Iisus este răstignit, fără încetare, de atunci încoace¹⁴⁹, fiind pus în rîndul tîlharilor și suferind din partea oamenilor aceeași condamnare ca și ei. Față de acestea noi răspundem : în măsura în care există o asemănare între tîlhari și cei care pentru credința lor în Creator, pe care vor s-o păstreze întreagă și curată, așa cum i-a învățat Iisus, acceptă tot felul de batjocuri și de ucideri, e limpede că Celsus nu are nici un motiv să asemene cu o căpetenie de tîlhari pe Iisus, părintele unei astfel de învățături. Atît Iisus Cel ce moare pentru mîntuirea tuturor cît și cei care îndură aceste suferințe pentru credința lor — singurii dintre oameni care sînt prizonieri pentru chipul în care cred că trebuie să cinstească pe Dumnezeu — sînt dați morții pe nedrept. Oricum, osîndirea lui Iisus s-a făcut cu multă fărădelege !

XLV

Notează, apoi, cu cită ușurință se vorbește despre ucenicii care L-au însoțit pe Iisus : «*Tovarășii Lui de viață, care-I ascultaseră predicile și-L socoteau învățătorul lor, cînd L-au văzut chinuit și gata să moară, n-au vrut să moară și ei împreună cu El și nici de dragul Lui, ci — departe de a se învoi la așa ceva și departe de a disprețui chinurile — ei au tăgăduit că ar fi ucenicii Lui. Iar voi vă găsiți de acum gata să muriți de dragul Lui !*». Se vede, așadar, că pentru ca să ne poată de-

147. *Isaia* 53, 15 ; *Marcu* 15, 28.

148. *Marcu* 15, 17.

149. Idee pe care a susținut-o și în paragraful nr. 2 al prefetei acestei lucrări.

făima, Celsus dă crezare istorisirii evanghelice, în care se vorbește despre slăbiciunile ucenicilor lui Iisus pe când erau încă începători și nestatornici, în schimb nu spune că mai târziu ei și-au îndreptat greșelile și au avut curaj să facă mărturie publică¹⁵⁰ în fața iudeilor, apoi să îndure suferințe nenumărate și la urmă chiar să moară de dragul învățaturii lui Iisus. El n-a vrut nici să audă de prezicerea pe care Iisus a făcut-o lui Petru : «când vei îmbătrâni, vei întinde mâinile tale și altul te va încinge și te va duce unde tu nu voiești»¹⁵¹, după care Scriptura adaugă «aceasta a zis-o cu ce moarte va preamări (Petru) pe Dumnezeu». Tot așa nu ține seama nici de moartea prin sabie, în timpul lui Irod și tot pentru credința în Hristos, a lui Iacob, fratele lui Ioan, apostol și frate de apostol, și nu amintește de isprăvile lui Petru și ale altor apostoli în îndrăzneala lor de a propovădui Evanghelia, în care scop toți au plecat din sinedriu, după biciuire, «bucurându-se că s-au învrednicit, pentru numele Domnului, să sufere ocară»¹⁵², aceasta întrecând cu mult ceea ce elinii istorisesc despre suferința și curajul filosofilor. Așadar, încă de la început s-a impus ca o trăsătură dominantă a celor care primiseră învățătura lui Hristos : pe de o parte, să disprețuiască viața pe care o duceau oamenii de pînă atunci, iar pe de altă parte, să se nevoiască a duce o viață asemănătoare cu cea a lui Dumnezeu.

XLVI

Și cum să nu fie minciună ceea ce spune mai departe iudeul lui Celsus : «Cît timp a fost în viață, Iisus n-a cîștigat decît vreo 10 pescari din cei mai nevoiași, și nici dintre aceștia pe toți»¹⁵³. Or, e lucru stabilit și recunoscut, chiar și de iudei, că n-a cîștigat numai 10 oameni, nici numai 100 sau 1000, ci mult mai mulți, o dată 5000, altă dată 4000¹⁵⁴, și l-a cîștigat în așa fel încît s-au dus după El pînă în pustiuri, singurele locuri în care încăpea mulțimea atât de mare a celor care crezuseră în Dumnezeu prin Iisus Hristos, și unde nu le-a ținut numai cuvîntări, ci le-a săvîrșit și minuni. Învinuirile repetate aduse de Celsus mă silesc și pe mine să fac la fel, pentru că mă gîndesc să nu rămîn dator la nici unul din atacurile lui. Iată, de pildă, ce învinuire ne mai aduce în scrierea sa : «Dacă atîta vreme cît a trăit, Iisus n-a putut convinge pe nimeni, nu-i oare cu totul absurd ca, după ce a murit El să ajungă alții să convertească mulțimi oricît de mari?». Ca să pară consecvent în

150. Fapte 4, 13.

151. Ioan 21, 18—19.

152. Fapte 5, 41.

153. Acuză cunoscută : I, 62.

154. Matei 14, 21 ; 15, 38.

cugetare, Celsus ar fi trebuit să spună : dacă îndată după moartea Lui, nu numai cei ce au dorința, ci și cei care pe lângă dorință au și puterea să facă atât de multe convertiri, atunci ne mai putem oare îndoi că printr-o și mai mare putere a cuvîntului și a minunilor Lui și-a cîștigat Iisus un număr și mai mare de aderenți ?.

XLVII

Și iată încă o întrebare a lui Celsus, care ne silește să-i dăm și răspunsul. El întreabă : «*Care este temeiul rațional care v-a făcut să credeți că Iisus este Fiul lui Dumnezeu ?*». Formulată în felul acesta, întrebarea își primește răspunsul : «*Acest motiv era convingerea noastră că El a îndurat astfel de suferințe ca să nimicească pe urzitorul răutății*». Sînt mii de alte răspunsuri, dintre care, însă, pînă aici, eu n-am expus decît un număr foarte mic ; cu ajutorul lui Dumnezeu voi arăta și altele nu numai în răspunsul pe care-l dăm aici la pretinsul «*Discurs adevărat*» al lui Celsus, ci și în multe alte lucrări. Și, ca și cum am fi dat deja răspunsul că noi de aceea credem că El e Fiul lui Dumnezeu pentru că a știut să îndure suferința, Celsus ne aruncă altă întrebare : «*Dar ce ? n-au fost și alți osîndiți la chinuri, ba încă la unele și mai de ocară ?*». În realitate, Celsus tratează aici credința noastră cu disprețul și cu dușmănia cea mai josnică, închipuindu-și că în urma faptului că Iisus a fost răstignit, s-ar putea trage concluzia că noi ne închinăm la toți răstigniții !

XLVIII

Neputincios să privească în față minunile lui Iisus, așa cum ni le-a istorisit Scriptura, Celsus le înjosește socotindu-le simple vrăjitorii, ceea ce noi am combătut pe cît ne-am priceput¹⁵⁵. E drept că se și prefăce a admite răspunsul nostru : «*Noi l-am crezut Fiul lui Dumnezeu pentru că a vindecat șchiopi și orbi*» adăugînd apoi «*și ceea ce ziceți voi : a înviat chiar și morți*». Or, întrucît a vindecat șchiopi și orbi, noi credem că într-adevăr El a fost Mesia și Fiul lui Dumnezeu, pentru că și la prooroci este scris : «*Atunci se vor deschide ochii celor orbi și urechile celor surzi vor auzi ; atunci va sări șchiopul ca cerbul*»¹⁵⁶. Iar că a înviat și morți, fapt pe care autorii Evangheliilor nu l-au putut inventa, se explică în felul următor : Dacă Scriptura ar fi o născocire, atunci cum s-ar justifica mulțimea celor înviați după petrecerea lor timp mai îndelungat în morminte ? Iar ca să arătăm că aici nu este vorba de nici o născocire, să amintim cîteva cazuri : mai

155. I, 6 ; 68 ; II, 32.

156. *Isaia* 35, 5—6.

Întîi cazul filicei marelui sinagogii (Iair), cînd Iisus a rostit în chip straniu aceste cuvînte : «n-a murit, ci doarme»¹⁵⁷, ceea ce, desigur, n-ar trebui să zicem despre toți morții ; în al doilea rînd avem cazul fiului unic al unei văduve, pe care «făcîndu-i-se milă»¹⁵⁸ l-a înviat după ce a cerut celor ce-l duceau să se oprească ; iar în al treilea rînd, e vorba de Lazăr cel înviat din groapă după patru zile¹⁵⁹.

Cît despre cei care cunosc lucrurile mai bine, și îndeosebi iudeului, le vom spune : «mulți leproși erau în Israel în zilele proorocului Elisei, dar nici unul dintre ei nu s-a curățat decît Neeman sirianul», «și multe văduve erau în zilele lui Ilie în Israel» și la nici una dintre ele n-a fost trimis Ilie, decît la Sarepta Sidonului, la o femeie văduvă¹⁶⁰, pe care a învrednicit-o, după hotărîrea dumnezeiască, de minunea pe care proorocul a săvîrșit-o cu piinile¹⁶¹. Tot așa mulți morți erau în zilele lui Iisus, dar numai pe cîtiva i-a socotit Cuvîntul divin vrednici să-i învieze. S-au făcut toate acestea pentru ca minunile Mîntuitorului să fie nu numai simbolurile unor anumite adevăruri¹⁶², ci pentru ca ele să atragă mulțimile oamenilor spre minunata învățătură a Evangheliei.

Și aș mai adăuga că, potrivit făgăduinței lui Iisus¹⁶³, ucenicii au săvîrșit și ei fapte și mai mari decît minunile pe care le-a făcut Iisus, căci mereu se deschid ochii celor orbi duhovnicește și urechile oamenilor surzi față de virtute, ascultă cu sete învățăturile despre Dumnezeu și despre viața cea fericită din preajma Lui. În plus, mulți din cei care șchiopătau altădată, ceea ce Scriptura numește «omul dinlăuntru», acum s-au vindecat prin învățătură, «sărind», nu în sens propriu, ci «ca cerbul» ; animalul de care se feresc șerpii¹⁶⁴, fiind imunizat împotriva oricărui venin al viperelor. Da, acești șchiopi vindecați primesc de la Iisus puterea de a putea călca în drumul lor, altădată clătinat, «peste șerpii și peste scorpiile» păcatului, cu un cuvînt «peste toată puterea vrăjmașului»¹⁶⁵, fără să pătească nici un rău, căci și ei au fost imunizați contra oricărui rău și venin diavolesc.

157. Luca 8, 52.

158. Luca 7, 11—17.

159. Ioan 11, 38—44.

160. Luca 4, 25—27.

161. III Regi 17, 11—16.

162. Despre valoarea pedagogică a minunilor așa cum o vede Origen, a se vedea M. Harl, *La fonction révélatrice du Verbe incarné*, Paris, 1958, p. 246—247.

163. Ioan 14, 12.

164. A se vedea și *Omilia XVIII, 9 la Ieremia* : Origen, *Scrieri alese I*, 448—449.

165. Luca 10, 19.

XLIX

Iisus n-a venit, în primul rând, să dezbare pe ucenici de legăturile cu vrăjitorii, care se leagă să facă minuni pe orice cale — dealtfel ucenicii nu aveau nevoie de un astfel de avertisment — și de legătura cu cei care se laudau că ei sînt Hristosul lui Dumnezeu și care se sileau să atragă la ei prin înșelăciuni pe ucenicii lui Iisus, căci spune Scriptura : «Atunci de vă va zice cineva : Iată Mesia este aici sau dincolo, să nu-i credeți ; căci se vor ridica hristoși mincinoși și vor da semne mari și chiar minuni, ca să amăgească, de va fi cu puțință, și pe cei aleși. Iată, v-am spus de mai înainte. Deci, de vă vor zice : Iată este în pustie, să nu ieșiți ; iată, este în cămări, să nu credeți, căci precum fulgerul iese de la răsărit și se arată pînă la apus, tot așa va fi și venirea Fiului Omului»¹⁶⁶. Și în alt loc : «Mulți îmi vor zice în ziua aceea : Doamne, Doamne, au nu în numele Tău am proorocit și nu în numele Tău am scos demoni și nu în numele Tău multe minuni am făcut ? Și atunci voi mărturisi lor : niciodată nu v-am cunoscut pe voi. Depărtați-vă de la Mine cei ce lucrați fărădelegea»¹⁶⁷.

Dar în dorința lui de a asemăna minunile lui Iisus cu vrăjitoriile omenesti¹⁶⁸ Celsus mai declară literal : «O ! voi lumină și adevăr ! cît de mare e puterea voastră ! Cu glasul lui propriu, Iisus vestește pe față — chiar Scripturile voastre spun acest lucru — că vor veni la voi și alții, folosindu-se de astfel de minuni, oameni răi și vrăjitori. Unuia dintre aceștia îi dă și numele : Satan, viclean și dibaci în executarea acestui fel de vrăji uimitoare. Iisus nu tăgăduiește că în lucrarea vrăjitoarească n-ar fi nimic dumnezeiesc, în schimb zice că ea se datorește duhului celui rău. Forțat de puterea adevărului, El a dat chiar pe față comportarea acestora, dar pe a Lui și-a apărât-o. Ce nebunie mai mare decît aceea ca, pentru unele și aceleași acțiuni, pe unul să-l crezi Dumnezeu, iar pe alții să-i socoți vrăjitori ? De ce trebuie să vezi în ceilalți mai curînd decît în acesta, oameni răi, cît timp, cum recunoaște chiar și Iisus, aceste fapte nu sînt notele caracteristice ale divinității, ci ale oamenilor înșelători și foarte răi ?». Ia aminte cu cîtă perfidie vorbește aici Celsus despre Evanghelie : ceea ce spune Iisus despre cei care fac semne și minuni se deosebește cu totul de ceea ce afirmă iudeul lui Celsus. Desigur că dacă Iisus ar fi avertizat deschis pe ucenici să fie atenți față de cei care făgăduiesc minuni, fără să adauge de ce-i face atenți, poate c-ar fi dat de bănuit iudeului. Dar oamenii de care Iisus

166. Matei 24, 23—27.

167. Matei 7, 22—23.

168. Celsus caută să denigreze și minunile Mîntuitorului, pe care de altfel îl numește «fals Mesia», C. Cels, I, 6 ; VI, 42.

vrea să ne ferim mărturisesc că ei sînt Hristosul, lucru pe care vrăjitorii nu-l fac. El ne mai spune că în numele lui Iisus unii oameni nelegiuți vor săvîrși chiar minuni și vor scoate demoni ¹⁶⁹. Din clipa aceea, dacă putem spune așa, a fost îndepărtată de la oamenii aceia orice vrăjitorie și orice bănuială și s-a asigurat puterea dumnezeiască a lui Hristos și aceea a ucenicilor Lui. De aceea cei care se foloseau de numele Lui erau în stare ca prin lucrarea nu știu cărei puteri să pretindă că ei sînt Hristos și dădea numai impresia că săvîrșesc fapte asemănătoare celor săvîrșite de Hristos, pe cînd în realitate săvîrșeau numai în chip aparent fapte asemănătoare cu ale ucenicilor celor adevărați.

L

În Epistola a II-a către Tesaloniceni vestește și Pavel în ce fel se va arăta cîndva «omul nelegiurii», fiul pierzării, potrivnicul, care «se înalță mai presus de tot ce se numește Dumnezeu sau se cinstește cu închinare, așa încît să se așeze el în templul lui Dumnezeu, dîndu-se pe sine drept Dumnezeu». Și mai încolo le repetă tesalonicenilor : «Și acum știți ce-l oprește ca să nu se arate decît la vremea lui. Pentru că taina fărădelegii se și lucrează, pînă cînd cel care o împiedică va fi dat la o parte. Și atunci se va arăta cel fără de lege, pe care Domnul Iisus îl va ucide cu suflarea gurii Sale și-l va nimici cu strălucirea venirii Sale. Iar venirea aceluia va fi prin lucrarea lui satan, însoțită de tot felul de puteri și de semne și de minuni mincinoase și de amăgiri nelegiuite, pentru fiii pierzării, fiindcă n-au primit iubirea adevărului, ca ei să se mîntuiască. Pentru aceea, Dumnezeu le trimite o lucrare de amăgire, ca ei să creadă minciunii, ca să cadă sub osîndă toți cei ce n-au crezut adevărul, ci le-a plăcut nedreptatea» ¹⁷⁰.

Să ne spună dar, cineva, ce anume ne poate face să bănuim din cuvintele Evangheliei ori ale Apostolului că s-ar fi amintit în aceste cuvinte ceva despre vrăjitorie ! Și oricine ar dori acest lucru va putea găsi în această privință și proorocia lui Daniel despre antihrist ¹⁷¹. Dar Celsus falsifică și sucește cuvintele lui Iisus, căci Acesta niciodată n-a zis, cum ne dă Celsus să înțelegem, că «ar fi venit alții care ar fi săvîrșit minuni asemănătoare cu ale lui Iisus», ci că aceia erau oameni răi și înșelători. Pe cît se deosebește puterea vrăjitorilor egipteni de puterea minunată care lucra în Moise — căci finalul a arătat că acțiunile egiptenilor erau vrăjitorii, pe cînd cele ale lui Moise erau lucrări dumnezeiești — tot așa și faptele lui antihrist și ale celor care pretind că să-

169. *Matel.* 7, 22.

170. *II Tes.* 2, 1—12.

171. *Deut.* 7, 23—26.

vîrşesc minuni, ca şi ucenicii lui Iisus, sînt caracterizate ca «semne şi minuni mîncinoase de amăgiri nelegiuite pentru filii pierzării», pe cînd lucrările lui Hristos şi cele ale ucenicilor Lui, dimpotrivă, au drept rod nu amăgirea, ci mîntuirea sufletelor. Ce om cuminte poate susţine, dar, că viaţa virtuoaasă, care face să scadă din zi în zi tot mai mult numărul faptelor rele, izvorăşte dintr-o amăgire ?

LI

Totuşi, ceva clar în Scriptură a văzut şi Celsus, şi anume : «Iisus a spus că un oarecare satan ar fi dibaci în a-i imita faptele», dar se grăbeşte puţin cînd trage de aici concluzia că prin aceasta Iisus ar recunoaşte că n-ar tăgădui cu totul caracterul divin al acestei fapte, ci ar atribui-o doar oamenilor răi. Ar însemna să strîngi în aceeaşi categorie lucruri diferite. După cum lupul nu-i din aceeaşi specie cu cîinele, cu toate că forma corpului şi a urletului se poate asemăna, şi după cum porumbelul sălbatic nu-i nici el ca cel domestic (deşi seamănă), tot aşa o lucrare a puterii lui Dumnezeu n-are nimic comun cu ceea ce izvorăşte din vrăjitorie.

Dar să mai aducem încă o dovadă şi să arătăm cît de răutăcioase sînt afirmaţiile lui Celsus : cum crede el că este posibil ca duhurile rele să săvîrşescă minuni cu ajutorul vrăjilor, iar firea dumnezeiască şi pronietoare să nu poată săvîrşi nici una ? Este viaţa omenească chiar atît de copleşită de rele încît nu mai este nici un locşor pentru cele bune ? Iată care e părerea mea : după cum, din capul locului, trebuie admis că acolo unde se presupune un rău de acelaşi fel ca şi binele, acolo, în chip necesar, există alături de el şi un bine¹⁷², tot aşa, şi cînd avem în vedere fapte săvîrşite prin vrăji, trebuie să existe şi din acelea care se datoresc lucrării dumnezeieşti. Aşadar, pe baza acestui principiu, putem elimina cele două părţi ale afirmaţiei şi putem afirma una din două : ori că nici una nici alta nu se realizează, ori că, admitînd răul, trebuie să admiţi şi binele. În schimb, dacă admiţi numai efectele vrăjitoriei şi tăgăduieşti pe cele ale puterii dumnezeieşti, înseamnă că admiţi că există sofisme şi argumente valabile în afară de adevăr, cu toate că ele îţi dau impresia că îl admiţi, dar că adevărul şi dialectica străină de sofisme n-au nici un drept printre oameni.

Dacă admitem că există magie şi vrăjitorie executată de demoni răi¹⁷³, fermecaţi de chemările speciale şi atente la invitările vrăjitorilor,

172. Principiul implicării contrariilor se întîlneşte la mulţi cugetători elini, în deosebi la Heraclit. Dar şi la Platon, de ex. *Fedon*, ed. Papacostea, p. 337.

173. După Celsus şi în general după elini demonii sînt fiinţe intermediare între Dumnezeu şi om, pe cînd după Origen demonii sînt duhuri rele, căzute din har.

atunci trebuie să existe printre oameni și efecte ale unei puteri dumnezeiești. În cazul acesta, de ce să nu examinăm cu grijă pe cei ce pretind că săvârșesc minuni și să vedem dacă viața lor, deprinderile lor, rezultatele acestor minuni strică oamenilor ori îi fac mai buni? Nu-i nici o greutate să constați cine săvârșește asemenea fapte cu ajutorul duhurilor rele, prin evocări și prin acțiuni magice, și cine stă pe teren sfânt și curat¹⁷⁴, săvârșind astfel de fapte în unire cu sufletul și cu Duhul și, după câte cred eu, în unire și cu trupul, dacă el e împreunat cu Dumnezeu și e plin de Duh Sfânt pentru mântuirea oamenilor, și cu scopul de a-i aduce la credința în Dumnezeul adevărat. Din clipa în care am admis că în cazul minunilor trebuie procedat fără prejudecăți, cine anume le săvârșește cu intenție bună și cine cu intenție rea, pentru ca să nu le admirăm pe toate ca lucrări ale puterii divine și ca să le acceptăm și să le tratăm cu dispreț pe toate fără deosebire, ei bine, nu-i oare mai limpede decât lumina soarelui că Moise și Iisus au săvârșit minunile prin puterea dumnezeiască, așa cum o descrie și Scriptura, pentru că popoare întregi datorează existența și continuitatea lor tocmai acestor semne? Și aceasta întrucât, la urma urmei, răutatea și înșelăciunea vrăjitoarească n-ar fi fost în stare să creeze un întreg popor, care nu se leapădă numai de chipuri cioplite și de idoli cinstiți de alte popoare, ci și de închinarea la orice ființe create, înălțându-se pînă la Dumnezeu, principiul necreat al întregii lumi.

LII

Iar fiindcă, de astă dată, un iudeu este cel în gura căruia pune Celsus cuvintele acestea, îi vom adresa lui întrebarea: amice, după ce vezi tu acțiunea unei puteri dumnezeiești în minunile pe care, după cum spun Scripturile, știi și tu că au fost săvârșite de Moise? De ce-ți dai osteneala să le aperi împotriva celor care le defaimă și le pun pe aceeași treaptă cu cele săvârșite de vrăjitorii egipteni cu ajutorul magiei, în timp ce în minunile pe care le-a săvârșit Iisus, în a Cărui existență — și tu trebuie s-o recunoști — nu vrei să vezi nimic dumnezeiesc? Cum poți să înveți așa ceva tocmai de la egipteni, dușmanii tăi? Dacă scopul minunilor săvârșite de Moise, anume întemeierea și formarea acestui întreg popor, sprijină dovada că puterea lui Dumnezeu este cea care a lucrat prin Moise, nu trebuie crezut oare acest adevăr încă și mai mult în cazul lui Iisus, ale Cărui fapte sînt mai mărețe decât cele ale lui Moise? Căci poporul lui Moise, rămășița lui Avraam, pe care l-a condus el la ieșirea din Egipt, a fost paznicul zelos al

¹⁷⁴ *Ieș.* 7, 8.

tălerii împrejur și al celorlalte sfinte îndrumări, pe care părintele le transmisese fiului încă din zilele lui Avraam și le păzea și pe când Moise s-a pus în fruntea lui, la ieșirea din Egipt, dându-i poruncile dumnezeiești pe care tu le contești. În schimb, Iisus a săvârșit ceva mai important, căci pe temelia vechilor așezăminte, ale obiceiurilor și învățăturilor moștenite, în care au crescut toți, El a ridicat zidirea nouă a legii evanghelice. Iar dacă Moise avea nevoie de minunile pe care le-a săvârșit, așa cum ne relatează Scripturile, nu numai pentru ca să fie crezut de bătrînii poporului, ci de poporul însuși, atunci de ce nu va fi trebuit să aibă nevoie de astfel de minuni și Iisus, în fața unui popor care se învățase să ceară semne și minuni, El ale Cărui minuni întreceau pe ale lui Moise prin mărime și prin caracter dumnezeiesc, și care s-au dovedit lucrătoare tocmai prin aceea că erau condamnate ca scorniri și închipuiri omeneste, care aveau valoare doar pentru iudei, dar care lăsau să se întrevadă că Cel care învăța și săvârșea astfel de lucrări era mai mare și decît proorocii? Și oare nu se cădea să stea și mai presus decît proorocii Cel pe Care proorocii Îl vestesc ca fiind Hristos și Mîntuitorul neamului omenesc?

LIII

Dar toate defăimările iudeului lui Celsus împotriva celor ce cred în Iisus se pot întoarce tot așa de bine în învinuiri și împotriva lui Moise, căci dacă pentru Celsus, Iisus este doar un înșelător, atunci tot înșelător este și Moise, căci nefiind deosebire între vrăjitoria lui Iisus și cea a lui Moise, învinuirile împotriva unuia se potrivesc și împotriva celuilalt. De exemplu, iudeul lui Celsus spune în legătură cu Hristos: «Oh! ce tare e lumina adevărului! Cu glasul Său propriu El vestește pe față, cum recunosc chiar scripturile voastre, vor veni la voi alții și vor face aceleași minuni, dar ei nu sînt decît «oameni răi și vrăjitori». Despre Moise, unul care nu crede în minunile lui, fie că ar fi el din Egipt, fie de oriunde, ar putea spune: «Oh! ce mai lumină și ce mai adevăr! Cu propria lui gură, Moise vestește și el deschis, cum mărturisesc chiar scripturile voastre, că și la voi vor veni și alții folosindu-se de același fel de minuni, niște oameni răi și vrăjitori», căci scris este în legea voastră: «De se va ridica în mijlocul tău prooroc sau văzător de vise și va face înaintea ta semne și minuni și se va împlini semnul și minunea aceea, de care ți-a grăit el și-ți va zice atunci: să mergem după alți dumnezei, pe care tu nu-i știi, și să le slujim aceluia, să nu ascultați cuvintele proorocului aceluia sau ale celui văzător de vise, că prin aceasta vă ispitește Domnul Dumnezeuul vostru din toată inima

voastră și din tot sufletul vostru»¹⁷⁵. Și iată în ce chip îl mai ocărăsc pe Iisus : «El amintește cu numele pe unul oarecare pe care-l cheamă satan, viclean în a întoarce pe dos aceste minuni». Celălalt va zice lucruri similare și despre Moise : «și el se gîndește la un prooroc mincinos, văzător de vise și dibaci în a imita și el acest fel de minuni», căci după cum va zice și iudeul lui Celsus despre Iisus : «el nu tăgăduiește cu totul că ar exista în ei ceva dumnezeiesc, în schimb vede în ele lucrarea unor oameni răi», tot așa va spune și despre afirmația următoare : «constrîns de puterea adevărului, Moise a dat pe față, în același timp, atitudinea altora, dar pe a sa proprie a apărât-o». Iar cînd iudeul declară : «nu-i oare o argumentare greșită să tragi concluzii din aceleași lucrări, cum că una are însușiri dumnezeiești, iar celelalte sînt pure vrăjitorii ? — atunci s-ar putea răspunde : «nu-i oare o argumentare tot așa de greșită să tragi concluzia din aceleași lucrări despre calitatea de prooroc și de slujitor a lui Dumnezeu la unul și despre dovadă de vrăjitorie la ceilalți ?».

Dar mergînd mai departe cu învinuirile, Celsus mai adaugă încă una la cele spuse : «De ce, dar, trebuie să credem că acțiunile unora ar fi numai decît rele, cîtă vreme însuși Iisus nu are 'prea bună' părere despre lucrarea Sa ?» Și încă : «De ce, în urma acestor lucrări, trebuie să credem în răutatea oamenilor în care Moise ne oprește să credem cu toată îngrămădirea de semne și de minuni, și de ce să nu credem mai curînd în răutatea lui Moise, atunci cînd acesta atacă pe ceilalți pentru semnele și minunile lor ?» Astfel Celsus își umflă mereu dosarul argumentărilor, ca să-ți dea impresia că este tot mai cuprinzător : «De fapt, așa cum recunoaște și Iisus, zice el, lucrările acestea nu sînt semne ale unei puteri dumnezeiești, ci ale unor oameni înșelători și foarte răi». Cine e «același» ? Tu, iudeule, spui că acesta e Iisus ; dar cel ce te acuză și pe tine, ca supus acelorași critici, va raporta acest lucru și la Moise însuși.

LIV

După acestea, ca să-și mențină intenția de la început, iudeul lui Celsus se adresează, în legătură cu noi, creștinilor recrutați din rîndul lor : «Ce motive v-a întors spre El ? nu cumva proorocia Lui că va învia din morți ?» Dar, ca și învinuirea anterioară, și aceasta poate fi adusă în legătură cu Moise în felul următor : ce v-a atras spre Iisus dacă nu cumva ceea ce este scris despre moartea lui Moise «și a murit Moise, robul lui Dumnezeu, acolo, în pămîntul Moabului, după cuvîntul Dom-

¹⁷⁵ Deut. 13, 1-3.

nului ; și a fost îngropat în vale, în pământul Moabului, după cuvîntul Domnului, în fața Betleorului, dar nimeni nu știe mormîntul lui nici pînă în ziua de astăzi»¹⁷⁶. Or, dacă iudeul nostru învinuiește pe Iisus că a prezis că după moarte El va învia, la această observație se va răspunde, folosind același procedeu, pentru Moise : Moise a scris în Deuteronomul al cărui autor este că «nimeni nu știe mormîntul lui nici pînă în ziua de astăzi» tocmai pentru ca să se preamărească mărirea mormîntului care ar fi necunoscut de neamul omenesc.

LV

Și iudeul continuă, apoi, cuvîntul său către cei ce s-au creștinat : «*Ei bine ! să credem cele ce vi s-au spus ! Dar cîți alții nu se folosesc de astfel de povești încîntătoare ca să-și convingă ascultătorii naivi și să tragă folos din această ademenire. Se spune că așa a fost cazul cu Zalmoxe din Sciția, sclavul lui Pitagora¹⁷⁷, apoi al lui Pitagora însuși în Italia¹⁷⁸, și, în fine, al lui Rampsiniti în Egipt¹⁷⁹, care, după legendă, a jucat zaruri cu zeița Ceres în infern și a fost dăruit de ea cu o batistă dantelată cu aur. Tot așa și Orfeu la odrizi, Protesilas în Tesalia, Heracle la Tenara și Tezeu. Dar ceea ce trebuie cercetat e dacă într-adevăr a înviat vreodată cu trupul său vreun om care a murit. Oare nu trebuie să ne gîndim mai curînd că aventurile altora sînt la vedere doar simple mituri ? ori sînteți de părere că sînt numai povești și poezie ceea ce se vorbește de alții, dar de voi a fost plăsmuit ca sfîrșit al unei drame în chip frumos și ademenitor, cum a fost și strigătul Lui (Iisus) pe cruce cînd Și-a dat sufletul, cînd s-a cutremurat pămîntul și s-a întunecat soarele ? Ori voi afirmați că atîta timp cît a fost în viață, Iisus nu s-a putut ajuta pe El însuși, dar după moarte a înviat, arătîndu-Și semnele rănilor și urmele cuielor în palmă. Dar cine a văzut așa ceva ? O femeie exaltată, ziceți voi, și poate încă o altă persoană, victimă și ea a unei vrăji asemănătoare, fie că, în urma unei anumite dispoziții, va fi avut un vis și de dragul dorinții, în credința sa rătăcită, va fi avut o arătare imaginară, cum s-a mai întîmplat la mulți alții, fie că mai curînd a vrut să impresioneze judecata altora printr-o astfel de istorisire*

176. Deut. 34, 5—6.

177. Despre legenda lui Zalmoxis a se vedea Herodot, *Istoria*, III, 95. M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 38 ș.u.

178. Dlog. Laertios, *op. cit.*, VII, 41.

179. Herodot, *op. cit.*, II, 122.

*fantastică și astfel prin această înșelăciune să deschidă drum și altor șarlatani»*¹⁸⁰.

Pentru că avem de a face cu un iudeu care spune aceste lucruri vom folosi și noi, întru apărarea lui Iisus al nostru, argumentul de care s-a folosit El întru apărarea lui Moise : cîți alții se folosesc de astfel de povestiri minunate, cum a făcut Moise, ca să-și convingă ascultătorii naivi și să tragă folos pe urma amăgirii lui ? Faptul că ați amintit de Zalmoxe, de Pitagora și de legendele lor uimitoare, s-ar potrivi mai curînd unuia care nu crede în Moise, decît unui iudeu, pe care desigur că nu-l interesează miturile elinilor. Pînă și egipteanul, neîncrezător în minunile lui Moise, ar cita poate exemplul lui Rampsinite, zicînd : istoria coborîrii în iad, a jocului cu zaruri cu zeița Demetra, a batistei brodate cu aur, din care să se dovedească coborîrea lui în iad și întoarcerea de acolo, toate acestea sînt mult mai probabile decît cea scrisă despre Moise care «a intrat în negura, unde era Dumnezeu»¹⁸¹ și care, singur s-a apropiat de Dumnezeu, iar altul nu, după cum scrie : «numai Moise singur să se apropie, iar ceilalți să nu se apropie»¹⁸².

Așadar, noi, ucenicii lui Iisus, vom spune iudeului care afirmă acestea : iubite amice, care defăimezi atît de mult credința noastră în Iisus, gîndește-te cum te vei apăra împotriva egiptenilor și a elinilor, și cum le vei vorbi. Ce vei face cînd aceia vor acuza pe Moise tocmai cu ceea ce tu l-ai acuzat pe Iisus ? Și oricît de mult te-ai luptat să aperi pe Moise, așa cum dealtfel această apărare se și poate face în chip limpede, să știi că, vrînd-nevrînd, ceea ce ai adus în apărarea lui Moise va fi o dovadă și mai dumnezeiască pentru Iisus decît pentru Moise.

LVI

Iar pentru că așa-zisa istorie a eroilor coboriți în infern și reveniți de acolo este doar o plăsmuire și o nălucire, după cum ne-o spune însuși iudeul lui Celsus, afirmînd că o vreme îndelungată ei au rămas nevăzuți și retrași vederii oamenilor, dar apoi iar au fost văzuți, dovadă că s-au întors din infern, căci isprăvile lui Orfeu la odrizi¹⁸³, ale lui Protesilas în Tesalia și ale lui Hercule în Tenaron ca și ale lui Tezeu, ne duc la părerea că reiese din istoria vieții lor pătimașe, iar

¹⁸⁰. Unii au apropiat acest pasaj de cele spuse de Lucrețiu I, 132—135, alții merg pînă acolo încît socot că tot pasajul ar pleca de la Epicur, după care întreagă cunoașterea se bazează pe senzații, după cum se exprimă el într-un fragment păstrat la D. Laertios X, 20. Numai creștinismul și minunile săvîrșite de Iisus nu pot fi socotite senzații.

¹⁸¹. Ieș. 19, 21.

¹⁸². Ieș. 24, 2.

¹⁸³. Cel mai mare trib al tracilor.

din toate acestea noi putem dovedi că nimic din ceea ce se istorisește despre ele nu se poate compara cu învierea lui Iisus din morți. Fiecare din eroii pe care-i amintește împreună cu țara lor, dacă ar fi vrut ar fi putut să dispară din fața spectatorilor, și ar fi revenit la ai lor când li s-ar fi părut potrivit, dar Iisus a fost răstignit în fața întregului popor iudeu, trupul Lui a fost luat de pe cruce în văzul mulțimilor : cum să se poată spune că El «a scornit o închipuire asemănătoare cu aceea a eroilor legendari coboriți în infern și reveniți apoi iarăși la lumină»? Noi răspundem că, dacă, spre a justifica răstignirea lui Iisus, avansa un astfel de temei, mai ales din pricina a ceea ce se istorisește despre eroii a căror coborire «forțată în infern» se admite, dacă, punem cazul că Iisus ar fi murit de o moarte ascunsă, fără ca moartea Lui să fi fost cunoscută în ochii întregului popor iudeu și apoi ar fi înviat realmente din morți, atunci ar fi existat pretextul ca să se formuleze și despre El o astfel de bănuială urită ca și despre eroi. Poate că la celelalte cauze ale răstignirii lui Iisus s-ar mai putea adăuga una, și anume că a murit în chip văzut, pe cruce, pentru ca nimeni să nu poată spune că s-a sustras de bunăvoie de la privirea oamenilor și că s-a arătat apoi, mort, dar fără să fi murit de fapt, apărînd din nou atunci cînd a vrut, și istorisind mai tîrziu minunea învierii Sale din morți. Dar socot că atitudinea de mai tîrziu a ucenicilor Lui are o putere de dovedire cu totul sigură : cu primejdia pierderii vieții, ei s-au dăruit cu totul unei propovăduiri pe care n-ar fi susținut-o cu atîta tărie dacă ar fi pus în circulație numai de la ei zvonul că Iisus a înviat din morți. Ba mai mult : conformîndu-se acestei învățăături, apostolii nu numai că au pregătit și pe alții să disprețuiască moartea, ci ei înșiși au fost cei dinții care au făcut-o.

LVII

Bagă de seamă, dar, dacă nu-i cu totul orbit de ură iudeul lui Celsus atunci cînd zice că ar fi cu neputință ca să învieze cineva cu același trup (cu care a trăit) : «Dar ceea ce trebuie să examinăm e dacă vreun om realmente mort a înviat vreodată cu vechiul lui trup». Iudeul însuși n-ar putea s-o spună, cu toate că și el crede despre cei doi copii înviați, unul de Ilie, celălalt de Elisei, așa cum ne istorisesc cărțile a III-a și a IV-a Regilor¹⁸⁴. Iată acum și motivul pentru care Iisus n-a voit să se nască în alt neam decît în cel al iudeilor : ei erau obișnuiți cu minunile și astfel comparînd pe cele în care credeau ei cu cele pe

184. III Regi 17, 21—22 ; IV 4, 34—35.

care le săvârșise ori le istorisise Iisus, el au putut admite ideea că fiind înconjurat de atâtea minuni suprafirești și fiind autor al unor lucrări și mai uimitoare, Iisus era o ființă cu mult mai desăvârșită decât toate.

LVIII

Dar, după ce ne-a relatat istoriile elinești ale acestor fabricanți de minuni și ale așa-ziselor «învieri» din morți, iudeul nostru se adresează celor ce cred în Iisus: «Nu cumva credeți că ceea ce susțin alții sînt doar mituri și povești și contează ca atare, pe cînd voi ați dat piesei un sfîrșit mai frumos și mai potrivit cu strigătul lui Iisus de pe cruce și cu felul în care Și-a dat sufletul?». Ii răspundem iudeului în felul următor: istoriile de care amintesci le socotim mituri și închipuiri, în schimb cele pe care le relatează cărțile sfinte și pe care noi le avem comune cu voi (căci voi încă le primiți și le cinștiți), acestea nu sînt deloc poezii și mituri. Învierile din morți, despre care citim acolo, le socotim adevăr, iar nu năluciri. Și tot în felul acesta credem că Iisus a înviat cu adevărat, după cum a prezis-o El însuși și după cum au vestit prorocii¹⁸⁵. Desigur, învierea Lui din morți este cu mult mai minunată decât a celorlalți, pentru că aceștia au fost înviați numai de prorocii Ilie și Elisei, pe cînd Iisus a fost înviat de Însuși Tatăl din ceruri. De aceea a și rămas învierea Lui cu mult mai plină de consecințe și de binecuvîntare decât ale celorlalți. Căci cum s-ar putea asemăna urmările pe care le-au avut învierile celor doi copii făcute de Ilie și Elisei cu binecuvîntarea pe care a răspîndit-o învățătura despre învierea lui Iisus și credința în ea, pe care o lucrează și o mijlocește puterea lui Dumnezeu?

LIX

Dar și cutremurul și întunecimea (produse de moartea Domnului n.tr.) le socoate Celsus născociri. Am răspuns mai înainte, după cît ne-a stat în putere, și am amintit mărturia adusă de Flegon¹⁸⁶, după referatul căruia astfel de evenimente au avut loc în zilele cînd pătimea Mîntuitorul. Iar cînd Celsus continuă: «*voi spuneți că Iisus nu S-a putut ajuta cît timp a fost în viață, dar că după moarte a înviat din nou, că Și-a arătat și semnele rănilor și urmele cuielor din palme*», trebuie să-l întrebăm ce vor să spună cuvintele: «nu S-a putut ajuta cît timp a fost în viață»? Dacă înțelege cumva că ar fi vorba de un «ajutor» spre virtute, atunci răspundem, în acest sens, har Domnului că S-a ajutat și a satisfăcut destul, întrucît El n-a zis și n-a făcut nimic

¹⁸⁵. *Faple* 2, 24.

¹⁸⁶. *Mai sus*: II, 14; 33.

vrednic de osîndă, ci S-a lăsat să fie dus «ca o oaie spre junghiere» și a amuțit «ca un miel înaintea celui ce-L tunde»¹⁸⁷, nedeschizîndu-Și nici măcar gura, cum mărturisește Evanghelia. Dacă, însă, crede Celsus, că expresia aceasta se referă la fapte neesențiale și de mică importanță în legătură cu viața trupească, în sensul că aici Iisus nu S-a putut ajuta pe Sine însuși, atunci îi aducem aminte lui Celsus că am dovedit și mai înainte, din Evangheliile, că Iisus S-a supus de bunăvoie. Dar, amintind din nou afirmațiile Evangheliei că «a înviat din morți», cum a arătat semnul cuielor și cum i-au fost străpunse miinile», Celsus întreabă iarăși: «Cine a văzut acestea?». Și plecînd de la spusele Mariei Magdalena, despre care este scris că L-a văzut literalmente, el o numește în mod insultător «o exaltată, cum ziceți chiar și voi». Și pentru că ea nu este singura care mărturisește că a văzut pe Cel înviat, ci mai sînt și alții, iudeul lui Celsus falsifică mărturia spunînd «poate încă vreo victimă a aceleiași vrăjitorii».

LX

După aceea, ca și cum ar fi posibil, zic, să existe o înfățișare «ca viu» a unui mort, Celsus adaugă în stil epicurean: ¹⁸⁸ «*va fi avut cineva un vis după o anumită dispoziție sau de dragul unei dorinți într-o credință rătăcită, va fi avut o arătare imaginară*» și povestind mai departe această istorie, adaugă: «*lucru care s-a mai întîmplat la mulți alții*». Or, chiar dacă i se pare că judecă lucrurile foarte dibaci, Celsus confirmă aici o învățătură fundamentală, aceea că sufletul există și pentru cei morți, iar pentru cine admite această învățătură, credința în nemurirea sufletului, sau cel puțin în permanența lui, nu-i fără temeii. Doar, în dialogul său «despre suflet», Platon însuși spune că în jurul mormintelor unora li s-au arătat un fel de «chipuri ca niște umbre» ale oamenilor care au murit¹⁸⁹. Or, aceste înfățișări sînt strîns legate la sfinți de ceea ce numim noi «suflet» care subzistă în ceea ce se numește «ființă preamărită». De fapt, Celsus respinge așa ceva, dar vrea ca altora să li se arate cîte o înfățișare în vis, potrivit unei «dorinți a lor într-o credință rătăcită», și cîte o «înfățișare imaginară». A crede în existența unui asemenea vis nu-i deloc absurd; în schimb, în stare de veghe, de pildă la frenetici și melancolici, credința într-o astfel

187. *Is.* 53, 7; *Mat.* 27, 12.

188. A se vedea mai sus (II, 55) cele privitoare la argumentarea bazată numai pe senzații.

189. Platon: *Fedon*, 81 (trad. rom. p. 357). Origen va reveni asupra acestei probleme (a «trupului preamărit») în *C. Cels* III, 42.

de arătare nu-l plauzibilă. Celsus a prevăzut observația și s-a referit la o «femeie exaltată», ceea ce însă nu reiese din istoria scrisă, iar noi nu știm de unde își scoate el acuzarea.

LXI

Așadar, după ce a murit — zice Celsus — Iisus ar fi prezentat o pretinsă înfățișare a rănilor primite pe cruce, iar nu una reală a trupului rănit. Or, noi știm că, potrivit învățăturilor Evangheliei (din care Celsus admite, după plac unele pasaje, ca să poată învinui, în schimb le respinge pe celelalte), Iisus a chemat lângă El pe unul din ucenici (Toma n.tr.), care nu credea că o astfel de minune e cu putință. De fapt, a aprobat și el afirmația femeii, care-l asigura că a văzut pe Iisus, a admis chiar posibilitatea de a vedea apărind sufletul unui mort, dar nu a crezut cu adevărat că Hristos ar fi înviat într-un trup asemenea celui avut pe pământ. De aceea el n-a zis simplu: dacă nu voi vedea, nu voi crede, ci a ținut să adauge: «dacă nu voi vedea în mâinile Lui semnul cuielor și dacă nu voi pune mâna mea pe coasta Lui, nu voi crede»¹⁹⁰. Și Toma grăia așa pentru că nu credea că, ochilor sensibili li s-ar putea arăta «trupul unui suflet» «întru toate asemenea» formei de mai înainte, sau cum spune poetul: «cu aceeași făptură, cu ochii lui frumoși, cu glasul lui» și adeseori «îmbrăcat parcă în aceleași veșminte»¹⁹¹. De aceea Iisus l-a chemat pe Toma lângă Sine: «adu degetul tău încoace și vezi mâinile Mele și adu mâna Ta și o pune în coasta Mea și nu fi necredincios, ci credincios»¹⁹².

LXII

Dealtfel era firesc ca această taină, mai mare decât toate, să se fi întâmplat în strînsă legătură cu tot ce fusese proorocit în legătură cu Iisus, cu învierea Lui, cu faptele pe care le-a săvîrșit și cu suferințele pe care El le-a îndurat, căci nu degeaba pusese proorocul în gura lui Iisus cuvintele acestea: «Trupul meu va sălășlui întru nădejde, căci nu vei lăsa sufletul meu în iad, nici nu vei da pe cel cuvlos să vadă stricăciunea»¹⁹³. Și într-adevăr, învierea L-a pus cumva la mijloc, între greutatea unui corp de dinainte de patimă și între starea în care un suflet apare eliberat de un astfel de corp. Așa încît, cu

190. Ioan 20, 25.

191. Versuri din Homer (*Iliada* XXIII, 66—67, pag. 413, în traducerea lui G. Murnu): «Odată-i s-apropie sufletul / bietul prieten Patroclu / însuși leit după stat, după față cu ochii cei mindri / Și după glas, după port» E vorba de vedenia avută de Ahile.

192. Ioan 20, 27.

193. Ps. 15, 9—10; Fapte 13, 35.

prilejul întâlnirii în același loc «ucenicii Lui erau iarăși înăuntru și Toma împreună cu ei. Și a venit Iisus, ușile fiind încuiate, și a stat în mijloc și le-a zis: Pace vouă! Apoi a zis lui Toma: adu degetul tău încoace...»¹⁹⁴ iar în Evanghelia după Luca, atunci când Simon și Cleopa vorbeau între ei despre toate întâmplările, «Iisus însuși, apropiindu-Se, mergea împreună cu ei. Dar ochii lor erau ținuți ca să nu-L cunoască. Și el a zis către ei: «Ce sînt cuvintele acestea pe care le schimbați unul cu altul pe drumul vostru și pentru ce sînteți triști?» Dar cînd «s-au deschis ochii lor și L-au cunoscut», Scriptura zice în cuvinte proprii «El S-a făcut nevăzut de la ei»¹⁹⁵. Așadar, cu toată dorința lui Celsus de a asemăna cu alte fantome și cu alți visători arătările lui Iisus și pe cei care L-au văzut după înviere, întreagă cercetarea corectă și înțeleaptă a adevărului creștin va face să strălucească și mai tare superioritatea minunii lui Hristos.

LXIII

După aceea, defăimînd în tot chipul cele scrise în Scriptură, Celsus mai formulează o observație, de data aceasta nu lipsită de semnificație, declarînd: «*Dacă Iisus ar fi vrut într-adevăr să-și arate puterea dumnezeiască, ar fi trebuit să se arate la dușmanii Săi, judecătorului, cu un cuvînt lumii întregi*». E drept că după înviere, potrivit Evangheliei, Iisus nu S-a mai arătat în public și la toată lumea, așa cum o făcuse înainte. Faptele Apostolilor ne spun că «arătîndu-Se timp de patruzeci de zile», El a explicat ucenicilor cele despre «împărăția lui Dumnezeu»¹⁹⁶, dar Evangheliile nu ne spun că ar fi fost mereu cu ei: ci odată, după opt zile, toate ușile fiind încuiate, «S-a arătat în mijlocul lor»¹⁹⁷ apoi altă dată, tot în împrejurări asemănătoare. Spre sfîrșitul primei Epistole către Corinteni, Pavel făcînd aluzie la afirmația că Iisus nu S-a mai arătat în public, cum o făcuse înainte de patimă, zice «căci v-am dat, întii de toate, ceea ce și eu am primit, că Hristos a murit pentru păcatele noastre după Scripturi», că «a înviat a treia zi, după Scripturi, că S-a arătat lui Chefa, apoi celor doisprezece. În urmă S-a arătat deodată la peste cinci sute de frați, dintre care cei mai mulți trăiesc pînă astăzi, iar unii au și adormit. După aceea S-a arătat lui Iacob, apoi tuturor Apostolilor; iar la urma tuturor, ca unui născut înainte de vreme, mi S-a arătat și mie»¹⁹⁸. Cit de mărețe și de minunate îmi par lucrurile acestea, chiar dacă nu ne

194. Ioan 20, 26—27.

195. Luca 24, 14—17.

196. Fapte 1, 3.

197. Ioan 20, 26.

198. I Cor. 15, 3; 5—8.

gîndim numai decît la numărul credincioșilor, ci și la elita tot mai sporită în credință, la adevărurile pe care le conține acest pasaj! Chiar și numai ele și tot ar putea arăta motivul pentru care, după învierea din morți, Iisus nu S-a mai arătat deloc cum o făcuse înainte. Printre multele considerații care se cer la scrierea unui astfel de tratat împotriva «Discursului» lui Celsus, care atacă pe creștini și credința lor, n-am putut aduce decît cîteva puncte cu miez, în stare să liniștească pe cei ce vor da atenție apărării noastre.

LXIV

Oricît a fost Iisus o singură ființă, aspectele sub care ni S-a înfățișat sînt mai multe, iar cei care-L priveau nu-L vedeau toți în același fel. Că trebuie înfățișat în mai multe aspecte reiese din cuvintele: «Eu sînt Calea, Adevărul și Viața», «Eu sînt Piinea», «Eu sînt Ușa» și altele nenumărate¹⁹⁹. În schimb, nici înfățișarea sub care apare, nu era la fel pentru toți privitorii, ci depindea de capacitatea lor de înțelegere, lucru care se vede limpede dacă cercetăm de ce, trebuind să se schimbe la față «într-un munte înalt», n-a luat cu El pe toți apostolii, ci numai pe Petru, pe Iacob și Ioan, fiind singurii în stare să cuprindă mărirea pe care o avea atunci și în stare să contemple pe Moise și pe Ilie, arătați întru mărire, și să înțeleagă vorbirea lor întreolaltă și glasul venit din norul ceresc²⁰⁰. Dar, cred că și înainte de a urca pe munte, unde numai ucenicii s-au apropiat de El și le-a explicat învățătura fericiților, cînd la poalele muntelui, fiind seară, a vindecat pe cei ce se apropiau de El, «slobozindu-i de toată boala și de toată neputința»²⁰¹, Iisus nu se arăta în chip uniform nici bolnavilor care cereau vindecare și nici celor care, prin puterea sfințeniei lor, au fost în stare «să urce» cu El muntele. Mai mult, El a tîlcuit, în primul rînd, ucenicilor Săi pildele spuse cu înțeles ascuns «mulțimilor de afară», iar cei care ascultau tîlcuirea pildelelor dobîndeau o mai mare putere de înțelegere decît cei care ascultau pildele fără explicare, desigur potrivit capacității lor de a vedea în primul rînd sufletește, dar eu cred că și oarecum trupește²⁰². Iată și o altă dovadă din care reiese că nu Se arăta totdeauna în chip identic: Iuda, care avea să-L vîndă, a zis mulțimilor care veneau spre El, ca și cum ele nu L-ar fi cunoscut: «Cel pe Care eu Îl voi săruta, Acela este»²⁰³. Și cred că în același fel trebuie înțeles și

199. *Ioan* 14, 6; 6, 35; 10, 9.

200. *Matei* 17, 1-8.

201. *Matei* 4, 23.

202. A se vedea, de pildă, în *Comentariul după Matei X, 1* (Origen, «*Scrieri alese*», II, p. 17 s.u.).

203. *Matei* 26, 48.

cea ce vrea să spună Mîntuitorul însuși în cuvintele : «În fiecare zi ședeam în templu și învățam și n-ați pus mîna pe Mine» ²⁰⁴.

Și dacă așa ni S-a înfățișat Iisus, nu numai cu Dumnezeirea Sa lăuntrică și ascunsă de cei mulți, ci și cu trupul, pe care-l voia prea-mărit de toți cei ce-L urmau, atunci putem spune : toți L-au putut vedea pe Iisus înainte de a fi «dezbrăcat domniile și puterile» ²⁰⁵ răului și înainte de a fi «murit păcatului» ²⁰⁶; însă din clipa în care El a dezbrăcat acele domnii și puteri și nu a mai avut în El nimic din ceea ce mai putea fi văzut cu ochii omenești, de atunci El n-a mai putut fi văzut de nimeni. De aceea, dacă, după învierea Lui din morți, nu S-a arătat tuturor, Iisus a făcut acest lucru gîndindu-Se la neputința lor (de a-L vedea cu trup preamărit n.tr.).

LXV

Dar de ce să spun că nu S-a arătat tuturor? Nici măcar cu Apostolii și cu ucenicii Săi n-a prea fost prezent și văzut în continuu, întrucît ei nu erau în stare să se bucure fără întrerupere de contemplarea Lui. Dumnezeirea Lui era mai strălucitoare acum după ce și-a dus pînă la capăt lucrarea iconomieii. Chefa, care se zice Petru, și care era așa-zicînd «începătură a Apostolilor», a putut să-L vadă, iar după el și cei doisprezece, inclusiv Matia, care a fost ales în locul lui Iuda. După ei S-a arătat la cinci sute de frați deodată, după aceea S-a arătat lui Iacob, apoi Apostolilor, afară de cei doisprezece, poate celor șaptezeci, «iar la urma tuturor» lui Pavel «ca unui născut înainte de vreme», care știa în ce înțeles spusese cuvintele «mie, celui mai mic dintre toți, mi s-a dat darul acesta» ²⁰⁷ și pe bună dreptate «cel mai mic» și «născut înainte de vreme» sînt unul și același lucru. Oricum nu I s-ar putea aduce lui Iisus o învinuire dreaptă pe motivul că n-a urcat cu El pe munte pe toți apostolii, ci numai pe cei trei amintiți înainte, atunci cînd a avut de gînd să Se schimbe la față și să arate strălucirea veșmîntelor Sale și mărirea lui Moise și a lui Ilie stînd de vorbă cu El, după cum nu I s-ar putea aduce critici întemeiate pe zgîrcenia cuvintelor apostolilor din a-L fi arătat pe Iisus după înviere ca neînfațîșîndu-Se înaintea tuturor, ci numai acelor pe care-i știa capabili să vadă iubirea Lui.

204. *Matei* 26, 55.

205. *Col.* 2, 15.

206. *Rom.* 6, 2.

207. *I Cor.* 15, 5—8. Citația e liberă.

Eu cred că pentru apărarea celor spuse ne stau într-ajutor cuvintele «căci pentru aceasta a murit și a înviat Hristos, ca să stăpânească și peste morți și peste vii»²⁰⁸ și «a înviat» ca să ajungă stăpîn nu numai «peste morți», ci și «peste vii». Și Apostolul înțelege prin «cei morți», peste care Hristos se face stăpîn, pe cei pe care Epistola I către Corințeni îi designează așa: «căci trâmbița va suna și morții vor învia neștricăcioși»²⁰⁹, iar prin «cei vii», ei și cei ce se vor schimba, fiind alții decît morții care vor învia. Iată locul unde se vorbește despre ei: «și noi ne vom schimba», care e o continuare la «cei morți vor învia întii» din epistola I către Tesaloniceni, unde se face, prin cuvinte diferite, aceeași precizare, în sensul că alții vor fi «cei adormiți» și alții «cei vii»: «Fraților, despre cei care au adormit, nu voim să fiți în neștiință, ca să nu vă întristați, ca ceilalți care nu au nădejde, pentru că de credem că Iisus a murit și a înviat, tot așa (credem) că Dumnezeu, pe cei adormiți întru Iisus, îi va aduce împreună cu El. Căci aceasta vă spunem, după cuvîntul Domnului, că noi cei vii, care vom fi rămas pînă la venirea Domnului, nu vom lua înaintea celor adormiți»²¹⁰. Iar tîlmăcirea pe care am aflat-o la aceste pasaje am expus-o în Comentarul meu la Epistola întii către Tesaloniceni.

LXVI

Să nu te miri²¹¹ că nu toată mulțimea celor care au crezut în Iisus a văzut învierea lui Iisus, întrucît Pavel scrie corințenilor că nu toți pot cuprinde lucruri mai mari: «Căci am judecat să nu știu între voi altceva, decît pe Iisus Hristos, și pe Acesta răstignit»²¹², sau în alt loc același lucru: «căci încă nu le puteți ține și încă nici acum nu puteți pentru că sinteți tot trupești»²¹³. Așadar, Duhul, care a făcut toate după o rînduială dumnezeiască, a scris că Iisus S-a arătat adeseori mulțimilor înainte de patimi, cu toate că nu continuu, pe cînd după patimi, El nu S-a mai arătat ca înainte, ci cu o rînduială specială, care-și avea de fiecare dată un rost aparte. De aceea, după cum s-a scris (în Legea veche n. tr.) că Dumnezeu S-a arătat lui Avraam»²¹⁴ sau altora dintre sfinți, dar această arătare nu era permanentă, ci doar la anumite intervale, și nici atunci nu Se arăta oricui, tot așa cred că și

208. Rom. 14, 9.

209. I Cor. 15, 52.

210. I Tes. 4, 13—15.

211. Subînțeles: «cucernice Ambrozie».

212. I Cor. 2, 2.

213. I Cor. 3, 2—3.

214. Iac. 12, 7.

Fiul lui Dumnezeu S-a arătat la ai Săi, în aceleași condiții în care S-a arătat Dumnezeu acelorora.

LXVII

Așadar, am răspuns, pe cât mi-a stat în putere și cum se cuvenea, unei observații, ca aceea că «dacă Iisus ar fi vrut într-adevăr să arate că puterea Sa este dumnezeiască, atunci ar fi trebuit să Se arate și la dușmani și celui care L-a judecat și în general la toată lumea». Nu. Nu se cădea să Se arate nici judecătorului și nici dușmanilor, căci Iisus a vrut să cruțe pe judecător și pe vrăjmași, ca nu cumva să fie pedepsit cu orbirea, cum au pățit-o cei din Sodoma, când au căutat să se răzbune pe Lot din cauză că a găzduit niște îngeri. Iată cum e istorisită această întâmplare: «Atunci, Oamenii aceia care găzduiau în casa lui Lot, întinzându-și mâinile, au tras pe Lot în casă la Ei și au încuiat ușa, iar pe oamenii care erau la ușa casei i-au lovit cu orbire de la mic pînă la mare, încît în zadar se chinuiau să găsească ușa»²¹⁵. Așadar, Iisus a vrut să-Și arate puterea dumnezeiască înaintea tuturor celor care erau în stare să vadă și în măsura în care ea putea fi văzută. De aceea, fără îndoială că El n-avea alt motiv să nu Se arate, decît faptul că oamenii nu-L puteau vedea.

În zadar adaugă Celsus cuvintele acestea: «Căci El nu Se mai teme de nimeni, pentru că răbdase moarte și, ziceți voi, pentru că era Dumnezeu, iar, în această situație, El nu a fost trimis ca să rămînă ascuns». În realitate Iisus, a fost trimis nu numai pentru ca să fie cunoscut, ci și ca să rămînă ascuns²¹⁶. Căci ființa Lui nu era cunoscută deplin nici măcar de cei care Îl cunoșteau, ci tot timpul le-a rămas ascuns ceva din ființa Lui, iar unora El le rămînea cu totul ascuns. În schimb, Iisus a deschis porțile luminii pentru cei care fuseseră pînă atunci fiii întunericului și ai nopții și care se hotărîseră să fie «fii ai luminii și ai zilei»²¹⁷. Iar Domnul a venit ca Mîntuitor și ca un doctor bun mai curînd pentru noi cei plini de păcate, decît pentru cei drepti.

LXVIII

Să vedem acum cum continuă iudeul lui Celsus: «Dacă ar fi fost neapărat necesar ca Iisus să-Și arate dumnezeirea, atunci ar fi fost bine să fi dispărut repede chiar din înaltul crucii». Iată ceva care seamănă cu ceea ce susțin dușmanii Providenței: ei descriu lumea altfel decît este ea, declarînd, apoi, că lumea ar fi mai bună dacă ar fi așa cum am

215. *Fac.* 19, 10, 11.

216. Bine observă M. Borret (*op. cit.*, II, 444) că «întruparea ascunde pe Dumnezeu, dar Îl descoperă». A se vedea și mai jos: II, 72; IV, 15, 19.

217. *I Tes.* 5, 5.

descriis-o noi. Dar dacă această descriere se mărginește doar la granițele posibilului, atunci ea se înrăutățește încît devine de nerecunoscut, mai rea decît depinde de ei și de descrierea lor. Dacă ei nu lasă impresia că ar vedea lumea mai rea decît e ea în realitate, atunci se vede că ei doresc ceva ce nu-i cu puțință în natură. Așadar, și de o parte și de alta, ei se fac de rîs. În fond, nu-i ceva imposibil pentru o fire dumnezeiască, așa cum a fost Iisus, să Se facă nevăzută atunci cînd îi place : acest lucru e evident prin sine însuși și limpede susținut de El pe baza Scripturii, cel puțin dacă nu acceptăm decît o mică parte pentru a ataca învățătura, restul crezîndu-l drept scornituri, căci în Evanghelia după Luca este scris că după înviere Iisus «luînd pîinea a binecuvîntat și frîngînd le-a dat lui Simon și Cleopa și s-au deschis ochii lor și L-au cunoscut, dar El S-a făcut nevăzut de la ei» ²¹⁸.

LXIX

Dar vreau să dovedesc că ar fi fost mai de folos pentru întreaga Iconomie creștină dacă trupul lui Iisus ar fi dispărut îndată de pe cruce. Adevărata și reala înțelegere a evenimentelor care L-au însoțit pe Iisus nu reiese din simpla lor istorisire, căci, la o citire mai profundă a Scripturii, fiecare eveniment se dovedește a fi simbolul unui adevăr. Așa stau lucrurile și cu învierea care-i exprimată prin cuvintele : «Cu Hristos împreună m-am răstignit» ²¹⁹ și apoi, mai departe, unde Apostolul zice «iar mie să nu-mi fie a mă lăuda, decît numai în crucea Domnului ²²⁰, prin care lumea este răstignită pentru mine și eu pentru lume». La fel și despre moartea Sa, care era necesară, ca să se poată spune : «Căci ce a murit, a murit păcatului o dată pentru totdeauna» ²²¹ și pentru ca cel drept să poată spune că m-am făcut asemenea cu El în moarte : «iar dacă am murit împreună cu Hristos, credem că vom și viețui împreună cu El» ²²². Și tot la fel să se poată spune cînd e vorba și de înmormîntare : cei care am devenit asemenea Lui, prin răstignire și prin moarte, răstigniți împreună cu El și morți împreună cu El, după un alt cuvînt al lui Pavel : «Deci ne-am îngropat cu El, în moarte, prin botez», dar am și înviat împreună cu El» ²²³.

Înțelesul înmormîntării, al gropii și al celui despre care spune că-l îngroapă, le voi explica, în chip mai potrivit și mai dezvoltat în alte scrieri, care vor avea în mod special acest scop. Pentru moment e

²¹⁸. Luca 24, 30—31.

²¹⁹. Gal. 2, 19.

²²⁰. Gal. 6, 14.

²²¹. Rom. 6, 10.

²²². Rom. 6, 8.

²²³. Rom. 6, 4.

destul dacă amintim despre giulgiul curat în care trebuia să fie învelit trupul nevinovat al lui Iisus, și despre mormintul nou pe care Iosif îl «săpase în stîncă»²²⁴ și «în care nimeni, niciodată, nu mai fusese pus»²²⁵. Să cugetăm, nu-i oare impresionantă armonia referatelor celor trei Evanghelii? Ele s-au silit să descrie faptul că mormintul era tăfât sau scobit în stîncă, pentru ca, cercetînd Scripturile, să se poată vedea și acolo un aspect care merită atenție, fie în felul în care prezintă mormintul Matei și Ioan, fie după relatările lui Luca și Ioan faptul că «nimeni, niciodată, nu mai fusese pus». De fapt, se cădea ca Cel care nu se aseamăna cu alți morți, după ce s-au arătat pînă și în starea mortului semnele vieții prin sînge și apă, și Care, ca să zicem așa, era un mort — deosebit — să fie pus într-un mormint nou și curat²²⁶. După cum, dar, nașterea Lui fusese mai curată decît oricare alta, provenită nu din împreunarea bărbătească și femeiască, ci dintr-o fecioară, tot așa și mormintul Lui avea curățenia simbolizată de așezarea trupului Lui «într-un mormint nou» nu lucrat din pietre adunate și lipsite pînă atunci de o unitate firească, ci cioplit sau scobit într-o singură stîncă, totul dintr-o bucată.

Tilcuirea, care cere să urci evenimentele relatate de Evanghelie la realitățile al căror model erau, ar cere o explicație mai extinsă și mai bună în alt loc, într-un tratat special. Dacă am rămîne doar la o tilcuire literală a pasajului, am putea spune cam așa: după ce odată S-a hotărît să îndure punerea pe cruce, Iisus trebuia să sufere și consecințele legate de ea, adică să I se ia viața ca unui om, să moară ca un om și apoi să fie înmormintat ca un om. Dar, chiar și dacă am admite că ar fi fost scris în Evanghelii că a dispărut repede de pe cruce, chiar și atunci Celsus și necredincioșii lui ar deăima textul prin citate de feiul acesta: de ce a dispărut Iisus îndată după ce a fost luat de pe cruce și nu înainte de a pătimi? Or, dacă au aflat din Evanghelii că totuși Iisus n-a dispărut repede de pe cruce, și cred că pot învinui Scriptura că «n-a aranjat», cum ar fi vrut, dispariția Lui subită de pe cruce, ci că spune adevărul, nu-i oare firesc să credem toate și cînd spun că Iisus a înviat și că, de bunăvoie, o dată, «ușile fiind încuiate, El a stătut în mijlocul ucenicilor», altă dată, după ce a dat piinea celor doi ucenici, subit «S-a făcut nevăzut de la ei» după ce înainte «le-a tilcuit din toate Scripturile?».

224. Matei 27, 59.

225. Luca 23, 53

226. Cum s-a precizat și mai sus: II, 36

LXX.

Dar, în definitiv, de ce a spus iudeul lui Celsus că Iisus se ascundea? Căci așa zice: «Care trimis cu vreo însărcinare s-a ascuns vreodată, în loc să vestească cele poruncite?». Dar nu se putea ascunde Unul care spusese celor trimiși să-L prindă: «În fiecare zi ședeam în templu și învățam și n-ați pus mâna pe Mine!»²²⁷. Dealtfel, Celsus nu face altceva decât să se repete, eu am mai răspuns o dată la aceasta²²⁸, de aceea mă voi mărgini aci doar la cele spuse înainte. Căci tot acolo găsim și răspunsul scris la observația respectivă: «Cît timp a trăit, cînd nimeni nu credea în El, Iisus predică tuturor fără alegere, iar cînd S-ar fi putut confirma învățătura prin învierea din morți să Se fi arătat El doar unei singure femeiuști și unor aderenți de încredere și numai în ascuns și timid?». Dar așa ceva nu-i adevărat: nu S-a arătat numai unei femeiuște, căci scrie doar în Evanghelia după Matei: «După ce a trecut sîmbăta, cînd se lumina de ziua întii a săptămîinii, a venit Maria Magdalena și cealaltă Marie ca să vadă mormîntul. Și iată s-a făcut cutremur mare, că îngerul Domnului, coborînd din cer și venind, a prăvălit piatra și ședea deasupra ei». Iar puțin mai încolo, Matei adaugă: «Iar cînd mergeau ele să vestească ucenicilor — cele două Marii amintite — iată Iisus le-a întîmpinat, zicînd: «Bucurați-vă!» Iar ele, apropiindu-se, au cuprins picioarele Lui și I s-au închinat»²²⁹. S-a răspuns cu aceasta și la întrebarea: «Martoră a patimilor Lui a fost toată lumea, în schimb martor al învierii doar un singur om?». Am combătut doar afirmația că Iisus n-a fost văzut de toți, iar aici voi mai adăuga: trăsăturile Lui omenesti le puteau vedea toți; însușirile Sale dumnezeiești — nu grăiesc de cele care-L punea în legătură cu celelalte ființe; ci pe cele care-L deosebeau — nu puteau fi înțelese de toți. Mai mult, ia aminte cum se contrazice Celsus: după ce spusese, mai întii, că Iisus S-ar fi arătat numai unei singure femei și aderenților Săi, pe ascuns, el adaugă îndată: martoră a pătimirii Sale a fost lumea toată, pe cînd martor al învierii numai un singur om, adăugînd apoi: «Și totuși, cazul trebuia să fie tocmai invers!». Să auzim ce vrea să spună prin cuvintele: «În timpul patimilor Sale a fost văzut de toți, pe cînd după înviere numai de o singură persoană». Și totuși cazul s-ar fi căzut să fie tocmai invers. Judecînd după felul vorbelor sale, numai un singur om s-ar fi căzut să-L vadă pe Iisus pătimind, pe cînd după înviere toți, cu acestea el vrea ceva ce este cu neputință și ne-

227. Matei 26, 55.

228. C. Cels II, 63—64.

229. Matei 28, 1—2; Matei 28, 9.

firesc, căci, altfel, cum trebuie înțelese cuvintele lui: «tocmai invers trebuiau să se întimple lucrurile?».

LXXI

Iisus ne-a învățat cine anume îl trimisese în lume, folosindu-Se de cuvintele următoare: «Nimeni nu cunoaște pe Tatăl decât numai Fiul»²³⁰. «Pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată; Fiul cel Unul-Născut, Care este în sinul Tatălui, Acela L-a făcut cunoscut»²³¹. El este Cel care, vorbind despre Dumnezeu, a vestit adevăraților Săi ucenici însușirile lui Dumnezeu. Dovezile aflate în Scripturi ne dau unele puncte de plecare ca să putem vorbi despre Dumnezeu. Deducem de aici că «Dumnezeu este lumina cea adevărată și întunericul n-a cuprins-o»²³², iar în alt loc «Duh este Dumnezeu și cei ce I se închină trebuie să I se închine în duh și adevăr»²³³. Mai mult, «*temeiurile pentru care Tatăl L-a trimis*» sînt nenumărate și le poți învăța cum vrei, de la proorocii care le-au vestit înainte, ori de la evangheliști, iar alte multe cunoștințe le poți găsi la ceilalți apostoli, mai ales la Pavel. Pe lângă aceasta, dacă Iisus dă din lumina Sa oamenilor credincioși, tot El va și pedepsi pe cei păcătoși, nu cum observă greșit Celsus, care a spus: «*El va lumina oamenii credincioși și Se va îndura de cei păcătoși, mai precis de cei care s-au căit*»²³⁴.

LXXII

După aceea Celsus declară: «Dacă ar fi dorit să rămînă ascuns, atunci de ce s-a auzit glas din cer proclamîndu-L de Fiu al lui Dumnezeu? Dacă ar fi dorit să rămînă ascuns, de ce a acceptat să pătîmească și să moară?». Celsus își închipuie că găsește contradicție în ceea ce e scris despre Iisus, fără să vadă că El nu voia ca toate laturile personalității Lui să fie cunoscute de toți și încă de oricare întîi-venit, dar în același timp nu voia nici ca tot ce-L privea să rămînă ascuns. Or, se știe că un glas din cer L-a proclamat Fiu al lui Dumnezeu: «Acesta este Fiul Meu cel iubit întru care am binevoit»²³⁵, cuvinte care, după mărturia Scripturii, n-au fost spuse ca să fie înțelese de mulțime, credea iudeul lui Celsus. În schimb, glasul ce venea din nor, de pe înălți-

230. Matei 11, 27.

231. Ioan 1, 18.

232. Ioan 1, 5.

233. Ioan 4, 24.

234. Ca și cum i-ar părea rău lui Celsus că Iisus ar fi fost atent numai față de cei evlavioși și față de păcătoșii care s-au căit. Or, Origen arată și cum au fost pedepsiți cei răi: IV, 10; VII, 49 etc.

235. Matei 3, 17.

mea muntelui (Labor n.tr.)²³⁶ fusese auzit numai de cei care urcaseră împreună cu El; căci o propriu glasului dumnezeiesc să fie auzit numai de cei cărora vrea să li se descopere. Și nu stăruiesc asupra faptului că glasul lui Dumnezeu, de care se pomenește în Scriptură, este vibrație a văzduhului, sau zguduire de aer, sau orice altă definiție, așa cum o dau tratatele privitoare la grai²³⁷; ci asupra faptului că a fost auzit de o ureche mai deosebită și mai dumnezeiască decât urechea simțurilor, întrucât Dumnezeu, care vorbește, nu vrea ca glasul Său să fie auzit de toți, deoarece numai cine are urechi superioare aude pe Dumnezeu, dar cine-i surd de urechile sufletului e nesimțitor față de cuvântul lui Dumnezeu. Aceasta am spus-o, ca să răspundem la întrebările: «De ce se auzea glasul lui Dumnezeu din cer proclamându-L Fiul lui Dumnezeu?» și următoarea: «dacă n-ar fi vrut să rămână ascuns, atunci de ce a pățimit și de ce a murit?» — întrebări care-și află răspuns suficient în ceea ce s-a spus pe larg despre patima Domnului în paginile precedente²³⁸.

LXXIII

După aceea iudeul lui Celsus trage o concluzie care n-ar trebui scoasă: «căci dorința Lui de a ne învăța ca, prin chinurile îndurate, să disprețuim moartea nu presupune numaidecât că s-ar fi căzut ca după învierea din morți să cheme pe toți oamenii la lumină și să-i învețe motivul pentru care a coborât printre oameni». În realitate, mai întâi, Iisus a chemat pe toți oamenii la lumină, zicându-le: «Veniți la Mine toți cei osteniți și împovărați și Eu vă voi odihni pe voi...»²³⁹. Iar motivul pentru care a venit Iisus printre noi îl arată Scriptura în lunga cuvântare pe care a pronunțat-o El despre Fericiri, precum și în concluziile pe care le-a scos după aceea în pilde și în convorbirile cu cărturarii și cu fariseii. Și Evanghelia după Ioan informează tot ce învățase Iisus, arătând că vorbirea lui Iisus stătea mai puțin în vorbe decât în fapte, fapt care reiese cu limpezime din Evanghelia, unde se spune că El vorbea «cu putere»²⁴⁰, uimind pe toți.

236. Matei 7, 5.

237. De pildă Aristotel, *Despre suflet*: II, 8, trad. N. I. Ștefănescu, București, 1969, p. 66—70. La fel Fr. Dölger: Φωνή Θεοῦ, în «Antike und Christentum», V/1936, p. 218—226.

238. II, 23—24; 69.

239. Matei 11, 28.

240. Luca 4, 32.

LXXIV

După toate acestea, iată și concluzia pe care o scoate iudeul lui Celsus prin cuvintele : «toate observațiile noastre sînt scoase din scrierile voastre, noi n-am făcut decît ce fac și alți martori : cădeți voi înșivă în cursele voastre». Or, eu am dovedit că numai deformînd textele Evangheliilor noastre poate declara iudeul atîtea fleacuri în atacurile lui împotriva lui Iisus și a noastră. După părerea mea, el nici n-a arătat cum cădem noi în cursele noastre și nu face altceva decît să-și inchipuie că a făcut așa ceva. Iar fiindcă iudeul adaugă : «O iubite cerule, care dintre zeii ce au petrecut vreodată printre oameni n-au aflat credință, cu atît mai mult cînd ne gîndim, la unii care nădăduiseră în venirea lui ? De ce n-a fost El recunoscut de cei care îl așteaptă de atîta vreme ?». La toate acestea trebuie să-i răspundem că este scris că : chiar și în timpul legii lui Moise, cînd Dumnezeu S-a infățișat evreilor în cea mai mare strălucire, nu numai cu semne și minuni în Egipt, și după aceea cînd au trecut prin Marea Roșie, cînd S-a arătat un stîlp de foc și un nor luminos, ci și prin proclamarea Decalogului la tot poporul, ei bine, și atunci s-au găsit martori necredincioși, căci dacă ar fi crezut în Cel pe care-L văzuseră și-L auziseră, ei n-ar mai fi ridicat un vițel de aur, n-ar mai fi «schimbat slava Lui întru asemănare de viței»²⁴¹ și n-ar mai fi zis unul către celălalt, vorbind despre acest vițel : «iată Israele, dumnezeul tău, care te-a scos din țara Egiptului»²⁴². Și vezi dacă între însușirile caracteristice ale acestui popor n-a fost cumva și necredința în minuni, oricît de strălucite ar fi fost, și în multele arătări ale lui Dumnezeu în decursul trecerii prin pustie, după cum scrie în cartea Legii lui Israel, apoi în timpul venirii tainice a lui Iisus de a nu se lăsa convins prin cuvintele Lui spuse «cu putere» și în faptele Lui minunate săvîrșite în văzul întregului popor ?

LXXV

Cred că acestea sînt îndestulătoare ca să se poată dovedi că necredința iudeilor față de Iisus se potrivea cu ceea ce se spune despre poporul acesta încă de la început, căci iudeul lui Celsus întrebă : «care dintre zeii care au petrecut vreodată printre oameni i-ar afla pe aceștia pînă la urmă necredincioși, mai ales atunci cînd aceștia aș-

241. Ps. 105, 20.

242. Ieș. 32, 4 ; 9.

teptau venirea lui? În sfârșit, de ce Iisus n-a fost primit de cei care-L așteptau de atîta vreme?». La care eu aş putea răspunde: «Ați vrea și voi, amicii mei, să-mi răspundeți la întrebări? Care minuni credeți voi că ar fi cele mai mari? Cele din Egipt și din pustie sau cele pe care vă spuneam că le-a săvîrșit Iisus printre noi? Dacă cele dintii vi se par a fi mai mari decît aceștea din urmă, nu-i cumva aici o dovadă clară că acest lucru se potrivește cu firea celor ce au fost necredincioși față de faptele mari, iar, în schimb, disprețuiesc și pe cele mici? Bănuiesc că aceasta-i părerea voastră în legătură cu cele pe care le istorisim despre Iisus. Dacă spuneți că minunile săvîrșite de Iisus sînt deopotrivă cu cele pe care Scriptura le relatează în legătură cu Moise, atunci de ce să ne mai mirăm de necredința acestui popor care s-a dovedit necredincios și la începutul primului Legămînt și la începutul celui de al doilea? căci începutul Legii s-a făcut pe vremea lui Moise și tot atunci s-au dovedit și greselile necredincioșiei voastre, iar începutul rînduiei și Legămîntului nou s-a făcut, după credința noastră, pe vremea lui Iisus. Și prin necredința voastră, față de Iisus, voi înșivă vă dovediți a fi fiii celor care în pustie s-au arătat necredincioși față de arătările lui Dumnezeu. De aceea va și veni peste voi și învinuirea că n-ați crezut în Mîntuitorul nostru. «Astfel, dar, mărturisiți voi înșivă că sînteți fii ai celor ce au ucis pe prooroci»²⁴³, și în voi se va împlini proorocia «Viața ta va fi mereu în primejdie înaintea ochilor tăi»²⁴⁴ pentru că n-ați crezut în Viața care a venit să Se sălășluiască printre oameni.

LXXVI

Nici una din învinuirile aduse lui Iisus de către Celsus, prin gura iudeului, n-a putut fi formulată decît plecînd de la Lege și de la prooroci. Iată, de pildă, cum îl defaimă, spunîndu-I: «Iisus se folosește, în chip ușuratic, de amenințări și de blesteme de fiecare dată cînd spune: «Vai vouă» și «zic vouă». Aceasta e o dovadă a neputinței de a convinge, ceea ce nu-i deloc fapta unui Dumnezeu și nici măcar a unui om cumînte». Dar, ia să vedem dacă aceste învinuiri nu se întorc cumva, pe față, împotriva iudeului! Căci de cîte ori se spune în textele Legii și ale proorocilor «vai vouă» Dumnezeu folosește amenințări și blesteme care au tot atît de mare putere ca și cele din Evanghelie. De pildă aceste pasaje din Isaia: «vai vouă, care clădiți casă lîngă casă și grămădiți țarini lîngă țarini»; «vai de cei ce dis-de-dimineată aleargă

243. *Matei* 23, 31.244. *Deut.* 28, 66.

după băuturi îmbătătoare»; «vai de cei ce atrag pedeapsa ca și cu niște fringhii»; «vai de cei ce zic răului bine și binelui rău»; «vai de cei viteji la băut»²⁴⁵ și altele pe care oricine le-ar găsi din belșug. Tot așa de mari sînt amenințările și în alte pasaje: «Vai ție neam păcătos, popor împovărat de nedreptate, soi rău, fii ai pieirii!»²⁴⁶ la care se adaugă amenințări atît de grozave, încît ajung a fi deopotrivă cu cele de care Il învinuiește pe Iisus că le-a rostit. Nu-i oare înspăimîntătoare amenințarea următoare: «Țara voastră este pustită, cetățile voastre arse de foc, țarinile voastre le mănîncă străinii înaintea ochilor voștri»²⁴⁷. Și nu sînt oare cuvinte de amenințare și de blesteme împotriva poporului cele dictate în cartea lui Iezechiel prin darul Mintuitorului cînd spune proorocului: «tu ai să trăiești între străini ca între scorpîi?»²⁴⁸.

Să vorbim drept, Celsus, oare nu tu ești cel care i-ai spus iudeului să defaime pe Iisus, despre care zici: «el folosește, în chip ușuratic, amenințări și blesteme, de fiecare dată cînd zice: «vai vouă» și «zic vouă?». Nu vezi că toate învinuirile rostite de iudeul tău sînt împotriva lui Dumnezeu (Tatăl)? Căci după părerea iudeului, în graiul proorocilor pînă și Dumnezeu e expus aceluiași învinuiri din pricina neputinței de a fi înțeles.

Mai mult, aș putea spune celor ce cred că în această privință iudeul lui Celsus îi aduce lui Iisus învinuiri drepte: sînt în Levitic și în Deuteronom un mare număr de blesteme. Dacă iudeul voia să le justifice pe acestea, și prin ele Scriptura, atunci tot așa, sau chiar mai mult, trebuie apărute amenințările și blestemele pe care le-a rostit Iisus. Iar cînd e vorba de Legea lui Moise însăși, aceasta o vom putea apăra mai bine, pentru că despre ea sîntem informați de Iisus însuși, care a înțeles-o mai bine decît iudeul. În afară de aceasta, dacă iudeul a prins ceva din înțelesul și semnificația locurilor profetice, atunci să afle el că Dumnezeu, nu cu inimă ușoară, amenință și blesteamă, cînd zice: «vai vouă» și «zic vouă» și că Dumnezeu rostește așa ceva numai pentru ca să întoarcă pe oameni, ceea ce chiar și după părerea lui Celsus nici un om cuminte n-ar rosti. Dar tot creștinii care rostesc că unul și același Dumnezeu a grăit și prin prooroci și prin Domnul (Iisus), vor dovedi dacă și cît e de firesc ceea ce spune Celsus despre amenințări

245. Is. 5, 8; 11; 18; 21; 22.

246. Is. 1, 4.

247. Is. 1, 7.

248. Iez. 2, 6.

și despre blesteme. Iar lui Celsus, care se laudă că e filosof și că «cunoaște întreaga noastră învățătură», trebuie să-i dau o scurtă replică: «Amice! Dacă, potrivit lui Homer, Mercur îi spune lui Odiseu: «sărmane! încotro mergi tu, așa singuratic, prin codri?», atunci arată-te mulțumit dacă — după Homer — Hermes interpelează pe Ulise numai pentru ca să-l mustre, căci cuvintele lăudăroase și dragăstoase sînt numai specialitatea sirenelor, în preajma cărora se ridică «jur împrejur o grămadă de oase», ele care folosesc astfel de vorbe: «Vino, aici, vino la noi, Ulise cel atât de lăudat, mîndria Ahaei!»²⁴⁹. Dar cînd proorocii mei și Iisus însuși spun doar ca să convertească pe ascultători acele «Vai vouă!» și altele, pe care tu le socoți drept blesteme, atunci asemenea expresii n-au nici un folos pentru cei ce le ascultă, și nu li se recunoaște același drept de a fi ca un leac al medicului Peon?²⁵⁰. Sau, poate nu vrei ca Dumnezeu, sau Cel care are parte, ca și El, de fire dumnezeiască, atunci cînd stă de vorbă cu oamenii, să aibă în vedere decît interesele firii Sale și respectul ce li se cuvine, fără să mai țină seama de ceea ce se cade să făgăduiască oamenilor îndrumați și conduși de Cuvîntul și să vorbească fiecăruia în felul potrivit lui? Mai mult, cum să nu rizi de această «neputință de a convinge», ce I se atribuie lui Iisus? Căci ea se aplică nu numai iudeului, care are multe exemple de acest soi în profeții, ci și elinilor: printre cei pe care înțelepciunea i-a făcut vestiți ar fi fost și niște neputincioși în a convinge pe vrăjmași, pe judecători, pe defăimători să fugă de calea păcatului și să urmeze, prin filosofie, pe cea a virtuții.

LXXVII

După aceea, desigur în consonanță cu credințele iudeilor, Celsus atacă iarăși pe Iisus, prin iudeul său, zicînd: «*avem credința tare că înviem în trupul nostru și că așa vom primi viața veșnică, iar Cel trimis ne va fi model și conducător*, dovedind prin aceasta că lui Dumnezeu nu-I este cu neputință să *învieze pe cineva cu propriul lui trup*». Nu știu dacă iudeul vrea să spună aici că Hristos, cel așteptat, trebuie să arate prin Sine însuși că e modelul învierii. Dar fie! Să acceptăm că măcar o gîndește și că o spune! În schimb, cînd declară că a citat numai din Scripturile noastre, răspund: n-ai aflat și tu, amice, atunci cînd ai citit aceste scrieri, pe baza cărora ne defăimezi, explicarea

249. Homer, *Odiseea* XII, 45 (trad. G. Murnu, București, 1978, p. 286—287).

250. Peon, medic al zeilor, confundat mai tîrziu cu Apollo.

amănunțită a învierii lui Iisus, și că El este «întiiul născut din morți?»²⁵¹. Sau, din ceea ce tu nu vrei să crezi, ar urma cumva că El n-ar fi spus nimic? Dar, întrucît iudeul continuă să admită în fața lui Celsus învierea trupurilor, cred că nu este momentul potrivit să tratez despre acest lucru cu un om care crede și mărturisește că există o înviere a trupurilor, fie că și-o explică el clar și că ar putea aduce dovezi convingătoare, fie că nu ar putea-o face, dindu-i doar o rezolvare superficială.

Iată răspunsul care trebuie dat acestui iudeu. Și fiindcă mai zice: «Unde-i ca să putem să-L vedem și să credem în El?» îi răspundem: unde-i acum Cel Care vorbește prin prooroci și Care face minuni, pentru ca să putem vedea și crede că iudeul e «partea Domnului?»²⁵². Oare vouă vă este permis să aduceți temeieri prin care să arătați pentru ce Domnul nu S-a arătat iudeilor în continuu iar privitor la Iisus refuzați să recunoașteți același lucru, Iisus, Care, îndată după înviere, a convins pe ucenicii Săi despre adevărul învierii Sale, și încă în așa măsură încît ei arată, prin trupul lor, că în privința vieții și a învierii, care le-a fost dovedită prin cuvînt și faptă, ei socot drept nimicuri toate încercările acestei vieți?

LXXVIII

După aceea iudeul a zis: «Oare nu S-a coborît Iisus pe pămînt pentru ca să ne facă necredincioși?». Și aici voi răspunde: n-a venit pentru ca să-i facă pe iudei mai necredincioși, ci știind dinainte că ei se vor comporta așa, a prezis lucrul acesta, spunînd că, în schimb, vor fi chemate alte neamuri în locul lor. Căci «prin căderea lor, neamurilor le-a venit mîntuirea»²⁵³, după cum o spune Hristos prin prooroci: «Poporul pe care nu-l cunoștea îmi slujește și dintr-un cuvînt Mi se supune»²⁵⁴. «Căutat am fost de cei ce nu întrebau de Mine, găsit am fost de cei ce nu Mă căutau»²⁵⁵. E limpede așadar că iudeii au suferit, în această viață, pedeapsa de a fi trădat pe Iisus, cum au și făcut-o. Pot zice iudeii, dacă vor să ne defăimeze: Minunată este în ochii voștri Providența și dragostea de Dumnezeu. Ca să vă pedepsească, v-a scos din Ierusalim, din ceea ce se cheamă Sfînta și Sfînta Sfîntelor, așa că este bine să reflectați ce răspuns ne veți da. Căci avea un argument mai puternic și mai bun, căci minunată e Providența dumneze-

251. Col. 1, 18.

252. Deut. 32, 9.

253. Rom. 11, 11.

254. II Regi 22, 44—45.

255. Is. 65, 1.

lască, pentru că a plătit păcatul acestui popor prin chemarea de către Hristos a păgînilor la împărăția lui Dumnezeu, a celor care erau «străini de Legăminte și lipsiți de făgăduinți»²⁵⁶.

Iată, dar, ce au prezis proorocii, cînd au zis că din cauza poporului iudeu Dumnezeu a zis că nu va mai chema un alt neam, ci pe ai Săi din toate popoarele «căci Dumnezeu și-a ales pe cele nebune ale lumii»²⁵⁷, făcînd ca poporul neștiutor să fie luminat de lucrurile cerești, căci Împărăția lui Dumnezeu s-a luat de la aceia și s-a dat acestora. E destul dacă cităm acum, dintre multe altele, măcar această proorocie, din cîntarea Deuteronomului, în legătură cu chemarea neamurilor prin mijlocirea persoanei Domnului: «Ei M-au întăritat la gelozie prin cei ce nu sînt Dumnezeu și au aprins mînia Mea prin idoli lor; îi voi întărita și Eu pe ei printr-un popor care nu e popor, le voi aprinde mînia printr-un neam fără pricepere»²⁵⁸.

LXXIX

Și, în sfîrșit, ca să încheiem, iudeul zice despre Iisus: «El n-a fost, deci, decît un om, așa cum adevărul însuși îl arată și cum rațiunea îl dovedește». Dar dacă n-ar fi fost decît om, nu știu cum s-ar fi încumetat să răspîndească peste tot pămîntul credința Sa și învățătura Sa, și cum ar fi fost în stare, fără ajutorul lui Dumnezeu, să-și ducă planul la îndeplinire și să biruiască pe toți cei care se împotrivesc răspîndirii învățăturii Sale: regi, împărați, senat roman și peste căpetenii și popoare? Cum să pui în sarcina firii omenești, care n-ar avea la urma urmei nimic superior, puterea de a converti o atît de mare mulțime de oameni, și încă nu numai oameni culți, ci și din cei care sînt foarte neînvățați și robiți de patimile lor și care pentru neștiința lor sînt cu atît mai greoi în întoarcerea spre renunțare cu cît sînt lipsiți de rațiune? Întrucît, însă, Hristos este «puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea Tatălui»²⁵⁹ a rînduit toate acestea și rînduiește și acum cu toată împotrivirea iudeilor și a elinilor neîncercători în învățătura Sa.

Dar nici noi nu vom înceta să credem în Dumnezeu după orînduirile pe care ni le-a dat prin Iisus Hristos, să întoarcem pe cei ce doresc să vină la credință după orbirea în care au petrecut, chiar dacă cei orbiți de-a binelea ne defăimează, spunînd că noi am fi cei orbi, după

256. *Et.* 2, 12.

257. *I Cor.* 1, 27.

258. *Deut.* 32, 21.

259. *I Cor.* 1, 24.

cum ne învinuiesc iudeii și elinii, care spun adepților lor că noi am fi cei care am seduce pe oameni. Ce să spun? frumoasă seducere, din desfrinați să faci oameni temperați sau cel puțin porniți spre temperanță; din oameni nedreți să faci dreți sau porniți spre îndreptare, din oameni nebuni să faci înțelepți ori măcar porniți spre înțeleptire, din timiditate, din lipsă de caracter și din lașitate să faci curajoși și porniți cu perseverență în lupta de păstrare a credinței în Dumnezeu, Creatorul lumii! Iisus Hristos a venit, așadar, după ce fusese prezis nu de un singur prooroc, ci de toți. De aceea, Celsus dă încă dovadă de ignoranță, atunci când spune prin gura iudeului său că Hristos n-a fost prezis decît de un singur prooroc²⁶⁰.

Iudeul închiriat de Celsus și care pretinde că vorbește în numele propriei lui Legi, își sfîrșește aici argumentarea fără să mai spună altceva vrednic să fie menționat. Voi încheia, dar, și eu cu cea de a doua carte compusă împotriva tratatului său. Cu ajutorul lui Dumnezeu și prin puterea lui Hristos, Cel ce sălășluiește în sufletul nostru, mă voi sili să răspund într-o a treia carte la ceea ce Celsus a mai scris în continuare.

²⁶⁰. A se vedea mai sus : I, 49 ; II, 4.

CARTEA A TREIA

I

Urmind invitației tale, prea cucernice Ambrozie, am răspuns, pe cât am putut, în prima carte a replicii la scrierea lui Celsus, căreia el i-a dat fălosul titlu de «Discurs adevărat», anume, cercetînd atît prefața cît și partea anexată ei, examinînd fiecare din observațiile făcute și încheind cu acea lungă cuvîntare a iudeului, prin care-și exprima învinuirile împotriva lui Iisus. În cartea a doua, am răspuns cît am putut mai bine la atacurile îndreptate de acel iudeu împotriva celor care credem, prin mijlocirea lui Hristos, în Dumnezeu. Acum, în cea de a treia carte, încercăm să respingem toate obiecțiunile pe care le ridică el din punctul lui de vedere.

După părerea lui Celsus *«controversele sau certurile reciproce dintre creștini și iudei sînt de natură foarte naivă. Mai ales cînd e vorba despre Hristos, aceste controverse dintre ei nu se deosebesc aproape deloc de proverbiale ceartă privitoare la barba împăratului»*¹. *«Criticile pe care și le aduc unii altora creștinii și iudeii»*, zice același Celsus, *«nu merită nici măcar să fie băgate în seamă, pentru că și unii și alții credeau că Duhul Domnului este Acela care ar fi rînduit să se vestească cum că va veni cineva Care să mîntuiască neamul omenesc, și numai într-un singur punct n-ar fi de aceeași părere cele două grupări, și anume dacă Cel profețit a venit deja pe pămînt sau încă nu»*².

E drept că noi, creștinii, credem că în persoana lui Iisus s-a arătat într-adevăr cel prezis de prooroci. În schimb, cei mai mulți dintre iudei sînt atît de departe de a crede în El, încît cei care au trăit pe vremea aceea au năzuit într-un Iisus de după viața pămîntească, iar iudeii de azi încuviințează ocările pe care părinții lor le-au adus împotriva lui Iisus pe care-L învinuiesc că s-ar fi folosit de anumite vrăji ca să facă lumea să creadă că în persoana Lui s-ar fi arătat Cel pe Care proorocii Îl făgăduiseră și pe care, în mod obișnuit, Îl numesc, în limba lor, Mesia.

1. În original: «privitoare la umbra măgarului». Expresie devenită proverbială spre a arăta un subiect de mică însemnătate, cf. Platon, *Fedros*, 260 c.

2. Și Tertulian știa de această ceartă dintre iudei și creștini (*Apologeticum*, 21, trad. rom. p. 72).

II

Celsus și cei care aprobă învinuirile pe care le îndreaptă împotriva noastră vor avea bunătatea să ne spună dacă asemănarea cu barba împăratului se mai potrivește cu faptul că proorocii au vestit pînă și locul unde trebuia să se nască³ Îndrumătorul aceluia care viețuiesc dumnezeiește, și care se numesc «partea de moștenire a Domnului»⁴, cînd au proorocit că o fecioară va zămisi pe Emanuel», că Cel făgăduit va săvîrși tot felul de «semne și minuni»⁵, că în mare grabă va alerga cu vîntul Său și glasul apostolilor Săi va răsuna în toate țările⁶ atunci cînd vor vesti osîndirea Lui de către iudei și cînd proorocesc patimile și învierea Lui. Făcut-au oare proorocii aceste prevestiri cu totul întîmplător, n-a fost în mintea lor nimic în stare să-i convingă despre adevărul lor și îndemnatu-i-a oare nu numai să proorocească, ci să și socoată proorociile vrednice de a fi consemnate? Oare un popor atît de mare ca cel al iudeilor, care și-a găsit de atîta vreme așezarea sa statornică, a recunoscut el fără nici un temei stringent pe unii din prooroci ca prooroci autentici, în vreme ce pe alții i-a respins, declarîndu-i prooroci falși? Să nu fi fost nici un motiv care să fi hotărît ca pe lingă cărțile lui Moisi, pe care poporul le socotea sfinte, să se adauge și cuvîntările celor care, mai tîrziu, s-au dovedit a fi prooroci? Oamenii care acuză pe iudei și pe creștini că sînt nebuni, pot explica în ce chip s-a putut menține poporul iudeu⁷ dacă n-ar fi avut făgăduința de cunoaștere a viitorului? Chiar dacă toate popoarele învecinate s-au învățat să accepte, potrivit tradițiilor locale, oracole și profetii de la zeii care erau venerați la ei, în schimb iudeii, dimpotrivă, au fost lămuriți să disprețuiască toate zeitățile venerate de celelalte popoare și să nu le socotească zei, ci duhurile rele, căci așa le spusese proorocii lor: «toți dumnezeii neamurilor sînt idoli»⁸. Față de toate acestea să fi fost ei singurii care s-au lăudat că numai ei au iluminare profetică și singurii în stare să rețină pe cei care, în dorința de a cunoaște viitorul, erau gata să meargă la duhurile rele care erau venerate de alte popoare? Să judecăm dacă n-a fost cumva o poruncă a unei orînduiri mai înalte ca un întreg popor, care primise învățătura și sfatul de a disprețui pe zeii celorlalte popoare, să aibă în profeti o bogăție, care să provoace în popor arătări, care în sine erau mai de preț și mai mari decît oricare oracole de pretutindeni.

3. *Mih.* 5, 2.

4. *Is.* 7, 14.

5. *Is.* 35, 5 ș.u.

6. *Ps.* 18, 5.

7. Aceeași idee subliniată și în cartea I, 36.

8. *Ps.* 95, 5.

III

Dealtfel, s-au și întâmplat minuni de multe feluri. Insuși Celsus declară în cartea sa⁹ despre Esculap,¹⁰ care vindeca boli și descoperea lucruri viitoare prin toate orașele care-i erau dedicate, de pildă în Trika, în Epidaur, în Kos, în Pergam. Apoi, mai amintește de Aristeia¹¹ din Procones, eroul din Klazomene¹² și de Kleomede¹³ din Astipalea. Oare, s-ar putea admite că numai la iudei, care erau dedicați Dumnezeului Cel peste toate, cum spuneți voi, să nu fi existat nici o profeție și să nu se fi arătat nici un semn, spre a întări credința în Creatorul lumii și a face mai puternică speranța într-o altă viață mai bună? S-ar putea crede așa ceva? Nu L-ar fi părăsit imediat pe Dumnezeu, Care — potrivit învățăturii lor — le dădea ajutor, dar Care niciodată nu le-a oferit dovada prezenței Sale, îndreptându-se spre idoli și venerind pe cei care vesteau viitorul și săvârșeau minuni? Așa ceva nu s-a întâmplat, întrucât iudeii au preferat să îndure orice, acceptând să sufere persecuții, o dată în Asiria, altă dată în Persia și altă dată sub Antioh¹⁴, decît să-și trădeze Legea și credința. Atunci cum se face că cei care nu au dat nici o crezare istoricilor și proorocilor nu s-au lăsat convinși nici măcar de verosimilitatea lor interioară, că aici nu este vorba de simple închipuiri, mai ales că în sufletele curate ale proorocilor, care și-au închinat virtuții toate puterile lor, sălășluia un Duh dumnezeiesc, care-i mîna să facă profeții, care s-au referit parțial la prezent, parțial la trecut, dar care de preferință aveau ca temă venirea unui viitor Mîntuitor al neamului omenesc?

IV

Dacă așa stau lucrurile, atunci cum ar putea fi vorba doar de discuții despre «umbra unui măgar» în controversele dintre iudei și creștini, cînd cercetează, și unii și alții, dacă în profețiile în care cred fiecare din ei s-au împlinit cele prezise despre Cel proorocit, ori dacă mai trebuie să aștepte încă? Chiar dacă am da crezare presupunerii lui Celsus că Iisus, Cel prezis de prooroci, încă n-a venit, nu-i mai puțin adevărat că discuțiile privitoare la cărțile profetice n-au nici o legătură cu

9. A se vedea în continuare : III, 22 ; 24 ; 26.

10. Asclēpios sau Esculap, fiu al lui Apolo, era socotit protector al bolnavilor. A se vedea mai jos : III, 24—25 ; V, 2 ; 19 ; 23.

11. Pe la anii 500 î. Hr. a făcut multe călătorii pe țărmurile nordice ale Mării Negre, amănunte mai jos : III, 26 ; 27 ; 28 ; 29.

12. Hermit din Clazomene (Asia Mică), al cărui suflet ar fi părăsit vremelnic trupul, povestind la reîntoarcere «isprăvi» deosebite. Știa de el și Pliniu. *Ist. nat.* 7, 52.

13. Pugillist renumit, protejat de zeul Apolo. Amănunte mai jos : III, 25 ; 37.

14. E vorba de diadohul Antioh IV Epifaniu (167—169 î. Hr.) persecutorul fraților Macabei, cf. *II Mac.* 6, 7 și «P.S.B.», vol. 8 în «Exhortație», cap. 23.

umbră unui măgar, ci din ele reiese cu claritate atit venirea Celui prezis dinainte și însușirile Lui, faptele pe care le va săvârși și, pe cât se poate, chiar și data venirii Lui. Am afirmat¹⁵ deja, atunci cînd am citat din proorociile respective, că Hristos, cel proorocit, este de fapt Iisus. Așadar, dacă nu greșesc nici iudeii, nici creștinii cînd admit inspirația dumnezeiască a cărților profetice, în schimb, atunci cînd e vorba de stabilirea identității Celui prezis de prooroci și de locul Lui de naștere, așa cum sînt descrise de cuvîntul nedezmințit al proorocilor, atunci iudeii își fac o părere greșită, socotind că trebuie să mai aștepte încă pe altul.

V

Mai departe Celsus afirmă că «iudeii ar fi de neam egiptean¹⁶ și că ar fi părăsit Egiptul doar după ce s-au răscolat împotriva statului egiptean, cu ale cărui tradiții religioase nu s-au putut împăca», după care adaugă: «așa cum s-au purtat iudeii față de egipteni cînd au fost în țara lor, tot așa s-au purtat și față de ei cei ce cred că Iisus este Hristosul prezis de prooroci. În amîndouă cazurile pricina care a provocat dezbinarea a fost împotrivirea față de tradițiile statului»¹⁷. Să vedem, dar, ce vrea să spună aici Celsus. Egiptenii de altădată supuseseră la multe asuprelor poporul evreu mutat în Egipt din pricina unei foamete cumplite care a avut loc în țara lor, iar din pricina străinilor egiptenii au fost strîmtorați și au fost nevoiți să sufere și ei pedeapsa pe care trebuia să o rînduiască Providența asupra întregului lor popor, pentru ura lor împotriva poporului oaspete, care nu le făcuse nici un necaz. Atinși de loviturile chinurilor trimise de Dumnezeu la scurtă vreme după aceea, egiptenii au dat drumul evreilor să meargă încotro vor vrea¹⁸ după ce îi țînuseră într-o adevărată robie. În egoismul și mîndria lor, pentru a face mai curînd pe placul ce știu eu căror compatrioți decît unor oaspeți cu o viață mai virtuoasă, egiptenii au adus tot felul de învinuiri la adresa lui Moise și a evreilor: fără să tăgăduiască minunile pe care Moise le făcuse, ei le atribuiau magiei, iar nu unei puteri dumnezeiești. Or, Moise nu era vrăjitor, ci era un om credincios, socotindu-se dedicat cu

15. Mai sus: I, 51.

16. Păreră pe care o înregistrează între alții și Tacit (*Istorie*, 5, 2).

17. Despre această răzvrătire (στάσις) se vorbește în mai multe locuri din prezenta lucrare (III, 7; 10; 12; VIII, 2; 49). Celsus vede un paralelism clar între motivele mai ales de ordin religios pentru tulburările dintre iudei și egipteni, pe de o parte, și dintre creștini și Imperiul Roman, pe de altă parte. La iudei motivul răscoalei era reacția monoteismului împotriva politeismului egiptean. La creștini motivul nu pare numai de ordin religios (cum crede C. Andresen, *op. cit.*, p. 222), ci și de ordin social, cultural, politic.

18. *Ieș.* 12, 31 și Strabon (*Geograf* 16, 2).

totul lui Dumnezeu cel peste toate. Luminat doar de un duh dumnezeiesc, el a așezat legi pentru poporul evreu, după porunca lui Dumnezeu, și a scris întâmplările istorice așa cum au avut loc în realitate.

VI

Și astfel, fără să fi examinat lucrurile în chip nepărtinitor, cele spuse atât de egipteni, cât și de evrei, dar lăsând să se întrevadă că el ține cu egiptenii, Celsus s-a dat de-a dreapta celor care au nedreptățit pe oaspeții lor, parcă ar fi fost martori adevărați, afirmând că evreii, sătul de atîta apăsare, au părăsit Egiptul într-un moment de răscoală, fără să-și dea seama însă că era cu neputință ca o mulțime atât de mare de «egipteni» să se răscoale, și din acest moment să se transforme dintr-odată într-un popor de-sine-stătător, schimbîndu-și chiar și limba egipteană, vorbită pînă atunci, într-una a lor, cea ebraică¹⁹. Dar să admitem că ei au părăsit Egiptul și și-au urît și limba pe care au vorbit-o pînă atunci, întrebarea e : cum de nu au adoptat mai curînd limba siriacă, ori cea feniciană, decît să creeze limba ebraică, atât de deosebită atât de una, cât și de cealaltă ? Faptul acesta îmi confirmă convingerea că este greșită afirmația că *«fiind de acum egiptenii sadea, evreii s-ar fi revoltat împotriva egiptenilor și de aceea au părăsit Egiptul, au venit în Palestina și s-au așezat în ținutul numit acum Iudeea»*, cîtă vreme se știe că, încă înainte de coborîrea lor în Egipt, evreii își aveau limba lor proprie, iar literele evreiești erau cu totul diferite de ale egiptenilor, de ele folosîndu-se și Moise cînd și-a scris cele 5 cărți despre care evreii spun că sînt scrieri sfinte.

VII

Și totuși, cine va cerceta mai adînc lucrurile va putea spune despre cei ieșiți din pămîntul Egiptului că a fost o adevărată minune că un întreg popor a ajuns să adopte, în masă, ca și cum ar fi fost un dar de la Dumnezeu, limba zisă ebraică, după cum spune acest lucru și un prooroc de-al lor, «cînd a ieșit Israel din pămîntul Egiptului a auzit limba pe care n-o știa»²⁰. Dar, și în alt fel se poate dovedi că cei ieșiți din Egipt sub conducerea lui Moise nu erau egipteni, pentru că dacă ar fi fost, atunci numele lor ar fi trebuit să fie egiptean, întrucît fiecare limbă își are caracterele ei specifice. Or, e limpede că ei nu erau egipteni, întrucît numele lor sînt evreiești, iar Scriptura e plină de nume evreiești și de oameni care au dat în Egipt astfel de nume copiilor lor, așa încît e

19. Eber — «de dincolo», deci emigranții. A se vedea cele spuse în *Ier.* 5, 15.

20. *Ps.* 80, 4.

greșită afirmația egiptenilor că, deși erau egipteni de neam, evreii au fost alungați din Egipt împreună cu Moise al lor. Deci e clar că, scoborînd din viața străveche a evreilor, cum reiese din istoria scrisă de Moise, evreii vorbeau o limbă proprie din care și-au luat și numele, pe care l-au dat fiilor lor.

VIII

Pe cît de eronată este afirmația că «evreii, care dealtfel erau de neam egiptean, își datorează originea unei răzvrătiri», tot așa de greșită este și a doua afirmație, potrivit căreia și «alții, care se trăgeau dintre iudei, s-au răscolat, pe vremea lui Iisus, împotriva conducerii iudeilor, trecînd de partea lui Iisus». Or, Celsus și aderenții lui nu vor putea să aducă nici cea mai mică dovadă că ar fi existat vreo răzvrătire din partea creștinilor. Dacă întemeierea creștinismului s-ar fi datorat vreunei răscoale, așa cum își închipuie că ar fi fost cazul cu întemeierea poporului iudeu, căruia i s-a îngăduit să pună mîna pe arme ca să-și apere averile și să nimicească pe vrăjmași, atunci Legiuitorul creștinilor n-ar fi oprit cu totul orice ucidere omenească, nici n-ar fi propovăduit ucenicilor Săi că nu sînt îndreptățiți să facă uz de forță împotriva vreunui om, chiar dacă acesta ar fi fost al unui nelegiuit, întrucît socotea că-i potrivit legii dumnezeiești să aprobi orice fel de moarte. Iar dacă creștinii și-ar datora originea unei răzvrătiri, atunci n-ar fi îngăduit legi astfel de pașnice, potrivit cărora ei au acceptat, mai curînd, să fie dați morții «ca niște oi la junghiere»²¹, nefiînd vreodată în stare să se răzbune pe prigonitorii lor, întrucît, fiind învățați să nu răspundă răului cu rău, ei au respectat porunca blîndeții și a dragostei. De aceea, chiar în cazul cînd ar fi avut prilej să se lupte împotriva dușmanilor, și chiar dacă ar fi avut ei puterea s-o facă, în astfel de cazuri Domnul a fost Cel care a luptat în locul lor, ca unul Care a oprit în toată vremea pe vrăjmașii creștinilor, atunci cînd erau porniți împotriva lor, ca să-i nimicească. Iar ca să nu lipsească vreo pildă încurajatoare și ca să trezească simpla privire a citorva martori credincioși, ca să provoace în inimi curaj și întărire în credință și dispreț față de moarte, Dumnezeu a îngăduit ca, la vremea potrivită, un număr restrîns de creștini să sufere moartea de dragul credinței²². Dar tot El este Cel care a împiedicat pieirea întregului popor credincios, întrucît a găsit de cuviință că este mai bine ca acesta să trăiască mai departe și să umple întreg pămîntul cu învățătura Lui mîntuitoare și înălțătoare, iar aceasta a făcut-o ca să dea celor mai slabi ocazie să răsufle ușurați față de

21. Ps. 43, 24.

22. Numărul martirilor creștini a fost foarte mare, dar în comparație cu al celorlalți creștini, el a fost restrîns.

frica morții. Dumnezeu s-a îngrijit să împrăstie dintre credincioși numai prin simplă voința Lui toată urzeala uneltirilor pornite împotriva lor, ca să nu se aprindă peste măsură împotriva lor ura împăraților, a dragătorilor ținuturilor și a popoarelor respective.

Iată, dar, care e răspunsul meu la afirmația lui Celsus că «o revoltă a fost cândva pricina organizării statului iudeu și mai târziu a înjghebării Bisericii creștine».

IX

Dar ca să se vadă, mai departe, cât de nedrept judecă Celsus, voi reda textual spusele lui: «Dacă toți oamenii ar vrea să se facă creștini, creștinii înșiși ar fi cei care s-ar împotrivi la așa ceva». Minciuna acestei afirmații reiese din faptul că, pe cât le stă în putere, creștinii își dau toată silința să răspîndească învățătura lor peste întreg pământul. În orice caz, cițiva dintre ei au plecat să străbată pînă departe, nu numai la orașe, ci prin sate și cătune²³, ca să aducă și pe alții la credința în Dumnezeu. Și nu s-ar putea spune că ei ar face acest lucru cu scopul de a se îmbogăți, ba uneori nu primesc nici cele necesare hranei, iar dacă vreodată sînt nevoiți s-o facă, din pricina lipsurilor, apoi și atunci ei se mulțumesc doar cu strictul necesar, chiar dacă mulți dintre cei care aveau doreau să-și împartă avutul cu ei, sau să le ofere ceea ce le priosește. Și dacă în vremea noastră, față de marele număr al celor care trec la credință, unii oameni bogăți sau sus-puși, precum și unele femei înstărite și de neam mare primesc și adăpostesc pe unii din cei ce le propovăduiesc credința, oare acest fapt poate să dea drept cuiva să afirme că acești oameni vestesc cuvîntul numai din dorința după mărire? Desigur că cel puțin la început, cînd primejdia pîndea mai ales pe predicatori, așa ceva nici măcar nu se putea bănui. Chiar și astăzi, faima pe care și-o cîștigă unii în mijlocul oamenilor trage la cîntar mai greu decît așa zisa lor popularitate în rîndul celor de seama lor, popularitate care, însă, nu-i aceeași pentru toți. De aceea e un neadevăr să se afirme că «dacă toți oamenii ar vrea să se facă creștini, aceștia ar fi împotriva».

X

Dar să auzim și mărturia pe care vrea s-o aducă: «La început, creștinii erau puțintei și trăiau în același cuget²⁴. Pe măsură ce a sporit numărul lor, au început să se împartă și să se dezbine, fiecare avîndu-și

23. De reținut amănuntul pentru istoria răspîndirii creștinismului. A se vedea expresia lui Tertulian (*Apologeticum*, 37, 4): «sîntem de ieri și am ajuns să umplem pământul» (trad. rom. p. 90).

24. E o dovadă că Celsus a citit Faptele Apostolilor 2, 44; 4, 32.

partida lui. Se vede că așa s-au orientat ei încă de la început». E clar că, în comparație cu mulțimile de mai târziu, primii creștini erau reduși numericeste și chiar dacă n-ar fi fost așa, totuși numărul lor a fost neînsemnat. Iar ceea ce a ațîtat invidia împotriva lui Iisus, îndemnînd pe iudei să uneltească împotriva Lui, a fost creșterea tot mai mare a numărului celor care-L urmau pînă și în pustii: mulțimi de 5000 de bărbați, afară de femei și de copii²⁵, căci atît era de mare farmecul cuvîntărilor lui Iisus, încît nu numai bărbații s-au hotărît să-L însoțească în pustie, ci și femeile își uitau de slăbiciunea și de ezitarea femeiască, urmîndu-L și ele pe Învățătorul în pustie. Ba, chiar și pruncii, oricît ar fi ei depășători, au luat-o după El împreună cu părinții lor, fie pentru că au fost luați de părinți, fie pentru că se simțeau atrași de dumnezeirea Lui; în dorința de a se împărtăși și ei din ea. Să zicem că la început numărul acestora era mic, dar cu ce ajută acest fapt pentru a dovedi că creștinii n-ar fi vrut să se nască în toți oamenii credința în Evanghelie?

XI

Mai departe Celsus declară că *«la început creștinii trăiau în același cuget*». Dar el n-a văzut că totuși încă de la început au apărut și împerecheri între credincioși în legătură cu talmăcirea cărților biblice socotite ca sfinte. Cît au trăit apostolii, desfășurîndu-și activitatea de propovăduire și cît au mai fost în viață martori oculari ai lui Iisus, au putut confirma și ei ceea ce au auzit de la El. S-a iscat însă o discuție aprinsă între creștinii dintre iudei cu privire la păgînii care urmau să îmbrățișeze Evanghelia: dacă sînt obligați și ei să țină obiceiurile evreiești, ori să fie scutiți de povara mîncărurilor curate și necurate, despre care s-a spus că nu trebuie să apese pe cei care au părăsit obiceiurile strămoșești din păgînatate și care acum credeau în Iisus²⁶. Și în epistolele lui Pavel, care era de o vîrstă cu cei care văzuseră pe Iisus, întîlnim știri despre unele certuri în legătură cu întrebarea dacă învierea avusese loc și dacă «ziua Domnului» e aproape sau departe²⁷. Iată ce se spune într-una din aceste epistole: «Depărtează-te de vorbiri deșarte și lumești și de împotrivirile științei mincinoase pe care unii mărturisind-o, au rătăcit de la credință»²⁸, arătînd astfel că, încă de la început, au existat interpretări diferite într-o vreme — cum spune Celsus — cînd creștinii nu se înmulțiseră încă.

25. *Mat.* 14, 21; 15, 38.

26. *Fapte* 10, 14; 15, 28.

27. *I Cor.* 15, 12; *II Tim.* 2, 18; *I Tes.* 5, 2.

28. *I Tim.* 6, 20—21.

XII

După aceea, drept învinuire împotriva doctrinei noastre, Celsus reproșează ivirea dezbinărilor în sinul creștinismului, zicind: «nici nu au ajuns să se propage (creștinismul) în masă, că ei îndată s-au dezbinat și divizat, fiecare dorind să-și aibă gruparea sa»²⁹. Și continuă apoi: «Și abia s-au despărțit de mulțime și din nou se ceartă între ei. Într-un cuvânt, creștinii nu mai au nimic comun decât numele, măcar de ar fi și acela! Poate că numai rușinea singură îi mai ține să fie laolaltă, pentru rest fiecare e separat».

La acestea vom răspunde că nu există sector de activitate, oricât de serios și de folositor vieții s-ar dovedi el, în care să nu se fi format grupări aparte³⁰. Oricât e medicina de folositoare și de necesară neamului omenesc și oricât s-ar discuta despre diferitele metode de a vindeca bolile trupești, cu toate acestea găsim la elini, după părerea tuturor, și în domeniul medicinei numeroase școli și eresuri. În ce mă privește, cred că același lucru îl găsim și între barbari, mai ales la cei care s-au dedicat medicinei. Dar și filosofia, care făgăduiește adevărul și cunoașterea tuturor lucrurilor care există, întrucât ne recomandă cum să trăim și încearcă să ne învețe lucrurile care sînt folositoare neamului omenesc, și în ea spiritele se grupează asupra multor probleme, de aceea și în filosofie s-au ivit o sumedenie de școli, dintre care unele mai vestite, altele mai obscure. Dar și iudaismul a dat prilej să se formeze erezii din pricina interpretării diferite a scrierilor lui Moise și a cuvintelor proorociilor. La rîndul său, și creștinismul s-a revelat oamenilor ca ceva foarte venerabil, nu numai pentru adunăturile de sclavi — cum crede Celsus —, ci și pentru mulți dintre învățații elini. De aceea, a fost cu neputință să nu se formeze și aici secte, în orice caz, însă, nu din pricina poftei de dezbinare și de rivalitate, ci pentru că mulți din acești învățați și-au dat silința să pătrundă cu mintea tainele creștinismului. Datorită acestui fapt, cuvintele Scripturii au ajuns să fie interpretate diferit, cuvinte pe care, dealtfel, toți le socoteau dumnezeiești, s-au născut ereziile și sectele, cărora li s-au dat numele acelora a căror admirație pentru originea doctrinei nu i-a împiedicat să fie ațîțați într-un fel sau altul, din motive plauzibile, spre vederi divergente. Dar după cum de medicină nu știu să fi fugit cineva pe motivul că există mai multe școli medicale, și după cum nici filosofia nu poate fi urgisită pentru motivul că, dorind ceva

29. Acuza aceasta a făcut-o și împăratul Hadrian (Vopiscus: Saturnin 8).

30. Aceeași idee o mai întîlnim și în II, 27; V, 61. Într-un fel, judecata lui Origen denotă aici toleranță și emulație, chiar dacă sectarismul nu e totdeauna ceva pozitiv.

mai bun, îți ascunzi ura pentru celelalte școli filosofice, tot așa nici la iudei nimeni nu trebuie să fie osîndit pentru părerile diferite cuprinse în cărțile lui Moise și în cele ale proorocilor.

XIII

Ⓜ Dacă așa stau lucrurile în celelalte sectoare, de ce n-am fi oare îngăduitori și cu sectele dintre creștini? Despre ele mi se pare că a vorbit în chip minunat Pavel, atunci cînd a zis: «căci trebuie să fie între voi și eresuri, ca să se învedereze între voi cei încercați»³¹, căci după cum în medicină «om încercat» este cel versat în diferite școli medicale, care examinează atent mai multe variante alegînd apoi soluția cea mai bună, după cum și în filosofie procedează corect cel care nu-și declară preferințele pentru un sistem mai bun pînă ce nu s-a documentat și în celelalte, tot așa aș zice că cel mai înțelept creștin este acela care examinează cu grijă atît eresurile iudeilor, cît și școlile din sînul creștinilor. Dar oricine osîndește învățătura creștinismului din pricină că în el mai sînt și secte, acela ar trebui să osîndească și învățătura lui Socrate, din a cărei școală au derivat multe orientări, dintre care unele foarte puțin asemănătoare cu celelalte. Tot așa ar trebui blamate și învățăturile lui Platon, din pricină că Aristotel a încetat să mai cerceteze școala lui pentru ca să-și deschidă alta nouă, după cum am spus-o mai înainte³². De altfel, mi se pare că și Celsus a ajuns să cunoască unele eresuri, care n-au nimic comun cu noi, nici măcar numele lui Iisus. Poate să fi ajuns și la urechile lui știrea despre eresurile numite ale ofienilor sau ofiților³³ și caianiților sau dacă va mai fi fost vreuna din cele care s-au îndepărtat cu totul de învățătura lui Iisus. Dar, din tot ce am amintit mai sus, nu se poate aduce nici o învinuire învățăturii creștine.

XIV

După aceea Celsus declară: «*Legătura dintre ei e cu atît mai uimitoare cu cît nu poate fi dovedit că ea ar avea un temei sigur. În locul unui temei solid a fost pusă răzvrătirea și cîștigul scontat din ea, precum și frica față de cei din afară: Iată pe ce se sprijină credința lor!*» Impo-

31. I Cor. 11, 19.

32. II, 12.

33. De la cuvîntul grec φῆς (= șarpe), secta ofiților (despre care vorbește Origen mai pe larg în cărțile VI (24, 28) și VII (53, 54), adoratori ai șarpelui, era un amalgam de credințe siro-caldaice, dar mai ales era dominată de elemente din cabala iudaică. Ei credeau — ca și cainiții — că numai personajele negative din Biblie: Cain, Core, Datan și Aviron, dar mai ales Iuda (Iscarioteanul) au urmat linia corectă a «adevărului creștinism». Mai pe larg în anexa lui Röhms (*Gegen Celsus*, II, Kempfen, 1877, p. 533—552).

triva acestor afirmații voi răspunde că : legătura dintre creștini e atât de bine statornicită pe un temel, sau, mai curînd, nu pe un temel, ci pe însăși lucrarea lui Dumnezeu, încît izvorul este Însuși Dumnezeu, Care, prin intermediul proorocilor, luminează pe oameni să nădăjduiască în venirea lui Hristos pentru mîntuirea oamenilor. În măsura în care acest lucru nu poate fi nicum respins, oricît de grele ar fi observațiile potrivnice ale necredincioșilor, în aceeași măsură s-a stabilit că această învățătură este cea pe care a adus-o Dumnezeu și prin care s-a dovedit că Iisus era Fiul lui Dumnezeu, atât înainte, cît și după întrupare. Iar eu adaug că : de cînd a luat asupra-Și firea omenească, această întrupare a Cuvîntului nu încetează a fi mereu descoperită (de către cei care au ochii sufletului adînc pătrunzători) în chipul cel mai dumnezeiesc, coborînd la noi de la Dumnezeu-Tatăl, că n-a luat din înțelepciunea omenească nici începutul și nici desăvîrșirea, ci a purces numai din Dumnezeu, Cel ce S-a arătat tot mai deplin, la început prin diferite căi înțelepte și prin minuni, chemînd la viață mai întîi iudaismul, iar apoi creștinismul. Așa trebuie respinsă și observația care spune că ar trebui socotite rezvrătirea și apoi nădejdea după cîștig drept principii ale învățaturii, prin care atîția oameni au fost convertiți și scoși din răutate.

XV

Că nu din pricina «fricii față de cei străini» se menține unitatea dintre creștini ne-o spune și faptul că, potrivit rînduiei lui Dumnezeu, această frică de multă vreme a și încetat să mai existe. Și s-ar putea ca această siguranță pentru viața lor, de care se bucură acum creștinii, să la sfîrșit cînd cei care calomniază în tot felul învățatura noastră vor crede iarăși că tulburările în care ne aflăm azi și-ar avea izvorul în mulțimea credincioșilor și în faptul că de acum nu mai sînt persecutați de către dregători, așa cum a fost mai demult³⁴. Dar noi am învățat din cuvîntul Evangheliei ca în timp de pace să nu lăsăm brațele în poală și să nu ne complacem într-un trai molatic și dacă lumea ne prigonește noi să nu ne pierdem curajul, ci să ne păstrăm și mai puternică dragostea față de Dumnezeu prin Iisus Hristos. Noi mărturisim, drept aceea, pe față învățăturile fundamentale ale crezului nostru și nu le tănuim, cum își inchiuie Celsus, căci căutăm să trezim, încă de la început, pe cei care vor să vină la noi să se ferească de idolatrie și de orice slujire idolească, învățîndu-i că închinarea care se cuvine lui Dumnezeu nu tre-

34. Se cunoaște expresia clasică prin care Tertullian rezuma părerea dușmănoasă că pricina nenorocirilor (foamete, molimă, inundații) ar constitui-o răspîndirea rapidă a creștinismului : «dacă Tibrul se revarsă, dacă Nilul nu inundă cîmpiile, dacă cerul nu plouă, dacă pămîntul se cutremură, dacă e foamete, dacă se ivește vreo molimă, îndată se strigă : la lei cu creștinii !» (*Apologeticum* 40, trad. rom. p. 95).

buie adusă fapturilor, îndrumându-le gândurile spre o țintă mai înaltă și spre Creatorul lumii, spunându-le că S-a arătat Cel făgăduit prin multe proorocii, care-L vestesc și-L propovăduiesc și astăzi prin Evanghelia și prin predicile apostolilor, transmise cu grijă de cei care au fost în stare să le priceapă în toată profunzimea³⁵.

XVI

Și apoi, să ne arate oricine «*ce povești de tot soiul și ce scorneli înspăimântătoare plâsnim noi*», de felul celor pe care ni le atribuie Celsus fără temei! Poate că în rindul acestor «plâsmuiri înspăimântătoare» va fi pus el și credința că, în calitatea Lui de judecător, Dumnezeu va cere oamenilor odată și odată socoteală despre tot ce au făcut, învățatură în sprijinul căreia putem aduce multe dovezi atât din Scriptură, cât și din rațiune. Întrucît îmi place adevărul³⁶, trebuie să recunosc că Celsus declară: «*ferească Dumnezeu să nu lepede nici ei, nici noi și nimeni altcineva învățătura, că cei nedrepti vor fi pedepsiți, iar cei drepti vor fi vrednici de răsplată!*» Or, din clipa în care acceptă învățătura despre judecată, atunci ce vor să însemneze aceste «născociri înspăimântătoare» pe care noi le-am plâsmuit ca să atragem cât mai mulți oameni la noi? Întrucît continuă, spunînd: «*prin mistificarea și falsificarea tradițiilor străvechi noi creștinii împuiem urechile ascultătorilor cu sunete de fluier și de trâmbițe, așa cum fac cei ce bat toba în timp ce se face inițierea în ritul coribanților zeiței Cibela*»³⁷, îi punem întrebarea: care sînt aceste străvechi tradiții «pe care noi le mistificăm și le falsificăm»? Tradiția elinilor, care a propovăduit și credința într-un tribunal subteran?³⁸ Tradiția iudeilor, care a prezis că va mai fi încă o viață după cea de acum? Ar fi cu neputință să se aducă dovezi că noi am falsificat adevărul, după ce fiecare din noi ne dăm silința s-avem o credință chibzuită, pe care o vrem îndreptar pentru toată viața.

XVII

Celsus voia apoi să facă o comparație între credința noastră și cea a egiptenilor, «*la care încă de la început îți sar în ochi dumbrăvi stră-*

35. Sînt rezumate aici ca și în prefața lucrării *De principiis* principalele elemente ale credinței creștine, care vor forma miezul catehezei creștine propriu-zise.

36. Idee repetată de Origen: I, 12.

37. Cibela, zeitățe sălbatică întocmai ca munții și ca peșterile, unde-și avea templele. Cultul ei s-a contaminat mai tîrziu cu al zeiței Rhea, mama zeilor. Coribanții erau geniile slujitoare ale Cibelei, a cărei patrie cea mai cunoscută era Frigia.

38. Platon vorbea în *Epistola VIII* 48, 9 că va urma o judecată după moarte. Mitologia greacă a pus pe înțeleptul rege al Cretei, Minos, să prezideze tribunalul din infern. Desigur că aceste palide indicii sînt departe de credința clară adusă de creștinism pe baza faptului că sufletul e nemuritor.

lucile și statul sculptate, hale mărețe și minunate, înconjurate de coloane impunătoare, cu ceremonii care provoacă respect și mister; dar îndată ce ai intrat și ai pătruns în interior ajungi să contempi aici ca obiect de adorare o pisică, o maimuță, un crocodil, un șap și un câine»³⁹. El bine, ce asemănare poate fi între măreția exterioară pe care ți-o oferă, încă de la început, un templu egiptean și ceea ce întâlnim la noi? Ce-ar exista la noi care să se asemene cu acele animale necugetătoare, care acolo, în dosul acestor mărețe pridvoare, servesc drept obiecte de adorare? Au cumva în ochii lui vreo vrednicie proorociile și adorarea Atotputernicului Dumnezeu ori disprețul față de idoli, sau, dimpotrivă, poate fi făcută după părerea lui vreo asemănare între Hristos Cel răstignit și vietățile necuvântătoare care sînt adorate acolo? Dacă aceasta e părerea lui, și nu văd care ar putea fi alta, atunci îi voi aduce aminte că am explicat, în cele anterioare⁴⁰, destul de amănunțit și de exact că pentru Iisus tocmai ceea ce omenеște pare a fi o scădere s-a dovedit a fi o binefacere pentru lumea întreagă și spre mîntuirea tuturor.

XVIII

După aceea, întrucît vorbește cu atîta respect despre adorarea adusă acelor animale necuvîntătoare, afirmînd că ele sînt simboluri ale divinității, despre care a vrut să explice în mod forțat că erau niște «prooroci», Celsus ne asigură că «cei care au făcut cunoștință cu aceste vietăți și despre care au primit explicații lămuritoare, s-au putut convinge că înțelegerea lor nu s-a dovedit deloc deșartă». Cît despre adevărurile pe care le înfățișăm noi celor care cunosc profund creștinismul din cuvîntările făcute sub influența a ceea ce numea Pavel «dar duhovnicesc», din cuvîntările de cunoaștere «în duh»⁴¹, Celsus ne dă să înțelegem că nu are nici cea mai mică idee. Se vede acest lucru nu numai din ceea ce a spus pînă acum, ci și din defăimările cu care improașcă adunările creștinilor, atunci cînd afirmă că ei «exclud pe orice om cult din comunitățile lor și nu primesc decît ignoranți și sclavi», învinuiri la care vom răspunde atunci cînd vom ajunge la pasajul respectiv⁴².

XIX

Celsus mai afirmă că noi creștinii vorbim în batjocură de credințele egiptenilor, cu toate că ei au multe învățături tainice care nu trebuiesc

39. Despre religia egiptenilor dădea informații încă Strabon, *Geogr.* 17, 1, 28, 305. Em. Vasilescu, *Istoria religiilor*, București, 1975, pag. 98 ș.u.

40. I, 54; 61; II, 16; 23.

41. I Cor. 12, 8.

42. Mai pe larg în III, 44; 50; 55; 74. E vorba de una din cele mai frecvente defăimări aduse creștinismului în genul lui Lucian de Samosata ori a lui Nietzsche

disprețuite. Potrivit informațiilor lor, în dosul acelor vietăți pieritoare, întâlnite în cultul lor, trebuie să vedem evlavia cu care se cuvine să cinștim credința în veșnicie. Ați fi chiar nebuni dacă în istorisirile despre Iisus voi n-ați vedea ceva mai vrednic decât țapii sau cîinii egiptenilor⁴³. Iată ce voi răspunde aici : ai dreptate, stimate amice, cînd afirmi în discursul tău că egiptenii prezintă multe învățături tainice, care nu trebuie disprețuite, precum și multe lucruri misterioase despre vietățile lor sacre, dar greșești cînd ne învinovățești spunînd cu convingere că noi n-am exprima decît nebunii și ineptii atunci cînd explicăm tainele legate de viața lui Iisus, potrivit înțelepciunii Cuvîntului și a tuturor celor care caută să se desăvîrșesc în ea. Ascultă ce ne învață Pavel despre cei care ajung să cunoască această înțelepciune a creștinismului : «Noi nu propovăduim înțelepciunea acestui veac, nici a stăpînitorilor acestui veac, care sînt pieritori, ci propovăduim înțelepciunea lui Dumnezeu în taină, pe cea ascunsă, pe care Dumnezeu, mai înainte de veci, a rînduit-o spre mărirea noastră»⁴⁴.

XX

Întrebam pe cei care cugetă la fel ca Celsus : Oare Pavel nu se gîndea la o înțelepciune superioară cînd vorbea despre «înțelepciunea la cei desăvîrșiți» ?⁴⁵. Iar dacă va spune, după felul lui îndrăzneț, că Pavel nu avea nici o filosofie, noi îi vom răspunde : Cercetează mai întii epistolele acestuia și concentrează-ți atenția la sensul fiecărui pasaj din ele, de exemplu din cele către Efeseni, Coloseni, Tesaloniceni, Filipeni sau Romani. Dovedește că ai înțeles învățăturile lui Pavel și că ele nu conțin decît doar nerozii și banalități. Dacă Celsus își va da osteneala să le citească cu atenție, atunci sau va admira gîndirea acestui bărbat, care tratează adevăruri înalte într-o exprimare pe înțelesul tuturor, dovedind astfel că a înțeles-o sau, în caz contrar, se va face de rîs, încercînd să combată și să răstălmăcească și cele ce-și inchipuie el că a înțeles.

XXI

Și nu mai vorbesc aici despre înțelepciunea tuturor învățăturilor din Evanghelii, fiecare din acestea conținînd o învățătură înaltă și «greu de înțeles»⁴⁶ nu numai pentru cei mulți, dar și pentru destui din cei înțelepți. Parabolele, pe care Iisus le-a adresat celor «din afară», conțin o

43. Asupra combaterii cultului de adorare a animalelor la egipteni revine Origen și mai jos : VI, 80.

44. I Cor. 2, 6—8.

45. I Cor. 2, 6—8.

46. Evr. 5, 11.

profundă semnificație, Iisus, a înfățișat ascultătorilor și tilcuirea lor, Care, trecînd dincolo de grupul celor ce stăteau «afară», a venit la cei ce se aflau «în casă»⁴⁷. «Poate se va mira cineva, gîndindu-se ce semnificație are faptul că unii stau «afară», iar alții «în casă»? Și iarăși, cine nu va fi cuprins de admirație din cei care pot să urmărească pe Iisus pînă sus, pe munte, ascultîndu-I cuvîntele, văzîndu-I faptele, dar mai ales contemplîndu-I schimbarea la față, iar jos pe același Doctor, vindecînd bolnavii aflați în neputința de a urca acolo unde L-au urmat doar ucenicii? A explica învățăturile înalte și dumnezeiești ale Evangheliilor sau a explica gîndirea lui Iisus expusă de Pavel, adică înțelepciunea și Cuvîntul, nu este acum momentul potrivit s-o facem⁴⁸. Dar și acestea sînt de ajuns la vorbele batjorocitoare și lipsite de vreun sens filosofic ale lui Celsus, care compară tainele din Biserica lui Dumnezeu cu pisicile, cu maimuțele, cu crocodilii, cu țapii sau cu cîinii din templele egiptenilor.

XXII

Intocmai ca un bufon, Celsus nu scapă nici un prilej spre a ne batjocori și a ne lua în deridere. În cartea sa îndreptată împotriva noastră, el amintește de *Dioscuri*⁴⁹, de *Hercule*⁵⁰, de *Asclepios*⁵¹ și de *Dionisos*⁵², spunînd că aceștia, din oameni, au ajuns să fie crezuți drept zei de către elini, și că noi «nu admitem ca aceștia să fie socotiți zei, fiindcă au fost la început oameni⁵³, chiar dacă au săvîrșit în folosul multimilor multe fapte generoase». Cît despre Iisus, Cel care a murit și despre Care aderenții Lui spun că li S-a arătat după aceea, Celsus ne mai învinuiește că spunem că atunci cînd li S-a arătat, ei *n-au văzut decît umbra Lui*. Și la asta răspundem că Celsus cu abilitate, dar nu cu claritate, scrie că nu-i cinstește pe acești eroi drept zei, întrucît nu e prudent față de părărerea eventualilor lui cititori, care ar putea să-l socotească ateu dacă ar arăta ceea ce numai lui i se pare a fi adevărat. Pe de altă parte, nici nu s-a prefăcut că-i socotește pe aceștia drept zei. Am răspunde și la una și la alta. Acelora care nu cred că eroii ar fi zei, le răspundem: aceștia nu există deloc, fiindcă după cum gîndesc unii cu privire la sufletul omenesc care s-ar distruge îndată după moarte, s-ar distruge și sufletul

47. Marcu 4, 11.

48. Origen vrea să-i educe pe credincioși căutînd pretutindeni un sens mai bogat al textului scripturistic. Expresiile «în casă», «afară», «sus pe munte» sînt tipice pentru sensul duhovnicesc căutat. A se vedea «P.S.B.», 6, p. 17, dar și mai sus în II, 66.

49. Dioscurii (Castor și Polux), doi fii ai lui Zeus, erau socotiți patronii marinarilor.

50. Cel mai popular erou din mitologia greacă, viteaz, înțelept dar și imoral, adeseori. Origen îl pomeneste adeseori în: II, 55; III, 32; VI, 54; VIII, 41—42.

51. Despre Asclepios am mai vorbit, III, 3.

52. Fiu al lui Zeus, «Dionisos zgomotosul» era zeul vinului și al petrecerilor.

53. Așa afirmă și Tertullian (*Apologeticum* 10), Atenagora (*Solii* 29) etc.

acestora. După părerea celor care afirmă că sufletul supraviețuiește, sau că este nemuritor, atunci supraviețuiesc și aceștia și sînt nemuritori. Sau nu sînt zei, ci numai niște eroi sau semizeii, sau nici atîta, ci pur și simplu suflete ⁵⁴. Dacă presupuneți că aceștia nu există, atunci trebuie demonstrată concepția cu privire la suflet, concepție de mare importanță pentru noi; dacă există, atunci și concepția despre nemurire trebuie dovedită nu numai după scrierile elinilor, care au tratat-o cu temei, ci și după ceea ce ne spun și învățăturile dumnezeiești. Și vom arăta că nu este cu putință să fie socotiți zei și să ajungă — după trecerea lor de aici — într-o stare mai de cinste decît aceea pe care o arată povestirile privitoare la viața lor. Așa a fost cazul cu marea desfrînare a lui Hercule și supunerea lui nebărbătească față de nimfa Omfale ⁵⁵, așa și Asclepios cel lovit de trăsnetul trimis de către Zeus. Iar despre Dionisos se spune: «Uneori ei trăiesc o zi sau două, uneori, cînd mor, ei au aceeași cinstitoare ca și zeii cei care mor de mai multe ori. Și atunci cum este posibil să fie, pe bună dreptate, socotit zeu sau semizeu vreunul dintre aceștia?» ⁵⁶.

XXIII

Noi arătăm faptele lui Iisus al nostru după profeți și comparăm povestirea acestora cu povestirile celor amintiți mai înainte. Despre Iisus nu se istorisește nici o faptă de desfrîu. Nici dușmanii care l-au întins curse și au căutat «mărturii mincinoase» împotriva Lui, pentru a-L putea acuza de desfrînare, nu au găsit nimic care să aibă măcar aparența unei «mărturii mincinoase». Pînă și moartea l-a fost pusă la cale de oameni dușmani și ea nu are nimic asemănător cu pieirea lui Asclepios cel lovit de trăsnet ⁵⁷. Ce are demn în purtarea sa un Dionisos, cel nestăpînit și mascat în haine femeiești, încît lumea să se arunce la picioarele lui ca înaintea unui zeu? Chiar dacă apărătorii unora ca aceștia ar recurge la o interpretare alegorică, trebuie să se examineze, pe de o parte, faptul dacă alegoriile conțin ceva sănătos, iar pe de altă parte, dacă ele pot să aibă vreo considerație, și dacă pot să fie vrednice de cinstitoare și de adorare niște ființe sfîrtecate de titani, sau azvîrlite din

54. Ca și în alt loc (III, 80) sînt înșirate și aici cele trei concepții filosofice privitoare la suflet: cea epicureică (după care sufletul se nimicește), cea platonice (după care sufletul e nemuritor) și cea stoică (potrivit căreia sufletul supraviețuiește).

55. Regină a Lidiei, Omfale își bătea joc de viteazul Hercule, care vreme de 3 ani ajunsese să fie sub robia ei. M. A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, București, 1958, p. 158.

56. Homer, *Odiseea* XI, 303—304.

57. Zeus a lovit cu trăsnetul pe Asclepios din gelozie pentru că, datorită măiestriei lui, tînărul Asclepios ajunsese să învie chiar morți, ceea ce era o încălcare a puterii ce aparținea numai zeilor.

înălțimea tronului ceresc? Iisus al nostru, Cel ce S-a arătat propriilor Lui aderenți — folosesc cuvântul lui Celsus — a fost văzut în carne și oase, așa încît Celsus ponegrește Scriptura cînd afirmă că Iisus a fost văzut doar ca o umbră. Să comparăm dar povestirile privitoare la acei eroi scorniți de legende cu istorisirile privitoare la Iisus. Celsus crede că povestirile acelor sint adevărate, pe cînd realitatea faptelor descrise de martori oculari, doar vorbe legendare, cu toate că acestea au fost scrise de oameni care au dovedit prin fapte și printr-un întreg stil de viață că ei au fost convinși de adevărul celor văzute, demonstrînd vrednicia de credință a istorisirii lor prin suferințele pe care le-au îndurat de dragul învățaturii lor. Ce om care dorește să acționeze în toate condus de rațiune le-ar accepta pe acelea fără discernămint, iar istorisirile reale despre Iisus le-ar respinge, nedîndu-le crezare și necercetîndu-le în prealabil?

XXIV

Și iarăși, cînd vorbește despre *Asclepios*, spune că o mare mulțime de oameni, elini și barbari, aduc mărturie că adeseori l-au văzut și încă îl mai văd nu ca pe o stafie, ci ca pe unul care vindecă și face fapte bune, prezicînd și viitorul⁵⁸, Celsus ne pretinde să-l credem pe cuvînt și ne-ar lua în nume de rău nouă, mărturisitorilor lui Iisus, dacă nu am da și noi crezare afirmațiilor despre *Asclepios*. În schimb, dacă sîntem de partea ucenicilor lui Iisus, fiindcă sîntem convinși că aceștia au văzut cu ochii lor minunile Lui și că au adus o puternică mărturie de sinceritate și nevinovăție în conștiința lor, atît cît se poate deduce din scrierile lor, sîntem categorisiți de Celsus ca niște oameni proști și fără cap. Dar el nu poate arăta acea «mulțime», după el «nenumărată de elini și de barbari, care dau mărturie despre *Asclepios*», pe cînd noi putem arăta clar, dacă socotește asta drept un lucru important, mulțimea de nedescris de elini și de barbari care dau mărturie despre Iisus. Unii dintre aceștia dau dovadă, chiar și prin cei vindecați, că au primit prin această credință ceva miraculos, neinvocînd asupra celor care au nevoie de tămăduire nimic altceva decît pe Dumnezeu, Stăpînul tuturor, și numele lui Iisus însoțit de vestirea Lui. Chiar și noi înșine am văzut mulți oameni vindecați de suferințe grele, de tulburare a minții, de nebunie și de alte nenumărate boli, cărora alți oameni sau demoni nu le-au putut pune capăt.

58. A se vedea mai sus: I, 6.

XXV

Dar chiar dacă aş admite că un demon medic, cu numele de Asclepios, este tămăduitor⁵⁹, totuşi aş spune oamenilor care admiră un asemenea fapt sau (mai degrabă) oracolul lui Apolo că în sine practica medicală nu-i nici ceva bun, nici ceva rău, dar că ea e utilă atât pentru cei cinstiţi, cât şi pentru cei cu viaţă morală, după cum dacă prezicerea viitorului este şi ea tot un fapt indiferent⁶⁰, ghicitorul nu apare totdeauna întru totul un om superior. Dovediţi-ne, dar, mai întâi, că aceşti tămăduitori sau ghicitori nu sînt stăpîniţi de nici o răutate şi că sub toate raporturile dau dovadă de oameni virtuoşi, încît nu sînt departe să fie socotiţi zei ! În schimb, ei nu vor putea dovedi virtutea acestor tămăduitori sau prezicători, întrucît în multe cazuri vindecarea lor e pusă în legătură cu viaţa netrebnică pe care o duc unii, iar în cazuri ca acestea nici un medic înţelept n-ar fi vrut să-i vindece, din pricina destrăbălării lor.

Se poate întîmpla la fel ca şi în oracolele preotesei Pitia a lui Apolon din Delfi să întîlnim sfaturi din cele mai năstruşnice. Amintesc numai două exemple de acest fel. Apolo a poruncit să se dea cinstire zeiască lui Cleomede⁶¹, pugilistul. Dar nu înţeleg ce ispravă venerabilă a văzut Apolo în măiestria pumnilor lui Cleomede, încît pe Pitagora şi pe Socrate nu i-a socotit vrednici de o cinstire asemănătoare. Mai departe, Apolo numindu-l drept «slujitor al muzelor» pe poetul Arhiloc⁶², un bărbat fără morală şi desfrinat, care şi-a realizat creaţia poetică pe teme dezgustătoare şi respingătoare, l-a proclamat «slujitor al muzelor», socotindu-l evlavios, atât cît pot fi evlavioase şi muzele puse în rîndul zeiţelor. Or, nu ştiu dacă orice prim venit ar putea numi pe cineva om evlavios, cînd acesta nu este împodobit cu simţul măsurii şi cu practica virtuţii, după cum nu cred că s-ar găsi un om cinstit care să poată spune cît de respingătoare sînt versurile lui Arhiloc. Iar dacă nu găsim nimic sfînt în arta medicală a lui Asclepios şi în oracolul lui Apolo, cum ar putea cineva, admitînd că lucrurile stau aşa, să cinstească pe aceştia drept nişte zei ? Cum să înţelegi că Apolo Pitianul, socotit zeul prezicerii, aşa lipsit de trup cum era, se introduce în trupul unei femei, socotită

59. Se observă la Origen o tendinţă de a atribui demonilor o putere mai pozitivă decît le-o aprobă Biserica.

60. Aceeaşi idee se va repeta şi la IV, 96 şi VII, 5.

61. Despre Cleomede se vorbeşte şi la III, 33. La jocurile olimpice el se dovedi cel mai bun, dar i se refuză premiul pentru că ucisese pe un rival. Obligat şi la amendă în bani, de supărare Cleomede zgîlţii stîlpul unei clădiri, care se dărîmă omorînd 60 de copii. Refugiat în templul zeiţei Hera, el se ascunse într-o ladă, iar cînd cetăţenii sparseră lada el nu mai era acolo. Zeus îl luă în rîndul «nemuritorilor».

62. Informaţii la M. Borret, *op. cit.*, II, 59.

profetească, atunci când era așezată la gura peșterii din Delfi? ⁶³ Noi nu înțelegem așa ființa și puterea lui Iisus, cu toate că trupul Lui cel născut din fecioară era trup materialnic în stare să îndure suferințe și moarte, așa cum le îndură și oamenii.

XXVI

Dar să vedem ce spune Celsus cu privire la niște minuni descrise în cărți, cu toate că ele par de necrezut, dar cărora el, după cum rezultă din textul lui, le dă crezare. Mai întâi, despre cele relatate despre Aristeas din Procones, el spune: «*Aristeas din Procones* ⁶⁴, după ce a dispărut dintre oameni în chip miraculos, s-a arătat iarăși în carne și oase și mulți ani mai târziu, după ce a străbătut lumea, a povestit lucruri uimitoare. Și deși Apollo a stătuț pe cei din Metapont să-l primească în rîndul zeilor, oamenii nu l-au socotit pe acesta drept zeu». Pare să fi luat povestea aceasta din Pindar și din Herodot. Aici este de ajuns să redăm fragmentul din cartea a patra din «Istoriile» lui Herodot. Iată textul: «Am arătat de unde era Aristeas, poetul care a vorbit despre aceste întâmplări. Acum voi povesti legenda pe care am auzit-o despre el în Procones și în Cizic ⁶⁵. Se zice că Aristeas, care nu era mai prejos ca neam față de nici unul din cetatea lui, intrînd în atelierul unui piuar la Procones s-a săvîrșit din viață; piuarul, închizîndu-și atelierul, a plecat să ducă vestea neamurilor mortului. Cînd s-a răspîndit în cetate vestea că Aristeas ar fi murit, sosi, spre tăgăda celor ce se spuneau, un om din Cizic, venind din orașul Artake, spunînd că l-a întîlnit pe Aristeas intrînd în Cizic și a stat de vorbă cu el. În timp ce călătorul ținea morțiș că spune adevărul, rudele mortului s-au înfățișat la piuar cu cele de trebuință pentru a-l lua de acolo. Cînd au deschis odaia, nu l-au găsit pe Aristeas nici mort, nici viu. După aceea, șapte ani mai târziu, ivindu-se iarăși în Procones, a scris aceste poeme pe care azi elimii le numesc Arimaspen; după alcătuirea lor el a pierit pentru a doua oară. Asemenea lucruri sînt povestite despre Aristeas de locuitorii acestor orașe. Iată ce știu că le-a fost dat să li se întîmple și metapontienilor din Italia, la 240 de ani de la a doua pieire a lui Aristeas, așa cum, după socotința mea, am aflat în Procones și Metapontum. Metapontienii spun că Aristeas însuși arătîndu-se în țara lor, le-a poruncit să ridice un altar lui

63. «Delirul profetic» al Pitiei de la Delfi e descris cu scribă atît de Origen, cît și de Sf. Ioan Hrisostomul. Momentul în care «proorocea» era un fel de nevroză isterică.

64. Insulă în Marea Marmara.

65. Colonic a Miletului așezată pe teritoriul peninsulei Cizic în coridorul Bosforului.

Apolo, iar alături să înalțe o statuie care să aibă numele lui Aristeas din Procones. Apolo, zicea Aristeas, i-a cercetat numai pe ei, dintre toți italoții, iar el, cel care acum era Aristeas, îl însoțise pe zeu; însă atunci când era în tovărășia zeului avea chip de corb. Zicând acestea, s-a făcut nevăzut. Metapontienii, trimițând oameni ai lor la Delfi, l-au întrebat pe zeu ce ar putea să fie năluca acestui om? Pitia le-a poruncit să asculte de năluca; de vor asculta, numai de bine vor avea parte; iar ei, primind aceste sfaturi, le urmară. Și acum încă se mai află în Metapont o statuie cu numele lui Aristeas alături de altarul lui Apolo. În jurul ei au fost sădiți dafini, iar altarul se înalță în piața publică. Cred că am vorbit destul despre Aristeas»⁶⁶.

XXVII

Cu privire la povestirea lui Aristeas trebuie să spunem că dacă Celsus ar fi dat-o ca pe o simplă poveste, fără să se arate că ar primi-o ca adevărată, altfel i-am răspunde. Dar pentru că el spune că Aristeas a dispărut în chip extraordinar și că iarăși a apărut în carne și oase, că a străbătut lumea și că a povestit lucruri minunate, încă și despre oracolul lui Apolo, care a sfătuit pe metopontieni să-l pună pe Aristeas în rindul zeilor, și pentru că el acceptă toate acestea, răspunsul nostru este următorul: Cum poți să socotești drept plăsmuiri minunile arătate de apostolii lui Iisus cu privire la El, și-ți arăți disprețul față de cei care le dau crezare, pe când faptele lui Aristeas nu le crezi nici invenții și nici născociri? Cum tu, care reproșezi altora că dau crezare fără temei minunilor lui Iisus, ești în stare să dai crezare unor asemenea scorneli despre Aristeas, fără să aduci vreo dovadă sau vreun argument că asemenea povești s-ar fi petrecut cu adevărat? Îți închipui că Herodot și Pindar nu au mințit, dar au mințit cei care s-au arătat gata să moară pentru învățăturile lui Iisus și care au lăsat urmașilor scrieri minunate, cu fapte în care au crezut cu tărie? Cum crezi că au putut să sufere pentru niște plăsmuiri, cum le crezi tu mițuri și povești inventate, câtă vreme au ajuns să ducă de dragul lor o viață plină de primejdii și să moară de o moarte înfricoșătoare? Situează-te la mijloc, între scrierile despre Aristeas și istorisirile despre Iisus, și vezi dacă nu e cazul să deduci din folosul adus în îndreptarea moravurilor și din evlavia față de Dumnezeu, stăpînul tuturor, că trebuie crezut că evenimentele istorisite despre Iisus sînt cele care s-au petrecut cu adevărat, iar nu cele despre Aristeas.

66. Herodot, *Istoriei*, cartea IV, 314—315 (trad. rom. I, 318—319).

XXVIII

Ce scop a urmărit Providența cînd a inspirat «minunile» lui Aristeas și ce folos a voit să aducă neamului omenesc, manifestînd (prin el) fapte, cum le socotești tu, Celsus, atît de mărețe, tu nu poți răspunde. Noi, însă, cînd istorisim faptele lui Iisus, nu venim cu o argumentare superficială despre felul cum s-au desfășurat ele. Noi spunem : Dumnezeu a vrut să fundamenteze prin Iisus o învățătură mîntuitoare pentru omenire, statornicită pe tăria apostolilor⁶⁷ ca pe niște temelii pe care să se înalțe construcția creștinismului, îmbogățită în vremurile ulterioare, cînd nu puține au fost vindecările și alte arătări minunate. În schimb, cine e acest Apolo, care a făcut să i se arate lui Aristeas o cinstitie demnă de un zeu, cită vreme cu puțin timp înainte toți îl socotiseră doar un simplu om ? Sfaturile lui Apolo, un demon, care după părerea noastră este doritor de libațiuni și de fum de jertfă, cu privire la Aristeas și se par demne de a fi luate în considerație, iar sfaturile lui Dumnezeu, stăpînul tuturor, și ale sfinților Lui îngeri, anunțate prin profeți nu după nașterea lui Iisus, ci înainte ca El să aibă parte de viață omenească, nu te îndeamnă să preamărești pe proorocii în stare să se lase pătrunși de duhul dumnezeiesc, dar mai ales pe Cel proorocit de ei ? Venirea Lui în lume a fost vestită cu mult timp înainte prin mulți profeți, încît întregul popor iudeu, așteptînd cu nerăbdare venirea Celui în Care își puseseră nădejdea, a ajuns să se întrebe cu privire la venirea lui Iisus. Și mulți din poporul iudeu L-au mărturisit pe Hristos și au crezut că El este cel profetizat. Iudeii care nu au crezut, disprețuind blîndețea celor care nu voiau să se revolte, nicidecum urmînd învățăturile lui Iisus, au îndrăznit să uneltească împotriva Lui atîtea răutăți, pe care ucenicii Lui le-au transmis în scris cu dragoste de adevăr și cu recunoștință, fără să treacă sub tăcere minunile Lui, chiar dacă acest fapt, aparent pentru mulți, avea ceva mai puțin favorabil pentru învățătura creștinilor.

Dar nici Iisus însuși și nici ucenicii Lui n-au cerut celor ce pășeau pe urmele Lui să creadă pur și simplu în divinitatea și în minunile Lui, fără ca El să fi luat asupra-Și, prin întrupare, fire omenească tocmai prin aceea că a luat asupra Lui din același trup care «pofteste împotriva duhului». Dar ei au văzut cum puterea dumnezeiască a coborît în natura omenească și în realitatea omenească impunîndu-Se cu suflet și cu trup omenesc, pentru a colabora împreună, prin credință, spre mîntuirea celor ce au credință în El. Aceștia își dau seama că de la El a început să

67. *Et.* 2, 20.

se întrepătrundă firea dumnezeiască și cea omenească, pentru ca aceasta din urmă să se îndumnezeiască prin comuniunea cu ceea ce este divin și nu numai în Iisus, ci și în toți care duc, în credință, viața propovăduită de Iisus, care îndreaptă spre iubirea de Dumnezeu și spre comuniunea cu El pe tot omul care își duce viața după îndemnul lui Iisus ⁶⁸.

XXIX

După Celsus, Apolo voia ca metapontienii să-l pună pe Aristeas în rândul zeilor. Dar pentru că metapontienii socoteau că realitatea despre Aristeas ca om, și încă, probabil, un om fără calități deosebite, era mai evidentă decât afirmația oracolului despre un Aristeas ca zeu, sau vrednic de o cinstită cuvenită zeilor, n-au voit să asculte pe Apolo. De aceea nimeni nu-l socotea zeu pe Aristeas. Despre Iisus noi am spus însă că a fost o binefacere pentru neamul omenesc că L-a recunoscut Fiul al lui Dumnezeu, Dumnezeu venit cu suflet și cu trup omenesc. Dar acest fapt nu se împacă cu lăcomia demonilor, dornici și legați de plăcerile trupesti, și nici cu cei care-i socoteau pe aceștia drept zei. De aceea, demonii de pe pământ, socotiți drept zei de cei care nu le cunosc firea, precum și slujitorii demonilor s-au străduit să pună stavilă răspîndirii învățaturii lui Iisus, căci prin această învățatură ei își vedeau amenințate libațiunile și mirosul jertfelor în care ei își găseau plăcerea. Însă Dumnezeu, Cel ce a trimis pe Iisus, a înlăturat cursele demonilor, sădind pretutindeni în lume sămînța Evangheliei lui Iisus pentru întoarcerea și îndreptarea oamenilor și spre întemeierea de biserici ca să precumpănească adunările celor superstițioși, neînfrînați și nedrepti, căci mai ales din astfel de oameni sînt formate aproape pretutindeni adunările de prin cetățile Imperiului. Dar bisericile lui Dumnezeu, conduse după învățătura lui Iisus, comparate cu aceste adunări, cu care conlocuiesc, sînt ca niște «luminători în lume» ⁶⁹. Cine nu ar recunoaște că pînă și oamenii de credință mai modestă din aceste biserici în comparație cu cei desăvîrșiți, ca să nu amintim de cei mai devotați, sînt cu mult mai buni decât membrii acelor adunări necreștine ?

XXX

Să luăm, de pildă, biserica lui Dumnezeu din Atena ! Ea este o biserică liniștită și așezată, pentru că dorește să fie plăcută lui Dumnezeu, Stăpînul tuturor, pe cînd adunarea populară a ateniienilor este certăreață și în nici un fel comparabilă cu Biserica lui Dumnezeu de acolo. Același

68. Gal. 5, 17.

69. Origen crede în sinergism, adică mintuirea omului cere și de la acesta să colaboreze cu harul. Filip. 2, 15.

lucru se poate spune și despre Biserica lui Dumnezeu din Corint în comparație cu adunarea poporului din Corint. La fel despre Biserica lui Dumnezeu din Alexandria și adunarea poporului din Alexandria. Iar omul care aude acestea, judecă bine și examinează faptele cu imparțialitate, admiră pe Cel ce a dorit și a reușit să înjghebeze pretutindeni Biserici ale lui Dumnezeu, conviețuind alături de adunările poporului din aceleași cetăți. Același lucru l-ai găsi dacă ai compara consiliul Bisericii lui Dumnezeu cu consiliul poporului din acea cetate, iar prin aceasta vei constata cu cât sînt mai vrednici sfetnicii Bisericii în conducerea cetății, desigur, dacă este cu adevărat o cetate a lui Dumnezeu; în schimb reprezentanții adunărilor publice nu se disting, prin moravurile lor, cu nimic pentru a fi vrednici de superioritatea slujbei lor, prin care numai de formă s-ar părea că îndrumă viața semenilor lor. Tot așa trebuie să comparăm pe conducătorul Bisericii dintr-o cetate, cu conducătorul (poporului) acelei cetăți. Cred că vei băga de seamă că pînă și la consilierii și conducătorii Bisericii lui Dumnezeu, care au și ei scăderi ⁷⁰ și duc o viață mai fără griji în comparație cu alții mai virtuoși, se va putea remarca totuși o superioritate clară în strădania spre virtute cu nimic inferioară față de moravurile consilierilor și conducătorilor din cetăți.

XXXI

Dacă așa stau lucrurile, de ce nu am admite, pe bună dreptate, că Iisus, Care a săvîrșit atîtea fapte minunate, nu a avut în El numai o divinitate întîmplătoare, cum a fost cazul lui Aristeas din Procones, care n-a avut-o nicicum, cu toate că Apolo ar fi vrut să-l treacă în rîndul zeilor, precum nu o aveau nici ceilalți zei pe care îi enumeră Celsus, cînd spune că: «*Nimeni nu socotește zeu pe Abaris Hiperboreanul* ⁷¹, cu toate că era în stare să zboare prin văzduh cu viteza săgeții»? De ce divinitatea, dacă i-ar fi dăruit lui Abaris Hiperboreanul puterea să zboare pe o săgeată, i-ar fi făcut un dar așa de mare? Ce folos ar fi avut neamul omenesc? Sau el însuși ce avantaj ar fi avut să zboare purtat de o săgeată? Dar, chiar și dacă nu avem de a face cu simple plăsmuiri, ele au putut avea loc numai prin vreo conlucrare demonică. În schimb,

70. Interesant cum descrie Origen pe slujitorii Bisericii; oricum nu-i idealizează. Cf. J. Daniélou, Paris, 1948, 54—57. Desigur că prin consilierii și slujitorii Bisericii trebuie să înțelegem pe episcopi, preoți și diaconi. Cînd am vorbit în studiile introductive din volumul prim și din vol. III (*Convorbiri...*) am specificat în cîte comunități a fost trimis și chemat Origen, inclusiv în Grecia. Vezi și Comentarul la Migne, P.G., 11, 957—958.

71. Poet și vrăjitor scit căruia Apolo i-ar fi dăruit o săgeată de aur pe care «călătorea» ca fulgerul prin cetățile grecești, vindecînd boli și hrănind pe flămînzi. Figura lui legendară e amintită fulger de Herodot (IV, 36), dar și de alții. Insuși atributul hiperborean — «fericitul din țările nordice» ne arată că-i vorba de un personaj legendar.

cînd se spune că Iisus al nostru S-a ridicat «în slavă»⁷², eu văd aici o iconomie dumnezeiască : Dumnezeu care a lucrat aceste L-a înălțat să fie învățător pentru cei ce-L contemplau, pentru ca și ei să se înalțe către Dumnezeu, Stăpînul tuturor, pentru a lupta cît de mult le stă în putință, nu pentru învățăturile lumii acesteia, ci pentru învățătura cea dumnezeiască, și să le săvîrșească pe toate pentru a fi plăcuți Lui, ca unii ce vor primi, la înfricoșata judecată a Domnului, răsplata pentru cele ce au făcut în această viață, bine sau rău.

XXXII

După acestea, Celsus adaugă și povestea semizeului din Clazomene⁷³ : «Oare nu se spune că sufletul acestuia adeseori părăsea corpul (lui) și peregrina fără el ? Dar oamenii nici pe acesta nu l-au socotit un zeu». Și la aceasta vom răspunde că poate niște demoni se vor fi îngrijit să se scrie așa ceva, fiindcă nu cred ca ei să se fi îngrijit să se și producă așa ceva. Aceasta pentru ca și cele prezise despre Iisus, și cele spuse de El însuși, ori să fie respinse ca niște plăsmuiri, ori să nu stîrnească nici o admirație, ca unele ce nu au nimic deosebit față de celelalte. Iisus-ul nostru spunea, însă, despre sufletul Lui (care nu s-a despărțit de corp, drept urmare a unor neajunsuri omenești, ci printr-o putere extraordinară, ce-i fusese hărăzită în acest scop) : «Nimeni nu-Mi ia viața de la Mine, ci Eu de la Mine însumi o pun. Putere am ca să o pun și putere am ca să o iau»⁷⁴. Pentru că avea «puterea să o pună» El a pus-o, cînd a spus : «Părinte, pentru ce M-ai părăsit ?» «Și strigînd cu glas mare, Și-a dat duhul»⁷⁵, luînd-o înaintea călăilor însărcinați să zdrobească fluierile picioarelor celor osîndiți pe cruce, pentru a nu le mai prelungi chinurile⁷⁶. Și-a luat înapoi «sufletul» cînd S-a arătat ucenicilor, după cum le proorocise iudeilor cînd erau de față și ucenicii : «dărîmați templul acesta și în trei zile îl voi ridica». Iar El vorbea despre templul trupului Său⁷⁷. La fel au prezis și profeții, dar în mai multe feluri, printre care și aceasta : «Trupul meu va sălășlui întru nădejde, că nu vei lăsa sufletul meu în iad, nici nu vei da pe cel cuvios al Tău să vadă stricăciunea»⁷⁸.

72. I Tim. 3, 16.

73. Despre Hermotim din Clazomene (Asia Mică) se relatează că a zăcut un timp «mort», iar după o vreme, cînd sufletul a revenit, a istorisit cele văzute în călătoria sa. După un timp oamenii i-au luat cadavrul și l-au incinerat. Röhms., *op. cit.*, p. 317.

74. Ioan 10, 18.

75. Matei 27, 46 ; 50.

76. Ioan 19, 31—34.

77. Ioan 2, 19.

78. Ps. 15, 9—10.

XXXIII

Celsus se arată a fi citit multe povestiri elinești, la care adaugă și pe cea a lui Cleomede din Astipalea ⁷⁹. Se povestește că : «*acesta, ascunzându-se într-o raclă, s-a închis pe dinăuntru încît să nu fie descoperit acolo ; unii, pentru a pune mîna pe el, au spart racla, dar el își luase zborul de acolo printr-un destin miraculos*». Această povestire, dacă nu este o plăsmuire, așa cum pare să fie, nu este comparabilă cu cea a lui Iisus ; în viața acelor oameni nu se găsește nici un semn de divinitate, pe cînd semn al sfințeniei lui Iisus sînt bisericile pe care El le-a ajutat, apoi proorociile cu privire la El, vindecările săvîrșite în numele Lui, cunoașterea însoțită de înțelepciune, îndemnul care se găsește la cei care se ridică de la credința celor simpli la cercetarea fină a sensului dumnezeieștilor Scripturi, după sfatul lui Iisus : «Cercetați Scripturile» ⁸⁰, îndemnul lui Pavel care ne învață că trebuie să știm să răspundem fiecăruia după cuviință ⁸¹, îndemnul altui apostol : «Să fiți gata întotdeauna să răspundeți oricui vă cere socoteală despre nădejdea voastră» ⁸². Iar dacă Celsus vrea să fim de acord că povestirea respectivă nu este o plăsmuire, atunci să explice cu ce scop a intervenit acea putere supraumană ca el să-și ia zborul din acea raclă printr-un destin miraculos. Dacă Celsus ne va arăta că ceea ce i s-a dăruit lui Cleomede ⁸³ are o justificare vrednică de planul lui Dumnezeu, atunci vom găsi și noi modul în care trebuie să-i răspundem. Iar dacă nu va ști să răspundă în această privință cu ceva cît de cît convingător, clar fiind că nu poate găsi vreun argument, atunci fie că ne vom alătura și noi celor care nu o acceptă ca adevărată și o vom respinge, fie că vom spune și noi că în cazul lui Cleomede a lucrat un demon, ca și în cazul practicilor vrăjitoarești care înșală vederea oamenilor. Și aceasta împotriva părerii lui Celsus, care gîndește că un oracol divin a prescris ca el să-și ia zborul «printr-un destin miraculos».

XXXIV

Eu socotesc că numai de acești eroi a avut cunoștință Celsus. Ca să nu pară însă că lasă la o parte, cu bună știință, pe alții, a adăugat : «*Ar mai putea fi menționați mulți de acest fel*». Să admitem că au mai existat mulți ca aceștia, dar nici de pe urma lor neamul omenesc nu s-a pricopsit cu vreo binefacere : ce s-ar putea găsi la ei comparabil cu lu-

79. A se vedea mai sus : III, 25, nota.

80. Ioan 5, 39.

81. Col. 4, 6.

82. I Petru 3, 15.

83. Nici comentarul lui Eusebiu (*Praep.* cv. V, 34 ; ed. de Places, Paris, 1980, p. 97) nu-i mai entuziast. Și pentru el cazul lui Cleomede e o legendă.

crarea mîntuitoare a lui Iisus și cu minunile Lui, despre care am vorbit pe larg ?

Dar, mai departe, Celsus socotește că și noi adorăm pe cîte unul care a fost dat morții, sau pe cîte un prizonier de război, cum fac geții, care cinstesc pe Zalmoxis⁸⁴, cei din Cilicia pe Mopsos, cei din Acarnania pe Amfiloh, Tebanii pe Amfiaraos, Levadienii pe Trofonios⁸⁵. Noi vom dovedi că nici această comparație nu are nici un temei. Popoarele amintite au înălțat temple și statui celor pomeniți. Noi însă refuzăm să aducem divinității o asemenea cinstire, potrivită numai demonilor, legați, nu știu cum, de un loc pe care fie că l-au ocupat, fie că îl locuiesc prin ceremonii religioase sau prin vrăjitorii. În schimb, nu ne putem minuna îndeajuns în fața lui Iisus, Care ne-a înălțat de la ce cade sub simțuri, care sînt nu numai stricăcioase, ci condamnate să se descompună, și ne-a îndreptat gîndurile spre a cinsti pe Dumnezeu, Stăpînul tuturor, pe o cale dreaptă, prin rugăciunile pe care I le aducem prin Cel care este Mijlocitor între natura Celui nenăscut și între lumea tuturor celor create, Care ne aduce binefacerile Tatălui, ducîndu-ne, sub forma Marelui Arhiereu, rugăciunile îndreptate către Dumnezeu, Stăpînul tuturor.

XXXV

Unuia căruia, nu știu de ce, îi place numai să flecărească, aș vrea să-i pun și eu cîteva întrebări, mai serioase : «Nu cumva cei pe care i-ai înșirat erau inexistenți, întrucît nu se cunoaște nici o urmă despre vreo minune în legătură cu Trofonios în Levadia, cu Amfiaraos în Theba, cu Amfiloh în Acarnania și nici cu Mopsos în Cilicia ? Să fi fost în ei vreun demon semizeu, sau vreo zeități care să fi săvîrșit fapte ce depășesc firea omenească ? Dacă Celsus afirmă, în privința lor, că în ei nu a existat nimic, nici demonic, nici dumnezeiesc, atunci să-și dea pe față propria-i părere, ca un epicureu ce este, care nu gîndește la fel ca elinii și care nu recunoaște existența demonilor și nu cinsteste, ca elinii, pe zei ! În cazul acesta să recunoască ceea ce arătăm noi că a greșit cînd a socotit că ar fi adevărate cele spuse mai înainte sau altele pe care le va adăuga. Iar dacă va spune că cei amintiți de el sînt doar demoni, semizei sau și zei, atunci să se hotărască și să precizeze ceea ce nu do-

84. Despre Zalmoxis (ori Zalmoxis) care era în același timp rege și preot terapeut, reformator al moravurilor tracilor, a se vedea M. Eliade, *op. cit.*, p. 38—86.

85. Mopsos, Amfiloh, Amfiaraos și Trofonios pomeniți de Strabon (VII, 67), de Pausanias (IX, 39), (trad. Marinescu-Himu, București, 1982, p. 251—255), de Platon și de alții au fost consacrați ca zeități extatice și taumaturgice probabil în urma credinței superstițioase legate de cultul morților. Uneori părăseau trupul, altele coborau în infern sau vindeau bolnavi. Origen nu crede în astfel de lucruri, socotindu-le vrăjitorii, acțiuni demonice. Numele acestora și al altora revin adeseori în această lucrare (III, 35 ; VII, 35). Aceeași situație și cu Aristeas, Abaris (III, 3 ; 5 ; 27—28).

rește, anume că și Iisus ar fi fost tot o ființă de acest fel ! De aceea a și putut Iisus că Se descopere multora că vine de la Dumnezeu spre mîntuirea neamului omenesc. Odată ce ar accepta aceasta, Celsus se va vedea silit să recunoască cum că Iisus este mai puternic decît cei alături de care a fost amintit. Nici unul dintre aceia nu poate împiedica să se dea cinstire celorlalți ; în schimb, Iisus este plin de încredere în Sine însuși, întrucît e mai puternic decît toți ceilalți și va mijloci ca astfel de demoni răi să fie puși în rîndul zeilor, pentru că ei nu-s decît duhuri rele care s-au făcut stăpîni pe unele locuri de pe pămînt, dar care nu se pot atinge de ceea ce e sfînt, acolo nu pot să ajungă spiritele greoaie ale pămîntului cu nenumăratele lor rele.

XXXVI

După acestea, Celsus se referă la favoritul lui Adrian, adică la tînărul Antinoos⁸⁶ și la cinstirea ce i se face în Antinoopolisul Egiptului, socotind că nimic nu o deosebește de cultul pe care noi îl aducem lui Iisus. Să discutăm și această afirmație pornită din ură. Ce are în comun viața acestuia cu nepătatul nostru Iisus ? Despre El nici una din nenumăratele acuzații și minciuni nu au putut să aducă vreo dovadă că s-ar fi pătat de o cît de neînsemnată neînfrînare ce s-ar putea imagina. Dacă un om iubitor de adevăr și imparțial al cerceta cele referitoare la Antinoos, ar descoperi practicile vrăjitorești și ceremoniile egiptenilor drept cauză a pretinselor minuni pe care el le-ar săvîrși în Antinoopolis chiar și după moartea lui. Se povestește că egiptenii și alți cunoscători ai unor asemenea practici fac la fel în alte temple. În alte locuri ei pun demoni, ghicitori sau tîmăduitori, adesea și demoni însărcinați cu pedepsirea oamenilor care par să fi încălcat preceptele cu privire la mîncare sau la atingerea cadavrelor⁸⁷, ca astfel să înpăimînte mulțimile ignorante. La fel se întîmplă și la Antinoopolis cu cel socotit a fi zeu și căruia i se atribuie virtuți imaginare de unii care trăiesc din înșelăciuni, de alții care sînt păcăliți de un demon pus acolo, de alții care sînt muștrați de conștiința lor ca suferind pedeapsă divină de la Antinoos⁸⁸. Așa se prezintă tainele săvîrșite de ei și pretinsele lor oracole ! Departate sînt acestea de faptele privitoare la Iisus. Aici nu e vorba de vraci uniți între ei

86. Originar din Bitinia, frumosul Antinoos «slăbiciunea» împăratului Adrian s-a înecat în apele Nilului. De durere împăratul l-a trecut în rîndul zeilor ; a înființat o provincie cu numele lui, a clădit în cinstea lui un templu la Mantinea în Peloponez, i-a bătut monede, i-a închinat statuie; cum relatează istoricul Dio Cassius (*Istorie* 69, 11). Desigur că Origen era tulburat cum de a putut Celsus compara pe Antinoos cu Iisus !

87. Socotite necurate, de aceea erau prevăzute ceremonii de purificare. E. Rohde, *Psyche*. Tübingen, 1910, ed. V—VI, p. 216 și urm.; 231.

88. Insuși decretul de zeificare afirmă că zeii l-au răpit la ei. Rohde, *op. cit.*, II, 377.

care, din dorința de a-și atrage bunăvoința vreunui rege sau vreunui conducător, au vrut să-l facă pe El Dumnezeu. Insuși Creatorul lumii, ca urmare a credinței puternice în cuvântul Lui minunat, L-a făcut vrednic de iubire, nu numai din partea oamenilor care vor să ducă o viață înțeleaptă, ci și din partea demonilor și a altor puteri nevăzute. Aceștia se arată înfricoșați de numele lui Iisus, ca fiind deasupra lor, sau îl privesc cu venerație ca pe unul care îi stăpânește după legile lor. Dacă nu I-ar fi dată de la Dumnezeu această recunoaștere, demonii nu s-ar îndepărta de la sufletele posedate ale oamenilor numai după o simplă invocare a numelui Lui.

XXXVII

Obişnuiți de mult să cinstească pe Antinoos, egiptenii nu se vor opune ca el să fie comparat cu Apolo și cu Zeus, dându-i-se astfel o mare importanță și prin aceasta putința de a fi pus în numărul acestora. Dar și aici Celsus minte cu bună știință, când spune: «*Egiptenii nu vor accepta ca Antinoos să fie pus pe aceeași treaptă cu Apolo și cu Zeus*». Însă creștinii, care învață că ei rămân în viața veșnică prin «*cunoașterea singurului Dumnezeu adevărat, Stăpînul tuturor, și a lui Iisus, Cel trimis*»⁸⁹ de Dumnezeu, știu că «*toți dumnezeii popoarelor sînt idoli*» nesățioși⁹⁰. Aceștia colindă în jurul jertfelor, a singelui și a mirosurilor din sacrificii, pentru a înșela pe cei care nu-și caută întărire la Dumnezeu, Cel peste toate. Creștinii mai știu și faptul că sfinții și dumnezeieștii îngeri ai lui Dumnezeu sînt de altă natură și au altă menire în comparație cu toți demonii de pe pămînt⁹¹ și că acești demoni sînt cunoscuți de puțini creștini, și anume — cei care caută să cerceteze cu conștiinciozitate și cu grijă cele privitoare la asemenea demoni. Ei nu vor accepta să se facă o comparație cu Apolo și cu Zeus, sau cu oricare dintre cei cinstiți cu grăsimi sau cu sînge de jertfă. Din cauza simplității cugetului lor, unii creștini nu pot să înțeleagă în ce chip lucrează demonii, nici să dea explicații tuturor faptelor pe care le săvîrșesc, în schimb țin cu grijă învățăturile primite; alții explică cu argumente solide și profunde sau, cum ar spune elinul, esoterice, sau care oferă viziunea directă a evidenței ultime⁹². În această argumentare este o bogată învățătură despre Dumnezeu și despre ființele cărora Dumnezeu le face cinstea să se împărtășească din divinitatea Lui, prin însuși numele Său, prin mijlocirea Cuvîntului Celui unul născut al lui Dumnezeu. Există o bogată învățătură și despre dumnezeieștii îngeri și despre

89. Ioan 17, 3.

90. Ps. 95, 5.

91. Aceeași idee și mai departe: V, 5.

92. Lampe, *Patristic greek Lexicon*, Oxford, 1978, s.v.

puterile dușmane adevărului, cărora li s-a părut că se văd înșelați, iar în urma greșelii lor s-au proclamat «dumnezei» sau «îngeri ai lui Dumnezeu» sau demoni buni, sau eroi care-și datorează existența schimbării intervenite în lumea duhurilor⁹³. Acești creștini vor dovedi că după cum mulți își închipuie că dețin adevărul în filosofie, fie din cauză că se lasă înșelați de argumente aparent convingătoare, fie din cauză că dau cu ușurință crezare argumentelor aduse sau găsite de alții, tot așa, pentru sufletele ieșite din corp sau printre îngeri și demoni sînt unii care, împinși de calcule aparent acceptabile se proclamă singuri dumnezei. Și pentru că asemenea învățături nu pot fi descoperite cu desăvîrșită exactitate printre oameni, s-a crezut de cuviință ca omul să nu se încredințeze nimănui ca lui Dumnezeu, decît numai lui Iisus Hristos, Care, ca un arbitru deasupra tuturor, a cunoscut aceste adevăruri profunde și le-a împărtășit numai cîtorva oameni.

XXXVIII

Credința în Antinoos sau în altul din cei ca el, care sînt cinstiți ca zei, fie în Egipt fie în Elada, aș putea spune că e o credință fără noroc, pe cînd credința în Iisus se vede că aduce noroc și pe bun temei : e aducătoare de noroc mai ales pentru oamenii de jos, dar e și bine întemeiată pentru numărul redus al celor învățați. Dacă spun acest lucru în sens obișnuit despre o credință care ferește pe om, aceasta nu mă împiedică să caut originea acestei credințe la Dumnezeu și să aflu de ce oamenii care vin pe lume nu primesc în mod egal aceleași daruri. Dealtfel și elinii vor spune că : chiar și cei pe care-i cred cei mai înțelepți, norocului datorează cel mai adeseori faptul că au avut, de pildă, astfel de dascăli și că i-au întîlnit pe cei mai buni, pe cînd alții învățau opinii contrare și că și-au făcut educația între elite. Căci mulți sînt crescuți într-un mediu în care nu le este dat să primească nici măcar o imagine a adevăratelor bunuri, ci rămîn din prima lor copilărie pe lîngă oameni mărunți, printre dascăli imorali sau în alte împrejurări nenorocite, ceea ce împiedică sufletul lor să privească spre mai sus. De bună seamă că Providența își are temeiurile ei și în legătură cu aceste inegalități⁹⁴, dar identificarea lor cu greu o pot face oamenii.

Iată ce am crezut de cuviință să răspund la cele mai de sus, pentru ca să resping obiecțiunile lui Celsus, care zice : *«Odată intrată în om, atât de mare e puterea credinței, încît îl angajează, indiferent cum a*

93. Zenon, doctrinarul stoicismului († 264 î. Hr.) susținea că «eroii sînt sufletele celor nobili, care au supraviețuit corpurilor». Laertios, *op. cit.*, VII, 151 (trad. rom. p. 373). «Ei sînt spiritele celor morți». Rohde, *op. cit.*, I, 150.

94. Aluzie la gnostici. *De princ.* II, 9, 5.

ajuns în el». Ar trebui, într-adevăr, să subliniem că diferența de educație explică deosebirea de credință la oameni, din care unii sînt, din acest punct de vedere, mai fericiți, alții, dimpotrivă, mai nefericiți. De aici urmează că ceea ce, chiar pentru oamenii culți, se numește fericire, pe de o parte, sau nenoroc, pe de alta, nu totdeauna e semn de înțelepciune și de învățătură.

XXXIX

Dar să luăm în considerare și următoarele cuvinte ale lui Celsus, care spun că : «*odată intrată în om, credința creștină pune stăpînire pe el, legîndu-l de Hristos*». E foarte adevărat că credința creștină a adus la om un astfel de devotament. Dar oare nu de aceea se dovedește credința aceasta atît de vrednică de laudă pentru că credem în Dumnezeu, Domnul și Creatorul a toate, și pentru că Îi sîntem recunoscători că ne-a condus la această credință și pentru că mărturisim că fără ajutorul lui Dumnezeu nu s-ar fi zămislit în noi și nu ne-ar fi dus la nici o desăvîrșire ?

Noi mai credem și în sinceritatea Evangheliștilor, pe care o deducem din evlavie și conștiinciozitatea de care dau dovadă în scrierile lor, unde nu-i nici urmă de falsificare, de înșelăciune, de plămuire sau de impostură. Sîntem convinși că sufletele acestor oameni nu s-au legat deloc de meșteșugurile deprinse la elini de sofistica cea artificială, vicleană și subtilă⁹⁵ și că nici arta oratoriei obișnuită prin tribunale n-ar fi fost în stare să făurească istorii care să convingă pe cineva să creadă și să-și rînduiască viața spre o astfel de credință. Mă mai gîndesc, totodată, că Iisus a vrut să se folosească de astfel de oameni, ca dascăli ai învățăturii, ca să nu dea loc la cine știe ce sofisme ascunse, ci să sară în ochii celor capabili și să înțeleagă că sinceritatea de intenție a sfinților scriitori însoțită, ca să zicem așa, de o mare simplitate, au făcut mai mult decît tot potopul de cuvinte măiestrit împrumutate, decît întorsăturile de fraze elegante, decît urmarea strictă a frazelor și a figurilor de stil, cum obișnuiesc elinii.

XL

Dar să vedem dacă este adevărat că învățăturile credinței noastre se află în concordanță cu ideile generale de bun simț pe care le-am primit încă de la naștere, și că aceste fapte sînt în stare să schimbe pe cei ce au bunăvoință să ne asculte. Căci chiar dacă imoralitatea susținută de o vastă cultură a putut sădi în popor ideea că statuile sînt zei, că

95. «Grai ales și clădit dialectic după moda elinească» ; II, 62.

obiectele de aur, de argint, de fildeș sau de piatră sînt vrednice să fie adorate, totuși bunul simț al oamenilor ne cere să ne gîndim că Dumnezeu nu poate fi socotit nicidecum materie stricăcioasă, și nu I se poate aduce închinare sub forme prelucrate de oameni din materii neînsuflețite, care ar fi reproduceri «după chipul» Lui ori simboluri ale Lui⁹⁶. De aceea trebuie să tragem concluzia că «chipurile acestea făcute de mîini nu sînt zei»⁹⁷, că aceste obiecte plăsmuite nu se pot compara cu Creatorul, fiind foarte neînsemnate față de Dumnezeul cel peste toate, Care a creat, susține și conduce întreaga lume. Sufletul cugetător, chiar dacă recunoaște că e înrudit cu Dumnezeu, totuși respinge pe cei care I se păruseră pînă acum că ar fi zei, îndreptîndu-se cu dragoste firească spre Creatorul său, și cu aceeași dragoste primește pe Cel care cel dintîi a trimis aceste învățături tuturor popoarelor prin ucenicii pe care I-a ales și I-a trimis cu putere și cu însărcinare dumnezeiască să propovăduiască despre Dumnezeu și despre împărăția Lui.

XLI

Mai departe Celsus revine iarăși, nu știu pentru a cîta oară, la vechea învinuire împotriva lui Iisus: «*De ce credem că El e Dumnezeu, cîtă vreme El constă din trup muritor, și cum putem să-I aducem în acest caz cult public?*».

E de prisos să mai răspundem și la acest atac, căci am făcut-o mai pe larg înainte⁹⁸. Totuși să știe acuzatorii noștri că Cel în care credem cu convingere a existat de la început ca Dumnezeu și ca Fiu al lui Dumnezeu care e Cuvîntul în persoană, Înțelepciunea în persoană și Adevărul în persoană⁹⁹. Mai afirmăm că trupul Său muritor și sufletul omnesc, care se află în El, s-au ridicat la cea mai mare vrednicie, nu numai prin împreunarea lor, ci și prin unirea și legătura cu El, împărțîndu-se din dumnezeirea Lui și schimbîndu-se în Dumnezeu. Iar dacă cineva se smintește din pricină că El are și trup, acela să-și aducă aminte de ceea ce spun elinii despre materie¹⁰⁰, care, luată în sine, este fără calitate, dar despre care toți recunosc că îi place Creatorului să se îmbrace în ea și că adeseori își părăsește vechile însușiri ca să primească altele mai alese și mai deosebite. Iar dacă o astfel de învăță-

96. Origen condamnă aici în mai multe pasaje cultul imaginilor (idoli, statui, picturi): VI, 14; VII, 44; 63 etc. Pînă la un punct putem înțelege atitudinea lui grîjule de împotrivire față de idolatrie.

97. *Fapte* 19, 26.

98. I, 69.

99. A se vedea Omil. 8, 2 la Ieremia.

100. *De princ.* II, 1, 4; «*Despe rug.*»: 27, 8 în «P.S.B.», 7, p. 217.

tură e sănătoasă, atunci de ce ar trebui să ne mirăm că prin lucrarea Providenței calitățile trupești ale lui Iisus s-au schimbat în altele eterice și dumnezeiești ?

XLII

Fără să dovedească însușiri de prea mare dialectician Celsus compară trupul omenesc al lui Iisus cu aurul, cu argintul și cu piatra, afirmând că el e mai pieritor și decît aceste elemente.

La drept vorbind un lucru pieritor nu este mai pieritor decît altul tot pieritor, după cum nici unul nepieritor nu este mai nestricăcios decît altul nestricăcios¹⁰¹. Dar să admitem că trupul lui Iisus e mai stricăcios decît alte elemente, eu nu-ți voi rămîne dator spunîndu-ți că dacă este posibil ca materia brută să-și schimbe calitățile, de ce n-ar fi posibil ca și trupul lui Iisus să-și fi schimbat calitățile și să fi ajuns ce trebuie ca să se sălășluiască în eter și în ținuturile de deasupra lui, după ce s-a eliberat de semnele slăbiciunilor trupești, numite de Celsus «*necurății*» ? O astfel de greșeală n-ar fi trebuit s-o facă un filosof ca Celsus ! Căci ceea ce este necurat, în adevăratul sens al cuvîntului, provine din răutate. Or, natura trupului nu este ceva rău în sine, căci dacă ai un trup pămîntesc nu însemnează că ești legat și de răutate, izvorul principal al necurăției¹⁰².

Apoi, ca și cum ar fi bănuît apărarea mea, Celsus a declarat în legătură cu schimbarea trupului lui Iisus : «*Dacă a fost cu puțință ca Iisus să-și părăsească trupul și să ia asupra-și fire dumnezeiască, atunci de ce acest lucru să nu fi fost și pentru Esculap, pentru Bachus și Heracle ?*» Iată ce voi replica : Dar ce isprăvi mari au făcut Esculap, Bachus și Heracle ? Pe cine au făcut ei mai buni cu cuvîntul și cu faptele lor, oricît ar fi ei socotiți ca zei ?

Să vedem dacă, citind multele legende care vorbesc despre ei, au fost ei cu totul lipsiți de desfrîu, de nedreptate, de batjocură și de lașitate ? Dacă nu găsim la ei nici unul din aceste păcate, numai atunci pot fi puși pe aceeași treaptă cu Iisus, așa cum vrea Celsus. Dar, dacă e clar că alături de cîteva fapte bune, care li se atribuie, ei au săvîrșit, cum spun istoriile vieții lor, o mulțime de altele potrivnice moralei, atunci cum să mai susții, în chip cinstit, că, după ce s-au lepădat de trup, acești eroi au dreptul să fie socotiți zei mai repede decît Iisus ?

101. Aceeași idee în II, 7.

102. Materia, inclusiv trupul, sînt indiferente. Voința e cea care dă calitate morală bună sau rea. A se vedea și mai jos : IV, 66.

XLIII

După acestea el afirmă despre noi că : «luăm în deridere pe oamenii care se închină lui Zeus, pentru că mormîntul lui este arătat în Creta, cu toate că și noi cinstim, fără să știm, pe cel ridicat din mormînt, nevrînd să înțelegem de ce și în ce fel și cretanii fac același lucru». Vezi că prin aceasta el ia apărarea cretanilor, a lui Zeus și a mormîntului lui, făcînd aluzie la unele motivări-alegorice, după care se spune că acolo s-a plăsmuit mitul lui Zeus, iar pe noi ne învinuiește fiindcă mărturisim că Iisus al nostru S-a îngropat și că a înviat din mormînt, fapt pe care cretanii nu îndrăznesc să-l povestească în legătură cu Zeus. Fiindcă pare să ia apărarea ideii despre mormîntul lui Zeus, cînd spune că noi nu vrem să înțelegem «pentru ce și în ce chip cretanii fac același lucru», noi vom răspunde că și Calimah din Cirene, care cunoștea extraordinar de multe creații poetice eline și care citise aproape întreaga istorie a elinilor, nu cunoaște nici o interpretare alegorică în povestirile despre Zeus și despre mormîntul lui. Dealtfel Calimah reproșează cretanilor în imnul către Zeus : «Cretani veșnic mincinoși, ei ți-au ridicat un mormînt ție, celui înalt, care nu ești muritor căci tu ești veșnic». Iar cînd spune : «tu nu ești muritor, căci ești veșnic», negînd astfel locul de îngropăciune al lui Zeus în Creta, admite totuși că s-a dovedit și prin el principiul morții lui Zeus, fiindcă nașterea pe pămînt conține implicit și principiul morții. Și Calimah spune : «În Parhasia, Rea, întinzîndu-se în pat, te-a născut». Așa cum Calimah a negat nașterea lui Zeus în Creta, fiindcă a negat și mormîntul lui acolo, Celsus trebuia să admită că Zeus, cel născut în Arcadia, a și murit acolo. Calimah completează : «Unii spun că te-ai născut în munții Ida, iar alții în Arcadia. Care din ei au mințit ? Cretanii sînt veșnic mincinoși ș.a.m.d.¹⁰³. Aici ne-a adus Celsus, el care dă dovadă de inconsecvență cu privire la Iisus, admițînd, după Scriptură, moartea și îngroparea Lui, dar socotind plăsmuire învierea Lui din morți, cu toate că aceasta au prezis-o numeroși profeți și că multe au fost dovezile arățărilor Sale după moarte.

XLIV

Celsus mai citează, împotriva noastră, cîteva observații făcute de unele persoane care propriu-zis se numesc creștini, dar care au idei cu totul contrare învățăturii lui Hristos și care nu pot fi numărați între cei prea inteligenți, ci între cei mai ignoranți. Iată ce susțin ei : «*Nimeni din*

103. Legenda spune că Zeus ar fi fost la început rege în Creta. Calimah, *Imne către Zeus*, I, 8-10. Citat după Röhm, *op. cit.*, p. 534.

cei ce au învățat carte, nici un înțelept sau om cu minte să nu stea între noi, căci astfel de însușiri sînt socotite de noi păcat ; în schimb cine n-are carte, cine e neștiutor, nătîng și nebun, aceștia să vină cu toată îndrăzneala ! Recunoscînd că numai astfel de oameni sînt vrednici de Dumnezeu, creștinii arată că nu doresc și nu pot convinge să vină la ei decît pe cei nerozi, pe cei de neam slab și imbecili, adică pe sclavi, pe femei și pe copii»¹⁰⁴.

La acestea răspundem că întrucît Iisus ne îndeamnă la cumpătare atunci cînd zice : «Oricine se uită la femeie, poftind-o, a și săvîrșit adulter în inima lui»¹⁰⁵, oricine ar vedea pe vreunul din creștini că trăiește în desfrîu, acela ar avea drept să-i disprețuiască pentru viața lor potrivnică învățaturii lui Hristos, dar ar proceda foarte nerațional dacă vina adusă acelor oameni ar arunca-o asupra învățaturii Domnului. Tot așa, dacă s-ar constata că învățătura creștină îndeamnă la înțelepciune mai mult decît altele, ar trebui să fie înfrunțați cei care pentru a-și apăra neștiința lor se leagă de unele învinuiri ca cele întîlnite în scrierile lui Celsus, căci nu există astfel de învinuiri nici chiar în gura celor simpli și neștiutori, și nici altele de foarte mică importanță care să fie în stare să-i întoarcă de la practicarea înțelepciunii.

XLV

Că Logosul divin vrea să fim înțelepți, reiese atît din scrierile vechi ale iudeilor, care încă mai sînt în uz la noi, cît și din cele scrise după Hristos și care sînt recunoscute de Biserici ca inspirate. Căci scris e în Psalmul 50, în rugăciunea îndreptată de David către Dumnezeu : «Cele nearătate și cele ascunse ale înțelepciunii Tale mi-ai arătat mie»¹⁰⁶, iar despre Solomon știm că a cerut înțelepciune și că «a primit-o»¹⁰⁷. Iar urmele înțelepciunii lui se pot recunoaște în scrierile pe care le-a lăsat, scrieri cuprinzînd în puține cuvinte o profundă înțelepciune : poți afla în ele atît elogiile ale înțelepciunii, cît și îndemnuri spre trăire înțeleaptă. Căci atît era de înțelept Solomon încît și regina din Saba auzind de numele lui Solomon și de numele Domnului a venit să-l încerce prin întrebări enigmatice. Și i-a spus tot ce era în inima ei, iar Solomon a dat răspuns la toate întrebările ei. Și n-a rămas nici o întrebare la care împăratul să nu-i fi dat răspuns. Și a văzut împărăteasa din Saba toată înțelepciunea lui Solomon și toate averile lui. Și a zis ea către împărat : «adevărat este ce am auzit eu în țara mea de lucrurile

104. Cam în felul acesta se exprimase și Lucian de Samosata în *Moartea lui Peregrin* 12 (trad. rom. pag. 489).

105. *Matei* 5, 28.

106. *Ps.* 50, 8.

107. *II Cron.* 1, 10—11.

tale și de înțelepciunea ta, însă eu nu credeam vorbele, pînă n-am venit și n-am văzut cu ochii mei și iată, nici pe jumătate nu mi se spusese; tu ai înțelepciune și bogăție mai mare decît am auzit eu¹⁰⁸, căci scrie despre el: «Și a dat Dumnezeu lui Solomon înțelepciune și pricepere foarte mare și cunoștințe multe ca nisipiul mării. Și era înțelepciunea lui Solomon mai presus de înțelepciunea tuturor celor vechi, și mai presus de toată înțelepciunea egiptenilor. Și era mai înțelept decît toți oamenii»¹⁰⁹ și celelalte.

Iată dar cum vrea Cuvîntul să promoveze înțelepciunea printre credincioși, încît, pentru ca să pună la încercări priceperea ascultătorilor, a formulat unele adevăruri în formă de ghicitori ascunse, altele ca parabole, iar altele sub formă de probleme. Că zice Osea la sfîrșitul cărții sale: «O, de ar fi cineva înțelept ca să priceapă acestea, și ager ca să poată pătrunde cuvîntul cel adînc»¹¹⁰! Iar Daniil și cei robiți împreună cu el atît s-au pricopsit în științele cu care se îndeletniceau înțelepții de la curtea din Babilon, încît se arătaseră «de zece ori mai isteți» decît toți¹¹¹. Proorocul Iezechiel spune în cartea sa, adresîndu-se căpeteniei Tirului, care se ținea tare priceput în filosofie: «Iată, tu îți închipui că ești mai înțelept decît Daniil și că nu sînt taine ascunse pentru tine»¹¹².

XLVI

Dacă vii la cărțile scrise după (înălțarea lui) Iisus vei găsi mulțimile credincioșilor ascultînd pildele ca unii care se aflau «afară» și erau vrednici numai de învățături esoterice, în vreme ce ucenicii participă «îndeosebi» la explicarea esoterică (mai adîncă) a pildeilor. Căci «ucenicilor Săi le lămură (Iisus) toate»¹¹³, preferînd mulțimilor pe cei care erau dornici să asculte mai de aproape înțelepciunea. Celor ce cred în El le făgăduiește că le va trimite înțelepți și cărturari, zicînd: «Iată Eu trimit la voi prooroci și cărturari; dintre ei veți ucide și veți răstigni»¹¹⁴. Iar Pavel, înșirînd harismele dăruite de Dumnezeu, a pus la loc de frunte cuvîntul de «înțelepciune», iar pe locul al doilea, ca urmînd după el, cuvîntul «cunoștință», iar al treilea, și mai jos, «credința». Și pentru că pune cuvîntul mai presus decît săvîrșirea minunilor, așază «darurile tămăduirilor și facerii de minuni» într-un loc mai prejos decît harismele cuvîntului¹¹⁵. Iar în Faptele Apostolilor însuși Ștefan măr-

108. *III Regi* 10, 1—7.

109. *III Regi* 4, 29—31.

110. *Os.* 14, 10.

111. *Daniel* 1, 20.

112. *Iezechiel* 28, 3.

113. *Marcu* 4, 11.

114. *Matei* 23, 34.

115. *I Cor.* 12, 8—9.

turisește despre știința bogată a lui Moise, informându-se din scrierile vechi la care n-au putut ajunge mulțimile, zicînd : «Și a fost învățat Moise în toată înțelepciunea egiptenilor» ¹¹⁶. De aceea, cînd a ajuns să facă minuni își închipuiau că parcă nu le săvîrșea cu puterea dată de la Dumnezeu, ci după învățăturile agonisite de la egipteni, în care se specializase. Tocmai această bănuială a îndemnat pe rege să cheme înțelepții Egiptului și pe sofisti și pe vrăjitori ¹¹⁷, care și-au dat pe față neputința lor față de înțelepciunea lui Moise care întrecea toată înțelepciunea egiptenilor.

XLVII

Se pare că cele scrise corintenilor aveau în vedere pe elini, care se umflau în înțelepciunea elinească și care au adus pe unii la părerea că învățătura creștină n-ar vrea să știe de cei înțelepți. Dar să audă cel care crede așa ceva că, vrînd să contrazică pe oamenii răi, Logosul declară că ei nu sînt înțelepți în privința celor care pot fi cunoscute, în privința celor nevăzute și chiar a celor fără de sfîrșit, ci sînt înțelepți față de cei ce nu se preocupă decît de cele bazate pe simțuri, iar întregul lor înțelepciune se reduce la orizonturile lumii acesteia. Tot astfel și în mulțimea învățăturilor, cîte se cunosc, e o mare deosebire. Unele recunosc numai lumea materiei și a simțurilor. Ei chiar și cînd vorbesc de ființe mai înalte, le înțeleg în chip material. După ei afară de materie nu există nimic. De o existență a spiritelor nevăzute sau fără de corpuri nu vor să știe. Această înțelepciune o denumeste Pavel «înțelepciune a acestei lumi», menită destrămării și dovedită ca nebună. Ea e numită pe scurt «înțelepciune a acestui veac» ¹¹⁸.

Dar mai există și altă învățătură care îndepărtează sufletul de la poftele spre cele pămîntești, înălțîndu-l spre fericirea cu Dumnezeu și spre împărățirea cu El. Aceasta propovăduiește disprețuirea, ca vremelnice, tuturor celor sensibile și vizibile, nevoindu-se spre cele nevăzute ¹¹⁹ și țintind spre cele ce nu se văd, spunînd că aceasta este înțelepciunea lui Dumnezeu. Și ca unul care iubește adevărul, Pavel zice despre înțelepții elini, în legătură cu unele afirmații, de altfel juste, ale lor : «cunoscînd pe Dumnezeu, ei nu L-au slăvit ca Dumnezeu, nici nu I-au mulțumit» ¹²⁰. El mărturisește, mai departe, că ei au cunoscut într-adevăr pe Dumnezeu, dar le mai spune că acest lucru n-ar fi fost cu puțință fără ajutorul lui Dumnezeu, adăugînd : «căci Dumnezeu le-a vădit lor», făcînd alu-

116. *Fapte* 7, 23.

117. *Ieș.* 7, 11.

118. *I Cor.* 2, 6.

119. *Rom.* 1, 21.

120. *Rom.* 1, 21.

zie, cred, la cei ce se ridică de la cele văzute la cele nevăzute : «cele nevăzute ale Lui se văd de la facerea lumii, înțelegându-se din fapte, adică veșnica Lui putere și dumnezeire, așa ca ei să fie fără cuvânt de apărare, pentru că, cunoscînd pe Dumnezeu, nu L-au slăvit ca pe Dumnezeu și nici nu L-au mulțumit»¹²¹.

XLVIII

Apostolul zice în alt loc : «priviți chemarea voastră, fraților, că nu mulți sînt înțelepți după trup, nu mulți sînt puternici, nu mulți sînt de neam bun ; ci Dumnezeu și-a ales pe cele nebune ale lumii, ca să rușineze pe cei înțelepți ; Dumnezeu și-a ales pe cele de neam jos ale lumii, pe cele nebăgate în seamă, ca să strice pe cele ce sînt, ca nici un trup să nu se laude înaintea lui Dumnezeu»¹²².

S-au ridicat, drept aceea, unii care au crezut că nimeni dintre oamenii culți, dintre cei înțelepți, ori dintre cei cu judecată, nu trec la credința noastră. Dar și împotriva acestora vom putea spune că nu s-a zis : «nici un înțelept după trup», ci «nu mulți sînt înțelepți după trup». Și e clar că între condițiile cerute pentru episcopi, descriind ceea ce trebuie să fie un episcop, Pavel a fixat-o și pe cea de dascăl, cînd spune că trebuie «să fie destoinic, să îndemne la învățătura cea sănătoasă și să mustre pe cei potrivnici»¹²³, pentru ca prin înțelepciunea din el să închidă gura grăitorilor în deșert și a celor înșelători. Și după cum a preferat în scaunul de episcop pe omul căsătorit o singură dată în locul celui căsătorit de două ori, unul «fără de prihană» față de cel prihănit, unul treaz față de unul care nu-i cuminte, cuviincios față de altul care nu-i deloc, tot așa cere de la cel preferat pentru acest scaun ca să fie «destoinic să învețe pe alții» și «să mustre pe cei potrivnici». Cum ar putea, cu bună credință, să ne atace Celsus, spunînd : «*nimeni din cei care au învățat carte, nici un înțelept sau un om cu minte să nu stea între noi*» ? Dimpotrivă, noi zicem că oricine a făcut carte, orice înțelept sau om cu minte sînt bineveniți. Să vină, desigur, și cine este fără școală, incult, nepriceput, prunc chiar ! Căci dacă vin Logosul pe toți îi tămăduiește, pe toți îi face oameni vrednici de Dumnezeu.

XLIX

Mincinoasă e și învinuirea că dascălii învățaturii creștine n-ar vrea să convingă decît oameni nerozi, de neam slab și imbecili, sclavi, femei

121. Rom. 1, 19—21. Oarecum în perspectiva gîndirii platonice a lumii ideilor veșnice și nevăzute își construiește și Origen teologia lui.

122. I Cor. 1, 26—29.

123. Tit 1, 9—11.

și copii. Logosul cheamă pe toți, ca pe toți să-i facă mai buni. Dar îi cheamă și pe cei superiori altora, căci «Hristos este Mîntuitorul tuturor oamenilor și mai ales al celor credincioși»¹²⁴, fie că ei sînt dintre inteligenți, fie din cei mai simpli. Hristos ne este «jertfa de ispășire (către Tatăl) pentru păcatele noastre, dar nu numai pentru ale noastre, ci pentru ale lumii întregi»¹²⁵. E de prisos să-i răspunzi la următoarele cuvinte ale lui Celsus : *«Dealtfel ce rău este să fii educat în cele mai bune învățături, să fii înțelept și să dovedești acest lucru ? Ar putea fi aceasta o piedică spre cunoașterea lui Dumnezeu ? N-ar fi mai curînd un ajutor și un mijloc mai potrivit pentru a ajunge la adevăr ?»*

Desigur nu este nici un rău să fii cu adevărat om învățat, pentru că învățătura este calea spre virtute. Cu toate acestea, ca să numeri printre cei învățați și pe cei care propovăduiesc dogme rătăcite, n-ar aproba nici chiar învățații elinilor. Cine n-ar recunoaște că e un bine să te dedici învățăturilor superioare ? Dar ce anume vom numi «învățături superioare» dacă nu cele adevărate și care ne îndeamnă la virtute ? Mai mult, dacă este indicat să fii prudent, atunci să cauți să te manifesti ca atare, cum zice Celsus. Și, departe de a fi un obstacol în calea cunoașterii lui Dumnezeu, cultura și sîrguința după învățături mai bune, ca și înțelepciunea, sînt un ajutor. Mai curînd decît lui Celsus, nouă ni se cade să o spunem, mai ales dacă prin aceasta combatem epicureismul.

L

Dar să vedem ce spune mai departe Celsus : *«Iată-i în piețele publice pe cei care-și divulgă secretele și care-și fac de cap cu gălăgia lor. Niciodată ei nu s-ar apropia de o adunare de oameni cumiști și nu ar îndrăzni să susțină acolo frumoasele lor mistere. În schimb, cum văd tineri, o grămadă de sclavi, o strînsură de imbecili, se reped într-acolo și îndată se umflă în pene»*.

Iată în ce chip ne calomniază, asemănîndu-ne cu cei care-și divulgă secretele și care-și fac de cap în piețele publice ! Dar ce secrete divulgăm noi ? sau ce altceva similar, noi care, atunci cînd ne adunăm, citim din textele sfinte și le explicăm, îndemnînd la credincioșie față de Dumnezeu Cel peste toate și la virtuțile înrudite, ferindu-ne să disprețuim pe Dumnezeu și să săvîrșim vreo faptă contrară rațiunii ? Ar dori și filosofii să adune, cum adună creștinii, atîția ascultători la lecțiile lor, ca să-i îndemne la virtute ! Așa au făcut mai ales unii dintre filosofii

124. I Tim. 3, 2 ; I Tim. 4, 10.

125. I Ioan 2, 2.

cinici¹²⁶, care înjghebau discuții publice cu toți trecătorii. Credeți, oare, că și creștinii fac așa : în loc să strângă în jurul lor oameni socotiți culți, ei adună de pe la colțuri de stradă numai elemente din acelea care, cum spuneau acei filosofi, își divulgă secretele în piețe publice, distrind acolo mulțimile cu farsele lor ? Sînt convinși că nici Celsus, nici altul din aderenții lui nu cred pasibili de pedeapsă și de reproș pe cei care și-au făcut din luminarea mulțimilor celor neluminate o datorie a iubirii de frate.

LI

Iar dacă nu-s vinovați, să vedem dacă nu cumva creștinii cheamă mai mult (decît filosofii) mulțimile la cinstea cea desăvîrșită ? Filosofii care-și țin discursurile în plină stradă, nu-și aleg auditorii, ci dacă vrea cineva să rămînă la ei, acela rămîne în picioare și ascultă. În schimb, creștinii scrutează înainte, pe cît le stă în putință, inimile celor care doresc să fie primiți în rîndul aderenților lor. Ei îi pregătesc în mod individual și în chip deosebit și abia atunci sînt primiți ca auditori, desigur după ce au dat destule mărturii că nutresc intenția de a duce o viață cinstită. Ei formează un grup aparte, de începători, care urmează să fie inițiați și care n-au primit încă simbolul curățirii. Apoi, este alt grup, al celor care au dat cel mai bun indiciu despre hotărîrea lor de a nu vrea altceva decît ce e îngăduit pentru creștini¹²⁷. Printre ei unii sînt rînduiți să controleze viața și purtarea celor care urmează să fie primiți în comunitate, oprindu-i de la legături cu oameni vinovați de păcate ascunse, dar primind cu toată inima pe ceilalți, pentru ca în fiecare zi să-i facă mai buni.

Un proces similar dovedesc și față de cei păcătoși, mai ales față de cei cu viața desfrînată, pe care-i exclud din comunitate. Poate că Celsus aseamănă pe creștini cu cei care întrețin în piețele publice poporul de rînd cu bețiile și cu scamatoriile lor. Venerabila școală a pitagoreilor socotea morți pe cei care călcau învățătura lor și îi trecea pe piatra de mormînt ca apostazi de la crezul lor¹²⁸. În schimb, creștinii îi deplîng ca pe niște defuncți, pentru că sînt ca niște pierduți și morți față de Dumnezeu, pe cei care s-au lăsat biruiți de o viață de plăceri sau de alte păcate. Dacă unul dovedește o schimbare serioasă, după un timp mai îndelungat decît cel de la prima lor inițiere, creștinii îl primesc din

126. Cinicii (numiți așa după localul «Kinosarges», sediul lor) preconizau «reîntoarcerea la natură», prin trai modest, mărginit la strictul necesar. Intemeietor a fost Antistene (pe la a. 400 î.Hr.), ucenic al lui Socrate. Cel mai vestit filosof cinic a fost Diogene (sec. IV). Unii au încercat să facă o asemănare între cinici și creștini. Origen nu acceptă așa ceva.

127. Scrierile lui Origen ne dau bogate știri despre catehumenatul creștin din sec. III. A se vedea indicii operelor lui (Biserică, membrii, catehumeni...).

128. Cf. II, 12.

nou ca și cum ar fi înviaț din morți, dar nu pun în nici o dregătorie de conducere a «Bisericii lui Dumnezeu» pe cei care au căzut după ce fuseseră primiți în creștinism ¹²⁹.

LII

Să te convingi dacă nu-i minciună nerușinată și o asemănare cu totul nepotrivită afirmația lui Celsus care zice : «Iată în piețele publice pe cei care-și trădează secretele credinței lor și care cerșesc în public». Dar oamenii cu care ne aseamănă Celsus, care divulgă secretele lor și cerșesc prin piețele publice nu s-ar apropia niciodată, zice el, de adunările oamenilor serioși cu îndrăzneala de a divulga misterele lor frumoase, dar dacă văd tineri, o grămadă de sclavi, o strînsură de imbecili se reped într-acolo și se umflă acolo în pene ! Celsus nu face decît să ne insulte așa cum fac femeile pe la răspîntii cu scopul de a înjura pe trecători. Căci noi facem tot ce este cu putință ca întrunirile noastre să cuprindă la adunări oameni serioși, iar în felul acesta nu ne afișăm în public tainele noastre cele mai frumoase și dumnezeiești, întrucît dispunem de auditori cuminți. Din contră, noi ținem ascunse ¹³⁰ și trecem sub tăcere tainele noastre cele mai adînci, mai ales cînd vedem oameni simpli și care au încă nevoie de învățatură, cum zicem noi, cei hrăniți «cu lapte».

LIII

Căci scris este în epistola lui Pavel către corinteni, ai căror elini încă nu-și îndreptaseră deplin năravurile : «Cu lapte v-am hrănit, nu cu bucate, căci încă nu puteați (mînca) și încă nici acum nu puteți, fiindcă sînteți tot trupești. Cîtă vreme este între voi pizmă și ceartă și dezbinări, nu sînteți, oare, trupești și nu umblați după om ?» ¹³¹ Același apostol, știind că unele adevăruri formează hrana sufletului mai desăvîrșit, pe cînd sufletele începătorilor se aseamănă cu laptele copiilor, zice în alt loc : «căci voi aveți nevoie de lapte, nu de hrană tare, pentru că oricine se hrănește cu lapte este nepriceput în cuvîntul îndreptării, de vreme ce este prunc. Iar hrana tare este pentru cei desăvîrșiți, care au prin obișnuință simțurile învățate să deosebească binele și răul» ¹³². Or, dacă sînt valabile aceste adevăruri, oare se va putea admite că mărețele adevăruri ale credinței noastre n-ar fi propovăduite într-o adunare de oameni inteligenți și serioși, ci că, dimpotrivă, învățătorii noștri ar trăda sfintele și venerabilele noastre taine dacă ar vedea înaintea lor

129. Se știe cît de amară a fost experiența «lapsilor» în Biserica creștină.

130. Desigur, aici e vorba de «disciplina arcana».

131. I Cor. 3, 2—3.

132. Evr. 5, 12—14.

o grămadă de copii, de sclavi ori de imbecili, și ar etala în fața lor astfel de spectacole? Dimpotrivă, pentru oricine ar examina ținuta Scripturilor noastre e limpede că, lăsându-se stăpînit de ura pe care populația josnică o nutrește față de neamul creștinilor, Celsus se exprimă fără control, bazîndu-se pe minciuni.

LIV

Noi mărturisim, contrar celor spuse de Celsus, că vrem să educăm pe toți, prin cuvîntul lui Dumnezeu, în așa fel încît să împărtășim tinerilor îndemnuri potrivite vârstei lor, iar sclavilor să le arătăm cum s-ar putea încuiba în ei duhul libertății și astfel să fie și ei înălțați prin lucrarea Cuvîntului. Propovăduitorii creștinismului declară destul de apăsător că «sînt datori și elinilor și barbarilor și învățaților și neînvățaților»¹³³; în același timp ei nu tăgăduiesc că trebuie să tîmăduiască și sufletele celor neștiutori, pentru ca, pe cît e cu putință, să dobîndească și ei o mai bună înțelegere, și să asculte de cuvîntul lui Solomon: «Voi, cei simpli, învățați curățenia și voi, cei nebuni, înțelepțiți-vă»¹³⁴; «Cine e înțelept să intre la mine, iar celor lipsiți de buna chibzuință le zice: Veniți și mîncăți din piinea mea și beți din vinul pe care eu l-am amestecat cu mirodenii. Părăsiți neînțelepciunea, ca să rămîneți cu viața și umblați pe calea cea dreaptă a priceperii»¹³⁵.

Și aici aș mai putea adăuga un răspuns la atacurile lui Celsus: oare filosofii nu invită și pe tineri să le asculte prelegerile? Oare nu îndeamnă pe tineri să părăsească viața destrăbălată, îndrumîndu-i spre bunuri mai înalte? Ce-ar fi dacă am reproșa și noi filosofilor că i-au îndemnat pe sclavi să-i urmeze, cum face Pitagora, cînd vorbește de Zalmoxis ori Zenon despre Perseu și mai recent cei care au îndrumat pe Epictet spre filosofie?¹³⁶ S-au n-avem și noi dreptul, o elinilor, să chemăm la filosofia noastră pe tineri, pe sclavi, pe cei de jos? Cînd facem acest lucru, oare nu din iubire față de om îl facem, ca unii care vrem să vindecăm cu doctoria credinței orice ființă cugetătoare și s-o familiarizăm cu Dumnezeu, Cel care a creat toate? Iată răspunsul, pe care-l socotim suficient, la cuvîntul lui Celsus, care este mai curînd defăimare decît critică.

133. Rom. 1, 14.

134. Pilde 8, 5.

135. Pilde 9, 5—6.

136. Se știe că toți acești 3 filosofi fuseseră în tinerețe sclavi și că s-au emancipat prin filosofie. Perseu († 243 î.Hr.), ucenic al lui Zenon. Epictet († 240 î.Hr.) a fost paznic în garda lui Nero, ucenic al filosofului Musonius Rufus. Scrisul simplu al lui Epictet e admirat de Origen (VI, 2; VII, 52—53).

LV

Dar, fiindcă îi plac asemenea cuvinte insultătoare la adresa noastră, Celsus a mai adăugat și altele. Să le expunem și pe acestea și să vedem pe cine pun ele într-o lumină nefavorabilă : pe creștini sau pe Celsus ? «*Ne este dat să vedem prin case particulare, zice el, țesători, cizmari, piuari, oameni din cei mai lipsiți de cultură și mai neciopliți, care nu îndrăznesc să scoată o vorbă în fața bătrînilor sau a unor stăpîni mai înțelepți. Cînd sînt, însă, singuri, în compania copiilor și a femeilor slabe de minte, atunci dau niște explicații atît de extravagante încît parcă nu ei ar trebui să dea ascultare părinților și dascălilor, ci numai lor să li se dea crezare. În fața lor ceilalți nu sînt întregi la minte, nu știu și nici nu pot face ceva cu adevărat bun, ci spun doar vorbe goale : numai ei singuri știu cum trebuie să-și ducă viața omenirea, numai lor să le dea crezare copiii și atunci vor fi toți fericiți și viața lor va fi îndesulată. Dacă văd cumva, în timp ce spun acestea, pe vreunul dintre dascăli sau dintre oamenii mai înțelepți, sau chiar pe părinți, pe cei mai timizi îi apucă frica dar dacă-s mai îndrăzneți îi îndeamnă pe copii să se revolte, spunîndu-le, în șoaptă, că atunci cînd nu sînt de față părinții sau dascălii nimic n-ar dori și nici n-ar putea să le explice copiilor ceva bun, pentru că nu ar avea chef să se expună prostiei și bătăriei acestor bătrîni corupți și împătimiți, de a căror răzbunare le este frică și lor. Dacă, însă, doresc să cunoască ce este desăvîrșirea, atunci să-și lase părinții și dascălii și să-și dea întîlnire cu femei și cu alți tovarăși de joacă în casele femeilor sau prin atelierele cizmarilor ori ale piuarilor. Acolo vor primi cea mai deplină înțelepciune. Iată cum gîndesc ei (creștinii) să convingă pe oameni.*

LVI

Vezi, așadar, în ce fel ia Celsus în deridere pe dascălii noștri, care se străduiesc să ne înalțe, în tot chipul, sufletul spre Creatorul tuturor, îndrumîndu-ne, îndeosebi, să nu punem preț prea mare pe lucrurile trecătoare și aparente, supuse simțurilor, învățîndu-ne să ne ducem viața cu gîndul de a ne bucura de comuniunea cu Dumnezeu, de contemplarea ființelor cugetătoare și nevăzute, și de o viață fericită cu Dumnezeu și cu «cașnicii» Lui. Celsus compară pe acești dascăli cu țesătorii, cu cizmarii, piuarii și cu cei mai neciopliți oameni, îndemnînd pînă și pe copiii cruzi și pe femeiuști să se despartă de părinți și de dascăli și să-i urmeze pe ei. Dar, să arate Celsus care sînt acei copii și acele femei ușurate, pe care noi vrem să-i despărțim de părinți și de dascăli superiori ? Să compare el ce învățăm noi pe copiii și pe femeile care

au îmbrățișat învățătura noastră cu cele ce au învățat mai înainte, și să arate în ce chip chemăm noi la fapte urite pe copii și pe femei, îndepărtându-i de la învățături frumoase și însemnate! Din contră, noi sintem cei care întoarcem pe femei de la desfrîu și de la legăturile rușinoase cu bărbați, de la spectacole vătămătoare și de la superstiții, iar pe tinerii cuprinși de poftete nesăbuite căutăm să-i cumițim¹³⁷, lămurindu-i despre rușinea acestor poftete, de primejdia care amenință sufletul în aceste fapte și despre pedepsele și chinurile ce-i așteaptă.

LVII

Și apoi, care sînt acei dascăli fără minte și reduși, dar pe care îi apără Celsus pentru că împărtășesc o învățatură atît de superioară? Nu cumva socotește drept dascăli iluștri și cu minte întregă pe cei care duc femeile și bărbații la superstiții și la spectacole degradante? Și de ce nu socotește ca dascăli reduși la minte pe cei care atrag sau îndrumă pe tineri la tot felul de fapte dezonorante, pe care știu că ei le comit adeseori? Noi, pe cît ne este cu putință, chemăm și pe cei dedicați filosofiei la religia noastră, arătîndu-le sinceritatea și superioritatea ei. Celsus vrea să arate că noi ne ferim să chemăm și oameni cu carte, ci chemăm numai oameni simpli. Noi i-am răspunde: dacă ne reproșezi că noi îndepărtăm de la filosofie pe cei avansați în ea, nu ai spune adevărul, dar o astfel de afirmație s-ar putea totuși să aibă o oarecare crezare. Dar acum, fiindcă spui că noi îndepărtăm pe oameni de la dascălii cei buni, arată-ne că acești dascăli sînt altceva decît învățători de filosofie, sau că aceștia învață lucruri folositoare. El nu va putea însă să dovedească așa ceva. Noi făgăduim cu îndrăzneală și deschis că vor fi fericiți oamenii care își duc viața după învățătura lui Dumnezeu și care raportează totul la El, iar ceea ce săvîrșesc, o fac convinși că-i vede Dumnezeu. Oare sînt aceste învățături ale unor simpli torcători, curelari, piuari sau ale unor țărani lipsiți de cultură? El nu va putea să dovedească așa ceva.

LVIII

Acei care, după Celsus, sînt asemenea torcătorilor, ba chiar cizmarilor, postăvarilor și țărănilor neciopliți, aceia, spune el, nu ar vrea să spună și nici nu ar putea să explice copiilor nimic deosebit cînd sînt de față părinții sau dascălii lor. Întrebăm: ce fel de părinți și ce fel de dascăli înțelegi, prea bunule? Dacă este vorba despre cei care practică

137. «Ființa rațională se pervertește fie pe urma ocupațiilor externe, fie pe urma influențelor celor cu care vine în contact», spunea dascălul stoic Zeno (D. Laertios, *op. cit.*, VII, 89 trad. rom. 355); se resimte și la Origen apropierea față de gîndirea stoică.

virtutea și resping viciul și îmbrățișează adevărurile superloare, să știi că noi, cu toată îndrăzneala, vom explica copiilor învățăturile noastre, ca unii care sintem respectați de asemenea judecători. Dacă, însă, ne aflăm în fața unor părinți care detestă virtutea și buna cuviință, sau a unora care propovăduiesc ceva împotriva rațiunii sănătoase, atunci păstrăm tăcere. Să nu ne reproșezi aceasta, căci atunci o faci fără temeii. Dealtfel, și tu dacă ai vrea să transmiți tainele filosofiei unor tineri ai căror părinți socotesc aceasta un lucru fără sens și fără vreun folos, sau dacă ai vrea să înveți pe copii filosofia, atunci nici tu nu o vei face în fața unor părinți răi. Așa încît dacă vrei să desparți de niște părinți decăzuți pe fiii acestora, care se simt atrași de filosofie, va trebui să aștepți un prilej favorabil pînă ce învățătura ta filosofică va ajunge la cei tineri. Același lucru îl vom spune și cu privire la dascăli. Nu ezităm să mărturisim că îndepărtăm pe tineri de dascălii care îi învață fleacurile comediilor și pornografia iambilor și multe altele fără folos, atît pentru cine le spune, cît și pentru cine le ascultă, fiindcă aceia nici nu au pregătirea să înțeleagă creațiile poetice și nici nu cunosc ce este spre folosul tinerilor. În schimb, dacă-mi arăți dascăli care îndrumă pe tineri spre filosofie și-i exersează în aceasta, atunci eu nu voi îndepărta pe tineri de unii ca aceștia, dimpotrivă, mă voi strădui să ridic pe cei deja exersați în ciclurile de învățatură filosofică la înalta și măreața elocință a creștinilor, rămasă necunoscută multora, în care aceștia explică învățături de cea mai mare importanță și prin care dovedesc că filosofia lor este filosofia profeților lui Dumnezeu și a apostolilor lui Iisus.

LIX

Apoi Celsus, dîndu-și seama că ne jignește amar, continuă oarecum apărîndu-se : *«Cu nimic nu acuz mai aspru decît o cere adevărul ; lucru care poate fi verificat, Cei care cheamă la aceste ceremonii religioase proclamă sus și tare acestea : «Orice om cu mîinile curate și cu vorba înțeleaptă» sau «cine este supărat și nu are conștiința încărcată cu vreun rău și și-a dus viața în dreptate, acela să se apropie !».* Așa proclamă cei care promit curățirea de păcate. Să vedem acum ce fel de oameni cheamă creștinii. (Pe) oricine este păcătos, oricine se simte neajutorat, oricine este slab și, ca să spun mai scurt, oricine se simte nenorocit, aceștia vor fi primiți în împărăția lui Dumnezeu. Oare nu socotiți păcătos pe cel nedrept, pe hoț, pe jefuitorul de case, pe otrăvitor și pe hoțul de temple și jefuitorul de morminte ? Care alții s-ar putea numi hoți ?» La aceasta vom răspunde : una este să chemi spre vindecare oameni bolnavi și alta este să chemi oameni sănătoși la o mai bună cunoaștere și înțelegere a celor dumnezeiești. Iar noi, cunoscînd și una și

alta, la început chemînd oameni spre vindecare, îndemnăm pe păcătoși să asculte cuvîntele ce-i învață să nu păcătuiască, pe cei neînțelegători, cuvîntele care le ajută înțelegerea, pe cei slabi, să aibă puterea de pătrundere ca niște bărbați, într-un cuvînt, pe cei nefericiți îi chemăm la mîngîiere sau, ca să spunem mai precis, la fericire. În schimb, pe acei oameni care au progresat pe calea pe care i-am îndemnat și au pus la inimă învățătura, îmbunătățindu-și astfel viața, pe cît a fost cu putință, noi îi introducem la slujbele noastre religioase, după cuvîntul Apostolului : «înțelepciunea o propovăduim la cei desăvîrșiți»¹³⁸.

LX

Fiindcă noi învățăm că «înțelepciunea nu pătrunde în sufletul viclean și nu sălășluiește în trupul supus păcatului»¹³⁹, spunem : Oricine are miinile curate le poate înălța nepătate spre Dumnezeu, spre a săvîrși fapte bune și cerești, încît să poată spune : «Ridicarea miinilor mele, jertfă de seară»¹⁴⁰, acela să vină la noi ! Și oricine este înțelept în cuvînt, fiindcă «ziua și noaptea cugetă la legea lui Dumnezeu»¹⁴¹ și fiindcă are simțurile deprinse, prin obișnuință, să deosebească binele de rău, unul ca acela să nu se teamă să se apropie de hrana duhovnicească virtuoasă, potrivită luptătorilor pentru credință și pentru virtute. Pentru că și darul lui Dumnezeu este «cu toți care iubesc în curăție pe învățătorul»¹⁴² cuvintelor despre nemurire. Oricine este neatins de vreun păcat, socotit ușor, dar și de vreo pată, să se introducă cu îndrăzneală în tainele credinței lui Iisus, transmise, pe bună dreptate, numai oamenilor sfinți și curați. În timp ce slujitorul spre care ne cheamă Celsus spune : «Toți cei care nu au pe conștiință vreun rău făcut, să vină la noi», în același timp, cel ce ne introduce, potrivit rînduielilor lui Iisus, în tainele lui Dumnezeu, va spune celor care sînt curați la suflet : Oricine, al cărui suflet este de îndelungată vreme nepătat și mai ales de cînd s-a încredințat tămăduirii cuvîntului, unul ca acesta să ia aminte și la cele spuse de Iisus în chip special numai ucenicilor Săi celor mai apropiați. Așadar, Celsus cînd a comparat felul în care se face introducerea în misterele elinilor cu cele ale tainelor lui Iisus, nu a înțeles ceea ce deosebește chemarea la tămăduire a celor răi de chemarea la adîncirea tainelor a celor deja curățiți.

138. *I Cor.* 2, 6.

139. *Ințel. Sol.* 1, 4.

140. *Ps.* 140, 2.

141. *Ps.* 1, 2.

142. *El.* 6, 24.

LXI

Noi nu chemăm în adunările noastre oameni nedrepti, hoți, spărgători de case, otrăvitori, hoți de temple, nici jefuitori de morminte sau pe alții de acest fel, pe care îi înșiră Celsus exagerînd, nu-i chemăm să le facem cunoscute tainele noastre și să-i facem părtași la înțelepciunea cea minunată «pe care Dumnezeu a rînduit-o mai înainte de veci spre mărirea noastră»¹⁴³, ci îi chemăm ca să-i vindecăm, căci avem în sfința noastră învățătură și alte mijloace de vindecare a oamenilor bolnavi¹⁴⁴, după cum o spune Dumnezeu-Cuvîntul: «Nu cei sănătoși au nevoie de doctor, ci cei bolnavi»¹⁴⁵, precum și alte căi care arată oamenilor curați cu sufletul și cu trupul «după descoperirea tainei celei ascunse din timpuri veșnice, iar acum arătată atît prin Scripturile proorocilor, cît și după porunca veșnicului Dumnezeu prin venirea Domnului nostru Iisus Hristos»¹⁴⁶, care se descoperă fiecăruia din cei desăvîrșiți, luminîndu-le cugetul spre cunoașterea adevărată a lucrurilor. Apoi, exagerînd reproșurile împotriva noastră, Celsus mai pune și această întrebare: «Pe care alții i-ar putea chema la sine un hoț?» La care răspundem că un hoț cheamă pe alți hoți ca să se folosească de ei, în răutatea lor, împotriva oamenilor, pe care vrea să-i jefuiască sau să-i ucidă. Creștinul însă chiar dacă cheamă pe acei oameni pe care îi cheamă și un hoț, chemarea lui este de altă natură, anume ca să le ușureze rănilile cu învățătura, iar în sufletul cuprins de fierbințeala patimilor să le verse balsamul învățaturii și să-i vindece așa cum sînt vindecați cei vii cu untdelemn sau cu alte mijloace din arsenalul doctorilor.

LXII

Celsus răstălmăcește și îndemnurile verbale sau scrise pe care le dăm oamenilor cu o viață dezordonată, precum și chemarea noastră spre pocăință și spre îndreptarea sufletului lor, atribuindu-ne afirmația că «Dumnezeu a fost trimis numai pentru niște păcătoși». Aceasta e ca și cînd am spune că un rege milostiv a trimis un medic numai pentru locuitorii bolnavi dintr-un oraș! E adevărat că Dumnezeu-Cuvîntul, Iisus, a fost trimis să fie doctor pentru cei slăbănogi, dascălul dumnezeieștilor taine pentru oamenii care, după ce s-au curățat de vechile patimi, nu vor să mai trăiască în păcate. Dar neputînd face această deosebire, fiindcă nici nu a dorit s-o înțeleagă, Celsus spune: «De ce nu a fost trimis Iisus la cei ce nu au păcătuit? Ce este rău în faptul că nu au păcă-

143. I Cor. 2, 7.

144. Aceeași idee e expusă și mai sus: II, 64.

145. Matei 9, 12.

146. Rom. 16, 25; II Tim. 1, 10; I Petru 2, 22.

tuit ?» La această întrebare putem răspunde așa : dacă Celsus înțelege pe cel fără de păcate ca pe unii care nu mai greșesc, atunci Mintuito-
rul nostru Iisus Hristos și pentru ei a fost trimis, dar nu ca un doctor.
Iar dacă a fost trimis la unii fără de păcat, ca unii care nu au păcătuit
niciodată — Celsus nu face în textul lui nici o distincție —, atunci vom
răspunde că nu este posibil ca să fi existat vreodată om fără de păcat.
Exceptăm, desigur, Omul conceput în Iisus, care «n-a săvârșit nici un
păcat»¹⁴⁷. Așadar, cu intenție rea afirmă Celsus despre noi că am spu-
ne : *Pe omul nedrept, dacă se căiește de viața lui destrănată, îl primește
Dumnezeu, pe când pe omul drept nu-l primește, chiar dacă acesta se
îndreaptă spre El, fiind împodobit cu virtuți încă dintru început.* Or, du-
pă părerea noastră, este cu neputință ca omul să fie împodobit cu vir-
tute de la început și abia după aceea să caute spre Dumnezeu. Viciul
persistă în chip necesar de la început, cum spune și Pavel : «După ce a
venit porunca, păcatul a prins viață, iar eu am murit»¹⁴⁸. Și apoi noi
învățăm că ar fi destul dacă omul s-ar smeri pentru viața lui destrăbă-
lată, spre a fi primit, că Dumnezeu primește numai pe cel care recunos-
cîndu-și greșelile și oșîndindu-și toate răutățile săvîrșite în trecut se
împodobește de acum cu altfel de fapte, și anume cu cele ale virtuții.

LXIII

Neînțelegînd ce sens au cuvintele «Căci oricine se înalță pe sine
va fi umilit, iar cel care se smerește pe sine va fi înălțat»¹⁴⁹ și uitînd și
ceea ce învăța Platon că «omul echilibrat și bun pășește smerit și măsu-
rat»¹⁵⁰; apoi ignorînd și sensul textului nostru «Smeriți-vă sub mina
cea tare a lui Dumnezeu, ca să vă înalțe la timpul convenit»¹⁵¹, Celsus
afirmă : «Oamenii puși în slujba dreptei judecări opresc pe împričinați
să vină la ei cu gemete și plîsete, pentru ca să nu fie judecata influen-
țată mai mult de milă, decît de adevăr. Iară Dumnezeu își arată jude-
cata nu purtat de adevăr, ci de linguseală». Ce fel de adulație și ce fel
de gemete apar în Sfînta Scriptură cînd păcătosul spune în rugăciunile
îndreptate către Dumnezeu : «Păcatul meu l-am cunoscut și fărădelegea
mea n-am ascuns-o împotriva mea. Zis-am : «Mărturisi-voi fărădelegea
mea Domnului»¹⁵², și așa mai departe ? Poate el să susțină că nu în-
dreptează o asemenea mărturisire a păcătosului, care, în rugăciunile

147. În schimb, între oameni nu există nici unul fără păcat : «Întru păcate m-a
născut maica mea», Ps. 50, 6. «Cine va fi curat de întinăciune ? Nimeni, măcar și de
o zi ar fi viața lui», Iov 14, 1—2 (ed. 1914).

148. Rom. 7, 9.

149. Matei 23, 12; Luca 14, 11.

150. Platon, Legile, 716 a.

151. I Petru 5, 6—7.

152. Ps. 31, 5—6.

lul, se smerește înaintea lui Dumnezeu ? Și incurcat de patima lui de a acuza, Celsus spune lucruri contradictorii, o dată părînd că știe că ar exista oameni fără păcat, virtuoși și dreți încă dintru început, îndrăznind chiar să ridice și privirea spre Dumnezeu, iar altă dată acceptînd afirmația noastră : «Cine, fiind muritor, va fi fără de prihană, sau cum va fi drept cel născut din femeie ?»¹⁵³. Spune acest lucru ca și cum ar admite că ar fi «*adevărat că neamul omenesc este înclinat prin natura sa să păcătuiască*». După aceea, ca și cum nu toți ar fi chemați să primească învățătura noastră, adaugă : «*Totuși trebuie să-i cheme pe toți, dacă oricum toți sînt păcătoși*». Și de fapt, așa este, după cum am arătat mai înainte, după cuvîntul lui Iisus, Care a spus : «*Veniți la Mine toți cei osteniți și împovărați și Eu vă voi odihni pe voi*»¹⁵⁴. De aceea toți oamenii osteniți și apăsați de povara păcatelor firii sînt chemați la mîngiere de cuvîntul lui Dumnezeu : «*Trimis-a Cuvîntul Său și i-a vindecat și i-a izbăvit pe ei din stricăciunile lor*»¹⁵⁵.

LXIV

«*În definitiv, spune el, de ce la voi în creștinism se are mai multă grijă de cei păcătoși ?*» După care a mai adăugat și alte afirmații asemenea. Iată ce răspundem : la noi nu-i deloc mai preferat păcătosul decît cel drept. Citeodată se întîmplă ca un păcătos care este conștient de propria păcătoșenie și pornit spre pocăință, smerit din pricina faptelor sale ticăloase, să fie preferat unui om socotit mai puțin păcătos și care, departe de a admite că și el este om păcătos, se laudă și se umflă de mîndrie cu ceea ce i se pare lui a fi virtuți. Și acest fapt se invederează celor care au bunăvoință să citească în evangheliile parabola vameșului, unde acesta spunea : «*Dumnezeule, milostiv fii mie păcătosul*», pe cînd fariseul, care se lauda cu o îngîmfare respingătoare, spunea : «*Dumnezeule, îți mulțumesc că nu sînt ca ceilalți oameni, răpitori, nedreți, adulteri, sau ca și acest vameș*». Și Iisus adaugă în parabola Sa : «*acesta s-a cöborît la casa sa mai îndreptat decît acela, fiindcă oricine se va înălța pe sine se va smeri, iar cel ce se smerește pe sine se va înălța*»¹⁵⁶. De aceea, departe de a «*aduce ocară lui Dumnezeu și de a minți*» cînd învățăm că orice om se cade să fie conștient de micimea sa în fața măreției lui Dumnezeu, să cerem totdeauna de la Cel care poate să ne dea ceea ce ne lipsește, bine știind că numai El e în stare să împlinească lipsurile noastre.

153. *Iov* 15, 14 (ed. 1914).

154. *Matei* 11, 28.

155. *Ps.* 106, 20.

156. *Luca* 18, 11—14.

LXV

Celsus mai formulează la adresa noastră o serie întreagă de invinuri, spunînd că noi încurajăm pe păcătoși întrucît nu putem să *atragem altfel nici un om cu adevărat bun și drept, iar din această pricină noi am deschis porțile celor mai necinstiți și celor mai ticăloși oameni.* Or, dacă cineva vrea să examineze mai îndeaproape și cu sinceritate Biserica noastră, îi putem arăta oameni care s-au îndreptat părăsind nu atît o viață grea și de mizerie, cît mai ales o viață plină de cele mai grele ticăloșii. Cei care își dau seama că viețuirea lor este mai curată și care se roagă să fie adevărate promisiunile cu privire la răsplata lui Dumnezeu pentru faptele lor, aceștia sînt mai pregătiți să creadă în afirmațiile noastre, în comparație cu oamenii care au dus o viață plină de ticăloșii și pe care conștiința lor îi împiedică să accepte că vor fi pedepsiți de Judecătorul tuturor cu pedeapsa potrivită a Judecătorului tuturor. Dar se întîmplă uneori ca chiar oameni foarte decăzuți să dovedească bunăvoință față de învățătura despre dreapta pedeapsă, întrucît nădăjduiesc că prin pocăință se pot mîntui, însă cînd e vorba să treacă la o viață ordonată, conformă unei drepte înțelegeri, sînt împiedicați de îndelungata lor obișnuință păcătoasă ¹⁵⁷, parcă nu s-ar putea desprinde de El. De acest lucru și-a dat seama și Celsus, așa că nu înțeleg cum mai poate face afirmații ca cele următoare : *«E limpede pentru oricine că pe cei înclinați din fire și, pe deasupra, obișnuiți să păcătuiască nimeni nu poate cîtuși de puțin să-i mai îndrepte, nici dacă i-ar pedepsi, nici dacă li s-ar arăta îndurare. Este greu să fie schimbată cu totul natura, căci numai cei fără păcat pot avea parte de o viață mai bună».*

LXVI

Dar și aici cred că Celsus se înșală atunci cînd nu admite că cei înclinați să păcătuiască, din fire sau din obișnuință, pot să se schimbe, subliniind că asemenea oameni nici prin pedepse nu s-ar mai putea îndrepta. Este limpede că toți oamenii sîntem din fire împinși să păcătuim, iar unii nu numai din fire, ci și din obișnuință. E drept, pe de altă parte, și faptul că nu toți oamenii sînt cu puțință de schimbat radical. Se cunosc, în orice școală filosofică, dar și în viața Bisericii noastre creștine, oameni care atît de mult s-au schimbat, încît pot fi dați de exemplu pentru viața lor cu totul superioară. Se știe că așa a fost cazul cu unii eroi ca Hercule și Ulise ¹⁵⁸, mai apoi Socrate, iar printre cei mai

157. Aceeași idee și mai sus : I, 52.

158. Cunoscut prin istețime, dar și prin tărie de caracter, Ulise (sau cu nume latinizat Odiseu, de aici și numele epopeii care-i descrie viața) a fost unul din principalii eroi elini participanți la războiul troian.

de curînd, Musonius ¹⁵⁹. Celsus, nu numai după părerea noastră, a mințit cînd a zis că e limpede pentru oricine că oamenii păcătoși din fire sau din obișnuință în nici un chip, nici chiar prin pedepse, nu pot fi îndreptați spre o schimbare în bine, dar el a mințit și după părerea filosofilor, care nu neagă că este cu puțință oamenilor să ajungă la virtute. Oricum, chiar dacă nu a exprimat cu destulă claritate ceea ce dorea, chiar și numai ascultîndu-l cu bunăvoință, nu îl vom combate mai puțin decît pe unul care a afirmat ceva neadevărat, și anume că «pe cei înclinați să păcătuiască, fie din fire, fie din obișnuință, nimeni nu ar putea cu nimic să-i schimbe, nici chiar cu pedepse». Ceea ce reiese din textul lui noi am combătut pe cît ne-a fost în putință.

LXVII

Se pare că Celsus tocmai o asemenea idee vrea să învedereze : nimeni nu ar putea, nici prin frica pedepselor, să schimbe cituși de puțin nu numai pe cei înclinați din fire, ci nici pe cei duși de obișnuință să săvîrșească păcate. Or, acest fapt se dovedește a nu fi adevărat pînă și din povestirile unor filosofi. Cine nu ar așeza printre cei mai ticăloși oameni pe unul care s-ar face unealta stăpînului care l-ar pune să suporte de la oricine poftele cele mai josnice ? Un caz de felul acesta se istorisește despre Fedon ¹⁶⁰. Cine nu ar crede că e un mare nemernic cel care, ca și Fedon, însoțit de o cîntăreață de flaut și de tovarăși de petreceri, intră în școala lui Xenocrate și ocărește pe acest renumit bărbat, care era admirat chiar și de oamenii din anturajul lui ? ¹⁶¹ Și totuși, rațiunea a reușit să-i corijeze și să-i atragă și pe bețivi la filosofie, încît pe Xenocrate Platon l-a socotit demn de a explica învățătura lui Socrate despre nemurire și să descrie tăria de suflet a lui Socrate, pe cînd se afla el în închisoare, fără să se tulbure la gîndul otravei ce urma să o bea, și exprimînd fără teamă și cu toată seninătatea pocăinței idei atît de înalte, pe care să le înțeleagă abia cei pregătiți și netulburați de vreo petrecere. Și apoi exemplul lui Polemon : acesta, părăsindu-și viața de pierzanie pentru una de mare cumpătare, a moștenit conducerea școlii lui Xenocrate, renumit pentru seriozitatea lui, așa încît nu stă în pi-

159. Musonius Rufus, cunoscut filosof stoic, exilat în anul 65 de Nero, dar respectat de urmașii săi. Recomandă virtutea și viața simplă. E amintit și de Sf. Iustin (*Apologeticum*, II, 7). Maxima lui cea mai cunoscută e aceasta : «dacă săvîrșești binele trudindu-te, truda trece, dar binele rămîne ; dacă săvîrșești răul cu plăcere, plăcerea trece, dar răul rămîne».

160. E vorba de cazul relatat de D. Laertios, *op. cit.* IV, 16 (Polemon, sec. IV f.Hr.). Totuși e de remarcat că în cazul relatat aici Fedon nu era complet liber.

161. Cazul lui Polemon a mai fost evocat de Origen și mai înainte I, 64.

cloare afirmația lui Celsus că pe omul inclinat din fire, ori obișnuit cu păcatul, nimeni nu ar putea să-l schimbe, nici măcar înfricoșându-l cu pedepse.

LXVIII

E adevărat că nu trebuie să ne mirăm cituși de puțin că ordinea, compoziția și exprimarea argumentelor filosofice a avut asemenea rezultate la cei mai sus-amintiți¹⁶², ca dealtfel și la alții, care duseseră mai înainte o viață de desfrâu. Dacă analizăm învățăturile socotite de Celsus simpliste și necultivate, dar pe care noi le considerăm mult grăitoare, parcă ar fi niște adevărate farmece, fiindcă ne dăm seama că ele îndrumă mulțimile să treacă de la o viață dezordonată la una așezată, de la una în nedreptate, la alta mai bună, de la una în urfienie și lășitate, la una într-atît de curajoasă, încît e în stare să disprețuiască și moartea de dragul credinței adevărate prin ele, atunci cum să nu admirăm pe drept cuvînt tăria lor? Căci «cuvîntul» celor care au vestit de la început Evanghelia și care cu prețul multor sudori au contribuit la întemeierea bisericilor lui Dumnezeu, ca și propovăduirea lui, s-a făcut cu mare putere de convingere, nu cum apare în filosofia lui Platon sau a altui filosof: ei erau oameni și nu aveau decît putere omenească, pe cînd puterea de convingere dată de Dumnezeu apostolilor lui Iisus avea «dovada Duhului și a puterii»¹⁶³. De aici au izvorît și repeziciunea și tăria cu care s-a răspîndit cuvîntul lor sau mai degrabă al lui Dumnezeu, care a schimbat, prin ei, pe mulți oameni înclinați spre răutăți atît din fire, cît și din obișnuință. Pe unii că aceștia nu i-ar fi putut îndrepta omul nici dacă ar fi folosit pedepse, în schimb a făcut-o Cuvîntul, transformîndu-le cugetul și sădind în ei trăsăturile voii Sale.

LXIX

Am văzut că, potrivit gîndirii sale, Celsus ține să sublinieze că este foarte greu să schimbi cu totul firea omului. Noi, însă, care știm că toți oamenii au din fire același suflet rațional și care susținem că nici o fire n-a fost creată rea de Creatorul lumii¹⁶⁴, dar că mulți oameni au devenit răi din lipsa unei educații mai îngrijite ori de pe urma exemplor și îndemnurilor rele, încît la unii răul a devenit parcă o a doua

162. Față de pretenția sofistilor de genul lui Gorgias (sec. IV î.Hr.) care credea că prin joc de cuvinte poate trezi în sufletul omului orice convingere, a fost un noroc cu venirea lui Socrate și a lui Platon, care au salvat prestigiul adevăratei filosofii. N. Balca, *Ist. filoz. antice*, p. 89.

163. *I Cor.* 2, 4. Această convingere a exprimat-o Origen și la începutul scrierii: I, 2.

164. Cum credeau gnosticii.

natură ¹⁶⁵, sintem convinși nu numai că nu este imposibil, dar nu-i nici măcar prea greu Cuvîntului dumnezeiesc să îndrepteze pînă și răul devenit a doua natură; ¹⁶⁶ cu o singură condiție, ca omul să accepte că el trebuie să se încredințeze pe sine lui Dumnezeu, Stăpînul tuturor, și să se poarte în așa fel încît să se facă bine plăcut lui Dumnezeu, pentru că la El nu se adeverește spusa poetului :

«Ori ești om bun ori netrebnic, aceeași ți-e partea de cinste.

Una este plata de stai sau din răspuseri te încaieri.

Moare cel trîndav la fel cu cel care-n viață a fost harnic» ¹⁶⁷.

Iar dacă pentru unii este foarte greu să se schimbe, cauza, trebuie să o spunem, rezidă în părerea lor, care refuză să accepte că Dumnezeu, Creatorul tuturor, este pentru fiecare un Judecător drept al tuturor faptelor săvîrșite în viață. Căci faptele mari și care ni se par nouă foarte dificile sau, exprimîndu-mă mai apăsător, aproape imposibile, se pot săvîrși numai prin voință puternică și prin strădanie continuă. Vrea cumva vreun om, căruia i s-ar cere să treacă pe o sîrmă întinsă în aer dintr-o parte în alta a cercului, să reușească și pe deasupra să poarte și greutatea mari? Va putea s-o facă, dar numai după exerciții îndelungate. În cazul acesta cum să nu-i fie cu puțință omului să trăiască în virtute oricît de neînfrînată i-ar fi fost viața de mai înainte? ¹⁶⁸ Vezi dacă nu cumva cel ce face o asemenea afirmație nu învinuiește mai degrabă pe Creator decît ființa creată, afirmînd că ar fi creat pe om cu puterea de a săvîrși cele mai mari isprăvi, deși multe din ele sînt fără de nici un folos, în schimb neputincios în a-și dobîndi fericirea. Dar cred că acestea sînt destule ca răspuns la afirmația lui Celsus că «este aproape cu neputință să schimbi cu totul firea omenească».

El mai adaugă : «Oamenii fără de păcat sînt părtași la o viață mai bună», dar nu lămurește cine sînt acei oameni fără păcat : cei dintru început sau cei recrutați dintre cei îndreptați? Dintru început nu pot exista oameni fără de păcat ; iar oameni care să poată ajunge fără de păcat prin schimbare și datorită învățaturii noastre mîntuitoare se întîlnesc rar. Dar nu-i întîlnim în felul acesta dacă au intrat de curînd în creștinism, căci fără o însușire temeinică a lui omul nu poate ajunge în mod automat fără păcat.

165. Idee afirmată cu puțin timp înainte : III, 56.

166. S-a spus de către cercetători (H. Koch : *Pronoia und Paideusis*, Berlin, 1932), că întreg sistemul teologic al lui Origen s-ar rezuma într-o pedagogie creștină. Unii au crezut că dacă marele cugetător alexandrin a accentuat apăsător libertatea voinței omenești s-ar putea afirma că el ar fi chiar un premergător al pelagianismului. Poate că e prea exagerat acest lucru, dar oricum el a fost un predicator entuziast al transformării duhovnicești a omului.

167. *Iliada*, IX, 319—320 (trad. Murnu, p. 179).

168. Cugetare stoică. Epictet 3, 12, 3. Citat după M. Borret, *op. cit.*, II, 159.

LXX

El ne mai atribuie și următoarea afirmație : *«Dumnezeu toate le poate»*, însă nu examinează de ce se afirmă aceasta, ce înțelege el prin «toate» și în ce chip (Dumnezeu) «poate». Nu este necesar să vorbim acum despre acestea, nici Celsus nu a făcut-o, deși el însuși ar fi putut răspunde la aceste întrebări, fie pentru că nu a știut ce să spună împotriva, fie pentru că ar fi prevăzut ce i s-ar putea răspunde. După părerea noastră Dumnezeu toate le poate ¹⁶⁹. Prin cele ce poate Dumnezeu nu se îndepărtează de la a fi Dumnezeu, de la a fi bun, de la a fi înțeles. Apoi, fără să gândească în ce fel se poate afirma că Dumnezeu toate le poate, Celsus ține să precizeze : *«nu vrea să facă nimic nedrept»*, lăsînd să se înțeleagă că El ar putea să facă și ceea ce este nedrept, dar nu vrea. Noi, însă, vom spune că după cum nu poate să devină amar ceea ce este prin natura sa dulce, împotriva propriei sale cauze, esența fiindu-i dulcele, după cum nu poate să producă întuneric ceea ce prin firea sa este destinat să lumineze, esența fiindu-i lumina, tot așa nici Dumnezeu nu poate săvîrși nedreptatea : puterea aceasta de a nu face ceea ce e nedrept este contrară divinității Lui și întregii Lui puteri în ea însăși. Iar dacă vreuna din ființele create poate face ceva nedrept, fiindcă firea ei e înclinată să săvîrșească ceva nedrept, acea ființă va putea săvîrși și nedreptăți, întrucît nu exclude posibilitatea absolută de a le săvîrși.

LXXI

După acestea, Celsus admite ceva ce nu este acceptat de credincioșii cu rațiune, ci doar de cei fără judecată și anume : *«asemenea oamenilor stăpîniți de milă, Dumnezeuul vostru cade și El pradă aceluiași sentiment pentru cei care i se vaită, împărtășind alinare celor răi, dar respingînd pe cei buni, fapt care constituie cea mai mare nedreptate»*. După părerea noastră, a creștinilor, Dumnezeu nu aduce alinare nici unui om rău, care nu se întoarce spre virtute, și nu respinge pe nici un om bun ¹⁷⁰. El nu aduce ușurare și nici nu Se milostivește (mă folosesc de cuvîntul milă în sensul obișnuit al lui) pentru nimeni care se vaită, doar pentru motivul că se vaită. Dar pe oamenii care se condamnă cu asprime pentru faptele lor, întristîndu-se și deplîngîndu-se pe ei înșiși, ca niște oameni pierduți din cauza relelor săvîrșite, dar care pînă la urmă se arată gata să se îndrepte, Dumnezeu și-i apropie, din cauza căinței lor, chiar dacă ar fi vorba ca ei să se fi întors de la cea mai groaznică viață. Sălășluind în sufletele lor și alungîndu-le răul care le cu-

¹⁶⁹. Ca în *Matei* 19, 26 Socrate și Platon identificau virtutea cu binele. Cunoștînd binele, omul îl și săvîrșește.

¹⁷⁰. A se vedea mai sus : III, 63.

prinsese virtutea, le aduce ușurare. Și chiar dacă nu s-ar ajunge la virtute, totuși se produce un progres pentru sufletul lor, capabil și acesta, după cum e natura progresului, să alunge și să curme izvorul răului, așa încît acesta să nu-și mai găsească loc în suflete.

LXXII

Celsus face și următoarea afirmație, pe care o atribuie unui dascăl creștin: «Cei înțelepți întorc spatele cînd aud ce propovăduim, simțindu-se înșelați și stingheriți de filosofia lor». Răspundem și la aceasta: dacă înțelepciunea este știința lucrurilor «divine» și «umane» și a cauzelor acestora¹⁷¹, sau, cum o definește cuvîntul dumnezeiesc, «suflul puterii lui Dumnezeu, atunci este curata revărsare a slavei Celui Atotputernic, încît nimic nu poate să o minjească. Ea este strălucirea luminii celei veșnice și oglinda fără pată a lucrării lui Dumnezeu și chipul bunătății Sale»¹⁷², iar dacă cineva ar fi cu adevărat înțelept nu ar respinge afirmațiile făcute de un creștin cunoscător al învățaturii creștine și nici nu s-ar simți înșelat sau stingherit din cauza ei. Nu adevărata înțelepciune înșală, ci lipsa de învățătură, și numai știința și adevărul care provin din înțelepciune sînt temeiul sigur al existenței. Dacă ai să numești filosof, în ciuda definiției de filosof, pe unul care-și susține părerile cu argumente sofistice, vom spune că acel înțelept al tău, după a lui zisă înțelepciune, va putea respinge cuvintele lui Dumnezeu, simțindu-se înșelat și rătăcit de argumentațiile și sofismele lui. În schimb, însă, potrivit învățaturii noastre, «înțelepciunea nu este știința răului»¹⁷³, ca să mă exprim așa, știința răului aparține oamenilor care predau învățături false, lăsîndu-se înșelați de sofismele lor. De aceea, așa spune că la unii ca aceștia e vorba, mai curînd, de o lipsă de cunoaștere decît de înțelepciune.

LXXIII

Apoi Celsus insultă din nou pe vestitorul creștinismului, învinuîndu-l că istorisește «fapte ridicole», dar nu precizează ce anume înțelege el prin «fapte ridicole». După aceea continuă: «nici un om cu minte nu crede în această învățătură, de care se îndepărtează, speriate, mulțimile adeptilor». Dacă am aproba așa ceva ar însemna că din cauză mulțimii oamenilor simpli, care se lasă conduși de legile lor, nici un om cu cap n-ar mai asculta de pildă de un Solon¹⁷⁴ de un Licurg¹⁷⁵.

171. Definiție platonice, *Rep.* 508 e.

172. *Înț. Sol.* 7, 25—26.

173. *Înț. Sir.* 19, 22.

174. Reformatör al statului atenian (sec. VI î. Hr.), întemeietörul democrației sclavağıste.

175. Organizator al statului spartan (sec. X—IX î. Hr.) proclamat zeu.

de un Zaleukos ¹⁷⁶ sau de alt legiutor, mai ales dacă prin «om cu cap» am înțelege pe omul virtuos. Într-adevăr, în aceste exemple legiutorii au împlinit ceea ce le-a apărut mai de folos, înzestrînd popoarele lor cu disciplină și cu legi deosebite: tot așa și Dumnezeu, legiferînd în Iisus pentru oamenii de pretutindeni, îndrumază și pe oamenii lipsiți de cultură în măsura în care e cu putință să-i conducă spre mai bine. După cum am spus-o mai înainte ¹⁷⁷, Dumnezeu cunoștea bine acest lucru, cînd a grăit prin Moise: «Ei M-au întărit în gelozie prin cei ce nu sînt Dumnezeu și au aprins mînia Mea prin idollii lor; îi voi întări și Eu pe ei printr-un popor, le voi aprinde mînia printr-un neam fără pricepere» ¹⁷⁸. Aceași era și gîndirea lui Pavel, cum s-a spus mai sus: «Dumnezeu Și-a ales pe cele nebune ale lumii, ca să rușineze pe cei înțelepți» ¹⁷⁹, numind «înțelepți», în sens mai general, pe toți pe care progresul exterior al științelor nu i-a împiedicat să se întunece în politeismul ateu, pentru că «zicînd că sînt înțelepți, au ajuns nebuni. Și au schimbat slava lui Dumnezeu celui nesticăcios întru asemănarea chipului omului celui stricăcios și al pasărilor și al celor cu patru picioare și al tiritoarelor» ¹⁸⁰.

LXXIV

Celsus ne mai acuză și atunci cînd afirmă că «predicatorii» noștri se adresează numai celor nepricepuți și proști. I s-ar putea răspunde: pe cine numești «proști»? Strict vorbind, orice om rău e un prost ¹⁸¹. Dacă numești proști pe cei răi, atunci, în dorința de a cîștiga pe oameni prin filosofie, vei căuta să cîștigi pe cei răi sau pe cei aleși? Dar aceștia s-ar putea să nu fie aleși, din moment ce au îmbrățișat filosofia; prin urmare au mai rămas numai cei răi; dar dacă sînt răi, atunci ei sînt și proști. Și astfel va trebui să-ți aduni și tu din aceștia ca să faci cu ei filosofie; de unde urmează că și tu cauți din cei proști. Or, după părerea mea, chiar dacă umblăm după cei pe care tu-i numești proști, noi facem ca și medicul filantrop care caută pe bolnavi ca să le aducă doctorii și să-i refacă. Dar dacă numești proști pe oamenii cu minte mai redusă și mai neputincioasă, atunci îți voi răspunde că chiar și pe aceștia voi încerca, pe cît îmi stă în putință, să-i fac mai buni, fără să mă gîndesc să înjghebez o comunitate numai din astfel de oameni. Mai curînd caut oameni cu minți agere și pătrunzătoare, pentru că aceștia

176. Legiutor elin în S—V Italiei («Grecia Mare», sec. VII î.Hr.).

177. II, 78.

178. Deut. 32, 21.

179. I Cor. 1, 27.

180. Rom. 1, 22—23.

181. Idee similară la Cicero: Tusc. 4, 54 (Cf. Borret, *op. cit.*, II, 167). «Potrivit părorii stoicilor nu poți fi dect ori înțelept, ori nebul; altă alternativă nu există», N. Balca, *op. cit.*, p. 259.

sînt în stare să caute lămurirea tainelor și a semnificațiilor ascunse ale Legii, ale proorocilor și ale Evangheliilor, pe care tu le-ai disprețuit pe motiv că n-ar cuprinde nimic de valoare, din pricină că nu ai cercetat înțelesul pe care-l cuprind ele și nu ai încercat să pătrunzi intenția scriitorilor.

LXXV

Mai departe Celsus observă: *«Predicatorul învățaturii creștine seamănă cu cel care făgăduiește că va vindeca trupurile bolnave cu condiția ca pacienții să nu se lase consultați de alți medici competenți, ca nu cumva el să fie demascat că de fapt e un ignorant în medicină»*. La acestea noi vom întreba: care sînt după părerea ta «medicii competenți», de care noi creștinii oprim pe oamenii simpli să se apropie? Se vede că nu accepți că noi îndemnăm și pe filosofi ca să îmbrățișeze Evanghelia, trecînd în rîndurile noastre, iar în cazul acesta s-ar putea ca nu ei să fie acei doctori de care — după părerea ta — noi ferim pe cei care ar vrea să se hotărască pentru creștinism. Dușmanul nostru ori nu știe de unde să-și caute medicii, și de aceea rămîne dator cu răspunsul, ori va trebui să-i caute printre oamenii lipsiți de pregătire, care nu se vor sfii să sprijine idolatria și să acorde crezare celorlalte nerozii pe care prostimea neluminată le socoate bani buni¹⁸². Oricum, asemănarea noastră cu cel care oprește pe bolnavi să-și caute medici competenți se dovedește greșită și fără noimă.

În special, dacă am opri pe cei înșelați de filosofia lui Epicur și a aderenților lui, a pretinșilor medici, spunîndu-le că sînt victime ale înșelăciunilor lor, am face bine. Oare nu i-am vindeca atunci de o boală grea, de care s-au molipsit și doctorii lui Celsus, prin aceea că tăgăduiau Providența și declarau plăcerea supremul bine? Să mai admitem că noi creștinii ferim pe cei pe care-i atragem la învățătura noastră și de alți medici filosofi, de pildă de peripatetici, care neagă faptul că Providența se întinde și la persoane particulare, și care contestă că ar exista vreo legătură între divinitate și om. N-am face un act de milostenie dacă am pregăti și vindeca pe cei pe care i-am adus la noi, convingîndu-i să-și închine întreaga viață Dumnezeului celui atotputernic, vindecînd

182. În perioada eclecticismului filosofic Filon din Larisa († 80 î. Hr.) a propus un tratat de «pedagogie medicală», în care ar urma să colaboreze cele două discipline după o directivă comună. Informații la M. Borret, *op. cit.*, II, 168—169. Origen răspunde lui Celsus că elucubrațiile acestor «filosofi medici» nu pot da garanția unei bune îndrumări cîtă vreme nu se acceptă concepția creștină despre Providență, despre spiritualitatea lui Dumnezeu și nu se combate antropologia și cosmologia greșită a stoicilor.

du-i astfel de rănilor profunde provocate de învățăturile prelușilor filosofi pe cei pe care i-am convins? E drept că pe unii îi oprim să-și aplece urechea și la medicii stoicilor, care propovăduiesc că și Dumnezeu este ființă coruptibilă, pieritoare, când susțin că are o structură corporală pasibilă de schimbare integrală, de alterare, de transformare, propovăduind că într-o zi totul se va nimici, rămânind numai Dumnezeu. Or, cum să nu ferești de niște învățături atât de primejdioase pe cei care se încred în noi, și cum să nu-i îndrumi spre credința cea sănătoasă, care îi învață să se închine doar Creatorului, preamărind pe Legiuitorul crezului creștin, Care, în nemărginita Lui iubire față de oameni, lucrează în chip tainic la convertirea lor și poartă grijă să-și răspundească învățăturile pentru mântuirea sufletească a tuturor oamenilor? Dacă vindecăm pe cei pe care-i ametește credința absurdă despre peregrinarea sufletului, pusă în circulație de medici, care uneori înjosesc ființa cugetătoare pînă la firea cea necuvîntătoare, alteori coborînd-o atât de jos încît îi răpesc și puterea simțurilor, oare în chipul acesta nu redăm noi sănătate celor mai bune dintre sufletele care cred în învățătura noastră? Căci ea nu propovăduiește că pedeapsa celui rău va însemna nimicirea simțurilor și a puterii de cugetare, ci ne arată că suferințele și pedepsele date de Dumnezeu celor răi sînt tot atîtea mijloace în vederea îndreptării. Iată, dar, ce gîndesc creștinii înțelepți chiar dacă ei aplică această învățătură așa cum o aplică părinții copiilor lor încă fragezi.

Așadar, noi nu căutăm refugiu doar pe lîngă copiii mici și pe lîngă sălbaticii fără carte, spunîndu-le: «feriți-vă de medici!», nici nu le spunem «luați aminte ca nici unul din voi să nu învețe carte!» Și tot astfel nici unul din noi nu-i atât de nebun încît să declare că «știința face pe oameni să-și piardă sănătatea sufletului», după cum nu le vom spune că «vreodată și-ar fi stricat cineva mintea de pe urma învățăturii și a înțelepciunii»¹⁸³. Cînd învățăm pe credincioși, noi nu le spunem: «fă-te ucenicul meu!», ci spunem: «urmați Dumnezeului celui atotputernic și lui Iisus, dascălul tainelor celor dumnezeiești! Și nimeni nu-i atîta de lăudăros încît să spună ucenicilor lui cuvîntul pe care Celsus îl pune în gura aceluia pretins dascăl, care zice «numai eu singur vă pot mîntui».

Vezi, așadar, cît de multe minciuni scornește Celsus la adresa noastră! Nouă niciodată nu ne-a trecut prin cap să zicem despre adevărații medici că ei sînt cei care le-au făgăduit ajutor așa de mare bolnavilor încît au reușit să-i ducă la groapă!

183. Una dintre acuzele cele mai răutăcioase e aceea în care se învinuia creștinismul că ar interzice cultura și știința. A se vedea studiul introductiv.

LXXVI

Celsus aduce și un alt exemplu împotriva noastră, atunci când spune : *«Tot așa procedează și învățătorii lor, venind amețiți de băutură, ca să predice printre oameni beți, dar avînd nerușinarea să defaima pe oamenii cei cumpătați declarînd că aceștia ar fi răpuși de băutură»*. Să ne aducă dovezi Celsus, de pildă după cele ce le-a scris Pavel, dacă și acest apostol al lui Iisus a fost un dascăl care umbla beat, ori dacă învățăturile lui sînt învățăturile unui înțelept ? Sau după cele ce a scris Ioan : dacă nu era și el un om cumpătat și dacă meditațiile lui nu erau ale unui om străin de orice viciu al beției ? Nici un om care învață preceptele creștine nu este atins de beție, fiind un om cumpătat. Dar Celsus spune acestea numai ca să ne batjocorească într-un mod nedemn de un filosof. Și care sînt «oamenii cumpătați» pe care îi defăimăm noi, învățătorii dogmelor creștine ? După părerea noastră «amețiți» sînt tocmai cei care înalță rugăciuni unor obiecte neînsuflețite, socotind că acelea sînt Dumnezeu. Și de ce să spun că sînt numai niște oameni beți ? Sînt mai degrabă atinși de nebunie atunci cînd aleargă la temple, unde se închină unor statui sau unor animale ca și cum ar fi Dumnezeu. Și nu sînt mai puțin bolnavi mintal decît aceștia nici cei care socotesc că pot să aducă drept cinstire a Dumnezeului celui adevărat niște obiecte lucrate de vreun meșter păcătos, dacă nu de vreunul dintre cei mai ticăloși meșteri ¹⁸⁴.

LXXVII

După aceea, Celsus compară învățătura pe care dascălii noștri o împărtășesc altora cu ceea ce fac orbii care îndrumă pe orbi, declarînd că tocmai ei învinuiesc în fața ascultătorilor lor bolnavi de ochi pe acei oameni cu vedere pătrunzătoare că aceștia sînt niște orbi». Cine sînt, după noi, oameni lipsiți de orizont dacă nu tocmai acei oameni care nu pot să-și înalțe privirea și să înțeleagă, pornind de la măreția lumii și de la frumusețea fapturilor din ea, că ei trebuie să contemple, să admire și să cinstească numai pe Acela care le-a creat și că nimic din cele lucrate de oameni și aduse spre cinstirea zeilor nu sînt vrednice de cinstire, nici să stea alături de Dumnezeu Creatorul, nici în afară de El ? A compara ceea ce în nici un chip nu se poate compara cu Cel Care depășește prin nemărginire întreaga fire creată e dovadă de orbire totală. Nu socotim că sînt bolnavi de ochi sau miopi oamenii care văd bine, ci spunem că sînt orbiți, în ceea ce privește mintea, oamenii care, necunoscînd pe Dumnezeu, se mărginesc la temple, la statui și la așa nu-

184. Aceeași temă și în I, 5.

mitile sărbătorii din fiecare lună, mai ales cînd ne gîndim că la lipsa lor de evlavie se mai adaugă și o viață trăită fără înfrînare și fără fapte vrednice, fiind copleșiți numai de fapte de rușine.

LXXVIII

După ce ne-a adus atîtea învinuiri, Celsus lasă să se înțeleagă că ar mai avea și altele, dar le trece sub tăcere. Iată cum se exprimă el : *«Acesta sînt învinuirile, ca să nu le mai număr pe toate. Eu spun că creștinii sînt necinstiți față de Dumnezeu și greșesc atunci cînd îi înșală pe oamenii răi cu speranțe deșarte, căutînd să-i convingă să disprețuiesc bunurile de pe pămînt, dîndu-le iluzia că dacă le disprețuiesc aici vor dobîndi altele mai mari în viața de dincolo»*. La acestea s-ar putea răspunde că : după felul în care se apropie de creștinism, nu cei răi se lasă atrași de învățăturile noastre, ci mai ales oamenii simpli, sau cum le spune lumea, cei care nu pun mare preț pe plăceri. Pe aceștia teama de pedeapsă îi determină să se abțină de la fapte pentru care și-ar atrage pedeapsa, lăsîndu-se cu totul în seama religiei creștine. Ei sînt atît de legați de învățătura creștină, încît de frica pedepselor socotite de această învățătură ca veșnice, disprețuiesc orice torturi ce le-ar imagina ceilalți oameni împotriva lor și chiar miile de chinuri care le aduc chiar moartea. Nimeni, dacă judecă bine, nu ar putea spune că aici este o purtare izvorită dintr-o alegere condamnată. Cum s-ar putea naște dintr-o asemenea alegere cumpătarea și prudența, altruismul și binefacerea ? Dar nici frica de Dumnezeu, care-i atît de folositoare pentru mulțimi (mai ales cei care nu au puterea nici să judece și nici să aleagă ceea ce în sine trebuie ales ca bun suprem, dincolo de orice făgăduințe), nici această frică nu se poate naște în cei ce și-au ales să-și ducă viața după principiul răului.

LXXIX

Dacă cineva își va închipui că între cei care fac parte din Biserica noastră sînt mai de grabă superstițioși decît imorali, și dacă îi va reproșa că ea este cea care produce superstițioși, vom răspunde și noi cum a răspuns vechiul legiuitor unui om care l-a întrebat dacă el este cel care a dat concetățenilor săi cele mai bune legi ? Legiuitorul a răspuns că el le-a dat dacă nu cele mai bune din toate, totuși cele mai bune din cîte s-a putut¹⁸⁵. Tot așa ar fi putut spune și Părintele învățăturii creștinilor că El a dat legile cele mai bune cu putință și învățăturile de care

¹⁸⁵. Plutarh, *Vieți paralele* : I, Solon 15, 2 (trad. N. Barbu, București, 1960, pag. 213).

aveau nevoie mulțimile să-și îndrepte moravurile, amenințându-i pe păcătoși nu cu pedepse și chinuri născocite, ci cu unele adevărate, aplicate în chip necesar spre îndreptarea celor îndărătnici, chiar dacă aceștia nu-și dau seama de influența celui ce aplică pedeapsa și nu-și dau seama nici de rezultatul pedepsei. Însă învățătura despre pedepse se arată de folos oamenilor, fie că ele se formulează în mod direct, fie în chip voalat. Dealtfel, după cum oamenii atrași de predicatorii religiei creștine nu sînt numai din cei mai înrăiți, tot așa nici noi nu aducem prin asta defăimare divinității : afirmăm despre Ea adevăruri limpezi pentru cei mulți, chiar dacă aceștia par că nu le pot pătrunde sensul, așa cum pot să-l pătrundă cei aleși și deprinși în cunoașterea învățăturii noastre.

LXXX

Cînd Celsus pune sub acuzare învățătura noastră despre o viață fericită și despre comuniunea cu Dumnezeu, spunînd că prin asta creștinii se lasă duși de speranțe deșarte, noi îi vom răspunde : după tine, onorabile, sînt atrași de speranțe deșarte și adepții lui Pitagora și ai lui Platon, cînd e vorba de învățătura despre suflet, care prin firea lui a fost creat ca să se poată înălța pînă la tăria cerului, iar pe tărîmul de deasupra cerurilor să se poată împărtăși de bucuria celor cu adevărat fericiți. Deci, după tine, Celsus, și adepții învățăturii despre nemurirea sufletului și cei care viețuiesc cu gîndul că vor deveni eroi și că vor petrece cu zeii, și adepții acestei învățături sînt atrași de speranțe deșarte¹⁸⁶. Poate și acei oameni convinși de existența unui cuget venit de undeva «din afară»¹⁸⁷ (ca unul ce-și va avea supraviețuirea ca singur nemuritor), sînt atrași de speranțe deșarte. Să-și recunoască clar Celsus concepția sa de epicureu și să nu și-o mai ascundă ! Să combată deschis afirmațiile nedemne și de disprețuit ale elinilor și ale barbarilor despre nemurirea sufletului, despre supraviețuirea acestuia sau despre nemurirea spiritului. Să demonstreze că cine acceptă astfel de credințe se lasă înșelați doar de niște nădejdi deșarte ; or, pe temeiurile proprii sale filosofii, în loc de nădejdi întemeiate Celsus fie că prezintă nădejdi deșarte, fie că — ceea ce este mai degrabă cazul cu el — ele nu mai prezintă nici o nădejde din cauză că sufletul se descompune în întregime la moartea trupului. Și toate astea afară numai dacă

186. Aceeași teză și la III, 37.

187. «Numai spiritul vine de undeva, de afară, numai el este dumnezeiesc ; acțiunea trupului n-are nici o legătură cu el», zicea Aristotel : *De gen. anim.* 2, 3 (737 b.), de aceea Origen a deosebit nemurirea sufletului de supraviețuirea lui» (Rohde, *op. cit.*, 516).

Celsus și epicureii nu afirmă că este zadarnică nădejdea în scopul final : plăcerea, care după părerea lor este bunul suprem, anume starea echilibrată a trupului și obiectul de nădejde în care crede Epicur ¹⁸⁸.

LXXXI

Să nu-ți închipui că n-am fost în concordanță cu învățătura creștină când am luat drept mărturie față de Celsus filosofi care susțin nemurirea sau supraviețuirea sufletului. Cu aceștia avem unele puncte comune. Voi arăta mai pe larg, la un moment mai potrivit ¹⁸⁹, că viața fericită ce va veni aparține numai oamenilor care au îmbrățișat învățătura lui Iisus și credința în Creatorul tuturor, sinceră, curată și neîntinată de nimic. Care anume sînt acele bunuri pe care oamenii sînt convinși de noi să le disprețuiască, să o arate cine va vrea ¹⁹⁰. Să compare sfîrșitul, după noi fericit, la Dumnezeu cu Hristos, adică în Cuvîntul și în virtute pentru oamenii care și-au petrecut viața în curăție și fără pată și care au primit iubirea neîmpărțită și nedespărțită la Dumnezeu tuturor, sfîrșit dobîndit prin harul lui Dumnezeu, să-l compare, zic, cu scopul promovat de oricare școală filosofică de la elini sau de la barbari sau de la alte învățături de inițiați și să arate că scopul prezentat de vreuna din aceste școli este superior celui al învățăturii noastre !, că în consecință concepția lor e mai bună pentru că e cea mai adevărată, iar învățătura noastră nu este în consonanță nici cu darul lui Dumnezeu și nici cu oamenii care și-au dus viața în bine și nici nu a fost transmisă de Duhul lui Dumnezeu, care a inspirat sufletele curate ale profetilor ! Să dovedească cine va vrea că doctrinele, recunoscute de toți drept omenești, sînt superioare învățăturii pe care noi o demonstrăm ca provenind de la Dumnezeu, din inspirația divină ! Care să fie bunurile superioare la care noi învățăm că este mai bine să renunțe cei ce le-au îmbrățișat ? Reiese de la sine, dacă nu este de prisos să o mai spunem, că nimic altceva nu poate fi gîndit drept mai bun decît a se încredința lui Dumnezeu și a îmbrățișa învățătura, care, pornind de la ființa creată, ne duce la Dumnezeu tuturor prin Cuvîntul cel viu și inspirat, Care este totodată și Înțelepciunea vie și Fiul lui Dumnezeu. Și deoarece cartea a treia a luat proporții mari cu răspunsurile ce ne-am propus să le dăm la lucrarea lui Celsus, ne oprim cuvîntul aici, urmînd să răspundem în următoarea carte la alte învinuiri cuprinse în ea.

188. «Atîta vreme cît existăm noi moartea nu există, iar cînd vine ea, noi nu mai existăm», declara Epicur (D. Laertios, *op. cit.*, X, 125).

189. Se știe (Eusebiu, *Istoria...*, VI, 26, 3) că despre înviere Origen a scris două tratate speciale, care din păcate s-au pierdut.

190. E drept că Origen n-a condamnat decît epicureismul vulgar, căci «prin plăcere ca supremul bine, noi nu înțelegem plăcerile deșănțate», zicea Epicur (D. Laertios, *op. cit.*, X, 131) (trad. rom. p. 500).

CARTEA A PATRA

I

După ce am expus pe larg, în cele trei cărți anterioare, ideile noastre în combaterea lucrării lui Celsus, pornim acum, în continuare, Cu-cernice Ambrosie, cu rugăciuni către Dumnezeu prin Hristos, la a patra carte. De mi-ar face parte și mie Dumnezeu de cuvintele de care vorbește proorocul Ieremia, în cartea sa : «Iată, am dat cuvintele Mele în gura ta foc, iată te-am pus în ziua aceasta peste neamuri și peste împărății, ca să smulgi și să arunci la pământ, să pierzi și să dărâmi, să zidești și să sădești!»¹. Și eu doresc să am cuvintele «care să smulgă», ideile potrivnice adevărului din orice suflet vătămat de scrierea lui Celsus și de alte idei asemănătoare cu ale lui. Îmi trebuie argumente care să fie în stare să dărîme din temelie toate construcțiile de păreri false din lucrarea lui Celsus, asemănătoare zidurilor celor care spuneau odinioară : «Haideți să ne facem un oraș și un turn al cărui vîrf să ajungă la cer»². Dar mai este necesară și înțelepciunea care să înfrîngă toată «îngîmfarea care se ridică împotriva cunoașterii lui Dumnezeu»³, precum și tăria lăudăroșeniei lui Celsus, pornite împotriva noastră. Și nici nu trebuie să ne oprim la a dezrădăcina și a dărîma părerile lor, ci pe locul unde am dezrădăcinat să sădim cultura de pe «ogorul lui Dumnezeu»⁴, iar pe locul unde am dărîmat să ridicăm zidirea Lui și templul slavei Lui. Pentru aceasta trebuie să ne rugăm Domnului, Care a inspirat cele scrise în cartea lui Ieremia, să ne dea și nouă, cum i-a dat lui, cuvinte profetice spre a ridica zidirea lui Hristos și a sădi în suflete legea duhovnicească. Și, mai ales, va trebui să respingem și celelalte atacuri ale lui Celsus, dovedind exactitatea și adevăritatea cu care s-au împli-

---

1. *Ieremia* 1, 10 (ed. 1914). Cuvîntul «foc» nu se află în ediția română. Origen l-a luat, cred, din versetul următor : «Și a fost cuvîntul lui Dumnezeu către mine, zicînd : ce vezi tu Ieremia ? Și am răspuns : toiag de foc».

2. *Fac.* 11, 4.

3. *II Cor.* 10, 5.

4. *I Cor.* 3, 9.

nit proorociile privitoare la Hristos, căci el se ridică atît împotriva iudeilor, cît și împotriva creștinilor, dintre care cei dintîi nu recunosc că venirea lui Hristos a avut loc, ci speră că abia de acum încolo se va împlini, iar ceilalți mărturisesc că Iisus este Hristosul cel vestit de prooroci.

II

Neînțelegerea dintre iudei și creștini este aceasta: *«iudeii cred că are să vină pe pămînt un Dumnezeu sau un fiu al lui Dumnezeu ca să îndrepteze pe oameni, pe cînd creștinii afirmă că acel Mîntuitor a și venit deja. Cearta dintre ei e atît de rușinoasă încît absurditatea ei nici măcar n-are nevoie de argumentare mai lungă»*. Atunci cînd afirmă că nu cîțiva, ci toți susțin că Cel așteptat urmează să vină în viitor, pe cînd despre creștini spune că numai unii susțin că venirea s-ar fi petrecut deja, Celsus lasă impresia că informația sa e controlată și exactă. De fapt, el se referă la acuzații care demonstrează, pe baza scrierilor iudaice, că venirea lui Hristos a avut deja loc, dar, în același timp, el știe și de existența unor erezii care tăgăduiesc că Iisus, Cel venit, ar fi Hristosul Cel vestit de prooroci ⁵. În cărțile anterioare ⁶ am demonstrat, pe cît mi-a fost cu putință, că Hristos a fost anunțat înainte de prooroci. De aceea, pentru a nu repeta ceea ce se poate găsi la locul convenit și pentru a nu lungi cuvîntul, vom spune pe scurt din ceea ce ar fi de spus, și aceasta nu este puțin. Să băgăm, deci, de seamă că dacă ar fi voit să respingă cu consecvență fie și aparentă credința greșită că Hristos a venit sau va veni, Celsus ar fi trebuit să indice mai întîi profețiile de care se slujesc fiecare, atît creștinii cît și iudeii, în controversele lor. În chipul acesta el ar fi putut determina, măcar în aparență, pe cei care se lăsaseră atrași de profeții să nu mai creadă că Iisus este Hristosul prezis. Dar, fie că proorociile nu-i pot îmbia nici o confirmare, dar nici el nu le poate infirma, fie, în sfîrșit, că nu cunoaște cituși de puțin care sînt acele profeții despre Hristos, Celsus nu vine cu nici un text din profeții, deși ele sînt nenumărate. El gîndește că poate respinge profețiile fără să demonstreze ceea ce numește el caracterul lor îndoielnic. El încă nu știe că nu toți iudeii afirmă că Hristos ca Dumnezeu sau ca Fiu al lui Dumnezeu va coborî, așa cum am arătat mai înainte ⁷.

5. Aceeași idee și la I, 49. Desigur sînt vizați aici Marcion și alți eretici care vorbeau de doi Dumnezei și de doi Hristoși, unul care a venit și altul care urmează să vină de acum încolo.

6. I, 49--57; II, 28--30.

7. I, 49.

III

A afirma teza că Hristos a venit pe pământ ca un judecător, cum cred unii creștini, ori că de abia de acum încolo ar urma să vină, cum susțin iudeii, este un lucru nepotrivit, care trebuie respins fără ca să fie nevoie de vreo argumentare mai întinsă. *Care ar fi pentru Dumnezeu sensul unei asemenea coborîri?* se întreabă Celsus. El nu înțelege că, după noi, o asemenea coborîre are un scop îndoit: întâi, acela de a întoarce, așa cum se spune în Evanghelie, «oile pierdute ale casei lui Israel»⁸, iar în al doilea rînd, acela de a lua de la vechii iudei, pentru necredința lor, împărăția, numită a lui Dumnezeu, și de a o încredința altor lucrători, creștinilor, care vor «aduce» lui Dumnezeu roadele împărăției Lui, la timpul cuvenit, cînd fiecare faptă este rod al Împărăției⁹.

În felul acesta noi am răspuns, pe scurt, deși ar fi multe de spus, la întrebarea lui Celsus, și anume care este sensul unei asemenea coborîri pentru Dumnezeu? Celsus ar dori să-și explice lui însuși o afirmație care nu aparține nici iudeilor și nici nouă creștinilor, anume: «*Este cumva scopul venirii lui Iisus în lume acela ca să afle cele ce se petrec printre oameni?*» Nimeni, însă, printre noi nu susține că Hristos a venit pe pământ ca să vadă cele ce se petrec printre oameni. Și la ceea ce ar spune unii, anume ca să cunoască cele ce se petrec printre oameni, Celsus reia, pentru sine însuși, obiecțiunea «*dar oare nu cunoștea Iisus totul?*» Apoi, aceluia care ar răspunde că da, Dumnezeu știe totul, el le pune o altă întrebare, cu subînțeles: *nu cumva Dumnezeu atotștiutorul nu îndreptează nimic pentru că așa ceva depășește puterea lui dumnezeiască?* Dar toate aceste vorbe sînt naivități și n-au nici un rost! Căci de totdeauna și în toate timpurile Dumnezeu a coborît prin Cuvîntul Său, generație după generație, în sufletele curate și Și-a pregătit prieteni și profeți, îndreptînd pe cei care dădeau ascultare spuselor Lui. Iar în urma întrupării lui Hristos, Dumnezeu îndreptează nu pe aceia care nu doresc, ci pe aceia care, conform învățaturii creștine, și-au ales o viață virtuoasă, plăcută voii Sale. Nu-mi dau seama ce fel de «îndreptare» ar voi Celsus să aibă loc atunci cînd își pune întrebarea: «*nu putea săvîrși oare Dumnezeu, cu puterea Sa dumnezeiască, acea operă de îndreptare fără să mai fi trimis pe cineva în mod special în lume?*» Crede cumva Celsus că Dumnezeu ar vrea ca îndreptarea omului să se facă în mod mecanic, scoțînd dintr-odată răutatea din el și sădînd virtutea în locul ei? Să cerceteze altcineva dacă un asemenea mod de a îndrepta este conform și posibil naturii omului; noi să presupunem că ar

8. Matei 10, 6; 15, 24.

9. Matei, 21; 41; 43.

fi conform cu natura lucrurilor și ar fi și posibil. Atunci în ce ar mai consta libertatea voinței noastre? În ce măsură ar fi demn de laudă acordul nostru la adevăr și demnă de răsplată îndepărtarea noastră de la minciună?¹⁰ Iar dacă s-ar accepta acest lucru ca posibil și realizabil, pentru ce să nu cercetăm și întrebarea în modul cum o pune Celsus; nu era oare propriu naturii divine să creeze pe om virtuos în sine și perfect, fără prezența răului, încît să nu mai fie nevoie de vreo îndreptare? Acest mod de a gândi ar putea face pe oamenii simpli și fără judecată să-și pierdă cumpătul, dar nu și pe cel care poate pătrunde natura lucrurilor, căci dacă elimini din virtute libertatea voinței, atunci distrugi însăși esența virtuții. În acest subiect ar fi necesară o întreagă lucrare. De această problemă s-au ocupat elinii mult în operele care au tratat despre Providență, care nu concordă însă cu cele expuse de Celsus, atunci cînd zice: «*Dumnezeu cunoaște totul, dar nu îndreptează și nici nu este propriu puterii Lui divine să îndrepteze*». Noi am tratat despre această problemă, pe cît ne-a fost cu putință, în mai multe locuri¹¹, iar Scripturile divine au arătat-o și mai limpede celor care pot să le dea crezare.

IV

Ceea ce ne obiectează Celsus nouă și iudeilor s-ar putea întoarce și împotriva lui însuși, în modul următor: spune-ne amice, Dumnezeu care e Stăpînul tuturor, știe El sau nu știe cele ce se petrec printre oameni?¹² Dacă tu, Celsus, admiți că există Dumnezeu și Providență divină, așa cum apare din lucrarea ta, atunci în chip necesar le știe toate. Iar dacă știe, de ce nu îndreptează pe om? Rămîne în sarcina noastră să arătăm pentru care motiv Dumnezeu, deși știe, totuși n-o face. Tu, însă, care nu vrei să te arăți în lucrarea ta adept al lui Epicur¹³, și simulezi numai că recunoști existența Proniei divine, nu cumva ai vrea să ne arăți, în același timp, și cauzele pentru care Dumnezeu, deși cunoaște cele ce se petrec printre oameni, nu-i îndreptează și nici nu-i îndepărtează prin puterea Sa divină pe toți de la rău? În ceea ce ne privește, noi nu ne mai rușinăm să spunem că Dumnezeu trimite mereu mesageri, care să îndrepteze pe oameni, și că, din darul lui Dumnezeu,

10. Sau cum zicea Sf. Iustin Filozoful: «Dacă de la destin ar fi cineva bun și altcineva rău, atunci nici cel dintîi n-ar fi demn de laudă, nici cel de pe urmă nu ar fi drept de blam». *Apologia* I, 43 (trad. rom. p. 53). Trebuie subliniat că în cuvintele filosofice din preajma venirii Mîntuitorului în lume și imediat după aceea se resimte tot mai hotărîtă orientarea gîndirii în acest sens. Deosebit de puternică e această convingere antifatalistă la Filon din Alexandria, care se știe că a avut mare influență asupra scriitorilor creștini din primele trei veacuri.

11. I, 57; II, 35; 37. În mod deosebit *De principiis*, III, 1, și *Filocalia* XXV.

12. I, 57; IV, 99.

13. Se știe că aderenții acestui filosof tăgăduiau Providența divină.

se găsesc între oameni învățători care să-i îndemne să pășească spre mai bine. E adevărat că sînt multe deosebiri printre cei care slujesc lui Dumnezeu, dar puțini sînt oamenii care învață adevărurile, întru totul curat, și își dau toată osteneala să îndrepteze pe om spre o întoarcere deplină, așa cum au fost Moise și profetii. Însă, față de toți aceștia, cu mult mai mare este lucrarea lui Iisus, Care nu s-a limitat să vindece numai locuitorii dintr-un singur colț al pămîntului, ci, pe cît a fost posibil, pe toți oamenii de pretutindeni, căci El a venit să fie pe drept «Mîntuitorul tuturor oamenilor»¹⁴.

V

După acestea, prea vrednicul Celsus nu știe de unde va fi lăsat și încurcătura în care vrea să ne pună, atribuindu-ne afirmația că «*Însuși Dumnezeu va coborî printre oameni*», socotind, prin urmare, că Dumnezeu «*își părăsește tronul*»¹⁵. Se vede că el nu cunoaște puterea lui Dumnezeu, că «*Duhul lui Dumnezeu a umplut lumea și că El cuprinde toate și știe orice șoaptă*»¹⁶, și nici nu poate să priceapă cuvîntul Domnului: «*Au nu umplu Eu cerul și pămîntul? zice Domnul*»¹⁷. Nici nu ia în seamă că după învățătura creștinilor, toți «*în El trăim, ne mișcăm și sintem*»¹⁸, așa cum a învățat și Pavel în cuvîntul său către atenieni. Chiar dacă Dumnezeul Cel peste toate coboară prin puterea Sa cu Iisus în viața oamenilor și chiar dacă «*Cuvîntul era la început la Dumnezeu*»¹⁹, ca unul Care era El însuși Dumnezeu și vine spre noi, (totuși) El nu rămîne în afara tronului Său, pe care nici nu-l părăsește, ca și cum ar exista un anumit spațiu gol, iar apoi altul e plin de el, spațiu pe care anterior nu-l cuprinesese. Dimpotrivă puterea și sfințenia lui Dumnezeu își găsește locaș prin cine voiește și în cine își află loc, fără să-și schimbe locul sau să și-l părăsească și să ocupe un altul gol. Cînd spunem că El părăsește un loc și umple un altul, nu afirmăm asemenea lucruri cu privire la spațiu, ci vom spune că sufletul celui rău și copleșit de răutate este părăsit de Dumnezeu, iar că sufletul celui ce dorește să trăiască în virtute, sau al celui care progresează în ea sau deja trăiește în virtute, spunem că este plin de Duh dumnezeiesc sau că se împărtășește din El²⁰. Nu trebuie să înțelegem că atunci cînd Hristos a coborît

14. *I Tim.* 4, 10.

15. Că Dumnezeu nu trebuie înțeles corporal și că s-ar mișca fizicește dintr-un spațiu în altul știau deja și Platon (*Solistul* 247), Iustin Filozoful (*Dial.* 127) și Origen însuși (*De principiis* IV, 3, 2).

16. *Înț. Sol.* 1, 7.

17. *Ier.* 23, 24.

18. *Fapte* 17, 28.

19. *Ioan* 1, 1.

20. Imaginea des înțilnită în operele lui Origen. A se vedea: Lampe, *Lexicon*, p. 1536—1537. M. Borret, *Origène, Contre Celse*, V. index, p. 518.

sau cînd Dumnezeu S-a întors spre oameni a lăsat un tron mai înalt și l-a schimbat cu starea de aici, de pe pămînt, așa cum gîndește Celsus, cînd afirmă : «*Dacă ai schimba cel mai neînsemnat lucru din starea de aici de pe pămînt, ar însemna că ai răsturna totul*». Dacă trebuie să spunem că se schimbă ceva prin prezența puterii lui Dumnezeu și prin sălășluirea Cuvîntului în om, nu ne vom sfii să spunem că prin prezența puterii lui Dumnezeu și prin petrecerea Cuvîntului Său în oameni are loc în ei o schimbare dintr-un om ticălos într-unul bun, dintr-unul neînfrînat într-altul cu cugetul cumpătat și dintr-unul superstițios, într-unul pios ; ca astfel să-și poată deschide sufletul pentru petrecerea lui Dumnezeu în el.

VI

Dacă dorești, răspundem și la afirmațiile cele mai ridicole ale lui Celsus, care spune : «*Nu cumva Dumnezeu, nefiind cunoscut printre oameni, iar prin aceasta socotindu-Se oarecum desconsiderat, se va hotărî să Se facă cunoscut și să pună la încercare pe oamenii credincioși ca și pe cei necredincioși, așa cum se fălesc parveniții cu bogăția lor ? E drept că așa ceva ar însemna să-I atribuie lui Dumnezeu plăcerea unei glorii prea deșarte și prea pieritoare*». Sîntem și noi de părere că Dumnezeu a rămas nebăgat în seamă de oamenii vicioși și că ar vrea să fie cunoscut de ei, nu pentru că S-ar socoti cumva desconsiderat, ci pentru ca prin cunoașterea Lui să-i îndepărteze de la ticăloșii. Și nu din dorința de a încerca pe credincioși sau necredincioși sălășluiește El însuși în unii oameni prin puterea Lui dumnezeiască și nepătrunsă, și nici nu trimite pe Hristosul Său cu același gînd, ci pentru a îndepărta de la orice neleguire pe oamenii care recunosc dumnezeirea Lui și care cred în El, pe de o parte, și pentru ca cei necredincioși să nu aibă cuvînt de apărare că nu au crezut pentru că nu au avut prilejul să audă învățătura Lui, pe de alta. Și apoi, ce dovadă ar putea să aducă Celsus că după noi «*Dumnezeu se aseamănă parveniților care se fălesc cu averea lor ?*»²¹. Doar Dumnezeu nu urmărește nici o glorie deșartă cînd dorește ca noi să înțelegem și să cuprindem cu mintea măreția Lui, ci vrea să ne facă numai să simțim fericirea ce crește în suflete din cunoașterea Lui, de aceea lucrează prin Hristos și prin neîncetata petrecere la noi a Cuvîntului ne ridică la comuniunea cu El. Potrivit învățăturii creștine nu se cade așadar să atribuim lui Dumnezeu nici un fel de plăcere pentru vreo glorie deșartă.

21. Se vede că Celsus nu va fi cunoscut afirmația autorului Epistolei către Diognet : «*Creștinii sînt săraci, dar îmbogățesc pe mulți ; sînt lipsiți de toate, dar în toate au belșug*» (cap. V, în «*P.S.B.*», I, p. 340). E greu de înțeles cum s-ar fi mîndrit cu bogăția lor astfel de oameni.

VII

Nu-mi dau seama cum, după ce a trâncănit în zadar despre niște lucruri pe care le-am explicat, Celsus mai adaugă: «Nu de dragul Lui dorește Dumnezeu să se facă cunoscut, ci, dorește acest lucru, de dragul nostru și pentru mîntuirea noastră, pentru ca cei ce au acceptat-o, devenind oameni cinstiți, să se mîntuiască, iar cei ce nu au primit-o, dovedindu-se niște ticăloși, să fie pedepsiți». După ce a expus o asemenea idee, el mai formulează o întrebare ca să ne pună în încurcătură: «Dar de ce abia acum, după atîtea veacuri, și-a adus aminte Dumnezeu să judece viața oamenilor, iar mai înainte nici nu o lua în seamă?»²². Nu se poate pune problema că vreodată Dumnezeu nu a voit să judece viața oamenilor, ci El s-a îngrijit neîncetat de îndreptarea ființei raționale, dîndu-i modele de virtute. La fiecare generație înțelepciunea dumnezeiască a pregătit profeți și prieteni ai lui Dumnezeu, inspirînd sufletele pe care le-a găsit pioase. S-ar putea găsi, în cărțile sfinte, pentru fiecare generație, exemple de oameni evlavioși în stare să primească pe Duhul Sfînt, care și-au dat toată silința să convertească pe oamenii din vremea lor.

VIII

Și-apoi nu-i de loc de mirare că în unele generații s-au ivit prooroci, care printr-o viețuire cu totul activă și încordată au fost în receptarea divinității superiori altora din vremea lor sau altora dinaintea lor sau de după ei. De aceea nici nu trebuie să ne mirăm că mai tîrziu a venit și timpul cînd pentru neamul omenesc s-a ivit acea ființă excepțională și cu totul deosebită în comparație cu cele de dinaintea Sa sau de după El. Afirmatia aceasta are un temei mai ascuns și mai profund, care nu poate să ajungă la înțelegerea oamenilor de rînd. Pentru a lămurii sensul cu privire la venirea lui Hristos și a răspunde la observațiile lui Celsus că «numai acum după atît de multe veacuri și-a adus aminte Dumnezeu să îndrepte viața oamenilor, pe cînd înainte nici nu o lua în seamă», este necesar să atingem chestiunea împărțirii roadelor și să explicăm că atunci «cînd Cel Prea Înalt a împărțit moștenirea popoarelor, cînd a împărțit pe fiii lui Adam» și a împărțit popoarele, punîndu-le hotare după numărul îngerilor lui Dumnezeu, atunci s-a văzut că «partea Domnului este poporul lui Iacob, iar Israel e partea Lui de moște-

22. Așa cum Iustin afirmase că «toți cei care viețuiseră după îndrumările Logosului divin erau «creștini», chiar dacă se numeau Socrate, Heraclit sau Noe» (*Apologeticum*, I, 46), cum Clement Alexandrinul socotea înțelepciunea elinilor «pedagog spre Hristos», tot așa (ba chiar și mai mult), e convins Origen în «C. Cels» că s-a făcut omenirii o educație progresivă în sens umanitar, la care au contribuit și filosofii elini. De aceea venirea lui Hristos în lume n-a putut avea loc mai repede.

nire»²³. Trebuie să lămurim pricina nașterii (oamenilor) în fiecare dintre hotare, sub o anumită moștenire și cum a ajuns «partea Domnului poporul lui Iacob, partea Sa de moștenire Israel»²⁴. Să arătăm pentru ce mai înainte era «partea Domnului poporul său Iacob, partea sa de moștenire Israel», iar mai apoi Tatăl îi spune Mântuitorului: «Cere de la Mine și-Ți voi da neamurile moștenirea Ta și stăpînirea Ta, marginile pămîntului»²⁵, căci există anumite înlănțuiri și anumite rînduiri, care îndrumă iconomia vieții spirituale a omenirii, pe care nimeni nu le poate cerceta și explica.

IX

Așadar, chiar dacă Celsus s-ar împotrivi, după mulți proroci, care au călăuzit poporul lui Israel, a venit în lume Hristos, călăuzitorul întregii lumi, fără să mai aibă nevoie pentru pedepsire, cum o făcuse înainte, nici de bice, nici de lanțuri și nici de alte instrumente de tortură, căci a fost de ajuns cuvîntul «a ieșit Semănătorul să semene»²⁶, pentru ca învățătura Sa să se răspîndească în toată lumea. Dacă există o întindere temporală a lumii, ea are cu necesitate o limită, pentru că a avut un început și va avea de asemeni și un sfîrșit, iar după acestea va veni dreapta judecată a tuturor. De aceea, filosoful sau înțeleptul creștin trebuie să-și întărească principiile învățaturii cu tot felul de dovezi, atît din Sf. Scriptură, cît și legate de rațiune; în schimb mulțimea oamenilor simpli, care nu pot să se ridice prin gîndire pînă la cele mai variate aspecte ale înțelepciunii divine, trebuie să se încreadă în Dumnezeu și în Mîntuitorul neamului nostru, fiindu-le mai de folos expresia «însuși el a spus-o»²⁷ decît orice alt temei.

X

După acestea, iarăși, fără să argumenteze sau să dovedească, așa cum îi stă în obicei, Celsus vorbește despre noi ca despre unii care am tot murmurat lucruri fără respect și fără cuviință la adresa lui Dumnezeu. Iată cum se exprimă el: «*E clar că ei murmură într-una lucruri fără respect și fără cuviință la adresa lui Dumnezeu*». Celsus socotește că noi am face acest lucru *ca să înfricoșăm pe oamenii simpli*, în schimb, *ne ferim să spunem adevărul asupra pedepselor inevitabile cuvenite oame-*

23. Deut. 32, 8—9.

24. «Îngerii lui Dumnezeu» puși în fruntea poporului erau 70 (Fac. 10, 1—32), număr care «coboară» și în Egipt (Fac. 46, 27). Despărțirea popoarelor are loc la Turnul Babilonului. După Mat. 19, 28 erau numai 12 popoare, iar dintre ele poporul evreiesc e declarat «parte a Domnului» (Înț. Sir. 17, 14).

25. Ps. 2, 8.

26. Mat. 13, 3.

27. Cunoscută maximă pitagoreică (*αὐτὸς ἔφα* — el a spus-o, magistrul) (D. Laertios, VIII, 44) de astădată cu aplicare la prestigiul sau autoritatea lui Iisus, cum a citat-o Origen și mai sus, I, 7.

nilor păcătoși. De aceea ne asemuiește celor care în ceremoniile babilonice²⁸ aduc în fața ochilor imagini întricoșătoare. Că ar fi sau nu vreo fărmă de probabilitate în aceste ceremonii, să o arate elinii și să-i asculte Celsus și acoliții lui! Noi însă vorbim în apărarea învățaturii noastre atunci când spunem că scopul nostru este să îndreptăm neamul omenesc, fie cu amenințarea chinurilor, care, sintem convinși, sînt bine venite pentru orice om, iar pentru cei care le suferă nu sînt inutile²⁹, fie prin făgăduirea unei vieți fericite în împărăția lui Dumnezeu, pe seama celor care se fac vrednici să fie conduși de El.

XI

Mai încolo, voind să ne arate că noi nu afirmăm nimic deosebit și nimic nou, în ceea ce privește potopul și conflagrația universală, Celsus afirmă că noi «nepricepînd (sensul) celor spuse de elini sau de barbari», dăm crezare în privința aceasta Scripturilor noastre. Și mai departe: «s-a întîmplat și acestora să nu înțeleagă ceea ce au spus filosofii elini, anume că, după îndelungate cicluri de timp și după revenirea și conjuncția astrelor, au loc conflagrații și potop, și că după ultimul potop de pe vremea lui Deucalion³⁰ perioada de succesiune a tuturor lucrurilor impunea o conflagrație³¹. Aceasta i-a făcut pe creștini să afirme — dintr-o idee greșită — că Dumnezeu va coborî asemenea unui călău aducînd foc»³². Iată ce vom răspunde la aceste afirmații. Nu pricep cum Celsus, care cunoaște multe lucruri și care dovedește că a citit multe povestiri, nu și-a oprit atenția asupra vechimii lui Moise, pe care l-au pomenit unii scriitori elini că a trăit pe vremea lui Inachos al lui Toroneu³³, pe care egiptenii precum și povestitorii despre istoria fenicienilor l-au recunos-

28. Probabil sub influență orientală (Décharme, *Mythologie*, p. 463 ș.u.) inițierile în misterele dionisiace au luat cu timpul un caracter de frenezie sălbatică și zgomotoasă, din arsenalul cărora nu lipseau nici blestemele și amenințările cele mai îngrozitoare pentru cei care nu respectau secretul inițierii. A se vedea și aici: III, 16; VIII, 48.

29. În alte scrieri Origen recunoștea pedepselor numai rol pedagogic. Exprimarea lui nu-i clară atunci cînd vorbește de pedepsele din urmă, care par a nega veșnicia chinurilor iadului. A se vedea și mai jos: IV, 13; 14; 69; V, 14—17; VI, 70; VIII, 48.

30. Despre Deucalion am vorbit înainte: I, 19.

31. Atît Epicur, cît și stoicii lui Zenon vorbeau despre o conflagrație universală, care cu timpul a fost înțeleasă în sensul unui mit al veșnicei reînnoiri (M. Eliade, *Le mythe de l'éternel retour*, Paris, 1949), unde se resimte influența caldeiană. Stoicismul nou de pe vremea lui n-a vrut să mai știe de aceste calcule cabalistice ale revenirii ciclice a universului, care în evul mediu a avut mare actualitate, datorită calculelor astrologice.

32. Să fie o confuzie la citatul din Justin (*Apologeticul* I, 60), unde comentîndu-se citatul din *Deut.* 32, 22 se spune: «se va pogorî un foc pururea viu și va devora totul pînă în fundul abisului? Or acolo era vorba de «focul mîniei», nu de cel care mistuie lumea.

33. Se crede că Inachos, rege în Peloponez, a fost contemporan cu Isaac patriarhul. Cf. Röhm., *op. cit.*, p. 411.

cut ca fiind din îndepărtata antichitate. În orice caz, să citească și primul venit cele două cărți ale lui Iosif Flaviu despre «Antichitățile iudaice»³⁴ și să-și dea seama cum a trăit Moise cu mult înaintea celor care au scris despre potop și după conflagrațiile cele vechi. Celsus afirmă că acestea nu le-ar fi înțeles iudeii și creștinii și că, neînțelegând cele scrise despre conflagrații, ei au afirmat că «Dumnezeu va coborî asemenea unui călău aducând foc».

XII

Că au existat sau nu perioade³⁵, iar la trecerea unora a avut loc vre-un potop sau vreo conflagrație despre care se face mențiune, acest lucru îl spune și Scriptura, mai ales în cărțile lui Solomon, unde se spune : «Ceea ce a mai fost, aceea va mai fi și ceea ce s-a întâmplat se va mai petrece»³⁶ și despre ele nu este acum timpul să vorbim ; ajunge numai să însemnăm că acești bărbați, trăitori în vremuri foarte îndepărtate, ca Moise și unii profeți, nu au împrumutat de la alți scriitori afirmațiile despre potopirea lumii, iar dacă trebuie să vorbim despre prioritate în timp, atunci alți scriitori, neînțelegând afirmațiile lui Moise și ale profetilor, și-au imaginat repetarea după anumite perioade a aceluiași eveniment cu totul asemănătoare trăsăturilor lor calitative și specifice³⁷. Noi, însă, nu atribuim ciclurilor și perioadelor astrelor cauza potopului și a conflagrației lumii, ci noi afirmăm drept cauză a acestora răul revărsat peste măsură și curățat prin potop sau prin conflagrația universală. Iar dacă glasurile profetilor vorbesc despre Dumnezeu care coboară : «*Au nu umplu Eu cerul și pământul ? zice Domnul*»³⁸, noi interpretăm acestea în chip figurat. Dumnezeu coboară din propria-I înălțime și mărime atunci când rînduiește viața oamenilor, mai cu deosebire a celor răi. Aceasta după cum este obiceiul să se spună că dascălii se coboară la nivelul copiilor, iar înțelepții, sau și cei mai avansați, se apleacă spre tinerii atrași de filosofie, fără ca prin aceasta să înțelegem că ei se apleacă în sens fizic ; tot așa și ceea ce se spune în Sfînta Scriptură că «Dumnezeu coboară», trebuie s-o înțelegem în chip asemănător sensului folosit în mod obișnuit, după cum se folosește în sensul că Dumnezeu se înalță.

34. Despre Iosif Flaviu a se vedea mai sus : I, 16 ; 47.

35. În calculele persiste perioadele acestor cicluri erau de 12.000 de ani.

36. *Ecl.* 1, 9.

37. Din nefericire, vrînd să explice cît mai pe înțeles învățătura creștină, Origen s-a folosit de terminologia filosofică a timpului său, care vorbea de «eoni» sau perioade nedeterminate de timp și care s-ar succede ciclic pînă ce în lupta cu răul din lume Hristos va supune totul ascultării Tatălui. În felul acesta Origen a greșit vorbind de perindarea ciclică a mai multor luni succesive, ceea ce e o rătăcire combătută la sinodul V ecumenic.

38. *Jeremia* 23, 24.

XIII

Pentru că Celsus ia în deridere afirmația noastră că «Dumnezeu coboară asemenea unui călău ce pedepsește cu foc», ne silește acum, la un moment nepotrivit, să cercetăm chestiuni mai profunde. De aceea voi spune câteva lucruri, atît cît este necesar, pentru ca ascultătorii să se aleagă cu ceva din apologia noastră și să înlătore afirmațiile ridicole făcute de Celsus la adresa noastră. După aceea ne vom întoarce la celelalte chestiuni.

Scriptura divină spune că Dumnezeul nostru este «foc mistuitor»³⁹ și «rîu de foc se vărsa și ieșea din El»⁴⁰. Apoi în alt loc: «El este ca focul topitorului și ca leșia înnălbitorilor ca să curețe pe poporul său»⁴¹. Cînd se spune că Dumnezeu este «foc mistuitor», să cercetăm cine trebuie să fie mistuit de Dumnezeu? Precizăm că răul și cele provenite de la el, numite în sens figurat «lemne, fîn și trestie»⁴², acestea le va mistui Dumnezeu, asemenea unui foc. Omul este rău a adăugat pe temelia care fusese pusă mai înainte lemne, fîn, trestie. Dacă ar fi să arătăm că cel care a scris acestea le-a gîndit altfel și anume fizicește, așa cum poate cineva să-și reprezinte pe omul rău, care a ridicat deasupra temeliei duhovnicești lemne, fîn și trestie, atunci este limpede că și focul va fi conceput ca ceva material și sensibil. Dacă, însă, faptele omului rău sînt înțelese în mod figurat drept lemne, fîn sau trestie, atunci cum să nu se înțeleagă, de la sine, ce fel de foc va mistui asemenea uscături? «Lucrul fiecăruia se va face cunoscut; îl va vădi ziua (Domnului). Pentru că în foc se descoperă, și focul însuși va dovedi ce fel este lucrul fiecăruia. Dacă lucrul cuiva pe care l-a zidit va rămîne, va lua plată. Dacă lucrul cuiva se va arde, va fi păgubit, iar el se va mîntui, dar așa ca prin foc»⁴³. O lucrare mistuită de foc, ce altceva ar putea fi socotită decît ceva săvîrșit cu răutate? Așadar Dumnezeul nostru este «foc mistuitor», așa cum am interpretat, și pornește ca focul topitorului, curățînd ființa cugetătoare cuprinsă de răutatea «plumbului» și a altor substanțe necurate, care au prefăcut în rău natura sufletului din aur curat sau din argint, ca să mă exprim așa. În același fel se spune și despre «rîuri de foc care se varsă și curg din Dumnezeu», care nimicesc răul răspîndit în întreg sufletul omenesc. Acestea socotesc că sînt de ajuns împotriva celor afirmate de Celsus că creștinii «dintr-o părere greșită, afirmă că Dumnezeu va coborî asemenea unui călău, pedepsind cu foc».

39. *Deut.* 4, 24; 9, 3.

40. *Daniel* 7, 10.

41. *Mal.* 3, 2.

42. *I Cor.* 3, 12.

43. *I Cor.* 3, 13—15.

XIV

Să vedem ce mai afirmă Celsus în chip pretențios: «Să reluăm argumentarea cu și mai multe dovezi. Creștinii nu aduc nici o învățătură nouă, ci numai lucruri cunoscute de mult timp. Dumnezeu este bunătatea, frumusețea și fericirea, avînd în Sine frumusețea frumuseților și bunătatea bunătăților. Dacă El coboară între oameni atunci însemnează că suferă o schimbare: de la ceea ce e bun în rău, de la ceea ce e frumos la urît, de la fericire la nefericire și de la ceea ce este foarte bun la ceea ce este foarte rău. Cine ar alege o asemenea schimbare? Numai ființele muritoare se preschimbă și se reformează din nou; dar specificul unei ființe nemuritoare este să rămînă mereu una și aceeași. Dumnezeu nu ar putea primi o astfel de schimbare»⁴⁴. La aceste obiecțiuni am răspuns cum se cuvenea atunci cînd am explicat sensul a ceea ce este numit în Scriptură «coborîrea lui Dumnezeu printre oameni», în care nu are loc nici o schimbare, așa cum ne-o atribuie Celsus, de la bine spre rău, de la frumos la urît, de la fericire la nefericire, de la ceea ce este foarte bun la ceea ce este foarte rău. Rămînînd neschimbat în substanța Sa, Dumnezeu intervine în acțiunile omenești prin Pronia și iconomia Sa. De aceea și dumnezeieștile Scripturi ni-L reprezintă pe Dumnezeu neschimbat prin cuvintele: «Tu însă (în veac) același ești»⁴⁵ sau «Nu M-am schimbat»⁴⁶. Dimpotrivă, dumnezeii lui Epicur, întrucît sînt compuși din atomi și întrucît sînt în stare de agregare, sînt, firește, și în situația de a se desface, ei acționînd tocmai spre a-și desprinde atomii coruptibili. Dar și dumnezeul filosofilor stoici, fiind corp, are uneori drept principiu conducător înglobarea în întreg ciclul materiei și anume în caz de conflagrație, iar alteori devine parte a acesteia, în cazul recompunerii lumii⁴⁷. Acești filosofi nu au putut preciza dacă ființa lui Dumnezeu trebuie înțeleasă ca ceva cu totul nesticăcios și simplu, necompus și indivizibil.

XV

Dar, Cel coborît printre oameni există în «chipul lui Dumnezeu», Care, din dragoste față de oameni, «S-a deșertat pe Sine»⁴⁸, pentru a putea fi înțeles de ei. Desigur, nu ca și cum s-ar fi petrecut în El o schimbare de la bine spre rău, «pentru că n-a săvîrșit nici un păcat»⁴⁹, nici

44. Se recunosc pasaje platonice: *Rep.* 381 b-c, *Fedros* 246 d. Dar și Epicur vede desăvîrșirea divină ca pe o fericire, ca un «repaus continuu». De aici conflictul lui Origen contra epicureilor. Pentru aceștia crearea lumii, Providența și întruparea se opun fericirii cerești.

45. *Ps.* 101, 28.

46. *Mal.* 3, 6.

47. A se vedea aceeași idee și la I, 21; III, 75.

48. *Filip.* 2, 7.

49. *I Petru* 2, 22.

de la frumos spre urit, «căci n-a cunoscut păcatul»⁵⁰ și nici nu a venit de la fericire la nefericire, ci «S-a smerit pe Sine»⁵¹, și nu era mai puțin fericit atunci când, spre folosul neamului nostru, Se smerea pe Sine. Și nici schimbarea nu I s-a petrecut de la ceea ce era foarte bun la ceea ce era foarte rău, căci cum ar putea fi foarte rău Cel foarte bun și Cel iubitor de oameni? Se poate spune oare despre un doctor care vede situații înfricoșătoare și care atinge răni respingătoare, numai cu scopul de a vindeca pe suferinzi⁵², că trece de la ceea ce este bun la ceea ce este rău, de la ceea ce este frumos la ceea ce este urit, de la fericire la nefericire? Dacă, totuși, medicul, care vede situații înfricoșătoare și care atinge răni atât de respingătoare, nu poate evita pe deplin ajungerea în asemenea situație, în schimb, Cel care vindecă «rănilor» sufletului nostru prin cuvântul lui Dumnezeu existent în El e scutit de orice fel de influență în rău. Chiar dacă i s-ar părea lui Celsus că Cuvântul, Dumnezeu Cel fără de moarte, ia asupra-Și un trup muritor și un suflet omenesc, iar în cazul acesta S-ar preschimba și S-ar reface, el trebuie să ia aminte că, rămânând neschimbat în ființa Sa, Cuvântul nu suferă cîtuși de puțin ceea ce suferă trupul și sufletul unui muritor. Făcînd un pogorămînt, față de slăbiciunea celui care nu poate să privească strălucirea și lumina dumnezeirii Sale, Iisus Se face trup, înfățișîndu-Se în formă corporală și îngăduînd celui care L-a primit sub această formă și pe care Logosul îl înalță tot mai mult, să poată contempla, ca să zic așa, adevărata înfățișare a Logosului.

XVI

Sînt oarecum diferite aspectele în care Cuvîntul⁵³ Se face cunoscut fiecăruia dintre cei care înaintază în cunoaștere, după starea celui care abia își începe ucenicia, după cum a înaintat, dacă este mai aproape de virtute sau chiar și-a însușit virtutea. Dar de aici nu urmează că Dumnezeu nostru «S-a schimbat», cum vor să înțeleagă acest lucru Celsus și cei apropiați lui. Ducîndu-Se pe un munte înalt, «deosebi» (Iisus) «S-a schimbat»⁵⁴, luînd o înfățișare cu mult superioară aceleia pe care o văzuseră cei rămași jos, care nu L-au putut urma pînă pe culme. Căci «cei de jos» nu aveau ochi care să poată privi schimbarea Cuvîntului întru slavă și sfințenie, ci abia puteau să-L cuprindă așa cum fusese pînă atunci printre ei, încît ei, care nu au putut privi ce era mai bun în El, au zis

50. *II Cor.* 5, 2.

51. *Filip.* 2, 8.

52. Aceeași idee în *Ier. omil.* 14, 1 și în *Filocalie*, XII, 12 etc.

53. Aceeași idee și în III, 63; VI, 68.

54. *Matei* 17, 2; 1.

despre Dînsul: «(L-am văzut și) nu avea nici chip, nici frumusețe, ca să ne uităm la El, și nici înfățișare, ca să ne fie drag. Disprețuit era și cel din urmă dintre oameni»⁵⁵. Iată, dar, care e răspunsul nostru la presupunerile lui Celsus, care nu a înțeles «transformările» și «schimbările» lui Iisus — așa cum sînt ele istorisite, și nici ce este muritor și ce este nemuritor în El.

XVII

Oare nu sînt aceste fapte — mai ales în felul în care trebuie interpretate — cu mult mai semnificative decît legenda lui Dionisos⁵⁶, care înșelat de titani, e dat jos de pe tronul lui Zeus și sfîșiat de ei în bucăți, iar după aceea, oarecum reconstituit, capătă viață și se urcă la cer? De ce elinilor li se îngăduie să vină cu argumente și să interpreteze în mod figurat aceste fapte privitoare la suflet, pe cînd nouă, creștinilor, ni se închide ușa cînd venim cu o expunere încheiată și întru totul în armonie și în consonanță cu Scripturile inspirate de Duhul Sfînt, care pătrunde în sufletele fără pată? Celsus nu a înțeles cîtuși de puțin intenția Scripturilor noastre și nici că în felul acesta el își subminează propria-i interpretare, nu numai pe cea cuprinsă în Scripturi. Dacă ar fi meditat la ceea ce se va întîmpla cu sufletul în viața cea veșnică, atunci el n-ar fi luat în rîs venirea în trup omenesc a ființei dumnezeiești netrecătoare și n-ar fi recurs la o astfel de concepție de genul metempsomatozei⁵⁷ lui Platon, ci ar fi recurs la o concepție mai înaltă. El ar fi înțeles și venirea excepțională, motivată, a lui Iisus la noi, venire izvorită din marea Sa iubire de oameni, spre a întoarce — așa cum, în chip mistic, le numește Sf. Scriptură — «oile pierdute ale casei lui Israel»⁵⁸, pentru care, așa cum se spune în unele parabole, păstorul «a coborît» (la noi păcătoși), lăsînd acolo pe cele care nu se rătăciseră.

XVIII

Oprindu-se, mai îndelung, la probleme pe care nu le înțelege, Celsus ne aduce în situația de a ne repeta, fiindcă nu voim să lăsăm neexaminată, nici măcar în aparență, vreuna din afirmațiile sale. El spune următoarele: «Sau că Dumnezeu se schimbă cu adevărat, după cum susțin

55. Is. 53, 2—3.

56. Cultul zeului de origine tracă Dionysos sau Bachus, cel mai «tînăr» dintre zeii panteonului elin, a fost contaminat cu elemente orientale, arice. Pătrunderea lui în lumea zeilor s-a făcut cu jertfe mari; după unele variante el ar fi fost tăiat în bucăți și devorat de titani, dar readus la viață de Zeus (tatăl lui) prin trăsnet; după alte variante bucățile tăiate ar fi fost aduse de Zeus lui Apolo, care le-ar fi îngropat pe Parnas (Rohde, *Psyche* II, 114—115).

57. Am văzut mai jos (I, 20) că Origen respinge credința în învierea sufletului după moarte, numind-o «mitică».

58. Matei 15, 24.

ei (creștinii) într-un corp muritor și, cum s-a spus mai înainte, aceasta nu este cu puțință, sau că El nu se schimbă, dar face pe cei care îl văd să li se pară (cu adevărat că se schimbă) și astfel li înșală și li minte. Or, înșelăciunea și minciuna sînt (faște) rele, afară doar dacă cineva nu le-ar folosi în chip de remediu, fie față de prietenii atinși de nebunie, spre a-i vindeca, fie față de dușmani, luîndu-și astfel măsuri pentru a evita o primejdie. Dar nimeni, bolnav fiind, sau atins de nebunie, nu este prieten cu Dumnezeu, nici nu se teme Dumnezeului de cineva, pentru ca înșelîndu-l să scape de primejdie». La acestea s-ar putea răspunde în două feluri : fie cu privire la natura Logosului, care e Dumnezeu adevărat, fie cu privire la sufletul lui Iisus⁵⁹. Despre natura Logosului, așa cum calitatea alimentelor se schimbă la mamă în lapte, după natura pruncului, sau cum sînt prescrise de medic doctoriile utile unui bolnav în vederea redobîndirii sănătății, sau așa cum pentru omul mai sănătos se pregătesc niște doctōrii mai puternice, tot așa putem zice că Dumnezeu «schimbă» puterea Logosului în așa fel încît să hrănească sufletul omului după vrednicia fiecărui⁶⁰. Pentru unul (puterea Logosului) este, cum a numit Scriptura, «lapte duhovnicesc și neprefăcut»⁶¹, pentru un altul, mai slab, «legume»⁶², iar pentru un altul, desăvîrșit, «o hrană vîrtoasă»⁶³. Și, desigur că Logosul nu-și dezminte propria Sa natură, devenind hrana fiecărui după cum este el capabil să-L primească, și nu înșală, nici nu minte. Iar dacă cineva socotește că are loc o «schimbare» în sufletul lui Iisus atunci cînd ajunge în corp, cum s-ar înțelege această «schimbare»? Dacă e vorba de o schimbare de substanță, atunci trebuie să spunem că o astfel de schimbare nu poate avea loc nici cînd e vorba de sufletul lui Iisus și nici de oricare alt suflet rațional. Atunci sufletul lui Iisus suferă ceva de pe urma unirii lui cu trupul, sau din cauza locului în care a venit? Și de ce s-ar putea împotrivi Logosul, oprind astfel realizarea mîntuirii, făcute din iubire pentru neamul omenesc? Nimeni dintre cei care au făgăduit mai înainte să tămăduiască pe om n-a putut-o face așa cum a făcut-o acest suflet prin ceea ce a făcut El de bună voie, coborînd prin chinuri în inimile oamenilor pentru mîntuirea neamului nostru. Acestea le arată Logosul divin în multe locuri din Sfînta Scriptură. Ne este de ajuns să aducem aici un singur text al Sf. Pavel : «Cugetați în voi la fel ca și Hristos Iisus, Care, în chipul lui Dumnezeu fiind, nu răpire a socotit a fi El întocmai cu Dumnezeu, ci S-a deșertat pe Sine, chip de rob lu-

59. Despre felul cum se exprimă Origen în legătură cu sufletul lui Iisus a se vedea mai pe larg *De principiis*, p. 145 ș.u. («P.S.B.», vol. 8, indice).

60. Biserica creștină nu admite minciuna. *Matei* 5, 37.

61. *I Petru* 2, 2.

62. *Rom.* 14, 2.

63. *Evr.* 5, 12.

înd, făcîndu-Se asemenea oamenilor și la înfățișare aflîndu-Se ca un om, S-a smerit pe Sine, ascultător făcîndu-Se pînă la moarte — și încă moarte de cruce. Pentru aceea și Dumnezeu L-a preînălțat și I-a dăruit Lui nume care este mai presus de orice nume»⁶⁴.

XIX

Dar să dea alții crezare lui Celsus că Dumnezeu nu Se schimbă, ci face doar pe cei care Îl văd numai să li se pară că El S-a schimbat. Noi însă, convinși că nu este vorba numai de o aparență, ci de o realitate adevărată și clară petrecerea lui Iisus printre oameni, nu putem accepta acuza lui Celsus și ne vom apăra. Nu afirmi tu, Celsus, că este îngăduit să folosească cineva înțelepciunea și minciuna ca un mijloc de salvare? Ce poate fi absurd ca așa ceva să aibă loc, dacă un asemenea mijloc ar aduce tămăduirea? Unele din cuvinte, cum sînt cele folosite de medici față de bolnavi, conving pe om cînd sînt spuse mai degrabă sub formă de minciună decît de adevăr. Acestea să fie îndeajuns pentru apărarea noastră față de alte atacuri! Căci așa cum nu este absurd ca cineva să vină să-și vindece prietenii suferinzi, tot așa nu este absurd ca Acela să vină să tămăduiască, din iubire, neamul omenesc, folosind (asemenea) mijloace pe care cineva nu le-ar întrebuița în principiu, ci le-ar folosi numai datorită unor anumite împrejurări. Și neamul omenesc, atins de nebunia păcatului, trebuia vindecat prin mijloace pe care Logosul le socotea potrivite celor atinși de ea, pentru readucerea lor pe căi înțelepte. Celsus mai spune și aceea că asemenea mijloace se folosesc și față de dușmani, spre a se evita o primejdie. Însă Dumnezeu nu se teme de nimeni pentru ca să fugă din fața primejdiei, înșelînd pe cel care L-ar urmări. Este de prisos și fără temei să răspundem unei învinuiri pe care nimeni nu a adus-o Mîntuitorului nostru. Și apoi, noi am mai răspuns, în apărarea noastră, la învinuirea că «nu poate fi prieten al lui Dumnezeu nici omul bolnav și nici cel atins de nebunie». În apărare spunem că nu poate avea loc o asemenea interpretare cu privire la oamenii suferinzi sau atinși de nebunie, fie ei oricît de mari prieteni ai lui Dumnezeu, ci cu privire la cei care nu pot ajunge prieteni ai lui Dumnezeu, fiindu-I dușmani, din pricina unor boli ale sufletului sau din pricina unor tulburări ale minții — de la natură sănătoasă —. E clar că Iisus a răbdat toate și în folosul păcătoșilor, pentru a-i abate de la păcate și a-i face oameni drepti⁶⁵.

64. *Philip.* 2, 5—9.

65. *Rom.* 5, 19; *I Tim.* 1, 15; *Evr.* 2, 15.

XX

Celsus pune față-n față, pe de o parte, pe iudei, după care venirea lui Iisus va avea loc în viitor, iar pe de altă parte, pe creștini, după care venirea Fiului lui Dumnezeu în viața oamenilor a avut deja loc. Să explicăm, pe scurt, și una și alta, pe cât ne este cu putință. După el «iudeii susțin că lumea a ajuns plină de tot felul de răutăți și că este nevoie de un trimis al lui Dumnezeu, pentru ca cei nedrepti să fie pedepsiți și totul să fie purificat, așa cum s-a întâmplat la primul potop». La aceste explicații creștinii mai adaugă și altele⁶⁶. Ce este absurd în afirmația că va veni cineva care să curețe lumea cuprinsă de valul răutăților, care să plătească fiecăruia după vrednicie? căci nu stă în firea lui Dumnezeu să nu pună capăt răspîndirii răului și să nu restabilească lucrurile. Doar și elinii știu că pămîntul este purificat din timp în timp prin potop, sau prin foc, după cum spune și Platon undeva: «Cînd zeii aduc potopul, curățind cu apele lui pămîntul, oamenii de pe munți»⁶⁷ ș.a.m.d. Trebuie oare să acceptăm concluzia că, dacă asta o spun elinii, atunci aceste afirmații ale lor au importanță și merită crezare, în schimb, dacă și noi argumentăm ceea ce este laudat de elini, atunci învățăturile noastre nu merită considerație? Totuși, cei care pun la inimă rînduiala și exactitatea tuturor Scripturilor se vor strădui să dovedească că autorii acestora sînt mai vechi, dar și că afirmațiile lor sînt strîns legate între ele și au un profund temei spiritual.

XXI

Nu înțeleg cum poate compara Celsus potopul care a reînnoit pămîntul, cum afirmă iudeii și creștinii, cu prăbușirea Turnului Babel. Presupunem că n-ar avea nici o semnificație ascunsă narațiunea din cartea Facerii cu privire la Turnul Babel, cum socotește Celsus, ci ar fi clar povestită, totuși acest eveniment nu pare să fi avut loc spre purificarea pămîntului, afară numai dacă, așa cum gîndește Celsus, purificarea pămîntului ar putea fi numită «amestecarea» limbilor. Interpretarea ei o va putea da, la timpul potrivit și cînd se va oferi prilejul, cel ce va fi în stare să explice atît înțelesul ei literal, cît și cel moral. Și întrucît Celsus socotește că alcătuiind povestirea cu Turnul Babel și cu amestecarea limbilor, Moise ar fi împrumutat și elemente din povestirea cu fiii lui Aloeos»⁶⁸, trebuie să-i răspund: după părerea mea povestirea cu fiii lui Aloe-

66. Așa cum va sublinia și în cele următoare: IV, 22.

67. *Timeu* 22; *Legile* 676—678.

68. Giganți care au vrut să atace Olimpul și care au fost potopiți. Décharme, *op. cit.*, p. 187.

os nu a fost spusă de altcineva înainte de Homer⁶⁹, pe cînd narațiunea cu Turnul Babel sînt convins că Moise a scris-o cu mult timp înainte de a fi trăit Homer,  a fiind chiar mai veche decît descoperirea literelor elienești⁷⁰.

A cui povestire a alterat pe a celuilalt? Naratorii despre fiii lui Alocos au luat povestirea cu Turnul Babel, sau cel care a scris narațiunea cu Turnul Babel și cu amestecarea limbilor a luat povestirea cu fiii lui Alocos? Faptul e clar pentru ascultătorii nepărtinitori, intrucît Moise a trăit cu mult înainte de Homer.

Celsus a comparat și istorisirea lui Moise din Cartea Facerii despre Sodoma și Gomora⁷¹, care au fost nimicite cu foc din cauza păcatelor lor, asemuind-o cu povestirea lui Faeton, făcînd mereu greșeala de a nu lua în considerare faptul că Moise a trăit cu mult înainte. Naratorii despre Faeton par și mai tîrzii decît Homer⁷², care, la rîndul lui, este cu mult mai tîrziu decît Moise. Noi nu tăgăduim posibilitatea unui foc purificator și nici distrugerea lumii spre nimicirea răului și reînnoirea pămîntului, ceea ce am învățat din cărțile sfinte ale proorocilor. Iar pentru că proorocii, aș  cum am spus mai sus⁷³, au dovedit că s-au adevărit, în urmă, prezicerile lor despre cele ce aveau să se întîmple, pentru că aș  au și fost inspirați de Duhul Sfînt, este limpede că lor trebuie să le dăm crezare, sau mai degrabă Duhului Sfînt, Care i-a insuflat și cu privire la alte evenimente viitoare.

XXII

«Pe de altă parte, zice Celsus, și creștinii mai adaugă unele afirmații la cele ale iudeilor, declarînd că din cauza păcatelor iudeilor a fost trimis Fiul lui Dumnezeu, iar iudeii, din cauză că l-au supus pe acesta chinurilor și l-au dat să bea fiere, au atr s asupra lor mînia lui Dumnezeu»⁷⁴. Să arate, dar, că este minciună această afirmație, oricine ar vrea, dacă mai poate crede că n-a fost alungat din țara sa neamul tuturor iudeilor la o generație după ce Iisus a fost supus chinurilor din partea lor⁷⁵. Eu socotesc că s-au scurs 42 de ani de cînd ei au

69. «A p tit-o chiar Ares odată cînd fiii / Lui Alveu, Effalt și Otos, puternic în țenturi / L-au ferecat și la țemniță-n chip de aramă-l ținură / Peste un an, de er  să se mistule aci R zboil ...» Homer, *Iliada* V, 385—387 (tr d. G. Murnu, p. 110).

70. Idee afirmată de Origen și în alte pasațe ale lucrării de față: IV, 36; VI, 7; VII, 28. Dealtfel toți scriitorii creștini susțin acest lucru. Primul care a căutat o documentație a tezei creștine a fost Tațian Așirianul în *Discursul către greci*.

71. Fac. 11, 1—9.

72. Euripide, *Hippolit* 735.

73. I, 36—37; III, 3—4.

74. Matei 27, 34.

75. Căutînd să scoată un înțeles cît mai duhovnicesc din texte, Origen arată sensul pedagogic al pedepsirii iudeilor (II, 3, 38; IV, 32), dar pe de altă parte preamărește și vrednicia lor de popor ales (IV, 31) socotind că Biserica e moștenitoarea vechilor făgăduințe (II, 1—6).

răstignit pe Iisus pînă la distrugerea Ierusalimului⁷⁶. În schimb, niciodată de cînd este pomenit neamul iudeilor, nu se istorisește ca ei să fi fost pentru mai mult timp tulburați în credința și cultul lor atît timp cît au rămas sub stăpînirea celor puternici. Iar dacă vreodată s-a părut că sînt părăsiți din cauza păcatelor lor⁷⁷, în schimb nu mai puțin au fost și încercați, iar după ce s-au îndreptat au dobîndit ceea ce era al lor propriu, exercitîndu-și în continuare nestingheriți practicile lor religioase. Una din mărturiile care arată că Iisus a fost o ființă dumnezeiască și sfîntă este și cea provenită din multele și grelele calamități ce s-au abătut îndelung asupra lor, și îndrăznim să o spunem că țara lor nu va mai fi restaurată așa cum a fost odată: ei au comis cea mai mare nelegiuire cînd au umeltit omorîrea Mîntuitorului neamului omenesc în cetatea unde li aduceau lui Dumnezeu practicile simbolice ale unor taine profunde. Trebuia ca cetatea unde Iisus Și-a purtat suferințele să piară din temelie, iar poporul iudeu să se risipească și să se coboare asupra altora chemarea la fericirea în Dumnezeu, anume creștinii, care s-au împărtășit de învățătura unei evlavii sincere și curate, primind legi noi în armonie cu constituția întronată pretutîndeni, pentru că legile date mai înainte, ca unui popor condus de oameni dintre ai lor și după obiceiurile lor, nu mai erau de urmat acum.

XXIII

Apoi Celsus luînd în deridere după obiceiul lui «neamul iudeilor și al creștinilor», i-a comparat pe toți cu «niște lilieci, cu niște furnici ieșite din furnicarul lor, cu niște broaște adunate la stat în jurul unei bălți, cu niște viermi îngrămădiți în gunoaie, întrecîndu-se care dintre ei ar fi mai păcătoși⁷⁸ și declarînd: «nouă toate ni le dezvăluie Dumnezeu și ni le anunță dinainte, lăsînd la o parte lumea întregă și mișcarea cerului și neluînd în seamă pămîntul acesta atît de întins, conduce numai pentru noi singuri, comunică numai cu noi și nu a încetat să ne trimită mesageri, ca să fim neîncetat în comuniune cu El». Și în închipuirea lui, Celsus ne asemănă cu «viermii care declară: da, Dumnezeu există, dar după Dumnezeu îndată urmăm noi, cei făcuți de El, întru totul asemănători Lui, căci nouă ne sînt supuse toate: pămîntul, apa, văzduhul și astrele, pentru noi există toate și pentru noi au fost rînduite ele». Și viermii aceștia, prin care ne înțelege pe noi creștinii,

76. Împlinirea proorociei o semnalează și Clement Al. *Strom.* I, 124, 1.

77. Desigur că nu numai în *Dialogul cu Trifon* s-a căutat justificarea pedepșelor venite peste Israel, ci toți scriitorii creștini ai primelor veacuri o subliniază. A se vedea și o succintă înșirare a lor și în Migne, P.G. 11, 1056—1058.

78. Imaginile luate din lumea acestor vietăți sînt întîlnite și la Platon, *Fedon* 109 b (în trad. rom. C. Papacoștea, Buc., 1919, p. 102), dar ele pîr a fi împrumutate din *Odiseea* lui Homer (XXIV, 6—8). Cf. Borret, *op. cit.*, II, 238—239.

vorbesc între ei mai departe așa : «*Intrucît unii dintre noi sînt păcătoși, va veni sau va trimite pe Fiul Său ca să arunce în flăcări pe cei nedrepti, iar ceilalți să avem viață veșnică împreună cu El*». După care mai adaugă și acestea : «*neînțelegerile dintre viermi și broaște sînt mai ușor de suportat decît ceea ce discută între ei iudeii și necreștinii*».

XXIV

Prezentăm în fața tuturor aceste afirmații și întrebăm pe cei care acceptă astfel de învinuiri împotriva noastră : credeți oare și voi că toți oamenii pot fi comparați cu niște lilieci, cu furnicile, cu broaștele și cu viermii ? Nu e oare acest lucru jignitor, chiar față de superioritatea lui Dumnezeu ? ⁷⁹ Sau pe unii nu-i categorisiți în felul de mai sus, ci îi considerați cu adevărat oameni, pentru sufletul lor cugetător și pentru legile care-i guvernează, în timp ce numai pe creștini și pe iudei, din dispreț pentru învățăturile lor, care nu vă sînt pe plac, îi comparați cu asemenea ființe ? Oricum ați răspunde la întrebarea noastră, noi vom încerca să dovedim că nu se cuvine să se aducă asemenea ocări nici unui om și deci nici nouă. Dacă ați răspunde că, în comparație cu Dumnezeu, toți oamenii pot fi asemuiți cu astfel de ființe disprețuite, totuși nu în acest chip poate fi prezentată micimea lor față de superioritatea lui Dumnezeu. De ce fel de micime poate fi vorba ? Răspundeți, oameni buni ! Dacă e vorba de cea fizică, atunci înțelegeți că ceea ce este superior sau inferior, la judecarea adevărului nu se ia în considerare dimensiunea corpului. În acest caz grifonii și elefanții ne-ar fi superiori nouă oamenilor, ca unii ce sînt mai mari, mai puternici și cu viață mai îndelungată. Însă nimeni din cei înzestrați cu o judecată sănătoasă nu ar putea spune că asemenea ființe necuvîntătoare ar fi, din cauza corpului lor, superioare ființelor raționale. Rațiunea întrece în superioritate orice ființă necugetătoare. Nici acele naturi alese și fericite, sau cum le numiți voi genii sau demoni buni ⁸⁰, sau cum obișnuim să le numim noi «îngerii lui Dumnezeu», sau oricare alte naturi de deasupra oamenilor, nu le sînt acestora superioare, pentru că omul se desăvîrșește prin rațiune și se califică prin virtute.

XXV

Dacă disprețuiți pe om, nu din cauza dimensiunii lui fizice, ci din cauza sufletului, ca fiind — după voi — inferior celorlalte ființe raționale și cu deosebire celor alese, și inferior, cu deosebire, pentru

79. Desigur cu referire la «chipul» Lui în om.

80. După părerea lui Origen toți demonii sînt ființe rele : V, 5 ; 42 ; 65 etc.

viciul ce sălășluiește în el, atunci de ce acela dintre creștinii și iudeii care duc o viață desfrînată ar fi socotiți liliaci, furnici, viermi și broaște, mai mult decît desfrînații altor neamuri? Judecînd așa, oricine ar fi el, mai ales cel cuprîns cu totul de patimi, este, în raport cu ceilalți oameni, liliac, vierme, broască sau furnică. Dacă ar fi cineva orator, ca un al doilea Demostene⁸¹, dar laș și cu fapte la fel de condamnabile, sau de ar fi cineva un al doilea Antifon⁸², orator renumit și el, cu toate că a tăgăduit existența Providenței, în cărțile lui intitulate *Despre adevăr*, în chip asemănător celui al lui Celsus, ei bine și aceștia sînt, într-un fel, niște viermi care colcăie în murdăria neștiinței și a ignoranței. Și cu toate acestea oricî ființă dăruită cu rațiune, pe bună dreptate, nu trebuie comparată cu un vierme, întrucît are în adîncul ei un fond moral. Această înclinare spre virtute ne oprește să comparăm cu viermii ființele care au puțința de a deveni virtuozose și care nu pot să-și piardă cu totul sămînța lor. Rezultă, așadar, că oamenii nicidecum nu ar putea fi viermi în fața lui Dumnezeu: rațiunea, avîndu-și principiul în Logosul divin, Acesta nu îngăduie ca ființa rațională să fie considerată cu totul străină de Dumnezeu⁸³. Nici creștinii cei păcătoși și nici iudeii cei desfrînați⁸⁴ — care în realitate nu sînt nici creștini și nici iudei adevărați — cu nimic față de alți oameni nu ar putea fi comparați cu viermii de pe gunoale. Iar dacă natura rațiunii nu ne îngăduie să acceptăm această comparație, în consecință nu vom ocări natura umană sădită prin virtute, și nici nu o vom asemăna unor astfel de ființe inferioare, chiar dacă ea păcătuiește din cauza neștiinței.

XXVI

Dacă, din cauza învățăturilor lor, care nu sînt pe placul lui Celsus și din care se vede că el nu cunoaște nici cele mai elementare lucruri, creștinii și iudeii sînt considerați viermi și furnici, pe cînd ceilalți oameni nu sînt socotiți astfel, atunci să confruntăm învățăturile lor, cunoscute de altfel tuturor, cu învățăturile celorlalți oameni. Celor care acceptă părerea că unii oameni pot să fie viermi și furnici, nu li se pare că viermi, furnici și broaște sînt mai degrabă oamenii decăzuți de la concepția sănătoasă despre Dumnezeu, care adoră dintr-o evlavie înșelătoare ființe fără rațiune, statui sau chiar creaturi, în loc să admire,

81. Orator vestit și conducător al partidei antimacedonene, Demostene († 322) s-a sinucis după înfrîngerea partidului său.

82. Sofist celebru († 411 î.Hr.).

83. Știa ce spune Pavel în areopagul Atenei: «din neamul lui Dumnezeu sîntem» (*fapte* 17, 29), idee pe care stoicii o popularizează de mult (Cicero, *De leg.* I, 7, 23).

84. Rom. 1, 29.

pornind de la frumusețea lor, pe Creatorul acestora și pe El să-L adore? Și oare n-ar trebui să fie socotiți oameni cei care, ascultându-și rațiunea și trecind de la piatră și lemn, chiar de la aur și argint, ca cel mai prețios material, ba chiar și de la frumusețea lumii, pot să se ridice la Creatorul tuturor, Căruia să I se încredințeze ca unuia ce singur susține întreaga existență, poate înțelege gândurile tuturor și poate auzi rugăciunea tuturor? Doar oamenii numai spre El își îndreaptă rugăciunile, și în tot ce lucrează au senzația că El le vede faptele și că le ascultă cuvintele, păzindu-se ca nu cumva să spună ceva ce nu ar fi plăcut lui Dumnezeu.

O atît de puternică credință, neînfrîntă nici de chinuri, nici de primejdia morții, nici de alte presupuse eventualități, și nimic din toate acestea nu vine oare în apărarea oamenilor, care dau dovadă de o adîncă evlavie, spre a nu mai fi asemuiți viermilor, chiar dacă mai înainte puteau fi socotiți astfel? Oare oamenii care-și înfrîng viclenele porniri trupesti care multora le fac voința molatică, ca și cum ar fi de ceară⁸⁵, iar din această pricină ies învingători, pentru că sînt convinși că nu pot să se unească cu Dumnezeu, decît dacă urcă spre El printr-o purtare înțeleaptă, oare pe aceștia îi socotim frați cu viermii, înrudiți cu furnicile și semeni ai liliacilor? Oare nici strălucirea dreptății, care face pe om să păstreze față de semenii săi apropiați înțelegerea, dreptatea, omenia și bunătatea, nimic din acestea nu poate convinge că un asemenea om nu poate fi comparat cu liliacul? Iar oamenii care se lasă pradă desfrîului (și de felul acesta sînt mulți, care se apropie cu ușurință de femeile desfrîinate, învățînd că aceasta nu contravine vreunei îndatoriri) nu sînt, oare, viermi de pe gunoaie? Și mai ales dacă sînt comparați cu oamenii care sînt învățați să «nu facă mădulele lui Hristos și trupul în care sălășluiește Logosul mădulele ale unei desfrîinate»⁸⁶, care socotesc că trupul ființei cugetătoare dedicate lui Dumnezeu Cel peste toate «esté templul lui Dumnezeu»⁸⁷ Celui cinstit de ei, păstrat ca atare din curăția cugetului despre Creator. Căci oamenii care se păzesc să întineze printr-o unire împotriva legii «templul lui Dumnezeu» dovedesc o atitudine înțeleaptă și evlavioasă față de Dumnezeu.

XXVII

Nu mai menționez și alte răutăți ale oamenilor, de care nu se vindecă nici cei care se socotesc filosofi, pentru că mulți dintre ei sînt, probabil, niște filosofi falși. Propriu-zis asemenea rele se găsesc și la

85. Platon, *Legile*, 633.

86. *I Cor.* 6, 15.

87. *I Cor.* 3, 16.

oameni care nu sînt creștini, nici iudei. E adevărat că la creștini numărul acestora este mic, dacă se ține seama de ce înseamnă un creștin adevărat. Iar dacă totuși se mai găsește vreunul, acela nu este dintre creștinii care vin la adunările sau la rugăciunile în comun⁸⁸, el este exclus dintre ei, afară de cazul cînd se întîmplă — rar de tot — ca vreun asemenea om să se strecoare printre cei mulți. În orice caz, noi nu sîntem viermi adunați pe gunoaie, noi care ne ridicăm și împotriva iudeilor, arătîndu-le că, după Sfintele Scripturi încredințate lor, Cel proorocit de ele a venit în lume, iar ei, din cauza marilor lor nelegiuiri au fost părăsiți, pe cînd noi, care am primit Cuvîntul, avem cele mai bune nădejdi la Dumnezeu, izvorîte din credința în El și într-o viață prin care să facă din noi casnici ai Săi, «izbăvindu-ne de toată fărădelegea»⁸⁹. Nu-i destul, așadar, dacă se declară cineva iudeu sau creștin ca să poată spune că întreg pămîntul și cerul au fost create de Dumnezeu pentru noi, ci numai dacă cineva este, precum a învățat Iisus, curat în inima lui și blînd și făcător de pace⁹⁰, înfruntînd curajos primejdiile de dragul credinței, numai un astfel de om poate să aibă îndrăzneală la Dumnezeu în așa fel ca, după ce a înțeles învățătura proorocilor, să poată spune și mai departe: toate acestea Dumnezeu ni le-a dezvăluit și ni le-a prezis nouă celor care credem.

XXVIII

Intrucît Celsus a pus în seama creștinilor, pe care îi consideră drept viermi, afirmații ca aceasta: «Dumnezeu uită de toată lumea și de cer și de toată întinderea pămîntului, purtînd grijă numai de noi și veghînd numai asupra noastră, neîncetînd să ne trimită soli după soli, și căutînd să fim neîncetat cu El», trebuie să răspundem că el, Celsus, pune în seama noastră afirmațiile altora, fiindcă citim și cunoaștem că Dumnezeu iubește toate cele ce sînt și nimic nu urgisește din cele ce a făcut, că dacă ar fi urît un lucru, nu l-ar fi plăsmuit⁹¹. Și iată ce cuvînte am mai citit acolo: «Tu ierți tuturor, că toate ale Tale sînt, iubitorule de suflete. Duhul Tău cel fără stricăciune este în toate. Pentru aceea pedepsești cu măsură pe cei ce cad și, cînd păcătuiesc, le deschizi ochii și-i dojenești»⁹². Cum am putea, dar, să spunem că Dumnezeu, lăsînd la o parte cerul și lumea întreagă și neținînd seamă de pămîntul acesta întins, ar purta grijă numai de noi, ca unii care știm

88. Importante mărturii privitoare la catehumenat. A se vedea și III, 40; 51; VIII, 21 etc.

89. *Tit* 2, 14.

90. *Matei*, 8-9.

91. *Înț. Sol.* 11, 24.

92. *Înț. Sol.* 11, 26; 12, 1-2.

ce trebuie să spunem și să gândim în rugăciunile noastre: «De mila Domnului este plin pământul»⁹³, «mila Domnului peste tot trupul»⁹⁴. Dumnezeu, în bunătatea Lui, «face să răsară soarele Său și peste cei răi și peste cei buni, face să plouă și peste cei dreپți și peste cei nedreپți»⁹⁵, iar pe noi, ca să ne facă fiii Lui, ne îndeamnă și ne învață să-L urmăm, cuprinzând în binefacerile noastre, cît ne este în putință, pe toți oamenii. Dealtfel, El însuși e numit «Mîntuitorul tuturor oamenilor»⁹⁶ și mai ales al credincioșilor», iar pe Hristos să-L socolim «jertfa de ispășire pentru păcatele noastre, dar nu numai ale noastre, ci și ale lumii întregi»⁹⁷. Iată, acesta a fost răspunsul meu la toate cele scise de Celsus împotriva noastră.

Unii iudei ar putea să gîndească altfel, anume că tot ce a spus Celsus pentru ei este ceva de la sine înțeles, dar nu și pentru noi creștinii. Noi am fost înșelați că Dumnezeu invederează dragostea Lui față de noi prin aceea că «Hristos, încă fiind noi neputincioși, la timpul hotărît a murit pentru cei necredincioși. Căci cu greu va muri cineva pentru un drept, dar pentru cel bun poate se hotărăște cineva să moară»⁹⁸. Acum însă Iisus, numit după un obicei transmis în scrierile noastre și «Hristosul lui Dumnezeu»⁹⁹, este propovăduit că a venit pentru păcătoșii de pretutindeni, ca ei să se lepede de păcat și să se încredințeze lui Dumnezeu.

XXIX

Această afirmație a lui Celsus că «există un Dumnezeu și că îndată după El venim noi» «va fi auzit-o el poate, în mod greșit, de la unii, pe care el îi numește «viermi», care, întocmai ca un adolescent, compromite o întreagă grupare filosofică pe motiv că a urmat și el trei-patru zile la școala vreunui filosof, ceea ce, crede el, i-ar da dreptul să pornească împotriva celorlalți, socotindu-i niște oameni mărunți și neînvațați. Noi știm, însă, că există multe ființe mai de cinste decît omul, căci am citit că «Dumnezeu a stat întru adunarea dumnezeilor»¹⁰⁰ și nu numai a zeilor cinstiți de păgîni, despre care știm că «toți zeii neamurilor sînt idoli»¹⁰¹. Și tot acolo am mai citit: «Dumnezeu a stat în adunarea dumnezeilor și în mijloc pe dumnezei va judeca»¹⁰².

93. Ps. 32, 5.

94. *Inț. Sir.* 18, 12.

95. *Matei* 5, 45.

96. *I Tim.* 4, 10.

97. *I Ioan* 2, 8.

98. *Rom.* 5, 6—8.

99. *I Cor.* 3, 23.

100. Ps. 81, 1.

101. Ps. 95, 5.

102. Ps. 81, 1.

Mai știm că «deși sint unii numiți dumnezei, fie în cer, fie pe pământ, precum sint dumnezei mulți și domni mulți, noi nu avem decit un singur Dumnezeu, Tatăl, de la Care sint toate și noi în El, și un Domn, Iisus Hristos, prin Care sint toate și noi prin El»¹⁰³. Și mai știm că deși îngerii sint într-o oarecare măsură superiori oamenilor, totuși oamenii desăvârșiți pot să ajungă egali cu îngerii, după cum este scris : «la învie-rea morților (oamenii) nici nu se însoară, nici nu se mărită, ci dreptii vor fi ca îngerii din cer, «vor fi la fel cu îngerii»¹⁰⁴. Știm că în rânduiala universului sint unele (ființe) numite tronuri și altele domnii, altele pu-teri și altele stăpînii¹⁰⁵ și vedem că noi oamenii sintem cu mult de-parte de ei, dar, ducînd o viață virtuoașă și acționînd întru totul după învățatura Logosului, avem nădejde să ne ridicăm la asemănarea cu toate acestea. Și în cele din urmă, dacă «încă nu s-a arătat ce vom fi, știm că dacă El se va arăta, noi vom fi asemenea Lui, fiindcă îl vom vedea cum este»¹⁰⁶. Dacă cineva ar repeta spusa aceloră, fie ei dintre cei învățați, fie din cei neînvățați, dar care au înțeles greșit învățatura sănă-toasă, spunînd că «există un Dumnezeu și îndată după El urmăm noi»¹⁰⁷, ei bine! chiar și această afirmație eu aș interpreta-o așa : sub cuvîntul «noi» înțelege ființele cugetătoare și mai ales cele superioare. Căci după noi, aceeași virtute aparține tuturor fericitilor, încît aceeași virtute apar-ține și omului și lui Dumnezeu, pentru că noi sintem îndemnați să fim «desăvârșiți precum Tatăl nostru cel ceresc desăvârșit este»¹⁰⁸. Așadar, nici un om bun nu poate fi un vierme de pe gunoaie, nici un om evlavios, furnică, nici un om drept, broască și nimeni, luminîndu-și sufletul la lu-mina strălucitoare a adevărului, nu ar putea fi cituși de puțin comparat cu un liliac.

XXX

Mi se pare că Celsus a înțeles pe dos cuvîntul biblic : «Să facem om după chipul și asemănarea Noastră»¹⁰⁹ și de aceea va fi pus în gura viermilor afirmația : «Fiind creați de Dumnezeu, noi fi sintem întru totul asemănători». Dacă Celsus ar fi înțeles deosebirea dintre «a face pe om după chipul lui Dumnezeu» și dintre a-l face asemenea Lui¹¹⁰, fiindcă, după cum relatează Scriptura, Dumnezeu a zis : «Să fac pe om după chipul și asemănarea Noastră», dar l-a făcut pe om «după chipul Lui, iar

103. *I Cor.* 8, 5—6.

104. *Isaia* 20, 36.

105. *Col.* 1, 16.

106. *I Ioan* 3, 2.

107. Teză stoică, Borret, *op. cit.*, II, 254.

108. *Matei* 5, 48.

109. *Fac.* 1, 26.

110. Origen afirmă adeseori această diferență : asemănarea e chipul actualizat. *De princ.* III, 6, 1.

nu «după asemănarea Lui», atunci Celsus nu ne-ar mai fi atribuit afirmația că «Noi sîntem întru totul asemenea lui Dumnezeu». Noi nu afirmăm că pînă și astrele ne sînt supuse, pentru că și așa numita înviere a dreptilor, așa cum o înțeleg și înțelepții elini, este asemănătoare soarelui, lunii și stelelor, dar «alta este strălucirea soarelui și alta este strălucirea lunii și alta strălucirea stelelor, căci stea de stea se deosebește în strălucire. Așa este și învierea morților»¹¹¹. Sau cum a proorocit Daniel mai înainte despre același subiect. Celsus ne mai atribuie nouă, creștinilor, și altă afirmație, anume că «toate sînt rinduite ca să ne slujească numai pe noi»¹¹². Aici, fie că nu a înțeles bine pe vreunul din înțelepții noștri, fie că n-a priceput ce a vrut să spună cuvîntul scris : «care între voi va vrea să fie mai mare, să fie slujitorul vostru»¹¹³. Dacă elinii spun : «Soarele și noaptea sînt în slujba muritorilor»¹¹⁴, acesta este prilej de laudă și de comentariu. În schimb, dacă la noi asemenea afirmații nu se fac, sau se fac în alt mod, Celsus ne mai și defăimează pe deasupra. Noi, cei pe care Celsus îi numea viermi, am fi spus mai departe, zice el : «Pentru că unii dintre noi ne-am întinat cu păcate, va veni Dumnezeu la noi, sau Îl va trimite pe Fiul Său, ca să nimicească cu foc pe cei nedreți, iar noi, ceilalți, broaștele, să avem viață în veci împreună cu El». Și iată cum marele filosof ia în bătaie de joc, defăimînd și zeflemisind ca un comediant, învățătura sfîntă despre judecata dîmnezeiască, adică despre pedepsirea păcătoșilor și despre răsplătirea celor dreți. Și drept concluzie mai adaugă : «Iată niște nebunii mai ușor de suportat din partea unor viermi și a unor broaște decît certurile reciproce dintre iudei și dintre creștini !» Noi, însă, nu-l vom imita pe Celsus și nici nu vom debita așa ceva la adresa filosofilor, care declară că știu natura universului și care poartă dialog între ei despre modul cum s-a constituit universul, cum s-au creat cerul și pămîntul și ceea ce cuprind ele, dacă sufletele sînt nenăscuțe și nezidite de Dumnezeu¹¹⁵, cu toate că sînt puse sub ascultarea Sa, ori dacă ele trec dintr-un corp într-altul și dacă după ce au fost sădite în corp își continuă sau nu existența după moartea corpului. Vreunul ar putea ca, în loc să laude sau să înțeleagă efectul celor care s-au consacrat cercetării adevărului, să-i ia în deridere și să-i defăimeze ca fiind un fel de gunoi al lumii, niște viermi, care nu-și cunosc măsura, iar din această pricină declară că au înțeles și susțin că au pătruns chestiuni atît de

111. I Cor. 15, 41—42.

112. Daniel, 12, 3.

113. Matei 20, 26.

114. Euripide, *Fenicienele* 545, pasaj citat de Origen și în V, 77.

115. Încă în prefața lucrării *De principiis* Origen precizează că lumea nu-i veșnică, după cum afirmau unele sisteme filosofice antice, că sufletul este de natură spirituală și e liber, deși e creat de Dumnezeu.

înalte, încît sînt imposibil de contemplat fără o inspirație sau o putere dumnezeiască ! Cum zice Scriptura : «Nimeni dintre oameni nu știe cele ale omului, decît duhul omului, care este în el, și cele ale lui Dumnezeu, nimeni nu le-a cunoscut, decît Duhul lui Dumnezeu» ¹¹⁶. Noi nu ne-ăm pierdut mintea în așa măsură încît să comparăm cu mișcarea viermilor, sau a altor ființe de același fel, superioritatea minții omenești — minte în înțeles obișnuit al cuvîntului — preocupată nu de lucruri mărunte, ci de căutarea adevărului. Dimpotrivă, de dragul adevărului vom recunoaște că unii filosofi elini au cunoscut pe Dumnezeu, pentru că «Dumnezeu le-a descoperit lor», în schimb ei «nu l-au slăvit ca pe Dumnezeu, nici nu l-au mulțumit, ci s-au rătăcit în gîndurile lor și inima lor cea nesocotită s-a întunecat. Zicînd că sînt înțelepți, au ajuns nebuni. Și au schimbat slava lui Dumnezeu Celui nesticăcios cu asemănarea chipului omului celui stricăcios și al păsărilor și al celor cu patru picioare și al tiritoarelor» ¹¹⁷.

XXXI

După acestea, în dorința de a dovedi că iudeii și creștinii nu se deosebesc cu nimic de animalele arătate de el mai înainte, Celsus afirmă : «iudeii sînt niște sclavi fugiți din Egipt, care nu au înfăptuit nimic demn de menționat și nu s-au remarcat vreodată nici prin cultură și nici prin număr». Am avut mai înainte ¹¹⁸ prilejul să arătăm că ei nu sînt nici sclavi fugiți, nici egipteni, ci evrei așezați în Egipt. Iar dacă Celsus socotește că poate dovedi că ei «nu s-au remarcat nici prin cultură și nici prin număr» ¹¹⁹ din faptul că nu se găsește la elini ceva consemnat despre istoria lor, vom răspunde așa : dacă își îndreaptă cineva atenția la modul lor inițial de conducere și la rînduiala legilor lor, își dă seama că ei, oameni fiind, au închipuit aici pe pămînt imaginea unei vieți cerești ¹²⁰. La ei nu era alt Dumnezeu decît unul singur, stăpînul tuturor, și nici un făuritor de statui nu era primit printre locuitori. Nici pictor, nici sculptor nu se aflau în statul lor ¹²¹, legea alungînd asemenea oameni, pentru ca să nu existe nici un fel de pretext în ridicarea de statui, ceea ce ar fi făcut pe oamenii mai fără minte să-și îndrepte ochii sufletului de la Dumnezeu spre ființe pămîntești. Iată ce

116. I Cor. 2, 11.

117. Rom. 1, 19 ; 21—23.

118. III, 5—8.

119. Acuză devenită tradițională. O știa și Tacit (*Istoria*, V), dar și Clement Alex. (*Strom.* VII, 110).

120. Evr. 10, 1.

121. Filon, *De gigantibus* 59 (trad. A. Moses, Paris, 1963).

poruncă exista la ei: «Să nu greșiți dar și să nu vă faceți chipuri cioplite sau închipuiri ale vreunui idol, care să înfățișeze bărbat sau femeie; sau închipuirea vreunui dobitoc de pe pământ, sau închipuirea vreunei păsări ce zboară sub cer, sau închipuirea vreunei jivine ce se tirăște pe pământ, sau închipuirea vreunui pește din apă, de sub pământ»¹²². Legea voia ca ei să înțeleagă chipul natural a orice și să nu-și plâsmuiască altele alături de adevăr, care ascund ceea ce este în realitate parte bărbătească și femeiască, fie că-i vorba de natura animalelor sau de neamul păsărilor, al reptilelor sau al peștilor. La ei era un fapt de mare însemnătate și respect. Nu cumva «privind la cer și văzind soarele, luna, stelele și toată ostirea cerului, să nu te lași amăgit ca să te închini lor, nici să le slujești»¹²³. Și, la fel, să fi văzut ce guvernare avea întregul popor, la care destrăbălarea nu-și mai arăta fața! Un lucru de admirat era și acela de a alunga din mijlocul lor femeile stricate, mijloc de corupere a tinerilor. Aveau și sfaturi de judecată formate din oamenii cei mai drepecți, cărora li se încredințau judecările, după ce aceștia dăduseră mult timp dovadă de o purtare înțeleaptă. Aceștia, pentru curăția supraomenească a moravurilor lor, erau cinstiți ca niște dumnezei¹²⁴, după un obicei strămoșesc al iudeilor. Și se putea vedea un întreg popor atras spre filosofie și, pentru a i se da răgaz să mediteze asupra legilor divine, s-au stabilit la ei așa numitul «sabat» și celelalte sărbători. Ce să mai spunem despre rânduiala preoților și a jertfelor lor, cuprinzând mii de simboluri lămuritoare pentru iubitorii de învățătură?

XXXII

Dar pentru că în natura omului nimic nu este statornic, a fost firesc ca lucrurile și această orînduire să se îndrepte încet încet spre descompunere. Însă Pronia a schimbat și sfințenia acestei învățături a lor după cum a găsit de cuviință să o înnoiască, așa încît în locul iudeilor a transmis credincioșilor, ce s-au ales dintre oamenii altor neamuri de pretutîndeni, religia înnoitoare a lui Iisus. Acesta dăruit nu numai cu înțelepciune, dar și cu fire dumnezeiască, a înlăturat cu totul învățatura zeilor pămîntești, care se lăsaseră încîntați de mirosul de tămîie, de sînge și de fumul slujbelor¹²⁵ și care, ca și giganții uriași¹²⁶ din poveste, îndepărtau pe oameni de la cunoașterea lui Dumnezeu. Înfruntînd cursele pe care ei le întindeau cu deosebire oamenilor celor mai buni,

122. *Deut.* 4, 16—18.

123. *Deut.* 4, 19.

124. *Ieș.* 22, 28 [după ed. din 1914].

125. A se vedea și III, 28.

126. Ca și cei amintiți în Cartea Facerii (cap. 6) titanii din vechile mitologii s-au răsculat împotriva «olimpienilor» și numai cu greu au putut fi înfrinți.

Iisus a așezat legi după care oamenii care le urmau aveau să ajungă fericiți fără să mai caute cîtuși de puțin cîștigarea demonilor prin jertfe, ei disprețuindu-i întru totul, pentru că acum erau înarmați cu învățătura divină care ajută oamenilor să-și îndrepte privirile în sus, spre Dumnezeu. Și pentru că voința lui Dumnezeu era ca în lume să stăpînească învățătura lui Iisus, demonii nu au mai avut nici o putere, cu toate că au pus în mișcare toate forțele împotriva creștinilor, ca să-i nimicească. Și au pornit împotriva Logosului și a credincioșilor Lui, regi, conducători, legiuitori și chiar popoare, care nu-și dădeau seama că sînt unelte ale lucrării celei nebunești și desfrîinate a demonilor. Dar Cuvîntul lui Dumnezeu a fost mai puternic decît toți. Piedicile care I se puneau erau ca o hrană în creșterea lor, iar în drumul Său cîștiga tot mai multe suflete, pentru că Dumnezeu a vrut acest lucru.

Explicațiile noastre le-am socotit necesare, chiar dacă m-au îndepărtat de la subiectul principal. Am voit să răspund la afirmația lui Celsus că «iudeii sînt niște sclavi fugiți» și că acești oameni iubiți de Dumnezeu nu au înfăptuit nimic vrednic de menționat. Că «iudeii, nici prin cultură, nici prin număr, nu s-au remarcat deloc», vom răspunde că acest «neam ales», această «preoție împărătească»¹²⁷, viețuind retras și ferindu-se de amestecul cu ceilalți, pentru a nu-și strica moravurile, erau apărați de puterea lui Dumnezeu ca într-o cetate. Și nici nu rivneau, ca multe neamuri, să-și supună alte împărății, dar nici nu erau părăsiți, astfel încît să ajungă cuceriiți și să piară cu totul din cauza numărului lor mic. Aceasta s-a petrecut atît timp cît au fost vrednici de ocrotirea lui Dumnezeu. Dar cînd trebuia să fie îndreptat prin încercări grele, ca un popor păcătos, a fost părăsit pe mai mult sau mai puțin timp, iar începînd din vremea romanilor, cînd ei au săvîrșit marele păcat de a fi ucis pe Iisus, iudeii au fost cu totul părăsiți.

XXXIII

Agățîndu-se apoi de prima carte a lui Moise, intitulată *Facerea*, Celsus zice: «Iudeii au început să-și demonstreze cu nerușinare începuturile neamului lor de la un prim răsad de vrăjitori și înșelători, aducînd drept mărturie niște cuvinte obscure și neclare, ascunse parcă în întuneric, și le comentează unor oameni neînvățați și nesocotiți, fără ca vreme îndelungată să se fi ivit în această privință vreo controversă oarecare». Mi se pare că Celsus s-a exprimat cu totul neclar în ceea ce a dorit să spună, și cred că era foarte natural ca el să fi adoptat aici o asemenea neclaritate, pentru că își dădea seama cît de temeinice erau afirmațiile care demonstrau originea poporului iudeu de la niște stră-

127. I Petru 2, 9.

moși atât de vrednici. Pe de o parte, el n-a vrut să pară un necunoscător al istoriei evreilor și a neamului lor, pe de altă parte, e limpede că iudeii își trag originea din cei trei strămoși : Avraam, Isaac și Iacob, iar când numele acestora sînt pronunțate împreună cu numele lui Dumnezeu au o putere atât de mare, încît nu numai cei din neamul lor se folosesc de el în rugăciunile lor către Dumnezeu prin rostirea imprecățiilor împotriva demonilor și prin invocarea Dumnezeului lui Avraam, a Dumnezeului lui Iacob și a Dumnezeului lui Isaac, ci aproape toți cei care se ocupă cu magia și descîntecul¹²⁸. Căci în multe locuri din scrierile magice se găsește împotriva diavolilor o asemenea invocare și folosire a numelui lui Dumnezeu strîns legat de numele acestora. Acestea mi s-au părut a fi dovezi aduse de iudei și de creștini că Avraam și Isaac și Iacob, strămoșii poporului evreu, au fost oameni sfinți, ceea ce știa și Celsus, dar el s-a temut să recunoască pe față acest lucru pentru că atunci nu ar fi putut să dea problemei un răspuns potrivit.

XXXIV

Întrebăm pe toți care folosesc asemenea invocare a lui Dumnezeu : spuneți-ne, oameni buni, cine este Avraam, cît de mare este Isaac și ce putere are Iacob, încît numele lui Dumnezeu rostit împreună cu al lor să aibă o așa mare putere ? De la cine ați aflat sau puteți afla faptele acestor oameni ? Cine și-a dat osteneala să descrie viața lor, fie că îi laudă direct, fără ocol, fie că lasă să se înțeleagă, pentru oamenii care pot pricepe, marile și minunatele lor fapte ? La întrebarea noastră, nimeni dintre voi nu ar putea să ne arate vreo istorie scrisă fie de elini, fie de barbari. Și dacă nu există nici una, atunci nu cumva este vreo scriere tainică unde să fie consemnate faptele acestor bărbați ? Noi însă vom aduce (drept mărturie) cartea intitulată *Facerea*, care cuprinde faptele acestor bărbați și răspunsurile tainice date lor de Dumnezeu. Și vom mai adăuga : nu cumva prin faptul că și voi acceptați numele acestor trei patriarhi ai neamului iudaic lăsați să se înțeleagă cu claritate cît de mare este puterea izvorită din invocarea numelui lor, fiind și aceasta o dovadă a sfințeniei acestor oameni ?¹²⁹ În ceea ce ne privește, noi nu-i cunoaștem din altă parte, ci numai din cărțile sfinte ale iudeilor. Dar și invocația «Dumnezeul lui Israel și Dumnezeul evreilor și Dumnezeul care a înecat în Marea Roșie pe egipteni și pe regele lor» este adeseori folosită împotriva diavolilor și a altor puteri ale răului. Noi

128. Aceeași problemă revine în multe locuri : I, 22 ; 24 ; V, 45, dar și în *Filocalie* (XX, 13) etc.

129. De fapt, formula de invocare a celor trei patriarhi se folosea și de iudei și se pare și de alte neamuri, după cum ne informează Iustin Mărtirul (*Dialog* 85).

am luat povestirea și interpretarea numelor lor de la evrei, care ni le-au dezvăluit și ni le-au explicat pe limba și în cărțile părinților lor. Așadar, cum să fi căutat iudeii, fără să le fie rușine, să-și înceapă genealogia cu acești primi strămoși și să-și întemeieze originea neamului lor pe ei, socotiți de Celsus niște vraci înșelători? Desigur, faptul că numele acestora sînt ebraice, iar sfintele lor cărți sînt scrise în limba și cu litere ebraice, pentru evrei constituie o mărturie elocventă că neamul lor se trage din acești bărbați. Pînă și în timpul de acum numele iudaice aparțin limbii ebraice, fie că ele s-au transmis din cărțile lor, fie că ele au un sens în concordanță cu cuvintele evreilor.

XXXV

Și să ia aminte cel care se va întîmpla să citească lucrarea lui Celsus dacă nu cumva cuvintele rostite de el mai înainte au un înțeles ascuns! Iată ce zice: *Creștinii au căutat să-și stabilească genealogia de la un prim răsad de vrăjitori și înșelători, aducînd ca mărturie cuvinte neclare și cu dublu înțeles, oarecum ascunse în întuneric*. Taine și nu la lumina celor mulți sînt aceste nume, dar după noi nu sînt cituși de puțin cu dublu înțeles. Chiar dacă sînt împrumutate de oameni străini de religia noastră, așa cum spune Celsus, care nu ne arată cum sînt ele cu dublu înțeles, nu pricep de ce să fie respinse? Dacă Celsus ar fi voit să respingă cu sinceritate părerea despre originea neamului iudeu, ca fiind de la Avraam și de la urmașii lui, origine cu care poporul iudeu se mîndrește, după cum crede Celsus, «în mod nerușinat», atunci el ar fi trebuit să aducă toate mărturiile privitoare la subiectul respectiv și să susțină, mai întîi, pe cele socotite de el mai convingătoare și abia după aceea să respingă greșeala prin ceea ce i se părea lui a fi adevăr și cu argumentele care îl întăreau. Dar nici Celsus și nici altcineva nu vor putea, atunci cînd discută natura acestor nume invocate în ajutor, să aducă aici vreun argument precis, care să întărească părerea lor și nici nu vor putea să convingă pe cineva că aceștia sînt oameni de disprețuit, ale căror nume nu numai la poporul lor, ci și la alții străini, au o atît de mare trecere.

Pe de altă parte, ar fi trebuit să arate cum sîntem noi în stare, atunci cînd comentăm în fața unor oameni fără știință de carte și fără judecată natura acestor nume, să înșelăm, cum crede el, pe ascultători, în timp ce el, care se laudă că este și învățat și cu minte la cap, oferă adevărata interpretare! I-a fost de ajuns să spună, în privința acestor nume de la care își trag obîrșia iudeii, că niciodată în vremea de mai înainte nu a avut loc vre-o controversă cu privire la ele, ci numai în timpul din urmă iudeii poartă discuții cu alții, pe care, dealtfel, nici nu i-a amintit. Să

arate, oricine va vrea, cine anume sînt cei care se ridică împotriva iudeilor și care aduc temeieri plauzibile împotriva crezului greșit al iudeilor și al creștinilor despre aceste nume, și care sînt ceilalți care pot da în această privință explicațiile cele mai înțelepte și mai adevărate. Sîntem însă convinși că nimeni nu o va putea face, deoarece este evident că numele acestea provin din limba ebraică vorbită numai între iudei.

XXXVI

După acestea, Celsus aducînd o povestire din afara Scripturii și anume despre «popoare care se pretind a avea o mai mare vechime, cum sînt atenienii, egiptenii, arcadienii și frigienii și care spun că sînt unii la ei făcuți din pămînt și despre care fiecare aduce dovezi, Celsus spune: «iudeii ghemuiți într-un colț al Palestinei¹³⁰ au fost oameni lipsiți cu totul de cultură, care neștiind că odinioară aceste istorii au fost cîntate de Hesiod¹³¹ și de alți nenumărați bărbați inspirați, au compus niște povești de necrezut și lipsite de artă despre un om creat de mîna lui Dumnezeu, căruia i s-a suflat suflare de viață, despre o femeie luată din coasta bărbatului, despre niște porunci ale lui Dumnezeu, despre un șarpe ridicat împotriva acestora și care s-a arătat învingător asupra poruncilor divine, povești scornite parcă pentru babe, în care se arată necuvlincioși față de Dumnezeu, pe care-L socotesc atît de slab chiar de la început, încît nici pe singurul om, creat de El însuși, nu l-a putut convinge să-l rămîină ascultător». Prin aceasta, prea cunoscătorul și prea învățatul Celsus, învinuind pe iudei și pe creștini de neștiință și de lipsă de cultură se arată cît de bun cunoscător al vremii fiecărui scriitor elin sau barbar este el, care crede că Hesiod și alți nenumărați «bărbați, inspirați», cum îi numește el, ar fi anteriori lui Moise și scrierilor acestuia, pe cînd, în realitate, Moise a trăit cu mult înainte de războaiele Troiei¹³². Așadar, nu iudeii au compus povestiri de necrezut și lipsite de artă despre un om plăsmuit din pămînt, ci tocmai «acei bărbați», după spusa lui Celsus, «inspirați», cum sînt Hesiod «și alți nenumărați». Aceștia se vede că n-au știut și n-au auzit că există astfel de scrieri în Palestina, mult mai vechi și foarte semnificative. Ei sînt cei care au compus acel gen de povestiri, cum ar fi *Theogonia* sau *Nașterea zeilor*¹³³, atribuindu-le după mîntea lor o anumită naștere și multe asemenea fapte. De aceea, pe bună dreptate, Platon alungă din *Statul* său pe Homer

130. VI, 78.

131. Cunoscut poet grec (sec. VIII—VII î. Hr.) descriind viața plugarilor și marinarilor precum și probleme mitologice.

132. IV, 21 dar și I, 42.

133. Impreună cu *Munci și zile*, *Nașterea zeilor*, constituie opera principală a lui Hesiod. A se vedea traducerea lor de D. Bărtea, București, 1973.

și pe alți poeți cu poemele lor, ca unii ce împing pe tineri la pierzanie¹³⁴. Platon a arătat clar că nu-i socotește inspirați pe bărbații care au lăsat asemenea poeme. Poate că numai Celsus epicureul va fi fost în stare să judece mai bine decât Platon, atunci când a compus și alte două cărți împotriva creștinilor¹³⁵, poate numai spre a stârni invidia socotind totuși inspirați pe niște poeți pe care nu-i putea crede inspirați.

XXXVII

Celsus ne mai reproșează că prezentăm omul ca și cum a fost plăsmuit cu mâinile de către Dumnezeu. Or, Cartea Facerii nu folosește expresia «mâinile lui Dumnezeu» nici atunci când l-a creat și nici când l-a modelat. Numai Iov și David spun: «Mâinile Tale m-au făcut și m-au zidit»¹³⁶, precum și «în privința aceasta avem mult de vorbit»¹³⁷ (cum zice Apostolul) pentru a preciza ce-au vrut să spună cei care s-au exprimat așa. Mai întâi: ce deosebire este între «creare» și «plăsmuire» sau modelare? Și, în al doilea rând, cum trebuie să înțelegem «mâinile lui Dumnezeu»? Cei care nu înțeleg aceste expresii și altele asemănătoare din Sfânta Scriptură, să nu-și inchipuie că noi atribuim lui Dumnezeu Cel peste toate, Stăpînul cerului și al pămîntului, înfățișare omenească, potrivit căreia ar trebui să credem că Dumnezeu are un corp prevăzut chiar cu aripi, pentru că Scriptura se exprimă în felul acesta despre Dumnezeu¹³⁸. Dar sarcina noastră momentană nu este aceea de a lămuri aceste expresii. În Comentariul nostru la Cartea Facerii ne-am ocupat, cit am putut mai pe larg, de această «problemă»¹³⁹.

Să fim atenți cit de răutăcios se exprimă Celsus în cele ce urmează. Când relatează despre crearea omului, Scriptura spune textual: «A suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie»¹⁴⁰. Or, în dorința de a-și bate joc, în loc să explice cuvintele «a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie» Celsus scrie plin de ură: «creștinii și-au inchipuit că Dumnezeu a modelat pe om cu mâinile Lui și a băgat în el suflare de aer, pentru ca cititorul să înțeleagă că Dumnezeu a suflat asupra omului așa cum ai sufla într-un burduf, pentru ca astfel cuvintele «a suflat în fața lui suflare de viață» să pară și mai ridicole! Or, expresia pronunțată în sens figurat ne cere o explicație

134. Platon, *Rep.* 379 c-d.

135. În cartea VIII, 76 Origen afirmă că Celsus a avut de gând să mai scrie un tratat anticreștin. Care poate fi adevărul: cel exprimat aici ori acolo?

136. *Iov* 10, 8; *Ps.* 118, 73.

137. *Evr.* 5, 11.

138. *Ps.* 16, 9; 35, 7; 56, 1; 60, 4; 62, 7.

139. Din păcate lucrarea aceea s-a pierdut.

140. *Fac.* 2, 7.

care să arate că Dumnezeu l-a făcut pe om părtaș la nestricăciune, așa cum este scris în Scriptură : «Duhul Tău cel fără stricăciune este întru toate» ¹⁴¹.

XXXVIII

Apoi, ca unul care și-a propus să defăimeze cele scrise de Biblie, și anume : «a adus Dumnezeu asupra lui Adam un somn adînc și, dacă a adormit, a luat una din coastele lui și a plinit locul ei cu carne ; iar coasta luată din Adam a făcut-o femeie» ¹⁴², Celsus nu citează continuarea, care ar fi putut să dea ascultătorului sugestia unei interpretări alegorice, dar nici nu vrea să lase impresia că asemenea text poate fi interpretat alegoric, deși el spune mai departe că bărbați iudei și creștini dintre cei mai capabili, stingheriți, își dau toată silința să arate că cele de mai sus ar trebui interpretate alegoric ¹⁴³. I se poate răspunde : povestirea sub formă de mit a inspiratului tău Hesiod cu privire la femeie poate fi interpretată alegoric în sensul că pe acestea le-a dat Zeus ca pe un «râu» «în loc de foc» ¹⁴⁴, în timp ce istorisirea despre femeia luată din coasta bărbatului «adormit», după un somn adînc, și plinită la loc de Dumnezeu, ți se pare a fi spusă fără nici o noimă și fără un sens ascuns ?

Oricum, nu-i cinstit, pe de o parte, să zîmbești la povestirea aceea care este un mit, ba chiar să o admiri ca pe niște adevăruri filosofice expuse sub forma mitului, iar, pe de altă parte, să ridiculizezi povestirea celorlalți, interpretîndu-i sensul numai în litera textului, considerînd-o ca ceva fără logică. Dar dacă ar trebui să respingi sensul ascuns al unor scrieri, limitîndu-te doar la litera lor, vezi dacă nu-s de luat în ris mai curînd cele scrise de (exemplu) Hesiod, om pe care tu-l crezi inspirat :

«Zeus, de nori strîngătorul, ce altfel îi zicea în minia-i :
«O! Tu născut din Iapet, priceput deopotrivă la toate
Te-ai bucurat că furat-ai focu-nșelînd al meu cuget ?
Spre nenorocul tău fi-va, cit și-ai viitorilor oameni,
Căci le voi da-n loc de foc o năpastă de care cu toții
S-or bucura-n al lor gînd, îndrăgiți de năpasta ce-i paște».
Astfel grăit-a rîzînd al zeilor tată și-al nostru
Și-a poruncit lui Hefaistos vestitul s-amestece iute
Apă și lut și-n acestea să pună și glas și tărie,
Ca și de om, și să-i deie un chip cu zeițele asemeni,
Tînăr și fermecător. Apoi poruncit-a Atenei
Ca meșteșugul s-o-nvețe de-a țese-nfloritele pînze
Și Afroditei, pe cap să-i reverse-auritele haruri ;

141. *Inj. Sol.* 12, 1.

142. *Fac.* 2, 21—22.

143. A se vedea mai jos, în acest capitol, dar și la I, 17.

144. Aluzie la Prometeu.

Dorul cel mistuitor și iubirea ce trupul topește.
 Și poruncit-a lui Hermes, călăul lui Argus, să-i deie
 Suflet sfruntat de cătea și-nșelătoare năravuri.
 Astfel Zeus grăi, și aceștia-mpuniră porunca
 Hefaiostos, meșteri-ndată, din lut după sfatul lui Zeus,
 Trup plâsmuit-a asemeni la chip c-o sfielnică fată.
 Zeea Atena, cu ochi de azur, găti și o-ncinse
 Apoi divinele Grații și Înțelepciunea, slăvita,
 Trupu-i gâtesc cu-aurite brățări, iară Hore, cu mindre
 Plete o încununară cu flori ce răsar primăvara
 Toată podoaba pe trupu-i de Atena a fost potrivită.
 Craînicul, Hermes, ce ucise pe Argus, pe urmă în cuget
 Pusu-i-a amăgitoarele vorbe, minciuna și firea
 Înșelătoare, cum Zeus spusese. Dar ea înzestrată
 Fuse cu glas de al zeilor crainic, care Pandora
 A poreclit-o, fiindcă toți zeii din cer li dădură
 Daruri, ca ea să ajungă năpasta isteților oameni.
 Iar după ce isprăvi viclenia cea primejdioasă,
 Hermes, al zeilor crainic, fost-a trimis de-al său tată
 Darul acesta să-l ducă lui Epimeteu. Iar acesta
 Nu-și aminti ce i-a spus Prometeu, ca nicicînd să primească
 De la olimpicul zeu vreun dar, ci-napoi să-l trimită
 Ca să nu cadă vreun rău pe capul sârmanilor oameni.
 Astfel el darul primit-a și rău-l simți pătîmind
 Căci mai-nainte trăiau pe pămînt omeneștile neamuri
 Fără necazuri și rele și fără de trudnică muncă
 Fără de boli dureroase, ce-aduc după ele sffrșitul.
 Ci într-o parte capacul butoiului dîndu-l Pandora
 Relele toate zburară, spre a omului nenorocire
 Numai Speranța rămase-năuntru, aproape de buza
 Vasului, făr-a zbura, căci la loc împinsese capacul
 După voința lui Zeus, de nori stringătorul, Pandora»¹⁴⁵.

Pe cel ce interpretează în mod alegoric, fie că reușește să o facă cu înțeles adînc sau nu, îl vom întreba: oare numai elinilor le este îngăduit să gîndească în simboluri ascunse, sau cel mult și egiptenilor și aceloră dintre barbari care se mîndresc cu adevărul din misterele lor? Pe cînd iudeii cu legiuitorul și scriitorii lor ți se pare a fi cei mai lipsiți de minte dintre toți oamenii, și ți se pare că numai acest popor nu s-a împărtășit de putere dumnezeiască, el care a fost învățat în chipul cel mai desăvîrșit să se ridice la concepția despre natura necreată a lui Dumnezeu, la El singur să-și ridice privirea și numai în El să-și pună nădejdea.

145. Hesiod, *Munci și zile* 53—82. trad. Șt. Bezdechi, București, 1957, p. 48—50.

XXXIX

Celsus batjocorește și cele scrise despre șarpele care lucrează împotriva poruncilor lui Dumnezeu date omului, socotind această istorisire legendă asemănătoare celor pe care barbarilor le place să le povestească. În chip voit se ferește să vorbească despre «grădina raiului»-lui Dumnezeu și despre felul în care se spune acolo că «a sădit-o Dumnezeu în Eden¹⁴⁶, spre răsărit» și apoi «a făcut să răsară «din pământ tot soiul de pomi, plăcuți la vedere și cu roade bune de mâncat, iar în mijlocul raiului era pomul vieții și pomul cunoștinței binelui și al răului»¹⁴⁷, precum și celelalte, care se istorisesc acolo și care ar fi putut prin ele însele să convingă pe un cititor bine intenționat că acest pasaj nu poate fi interpretat dacă nu se ține seama de semnificația lui mai adâncă. Să comparăm cele spuse despre Eros, în *Symposionul* lui Platon, și anume cele ce se pun în seama lui Socrate, ca celui mai de seamă dintre toți vorbitorii la *Symposion*. Iată fragmentul lui Platon :

«Cînd s-a născut Afrodita, zeii se ospătau. Și erau mulți acolo ; între ei și Poros, (= Descurcările) feciorul zeiței Metis. După ce au mâncat, iată sosi și Penia (= Sărăcia să cerșească ceva de la ospăți. Și ședea pe lângă uși. În vremea asta Poros, ametit de nectar (căci viul nu exista încă), ieși în grădina lui Zeus. Acolo, îngreuiat cum era, adormi. Atunci Penia, împinsă de propria ei lipsă, își puse în gând să aibă un copil cu Poros. Se culcă, deci, lângă dînsul și concepu pe Eros. Fiindcă fusese zămislit chiar în ziua de naștere a Afroditei, fiindcă în același timp el este prin natură îndrăgostit de tot ce-i frumos și fiindcă Afrodita este frumoasă, Eros se făcu însoțitorul și slujitorul ei plecat. Dar, ca fecior al lui Poros și al Peniei, iată ce soartă îl ajunse pe Eros. Mai întîi e pururea sărac și foarte departe de a fi delicat și frumos, cum îl socotesc mulți. Dimpotrivă, e aspru și murdar, e cu picioarele goale și fără culcuș ; totdeauna se culcă pe pămîntul gol ; doarme pe lângă porți, pe drumuri, sub cerul liber ; într-un cuvînt, avînd firea mamei, el trăiește pururea cu lipsa alături. Pe de altă parte, semînd și cu tatăl, stă gata să prindă tot ce e frumos și bun ; căci e viteaz, cutezător și-i încordat nevoie mare. Vînător temut, urzind pururea te-miri-ce curse ; la gîndire pătimăș și totdeauna gata cu dezlegările ; în același timp filosofînd în cursul întregii vieți, el este un vraci temut, e magician și e în stare de toate iscusințele. Nu-i din fire nici nemuritor, nici muritor ; ci de multe ori, chiar în aceeași zi, cînd înflorește și trăiește, cînd moare, dar iarăși înviază, ori de cîte ori reușește aceasta o face datorită firii tatălui. Iar tot prisosul agonisit se scurge fără-actare, așa că Eros niciodată n-ajunge nici la istovire, dar nici la belșug»¹⁴⁸.

Cititorii acestui text, dacă vor imita răutăciosul obicei al lui Celsus — ceea ce Doamne ferește ! creștinii nu ar face-o — vor lua în deridere toată povestea și-și vor bate joc de marele filosof. Dacă vor examina, însă, cu ochiul unui filosof afirmațiile învăluite în haina mitului, vor putea să descopere sensul dat lor de Platon și vor admira felul în care

146. Eden în evreiește însemnează «desfătare».

147. *Fac.* 2, 8—9.

148. Platon, *Symposion*, trad. Șt. Bezdechi, București, 1944, p. 121—123.

el a știut să ascundă adevăruri adânci, clare pentru el, dar pentru ceilalți mulți sub forma mitului, și să le expună altora, încît aceștia să descopere sensul adevărat dat de autor. Am folosit aici mitul lui Platon pentru că amintește și el de «grădina lui Zeus», care poate să aibă asemănare cu raiul lui Dumnezeu, de sărăcia comparabilă cu șarpele și de belșugul ispitit de sărăcie, comparabil cu omul ispitit de șarpe. Este limpede, că Platon a dat peste acestea ca din întâmplare sau, așa cum cred unii, întîlnind în timpul șederii sale în Egipt pe unii cercetători ai obiceiurilor iudeilor și aflîndu-se pe la ei, pe unele le-a reținut pe altele le-a trecut cu vederea, temîndu-se ca nu cumva să jignească pe elinii săi — dacă ar fi transmis întocmai povestirile înțelepte ale iudeilor, priviți de aceștia cu suspiciune din cauza straniilor lor legiuri și a particularității modului lor de guvernare. Nici mitul lui Platon și nici istorisirea despre șarpe, despre raiul lui Dumnezeu și cîte s-au întîmplat acolo, nu e momentul să facă acum obiectul interpretării noastre. Le-am tratat în mod special în comentariile la Cartea Facerii, unde era vorba despre ele.

XL

Iar la pretenția lui Celsus că ar fi o atitudine lipsită de cuviință față de Dumnezeu dacă L-am socoti «chiar dintru început atît de neputincios, așa cum reiese din povestirea lui Moise, încît să nu reușească să-l facă ascultător de poruncile Lui nici pe primul om, creat de El însuși», vom răspunde că aceasta este ca și acuzația despre existența răului, pe care Dumnezeu nu l-a putut îndepărta nici de la un singur om, încît măcar un singur om să fie creat în așa fel dintru început încît să nu guste răul¹⁴⁹. Căci, atît în privința aceasta, cît și cînd e vorba de Providență, oamenii vor aduce în apărarea lor multe și puternice argumente. Astfel, cunoscătorii vor reuși să se lămurească și despre Adam și despre păcatul acestuia, anume că în grecește cuvîntul ebraic «Adam» înseamnă om, iar în considerațiile sale despre Adam, Moise descrie cele privitoare la natura omului. De aceea și zice Scriptura: «În Adam toți mor»¹⁵⁰, fiind osîndiți¹⁵¹ «după asemănarea greșelii lui Adam»¹⁵², deci Scriptura nu vorbește de un singur om, ci de tot neamul omenesc. Ca o consecință, a ceea ce se spune despre unul singur, și blestemul abătut asupra lui Adam este comun tuturor oamenilor, iar ceea ce se spune împotriva femeii nu este numai împotriva uneia. Istorisirea omului alungat din rai împreună cu femeia lui, îmbrăcați în piei de animale¹⁵³, pe care Dum-

149. A se vedea IV 3.

150. I Cor. 15, 22

151. Fac. 3, 15

152. Rom. 5, 14.

153. Fac. 3, 21.

nezeu le-a pregătit păcătoșilor, din cauza călcării poruncii Lui, cuprinde o explicație ascunsă și tainică¹⁵⁴, superioară celei a lui Platon despre suflet, care-și pierde aripile și se prăvălește în jos, spre pământ¹⁵⁵, pînă ce simte că a dat de ceva solid sub picioare.

XLI

În continuare Celsus zice : «Acolo unde e vorba despre un potop și despre o corabie neobișnuită, cuprinzînd în ea toate vietățile, despre un porumbel și despre un corb, folosiți ca vestitori, se vede că s-a imitat în chip slugarnic, expunîndu-se grosolan povestirea lui Deucalion¹⁵⁶, uitînd că astfel de povești neghioabe ar putea fi date cîndva la lumină, ci istorisindu-le doar ca pentru copiii mici». Se poate vedea de aici cît de puțin filosofică este ura acestui om față de cea mai veche scriere a iudeilor ! Căci nu se cade a vorbi urît despre un potop și nici nu se cade să ne oprim la ceea ce s-ar fi putut obiecta privitor la dimensiunile corăbiei, anume că ea nu putea cuprinde din viețuitoarele cîte se găseau pe pământ cîte patrusprezece din cele curate și cîte patru din cele necurate, dacă ea ar fi fost calculată, după socotința multora, de 300 de coți în lungime, 50 în lățime și 30 în înălțime¹⁵⁷. El spune numai atît, o corabie neobișnuită, cuprinzînd în ea toate vietățile. Ce avea neobișnuit cînd ea a fost construită într-o sută de ani, iar de la lungimea ei de jos de 300 de coți, lățimea de 50 și înălțimea de 30, ajungea la vîrf doar de un cot în lățime și unul în lungime ? Nu e mai degrabă minunată o astfel de construcție asemenea unei cetăți, cu dimensiuni la pătrat, adică 90.000 de coți lungimea și 2500 coți lățimea la partea de jos ? Oare nu este de admirat cînd te gîndești că era în așa fel construită încît să reziste ploilor ce au dus la potop ? că era unsă nu cu rășină sau cu vreun alt material asemănător, ci smolită cu smoală ? Cum nu era de admirat, cînd în ea s-au adus, după Pronia cea dumnezeiască, toate speciile pentru ca pămîntul să aibă din nou sămînța spre înmulțirea vieții, Dumnezeu alegînd pe cel mai drept om, care să fie tatăl celor născuți după potop ?

154. Pare a fi o tălmăcire gnostică identificarea hainei de piele cu condiția trupului pieritor (Irineu, *Ad. v. haer.* 5, 5), interpretare pe care Origen o generalizează și în alte scrieri (*In lev. hom.* 6, 2), iar după el și Grig. de Nyssa. Daniélou, *Platonisme et théologie mystique*, Paris, 1944, p. 30 s.u.

155. Imaginea aripilor sufletului o întîlnim la Platon (*Fedros* 246).

156. Identificarea potopului biblic cu mitul lui Deucalion o întîlnim și la Iustin (*Apologia*, II, 7), în trad. rom. «P.S.B.», 2, p. 82.

157. Încă ereticul Apelles ridiculiza interpretarea literală a dimensiunilor corăbiei lui Noe. A se vedea și mai jos V, 54.

XLII

Celsus a respins și povestirea cu porumbelul, numai ca să arate că a citit cartea Facerii, dar fără ca să poată dovedi că o asemenea istorisire este plăsmuită. Dar, așa cum îi este obiceiul de a lua în batjocură Scripturile, el a schimbat cuvântul «corb» în «cioară». Și mai crede că Moise a scris acestea falsificând povestirea elinească a lui Deucalion. Măcar dacă nu ar fi spus că nu Moise, ci alții sint autorii povestirii! Căci așa se poate deduce din vorbele lui: «au copiat și au falsificat povestirea lui Deucalion», și adaugă mai departe: «negindu-se că astfel de povești neghioabe ar putea fi date cîndva la lumină». Cum se poate spune despre cei care au dat unui popor întreg atîtea alte scrieri că nu s-au așteptat să iasă la lumină povestirea aceasta, prevestind că va fi propovăduită această religie tuturor popoarelor? Iar Iisus, cînd a spus iudeilor «împărăția lui Dumnezeu se va lua de la voi și se va da neamului care va face roadele ei»¹⁵⁸, ce altceva voia să arate decît că El prin puterea Sa dumnezeiască aducea la lumină întreaga Scriptură a iudeilor, care conținea tainele împărăției lui Dumnezeu. Dacă legendelor elinești despre nașterea zeilor și povestirilor despre doisprezece zei li se acordă o mare semnificație, în schimb scrierile noastre sint luate în batjocuri, spunîndu-se simplu că sint «povești pentru copii mici!».

XLIII

Vorbînd despre o «concepere cu totul imposibilă la o vîrstă înaintată», Celsus s-a referit, chiar dacă n-a precizat-o, la Avraam și la Sara¹⁵⁹. Respinge și dușmăniile dintre frați, cum sint cea dintre Abel și Cain, ucigașul lui, cea dintre Isav și Iacob¹⁶⁰, apoi amărăciunea unui părinte, poate cea a lui Isaac, la plecarea lui Iacob, poate cea a lui Iacob din cauza lui Iosif vîndut în Egipt¹⁶¹, apoi viclesugurile unor mame, ca acelea ale Rebecăi care au uneltit ca binecuvîntarea lui Isaac să ajungă asupra lui Iacob și nu asupra lui Isav¹⁶². Dacă spunem că «Dumnezeu conduce de aproape toate acestea», ce necuviință comitem, cînd sintem convinși că dumnezeirea Lui nicicînd nu se îndepărtează de la cei care, prin viața lor înțeleaptă, îi sint apropiați? Celsus a luat în ris și averea lui Iacob, cîștigată la Laban, neînțelegînd la ce se referă textul: «oile ce se cuveneau lui Laban erau slabe, iar cele ce se cuveneau lui Iacob erau voinice»¹⁶³, adăugînd și aceea că Dumnezeu a dăruit fiilor lui mă-

158. Matei 21, 43.

159. Fac. 21, 1—7.

160. Fac. 4, 8; 25; 29—35; 27, 18—29.

161. Fac. 28, 1—5; 37, 33—35.

162. Fac. 27, 5—17.

163. Fac. 30, 42.

gari, oi și cămile și nu vedea că «toate acestea li s-au întimplat acelora, ca preînchipuiri ale viitorului, și au fost scrise spre povățuirea noastră, la care au ajuns sfârșiturile veacurilor»¹⁶⁴; la noi diferite neamuri primind «pildele» se conduc după cuvântul lui Dumnezeu, date moștenire celui numit în chip figurat Iacob. Cei dintre neamuri care vor veni la El sînt cei care au crezut în El prin cele scrise despre Laban și Iacob.

XLIV

Aflîndu-se departe de intenția adevărată a Scripturilor, atunci cînd afirmă «Dumnezeu a dăruit celor drepți și fîntîni cu apă»¹⁶⁵, Celsus nu a observat că oamenii drepți nu-și fac rezervoare de apă, ci își sapă fîntîni, străduindu-se să descopere adîncurile cu izvoarele apelor bune de băut, după porunca primită, care spune în chip figurat: «Bea apa din puțul tău și din pîriiașele care curg din izvorul tău. Să nu se risipească izvoarele tale pe uliță, nici pîraiele tale prin piețe. Să fie numai pentru tine singur, iar nu pentru străinii care sînt cu tine»¹⁶⁶. Adeseori Scriptura folosește întimplări reale, pentru a prefigura adevăruri mai înalte¹⁶⁷, descoperite prin comparație, cum sînt și adevărurile despre «puțuri», despre «căsătorii» și despre diferite «împreunări ale dreptilor». Despre acestea ne vom strădui să aducem lămuriri la momentul potrivit în comentariile la textele respective. Că s-au construit fîntîni de către oameni drepți în țara filistenilor, așa cum scrie în Cartea Facerii, o învederează minunatele fîntîni arătate la Ascalon, vrednice de amintit din cauza construcției lor neobișnuite și deosebite în comparație cu altele. Interpretarea, în chip figurat, a cuvintelor «femei» și «roabe» nu noi o facem, ci am primit-o de la înțelepții noștri înaintași. Unul din ei îndeamnă pe ascultător la o interpretare în chip figurat. «Spuneți-mi voi, care vreți să fiți sub Lege, nu auziți Legea? Căci scris este că: Avraam a avut doi fii, unul din femeia roabă și altul din femeia liberă. Cel din roabă s-a născut după trup, iar cel din cea liberă s-a născut prin făgăduință. Unele ca acestea au altă însemnare, căci acestea (femei) sînt două testamente, unul de la Muntele Sinai, care naște spre robie, și este Agar»¹⁶⁸, iar puțin mai departe: «Iar cea liberă este Ierusalimul cel de sus, care este mama noastră». Cel ce va citi Epistola către Galateni, acela va cunoaște modul cum să interpreteze alegoric textele privitoare

164. I Cor. 10, 11.

165. Fac. 16, 14.

166. Pilde 5, 15—17.

167. Dornic mereu de a găsi sensuri mai adînci, Origen folosește și prilejul de a adînci imaginea izvoarelor tainice, așa cum a făcut-o în *Com. la Fac.*, hom. 10; la *Numeri*, hom. 12 (în trad. rom. «P.S.B.» 6, p. 163 ș.u.), dar mai ales la *Cint. Cint.*, «P.S.B.» 29, p. 113 ș.u.

168. Gal. 4, 21—24.

la căsătorii și la unirea cu roabele lor; intenția Cuvintului cere ca și noi să căutăm cu străduință faptele celor care le-au împlinit nu numai într-o aparență trupească, ci așa cum obișnuiau să le numească apostolii lui Iisus, în însemnarea lor duhovnicească.

XLV

După ce a admis sinceritatea autorilor Sfințelor Scripturi, care nu au ascuns întimplări chiar nefavorabile, Celsus ar fi trebuit în consecință să accepte ca adevărate și alte fapte, poate și mai uimitoare. El, însă, a procedat pe dos, faptele lui Lot și ale fiicelor lui, fără să le fi examinat materiabilitatea lor și fără să le fi cercetat sensul lor spiritual, le-a socotit «*mai nelegiuite decât crimele lui Thieste*»¹⁶⁹. Nu este necesar să arătăm acum ceea ce ar aduce o interpretare alegorică în această povestire, nici despre Sodoma și nici despre cuvântul ingerilor către cel ce trebuia salvat de acolo: «Să nu te uși înapoi, nici să te oprești în câmpia din jur, ci fugi în munte, să nu pieri cu ei»¹⁷⁰ și nici ce semnificație are Lot sau soția lui, care a fost transformată în stîlp de sare, pentru că a privit înapoi, ce sînt fiicele lui, care îmbată pe tatăl lor pentru ca să ajungă mame datorită lui. Totuși să limpezim pe scurt ceea ce frapează mai mult în această povestire. Și elinii au cercetat natura faptelor bune, rele și indiferente¹⁷¹. Cei care s-au ocupat mai îndeaproape de această chestiune definesc faptele bune și rele după criteriul voinței, iar indiferente ceea ce nu este nici cu participarea voinței, dar nici fără ea. Și după cum voința se folosește în bine sau în rău, fapta este demnă de laudă sau e condamnabilă. Acolo unde e vorba de fapte indiferente ei spun că a te uni cu fiicele tale este un fapt indiferent, deși acest lucru nu trebuie să aibă loc în societăți constituite¹⁷². Astfel, ca să arate că asemenea act aparține celor indiferenți, ei presupun cazul unui înțelept supraviețuitor după ce întreg neamul omenesc a pierit. Ei întreabă: ar fi îngăduit ca el să se împreune cu fiica lui ca să nu piară tot neamul omenesc? Și acestea se spun în mod îndreptățit la elini și le susține res-

169. Thieste (fiu al lui Pelops și frate al lui Atreu) a ademenit la adulter pe Eropă, soția lui Atreu, care-l alungă de la curte. Mîniat, Thieste îl trimite pe Plistene, fiul lui Atreu, dar pe care acesta nu-l cunoaște, cu intenția să-l crească la el, în realitate cu scopul de a-l ucide pe Atreu. Lucrurile s-au întimplat tocmai pe dos: Atreu a omorît el pe Plistene fără să știe că și-a omorît fiul. Acum el se împacă cu Thieste chemîndu-l la curte, unde puse la cale uciderea celor doi fil ai lui Thieste din carnea cărora ospătă pe Thieste. Acestea sînt «mesele thiestice» cu care păgînii acuzau pe creștini, care luau la liturghie trupul euharistic al Domnului, spunînd că se hrănesc cu «ospețe thiestice».

170. *Fac.* 19, 17.

171. Clasificare stoică întîlnită și în alte pasaje ale lucrării: I, 61; IV, 54; V, 36; VI, 73.

172. În alt loc (IV, 26) Origen nu admite teoria faptelor indiferente; aici o susține. Oricum, nu-i îngăduit să scuзі prin astfel de acțiuni un scop atît de discutabil.

pectabila școală a stoicilor. (Să presupunem) că tinerele fete, după ce au aflat, într-un chip nu prea clar, de primejdia pieirii și au văzut cetatea lor cu ținutul ei mistuite de foc și înțelegînd că sămînța neamului omenesc este numai în tatăl lor și în ele, iar în lumina unei asemenea păreri ar vrea să se păstreze viața lumii, ar fi ele mai prejos decît filosoful care, după ipoteza stoicilor, s-ar uni cu fiicele lui, atunci cînd e vorba de pieirea neamului omenesc? Știu că sînt unii oameni cărora le repugnă fapta fiicelor lui Lot și o socotesc nerușinată¹⁷³. Ei mai spun că din asemenea uniri necuviincioase s-au născut popoarele blestamate, ca cel al moabiților și al amoniților. Într-adevăr, Sf. Scriptură nu se exprimă clar asupra naturii unui asemenea act: dacă îl incuviințează, dacă îl condamnă sau dacă îl blamează. Oricum ar fi, fapta poate să aibă un sens figurat, dar în același timp în sine însăși poate fi și scuzată¹⁷⁴.

XLVI

Celsus respinge și ură, în special mă gîndesc la aceea a lui Isav¹⁷⁵ împotriva lui Iacob, mai ales că Isav e recunoscut de Sf. Scriptură ca un om rău. Celsus nu expune prea clar nici întîmplările cu privire la Simeon și Levi, care urmăresc răzburarea sorei lor, siluită de fiul regelui din Sichem¹⁷⁶. El îi acuză pe amîndoi. După aceea aminteste de frați care se vînd, adică pe fiii lui Iacob, și pe fratele vîndut, Iosif, apoi de un tată înșelat: Iacob, care nu-și suspectează fiii cînd ei îi arată cămașa lui Iosif însingerată, ci, dîndu-le crezare, își plînge fiul ca pierit, deși acesta se găsea rob în Egipt¹⁷⁷. Iată cu ce ură și cu ce pîrtinire menționează Celsus povestirea! Acolo unde i se pare că aceasta conține ceva reprobabil în el o comentează, însă trece sub tăcere textul unde se poate găsi o dovadă de înțelepciune, cum a fost cea a lui Iosif. Acesta nu s-a plecat nici în fața rugii, nici a amenințării ca să se împreune cu cea care era stăpîna lui. Cu mult superioară celor povestite despre Bellerofon¹⁷⁸ este atitudinea lui Iosif, care a preferat să fie dus la închisoare, decît să-și pierdă cîntea. Deși putea să se apere, sau să se dezvinovătească împotriva stăpînei, care-l acuza, el a păstrat curajos tăcerea, încredințîndu-și lui Dumnezeu apărarea.

173. Se pare că în interpretarea aceasta se resimte influența lui Filon din Alexandria, *Quaest. in Gen.* 4, 56.

174. *In Gen.* 5, 4—5.

175. *Fac.* 27, 41—45.

176. *Fac.* 34, 24—31.

177. *Fac.* 37, 26—36.

178. *Iliada* VI, 160 ș.u. (trad. rom. 159 ș.u.).

XLVII

După acestea Celsus, pentru a părea că nu-și reproșează nimic, amintește, dar fără a fi cituși de puțin clar, de visurile marelui paharnic, de cele ale marelui pitar și ale faraonului și dezlegarea lor. Din această cauză Iosif a fost scos din închisoare, pentru ca faraonul să-i încredințeze demnitatea cea mai înaltă la egipteni¹⁷⁹. Ce are absurd în sine această povestire, încît Celsus să facă din ea un cap de acuzare, el care și-a intitulat lucrarea «*Discurs adevărat*»? Dar, în ea, el nu expune învățături, ci aduce acuzații împotriva creștinilor și a iudeilor. Cit de darnic s-a purtat Iosif cu frații săi, care-l vînduseră în robie, atunci cînd aceștia, în vreme de foamete, fusăseră trimiși cu măgarii să cumpere provizii din Egipt, Celsus a trecut totul sub tăcere. Mai amintește și de «recunoștință»¹⁸⁰, dar nu-mi dau seama ce urmărește sau ce i se pare absurd cu privire la «recunoștință». Îndrăznesc să spun că nici chiar Momos¹⁸¹ nu ar putea să găsească vreo pricină de acuzare în această istorisire, care, și fără a fi interpretată în mod alegoric, are în ea multă învățătură. Mai amintește că «Iosif, care fusese vîndut în robie, după ce a fost eliberat, s-a întors cu alai la mormîntul tatălui său»¹⁸². După aceea își închipuie că poate găsi prilej de acuzare și cînd spune: «De la el — adică de la Iosif — strălucitul și minunatul neam al iudeilor, înmulțindu-se peste măsură în Egipt, a primit poruncă să se așeze undeva departe și să-și pască turmele în niște locuri pierdute». Desigur că numai motive de ură îl indeamnă să adauge, împins de intenții ascunse, cuvintele: «a primit poruncă să-și pască turmele în locuri părăsite», fără să explice de ce Ghesem-ul din Egipt¹⁸³ este un ținut disprețuit. Pe de altă parte, ieșirea poporului (evreu) din Egipt o numește «fugă», fără să amintească cele scrise în cartea Ieșirii cu privire la motivul ieșirii evreilor din Egipt. Am adus și aceste exemple aici ca să arăt că ele sînt vrednice de acuzare, chiar dacă ar fi luate în sens literal. Celsus le-a expus astfel încît să fie prilej de acuzare și de vorbărie goală, fără să dovedească cu vreun argument ce anume este rău, după socotința lui, în Scripturile noastre.

XLVIII

Pornit, ca să zicem așa, numai pe ură și pe dușmănie față de învățătura iudeilor și a creștinilor, Celsus zice după aceea: «Cei mai înțelegători dintre iudei și dintre creștini tălmăcesc aceste lucruri în chip

179. Fac. 40—41.

180. Fac. 42—44.

181. Momos Certărețul sau Prințul criticilor, cum îl numește Platon (*Rep.* 497), era fiul nopții care crăpa de ciudă că Afrodita nu-i dădea nici o atenție.

182. Fac. 50, 4—14.

183. Fac. 47, 1—5.

alegoric». După care adaugă : «Și fac aceste lucruri pentru că se rușinează de ele, de aceea își caută refugiu în alegorie»¹⁸⁴. I-am putea răspunde : Dacă trebuie să socotim rușinoase învățăturile miturilor și ale povestirilor care ascund un înțeles figurat sau de alt fel, dacă le-am lua în sensul lor literal, atunci l-ar putea întreba cineva pe Celsus, cu care istorii s-ar potrivi mai bine cele spuse dacă nu decît cu cele grecești ? În ele fiii își castrează părinții, cu toate că aceștia erau zei ; părinții, așa zei cum erau, își devorează și ei pe fiii lor ; zeița-mamă, în locul unui fiu, îl ospătează cu un bolovan pe cel care-i «părintele zeilor și al oamenilor» ; un tată se împreună cu fiica sa ; o femeie își pune în lanțuri pe soț luînd drept complice, pentru ca să-l pună și pe el în lanțuri, pe frațele și pe fiica celui pus în lanțuri¹⁸⁵. Dar de ce trebuie să mai înșir istoriile absurde ale elinilor despre zeii lor, care sînt atît de rușinoase, chiar dacă le socotim numai alegorii ? Astfel Hrisip din Soles, despre care se spune că a făcut cinste Porticului prin multe scrieri distinse, explică un tablou din Samos, în care Hera era zugrăvită într-o poziție obscenă cu soțul ei Zeus¹⁸⁶. Vrednicul filosof spune, în tratatul său, că materia după ce a primit scurgerile seminale ale lui Zeus le păstrează în ea ca să fie spre podoaba lumii. În tabloul din Samos, Hera e materia, Zeus e Dumnezeu.

Iată care-i pricina pentru care vom refuza chiar și să dăm nume de Dumnezeu suprem zeului-soare Apollo ori zeiței lunii Artemis, ci, arătînd cinstire curată numai Creatorului și laudînd frumusețea fapturilor Sale, noi nu înșosim nici măcar cu numele lucrurile dumnezeiești, apropiînd cuvîntul spus de Platon în opera sa *Fileb*¹⁸⁷, care nu vrea să accepte că plăcerea ar putea fi numită zeu : «cinstea mea, Protarh, pentru numele zeilor este adîncă». Deci cinstirea care trebuie adusă lui Dumnezeu noi nu o atribuim fapturilor lui minunate, nici măcar sub forma alegoriei ori a basmelor de orice fel, ca să nu corupem tineretul.

XLIX

Dacă Celsus ar fi citit Scriptura fără părtinire, atunci nu ar mai fi susținut că scrierile noastre nu se pretează la interpretări alegorice, căci

184. A se vedea I, 17 ; IV, 50, dar îndeosebi III, 23.

185. Urmind celor înregistrate în *Nașterea zeilor (Teogonia)* lui Hesiod ni se relatează castrarea lui Uranos (versurile 164—182), de către Cronos, care-și devorează fiii (459—467) ; Rea sau Cibela, soția lui Cronos, salvează pe Zeus înșelîndu-l pe Cronos cu bolovanul (481—491) (traducere rom. T. Burtea). După cele spuse în *Iliada* I, 399—400 soția lui Zeus, Hera, împreună cu cumnatul Poseidon și cu fiica Atena pun în lanțuri pe Zeus.

186. Diog. Laertios, *op. cit.*, VII, 187. Unii se îndoiesc însă dacă ar fi existat sau nu acest tablou, ceea ce nu oprește pe Teofil de Antiochia (*Către Autolic* 3, trad. rom. p. 334).

187. Platon, *Fileb* 12 b (citată încă o dată aici : I, 25).

nu este necesar să pornim de la povestiri, ci de la proorociile care cuprind povestiri, acestea fiind scrise în vederea unei interpretări alegorice și rînduite în chip înțelept, încît să fie potrivite atît mulțimii de credincioși simpli, cît și celor puțini care voiesc și pot să cerceteze faptele mai în profunzimea lor. Și dacă acei iudei și creștini învățați, așa cum îi califică în prezent Celsus, ar fi singurii care interpretează Scripturile în mod alegoric ¹⁸⁸, atunci s-ar putea presupune că afirmă ceva ce poate fi acceptat. Dar întrucît chiar părinții și scriitorii învățăturilor noastre interpretează alegoric unele ca acestea, atunci trebuie să înțelegem că ele au fost scrise în așa fel încît să fie interpretate după cum au gîndit ei în principiu.

Vom da doar cîteva exemple din cele multe cite sînt, spre a arăta că în zadar își bate joc Celsus de învățăturile noastre, ca de unele ce nu ar putea fi supuse unei interpretări alegorice. Zice Pavel, apostolul lui Iisus ¹⁸⁹: Căci în Legea (lui Moise) este scris: «să nu legi gura bouului care treieră. Oare de boi se îngrijește Dumnezeu? sau în adevăr pentru noi zice? Pentru noi s-a scris: cel ce ară, trebuie să are cu nădejde și cel ce treieră, trebuie să treiere cu nădejdea că va avea parte de roade». Sau în alt loc: «Este scris: de aceea va lăsa omul pe tatăl său și pe mama sa și se va alipi de femeia sa și vor fi amîndoi un trup. Taina aceasta mare este, iar eu zic în Hristos și în Biserică» ¹⁹⁰. Iar în alt loc zice: «Știți că părinții noștri au fost toți sub nor și că toți au trecut prin mare. Și toți, întru Moise, au fost botezați în nor și în mare» ¹⁹¹. Și apoi, interpretînd povestirea cu mana și pe cea cu apa izvorită din stîncă în chip minunat, el spune: «Și toți au mîncat aceeași mîncare duhovnicească și toți aceeași băutură duhovnicească au băut, pentru că beau din piatra duhovnicească ce îi urma. Iar piatra era Hristos» ¹⁹². Tot așa arată că «taine» și «parabole» sînt și povestirile din cartea *Ieșirii* și a *Numerilor*, precum este scris în cartea psalmilor, cînd amintește de acestea. Așa spune el în cuvînt înainte: «Luați aminte, poporul meu, la legea mea, plecați urechile voastre spre graiurile gurii mele. Deschide-

188. S-a vorbit mult despre interpretarea alegorică a Scripturii. În românește e bine să citim studiul lui H. Roventă, *Interpretarea Scripturii după Origen*, R. Vîlcea, 1929. Iar ca să se explice problema și mai pe larg, mai ales acolo unde marele alexandrin a abuzat de text în dorul lui continuu după «sensuri ascunse», e de mare folos lucrarea prof. Iustin Moiescu, *Interpretarea Scripturii după Sfîntul Ioan Gură de Aur*, Craiova, 1946. În general Origen brodează mîneșcînd de la fapte istorice, în care el mai vede și o valoare tipică. Așa sînt pasajele biblice la Fac. 3, 14; 19, 33—37; I Cor. 10, 1; I Petru 3, 21; Evr. 7, 1 etc.

189. I Cor. 9, 9—10.

190. Ef. 5, 31—32.

191. I Cor. 10, 1—2.

192. I Cor. 10, 3—4.

voi în pilde gura mea, spune-voi cele ce au fost dintru început, cite am auzit și am cunoscut și pe care părinții noștri ni le-au istorisit nouă»¹⁹³.

I

Dar chiar dacă Legea lui Moise nu ar avea deloc înțeles simbolic, nici atunci n-ar fi zis prorocul în ruga sa către Dumnezeu : «Descoperă ochii mei și voi cunoaște minunile din legea Ta»¹⁹⁴. El știa că un «văl» al neștiinței stă pe inima¹⁹⁵ celor care citesc și nu înțeleg cele scrise sub formă alegorică. Vălul este îndepărtat prin darul lui Dumnezeu, când Acesta ia aminte la omul care face tot ce-i stă în putință, exersându-și simțirile ca să deosebească binele de rău, prin rugăciune neîncetată : «Descoperă ochii mei și voi înțelege minunile din Legea Ta». Care om, după ce va fi citit despre balaurul din fluviul Egiptului, despre peștii care se ascund sub solzii acestuia și despre munții Egiptului plini de necurățiile lui Faraon, care om, zic, nu va fi împins de curiozitate să cerceteze cine este cel ce umple munții Egiptului cu atâtea necurății urit mirositoare, ce sînt munții Egiptului și, în general, care sînt fluviile din Egipt despre care Faraonul spune, lăudîndu-se : «Al meu este riul și eu l-am făcut pentru mine»¹⁹⁶, cine este acel balaur în consens cu fluviile din interpretarea alegorică și, în sfîrșit, ce sînt acești pești de sub solzii lui ? Și de ce este necesar să demonstrăm cele ce nu au nevoie de demonstrație ? Despre acestea se spune : «Cine este înțelept și va înțelege acestea ? Sau înțelegător și va cunoaște acestea ?»¹⁹⁷.

M-am întins mai mult la cuvînt din dorința de a-i aminti lui Celsus de afirmația lui greșită, că : «*Cei mai învățați dintre iudei și dintre creștini încearcă să dea un sens alegoric acestora, însă unele ca acestea nu pot fi supuse unei interpretări alegorice, ci dimpotrivă, ele sînt povestiri dintre cele mai naive*». Cu cît mai naive și mai lipsite de respect sînt atunci povestirile elinilor ! Povestirile noastre au în vedere mulțimea oamenilor simpli, lucru de care nu s-au îngrijit creatorii poveștilor elinilor. De aceea Piaton alungă din *Statul* său, și nu fără temei, asemenea mituri și asemenea creații poetice.

II

Mi se pare că Celsus ar fi auzit de existența unor scrieri în care Legea lui Moise e tălmăcită alegoric ; dacă el le-ar fi citit nu ar mai fi afirmat : «*Alegoriile, care par scrise despre acestea, sînt mai de rușine*

193. Ps. 77, 1—3.

194. Ps. 118, 18.

195. II Cor. 3, 15.

196. Iez. 19, 3 ; 32, 6.

197. Os. 14, 10 (ed. sinodată din 1914).

și mai absurde decât miturile, pentru că printr-o prostie uimitoare și cu totul de neconceput leagă laolaltă lucruri care nu se pot în nici un fel coordona». Mi se pare că se referă la scrierile lui Filon¹⁹⁸ sau la unele și mai vechi, ca acelea ale lui Aristobul¹⁹⁹. Presupun, însă, că Celsus nu a citit cărțile respective, întrucât mie mi se par, în multe locuri, scrise foarte reușit ca să atragă prin conținutul lor și pe filosofilii elini. În acestea sînt redată cu grijă și încîntare prin stilul lor cugetările și învățăturile și chiar folosirea a ceea ce Celsus socotește a fi «miturile Scripturilor». Eu cunosc pe Numenius Pitagoreianul²⁰⁰, un comentator cu totul superior al lui Platon și bun cunoscător al învățăturilor pitagoreice, care adeseori în scrierile sale, cum este așa numitul *Epops*²⁰¹ sau în cele *Despre numere*, și *Despre spațiu*, aduce texte din Moise și din profeți și le interpretează nu fără a fi convingător. Iar în a treia carte *Despre bine*, el expune și o istorisire despre Iisus, fără să-i amintească numele, și o interpretează în mod alegoric. Dacă reușește sau nu reușește, o voi spune cu alt prilej. El mai amintește și povestirea cu Moise, cu Ianes și Iambres²⁰². Noi nu ne lăudăm cu asta, dar primim cu înțelegere, mai mult decât Celsus și decât alți elini, pe un filosof care, din dorința de a cunoaște, a fost mînat să cerceteze chiar și Scripturile noastre, ca să vadă în ele cărți pline de sensuri alegorice, iar nu de prostii.

LII

După ce a ales dintre toate scrierile cu povestiri și alegorii una compusă într-un mod atrăgător, dar simplistă, bună să întărească credința în mare masă a credincioșilor, dar nu să impresioneze pe oamenii mai inteligenți, Celsus spune: «Am cunoscut o asemenea scriere cu numele *Papiscos și Iason*²⁰³, scriere care-ți stîrnește mai degrabă mila și

198. Filon din Alexandria născut pe la a. 25 î.Hr. a fost cea mai marcantă personalitate a lumii evreiești din timpul său. Studiind izvoarele filosofiei platonice și stoice, el a căutat să explice problemele teologiei mozaice în limbajul filosofic al timpului său. El era convins că ideile mari ale filosofiei eline au fost puternic influențate de cultura iudaică. Biblia posedă o nesfîrșită bogăție de idei inspirate de Dumnezeu. Dacă ele nu pot fi explicate altfel, Filon propune folosirea unei exegeze alegorice și morale. Sub acest raport scrierile lui Filon (vreo 40 de volume) au influențat mult scrisul lui Origen.

199. Filosof peripatetic, originar din familie de preot, ajuns apoi profesor al regelui Ptolemeu Filometor, Aristobul a trăit pe la mijlocul sec. II d.Hr. și a scris studii temeinice, arătînd că filosofilii greci, mai ales Platon, au fost influențați de scrisul lui Moise și al proorocilor. În această privință a se vedea studiul nostru introductiv la Origen, *Scrieri alese*, partea întâia, București 1981, p. 36—37. J. Daniélou, *Philon d'Alexandrie*, Paris, 1958.

200. A se vedea I, 15 (nota).

201. În românește «pupăză».

202. Căpetenii ale vrăjitorilor egipteni. *II Tim.* 3, 8. Cf. și *Ieș.* 7, 11—13, 22.

203. Scriere pierdută. Harnack, *Gesch. d. altchr. Litt.*, I, Die Überlieferung I, p. 92—95.

disprețul decît buna dispoziție. În ceea ce mă privește nu mă cobor să compar asemenea nerozii : ele sînt evidente pentru orice om care ar avea răbdarea să-i ducă lectura pînă la capăt. Un lucru aș vrea, mai degrabă, să arăt cu privire la natura celor create de Dumnezeu, și anume că El n-a creat nimic trecător, ci în categoria operelor lui Dumnezeu intră numai realități nemuritoare, iar cele muritoare sînt opera altora, adică a făpturilor Lui ²⁰⁴. Și sufletul este tot lucrarea lui Dumnezeu, dar natura trupului este cu totul alta. În această privință nu există nici o deosebire între corpul unui liliac, al unui vierme sau broaște, pe de o parte, și între trupul unui om, pe de alta. Materia este aceeași și principiul lor de descompunere e asemănător.

Eu nu aș dori nimic altceva decît ca orice om care a auzit pe Celsus susținînd că scrierea intitulată *Controversa lui Iason și Papiscos despre Hristos* este o scriere vrednică să stîrnească mai curînd ură decît ris și bună dispoziție, să ia în mîină această mică lucrare, să aibă răbdarea să o citească pînă la capăt și sînt convins că nu va găsi în ea nimic vrednic de ură, încît el va condamna tocmai pe Celsus. Dacă cititorul va judeca fără părtinire, va vedea că această carte nu poate stîrni risul, în care un creștin este pus să discute cu un iudeu, creștinul arătînd, pe baza scrierilor iudaice, că profetiile despre Hristos se referă de fapt la Iisus, cu toate că și celălalt susține discuția, nu fără îndrăzneală de cuget, așa cum se cuvine unui iudeu convins.

LIII

Nu-mi dau seamă cum poate spune Celsus că acea carte stîrnește și mila și ura, punînd laolaltă sentimente contrare, care nu încap în același timp în conștiința omenească. Oricine va fi de acord că un om demn de milă nu poate inspira ură atîta vreme cît stîrnește milă, după cum nici cel care inspiră ură nu stîrnește milă, atunci cînd este urît de cineva. Celsus spune că el nu se coboară să combată asemenea nerozii, pentru că, socotește el, sînt evidente, fără să mai fie nevoie de o combatere argumentată, și sînt demne de milă și de ură. Noi îndemnăm pe cititorul care va găsi această apologie, scrisă spre a combate pe Celsus, să aibă răbdare și să caute să înțeleagă scrierile noastre și, cît îi stă în putință, să urmărească intenția, buna credință și felul lor de a gîndi. Va întîlni în ele bărbați care susțin cu înflăcărare învățăturile transmise lor, unii dovedindu-se că scriu întîmplări văzute de ei, considerate ca minuni vrednice de transmis, spre folosul cititorilor. Și să cuteze cineva să spună că credința în Dumnezeuul tuturor nu este izvorul și începutul

204. Platon, *Timeu* 69.

oricărui lucru folositor și al oricărei acțiuni, spre a fi plăcuți lui Dumnezeu în toate, în loc să gîndească ceea ce este plăcut lui Dumnezeu, fiindcă nu numai cuvintele și faptele, ci și gîndurile noastre vor fi judecate. Și care altă învățătură ar îndruma firea omenească spre o viață cuviincioasă, dacă nu credința și convingerea că Dumnezeu, Care este deasupra tuturor, cunoaște atît cuvintele și faptele noastre, cît și gîndurile noastre? Să arate oricine ar voi o altă cale, care să ducă la virtute, nu numai pe unul sau pe altul, ci pe cît mai mulți cu putință, pentru ca astfel, prin compararea acestor două căi, să înțeleagă cît mai bine pe cea care duce spre o purtare frumoasă.

LIV

După aceea, în textul lui Celsus, pe care l-am reprodus mai sus și care este o parafrază din *Timeu* al lui Platon, se găsesc afirmații ca acestea: «Dumnezeu nu a creat nimic muritor, ci numai ființe nemuritoare; cele muritoare sînt opera altora. Sufletul este opera lui Dumnezeu, în timp ce cu totul alta este natura corpului. Cu nimic nu se deosebește trupul omului de corpul unui liliac sau al unui vierme sau al unei broaște; materia este aceeași și principiul de descompunere este asemănător».

Să discutăm puțin aceste afirmații. Vom dovedi că Celsus își vrea lează concepția epicureică sau, cum ar zice cineva, și-o schimbă în alta mai bună sau, cum s-ar mai zice, n-are nimic comun cu Epicur, decît numele. După ce-și arată asemenea concepții și după ce și-a propus să ne contrazică nu numai pe noi, ci și renumita școală filosofică a urmașilor lui Zenon din Citium²⁰⁵, trebuia ca el să demonstreze că trupurile animalelor nu sînt opera lui Dumnezeu și că o atît de mare organizare în făpturi nu provine de la o asemenea inteligență primară. Cu privire la numeroasele și feluritele plante, conduse de o forță interioară nevăzută, create spre folosul oamenilor și al tuturor creaturilor din univers, și cu privire la animalele în serviciul omului, sau create și în alt scop, el nu trebuia să facă simple afirmații, ci să vină cu dovezi prin care să arate că nu o inteligență perfectă a pus în materia plantelor atît de multe calități²⁰⁶.

Odată ce el consideră că numai sufletul este opera lui Dumnezeu, în timp ce toate corpurile sînt create de alți zei, oare cum de nu a sim-

205. Zenon din Citium (264 î. Hr.) întemeietorul școlii de filosofie stoică. Una din afirmațiile cheie a lui Zenon sună așa: «divinitatea întrepătrunde lumea la fel ca mierea fagurii». Dacă nu uităm însă că pentru ei și divinitatea e ceva material, iar divinitatea se reduce în fond la rațiune, la logos, atunci înțelegem de ce au afirmat ei că logosul spermaticos (sau seminal) poartă lumea. Diog. Laertios, *op. cit.*, VII, 130—150.

206. A se vedea mai jos: IV, 56—57.

țit nevoia el, care a categorisit atât de multele acte de creație și le-a atribuit mai multor zei, să explice, cu argumente nu de disprețuit, diferențele dintre dumnezei, unii fiind creatori ai corpurilor oamenilor, alții, hai să spunem, ai animalelor domestice și alții ai animalelor sălbatice? După ce a tras concluzia că există unii dumnezei creatori ai dragonilor, ai viperelor și vasiliscilor, alții, creatori ai diferitelor specii de insecte, alții, creatori ai speciei fiecărei plante și a fiecărei ierbi, el trebuia să arate cauza acestei categorisiri de creatori. Poate că dacă și-ar fi dat osteneala unei cercetări precise în această problemă, el ar fi recunoscut fie că un singur Dumnezeu este creatorul tuturor lucrurilor, chiar dacă acestea au scop și cauză specifică, fie că, neajungînd la această concluzie, el ar fi trebuit să respingă afirmația despre coruptibilitatea fapturilor create, indiferent de natura lor, sau afirmația că nu este absurd că lumea construită din elemente deosebitoare să fie opera unui singur arhitect, care a ordonat în folosul întregului ceea ce este deosebitor între specii, sau, în sfîrșit, el nu ar fi trebuit să se pronunțe cu privire la o învățătură de o importanță așa de mare, dacă nu era în situația să dovedească cele ce dorea să învețe, afară numai dacă nu cumva el, care reproșează celor ce mărturisesc o credință naivă, ar fi voit ca noi să credem cele afirmate de el, deși el ne-a asigurat că nu face simple afirmații, ci aduce dovezi în sprijinul afirmațiilor sale.

LV

Nu mai spun că, dacă ar fi avut răbdarea, cum zice el, să ducă pînă la capăt lectura scrierilor lui Moise și a profetilor, el ar fi băgat de seamă că expresia «Dumnezeu a făcut» se referă, pe rînd, la «cer» și la «pămînt» și la așa numita «tărie a cerului», apoi la luminătorii cei mari, soarele, luna și stelele, iar în afară de acestea la peștii cei mari și la toată suflarea «vietăților care mișună în ape, după neamul lor», și asupra oricărei zburătoare înaripate, «după neamul lor», la urma acestora la fiarele pămîntului, «după neamul lor», și la toate tîrîtoarele pămîntului, «după felul lor», și, în cele din urmă, la om²⁰⁷, fără să folosească expresia «a făcut» cu privire la celelalte. De pildă, cînd a fost vorba de lumină, Scriptura spune simplu «s-a făcut lumină», iar la «adunarea apelor» de sub cer «s-a făcut astfel», de asemenea și la toți germenii pămîntului, căci «pămîntul a dat din sine iarba care face sămînța după felul și asemănarea ei, și pomi roditori, care să dea rod cu sămînța în sine, după fel, pe pămînt»²⁰⁸. Și dacă el ar fi cercetat poruncile lui Dumnezeu, care s-au scris despre facerea fiecărei părți a lumii, care la care anume

207. *Fac.* 1, 1; 7, 16; 21; 25, 27.

208. *Fac.* 1, 3; 9; 11.

se referă, nu ar fi acuzat cu ușurință, ca de neînțeles și fără vreun sens ascuns, cele scrise de Moise cu privire la acestea sau, cum am spune noi, de duhul lui Dumnezeu prin Moise, de la care s-a și proorocit că el ²⁰⁹ «cunoștea cele ce sînt, cele ce vor fi și cele ce au fost» ²¹⁰ mai bine decît cei numiți de poeții lor inspirați.

LVI

Celsus mai afirmă că «sufletul, a putut fi creat numai de Dumnezeu, pe cîtă vreme natura corpului este alta. Iar în această privință cu nimic nu se deosebește corpul liliacului sau al viermelui sau al broaștei de cel al omului : «materia este aceeași și principiul de descompunere al tuturor este asemănător». La această afirmație a lui Celsus trebuie arătat că : dacă nimic nu deosebește corpul unui liliac, al unui vierme sau al unei broaște de corpul unui om, pentru că aceeași materie stă la baza tuturor acestor corpuri, atunci este clar că nimic nu va deosebi corpurile acestora de soare sau de lună, de stele, de cer sau de orice altceva numit la elini divinitate sensibilă ²¹¹. Dacă aceeași materie stă la baza corpurilor și, printr-o expresie proprie, ea este fără calitate și fără formă ²¹², atunci nu-mi dau seama de la cine a primit ea calitățile, asta judecînd după Celsus, care nu concepe ca ceva coruptibil să fie opera lui Dumnezeu ? Principiul de descompunere al oricărui corp provenit din aceeași materie (care le descompune) cu necesitate este același, după părerea lui Celsus, cu propria lui expresie, afară dacă nu cumva aici Celsus «ajuns în încurcătură, se va îndepărta de Platon, care credea că sufletul iese dintr-un vas special ²¹³, și va căuta o apropiere de Aristotel ²¹⁴ și de filosofii din școala peripateticilor, care afirmă că eterul este imaterial și că acesta provine din a cincea esență (= quintesență) alături de cele patru elemente (pămînt, aer, apă, foc), concepție la care s-au oprit filosofii din școala lui Platon, cît și cei din școala stoicilor. Or, noi, cei disprețuiți de Celsus, nu sîntem mulțumiți cu ceea ce spune și vom cere să explice și să dovedească ceea ce spune în cartea profetului David : «Cerurile vor pieri, iar Tu vei rămîne și toți ca o haină se vor învechi și ca un veșmînt îi vei schimba și se vor schimba. Dar Tu a-

209. Moise.

210. Homer, *Iliada* I, 70 (trad. Murnu, p. 31).

211. V, 10. O singură rațiune universală însuflețește totul, atît lumea rațională, cît și cea nerațională, sensibilă.

212. Cum s-a afirmat și mai sus : III, 41.

213. Platon, *Timeu* 41 d-e.

214. Neputînd explica din elementele cunoscute prin simțuri activitatea cugetării, Aristotel preconizează cea de «a cincea esență», quintesența. În schimb, stoicii susțin că focul primar este elementul din care se alimentează sufletul. Origen, *De principiis*, III, 6, 6, în «P.S.B.», 8, 258.

celăși ești»²¹⁵. Și cu aceasta credem că e de ajuns ceea ce am răspuns împotriva lui Celsus la afirmația lui că «sufletul este opera lui Dumnezeu, iar natura corpului este alta». După concepția acestuia ar urma că nimic nu deosebește corpul liliacului sau al viermelui sau al broaștei de trupul eterat (al unei ființe cugetătoare n. tr.).

LVII

Va trebui oare să ne alăturăm unui om care, prin asemenea învățături, învinuiește pe creștini numai pentru că ei resping felul de argumentare care explică deosebirea dintre corpuri prin calitățile inerente acestora sau exterioare lor? Știm și noi că există «și trupuri cerești și trupuri pămîntești» și că «alta este strălucirea trupurilor cerești» și «alta a celor pămîntești» și nici chiar a celor «cerești» nu este aceeași: «alta este strălucirea soarelui și alta strălucirea stelelor», ba și între aceste stele «stea de stea se deosebește în strălucire»²¹⁶. De aceea, noi, care așteptăm înnoirea «morților», spunem că se produc schimbări și în calitățile trupului. La unele din ele «se seamănă întru stricăciune, înviază întru nestricăciune», se «seamănă întru necinste, înviază întru slavă», odată semănate «întru slăbiciune, înviază întru putere» și odată semănate «trup firesc, înviază trup duhovnicesc»²¹⁷. Toți care acceptăm Providența sîntem convinși de faptul că este posibil ca materia, care stă la baza corpurilor, să primească însușiri pe care le voiește Creatorul, căci cu voia lui Dumnezeu, o calitate, așa cum este ea acum într-o asemenea materie, poate fi urmată de o alta, ca să zic așa, mai bună și superioară.

Și dacă, în schimbarea corpurilor, sînt căi rînduite încă de cînd există lumea și cît va exista ea, dacă va urma o cale nouă și diferită după stricăciunea lumii, pe care scrierile noastre o numesc «sfîrșitul veacului», nu știm dacă nu-i ceva admirabil că încă de acum, dintr-un om mort se formează șarpe, după cum spun cei mai mulți, din măduva spinării, ori se formează albină din bou, viespe din cal, cărăbuș din măgar și, în general, viermi din cele mai multe²¹⁸. Desigur că, dacă Celsus își închipuie că aici e dovada că nimic din acestea nu este opera lui Dumnezeu, ci socotește că aceste calități nu sînt opera unei rațiuni divine, care schimbă calitățile în altceva, atunci eu nu mai înțeleg care este originea acestor schimbări.

215. Ps. 101, 26—28.

216. I Cor. 15, 40—43.

217. I Cor. 15, 43—44.

218. Cei mai mulți cercetători sînt de părere că în aceste ultime fragmente (52—57) reproduce o parte din argumentarea lui Celsus, iar nu a lui Origen, întrucît acesta — se știe din alte scrieri ale lui — nu admite teoria metempsihozei sau a migrării sufletului.

LVIII

Iată ce mai avem de adăugat la afirmația lui Celsus că «sufletul este opera lui Dumnezeu, pe cînd natura corpului este alta», afirmație prin care el lasă nu numai fără argumentare, dar și în termeni imprecizi, o învățătură de o asemenea importanță. El nu a lămurit una sau alta din întrebări : dacă orice suflet este opera lui Dumnezeu sau numai sufletul rațional ? La acestea noi spunem : Dacă orice suflet este opera lui Dumnezeu, atunci (este opera lui Dumnezeu și sufletul) ființelor necuvîntătoare cele mai de jos, pentru că alta este natura oricărui trup în comparație cu natura sufletului. După afirmațiile sale ulterioare, că «*animalele necuvîntătoare sînt mai plăcute lui Dumnezeu decît noi oamenii și că ele au un simț al divinității mai curat*»²¹⁹, pare să rezulte că nu numai sufletul oamenilor ci și sufletul animalelor necuvîntătoare este opera lui Dumnezeu. Aceasta este rezultatul concluziei afirmației lui Celsus, că acelea sînt mai plăcute lui Dumnezeu. Dacă numai sufletul rațional este opera lui Dumnezeu, atunci, mai întîi, el nu a lămurit o asemenea afirmație, în al doilea rînd, a vorbi în termeni imprecizi despre suflet, că nu orice suflet, ci numai cel rațional este opera lui Dumnezeu, ar însemna că nici natura fiecărui corp nu-i diferită de cea a sufletului. Or, dacă natura oricărui corp nu e diferită de cea a sufletului, ci corpul fiecărui animal este asemănător sufletului, reiese că corpul, al cărui suflet este opera lui Dumnezeu, se deosebește de corpul în care sălășluiește un suflet care nu este opera lui Dumnezeu. Și astfel se dovedește falsă afirmație că «nimic nu deosebește corpul unui liliac, al unui vierme sau al unei broaște de corpul omului».

LIX

Este fără temei să susții că unele pietre și niște construcții ar fi mai curate sau mai spurcate decît alte pietre sau alte construcții, după cum sînt ele destinate să fie lăcaș de cinstire a lui Dumnezeu, sau să adăpostească în ele trupuri ale unor ființe de ocară și nelegiuite, dar că, dimpotrivă, nu același lucru s-ar putea spune despre unele corpuri că nu se deosebesc de altele pe motiv că în ele sălășluiesc ființe cuvîntătoare sau necuvîntătoare, ființe mai mult sau mai puțin virtuose sau oameni dintre cei mai răi²²⁰. O asemenea concepție a făcut ca unii să divinizeze trupurile oamenilor superiori, ca unele ce ar fi adăpostit un suflet virtuos, și «în schimb, nu acordă nici un fel de cinstire trupurilor oamenilor celor mai răi, nu pentru că o asemenea părere ar fi întru totul

219. A se vedea mai jos, aceeași idee : IV, 88.

220. Aceeași idee și mai încolo : V, 24.

sănătoasă, ci pentru că obiceiul **acesta** izvora dintr-o oarecare tradiție generală. Se va gândi oare un înțelept, la moartea lui Anitos²²¹ și a lui Socrate, dacă se va acorda același fel de înmormântare pentru trupul lui Socrate și pentru trupul lui Anitos, pregătind oare pentru amândoi un același fel de mormânt ?

(Am spus) acestea (de mai sus) din cauza afirmației lui Celsus că «*nimic din acestea nu este opera lui Dumnezeu*», înțelegând prin «*acestea*» fie trupul omului sau al șerpilor ieșiți din corpul acestuia, fie corpul bouului sau al albinelor ce ies din corpul bouului, fie corpul calului sau al măgarului sau al viespilor și cărăbușilor ce ies din corpul calului sau al măgarului. Am fost silit să accentuez acestea (ca răspuns) la afirmația lui Celsus că «*sufletul este opera lui Dumnezeu, dar natura corpului este cu totul alta*».

LX

În continuare Celsus vrea să precizeze că : «*este comună natura tuturor corpurilor sus amintite, după cum aceeași este și schimbarea care vine și revine în chip regulat în viața lor*». Și în această privință este clar, din cele afirmate mai înainte, că nu numai corpurile arătate, ci natura lor este comună și astrelor «*ceresti*». Și dacă așa stau lucrurile e clar că după el (teoretic sau și în realitate) natura tuturor corpurilor este una singură în schimbarea ei care vine și revine iarăși în același mod. Și e limpede că așa stau lucrurile după cei care concep lumea coruptibilă²²². Dar și cei care nu cred că lumea e coruptibilă nici cu acceptarea unei a «*cincea esențe*»²²³, se vor strădui să demonstreze că și după ei una singură este natura tuturor corpurilor, în schimbarea ei, care vine și revine în același mod. Astfel, și ceea ce se pierde rămîne în schimbare, căci materia substrat rămîne și după ce s-a pierdut calitatea, conform celor care introduc conceptul de materie necreată. Iar dacă se va putea dovedi prin vreun argument cum că materia nu este necreată, ci că ea a fost creată spre un anumit scop, atunci rezultă clar că ea nu poate avea natură de a persista, decît admițînd ipoteza că ar fi necreată. Dar nu despre așa ceva trebuie să vorbim noi acum, spre a răspunde la acuzațiile lui Celsus.

LXI

Celsus afirmă că «*nici un lucru provenit din materie nu este nemuritor*». La aceasta s-ar putea răspunde astfel : dacă nimic din cele provenite din materie nu este nemuritor, atunci, sau întreaga lume este

221. Acuzator în procesul intentat lui Socrate.

222. E vorba de stoici, care susțin conflagrația universală !

223. Adepții lui Platon.

nemuritoare, și deci ea nu poate proveni din materie, sau ea nu este o creație nemuritoare. Așadar, dacă lumea este nemuritoare — și cu această afirmație sînt de acord cei care susțin că numai sufletul este opera lui Dumnezeu și că el apare ca dintr-un vas sau dintr-un crater ²²⁴, — atunci să dovedească Celsus că lumea nu provine dintr-o materie fără formă și fără calitate, drept dovadă că nimic din ce-i format din materie nu este nemuritor. Dacă însă lumea s-a născut din materie, atunci ea nu este nemuritoare. Nefiind nemuritoare, ci fiind produs al materiei și supusă schimbării, atunci este lumea ceva muritor și coruptibil sau nu este? Și dacă ea este ceva coruptibil, este ea coruptibilă tocmai pentru că nu este lucrare a lui Dumnezeu? Atunci ce se va întîmpla cu sufletul, creatura lui Dumnezeu, cînd se va nimici lumea? Să ne răspundă la această întrebare Celsus! Să spună dacă răsturnînd conceptul de nemuritor, lumea este nemuritoare, deși supusă, pe de o parte, descompunerii, iar pe de alta, nesupusă descompunerii, ca una ce ar putea să participe la moarte fără să moară? ²²⁵ Este clar că, după el, lumea va fi în același timp și ceva muritor și ceva nemuritor, putînd participa la amîndouă stările, și că ceva poate fi muritor și fără să moară, acceptînd conceptul nemuritor, nemuritor nu prin natură față de conceptul propriu-zis de nemuritor, ci ca ceva ce nu moare! În ce sens, așadar, făcînd această distincție, ar spune el că nimic născut din materie nu este nemuritor? Supuse unui examen riguros, aceste afirmații și alte cugetări, examinate în adîncime, pot fi respinse ca unele ce nu cuprind ceva solid și de necontestat. În concluzie, Celsus mai adaugă: *este de ajuns în această privință, iar dacă cineva ar dori să cunoască mai mult și să cerceteze, atunci va ști.* Să vedem, așadar, și noi, oameni mărginiți, cum ne crede el, ce concluzii, fie ele și puține, am putea să tragem după ce l-am ascultat și după ce am cercetat toate.

LXII

În acord cu cele de mai sus, Celsus crede că poate să explice, prin cîteva expresii, întrebările despre natura răului, întrebări cercetate în diverse moduri și explicate în chip diferit în numeroase lucrări importante. *În ființa umană răul nu ar fi nici mai mare, nici mai mic în trecut decît în prezent sau decît în viitor, căci natura universului este mereu una și aceeași, iar originea răului întotdeauna aceeași.* Îmi pare că a-

224. Platon, *Timeu* 41 d-e.

225. Dintre platonisti unii admit că fiind creată, lumea totuși va pieri, alții că fiind opera lui Dumnezeu, e menținută prin darul Lui.

ceste afirmații sînt o parafrază a unui text din opera *Theetet* a lui Platon²²⁶, în care Socrate spunea: «Nici nu este cu putință ca răul să dispară din lume și nici nu e cu putință ca el să-și aibă temeiul la zei» ș.a.m.d. Se pare că Celsus nu a înțeles exact pe Platon, el care și-a intitulat cartea, îndreptată împotriva noastră, *Discurs adevărat*, dorind să cuprindă tot adevărul într-o singură scriere. Afirmația din *Timeu* că «zeli purifică pămîntul prin potop»²²⁷ vrea să invedereze că pămîntul purificat prin potop conține mai puțin rău în comparație cu vremea de dinainte de purificare. Și cu această afirmație, anume că răul este mai mic, ne aflăm și noi în concordanță cu gîndirea lui Platon, și anume cu textul din *Theetet*, care spune că: «nu e cu putință ca răul să dispară cu totul din viața omenirii».

LXIII

În schimb, nu pot să înțeleg în ce chip, în timp ce acceptă ideea de Providență, atît cît putem să deducem pe baza cărții lui, afirmația lui Celsus că într-un anumit moment nu există nici un rău mai mare decît altul mai mic, ci ca și cum ar fi determinat, infirmîndu-și astfel prea frumoasa-i învățătură după care păcatul și răul sînt nelimitate²²⁸ sau cu un cuvînt propriu filosofic ele ar fi infinite. Or potrivit afirmației că «răul nu a fost, nu este și nu va fi mai mic sau mai mare», urmează concluzia, în consens cu cei care susțin ideea incoruptibilității lumii, că echilibrul dintre elemente este păstrat de Providență, care nu permite ca unul din ele să precumpănească, încît lumea să piară. Astfel parcă o Providență ar veghea asupra răului, oricît ar fi el de mare, să nu devină mai mare sau mai mic²²⁹. Dar, afirmația lui Celsus despre rău poate fi combătută și în alt mod, adică cu argumentele filosofilor care au cercetat chestiunile despre rău și bine și le-au confirmat cu exemple din istorie, explicînd, de pildă, că la început femeile desfrîdate se țineau în afara cetății și erau mascate, oferindu-se pe bani oamenilor doritori de plăceri, dar apoi au devenit mai îndrăznețe și și-au lepădat masca, fără, însă, să le fie îngăduită, prin lege, intrarea în cetate, ele rămînînd încă în afara lor. Mai apoi, perversiunea devenind cu fiecare zi tot mai mare, ele și-au luat îndrăzneala și au intrat în cetate. Acestea le povest-

226. Platon, *Theetet* 176 a.

227. Platon, *Timeu* 22 b.

228. Pentru anticii conceptul de nelimitat pare a fi însemnat «vidul», golul, irealul, de care se știe că se speriau (horror vacui). Să fie astfel confirmată identitatea dintre neant și răutate și automat și cea dintre ființă și bunătate? Poate. Cf. Borret. *op. cit.*, II, 340—341.

229. Se pare să ideea menținerii acestui echilibru universal va fi fost formulată tot de Filon, *De providentia* 2, 98.

tește Hrisip în *Introducerea la problema binelui și a răului*²³⁰. Că răul se poate întinde sau reduce este dat exemplul «oamenilor numiți dubli», care se ofereau public, pasiv sau activ, ca mijloc de plăceri²³¹. Mai apoi, supraveghetorii piețelor i-au alungat, iar despre cele ce s-au produs în viața oamenilor din creșterea nestăvilită a răului se poate spune că mai înainte răul nu exista. Totuși cele mai vechi povestiri, oricât ar fi ele de puțin favorabile moralității oamenilor, nu aduc mărturie despre fapte atât de respingătoare.

LXIV

Față de unele ca acestea și altele asemănătoare, oare nu apare ridicol Celsus când socotește că răul nu ar fi mai mare sau mai mic (într-o epocă decît în alta n. tr.) ? căci chiar dacă natura universului este una și aceeași, răutatea nu este totdeauna întru totul aceeași. Căci, după cum una și aceeași este natura unui om, nu rămîn aceleași nici rațiunea, nici gîndirea și nici acțiunile lui : o vreme nu a dobîndit rațiune, altădată împreună cu rațiunea i-a venit și răutatea și aceasta într-o măsură mai mare sau mai mică. Este un timp cînd se poate îndrepta spre virtute și poate spori în ea mai mult sau mai puțin, iar uneori poate ajunge de la virtute la o contemplare mai înaltă sau mai puțin înaltă²³². La fel se poate spune și despre natura universului, căci chiar dacă aceasta este una și aceeași în condiția ei, totuși nu totdeauna au loc în univers aceleași fenomene. După cum nu totdeauna sînt rînduite numai vremi de belșug sau numai de lipsă și nici totdeauna numai zile cu ploaie sau numai de uscăciune, tot așa este rînduit să nu fie numai spor sau numai sărăcie de suflete superioare sau de suflete inferioare în măsură mai mică sau mai mare²³³. Învățătura despre rău ce decurge de aici pentru cei care vor să explice totul cît mai exact posibil, este că răul nu rămîne totdeauna la același nivel, din cauza Providenței care veghează asupra lucrurilor de pe pămînt, sau care trece la purificarea prin cataclism sau conflagrație²³⁴, poate nu numai pe pămînt, ci și în univers, cînd e nevoie de o purificare, dacă răul a devenit peste măsură de întins.

230. «Dacă n-ar fi existat Hrisip n-ar fi existat o filosofie stoică» (D. Laertios, *op. cit.*, VII, 180 și 183. trad. rom. 384). El a murit pe la 212 î. Hr. și a argumentat filosofic conceptele stoicismului.

231. Eunucii.

232. «Pentru stoici rațiunea sau logosul care ne face capabili de a judeca și formează totalitatea anticipărilor, care nu se completează decît cam la 7 ani sau chiar la 14 ani» spunea Aetios (*Plac.* 4, /11) sau Iamblic (*De anima ap. Stob.* 317, 21. Citat după M. Borret, *op. cit.*, II, 344).

233. Se pare că aici sînt tot convingerile lui Hrisip.

234. Platon, *Republica*, 379.

LXV

După acestea Celsus continuă : «Care anume este originea răului nu este ușor de înțeles pentru un om de rînd, căci este de ajuns să se spună oamenilor simpli că răul nu provine de la Dumnezeu, ci este legat de materie și face parte din ceea ce este muritor²³⁵, fluxul străbătut de muritori de la început pînă la sfîrșit fiind asemănător ciclurilor rînduite cu necesitate a fi cam aceleași totdeauna în trecut, în prezent și în viitor²³⁶. Cu alte cuvinte, Celsus afirmă că nu este ușor pentru un nefilosof să cunoască originea răului, ca și cum un filosof ar putea să o înțeleagă fără efort, în timp ce unui om de rînd nu-i este dat s-o cunoască nici chiar dacă ar face un efort foarte mare. Eu, însă, răspund la acestea că nici chiar filosofului nu-i este ușor să înțeleagă originea răului și nici nu-i este posibil să o priceapă cu claritate dacă nu-i va fi făcută limpede, grație inspirației divine, natura răului, dacă nu i se va explica cum s-a ivit răul și dacă nu va fi făcut să mediteze la înlăturarea lui. Și necunoașterea lui Dumnezeu face parte din rău, iar răul cel mai mare constă în a nu cunoaște chipul în care Dumnezeu trebuie preamărit și adorat, ceea ce, judecînd și după Celsus, unii filosofi nu au înțeles cîtuși de puțin, lucru care reiese clar din existența diverselor interpretări filosofice despre rău. După convingerea noastră, însă, nimeni nu va putea să cunoască originea răului fără să fi înțeles că este un rău în a socoti că se poate salva credința prin legile rînduite în state, așa cum sînt ele concepute în mod obișnuit. Și nimeni nu va putea cunoaște originea răului fără să fi înțeles cele scrise despre așa-numitul diavol și despre îngerii lui, anume ce a fost acesta mai înainte de a deveni diavol, cum a devenit așa și care este cauza căderii, deodată cu el, a îngerilor lui. Spre a cunoaște originea răului trebuie să spunem despre demoni că ei au fost creaturi ale lui Dumnezeu, dar nu au fost creați ca să fie diavoli, ci au fost creați ca ființe dotate cu rațiune, însă la un moment dat voința lor i-a transformat în stare de demoni. Căci dacă există în viața omului vreo chestiune greu de înțeles, atunci printre cele ce au nevoie să fie adînc cercetate se află și problema originii răutății și a răului.

LXVI

Apoi, ca unul ce ar avea de dezvăluit cine știe ce alte adevăruri adînci cu privire la originea răului, dar pe care le trece sub tăcere, limi-

235. Platon, *Republica*, 379 c. Idem, *Theetet* 176.

236. Platon, *Polit.* 369—370, dar și Lucrețiu, *De rerum nat.* III, 854. Totuși viața ne confirmă că nu poate fi vorba de «eternel retour», ci de «accidental retour», cînd e vorba de aceeași persoană.

tindu-se numai la ceea ce este pe măsura oamenilor simpli, Celsus spune că acestora le este de ajuns dacă știu că originea răului nu provine de la Dumnezeu, ci e legat de materie și sălășluiește în ființe muritoare. De fapt, e un adevăr clar că răul nu provine de la Dumnezeu, după cum afirmă și proorocul Ieremia, atunci când spune că «din gura Domnului nu pot ieși nici răul și nici binele»²³⁷. Pe de altă parte, după convingerea noastră, nu poate fi adevărat nici faptul că materia, care e strâns legată de ființa muritorului, ar putea fi cauza răului, ci principiul răului sau principiul cauzal al păcatului din om provine din voința rațională a fiecăruia²³⁸. Cugetul fiecăruia e cauza răutății lui. El e răul. Rele sînt doar faptele ce izvorăsc dintr-o astfel de voință, așa încît, după părerea mea ca s-o spun scurt și precis, răul nu constă în nimic altceva. Îmi dau bine seama că această problemă mai adîncă cere demonstrație mai amănunțită, care poate fi făcută numai de cel a cărui minte e luminată de Dumnezeu și care este socotit vrednic ca să înțeleagă această învățătură.

LXVII

Nu-mi dau seama ce profit a gîndit Celsus că scoate din defăimarea învățaturii noastre, expunînd, în mod ușuratic, o concepție care are nevoie de o demonstrație aprofundată spre a părea cît de cît de susținut, anume că lanțul periodic al muritorilor rămîne același de la început pînă la sfîrșit și că înlăuntrul ciclurilor rînduite să se repete au fost, sînt și ar urma să fie cu necesitate totdeauna aceleași lucruri. Dacă acest fapt ar fi adevărat, atunci s-ar desființa voința noastră. Dacă înlăuntrul ciclurilor, care se repetă totdeauna cu necesitate, a fost, este și va fi aceeași viețuire periodică a muritorilor, atunci este limpede că Socrate se va ocupa mereu cu filosofia, fiind tot timpul acuzat că introduce zei noi și corupe tineretul, că Anitos și Melitos²³⁹ îl vor învinui mereu, iar adunarea din areopag îl va condamna la moarte prin otrăvire. Tot la sorocul respectiv Falaris²⁴⁰ va fi ales din nou tiran al orașului și Alexandru din Feres²⁴¹ va săvîrși aceleași nedreptăți, iar oamenii vor fi condamnați să se chinuie alături de «taurul din Falaris» și să mugească în veci cu

237. *Ier.* 3, 37.

238. Idee adeseori afirmată de Origen: III, 42. A se vedea pe larg în *De princ.* III, 1, 1 ș.u.

239. Aceiași acuzatori ai lui Socrate, primul retor, celălalt aristocrat.

240. Falaris, tiran al orașului Agrigenti (570—554 î. Hr.), un stăpîn crud împotriva căruia s-a ridicat cu urlete, «ca de taur» un miner chemînd poporul la revoltă (sîntem doar în țara Mafiei!) după ce dădu foc tiranului.

241. Alexandru de Feres, tiran în Tesalina (370—357 î. Hr.) ucis de soția lui.

el. Dacă am accepta acestea nu înțeleg cum s-ar împăca ele cu faptele care depind de voința noastră și cum ar mai putea avea vreun temei răsplata și pedepșa oamenilor. S-ar putea răspunde lui Celsus, în privința acestei păreri, că, dacă ciclul muritorilor este totdeauna asemănător, de la început pînă la sfîrșit și înălăuntrul ciclurilor, care se repetă cu necesitate totdeauna așa cum aceleași lucruri au fost, sînt și vor fi, înălăuntrul ciclurilor care se repetă, Moise va ieși din Egipt cu poporul iudeu, Iisus iarăși va veni în lume să săvîrșească aceleași fapte, pe care nu o dată, ci de nenumărate ori le-a făcut în alte cicluri, ba și creștinii vor fi aceeași creștini în ciclurile care se repetă și chiar și Celsus va scrie din nou aceeași carte, pe care a mai scris-o anterior, de nenumărate ori ²⁴².

LXVIII

Așadar, pe cînd Celsus susține că numai perioada ființelor muritoare din lăuntru ciclurilor mereu repetate a fost, este și va fi totdeauna cu necesitate asemănătoare, cei mai mulți dintre stoici mai susțin că nu numai perioada ființelor muritoare este asemănătoare, ci și aceea a ființelor nemuritoare și aceea a ceea ce ei socotesc zei ²⁴³. Potrivit acestei teorii ar urma că după fiecare mistuire a universului, care a avut loc și va avea loc de nenumărate ori să se repete mereu aceeași stare de la început pînă la sfîrșit! E drept că stoicii încearcă să-și atenueze oarecum exagerările, susținînd că oamenii dintr-o perioadă nu se deosebesc deloc de cei din perioadele anterioare, așa încît n-ar mai urma ca același Socrate să se nască neapărat din nou, ci ar fi vorba doar de un om oarecare cu totul asemănător lui Socrate, căsătorit cu o femeie în totul asemănătoare Xantipei și acuzat de unii într-un mod cu totul asemănător lui Anitos și Melitos. Eu nu mai pot înțelege cum, pe de o parte, lumea este totdeauna una și aceeași și cu nimic deosebită de cealaltă, iar, pe de altă parte, lucrurile din ea nu mai sînt aceleași, ci cu totul asemănătoare (între ele). Problema care se referă însă atît la pasajele lui Celsus, cît și la cele ale stoicilor va fi examinată în altă parte ²⁴⁴, pentru că nu este acum momentul potrivit și nici nu a fost în intenția noastră să insistăm aici asupra ei.

242. Un citat similar reproduce Origen și în *De principiis*, II, 3, 4. Adam și Eva vor greși din nou, Moise va scoate iarăși pe iudei din Egipt, Hristos va predica și săvîrși ceea ce făcuse de atîtea ori, ba însuși Celsus își va repeta din nou defăimările sale. Unde-i atunci libertatea omului?

243. A se vedea și aici: IV, 14; VI, 71.

244. V, 20.

LXIX.

După acestea, Celsus spune : «nici însușirile văzute ale omului nu trebuie socotite daruri ale lui Dumnezeu, ci totul se produce spre salvarea întregului, respectiv spre schimbarea unora în altele, așa cum am spus mai înainte»²⁴⁵. Este de prisos să mai reluăm combaterea acestei păreri, la care am răspuns mai înainte, pe cât ne-a fost cu putință²⁴⁶. Tot atunci am răspuns și la altă afirmație a lui²⁴⁷ care zicea că «la ființele muritoare nici binele, nici răul nu pot fi sporite ori micșorate²⁴⁸, după cum nici Dumnezeu nu simte nici o nevoie de a aduce vreo îmbunătățire acțiunilor Sale, căci El n-a făcut-o întocmai ca un om care a construit ceva defectuos și fără pricepere, ca să-i aducă apoi îndreptare, când o purifică prin potop și prin foc». Când Dumnezeu împiedică răutatea să se reverse ca un val din ce în ce mai mare, eu gândesc că o nimicește spre folosul întregului. Dacă, după acea nimicire a răutății, ar mai exista vreo rațiune sau nu ca ea să renască, asemenea întrebare va fi cercetată într-o lucrare specială²⁴⁹. Dumnezeu dorește totdeauna ca printr-o nouă îndreptare să se înlăture neajunsurile. Dacă la crearea universului toate au fost rînduite de El în modul cel mai bun și mai sigur, atunci cu atît mai mult s-a simțit nevoia unui remediu pentru cei care suferă din cauza viciului, cînd lumea întreagă a fost ca și întinată de el. Și nimic nu uită, și nimic nu va neglija să facă, în fiecare moment, din ceea ce se cuvine să facă într-o lume trecătoare și schimbătoare. Căci după cum agricultorul execută diverse lucrări agricole, după anotimp, impuse de sol și de culturi²⁵⁰, tot așa și Dumnezeu ca pe niște anotimpuri — să mă exprim așa — poartă economia secolelor, lucrînd în fiecare din ele cît este necesar fiecăruia, spre buna păstrare a întregului, conceput și realizat de Dumnezeu, singurul Care pricepe limpezimile adevărului întreg²⁵¹.

LXX.

Celsus a mai adus, în problema răului, un argument de acest gen : «Chiar dacă ți se pare că ceva e rău, aceasta nu însemnează că acel ceva este un rău, căci nu poți să știi dacă nu cumva acel ceva (rău) îți

245. Cu alte cuvinte, așa cum spune Platon (*Legile* 903) chiar dacă individul trebuie să sufere un timp, Providența lucrează în așa fel încît prin salvarea întregului se ferește și individul.

246. IV, 60.

247. IV, 62—64.

248. IV, 11—13.

249. Nu-i probabil ca această lucrare să fi avut loc. În privința repetării ciclice a lucrărilor se pare că însuși Origen a ezitat să se pronunțe hotărît, dat fiind faptul că fiind liber, omul oricînd poate cădea din nou.

250. Aceași temă reluată și în *Filocalia* XXII, 3 și în *De principiis* (II, 6, 2).

251. A se vedea în *Num. hom.* 14, 2.

aduce vreun folos ție sau altcuiva sau tuturor». Această afirmație prezintă oarecare temeie, dar, pe de altă parte, ne face să înțelegem că natura răului n-ar fi cu totul negativă, pentru că el cuprinde ideea că ceea ce este socotit a fi rău pentru unul sau pentru altul, poate fi totuși de folos întregului. Însă, pentru ca nimeni să nu răstălmăcească greșit cele afirmate, gândind că răutatea lui este sau ar putea fi de folos, vom răspunde că Dumnezeu, chiar dacă folosește păcătoșenia celor răi pentru a îndrepta colectivitatea, scoțind din ea ceea ce este de folos pentru cei mulți, totuși fiecăruia i se lasă libertatea de alegere, iar răutatea unui astfel de om e tot atât de vrednică de condamnat după cum își merită condamnarea cel care se pune într-o situație care, chiar dacă ar fi utilă întregului, este totuși de criticat. Dacă despre un om care a săvârșit fapte reprobabile într-un oraș și a fost condamnat din cauza lor la munci publice, utile tuturor, s-ar spune că un asemenea om ar aduce folos întregii cetăți, totuși nu-i mai puțin adevărat că un asemenea om a ajuns într-o situație condamtabilă, în care nici un om cu minte cît de cît sănătoasă nu ar dori să ajungă. Și Pavel, apostolul lui Iisus, ne învață că oamenii cei mai răi, chiar dacă pot să aducă un oarecare folos în lume, ajung în situații condamnabile datorită lor înșiși, după cum, în același timp, și cei mai virtuoși pot fi și cei mai folositori²⁵² în lume, fiind rînduiți în cea mai frumoasă stare datorită lor înșiși. «Într-o casă mare, zice Pavel, nu sînt numai vase de aur și de argint, ci și de lemn și de lut; și unele sînt spre cinste, iar altele spre necinste. Deci, de se va curăți pe sine de acestea, va fi vas de cinste, sfințit, de bună trebuință stăpînului, potrivit pentru tot lucrul bun»²⁵³. Iată ce am socotit să răspund la afirmația lui Celsus în care spune că dacă ți se pare ceva că e rău, aceasta nu înseamnă că acel ceva este cu adevărat un rău; nici nu poți să știi dacă acel ceva (rău) îți aduce vreun folos ție sau altcuiva.

LXXI

După acestea, Celsus ponegrește credința creștină, intrucît el nu a pătruns sensul unor texte din scrierile noastre cu privire la Dumnezeu, căruia îi atribuie gândiri și simțiri omenești, pentru că în ele se întîlnesc expresii de *mînie* față de cei necredincioși și de *amenințări* la adresa păcătoșilor. La acestea trebuie să precizăm că: așa cum în vorbirea noastră cu copiii nu urmărim să ne arătăm forța oratorică, ci ne adaptăm la mintea lor slabă și facem ceea ce ni se pare nouă mai potrivit cu

252. C. Andresen crede (op. cit., p. 65 ș.u.) că în argumentarea sa despre antropomorfismele folosite aici (mînia, amenințările lui Dumnezeu etc.), Origen ar fi fost influențat de stoici. Mai probabil că filosoful Albinos (sec. II) îi va fi servit de model.

253. II Tim. 2, 20—21.

virsta lor de copii, spre educarea și îndreptarea lor, tot astfel și Logosul sau Cuvîntul lui Dumnezeu a purtat grija scrierilor Sale, măsurînd felul de exprimare cu puterea de înțelegere a ascultătorilor și după folosul lor sufletesc. În general, așa se confirmă și în Deuteronom, un asemenea mod de a exprima adevărurile despre Dumnezeu: «Așa te-a purtat Domnul Dumnezeuul tău, cum ar purta un tată pe fiul său»²⁵⁴. În acest fel vorbește Cuvîntul, adoptînd felul oamenilor de a vorbi, spre folosul oamenilor. Nu aveau nevoie cei mulți, atunci cînd Dumnezeu li se înfățișa, să li se adreseze altfel decît potrivit lor. Dar cel ce aspiră la înțelegerea Sfințelor Scripturi va găsi în ele înțelesurile duhovnicești pentru adevărurile numite duhovnicești, comparînd²⁵⁵ interpretarea textelor pentru oamenii mai simpli cu interpretarea vestirilor adresate oamenilor cu o minte mai înaltă, înțelesuri aflate adeseori în unul și același text, pentru omul care are puterea să le cuprindă.

LXXII

Vorbim despre «mînia lui Dumnezeu» nu ca de o pasiune a Lui, ci ca de un mijloc sever de îndreptare a oamenilor care au săvîrșit păcate grele și numeroase²⁵⁶. Că e în stare să îndrepteze ceea ce numim «mînia și urgia lui Dumnezeu» și că aceasta a fost și intenția Logosului dumnezeiesc, reiese limpede din psalmul al șaselea: «Doamne, nu cu mînia Ta să mă mustri, nici cu urgia Ta să mă cerți»,²⁵⁷ precum și din cartea lui Ieremia: «Ceartă-ne pe noi, Doamne, însă cu judecată, nu cu mînie, ca să nu ne împruțezi pe noi»²⁵⁸. Dacă vei citi în cartea a doua a Regilor despre «mînia Domnului»²⁵⁹, care a îndemnat pe David să poruncească numărătoarea poporului, iar în cartea întâia a Cronicilor vei citi că diavolul a îndemnat pe David²⁶⁰ și dacă vei face o comparație a celor scrise acolo, vei vedea asupra cui se abate mînia. «Fii» ai acestei mîni s-au făcut toți oamenii, spune (apostolul) Pavel, «din fire eram fiii mîniei ca și ceilalți»²⁶¹. Aici nu se vorbește de mînia lui Dumnezeu ca de o patimă a Lui, ci de una pe care oricine și-o pregătește prin păcatele ce le săvîrșește. Acest lucru îl învederează apostolul Pavel cînd vorbește de «bogăția bunătății lui Dumnezeu și a îngăduinței și a îndelungii Lui

254. *Deut.* 1, 3.255. *I Cor.* 2, 13.256. Stoicii respingeau teoria vindictivă a pedepselor. Seneca, *Despre liniștea sufletescă*, I, 19, 7. Platon, *Gorgias* 525 a-b trad. Al. Cizek în colecția «Platon Opere» I, ed. P. Creția, C. Noica, București, 1974, p. 390—391.257. *Ps.* 6, 1.258. *Ier.* 10, 24 (trad. sin. 1914).259. *II Regi* 24, 1.260. *I Paral.* 21, 1.261. *Ef.* 2, 3.

răbdări» pentru cel care nu știe că «bunătatea lui Dumnezeu îndeamnă la pocăință», «După învîrtoșarea ta și după inima ta nepocăită îți aduni minie în ziua urgiei și a arătării dreptei judecăți a lui Dumnezeu»²⁶². Cum își poate cineva «aduna o comoară de minie în ziua urgiei» dacă minia este înțeleasă ca o pasiune? Cum ar putea îndrepta pe cineva «patima miniei»? Și cuvîntul, care ne învață să nu ne mîniem cituși de puțin, spune în psalmul al treizeci și șaselea : «Părăsește minia și lasă iușimea»²⁶³, precum și (apostolul) Pavel : «Lăsați toate acestea : minia, iușimea, răutatea, hula, cuvîntul de rușine din gura voastră»²⁶⁴. S-ar putea oare atribui lui Dumnezeu o patimă de care El voiește să ne liberăm cu totul ? Este clar, așadar, că cele afirmate cu privire la «minia lui Dumnezeu» se interpretează în mod alegoric, așa cum se scrie și despre «somnul» Lui, din care părea că-L deșteaptă prorocul : «Deșteaptă-Te, pentru ce dormi, Doamne ?»²⁶⁵ Și iarăși : «Și S-a deșteptat Domnul ca cel ce doarme, ca un viteaz amețit de vin». Dacă, deci, Domnul ar semnifica altceva, nu ceea ce arată și scrisul obișnuit al cuvîntului, de ce nu ar putea fi înțeleasă în sens asemănător și «minia lui Dumnezeu» ? Amenințările cu minia lui Dumnezeu sînt și ele avertismente cu privire la ceea ce li se va întîmpla oamenilor răi, ca niște recomandări ale medicului făcute bolnavilor : «am să te operez și am să te cauterizez dacă nu ai să urmezi prescripțiile mele și dacă nu ai să-ții regimul alimentar și celelalte recomandări». Noi nu atribuim lui Dumnezeu patimi omenești, nici nu avem păreri lipsite de cuviință față de El și nici nu ne reprezentăm în mod greșit explicațiile luate chiar din Scriptură și comparate între ele. Dascălii învățaturii noastre au și ei această sarcină : să înlăture interpretările simpliste și, pe cît le stă în putință, să facă pe ascultătorii lor mai deschiși la minte.

LXXIII

În urma faptului că n-a înțeles textele în care se descrie minia lui Dumnezeu, Celsus adaugă : «Nu-i oare de ris ca din pricina miniei sale față de iudei un om²⁶⁶ să le extermine acestora toți tinerii capabili de luptă, să le ardă și să le nimicească orașele, iar apoi, auzind despre acestea, Dumnezeu Atotputernicul să Se mînie, să Se tulbure, să amenințe și la urmă să trimită în lume pe Fiul Său și Acesta să pătimească atât de mult ?»

262. Rom. 2, 4—5.

263. Ps. 36, 8.

264. Col. 3, 8.

265. Ps. 43, 25 ; 78, 5.

266. Titus.

Omorirea tuturor tinerilor și incendierea orașelor provocate de suferințele cu care au îndrăznit iudeii să chinuie pe Iisus n-au fost altfel socotite decât ca o «comoară a mâniei», pe care ei și-o așunaseră și anume: judecata lui Dumnezeu, care a căzut asupra lor în urma unei rînduiri dumnezeiești, potrivit cunoscutei expresii uzuale evreiești «mînie». În schimb, a fost intenția Fiului lui Dumnezeu Celui Prea Înalt de a suferi pentru mintuirea neamului omenesc, așa cum am arătat mai înainte²⁶⁷, pe cît am putut.

Și Celsus continuă: «Totuși, fiindcă nu discutăm numai despre iudei — nu aceasta a fost intenția mea — ci despre întreaga firea omenescă, după cum am promis²⁶⁸ am să explic mai pe larg cele spuse». La auzul acestor cuvinte, care cititor modest și conștient de neputințele omenesci nu s-ar tulbura de aroganța cu care Celsus pune în vedere că va da explicații despre întreaga firea și despre tot ce se petrece în ea, nedîndu-și seama că ar călca, printr-o lăudăroșenie sfruntată, adevărul pe care l-a afișat în titlul cărții sale? Să vedem, așadar, ce vrea să spună prin «explicațiile despre întreaga fire și despre tot ce se petrece în ea», pentru care făgăduiește să «explice mai pe larg cele spuse».

LXXIV

Cu multe ne mai învinuiește Celsus. Între altele și cu aceasta: «de ce afirmați voi că tot ce a creat Dumnezeu a creat de dragul omului?»²⁶⁹. Or, descriind animalele și agerimea manifestărilor lor, Celsus pretinde că nu numai de dragul omului a creat Dumnezeu totul, ci a făcut acest lucru și de dragul celorlalte viețuitoare necuvîntătoare. Am impresia că el se exprimă aici ca și cei care, orbiți de ura față de dușmanii lor, îi birfesc tocmai pentru calitățile care sînt admirate de cei mai buni prieteni ai lor. Căci, după cum atunci cînd ura orbește pe oameni și-i împiedică să observe că judecă și pe prietenii lor în învinuirile îndreptate împotriva dușmanilor, tot așa și Celsus, în întunecimea minții sale, n-a observat că atacă și pe filosofii stoici, care, nu fără dreptate, pun înaintea tuturor ființelor necugetătoare pe om și, în general, firea cugetătoare, în primul rînd pentru binele ființelor cugetătoare²⁷⁰. Aceste

267. I, 54—55; 61; II, 16; 23.

268. IV, 52.

269. Ideea că Dumnezeu a creat totul numai de dragul omului era cunoscută primilor scriitori bisericești. «Ceea ce e sufletul în trup, aceea sînt creștinii în lume», spunea autorul Epistolei către Diognet (VI, 1). «Pe toate le-a făcut Dumnezeu pentru oameni» zicea Iustin (*Apologia*, II, 5).

270. «Quorum igitur causa quis dixerit, effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quae ratione utuntur» declară Cicero, *De natura deorum* II, 160 (citată după Röhm op. cit., 529).

E drept că Celsus obiectează că, departe de a fi inferioare, animalele sînt mai bine dotate de natură. La care Origen răspunde că totuși omul și aici se dovedește superior (IV, 74—98).

ființe cugetătoare sînt cele mai importante dintre toate viețuitoarele și joacă rolul odraslelor care asigură conducerea lumii, pe cînd ființele necugetătoare și neînsuflețite sînt doar ca un înveliș care înconjoară doar fătul în pîntecele mamei.

Mai mult, după părerea mea, pe cînd în orașe controlorii mărfurilor și ai tirgurilor nu supraveghează decît pe oameni, în timp ce ciinii și celelalte vietăți necuvîntătoare se înfruptă, în drum, din ceea ce este de prisos, tot așa și Providența se îngrijește, în primul rînd, de ființele cugetătoare, urmînd, desigur, că și cele necugetătoare să profite din cele ce au fost create pentru oameni. De aceea, după cum greșeste cel ce spune despre controlorii tirgurilor că poartă grijă mai mult de oameni decît de ciini, deoarece și așa ciinii adună, în trecere, din cele ce se găsesc de prisos la vînătoare, cu atît mai mult Celsus și cei care cred ca el se fac vinovați în fața lui Dumnezeu, care poartă de grijă doar de ființele cuvîntătoare, atunci cînd declară : de ce toate aceste lucruri ar fi destinate mai mult pentru hrana oamenilor decît pentru cea a plantelor, a arborilor, a ierburilor, a spinilor etc. ?

LXV

Mai întii Celsus e de părere că *«tunetele, fulgerele și ploile nu pot fi lucrări ale lui Dumnezeu»*, lăsînd prin aceasta să se întrevadă că el e ucenic al lui Epicur. În al doilea rînd, el mai adaugă : *«Chiar dacă am admite că ele sînt lucrări ale lui Dumnezeu, totuși ele nu sînt produse spre a fi hrana noastră, a oamenilor, mai mult decît a plantelor, a arborilor, a ierburilor și a spinilor»*.

Ca un adevărat adept al lui Epicur, Celsus acceptă că toate operele create sînt rezultatul întîmplării, nu al Providenței. Or, dacă aceste lucruri nu sînt făcute mai mult în folosul nostru decît al arborilor, al ierbii și al spinilor, atunci e limpede că ele nu provin din Providență, sau că provin de la o Providență care nu poartă grijă de noi mai mult decît de arbori, de iarbă și de spini. Dar oricare din aceste presupuneri constituie o impietate și este o nebunie să formulezi astfel de păreri ca să răspunzi unui om care ne critică tocmai pe noi de impietate ! Din cele spuse oricine poate deduce cine anume e lipsit de pietate.

Și el continuă : *«S-ar putea spune oare că ele cresc numai în folosul oamenilor (e vorba de plante, de arbori, de ierburi, de spini) ? De ce să pretinzi că ele cresc mai mult pentru oameni decît pentru cele mai salbatice dintre viețuitoarele necuvîntătoare ?»* Să spună limpede Celsus: marea diversitate a celor ce cresc pe pămînt oare nu sînt opera Provi-

dentei ? Sînt ele doar un joc oarecare al atomilor ? El s'ar fi creat atitea specii diferite ? Oare numai grație acestui joc sînt pe lume atitea soiuri de plante, de arbori, de ierburi asemănătoare întreolaltă ? Nici o forță conducătoare nu le-a adus la viață și originea lor nu se datorește oare unei inteligențe mai presus de orice admirație ? Noi creștinii, care cinstim numai un singur Dumnezeu, Care a creat toate acestea, pentru care aducem mulțumiri Creatorului că ni le-a rînduit nouă și pentru noi, după cum și vietățile ni le-a pus la dispoziție, pregătind tuturora un sălas atît de nesfîrșit, mărturisim : «Cel ce răsari iarbă dobitoacelor și verdeață spre trebuința oamenilor ; ca să scoată pîine din pămînt ; și vinul veselește inima oamenilor ; ca să veselească fața cu untdelemn și pîinea inima omului o întărește»²⁷¹. Ce este de mirare că a pregătit hrană pînă și vietăților celor mai sălbatice ? Căci pînă și despre aceste vietăți au spus unii filosofi că au fost create ca să pună la încercare forța cugetătoare a omului, cum spune undeva unul din înțelepții noștri : «Și nu este pentru ce să zici : ce este aceasta ? Că toate la vremea lor se dovedesc de folos». Și «Nu pot zice : ce este aceasta ? pentru ce este aceasta ? căci toate sînt făcute cu un scop»²⁷².

LXXVI

Mai departe, Celsus tăgăduiește că Providența a făcut produsele pămîntului mai mult pentru noi decît pentru cele mai sălbatice viețuitoare, zicînd : «noi, oamenii, ne asigurăm hrana cu mari oboșeli și suferințe, în timp ce pentru animale ea crește fără însămințare și fără muncă»²⁷³. El nu vede că vrînd ca mintea omului să fie pusă la probă în toate privințele, pentru ca să nu se lenească și să rămînă ignorantă în arte, Dumnezeu a creat pe om lipsit, așa încît lipsa însăși să-l constrîngă să inventeze îndeletnicirile și meseriile, unele prin care să se hrănească, iar altele prin care să se ocrotească. Pentru cei care n-ar avea de gînd să studieze tainele dumnezeiești și nici filosofia, ar fi mai bine dacă ar rămîne lipsiți, pentru ca să-și pună la contribuție inteligența la inventarea literelor, căci belșugul i-ar face să-și nesocotească cu totul inteligența.

Așadar, nevoia de ceea ce este necesar vieții e cea care a produs cultura cîmpului, viticultura, grădinăritul, tehnica construcțiilor și a fierului, precum și fabricarea uneltelor necesare cîștigării hranei. Nevoia de adăpost a produs țesătoria după ce materialul respectiv a fost dărăcit și tors, apoi arta de a construi și astfel s-a ridicat inteligența pînă la arta arhitecturii. Lipsa celor necesare a făcut să se transporte prin navigație

²⁷¹. Ps. 103, 15—17.

²⁷². Is. Sir. 39, 22, 26.

²⁷³. Homer, *Odiseea* IX, 109. Și Lucrețiu era de aceeași părere V, 205—217, 218—234 (omul e inferior animalelor).

și prin cîrmuirea vapoarelor produsele din unele ținuturi acolo unde ele lipseau. Și tot din astfel de pricini trebuie admirată Providența, care a creat, spre folosul ei, ființa cugetătoare, oricît de neajutorată ar părea ea cînd o comparăm cu viețuitoarele necugetătoare. Fiind lipsite de înclinări spre arte, viețuitoarele acestea își au hrana de-a gata, dar au și o ocrotire tot de-a gata, fiind prevăzute cu peri, cu pene, cu scoici.

Cred că ajunge atîta pentru a răspunde cuvintelor lui Celsus : «noi, oamenii, ne asigurăm hrana cu mari oboșeli și suferințe, pe cînd pentru ele cresc fără însămințare și fără muncă».

LXXVII

După acestea, uitîndu-și parcă scopul lui de a învinui pe iudei și pe creștini, Celsus se leagă de afirmația tragedianului Euripide, pe care-și dă silința s-o combată, pentru că i se pare că nu îi împărtășește părerile. Iată versurile de care se leagă Celsus : «*Vrei să-mi amintești de versul lui Euripide că și soarele și luna sînt în slujba muritorilor ?*²⁷⁴ *Dar de ce în slujba noastră și nu a furnicilor și a muștelor ? Și lor le-mbie noaptea răgaz pentru odihnă, iar ziua prilej de a lucra și a alerga*». Se poate vedea, așadar, că nu numai iudeii și creștinii au spus că și soarele și celelalte astre sînt în folosul oamenilor. Ca unul care a ascultat lecțiile lui Anaxagora²⁷⁵ «despre natură», și care, nu pe degeaba, va fi numit «filosof al scenei»²⁷⁶, Euripide a știut să declare acest lucru folosînd intermediul exprimării prin sinecdocă, adică declarînd că toate își au rostul lor, dar, în fond, referindu-se la unul singur, la ființa cugetătoare care e omul. Așa se explică de ce a zis că «și soarele și luna stau în slujba omului» (adică și luminătorul zilei și cel al nopții). Și a numit Euripide soarele zi, pentru că lumina lui e cea care produce ziua, dar și ca să ne învețe că cei care au nevoie și de zi și de noapte sînt ființele sublunare sau cele superioare, pe cînd celelalte nu au situația celor de pe pămînt. Așadar, ziua și noaptea sînt de folos muritorilor, singurii care au fost zidiți ca ființe cugetătoare. Chiar dacă furnicile și muștele lucrează și ele ziua, iar noaptea se odihnesc, orientîndu-se și ele după ceea ce a fost creat pentru om, aceasta nu ne dă dreptul să spunem că ziua și noaptea au fost create și pentru furnici și pentru muște sau pentru alte asemenea vietăți. De aceea trebuie să credem că în planurile Providenței ziua și noaptea au fost create pentru oameni.

274. *Fenicienele* 546 (citată încă o dată aici : IV, 30).

275. Anaxagora († 428 î. Hr.) era un îndrăgostit de științele naturii, de aceea Euripide îl preamărește cu versurile : «fericit bărbatul care s-a dăruit științei» (N. Balca, *op. cit.*, p. 61).

276. Euripide († 406 î. Hr.), tragedian grec, cu replici etice profunde.

LXXVIII

Celsus obiectează și asupra motivelor : de ce omul e superior animalelor și îndeosebi de ce tocmai în folosul oamenilor să fi fost create animalele necugetătoare : «*La afirmația că : noi sîntem regi peste animalele fără rațiune, pentru motivul că le putem prinde prin vînătoare, pregătindu-ne din ele ospețe, răspundem : de ce să nu fi fost creați și noi în folosul acelor animale, pentru că și ele ne vînează și ne mănîncă ? Mai mult, noi oamenii sîntem cei care avem nevoie de plase, de arme, de ajutorul mai multor oameni și de cîini împotriva animalelor pe care le vînam, în vreme ce lor le-a dat natura, de la început, arme la îndemînă ca să ne supună cu ușurință puterii lor*»²⁷⁷.

Se vede, chiar și numai din acestea, în ce chip ni s-a dat inteligența ca mare ajutor și ca armă mai puternică decît oricare altă armă cu care ni se pare că sînt înzestrate oricare din fiarele sălbatice. În orice caz, deși mai slabi la trup decît multe animale și cu mult mai mici decît unele din ele, totuși prin inteligență noi le întrecem chiar și pe cele mai sălbatice, iar la vînătoare prindem chiar și elefanți uriași. Pe cele pe care natura le-a făcut ușor de îmblînzit, noi le domesticim prin blîndețe. Împotriva celor pe care nu le putem îmblînzii sau care odată domesticite s-ar părea că nu ne mai sînt de vreun folos, ne apărăm, pentru siguranța noastră, prin aceea că le ținem închise, iar dacă avem nevoie să ne hrănim din ele, le sacrificăm ca și pe animalele domestice. Creatorul le-a rînduit, așadar, pe toate în folosul «animalului cugetător» (omului) și al inteligenței sale naturale. În alte împrejurări ne folosim, de pildă, de cîini la paza oilor ori a vitelor, a caprelor și a caselor, la alte treburi ne folosim de boi pentru lucrarea cîmpului, în alte împrejurări înjugăm alte animale pentru dusul poverilor. Se spune că rasele de lei, de urși, de pantere, de mistreți și de alte animale de acest gen ne-au fost date tot pentru a dezvolta curajul în noi²⁷⁸.

LXXIX

Apoi Celsus se adresează oamenilor care au conștiința că sînt cu mult superiori animalelor necugetătoare, zicînd : «*La afirmația voastră că Dumnezeu v-a dat puterea să prindeți animalele sălbatice și să vă folosiți de ele, noi observăm că înainte de a fi existat orașe și meserii, precum și asociații, arme sau năvoade, oamenii erau aceia care erau răpiți și devorați de animale, iar nu animalele de către oameni*»²⁷⁹.

277. Aceeași idee și la Lucrețiu, *De rerum nat.* V, 219.

278. În toate acestea superioritatea omului se verifică prin inteligența lui.

279. Lucrețiu, *op. cit.*, V, 932—968 («Despre viața omului primordial»).

Chiar dacă oamenii prind fiare și fiarele răpesc pe oameni, observă ce mare deosebire este între biruința inteligenței asupra forței salbatice și brute și între apărarea contra cruzimii animalelor care nu pot face uz de inteligență. Și când zice : «înainte de a fi existat orașe și meserii și asociații omenești» se vede că Celsus uită ce a spus mai înainte : «Lumea e necreată și nepieritoare, numai lucrurile pămîntesti sînt supuse potopului și incendiilor, dar nici ele nu cad în același timp în aceste calamități».

Atunci, chiar presupunînd că ar fi existat o lume necreată, nu poți vorbi de un început, după cum nu poți găsi un anumit timp în care să nu fi existat nici un fel de orașe sau meserii ! Să ne închipuim totuși că în această privință Celsus ar fi de aceeași părere cu noi, cu toate că el nu s-ar fi împăcat nici cu el însuși și cu cele spuse de el mai înainte. În ce măsură reușește el să aducă dovezi că la început oamenii erau răpiți de animale și erau devorați de ele, cîtă vreme animalele nu erau încă răpite de oameni ? Pentru că dacă lumea există datorită Providenței și faptului că Dumnezeu le rînduiește pe toate, atunci este necesar ca micile scînteii a ceea ce este neamul omenesc să fi fost prezente la începutul existenței²⁸⁰, puse sub paza ființelor superioare în forma unei legături sociale oarecare între firea dumnezeiască și oameni. Este ceea ce poetul din Askra a compus zicînd :

«Căci erau pe atunci banchete și adunări comune
Între zei nemuritori și între oameni muritori»²⁸¹.

LXXX

Și cuvîntul lui Dumnezeu, transmis de Moise, ne prezintă pe cei dintîi oameni ca ascultînd glasul dumnezeiesc și mesajele divine și avînd cîteodată impresia că văd pe îngerii lui Dumnezeu venind să-i cerceteze. Se cădea, într-adevăr, ca la începutul lumii firea omenească să fie ajutată mai mult, pînă în momentul cînd, prin progresul pe drumul cunoașterii și al altor virtuți și în inventarea artelor, oamenii au putut trăi prin ei înșiși, fără să aibă nevoie de ajutor și de îndrumarea continuă, manifestată în chip tainic, a slujitorilor voinței dumnezeiești. Prin urmare, nu-i adevărat că la început oamenii erau răpiți și devorați de fiare și nicidecum că fiarele prindeau pe oameni.

Tot de aici reținem și alt cuvînt, tot atît de eronat, al lui Celsus : «din acest punct de vedere Dumnezeu a lăsat ca oamenii să fie mai mult supuși fiarelor» (decît invers n.tr.). Dar Dumnezeu n-a supus pe oameni fiarelor ; dimpotrivă, El a îngăduit ca fiarele să fie prinse cu ajutorul

280. Idei luate din Platon, *Legile* 677 a-b.

281. Hesiod fragm. 82 (216) citat după M. Borret, *op. cit.*, II, 383.

inteligenței oamenilor și a iscusinței lor, prin inteligență, căci nu fără ajutor dumnezelesc au inventat oamenii mijloace de asigurare împotriva fiarelor, iar prin acestea să le stăpânească.

LXXXI

Oare nu vede acest om vestit cîți filosofi cred în existența Provi-denței, afirmînd că Ea face totul pentru ființele cugetătoare și străduindu-se din toate puterile să răstoarne învățături atît de folositoare, spre a împăca, în această privință, creștinismul cu filosofia? El nu vede ce pagubă și ce piedică este pentru credință faptul că admitem că în fața lui Dumnezeu omul nu-i cu nimic mai mult decît o furnică ori o albină. El spune textual: «Chiar dacă oamenii par să întrecă ființele necuvîntătoare prin aceea că au clădit cetăți și au un regim politic cu dregători și guverne constituite, aceasta nu dovedește nimic, pentru că și furnicile și albinele au așa ceva²⁸², Cel puțin albinele au o regină cu suită și cu servante, se bat, cîștigă bătălii, omoară pe cei învinși, au orașe și chiar întărituri, își împart responsabilitățile și judecă pe cele leneșe, în orice caz vinează și pedepsesc pe hoșdari». Celsus n-a văzut nici aici superioritatea acțiunilor săvîrșite de rațiune și reflexiune față de cele care provin dintr-o fire lipsită de rațiune și dintr-o structură firească mai puțin pretențioasă. Astfel de acte nu pot fi explicate printr-o rațiune prezentă în cei ce le săvîrșesc pentru simplul motiv că nu o au. Dar Ființa supremă, Fiul lui Dumnezeu, Împărat a tot ce există, a creat o fire fără rațiune, care, chiar fără să cugete, asistă ființele care nu s-au învrednicit să aibă rațiune.

Printre oameni s-au ridicat orașe cu multe meșteșuguri și cu legi anumite. Iar regimurile, dregătoriile și cîrmuirile sînt apreciate, fie în sens strict, ca virtuozitate, după ființa și activitatea lor, fie într-un sens mai larg, pe temeiul imitării celor dintii cît mai fidel posibil²⁸³. Dacă aruncăm privirea asupra celor dintii, aflăm că, într-adevăr, ei au dat legi bune, au organizat state, dregătorii, cîrmuiri. Aceasta la ființele fără rațiune e cu neputință, oricît ar vrea Celsus să aplice la furnici și la albine expresii «raționale», folosite pentru orînduirile raționale, cum sînt orașele, regimurile, dregătoriile, cîrmuirile. În privința aceasta nu se cuvine să apreciem mai mult decît trebuie pe furnici și pe albine, căci ceea ce fac ele nu fac cu gîndire; în schimb sîntem datori să admirăm firea divină, care-și întinde pînă la animalele fără rațiune un fel de imitare a ființelor cugetătoare, poate cu gîndul de a ne face de rușine, pentru ca la vederea furnicilor să devenim mai sîrguincioși și mai cruțători

282. Virgiliu, *Georgicele* IV, 67—87 (trad. G. Coșbuc, București, 1927, p. 127).

283. A se vedea și mai jos: IV, 84; influență stoică.

cu lucrurile care ne sînt de folos, și, luînd seama la albine, să ascultăm și noi de o stăpînire, luînd parte în mod cuviincios la lucrările obștești folositoare salvării orașelor.

LXXXII

Poate că felul cum se luptă albinele ne este spre învățătură că războaiele dintre oameni — dacă vreodată ar fi necesare — trebuie să fie juste și ordonate²⁸⁴. La albine nu sînt orașe, nici cetăți, în schimb au faguri cu căsuțe exagonale, pe care și la fabrică în chip original, pentru că oamenii au nevoie de miere la multe ocazii, ca leac pentru mădularile bolnave sau ca hrană sănătoasă. Dar nu trebuie să comparăm procedeele albinelor contra bondarilor cu judecățile făcute în orașe împotriva celor leneși și răi, nici cu pedepsele care li se dau. Dar dacă, așa cum am zis, trebuie să admirăm natura, în schimb, trebuie să admitem că omul, care e capabil să îmbrățișeze lumea întreagă și să aducă ceva ordine în ea, conlucrînd cu Providența, împlinește nu numai lucrările Providenței lui Dumnezeu, ci și pe cele ale prevederii umane.

LXXXIII

Vorbînd despre albine, ca să coboare, pe cît se poate, nu numai între noi creștinii, ci și între toți ceilalți oameni orașele, regimurile, dregătoriile, cîrmuirile, războaiele de apărare a patriei, Celsus mai adaugă, în continuare, un «panegiric» în cinstea furnicilor. Scopul lui este să coboare *«grijile pe care și le iau oamenii pentru a se hrăni»*, și, prin comparație cu furnicile, să coboare și *«prevederea lor pentru iarnă»*, ca și cum n-ar exista nimic altceva așa de înalt ca prevederea irațională cu care le crede dotate pe furnici. Dar pe care om din cei simpli, care nu este în stare să pătrundă natura tuturor acestor lucruri, nu l-ar întoarce Celsus, pe cît ar putea, spre ajutorarea furnicilor încărcate cu poveri, și să împărtășească chinul lor, cînd zice: *«furnicile iau una de la alta poverile, atunci cînd le văd obosite»*? Într-adevăr, cel ce are nevoie de cuvînt de învățătură rațională și nu pricepe nimic din toate acestea, va putea zice: întrucît noi nu întrecem cu nimic pe furnici chiar și atunci cînd ajutăm pe cei obosiți să-și ducă sarcinile prea grele, de ce să luăm această sarcină inutilă? Furnicile, animale fără rațiune, nu se pot supăra dacă le compari în munca lor cu oamenii. Dar oamenii, pe care îi face în stare să priceapă felul în care e batjocorită prietenia lor cu ceilalți, riscă să fie jigniți și supărați de vorbele lui Celsus. În pofta lui de a îndepărta de creștinism pe cititorii tratatului său, el n-a văzut că împiedică

284. A se vedea și mai departe VIII, 73 (= ideea unui război just, de apărare).

și pe necreștini să sufere împreună cu cei care poartă cele mai grele sarcini. Dacă ar fi fost un filosof simțitor față de binele comun, Celsus ar fi trebuit să evite să sustragă, în același timp, și creștinismul și credințele utile și comune oamenilor, și, în măsura posibilului, să susțină bunele învățături comune creștinismului și celorlalți oameni.

Dar chiar dacă «furnicile ridică saci cu grăunțe puse ca rezervă, nu ca să încolțească, ci să rămână peste an pentru hrană», nu trebuie să ne închipuim că pricina ar fi un plan rațional făcut de furnici, ci natura, mama tuturor ființelor, a rînduit atît de bine chiar și vietățile lipsite de rațiune, încît nici pe cea mai mică n-a lăsat-o cu totul lipsită de urmele acestei «rațiuni» care vine de la natură. Poate că măcar aici nu vrea s-o spună Celsus în cuvinte acoperite — că în multe puncte se pricepe să platonizeze — că toate sufletele sînt de aceeași specie²⁸⁵ și că cel al omului nu întrece cu nimic pe al furnicilor și pe al albinelor. Este oare logic să cobori sufletul din bolta cerului nu numai pînă la trupul omenesc, ci chiar și pînă la alte trupuri?²⁸⁶ Creștinii nu vor subscrie la aceasta, căci ei au înțeles că sufletul omenesc a fost făcut după chipul lui Dumnezeu, și văd clar imposibilitatea, pentru natura plăsmuită după chipul lui Dumnezeu, să piardă toate însușirile lui și să se acopere cu altele, după chipul a nu știu ce în niște ființe necugetătoare.

LXXXIV

Și mai zice iarăși: «furnicilor care mor cele rămase vii le aleg un alt loc, care ar fi pentru ele ca un mormînt familial»²⁸⁷. La aceasta trebuie spus că, cu cît laudă Celsus mai mult animalele fără rațiune, cu atîta preamărește mai mult — vrînd-nevrînd — opera Logosului, ordonator al tuturor lucrurilor, și face să răsară și mai mult iscusința oamenilor, în stare să coordoneze, prin rațiune, darurile superioare ale naturii ființelor celor fără rațiune. Dar de ce să le zicem ființe fără rațiune? Cel de sus nu consideră ca fiind fără rațiune ființele pe care opinia generală a tuturor le declară fără rațiune. Cel puțin pe furnici el nu le crede fără rațiune, el care se mîndrește să vorbească de natura universală²⁸⁸ și care susține, chiar prin titlul cărții sale, că spune adevărul! Iată în ce termeni se exprimă el, ca și cum furnicile ar dialoga între ele: «Și tot în chip natural, cînd se întîlnesc, ele stau de vorbă între ele, iar de aici vine faptul că ele nu-și greșesc drumul; așadar, la ele există o plenitudine de rațiune, noțiuni comune ale anumitor realități universale, sunet specific, evenimente, simțire semnalizată».

285. A se vedea mai jos: IV, 52 (după Platon, *Timeu* 69).

286. Platon, *Fedru* 246—247.

287. Pliniu, *Ist. Nat.* II, 30, 110.

288. A se vedea aceeași idee: IV, 73.

În realitate, conversația dintre o persoană și alta se face printr-un grai, care exprimă ceea ce intenționezi și adeseori se istorisește despre ceea ce se numesc «evenimente», dar ca să vrei să atribui așa ceva și furnicilor, oare n-ar fi lucrul cel mai de ris ?

LXXXV

Celsus nici măcar nu roșește când subliniază pentru urmașii săi schimonosirea doctrinei sale : «*Dacă ar privi cineva din înaltul cerului*²⁸⁹ *pe pământ, ce deosebire ar putea găsi între activitățile noastre și ale furnicilor și albinelor ?*» După ipoteza sa, a privi din înaltul cerului activitățile de pe pământ ale oamenilor și ale furnicilor, oare n-ar însemna să-ți mărginești privirile numai asupra fapturilor trupești ale oamenilor și ale furnicilor, fără să mai ții seama, pe de o parte, de principiul conducător rațional pus în mișcare de cuget, iar, pe de altă parte, de principiul conducător lipsit de rațiune pus în mișcare în chip irațional prin imbold și reprezentare datorită unei dispoziții firești (a instinctului) ? Dar ar fi absurd ca privind din înaltul cerului spre pământ să vrei să-ți fixezi ochii de la o distanță așa de mare asupra corpurilor oamenilor și furnicilor, fără să preferi să vezi mai curînd esența principiilor lor directe și izvorul rațional și nerațional al imboldurilor lor. E limpede că privind numai izvorul tuturor acestor tendințe, însemnează să vrei să vezi diferența și superioritatea omului nu numai asupra furnicilor, ci și asupra elefanților. Căci, «aruncîndu-ți din înaltul cerului» privirea peste ființele fără rațiune, oricît de mare ar fi corpul lor, nu vei vedea alt principiu (dacă mi-e permis s-o spun) decît al lipsei de rațiune. În ființele raționale, dimpotrivă, se va vedea logosul comun tuturor oamenilor, ființelor divine și cerești și poate și Dumnezeuul suprem Însuși. De aici expresia Scripturii despre o faptură «după chipul lui Dumnezeu», căci chipul Dumnezeuului suprem este Logosul Său sau Cuvîntul²⁹⁰.

LXXXVI

De aici, ca și cum s-ar încăpățîna să înjosească și mai mult neamul oamenilor, asemuindu-l viețuitoarelor necugetătoare, Celsus se zbate să scoată din unele trăsături mărturii despre o oarecare superioritate și

289. Celsus pare a fi împrumutat aici un cunoscut pasaj din Lucian de Samosata († 180 d. Hr.) supranumit «Voltaire al antichității». «Îmi închipui că ai putut să vezi adeseori întovărășiri de furnici, cum unele se învîrt în jurul adăpostului, iar altele se îndepărtează, pe cînd altele iarăși se întorc la cetatea lor. Una scoate murdăriile, alta aduce o păstaie de bob sau de grîu. La furnicile astea există arhitecți, cuvîntători, înalți magistrați, unii care cultivă muzica, filosofia. Orașele și oamenii dinlăuntrul lor grozav se aseamănă cu niște furnicare» (*Scrieri alese*, Buc., 1959, p. 162).

290. Col. 1, 15 («Logosul comun tuturor oamenilor»).

în ființele lipsite de rațiune, declarând că : chiar și puterile magiei s-ar găsi în câteva din aceste ființe neraționale, deci oamenii nu pot să se fălească în chip deosebit, nici să pretindă că dețin superioritatea asupra ființelor necugetătoare.

Iată cum se exprimă el : «Dacă oamenii se laudă și cu puterile magiei, să nu uite că tocmai aici șerpii și vulturii au mai multă știință decât ei : ei cunosc multe din leacurile contra otrăvurilor și a bolilor, ca și virtutea anumitor pietre, pe care le întrebuințează ca să-și salveze pruncii. Oamenii dacă le află se cred în posesia unor mari comori». Mai întâi nu știu de ce dă numele de «magie» cunoașterii contra-otrăvurilor naturale (pe care unele animale fie că le-au experimentat direct, fie că le percep în chip firesc), căci, de fapt, cuvântul magie are un alt înțeles. Cu toate acestea, călcând pe urmele lui Epicur, el vrea să invinuiască fără să dea de înțeles că știe ceva din practicarea vrăjitoriei. Cu toate acestea, acceptând că unii oameni, vrăjitori sau nu, se laudă cu cunoașterea acestor secrete, ar fi un motiv să spunem că șerpii au mai multă știință decât oamenii în această privință, pentru că întrebuințează mărar pentru a li se ageri vederea și a se mișca mai iute, fapt care pentru ei este un dar natural provenind nu din cugetare, ci din conformația lor organică ? În chip firesc, oamenii nu ajung niciodată la felul de acțiunea al șerpilor ; doar experiența ori rațiunea sau uneori exercitarea raționamentului științific dacă pot realiza așa ceva. Tot așa, dacă vulturii, ca să-și salveze puii lor în cuib, le aduc acolo o «mamă»²⁹¹, pe care o găsesc, de ce să tragi concluzia că vulturii au o știință și chiar o știință mai mare decât cea a oamenilor, care abia prin experiență și prin raționament au descoperit acest ajutor dat în chip firesc vulturilor ?

LXXXVII

Dar să zicem că și alte contra-otrăvuri ar fi cunoscute de animale. Ce dovadă avem că această cunoaștere a lor nu le vine de la natură, ci că rațiunea ar fi aceea care le-ar descoperi-o ? Căci dacă ar fi așa, atunci ea n-ar descoperi numai acest leac unic la șerpi, sau să zicem un al doilea, al treilea, să zicem la vulturi și așa mai departe la alte animale, ci ar descoperi și leacuri pentru oameni. În realitate, fiecare animal fiind inclinat de la natură spre întrebuințarea exclusivă a anumitor leacuri, este clar că la el nu înțelepciunea sau rațiunea, ci structura specifică a firii, creată de Logos, este cea care îl face să se întoarcă spre aceste leacuri, pentru salvarea speciei lui.

²⁹¹. Pliniu, *Ist. Nat.* 8, 99.

Iar dacă aş vrea să mai continui discuția cu Celsus, m-aş folosi de cuvîntul din «Pildele lui Solomon», care spune: «Patru sînt animalele cele mai mici de pe pămînt și care sînt cele mai înțelepte: furnicile, neam fără putere, care își agonisesc vara hrana lor; dihorii, neam slab, care-și clădesc în stînci locașul lor; lăcustele care nu au rege și totuși ies toate în stoluri; șopîrla care se poate prinde cu mîna și care pătrunde în palatele regilor»²⁹². Cu toate acestea eu nu mă leg de înțelesul ocultat al cuvîntelor, ci după titlu, (și cartea e intitulată *Pilde*), eu le pătrund ca pe niște enigme. E obiceiul la acești autori să împartă în diferite clase, din care una sînt pildele, fie ceea ce are un înțeles ocultat, fie ceea ce are un înțeles tainic. Iată de ce chiar și în Evanghelii e scris că Mîntuitorul însuși a zis: «Acestea vi le-am spus în pilde, dar vine vremea cînd nu vă voi mai grăi în pilde»²⁹³. Așadar, nu furnicile sensibile au o știință mai înaltă decît cea a învățaților, ci cele care sînt desemnate sub forma Pildelor. Și tot așa trebuie să spunem și de restul animalelor. Dar Celsus e de părerea că Scripturile iudeilor și ale creștinilor sînt foarte simpliste și vulgare și crede că o interpretare alegorică ar forța textul pe care l-au pus acolo scriitorii²⁹⁴. Iată o dovadă că ne-a ponegrit în zadar; de unde putem scoate și o combatere a argumentului său despre vulturi și șerpi, pe care îi socotea mai învățați decît pe oameni.

LXXXVIII

Dar Celsus vrea să arate și mai pe larg că în neamul omenesc cunoștințele despre divinitate nu sînt deosebite de ale celorlalte ființe muritoare, întrucît și unele animale fără rațiune posedă noțiuni despre Dumnezeu, în vreme ce chiar între oamenii cei mai ageri la minte de pretutindeni, dintre elini sau barbari, există atîtea dezacorduri cînd e vorba de Dumnezeu.

Iată cum grăiește el: «Dacă s-ar crede că omul trebuie situat deasupra celorlalte ființe pe motivul că numai la el întîlnim noțiuni despre Dumnezeu, atunci cei care sînt de această părere să fie atenți, căci chiar și acest privilegiu îl vor revendica multe dintre animale. Și nu fără temei. Într-adevăr, ce lucru l-ai putea socoti mai dumnezeiesc decît prevederea și anunțarea viitorului? Ei bine, tocmai acest lucru îl învață oamenii²⁹⁵ de la alte animale și în special de la păsări, iar toți cei care înțeleg semnele pe care le dau ele sînt ghicitori. Deci, dacă păsările și toate celelalte viețuitoare care ghicesc viitorul îl prevăd printr-un dar de la Dumnezeu și ni-l predau prin semne, reiese că, prin însăși natură

292. *Pilde* 30, 24—28.

293. *Ioan* 16, 25.

294. Aici, mai înainte: I, 17; IV, 38, 51.

295. VI, 10.

lor, ele sînt cu mult mai aproape de Dumnezeu, cu mult mai ştlutoare şi mai scumpe lui Dumnezeu. Unii oameni inteligenţi spun că între păsări există conversaţii, desigur mult mai sînte decît ale noastre²⁹⁶, unele pe care le exprimă prin cele cîteva cuvinte ale lor, şi că ar avea cunoştinţă de ceea ce s-a vorbit, lucru pe care l-ar putea dovedi prin fapte, întrucît ne anunţă că păsările ar fi zis că merg acolo sau dincolo, că fac cutare sau cutare lucru, după care ar aduce dovada că ar fi fost şi ar fi executat ceea ce au prevăzut. Mai mult, nici o altă vietate nu pare mai credincioasă jurămîntului şi mai ascultătoare de divinitate decît elefanţii, desigur pentru că au o oarecare cunoştinţă despre Dumnezeu»²⁹⁷.

Iată cum prezintă el lucrurile, dînd ca verificate o serie de probleme discutate de filosofii atît elini, cît şi barbari, care au descoperit sau au învăţat de la unii demoni secretele păsărilor şi ale altor animale, prin care se zice că unele puteri de ghicire au fost împărtăşite oamenilor. Într-adevăr, cel dintîi lucru pe care trebuie să-l ştim este : să precizăm dacă există sau nu o artă de a surprinde semnele şi, în general, dacă se poate ghici ceva din mijlocirea animalelor. Al doilea lucru asupra căruia partizanii ghicitului prin păsări sînt dezbinaţi e temeiul de la care se pleacă la ghicit ; unii acceptă că anumiţi demoni sau zei «ghicitori» transmit animalelor impulsurile lor, în speţă păsărilor, diferitele lor zboruri sau diferitele lor mişcări, pe cînd alţii cred că «sufletele» lor sînt mai divine şi mai indicate în acest scop, ceea ce-i foarte puţin probabil.

LXXXIX

Întrucît voia să dovedească aici că animalele necugetătoare sînt mai divine şi mai înţelepte decît oamenii, Celsus ar fi trebuit să arate în chip mai amănunţit dezvoltarea acestei arte divinatorii, prezentîndu-ne apoi şi o justificare mai clară a ei, adică să fi combătut fără discuţie temeiurile celor care tăgăduiesc existenţa unei arte a ghicitului, să nimicască şi temeiurile celor care atribuie demonilor sau zeilor mişcările revelatorii ale animalelor, în sfîrşit, să aducă dovezi că sufletul vieţuitoarelor necugetătoare e mai divin. Dacă şi-ar fi arătat competenţa sa filosofică în aceste grele probleme, m-aş fi silit să mă împotrivesc argumentărilor sale, aş fi tăgăduit din capul locului să cred că animalele necugetătoare sînt mai învăţate decît oamenii, după cum aş fi dezvăluit şi minciuna că ar trebui să recunoaştem animalelor noţiuni despre di-

296. Filostrat, *Vita Apol.* 4, 3 (citată după M. Borret, *op. cit.*, II, 404).

297. Mai jos : IV, 98.

vinitate mai sfinte decît ale noastre, precum și că ele întretin conversații sfinte între ele.

În schimb, el învinovățește credința creștină în Dumnezeu cel peste toate și vrea să ne facă să credem că sufletele păsărilor au noțiuni mai divine și mai clare decît cele ale oamenilor. Dacă așa ceva ar fi adevărat, atunci păsările au de la Dumnezeu noțiuni cu mult mai clare decît Celsus și nici nu-i de mirare dacă el înjosește atît de mult pe om. Și apoi, dacă-i urmărim gîndirea, păsările ar avea idei mai nobile și mai dumnezeiești nu numai decît noi creștinii sau decît iudeii, care folosesc aceleași Scripturi ca și noi, ci chiar și decît teologii elinilor, căci și aceștia sînt oameni ! După Celsus soiurile de păsări care ar avea darul de a ghici ar fi înțeles mai bine natura divinității decît Ferekide, Pitagora, Socrate sau Platon ! Și ar fi trebuit să ne punem și noi în școala păsărilor pentru ca, după concepția lui Celsus, așa cum împărtășesc ele cunoașterea viitorului, tot așa să elibereze pe oameni de îndoielile asupra divinității, împărtășindu-le noțiunea clară care le-a fost dată.

XC

Dar, între altele, ar trebui să mai spun cîteva cuvinte asupra acestei probleme, pentru ca să arăt că părerea sa rătăcită e o dovadă de nerecunoștință față de Creatorul său, căci în calitatea lui de om sau, cum spune în Psalmi, «omul în cinste fiind n-a priceput»²⁹⁸, Celsus nefiind mulțumit dacă-l punem în rîndul păsărilor și al altor vietăți fără minte, dar pe care le crede în stare de a ghici viitorul, s-a coborît mai jos decît ele și, pe cît i-a stat în putință, a înjosit întreg neamul omenesc, întrucît are despre divinitate o înțelegere mai puțin vrednică și mai puțin ridicată chiar decît viețuitoarele fără rațiune.

Mai întii să căutăm, așadar, dacă există o artă a ghicitului prin mijlocirea păsărilor sau a altor animale crezute ca potrivite pentru acest scop. Căci motivul deopotrivă de plauzibil pentru amîndouă posibilitățile e important. Pe de altă parte, sîntem sfătuiți să nu credem în ghicit de teama de a nu ocoli cuvintele dumnezeiești și a merge să întrebăm păsările. Și iarăși, pe de altă parte, se dovedește, prin mărturia clară a multora, că mulți au fost salvați de la primejdii foarte mari pentru că au crezut în aceste ghicitorii prin păsări. Dar să acceptăm, pentru moment, un temei pentru știința ghicitului, pentru că chiar și în acest caz se dă pe față celor care cred în ea, că omul are o superioritate netăgăduită asupra animalelor necugetătoare, așa încît chiar dacă ele sînt indicate pentru ghicit, totuși între ei nu se poate face nici o comparație.

²⁹⁸. Ps. 48, 12 ; 21.

Trebule spus, aşadar, că chiar dacă ar exista în animale o fire divină în stare să prevadă viitorul şi să meargă pînă acolo încît să prevestească pînă şi primul venit ceea ce i se va întîmpla, totuşi e limpede că ele îşi cunoşteau de mai înainte destinul. Iar dacă îl cunosc, ele se feresc să zboare pe acolo pe unde oamenii au întins împotriva lor laţuri şi plase, unde arcaşii le ţintesc în zbor cu săgeţi. Tot aşa s-ar întîmpla cu vulturii care dacă ar şti mai dinainte atacul asupra puilor, fie din partea şerpiilor, care urcă spre ei ca să-i omoare, fie din partea oamenilor, care să-i prindă ca să se distreze sau ca să-i prindă pentru ghicit, nu şi-ar face cuib acolo unde ar fi expuşi atacului lor. Şi niciodată nici unul din aceste animale n-ar fi prinse de oameni pentru că ele sînt mai înțelepte şi mai divine decît oamenii.

XCI

Dar chiar dacă am presupune că păsările duc lupte între ele şi că — după cum spune Celsus — păsările «ghicitori» şi celelalte animale necugetătoare ar avea o natură divină şi cunoştinţe despre divinitate şi o putere de a prevedea viitorul, ele l-ar prezice altora. Atunci nici vrăbiuţa, de care vorbea Homer, nu şi-ar fi făcut cuib tocmai acolo unde balaurul avea să o mănînce pe ea şi pe puii ei şi nici şarpele, din aceeaşi poezie, nu s-ar fi lăsat să fie prins de vultur. Iată pasajul minunatului Homer în legătură cu cel dintîi²⁹⁹: «Atunci mi s-a arătat o îngrozitoare viziune. Un balaur cu spatele aprins, grozav la vedere, chemat la lumină chiar de Zeus din Olimp, ţîşnind de sub altar, s-a avîntat spre platan. Acolo, pe creanga clătînîndă, se odihneau puii golaşi de vrăbie; opt se ascundeau sub frunze, iar al nouălea era mama, care-i îngrijea. Numai mama, plîngînd, zbura în jur pînă cînd fiara şi-a întors capul şi de aripă a prins-o; dar după ce pe pui i-a mîncat şi pe soaţa vrăbiorului, iată a apărut un semn trimis de la Domnul: căci în stîncă l-a schimbat fiul ascunsului Cronos. Noi stăteam doar în jur şi ne miram de apariţie cită grozăvie intră în jertfele cereşti».

299. Homer, *Iiada* II, 308—321 (trad. G. Murnu, 54—55):
«Groznic atunci, o minune, balaur cu spatele roşii,
Ochilor noştri s-arată, sfetit de vrerea lui Zeus.
El din altar, dedesubt, ţîşnind, s-a urcat în platanul
Unde pe ramura cea mai de sus, tremurînd pe sub frunze
Stau pitulate în cuib ciripînd vrăbiuţe plăpînde;
Opt erau toate-mpreună, cu muma-le nouă. Şi puii
El i-a înghiţit, pe cînd ei ţiuiu sărăcuţii agale.
Muma tîrcoale pe acolo dădea şi-şi bocea puşorii
Dar se roti şi o prinse de-o arip-atunci şi pe dînsa.
După ce fiara-nghiţit-a şi puii şi vrăbia, zeul
Care pe ea o sfetise, atunci făptui o minune
O prefăcu doar în stană de piatră născutul din Cronos».

Despre cel de al doilea se istorisește în alt loc : ³⁰⁰ «Căci o pasăre apăru să-i îmbărbăteze spre ziduri, un vultur ce zbura sus, spre stînga armatei, un șarpe puternic înroșit purtînd în pliscu-i, încă viu și zbătîndu-se, dar fără să fi uitat plăcerea luptei, căci vulturului care-l ținea îi străpunse pieptul la gît, răsucindu-i capul în jos ; vulturul se învîrți în jos, puternic chinuit de dureri, și căzu în mijloc, la pămînt grămadă, și răsucindu-se puternic scăpă în bătaia vîntului. În jur, troienii îngrozii văzură șarpele în agonie, zăcînd în praf ca semn al îngrozitorului scut al tatălui zeilor».

Avea vulturul darul ghicitului, pe cînd șarpele (despre care la fel se credea) să nu-l fi avut ? Cum adică ? dacă-i ușor de dovedit că deosebirea dintre ei e întîmplătoare, atunci nu se poate trage concluzia că nici unul, nici celălalt n-aveau acel dar ? Și am mai putea găsi nenumărate exemple de acest fel, care ne-ar convinge că viețuitoarele n-au în ele însele un astfel de dar, ci, după cum spun atît poetul Hómer, cit și cei mai mulți dintre oameni :

«Fost-a chemat la lumină chiar de Zeus din Olimp», așa se exprimă, și anume într-un sens figurat, poetul despre solul trimis de Apollo uliul e sprintenul trimis al lui Apollo ³⁰¹.

XCII

După noi, unele duhuri rele, tiranii sau uriașii, dacă pot spune așa, făcîndu-se urgisiți înaintea divinității celei adevărate și a îngerilor cerului, rod pe pămînt în jurul corpurilor îngroșate și necurate. Avînd ceva din puterea de a scruta viitorul și fiind lipsite de trupuri pămîntești, aceste duhuri ³⁰² au o înclinare anumită spre aceste lucruri, vrînd mai ales să abată neamul omenesc de la Dumnezeu cel adevărat. Se introduc, în acest scop, în cele mai lacome și mai crude animale și în altele mai viclene, îndemnîndu-le să săvîrșească acțiunile pe care le vor ei și cînd le vor, îndreptînd manifestările acestor animale fie spre zboruri, fie spre mișcări de un fel sau altul, pentru ca răpiți de puterea de a ghici, familiară unor viețuitoare fără rațiune, să înceteze să mai caute pe Dumnezeu «care umple întreagă lumea», și să mai cultive evlavia

300. Hómer, *Iliada* XII, 200—209 (trad. G. Murnu, p. 233) :

«Se ivise un vultur

Sus zburător care-n ghiare purta sîngerat un balaur ;

El se zbătea încă viu și tot se lupta între ghiare

Pină ce șarpele capul sucind înapoi înspre pieptul

Pajurei o spintecă la grumaz. De durere pătrunsă,

Ea de la sine-l zvîrli, de căzu la mijlocul oastei ;

Pasărea dusă de vînt dup-aceea cu țipete zboară.

Se îngroziră troienii privindu-l cum zace-ntre dînșii

Șarpele cel împestrit, semn ce trimisu-le-au zeii».

301. Hómer, *Odiseea*, XV, 526.

302. Filon, *De gigant*, 3—4.

curată, și decad prin cugetările lor pînă la pămînt, pînă la pasări și șerpi, ba chiar pînă la vulpi și lupi. Intr-adevăr, oameni cunoscători în acest domeniu au constatat că prezicerile cele mai eficace vin de la animalele de acest soi, căci diavolii nu au asupra animalelor mai blinde o putere atît de mare ca cea pe care o exercită ca să miște pe acele animale cu care se înrudesc în răutate, și care la aceste animale nu-i răutate propriu-zisă, ci doar una părută.

XCIII

Astfel, între alte locuri minunate, pe care le află la Moise, voi semnală ca vrednice de admirație atît cunoștința lui despre diferitele însușiri ale viețuitoarelor, cît și faptul că a învățat de la Dumnezeu adevărul asupra lor și asupra demonilor înrudiți cu fiecare animal. Acestea le-a aflat, iar prin înaintarea lui în înțelepciune a numit în lista animalelor necurate pe acelea pe care egiptenii și celelalte popoare le socoteau indicate pentru ghicire, iar ca animale curate pe acelea care nu sînt de acest soi. După Moise între animalele necurate sînt socotite vulpea, lupul, șarpele, vulturul, șoimul și cele înrudite cu ele³⁰³. Și, în general, nu numai în Lege, ci și în profeți se poate afla că aceste animale sînt date ca pildă pentru păcatele cele mai urite și că niciodată lupul și vulpea nu sînt pomenite între cele curate. Se pare, așadar, că există o înrudire între fiecare soi de duhuri și între fiecare specie de animale. Și după cum printre oameni există unii mai tari decît alții, indiferent de însușirea lor morală, în același chip și unele duhuri pot fi mai tari decît altele. Unii folosesc anumite animale ca să înșele pe oameni, după voiața celui pe care Scripturile îl numesc «stăpînul lumii acesteia»³⁰⁴, iar alții fac ghicitorie cu ajutorul altor animale. Și blestemăția duhurilor merge pînă acolo încît unii folosesc nevăstuici la prezicerea viitorului ! Dar judecă tu însuși, ce e mai bine să spui : că Dumnezeu cel peste toate și Fiul Său îndeamnă păsările și celelalte viețuitoare să ghicească, ori că cei care le îndeamnă (și nu atît oamenii, chiar dacă aceștia sînt de față) sînt ei înșiși duhuri rele sau, cum i-au numit Scripturile noastre, «duhuri necurate».

XCIV

Dacă într-adevăr «sufletul» păsărilor e divin, pentru că prevestesc viitorul, cu atît mai mult vom zice, atunci cînd prevestirile au fost primite de oameni, că divin este sufletul care ascultă aceste vestiri ! După autorii elini, divin era sufletul acelei sclave de la moară, care spune despre pețitorii Penelopei (cum ne spune Homer) : «cîte n-au gustat în

303. Lev. 11.

304. Ioan 12, 31 ; II Cor. 4, 4.

această ultimă zi la masa lor, la noi !»³⁰⁵. Ea era divină, în timp ce marele Ullise, prietenul Atenei, cum îl numește Homer, nu era divin ; el s-a bucurat când a înțeles prezicerea vestită de morărită după spusa poetului :

«Mult s-a bucurat divinul Odiseu de această prezicere !»³⁰⁶.

Dacă păsările au un suflet divin și simt pe Dumnezeu, sau, cum zice Celsus, pe zei, atunci și noi oamenii când strănutăm o facem pentru că în noi e prezentă o divinitate care dă sufletului putere de prezicere. Acest lucru e confirmat de mulți oameni. De unde aceste cuvinte ale poetului : «Dar a strănutat și i-a făcut o mare urare» și apoi cuvintele Penelopei :³⁰⁷ «Nu vezi tu ? Fiul meu a strănutat la toate cuvintele tale».

XCV

Adevărata divinitate nu întrebuițează pentru cunoașterea viitorului nici animale fără rațiune, nici orice fel de oameni, ci pe cele mai sfinte și mai curate dintre sufletele omenești, pe care le inspiră și le dă dar de proorocie. De aceea, între alte minunate cuvinte cuprinse în Legea lui Moise, trebuie puse și acestea : «Să nu vrăjiți, nici să nu ghiciți»³⁰⁸. Și în alt loc : «Căci popoarele acestea, pe care le izgonești tu, ascultă de ghicitori și de prevestitori, iar ție nu-ți îngăduie aceasta Domnul Dumnezeu tău»³⁰⁹. Și imediat după aceea : «Prooroc dintre frații tăi va ridica Domnul-Dumnezeu tău». Și vrînd cîndva să-i întoarcă printr-un ghicitor de la obiceiul ghicitului, pune să vorbească duhul prin gura lui : «Căci nu este vrăjitorie în Iacob, nici farmec în Israel, la vreme se va spune lui Iacob și lui Israel ; cele ce vrea să plinească Dumnezeu»³¹⁰.

Recunoscînd, deci, valoarea acestora și a altora, noi ținem să cinștim și porunca aceasta, care are un înțeles tainic : «Păzește-ți inima mai mult decît orice»³¹¹ pentru ca nici unul din duhurile rele să nu intre în cugetul nostru și pentru ca nici unul din duhurile potrivnice să nu întoarcă, după placul lui, închipuirile noastre. Ci ne rugăm «să strălucească în inimile noastre cunoștința slavei lui Dumnezeu»³¹², Duhul lui Dumnezeu care sălășluiește în gîndurile noastre sugerîndu-ne imagini vrednice de Dumnezeu «căci cîți sînt mînați de Duhul lui Dumnezeu, sînt fii ai lui Dumnezeu»³¹³.

305. Homer, *Odiseea*, IV, 658 ; XX, 116 ; 119 (trad. G. Murnu 452).

306. *Odiseea* XX, 120 (trad. G. Murnu, p. 453).

307. *Odiseea* XVII, 541 (p. 400).

308. *Lev.* 19, 20.

309. *Deut.* 18, 14.

310. *Num.* 23, 23.

311. *Pilde* 4, 23.

312. *II Cor.* 4, 6.

313. *Rom.* 8, 14.

XCVI

Trebuie să știm, dar, că prezicerea viitorului nu este numai decît un lucru dumnezeiesc ; prin sine însăși această prezicere este lucru indiferent ; de ea pot avea parte și răi și buni. Cunosco acest lucru, mai dinainte, datorită iscusinței lor doctoricești și medicii, chiar cînd unii din aceștia au purtare rea. Tot așa și cîrmacii vapoarelor, fie ei cît de păcătoși, prevestesc semnele și furia vînturilor și schimbările vremii bazîndu-se pe experiența lor și pe observație. Nu-mi închipui că ar fi vreun motiv să le socotești dumnezeiești atît timp cît din punct de vedere moral sînt rele. E mincinoasă, deci, afirmația lui Celsus : «ce am putea declara mai dumnezeiesc decît prevederea și prezicerea viitorului ?» Tot minciună e să zici că în multe animale s-ar resimți idei despre Dumnezeu, căci nici o viețuitoare din cele fără rațiune n-au nici o idee despre Dumnezeu. E minciună, în sfîrșit, să spui că animalele fără rațiune sînt mai aproape de unirea cu Dumnezeu. În realitate, printre oameni, cei care sînt încă răi, chiar dacă ar fi ei în culmea progresului, rămîn departe de unirea cu Dumnezeu. Numai adevărații înțelepți, adică cei care-și trăiesc sincer credința, numai ei sînt cei mai aproape de unirea cu Dumnezeu. Așa erau proorocii noștri, și Moise, căroră Scriptura le-a adus mărturie pentru cea mai mare curățenie, cînd a spus : «Numai Moise singur să se apropie de Domnul, iar ceilalți să nu se apropie»³¹⁴.

XCVII

Dar ce nelegiuire e să fim învinuiți tocmai noi de nelegiuire, spunîndu-se nu numai că animalele necugetătoare sînt mai învățate decît firea omenească, ci și că sînt mai dragi lui Dumnezeu ! Celsus își întoarce atenția de la om, socotind că șarpele, vulpea, lupul, vulturul și șoimul sînt mai scumpe înaintea lui Dumnezeu decît natura omenească ! Ar urma, după afirmația lui Celsus, că : dacă într-adevăr animalele sînt mai scumpe înaintea lui Dumnezeu decît oamenii, aceste animale plătesc mai mult în fața lui Dumnezeu decît Socrate, Platon, Pitagora, Ferékide și ceilalți teologi pe care el i-a preamărit înainte. Și i s-ar putea face și o urare : dacă, într-adevăr, aceste animale sînt mai scumpe înaintea lui Dumnezeu decît oamenii, n-are decît să ajungă și Celsus în ceata celor scumpi lui Dumnezeu, asemănîndu-se celor pe care-i crede mai scumpi lui Dumnezeu decît oamenii ! Și să nu creadă că ceea ce spun e blestem, iar nu urare ! Căci cine n-ar dori să se asemene întru totul celor de care-i convins că sînt mai plăcuți lui Dumnezeu și să ajungă și el tot atît de plăcut Domnului ca și ei ?

---

314. *Ieș.* 24, 2.

Ca să arate că discuțiile animalelor necugetătoare sînt mai nobile decît ale noastre, Celsus nu pune istoria aceasta pe seama primilor veniți, ci pe seama celor inteligenți ³¹⁵. Dar cei inteligenți cu adevărat sînt cei serioși, căci nimeni din cei răi nu e inteligent! Iată cum se exprimă el: «Unii oameni inteligenți spun că chiar între păsări există conversații, desigur mai sfinte decît ale noastre, și că ar avea cunoștință de ceea ce s-a vorbit, lucru pe care l-ar putea dovedi prin fapte, întrucît ne anunță că păsările ar fi declarat că merg acolo sau dincolo, că fac cutare sau cutare lucru, după care ar aduce dovadă că ar fi fost și ar fi executat ceea ce au prevăzut».

În realitate, nici un om inteligent n-a istorisit așa ceva și nici un înțelept n-a spus că discuțiile animalelor necugetătoare ar fi mai sfinte decît conversațiile oamenilor. Și dacă am examina concluziile la care ajunge Celsus am constata că, după el, conversațiile animalelor fără rațiune ar fi mai sfinte decît discuțiile venerabile ale lui Ferekidē și Pitagora, Socrate și Platon, și ale altor filosofi, ceea ce, luat în sine însuși, nu e numai greu de crezut, ci de-a dreptul absurd. Dacă crezi că există persoane care din «ciripiturile» încurcate ale păsărilor ar deduce că ele ar spune dinainte că merg acolo sau dincolo și că execută cutare sau cutare lucrare, aș spune că așa ceva și duhurile rele îl arată oamenilor prin semne; scopul lor fiind să înșele pe om, să-i coboare duhul de la cer și de la Dumnezeu spre pămînt și chiar mai jos.

XCVIII

Nu mă pot dumiri cum a auzit Celsus vorbindu-se despre jurămîntul elefanților, despre care știe că sînt cu mai multă credincioșie față de Dumnezeu decît noi și că au și o cunoștință despre Dumnezeu. Cunosch și eu numeroase și minunate lucruri care se povestesc despre firea acestui animal și despre blîndețea lui, dar nu-mi aduc deloc aminte să fi vorbit cineva despre jurămîntele elefanților ³¹⁶, afară doar de cazul cînd Celsus ar fi denumit drept jurămînt firea lui blîndă și felul lui parcă protocolar de a se comporta cu oamenii din clipa în care ajunge sub ascultarea lor, dar nici acest lucru nu corespunde adevărului. Oricît de rar s-ar întîmpla, blîndețea lor fiind recunoscută, totuși uneori ei devin atît de cruzi față de oameni, încît săvîrșesc ucideri, și din această pricină sînt osîndiți să fie omorîți, viața lor nemaifiind socotită utilă.

Și apoi ca să arate că berzele au o nevinovăție și mai copilărească decît oamenii, Celsus citează ceea ce se istorisește despre acest animal în legătură cu *recunoștința ce o au puii lor față de mamele care le hră-*

315. Lactantiu, *Div. inst.* V, 17.

316. Pliniu, *Ist. Nat.* 8, 2—3 (se afirmă că elefanții adoră luna).

*nesq*³¹⁷, dar nici el nu fac acest lucru ca și cum și-ar da seama că sînt dator să o facă, ci numai dintr-un instinct firesc, probabil pentru ca prin acest exemplu necontrolat al lor animalele fără rațiune să rușineze pe oameni în ce privește recunoștința acestora față de părinții lor. Dacă și-ar fi dat seama cîtă deosebire este între a face acest lucru prin controlul rațiunii și între a-l executa în chip natural, instinctiv, n-ar mai fi spus că și berzele sînt mai recunoscătoare și mai conștiincioase decît oamenii.

Ca și cum s-ar fi simțit obligat să arate evlavia animalelor necugetătoare, Celsus mai oferă, în această privință, încă un exemplu : «*pasărea din Arabia, foenix, după ce a trăit acolo mulți ani, emigrează în Egipt și duce cu ea cadavrul părintelui ei, pe care-l învâluie într-o coroană de smirnă ca într-un mormînt și apoi îl așază în locul unde se află templul soarelui*». E adevărat că se istorisește așa³¹⁸, dar chiar dacă ar fi adevărat, faptul poate fi explicat ușor și în chip firesc. Bunătatea Providenței reiese și din deosebirea dintre animale, ca prin aceasta să arate oamenilor varietatea structurală dintre ființele din lumea aceasta, inclusiv la păsări. Ea a lăsat și acest animal unic, pentru ca să se preamărească prin el nu animalul, ci Creatorul lui.

XCIX

Din toate acestea iată ce concluzie scoate Celsus : «*Nu pentru om au fost create toate, nici pentru lei, pentru vultur sau pentru delin, ci pentru ca această lume să se desfășoare ca o lucrare a lui Dumnezeu completă și desăvîrșită în toate amănuntele ei. De aceea toate lucrurile au fost în așa fel rînduite, nu unele pentru altele, și nici unele contra altora, ci armonizate toate întreolaltă. De acest întreg poartă grijă Dumnezeu, niciodată Providența nu-l părăsește și nici nu se va înrăutăți. Dumnezeu nu-l recheamă la Sine după un răstimp, nu Se tulbură din pricina oamenilor, nici din cauza maimuțelor sau a șoarecilor, nu amenință nicicum aceste ființe, din care fiecare și-a primit o menire la locul ei*».

Să răspundem pe scurt la acestea.

Cred că am demonstrat prin cele de pînă acum că toate au fost făcute pentru om și pentru toate ființele cugetătoare, căci, în primul rînd, de dragul ființei cugetătoare au fost create toate. Întrucît Celsus spune că nu pentru om, nici pentru leu și nici pentru alt animal pe care-l amintește au fost făcute toate acestea, vom zice și noi : «nu de dragul leului,

317. Aristotel, *Ist. anim.* 10, 13 (cf. M. Borret, *op. cit.*, II, 429).

318. Herodot, *Istoriei* II, 73 (trad. rom. p. 161—165).

nici a vulturului, nici a delfinului a făcut Dumnezeu aceste lucruri, ci de dragul omului, a acestui animal rațional, cu scopul ca lumea să se desfășoare ca o lucrare a lui Dumnezeu completă și desăvârșită în toate amănunțele ei».

La aceste concluzii subscriem și noi pentru că sînt frumoase. Dar Dumnezeu poartă grijă nu numai de întreg, cum zice Celsus, ci în afară de întreg, în mod deosebit, și de fiecare ființă în parte. Niciodată Providența nu va părăsi întregul. În cazul cînd o parte a întregului se înrăutățește în urma păcatului ființei raționale, Dumnezeu va avea grijă s-o curățească și s-o readucă după un timp la (unitatea) întregului. Desigur că nu se tulbură nici din pricina maimuțelor ori a șoarecilor, în schimb supune judecății și pedepsei pe oamenii care calcă în picioare legile firești. Le adresează amenințări prin prooroci și prin Mîntuitorul, Care a petrecut pe pămînt de dragul întregului neam omenesc, pentru ca cei care pleacă urechea la aceste avertismente să se întoarcă, iar cei care nu ascultă cuvintele de chemare să-și primească pedepsele covenite; și se cade ca, în același timp, Dumnezeu să prevadă, pentru binele întregii lumi, un tratament și o îndreptare foarte aspră celor cărora se cuvîine ³¹⁹.

Dar întrucît și cartea a patra a ajuns destul de voluminoasă voi termina aici cuvîntul meu. Să dea Dumnezeu ca prin Fiul Său, Care e Dumnezeu Cuvîntul, Înțelepciunea, Adevărul, Dreptatea și tot ceea ce spune despre El teologia Sfintelor Scripturi, să putem începe și cea de a cincea carte, spre folosul cititorilor, și s-o ducem la bun sfîrșit cu ajutorul Cuvîntului, care sălășluiește în noi.

---

319. Cald imn adus Providenței.

CARTEA A CINCEA

I

Acum, cind încep să scriu cea de a cincea carte împotriva scrierii lui Celsus, nu mă gândesc, cucernice Ambrozie, să spun vorbe multe, pentru că dacă aş face-o m-aş putea feri şi mai greu de păcat¹, şi încerc, pe cât posibil, să nu las nimic necercetat din cele susţinute de Celsus, mai cu seamă acele locuri în care unii ar crede că Celsus ne-a avut în vedere pe noi sau pe evrei. Şi dacă prin acest cuvînt al meu, intrînd în conştiinţa unuia din cei care s-ar întîmpla să dea peste cartea lui Celsus, aş fi în stare să scot din ea fiecare săgeată care răneşte pe cel ce nu-i îmbrăcat cu toate «armele lui Dumnezeu»² şi aş aduce un leac duhovnicesc în stare să vindece rana lui Celsus, care face ca cei ce iau în seamă cuvintele lui să nu mai «fie sănătoşi»³ în credinţă, aş fi făcut-o bucuros. Dar numai lucrarea lui Dumnezeu e în stare să-şi gătească sălaş în chip nevăzut prin Duhul Său şi prin Duhul lui Hristos în cei cu care găseşte de cuviinţă să petreacă. Datoria mea este ca încercînd, prin viu grai şi prin scrieri, să întăresc pe oameni în credinţă, să mă silesc să fac totul pentru a fi un lucrător neîncurajat, propovăduind «cuvîntul adevărului»⁴. De aceea, prima mea strădanie cred că trebuie să fie cea de a nimici, pe cât se poate, argumentele părute ale lui Celsus, îndeplinind astfel, cu credinţă, porunca pe care mi-ai dat-o. Mă oblig, dar, să expun şi pe mai departe învăţătura lui Celsus, care urmează celei la care am răspuns pînă acum (cititorul să-şi spună părerea dacă le-am combătut destul), urmînd să dau şi de astă dată contraargumentele mele. Dumnezeu să-mi ajute să nu intru în subiect cu mintea şi cu vorba neîncarmate şi lipsite de puterea Lui, pentru ca credinţa aceloră, cărora eu doresc să le fiu de folos, să nu fie izvorită din «înţelepciunea oamenilor»⁵, ci să primesc «mintea lui Hristos»⁶, de la Tatăl Său, sin-

1. *Pilde* 10, 10: «Mulţimea cuvintelor nu scuteşte de păcătuire, iar cel ce-şi ţine buzele lui este un om înţelept».

2. *El.* 6, 10.

3. *Tit* 1, 2: «sănătoşi în credinţă şi întregi la minte».

4. *II Tim.* 2, 15.

5. *I Cor.* 2, 5.

6. *I Cor.* 2, 16.

gurul care o dă, să primesc harul de a mă împărtăși din Cuvîntul lui Dumnezeu și astfel să surp toată trufia care «se ridică împotriva cunoașterii lui Dumnezeu»⁷, nimicind totodată și înfumurarea lui Celsus, care se pornește împotriva noastră și împotriva lui Iisus al nostru, ba chiar împotriva lui Moise și a proorocilor. Iar Cel care dă «cuvînt celor ce vestesc cu putere multă»⁸ să mi-l dea și mie din belșug, pentru ca astfel să se nască în cititori credința întemeiată pe Cuvîntul și pe puterea lui Dumnezeu.

II

Așadar, mi-am propus acum să demasc ca mincinoasă o frază a lui Celsus, care sună așa : «*Nici Dumnezeu, nici Fiul lui Dumnezeu, o voi iudeilor și creștinilor, nu S-a coborît și nici nu S-ar putea coborî vreodată pe pămînt. Iar dacă spuneți că s-au coborît îngeri, atunci spuneți-ne, ce ziceți că sînt aceștia : Dumnezei sau alt fel de ființe ? Alt soi, se pare, și anume demoni*». Împotriva acestora nu-i nevoie să-i mai răspund lui Celsus, care repetă mereu aceleași lucruri⁹. Vor fi de ajuns cele spuse de mine pînă acum, în această chestiune. Voi expune însă cîteva idei, printre multe altele, care mi se par în legătură cu cele spuse mai înainte, dar care nu au întru totul același înțeles. Voi preciza doar atîta că, susținînd că nici Dumnezeu și nici vreun Fiu al lui Dumnezeu nu S-a coborît la oameni, Celsus tăgăduiește credința generală despre descoperirea lui Dumnezeu, despre care a vorbit și el, mai înainte, ca despre o realitate. Dacă Celsus ar afirma adevărul cînd susține că nici Dumnezeu și nici vreun Fiu al lui Dumnezeu nu S-a coborît din ceruri, și nici n-ar putea să Se coboare, atunci trebuie tăgăduită și existența pe pămînt a zeilor, care s-au coborît din cer, fie ca să proorocească oamenilor, fie ca să vindece pe cei bolnavi prin oracole. Or, nici Pitianul Apollo, nici Esculap, nici altul dintre cei despre care se crede că proorocesc și tămăduiesc, nu pot fi dumnezei coborîți din cer, ci poate că sînt niște zeități sortite să locuiască mereu pe pămînt, niște ființe surghiunite din locuința zeilor sau lipsiți de îngăduința de a petrece cu zeii acolo în cer. Apollo și Esculap și ceilalți, despre care se crede că lucrează ceva pe pămînt, nici nu sînt de fapt zei, ci niște demoni, mult mai slabi decît înțelepții care prin virtute se ridică pînă în înaltul cerului¹⁰.

7. *II Cor.* 10, 5.

8. *Ps.* 67, 9.

9. În general, Celsus tăgăduia orice doctrină comună între iudei și creștini, care admiteau de fapt realitatea Providenței în viața naturii și a omenirii. A se vedea mai sus : IV, 2.

10. Același lucru îl spunea și Platon. *Fedros* 247 b.

III

Iată că, vrînd să tăgăduiască ideile noastre, Celsus, care în întreaga lui scriere nu se declară a fi epicureu, este de fapt dovedit ca partizan al lui Epicur. Iată că tu, cititorule al tratatului lui Celsus, admitînd cele de mai sus, atunci ori tăgăduiești că Dumnezeu Se coboară ca să poarte de grijă de oameni, și încă de fiecare în parte, ori, admitînd acest lucru, accepți Providența, dar declari mincinoasă scrierea lui Celsus. Dacă, deci, tăgăduiești cu totul Providența, ca să afirmi că teza ta este cea adevărată, atunci faci mincinoasă scrierea lui Celsus, în care el admite pe zei și Providența¹¹. Iar dacă admiți totuși Providența, ca unul care nu ești de acord cu Celsus, cînd zice că nici Dumnezeu, nici Fiul lui Dumnezeu nu S-a coborît și nici nu Se poate coborî la oameni, atunci de ce să nu cercetezi spusele mele despre Iisus și despre cele proorocite cu privire la El? Pe cine trebuie să crezi mai mult că este Dumnezeu și Fiu al lui Dumnezeu, care S-a coborît la oameni: pe Iisus, Care a lucrat și a săvîrșit minuni atît de mari, sau pe aceia care, sub pretextul oracolelor și al prezicerilor, nu îndreaptă nici moravurile oamenilor pe care îi au în grija lor, și, pe deasupra, îi mai și îndepărtează de cinstirea și respectul curat și sincer către Creatorul tuturor? Aceștia sfîșie sufletul omenesc sub cuvînt că trebuie să venereze mai mult zeii, nu pe unul și singurul Dumnezeu cel dovedit.

IV

Apoi, ca și cum evreii sau creștinii i-ar fi răspuns că cei ce se coboară la oameni sînt îngeri, Celsus zice: «Dacă ziceți că sînt îngeri, atunci spuneți-mi ce fel de ființe sînt ei? Și, pe deasupra, am să vă mai întreb, zicînd: cine ziceți că sînt ei, zei sau alt fel de ființe?». Și dîndu-și seama cam ce fel de răspuns am da noi, el răspunde: se pare că sînt alt fel de ființe, anume demoni. Dar să spunem lucrurilor pe nume: Noi sîntem de părere că «îngerii sînt dăhuri slujitoare, care sînt trimiși să slujească pentru cei ce vor să moștenească mîntuirea»¹². Îngerii se suié să ducă rugăciunile oamenilor în locurile cele mai presus de ceruri și mai curate sau în cele și mai curate de deasupra acestora¹³. Și de acolo coboară iarăși, aducînd fiecărui om, după vrednicia lui, ceva din cele rînduite de Dumnezeu ca să fie împărțite acelor care Îi primesc binefacerea. Deci pe aceste dăhuri obișnuindu-ne să-i numim în-

11. Idee repetată adeseori de Origen, I, 57; IV, 4; 99; VII, 68; VIII, 45. A se vedea și indicii primelor 3 volume.

12. *Evr.* I, 14 (ed. 1914).

13. Origen are o foarte bogată anghelologie. *De princ.* I, 8, 1. A se vedea indicii volumelor I—III rubrica «îngeri».

geri, după lucrarea lor, îi aflăm în Sfintele Scripturi, numiți cite odată «dumnezei»¹⁴, fiindcă au însușiri dumnezeiești. Dar nu ni s-a poruncit nicidecum să-i cinstim și să ne închinăm ca lui Dumnezeu celor care ne slujesc și ne aduc dumnezeieștile daruri, căci «Orice cerere, rugăciune, mijlocire sau mulțumire»¹⁵ trebuie să fie înălțate către Arhiepiscopul cel mai presus decît toți îngerii, prin mijlocirea Celui Care e Înțelepciunea cea vie și Dumnezeu. Acestui Cuvînt îi vom face și noi cereri și rugăciuni și mulțumiri, dacă vom putea înțelege care este deosebirea dintre sensul absolut și cel relativ al cuvîntului «rugăciune»¹⁶.

V

Ar fi nerațional să chemăm în rugăciune pe îngeri dacă nu avem despre ei convingerea că sînt mai presus de oameni. Dar să admitem că am fi primit cunoaștere despre îngeri și că ea este minunată și negrăită: cunoașterea aceasta ne arată doar firea lor și la ce lucrare au fost rînduiți fiecare dintre ei, dar nu ne va da dreptul să îndrăznim să ne rugăm altuia decît lui Dumnezeu cel peste toate, Care le plinește pe toate prin Mîntuitorul nostru, Fiul lui Dumnezeu. El este Cuvînt și Înțelepciune și Adevăr și celelalte cite spun despre El scrierile prorocilor și scrierile apostolilor lui Iisus. Pentru ca sfinții îngeri ai lui Dumnezeu să ne fie cu bunăvoință și să facă toate pentru noi, este de ajuns să fie imitată asemănarea, pe cît stă în putință firii omenești, cu felul lor, prin buna purtare a noastră față de Dumnezeu, căci și îngerii, pe această cale, se aseamănă cu Dumnezeu. Iar ideea noastră despre Fiul sau Cuvîntul lui Dumnezeu, pe cît putem să ne-o facem, în loc să contrazică ideea mult mai limpede pe care o au despre Domnul sfinții îngeri, cu fiecare zi se apropie de ea tot mai mult în limpezime și în curăție. În schimb, ca unul care n-a citit Sfintele noastre Scripturi, Celsus răspunde, ca din partea noastră, că noi am susține că îngerii care vin de la Dumnezeu pe pămînt, ca să facă bine oamenilor, sînt alt fel de ființe, după care continuă așa: după părerea noastră, fără îndoială, ei sînt demoni. El nu vede că numele de demon nu este un nume indiferent, ca numele de oameni, printre care sînt și buni și răi; dar nu-i nici un nume ales așa ca numele zeilor, care nu se dă demonilor celor urîți, nici statuilor, nici animalelor, ci este dat de cei ce cunosc lucrurile lui Dumnezeu acelor persoane care sînt cu adevărat îndumnezeite și fericite. În schimb, numele de *demon* se dă totdeauna

14. Ps. 49, 9; 81, 1; 85, 8; 95, 4; 135, 2.

15. I Tim. 2, 1.

16. Am discutat problema în tratatul *Despre rugăciune*, cap. 14—16. În realitate, Origen acordă închinare atît Tatălui, cît și Fiului și Sfintului Duh.

celor stricați, lipiți de trup, greoi, rătăcind și distrugând pe oameni și atrăgându-i de la Dumnezeu și de la cele mai presus de ceruri spre lucrurile de aici, de pe pământ¹⁷.

VI

După aceea Celsus spune despre evrei: «Primul lucru vrednic de mirare la evrei este că deși venerază cerul și pe îngerii de acolo, totuși ei nu venerază părțile cele mai mărețe și mai puternice ale cerului: soarele, luna și toate stelele, cele fixe și cele mobile, ca și când s-ar putea admite că întregul este Dumnezeu, dar părțile lui nu sînt dumnezeiești; sau să cinstești ca pe Dumnezeu ființe despre care se zice că se arată prin nu știu ce întunecimi celor orbiți de o magie ascunsă sau care visează niște arătări nelămurite. Iar pe cei care prorocesc pentru toată lumea în chip atît de vădit și de strălucit, prin mijlocirea cărora ne vin ploile și căldurile și norii și tunetele, la care iudeii se și închină, fulgerele și roadele și toate produsele, prin care Dumnezeu li se descoperă, vestitorii cei mai curați ai celor de sus, pe îngerii cei cu adevărat cerești, pentru creștini aceștia ca și când n-ar exista...». În această privință mi se pare că Celsus a confundat lucrurile și a scris din auzite despre fapte necunoscute de el, căci pentru cei care cercetează credința evreilor și o compară cu învățăturile creștine e clar că evreii urmează Legea mozaică, care prevede din partea lui Dumnezeu: «Să nu ai alți dumnezei afară de Mine, să nu-ți faci chip cioplit nici vreo asemănare a celor care sînt sus în cer și jos pe pământ. Să nu te închini lor, nici să nu le slujești lor»¹⁸. Evreii nu venerază nimic altceva decît pe Dumnezeu cel peste toate, Care a făcut cerul și toate celelalte. E limpede că cei ce trăiesc după această Lege, venerînd pe făcătorul cerului, nu pot venera deodată cu Dumnezeu și cerul. Ba nici îngerilor din cer nu se închină nici unul din cei ce cinstesc Legea lui Moise. Tot așa, prin faptul că nu se închină soarelui, nici lunii, nici stelelor, care sînt «podoaba cerului», evreii se țin departe de închinarea către cer și către îngerii din cer, ascultînd de Legea lor care zice: «Privind la cer și văzînd soarele, luna, stelele și toată oștirea cerului să nu te lași amăgit ca să te închini lor, nici să le slujești, pentru că Domnul Dumnezeuul tău le-a lăsat pentru toate popoarele de sub cer»¹⁹.

17. S-a văzut în cărțile anterioare ale operei de față că sub «demoni» Origene înțelege numai pe îngerii răi, căzuți din har. Cf. I, 31; II, 17; VI, 45 etc. A se vedea indicele din vol. V al operei C. Cels (M. Borret), p. 383—385.

18. Ieș. 20, 3—5.

19. Deut. 4, 19.

VII

Dar chiar însușindu-și ideea că evreii socotesc cerul ca pe un fel de zeu, Celsus zice că așa ceva este absurd; în același timp el învinuiește pe evrei că se închină cerului, dar nicidecum nu se închină și soarelui și lunii și stelelor, lăsînd, astfel, să se înțeleagă că ar fi posibil ca un lucru să fie în întregime Dumnezeu, dar că părțile lui n-ar avea deloc caracter dumnezeiesc. Lasă impresia că ar spune că întregul este cerul, iar părțile lui sînt soarele, luna și stelele. Or e limpede că nici evreii, nici creștinii nu afirmă că cerul ar fi Dumnezeu. Dar hai să admitem, după părerea lui Celsus, că evreii susțin că cerul este Dumnezeu, iar soarele, luna și stelele, să admitem că sînt părți ale cerului — lucru care nu-i un adevăr absolut, după cum nici animalele și plantele de pe pămînt nu sînt părți ale pămîntului —: ar fi oare adevărat, chiar și după filosofii elinilor, că dacă întregul este Dumnezeu, atunci și părțile lui să aibă numaidecît însușiri dumnezeiești? Desigur, ei zic că lumea în totalitatea ei este Dumnezeu; stoicii zic că ea este cel dintîi Dumnezeu²⁰, platonicienii zic că este al doilea²¹, iar alți filosofi, al treilea²². Dacă, după părerea lor, lumea ca totalitate este Dumnezeu, atunci părțile ei au însușiri dumnezeiești: ²³ ar urma ca sfinții să fie nu numai oamenii, ci și animalele necuvîntătoare, iar pe deasupra și plantele, întrucît toate acestea sînt părți ale lumii. Iar dacă vom considera ca părți ale lumii și râurile și munții și mările, atunci, fiindcă lumea ca întreg este Dumnezeu, sînt oare dumnezei și munții și râurile și mările? Dar nici elinii nu vor susține acest lucru, ci poate că vor numi zei pe cei care guvernează râurile, mările și munții, fie că le vor spune demoni, fie că îi numesc zei, cum obișnuiesc elinii. În cazul acesta afirmația generală a lui Celsus că, dacă întregul este Dumnezeu și părțile lui sînt dumnezeiești, chiar și numai după credințele elinilor, care totuși admit Providența, este neadevărată. Din afirmația lui Celsus urmează că, dacă lumea ar fi Dumnezeu, atunci toate cele din lume ar fi dumnezeiești, fiindcă sînt părți ale lumii. Pe temeiul unui astfel de considerent ar urma că și animalele ar fi dumnezeiești: muștele, viermii, larvele, toate speciile de șerpi, de păsări și de pești, deși pe acestea nici măcar cei care afirmă că lumea este Dumnezeu nu le susțin că sînt dumnezeiești. Desigur că nici evreii, care trăiesc după

20. «Divinitatea și natura erau pentru ei unul și același lucru» N. Balca, *Istoria filozofiei antice*, p. 239.

21. «Lumea în totalitatea ei e o ființă însuflețită, izvorită din Dumnezeu», *Timeu* 39.

22. Eusebiu de Cez., *La prépar. evang.* II, 22 éd. des Places, Paris, 1978, p. 119.

23. «Dacă Jupiter e Dumnezeu, atunci și frații săi: Neptun și Pluton, ba și Nilul și toate fluviile. Dacă soarele-i Dumnezeu, atunci și ziua și luna și anul sînt și ei Dumnezeu». Cicero, *De nat. deorum*, 3, 17, 43 (Citat după M. Borret, *op. cit.*, III, 31)

Legea lui Moise, deși nu știu să înțeleagă intenția cuvintelor tainice ale Legii și să explice vreun lucru ascuns, nu afirmă că cerul și îngerii ar fi dumnezeu.

VIII

Întrucît am spus că Celsus a făcut o confuzie din unele greșeli, să ne silim să lămurim, cît vom putea, aceste învățături, dovedind că Celsus greșește cînd își închipuie că închinarea la cer și la îngerii din cer este un obicei evreiesc și care, departe de a ține la iudaism, e o călcare a lui, ca și închinarea la soare și la lună și la alte chipuri cioplite. Vei afla, mai cu seamă la Ieremia, că prin prooroci cuvîntul lui Dumnezeu muștră și poporul evreiesc dacă ar greși să se închine și să «jertfească reginei cerului și întregii oștiri a cerului»²⁴. Chiar și scrierile creștinești arată că ei învinuiesc pe evreii căzuți în păcate, de faptul că pe lângă alte rele l-au făcut și pe acela de a-l părăsi și pe Dumnezeu. Căci în Faptele Apostolilor este scris despre iudei că : «S-a întors Dumnezeu și i-a dat pe ei să slujească oștirii cerului, precum este scris în cartea proorocilor : «Adus-ați voi Mie, casă a lui Israel, timp de patruzeci de ani, în pustiu, junghieri și jertfe ? Și ați purtat cortul lui Moloh și steaua dumnezeului vostru Remfan, chipurile pe care le-ați făcut, ca să vă închinați la ele !»²⁵. Iar, în cartea către Coloseni, Pavel, care, fiind educat cu strictețe în tradițiile evreilor, s-a creștinat în urma unei arătări minunate a lui Iisus, spune următoarele : «Nimeni să nu vă smulgă biruința, prin fățarnică smerenie sau prin slujirea îngerilor, intrînd în lucruri pe care nu le-a văzut și semețindu-se în deșert cu mintea sa cea trupească, în loc să țină cu putere la capul de la care trupul tot, prin încheieturi și legături, îndestulîndu-se și întocmindu-se, sporește în creșterea lui Dumnezeu»²⁶.

Celsus, însă, care n-a citit și nu știe acestea a inventat, nu știu cum, că iudeii nu-și calcă Legea lor cînd se închină cerului și îngerilor din cer.

IX

Tot așa, întrucît confundă lucrurile și nu prelucrează cu atenție subiectul, Celsus crede că prin unele descîntece de vrăjitorie și ghicitorie, apărîndu-le unele arătări celor care descîntă, evreii au fost îndemnați să se închine îngerilor din cer, neînțelegînd că tocmai acest lucru este, pentru cei ce îl practică, împotriva Legii, care spune : «Să nu alergați la cei ce cheamă morții, pe la vrăjitori să nu umblați și

24. *Ier.* 7, 17, 18, 19, 13, 51, 17.

25. *Fapte* 7, 42—43.

26. *Col.* 2, 18—19.

să nu vă întinați cu ei. Eu sînt Domnul Dumnezeuul vostru»²⁷. Atunci ar fi trebuit ca Celsus să facă una din două : sau să nu atribuie evreilor aceste practici, în caz că își menține afirmația că evreii păzesc Legea și trăiesc după rînduielele ei ;²⁸ sau, referindu-se la evrei, să arate că ei fac aceste lucruri împotriva Legii. Dar, precum cei care se închină undeva în întuneric la niște ființe ascunse, fiind orbiți de magie și avînd vise și arătări nelămurite, adoră pe cei care, așa zicînd, li se arată și pe alții de același fel, tot așa și cei ce aduc jertfe soarelui și lunii și stelelor fac o mare nelegiuire. Prin aceasta nu s-ar putea susține, după părerea aceluiași Celsus, că iudeii se feresc să se închine soarelui și lunii și stelelor, dar nu se feresc, dacă este vorba să se închine cerului și îngerilor.

X

Iar dacă trebuie să ne apărăm noi creștinii, care de asemenea nu ne închinăm nici îngerilor, nici soarelui, nici lunii, nici stelelor, pentru faptul că nu ne închinăm nici celor numiți de elini zei văzuți și simțiți²⁹, vom declara că și Legea lui Moise zice că acești zei au fost împărțiți de Dumnezeu : «tuturor neamurilor de sub cer»³⁰. Zeii aceștia nu au fost, însă, împărțiți și acelor care au fost aleși de Dumnezeu ca să-I fie «parte de moștenire pentru Sine dintre toate neamurile de pe pămînt», căci scrie în Deuteronom : «Privind la cer și văzînd soarele, luna, stelele și toată ostirea cerului, să nu te lași amăgit ca să te închini lor, nici să le slujești, căci Domnul Dumnezeuul tău le-a lăsat pentru toate popoarele de sub cer. Iar pe voi v-a luat Domnul Dumnezeu și v-a scos din cuptorul de fier, din țara Egiptului, ca să-I fiți Lui popor de moștenire, cum sînteți acum»³¹. Așadar, poporul evreilor, care a fost chemat de Dumnezeu, este «neam ales și preoție împărătească», «popor sfînt», și «popor chemat spre mîntuire»³². Despre el s-a prezis lui Avraam prin glasul Domnului, care a fost către acesta : «Privește la cer și numără stelele, de le poți număra !» și apoi a adăugat : «Așa de mulți vor fi urmașii tăi !»³³. Doar nu aveau să se închine stelelor cei ce nădărduiiau să devină ca stelele cerului, cu care aveau să se asemene în urma înțelegerii și păzirii Legii lui Dumnezeu, fiindcă lor li s-a spus : «Domnul Dumnezeuul vostru v-a înmulțit și iată acum sînteți mulți la

27. *Levitic* 19, 31.

28. După cum se va afirma și mai încolo : V, 25.

29. A se vedea mai jos : IV, 56.

30. *Deut.* 32, 9.

31. *Deut.* 4, 19--20.

32. *I Petru* 2, 9.

33. *Fac.* 15, 5.

număr, ca stelele cerului»³⁴. Iar profetul Daniel proorocește următoarele despre cei din vremea învierii : «În vremea aceea poporul tău va fi mintuit și anume oricine va fi găsit scris în carte. Și mulți din cei care dorm în țărâna pământului se vor scula, unii la viață veșnică, iar alții spre ocară și rușine veșnică. Și cei înțelepți vor lumina ca strălucirea cerului și cei care vor fi îndrumat pe mulți, pe calea dreptății, vor fi ca stelele în vecii vecilor»³⁵. Sfântul Apostol Pavel, vorbind despre înviere zice : «Sînt și trupuri cerești și trupuri pămîntești ; dar alta este slava celor cerești și alta a celor pămîntești. Alta este strălucirea soarelui și alta strălucirea lunii și alta strălucirea stelelor. Căci stea de stea se deosebește în strălucire. Așa este și învierea morților»³⁶.

Deci pentru cei ce au fost învățați să se înalțe cu vrednicie deasupra tuturor făpturilor create și să nădăjduiască de la Dumnezeu cele mai mari răsplătiri de pe urma vieții lor îmbunătățite ; pentru cei ce au auzit : «Voi sînteți lumina lumii» și iarăși : «Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, încît să vadă faptele voastre cele bune și să slăvească pe Tatăl vostru cel din ceruri»³⁷ ; pentru cei ce se străduiesc să dobîndească înțelepciunea cea luminoasă și nevestejită ori au și dobîndit-o, ca fiind o «ogîndire a strălucirii luminii celei veșnice»³⁸, toți aceștia nu ar avea nici un rost ca ei să se minuneze de soarele, de luna și de stelele cele văzute, în așa măsură încît să se socotească a fi mai prejos decît ele, din pricina luminii lor văzute, întrucît ei au, de fapt, o lumină înțelegătoare de cunoaștere foarte cuprinzătoare, au «lumina lumii»³⁹, «lumina adevărată»⁴⁰, «lumină a oamenilor»⁴¹, și de aceea nu se cade să se închine unei lumini văzute. Dacă ar fi trebuit să ne închinăm lor, noi n-am fi făcut-o din pricina luminii celei văzute, de care se minunează mulțimea, ci din pricina luminii înțelegătoare și adevărate, presupunînd că și stelele din cer sînt ființe raționale și bune, care au fost luminate cu lumina cunoștinței de către înțelepciune, căci înțelepciunea este : «strălucirea luminii veșnice». Într-adevăr, lumina firească a stelelor este o lucrare a Făcătorului tuturor, pe cînd ele ar putea să aibă și o lumină înțelegătoare, care să vină din libera lor hotărîre⁴².

34. *Deut.* 1, 10.

35. *Daniel* 12, 1—3.

36. *I Cor.* 15, 40—42.

37. *Matei* 5, 14.

38. *Înț. Sol.* 6, 13.

39. *Ioan* 1, 9.

40. *Ioan* 8, 12.

41. *Ioan* 9, 5.

42. *Înț. Sol.* 7, 26. Am subliniat în alt loc (*De princip., prelața. 10 ; I, 27, 3, 9, 7 etc.*) atitudinea nestatornică a lui Origen, care atribuie astrelor uneori libertate și conștiință de sine, alteori le-o contestă.

XI

Dar nici lumina minții celei înțelegătoare nu trebuie să fie un obiect de închinare pentru cel ce vede și înțelege «Lumina cea adevărată», din care s-au împărtășit și stelele, dacă au fost luminate. Cel ce privește spre Dumnezeu, Părintele luminii adevărate, nu trebuie să se închine stelelor, căci numai despre Dumnezeu a putut zice Scriptura : «Dumnezeu este lumină și nici un întuneric nu este întru El»⁴³. Cei ce se închină soarelui, lunii și stelelor din pricina luminii lor sensibile și firești, nu s-ar închina nicicum scînteierii unui foc sau unei lămpi de pe pămînt, fiindcă își dau seama de neasemănata superioritate a astrelor, pe care ei le cred vrednice să li se închine, spre deosebire de luminile unor scînteii sau ale unor lămpi. După cum, deci, cei ce înțeleg în ce mod «Dumnezeu este lumină»⁴⁴, care pricep în ce fel Fiul lui Dumnezeu poate zice : «lumina cea adevărată care luminează pe tot omul ce vine în lume»⁴⁵, cei ce sînt conștienți pentru ce zice El : «Eu sînt lumina lumii»⁴⁶, tot așa nu ar avea nici un rost să se închine luminii soarelui, lunii și stelelor, căci lumina aceasta este ca o mică scînteie, în comparație cu lumina cea adevărată, Dumnezeu.

Nu pentru că am disprețuit aceste fapte atît de mărețe ale lui Dumnezeu și nici că am declara că soarele, luna și stelele sînt doar niște «blocuri incandescente»⁴⁷, cum zice Anaxagoras, ci susținem aceste adevăruri despre stele, despre lună și soare fiindcă simțim puterea suprafirească a lui Dumnezeu, Care e mai mare decît ele într-o măsură nespus de mare. Însă, mai presus de toate, noi simțim și dumnezeirea Unuia născut al Său, care întrece toate celelalte realități existente. Or, dacă sîntem convinși că și soarele, și luna și stelele se roagă lui Dumnezeu Cel peste toate, prin mijlocirea Unuia născut Fiului Său, atunci înțelegem că nu trebuie să înălțăm rugăciuni către cei, care, la rîndul lor, și ei trebuie să se roage. Căci astrele au rostul mai curînd să ne înalțe spre Dumnezeu, Căruia se roagă și ele, decît să ne coboare spre ele însele, sau să împartă puterea rugăciunii noastre între Dumnezeu și ele însele⁴⁸.

Mă voi folosi acum și de următoarea pildă despre acest subiect : Domnul și Mîntuitorul nostru, cînd a auzit pe cineva zicîndu-I «Învățătorule bune», l-a trimis pe cel ce a zis așa la Tatăl Său, zicînd : «De

43. *Ioan*, 5.

44. *Ioan* 8, 12.

45. *Ioan* 1, 9.

46. *Ioan* 8, 12.

47. Diogene Laertios, *op. cit.*, II, 8 (trad. rom., pag. 157).

48. Același exemplu îl dă Origen și în *Exortajie la martiriu*, 7. A se vedea în Origen, *Scrieri alese*, în «P.S.B.», vol. 8, pag. 357.

ce-Mi zici bun? Nimeni nu este bun decât unul Dumnezeu»⁴⁹. Dacă, pe bună dreptate, a vorbit despre «Fiul iubirii Tatălui»⁵⁰, Cel care este chipul bunătății lui Dumnezeu, apoi cu și mai bună dreptate soarele ar putea să zică celor ce i s-ar închina : de ce mi te închini mie? «Domnului Dumnezeului tău să te închini și Lui singur să-I slujești»⁵¹. Așadar Lui singur ne închinăm și Lui, numai Lui îi slujim și eu și toți cei ce sînt cu mine. Iar dacă cineva nu este atît de înaintat în virtute, cu atît mai mult să se roage Cuvîntului lui Dumnezeu, Care are puterea să ne tămăduiască pe toți, chiar și mai mult, să se roage Tatălui, Care și dreptilor de altădată «a trimis pe Cuvîntul Său și i-a vindecat pe ei și i-a izbăvit din stricăciunile lor»⁵².

XII

Așadar, în bunătatea Sa, Dumnezeu Se coboară la oameni, nu prin mutare din loc, ci prin Providență, căci Fiul lui Dumnezeu n-a fost numai o vreme cu ucenicii Săi, ci este totdeauna cu ei, plinind cuvîntul : «Iată Eu cu voi sînt în toate zilele, pînă la sfîrșitul veacului»⁵³ și dacă «mlădița nu poate să aducă roadă de la sine, dacă nu rămîne în viță»⁵⁴ e limpede că nici ucenicii Cuvîntului, mlădițele cele înțeleghătoare ale adevăratei vițe, care este Cuvîntul, nu pot să rodească virtutea, decât dacă Hristos este cu noi, care sîntem jos pe pămînt, după cum este și cu cei ce sînt în legătură cu El pretutindeni, ba este și cu cei ce nu-L știu pe El, în tot locul. Acest lucru îl arată Evanghelistul Ioan cînd spune prin gura lui Ioan Botezătorul aceste cuvinte : «În mijlocul vostru se află Acela, pe Care voi nu-L știți, Cel care vine după mine»⁵⁵. Întrucît Cel ce a umplut cerul și pămîntul și a zis : «Au nu umplu Eu cerul și pămîntul, zice Domnul !»⁵⁶ fiindcă El se află și cu noi și aproape de noi — căci îl cred cînd zice : «Eu sînt un Dumnezeu apropiat, nu un Dumnezeu depărtat»⁵⁷ — e absurd să ne închinăm soarelui, lunii sau unela dintre stele, a cărei strălucire nu ajunge să umple toate lumea.

Dar să admitem că, întrebuițînd chiar frazele lui Celsus, soarele, luna și stelele anunță din timp ploile, căldurile, norii și tunetele. Dacă ele prevestesc lucruri atît de mari, nu-i oare un temei și mai mare, pentru a ne închina lui Dumnezeu, pe care ele îl slujesc prin prevestirile lor, și să-L cinstim pe El, iar nu pe vestitorii Lui? Lasă să pre-

49. Marcu 10, 18; Lc. 18, 19.

50. Col. 1, 13.

51. Matei 4, 10.

52. Ps. 106, 20.

53. Matei 28, 20, cum a afirmat-o și înainte; IV. 5.

54. Ioan 15, 4.

55. Ioan 1, 26.

56. Ier. 23, 24.

57. Ier. 23, 23.

vestească astrele atât fulgerele și fructele, cât și toate celelalte roduri și să le iconomisească! Dar pentru aceasta noi n-o să ne închinăm închinătorilor, precum nu ne închinăm nici lui Moise, nici celor de după el care au proorocit inspirați de Dumnezeu fapte mai importante decât ploile, căldurile, norii, tunetul și fulgerele și toate rodurile sensibile. Și chiar de ar avea soarele, luna și stelele puterea de-a prooroci lucruri mai mari decât ploile, noi tot nu ne-am închina lor, ci Tatălui Celui care proorocește prin ele și Cuvântul lui Dumnezeu, pe Care ele Îl slujesc. Chiar dacă am admite că astrele sînt vestitorii și trimiși autentici ai lui Dumnezeu, în cazul acesta cum să nu-L adorăm și mai mult pe El, Cel vestit și propovăduit de astre, decât pe vestitorii și trimișii Săi?

XIII

Celsus afirmă, de la sine, că noi socotim soarele, luna și stelele ca niște nimicuri. În realitate, noi mărturisim că și ele, de asemenea, «așteaptă descoperirea fiilor lui Dumnezeu, căci făptura a fost supusă deșertăciunii — nu din voia ei, ci din cauza aceluia care a supus-o —, cu nădejde»⁵⁸. Dacă ar fi citit Celsus și alte mii de citate, pe care le spun Scripturile despre soare, lună și stele, de pildă: «lăudați-L pe El soarele și luna, lăudați-L pe El toate stelele și lumina»⁵⁹ și «lăudați-L pe El cerurile cerurilor», nici atunci nu ar fi putut susține despre noi că reducem la nimic niște zidiri atât de mari, care laudă pe Dumnezeu cu măreție. Dar Celsus nu-și dă seama nici că: «nădejdea cea dornică a făpturii așteaptă descoperirea fiilor lui Dumnezeu, căci făptura a fost supusă deșertăciunii, nu de voia ei, ci din cauza aceluia ce a supus-o, cu nădejde, pentru că și făptura însăși se va izbăvi din robia stricăciunii, ca să se bucure de libertatea fiilor lui Dumnezeu»⁶⁰.

Cu acestea să ia sfîrșit îndreptățirea noastră în privința faptului că nu venerăm soarele, luna și stelele! Iar acum să redăm și pasajul care urmează în opera lui Celsus pentru ca, după aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, să punem împotriva lui cele hărăzite nouă de lumina adevărului.

XIV

Așadar, Celsus zice: «este o prostie a lor să creadă că atunci cînd Dumnezeu va așîța focul ca un bucătar⁶¹, toate celelalte neamuri vor arde, iar ei singuri vor rămîne, nu numai cei vii, ci și cei morți de

58. Rom. 8, 17—20.

59. Ps. 148, 3.

60. Rom. 8, 19—20.

61. Idee repetată și în alte pasaje ale lucrării: IV, 23; VII, 9.

demult, ridicându-se cu aceleași trupuri din pământ. Sărmană nădejde a viermilor! Fiindcă, în adevăr, cărui suflet de om i-ar mai părea rău după un trup putrezit? ⁶² Pe când, de fapt, această dogmă nici nu va este comună vouă și unei alte părți dintre creștini, iar caracterul ei este foarte necurat și dovedește că este totodată și greșoasă și cu neputință de crezut. Căci ce trup, după ce s-a descompus de tot, s-ar mai putea întoarce la firea lui primordială și la aceeași veche organizație, din care a fost scos? Fiindcă creștinii nu știu ce să răspundă, recurg la acest ultim argument fără rost: «că totul este cu puțință la Dumnezeu!» În realitate, Dumnezeu nu poate săvârși nici un lucru necuviincios, nici nu vrea să lucreze împotriva naturii ⁶³. Dacă tu, care ești stricat, ai potti ceva necurat, Dumnezeu n-ar putea să facă acel lucru și nu trebuie să crezi că acel lucru se va realiza, căci Dumnezeu nu este autorul pornirilor nestăpînite și al desfrîului rătăcit, ci al firii celei drepte și bune. El ar putea să dea sufletului o viață veșnică, dar leșurile ⁶⁴ sînt bune de dat la gunoi — zice Heraclit. În adevăr, trupul fiind plin de urîciuni, pe care nu le mai numesc, Dumnezeu nici n-ar vrea, nici n-ar putea să-l mai facă veșnic, căci ar fi un lucru irațional. El este rațiunea a tot ce există, deci El nu poate să facă nimic împotriva Lui însuși.

XV

Ia aminte, cum de la început Celsus rătălmăcește în batjocură în-vățătura despre arderea lumii, care este admisă și de unii din cei mai de frunte filosofi elini. Lui i se pare că noi am fi făcut din Dumnezeu un bucătar, pentru că admitem arderea lumii ⁶⁵. El nu pricepe că chiar și după părerea unora dintre elini, care au luat-o poate de la poporul străvechi al evreilor, focul este adus în lume ca o curățire, și se pare că și pentru cei care au nevoie de judecată și de tămăduire prin foc ⁶⁶. Arzîndu-i, fără să-i consume, pe cei care nu au în ei materie care să ardă, focul veșnic arde și consumă pe cei ce, în zidirea lor, au folosit în faptele, cuvintele și gîndurile lor «lemne, fin și trestie» ⁶⁷, precum este spus

62. Credința în înviere o respingeau, între evrei, saduchei, iar între creștini, gnosticii.

63. Evangheliștii și părinții apostolici argumentau credința în înviere prin repetarea cuvîntului «La Dumnezeu nimic nu este cu neputință», Luca 1, 37; Matei 19, 26; I Clem. 27, 2; Iustin, Apol. I, 18. Primul care sistematizează această credință a fost Atenagora Atenianul. A se vedea *Apologeți de limbă greacă*, p. 384—386.

64. Heraclit, fragm. B. 96. Diels Kranz, I, 172 (citată după M. Borret, *op. cit.*, III, 51).

65. (Pentru Heraclit «chiar și sufletele înțelepților durează numai pînă la focul universal» (εξπύρωσις). N. Balca, *Istoria filoz. antice*, p. 36).

66. Idee afirmată și mai înainte: IV, 21.

67. I Cor. 3, 12.

În chip simbolic. Dumnezeieștile Scripturi spun că Domnul va veni ca «focul topitorului și ca leșia nălbitorului»⁶⁸, va veni pentru fiecare din cei care au nevoie de foc, fiindcă s-au amestecat — ca să zic așa — cu o materie rea, care răspindește în ei răutate. Focul va topi pe cei amestecați «cu plumb și fier și cositor». Cel ce vrea să se documenteze privitor la acestea, să citească la proorocul Iezechiel⁶⁹. Cu aceasta nu vrem să spunem că Dumnezeu «ar ațîța focul» ca un bucătar, ci El procedează ca un Dumnezeu binefăcător al celor ce au trebuință de durere și de foc, cum mărturisește proorocul Isaia. El scrie că trebuie să se spună unui neam păcătos : «Fiindcă ai cărbuni de foc, ședeai-vei pe ei, aceștia îți vor fi ajutor»⁷⁰. Prin purtarea Sa de grijă, Cuvîntul exprimă, în chip tainic, niște cuvinte aspre către mulțimile de cititori, care le citesc cu înțelepciune. Aceste cuvinte sînt scrise pentru a îngrozi pe cei care nu pot să se întoarcă în alt chip de la potopul păcatelor. În felul acesta și păzitorul strict al Legii va afla cu ce scop sînt date pedepse aspre și dureroase celor care sufăr în viața aceasta. Deocamdată este de ajuns să cităm doar un pasaj din Isaia : «pentru numele Meu îmi opresc mînia și pentru slava Mea o potolesc, ca să nu te nimicesc»⁷¹. Am fost nevoit să folosesc cuvinte deosebite, care nu se potrivesc cu cei simpli la credință, căci ei au nevoie de o povăță spusă în cuvinte mai desluite. Am întrebuițat aceste figuri de stil ca să nu par că las necombătută învinuirea lui Celsus, care zice că Dumnezeu va «ațîța focul ca un bucătar».

XVI

Pentru cei ce ascultă învățătura cu mai multă pricepere reiese clar, din cele expuse, și felul în care trebuie să răspundem la cuvintele lui Celsus că «orice alt neam va fi ars, numai ei vor mai rămîne». Nu-i de mirare că gîndesc așa aceia dintre noi la care face aluzie cuvîntul sfînt : «Dumnezeu și-a ales cele nebune ale lumii, ca să rușineze pe cei înțelepți ; Dumnezeu și-a ales pe cele slabe ale lumii, ca să rușineze pe cele tari ; Dumnezeu și-a ales pe cele nebăgate în seamă, ca să strice pe cele ce sînt, așa a binevoit Dumnezeu să mintuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii, fiindcă lumea prin înțelepciunea ei nu l-a cunoscut pe Dumnezeu»⁷². Ei nu pot să explice limpede citatele și nu vor să-și petreacă vremea cu explicarea Scripturii, cu toate că Iisus a zis : «Cercetați Scripturile»⁷³. Ei își fac niște idei nepotrivite despre

68. *Malcahi* 3, 2.

69. *Iez.* 22, 18.

70. *Is.* 9, 48—49.

71. *Is.* 43, 9.

72. *I Cor.* 1, 27—28 ; 21.

73. *Ioan* 5, 39.

focul pe care-l pregătește Dumnezeu și despre cele ce se vor întâmpla aceluia care păcătuiesc. Așa cum, atunci când vorbim cu copiii este potrivit să spunem lucruri corespunzătoare vârstei lor fragede, spre a-i întoarce, ca pe niște copii, spre mai bine, tot așa și celor pe care Cuvîntul i-a numit «nebuni» în lumea aceasta, «de neam prost» și disprețuit, li se potrivește înțelesul ocolit despre pedepse, fiindcă ei nu ajung la cumintire și la îndepărtarea de rele decît prin frică și prin faptul că li se amintesc pedepsele pe care le vor primi dacă nu-și vor schimba viața. Deci Cuvîntul zice că rămîn în viață și sînt scutiți de foc și de pedepse numai cei care au fost bine curățiți în privința dogmelor, a purtării și a felului lor de a cugeta. Cei ce nu sînt curățiți, avînd nevoie de rînduiala pedepselor prin foc, vor petrece în aceste pedepse pînă la un anumit termen, zice Scriptura. Lui Dumnezeu îi place să aducă acest sfîrșit (termen) peste cei care, deși au fost zidiți după «chipul» Său⁷⁴, au trăit împotriva voinței firii celei după chip. Acestea toate le-am spus combătînd fraza lui Celsus: «toate celelalte neamuri vor arde și numai ei vor rămîne în viață».

XVII

Apoi Celsus, fie că a înțeles greșit Scrierile Sfinte, fie că se ia după cei ce nu le-au înțeles, zice că noi am afirma că în vremea cînd va veni peste lume curățirea prin foc, singurii care vor rămîne în viață vor fi nu numai cei ce vor trăi atunci, ci și cei morți de demult. El nu înțelege cu ce înțelepciune tainică grăiește Apostolul lui Iisus: «Nu toți vom muri, dar toți ne vom schimba deodată, într-o clipeală de ochi, la trîmbița cea de apoi, căci trîmbița va suna și morții vor învia nesticăcioși, iar noi ne vom schimba»⁷⁵. Celsus ar fi trebuit să știe ce înțelege Apostolul, cînd zice acestea, să facă o distincție între sine și cei ca el, pe de o parte, și între cei morți pe de alta, ca unul care nici-decum nu este mort. De aceea după cuvintele «și cei morți vor învia nesticăcioși», adaugă: «iar noi ne vom schimba». Iar ca să se adeverească și mai bine spusa Apostolului, care la acest lucru s-a gîndit atunci cînd a scris cuvintele citate din Epistola întâia către Corinteni, voi cita și din Întîia epistolă către Tesaloniceni, unde Apostolul, care pe atunci era viu, treaz și deosebit de cei adormiți, zice astfel: «Aceasta vă spunem după cuvîntul Domnului, că noi cei vii, care vom fi rămas pînă la venirea Domnului, nu vom lua înainte celor adormiți, pentru că Însuși Domnul, întru poruncă, la glasul arhanghelului și întru trîmbița lui Dumnezeu Se va pogori din cer». După acestea, Apostolul știind că cei morți în Hristos sînt alții decît el însuși și decît cei la fel cu

74. *Fac.* 1, 26.

75. *I Cor.* 15, 51—52.

el, adaugă zicînd : «Cei morți în Hristos, vor învia întîi; după aceea noi cei vii, care vom fi rămas, vom fi răpiți împreună cu ei în nori, ca să întîmpinăm pe Domnul în văzduh»⁷⁶.

XVIII

Intrucît Celsus a luat în ris destul timp învierea trupului care este propovăduită în biserici și care-i înțelegea mai bine de cei știutori, nu mai e nevoie să citez din nou spusele lui, pe care le-am mai citat odată. Dar fiindcă această apologie e scrisă împotriva unui om de altă credință, și din pricina celor care sînt încă «prunci» și «purtați de valuri» și «duși încoace și încolo de orice vînt al învățaturii, prin înșelăciunea oamenilor, prin viclesugul lor, spre uneltirea rătăcirii»⁷⁷, să mi se îngăduie să precizez cîteva idei potrivite pe seama cititorilor noștri. Nici noi și nici Dumnezeieștile Scripturi nu spun că cei morți de demult, atunci cînd vor răsări din pămînt, vor trăi cu aceleași trupuri, fără ca acestea să sufere nici o schimbare în mai bine. În schimb, Celsus ne ponegrește atunci cînd zice că noi am crede așa ceva. Căci noi înțelegem multele citate din Scriptură, care vorbesc despre înviere, într-un fel vrednic de Dumnezeu. Este de ajuns să citez, deocamdată, fraza lui Pavel din Epistola primă către Corinteni, care zice : «Dar va zice cineva : cum înviază morții ? Și cu ce trup au să vină ? Nebun ce ești ! Tu ce semeni nu dă viață, dacă nu va fi murit. Și ceea ce semeni nu este trupul ce va să fie, ci grăunte gol, poate de grîu, sau de altceva din celelalte. Iar Dumnezeu îi dă un trup, precum a voit, fiecărei semințe un trup al său»⁷⁸. Ia aminte ce zice în citatul acesta Apostolul, că «nu trupul ce va să fie» este semănat, ci se întîmplă un fel de înviere din sămînța semănată și ascunsă goală în pămînt, fiindcă Dumnezeu dă «fiecărei semințe un trup» al ei. Din sămînța care a fost aruncată pe pămînt înviază, după caz, un spic sau un copăcel — ca cel de muștar — sau un copac și mai mare, dacă e vorba de un simbur de măsline sau de alt fruct.

XIX

Așadar Dumnezeu dă — fiecăruia un trup «precum a voit», — atît semințelor semănate, cît și celor care sînt ca și semănați întru moarte și care vor primi un trup potrivit din cele ce sînt semănate, un trup cu care fiecare va fi îmbrăcat de Dumnezeu după vrednicie. Să ascultăm și cuvîntul, care, prin mai multe amănunte, ne învață deosebirea dintre un trup semănat și unul înviat din cel semănat : «Se seamănă trup întru

76. *I Tes.* 4, 15—17.

77. *El.* 4, 14.

78. *I Cor.* 15, 35—38.

stricăciune, învîlaza întru nesticăciune, se seamănă întru necinste, învîiază întru slavă, se seamănă întru slăbiciune, învîiază întru putere, se seamănă în trup firesc, învîiază trup duhovnicesc»⁷⁹. Să înțeleagă, dar, cine poate ce rost au cuvintele următoare: «Cum este cel pămîntesc, așa sînt și cei pămîntești; și cum este cel ceresc, așa sînt și cei cerești. Și după cum am purtat chipul celui pămîntesc, așa vom purta și chipul celui ceresc»⁸⁰. Deci, dacă Apostolul voia să ascundă cele nespuse din punct de vedere firesc și care nu se potrivesc urechilor celor simpli și nici auzului celor pe care credința reușește să-i facă mai buni, totuși a fost silit pînă la urmă — ca nu cumva noi să înțelegem lucrurile greșit — să zică, după «cum purta chipul celui ceresc», și următoarele cuvinte: «Aceasta însă zic, fraților: «Carnea și singele nu pot să moștenească împărăția lui Dumnezeu, nici stricăciunea nu moștenește nesticăciunea»⁸¹. Și știind caracterul nespus și tainic al acestor cuvinte, Apostolul, după cum se și cuvenea celui care voia să lasc prin scrieri posterității gîndurile sale, adaugă și cuvintele «iată, taină vă spun vouă». Aceste cuvinte sînt adăugate de obicei la învățăturile cele mai adînci și mai tainice, care trebuie să fie ascunse de mulțime. Cam cu același înțeles este scris și în cartea lui Tobie: «Taina Regelui este bine s-o păstrezi». În ce privește lucrurile pline de slavă, care se potrivesc mulțimii, Scriptura zice, dozînd bine adevărul: «dar lucrurile Domnului e de laudă să le vestești»⁸².

Așadar, nădejdea noastră nu este o nădejde de viermi, nici sufletul nostru nu va duce dorul unui trup putrezitor, deși îi trebuie un trup ca să se poată mișca în spațiu, ci, după ce a cugetat la «înțelepciune» după cuvîntul «gura dreptului va deprinde înțelepciune»⁸³, sufletul nostru va înțelege deosebirea dintre locuința cea pămîntoască, unde se află cortul și care-i sortită pieirii, și cortul în care cei cu adevărat drepti suspină din greu, nu că ar vrea să se dezbrace de cort, ci fiindcă vor să se îmbrace, pe deasupra, cu un alt cort, pentru ca astfel îmbrăcați «cea ce este muritor să fie înghițit de viață»⁸⁴, căci trebuie — fiindcă toată firea trupului este stricăcioasă — ca acest cort stricăcios să se îmbrace în nesticăciune și ca cealaltă parte a lui, care este muritoare și primitoare de moarte, ca urmare a păcatului, «să se îmbrace în nemurire». Așadar, cînd «acest trup stricăcios se va fi îmbrăcat în nesticăciune și acest (trup) muritor se va fi îmbrăcat în

79. *I Cor.* 15, 42—44.

80. *I Cor.* 15, 48—49.

81. *I Cor.* 15, 50. A se vedea aceeași tălmăcire și în tratatul *Despre rugăciune*, XXVI, 6 (în «P.S.B.» 7, 256).

82. *Tob.* 12, 7.

83. *Ps.* 36, 30.

84. *II Cor.* 5, 4.

nemurire, se va întâmpla ceea ce a fost prezis în vechime de prooroc : «moartea a fost înghițită de biruință»⁸⁵ după ce ea ne-a biruit, făcându-ne supușii ei, și va înceta și «boldul morții», cu care înțepind sufletul, care nu era apărat din toate părțile, îi provoca rănilor izvorite din păcat.

XX

Dar, după ce am expus învățăturile noastre despre înviere, atât cât am considerat că este bine acum, căci în alte cărți am scris despre această problemă mai mult, cercetând acest subiect după cum trebuia⁸⁶, să cercetăm și să combatem, după cuviință, și învățăturile lui Celsus. Întrucît el n-a înțeles învățătura noastră creștină, era firesc să nu poată să tălmăcească afirmațiile înțelepților scriitori biblici mai bine decît oamenii simpli, care, trecînd la creștinism, nu aduc ceva mai bun decît simplitatea credinței lor. De aceea ne vom sili să arătăm ca foarte absurde ideile susținute de acești bărbați destul de deștepți și în ce privește gîndirea rațională și meditația dialectică. Iar dacă trebuie să ne batem joc de niște idei absurde și muieresti, apoi vina este mai degrabă a lor decît a noastră!

În adevăr, stoicii susțin că după un anumit număr de ani are loc o ardere a universului, iar după această ardere se formează din nou un alt univers cu nimic schimbat față de prima lui organizare. Cîțiva dintre acești stoici, care s-au rușinat de doctrina aceasta⁸⁷, au recunoscut și ei că de la o perioadă pînă la cea următoare are loc o prea mică schimbare. Totuși, ei susțin că și în perioada următoare lucrurile se vor petrece în mod cu totul identic. De pildă Socrate va fi tot atenian și iarăși fiu al lui Sofronise și aceeași Fenareta, soția lui Sofronise, îi va fi mamă. Așadar, cu toate că stoicii nu-i zic învierii pe nume, totuși o susțin în realitate din moment ce ei susțin că Socrate va învia din sămînța lui Sofronise. Se va forma în pîntecele Fenaretei, după ce va fi crescut în Atena se va deda unei filosofii, care va învia, așa zicînd, filosofia lui din perioada anterioară, fiind absolut identică, fără nici o schimbare, cu cea dinainte. Anitos și Melitos⁸⁸ vor învia și ei, fiind iarăși acuzatorii lui Socrate, iar sfatul din Areopag îl va osîndi și de astă dată pe Socrate. Mai de rîs este părerea stoicilor că Socrate va îmbrăca aceleași veșminte și va trăi în aceeași sărăcie neschimbată,

85. I Cor. 15, 54.

86. E vorba de cele două tratate speciale *Despre înviere*, care s-au pierdut, Cf. Eusebiu, *Istoria bis.* VI, 24.

87. Unii reprezentanți ai platonismului mijlociu respingeau astfel de teze perimate. Așa Panetios, cf. Diog. Laertios, *op. cit.*, VII, 142, în trad. rom. p. 370. A se vedea și C. Cels IV, 67—68.

88. Reprezentanți ai partidei aristocratice, amîndoi ajunși în conflict cu Socrate, pe care-l acuză în proces. A se vedea tot în această lucrare IV, 59; IV, 67; 20.

în același oraș, Atena, rămas neschimbat ca și în prima perioadă ! Același Falaris va fi iarăși tiran și taurul lui de aramă va mugii din nou prin glasul oamenilor închiși înăuntrul taurului, fără de nici o schimbare față de perioada dinainte. Alexandru din Fera va fi din nou tiran, avînd, ca și în prima perioadă, aceeași cruzime neschimbată și osîndind la moarte aceleași persoane ca mai înainte. Dar la ce trebuie să înșir învățătura stoicilor despre acest subiect ? Celsus nu-și bate joc de această învățătură, ba poate că o laudă, deoarece Zenon i se pare mai înțelept decît Iisus !

XXI

Și pitagoreii și platonicienii, deși par să mențină afirmația că lumea este nestricăcioasă, cad și ei în erori asemănătoare celor ale stoicilor. Căci stelele — zic ei — după cîteva perioade fixe ajung iar în aceleași poziții și relații unele față de altele, iar toate lucrurile de pe pămînt, sînt asemănătoare cu acelea din vremea cînd stelele aveau între ele aceleași relații și poziții⁸⁹. Așadar, după această părere, cînd stelele, după o lungă rotație, ajung iarăși în aceleași relații, în care erau pe vremea lui Socrate, rezultă, în chip necesar, că Socrate se va naște din nou, din aceiași părinți, va suferi la fel, fiind învinuit de Anitos și Melitos, și va fi osîndit de consiliul din Areopag. Pînă și legendele egiptenilor, care ne transmit lucruri asemănătoare, sînt respectate și nu sînt luate în ris de Celsus și de cei de o seamă cu el ! În schimb, noi, care susținem că lumea este cîrmuită de Dumnezeu, desigur fără ca prin aceasta să fie îngustată libertatea de voință a cuiva dintre noi, ci fiind condusă mereu spre mai bine, în măsura posibilului, bine știind că firea noastră admite cele posibile, întrucît în ea nu poate încăpea ideea că Dumnezeu este cu totul neschimbat, să nu spunem lucruri care ar merita să fie verificate și cercetate ?

XXII

Dar, să nu-și închipuie cineva că, atunci cînd vorbim în felul acesta, noi am fi dintre acei creștini care nu admit dogma învierii⁹⁰, deși despre ea Scripturile vorbesc adesea. Oamenii aceștia nu-și pot închipui nicidecum ca dintr-un bob de grîu sau dintr-o altă plantă oarecare să învieze tocmai un spic sau un pom. În schimb, noi sîntem încredințați că sămînța «nu dă viață dacă nu va muri» și că «ceea ce semeni nu este trupul care va să fie», ci «Dumnezeu îi dă un trup precum a volt : înviindu-l în nestricăciune, după ce-a fost semănat în stricăciune ; înviindu-l întru slavă, după ce a fost semănat în necinste ; după ce a fost

89. Platon, *Timeu* 39 (idee repetată și aici în I, 19 și IV, 11).

90. Cum afirma partida saducheilor.

semănat în neputință, înviindu-l întru putere, și după ce a fost semănat trup firesc, înviindu-l trup duhovnicesc⁹¹. Căci noi ținem atât credința Bisericii lui Hristos, cât și făgăduința cea mare a lui Dumnezeu, prezentând ca posibilă învierea, nu printr-o simplă afirmație, ci prin mărturia cuvîntului, întrucît știm că chiar dacă ar dispărea și cerul și pămîntul cu tot ce este în ele, cuvintele despre fiecare punct de credință, care sînt, într-un fel, tot atîtea părți dintr-un întreg și specii ale unui gen, și anume ale Cuvîntului lui Dumnezeu, «care la început era la Dumnezeu», nu vor trece. Căci noi ascultăm de Cel care a zis : «cerul și pămîntul vor trece, dar cuvintele Mele nu vor trece»⁹².

XXIII

Desigur că noi nu afirmăm că trupul putrezit se va întoarce la firea lui de la început și nici că grăuntele de grîu putrezit se va întoarce ca să fie iar grăunte de grîu, ci că, precum din bobul de grîu se ridică un spic, tot așa și în trupul omului este un principiu⁹³ de la care — fiindcă este nesticăcios — înviază trupul în nesticăciune. Dar stoicii susțin că trupul, după ce a putrezit de tot, va reveni la firea lui de la început, în virtutea învățăturii lor despre continua reîntoarcere cu fiecare perioadă, la starea existentă înainte. Ei spun, dar, că trupul va avea iarăși aceeași alcătuire pe care o avusese înainte de a se fi dizolvat și vor să confirme acest adevăr printr-o argumentație foarte strînsă, cred ei. Nu-i adevărat, însă, că noi ne-am refugia la cel mai simplist argument, că «lui Dumnezeu totul îi este cu putință», căci știm că acest «totul» nu se extinde asupra unor fapte care nu au loc fără contradicție interioară sau care pot fi cugetate ca atare. Mai zicem că Dumnezeu nu poate săvîrși fapte rușinoase, căci atunci Dumnezeu ar trebui să înceteze a mai fi Dumnezeu, căci dacă Dumnezeu face ceva rușinos, atunci El nu mai este Dumnezeu⁹⁴.

Și fiindcă Celsus presupune că Dumnezeu nu vrea nimic împotriva firii, la această afirmație a sa noi facem următoarea precizare : dacă numește cineva «răutate» un lucru împotriva firii, atunci zicem și noi că Dumnezeu nu acceptă ceva împotriva firii, nici din cele izvorîte din urmările răutății și nici din cele făcute în chip irațional. Cît despre cele întîmplătoare în conformitate cu Cuvîntul și cu voința lui Dumnezeu, desigur că, din capul locului, așa ceva nu poate fi împotriva firii, căci lucrările lui Dumnezeu nu sînt și nu pot fi împotriva firii, oricît ar fi sau

91. I Cor. 15, 36-44.

92. Ioan 1, 1.

93. Matei 24, 25.

94. Euripide, fragm. 292 Nauck (citat după M. Borret *op. cit.*, II, 71).

ar părea ele că sînt de noiînțelese. Iar dacă trebuie să întrebuiñăm numiri precise, vom zice că, în ce privește firea în înțelesul obișnuit, există ceva mai presus de fire pe care-l poate săvîrși Dumnezeu, de pildă, cînd ajută pe om să se ridice mai presus de firea sa omenească, făcîndu-l să se preschimbe într-o fire mai bună și mai dumnezeiască și păzîndu-l astfel atîta timp cît timp și omul arată, prin fapte, că vrea să fie păzit.

XXIV

Odată ce am spus că Dumnezeu nu vrea altceva decît ce I se cuvine și care confirmă că El este Dumnezeu, vom mai zice și că, dacă un om ar pofti ceva rușinos după răutatea lui, Dumnezeu nu poate să îngăduie acest lucru. Prin aceasta nu căutăm nici o pricină în afirmațiile lui Celsus, ci, cercetîndu-le în lumina adevărului, vom zice și noi că Dumnezeu nu este autorul unor porniri dezordonate, nici al desfrîului nebunesc, ci este autorul unei firi drepte și bune, fiindcă El este urzitorul oricărui bine. Or, noi mai mărturisim că El poate să dea sufletului viață veșnică și chiar i-o și dă, nu numai că ar putea să i-o dea. Nu ne pasă de fel, mai cu seamă din pricina celor spuse mai înainte, de cuvintele lui Heraclit, pe care Celsus le rezuma așa : «Cadavrele sînt mai de disprețuit decît gunoaiele»⁹⁵. Desigur că s-ar putea zice că gunoaiele sînt de aruncat, pe cînd cadavrele oamenilor nu sînt de aruncat din pricina sufletului care a sălășluit în ele, mai ales dacă sufletul aparținuse unei persoane mai distinse, în care caz, conform cu cele mai civilizate dintre legi, cadavrele se învrednicesc de o înmormîntare mult mai frumoasă, ca să nu jignim în mod brutal sufletul care a locuit în acel trup, aruncînd fără grijă trupul după ieșirea din el a sufletului, așa cum aruncăm trupul animalelor⁹⁶. Cu aceasta nu vrem, Doamne ferește ! să declarăm, împotriva rațiunii, că nu ar fi veșnic nici grăuntele de grîu, nici spicul crescut din el, nici ceea ce a fost semănat în stricăciune, ci numai ceea ce a înviat în ne-stricăciune. Dar, dacă potrivit spuselor lui Celsus rațiunea a tot ce există este Dumnezeu însuși, după învățătura noastră, rațiunea a tot ce există este Fiul Său. În legătură cu această problemă ne exprimăm și noi ca niște filosofi : «La început era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul». Dar nici noi nu credem că Dumnezeu poate săvîrși ceva împotriva rațiunii sau împotriva Lui însuși.

Are dreptate M. Borret (op. cit., II, 70) cînd afirmă că era un lucru firesc ca Origen să folosească limbajul veacului său, care era îmbibat de ideea stoică a lui «logos spermatikos».

⁹⁵. Idee afirmată și înainte : I, 14.

⁹⁶. A se vedea mai sus : IV, 59.

XXV

Dar, să vedem și pasajul următor din cartea lui Celsus : «*Evreii deveniseră un popor aparte, rînduindu-și legi potrivite obiceiurilor din țara lor, menținîndu-le și azi și păstrînd o religie, care, oricum ar fi, este cel puțin tradițională. Ei acționează ca și ceilalți oameni, căci fiecare din ei cinstesc obiceiurile tradiționale după cum le-au apucat. Și aceasta nu numai fiindcă fiecărui popor îi place să-și aibă legi diferite și că e o datorie să păstrezi ce ai crezut că-i bun comun, ci și pentru că probabil diferitele părți ale lumii și le-au atribuit de la început diferitelor puteri protectoare, după care și-au înjghebat și anumite sisteme de conducere*⁹⁷. De atunci ceea ce s-a făcut în viața fiecărui popor s-a executat după voința lui, așa încît ar fi fost ceva necuviincios să încalci legile stabilite de la început în fiecare regiune».

Cu alte cuvinte, Celsus pretinde că evreii, foști altădată în Egipt⁹⁸, au ajuns mai pe urmă un popor deosebit și și-au stabilit legi pe care le respectă. Iar, ca să nu mai repetăm iarăși spusele lui, el spune că evreii au ajuns să-și țină practicile lor religioase după obiceiul celorlalte popoare care-și cinstesc tradițiile lor. Mai mult, el expune și un temei mai adînc, care explică menținerea acestor obiceiuri la evrei, insinuînd că ființele care au ajuns să fie de la început puteri protectoare ale țării au cooperat cu legiuitorul fiecărui popor la instruirea legilor lor proprii. Se pare că arată că fie pămîntul evreiesc, fie poporul lui, se află sub tutela unuia sau a mai multor indivizi și că abia prin colaborarea cu aceștia au fost stabilite și legile lui Moise.

XXVI

Și trebuie, spune el, să respectăm legile, nu numai pentru că s-a încetățenit în mintea diferitelor popoare obiceiul de a-și fixa legi proprii și că este o datorie să păstrezi ceea ce s-a hotărît că-i bun comun, ci probabil și pentru că diferitele părți ale lumii au fost date în seamă, de la început, unor forțe tutelare și repartizate ca atare unor anumite forme de conducere. Apoi, ca și cum ar uita de atacurile aduse evreilor, iată că Celsus îi cuprinde și pe ei în aprobarea generală dată tuturor celor ce-și apără tradițiile proprii de atunci : ceea ce s-a făcut în cadrul fiecărui popor, s-a făcut pe dreptate, dacă a fost acceptat de popoarele respective. Vezi că nu cumva exprimă fără ocolișuri voința, pe cît depinde de el, că evreul trăind după legile lui proprii nu le calcă pentru că așa ceva ar fi necuviincios, căci spune : ar fi o impietate să încalci legile stabilite de la început în fiecare ținut.

97. Mai pe larg în cele următoare : VII, 68 ; VIII, 28.

98. Tacit consemnează în *Istoria* sa (V) că numele «Iudeii» ar proveni de la muntele Ida din Creta. Desigur, adevărul biblic e altul.

Drept răspuns, **aș vrea să întreb pe Celsus sau pe adeptii săi : care ar fi autorul care să fi repartizat, de la început, diferitele părți ale lumii în puterea anumitor forțe tutelare și anume ținutul iudeilor și pe iudeii înșiși aceluia sau acelora cărora le-au fost sortiți ? Nu cumva Zeus, cum ar spune Celsus, ar fi sortit poporul evreiesc în țara lor uneia sau mai multor puteri și cel în seama căruia a fost sortită Iudeea acela să statornicească și legile valabile între iudei ? Or acest lucru se va fi întâmplat fără voia lor ? Orice s-ar răspunde, iată ce situație încurcată ! Și dacă diferitele ținuturi ale pământului n-au fost sortite de o singură ființă forțelor lor tutelare, însemnează că fiecare, de capul lor și fără ascultarea unui conducător, și-au luat câte o parte din lume. Dar și așa ceva e absurd, însemnând să se tăgăduiască purtarea de grijă a lui Dumnezeu cel peste toate ⁹⁹.**

XXVII

Atunci să explice cine vrea : cum sînt îndrumate diferitele forțe cărora li s-a sortit conducerea și supravegherea peste diferitele ținuturi de pe pământ ? Să ne mai spună cum de reușesc să execute totul, în chip just, la fiecare popor, dacă aceasta stă doar la dispoziția diferitelor forțe tutelare ? Să ne spună dacă aceeași justețe e respectată, de pildă și de scîți în legătură cu uciderea părinților, ori de persi, care nu opresc nici căsătoria mamelor cu fiii lor, nici a taților cu fetele lor ? Dar ce rost are să strîngem exemple de la autorii care au tratat despre legile diferitelor popoare, ca să contestăm afirmația că la fiecare popor legile sînt aplicate just în măsura în care sînt aprobate de puterile tutelare ? ¹⁰⁰ Sau să ne spună Celsus de ce nu este cuviincios să calce legile tradiționale cel care acceptă să se căsătorească cu mama ori cu fiica ? ori de ce, dacă sfirșești viața prin spînzurare, ajungi la fericire, ori, de ce, dacă mori ars în foc, obții purificarea deplină ? Ori de ce nu-i cuviincios să calci legile ce sileau, de pildă, pe locuitorii din Taurida să ofere pe străini ca victime zeiței Artemida, sau la anumite popoare din Libia să sacrifice prunci zeului Cronos ?

Dacă ne-am lua după judecata lui Celsus ar fi necuviincios pentru evrei să calce legile tradiționale, care interzic închinarea la alt Dumnezeu decît la Creatorul lumii. După ei pietatea n-ar fi divină prin firea ei, ci numai în urma faptului că așa a fost ea acceptată și gîndită ; după unii e un lucru cuviincios să te închini la crocodil și să mănînci animale socotite sfinte la unele popoare, după cum la alte popoare e un act de

99. Origen vorbește adeseori despre «îngerii popoarelor» Cf. J. Daniélou, *op. cit.*, p. 222.

100. Origen acuză paricidul scîților, antropofagia chiar (aici V, 34).

pletate să venerezi vițelul ori țapul în locul lui Dumnezeu. Așa că acțiunea unuia ar fi un act de credință, după unele legi, în schimb ar fi împietate după altele, ceea ce e culmea absurdității.

XXVIII

Dar poate că mi se va replica: pietatea constă în păstrarea tradițiilor și că, în orice caz, nu este nici un păcat dacă nu respecti tradițiile străinilor. Sau, chiar dacă ar părea necuviincios în ochii altora, n-ar fi un păcat să cinstești, cum cere tradiția, propriile tale divinități, pe de-o parte, iar pe de altă parte, să osindești sau să nimicești pe cele ale altor popoare, diferite de ale tale. Dar vezi să nu faci o și mai mare confuzie în privința justiției, a pietății și a religiei, atunci când nu le definești nici nu le recunoști, și să caracterizezi ca oameni religioși pe cei ce își conformează viața după religia lor însăși. Or, dacă într-adevăr religia, pietatea și justiția sînt lucruri atît de relative, încît aceeași atitudine e cuviincioasă ori necuviincioasă, după cum variază condițiile și legile, atunci nu urmează oare că tot așa ar varia și cumpătarea sau curajul, prudența sau știința ori alte virtuți? Or, atunci nimic n-ar fi mai absurd decît așa ceva.

Dacă am judeca lucrurile mai simplu și am rămîne la ceea ce spun cei mulți, răspunsul la citațiile aduse de Celsus ar fi suficient. Dar, întrucît cred că și unele minți mai critice vor citi acest tratat, mă grăbesc să prezint unele elemente de gîndire mai adîncă, în stare să ne ducă la o contemplare mistică și ascunsă în legătură cu atribuirea, de la început, diferitelor puteri tutelare pentru fiecare ținut al universului. Și mă silesesc să arăt, pe cît posibil, că învățătura noastră e lipsită de lanțul atîtor absurdități.

XXIX

Mi se pare că Celsus s-a înșelat în privința unora din rațiunile misterioase ale împărțirii ținuturilor pămîntești. Într-un fel, chiar și istoria elinilor ne poate fi de folos aici, atunci când spune că unii zei din mitologie s-au luptat între ei, când a fost vorba de Atica, și ne lasă să înțelegem de la unii pretinși zei, din scrierile poezilor, că unele ținuturi le sînt mult mai familiare decît altele. Dar și istoria barbară, mai ales cea egipteană, face unele aluzii în legătură cu împărțirea unora din «nomele» sau ținuturile Egiptului, atunci când zice că și Atena, căreia i-a fost sortit orașul Sais, mai stăpînește și Atica¹⁰¹. Învățații Egiptului vor repeta mii de astfel de lucruri, dar nu știu dacă cuprind și pe evrei și țara lor în

¹⁰¹. A se vedea și mai jos: V, 3 (știre luată după Herodot: *Istoria* II, 62 (trad. rom. Vant-Ștefan, p. 160).

acest partaj, și dacă le sortesc sau nu vreunei puteri. Dar despre mărturiile nescripturistice cred că sînt suficiente cele spuse pînă aici.

Noi susținem că Moise, care pentru noi e prorocul lui Dumnezeu și adevăratul său slujitor, schițează în felul următor împărțirea popoarelor de pe pămînt în cîntarea Deuteronomului: «Cînd Cel Preainalt a împărțit moștenire popoarelor, cînd a împărțit pe fiii lui Adam», El a statornicit marginea neamurilor după numărul ingerilor lui Dumnezeu, «căci partea Domnului este poporul lui Iacob, Israel este partea lui de moștenire»¹⁰². Despre împărțirea neamurilor același Moise relatează în Cartea Facerii sub forma unei istorii: «În vremea aceea era în tot pămîntul o singură limbă și un singur grai la toți. Purcezînd de la răsărit, oamenii au găsit în țara Senaar un șes și au descălecat acolo». Și puțin mai departe: «Atunci S-a pogorît Domnul să vadă cetatea și turnul pe care-l zideau fiii oamenilor. Și a zis Domnul: «Iată, toți sînt de un neam și o limbă au și iată ce s-au apucat să facă și nu se vor opri de la ceea ce și-au pus în gînd să facă. Haidem, dar, să Ne coborîm și să amestecăm limbile lor, ca să nu se mai înțeleagă unul cu altul». Și i-a împrăștiat Domnul de acolo în tot pămîntul și au încetat de a mai zidi cetatea și turnul»¹⁰³. În cartea numită «Înțelepciunea lui Solomon», vorbind despre înțelepciune și despre cei ce trăiau pe timpul împărțirii limbilor, cînd a avut loc împărțirea popoarelor de pe pămînt, se vorbește despre faptul că «popoarele și-au amestecat nelegiuirile toate, de-a valma, înțelepciunea a știut pe cel drept și l-a păstrat fără vină în fața lui Dumnezeu și l-a păzit nebiruit, cînd a fost să-l doboare mila de copilul său»¹⁰⁴.

O adîncă și tainică învățătură este și cea care se leagă de cele spuse în alt loc: «Taina regelui se cuvine s-o păstrezi»¹⁰⁵. Însă nu se cade să încredințezi urechilor profane învățătura despre intrarea sufletelor în trupul care nu se datorește metempsihozei, căci «nu se cuvine să dăm cele sfinte cîinilor, nici să aruncăm mărgăritarele porcilor»¹⁰⁶. Ar fi o nelegiuire echivalentă cu trădarea sfintelor cuvinte ale înțelepciunii lui Dumnezeu, despre care se scrie atît de frumos: «Înțelepciunea nu pătrunde în sufletul viclean și nu sălășluiește în trupul supus păcatului»¹⁰⁷. Pentru adevărurile ascunse sub forma unei istorii e suficient dacă le prezentăm în forma acestei istorii, ca să îngăduim celor care pot să scoată pentru ei înșiși înțelesul cuvenit.

102. *Deut.* 32, 89.

103. *Fac.* 11, 1—2; 5—9.

104. *Inț. Sol.* 10, 5.

105. *Tob.* 12, 7.

106. *Matei* 7, 6.

107. *Inț. Sol.* 1, 4.

XXX

Să ne inchipuim, aşadar, că toate popoarele de pe pământ se folosesc de aceeaşi limbă dumnezeiască şi că, atîta vreme cît trăiesc în înţelegere unele cu altele, doresc să se folosească mereu de aceeaşi limbă dumnezeiască. Rămîn nemişcate în faţa «Răsăritului» atîta vreme cît duhul inimii lor simte încă mîngîierea luminii şi strălucirea «luminii veşnice». Dar cînd cugetele se înstrăinează de «lumina Răsăriturilor» şi se îndepărtează de ea, atunci dau peste «cîmpia din ţara Senaar», cuvînt care în tălmăcire însemnează «scrişnirea dinţilor»¹⁰⁸, vrînd să arate, în chip tainic, că şi-au sfîrşit proviziile de hrană. În această situaţie s-au sălăsluit acolo şi s-au apucat să adune cărămizi, căutînd să unească cu cerul printr-un turn ceea ce nu poate fi nicicum unit, şi uneltind prin mijlocirea materiei împotriva a ceea ce-i nematerial. Şi au zis: «Haideţi să facem cărămizi şi să le ardem cu foc! Şi astfel învîrtoşează şi întăresc ceea ce era doar lut, căutînd să transforme cărămida în piatră şi lutul în tencuială, iar în chipul acesta să înalţe o cetate şi un turn, al cărui vîrf credeau că-l vor ridica pînă la cer, ridicîndu-se prin mîndria lor «împotriva cunoaşterii lui Dumnezeu»¹⁰⁹. Pe măsură ce se depărtau cu toţii de Răsărit şi pe măsură ce «foloseau cărămida în loc de piatră, iar smoala în loc de var» ei s-au dat mai mult sau mai puţin în puterea îngerilor celor straşnici, în aşa măsură încît pînă la urmă şi-au primit pedeapsa îndrăznelii lor. Şi astfel, aceşti îngeri insuflă de acum fiecărui popor o altă limbă, conducîndu-i, apoi, cum merită pînă în ţinuturile de la marginile pămîntului, pe unele în locuri cu climă fierbinte, pe altele în locuri cu climă îngheţată, dar deopotrivă de greu de cultivat, atît la unii, cît şi la alţii, la unii cu regiuni pline de fiare sălbatice, la alţii cu mai puţine vietăţi.

XXXI

Apoi, după cum deducem din istorisirea care are şi o anumită doză de adevăr istoric, dar mai are şi un înţeles ascuns¹¹⁰, trebuie să înţelegem că unii au păstrat limba lor primordială, pentru că nu s-au depărtat de «Răsărit», ci rămîn şi azi legaţi de acest Răsărit şi în limba lui, aşa cum trebuie să deducem că numai aceia au moştenit «partea Domnului» şi poporul său numele lui Iacob, devenind astfel «partea lui de moştenire, Israel»¹¹¹, căci numai ei s-au plecat Stăpînului care l-a primit, pe cînd pe celelalte nu le-a primit decît spre a le pedepsi.

108. *Inţ. Sol.* 7, 26. Filon: *De confusione linguarum*, 68, ed. G. Kahn, Paris, 1963, p. 75.

109. *II Cor.* 10, 5.

110. Căutînd mereu sensuri mai bogate, Origen pune faţă în faţă dezbinul care biruia la Turnul Babel cu perspectiva reunificării eshatologice.

111. *Deut.* 32, 9.

Să luăm aminte, atât cât se poate cere de la noi oamenii, că în lumea celor care au fost împărțiți Domnului ca parte de alegere s-au făcut fără-delegi, la început mai ușoare și care nu așteptau o totală părăsire a celor ce le-au săvârșit, apoi mai numeroase, dar nu chiar de neiertat. Trebuie să înțelegem că această stare a durat destul de multă vreme și pe atunci exista încă posibilitatea de îndreptare iar din când în când, într-adevăr, unii se și îndreptau. Mai trebuie observat că, în comparație cu păcatele săvârșite, oamenii fuseseră lăsați în stăpînirea forțelor conducătoare ale altor regiuni. Loviți mai ușor prin cazne și pedepse, așa-zise de îndreptare, unii s-au reîntors în ținuturile lor, dar trebuie să spunem că pe urmă ei au îndurat asuprirea foarte aspră a asirienilor și mai apoi a babilonienilor, cum îi numesc Scripturile. Dar după aceea trebuie să recunoaștem că, în ciuda pedepselor primite, ei și-au înmulțit și mai mult păcatele, fapt pentru care au fost împrăștiați în celelalte părți ale lumii de conducătorii altor popoare, care le-au cotropit țara. Căci cel ce îndrumă viața lor, anumă a îngăduit să fie dezbinați și asupriți de conducătorii altor popoare, pentru ca în felul acesta să li se dea o pedeapsă, iar după ce vor fi îndeajuns de apăsați, să poată să atragă în locul lor cât mai multe neamuri cu puțință, cărora le dă apoi astfel de legi ca să le poată îndruma cât mai bine spre scopul dorit, așa cum a făcut-o și mai înainte cu cei care n-au păcătuit.

XXXII

Să învețe, dar, din această istorie cei care sînt în stare să o înțeleagă, cu cât este mai presus decît alte puteri Cel care a primit în moștenire pe cei care n-au păcătuit de la început. El a reușit să cheme oameni aleși din sînul tuturor popoarelor, să-i mîntuie din mîna celor care pusese mîna pe ei ca să-i certe și să-i aducă sub legi și o viețuire care să-i ajute să uite de vechile lor păcate. Dar, cum am spus, această istorie trebuie înfățișată de noi și în înțelesul ei ascuns, pentru ca să restabilim adevărurile falsificate de cei care au zis că diferitele regiuni ale lumii au fost sortite de la început unor forțe protectoare, care le-au încredințat apoi conducătorilor lor, iar în felul acesta au fost ele conduse. De la ele a împrumutat Celsus cuvintele citate.

Și întrucît, prin păcatele lor, cei care s-au depărtat de «Răsăritul cel de sus» au fost încredințați unui duh rău, în puterea «unor patîmi de ocară, după poftele inimilor lor»¹¹², pentru ca, scirbiți de păcat, să-l urască, noi nu vrem să subscriem la cele afirmate de Celsus că, din

112. Rom. 1, 23; 26, 24.

pricina puterilor protectoare, sortite diferitelor ținuturi ale lumii, ceea ce s-a întâmplat în fiecare ținut e împlinit pe bună dreptate. În afară de aceasta, noi vom face ceea ce nu este pe placul acestor forțe. Căci vedem că e socotit ca ceva pozitiv faptul că se schimbă obiceiuri introduse mai de mult în viața unuia sau altuia dintre popoare cu alte rînduiri mai bune și dumnezeiești pe care le-a așezat Iisus, căci El e Cel mai puternic și ne poate «scoate din acest veac viclean» și «a stăpînitorilor acestui veac, care sînt pieritori»¹¹³; dar în același timp ne-a oprit să ne aruncăm la picioarele Celui care S-a dovedit și S-a arătat mai curat și mai puternic decît toți stăpînitorii, pe Care Dumnezeu L-a vestit prin proorcii Săi cînd a zis : «Cere de la Mine și-Ți voi da neamurile moștenirea Ta și stăpînirea Ta, marginile pămîntului»¹¹⁴. El e «așteptarea» noastră, a celor care am venit «dintre neamuri»¹¹⁵, pentru că am crezut în El și în Dumnezeu cel peste toate, Tatăl nostru.

XXXIII

Acestea au fost spuse de mine împotriva datelor despre puterile tutelare, dar ele previn într-o oarecare măsură și cele spuse de Celsus împotriva noastră în termenii următori ; «Să vină și al doilea grup. Iar eu îi voi întreba și pe ei : de unde vin și pe cine au ca autor al legilor lor părintești ? Ei nu vor putea numi pe nimeni. De acolo au pornit și ei și tot de acolo își iau și învățătorul și pe alcătuitoarea cetei lor. Și totuși ei s-au depărtat de evrei». Deci, noi «în vremurile cele mai de pe urmă»¹¹⁶, în care Iisus al nostru a venit la noi, noi venim la «muntele cel arătat al Domnului», la Cuvîntul cel mai presus de orice cuvînt și la «casa lui Dumnezeu, care este Biserica Dumnezeului celui viu, stîlp și temelie al adevărului»¹¹⁷. Și vedem că este zidită pe «vîrfurile munților», adică pe cuvintele pustnicești, care îi sînt «temelie». Această casă se înalță deasupra «măgurilor», adică a celor ce par a tăgădui o înțelepciune și un adevăr mai presus de cele omenești. Și noi, toate neamurile, urcînd spre casa aceasta și înaintînd neamuri multe, zicem unii către alții, îndemnîndu-ne la evlavie către Dumnezeu, care ne-a răsărit nouă prin Iisus Hristos în zilele de pe urmă : «Veniți să ne suim în muntele Domnului, în casa Dumnezeului lui Iacov, ca El să ne învețe căile Sale și să mergem pe cărările Sale»¹¹⁸. Căci legea a ieșit de la cei ce erau în

113. I Cor. 2, 6.

114. Ps. 2, 8.

115. Fac. 49, 10.

116. Is. 2, 2.

117. I Tim. 3, 15.

118. Is. 2, 4. Se pare că primii creștini socoteau acest pasaj ca o prefață, dovadă Justîn, *Dialog*, 109—110, în «P.S.B.», 2, 220—221.

Sion, dar nouă ne-a fost transmisă, duhovnicească. Însă și «Cuvîntul Domnului a ieșit din acel Ierusalim», ca să fie răspîdit pretutindenea și va judeca neamurile, alegîndu-și pe cei ce-l vede ascultători, și să mustre mulțimea de popor cea neascultătoare. Celor care ne întrebă de unde venim și pe cine avem povățuitor, noi le spunem că, după sfatul lui Iisus, noi venim ca să sfărîmăm «săbiile noastre cele raționale și violente», prefăcîndu-le în fiare de plug, și să transformăm în seceri lăncile, pe care le aveam mai dinainte, după felul nostru războinic. Noi nu mai luăm sabia împotriva vreunui neam, nici nu mai învățăm să ne războim, căci, prin Iisus, ne-am făcut «fii ai păcii»¹¹⁹, căci «El este povățuitorul nostru»¹²⁰ în legile părintești, după care noi sîntem «străini de așezămintele lor». Am primit o lege pentru care mărturisim recunoștința noastră către Cel ce ne-a smuls din rătăcire și zicem: «Numai minciună au moștenit părinții voștri, idoli deșerți, care nu sînt de nici un folos. Au nu ești Tu, Doamne Dumnezeule, Cel ce dai ploaie?»¹²¹. Așadar, conducătorul și învățătorul nostru, care a ieșit dintre evrei, hrănește toată lumea cu cuvîntul învățaturii Lui. Și luînd-o înainte cu acestea, am combătut pasajul lui Celsus adăugat la multe altele. Le-am legat după putere de cele ce au fost citate mai înainte.

XXXIV

Dar, ce să mai trec cu vederea cele spuse de Celsus între cele două locuri citate, hai să răspund și acestor rînduri: «*Ar putea invoca cineva și mărturia lui Herodot*¹²², care zice așa: «*Locuitorii din orașele Marea și Apis, care sînt mai apropiați de granița Libiei, parcă sînt mai mult libieni decît egipteni, apăsați de îndoiala privitoare la jertfe și dorînd să nu fie opriți de la carnea de vacă, au trimis soli la templul lui Amon, zicînd că ei nu au nimic comun cu egiptenii, că, locuînd în afara Deltet, nu mărturisesc aceeași credință și doresc să le fie permis să guste din toate. Însă zeul nu le îngăduie să facă așa, zicînd că Egiptul este toată țara pe care o udă Nilul, care se varsă peste ea, iar egiptenii sînt toți cei ce beau din acest rîu și locuiesc din sus de orașul Elefantina*». Acestea sînt istorisite de Herodot. Dar, zice Celsus mai departe: «*Amon nu soleşte voia zeilor, cu toate că nu-i cu nimic mai mic decît îngerii evreilor. Așa că nu este nici o nedreptate dacă fiecare popor își respectă legile proprii. Desigur, vom afla multe deosebiri de religie între neamuri, și totuși fiecăruia i se pare că credința lui este mai bună. Etiopienii care*

119. Luca 10, 6.

120. Fapte 3, 15.

121. Ier. 16, 19; 14, 21.

122. Herodot, *Istorie*, II, 18 (trad. rom. p. 140).

locuiesc la Meroe cinstesc numai pe Zeus și pe Dionisos¹²³, arabii pe Urania și pe Dionisos¹²⁴, egiptenii, cu toții, au evlavie față de Osiris și Isis¹²⁵, locuitorii din Sais, față de Atena¹²⁶, naucratiții cheamă mai mult numele lui Serapis¹²⁷, iar ceilalți fiecare după rînduierile lor. Unii nu mănîncă oaia¹²⁸, socotindu-o sfîntă, alții capra, alții crocodilul¹²⁹, alții vaca¹³⁰, iar alții nu mănîncă porci, fiindu-le un obiect de dezgust. La scîți este o faptă bună să mănînce oameni¹³¹. Iar unii indieni socotesc că fac un lucru sfînt mîncîndu-și părinții». Tot Herodot povestește, într-alt loc, iar eu mă folosesc chiar de cuvintele lui, zicînd spre încredințare, așa : «Dacă cineva ar pune toată omenirea să-și aleagă legi, poruncindu-le să le aleagă pe cele mai bune dintre toate, după ce le-ar cerceta pe fiecare în parte, fiecare popor ar alege legile proprii poporului său, așa de mult crede fiecare că legea poporului său este cu mult cea mai bună. Deci nu este cu puțință să faci de rîs legile, dacă nu ești nebun. Că așa au crezut despre legi toți oamenii, putem să ne dăm seama din alte multe mărturii, dintre care și următoarea : Darius, pe vremea cînd domnea, chemînd pe elinii care erau aproape, i-a întrebat cu ce preț ar vrea să mănînce trupurile părinților lor morți. Ei au răspuns că n-ar face-o pentru nimic în lume. Apoi chemînd Darius la sîne pe indienii numiți calbați, care-și mănîncă părinții, de față cu elinii, care, prin tîlmaci, luau cunoștință de cele ce vorbeau, i-a întrebat cu ce preț ar primi să-și ardă în foc pe părinții lor morți. Indienii au început să strige tare și l-au rugat pe rege să vrăjească de bine». Așa sînt acum aceste obiceiuri, și mi se pare că pe drept cuvînt a zis poetul Pindar că legea împărățește peste toate¹³².

XXXV

Pe temeiul acestor exemple, Celsus crede că ar putea conchide astfel : e necesar ca toți oamenii să trăiască potrivit tradițiilor lor, căci atunci nu li se va reproșa nimic, pe cînd creștinii, care au părăsit vechile lor tradiții și nu formează un popor aparte, așa cum sînt evreii, ar trebui osîndiți pentru că înclină spre învățătura lui Iisus. Să ne spună, însă,

123. *Idem* II, 29 (p. 145).

124. *Idem* III, 8 (p. 226).

125. *Idem* II, 42 (p. 151).

126. *Idem* II, 28 (p. 144).

127. Strabon: *Geografia* 17, 1, 23, trad. Vanț-Ștefan, București, 1974, p. 159.

128. Herodot, *op. cit.*, II, 42 (p. 226).

129. *Idem* II, 69 (p. 163).

130. *Idem* II, 47 (p. 154).

131. *Idem* III, 38 (p. 242).

132. Pindar, fragm. 49. Citat după M. Borret, *op. cit.*, III, 104—105. E discutabil dacă «Νόμος» sau legea acestor popoare se confunda cu Legea divină, cum zice Origen. Comentatorul german C. Andresen crede că pentru Celsus «legea» aceasta e un fel de «Logos istoric» (*Logos und Nomos*, p. 199).

Celsus dacă filosofii, care învață să nu fie superstițioși, sînt și ei datorți să părăsească tradițiile, încît să mănînce mîncăruri oprite în țările lor, și dacă o astfel de purtare e potrivnică legii? Căci dacă din pricina filosofiei și a lecțiilor care opresc superstiția, li se dă voie — în ciuda tradițiilor — să mănînce hrană interzisă încă de pe timpul strămoșilor, de ce atunci să n-o poată face și creștinii? Logosul le interzice să se oprească și să se închine la statui, la imagini sau chiar la creaturile lui Dumnezeu, ci să caute mai sus și să-și înfățișeze sufletul înaintea Creatorului, iar dacă purtarea lor este ca și a unor filosofi, de ce să nu trăiască și ei fără supărări? Dacă, pentru a-și salva teza, Celsus și aderenții lui afirmă că pînă și filosofii trebuie să cinstească tradițiile¹³³, atunci se vor face ei înșiși de rîs, pentru că, de pildă, în Egipt, se vor feri să mănînce ceapă, pentru ca să respecte tradițiile, sau unele părți din corpul anumitor vietăți, de pildă capul sau umerii¹³⁴, ca să nu calce obiceiurile din strămoși. Tot așa stau lucrurile și cu cei care au fost îndrumați de Logosul divin ca să adore pe Dumnezeu Cel peste toate, în loc să rămînă, din pricina tradițiilor, legați numai de niște chipuri și statui omenesti, iar dacă refuză să se înalțe, prin voință luminată, pînă la Creator, se aseamănă oamenilor care, cu toate bunurile filosofiei, se tem de ceea ce nu-i de temut, socotind că ar fi necuviincios să consume astfel de mîncăruri.

XXXVI

În definitiv cine este acest Amon al lui Herodot, ale cărui cuvinte le-a citit Celsus, care spune că fiecare trebuie să păstreze predațiile strămoșești, pe cînd el nu-i lăsa pe locuitorii din orașele Mareea și Apis, care sînt așezate la hotarele Libiei, să fie indiferenți față de mîncarea cărnii de vacă, deși mîncarea cărnii de vacă nu numai că este indiferentă de la fire, dar nu împiedică pe nimeni să fie bun? Dacă Amon al lor ar fi oprit consumarea cărnii de vacă pentru că animalul acesta este folositor în agricultură și, pe deasupra, fiindcă prin vacă se înmulțește specia, atunci s-ar putea ca legea să aibă o oarecare valabilitate. Dar așa, Amon vrea ca ei să fie siliți să păzească rînduicelile egiptenilor cu privire la vaci numai pentru că și ei beau apă din Nil! Celsus își mai bate joc și de îngerii, care la evrei vestesc voia lui Dumnezeu, declarînd că Amon nu-i un vestitor mai mic al voinței divine decît îngerii evreilor. Dar Celsus n-a cercetat ce semnificație au cuvintele și arătările îngerilor, căci atunci ar fi văzut în ce măsură «se

133. Comparația cu atitudinea filosofilor o întîlnim în mai multe locuri din această scriere: V, 43; VI, 4; VII, 44; 66. Toți sînt liberi, numai creștinii nu sînt.

134. Aceeași observație și la Min. Felix, *Octavius*, 28, 9, în «P.S.B.», 3, p. 383.

îngrijeste Dumnezeu de noi»¹³⁵, chiar și atunci când pare că ar exista legi privitoare la noi și la alte animale, întrucât cele ce sînt scrise sub pretextul animalelor despre oameni, acelea conțin o oarecare rînduială firească.

Celsus zice, așadar, că nimeni nu comite vreo nedreptate cînd își păzește rînduialile religiei sale proprii. Potrivit acestei afirmații ar urma ca, în conformitate cu tradițiile lor, nici scitii, care mănîncă oameni, nu comit nici o nedreptate. Și tot așa și acei indieni care-și mănîncă părinții și care, după părerea lui Celsus, cred că fac o faptă sfîntă sau cel puțin nu una rea, întrucît el pomenește acel pasaj din Herodot, care este de acord ca fiecare să împlinească legile strămoșești. Se vede că, citînd pe Herodot, însuși Celsus pare a fi de acord cu indienii numiți callați, contemporani cu Darius, care-și mîncău părinții. Acești indieni, cînd Darius i-a întrebat dacă nu ar vrea să-și lepede această rînduială, au strigat tare și au cerut «să nu cobească de rău».

XXXVII

Așadar, există două feluri de legi : una este legea firii, pe care a așezat-o Dumnezeu, cealaltă este legea scrisă pentru stat. Este bine ca legea scrisă să nu se contrazică cu Legea lui Dumnezeu, dar și mai bine este ca cetățenii să nu fie tulburați cu legi străine. Cînd legea firii — adică a lui Dumnezeu — pomenește altceva decît cea scrisă, să bagi de seamă dacă nu cumva îți dictează rațiunea să zici adio legilor scrise și intenției legiuitorilor și să te predai lui Dumnezeu ca Legiuitor, să alegi a trăi după legea Cuvîntului Său, chiar dacă ar trebui să faci acest lucru cu prețul multor primejdii, a nesfîrșite suferințe, poate chiar a morții și a disprețului altora. Cînd lui Dumnezeu îi place altceva decît ceea ce place unora din legile statelor — și este cu puțință să placă și lui Dumnezeu și celor care preferă astfel de legi — nu are nici un rost să disprețuiești acele fapte prin care omul se face plăcut Făcătorului tuturor și să le alegi pe acelea prin care nu ești plăcut lui Dumnezeu, dar ești plăcut legilor, care de fapt nici nu sînt legi, precum și prietenilor acelor legi.

Dacă este un lucru cuminte, în alte privințe, să dăm întîietate legii firești, care este legea lui Dumnezeu, față de legea scrisă alcătuită de oameni, și contrară celei a lui Dumnezeu, atunci cu cît mai mult trebuie să facem acest lucru în privința legilor care au ca obiect pe Dumnezeu ? De aceea nu ne vom închina lui Zeus și lui Dionisos, precum găsim cu cale să facă egiptenii, care locuiesc în jurul Meroei, dar nici

¹³⁵. I Cor. 9, 9.

nu vom cinsti defel pe zeii egipteni, cum fac etloplenii. Nu vom crede nici ca arabii, care susțin că numai Urania¹³⁶ și Dionisos sînt zei. În realitate, nu există zei de fel, căci în ei se cinstește partea femeiască și bărbătească (sexul), fiindcă arabii se închină Uraniei, ca femeie, și lui Dionisos, ca mascul¹³⁷. Dar nici nu vom socoti zei pe Osiris și Isis, cum fac toți egiptenii, nici nu le vom adăuga pe Atena, cum fac cei din orașul Sais. Iar dacă naucrațiții¹³⁸ din vechime au găsit de cuviință să se închine altor zei, iar de ieri-alaltăieri au ajuns să se închine lui Serapis, care nici n-a fost vreodată zeu, atunci nici noi nu vom declara zeu nou pe unul care nu era mai înainte zeu, ba nici măcar nu era cunoscut de oameni. Însă Fiul lui Dumnezeu «Cel mai întii născut decit toată făptura»¹³⁹, deși S-a făcut om de curînd, El nu este de fel tînăr. Din contra cuvintele dumnezeieștii Scripturi spun că El este Cel mai bătrîn dintre toate făpturile, și că Lui I s-a adresat Dumnezeu, cu privire la facerea omului: «Să facem pe om după chipul și asemănarea Noastră»¹⁴⁰.

XXXVIII

Vreau să arăt acum cît de nesocotit este Celsus cînd afirmă că fiecare trebuie să respecte religia țării sale. Acest amic zice că etiopienii care locuiesc la Meroe nu cunosc decît doi zei, pe Zeus și pe Dionisos, și numai pe ei îi venerază. Mai zice că nici arabii nu cinstesc decît doi, pe Dionisos, ca și etiopienii, și pe Urania, care este zeul lor specific. În schimb, după cum povestește Herodot, nici etiopienii nu cinstesc pe Urania, nici arabii pe Zeus. Așadar un etiopian care din întîmplare a venit la arabi și este socotit nelegiuit fiindcă nu se închină Uraniei, iar din această cauză ajunge în primejdie de moarte, va trebui oare să moară sau să cinstească pe Urania și să i se închine, călcîndu-și astfel tradiția? Dacă e obligat să procedeze împotriva tradiției comite, după raționamentul lui Celsus, o nelegiuire. Iar dacă ar fi dus la moarte, să ne arate Celsus dacă e normal ca pentru așa ceva etiopianul să sufere moarte, căci eu nu știu dacă credința etiopienilor îi învață pe aceștia să se gîndească la nemurirea sufletului și la răsplata pentru faptele lor bune, cîtă vreme, potrivit legilor strămoșești, ei cinstesc doar niște prețiși zei (care nu știu de așa ceva). Același lucru s-ar putea spune

136. Zeiță «cerească», Afrodita-Urania reprezintă simbolul iubirii platonice, pe cînd Afrodita Pandemos era simbolul iubirii vulgare. P. Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, ed. VI, Paris, 1929, p. 205—206.

137. Herodot, *Istoriile*, III, 8 (p. 226).

138. Numiți așa după orașul Naucratis din Egiptul de Jos.

139. *Col.* 1, 15.

140. *Fac.* 1, 26.

și despre arabi care vin din întâmplare la etiopieni din jurul Meroei căci și arabii, fiind obișnuiți să se închine numai Uraniei și lui Dionisos, nu se vor închina lui Zeus împreună cu etiopienii. Iar dacă vor fi socotiți nelegiuți și vor fi duși la moarte, să ne spună Celsus ce rost ar avea moartea lor?

Ar fi de prisos și cu totul fără rost să înșir, în amănunte, miturile despre Osiris și Isis. Deși tălmăcite într-un sens figurat, miturile lor ne învață să cinștim apa cea neînsufletită și pământul aflat dedesubtul oamenilor și al tuturor vietăților, căci, după cum cred eu, egiptenii îl iau pe Osiris drept apă, iar pe Isis drept pământ¹⁴¹. Istoria lui Serapis este lungă și încilcită. El a intrat în rândul zellor mai ieri-alaltăieri prin niște vrăjitorii ale lui Ptolemeu, care voia să-l arate locuitorilor din Alexandria ca pe un zeu nou care s-a descoperit poporului¹⁴². Am citit la pitagoreul Numenios¹⁴³ despre instituirea mitului lui Serapis, despre care se afirmă că ea participă la ființa tuturor animalelor și plantelor care sînt dirijate de fire. S-a acreditat părerea că din misterele profane și din vrăjitoriile celor ce cheamă pe demoni a fost instituit și Serapis ca zeu, nu numai de către sculptori, ci și de magii, vrăjitorii și de demonii care sînt fermecați de descîntecele vrăjitorilor.

XXXIX

Apoi trebuie să cercetăm dacă hrana e sau nu hotărîtoare pentru ființele cugetătoare și civilizate, care le lucrează pe toate cu chibzuială, și să nu venerăm la întâmplare oaia sau capra sau vacile. Poate că e firesc să nu consumăm carnea unora dintre ele, deși de pe urma lor oamenii au mult folos. Dar cum să nu fie cea mai mare prostie să cruți un crocodil și să crezi că ei sînt închinați nu știu cărui zeu mitologic? Este ceva de-a dreptul nebunesc să cruți niște animale necuvîntătoare și să venerezi animalele care devorează pe oameni! Iată, însă, că Celsus aprobă pe cei ce, respectîndu-și tradițiile, venerază crocodilii și n-a scris nici un cuvînt împotriva lor! Lui i se par de osîndit doar creștinii care au fost învățați să nu suferă păcatul și să ocolească urmările lui, iar virtutea s-o cinstească și s-o venereze ca pe ceva născut din Dumnezeu și din Fiul lui Dumnezeu. Cu aceasta nu trebuie să se creadă că înțelepciunea și Dreptatea sînt în esență principii feniciene, după numele lor feminin¹⁴⁴. După mine, ele sînt fiii lui Dumnezeu despre care

141. Plutarh, *Mor.* 366 (Citat după M. Borret, *op. cit.*, III, 116).

142. Legenda o cunoștea și Tacit (*Istoria* 4, 81—84), dar sub altă formă, ca avînd loc sub împăratul Vespasian. Oricum, cultul sincretist adus lui Osiris și Isis a exercitat o puternică influență asupra greco-romanilor.

143. Numenios, fragm. 33 (citată după M. Borret, *op. cit.*, III, 117).

144. Pilon, *De Iuga* 51 ed. Strabinski-Safran, Paris, 1970, p. 134.

a vorbit adevăratul Său ucenic, atunci când a zis că: «pentru noi S-a făcut înțelepciunea de la Dumnezeu și dreptate și sfințire și răscumpărare»¹⁴⁵. Deci, chiar dacă îl numim (pe Cuvântul) «al doilea Dumnezeu»¹⁴⁶, să se știe că nu numim al doilea Dumnezeu altceva decât numai virtutea care cuprinde toate virtuțile și rațiunile care cuprinde rațiunea tuturor fapturilor create după fire, fie spre folosul individual, fie spre cel al întregului¹⁴⁷. Noi zicem că această Rațiune (Logos) se roagă și se unește cu sufletul lui Iisus¹⁴⁸ într-o unire mai intimă decât cu orice alt suflet, căci numai întru El putea să aibă loc, în mod deplin, participarea la Rațiunea însăși, la Înțelepciunea însăși, la Dreptatea însăși¹⁴⁹.

XL

După ce a spus acestea despre diverse legi, Celsus adaugă: «Mi se pare că, pe bună dreptate, a zis Pindar că legea împărățește peste toți». Ei bine, să vorbim și despre aceasta. Spune-mi, amice, despre care lege zici că împărățești peste toți? Dacă zici că legea statului, atunci spui o minciună, căci nu toți sînt cîrmuiți de aceleași legi, iar în cazul acesta ar fi trebuit ca Pindar să zică: legile împărățesc peste toți, căci la fiecare popor împărățește o lege peste toți cei care aparțin aceluia popor. Dar dacă înțelegi legea propriu-zisă (prin excelență), ea, din fire, împărățește peste toți, în ciuda celor care, ca și tîlharii, lepădîndu-se de lege, o tăgăduiesc pentru că își duc viața în tîlhării și în nedreptăți. Deci, noi creștinii, care știm că acea lege care din fire împărățește peste toți nu este decât Legea lui Dumnezeu, încercăm să trăim după ea, luîndu-ne adio de la legile care nu sînt legi¹⁵⁰.

XLI

Să vedem acum și cele spuse de Celsus, în continuare, din care foarte puține sînt despre creștini, cele mai multe fiind despre evrei. Așadar zice el: «Deci, în conformitate cu acestea, dacă evreii au grijă de propria lor lege, ei fac un lucru de laudă, dar nu tot așa fac și

145. I Cor. 1, 30.

146. Aici avem un subordinaționism clar, care e cu atât mai condamnat cu cît e repetat de Origen și în alte locuri ale acestei scrieri: II, 9; VI, 47; VIII, 15. E drept însă că într-un pasaj (VIII, 12), Origen se exprimă ortodox despre raporturile intertrinitare. Să nu se uite însă că înainte de sinodul prim ecumenic aproape toți scriitorii bisericești s-au exprimat în mod subordinaționist. A se vedea studiul nostru introductiv la Origen, *Scrieri alese*, III.

147. Se resimte aici influența clară a exprimării lui Filon, *Leg alleg.* 2, 21, ed. Cl. Mondesert, Paris, 1962, p. 150; *Quaest. in Gen.* 2, 62, ed. Ch. Mercier, Paris, 1979, p. 30.

148. Idee îndrăzneată, vecină cu erezia. *De principiis* II, 6, 3 ș.u.

149. A se vedea mai sus: III, 41.

150. A se vedea mai sus (V, 34) cele afirmate acolo, la nota 132.

acela care, părăsindu-și propriile lor legi, țin pe ale evrellor¹⁵¹. Iar dacă ei se mândresc cu faptul că au o înțelepciune mai mare, pentru care pricină se și feresc să intre în legătură cu alte popoare, pe care nu le socotesc atât de curate ca ei¹⁵², le spun că nici credința despre cer nu le este, cum se zice, proprie. Ci, ca să trec peste toate, și perșii credeau mai de mult tot așa după cum arată undeva Herodot, care zice: căci ei (perșii) cred că trebuie să aducă jertfe lui Zeus, suindu-se pe vîrfurile munților, numind Zeus toată bolta cerului¹⁵³. Deci, sînt de părerea că nu-i nici o deosebire să numești pe Zeus «cel prea înalt», sau «Zeu» sau «Adonai» sau «Savaot»¹⁵⁴ sau «Ammon» ca egiptenii, sau «Papaeos» ca sciții¹⁵⁵. Evreii nu sînt mai sînți decît alte popoare numai fiindcă se taie împrejur. Au făcut-o înaintea lor egiptenii și calchidienii¹⁵⁶. Nici pentru că nu consumă carne de porc nu sînt mai sînți, la fel și egiptenii, deși ei nu mănîncă nici capră, nici oaie, nici bou, nici pește¹⁵⁷. Pitagora și ucenicii lui nu mănîncă țelină și carne de orice animal care a avut în el viață¹⁵⁸. Nu mi se pare adevărat că evreii ar fi prețuiți și iubiți de Dumnezeu în mod deosebit față de alte neamuri, ca și cum ar fi primit prin sorți o parte din «țara fericiților», căci vedem bine de a cui țară s-au învrednicit ei¹⁵⁹. Să plece, dar, această ceată, luîndu-și osînda pentru obrăznicia ei, fiindcă n-a cunoscut pe marele Dumnezeu, ci, amăgită de înșelătoriile lui Moise, s-a făcut ucenică lui, dar într-un scop rău»¹⁶⁰.

XLII

Este clar că Celsus îi învinuiește pe evrei pentru faptul că se cred — e drept, fără temei — a fi dintre toate neamurile «parte aleasă»¹⁶¹ a lui Dumnezeu cel peste toate. Îl mai învinuiește de aroganță, fiindcă se laudă cu Dumnezeul cel mare, dar fără să-L fi cunoscut, ci fiind amăgiți de «viclenia» lui Moise și, înșelați de el, i s-au făcut ucenici cu un scop rău. Într-un capitol anterior¹⁶², am vorbit, în parte, despre or-

151. Lucru remarcat și de Tacit (*Istoria* 5, 5).

152. Iosif Flaviu raportează (*Contra Apionem*, 2, 148) că filosoful neopitagoreic Apoloniu din Tiana († 96) reproșa evreilor lășitatea, mizantropia, ateismul.

153. Herodot, *Ist.* I, 131 (trad. rom., p. 78).

154. La fel e și în *C. Cels* I, 23.

155. Herodot, *op. cit.*, IV, 59 (p. 331—332).

156. *C. Cels*, I, 22.

157. *Idem.* I, 22.

158. *C. Cels*, V, 34.

159. *C. Cels* VIII, 69.

160. Idee cunoscută și la I, 23.

161. *Deut.* 32, 9.

162. *IV*, 31.

ganizația politică serioasă și aleasă a evreilor, atita timp cît a durat pentru ei imaginea «cetății lui Dumnezeu» și a templului Său și chipul cultului preoțesc din templu și de pe jertfelnic. Și dacă cumva pironindu-și gîndul asupra voinței legiuitorului și a organizației politice pe care le-a dat-o, cercetînd realitățile evreiești, iar comparată cu organizația celorlalte neamuri de azi, să spună dacă va admira un neam mai mult decît pe evrei? căci ei au lăsat la o parte cele ce nu sînt folositoare neamului omenesc și au păstrat numai rînduiele favorabile vieții oamenilor, pe cît este cu putință. De aceea la ei nu erau nici lupte sportive, nici teatre, nici alergări de cai, nici femei care să-și vîndă frumusețea ¹⁶³ oricui dorește să semene în vînt și să-și bată joc de natura seminței omenesti. Cît de frumoasă era la ei deprinderea din cea mai fragedă copilărie de a te înălța deasupra întregii firi sensibile și de a te crede că nicăieri în ea nu șade Dumnezeu, ci să-L cauți sus, în afară de materie! Cît de măreț era să primești, încă din față, odată cu formarea minții, învățătura despre nemurirea sufletului, despre locurile de judecată de dincolo de mormînt și despre răsplătirea celor ce au dus o viață îmbunătățită! Toate aceste adevăruri erau propovăduite însă sub formă de istorisiri atît pentru copii, cît și pentru cei care cugetau lucrurile cu nevinovăție copilărească. În schimb, pentru cei ce căutau înțelesul mai adînc al lucrurilor și voiau să înainteze în el, istorisirile de pînă atunci s-au prefăcut îndată, ca să zic așa, în adevărul care era ascuns în ele. Eu socotesc că după vrednicie au fost ei numiți «parte a lui Dumnezeu», căci au disprețuit orice ghicitorie, ca pe ceva care înșală zadarnic pe oameni și pornește, mai degrabă, de la diavolii răi decît de la vreo ființă mai bună. Ei au căutat să cunoască viitorul de la sufletele care dobîndiseră prin marea lor curăție Duhul lui Dumnezeu cel peste toate.

XLIII

Oare ce trebuie să mai spun despre faptul că nu era îngăduit evreilor să țină în robie pe un om crescut în aceleași legi mai mult de șase ani ¹⁶⁴, fără să nedreptățești nici pe stăpîn, nici pe rob? Evreii trebuie să-și țină propria lor lege pentru cu totul alte motive decît celelalte neamuri. Ar fi fost o greșeală vrednică de muștrat și o nesimțire din partea lor dacă ar fi uitat de superioritatea legilor lor, dacă ar fi crezut că ele au fost scrise la fel cu celelalte legi ale celorlalte neamuri. Oricît de mult ar tăgădui Celsus aceasta, evreii au conștiința că înțelepciunea lor este superioară, depășind nu numai conștiința omului de mij-

163. *Levitic* 19, 29.

164. *Ieș.* 21, 2; *Deut.* 15, 12.

loc, ci chiar și pe cea a filosofilor, căci filosofil, după ce au rostit cuvântări documentate despre filosofie, sînt în stare să cadă cu fața la pămînt înaintea idolilor și a demonilor, pe cînd și cel din urmă evreu privește numai spre Dumnezeu cel prea înalt¹⁶⁵. Și pe drept cuvînt se laudă ei în această privință și se feresc de amestecarea cu alte neamuri, care, cred ei, sînt blestamate și nelegiuite. Oh! de n-ar fi păcătuit acest popor călcîndu-și legea și de n-ar fi omorît mai întii pe prorocii mei și mai pe urmă de nu ar fi «uneltit» împotriva lui «Iisus»¹⁶⁶, atunci i-am fi putut da ca exemplu de orînduire cerească cum a căutat s-o descrie Platon!¹⁶⁷ Dar nu știu dacă el a avut tot atîta putere cît a avut Moise și cei ce i-au urmat, care au crescut «un neam ales» și «un popor sfînt»¹⁶⁸, prin învățături lipiste de orice superstiție.

XLIV

Fiindcă Celsus vrea să arate că legile sublime ale evreilor sînt la fel cu cele ale altor neamuri, hai să examinăm și această chestiune! Celsus este de părere că credința despre cer nu este despărțită de cea despre Dumnezeu și zice că și perșii, la fel ca evreii, aduc jertfă lui Zeus pe vîrfurile munților. El nu vede că evreii nu recunosc ca Dumnezeu decît numai pe unul singur, și că au tot numai o singură casă sfîntă de rugăciune, un singur altar al arderilor de tot, un singur altar al tămîrierii, precum și un singur arhiereu al lui Dumnezeu. Evreii, însă, nu au nimic comun cu perșii, care într-adevăr se urcă pe vîrfurile munților, care sînt în număr mare și în țara lor, spre a-și aduce acolo jertfele, dar care nu aveau nimic asemănător cu cele aduse după Legea lui Moise. Potrivit acestei legi, preoții evreilor săvîrșeau niște ritualuri asemănătoare «închipuirii și umbrei» unor «realități cerești»¹⁶⁹, tîlcuind, astfel, în chip tainic intenția Legii despre jertfe și despre ceea ce simbolizau ele. N-au decît să numească perșii cerul întreg cu numele lui Zeus! Noi însă nu identificăm cerul cu nici un Zeus, nici cu Dumnezeu, știind că Dumnezeu este mult superior acestor făpturi, chiar dacă ele sînt socotite deasupra cerului și a întregii lumi văzute. În sensul acesta tîlcuim noi cuvîntul: «Lăudați-L pe El (pe Dumnezeu) cerurile cerurilor și apa cea mai presus de ceruri, să laude numele Domnului.»¹⁷⁰

165. A se vedea și mai sus: V, 35.

166. *Mat.* 23, 27.

167. *Platon, Rep.* 369—372.

168. *I Petru* 2, 9.

169. *Evr.* 8, 5.

170. *Ps.* 148, 4.

XLV

Și întrucît Celsus grăiește că este indiferent dacă numești pe Zeus Dumnezeu cu atributul de «Zeus cel prea înalt», «Zen», «Adonai», «Savaot», «Amon», cum fac egiptenii, sau Papæos, cum fac sciiții, să mi se mai îngăduie cîteva cuvinte în legătură cu această problemă, aducîndu-i aminte cititorului de cele spuse înainte¹⁷¹. Repet, dar, și aici că ființa numelor nu se reduce la definițiile convenționale ale celor care li se dau, cum ar crede Aristotel. Căci limbile aflate în uz între oameni nu-și au începutul de la oameni, după cum ne putem convinge cînd analizăm textul cîntecelor populare compuse de autorii anonimi ai fiecărei limbi în parte, și felul pronunțării lor¹⁷². Am spus, mai înainte, că numele care au putere deosebită într-o anumită limbă își pierd puterea lor de expresivitate și de sonoritate atunci cînd le traducem în altă limbă. Practica zilnică spune: cine și-a primit de la naștere un nume în limba elină, acelui (nume) nu-i mai poți da aceeași expresivitate cînd îl traduci în limbile egipteană, latină sau în alta, fapt dovedit ori de cîte ori ai încerca să-l rechemi cu vechiul nume. Dar nici dacă ai traduce în elinește numele unui latin tot n-ai putea pretinde să aibă acea putere de expresivitate de la început.

Dacă așa stau lucrurile cu numele comune, atunci ce să zicem de numele atribuite într-un fel sau altul divinității? De pildă, există în grai elinesc o traducere a numelui lui Avraam, o însemnare a numelui lui Isaac și un sens legat de numele lui Iacob. Dar dacă într-o invocatie sau într-un jurămint pomeniști pe «Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac și Dumnezeul lui Iacob» atunci formula își face efectul fie prin însăși formularea acestor nume, fie prin puterea lor, căci și dracii se biruie și sînt învinși la simpla pomenire a acestor nume. Dar dacă zici: «Dumnezeul tatălui ales din ecou»¹⁷³, «Dumnezeul rîsului», «Dumnezeul dedublării»¹⁷⁴, nu spui nimic mai mult decît doar că ai mai înșirat un nume lipsit de putere. N-ar avea mai multă putere nici dacă ai traduce în elinește, sau în altă limbă, numele lui Israel; în schimb, păstrîndu-l pe acesta și punîndu-l în legătură cu ceea ce știu oamenii cunoscători se poate realiza efectul făgăduit invocărilor făcute în limba respectivă. Același lucru s-ar putea spune despre numele Savaot întrebuițat adeseori în formulările de rugăciuni: traducîndu-l prin cuvintele «Dumnezeul Puterilor, Dumnezeul oștirilor, Cel Atotputernic» — pentru că traducătorii îi dau diferite însemnări — efectul va fi nul, pe cînd dacă-i păstrezi

171. Idee reluată după I, 24—25.

172. Reluare după I, 25.

173. Filon, *De gigant.* 64.

174. Filon, *In Leg. alleg.* I, 61; 82, p. 86 și de Abrah. 82 ed. I. Goroz, Paris, 1964, p. 58.

sonoritatea lui tipică vei obține rezultatul dorit, așa cum spun cunoscătorii. Același lucru și despre Adonai. Dar dacă în traducerea elinească nici Savaot nici Adonai n-au nici un efect în genul celor semnificate de numele lor, atunci cu atât mai mult vor fi ele lipsite de eficacitate și de putere când știi că fi este indiferent dacă-l invoci sub numele de Zeus cel prea înalt, Zen, Adonai sau Savaot !

XLVI

După ce a ajuns să cunoască astfel de taine și altele de felul lor, Moise și proorocii au oprit să «se mai pomenească numele altor dumnezei¹⁷⁵ de către o gură obișnuită, ci să se roage numai Dumnezeului celui peste toate și nici să-și aducă aminte de ei într-o inimă deprinsă a se feri de orice deșertăciune a gândurilor și vorbelor. Aceasta este motivul pentru care sîntem în stare să răbdăm oricît de multe nedreptăți decît să recunoaștem pe Zeus ca Dumnezeu, căci noi sîntem de părere că nu este identic cu Savaot, ci că, departe de a fi o divinitate, el nu este decît un demon căruia îi place să fie numit așa, dar în realitate e vrăjmaș al omului și al Dumnezeului celui adevărat. Și chiar dacă egiptenii ne propun să ne închinăm lui Amon, amenințîndu-ne că dacă nu ne vom închina vom fi pedepsiți, declarăm că mai bine să murim decît să socotim pe Amon Dumnezeu, căci se știe că la egipteni el era doar un nume obișnuit în practicile demonice. N-au decît să creadă sciții că Papaeos al lor e dumnezeul lor suprem ; noi însă nu vom numi pe Dumnezeul nostru cu numele de Papaeos, care se vede că-i și el tot numele unui demon stăpîn peste deșerturi, peste neamurile și peste limba sciților. În schimb nu greșim dacă vestim numele Dumnezeului celui Atotputernic și în limbile scită, egipteană și în oricare alta.

XLVII

Tăierea împrejur a evreilor are altă pricină decît a egiptenilor sau a colhidienilor, de aceea nici nu trebuie s-o socotim asemănătoare acelorora. Precum cel ce jertfește nu jertfește aceluiași dumnezeu, oricît de asemănătoare ar părea jertfele, și precum cel ce se roagă, nu se roagă aceluiași dumnezeu, deși cere aceleași binefaceri în rugăciune, tot așa cînd un evreu este tăiat împrejur, această tăiere împrejur se deosebește cu totul de cea a altui neam. Căci scopul, rînduiala și intenția celui care face tăierea împrejur fac ca lucrul acesta să fie cu totul diferit. Ca să se înțeleagă mai bine ce vreau să spun, dau un exemplu : cuvîntul «dreptate» este același la toți elinii. Dar dreptatea se dove-

¹⁷⁵ Ieș. 23, 13 ; Ps. 15, 4.

dește a fi una după Epicur, alta după stoici, care tăgăduiesc că sufletul are trei părți, și alta după platonicieni, care susțin că dreptatea este o lucrare independentă a fiecărei părți a sufletului¹⁷⁶. Tot așa altul este curajul după Epicur, care rabdă durerile ca să nu vină peste el altele mai mari; altul e cel înțeles de stoici, care prețuiesc orice fel de virtute pentru valoarea ei intrinsecă, și alta pentru platonicieni, care zic despre curaj că este o virtute a părții irascibile a sufletului și îi rânduiește locul în jurul pieptului. Tot așa și tăierea împrejur ar putea fi deosebită după dogmele celor ce sînt tăiați împrejur. Dar nu-i necesar să tratez despre ea într-o scriere ca aceasta. Dacă îi face cuiva plăcere ce anume m-a îndemnat să spun așa, să citească despre asta în «Comentariul meu la epistola către Romani» a lui Pavel¹⁷⁷.

XLVIII

E drept că evreii se mîndresc cu tăierea lor împrejur, deosebind-o nu numai de cea a colhidienilor și a egiptenilor, ci și de cea a arabilor ismailiți, deși Ismael s-a născut din strămoșul evreilor, Avraam, și a fost tăiat împrejur odată cu acesta. Evreii afirmă că tăierea împrejur în a opta zi este cea principală, dar nu tot așa este și cea care se face în alte împrejurări¹⁷⁸. S-ar putea ca să se fi săvîrșit din cauza vreunui înger vrăjmaș al poporului evreu, care ar fi putut să vatăme pe cei care nu erau tăiați împrejur, dar care nu avea nici o putere împotriva celor tăiați împrejur. Ar putea zice cineva că aceasta reiese din cele scrise în cartea Ieșirii, cînd îngerul putea acționa împotriva lui Moise, înainte de tăierea împrejur a lui Eliazar. Dar după ce a fost tăiat împrejur, îngerul n-a mai avut nici o putere¹⁷⁹. Și fiindcă știa acest lucru Sefora a luat o piatră tăioasă și a tăiat împrejur pe fiul ei, zicînd (după înțelesul cel mai obișnuit al copiilor sau variantelor Bibliei)¹⁸⁰: «Sîngele fiului meu s-a oprit», căci Sefora știa despre acest înger, care avea putere înainte de vîrsarea sîngelui, dar a cărui putere înceta prin sîngele tăierii împrejur. De aceea a zis așa: «tu îmi ești un soț crud».

176. În scrierea sa *Despre suflet* (cap. 14) Tertulian amintește că fiecare filosof antic reducea activitatea sufletului la una sau mai multe din facultățile lui. Zenon, întemeietorul stoicismului, socotea că sufletul are trei facultăți. Panetios (alt stoic) ridică numărul facultăților la 5 sau chiar 6, Hrisip (iarăși alt stoic) număra 8 facultăți, Apolofane dădea 9, iar alții chiar 10 sau mai multe (trad. rom. «P. S. B.» 3, p. 276—277). Dreptatea se va fi pierzînd printre atîtea puteri ale sufletului. Pentru Epicur scopul suprem al vieții omenești e plăcerea, pentru Platon, înțelepciunea. Toți pierdeau din vedere izvorul ultim, pe Dumnezeu.

177. Păstrată numai fragmentar în limba latină, această lucrare va fi fost scrisă între anii 244—246, așa că tratatul *C. Cels* va fi compus ulterior, pe la 249—251.

178. Iosif Flavius, *Antich. iud.* 1, 12, 214 (citată după M. Borret, *op. cit.*, III, 139).

179. *Ieș.* 4, 24—26.

180. Adică ale Septuagintei, care pare cea mai corectă.

Am spus toate acestea, care parcă sînt prea lungi și nici nu corespund înțelegerii mulțimii. Dar le adaug încă un gînd, care este potrivit fiecărui creștin și apoi voi trece mai departe. Eu cred că acest înger avea putere împotriva celor netăiați împrejur din popor și îndeobște împotriva celor care se închinau numai Făcătorului; dar, a avut putere numai atît timp cît timp încă Iisus nu Se întrupase. Dar după ce El S-a întrupat și după ce trupul Său a fost tăiat împrejur, atunci a fost nimicită orice putere a aceluî înger împotriva celor netăiați împrejur, care țin de credința creștină, căci Iisus l-a uimit pe înger cu negrăita Sa dumnezeire. De aceea le-a interzis ucenicilor Săi să se taie împrejur, iar Pavel a spus: «Dacă vă veți tăia împrejur, Hristos nu vă va folosi la nimic»¹⁸¹.

XLIX

Dar nici pentru faptul că se abțin de la carnea de porc să nu se mîndrească evreii și să nu se laude ca de un lucru mare, ci să se mîndrească pentru că au învățat despre existența animalelor curate și necurate și despre cauza pentru care sînt ele așa, și știu că porcul a fost rînduit printre animalele necurate. Însă și acestea erau numai simboluri ale unor anumite realități rămase ascunse pînă la venirea lui Iisus. Nici după venirea lui Iisus ucenicul Său tot nu înțelegea pricina acestor opreliști și zicea: «Niciodată n-am mîncat ceva spurcat și necurat». Atunci i s-a spus acest cuvînt: «Cele ce Dumnezeu a curățit, tu să nu le numești spurcate»¹⁸². Nu interesează, așadar, nici pe evrei și nici pe noi creștinii faptul că preoții egipteni se abțin nu numai de la carnea de porc și de capră, ci și de la carnea de vacă și de la pești. Dar fiindcă «nu ce intră în gură îl spurcă pe om»¹⁸³ și nu mîncarea ne va pune înaintea lui Dumnezeu»¹⁸⁴, să nu ne mîndrim cu abținerile noastre și nici să nu mîncăm cu lăcomie. De aceea, din partea noastră zicem adio pitagoreilor, care nu mîncă nimic însuflețit¹⁸⁵. Ia seama însă și la deosebirea de motive dintre abținerea pitagoreilor și abținerea ascetilor noștri: aceia se abțin de la cele însuflețite din cauza mitului despre metemsozoză a sufletului¹⁸⁶, căci «cine este așa de mare prost, încît să-și ia fiul iubit și să-l jertfească și încă cu rugăciune»¹⁸⁷. Noi chiar dacă am face așa ceva, am face-o ca să strunim trupul și să-l

181. *Gal.* 5, 2.

182. *Fapte* 10, 14—15.

183. *Matei* 5, 11.

184. *I Cor.* 8, 8.

185. Diogene Laertios, *op. cit.*, VIII, 13 (trad. rom. p. 398).

186. Origen respinge ideea reîncarnării: III, 75; IV, 17.

187. Empedocle (fragm. B. 137) respingea «uciderea animalelor socotind-o cea mai abominabilă dintre crime», N. Balca, *op. cit.*, p. 60

reducem în stare de supunere. Noi vrem să ne omorim «mădularile noastre cele de pe pământ : desfrinarea, necurăția, nerușinarea, patima, dorința rea», și facem orice ca să omorim «faptele trupului»¹⁸⁸.

I

Celsus mai zice, arătându-și părerea despre evrei : nu este posibil ca ei să aibă mai multă trecere la Dumnezeu și să-I fie mai dragi, mai mult decât alții și nici nu este posibil ca numai lor să li se fi trimis îngeri, ca și cum ar fi primit prin sorți ceva din «țara fericiților», mai ales când ne gândim cât de multe rele au trebuit să îndure ei și țara lor¹⁸⁹. Eu însă voi dovedi că este minciună și această afirmație, zicând că trecerea pe care a avut-o la Dumnezeu acest popor este dovedită și prin aceea că Dumnezeul cel peste toate este numit «Dumnezeul lui Israel» chiar și de cei din afara credinței noastre¹⁹⁰. Iar evreii, ca unii care au avut trecere la Dumnezeu cât timp n-au fost părăsiți de El, deși erau puțini la număr, au trăit ocrotiți de puterea dumnezeiască. Așa că nici pe vremea lui Alexandru Macedon ei n-au avut de suferit nimic din partea acestuia, deși n-au vrut să pună mâna pe arme împotriva lui Darius¹⁹¹, din cauza unor îndoieli și jurăminte ale lor. Se zice că pe vremea aceea Alexandru s-a închinat Marelui Preot al evreilor care era îmbrăcat în odăjdii, zicând că i s-a arătat cineva îmbrăcat în acest fel și care i-a vestit, în vis, că va supune întreaga Asie¹⁹².

Așadar, noi creștinii susținem că într-adevăr evreii au avut trecere și au fost iubiți de Dumnezeu în mod deosebit față de alte neamuri. Dar această purtare de grijă a fost trecută asupra noastră împreună cu harul atunci când Iisus a făcut să treacă puterea care era în evrei asupra aceluia din alte neamuri, care au crezut în El. De aceea, când romanii au vrut să facă multe împotriva creștinilor, ca să-i împiedice să mai existe, nu au avut nici o putere, căci o mină dumnezeiască nebiruită s-a întins asupra lor, îngăduind să semene cuvântul lui Dumnezeu în tot neamul omenesc, începând dintr-un colțisor al țării evreilor¹⁹³.

LI

Și acum, după ce am răspuns lui Celsus la acuzațiile pe care le aduce el evreilor și religiei acestora, să arătăm, pe cât ne este cu putință, că noi nu ne lăudăm când zicem că-L cunoaștem pe marele Dum-

188. *I Cor.* 9, 17; *Col.* 3, 5; *Rom.* 8, 13.

189. Ideea asupra căreia Origen revine și în VIII, 69.

190. Cum s-a afirmat aici, mai sus : IV, 34.

191. Darius III Codomanul, rege al Persiei (336—330 î.Hr.).

192. Știre transmisă de Iosif Flaviu, *Antich. iud.* XI, 8, 3—5.

193. Idee pe care Origen o repetă : IV, 36; VII, 68.

nozeu, dar nici nu ne-am lăsat amăgiți de vraja lui Moise, sau chiar a lui Iisus, Mîntuitorul nostru, ci ascultăm cu scop bun cuvintele lui Dumnezeu spuse prin mijlocirea lui Moise și pe baza mărturiei acestuia, că este Dumnezeu, L-am primit pe Iisus, socotindu-L că este Fiul lui Dumnezeu. Și într-adevăr noi nutrim cele mai bune nădejdi, dacă vom trăi după învățătura Lui.

Trec bucuros peste cele pe care le-am spus mai înainte¹⁹⁴, cînd am arătat de unde am venit și pe cine avem de cîrmuitor și ce Lege ne-a rămas de la El. Iar dacă Celsus nu vede nici o deosebire între noi și egipteni, care cinstesc țapul, berbecule, crocodilul, vaca, hipopotamul, maimuța cea cu bot de ciine sau pisica, în felul cum ar cinști pe zei, asta nu-l privește decît pe el însuși și pe cei de aceeași părere cu el. Noi, am dovedit după putere, în cele spuse mai înainte, cinstirea convenită a lui Iisus al nostru, arătînd că prin ea am aflat ceva mai bun, iar dacă numai noi singuri recunoaștem în învățătura lui Iisus Hristos caracterul ei cu adevărat curat și neamestecat cu minciuna, însemnează că nu pe noi ne preamărim, ci pe Învățătorul nostru. Lui I-a adus mărturie Însuși Dumnezeu cel peste toate, prin multe semne, prin cuvintele proorocilor evrei și prin adevărul însuși. Toate acestea arată clar că Iisus n-ar fi putut face minuni atît de mari dacă n-ar fi fost Dumnezeu.

LII

Iată acum alte cuvinte ale lui Celsus, pe care vrem să le cercetăm: «Dar să zicem că trecem peste cele discutate despre Învățătorul lor. Să zicem că El a fost un adevărat înger¹⁹⁵. Venit-a însă numai El singur, oare a venit primul, ori au venit și alții mai înainte? Dacă ar zice că numai El a venit, dovedesc că mint împotriva lor înșiși. Fiindcă tot ei zic că au mai venit și alți îngeri și încă de multe ori, ba chiar șasezeci sau șaptezeci deodată. Creștinii mai declară că îngerii s-au făcut răi și au fost pedepsiți, fiind aruncați în lanțuri sub pămînt, de unde se și spune că izvoarele termale calde sînt lacrimile lor¹⁹⁶. Și la mormîntul lui Iisus au venit, unii zic un singur înger, alții zic doi îngeri, care au spus femeilor că El a înviat, ca și cum Fiul lui Dumnezeu n-ar fi putut, pasămite, să deschidă singur mormîntul, ci a avut nevoie de altul care să dea piatra la o parte. Ba, a venit un înger și la teslar, să-i spună des-

194. V, 33.

195. Exprimarea aceasta pare un simplu joc polemic din partea lui Celsus, care nu vedea în Hristos nici măcar un trimis al lui Dumnezeu în viața reală a lumii. Atributul de «sol» sau «înger al lui Dumnezeu» îl întîlnim și la Iustin, *Dialog* 56, 4; 59, 3.

196. Pare că Origen se referă aici la scrierea apocrifă *Apocalipsa lui Enoh*, 6: 10. A se vedea mai jos § 54—50. Și «*Apocalipsa lui Baruh*» vorbește de «fîntîni de lacrimi» ed. P. Bogaert I (Paris, 1969), p. 486.

pre Mesia, pe Care Maria îl avea în pîntece, apoi un alt înger să le spună să fugă, ca să-L salveze pe Prunc. De ce trebuie să socotim că au fost trimiși lui Moise și alora din neamul lui? Deci, dacă au mai fost trimiși și alți îngeri, e clar că și Acesta a fost trimis din partea aceluiași Dumnezeu. Să zicem că El a vestit și altceva important, anume faptul că evreii sînt gata să facă greșeli, și să-și strice credința și să săvîrșescă și alte nelegiuiri¹⁹⁷, căci ei (creștinii) ne dau de înțeles că așa este».

LIII

Ar fi de ajuns cele spuse de mine mai înainte¹⁹⁸, în observațiile speciale despre Mîntuitorul nostru Iisus Hristos, ca să resping argumentele lui Celsus. Dar, ca să nu se pară că trec dinadins peste vreun loc din scrierea lui, ca și cum n-aș putea să-l resping, ei bine! să vorbim pe scurt, după puteri, și despre aceasta, chiar dacă ne învîrtim pe loc, căci Celsus ne-a înfruntat. Poate că în felul acesta vom clarifica sau vom înnoi vreun argument. Celsus zice că a lăsat de o parte argumentele împotriva creștinilor care privesc pe Învățătorul lor, dar din cele spuse de el mai înainte reiese că n-a lăsat nimic din ce putea el să zică. Drept aceea observațiile sale nu sînt altceva decît o metodă retorică goală¹⁹⁹. Deși Celsus nu a putut aduce nici o dovadă zdrobitoare împotriva Mîntuitorului, cu toate că lui i se pare că ne-a nimicuit cu învinuirile aduse, totuși pentru oricine cercetează lucrurile cu dragoste de adevăr, toate proorociile și Scripturile privitoare la Iisus sînt clare.

Apoi, întrucît Celsus crede că ne face o concesie cînd zice că Iisus este «un înger adevărat», declarăm că noi nu admitem această datorită concesiei lui Celsus, ci fiindcă am cercetat lucrarea Lui, a Celui ce a venit la tot neamul omenesc, cu cuvîntul și învățătura Lui, pe cît putea să-L cuprindă fiecare din cei ce au dat dîe El. Lucrarea aceasta era nu numai a unui înger simplu, ci a «Îngerului de Mare Sfat»²⁰⁰, precum s-a exprimat proorocul despre Cel Care a vestit oamenilor «Sfatul cel mare» al lui Dumnezeu și Tatăl tuturor, cu privire la El. Dar, dacă unii de bunăvoia lor trăiesc într-o evlavie curată și se înalță spre Dumnezeu prin fapte mari, în schimb alții nu primesc Cuvîntul, fiindcă s-au depărtat de Dumnezeu și se îndreaptă spre pierzanie prin necredința lor în Dumnezeu.

Pe urmă Celsus continuă: «dacă acest înger a venit la oameni, întrebarea este dacă a venit numai El singur sau au mai venit și alții

197. Afirmație repetată: IV, 22.

198. I, 6; 26—27; 29—31; II, 9—11; 22—25; 32—37; 40—43; 59—70.

199. Tot așa s-a exprimat Origen și în alte locuri; II, 13; III, 78.

200. *Isaia* 9, 6.

mai înainte Lui?». Prin aceasta Celsus crede că răspunde la fiecare întrebare. Și cu toate că nici unul din adevărații creștini nu susține că numai Hristos a venit la neamul omenesc, totuși Celsus zice că: «au fost văzuți și alți îngeri» și asta doar ca să întâmpine cazul când ar zice creștinii că numai Hristos singur a venit.

LIV

Apoi Celsus își răspunde lui înșiși, după pofta inimii: «*Desigur că nu numai El (Iisus) singur se zice că a venit către neamul omenesc. Sînt unii care, sub motivul că învață pe oameni despre credința legată de numele lui Iisus, s-au lepădat de Creatorul, socotindu-L mai mic, și s-au apropiat de Dumnezeu, Tatăl Celui care a venit, pe care-L cred ca fiind foarte mare*²⁰¹, afirmînd că și înainte de Iisus au mai venit către neamul omenesc unii îngeri din partea Creatorului». După ce vom cerceta acest pasaj în spiritul adevărului, vom zice că Apelles, ucenicul lui Marcion, devenit părintele unei erezii, socotind că Scripturile evreilor sînt basme, susține că numai Iisus singur a cercetat neamul omenesc. Față de afirmația că numai Iisus a venit la oameni de la Dumnezeu, Celsus nu avea nici un rost să aducă dovada că și alții au venit, pentru că Apelles tot nu crede în Scripturile evreilor, care vorbesc despre minuni. Cu atît mai puțin va aproba Apelles ceea ce citează Celsus, se pare din cartea lui Enoh²⁰², pe care o înțelege greșit. Deci nu ne va dovedi nimeni de minciună și de contrazicere pe motivul că numai singur Mîntuitorul nostru a venit, pe cînd în realitate au venit și mulți alții. Iar printr-o confuzie generală, în discuția despre îngerii care au venit la oameni, Celsus citează din cartea lui Enoh niște lucruri lipsite de claritate. Dar nici pe acestea nu pare să le fi citit, nici nu pare să știe că în Biserici nu sînt considerate în totalitate ca inspirate așa numitele cărți ale lui Enoh. S-ar putea crede că de acolo a scos el povestea că ar fi venit pe pămînt în același timp șaiszeci sau șaptezeci de îngeri, care s-au depărtat apoi de la Dumnezeu.

LV

Dar să acceptăm cu toată bunăvoința că Celsus n-a observat din Cartea Facerii că «Văzînd fiii lui Dumnezeu că fiicele oamenilor sînt frumoase și le-au luat de soții, care pe cine a voit»²⁰³. Voi încredința,

201. Se vede că Celsus cunoștea operele lui Marcion. A se vedea aici paragrafele V, 62; VI, 74; VII, 18. Iustin, *Apol.* I, 26. Mai multe despre Marcion și Apelles a se vedea la Eusebiu, *Istoria*, vol. IV, indice (ed. G. Bardy).

202. N-am putut consulta studiul lui J. Ruwett, *Les Apocryphes dans les oeuvres d'Origène*, în «*Biblica*», 1934.

203. *Fac.* 6, 12.

totodată, pe cei ce pot să înțeleagă intenția proorocului, că unul dintre înaintașii noștri²⁰⁴ a legat acest citat de învățătura despre sufletele care au ajuns să dorească o viață în trup omenesc, trup care este numit printr-o figură de stil «fiice ale oamenilor». Pe lângă aceasta, oricum ar sta lucrurile cu citatul despre «fiii lui Dumnezeu care au dorit pe fiicele oamenilor», cuvântul acesta nu-l ajută pe Celsus să spună că Iisus nu a venit singur, ca un înger la oameni, ca să fie Mintuitor și binefăcător în chip văzut al celor care s-au întors din valurile răutății.

Dealtfel, Celsus incurcă și confundă faptele pe care se vede că le-a auzit cindva și care, probabil, sînt scrise undeva, fie că sînt socotite la creștini texte sfînte, fie că Celsus susține că îngerii, care s-au coborît deodată vreo șasezeci sau șaptezeci de inși, au fost pedepsiți, fiind aruncați sub pămînt în lanțuri. Și fie acest citat din cartea lui Enoh, fără să numească acea carte, zicînd: «de aici și izvoarele calde care sînt lacrimile lor», lucru care nici nu s-a spus și nici nu s-a auzit în bisericile lui Dumnezeu. Căci n-ar putea fi cineva atît de lipsit de minte încît să-și închipuie la îngerii coboriți din cer niște lacrimi materiale asemănătoare cu ale oamenilor. Și dacă aș glumi, ca răspuns la cuvintele serioase ale lui Celsus împotriva noastră, ar trebui să spun că nimeni n-ar afirma că izvoarele termale formate din lacrimi ale îngerilor ar avea apă dulce cîtă vreme știm că gustul lacrimilor e sărat din fire, afară doar dacă nu cumva, după părerea lui Celsus, îngerii varsă lacrimi dulci!²⁰⁵

LVI

Apoi, confundînd lucruri cu totul diferite și unind laolaltă pe cele care nu se aseamănă, Celsus vorbește de cei șasezeci sau șaptezeci de îngeri care s-au coborît pe pămînt, cum zice el, și ale căror plîsete sînt izvoare fierbinți, adăugînd apoi că și la mormîntul lui Iisus se povestește că au apărut, unii zic doi îngeri, alții unul singur. Cred că Celsus n-a luat seama că Matei și Marcu au istorisit despre un singur înger, iar Luca și Ioan despre doi. Aceste relatări nu sînt însă contradictorii. Cei care au scris despre un singur înger zic că a fost cel care a răsturnat «piatra» de pe mormînt²⁰⁶, iar cei care au scris despre doi îngeri se referă la cei care au stat în fața femeilor, cînd ajunseseră ele la mormînt, sau la cei care au fost înăuntru mormîntului «șezînd în veșminte albe»²⁰⁷. Se poate demonstra că fiecare din aceste două arătări de

204. E vorba de Filon, *De gigant.* 2, 64, ed. A. Moses, Paris, 1963, p. 94.

205. Sf. Irineu relatează (*Adv. haer.* 1, 2—4) că gnosticii valentinieni credeau că mama lumii, Achamot, a plîns atît de mult cînd a fost alungată împreună cu fiii ei din plîroma, încît din aceste lacrimi s-au format oceanele și izvoarele.

206. *Matei* 20, 2.

207. *Luca* 24,4; *Ioan* 20, 19.

îngerii este și un fapt real și o alegorie. Alegoria este atunci când se vorbește despre descoperirile care se fac celor ce contemplează învierea Cuvîntului. Dar acest lucru nu ține de opera de față, ci mai mult despre o exegeză a Evangheliei.

LVII

Că li s-au arătat oamenilor citeodată lucruri minunate, au povestit și unii scriitori elini, nu numai din cei care ar putea fi bănuți că plăsmuiesc basme, ci și din cei care s-au dovedit a fi bine informați și care au descris, cu iubire de adevăr, faptele care au ajuns pînă la ei. Am citit astfel de întîmplări la Hrisip din Soles²⁰⁸, iar altele la Pitagora, iar mai încoace și la unii din scriitorii mai noi, născuți mai ieri-alaltăieri. Așa la Plutarh din Heroneea²⁰⁹, în cărțile *Despre suflet*, și la pitagoreul Numenios²¹⁰, în cartea a doua *Despre nestricăciunea sufletului*. Desigur elinii și mai cu seamă filosofii lor cînd istorisesc aceste întîmplări, spusele lor nu sînt nici glumă, nici rîs, nici plăsmuiri sau basme²¹¹. Iar dacă cei devotați Dumnezeului a toate și care, pentru a nu mai grăi un cuvînt mincinos despre Dumnezeu, primesc să fie chinuți pînă la moarte declară că au văzut arătări de îngeri, de ce nu sînt socotiți vrednici de crezare și cuvintele lor nu sînt vrednice a fi puse în rîndul celor adevărate?

Dealtfel n-are rost să precizăm de ce unele sînt adevărate sau altele false. Căci cei ce se ocupă de adevărul gol, după multă și amănunțită cercetare și explicare a acestui fel de fapte, declară pe încetul și cu siguranță cine anume spune adevărul și cine minte în privința minunilor despre care povestesc. Desigur, nu toți istoricii se arată vrednici să fie crezuți, după cum nici nu se dovedesc, în mod clar, a fi transmis oamenilor numai plăsmuiri și basme. În schimb, trebuie să spun despre învierea din morți a lui Iisus că nu este de mirare dacă atunci a fost văzut un singur înger sau au fost văzuți doi, care au vestit învierea Lui. Nu este de mirare ca îngerii să se fi îngrijit de binele celor care au crezut aceasta, și nu mi se pare lipsit de rațiune faptul că pentru cei ce cred în învierea lui Iisus și aduc ca rod al credinței lor o viață întărită și întoarsă de la noianul păcatelor, întoarcerea lor spre Dumnezeu nu se face fără ca îngerii să se fi apropiat de ei ca să-i ajute.

208. Filosof stoic († 233 î.Hr.). Despre el mai sus: I, 40.

209. Mare filosof platonico-pitagorizant († 125 d.Hr.).

210. Filosof platonico-pitagorizant (sec. II d.Hr.). Vezi mai sus: I, 15.

211. Aceeași prețuire pozitivă arată Origen pentru acești filosofi și în *C. Cels* III, 23. Lucrările lor le va fi cunoscut în tinerețile sale.

LVIII

Celsus se împotrivesc și Scripturii, care zice că un înger a rostogolit «piatra»²¹² de pe mormîntul în care era trupul lui Iisus. El aseamănă pe înger cu un avocat tinerel, care pentru ca să-și poată susține acuzația împotriva cuiva, își adună datele necesare. Și, ca și cum ar fi găsit împotriva Scripturii un motiv înțelept, zice că Fiul lui Dumnezeu n-a fost în stare, pe cît se pare, să deschidă singur mormîntul, ci a avut nevoie de un altul care să mute piatra din loc! Or, ca să nu mă opresc prea stăruiitor asupra acestui pasaj și nici să nu par că-l explic în mod alegoric și că fac filosofie într-un moment nepotrivit, declar despre povestirea însăși că pare un lucru mai sfînt să fi rostogolit piatra de pe mormînt o ființă mai mică sau un duh slujitor, decît să fi făcut acest lucru tocmai Cel Care a înviat spre folosul oamenilor. Nu susțin că cei ce făcuseră sfat împotriva Cuvîntului și voiau să-L omoare și să-L arate tuturor mort și devenit nimic, nu voiau nicidecum ca mormîntul să fie deschis, pentru ca nimeni să nu vadă pe Cuvîntul viu, după ûneltirea lor. Dar «Îngerul lui Dumnezeu»²¹³, Cel ce a venit pentru mîntuirea oamenilor, a lucrat împreună cu acel înger cu mai multă putere decît uneltitorii, răsturnînd piatra cea grea, pentru ca astfel cei ce socoteau că a murit Cuvîntul să vadă că El nu este «cu cei morți», ci este viu și «merge înaintea»²¹⁴ celor ce vor să-L urmeze, ca să le arate cele ce aveau să se întîmple după aceea și care începuse să li le descopere mai înainte, fiindcă ei nu puteau cuprinde taine mai mari în primele zile ale chemării lor.

Apoi, nu știu de ce, Celsus adaugă — și nu știu de ce i se pare că adaosul acesta este de folos tezei sale, — că a venit un înger la Iosif să-i spună despre Maria, care era însărcinată²¹⁵. Și că iarăși a venit alt înger pentru Pruncul Care se născuse și împotriva Căruia se făceau uneltiri. (Îngerul le-a zis) ca luîndu-L, Maria și Iosif să fugă în Egipt²¹⁶. Despre acestea am vorbit și mai înainte²¹⁷, cînd am dat răspuns la observațiile lui Celsus. Ce vrea să spună Celsus cînd afirmă că, după Scripturi, se relatează că au fost trimiși îngeri și lui Moise și celorlalți? Mi se pare că acest lucru nu-i este de nici un folos la ceea ce vrea el să arate, mai cu seamă nici unul dintre acei bărbați nu s-a luptat

212. *Matei* 28,2.

213. *Matei* 28, 71. Am văzut și în alt loc (V, 52) același atribut folosit pentru persoana Mîntuitorului.

214. *Matei* 28, 7.

215. *Matei* 1, 20.

216. *Matei* 2, 16.

217. *C. Cels* I, 34-38.

pentru neamul oamenilor ca, după putere, să-i întoarcă de la păcate. Se știe doar că au mai fost trimiși și alți îngeri, dar ceea ce a vestit Iisus era un eveniment cu mult mai important. De aceea, când evreii au greșit și au vrut să schimbe religia, săvârșind faptele cele mai nelegiuite, împărăția lui Dumnezeu a fost dată «altor lucrători»²¹⁸, cei care, pretutindenea în Biserici, au grijă de ei înșiși și fac orice ca să aducă și pe alții la Dumnezeu tuturor, pe temeiurile învățaturii lui Iisus, prin viață curată și printr-o gândire adecvată vieții.

LIX

Prin cuvintele lui: «Așadar, au unul și același Dumnezeu, atât evreii cât și aceștia» — e limpede că Celsus are în vedere pe creștini, și ca și cum ar trage o concluzie care nu i-a fost dată de-a gata, zice așa: «Aceasta o mărturisesc pe față cei din Biserica cea mare, care cred că facerea lumii, așa cum este transmisă de evrei, este adevărată, cu cele șase zile și cu a șaptea». Iar despre această din urmă zi Scriptura zice că «a sfârșit Dumnezeu în ziua a șasea lucrarea Sa»²¹⁹ și S-a retras în contemplarea de Sine²²⁰. Celsus, care n-a observat bine cele scrise, nici nu le-a priceput, zice că «Dumnezeu s-a odihnit», ceea ce nu este scris. Dar despre facerea lumii și despre odihna sabbatului cea lăsată ca poruncă, după creație, poporului lui Dumnezeu²²¹ cuvântul ar fi «lung» și tainic și adânc și «greu de explicat»²²².

După aceea, vrînd, mi se pare, să-și completeze cartea și s-o facă să pară mai mare, Celsus adaugă niște fapte la întimplare, cum ar fi despre «primul om, că noi zicem că a fost același, precum zic și evreii, și facem aceeași genealogie ca și evreii». Dar despre uneltirea fraților unul împotriva altuia nu știu nimic²²³. Știm doar că a uneltit Cain împotriva lui Abel și Isav împotriva lui Iacob. În schimb, n-a uneltit nici Abel împotriva lui Cain și nici Iacob împotriva lui Isav. Dacă ar fi fost așa, Celsus ar putea zice, pe bună dreptate, că noi povestim aceleași uneltiri ale fraților între ei (ca evreii). La fel cu evreii, istorisim și noi despre plecarea în Egipt și despre întoarcerea de acolo, întoarcere și plecare care nu a fost încă fugă, așa cum crede Celsus. În fond, de ce adaugă acest fapt la învinuirea adusă de el împotriva noastră sau a evreilor? Atunci când Celsus se gîndea să nu ia în ris învățatura

218. Matei 21, 41—43.

219. Fac. 2, 2—3.

220. Aceste ultime cuvinte («s-a retras») sînt preluate de Origen de la Platon, *Statul* 272), cum au arătat comentatorii, mai ales H. Chadwick.

221. Evr. 4, 9.

222. Evr. 5, 11.

223. Idee repetată în IV, 43.

evreilor, vorba despre «lugă»²²⁴. Dar cînd a fost să facă cercetarea realității despre plăgile care au venit asupra egiptenilor de la Dumnezeu, cum zice Scriptura, atunci Celsus a amuțit de bunăvoie.

LX

Dar dacă trebuie să vorbim amănunțit împotriva lui Celsus, care crede că noi avem despre subiectul în discuție aceeași învățătură cu evreii, declar că: ambele părți mărturisim că Scriptura a fost insuflată de Dumnezeu, dar o interpretăm în mod diferit, căci noi nu trăim ca evreii, ci gîndim că interpretarea literală a legilor nu este în stare să explice tot cuprinsul acestora. Noi zicem așa: «pînă astăzi, cînd se citește Moise, un vâl stă pe inima lor»²²⁵, căci intenția Legii lui Moise rămîne ascunsă de cei ce nu s-au hotărît să pășească pe calea arătată de Iisus Hristos.

Știm însă că atunci «cînd se vor întoarce către Domnul», «Domnul este Duh», «vălul se va ridica, iar noi toți, privind ca în oglindă, cu fața descoperită, slava Domnului», care este în gîndurile ascunse sub literă, și acest lucru se face spre propria slavă a noastră a tuturor²²⁶. Cuvîntul «față» este numit în chip figurat, ceea ce la propriu s-ar putea numi *minte*, în care se află fața «după omul lăuntric»²²⁷, cel plin de lumina și de slava dobîndite prin adevărul care este în aceste legi.

Și Celsus continuă: «Să nu creadă cineva că n-aș ști că unii dintre ei (dintre creștini) acceptă că Dumnezeul lor e același cu Dumnezeul iudeilor, pe cînd alții afirmă dimpotrivă că e deosebit și chiar potrivit Dumnezeului iudeilor și că tocmai Fiul Aceluia a fost trimis în lume»²²⁸. Dacă Celsus crede că existența mai multor secte printre creștini ar oferi motiv pentru disprețuirea și osîndirea creștinismului, atunci cum se face că din aceeași pricină nu se aduc plîngeri și învinuiri împotriva filosofiei, din pricina diferenței nu numai în unele puncte mărunte în sinul deosebitelor școli filosofice, ci chiar în puncte de o excepțională importanță? Ar trebui oare să învinuim medicina pentru motivul că în sinul ei există diferite curente?²²⁹

LXI

Să admitem că unii dintre noi tăgăduiesc că Dumnezeul creștinilor ar fi același cu al iudeilor. Or, de acest lucru nu trebuie învinuți cei

224. Ieș. 7, 20; 8, 6; 9, 6; 12, 29.

225. II Cor. 3, 15.

226. II Cor. 3, 16—18.

227. Rom. 7, 22.

228. A se vedea mai sus în V, 54.

229. Idee repetată în III, 12.

care dovedesc, pe temeiul aceluiași Sfinte Scripturi, că Dumnezeuul iudeilor este unul și același cu al păgînilor, după cum se exprimă clar Pavel, care a trecut de la iudaism la creștinism : «Mulțumesc lui Dumnezeu, că Îl slujesc — ca și strămoșii mei — cu cuget curat»²³⁰.

Să mai admitem totodată că ar exista și o a treia categorie, cei pe care unii îi numesc psihici, alții pnevmatici. Cred că aici se referă la ucenicii lui Valentin²³¹. Ce concluzie se poate scoate de aici împotriva noastră, care aparținem Bisericii și care osîndim pe cei care-și închipuie că unele firi omenești sînt făcute să se mîntuiască iar altele să fie date pierzaniei ? Să mai admitem, în același timp, că unii își spun gnostici, cam așa cum se fălesc epicureii, spunînd că ei sînt filosofi. Ori nici cei care tăgăduiesc Providența nu pot fi cu adevărat filosofi și nici cei care fabrică astfel de basme străine, pe care le critică ucenicii și aderenții lui Iisus.

În sfîrșit, să mai admitem că unii acceptă pe Iisus și de aceea se laudă că sînt creștini, dar care vor să trăiască și pe mai departe după legea iudeilor, ca și mulțimea iudeilor, cum fac ebioniții, atît cei care învață, ca și noi, că Iisus S-a născut dintr-o fecioară, cît și cei care nu acceptă acest lucru, ci afirmă că El ar fi venit pe lume ca și ceilalți oameni²³². În cazul acesta, însă, cum pot fi învinuiți cei ce aparțin Bisericii și sînt designați de Celsus «cei din mulțime?» Ar mai fi — continuă el — printre creștini și unii sibiliști numiți așa, poate, fiindcă batjocoresc în felul acesta pe cei care cred în darul proorocesc al Sibilei, de la care și-au luat numele²³³.

LXII

Apoi «botezîndu-ne» cu o grămadă de porecle, Celsus zice că știe și pe unii simonieni, care adorînd pe învățătorul lor — Elena sau Elenos — sînt numiți elenieni. Dar Celsus se înșală, pentru că simonienii nu mărturisesc nicidecum pe Iisus ca Fiul al lui Dumnezeu, ci zic că Simon este o «putere a lui Dumnezeu», povestind diferite minuni despre Simon, care simula, că, dacă face niște minuni false, asemănătoare cu acelea, tot false, după părerea lui, pe care le-a făcut Iisus, atunci va dobîndi tot atîta trecere la oameni cîtă a avut Iisus în fața mulțimii²³⁴. Însă nici Celsus, nici Simon n-au putut să înțeleagă cum a

230. II Tim. I, 3.

231. Irineu, Adv. haer. 1, 7, 5. Am vorbit adesea despre erezia gnosticului Valentin.

232. A se vedea C. Cels II, 1 și notele noastre de acolo.

233. Personaj aproape legendar, dăruit cu harul de a «profetiza» în extaz evenimentele viitoare. A se vedea C. Cels VII, 53. Herma, Viz. 2, 4. Iustin, Apol. I, 20; XLIV, 12.

234. Fapte 8, 9—10; Iustin, Apol. I, 28.

putut semăna Iisus «ca un bun plugar»²³⁵ cuvîntul lui Dumnezeu în cea mai mare parte din Elada și cea mai mare parte din țările barbare și le-a umplut cu semințele unor învățături care scot sufletul din răutate și îl aduc la Ziditorul tuturor. Celsus mai știe și de *marcelinieni*, *ucenicii Marcelinei*²³⁶ și *carpocrațieni*²³⁷, de *ucenicii Salomei*, de *alții ai Mariamnei* și de *alții ai Martei*²³⁸. Eu însă, care, cu iubire de învățătură, am cercetat nu numai punctele doctrinei noastre și diversitatea lor, ci, pe cît am putut, am examinat, cu iubire de adevăr, și doctrinele filosofilor, n-am dat nicăieri și niciodată peste aceste secte. Celsus mai amintește și de marcionii, care au în fruntea lor pe Marcion²³⁹.

LXIII

Apoi Celsus, ca să arate că mai cunoaște și alți sectari pe lângă cei pe care i-a numit, zice, cum îi este obiceiul, că «unii avînd căpetenie pe un învățător și un demon, alții pe altul, duc o viață de retragere absurdă, rostogolindu-se într-o beznă adîncă, mai nelegiuîți și mai întinați decît thiasii sau trupele lui Antinoos din Egipt»²⁴⁰. S-ar putea să spună ceva adevărat cînd amintește de aceste fapte: își vor fi avînd unii de căpetenie pe unul, alții pe altul, rătăciți și rostogoliți cu toții în beznă necunoștinței. Cît despre Antinoos, asemănat cu Iisus al nostru, fiindcă am vorbit despre el mai înainte²⁴¹, aici nu mai vorbesc.

Și mai zice Celsus: «Acești oameni se defaimă unul pe altul de toate blestemățile spuse și nespuse, fiind dușmănoși față de orice încercare de împăcare și însuflețiți de ura cea mai cumplită». Am răspuns și pînă acum acestei calomnii: chiar în medicină și în filosofie se găsesc curente și școli care se critică una pe alta²⁴². Cu toate acestea, ca unii care urmărim cuvîntul lui Iisus și trăim după poruncile Lui, în gînduri și în fapte «ocăriți fiind, binecuvîntăm, prigoniți fiind, răbdăm, huliți fiind, mîngîiem»²⁴³, dar, departe de a vorbi, între noi, blestemății împotriva celor care au alte păreri decît cele pe care le-am primit, noi facem tot ce ne stă în putere ca să-i schimbăm pe oameni la o viață mai bună, legîndu-i numai de Creatorul lumii și făcînd totul cu gîndul

235. *Iac.* 5, 7.

236. Irineu, *Adv. haer.* 1, 25, 6.

237. Eretici panteiști (sec. II) care preconizau o viață desfrînată. Excentrici, unii din ei își afirmă un bici de urechi, probabil rătălmăcînd citatul din *Evr.* 4, 12.

238. Gnostici, după unii dascăli ai ofiților, despre care vorbește Origen în III, 13; VI, 24; VII, 40 etc.

239. Cunoscut din celelalte opere ale lui Origen; el e cel mai profund dintre gnostici. Despre el am vorbit mai înainte: II, 27.

240. A se vedea cele spuse mai sus în III, 36—38.

241. Mai sus în III, 36; 37, dar și în cele următoare din VIII, 9.

242. III, 12; V, 61.

243. *I Cor.* 4, 12—13.

la judecata viitoare. Iar dacă cei ce cred altfel nu sînt convinși de acest lucru, noi respectăm cuvîntul care fixează atitudinea față de ei : «de omul eretic, după înțîia și a doua mustrare, depărtează-te»²⁴⁴, știind că unul ca acesta s-a abătut și a căzut în păcat, osîndindu-se singur. Și ca unii care am înțeles sentințele, să zicem : «fericiți făcătorii de pace», «fericiți cei blînzi»²⁴⁵, căci unii ca aceștia nu pot urî pe cei care «fal-sifică adevărurile creștinismului».

LXIV

Mi se pare că Celsus a înțeles greșit și conținutul Apostolului, care zice : «În vremurile cele de apoi, unii se vor îndepărta de la credință, luînd aminte la duhurile cele înșelătoare și la învățăturile demonilor, ale celor care întru fărădelegi grăiesc minciuni și care sînt înfierăți în cugetele lor. Aceștia opresc de la căsătorie și de la unele bucate, pe care Dumnezeu le-a făcut, spre gustare cu mulțumire, pentru cei credincioși și pentru cei ce au cunoscut adevărul»²⁴⁶. Celsus a priceput greșit și pe cei ce se folosesc de aceste cuvinte ale Apostolului împotriva detractorilor creștinismului. De aceea el zice că la creștini «unii sînt numiți cauterul auzului»²⁴⁷. Tot el zice că «unii sînt numiți enigme», ceea ce n-am auzit niciodată. Este adevărat că expresia : «piatră de poticnire»²⁴⁸ este adesea pomenită în aceste scrieri. Obişnuim să numim așa pe cei ce abat de la învățătura sănătoasă pe oamenii simpli și ușor de amăgit. Pe cele numite *Sirene, care joacă hora și amăgesc, care astupă urechile și transformă în capete de porci capetele celor ce li se supun*²⁴⁹, nu-i cunosc nici eu și nici altcineva din cei de credința noastră și nici dintreeretici.

Dar amicul acesta care pretinde că «știe toate» zice și următoarele : «vei auzi pe toți aceștia care se deosebesc atît de mult între ei și se combat unii pe alții în chip rușinos, cu certuri, că îți spun «lumea este răstignită pentru mine și eu pentru lume»²⁵⁰. Se pare că atîta a reținut Celsus din Pavel. De ce să nu citez și alte zeci de mii de pasaje, precum : «Căci deși umblăm în trup, nu ne luptăm trupește, căci armele luptei noastre nu sînt trupești, ci puternice înaintea lui Dumnezeu, ca să dărîme întăriturile ; noi surpăm gîndurile și toată trufia care se ridică împotriva cunoașterii lui Dumnezeu»²⁵¹.

244. *Tit* 3, 10—11.

245. *Matei* 5, 9.

246. *I Tim.* 4, 1—3.

247. Irineu, *Adv. haer.* 1, 25, 6, «fuduli de urechi», încăpățînați.

248. *Filocalla* X, 1.

249. Homer, *Odiseea*, XII, 39—54 ; trad. G. Murnu, p. 286.

250. *Gal.* 6, 14.

251. *II Cor.* 10, 3—5.

LXV

Și fiindcă Celsus zice : *pe toți acești oameni, atât de deosebiți unul de altul, îi auzim și pe unii și pe alții că «lumea este răstignită pentru mine și eu pentru lume», — voi dovedi că și aceasta este minciună.* Sînt unii eretici, care nu acceptă epistolele Apostolului Pavel, cum sînt ebioniții din amîndouă grupele și așa numiții encratiți²⁵². Deci cei ce nu citează pe Apostol ca pe un fericit și înțelept, n-ar putea zice : «lumea este răstignită pentru mine și eu pentru lume». De aceea, și în această privință, Celsus minte și-și pierde vremea învinuindu-ne de deosebiriile dintre erezii. Mi se pare că nu-și dă deloc seama de ceea ce zice : nici nu le-a considerat cu dinadinsul, nici n-a înțeles în ce fel *creștinii, care sînt mai cunoscători ai Scripturilor, afirmă că știu mai mult decît evreii.* Cumva Celsus vrea să spună că creștinii admit aceleași cărți ca și evreii, dar tilcuiesc înțelesul lor în sens contrar ? Ori, zice că nici nu admit aceleași cărți ca evreii ? Putem afla în erezii și o alternativă și pe cealaltă²⁵³.

Apoi Celsus zice : *«Dar chiar dacă ei (creștinii) nu au nici un temei pentru învățătura lor, totuși să cercetăm învățătura însăși. Mai întîi să examinăm acele lucruri pe care ei le strică din neștiință, înțelegîndu-le pe dos. Ei se obrăznicesc, fără nici o măsură, în privința unor lucruri despre care au habar. Iată-le».* Numai decît Celsus opune unor fraze spuse mereu de credincioșii creștini fraze ale filosofilor. El vrea să spună că acele cuvinte ale creștinilor, pe care el le socotește frumoase, ar fi fost spuse mai bine și mai limpede în operele filosofilor. Cu aceasta vrea să întoarcă pe oameni de la «Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatele lumii». Dar să încheiem cu aceasta și cartea a cincea și să începem apoi și pe cea de a șasea cu ceea ce urmează.

252. Despre ebioniții moderați și radicali (II, 1 ; 22) ca și despre encratiți, care nu acceptau epistolele Sf. Pavel, vezi Eusebiu, *Istoria bis.* 4, 29, 5.

253. Este aici unul din multele cazuri de confuzie cu care judeca Celsus. A se vedea și VI, 34 ; 53. Dar și III, 1 ; IV, 2.

CARTEA A ȘASEA

I

În această a șasea carte, pe care o încep, prea cucernice Ambrozie, mi se cere să resping defăimările îndreptate de Celsus împotriva creștinilor, iar nu împrumuturile lui din filosofie, după cum ar crede cineva. Într-adevăr, Celsus citează multe pasaje, mai ales din Platon, comparându-le cu pasaje din Sfintele Scripturi, în stare să impresioneze și pe un om cult, susținând că *«toate acestea au fost mai bine formulate de către greci, fără să mai fie vorba de vreo amenințare sau vreo făgăduință din partea lui Dumnezeu ori a Fiului lui Dumnezeu»*¹. La aceasta răspund că e de datoria slujitorilor adevărului să ajute un număr cât mai mare de oameni și, pe cât le stă în putință, să atragă la ei prin iubire pe toți oamenii, atît din cei culți, cît și din cei fără carte, și nu numai elini, ci și barbari, căci e o mare fericire să poți întoarce (de la rău) pînă și pe cei mai sălbatici și pe cei mai simpli. Așadar, e limpede că trebuie să avem grijă să ne exprimăm într-un grai pe înțelesul tuturor și în stare să se facă auzit de toți. Dimpotrivă, dacă am alunga, ca pe niște sclavi, pe cei fără carte, care nu sînt în stare să guste plăcerea unui grai oratoric și a unei eleganțe deosebite în compoziție, și dacă n-am purta grijă decît de ascultătorii pasionați de literatură și de științe, ar însemna să reducem ceea ce-i în folosul tuturor semenilor la un domeniu cu totul strîmt și neînsemnat.

II

Am făcut aceste sublinieri ca să apăr, împotriva învinuirilor lui Celsus și a altora, simplitatea graiului Sf. Scripturi, care pare întunecată astfel de strălucirea compoziției literare. Proorocii noștri, Iisus și apostolii Săi și-au propus un mod de a propovădui care cuprinde nu numai adevăruri, ci are și puterea de a atrage mințile mulțimilor, încît, odată convertiți și instruiți, ei să se poată ridica singuri, fiecare după părerile

---

1. Celsus afirmă adeseori că creștinismul n-a adus nimic original, ci că a fost nevoite să împrumute din cultura elenistă și chiar de la barbari multe din punctele sale de credință: III, 16; V, 65; 6, 7; 7, 32. În schimb, pe lângă Origen, și alți scriitorii creștini afirmă că tocmai filosofii greci au împrumutat adevăruri din Biblie. Așa Iustin, *Apol.* I, 46; 54; Teofil de Ant., *Autol.* I, 14 etc.

lor, la adevăruri ascunse sub expresii, care numai în aparență sînt simple. Și chiar dacă ar trebui să spun că stilul elegant și rafinat al lui Platon și al imitatorilor săi s-a arătat util — atît cît a fost — numai unui număr restrîns de cititori, totuși cei care au învățat și au scris într-un grai mai simplu, mai practic și mai popular s-au arătat utili unui număr de oameni cu mult mai mare. De aceea nu prea vedem operele lui Platon decît în miinile celor pe care-i socotim învățați, pe cînd, de pildă, Epictet e admirat pînă și de oamenii din mulțime dornici să găsească în el o influență binefăcătoare. Departe de mine gîndul de a critica pe Platon pentru că cei mai mulți dintre oameni au scos multe învățături folositoare din operele lui, dar vreau să demonstrez și mai mult ceea ce a spus Pavel: «Cuvîntul meu și propovăduirea mea nu stăteau în cuvintele convingătoare ale înțelepciunii omenești, ci în dovada Duhului și a puterii, pentru ca credința voastră să nu fie în înțelepciunea oamenilor, ci în puterea lui Dumnezeu»².

Dar chiar dacă am admite că în unele puncte învățăturile ar fi identice între elini și între cei care propovăduiesc Evanghelia noastră, ele nu au totuși aceeași putere de a atrage sufletele și a le îndemna să viețuiască după ele. Iată de ce ucenicii lui Iisus, oricît de puțin cunoscători ai filosofiei grecești au fost ei, au străbătut multe ținuturi ale lumii, influențînd după cuviință pe toți cei care îi ascultau de dragul Logosului, încît, în măsura în care libertatea cugetului îi îndemna să primească virtutea, ei progresau tot mai mult în ea.

III

«N-au decît să se facă cunoscuți vechii bărbați și cei înțelepți înaintea celor care pot să-i înțeleagă! Să trateze mai ales Platon, fiul lui Ariston, despre natura Binelui Suprem într-una din scrisorile lui și să declare că, prin cuvinte, acesta e cu neputință de exprimat, ci se dobîndește spontan numai în urma unui lung contact, țîșnind din suflet ca o flacăra vie»³. Ascultînd aceste cuvinte ale lui Celsus te convingi de frumusețea lor, căci Cel ce le-a făcut această descoperire e Dumnezeu și tot El este și Cel care a învățat pe toți ce e bine. Or, și noi afirmăm că cei ce au conceput adevărul despre Dumnezeu, fără să pună în aplicare credința în acest adevăr, suferă pedepsele păcătoșilor. Iată în ce cuvinte se exprimă Pavel despre această problemă: «Mînia lui Dumnezeu se descoperă din cer peste toată fărădelegea și peste toată nedreptatea oamenilor care țin adevărul lui Dumnezeu în robia nedreptății. Pentru că ceea ce este cunoscut despre Dumnezeu este vădit între ei; căci

2. I Cor. 2, 4—5.

3. Platon, *Epist. VII*, 341 c-d, trad. C. Noica (Platon, *Dialoguri*, București, 1968).

Dumnezeu le-a vădit lor. Cele nevăzute ale Lui se văd de la facerea lumii, înțelegându-se din fapte, adică veșnica Lui putere și dumnezeire, așa ca ei să fie fără cuvânt de apărare, pentru că, cunoscând pe Dumnezeu, nu L-au slăvit ca pe Dumnezeu, nici nu L-au mulțumit, ci s-au rătăcit în gândurile lor și inima lor cea neînțelegătoare s-a întunecat. Zicând că sînt înțelepți, au ajuns nebuni. Și au schimbat slava lui Dumnezeu celui nesticăcios întru asemănarea chipului omului celui stricăcios și al păsărilor și al celor cu patru picioare și al tîrîtoarelor»⁴.

După cum ne spune Sfînta Scriptură, filosofii «țin adevărul în robie», crezînd că «Binele Suprem este inefabil» și adaugă: «el se dobîndește spontan, numai în urma unui lung contact, țîșnind din suflet ca o flacără vie, iar după aceea se alimentează pe sine însuși».

IV

Dar cei care au scris atît de frumos despre Binele Suprem coboară în Pireu ca să se închine Artemidei⁵ ca unei zeiței și ca să vadă serbarea populară celebrată de cei de jos. După ce au filosofat în modul acesta despre suflet și după ce au descris cu de-amănuntul starea viitoare a sufletului care a viețuit virtuos, ei trec de la aceste idei sublime, pe care Dumnezeu li le-a descoperit, sfîrșind prin a gîndi la lucruri mărunte și josnice, cum e de pildă sacrificarea unui cocoș în cinstea lui Asclepios⁶. S-au gîndit și ei, poate, la «lucrările cele nevăzute ale lui Dumnezeu» și și-au format și ei idei în legătură cu crearea lumii și a lucrurilor văzute, de unde se vor fi ridicat apoi la realitățile spirituale, văzînd nu fără noblețe «veșnica Lui putere și dumnezeire». Dar și-au și pierdut bunul simț, în urma cugetărilor lor deșarte, iar inima lor rătăcită se tîrăște, așa zicînd, în neștiință atunci cînd e vorba să aducă cinstirea cuvenită lui Dumnezeu. Și se poate vedea la acești oameni, mîndri de înțelepciunea și de teologia lor, cum se închină unui chip oarecare de om muritor, ca să cinstească, zic ei, această divinitate, coborînd uneori, împreună cu egiptenii, pînă la pasări, la animale cu patru picioare sau la cele tîrîtoare. Dacă despre unii ai impresia că s-ar fi ridicat deasupra acestor lucruri, curînd îți vei da seama că ei «au schimbat adevărul lui Dumnezeu pe minciună, s-au închinat și au slujit fapturii

4. Rom. 1, 18—23. Origen subliniază adeseori planul divin privind cîrmuirea universului: III, 47; VII, 37; 48 etc.

5. Zeiță sălbatică și crudă, care masacrează copii sau prezidează ritualuri sîngeroase. *Enciclopedia civilizației grecești*. București, 1970, p. 81—82.

6. Fiu al lui Apollo cu o muritoare. Asclepios fusese smuls de la sînul mamei și crescut în sălbăticie, unde învață medicina, al cărei zeu și patron devine. Centrul lui cel mai cunoscut a fost Epidaur. Citatul lui Platon e din Fedon 118 a: «să i-l dai, să nu uitați!» (Papacostea în Platon: *Dialoguri*).

în locul Făcătorului» ⁷. Drept aceea, întrucît înțelepții și învățații Eladei s-au înșelat în cinstirea zellor, «Dumnezeu Și-a ales pe cele bune ale lumii, ca să rușineze pe cei înțelepți; Dumnezeu Și-a ales pe cele slabe ale lumii, ca să rușineze pe cele tari; Dumnezeu, Și-a ales pe cele de neam de jos ale lumii, pe cele nebăgate în seamă, ca să strice pe cele ce sînt» ⁸ și aceasta, desigur, «ca nici un trup să nu se laude înaintea lui Dumnezeu».

Dar și înțelepții noștri, Moise, cel dintii, și proorocii, după el, știau că Binele Suprem este cu totul inexprimabil. Și întrucît Dumnezeu Se descoperă doar celor ce sînt vrednici de El și gata să-L primească, ei au scris că Domnul S-a arătat, între alții, lui Avraam, lui Isaac și lui Iacob ⁹. Dar cu ce însușiri, în ce stare, în ce mod și căruia dintre noi S-a mai arătat? Iată o problemă pe care a lăsat-o s-o rezolve cei ce pot să arate ei înșiși că sînt asemenea celor cărora S-a arătat Domnul Dumnezeu, pe Care nu L-au putut vedea cu ochii lor trupești, ci doar cu inima lor curată, căci, după cum ne spune Iisus, «fericiți cei curați cu inima că aceia vor vedea pe Dumnezeu» ¹⁰.

V

Cît despre afirmația : «îndată țîsnind ca din foc, așa apare o lumină în suflet», Logosul a știut-o cel dintii, după cum zice proorocul : «lămu-riți-vă din lumina cunoștinței» ¹¹, iar Ioan Evanghelistul, care a trăit pe lîngă El, zice : «Ceea ce s-a făcut» era viață în Cuvînt «și viața era lumina oamenilor, lumina cea adevărată, care luminează pe tot omul» ¹², lumina adevărată și înțelegătoare și care e «lumina lumii», căci «El a strălucit în inimile noastre, ca să strălucească cunoștința slavei Evangheliei lui Dumnezeu pe fața lui Iisus Hristos» ¹³. De aceea un prooroc foarte vechi, în predicile sale anterioare, cu mai multe generații înainte de Cyrus, pe care l-a precedat cu 14 generații ¹⁴, a putut zice : «Domnul este lumina mea și mîntuitorul meu ; de cine mă voi teme ?» ¹⁵. «Făclie picioarelor mele este legea Ta și lumină cărărilor mele» ¹⁶. «Însemnatu-s-a peste noi lumina feței Tale, Doamne» ¹⁷. «Întru lumina Ta vom vedea lumină» ¹⁸. Prin această lumină Logosul ne îndeamnă în cartea lui Isaia :

7. Rom. 1, 20—25.

8. I Cor. 1, 27—29.

9. Fac. 12, 7; 26, 2; 35, 9.

10. Matei 5, 8.

11. Os. 10, 12.

12. Ioan 1, 3—4.

13. II Cor. 4, 16.

14. Socotind după genealogiile din Evanghelic, David a domnit între anii 1056—1015, pe cînd Cyrus al perșilor între 558—529 î.Hr.

15. Ps. 26, 1.

16. Ps. 118, 105.

17. Ps. 4, 6.

18. Ps. 35, 9.

«Luminează-te, luminează-te, Ierusalime, că vine lumina ta, și slava Domnului peste tine a răsărit!»¹⁹. Același scriitor proorocește venirea lui Iisus, Cel care va întoarce poporul de la închinarea la idoli, la statui și la demoni: «poporul care locuia întru întuneric va vedea lumină mare și voi care locuiți în latura umbrei morții lumină va străluci peste voi»²⁰.

Vezi, dar, ce deosebire este între «cuvîntul îngrijit» al lui Platon, în legătură cu Binele Suprem, și între cuvintele proorocilor, care vorbesc de lumina celor fericiți. Să nu uiți că virtutea trîmbițată de Platon n-a ajutat în nici un chip vreo religie curată a celor ce l-au citit, ba nici măcar pe el, oricît de pătrunzătoare a fost concepția lui despre Binele Suprem, în vreme ce graiul nemeșugit al dumnezeieștilor Scripturi a umplut de iubire dumnezeiască pe cei care fac din ele îndeletnicirea cititorilor celor adevărați. Și aceasta pentru că la ei această lumină e hrănită de ceea ce se numește în unele pilde «untdelemn», care întretine lumina candelelor celor cinci fecioare înțelepte²¹.

VI

Pe urmă, Celsus redă și alt fragment dintr-o scrisoare a lui Platon, care sună așa: «Dacă mi s-ar fi părut că lucrurile pot fi scrise și rostite destul de limpede pentru mulțime, ce aș fi putut face mai bun în viața mea decît să scriu acest lucru pentru oameni, și să pun în plină lumină și să aduc la cunoștința tuturor firea lucrurilor?»²². Dar hai să vorbim pe scurt despre toate acestea. Lăsînd pe fiecare să cerceteze, după putință, dacă Platon a cunoscut sau nu ceva mai adînc decît a scris și mai sfînt decît a lăsat, voi arăta că și proorocii noștri cugetau adevăruri mai mari decît tot ce se poate scrie, dar pe care ei nu le-au îndreptîțat scrisului. Căci, de pildă, Iezechiel a apucat un sul de hîrtie²³ scris și pe față și pe dos, în care erau «plîngeri și bocet și vai»²⁴ și, la porunca Cuvîntului însuși, a mîncat acel sul, ca să nu mai fie copiat și predat celor nevrednici. Scriptura ne mai spune că și apostolul Ioan a văzut și a făcut la fel²⁵. Dar și Pavel «a auzit cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască»²⁶. Iar despre Iisus, al Cărui glas are putere mai mare decît al tuturor celorlalți, e scris că ucenicilor, în deo-

19. *Is.* 60, 1.

20. *Is.* 9, 2.

21. *Matei* 25, 1—13.

22. Platon, *Epist.* VII, 341 d (*trad. cit.*).

23. Se știe că cei vechi scriau pe hîrtie, pe care o rulau.

24. *Iez.* 2, 9—10.

25. *Apoc.* 10, 9—10.

26. *II Cor.* 12, 3.

sebi în particular, «le dezlega toate»²⁷, făcînd acest lucru în locuri retrase, însă cele ce au fost spuse astfel nu au fost scrise, căci ei n-au găsit cu cale să scrie sau să spună acestea mulțimilor. Ar fi un fapt jignitor să se vorbească în felul acesta despre asemenea oameni, cum au fost ucenicii, aș afirma că ei știau mai mult decît Platon, pentru că primiseră din harul lui Dumnezeu gîndurile acestea și știau ce trebuie să scrie și cum trebuie să scrie și ce nu trebuie să scrie pentru mulțime. Știau și aceea că unele se pot spune mulțimii, iar altele nu. Și tot Ioan ne învață deosebirea dintre cele ce trebuie scrise și cele ce nu trebuie scrise, zicînd că a auzit șapte tunete care îl învățau unele taine, dar îl opreau să predea în scris cuvintele acelor taine²⁸.

VII

La Moise și la proroci s-ar putea afla multe adevăruri vrednice de harul lui Dumnezeu și pline de gîndire înaltă, adevăruri care sînt mai vechi nu numai decît Platon, ci și decît inventarea alfabetului la elini²⁹. Aceștia n-au spus asemenea lucruri fiindcă «l-au înțeles greșit pe Platon», cum crede Celsus. Cum ar fi putut să-l înțeleagă pe cel ce încă nu se născuse? Și ca să raporteze cineva cuvîntul lui Celsus la apostolii lui Iisus, care-s mai recentî decît Platon, vezi dacă nu-i de-a dreptul de necrezut ca Pavel, făcătorul de corturi, și Petru pescarul și Ioan, care abia părăsise mrejele tatălui său, să fi transmis despre Dumnezeu niște învățături atît de înalte tocmai fiindcă ar fi înțeles pe dos cele spuse în scrisorile lui Platon! Și Celsus, care a repetat de mai multe ori că *noi pretindem o credință nemijlocită*, afirmă iarăși acest lucru, ca pe ceva nou, peste cele spuse mai înainte. Dar ajunge cît am răspuns la acestea.

Iar întrucît Celsus redă încă un citat din Platon, în care zice că : «*Întrebunțînd întrebări și răspunsuri, Platon a luminat cugetarea celor care filosofau în felul lui*»³⁰, am să dovedesc, cu argumente din Sfintele Scripturi, că și cuvîntul lui Dumnezeu ne îndeamnă la dialectică. Doar de aceea zice Solomon : «Cel ce leapădă cercetarea rătăcește»³¹. Iar Iisus fiul lui Sirah, cel ce ne-a lăsat cartea Înțelepciunii, declară : «vorba nebunului este ca sarcina în cale»³². Sînt și la noi mulți care muștră de bunăvoie pe cei ce au înțeles că Dătătorul învățaturii noastre trebuie să fie în stare «să mustre pe cei potrivnici»³³. Și chiar dacă unii se lenevesc și nu se exercită, să ia aminte la dumnezeieștile citiri, să «cerce-

27. Marcu 4, 34 (după ediția sinodală din 1914).

28. Apoc. 10, 4.

29. Afirmație repetată : IV, 21

30. Platon, *Epist.* VII, 3, 344 b (*trad. cit.*, p. 435).

31. *Pilde* 10, 17.

32. *Înt. Sir.* 21, 18.

33. *Th* 1, 9.

teze Scripturile»³⁴, să caute după porunca lui Iisus³⁵ înțelesul lor și să ceară de la Dumnezeu, și să bată la ușile cele încuiate, căci făcând așa se vor convinge că dobândesc înțelepciune.

VIII

După alte citate din Platon, Celsus declară la urmă: «*Binele este cunoscut de puțini, fiindcă mulțimea, plină de un dispreț nejustificat și de o nădejde îngâmfată și deșartă, ca și cum ar fi aflat niște lucruri însemnate, declară orice lucru întâlnit drept adevăr. Cu toate că Platon spusese acestea mai înainte*³⁶, totuși el nu povestește basme miraculoase, nici nu împiedică limba celui ce vrea să mai întrebe despre câte făgăduiește și nici nu cere ca cei ce vin la el să creadă pe loc că Dumnezeu este așa și așa, că are un Fiu așa și așa, Care S-a coborât și a stat de vorbă cu mine și cu tine». Împotriva acestei afirmații a lui Celsus, eu zic că, după cât mi-aduc aminte, Aristandru este cel care afirmă despre Platon că n-a fost fiul lui Ariston, ci al unei ființe diafane, care, luând chipul lui Apolon, s-a apropiat de Amfictiona, fapt pe care l-au relatat și alți biografii ai lui³⁷. Despre Pitagora se spune că a făcut multe minuni și că și-a arătat coapsa de fildeș în adunarea grecilor, unde a declarat că a recunoscut scutul de care se folosea când era el însuși Euforb; că a fost văzut într-o singură zi în mai multe orașe³⁸. Cel ce vrea să învinuiască cele spuse despre Platon și Socrate ca fiind niște povești miraculoase, se va referi și la lebăda care i s-a arătat lui Socrate în somn, și la faptul că atunci când tânărul Platon s-a prezentat mai târziu la Socrate, învățatul i-a zis: Așadar tu erai lebăda!³⁹ Dar tot în rîndul acestor minunății trebuie să fie trecut și «al treilea ochi» pe care îl avea Platon, după propria sa părere. Niciodată nu vor lipsi oameni năvăliți care ar vrea să afle pricină în vedeniile celor mai presus de mulțime, spre calomniere și învinuiri nedrepte. Unii își bat joc de demonul lui Socrate⁴⁰ ca de ceva ireal.

Cu alte cuvinte, noi nu cădem în miraculos când istorisim despre faptele lui Iisus, nici bunii Lui ucenici nu au scris vreodată despre El asemenea povești. Dar Celsus, care se declară atotștiutor, făcând multe citate din Platon, trece sub tăcere intenționat, cred eu, cuvîntul despre

34. Ioan 5, 10.

35. Matei 7, 1—7.

36. Platon, *Epist. VII*, 341 e (pag. 432).

37. A se vedea mai sus: I, 37. La fel Diog. Laertios, *op. cit.*, III, 2 (trad. rom., p. 203).

38. Diog. Laertios, *op. cit.*, VIII, 5 (p. 396).

39. *Idem, ibidem.*

40. Platon, *Apologia* (trad. Șt. Bezdechi, ed. P. Creția și C. Noica, București, 1974, p. 42).

Fiul lui Dumnezeu spus de Platon în scrisoarea către Ermia și Corisc. Citatul din Platon este așa : «Jurați și pe Dumnezeul Cel peste toate, îndrumător la cele prezente și viitoare, Părinte și Domn al Celui ce este principiul și cauza pe care, dacă ne-am deda unei filosofii adevărate, L-am cunoaște cu toții limpede, atât cât pot să-L cunoască oamenii fericiți»⁴¹.

IX

Celsus mai citează și un alt pasaj din Platon, care sună așa : «*Mi-a venit în minte să vorbesc multe despre acest subiect, poate va deveni ceva mai clar decât cele ce le-am spus mai înainte. Există o rațiune adevărată care se împotrivesc celui ce are îndrăzneala să scrie, fără alege, despre aceasta. Am vorbit de multe ori despre această rațiune, dar trebuie să vorbesc și acum. Pentru fiecare ființă există trei factori prin care, în chip necesar, se dobândește cunoașterea. Al patrulea este însăși cunoașterea, al cincilea trebuie să fie socotit însuși obiectul cognoscibil, care este și obiectul real al cunoașterii. Primul factor este numele, al doilea definiția, al treilea imaginea, al patrulea este cunoașterea*»⁴². Potrivit acestor idei platoniciene am putea zice că Ioan a fost trimis înaintea lui Iisus, fiind «glasul celui ce strigă în pustie»⁴³, asemănător cu «numele» lui Platon. Al doilea factor după Ioan a fost Iisus, care a fost arătat de Ioan. Lui I se potrivește citatul : «Cuvîntul S-a făcut trup»⁴⁴, și este analog cu «cuvîntul» lui Platon. Al treilea factor după Platon este «imaginea» sau «chipul». Aplicînd acest «chip» asupra altei realități, vom spune că după cuvînt rămîne în suflet întipărirea rănilor și acesta este Hristos în fiecare creștin care urmează pe Hristos Cuvîntul. Iar cine este în stare își va da seama de ce Hristos, Înțelepciunea «care este la cei desăvîrșiți»⁴⁵, este asemenea cu «cunoașterea», care este al patrulea factor.

X

Apoi Celsus zice : «*Vezi că Platon, deși afirmă cu tărie că binele nu poate fi exprimat, totuși, ca să nu pară că se retrage fără să discute, arată pricina acestei nelămuriri. Căci pînă și nimicul ar putea fi exprimat*»⁴⁶. Dar fiindcă Celsus citează acestea în sprijinul faptului că trebuie nu numai pur și simplu să credem, ne vom folosi și noi de o frază a lui

41. Platon, *Epist.* VI, 323 (citată după M. Borret, *op. cit.*, III, 198).

42. Platon, *Epistola VII*, 342 a-b (*ed. cit.*, p. 432—433).

43. *Matei* 3, 3.

44. *Ioan* 1, 14.

45. *I Cor.* 2, 6.

46. Platon, *Epistola VII*, 341 e (p. 432).

Pavel, prin care mustră pe cel ce crede în zadar, zicînd : «afară numai dacă n-ați crezut în zadar»⁴⁷.

După cum stau lucrurile, Celsus, care se repetă, mă silește să mă repet și eu, atunci cînd adaugă alte lucruri, umflîndu-se în pene ca un fanfaron : «Platon nu se laudă și nu minte cînd zice că găsește ceva nou sau că vestește ceva nou, adus din cer. În schimb el mărturisește de unde este acea cunoaștere». Dacă cineva ar vrea să-i răspundă lui Celsus, ar putea zice că Platon se laudă în discursul pe care-l pune în gura lui Zeus din *Timeu*, prin cuvintele : «Voi zeilor, fii de zei, al căror creator și părinte sînt «eu»⁴⁸ și celelalte». Dar dacă cineva ar nedreptăți aceste cuvinte prin înțelesul dat de creatorul Zeus în textul lui Platon, atunci de ce, cercetînd cuvintele Fiului lui Dumnezeu și ale proorocilor Creatorului, omul n-ar putea să spună cu mult mai mult decît a spus Zeus în *Timeu* ? Căci ceea ce caracterizează dumnezeirea este vestirea viitorului, care nu se face prin putere omenească, ci împlinirea celor prevestite arată că Duhul cel dumnezeiesc este Cel ce a vorbit.

Așadar, noi creștinii nu zicem oricui se apropie de noi : tu să crezi mai întîi că Cel pe care ți-L propovăduiesc este Fiul lui Dumnezeu, ci expunem fiecăruia învățătura așa cum se potrivește cu caracterul și felul lui de a fi, ca «să știm cum să răspundem fiecăruia»⁴⁹. E drept că sînt și din aceia care nu pot primi mai mult decît să le spunem să creadă. Aceasta le-o și propovăduim⁵⁰. Cu alții, însă, procedăm, pe cît se poate, «demonstrativ» (cum ne ia în ris Celsus) : «să crezi că Cel pe care ți-L propovăduim este Fiul lui Dumnezeu, cu toate că El a purtat lanțuri fără cînste și a primit pedeapsă de rușine, și mai ieri-alaltăieri umbla plin de ocară în ochii tuturor». Și nici nu ținem să adăugăm : «*Tocmai de aceea să crezi !*»⁵¹, căci noi ne silim să spunem fiecăruia cu mult mai multe adevăruri decît cele expuse de Celsus mai sus.

XI

După acestea Celsus zice că : «Dacă unii dintre creștini vestesc mai mult pe unul, alții pe altul, în schimb tuturor le stă pe buze sfatul: «dacă vrei să fii mîntuit, crede, dacă nu pleacă de aici !» Și atunci ce vor face cei care vor cu adevărat să se mîntuiască ? Vor arunca ei zarurile ca să ghicească încotro s-o ia și de cine să se lipească ?» La acestea, îndemnat

47. I Cor. 15, 2.

48. *Timeu* 41 a.

49. Col. 4, 6.

50. E vorba de «cei simpli» (οἱ ἀπλοῦστεροι), cărora li se propovăduiește în sens literal. A se vedea indicii primelor 3 volume din operele lui Origen.

51. Aceleași nume sînt amintite de Origen și în alte locuri : C. Cels. I, 57. De princ. 4, 3, 2 etc.

de realitate, răspund așa : Dacă așa cum a vorbit despre Iisus, istoria ar vorbi despre mai multe persoane, care aveau să intervină în viața oamenilor susținând că ei sînt fiii ai lui Dumnezeu, și fiecare dintre aceste persoane ar fi atras la sine destui discipoli, așa încît, — fiindcă toți se declară deopotrivă fiii ai lui Dumnezeu și ar exista îndoiala pe care din ei l-ar mărturisi credincioșii că este cu adevărat — abia atunci ar fi cazul să zică Celsus : «unii pun înainte pe unul, alții pe altul, și tuturor le stă pe buze sfatul «dacă vrei să fii mîntuit crede, dacă nu, pleacă» etc. În realitate, însă, în toată lumea asta, Iisus este propovăduit ca singurul Fiul ai lui Dumnezeu, Care a venit și a petrecut între oameni. Dar cei care, ca și Celsus, îl bănuiesc pe Iisus că ar fi săvîrșit minuni numai ca să aibă trecere înaintea oamenilor, cei care voiau să facă și ei minuni în același scop, au fost dovediți că nu sînt nimic. Așa a fost Simon Magul din Samaria și Dositei, care era din aceeași țară. Primul zicea că el este puterea lui Dumnezeu numită «cea mare», al doilea pretindea că este însuși fiul lui Dumnezeu. Totuși, nicăieri pe pămînt nu mai există simonieni, deși, ca să le sporească numărul, Simon înlătura de la ucenicii săi primordia morții, pe care creștinii fuseseră obișnuiți să o aleagă. Ba el învâta că închinarea la idoli nu-i păcat. Însă nici la început nu s-au făcut uneltiri împotriva simonienilor, căci demonul cel viclean, care uneltea împotriva învățăturilor lui Iisus, știa bine că nici unul din planurile lui nu va fi zădărnicit de ucenicii lui Simon. Iar dositeenii niciodată n-au avut putere, iar acum au dispărut aproape cu totul, încît numărul lor se zice că nu este nici 30 în total ⁵². După cum scrie Luca în Faptele Apostolilor, și Iuda galileeanul a vrut să zică despre sine «că este cineva», iar mai înainte de el tot așa Teuda ⁵³. Dar pentru că învățătura lor nu era de la Dumnezeu, au pierit, iar toți cîți li s-au supus s-au împrăștiat îndată. Deci noi nu dăm cu bobii ca să ghicim încotro să mergem și lîngă cine să ne alăturăm, ca și cum mai multe persoane ar putea să ne atragă prin afirmația că au venit la neamul omenesc trimiși de Dumnezeu. Dar acum, destul despre acest subiect.

XII

Trecem de aceea la altă învinuire a lui Celsus, care necunoscînd scrierile noastre le înțelege pe dos. El zice că noi susținem că «*înțelepciunea omenească este nebunie la Dumnezeu*», după Pavel, care scrie : «*Înțelepciunea lumii acesteia este nebunie înaintea lui Dumnezeu*» ⁵⁴.

52. Din apocriful *Recunoașterile lui Clement* (2, 8) pare a reieși că pierzîndu-și cu totul faima, Simon a trecut la dositeeni, pe al căror conducător a reușit să-l înlătore.

53. *Fapte* 5, 6—37.

54. *I Cor.* 3, 9.

Celsus adaugă : «*motivul acestei zicale a fost spus și mai de demult*»⁵⁵. El crede că motivul este *voința noastră de a atrage numai pe oamenii simpli și proști*. Însă, precum a notat el însuși, când a spus mai sus același lucru, i-am răspuns pe cât am putut. Celsus a vrut însă să arate că și citatul din Pavel *I-am fi inventat sau I-am fi luat de la filosofii elini, care declarau că una este înțelepciunea omenească și alta cea dumnezeiască*. Amicul nostru citează și niște fraze ale lui Heraclit⁵⁶. Una din ele zice : «*Ființa omenească nu are gândire, cea dumnezeiască are*», iar în cealaltă zice : «*un om nebun știe atîta despre un demon cît știe un copil despre un om în toată firea*». Mai citează Celsus și din «*Apologia lui Socrate*», scrisă de Platon⁵⁷ : «*M-am ales cu numele acesta, atenieni, numai din pricina unui fel de înțelepciune. Dar ce fel de înțelepciune ? Una care e probabil o «înțelepciune omenească. Mă tem că este de fapt singura înțelepciune pe care o am*». Acestea sînt citatele scoase de Celsus din Platon. Iar eu citez tot din Platon, dar din Epistola către Ermias, Erastos și Corisc : «*Lui Erastos și Corisc le spun, deși sînt bătrîn, că pe lîngă frumoasa înțelepciune de idei, ei mai au nevoie și de o înțelepciune și de oarecare putere de apărare, care să-i păzească de oamenii vicleni și nedrepti. Le lipsește experiența, fiindcă și-au petrecut mare parte din viață cu noi, oameni cumpătați și buni. De aceea am zis că le mai trebuie și acestea, ca să nu fie siliți să neglijeze înțelepciunea cea adevărată și să nu se îngrijească mai mult decît trebuie de cea omenească, oricît de necesară le-ar părea*»⁵⁸.

XIII

Așadar, potrivit personajelor citate de Platon, există o înțelepciune dumnezeiască și una omenească. Cea omenească este cea numită la noi «*înțelepciune a lumii acesteia, care este nebunie la Dumnezeu*», iar pe cea dumnezeiască, cu totul diferită de cea omenească, o dăruiește Dumnezeu prin har⁵⁹. Ea vine la cei ce s-au pregătit să fie gata pentru primirea ei, dar mai cu seamă la cei ce, din pricină că au cunoscut deosebirea dintre cele două înțelepciuni, grăiesc așa în rugăciunile lor către Dumnezeu : «*căci, chiar dacă ar fi cineva desăvîrșit între fiii oamenilor, de-i va lipsi înțelepciunea cea de la Tine, ca nimica toată se va socoti*»⁶⁰. Eu susțin că înțelepciunea omenească nu este decît un exercițiu

55. Acuză amintită și la începutul lucrării (I, 9 ; I, 27 ; apoi III, 44, 50).

56. Heraclit, fragm. 13, 78—79 ed. Diels-Krantz II, 168—169 (citată după M. Borret, *op. cit.*, III, 209).

57. Platon, *Opere I*, trad. P. Creția și C. Noica, București, 1974, p. 19.

58. Platon, *Epist. VI*, 322 d-e.

59. Idee pe care o regăsim și în VII, 44.

60. *Inț. Sol.* 9, 6.

al sufletului, scopul ei este însă cea dumnezeiască. Despre înțelepciunea dumnezeiască se zice că este «hrana cea tare a sufletului» în textul care sună așa : «Iar hrana cea tare este pentru cei desăvârșiți, care au prin obișnuință simțurile învățate să deosebească binele și răul»⁶¹.

Și într-adevăr «credința aceasta este veche, dar nu datează, cum crede Celsus, din vremea lui Heraclit și Platon», căci, încă înaintea acestora, proorocii au fost cei care au făcut deosebire între cele două feluri de înțelepciune. Deocamdată este de ajuns să citez, dintre cuvintele lui David, pe cele despre omul înzestrat cu înțelepciune dumnezeiască «care nu va vedea stricăciune, cînd va vedea pe cei înțelepți murind»⁶².

Deci înțelepciunea divină, care e deosebită de credință, este prima dintre așa-numitele «harisme» date de Dumnezeu, iar după aceea, pentru cei ce știu să facă deosebire în acest domeniu, este așa-numita «cunoaștere». A treia este credința, întrucît trebuie să fie mîntuiți și cei mai simpli, care se apropie, după putință, de viața cea evlavioasă. De aceea, zice Pavel : «unuia i se dă prin Duhul Sfînt cuvînt de înțelepciune, iar altuia, după același Duh, cuvîntul cunoștinței. Și unuia i se dă întru același Duh credință»⁶³. Pentru aceea nu vei afla împărtășindu-se din înțelepciunea dumnezeiască primii veniți, ci doar cei mai aleși și mai distinși dintre creștini. Dar nimeni nu ar vorbi despre înțelepciunea dumnezeiască «unor oameni incuți, unor robi sau unora care sînt cu totul lipsiți de învățatură».

XIV

Deși Celsus zice că cei ce nu cunosc lucrările lui și nu sînt educați în cultura elinească⁶⁴ sînt incuți, robi și lipsiți de învățatură, noi zicem că sînt mai mulți cei ce nu se sfiesc să umble după lucruri neînsuflețite, să caute sănătatea în slăbiciuni, să caute viața printre mortăciuni și să ceară ajutor de la cel neajutorat. Deși unii afirmă că acestea nu sînt zei, ci numai chipuri și simboluri ale zeilor⁶⁵, chiar și ei sînt la fel de incuți și robiți și de neînvățați, fiindcă cred în chipurile zeilor care sînt făcute de meșteșugari⁶⁶. Așa că pînă și cei din urmă dintre ai noștri sînt eliberați de această lipsă de cultură și de învățatură, iar nădejdea dumnezeiască este înțeleasă și cuprinsă de cei mai cuminți. Desigur că noi susținem că nici un om care nu s-a deprins în înțelepciune omenească

61. *Fvr.* 5, 14.

62. *Ps.* 48, 10—11.

63. *I Cor.* 12, 8—9.

64. Programul educațional clasic cuprinde cele două cicluri : trivium (gramatica, retorica și filosofia) și quadrivium (aritmetica, geometria, astronomia și muzica).

65. A se vedea și III, 40 ; VII, 44.

66. Idee susținută și la începutul lucrării, I, 5.

nu este în stare s-o înțeleagă pe cea dumnezeiască, dar, în același timp, mărturisim și aceea că orice înțelepciune care se mărginește numai la om este nebunie în fața celei dumnezeiești.

Apoi socotind că este de datoria lui să discute și despre doctrină, amicul Celsus ne numește pe noi creștinii «șarlatani», zicînd că noi «o luăm la fugă în momentul în care ne ies înainte oameni mai de frunte, socotindu-ne înșelați dacă intrăm în contact cu ei, dar, în schimb, fugim după cei proști, pe care-i prindem în cursa noastră». Se vede că Celsus nu știe că din vechime și din totdeauna înțelepții noștri au fost instruiți și în învățăturile profane. Moise, de pildă, a fost crescut «în toată înțelepciunea egiptenilor»⁶⁷, iar Daniil, Anania, Azaria și Misail au fost instruiți în literatura asirienilor⁶⁸, încît au fost aflați de zece ori mai învățați decît înțelepții băștinași. Dar și în timpurile noastre Bisericile au cîțiva înțelepți, e drept puțini la număr față de mulțimile credincioșilor, dar versați în ceea ce noi numim «înțelepciune trupească»⁶⁹. În schimb, Bisericile au și din cei care au trecut de la această înțelepciune trupească la înțelepciunea cea dumnezeiască.

XV

Mai apoi, ca și cum s-ar fi vorbit în jurul lui despre smerenie, dar pe care el nu s-a îngrijit s-o înțeleagă, Celsus vrea să o ponegrească pe a noastră. El crede că ar fi vorba despre o răstălmăcire a cuvintelor lui Platon, care zice undeva în Legile sale : «Într-adevăr, după o veche predanie, Dumnezeu avînd începutul, sfîrșitul și mijlocul a tot ce există, încheie cursa, dînd ocol universului. Pe El îl urmează veșnic Dreptatea, care războiează călcarea Legii dumnezeiești ; iar cel ce se îngrijește să fie fericit o are și o urmează smerit și ordonat»⁷⁰. Celsus nu ia în serios faptul că la niște înțelepți mult mai vechi decît Platon s-a spus într-o rugăciune : «Doamne, nu s-a mîndrit inima mea, nici nu s-au înălțat ochii mei, nici n-am umblat după lucruri mari, nici după lucruri mai presus de mine, dimpotrivă mi-am smerit sufletul»⁷¹. Prin aceste cuvinte se arată că «cel smerit nu este nevoie să se umilească în mod necuviincios și jalnic, aruncîndu-se, de pildă, jos la pămînt, în genunchi, căzînd cu fața în jos, îmbrăcat cu haină mizerabilă și presărat pe cap cu cenușă», căci după cum zice proorocul, cel ce se smerește mergînd pe drumuri

67. Fapte 7, 22.

68. Daniel 17, 8.

69. I Cor. 1, 26.

70. Platon, Leg. 4, 715.

71. Ps. 130, 1—2.

din cele mai înalte și «minunate», care sînt mai presus de el, adică în învățăturile cu adevărat mari și în gîndurile cele minunate, se smereste el însuși «sub mîna cea tare a lui Dumnezeu» ⁷².

Iar dacă unii, nefiindu-le limpede învățătura despre smerenie, din cauza simplității lor, fac așa, nu trebuie învinuită doctrina creștină, ci trebuie să certăm simplitatea celor care propunîndu-și să săvîrșească faptele cele mai bune, nu izbutesc totuși din pricina simplității lor. Mai mult decît cel smerit și ordonat, așa cum îl vede Platon, este «smerit și ordonat» cel ce este așa fiindcă umblă în drumurile mai înalte și mai minunate decît el. Creștinul este smerit fiindcă deși se află în cele mari și minunate, totuși se umilește. Dar nu se umilește în fața orîșicui, ci numai «sub mîna cea tare a lui Dumnezeu», prin Iisus, Cel Care a dat această învățătură : «nu răpire a socotit a fi El întocmai cu Dumnezeu, ci S-a deșertat pe Sine, chip de rob luînd, făcîndu-Se asemenea oamenilor, și la înfățișare aflîndu-Se ca un om ; S-a smerit pe Sine, ascultător făcîndu-Se pînă la moarte, și încă moarte de cruce» ⁷³. Atît de mare este învățătura aceasta despre smerenie, încît pentru ea nu pun pe un dascăl oarecare să ne învețe, ci pe Însuși marele nostru Mîntuitor, Care zice : «Învățați-vă de la Mine că sînt blind și smerit cu inima și veți găsi odihnă sufletelor voastre» ⁷⁴.

XVI

Celsus mai zice : «*declarația lui Iisus împotriva bogaților, atunci cînd zice : «mai lesne este să intre o cămilă prin urechile unui ac decît un bogat în împărăția lui Dumnezeu»* ⁷⁵, este luată din Platon, doar că Iisus a alterat puțin maxima platoniciană, în care Platon zice că : «*nu se poate ca un om deosebit de bun să fie și deosebit de bogat*» ⁷⁶. Cine oare, nu numai dintre credincioșii lui Iisus, ci și dintre ceilalți oameni, care pot să gîndească normal, n-ar rîde de Celsus auzînd astfel de lucruri ? La fel, cine ar putea crede că Iisus, născut și crescut la iudei, socotit a fi fiul lui Iosif «teslarul», Care n-a învățat carte, nu numai elinească, dar nici măcar evreiască, după cum mărturisesc Scripturile despre El, cele iubitoare de adevăr, ar fi citit pe Platon și, plăcîndu-I cuvîntul spus de acesta despre bogați, cum că «este cu neputință ca cineva să fie deosebit de bun și deosebit de bogat», l-ar fi alterat și ar fi făcut din el : «*mai ușor este să intre cămila prin urechile acului, decît bogatul în împărăția lui Dumnezeu*» ? În schimb, dacă Celsus ar fi citit Evangheliile fără ură și fără să le socotească vrednice de a fi detestate, ar fi fost

72. I Petru 5, 6.

73. Filipeni 2, 6—8.

74. Matei 11, 29.

75. Matei 19, 24.

76. Platon, Leg. 743 a.

lubitor de adevăr și și-ar fi dat seama de ce a fost luată cămila ca să fie asemănată cu bogatul. Printre animale cămila este strîmbă la înfățișare. Celsus și-ar fi dat seama și ce caută urechea îngustă a acului, cînd este vorba de calea îngustă și grea, care duce la viață ⁷⁷. Ar fi știut că, după Lege, cămila este socotită necurată, fiind pe de o parte animal nepretențios, căci e rumegător, iar pe de altă parte trebuie respinsă dintre animalele curate, fiindcă are copita despiciată ⁷⁸. Celsus ar mai fi putut să cerceteze de cîte ori este vorba despre cămilă în Sfintele Scripturi și în ce fel de împrejurări se vorbește despre ea, ca să prindă înțelesul cuvîntului despre bogați. El n-ar fi lăsat necercetat nici faptul că săracii sînt numiți de Iisus fericiți, iar bogații, nefericiți ⁷⁹. Ar fi pus întrebarea dacă afirmația lui Iisus se referă la săraci și bogați în cele sensibile, sau ar fi știut ce fel de sărăcie ferește în general Cuvîntul și pe care o socotește întotdeauna rea, căci nici măcar primul venit n-ar fi lăudat pe săraci fără alegere, pentru că mulți dintre ei au purtări foarte rele. Dar așa stau lucrurile.

XVII

Apoi Celsus, vrînd să ponegrească Scripturile noastre în legătură cu învățătura despre împărăția lui Dumnezeu, nu face nici un citat din Scripturi, ca și cum n-ar fi vrednice să fie citate, sau poate fiindcă omul nu cunoaște acele Scripturi. În schimb, îi dă înainte cu *citatele din Platon, anume din «Scrisori» și din «Fedru»*, socotindu-le cuvinte spuse cu însuflare dumnezeiască, iar Scripturile noastre n-ar avea nimic asemănător. Dar să luăm cîteva citate din Scriptură ca să le comparăm cu cuvintele lui Platon, care sînt destul de convingătoare, dar care nu-l pregătesc pe filosof să trăiască cu demnitatea cuvenită și în evlavie față de Făcătorul tuturor. Platon n-ar fi trebuit să strice și să pîngărească această evlavie, ceea ce noi numim închinare la idoli, iar cei mai mulți, folosind un termen mai obișnuit, îi zic superstiție.

Printr-o figură de stil ebraică se zice despre Dumnezeu în Psalmul 17 : «Și Și-a pus Dumnezeu întunericul acoperămint» ⁸⁰. Psalmistul vrea să arate că cele gîndite de Dumnezeu, în calitatea Sa dumnezeiască, sînt nearătate și necunoscute, căci El S-a ascuns, ca să zicem așa, în întuneric de cei ce nu suportă strălucirea cunoașterii Lui și nici nu pot să-L vadă fie din pricina minții lor întunecate, care le este îmbrăcată într-un «trup al smereniei» ⁸¹ omenești, fie din cauza miopiei omului în înțelegerea lui Dumnezeu. Iar ca să reiasă și mai limpede că cunoașterea lui

77. Matei 7, 14.

78. Lev. 11, 6.

79. Luca 6, 20.

80. Ps. 17, 13.

81. Fil. 3, 21.

Dumnezeu a ajuns foarte rar la toți oamenii, ea arătându-se doar la câțiva dintre ei, este scris că : «a stat tot poporul departe, iar Moise a intrat în întunericul în care era Dumnezeu»⁸². Și tot despre Moise zice Scriptura : «Numai Moise singur să se apropie de Dumnezeu, ceilalți să nu se apropie»⁸³. Și iarăși, ca să înfățișeze adîncimea dogmelor despre Dumnezeu, care erau de neînțeles pentru cei ce nu au «Duhul care cercetează toate, chiar și adîncurile lui Dumnezeu»⁸⁴, a zis proorocul : «adîncul ca o haină este îmbrăcămintea Lui»⁸⁵.

Dar Mîntuitorul nostru și Domnul, Cuvîntul lui Dumnezeu, arătînd cît de mare importanță are cunoașterea lui Dumnezeu-Tatăl — fiindcă Tatăl nu este cuprins și cunoscut cum s-ar cădea decît numai de Însuși Domnul și, în al doilea rînd, de cei luminați la minte de către Domnul — zice : «Nimeni nu cunoaște pe Fiul, decît numai Tatăl, nici pe Tatăl nu-L cunoaște nimeni, decît numai Fiul și cel căruia va voi Fiul să-i descopere»⁸⁶. Căci nimeni nu poate cunoaște pe Cel nenăscut, Cel «mai întii născut decît toată făptura»⁸⁷, precum Îl cunoaște Tatăl, Care L-a născut, nici pe Tatăl nu-L cunoaște nimeni cum Îl cunoaște Cuvîntul cel viu, Înțelepciunea și Adevărul Său. Prin împărtășirea de Sine, Cuvîntul înlătură din jurul Tatălui așa-zisul «întuneric», pe care «și l-a pus acoperămint», și adîncul care este numit «haina Sa», și Îl descoperă, așa că oricine este în stare să cunoască pe Fiul Îl cunoaște și pe Tatăl.

XVIII

Am socotit că trebuie să dau aceste citate, dintre foarte multe altele, întrucît ele conțin gînduri și cugetări ale unor oameni sfinți despre Dumnezeu. Prin aceasta vreau să dovedesc că scrierile proorocilor au mai multă greutate în ochii celor care pot să înțeleagă importanța Scripturilor decît cuvintele lui Platon admirate de Celsus. Iar frazele lui Platon, pe care Celsus le-a citat, sînt următoarele : «*Toate se învîrtesc în jurul Împăratului tuturor și toate există din pricina Lui și El este cauza tuturor bunătăților. În jurul Celui de al doilea sînt cele de importanță secundară și în jurul Celui de al treilea sînt cele și mai mici*⁸⁸. Deci sufletul omenesc tînde să afle cum sînt toate acestea, observînd o înrudire a sa cu ele. Dar nici unul dintre acestea nu-l mulțumește. În privința Împăratului tuturor, însă, și a celorlalte pe care le-am enumerat, nu este nimic să fie asemenea lor». Aș fi putut să citez cuvintele despre așa numiții

82. *Ieș.* 20, 21.

83. *Ieș.* 24, 2.

84. *I Cor.* 2, 10.

85. *Ps.* 103, 10.

86. *Matei* 11, 27; *Luca* 10, 22.

87. *Col.* 2, 15.

88. Platon, *Eplst.* II, 313.

«Serafimi» ai evreilor, care au fost descriși de Isaia și care acoperă fața și picioarele lui Dumnezeu⁸⁹. Aș mai fi putut cita și cuvintele despre așa-numiții «Heruvimi», pe care i-a descris Iezechiel, despre înfățișarea lor și în ce fel este scris că Dumnezeu este purtat de Heruvimi⁹⁰. Dar, pentru că se vorbește despre acestea într-un mod cu totul tainic, din pricina oamenilor nevrednici și neserioși, care nu pot să urmărească mărețta și seriozitatea teologiei, am socotit că nu-i cuviincios să tratez acest subiect în scrierea de față.

XIX

După acestea Celsus zice: «Unii creștini, răstălmăcind cuvintele lui Platon, înalță pe Dumnezeu cel mai presus de ceruri, suindu-se mai sus decît cerul evreilor». Celsus nu ne lămurește dacă creștinii se urcă chiar mai presus decît Dumnezeu evreilor, ori numai mai presus de cerul pe care se jurau evreii. Deci scopul meu nu este să vorbesc despre cei ce propovăduiesc un alt Dumnezeu decît Acela la care se închinau și evreii, ci să ne apărăm pe noi înșine, dovedind că proorocii evreilor, care sînt și ai noștri, n-au putut lua nimic de la Platon, căci ei au fost anteriori acestuia. Noi n-am luat de la Platon fraza care sună: «În jurul Împăratului tuturor sînt toate și toate există din pricina Lui». Noi am aflat de la prooroci niște adevăruri care sînt spuse mai bine decît aceste cuvinte ale lui Platon. Iisus și ucenicii Săi au lămurit intenția Duhului din prooroci, care nu era altul decît Duhul lui Hristos. Nu filosoful (Platon) a prezentat mai întii ideea despre un spațiu care este deasupra cerului, ci, în vechime, David a prezentat adîncimea de gîndire despre Dumnezeu a acelor oameni care s-au ridicat mai presus de lumea simțurilor. El zice în Cartea Psalmilor: «Lăudați pe Domnul cerurile cerurilor, și apa cea mai presus de ceruri să laude numele Domnului»⁹¹.

Știi foarte bine că acele fraze din *Fedru*⁹², Platon le-a aflat de la evrei, sau după ce au citit scrierile proorocilor, cum au scris unii cercetători, unde se spune: «Locul cel de deasupra cerului nu l-a cîntat și nici nu-l va cînta vreun poet de pe pămînt așa cum trebuie». La fel este și urmarea acestei fraze, în care se află cuvintele: «Căci ființa fără culoare, fără formă și de nepipăit, care poate fi doar contemplată cu mintea care conduce sufletul și care este centrul științei adevărate, ocupă acest loc în spațiu». Și Pavel al nostru, care fusese educat în învățăturile proorocilor și care era dornic după cele de deasupra lumii și a cerului, făcînd totul pentru ca să le și dobîndească, zice în Epistola a II-a către Corințeni: «Căci necazul nostru de acum, ușor și trecător, ne aduce nouă, mai

89. *Isaia*, 6, 2.

90. *Iezechiel*, 1, 5—27; 10, 1—21.

91. *Ps.* 148, 4—5.

92. Platon, *Fedros* 247 c.

presus de orice măsură, slavă veșnică covârșitoare, neprivind noi la cele ce se văd, ci la cele ce nu se văd, fiindcă cele ce se văd sînt trecătoare, iar cele ce nu se văd sînt veșnice»⁹³.

XX

Pavel prezintă, de-a dreptul, celor care pot să asculte, pe cele sensibile, numindu-le «văzute», iar pe cele inteligibile, care pot fi cuprinse numai cu mintea, numindu-le «nevăzute». El știe că cele sensibile și văzute sînt și «trecătoare», iar cele inteligibile și nevăzute sînt «veșnice». Și vrînd să ajungă la contemplarea acestora, ajutat de dorul după ele, a socotit că orice necaz este ca un nimic și ca un fleac. Și nefiind împovărat de necazuri și de osteneli, nici chiar în vremea cînd trecea prin ele, Pavel și-a ușurat orice potrivnicie prin contemplarea celor inteligibile, fiindcă noi avem un «mare Arhiereu», Care prin măreția puterii și a rațiunii Sale «a străbătut cerurile», avem pe Iisus, Fiul lui Dumnezeu»⁹⁴, Care a făgăduit celor ce au învățat sincer cele dumnezeiești și *au dus o viață vrednică de acestea, să-i ducă la «cele mai presus de lume»*, căci El a zis : «pentru ca acolo unde sînt Eu să fiți și voi»⁹⁵. De aceea, după oboselele și după luptele de aici⁹⁶, noi nădăjduim să ajungem în înălțimile cerului și să primim «izvor de apă curgătoare spre viața veșnică»⁹⁷. Și, după învățătura lui Iisus, nădăjduim să încapă în noi rîuri de «contemplație» și să fim împreună cu ceea ce Scriptura numește «apele cele mai presus de ceruri», care «laudă numele Domnului»⁹⁸. Atîta vreme cît îl mărim pe El nu vom fi abătuți de la drumul nostru spre tărimurile cerești, ci vom fi *mereu în contemplarea lucrărilor nevăzute ale lui Dumnezeu*. Atunci acestea vor fi înțelese de noi nu ca «de la facerea lumii prin făpturi»⁹⁹, ci așa cum a spus adevăratul ucenic al lui Iisus : «atunci vom cunoaște față către față» și mai departe : «cînd va veni ce este desăvîrșit, atunci acel «în parte» va pieri»¹⁰⁰.

XXI

Scripturile admise în Bisericile lui Dumnezeu nu pomenesc că cerurile ar fi în număr de 7 sau, în genere, că ar fi într-un număr precis¹⁰¹.

93. *II Cor.* 4, 17—18.

94. *Evr.* 4, 14.

95. *Ioan* 14, 3.

96. A se vedea *C. Cels* V, 44.

97. *Ioan* 4, 14.

98. *Ioan* 7, 31 ; *Ps.* 148, 4—6.

99. *Rom.* 6, 20.

100. *I Cor.* 13, 12.

101. M. Eliade crede (*Traité de l'hist. des religions*, Paris, 1949, p. 101) că orfismul și pitagoreismul au popularizat cel mai mult credința că sînt 7 ceruri.

Dar cuvintele dumnezeiești obișnuiesc să ne învețe despre mai multe ceruri, fie că numesc ceruri sferile planetelor, cum le zic elenii, fie că numesc cer ceva mai tainic. Iar *drumul sufletelor spre pământ și de pe pământ (plecarea și venirea sufletelor pe pământ) Celsus, în conformitate cu Platon*¹⁰², zice că este prin planete (duce prin planete).

Însă Moise, cel mai vechi prooroc al nostru, în vedenia patriarhului nostru Iacob, zice că i s-a arătat un vis dumnezeiesc: o scară care ajungea «pină la cer», iar îngerii «lui Dumnezeu» se urcau și se coborau pe ea, și Domnul era sprijinit de vârful ei¹⁰³. Moise prefigura prin scară fie planetele, fie niște taine mai mari decât acestea. Tot despre această scară Filon a scris un tratat vrednic de o cercetare atentă și pricepută din partea iubitorilor de adevăr¹⁰⁴.

XXII

După aceea, Celsus vrînd să-și dovedească multiplele lui cunoștințe, în lucrarea scrisă împotriva noastră, se referă la niște persoane mistice, despre care zice: «*Doctrina perșilor și cultul lui Mîtras, care este la ei, ne lasă să înțelegem acestea. În cultul lui Mîtras găsim un simbol al celor două circuite ale cerului, unul nemișcat, iar celălalt atribuit planetelor. Iar simbolul este următorul: o scară cu șapte porți, iar deasupra scării este a opta poartă. Prima poartă este de plumb, a doua de cositor, a treia de bronz, a patra de fier, a cincea dintr-un amestec de mai multe metale, a șasea de argint, a șaptea de aur. Prima poartă este a lui Saturn, fiindcă perșii văd în plumb o asemănare cu încetinea la acestei planete. A doua este a astrului Venus, căci cu ea au asemănat strălucirea și moliciunea cositorului. A treia poartă este a lui Jupiter, căci are temelia de bronz și este tare. A patra este a lui Mercur, căci și fierul și mercurul ei sînt gata să fie prelucrate prin tot felul de munci și dau mult de lucru. A cincea, cea făcută dintr-un amestec ne-armonizat și împestrițat, este a lui Marte. A șasea, cea de argint, este a lunii, a șaptea, cea de aur, este a soarelui, ale cărui culori le imită.*

Celsus cercetează de ce a înșirat astrele în această ordine, arătată prin numirile diferitelor materii în chip simbolic. El adaptează și niște date muzicale la cele citate înainte din teologia persană. Își face din asta un titlu de glorie și citează și a doua tâlcuire, care iarăși conține câteva teorii muzicale. Dar mi s-a părut fără rost să citez acest paragraf al lui Celsus, căci așa face ceva asemănător cu ce a făcut el în învinuirea împotriva creștinilor și a evreilor, citînd, cînd nu era momentul, nu numai

102. Platon, *Fedros* 248, Origen, *De princ.* II, 11, 6.

103. *Fac.* 28, 12—13.

104. Filon, *De somniis*, Paris, 1962, editat de P. Savinel.

cuvintele lui Platon, care l-ar fi putut fi de ajuns, ci și, cum le zice el, misterele lui Mitras al perșilor și tâlcuirea lor. Fie cum ar fi, minciună sau adevăr, *misterele lui Mitras*¹⁰⁵, de ce să le citeze cei ce le propovăduiesc mai curînd pe ele, decît pe vreunul dintre celelalte mistere, împreună cu tâlcuirea lor? Căci misterele lui Mitras n-au apărut, pare-se, în Elada într-o situație excepțională față de cele eleusine¹⁰⁶ sau de cele ale Hecatei¹⁰⁷, care au fost predate inițiaților din Egina¹⁰⁸. Dacă Celsus voia să facă o descriere a miturilor barbare cu explicația lor, de ce nu a expus mai bine miturile egiptenilor, cu care se mîndresc mulți, sau ale capadocienilor, care au în centrul lor pe Artemis din Comana, sau pe ale tracilor, sau chiar pe ale romanilor, care sînt săvîrșite de cei mai nobili bărbați din senat? Dar dacă i s-a părut nepotrivit să asemenea vreunul din aceste mistere cu cele ale evreilor sau ale creștinilor, pentru că acest lucru nu l-ar fi ajutat să învinuiască pe aceștia din urmă, cum de nu i s-a părut la fel de nepotrivit să expună misterele lui Mitras?

XXIII

Dacă ar vrea cineva să-si facă un punct de sprijin pentru o concepție mai tainică despre introducerea sufletului în cele dumnezeiești, să nu pornească de la erezia fără importanță, pe care o citează Celsus, ci să pornească de la cărțile evreilor, care sînt citite în sinagogile lor și sînt admise și de creștini, precum și de la cărțile care sînt numai ale creștinilor, apoi să citească vedeniile de la sfîrșitul proorociei lui Iezechiel, în care sînt descrise diferite porți, prin care se înțelege cîte ceva despre diferitele moduri de introducere la o stare mai bună a unor suflete mai îndumnezeite¹⁰⁹. Să citească și din Apocalipsa lui Ioan despre cetatea lui Dumnezeu, Ierusalimul ceresc, despre temeliiile și porțile acestei cetăți¹¹⁰. Iar cel ce poate, să afle prin simboluri și calea care a fost arătată acelor oameni care se vor înălța spre cele dumnezeiești. Să citească cartea lui Moise, intitulată: «Numerii», să caute pe cineva care

105. Mitras, zeu al soarelui și al fertilității, al cărui cult se răspîndește mult în Imperiul Roman. Iustin amintește (*Apol.* I, 66, *Dial.* 70) că închinarea adusă acestui zeu persan era interpretată de unii ca o falsificare a euharistiei creștine. Origen nu cunoaște o astfel de stare de lucruri, de aceea combate insinuările lui Celsus că ar fi vreo legătură între mitraism și creștinism.

106. Misterele elusiene (după localitatea cu același nume situată la 20 km vest de Atena) erau legate la început mai ales de fertilitatea solului; mai tîrziu s-a cultivat aici mai ales credința în supraviețuire, în care scop primăvara și toamna se țineau ceremonii de purificare, *Enciclopedia civiliz. grecești*, p. 209—210.

107. Zeiță a nopții și a vrăjitorilor, care vagabondînd pe la răscruci însoțită de ciini și de lupi, fiind invocată mai ales de femei.

108. Insulă neproductivă numită așa după nimfa cu același nume, una din amantele lui Zeus. Locuitorii confecționau statui de bronz pe care le vindeau peste tot. Cultul Hecatei era răspîndit aici.

109. *Iez.* 48, 31—35.

110. *Apoc.* 21.

să-l inițieze în misterele arătate prin taberele fiilor lui Israel. Se precizează acolo care anume seminții au fost așezate la răsărit, fiind cele dinții care seminții au fost puse la sud-vest sau la sud, care erau cele de lângă mare și care erau la miazănoapte, acestea fiind ultimele ¹¹¹. Căci va vedea, în acest capitol, niște concepții vrednice de luat în seamă, nicidecum niște povești, cum crede Celsus, *povești care să fie ascultate de nebuni și de robi*. Se va putea înțelege cine sînt și cîți sînt, după număr, oamenii înșirați în acest loc al Scripturii și felul numerelor după flăcarea seminție. Despre acestea nu ni se pare potrivit să scriem acum. Dar să știe Celsus și cititorii cărții lui că nicăieri în Scripturi, pe care noi le credem autentice și sfinte, nu este vorba de șapte ceruri ¹¹² și proorocii noștri *n-au luat nimic de la persi sau de la cabiri* ¹¹³, după cum nici apostolii lui Iisus și Fiul lui Dumnezeu Însuși n-au luat nimic de la ei.

XXIV

După exemplul luat din misterele lui Mitras, Celsus afirmă: *Dacă ar vrea cineva să cerceteze comparativ inițierea creștinilor cu cea a persilor (despre care vorbisem mai înainte) asemănîndu-le una cu alta și dezvăluindu-o pe a creștinilor, atunci ar observa ușor diferența dintre ele*. Acolo unde a știut să spună ereziilor pe nume, Celsus nu s-a lezuit să le citeze, întrucît se pare că le cunoștea, iar acolo unde ar fi trebuit să facă mai mult și să arate care sectă se folosește de semnul descris, el n-a făcut-o.

Din toate acestea eu mi-am format părerea că Celsus a luat în parte expunerea despre diagrama doctrinelor ¹¹⁴, înțelegînd pe dos învățăturile sectei mărunte a ofiților. Am dat peste aceeași diagramă prin pasiunea mea de a învăța. În ea găsim plâsmuiri ale unor oameni care, precum zice Pavel, «se vîră prin case și robesc femeiuști împovărate de păcate și purtate de multe feluri de poftă, mereu învățînd, dar neputînd să ajungă la cunoașterea adevărului» ¹¹⁵. Dar diagrama avea un caracter atît de neconvîngător încît n-ar face să fie de acord cu ea nici măcar femeiuștile cele ușor de amăgit, nici cei mai grosolani care sînt gata să creadă orice. Așadar, deși am străbătut multe regiuni și am căutat persoane despre care se zicea că știu ceva, n-am dat peste nimeni care să se ocupe de o astfel de diagramă.

111. Numerii 2.

112. A se vedea Origen, *Scriverii alese*, partea întâi, în «P.S.B.» p. 56—57. După unii gnostici ar fi existat 7 ceruri, după alții 10, după Vasilide 365 de ceruri!

113. Cabirii erau zeități ale focului și ale vulcanilor, care aveau în insula Samotrace din nordul Egeei un frumos templu.

114. Mai pe larg despre această «diagramă» paragraful 30 din această carte.

115. *II Tim.* 3, 6—7.

XXV

În această diagramă era un desen de zece cercuri, despărțite între ele și legate printr-un alt cerc, despre care se spunea că este sufletul universului și era numit Leviatan. Despre acest Leviatan Scripturile evreiești, orice ar fi dat de înțeles prin aceasta, ziceau că a fost făcut de Dumnezeu ca o jucărie. Căci în Psalmi zice : «toate cu înțelepciune le-ai făcut ! Umplutu-s-a pământul de zidirea Ta. Marea aceasta este mare și largă ; acolo se găsesc tîritoare, cărora nu este număr, vietăți mici și mari. Acolo corăbiile umblă ; balaurul acesta pe care l-ai zidit, ca să se joace în ea» ¹¹⁶. În limba ebraică, balaur se zicea «leviatan». Deci diagrama cea nelegiuită zicea că leviatanul, cel arătat atît de limpede de prooroc, este sufletul care străbate universul. Am aflat în această diagramă și de așa-numitul Behemot, ca de o ființă așezată după cercul cel mai de jos. Cel ce a născocit această diagramă necurată a desenat acest leviatan atît pe cerc, cît și în centrul cercului, citindu-i numele de două ori. Celsus mai zice că *diagrama este împărțită printr-o linie neagră groasă și declară că i s-a spus că această linie este gheena, adică iadul*. Pentru că am aflat gheena și în Evanghelie, descrisă ca un loc de pedepsă ¹¹⁷, am cercetat dacă gheena este pomenită în vreun loc din Vechiul Testament și dacă evreii pomenesc acest nume. Am aflat în Scriptură un loc în care este pomenită «prăpastia fiului lui Hinom», iar în eвреiește am aflat că în locul cuvîntului *prăpastie* aceeași persoană zice și «prăpastie» și «valea lui Hinom și Gheenă» ¹¹⁸. Însă observînd lecțiunile am aflat că și în moștenirea seminției Veniamin este trecută Gheena sau valea Hinom, în care se afla Ierusalimul. Meditînd asupra faptului că Ierusalimul ceresc face parte din moștenirea lui Veniamin, împreună cu valea Hinom, aflu ceva despre locul pedepsei de care vor avea parte, mai tîrziu, unele suflete, spre a se curăți prin suferință, căci zice : «Domnul va intra ca focul topitorului și ca leșia nălbitorului. Și El Se va așeza să lămurească și să curățească ca pe aur și pe argint» ¹¹⁹.

XXVI

În jurul Ierusalimului se vor întîmpla pedepsele celor ce vor fi topiți, fiindcă au primit în ființa sufletului lor urmările răutății, numite în mod figurat «plumb». De aceea la Zaharia răutatea șade «pe un disc de plumb» ¹²⁰. Cele ce ar mai putea fi spuse despre acest subiect nu pot fi

116. Ps. 103, 24—26.

117. Matei 5, 22.

118. Ieremia 7, 31 ; 39, 35.

119. Mal. 3, 2—3.

120. Zah. 5, 7.

explicate acum oricui. Ba, ar fi chiar primejdios să încredințăm scrisului explicația unor asemenea taine, fiindcă mulțimea nu are nevoie de o altă învățătură, în afară de cea despre pedepsele date păcătoșilor, căci nu este de folos să ne ridicăm la adevărurile de dincolo de această învățătură din cauza celor care, numai din frica de pedeapsă veșnică, se abat pentru o vreme de la răutate și de la noianul plăcerilor din ea.

Așadar, nici cei ce au născocit diagrama și nici Celsus n-au știut care-i rostul gheenei. Căci născocitorii diagramei nu puteau face din niște tablouri și diagrame un lucru serios, prefăcându-se că descoperă adevărul. Nici Celsus, în scrierile lui împotriva creștinilor, n-ar fi întors împotriva lor niște fapte care nicicând n-au fost spuse de creștini ca învinuire împotriva lor, ci aceste lucruri le-au spus numai unii eretici, care poate că nici nu mai există, ci au pierit definitiv, ori sînt puțini la număr și ușor de numărat. Și precum nu te poți aștepta ca filosofii platonicieni să facă apologia lui Epicur și a învățăturilor lui nelegiuite, tot așa nici de la mine nu te poți aștepta să apăr diagrama și cele spuse de Celsus despre ea. De aceea, las la o parte spusele lui Celsus ca pe o expunere de prisos și zadarnică, intrucît în caz contrar aș învinui pe cei stăpîniți de astfel de învățături mai mult decît a făcut-o Celsus.

XXVII

După explicațiile despre diagramă și înțelegînd pe dos cuvintele despre ceea ce la scriitorii bisericești se numește «pecete», Celsus debitează adevărate neghiobii atunci cînd scrie sub formă de dialog: «*Cică cel ce pune pecetea se numește Tată, iar cel pecetluit se numește tînăr și fiu și răspunde : am fost uns cu ungera albă din pomul vieții*». N-am auzit să se petreacă acest lucru nici chiar la eretici. Apoi Celsus delimitează la șapte numărul de îngeri care transmit pecetea : *șapte îngeri stau de o parte și de alta a sufletului, atunci cînd omul se desparte de trup ; unii sînt îngeri de lumină, alții sînt dintre cei numiți arhontici sau «ai puterii*». Celsus afirmă că mai marele așa-zișilor arhontici se numește «*dumnezeu cel blestemat*».

Apoi, apărînd această expresie, Celsus are deplină dreptate să învinuiască pe cei ce îndrăznesc să vorbească despre Dumnezeu pe un ton atît de arogant. De aceea și noi sîntem la fel de indignați ca și cei ce îi muștră pe acei oameni (dacă ei există în realitate) care numesc «*blestemat*» pe *Dumnezeul evreilor, Stăpînul ploii și al tunetului, Creatorul acestei lumi, Dumnezeuul lui Moise și al «Facerii lumii*», așa cum e descris El în cartea lui Moise ¹²¹. Dar se pare că Celsus n-are intenții bune,

121. Același limbaj în pasajele VI, 29 și 59.

ci, dimpotrivă, se poartă cu totul răuvoitor și cu ură față de noi, ură care nu onorează pe un filosof. El a vrut ca cei care nu cunosc de aproape învățăturile noastre, după ce vor fi citit scrierea, să ne combată, ca și cum noi am fi cei care am numi «dumnezeu blestemat» pe bunul Creator al lumii acesteia. Mi se pare că Celsus a făcut întocmai ca și evreii, care la începutul creștinismului au răspândit împotriva învățaturii noastre calomniile următoare: ¹²² că noi jertfind un copilaș mîncăm carnea lui. Iar în alt loc spun că creștinii, vrînd să săvîrșească faptele întunericii, sting lumina în adunările lor și fiecare s-ar împreuna cu femela de lîngă el. Această calomnie smintită a dăinuit mai de demult în mulțime, făcînd pe cei din afara creștinismului să creadă că așa se comportă în realitate creștinii. Chiar pînă în ziua de astăzi calomniile mai amăgește pe unii oameni, care din cauza aceasta se feresc să mai vină în contact cu creștinii, fie numai și pentru un simplu schimb de cuvinte.

XXVIII

Aceasta cred că este intenția lui Celsus atunci cînd zice că creștinii susțin că Creatorul este un «dumnezeu blestemat», pentru ca cel ce crede în învinuirile aduse de el împotriva noastră să fie pornit spre nimicirea noastră, ca unii care am fi cei mai nelegiuți dintre toți oamenii. Confundînd faptele, Celsus arată și pricina pentru care Dumnezeu din «Cartea Facerii», scrisă de Moise, este numit «Blestemat». El susține că «*acest Dumnezeu este vrednic de blestem, după cum cred despre El cei ce zic aceasta, fiindcă a blestemat șarpele care aducea primilor oameni cunoștința binelui și a răului*» ¹²³. Celsus însă ar fi trebuit să știe că cei ce țin partea șarpelui, sub cuvînt că acesta a sfătuit la bine pe primii oameni și a întrecut în felul acesta pînă și pe uriași și pe giganți, se numesc din cauza aceasta, închinători ai șarpelui sau ofiți. Lor le lipsește atît de mult ca să fie creștini, încît învinuiesc pe Iisus cam tot atîta cît și Celsus. Nimeni nu este primit în adunarea lor dacă, mai întîi, n-a pronunțat blesteme împotriva lui Iisus! Iată în ce constă culmea absurdității cu care procedează Celsus în «Discursul» lui împotriva creștinilor: să iei drept creștini pe unii care nici măcar nu vor să audă de nu-

122. Chiar dacă Celsus n-a împărtășit cunoscute calomniile (în acest canibalism și amor ritual) aduse de păgîni creștinilor, totuși el pare a fi consimțit la ele. Cf. VI, 40. Calomniile ne sînt cunoscute din scrisorile lui Iustin (*Apol.* I, 26; II, 12; *Dial.* 10); Atenagora (*Solie* 3, 31), Teofil *Ant.* (Autolic 3, 4), Tertulian (*Apolog.* 4, 11).

123. Ofiții sau închinătorii șarpelui (ὄφεις — șarpe), preamăreau pe șarpe aproape mai mult decît pe Hristos, vrînd pe Dumnezeu lui Moise. Credința ofiților s-a contaminat cu elemente din cabala iudaică și din dualismul persan. Mai ales credința în Adam Cadmon, prototipul divin al omului pe care avea să-l restaureze Hristos, este una din tainele lor preferate. Descrierea ereziei lor o fac Sf. Irineu, Ipolit și Epifanie.

mele lui Iisus, oricât ar fi fost El de înțelept și măsurat în purtări! Așadar, ce prostie și nebunie mai mare ar putea fi, nu numai din partea ofiților, care vor să facă din șarpe izvor și povățuitor al binelui, ci și din partea lui Celsus, care crede că acuzațiile împotriva ofiților se potrivesc și împotriva creștinilor? În vechime, filosoful grec care iubea simplitatea și a dat o pildă de viață fericită, pentru că nu s-a lăsat împiedicat de la fericire de nici o sărăcie, s-a numit pe sine cinic¹²⁴. Acești nelegiuți se mândresc cu aceea că-și spun ofiți sau ofiani, de la cuvântul grecesc ὄφις — șarpe, cel mai mare și mai primejdios dușman al oamenilor, ca și cum n-ar fi și ei tot oameni, al căror dușman este șarpele, ci ar fi chiar șerpi, lăudându-se cu un oarecare Euphrates, care a fost întemeietorul învățaturii lor¹²⁵.

XXIX

Apoi, ca și cum le-ar imputa creștinilor, când învinuiesc pe cei ce numesc «blestemat» pe Dumnezeu lui Moise și al legii acestuia, și închipuindu-și că cei care susțin așa ceva sînt creștini, Celsus declară: «Ce prostie și nebunie mai mare ar putea să existe decît această înțelepciune idioată? Cu ce a greșit legiuitorul evreilor? Și cum îți însușești tu cosmogonia lui Moise, explicînd-o alegoric — zici tu — sau legea evreilor și fără să vrei îl lauzi, tu, prea nelegiuitul, pe Făcătorul lumii¹²⁶, Care a dat tot felul de făgăduințe evreilor, Care a prevestit că neamul lor va crește pînă la marginile pămîntului și va învia din morți cu același trup și sînge¹²⁷, Care a insuflat pe prooroci, dar pe Care în același timp, tu îl ocărești? Și totuși, cînd ești silit de evrei, recunoști că te închini aceluiași Dumnezeu ca și ei. Cînd însă Învățătorul tău Iisus stabilește niște legi contrare¹²⁸ celor ale lui Moise al evreilor, tu îți cauți un alt dumnezeu în locul Aceluia pe care îl numești Tatăl».

Iată, deci, cît de direct defaimă pe creștini Celsus, afirmînd că atunci cînd îi silesc evreii creștinii mărturisesc pe același Dumnezeu ca și ei. În schimb, atunci cînd Iisus rînduiește legi contrare celor ale lui Moise, creștinii caută alt Dumnezeu în locul Dumnezeului lui Moise! Or, fie că stăm de vorbă cu evreii, fie că sîntem numai între creștini, atît unii cît și alții ne dăm seama că e vorba de unul și același Dumnezeu, Căruia, mai demult, I se închinau evreii, care zic că și acum I se închină, față de Care noi ne purtăm cu toată evlavia. În schimb, noi nu afirmăm că Dumnezeu va învia din morți pe oameni cu același trup și cu același

124. Probabil e vorba de Crates din Teba, de care s-a amintit, și mai înainte: II, 41.

125. Așa ne informează Ipolit, *Ref.* 4, 21.

126. Citat după M. Borret, *op. cit.*, III, 251. A se vedea VI, 65.

127. *Facere* 8, 17; 9, 1, 12, 2; 15, 5.

128. A se vedea mai jos VII, 78.

sînge, ci susținem că nu învîză trupul cel însuflețit, așa cum a fost «semănat întru stricăclune», «întru necinste» și «trup firesc»¹²⁹. Însă despre acestea am vorbit mai sus cît am crezut de cuviință¹³⁰.

XXX

După acestea Celsus repetă explicațiile despre *cei șapte conducători ai demonilor, care nu sînt niciodată numiți de creștini cu numele lor, dar care au fost — cred eu — transmise de ofiți*. Am găsit în diagramă (pe care mi-am procurat-o în acest scop) ordinea numelor expusă așa cum a expus-o și Celsus. Așadar, omul a declarat că *primul* (conducător al demonilor) *este închipuit sub formă de leu, fără a arăta pe cine numesc așa cei ce în realitate sînt niște mari nelegiuiți*. Dar eu am găsit că potrivit acestei necurate diagrame, pe îngerul Creatorului, cel preamărit în Scripturile Sfinte, îl numește Mihail, care are înfățișare de leu. Celsus zice că *următorul, al doilea, este în chip de taur*. Diagrama pe care am avut-o eu zicea că taurul este Suriil. Apoi Celsus zice că *al treilea este un animal amfibiu, care șuieră îngrozitor*, iar diagrama mea zicea că al treilea este Rafail, avînd înfățișarea de balaur. Celsus zice că *al patrulea are înfățișarea de vultur*, iar diagrama mea zicea că Rafail are înfățișarea de vultur. Celsus zice că *al cincilea are fața de urs*, iar diagrama mea zicea că Thauthabooth este cel cu formă de urs. Celsus mai zice că *se povestește la creștini că al șaselea are față de cîine*, iar diagrama zice că acesta este Erataoth. *Al șaptelea are față de măgar* — confirmă Celsus — și este numit Thaphavaoth sau Onoel, iar eu am aflat din diagramă că el se numește Oboel sau Tartaraot și are înfățișare de măgar. Am găsit de cuviință să expun mai amănunțit acestea, ca să nu părem a nu cunoaște o materie pe care Celsus susține că o știe; ci să arătăm că noi, creștinii, cunoaștem mai bine decît el toate acestea; le cunoaștem ca pe o doctrină care nu e de-a creștinilor, ci a unor oameni care sînt cu totul străini de mîntuire. Aceștia nu-i dau lui Iisus numele de Mîntuitor sau de Dumnezeu, sau de Învățător, sau de Fiul al lui Dumnezeu.

XXXI

Iar dacă cineva ar vrea să afle și născocirile prin care acești vrăjitori, sub pretext că știu unele taine, au vrut să atragă pe unii oameni la învățăturile lor, desigur, însă, fără să reușească, n-au decît să asculte formula pe care vrăjitorii îi învață s-o zică, pe inițiativa care au trecut prin ceea ce ei numesc «îngrăditura răutății» sau «ușile stăpînitorilor

129. I Cor. 15, 42—44.

130. IV, 57; V, 18—19.

cele veșnic ferecate»¹³¹. Formula este următoarea : «împărate unic, legătură a orbirii, uitare deplină, te salut, tu care ești puterea cea dintii, pe care o păzește duhul providenței și al înțelepciunii, de care sînt trimis la tine curat ca o parte din lumina fiului și a tatălui, harul să fie cu mine, da, părinte, așa să fie !» Și ei zic că de aici este începutul ogdoadei... După aceea, cînd trec prin așa-zisele Ialdobaoth, inițiații sînt învățați să zică : «tu Ialdobaoth, cu siguranță primul și al șaptelea, care stăpînește, tu care ești rațiunea stăpînitoare a minții curate, lucrare desăvîrșită pentru fiul și pentru tatăl ; eu, purtînd asupra mea un simbol cu semnul vieții, deschizînd lumii ușa pe care ai închis-o tu în veșnicia ta, din nou liber, trec prin împărăția ta. Harul să fie cu mine, da, părinte, să fie cu mine». Susțin, apoi, că stăpînitorului cu înfățișare de leu îi corespunde astrul Saturn. Totodată mai cred că cel ce a trecut prin Ialdobaoth și a ajuns la Ia, trebuie să zică : «tu, începătorul tainelor ascunse ale fiului și ale tatălui, Iao, care strălucește noaptea, al doilea și primul stăpîn al morții, parte a celui nevinovat, acum purtînd ca simbol propriu mea min-te ascultătoare, sînt gata să trec prin împărăția ta, căci m-am făcut mai tare decît cel născut din tine, printr-un cuvînt zice : «Harul să fie cu mine părinte, da, să fie !» După aceea urmează Savaoth, către care eu cred că trebuie să zică : «stăpîne al celei de a cincea împărății, puternice Savaoth, tu aperi prin numărul cel mai puternic : cinci. Lasă-mă să trec, văzînd acest simbol neatins al artei tale, păstrat ca o ieoană, adică trupul meu slobozit prin numărul cinci. Harul să fie cu mine, părinte, să fie cu mine !». După el, urmează Astafaios, pe care vrăjitorii cred că cei inițiați trebuie să-l invoace așa : «Astafaios, stăpîn al porții a treia, care veghezi asupra izvorului de apă, celui din început, văzîndu-mă pe mine care săvîrșesc misterele tale, lasă-mă să trec, căci am fost curățit de duhul unei fecioare, o tu, cel ce vezi ființa lumii. Harul să fie cu mine, părinte, să fie cu mine !» După el mai au pe Eloaios, căruia ei cred că trebuie să-i zică așa : «Eloaios, stăpîn al porții a doua, lasă-mă să trec pe mine care îți aduc simbolul maicii tale, un har ascuns de puterile stăpînitorilor. Harul să fie cu mine, părinte, să fie cu mine !» La sfîrșit, îl numără pe Horaios, și cred că trebuie să-l roage așa : «Horaios, tu care ai trecut fără frică peste îngrăditura de foc și ai primit prin sorți stăpînirea porții celei dintii, lasă-mă să trec, văzînd simbolul puterii tale nimicite de pe chipul pomului vieții și primit într-o imagine după asemănarea celui nevinovat. Harul să fie cu mine, părinte, să fie cu mine !»

¹³¹. Desigur Origen face aluzie la interdicția din *Ieș.* 3, 14. A se vedea și Irineu, *Adv. haer.* I, 30, 11.

XXXII

Iată la ce fantasmagorii ne-a adus vestita erudiție a lui Celsus, care este, mai degrabă, curiozitate și vorbărie! Ea m-a provocat să arăt celui ce ia în mână atât cartea lui Celsus, cât și răspunsul meu, că nu s-ascunde nici o filosofie nouă în privința calomniilor îndreptate de el împotriva noastră, a creștinilor, care nici nu admit, nici nu cunosc aceste calomnii, dar nici nu se prea sinchisesc de ele. Eu însă am vrut să le fac cunoscute și să le prezint așa cum sînt, pentru ca nu cumva, prin faptul că se laudă că știu mai multe decît noi creștinii, acești scamatori să ademenescă pe cei ce s-ar putea lăsa furați de poleiala cuvintelor. Aș fi putut să citez mai multe locuri, ca să arăt că noi cunoaștem cuvintele acestor vicleni, dar ne descotorosim de ele, pentru că sînt străine, lipsite de evlavie și în dezacord cu învățătura creștinească, pe care noi o apărăm chiar cu prețul vieții.

Trebuie să se știe că alcătuitoarii acestor descîntece n-au înțeles nici vrăjitoria, dar nu au priceput nici dumnezeieștile Scripturi, ci le amestecă pe toate la un loc. Din magie au luat pe Ialdobaoth, pe Astafaios și pe Horaios, iar din Scripturile exprese au luat pe Cel numit la evrei cu grupul de litere «Iao» sau «Io», cum sînt Savaoth, Adonai sau Eloaios. Însă numirile din Scripturi sînt atribute ale unuia și aceluiași Dumnezeu. Vrăjmașii lui Dumnezeu, neînțelegînd acest lucru, după cum ei inșiși recunosc, au crezut că Iao ar fi un Dumnezeu, Savaoth altul, și pe lîngă el ar fi al treilea, Adonaios, pe Care Scripturile Îl numesc Adonai; iar altul este Eloaios, pe Care proorocii Îl numesc în evreiește Eloai.

XXXIII

Celsus mai spune și alte basme, și anume că există oameni care se întorc în lume sub înfățișări ale acestor spirite, încît unii ar lua nume de lei, alții de tauri, alții de șerpi, vulturi, urși sau ciini¹³². În diagrama pe care o am eu, aflu și ceea ce Celsus numește «semnul patrulaterului sau tetragonului», precum și cuvintele spuse de acei nenorociți în fața ușilor raiului. Iar sabia de flăcări a fost desemnată pe diagramă ca diametru al unui cerc de foc, ca să apere pomul cunoștinței și al vieții. Celsus deci sau n-a vrut sau n-a putut să citeze declamațiile pe care — după basmul nelegiuților ăstora — le spun la fiecare ușă cei ce trec prin ea. Eu însă le-am citat, ca să-i demonstrez lui Celsus și cititorilor cărții lui că punctul final al acestor inițieri zadarnice știu bine că este să înstrăineze pe creștini de la evlavia față de dumnezeire.

132. H. Chadwick e de părere că cei inițiați trebuiau să poarte măști cu figura animalelor atribuite arhonților și să poarte numele acestor animale.

XXXIV

După ce a tratat acest subiect și altele asemănătoare, pe care le-am citat mai sus, Celsus mai zice unele ca acestea : « creștinii îngrămădesc cale peste grămadă cuvintele proorocilor, titluri peste titluri, șuvoi sau emanații ale bisericii pămîntești și ale tăierii împrejur, o putere izvorîtă dintr-o fecioară numită Pronicos¹³³, un suflet viu, un pămînt tăiat cu sabia, mulți oameni omorîți ca să trăiască, moartea trebuie să-și încheie lucrarea în lume, atunci cînd va înceta păcatul lumii, o cale strîmtă care trebuie să coboare din nou, porți care se deschid de la sine. În toate acestea se face amintire de pomul vieții¹³⁴ și de învierea trupului cu ajutorul acestui pom, fiindcă — așa cred — învățătorul lor a fost ținut pe cruce și era de meserie lemnar. Așa că, dacă El ar fi fost, din întîmplare, aruncat de pe o stîncă sau azvîrlit într-o prăpastie, sau înăbușit prin sugrumare, sau dacă ar fi fost de meserie pielar sau pietrar sau fierar deasupra cerului ar fi trebuit să fie și o stîncă a vieții sau o prăpastie a învierii, sau o funie a nemuririi, sau o piatră a fericirii, sau un fier al dragostei, sau o piele a sfințeniei. Dar care babă, după ce a băut și cîntă o poveste ca să adoarmă un copilăș, nu s-ar rușina să șoptească astfel de bazaconii ? ».

Mi se pare că Celsus amestecă aici niște idei înțelese pe dos. El se aseamănă cuiva care prinzînd în fugă doar cîteva cuvinte din doctrina uneia sau alteia dintre secte, dar pe care nu le-a înțeles deplin și n-avea habar în ce sens erau spuse, a pus laolaltă cuvintele și s-a prezentat în fața unora care nu știau nimic, nici despre doctrina noastră, nici despre a acelei secte, ca și cum, vezi doamne, ar cunoaște toate învățăturile creștinilor¹³⁵. Cam acest lucru îl arată și citatul de mai sus.

XXXV

E adevărat că noi folosim cuvintele proorocilor ca să dovedim că Iisus este Hristosul cel vestit mai înainte de ei și să arătăm din aceste proorociri că relatările Evangheliilor privitoare la viața și faptele lui Iisus sînt tocmai împlinirea lor. Însă cuvintele «cercuri peste cercuri» au fost luate, probabil, de la secta pomenită mai înainte, după care un cerc (pe care-l numeau «sufletul universal» și Leviatan) înconjura celelalte șapte cercuri arhontice¹³⁶. Dar s-ar putea să fie la mijloc și o în-

133. Valentinienii botezaseră înțelepciunea cu numele pronikos (Irineu, *Adv. haer.* I, 29, 4) citat după M. Borret *op. cit.*, 261.

134. Temă întîlnită la Sf. Ignatie (*Tral.* 11, 2), Smirn 1, la Iustin (*Dial.* 86, 138), la Irineu (*Adv. haer.* 5, 17, 3—4) etc.

135. A se vedea mai sus I, 12.

136. Ioan VI, 25, era vorba de 10 cercuri.

țelegere foarte greșită a pasajului din *Eclesiast*, care zice : «Vântul suflă către miazăzi, vântul se întoarce către miazănoapte și, făcând roate-roate, el trece neîncetat prin cercurile sale» ¹³⁷.

Cît despre «șuvoiul» Bisericii de pe pămînt și despre tăierea împrejur, acestea le-a luat Celsus poate din cauză că unii zic că Biserica de pe pămînt decurge dintr-una cerească, adică dintr-un eon mai bun ¹³⁸. Iar tăierea împrejur, despre care este scris în *Lege*, este un simbol al curățirii săvîrșite acolo sus, într-un loc de curățire. Secta lui Valentin numește Pronicos o înțelepciune oarecare, așa cum o văd în cugetarea lor cea rătăcită, al cărei simbol cred că ar fi femeia care avea scurgere de sînge de 12 ani ¹³⁹. Neînțelegînd aceasta și amestecînd laolaltă idei ale elinilor, ale barbarilor și ale ereticilor, Celsus a zis : o putem deduce dintr-o fecioară cu numele Pronicos.

Iar prin «sufletul viu» înțeleg, poate în chip tainic, ceea ce unii din secta lui Valentin zic că este «creatorul văzut» ; dar poate, spre deosebire de sufletul mort, pe bună dreptate sufletul unei persoane mîntuite este numit suflet viu. Dar n-am auzit ce ar putea fi un «cer, așa-zicînd, spintecat», nici un pămînt trecut prin ascuțișul sabiei și nici mulțimi nenumărate care trebuie să moară ca să trăiască. Ar fi posibil ca pe acestia să-i fi născocit însuși Celsus.

XXXVI

Am putea zice că moartea va înceta în lume cînd va muri păcatul din ea, după cum pare să ne spună citatul tainic din *Apostol*, care sună așa : «Iar cînd va pune pe toți vrăjmașii Săi sub picioarele Sale, atunci vrăjmașul cel din urmă, care va fi nimicit, va fi moartea» ¹⁴⁰. Însă *Apostolul* mai zice și următoarele : «Cînd acest trup stricăcios se va îmbrăca în nesticăciune și acest (trup) muritor se va îmbrăca în nemurire, atunci va fi cuvîntul care este scris : «Moartea a fost înghițită de biruință» ¹⁴¹. Despre a doua coborîre, și anume pe calea cea strîmtă, pot vorbi numai cei care susțin credința în transmigrarea sufletelor sau metemsoatoză. S-a vorbit și despre porți care se deschid de la sine și ele au fost numite așa de cei care tilcuiesc în cuvinte nelămurite versetul : «deschideți-mi porțile dreptății și intrînd în ele voi lăuda pe Domnul» ¹⁴². Iar mai departe «acestea sînt porțile fiicei Sionului, dreptii vor intra prin ele». Mai departe în psalmul 9 zice iarăși : «Cel ce mă înalți din porțile morții ca

137. *Ecl.* 1, 6.

138. În odgoada lui Valentin Biserica forma cel de al optulea «eon», Irineu *Adv. haer.* 1, 1, 1 ; 20, 2.

139. Irineu c. I, 3, 5 ; II, 20, 1.

140. *I Cor.* 15, 25-26.

141. *I Cor.* 15, 54.

142. *Ps.* 117, 19-20.

să vestesc toate laudele Tale în porțile fiicei Sionului»¹⁴³. Cuvîntul numește «porți ale morții» pe cele ale păcatului, care duc la moarte și pierzanie, precum dimpotrivă prin «porțile Sionului», indică faptele bune. Expresia «porțile dreptății» este tot una cu «porțile virtuții» și ele se deschid de la sine înaintea celui care urmează faptele virtuții.

Un prilej mai bun l-ar putea găsi cineva să vorbească despre «pomul vieții», cînd ar tilcui cele despre raiul lui Dumnezeu care a fost sădit de El, precum este scris în cartea Facerii¹⁴⁴. Dar Celsus a vorbit în rîs despre înviere fiindcă n-o înțelege. Acum, socotind pe semne că a spus prea puțin, el declară că este vorba de o înviere a trupului printr-un pom, înțelegînd pe dos — așa cred — citatul simbolic că printr-un pom a venit moartea și tot printr-un pom viața : «moartea în Adam, viața în Hristos»¹⁴⁵. Apoi, bătîndu-și joc de pomul vieții, îl ironizează din două puncte de vedere, zicînd că lemnul a fost primit ca simbol al creștinilor, fie fiindcă Împăratul nostru a fost țintuit pe cruce, fie fiindcă era de meserie lemnar. El nu vede că despre lemnul vieții este scris în cărțile lui Moise și nici nu-și dă seama că în nici una din Evangheliile care sînt acceptate de Biserică nu este scris despre Iisus însuși că ar fi fost dulgher¹⁴⁶.

XXXVII

Celsus crede că noi creștinii sîntem cei care am născocit lemnul vieții ca să găsim o explicație alegorică a crucii, iar ca urmare a acestei cugetări greșite, El susține că chiar dacă Iisus ar fi fost azvîrlit de pe o stîncă, sau ar fi fost aruncat într-o prăpastie, sau ar fi fost spînzurat cu o frînghie, noi totuși am fi născocit deasupra cerurilor o stîncă a vieții, o prăpastie a învierii sau o funie a nemuririi, după caz. Și tot el mai afirmă că deoarece lemnul vieții a fost născocit din pricină că Iisus era dulgher, însemnează că dacă El ar fi fost pielar, să se vorbească despre o piele a sfințeniei ; dacă ar fi fost fierar, despre un fier al iubirii, iar dacă ar fi fost pietrar, despre o piatră a fericirii ! Cine nu vede, chiar și numai aici, vulgaritatea învinuirii aduse de Celsus atunci cînd spune astfel de grosolănii unor oameni pe care făgăduia să-i întoarcă din cale intrucît au căzut pradă înșelăciunii ?

Mai departe același Celsus spune niște lucruri potrivite doar cu cei care au născocit pe arhonții cu înfățișare de lei, cu cap de măgar sau cu aspect de balaur, precum și pentru oricine a inventat astfel de basme, iar nu pentru creștinii care țin de Biserică. Într-adevăr, pînă și o

143. *Ps.* 9, 14—15.

144. *Fac.* 2, 9.

145. *Rom.* 5, 12 și *I Cor.* 15, 21—22.

146. Se vede că-i scapă lui Origen expresia «teslarul, fiul Mariei» de la *Marcu*, 6, 3.

babă beată, care caută să adoarmă copiii, s-ar rușina dacă i s-ar spune povești ca cele pe care le spun cei ce au născocit capul de măgar și descințele care se zic la fiecare poartă. Cit despre dogmele creștinilor din Biserică, Celsus habar nu are de ele. Pe acestea s-au nevoit să le înțeleagă puținii bărbați care și-au petrecut toată viața lor ca să «cercezeze Scripturile»¹⁴⁷, după porunca lui Iisus. Ei s-au ostenit cu cercetarea Scrierilor Sfinte mai mult decât s-au ostenit filosofii elini cu dobîndirea pretensei lor științe.

XXXVIII

Nu i-au fost destule mincinosului Celsus învinuirile împotriva creștinilor din diagrama celor care se închină șarpelui, ci a vrut să le sporească numărul, și, cu toate că noi nu avem nimic comun cu diagrama, totuși el repetă ca și cum ar fi ale noastre ideile acestei secte, căci iată ce zice el : *«minunea cea mai mare din partea creștinilor este că explică niște inscripții scrise între cele două cercuri supracerești și îndeosebi cele mai de sus, dar, în același timp, și alta mai de jos, prin care vor două cuvinte, unul «mai mare» și altul «mai mic» spre a designa pe Fiul și pe Tatăl»*. De fapt în diagrama aceasta am găsit un cerc mai mare și altul mai mic, pe diametrul cărora stătea scris «tatăl» și «fiul». Între cercul mai mare și cel mai mic, este un altul alcătuit din două cercuri : unul galben în exterior, altul albastru în interior. În mijlocul lor era desenată diagrama în formă de secure cu 2 tășuri. Deasupra diagramei un cerc mic, înscris în cercul mai mare, cu inscripția «iubire». Mai jos, atingînd acest cerc, era altul cu inscripția «viață». În cercul al doilea, care este încolăcit în jurul lor și le înconjoară, alte două cercuri și o formă de romb, purtînd inscripția «purtarea de grijă a Înțelepciunii». La intersecția cercurilor era scris «esența înțelepciunii». Iar deasupra intersecției se afla un cerc în care era cuvîntul «cunoaștere» și, în fine, dedesubt, un alt cerc în care era scris «înțelegere».

Le-am cuprins și pe acestea în lucrarea mea împotriva lui Celsus, ca să arăt cititorilor că și eu cunosc acele idei, ba chiar mai bine decât el și nu numai din auzite. În schimb, eu nu le aprob cituși de puțin. Cei ce se laudă cu astfel de lucruri își iau pe cap un fel de vrajă magică în care văd o culme a înțelepciunii. De fapt, asta nu afirm de la mine, pentru că așa ceva nu mi-a fost dat să cunosc. Poate Celsus, care a mai fost prins cu mărturii mincinoase și cu afirmații fără temeii, va ști dacă minte și în privința aceasta, sau dacă a luat aceste idei de la cei străini de credința creștină sau chiar de la dușmanii ei.

147. Ioan 5, 39.

XXXIX

În privința celor care, folosindu-se de magie și de vrăji invocă numele barbare ale unor demoni, Celsus zice că aceștia fac la fel cu «făcătorii de minuni», care cheamă aceiași demoni, dar fără să-și dea seama că același demon are un fel de nume la elini și altul la sciți. Apoi citează din Herodot pasajul care zice că «sciții numesc pe Apolon — Gongosiros, pe Poseydon — Tagimasade, pe Afrodita — Argimpase, iar pe Vesta — Tabiti»¹⁴⁸. Dar cine poate să cerceteze dacă nu cumva Celsus a greșit și aici, urmându-l pe Herodot, căci sciții nu au aceleași idei despre cei socotiți zei ca și elinii, căci ce siguranță avem că Apolon era numit la sciți — Gongosiros? Nu cred ca, tradus în limba elină, cuvântul «Gongosiros» să aibă înțelesul original de Apolon, sau ca Apolon, în limba scită, să fie Gongosiros. Și despre celelalte nume de zei ai putea zice la fel. Pornind de la lucruri și înțelesuri deosebite, elinii și sciții au numit așa pe presupușii lor zei; tot așa, pornind de la alte realități, și-au numit zeii și perșii sau libienii, sau etiopienii, sau nubienii. Popoarele și-au numit zeii cum le-a plăcut lor mai mult, căci la ei nu se statornicise o concepție clară despre un singur Dumnezeu făcător al tuturor. Dar despre acest lucru am vorbit destul mai înainte, atunci când am vrut să arăt că Dumnezeu-Savaot nu este tot una cu Zeus; atunci am citat din dumnezeieștile Scripturi și ceva privitor la diferențele dintre limbi¹⁴⁹. Acum trec peste acest subiect, în care Celsus mă invită să mă repet.

Tot el confundă, din nou, formulele vrăjitoriei magice, neputînd să le pună pe seama nimănui, pentru că nu există vrăjitori care să vrăjească, luînd ca pretext o religie cu astfel de caracter. Fiindcă unii fac uz de magie înaintea celor ușor de amăgit ca să pară că lucrează cu puterea lui Dumnezeu, Celsus citează câteva practici magice, zicînd: *La ce bun să-i înșir pe toți cîți au învățat poporul purificările, sau descîntecele de dezlegare, sau cuvintele și sunetele de îndepărtare a răului, sau statuile demonilor și alte forțe protectoare împotriva influenței răufăcătoare de tot felul, scoase fie din haine, fie din potrivirea numerelor, sau din pietre, sau din plante, sau din rădăcini, sau îndeobște din orice fel de obiecte?* Nici rațiunea nu pretinde să ne apărăm de niste lucruri de care nu sîntem dealfel nici măcar bănuți.

148. Herodot, *Istoriei*, IV, 59 (trad. rom. p. 331—332).

149. Mai sus: V, 45.

XL

Mai departe, am impresia că Celsus se aseamănă acelor oameni care dintr-o adîncă ură față de creștini asigură pe cei prea puțin cunoscători în ale creștinismului că știu din experiență că creștinii mănîncă trupurile copiilor mici și se împreună, fără rușine, cu orice femeie care stă lîngă ei la adunare ¹⁵⁰. Căci precum aceste vorbe sînt recunoscute ca minciuni aduse împotriva creștinilor pînă și de mulțimile străine de religia noastră, tot așa vor fi aflate mincinoase și cuvintele în care Celsus declară că *a văzut că unii preoți de credința noastră aveau cărți conținînd nume barbare de demoni și descîntece*. Și tot el mai zice că *preoții creștini nu făgăduiesc oamenilor nimic bun, ci tot ce propovăduiesc ei este în dauna mulțimilor* ¹⁵¹. Oh! de ce nu sînt toate învinuirile aduse de Celsus împotriva creștinilor ca aceasta? Căci atunci vor fi ușor dovedite de mulțime, întrucît mulțimea trăind în număr mare împreună cu creștinii s-ar convinge din experiența de toate zilele că astfel de vorbe sînt minciuni, căci niciodată ea n-a auzit așa ceva despre creștini.

XLI

Apoi, ca și cum ar fi uitat că-și propusese să scrie împotriva creștinilor, Celsus, zice că *întîlnind pe un oarecare Dionisie din Egipt, muzician și filosof, i-a spus că practicile magice au putere numai asupra celor incuși și destrăbălați, pe cînd asupra filosofilor nu au nici o putere, căci filosofii se îngrijesc să ducă un mod de viață sănătos* ¹⁵². Deci, dacă ar fi vorba să discut acum despre magie, deși am făcut-o în capitolele de mai înainte ¹⁵³, aș mai avea numai puține cuvinte de spus. Dar fiindcă trebuie să mai spun cîteva lucruri speciale, cu care să combat și tratatul lui Celsus, am să spun despre magie cam așa: Cel ce vrea să cercezeze dacă sînt atrași de ea și filosofii sau nu, să citească scrierea lui Meragenes despre «Amintirile» magului și filosofului Apollonius din Tyana. Meragenes, care n-a fost creștin, ci filosof, povestește acolo că chiar și unii filosofi mari au fost influențați atît de mult de magia lui Apollonius, încît au trecut de partea lui, socotindu-l cu adevărat vrăjitor, enumerînd printre cei ce au trecut de partea lui Apollonius pe binecunoscutul Eufrate și pe un adept al lui Epicur ¹⁵⁴. În schimb, noi sîntem convinși și știm din experiență că cei care slujesc Dumnezeuului tuturor, prin mijlocirea lui Iisus, și trăiesc după Evanghelia Lui, dedîndu-se fără încetare,

150. A se vedea mai pe larg VI, 27. E vorba de calomniile cunoscute de apologetii.

151. Irineu, *Adv. haer.* 1, 31, 3; 24, 5, 1; 25, 3, 6; I, 6, dar și mai jos VIII, 37.

152. A se vedea mai sus: I, 6.

153. II, 51; IX, 33; VI, 32.

154. Plutarh, *Mor.* 671 c. Filostrat, *Vita Apol.* I, 3; 3, 41 citat după M. Borret III, 277.

după datorie, rugăciunilor celor rînduite de noapte și de zi, nu sînt atrași nici de magie, nici de demoni, așa după cum ne spune textul : «străjuți-va îngerul Domnului în jurul celor ce se tem de El și-i va izbăvi pe ei»¹⁵⁵ de tot răul. Iar despre «îngerii» celor mici din Biserică, rînduiți ca să-i păzească, se zice că «pururea văd fața Tatălui Ceresc»¹⁵⁶, oricare ar fi înțelesul cuvintelor «față» și «a vedea».

XLII

Inspirîndu-se din alt izvor, Celsus mai aduce împotriva noastră și alte învinuiri atunci cînd declară : «creștinii se înșală în mod nelegiuit din pricina unei cumplite neștiințe, care i-a îndepărtat de la cuvintele tainice ale lui Dumnezeu, făurindu-și o ființă potrivnică Lui, pe care o numesc diavol sau în limba ebraică satana».

Dealtfel e o idee cu totul șubredă, pe care omul muritor nu se cuvine nici măcar s-o exprime, întrucît e o blasfemie, să spun că marele Dumnezeu, cînd vrea să facă ceva de folos pentru oameni, s-ar lăsa împiedicat de cineva care I se împotrivesc, iar din pricina acestuia El nu ar putea săvîrși binele. Cu alte cuvinte, Fiul lui Dumnezeu ar fi biruit de diavol, iar pedeapsa pe care i-o aplică acesta ne învață și pe noi oamenii să disprețuim pedepsele care vin din partea diavolului. Dealtfel, însuși Fiul a prezis că satana se va arăta luînd chipul Său înaintea oamenilor, arătîndu-le că și el poate săvîrși astfel de fapte mari și minunate, răpînd în chipul acesta slava lui Dumnezeu. Noi însă nu trebuie să dăm atenție «minunilor» diavolești și nici să ne întoarcem spre autorul lor, ci să credem numai în Iisus, căci astfel de fapte sînt caracteristice numai unui vrăjitor care umblă doar după cîștig și-și ia măsuri împotriva celor de altă părere, care vor și ei la rîndul lor să cîștige.

Pe urmă, Celsus vrînd să arate acele taine despre care el crede că noi, înțelegîndu-le pe dos, am introdus credințele despre satana, zice : «*Scritorii antici vorbesc în chip nelămurit despre un război al zeilor. Heraclit zice așa : trebuie să știți că războiul este al tuturor și discordia aduce dreptate, iar toate se fac prin discordie și necesitate*¹⁵⁷. Și Pherekide, cu mult anterior lui Heraclit, relatează o legendă despre două armate care stau față în față : unaia îi dă general pe Cronos, celeilalte pe Ophionee. Pherekide povestește provocările și luptele lor, subliniind că s-a încheiat între ele o înțelegere hotărînd ca cea care ar cădea în ocean, aceea să fie cea învinsă, iar cea care o va fugări și o va birui,

155. Ps. 33, 7.

156. Matei 18, 10.

157. Diog. Laertios *op. cit.*, IX, 8, (trad. rom. 425).

aceea să ia în stăpînire cerul. Celsus mai zice că legendele despre titani și giganți, pe care îl înfruntă luptînd împotriva zellor, au același înțeles ca și misterele despre Tiphon, Horus și Osiris la egipteni»¹⁵⁸.

Apoi, după ce a citat aceste legende fără să indulcească lucrurile, arătînd în ce fel aceste legende fac parte dintr-o învățătură mai bună, iar cele despre satana sînt niște răstălmăciri ale miturilor de mai sus, Celsus ia în ris creștinismul, zicînd : «aceste legende nu sînt asemănătoare cu cele despre demonul vostru vrăjmaș sau, ca să mă exprim mai pe șleau, despre vrăjitorul potrivit omului. Tot așa comentează Celsus și pe Homer, cînd afirmă că el a expus în cuvinte acoperite aceleași idei ca și Pherekide și Heraclit și ca alți scriitori care introduc legende sau mistere despre titani și despre giganți. Homer zice că Hefestos se adresează Herei în felul următor : «Am încercat mai de mult să te apăr de dînsul, dar m-a luat de picior și din pragul ceresc mi-a dat drumul»¹⁵⁹. Zeus zice către Hera că :

«Oare ai uitat cum ai fost de sus spînzurată ? prinsesem
Cîte un ilău de picioarele tale și-n lanțuri de aur
Brațele ți le-ncordasem pe veci. În senin și nouri
Tu afirmai, iară sus pe Olimp obidiți erau zeii.
Nu putea nimeni atunci să se apropie să te dezlege.
Cum l-apucam de picior pe oricine-l zburam peste pragul
Cerului, de-ajungea leșinat la pămînt»¹⁶⁰.

Interpretînd poemele homerice, Celsus zice că vorbele lui Zeus către Hera sînt cuvintele lui Dumnezeu către materie. Ele dau de înțeles că materia fiind la început neorganizată, Dumnezeu a împărțit-o după anumite proporții, de măsură, de podoabă și de trumusețe, unind-o și punînd-o în rînduială, iar pe demonii din jurul materiei, care erau porniți spre dezordine, pedepsindu-i, i-a aruncat în viața pămîntească. Celsus mai adaugă că Pherekide, interpretînd poemele lui Homer, a zis : «Sub acea parte a lumii este lotul Tartarului. Îl apără pe el picioarele vîntului nordic, Harpiile, precum și Furtuna. Acolo aruncă Zeus pe cîte unul dintrei zeii, atunci cînd acesta este peste măsură de sfruntat»¹⁶¹. Și mai zice Celsus că tot în felul acesta trebuie înțeleasă și relatarea despre preafrumoasa mantie a Athenei pe care la procesiunea Panatheneilor o priveau toți. Și apoi adaugă : «Așadar de aici reiese că o divinitate fără

158. Ferekide (dascălul lui Pitagora), fragm. B 4 la Diels-Kranz, *Fragmentele presocraticilor*, ed. P. Creția și C. Noica, București, 1974, p. 84 - 85.

159. Homer, *Ilada* I, 590—591 ed. G. Murnu, București, 1955, p. 45.

160. Idem, XV, 18—24 (pag. 277).

161. Pherekide, *op. cit.*, p. 85.

mamă și neprihănită domnește asupra ființelor pământului cele pline de cutezanță».

Dovedind că sînt bune aceste plăsmuiri ale elinilor, Celsus încheie acuzînd credințele noastre, spunînd așa : «*Faptul că Fiul lui Dumnezeu a fost pedepsit de diavol, ne învață și pe noi să răbdăm să fim pedepsiți de acela. Or, așa ceva este cu totul de rîs, căci socotesc că mai curînd ar fi trebuit ca Fiul lui Dumnezeu să pedepsească pe diavol, iar nu să amenințe pe oamenii care sînt înșelați de diavolul».*

XLIII

Dar ia să vedem dacă nu cumva, reproșîndu-ne nouă creștinilor că facem greșeli nelegiuite și sîntem rătăciți în tîlcuirea tainelor dumnezeiești, greșește și Celsus însuși. El nu înțelege că și scrierile lui Moise, care sînt cu mult mai vechi nu numai decît cele ale lui Pherekide și Heraclit, ci chiar și decît cele homerice ¹⁶², vorbesc despre acest viclean, care a căzut dintre ființele cerești, căci asta dă de înțeles «șarpele» de la care se trag ofiții lui Pherekide, iar drept urmare șarpele a fost pricina căderii din raiul dumnezeiesc, amăgînd, mai întii, pe femeie prin făgăduința dumnezeirii și a măririi, iar după aceea și pe bărbatul ei. Și cine altul este «pierzătorul» ¹⁶³ din cartea «Ieșirea» a lui Moise, dacă nu cel ce este pricină de pierzanie a celor supuși lui, care nu se luptă împotriva răutății lui și nu i se împotrivesc? Ba și «țapul ispășitor» ¹⁶⁴ din cartea Leviticului, pe care Scriptura ebraică îl numește Azazel, este tot el. Țapul pe care căzuse sorțul trebuia să fie izgonit și adus jertfă de ispășire în pustie. Toți cei care, prin răutatea lor, sînt «partea» celui rău și sînt potrivnici celor din «moștenirea lui Dumnezeu» ¹⁶⁵, sînt părăsiți de Dumnezeu. Dar chiar și fiii lui Veliar» ¹⁶⁶ din cartea Judecătorilor, ai cui fii se zice că sînt, dacă nu tot ai acestuia, din pricina răutății lor? Pe lîngă toate acestea, în cartea Iov, care este anterioară chiar și lui Moise, scrie despre «diavolul» că «s-a înfățișat înaintea Domnului» și i-a cerut putere împotriva lui Iov, ca să-l supună celor mai grele ispite : mai întii pierderea întregii averi și a copiilor, iar apoi să-i acopere tot trupul cu hoala cea cumplită numită elefantiazis ¹⁶⁷. Las la o parte cuvintele din Evanghelie despre diavolul care L-a ispitit chiar și pe Mîntuitorul ¹⁶⁸, ca să nu par că iau din Scripturi argumente mai noi împotriva lui Celsus.

162. Afirmație repetată : IV, 21.

163. Ieș. 12, 25.

164. Lev. 16, 8, 10.

165. Deut. 30, 9.

166. Jud. 19, 22.

167. Iov 1, 6 ; 2, 7.

168. Matci 4, 1 —11.

Dar și de la sfârșitul cărții lui Iov, acolo unde Domnul, prin furtunul și norii, i-a spus lui Iov cele scrise în cartea care-i poartă numele, se pot lua multe idei despre acest balaur¹⁶⁹. Nu mai vorbesc despre citatele din Iezechiel¹⁷⁰, care se referă la Faraon sau la Nabucodonosor sau la locuitorii Tirului; nu mai vorbesc nici despre locul din Isaia¹⁷¹ în care este bocit regele Babilonului. Din toate acestea poți să afli multe despre răutate, cum a început și cum s-a format ea, și că răutatea provine de la niște ființe care și-au pierdut aripile, urmînd pe cel dintîi care și le-a pierdut¹⁷².

XLIV

Cel ce este bun întîmplător sau numai în anumite împrejurări nu poate fi la fel cu cel ce este în esență bun. Același lucru s-ar putea spune și de cel care, ca să zicem așa, se împărtășește din «piinea cea vie»¹⁷³. Iar dacă așa ceva nu se întîmplă oricui, apoi din vina lui nu se întîmplă, fiindcă se vede că acela se lenevește să se împărtășească din «piinea cea vie» și din «adevărata băutură»¹⁷⁴. În schimb, odată hrănită și adăpată cu Euharistie, aripa sufletului se reface și, după prea înțeleptul Solomon, «face aripi ca un vultur care se întoarce spre cer, vechea lui patrie»¹⁷⁵, ceea ce înțeleptul Solomon zice despre cel cu adevărat «bogat». Fiindcă se cuvenea ca Dumnezeu, Care știe să folosească, pentru scopuri necesare, pînă și urmările răului, să facă loc undeva, în univers, și acestor ființe atît de rele, rînduind astfel un loc de luptă pentru virtute celor care vor să se lupte «după lege»¹⁷⁶, pentru a o redobîndi. Puși la încercare de răutatea acelor, ca «aurul în foc», și făcînd totul ca să nu pricinuiască nici o vătămare firii lor cugetătoare, aceștia se arată vrednici de înălțarea spre cele dumnezeiești și sînt atrași de Cuvîntul spre cea mai înaltă fericire, dacă aș putea-o numi așa, spre culmea bunătăților.

Cuvîntul «satan», cum se numește el în limba ebraică, ori *satana* în cea elinească, tradus (în limba română) înseamnă «potrivnicul». Și oricine și-a ales răutatea, ca unul care săvîrșește fapte potrivnice virtuții, este un satan, adică un potrivnic al Fiului lui Dumnezeu, căci Fiul lui Dumnezeu este dreptate, adevăr și înțelepciune. Dar într-un sens mai propriu, potrivnicul este cel dintîi dintre toți cei ce fuseseră cîndva în

169. Iov 40, 1.

170. Iez. 26, 32.

171. Is. 14, 4.

172. Aceeași idee la Platon, *Fedros* 246 bc, amintită de Origen în această lucrare IV, 40.

173. Aceeași idee în *De princ.* 1, 2, 4.

174. Ioan 6, 51.

175. *Pilde* 23, 5.

176. *II Tim.* 2, 5.

pace și trăiau în fericire, dar și-a pierdut apoi «aripile» și a căzut din starea lui fericită. Acesta, după cum zice Iezechiel, umbla «fără prihană în toate căile lui» pînă ce s-a aflat în el «nelegiuirea»; în el, care era «pecetea asemănării și cununa frumuseții»¹⁷⁷ în raiul lui Dumnezeu. El, ca și cum s-ar fi săturat de bunătăți, a ajuns la pierzare, după cuvîntul adresat lui în taină: «Pierit-ai și mai mult nu vei mai fi în veac»¹⁷⁸.

Am expus cu îndrăzneală și cu risc aceste cîteva idei, încredințîndu-le acestei scrieri poate în zadar. Dacă cineva, ocupîndu-se cu cercetarea Sfințelor Scripturi, ar aduna de pretutindeni învățătura despre răutate, atît despre felul cum a început ea, cît și despre felul în care a fost ea nimicită, ar vedea că ideea lui Moise și a proorocilor despre satan n-a fost întrevăzută nici măcar în vis, nici de Celsus, nici de vreunul din cei al căror suflet este atras de acest demon viclean și despărțit de Dumnezeu și de concepția dreaptă despre El și despre Fiul lui Dumnezeu.

XLV

Intrucît Celsus respinge și învățătura despre așa-numitul «Anti-hrist», fără să fi citit cele spuse despre acesta de proorocul Daniel¹⁷⁹, ori de Pavel¹⁸⁰, și nici cele proorocite de Mîntuitorul însuși în Evangheliile despre cea de a doua venire¹⁸¹, se cuvine să vorbim puțin și despre această problemă, căci «precum nu se aseamănă față cu față, tot așa nu se aseamănă inima unui om cu inima altuia»¹⁸². Este limpede că există deosebiri între inimile oamenilor, chiar între inimile celor porniți spre bine, care nu sînt la fel și în aceeași măsură turnați în tiparul și în forma binelui. Tot așa există deosebiri și între inimile celor care din nepăsare se avîntă în direcție contrară, căci și printre ei răutatea se revărsă în unii foarte tare, în alții mai puțin. În cazul acesta, ce absurditate este în ideea că la oameni există două extreme, ca să le zic așa, una a binelui și alta a răutății, în sensul că extrema binelui se află în omul format după Iisus¹⁸³, de la care izvorăște pentru neamul omenesc tot ce poate însemna întoarcere și tămăduire și îmbunătățire, iar extrema opusă se află în omul format după așa-numitul Antihrist. Ca unul care cuprinde toate în preștiința Sa și care cunoaște de mai înainte tot ce se întîmplă în ambele direcții, Dumnezeu a găsit de cuviință să înștiințeze despre acestea și pe oameni, prin mijlocirea proorocilor, pentru ca cei ce vor

177. Iez. 28, 15; 12, 13.

178. Iez. 28, 19 (ed. 1914).

179. Daniel 8, 23.

180. II Cor. 2, 34.

181. Matei 24, 28.

182. Pilde 27, 19.

183. Aceeași idee și mai sus: II, 25.

pricepe cuvintele proorocilor să se apropie de bine și să se păzească de rău. Trebuie, așadar, ca una dintre cele două extreme, și anume cea mai bună, să fie proclamată ca fiind a lui Dumnezeu, din pricina bunătății ei excepționale, pe când cea diametral opusă acesteia să fie proclamată ca fiu al demonului viclean, al lui satana, al diavolului. Apoi, pentru că răul se caracterizează prin aceea că tinde să se răspindească luind mai ales înfățișarea de bunătate, de aceea în jurul răului se trimbițează tot felul de semne, de minuni și de puteri mincinoase, prin colaborare cu diavolul, tatăl răului. În afară de ajutoarele date de demoni, vrăjitoriile, care amăgesc pe oameni, atrăgându-i spre faptele cele mai rele, ajutorul vine de la însuși diavolul, că să înșele neamul omenesc.

XLVI

Pavel vorbește și el despre acest așa-numit Antihrist, învățînd și precizînd cu un înțeles oarecum tainic în ce chip și în ce clipă va veni el la oameni și de ce. Și, ia aminte că Pavel scrie despre aceste lucruri cu multă seriozitate și fără să dea nici cel mai mic loc glumei. El zice așa: «În privința venirii Domnului nostru Iisus Hristos și a adunării noastre împreună cu El, vă rugăm, fraților, să nu vă clătinați degrabă în mintea voastră, nici să nu vă spăimîntați, nici de duh proorocesc, nici de vorbă, nici de vreo scrisoare, ca și cum ar fi trimisă de la noi, cum că ziua Domnului a și sosit. Să nu vă amăgească nimeni cu nici un chip, căci ziua Domnului nu va sosi pînă ce nu va veni mai întii lepădarea de credință și nu se va da pe față omul nelegiuirii, fiul pierzării, potrivnicul, înălțîndu-se mai presus decît tot ce se numește Dumnezeu sau e făcut pentru închinare, așa încît să se așeze el în Biserica lui Dumnezeu și pe sine să se dea drept Dumnezeu. Nu vă aduceți aminte că vă spuneam aceste lucruri cînd eram încă la voi? Și, acum știți ce-l oprește¹⁸⁴, ca să nu se arate decît la vremea lui. Pentru că taina fărădelegii se și lucrează, numai că este unul care o ține acum pe loc, pînă ce va fi dat la o parte. Și atunci se va arăta cel fără de lege, pe care Domnul Iisus îl va ucide cu suflarea gurii Sale și-l va nimici cu strălucirea venirii Sale. Iar ivirea aceluia va fi prin lucrarea lui satan, însoțită de tot felul de puteri și de semne și de minuni mincinoase, și de amăgiri nelegiuite pentru fiii pierzării, fiindcă n-au primit iubirea adevărului, ca să se mîntuiască. Pentru aceea, Dumnezeu le trimite lucrarea amăgirii, ca să dea ei crezare minciunii, ca să cadă sub osîndă toți cei ce n-au crezut adevărul, ci le-a plăcut nedreptatea»¹⁸⁵. Nu este în planul meu să lămuresc

184. O. Culmann (*Christ et le Temple*, p. 68) e singurul care crede că verbul «l oprește» s-ar referi la împrejurările favorabile răspîndirii creștinismului.

185. *II Tes.* 2, 1-12.

flecare punct al acestui citat. Proorocia cu privire la venirea lui Antihrist poate fi citită și în cartea lui Daniel. Proorocia poate să-l facă pe cititorul cuminte și prevăzător să admire aceste cuvinte ca unele care sînt într-adevăr inspirate și proorocești. În ea este vorba de împărățiile care vor veni, începînd din vremea lui Daniel pînă la pieirea lumii. Oricine vrea poate să citească proorocia. Dealtfel, vezi dacă nu și următoarele cuvinte se referă tot la Antihrist: «La sfîrșitul stăpînirii lor, la vremea covîrșirii păcatelor lor, se va ridica un rege cu chip semeț și isteț în lucrurile ascunse. Și stăpînirea lui va crește în putere — dar nu prin puterea lui însuși — și va face pustiiri uriașe și în orice lucru va izbuti și va prăbuși pe cei tari și pe poporul sfinților. Din pricina istețimii lui, va izbuti înșelăciunea în mîna lui și se va semeți în inima sa și în plină vreme de pace va dobîndi pe mulți. Și se va ridica împotriva Regelui regilor, dar va fi aruncat la pămînt nu de mîna ome-nească»¹⁸⁶. Același lucru, care este spus și de Pavel în locul pe care l-am citat, și anume că «va ședea în Biserica lui Dumnezeu pretinzînd că el este Dumnezeu», este redat de Daniel astfel: «Și va fi uriciunea pustiirii în templu, pînă cînd pedeapsa nimicirii cea hotărîtă se va vărsa peste locul pustiirii»¹⁸⁷.

Mi s-a părut cu cale să citez acestea dintr-o mulțime de alte locuri, pentru ca și din acestea ascultătorul să priceapă intenția dumnezeieștilor cuvinte care învață despre diavol și Antihrist. Fiind destule acestea, să vedem și alte învinuiri ale lui Celsus, ca să ne împotrivism și acestora cît vom putea mai mult.

XLVII

După cele de mai sus, Celsus continuă: «Acum am să vă spun și de unde le-a venit creștinilor ideea de a numi pe Iisus Fiul lui Dumnezeu. Întrucît e făcută de Dumnezeu, cei vechi au numit lumea aceasta Fiu al lui Dumnezeu sau semizeu. Există așadar mare asemănare între cei doi fii ai lui Dumnezeu». Celsus a crezut, deci, că noi numim pe Iisus «Fiu al lui Dumnezeu» înțelegînd pe dos cele spuse de cei vechi despre lume ca și cum, fiind făcută de Dumnezeu, ar fi un făt sau un fiu al lui Dumnezeu și deci și el Dumnezeu¹⁸⁸ însuși! Se vede că necunoscînd vremurile lui Moise și ale proorocilor n-a putut să-și dea seama că proorocii evreilor au proorocit cu mult înaintea elinilor și a celor pe care Celsus îi numește «antici» despre existența unui Fiu al

186. Daniil 8, 23—25.

187. Daniil 9, 27.

188. Potrivit concepției lui Platon (*Timeu* 30 b; 34 a—b) «lumea e un organism viu dotat cu suflet și inteligență», un «Dumnezeu însuflețit aflat în mișcare». Pentru Origen, care credea în preexistență, Celsus putea denunța persoana lui Hristos identificat ca «dumos» ca pe un nou împrumut din elinism, crede C. Andresen, *op. cit.*, p. 86.

lui Dumnezeu. Ba, nici măcar n-a vrut să citeze cele spuse de Platon în scrisoarea lui despre care am amintit mai sus¹⁸⁹: că Cel ce a întocmit universul este Fiul lui Dumnezeu. Nu l-a citat pe Platon ca nu cumva să fie silit tocmai de Platon, de care a făcut adeseori atât de mult caz, să recunoască și el că Creatorul lumii acesteia este Fiul lui Dumnezeu, iar Dumnezeu cel primordial al întregului univers îi este Tată.

Nu este nici o mirare dacă noi, care susținem că sufletul lui Iisus s-a unit printr-o participare strinsă cu acest Fiul al lui Dumnezeu, nu-L despărțim de El, căci cuvintele sfinte ale dumnezeieștilor Scripturi cunosc alte ființe, deși după firea lor sînt două, care sînt unite ca și cum ar fi una singură¹⁹⁰. Astfel s-a zis despre bărbat și femeie: «nu vor mai fi doi, ci un singur trup»¹⁹¹. Iar despre cei desăvîrșiți și uniți cu adevăratul Domn, care e Cuvîntul, Înțelepciunea și Adevărul însuși, zice: «Cel care se alipește de Domnul este un singur duh cu El»¹⁹². Or, dacă «cel ce se alipește de Domnul este un singur duh cu El», atunci cine s-a unit cu Domnul mai mult sau măcar atît cît sufletul lui Iisus, încît Domnul este Însuși Cuvîntul, Înțelepciunea, Adevărul și Dreptatea? Iar dacă așa stau lucrurile, atunci sufletul lui Iisus și Dumnezeu Cuvîntul «Cel mai întii născut decît toată făptura»¹⁹³ nu mai sînt doi, ci unul.

XLVIII

Deși filosofii stoici, atunci cînd afirmă că puterea este aceeași atît la om cît și la Dumnezeu, susțin că Dumnezeuul Suprem nu-i mai fericit decît este înțeleptul stoic între oameni, ci amîndoi au aceeași fericire¹⁹⁴, totuși Celsus nu rîde și nici nu-și bate joc de doctrina lor. Dar dacă Cuvîntul dumnezeiesc declară că cel desăvîrșit se alipește și se unește prin puterea Celui care este Cuvîntul însuși, iar în conformitate cu aceasta noi ne ridicăm cu gîndul admitînd că sufletul lui Iisus și «Cel mai întii născut decît toată făptura» sînt nedespărțiți unul de altul, atunci nu mai înțelegem cum poate rîde Celsus de faptul că Iisus este numit «Fiul lui Dumnezeu». El nu înțelege ce se spune în dumnezeieștile Scripturi despre Iisus în mod tainic și negrăit.

189. A se vedea mai sus: VI, 8.

190. «Unirea firii divine cu cea umană în persoana lui Iisus e unică și total diferită de cea dintre bărbat și femeie. J. Röhm, *op. cit.*, p. 229. A se vedea și mai jos *Convorbiri cu Heraclide*, p. 29—31, ed. Scherer («P.S.B.», 8, p. 326).

191. *Fac.* 2, 24 și *Matei* 19, 6. Aceași argumentare și în *Convorbiri cu Heraclide* («P.S.B.», 8, p. 327).

192. *I Cor.* 6, 17.

193. *Col.* 1, 15.

194. Desigur, pe baza concepției lume — Dumnezeu.

Ca să pot face pe cel ce vrea să urmărească logica învățăturilor și să tragă folos din ele, voi spune că Sfintele Scripturi mărturisesc că întreaga Biserică a lui Dumnezeu este «trupul lui Hristos»¹⁹⁵ care este însuflețit de Fiul lui Dumnezeu, iar mădulare ale acestui trup, în totalitatea lui, sînt toți credincioșii, oricum ar fi ei¹⁹⁶, căci, după cum sufletul dă viață și mișcare trupului, care din firea sa nu se poate mișca singur, ca să poată trăi, tot așa și Cuvîntul, punînd întreg trupul în mișcare spre bine și spre împlinirea lui, mișcă așa-zicînd Biserica și fiecare din mădularele sale, care nu pot săvîrși nimic fără ajutorul Cuvîntului. Dacă, așadar, după părerea mea, concluzia acestui lucru constituie un adevăr de la sine înțeles, atunci de ce ar fi greu să admitem că în urma unirii depline și negrăite dintre însuși ipostasul Cuvîntului și între sufletul lui Iisus, Iisus însuși nu-i despărțit de Unul născut și de «Cel mai întîi născut decît toată făptura» și că nu-i altul decît unul și același ? Dar destul despre aceste lucruri !

XLIX

Și acum să vedem cum defaimă Celsus într-un singur cuvînt, dar fără vreun argument convingător, facerea lumii așa cum o descrie Moise. El zice : «Și învățătura lor despre facerea lumii este foarte naivă». Dacă ne-ar fi spus Celsus de ce anume i se pare «naivă» și ar fi adus și argumentele, l-aș fi combătut, dar așa găsesc că nu are rost să arăt, drept răspuns la afirmația lui, de ce totuși ea nu-i chiar atît de naivă.

Dacă vrea însă cineva să cerceteze ce anume m-a îndemnat să socot temeinică expunerea lui Moise despre facerea lumii, acela n-are decît să ia «Comentarul» scris de mine la «Cartea Facerii», și anume de la început pînă la cuvintele : «iată acum cartea neamului lui Adam»¹⁹⁷. În acel Comentar am încercat să arăt, plecînd de la textul Scripturii, care este cerul creat «la început», ce sînt «cerul și pămîntul» și care era aspectul «netocmit și gol» al pămîntului. Am arătat și ce trebuie înțeles prin «adînc» și prin «întunericul» de deasupra lui, ce este apa și «duhul lui Dumnezeu, care se purta pe deasupra apelor», ce este lumina creată și «tăria» cea deosebită de cerul creat la început și așa mai departe.

Celsus afirmă că și «narațiunea despre facerea omului este prea naivă sau simplistă», dar nici nu citează textul, nici nu-l combate, deoarece crede că nu avea nici un temei prin care să răstoarne facerea

195. Col. 1, 24.

196. Rom. 12, 5; I Cor. 12, 12.

197. Fac. 5, 1. Avem aici dovada că lucrarea de față e ulterioară Comentarului la Cartea Facerii. Eusebiu ne spune că acest Comentar avea 12 cărți (*Istoria* VI, 24, 2), iar Fer. Ieronim zicea (*Epist.* 36, 9) că erau 13 cărți. S-au păstrat doar fragmente.

omului «după chipul lui Dumnezeu»¹⁹⁸. El nu înțelege nici «*ralul sădit de Dumnezeu, nici vîlta omului în ral, așa cum era la început și cum s-a schimbat atunci cînd omul a fost alungat din ral în urma păcatului și cînd a locuit în fața raiului desfătării*». Cel ce zice că acestea sînt din cale afară de simpliste să cerceteze mai întîi fiecare fapt și mal cu seamă pe acesta : «a pus heruvimi și sabie de flacără vîlvîitoare să păzească drumul către pomul vieții»¹⁹⁹. «Dar, zice Celsus, poate că Moise a scris numai așa, fără să înțeleagă ceva, ci doar ca să imite glumele scrise de poezii comediei antice : Proitos avea de ginere pe Bele-*refon iar Pegasul era din Arcadia*»²⁰⁰. Se știe, însă, că poezii au compus aceste fabule cu scopul de a stîrni risul. Este de necrezut ca cel ce a lăsat unui popor întreg Scripturile, despre care voia să convingă pe cei cărora le dădea Legea, că ele sînt de la Dumnezeu, să fi scris doar niște povești și să fi zis fără nici un motiv : «a pus Dumnezeu heruvimii și sabie de flacără vîlvîitoare». Cu atît mai puțin despre facerea omului, despre care au filosofat atît de temeinic înțelepții evreilor.

L

Pe deasupra, enunțînd doar afirmații lipsite de mărturii, Celsus prezintă o serie de deosebiri dintre spusele unor scriitori antici despre facerea lumii și a oamenilor, afirmînd că «Moise și proorocii, atunci cînd ne-au transmis Scripturile, n-au cunoscut deloc care este adevărata natură a lumii și a oamenilor și au născocit o întreagă nebunie». Or, dacă Celsus ar fi spus în ce sens i se par lui afirmațiile Sfințelor Scripturi «o întreagă nebunie», aș fi încercat să infirm părutele lui «dovezi» despre pretinsul fapt că spusele Scripturilor sînt «o întreagă nebunie», dar așa, făcînd și eu ca și el și glumind și eu, voi zice că Celsus, necunoscînd de fel înțelesul și învățăturile proorocilor a născocit el «o întreagă nebunie», căreia i-a pus cu mîndrie titlul «Discurs adevărat». Apoi, ca și cum ar cunoaște limpede și amănunțit referatul privitor la creație, Celsus pune sub acuzare învățătura creștină despre zilele în care a fost făcută lumea, obiectînd de ce unele au avut loc înainte de a fi create lumina, cerul, soarele, luna și stelele²⁰¹, iar altele după facerea acestora ? Pentru a-i răspunde, îi vom aminti doar faptul următor : să fi uitat oare Moise cele spuse înainte, anume că lumea a fost alcătuită în șase zile și uitîndu-și propriile lui cuvinte, să fi adăugat : «iată obîrșia cerului și a pămîntului de la facerea lor, din ziua în care

198. *Fac.* 1, 27.

199. *Fac.* 3, 27.

200. *Homer, Iliada* VI, 153—197 (trad. G. Murnu, p. 129).

201. Ideea reluată și mai departe : VI, 59.

Domnul Dumnezeu a făcut cerul și pământul» ?²⁰². Or, nimic nu ne face să credem că după ce a vorbit despre creația din cele șase zile ar fi putut adăuga fără să fi înțeles deloc rostul cuvintelor : «ziua în care a făcut Dumnezeu cerul și pământul». Iar dacă cineva este de părere că aceste cuvinte ar putea să se refere la textul «La început a făcut Dumnezeu cerul și pământul»²⁰³, acela să știe că spunând acest lucru, Scriptura s-a referit la stări de lucruri dinainte de a fi zis : «să fie lumină și a fost lumină»²⁰⁴ și mai înainte de : «lumina a numit-o Dumnezeu lumină... ziua întâia»²⁰⁵.

LI

Acum însă nu e locul să tratez despre doctrina privitoare la ființele cugetătoare și necugetătoare și în ce mod au fost repartizate zilele în care au fost create cele două feluri de vietăți, nici să examinăm citatele biblice specifice fiecărei categorii. Ca să explicăm întreg referatul despre creație pe care ni l-a lăsat Moise, ne-ar trebui o carte întreagă. Pe cât mi-a stat în putință, am făcut acest lucru cu mulți ani înainte de a mă apuca de cartea Împotriva lui Celsus. Atunci am tilcuit amănunțit, după capacitatea pe care o aveam, timp de mai mulți ani, cele șase zile ale creației lumii²⁰⁶, așa cum ni le-a descris Moise. Totuși e bine să se știe că prin mijlocirea proorocului Isaia Cuvântul dumnezeiesc făgăduiește celor drepti că la restaurarea lumii vor fi zile în care nu soarele, ci Însuși «Domnul le va fi lumina veșnică și Dumnezeu le va fi slavă»²⁰⁷. Înțelegînd pe dos o erezie rea, care explică eronat cuvintele «să fie lumină», ca și cum prin acest citat s-ar exprima numai o dorință a Creatorului²⁰⁸, Celsus zice : «Creatorul n-a împrumutat lumina de sus, ca cei ce aprind opaițul de la vecini». Dar înțelegînd greșit și altă erezie nelegiuită, el adaugă : «Dacă ar exista un dumnezeu blestemat, potrivit marelui Dumnezeu, care ar face aceste lucruri fără voia Lui, de ce să-i fi împrumutat aceluia lumina Sa ?»²⁰⁹. La acestea, cu atît mai vîrtos nu voi răspunde apărîndu-mă, cu cît doresc să arăt cît mai clar că părerea lui Celsus este greșită. Vreau să atac nu niș-

202. *Fac.* 5, 1 ; 2, 4.

203. *Fac.* 1, 1.

204. *Fac.* 1, 3.

205. *Fac.* 1, 5.

206. Aceeași afirmație o face Origen și în alte locuri : IV, 37 ; VI, 49. Dovadă că la «Comentariul» privitor la Faceri lucruse Origen vreme de vreo 18 ani (M. Borret, *op. cit.*, III, 306).

207. *Isaia* 60, 19.

208. Nu se știe precis dacă aceeași convingere o avansase și Tațian Asirianul (sec. II) cum ne informează Origen însuși în tratatul său *Despre rugăciune* XXIV, 3 ; cf. «P.S.B.», 7, p. 251.

209. Aceeași calomnie și mai sus : VI, 127.

te dogme ale sectarilor, pe care nu le-aș cunoaște, cum face Celsus, ci pe acelea pe care le cunosc, atît cît le-am auzit de la ei și cît le-am citit cu atenție în cărțile lor.

LII

Iar după aceea, Celsus declară : «În ceea ce mă privește, eu nu zic nimic despre facerea și pieirea lumii dacă aceasta e necreată și nepieritoare, dacă e creată dar nepieritoare, ori dacă e creată și pieritoare»²¹⁰. Ei bine, nici noi nu vom vorbi aici despre aceasta, căci lucrarea de față nu-mi pretinde s-o fac. Dar nici nu susțin că «Duhul lui Dumnezeu a venit la oamenii de pe pămînt ca la niște străini», atunci cînd a spus : «Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor» ; nici nu susțin că s-a meșteșugit vreun viclesug, «ca și cum lumea ar fi fost făcută de alt creator, nu de Dumnezeu cel Preaînalt»²¹¹, în pofida Duhului lui Dumnezeu, încît cu îngăduința Sa, după ce a fost făcută lumea, chipurile, ea ar fi trebuit să fie nimicită»²¹². Să fie sănătoși cei ce zic așa, precum și Celsus, care se preface doar că-i critică ! S-ar fi căzut ca el fie să nu pomenească de fel despre acești sectari, fie, pe cît i se părea că ar face un serviciu oamenilor, să se impună cu grijă și să combată spusele lor nelegiuite. Noi n-am auzit vreodată ca «Dumnezeul Suprem după ce a dat odată pe Duhul în mîinile Creatorului să-L fi cerut înapoi !».

Ca urmare la aceste cuvinte necuviincioase, Celsus replică prosteste : «Care Dumnezeu a dat ceva, ca să ceară pe urmă înapoi ?». După care argumentează : «Numai cine are nevoie de ceva, cere înapoi ; Dumnezeu însă nu are nevoie de nimic»²¹³. Iar apoi adaugă, ca și cum ar spune o mare înțelepciune, atacînd pe unii sectari : «pentru ce, cînd dădea împrumut, Dumnezeu nu știa că împrumută unei ființe rele ?» Și Celsus mai zice : «De ce se arată Dumnezeu nepăsător față de Demiurgul cel rău care-I stă împotrivă ?».

LIII

Am impresia că Celsus confundă sectele intrucît nu precizează ce anume învață una și ce alta, și cînd, de pildă, opune propriile noastre discuții împotriva tezei lui Marcion. Practica și învățăturile acestuia le-a înțeles pe dos de la unii care atacă credința noastră într-un fel josnic și vulgar, fără nici o pricepere. Citînd, deci, din textul combaterii lui Marcion²¹⁴, fără să arate că-l atacă, Celsus zice : «Pentru ce trimite

210. Aceleași întrebări (după *Timeu* al lui Platon) le găsim și la IV, 61 și IV, 79.

211. Cum credeau gnosticii, în frunte cu Marcion.

212. Irineu, *op. cit.*, I, 30, 6.

213. Citatele acestea se aseamănă cu ceea ce relatează Irineu (*op. cit.*, I, 30, 12 ; 2, 29, 2). Origen revine asupra lor la sfîrșitul scrierii : VII, 21.

214. Harnack deduce de aici că Celsus cunoștea și o critică antimarcionită (*Marcion. Das Evangelicum von fremden Gott*, Berlin, 1921, 62 ș.u.).

Dumnezeu pe ascuns să distrugă lucrările acestui creator ? De ce năvălește pe ascuns ? De ce amăgește și înșală ? De ce atrage Dumnezeu sufletele pe care, ziceți voi, Demiurgul le-a osîndit sau le-a blestemat, scoțindu-le pe ascuns din robia aceluia, parcă ar fi un negustor de sclavi ? De ce le învață să fugă pe ascuns de la Stăpînul lor ? De ce să fugă de Tatăl lor ? De ce le adoptează fără încuviințarea Părintelui lor ? De ce se declară Părinte al unor străini ?» La care Celsus mai adaugă, ca și cum s-ar mira : «Ce Dumnezeu măreț trebuie să fie acela care dorește să fie tată al unor păcătoși, osîndiți și dezmoșteniți de un altul, sau cum își zic chiar ei, niște lepădături ! Ce Dumnezeu puternic e și acela care nu are nici măcar atîta putere încît să pedepsească pe acela pe care l-a trimis să-i răscoale pe oameni !».

Pe urmă, ca și cum ni s-ar adresa nouă, care susținem că lumea nu este «opera unei alte persoane străine, sau dușmane lui Dumnezeu», Celsus zice : «Dacă lumea este opera unui Dumnezeu, cum de-a făcut-o rea ²¹⁵ ? Cum de nu-i El în stare să convingă și să înțelească ? Iar cînd oamenii s-au făcut nemulțumitori și vicleni, de ce Se căiește că i-a făcut ? De ce critică și urăște propria Sa operă, ameninșind cu distrugere pe proprii Săi fii ? Și apoi unde să-i poată alunga afară din lumea aceasta, pe care tot El a făcut-o ?» Dar mi se pare că nici aici Celsus nu arată limpede în ce constă răul deși s-au statornicit și la elini multe păreri despre bine și despre rău. El începe tocmai cu concluzia la care trebuia să ajungă (face o «petitio principii») afirmînd că după noi Dumnezeul Suprem este Creatorul răului, fiindcă noi zicem că lumea aceasta e lucrarea Lui.

Oricum ar sta lucrurile cu privire la originea răului : ori că ar fi opera lui Dumnezeu, ori că nu provine de la El, ci a apărut ca o consecință a unor factori premergători, mă mir cum a ajuns Celsus la concluzia că noi susținem că Dumnezeu este autorul răului, pentru simplul motiv că mărturisim că lumea aceasta este opera Atotputernicului Dumnezeu.

Dacă răul este lucrarea lui Dumnezeu, cine ar putea să-i zică lui Celsus : dacă răul este lucrarea Sa, cum de a făcut-o ? Cum de nu are putere să convingă și să înțelească ? În discuții greșeala cea mai mare este aceea cînd cineva reproșează părții adverse că nu are păreri bune, cînd el însuși e cel dintîi care greșește în părerile lui.

²¹⁵. Parcă auzi pe Tertulian : «Și la eretici ca și la filosofi același aluat se frămîntă, aceleași gînduri se încîlcesc : de unde vine răul și care-i cauza lui ?» (*Despre pierc. cret.* 7, 5, în «P.S.B.», 3, 143).

LIV

Dar să vedem, pe scurt, cum stăm cu binele și cu răul, așa cum apar ele în Sfintele Scripturi, și ce trebuie să răspundem la observația «Cum de-a făcut Dumnezeu răul? Cum de nu este El în stare să convingă și să certe?». După Sfintele Scripturi binele în sens propriu sînt virtuțile și faptele virtuozitate, iar răul propriu-zis este opusul lor, adică păcatele și faptele vicioase.²¹⁶ Mă voi mărgini să citez cuvintele din Psalmul 33 despre subiectul de față. Acest Psalm prezintă răul și binele în felul următor: «Cei ce-L caută pe Domnul nu se vor lipsi de tot binele. Veniți fiilor, ascultați-mă pe mine, frica Domnului vă voi învăța pe voi. Cine este omul cel ce voiește viața, care iubește să vadă zile bune? Oprește-ți limba de la rău și buzele tale să nu grăiască vicleșug. Ferește-te de rău și fă bine»²¹⁷. Într-adevăr, îndemnul citat «fereste-te de rău și fă bine» n-a fost spus în legătură cu binele sau răul trupesc, cum cred unii, nici în legătură cu lucrurile din afară, ci numai cu binele sau răul din punct de vedere sufletească²¹⁸. Căci numai cel ce se ferește de acest fel de rău și face acest fel de bine, dorind viața cea adevărată, numai acesta va ajunge la ea. Și numai cel ce «iubește să vadă zile bune», zile în care Dumnezeu-Cuvîntul este «Soarele dreptății»²¹⁹, numai acela va ajunge acele zile, numai Dumnezeu putîndu-l scoate din acest veac viclean de acum²²⁰ și din zilele cele rele, despre care Pavel a zis: «răscumpărați vremea, căci zilele rele sînt»²²¹.

LV

Dar, în înțeles figurat, adică prin catahreză, s-ar putea întîmpla ca și în ordinea lucrurilor trupești și exterioare să fie socotite bune cele care contribuie la viața firească, iar cele care se împotrivesc vieții să fie socotite rele. În acest sens îi spune Iov soției sale: «Dacă am primit de la Dumnezeu cele bune, nu vom primi oare și pe cele rele?»²²². Tot așa se mai află în Scriptură și acest loc în care se zice ca din partea lui Dumnezeu: «Eu sînt Cel ce fac pace și zidesc rele»²²³. Și iarăși, în alt loc, se zice despre Dumnezeu: «că nenoricirea de la Domnul s-a coborît la porțile Ierusalimului»²²⁴. Aceste ultime citate au tulburat pe mulți

216. Exprimare similară și în alte locuri: I, 24; 25.

217. Ps. 33, 10—13.

218. A se vedea aceeași gîndire în *Filocalia* XXVI, trad. rom. «P.S.B.», 7, pag. 482—483. Aici se întrevide o combatere a eticii aristotelice.

219. *Mal.* 4, 2.

220. *Gal.* 1, 4.

221. *El.* 5, 16.

222. *Iov* 2, 18.

223. *Isaia* 45, 7 (ed. 1914).

224. *Mih.* 1, 12—13.

clitori, care n-au putut să-și dea seama ce înțelege Scriptura prin «bine» și «rău». Probabil că de aici a plecat și Celsus când a pus întrebarea : Cum de a făcut Dumnezeu răul ? Sau va fi auzit pe cineva tratind despre acest subiect într-un mod prea simplist și a pus chestiunea în felul acesta.

Noi însă declarăm că nu Dumnezeu este cel ce a creat răul, răutatea și faptele cele rele, căci dacă într-adevăr Dumnezeu ar fi făcut răul, atunci cum am putea îndrăzni să propovăduim că mai există și o judecată și să învățăm că cei răi vor fi pedepsiți pentru faptele lor rele pe măsura vinovăției lor, iar cei ce au trăit în virtute, sau au săvârșit fapte virtuozose, vor fi fericiți și vor dobîndi răsplată de la Dumnezeu ? Știu bine că și cei ce au îndrăzneala să susțină că cele rele vin de la Dumnezeu, vor lua ca pretext unele cuvinte ale Scripturii, dar fără să poată aduce mărturii temeinice din contextul Scripturii, căci ea învinuiește pe păcătoși și laudă pe cei ce fac binele. În schimb, sînt și unele fraze care par că aruncă îndoiala în cei care citesc Scrierile Sfinte fără o instruire prealabilă. Aceste fraze sînt într-un număr destul de mare. N-am socotit însă potrivit ca la compunerea acestei scrieri să citez acele fraze care aruncă îndoială și care dealtfel sînt numeroase, și nici să fac titluirea lor, care are nevoie de multă pregătire. Dealtfel ele nici nu s-ar potrivi aici.

Așadar dacă ne luăm după înțelesul propriu, nu Dumnezeu este Cel care a creat răul, în schimb răul apare curînd după săvîrșirea primelor Sale lucrări, iar în raport cu rînduiala lumii acest rău se află în cantitate mică. Lucrurile trebuie înțelese așa cum se desprind ciopliturile și talașul încă de la primele lucrări ale unui lemnar și după cum sînt și rămășițele de pe lîngă clădiri, ca niște resturi de piatră și de țărînă, care par a fi făcute de zidari ²²⁵.

LVI

Dacă însă cineva vorbește — în sens propriu — despre așa-zisul rău, căruia îi mai zicem «rău exterior», atunci să admitem că uneori Dumnezeu a săvîrșit și astfel de rele, cu scopul de a întoarce spre bine pe unii oameni. E ceva de condamnat în această învățătură ? Noi numim în mod impropriu «rău» durerile cauzate de părinți, învățători și pedagogi celor pe care aceștia îi educă. La fel și suferințele pricinuite de medici celor pe care îi operează sau îi cauterizează sînt numite în sens impropriu rău. Se spune, în mod obișnuit, că un părinte, un pedagog sau un învățător provoacă uneori suferințe copiilor ca și medicii bolnavilor,

²²⁵. Exemplul e citat și de Marc Aureliu : *Către sine*, VIII. 50. trad. Peucescu-Burtea, București, 1977, p. 183.

Însă cei care bat un copil sau operează un bolnav nu au nici o vină. Tot astfel dacă am zice despre Dumnezeu că a cauzat cutare sau cutare rău pentru întoarcerea sau vindecarea celor care au trebuință de astfel de suferințe, această învățătură nu-i deloc de condamnat, căci, în realitate, nu sînt rele cele despre care se spune că «s-au coborît rele de la Domnul la porțile Ierusalimului»²²⁶, pentru că aceste rele provin din suferințele cauzate de dușmani în scopul îndreptării, căci numai în felul acesta ceartă Domnul «cu toiagul nelegiuirilor» celor ce calcă «legea lui Dumnezeu», lovind «cu bice păcatele lor»²²⁷. Nici n-ar zice Scriptura «Tu ai cărbuni de foc aprinși, așază-te deasupra lor și ei îți vor fi spre ajutor»²²⁸. Tot în acest fel interpretez eu și citatul : «Eu sînt cel ce fac pace și zidesc rele»²²⁹, căci Dumnezeu zidește răul trupesc și exterior ca să curățească și să îndrepteze pe cei care nu vor să se lase educați de un cuvînt sănătos de învățătură. Cam atîta despre chestiunea : cum e cu puțină ca Dumnezeu să facă rău ?

I.VII

La întrebarea : Cum de nu-i în stare Dumnezeu să convingă și să mustre ? s-a răspuns mai înainte că : dacă această afirmație formează o învinuire, atunci fraza lui Celsus se poate imputa tuturor celor care cred în Providența cea dumnezeiască²³⁰. S-ar putea răspunde că Dumnezeu poate să mustre și chiar muștră, prin toată Scriptura și prin acele persoane care învață cu harul lui Dumnezeu pe cei ce vor să asculte. Acest înțeles este bun dacă prin cuvîntul «*a mustra*» înțelegem că în inima celui muștrat trebuie să punem cuvîntul celui care îl învață. Dar acest înțeles e neîndestulător față de accepțiunea uzuală a cuvîntului.

La întrebarea : cum de nu poate Dumnezeu să convingă ? — întrebare care de asemenea se adresează tuturor celor ce admit credința în Providență —, trebuie să răspund în felul următor : Verbul «a se lăsa convins» este la diateza reflexivă și trebuie înțeles ca în cazul cînd zicem că un om se tunde, adică se lasă în seama lucrării săvîrșite de cel ce îl tunde. De aceea, ca să ajungi să convingi pe cineva este nevoie nu numai de lucrarea celui care convinge, ci și de supunerea — ca să-i zic așa — față de cel ce convinge sau de primirea cuvintelor celui ce convinge. De aceea trebuie să spunem că : ei nu rămîn neconvinși doar

226. *Mih.* 1, 12.

227. *Ps.* 88, 32.

228. *Isaia* 47, 14—15.

229. *Isaia* 45, 7 (ed. 1914).

230. Pe care o tăgăduiesc mai ales epicurcii și peripateticii. A se vedea tot aici : IV, 3 ; 40 ; VI, 53.

pentru că Dumnezeu nu poate să-i convingă pe cei ce nu se conving, ci fiindcă nu sînt primite de ei cuvintele cele convingătoare ale lui Dumnezeu.

Nu am greși dacă am spune tot așa și despre așa-numiții «maestri ai convingerii»²³¹, căci se poate întîmpla ca cel ce stăpînește în cel mai înalt grad teoriile retorice și le pune în practică așa cum se cuvine, făcînd totul pentru a convinge, să pară lipsit de puterea de a convinge, dacă nu dobîndește libera consimțire a celui care urmează să fie convins. Pentru că deși darul de a spune cuvinte convingătoare este de la Dumnezeu, totuși ca să te lași convins nu este de la Dumnezeu. Așa învață Pavel : «înduplecarea aceasta nu este de la cel ce vă cheamă»²³². La fel este și citatul următor : «Dacă veți vrea și Mă veți asculta, bună-tățile pămîntului veți mînca, iar dacă nu veți vrea și nu Mă veți asculta, atunci sabia vă va mînca»²³³, căci, ca să vrea cineva ceea ce zice Acela care muștră și, ascultînd muștrarea, să se facă vrednic de făgăduințele lui Dumnezeu, este nevoie de libera hotărîre a ascultătorului și de consimțămîntul lui la cuvintele Celui ce muștră. Mi se pare că din această cauză s-a zis în Deuteronom : «Așadar, Israele, ce cere de la tine Domnul Dumnezeuul tău ? Numai aceasta : să te temi de Domnul Dumnezeuul tău, să umbli în toate căile Lui, să-L iubești și să păzești poruncile Lui»²³⁴.

LVIII

Pe urmă, trebuie să răspund la întrebarea (lui Celsus) : «Cum de se căiește Dumnezeu pentru oameni, cînd se fac nemulțumitori și răi, cînd critică și urăsc propria Lui lucrare, amenință și nimicesc pe proprii Săi copii ?». Cu acestea Celsus ponegrește și falsifică cele scrise în cartea Facerii în felul următor : «Văzînd însă Domnul Dumnezeu că răutatea oamenilor s-a mărit pe pămînt și toate cugetele și dorințele inimii lor sînt îndreptate la rău în toate zilele, I-a părut rău și S-a căit Dumnezeu că a făcut pe om pe pămînt. Și a zis Domnul : «Pierde-voi de pe fața pămîntului pe omul pe care l-am făcut ! De la om pînă la dobitoc și de la tiritoare pînă la păsările cerului, tot voi pierde, căci Îmi pare rău că le-am făcut»²³⁵. Celsus citează și cele ce nu sînt în Scriptură, ca și cînd ar fi luate din Scriptură, căci în acest citat nu se vorbește despre o căință a lui Dumnezeu, nici că El critică și urăște opera Lui.

231. Platon, *Opere* I, Gorgias 453, ed. P. Creția-C. Noica, București, 1974, p. 302—303.

232. Gal. 5, 8.

233. Isaia 1, 19—20.

234. Deut. 10, 12—13.

235. Fac. 6, 5—7.

Dacă Dumnezeu pare că amenință cu relele potopului și că nimicește pe proprii Săi fii, trebuie să spun că, sufletul oamenilor fiind nemuritor, presupusa amenințare vrea doar să întoarcă pe cei ce o aud. Iar nimicirea oamenilor prin potop este o curățire a întregului pământ. Așa au spus și unii din cei mai de seamă filosofi elini : «cînd zeli curăță pămîntul»²³⁶. Despre expresiile din Scriptură care — așa-zicînd — atribuie lui Dumnezeu sentimente omenești am spus multe mai înainte²³⁷.

LIX

Apoi, presupunînd sau poate înțelegînd el însuși pricina care poate fi invocată de cei ce pledează pentru nimicirea prin potop, Celsus întreabă : dacă nu nimicește pe proprii Săi fii, atunci în care loc, afară de lumea pe care a creat-o, îi izgonește El ? Și la această întrebare avem ce răspunde, anume că lumea în totalitatea ei fiind alcătuită din «cer» și din «pămînt», Dumnezeu nu izgonește nicidecum afară din lume pe cei ce au suferit potopul, ci îi scoate doar din viața trupească. Și liberîndu-i de trupurile lor, îi liberează și de viața de pe pămînt, pe care Scripturile o numesc de obicei — *lume*. Dar mai cu seamă în Evanghelia după Ioan poți afla indicat adesea spațiul acesta pămîntesc numit *lume*, precum în citatul următor : «El era lumina care luminează pe tot omul ce vine în lume»²³⁸. Iar în alt loc : «În lume necazuri veți avea, dar îndrăzniți : Eu am biruit lumea»²³⁹. Deci dacă cineva înțelege că Dumnezeu îl va scoate din acest spațiu pămîntesc, cuvîntul nu este fără rost. Iar dacă cineva numește *lume* totalitatea cerului și a pămîntului, atunci cei ce au suferit potopul nicidecum nu sînt scoși din lumea înțeleasă în acest chip. Dacă s-ar gîndi cineva și la fraza : «neprivind noi la cele ce se văd, ci la cele ce nu se văd»²⁴⁰, și la aceasta : «Cele nevăzute ale Lui se văd de la facerea lumii, fiind înțelese din făpturi»²⁴¹, ar putea zice că cel ce se află în cele nevăzute, care se numesc îndeobște «cele ce nu se văd», s-a ridicat deasupra lumii ; fiindcă Cuvîntul îl mută de aici în spațiul supra-pămîntesc, ca să contemple frumusețile cele de dincolo²⁴².

LX

După fragmentul pe care l-am cercetat, Celsus ca și cum ar avea ca scop să-și umfle cartea cu tot felul de povești, expune niște idei cu totul

236. Platon, *Timeu* 22 (citat și aici mai sus : IV, 12 ; 20—21 ; 62, 64).

237. I, 71 ; IV, 71—72.

238. *Ioan* 1, 9.

239. *Ioan* 16, 33.

240. *II Cor.* 4, 18.

241. *Rom.* 1, 20.

242. Platon, *Pedros* 247 c.

asemănătoare cu cele examinate mai sus²⁴³, numai că le spune cu alte cuvinte. El zice : «Este o prostie cu mult mai mare să împarți pe zile facerea lumii, înainte de a fi existat zilele ; căci atunci cînd cerul încă nu era făcut, nici pămîntul întărit, nici soarele încă nu se rotea, cum să fi existat zile ?». Și ce deosebire este între cuvîntul de mai sus și cele ce urmează : «Dar eu, reluînd cele de mai sus, voi cerceta ce rost ar avea cu Dumnezeu cel preînalt și mare să poruncească să creeze cutare și cutare lucru, într-o zi atîta, într-a doua mai mult, la fel și într-a treia, într-a patra, într-a cincea și într-a șasea ?»²⁴⁴.

Am combătut, pe cît am putut, cuvintele lui Celsus : «a poruncit să fie creat cutare și cutare lucru», atunci cînd am explicat citatul : «El a zis și s-a făcut, a poruncit și s-au zidit»²⁴⁵. Am spus atunci că Creatorul nemijlocit, Care a făcut personal lumea, este Logosul, Fiul lui Dumnezeu. Dar Tatăl Cuvîntului, Cel ce a poruncit Fiului Său să facă lumea, este Creatorul cel dintîi²⁴⁶. Iar despre faptul că în prima zi a fost creată «lumina», în a doua «tăria», iar în cea de a treia apele de sub cer au fost adunate în locurile lor, și astfel a odrăslit pămîntul cele ce sînt numai în sarcina firii ; într-a patra au fost făcuți «luminătorii» și «stelele» ; într-a cincea animalele de apă și într-a șasea cele de uscat și omul, am vorbit, pe cît ne-a fost în putință, în Comentariile la cartea Facerii, pe care le-am scris mai înainte²⁴⁷. Tot atunci am înfruntat și pe cei ce afirmă, în chip prea simplist, că facerea lumii s-a terminat într-un răstimp de șase zile, atunci cînd am comentat citatul : «Aceasta este cartea Facerii cerului și a pămîntului, cînd și în care zi a făcut Dumnezeu cerul și pămîntul»²⁴⁸.

LXI

Celsus n-a înțeles bine nici următoarele cuvinte : «Și a sfîrșit Dumnezeu în ziua a șasea lucrarea Sa, pe care a făcut-o ; iar în ziua a șaptea S-a odihnit Dumnezeu de toate lucrurile Sale, pe care le-a făcut. Și a binecuvîntat Dumnezeu ziua a șaptea și a sfințit-o, pentru că întru ea S-a odihnit de toate lucrurile Sale, pe care le-a făcut și le-a pus în rîndulală»²⁴⁹. Celsus socotește că vorbele «a sfîrșit Dumnezeu, în ziua a șaptea» sînt tot una cu «în a șaptea zi S-a odihnit». Și continuă zicînd : «după aceasta, ca un lucrător slab, fiind ostenit, a fost nevoit să nu mai

243. Aceeași idee și la VI, 50—51.

244. Avea dreptate Filon (*Leg. alleg.* 1, 2, ed. Cl. Mondesert, Paris, 1962) că mișcarea cerului este cea care a făcut cunoscut timpul». A se vedea și Origen, *De princ.* 4, 3, 1 (în «P.S.B.», 8).

245. Ps. 32, 9 și 148, 5.

246. A se vedea mai sus : II, 9.

247. Cum s-a afirmat și la VI, 50, 51.

248. *Pac.* 2, 4 (ed. 1914).

249. *Pac.* 2, 2—3.

lucreze, ci să se odihnească». Se vede că amicul nostru nu înțelege că aici e vorba de două lucruri deosebite: pe de o parte, de ziua sabatului și a odihnei lui Dumnezeu, iar pe de alta, de facerea lumii, care durează atîta vreme cît va fi lumea²⁵⁰. În acea zi de odihnă vor prăznuși împreună cu Dumnezeu cei ce și-au săvîrșit toate faptele lor în cele șase zile, iar întrucît nu au lăsat neîmplinite nici una din lucrările cu care erau îndatorați, ei se înalță la contemplație împreună cu ceata dreptilor și a fericiților care petrec neîncetat în contemplație.

Apoi, ca și cum așa ar spune-o Scriptura, sau ca și cum așa am fi înțeles noi că Dumnezeu, fiind obosit, S-a odihnit, Celsus spune : «*nu este îngăduit să spunem că Dumnezeul cel Preaînalt obosește, nici că lucrează cu mîinile Sale și nici că poruncește*». Cu alte cuvinte nu se cuvine — zice Celsus — să afirmăm despre El că ar obosi. Dar eu aș zice că nici Dumnezeu-Cuvîntul și nici cei ce au trecut într-o rînduială mai bună și dumnezeiască nu obolesc, căci oboseala este proprie celor ce trăiesc în trup²⁵¹. Dealtfel, trebuie să cercetăm dacă aici e vorba de orice fel de trup, fie el pămîntesc sau cu puțin mai bun decît al nostru. Dar nu este cuviincios să zici că Dumnezeu cel Preaînalt lucrează ceva cu mîinile Lui. Dacă ai în vedere lucrarea manuală propriu-zisă, atunci nici cel de al doilea Dumnezeu²⁵², nici vreo altă ființă dumnezeiască nu lucrează cu mîna. Dar dacă admitem că *a lucra cu mîna* a fost spus în înțeles impropriu sau figurat, ca să explicăm și cuvintele : «*facerea mîinilor Lui o vestește tîria*»²⁵³ și pe acestea : «*Mîinile Lui au făcut cerul*»²⁵⁴, sau altă expresie de acest fel, însemnează că noi interpretăm «*mîinile*» sau mădularele lui Dumnezeu în chip duhovnicesc. Și, în definitiv, ce este atît de nelalocul lui faptul că Dumnezeu lucrează cu mîna Lui ? În acest înțeles nu este fără rost faptul că Dumnezeu a lucrat cu mîna. Tot așa e foarte firesc că El a poruncit ca cele făcute de primitorul poruncii să fie bune și vrednice de laudă, prin aceea că însuși Dumnezeu este cel ce a poruncit să le îplinească.

LXII

Neînțelegînd bine cuvintele : «*Căci gura Domnului a grăit aceea*»²⁵⁵, poate și din pricina celor simpli, care vorbesc despre tilcuirea acestui fel de citate fără să se gîndească, și nepricepînd în ce fel se dau puterilor lui Dumnezeu numele mădularelor trupului omenesc zice :

250. *Ioan* 5, 17.

251. Platon, *Timeu* 33 b.

252. Expresie asemănătoare și la V, 39; VII, 57.

253. *Ps.* 18, 1.

254. *Ps.* 101, 26.

255. *Isaia* 1, 20

«Dumnezeu nu are nici gură, nici glas». Într-adevăr Dumnezeu n-ar avea glas, dacă glasul n-ar fi decît aer pus în mișcare, sau vibrația aerului, sau un fel de aer, sau oricum definesc glasul cei ce se pricep în materile ²⁵⁶. Este scris că așa-zisul «glas al lui Dumnezeu» a fost auzit de popor ca un glas al lui Dumnezeu. «Tot poporul a auzit glasul lui Dumnezeu» ²⁵⁷. Aici cuvintele «a văzut», «a auzit» se iau în înțeles duhovnicesc, ca să vorbesc după obiceiul Scripturii. E drept că Celsus obiectează : «Dumnezeu nu este nimic din ceea ce cunoaștem noi», iar acest lucru îl spune fără să lămurească ce este în fond ceea ce cunoaștem noi. Dacă cunoașterea noastră se referă la mădularele trupului, atunci sîntem de acord cu Celsus, dar subînțelegem că pe acestea le cunoaștem în înțeles trupesc și propriu ; dacă, însă, e vorba de ceea ce, în general, cunoaștem la Dumnezeu, apoi noi cunoaștem multe din cîte I se atribuie. Știm că e întru chiparea virtuții, a fericirii și a dumnezeirii. În schimb, dacă ne referim la «cele pe care noi le cunoaștem» în înțeles mai înalt, tot ce putem noi să cunoaștem este mai prejos decît este Dumnezeu în realitate. Ar fi bine să admitem că Dumnezeu nu-i ceva diferit față de ceea ce cunoaștem noi. Desigur, însușirile lui Dumnezeu sînt infinit superioare față de tot ceea ce cunoaște nu numai firea omenească, ci și ființele cele peste fire. Dacă Celsus ar fi citit cuvintele proorocilor ar fi știut că printre noi nimeni nu susține că ar exista vreo schimbare la Dumnezeu, nici în lucrarea și nici în gîndirea Lui. Pentru că David zice : «Tu același ești» ²⁵⁸, iar Maleahi : «Și nu M-am schimbat» ²⁵⁹. Căci pentru că rămîne «același», Dumnezeu iconomisește cele ce din fire sînt schimbătoare, în felul în care însăși rațiunea cere să fie iconomisite.

I.XIII

Dar Celsus n-a băgat de seamă nici deosebirea dintre expresiile : «după chipul lui Dumnezeu» ²⁶⁰ și «Chipul lui Dumnezeu» ²⁶¹. Expresia «Chipul lui Dumnezeu» se referă la : «Cel mai întîi născut decît toată făptura», la «Cuvîntul Însuși», la «Adevărul Însuși» și la «Înțelepciunea Însăși, care e și chipul bunătății dumnezeiești» ²⁶². Pe de altă parte, expresia «după chipul lui Dumnezeu» se referă la modul în care a fost făcut omul, ba mai mult, la tot bărbatul, al cărui «cap este Hristos», chip și slavă a lui Dumnezeu ²⁶³. Celsus nu știe în ce parte a ființei ome-

256. Aceași problemă și la II, 72.

257. *Ieș.* 20, 18.

258. *Ps.* 101, 26.

259. *Mal.* 3, 6.

260. *Fac.* 1, 27.

261. *Col.* 1, 15.

262. *Înț. Sol.* 7, 26

263. *I Cor.* 11, 3, 7.

nești se întipărește ceea ce este «după chipul lui Dumnezeu»: în sufletul care n-a avut sau nu mai are pe «omul cel vechi dimpreună cu faptele lui», și neștiind nu poate să înțeleagă ce însemnează a fi «după chipul Creatorului»²⁶⁴. De aceea zice că «Dumnezeu nu a făcut pe om chip al Său, căci Dumnezeu nu este ca omul, nici nu Se aseamănă cu nici o altă ființă». Dar putem oare să credem că ceea ce este «după chipul lui Dumnezeu» se află în partea cea mai rea a alcătuirii omenești, — adică în trup²⁶⁵, așa cum gîndește Celsus că trupul ar fi fost zidit «după chip»? Căci, dacă ceea ce este în om «după chipul lui Dumnezeu» s-ar afla numai în trup, atunci partea cea mai bună din om — sufletul — este lipsită de ceea ce este «după chip» și se află în trup, care știm că este pieritor. Or, așa ceva nu poate susține nici un creștin! Dacă ceea ce este «după chipul lui Dumnezeu» se află în ambele părți ale omului — în suflet și trup — rezultă, în chip necesar, că Dumnezeu ar fi și El compus dintr-un suflet și un trup, așa ca partea cea mai bună care este «după chip» să fie în suflet, iar cea mai puțin bună, cea după chipul trupului, să fie în trup. Nici acest lucru nu-l afirmă nimeni dintre ai noștri. Rămîne, așadar, să înțelegem că ceea ce este «după chipul lui Dumnezeu» se cuprinde în așa-numitul «om lăuntric», înnoit și crescut ca să fie «după chipul Celui ce l-a zidit»²⁶⁶. Acest lucru are loc atunci cînd cineva ajunge desăvîrșit, precum — «Tatăl cel ceresc desăvîrșit este»²⁶⁷, atunci cînd înțelege cuvîntul «Fiți sfinți, că Eu, Domnul vostru, sînt sfînt»²⁶⁸. Cînd împlinește cuvîntul: «fiți, dar, următorii lui Dumnezeu»²⁶⁹, omul primește în sufletul său virtuos tiparul lui Dumnezeu, iar atunci și trupul celui ce are un astfel de suflet este: «Biserica a lui Dumnezeu», primind cele dumnezeiești în partea care este «după chipul lui Dumnezeu». În felul acesta are în suflet pe Dumnezeu prin ceea ce este în om «după chip».

LXIV

În același timp, Celsus leagă laolaltă mai multe idei, ca și cum ele ar fi admise de noi, dar pe care nici un creștin întreg la minte nu le admite. De pildă, nici unul dintre noi nu spune că Dumnezeu S-ar înfățișa avînd o anumită formă și o anumită culoare, sau săvîrșind o anumită

264. Col. 3, 9.

265. În altă lucrare a sa, *Convorbiri cu Heraclide*, Origen afirmă: «nu sîntem atît de nebuni să spunem nici că Dumnezeu e compus dintr-un element inferior și dintr-unul superior pentru ca ființa creată «după chip» să aibă ceva și dintr-unul și din celălalt, și nici că atunci cînd e vorba de chipul lui Dumnezeu ființa creată «după chipul Lui» a fost plămuită în întregime mai ales în elementul inferior, iar nu în cel superior» (în «P.S.B.», 8, p. 333).

266. Ef. 3, 16; Col. 3, 10.

267. Matei 5, 48.

268. Lev. 11, 45.

269. Ef. 5, 1.

mișcare ²⁷⁰, aceasta pe temelul neschimbabilității și statorniciei firii Sale, atunci când îndeamnă și pe cel drept să fie la fel cu El, zicându-i : «Iar tu rămii aici cu Mine» ²⁷¹. E drept că unele texte vorbesc de o oarecare mișcare a lui Dumnezeu, precum este următorul : «Au auzit glasul Domnului Dumnezeu, Care umblă prin rai în răcoarea serii» ²⁷². Textele de acest fel trebuie luate în înțelesul că păcătoșii și-L închipuie pe Dumnezeu mișcându-Se. Sau trebuie înțelese în chip figurat, precum figurat înțelegem somnul sau mînia lui Dumnezeu, sau alte texte asemănătoare.

Dar «nici la ființa altcuiva nu participă Dumnezeu». Mai curînd se împărtășește pe Sine altora, decît să participe El la vreo ființă. În schimb, El se împărtășește celor care au «duhul lui Dumnezeu». Nu spunem că Mîntuitorul nostru «participă» El însuși, ca unul care e El însuși dreptate, ci Se împărtășește pe Sine celor drepti. Ar fi multe de spus și greu de cercetat lucrurile despre ființă, mai cu seamă cele despre ființa, în înțeles propriu, cea neschimbabilă și netrupească. Astfel am putea afla dacă Dumnezeu este dincolo de ființă prin demnitate și putere, făcîndu-Și părtași la ființă pe cei cărora li Se împărtășește după Cuvîntul Său și pe Cuvîntul însuși ; sau dacă Dumnezeu este El însuși ființă, deși se spune că este nevăzut, așa cum spune despre Mîntuitorul citatul următor : «El este chipul lui Dumnezeu celui nevăzut» ²⁷³. Prin cuvîntul *nevăzut* Scriptura înțelege *netrupesc*. Ar trebui să mai cercetăm și dacă Cel unul născut și «mai întii născut decît toată făptura» trebuie să fie numit : Ființă a ființelor, idee a ideilor, dintru început, pe cînd Tatăl Său și Dumnezeu este dincolo de toate acestea ²⁷⁴.

LXV

În legătură cu Dumnezeu, Celsus zice că : «Toate provin de la El», cu toate că nu știu de ce pe toate le-a despărțit de El, iar Pavel al nostru zice : «Toate sînt de la El, prin El și în El» ²⁷⁵. Prin cuvintele «toate provin de la El», Pavel a arătat că începutul existenței lumii este Dumnezeu. Cuvintele «prin El» arată că Dumnezeu susține lumea, iar «în El» arată că tot Dumnezeu este și scopul existenței. Este adevărat că Dumnezeu este fără de început. Cînd, însă, Celsus zice că «Dumnezeu nu poate fi cuprins în cuvînt», eu fac deosebire între cele două înțelesuri ale cuvîntului : dacă este vorba de cuvîntul din noi, fie de cel lăuntric,

270. Platon, *Fedru* 247 c. Iustin, *Dial.* 4, 1. Origen, *De princ.* 1, 1, 6.

271. *Deut.* 5, 21.

272. *Fac.* 3, 8.

273. *Col.* 1, 15.

274. Aceleași idei despre relațiile dintre persoanele trinitare și despre unitatea de ființă și în *Convorbiri cu Heraclide*, p. 54 ș.u. (ed. Scherer).

275. *Rom.* 11, 36.

fie de cel exprimat prin vorbire, atunci și eu susțin că Dumnezeu nu este exprimat de cuvânt, dar dacă iau versetul : «La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul»²⁷⁶, atunci susțin că Dumnezeu este cuprins de acest Cuvânt. Dumnezeu este cuprins nu numai de acest Cuvânt, ci și de cel «căruia Fiul sau Cuvântul va voi să-L descopere (pe Tatăl)», dovedind mincinoasă afirmația lui Celsus că Dumnezeu nu poate fi cuprins nici de Cuvânt.

Mai trebuie făcută și altă distincție, de astă dată în legătură cu altă afirmație a lui Celsus, și anume că lui Dumnezeu nu I se poate da nici un nume²⁷⁷. Dacă prin această afirmație el înțelege că nici unul dintre cuvintele sau expresiile omenești nu pot să prezinte însușirile particulare ale lui Dumnezeu, atunci spune adevărul, întrucât această afirmație s-ar putea aplica și la alte multe calități care nu pot fi numite ! Cine poate să distingă prin numiri precise deosebirea de calitate între dulceața unei smochine și cea a unei curmale ? Și cine poate să prezinte prin diferite numiri calitatea proprie fiecărui lucru ? Așadar, nu este de mirare că în înțelesul acesta Dumnezeu nu poate fi numit. Dar dacă luăm în considerare faptul că Dumnezeu totuși poate fi numit, înțelegând prin aceasta că este cu putință să arătăm prin nume ceva din calitățile Sale, cu scopul de a povățui pe ascultător și a-l face să înțeleagă însușirile lui Dumnezeu, pe cât poate să cuprindă din ele firea omenească, atunci nu este fără rost să spun că Dumnezeu poate fi numit. La fel distingem două înțelesuri în cuvintele : «Dumnezeu nu suferă nici o micșorare, pe care noi am putea-o numi». Și este adevărat că «Dumnezeu este în afară de orice patimă»²⁷⁸. Dar destul despre aceste lucruri.

LXVI

Să vedem și pasajul următor, prin care Celsus introduce o persoană care, la auzirea cuvintelor de mai sus, ar răspunde : «Oare cum pot să cunosc pe Dumnezeu ? Și în ce chip să aflu calea care duce la El ? Cum mi-o vei arăta tu ? Cel puțin pînă în această clipă nu mi-ai adus decît întuneric în fața ochilor, încît nu văd nimic limpede».

Ca și cînd ar răspunde la aceste îndoieli, Celsus socotește că descoperă celui ce a vorbit mai sus pricina pentru care i se revarsă întuneric în fața ochilor. Cei pe care cineva — zice el — îi aduce din întuneric la o lumină strălucitoare, neputînd suferi strălucirea razelor, sînt răniți la simțul vederii și au impresia că și-au pierdut vederea. La aces-

276. Ioan 1, 1 ; Matei 11, 27.

277. «Cuvintele de : Părinte, Dumnezeu, Ziditor, Domn și Stăpîn, nu sînt propriuzis nume, ci numai moduri de adresare, care provin de pe urma binefacerilor și lucrărilor lui Dumnezeu», Iustin, *Apol.* II, 6, «P.S.B.», 2, p. 81.

278. Afirmație repetată : IV, 72.

tea voi răspunde că stau și rămân în întuneric toți cei care, dorind să caute lumina, privesc doar spre lucrările ispititoare ale pictorilor, modelatorilor și sculptorilor, în loc să-și ridice privirile și să-și înalțe cugetele de la toate cele văzute și simțite spre Creatorul Universului : căci El este lumina. Dimpotrivă, este copleșit de lumină tot omul care caută razele Cuvîntului ; căci Cuvîntul sfînt a arătat din cită neștiință, lipsă de evlavie și de învățătură despre sfințenie, se închină oamenii celor făcute de pictori, de modelatori și de sculptori, în loc să se închine Dumnezeului celui adevărat. Cuvîntul sfînt este cel ce conduce mintea celui ce vrea să fie mîntuit spre Dumnezeu cel nenăscut și preainalt. Căci «Poporul care umbla întru întuneric», cel al neamurilor, «a văzut lumină mare și celor ce ședea în latura și în umbra morții lumină le-a răsărit»²⁷⁹, Iisus Dumnezeu.

Așadar, nici un creștin nu-i răspunde lui Celsus sau oricăruia din cei ce ponegresc Cuvîntul lui Dumnezeu, cînd întreabă : «Cum aş putea să-L cunosc pe Dumnezeu ?» fiindcă fiecare îl cunoaște pe Dumnezeu în măsura în care poate el. Și nici unul nu zice : cum să aflu calea într-acele locuri ? Căci a auzit pe Cel ce zice : «Eu sînt Calea, Adevărul și Viața»²⁸⁰, și a gustat, mergînd pe cale, folosul care iese din mersul pe cale. Și nici un creștin nu-l va întreba pe Celsus : cum o să mi-L arăți tu pe Dumnezeu ?

LXVII

În cele spuse mai înainte de Celsus există totuși și un adevăr, și anume că oricine i-a auzit cuvîntul și a văzut că spusele lui sînt cuvinte ale întunericului va zice : într-adevăr tu îmi aduci întuneric în fața ochilor. Așa și este ! Celsus și cei de un gînd cu el vor să aducă întuneric în fața ochilor noștri. Dar, cu ajutorul luminii Cuvîntului, noi împrăștiem întunericul acestor învățături nelegiuite. Și orice creștin i-ar putea răspunde lui Celsus, care nu susține idei limpezi și convingătoare, în felul următor : Nu văd nimic limpede în cuvintele tale ! Așadar, Celsus este departe de a ne scoate din întuneric la lumină ; el vrea, mai curînd, să ne mute de la lumină la întuneric, fiind convins că întunericul e lumină și lumina întuneric. De aceea i se potrivește frumosul citat din Isaia : «Vai de cei ce numesc întunericul lumină și lumina întuneric !»²⁸¹. Dar noi, cărora lumina ne-a deschis ochii sufletului, văzînd deosebirea dintre lumină și întuneric, ne-am hotărît să rămînem cu orice chip în lumină și nu vrem nicidecum să petrecem în întuneric. Iar «Lu-

279. Ps. 9, 2 ; Matei 4, 6.

280. Ioan 14, 6.

281. Isaia 5, 20.

mina cea adevărată»²⁸² fiind insufletită, știe cui trebuie să arate toate strălucirile Ei și cui numai o rază din lumina Ei, fără să-i înfățișeze deplina Ei strălucire, din pricina slăbiciunii care rămâne în ochii aceluia.

Dacă tot trebuie să vorbim despre o slăbiciune și o vătămare a simțului vederii, atunci despre care ochi să spunem că pătimesc de această boală, dacă nu despre ochii omului stăpinit de necunoașterea lui Dumnezeu, care fiind împiedicați de patimi nu văd adevărul? Creștinii nu cred nicidecum că vor fi orbiți de învățăturile lui Celsus sau ale vreunui alt om străin de creștinism. Cei care încep să-și dea seama că au orbit de când urmează mulțimile de rătăciți și de păgâni, care se închină demonilor, aceia să se apropie de Cuvîntul care dă vedere ochilor, să se apropie asemenea săracilor și orbilor care zăceau, pe vremea lui Iisus, pe linșă drum și care au fost vindecați de El, fiindcă strigau după El: «Fiul lui David, miluiește-ne!»²⁸³, și atunci și ei vor primi ochi noi și buni, lucru pe care numai Dumnezeu Cuvîntul îl poate face.

LXVIII

De aceea, dacă ne-ar întreba Celsus: «*În ce chip credem noi că vom cunoaște pe Dumnezeu și cum vom ajunge să fim mîntuiți de El?*» noi am răspunde: Logosul sau Cuvîntul lui Dumnezeu atunci cînd vine la cei care Îl caută și Îl primesc, este în stare, după ce S-a descoperit pe Sine, să le facă cunoscut și să le descopere pe Tatăl, Care era nevăzut înainte de venirea Cuvîntului. Și cine altul poate să mîntuiască și să povățuiască sufletul omului spre Dumnezeul tuturor, decît numai Dumnezeu Cuvîntul? El «era la început la Dumnezeu»²⁸⁴, dar din pricina celor care se lipiseră de trup și deveniseră cu totul trupești, «S-a făcut trup»²⁸⁵, ca să poată fi cuprins de cei ce nu-L puteau vedea, atunci cînd, în calitate de Cuvînt, era la Dumnezeu și era Dumnezeu. Vorbindu-se oamenilor despre El «trupește», fiind propovăduit ca avînd trup, El cheamă la Sine pe cei ce sînt trupuri ca să-i facă mai întîi să se apropie de înfățișarea trupească a Cuvîntului celui întrupat, iar după aceea să-i înalțe pînă la a-L vedea așa cum era înainte de a Se fi făcut trup. Așa că ei, văzînd că se ajutorează sufletește și înălțîndu-se mai presus de inițierea cea trupească, zic: «Chiar dacă am cunoscut pe Hristos după trup, acum nu-L mai cunoaștem după trup»²⁸⁶. Așadar, El «S-a făcut trup» și, făcîndu-Se trup, S-a sălășluit printre noi, iar nu în afară

282. *I Ioan* 2, 8.

283. *Matei* 20, 31.

284. *Ioan* 1, 1.

285. *Ioan* 1, 14.

286. *II Cor.* 5, 16.

de noi. Locuind și fiind printre noi, El n-a rămas la prima Lui formă, ci, suindu-Se pe «muntele cel înalt, deosebi» plin de taină, ne-a arătat slăvita Sa față și strălucirea hainelor Lui. Și nu numai a hainelor Lui, ci și a legii duhovnicești, căci de aceea s-a arătat și Moise, care a fost văzut atunci împreună cu Iisus. Ne-a mai arătat și întreaga proorocie, care n-a murit după întruparea Lui, ci a fost înălțată la cer, simbolul ei fiind Ilie ²⁸⁷. Cine privește astfel lucrurile, ar putea zice: «Am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr» ²⁸⁸. Deci Celsus a plăsmuit cu simplitate cuvintele cu care el crede că noi vom răspunde la întrebarea lui: Cum credem că putem să-L cunoaștem pe Dumnezeu și să ne mintuim prin El?

Cred că prin aceste câteva cuvinte am răspuns la ambele întrebări.

LXIX

Privitor la cele afirmate mai sus Celsus spune că s-ar putea da un răspuns dacă am accepta următoarea presupunere: «*Fiind mare și greu de contemplat, Dumnezeu a pus pe propriul Său Duh într-un trup, asemănător cu al omului, și L-a trimis aici, pe pământ, ca să putem să-L auzim și să luăm învățături de la El*». Dar după credința noastră, Dumnezeu Creatorul și Tatăl tuturor nu este numai El singur mare, întrucât la această măreție a Lui El a făcut părtaș și pe Cel Unul-Născut, care este «mai întâi născut decît toată făptura», care fiind «chipul lui Dumnezeu Celui nevăzut» ²⁸⁹ să păstreze și ca măreție asemănarea cu chipul Tatălui, căci nu se putea să nu fie și chipul, ca să zic așa, de o desăvîrșire corespunzătoare cu a Dumnezeului celui nevăzut, dacă El n-ar fi înfățișat și chipul măreției Lui ²⁹⁰.

Mai mult, după noi Dumnezeu este nevăzut și prin faptul că nu este trup. Totuși, pentru cei care vor să-L contemple, El poate fi contemplat cu mintea și cu inima, desigur nu de orice inimă, ci numai de una curată ²⁹¹, căci nu este îngăduit ca o inimă pîngărită să poată vedea pe Dumnezeu, ci această «vedere» trebuie să fie curată ²⁹², după vrednicia

²⁸⁷. Matei 17, 1—3. Astfel mărturia pentru Iisus era deplină: Legea și proorocii (Matei 22, 20).

²⁸⁸. Ioan 1, 14.

²⁸⁹. Col. 1, 15.

²⁹⁰. O mărturie în plus despre egalitatea dintre Tatăl și Fiul. În schimb, exprimarea lui Origen e ezitantă. În unele locuri (aici V, 39 și VIII, 14) el socotește pe Fiul ca «al doilea»!

²⁹¹. Matei 5, 8.

²⁹². Așadar prin inimă, iar nu prin ochi poate fi «văzut» Dumnezeu, zice Origen în alt loc; *De princip.* I, 1, 9 (în «P.S.B.», 8).

Aceluia care este curățenia însăși. Să acceptăm, dar, că Dumnezeu e greu de contemplat! Dar greu de contemplat nu este numai El singur, ci și Fiul Său cel Unul-Născut al Lui, căci este greu de contemplat Dumnezeu Cuvîntul precum și Înțelepciunea, întru care a făcut Dumnezeu toate²⁹³. În fond, cine poate să contemple unul cite unul toate cele pe care le-a făcut Dumnezeu întru Înțelepciune, pe fiecare în parte? Dar nu pentru că Dumnezeu e greu de contemplat a fost trimis Fiul Său, ci L-a trimis ca să devină mai ușor de contemplat. Celsus, care nu înțelege acestea, zice ca din partea noastră: «Fiindcă este greu de contemplat, Dumnezeu introducînd Duhul Său într-un trup omenesc, L-a trimis jos, pe pămînt, ca astfel să putem să-L ascultăm și să învățăm de la El». Dar precum am arătat și Fiul este greu de contemplat, pentru că este Dumnezeu Cuvîntul «prin Care toate s-au făcut și Care S-a sălăsluit între noi»²⁹⁴.

LXX

Dacă ar fi înțeles Celsus ce zicem noi despre Duhul lui Dumnezeu, anume că «Cei ce sînt mînați de Duhul lui Dumnezeu sînt fiii ai lui Dumnezeu»²⁹⁵, atunci n-ar fi spus, ca din partea noastră, că «Dumnezeu introducînd Duhul Său într-un trup, L-a trimis aici pe pămînt», întrucît Dumnezeu pururea împărtășește din propriul Său Duh pe cei ce pot să-L primească. Duhul vine în cei vrednici, neștirbit și neîmpărțit, căci, după credința noastră, Duhul nu este trup, după cum nu este trup nici focul, despre care se zice că seamănă cu Dumnezeu, cum spune citatul: «Dumnezeul nostru este foc mistuitor»²⁹⁶. Toate acestea sînt figuri de stil făcute pentru a arăta firea cea înțelegătoare, prin numiri comune și materiale.

Și precum atunci cînd păcatele sînt numite în Scriptură «lemne, fîn sau trestie», noi nu zicem că păcatele sînt materii, ci, cînd zicem că faptele bune sînt «aur, argint și piatră scumpă»²⁹⁷, nu susținem că faptele bune ar fi corpuri; tot așa, deși se zice despre Dumnezeu că este foc care mistuie lemnele, fînul și trestia și întreaga substanță a păcatului, noi nu gîndim despre Dumnezeu că este un trup. După cum atunci cînd se zice despre Dumnezeu că este «foc», nu gîndim că Dumnezeu ar fi un corp, tot așa cînd zicem că este duh nu susținem că este un corp, căci, spre deosebire de cele sensibile, Scriptura numește pe cele inteligibile *duhuri* și duhovnicești, așa cum spune și Pavel: «Dar des-

293. Ps. 103, 24.

294. Ioan 1, 14.

295. Rom. 8, 14.

296. Deut. 4, 24.

297. Evr. 12, 29

toinicla noastră este de la Dumnezeu, Cel care ne-a învrednicit să fim slujitori ai Noului Testament, nu ai literei, ci ai duhului; pentru că litera ucide, iar duhul face viu»²⁹⁸. El a numit tilcuirea sensibilă a Sfințelor Scripturi *literă*, iar pe cea inteligibilă *duh*.

Așadar, tot același sens are și citatul «Duh este Dumnezeu». Întrucât și samaritenii și evreii împlineau poruncile Legii atât trupește cât și în mod figurat, Mîntuitorul a zis către samarineancă: «vine ceasul cînd nici pe muntele acesta, nici în Ierusalim nu vă veți închina Tatălui. Duh este Dumnezeu și cei ce I se închină trebuie să I se închine în duh și în adevăr»²⁹⁹. Prin aceste cuvinte Mîntuitorul ne-a învățat că lui Dumnezeu nu trebuie să I ne închinăm nici în trup, nici prin jertfe trupești, ci «în duh». Și numai în măsura în care omul îi dedică un cult în duh și cuget, va putea fi înțeles Dumnezeu ca Duh. În același timp, închinarea adusă Tatălui nu trebuie s-o facem doar în chip figurat, ci «în adevăr». Iar adevărul «a venit prin Iisus Hristos»³⁰⁰, după ce Legea a fost dată «prin Moise». Căci atunci «cînd ne întoarcem la Domnul» — iar, Domnul este duh — atunci «și vălul se va ridica», acel vâl despre care știm că acoperea inima la citirea lui Moise³⁰¹.

LXXI

Ca unul care n-a înțeles învățătura despre Duhul lui Dumnezeu, fiindcă «omul trupesc nu primește cele ale Duhului lui Dumnezeu, căci pentru el sînt nebunie și nu poate să le înțeleagă, trebuind judecate duhovnicește»³⁰², Celsus face, cu de la sine putere, această încheiere, crezînd că noi, «susținînd că Dumnezeu este Duh, nu ne deosebim întru nimic de stoicii elinilor, care declară că Dumnezeu este un Duh care pătrunde prin toate și le cuprinde pe toate»³⁰³. E drept că Dumnezeu cercetează toate și poartă grijă de ele, pătrunzîndu-le, dar nu cum face acest lucru duhul stoicilor. Purtarea de grijă a lui Dumnezeu conține în sine toate cele de care poartă El grijă și pe care le cuprinde, dar nu în felul în care un corp material își deține conținutul său atunci cînd și conținutul tot corp este, ci purtarea de grijă a lui Dumnezeu cuprinde totul întocmai ca o putere divină care cuprinde tot ceea ce conține³⁰⁴.

Potrivit filosofiei Porticului sau stoicismului, care zice că primele începuturi sînt materiale și de aceea crede că odată și odată vor pieri

298. *II Cor.* 3, 3—6.

299. *Ioan* 4, 21 și 24.

300. *Ioan* 1, 17.

301. *II Cor.* 3, 15—16.

302. *I Cor.* 2, 14.

303. Stoicismul era orientat în sens materialist-panteist atunci cînd susținea că există doar materia și forța veșnică (Dumnezeu), care în fond se contopesc laolaltă.

304. Aceeași argumentare în *IV*, 5.

toate cîte sînt, pe baza acestui principiu el ar fi în stare să-l facă pieritor și pe Dumnezeu, Cel peste toate, dacă lucrul acesta nu li s-ar părea din cale afară de absurd ³⁰⁵.

În cuvîntul lui Dumnezeu, care Se coboară la oameni și la lucrurile cele mai mărunte, nu este nimic altceva decît un duh materializat, zic stoicii. Or, potrivit credinței noastre, noi încercăm să arătăm că sufletul cugetător este ceva mai de preț decît orice ființă trupească. Dumnezeu Cuvîntul este tot o ființă nevăzută și netrupească, iar nu materie. Prin El au fost făcute toate. El a venit în lume pentru ca toate să fie făcute prin El, nu numai omul singur, ci și ființele cele mai neînsemnate, care sînt sub oblăduirea naturii. N-au decît să dea foc Universului aderenții Porticului ! Noi însă știm că nici o esență nematerială nu va arde și că nu vor fi mistuite în foc nici sufletul omului, nici substanța sau firea îngerilor, a scaunelor, a domniilor, a începătoriilor și a stăpîniilor.

LXXII

Ca unul care habar nu are ce este Duhul lui Dumnezeu, Celsus remarcă, fără nici un temei, următoarele : *Deoarece Fiul este un fel de duh venit de la Dumnezeu, dar născut cu trup omenesc, Fiul lui Dumnezeu nu ar putea fi nemuritor.* Se vede că Celsus confundă lucrurile, pretinzînd că unii creștini nu ar fi de acord că *Dumnezeu este duh, ci numai Fiul.* De aceea el crede că îi poate combate, spunînd : *Duhul nu are astfel de fire, care să poată dăinui în veci.* Aceasta este ca și cînd cineva, referindu-se la faptul că noi spunem că Dumnezeu e foc mistuitor, ar răspunde că focul nu-i de natură să dănuiască în veci. Se vede că amicul nostru nu observă în ce sens zicem noi că «Dumnezeu este foc» ³⁰⁶, și nici ce fel de «materii» sînt cele pe care le mistuie acest foc. El mistuie păcatele și răutatea, fiindcă bunului Dumnezeu I se cuvine să ardă prin foc răutatea pedepselor, după ce fiecare om a dovedit prin luptă ce fel de luptător este ³⁰⁷.

Apoi iarăși pune de la el ceea ce noi nu zicem, și anume că : *Dumnezeu Își va fi luat Duhul înapoi la moartea lui Iisus. Iar drept urmare, Iisus n-a mai putut învia cu trupul, căci Dumnezeu nu Și-ar mai fi luat înapoi Duhul, pe care Îl dăduse odată, acum după ce El S-a întinat laolaltă cu firea trupului.* Ar fi absurd să răspundem la aceste cuvinte, care ni se pun în cîrcă fără nici un temei.

305. La fel în I, 21 ; IV, 14.

306. *Evr.* 12, 29.

307. A se vedea aceeași idee aici mai jos ; IV, 13.

LXXIII

Apoi, învîrtindu-se parcă pe loc, după ce mai zice încă multe altele, Celsus ia în bătaie de joc nașterea unui Dumnezeu dintr-o fecioară, ponegrire la care i-am răspuns în alt loc³⁰⁸, după puteri. Iată ce grăiește Celsus : «*Dacă Dumnezeu a vrut să trimită un Duh în lume, ce nevoie avea să-L insufle în pîntecele unei femei ? Căci El, Care a știut să facă mai înainte oameni, ar fi putut să creeze pentru acest Duh un trup special și să nu-și vîre propriul Duh într-o astfel de întinăciune. În acest caz, dacă L-ar fi născut de-a dreptul de sus, Iisus ar fi fost crezut de toți*». Celsus face această afirmație întrucît nu știe ce însemnătate avea nașterea feciorelnică și curată, fără de nici o stricăciune, a aceluia trup care avea să slujească la mîntuirea oamenilor. Celsus, care citează învățătura stoicilor și se preface că n-a aflat părerea lor despre lucrurile indiferente, crede că firea dumnezeiască a fost coborîtă în întinare și zice că a fost pîngărită cînd a intrat în trup de femeie, pînă să i se croiască un trup propriu, sau atunci cînd firea dumnezeiască a luat asupra-și un trup. Celsus se aseamănă cu cei ce cred că razele soarelui se întinează în noroiul și în corpurile puturoase prin care trec, și nu rămân curate dacă le întîlnesc.

Dar chiar și dacă, după ipoteza lui Celsus, I s-ar fi plăsmuit lui Iisus un trup fără să fi avut nevoie să se fi născut, cei ce L-ar fi văzut n-ar fi crezut îndată că trupul nu este născut. Un obiect îl putem vedea și fără să descoperim felul cum s-a format el. Astfel, în ipoteza că ar exista o miere care să nu fie de albine, n-ar putea nimeni să zică numai după gust și văz că nu-i de albine. Tot așa nici mierea de albine nu-și arată simțurilor originea ei, ci numai experiența arată că ea este de albine. După cum numai experiența este cea care ne arată că vinul se face din struguri, cîtă vreme gustul ne dovedește totdeauna că vinul provine într-adevăr din struguri, tot astfel nici trupul sensibil nu arată originea existenței lui. Aceasta se poate susține și despre corpurile cerești, a căror existență și strălucire le simțim prin văz. Dar simțurile nu ne dau de înțeles dacă corpurile cerești sînt născute sau nenăscute. S-au emis diferite păreri și despre originea corpurilor cerești. Chiar și cei ce zic că ele s-au născut, nu sînt de acord cu primirea felului în care s-au născut. Căci, deși rațiunea este silită să recunoască faptul că corpurile cerești s-au născut, simțurile nu dau de bănuît nimic despre felul în care s-au născut ele.

308. I, 32—35, 37.

LXXIV

Apoi Celsus repetă ceea ce spusese de multe ori despre învățăturile lui Marcion, din care uneori citează exact, alteori le răstălmăcește. Dar la acest lucru cred că nu trebuie nici să-i răspundem, nici să-l muștrăm. Apoi reia, după bunul său plac, argumentele pentru și împotriva lui Marcion, spunând că *aceste vorbe îl scapă de unele învinuiri, dar îl afundă în altele*. Iar când vrea să apere cuvântul care zice că Iisus a fost vestit mai înainte de prooroci, ca să-l învinuiască pe Marcion și pe cei ce țin de el, Celsus declară pe față : «*cu ce s-ar putea dovedi că Iisus este Fiul lui Dumnezeu, după ce a fost așa de greu pedepsit, dacă nu tocmai prin proorociile care au prevestit aceste suferințe ?*».

Apoi face ironii și, precum îi este obiceiul, își bate joc de credința creștină, acuzându-ne că admitem *doi fii ai lui Dumnezeu, unul fiind fiul demiurgului, iar celălalt al dumnezeului lui Marcion*³⁰⁹, spunând mai departe că cei doi s-au luat la luptă ca niște prepelițe sau ca giganții, strămoși ai zeilor. Urmarea a fost că acești dumnezei fiind nefolosiți din pricina bătrîneții și slabi de minte, nu mai sînt dispuși să se lupte unii cu alții, ci îi lasă pe fiii lor să se lupte între ei. Am ajuns să-i spunem și noi lui Celsus ceea ce zicea el mai înainte³¹⁰ despre noi : care babă, cîntînd unui prunc ca să-l adoarmă, nu s-ar sfii să spună niște basme ca cele pe care le spune el, în cartea intitulată «*Discurs adevărat*» ! Propriu-zis, el era dator să se împotrivescă cu tărie unor astfel de învățături ale lui Marcion. Or, în loc s-o facă, lasă la o parte chestiunea principală, iar în locul ei se ține de glume și face pe prostul, lăsîndu-ți impresia că ar scrie niște comedii și niscaiva satire, ca și cum nu și-ar da seama că o astfel de tratare a subiectului contrazice tocmai planul său de a ne face să părăsim creștinismul și să îmbrățișăm credința lui. Dacă le-ar fi tratat cu mai multă seriozitate, poate că lucrarea sa ar fi fost mai convingătoare. Dar de vreme ce își bate joc, glumește și face pe prostul, tocmai din lipsă de argumente serioase, pe care nici nu le spera, dar nici nu le cunoștea, vom spune că s-a împotmolit într-o adîncă nerozie.

LXXV

«Intrucît Duhul Sfînt era sălășluit în trupul Lui, s-ar fi convenit ca cel puțin să îi întrecut pe toți ceilalți prin statură și prin frumusețe, prin forță sau prin glas, sau măcar prin puterea de convingere a graiului. Pentru că era cu neputință ca Cel căruia I s-a hărăzit un trup cu

309. Potrivit cunoscutei concepții a lui Marcion cei doi dumnezei (cel bun al Noului Testament și cel rău, al Vechiului Testament) sînt cu totul străini unul de altul. Cf. II, 27 ; V, 54 ; VI, 52—53.

310. VI, 34.

mult mai dumnezeiesc decât celorlalte ființe să nu le depășească în nici un chip. Or, făptura trupească a lui Iisus nu numai că nu se ridică cu nimic deasupra alteia, ci se spune chiar că era mică, urâtă, grosolană».

Avem din nou impresia că atunci când vrea să ponească învățătura lui Iisus, Celsus recurge la citate din Scriptură, ca și cum el însuși ar fi unul din cei care cred în ele; acolo, însă, unde s-a văzut că tocmai Scripturile contrazic pe acuzator, el ne dă să înțelegem că nici nu le cunoaște.

Or, după părerea generală, chiar dacă Scripturile spun despre Iisus că nu era arătos la chip³¹¹, totuși nu spun că El ar fi fost grosolan, cum afirmă Celsus, după cum nici n-avem vreun indiciu că ar fi fost mic de statură. Iată cum se exprimă proorocul Isaia atunci când vestește că nu va apărea într-o înfățișare falnică și nici de o frumusețe suprafirească: «Cine va crede ceea ce noi am auzit și brațul Domnului cui se va descoperi? Crescut-a înaintea Lui ca o odraslă și ca o rădăcină în pământ uscat; nu avea nici chip, nici frumusețe, ca să ne uităm la El, și nici o înfățișare, ca să ne fie drag. Disprețuit era și cel din urmă dintre oameni»³¹². Se vede că Celsus a auzit de aceste cuvinte, pentru că le-a crezut favorabile ca să-l poată acuza. În schimb, el n-a dat atenție și altor cuvinte, celor din psalmul 44 și modului în care sînt rostite acolo: «încingîndu-Te cu sabia Ta, peste coapsa Ta, Puternice, cu frumusețea Ta și cu strălucirea Ta, încordează-Ți arcul, propășește și împărățește»³¹³.

LXXVI

Să zicem că n-a citit proorocia aceasta sau că a citit-o, dar a fost derutat de cei care o interpretează greșit, ca și cum psalmistul n-ar fi rostit nici o proorocie la adresa lui Iisus Hristos³¹⁴. Dar, ce-ar spune de același citat folosit tocmai în Evanghelie, unde însuși Iisus, după ce «a urcat într-un munte înalt», «S-a schimbat la față înaintea ucenicilor»³¹⁵ și S-a înfățișat în chip măreț într-un timp când s-au arătat și «Moise și Ilie»³¹⁶, vorbind despre plecarea Lui din lume, așa cum avea să se împlinească ea în Ierusalim. Doar zice unul din prooroci: «văzutu-L-am și n-avea nici chip, nici frumusețe»³¹⁷. Însuși Celsus înțelege că această proorocie se referă la Iisus, cu toate acestea el rămîne orb când e vorba de tălmăcirea ei, și nu vede că, cu multe sute de ani în-

311. Că Iisus ar fi fost lipsit de frumusețe fizică o spune, între alții, și Clement Alex. *Pedagogul* III, 2, 1.

312. *Is.* 53, 1—3.

313. *Ps.* 44, 4—5.

314. A se vedea despre păreriile unor evrei cele spuse aici, în I, 55.

315. *Matel* 17, 1—13.

316. *Luca* 9, 30.

317. *Is.* 53, 2.

inte de nașterea Sa, tocmai înfățișarea sub care va veni a fost tema unei proorocii, iar aceasta e o puternică dovadă că acest Iisus, cu toate că nu era prea frumos la arătare, este Însuși Fiul lui Dumnezeu ³¹⁸. Întrucât vorbea și un alt prooroc despre farmecul și despre frumusețea Lui, Celsus nu vrea să admită că această proorocie se referă la Iisus Hristos. Dacă s-ar putea confirma limpede din Evanghelie că «n-avea nici chip, nici frumusețe, disprețuit era și cel din urmă dintre oameni», atunci ai înțelege că spusele lui Celsus nu sînt luate din profeți, ci din Evanghelie. Dar, pentru că nici Evangheliile, nici apostolii nu afirmă că Iisus «n-avea nici chip, nici frumusețe», iată-l silit să admită, pe față, că proorocia s-a realizat totuși în (Iisus) Hristos, fapt care nu mai îngăduie nici o altă învinuire împotriva lui Iisus ³¹⁹.

LXXVII

Să revenim la o afirmație a lui Celsus : *«întrucît Duhul Sfînt era să-lăsluit în trupul Lui, s-ar fi căzut ca, în acest caz, să fi întrecut pe toți ceilalți prin statură sau prin glas, ori măcar prin puterea de convingere a graiului Său»*. Cum de nu vede el că superioritatea făpturii Sale tocmai prin aceea se deosebea de a altora, că ea îngăduia fiecăruia să se poată apropia de El, potrivit felului în care-L vedea fiecare ? Nu-i de mirare, așadar, că materia, care prin firea sa e supusă schimbării, stricăciunii și transformării, așa cum vrea Creatorul, și în stare de a primi orice calitate îi conferă Cel ce a plăsmuit-o, odată e în starea despre care s-a spus că «n-avea nici chip, nici frumusețe», iar altădată e atît de măreață, de izbitoare și de încîntătoare încît strălucitoarea ei frumusețe face pe cei trei apostoli, care însoțiseră pe Iisus, să cadă cu fața la pămînt ³²⁰. Se va spune poate că acestea-s plăsmuiri care nu se deosebesc deloc de închipuiri, întocmai ca și celelalte istorisiri ale minunilor lui Iisus ³²¹. La aceste lucruri s-a răspuns pe larg în paginile precedente ³²².

Dar învățătura are și un înțeles mult mai adînc : ea ne spune că diferitele înfățișări ale persoanei lui Iisus erau legate de firea Logosului dumnezeiesc, căci El nu Se arată mulțimii în același fel în care S-a arătat celor care au fost în stare să-L urmeze pînă pe piscul muntelui de care am vorbit. Pentru cei care sînt încă la poala muntelui și care nu sînt pregătiți încă să-l urce, Logosul «nu are nici chip, nici frumu-

318. Între altele a se vedea G. Sotiriu : Χριστός ἐν τῇ τέλει, Atena, 1914.

319. Iisus a fost totuși Fiul lui Dumnezeu «Cel prezis» de prooroci, indiferent dacă a fost urît sau frumos. C. Cels I, 48 ; II, 64 ; IV, 16.

320. Matei 17, 6.

321. Aceeași idee în V, 57.

322. I, 42 ; 63.

sete», întrucît pentru ei înfățișarea Lui e vrednică de plin și mult mai prejos decît L-ar fi putut arăta graiurile omenești, pe care unii i-au numit «fii ai oamenilor». Căci, pe bună dreptate, s-ar putea spune că discursurile filosofilor, care sînt și ele niște «fii ai oamenilor», par mult mai împodobite decît Cuvîntul lui Dumnezeu, care a fost propovăduit mulțimilor, cuvînt care într-un fel pare chiar o «nebunie a propovăduirii»³²³. Iar din pricina acestei nebunii aparente a propovăduirii, cei ce se opresc în contemplarea lor numai la atîta, zic : «ne-am uitat la El și nu avea nici chip, nici frumusețe». Totuși, celor care Îl urmează și care au primit putere să-L însoțească, chiar și pe «muntele cel înalt», li Se arată într-un chip mai dumnezeiesc. Ca și Petru altădată, aceștia văd în această arătare Biserica zidită de Logosul dumnezeiesc, o lucrare atît de încheată încît «nici porțile iadului nu o vor putea birui»³²⁴, iar aceasta pentru că a fost înălțată de Însuși Cuvîntul «din porțile morții», pentru ca «să vestească toate laudele Domnului în porțile fiicei Sionului»³²⁵. Iar dacă există și din aceia care-și datorează nașterea unor cuvinte spuse cu glas puternic, se știe că aceștia nu au nevoie nici de tunet duhovnicesc.

Dar de unde să înțeleagă Celsus și vrăjmașii Cuvîntului dumnezeiesc, atunci cînd nu examinează învățăturile creștine cu dragoste de adevăr, ce sens ascuns au diferitele înfățișări în care S-a arătat Iisus, la care aș adăuga și semnificația diferitelor etape din viața Sa și ceea ce a săvîrșit înainte și după învierea din morți ?

LXXVIII

Celsus continuă așa : «Dacă, din capul locului, Dumnezeu ar fi avut de gînd să mîntuiască de rele neamul omenească, întocmai ca un alt Zeus care s-a trezit dintr-un somn lung, de ce a mai trimis pe acest Duh, despre Care voi spuneți că L-a trimis numai într-un singur colț de pe pămînt ? S-ar fi convenit ca El să insufle duh de viață în cît mai multe trupuri, pe care să le fi trimis peste tot pămîntul. Dar poetul comic, ca să facă lumea să rîdă în teatru, a scris că Zeus, trezindu-se din somn, l-a trimis pe Hermes la atenieni și la spartani. Dar tu, creștine, nu crezi că te-ai făcut și mai de rîs, trimițînd pe Fiul lui Dumnezeu tocmai la evrei ?». Iată și aici neseriozitatea lui Celsus, care, într-un mod contrar filosofiei, aduce vorba despre glumele unui poet comic și aseamănă pe Dumnezeul nostru, Creatorul universului, cu cel care în comedie, trezindu-se din somn îl trimite pe Hermes. După cum am spus și

323. I Cor. 1, 21.

324. Matei 16, 18.

325. Ps. 9, 14.

mai înainte, ca răspuns la acestea, Dumnezeu n-a trimis pe Iisus la oameni, ca trezit dintr-un somn lung; ci Iisus a împlinit acum, pentru pricini binecuvîntate, întreaga iconomie a întrupării³²⁶, fiind din veci binefăcătorul neamului omenesc, căci pentru oameni nu se săvîrșește nici o faptă bună, decît dacă Cuvîntul lui Dumnezeu Se sălășluiește în sufletele celor care au putut primi asemenea lucrări ale Cuvîntului dumnezeiesc, pentru un timp oricît de scurt.

Iar venirea lui Iisus, care pare că a avut loc «într-un colț uitat de lume», a avut un rost mare, fiindcă, de vreme ce fusese proorocit, El trebuia să vină la cei ce aflaseră că există un singur Dumnezeu și care citiseră pe proorocii Săi și aflaseră despre Hristos cel propovăduit de aceștia. El trebuia să vină la vremea în care învățătura Lui avea să se reverse dintr-un colț al pămîntului în toată lumea.

LXXIX

De aceea nu a fost nevoie să fie pretutindeni multe trupuri și multe duhuri, asemenea lui Iisus, pentru ca tot pămîntul locuit de oameni să fie luminat de Cuvîntul lui Dumnezeu, căci a fost de ajuns ca acest unic Cuvînt, răsărind ca un «soare al dreptății»³²⁷, să trimită din Iudeea razele Sale, care au ajuns la sufletul celor care voiau să-L primească. Vrea cineva să vadă o mulțime de trupuri pline de duh dumnezeiesc, care, asemenea aceluși singur Hristos, slujesc mîntuirii obștești a oamenilor? — să se gîndească atunci la cei care trăiesc în cuget bun și viață dreaptă, predînd poporului învățătura lui Iisus. Și ei sînt numiți de Sfintele Scripturi Hristoși (adică unși): «nu vă atingeți de unșii Mei și nu vicleniți împotriva proorocilor Mei»³²⁸.

Căci, precum vi s-a spus că «vine antihrist», tot așa am fost înștiințați că «în lume sînt mulți antihriști»³²⁹; tot așa, știind noi că Hristos a venit, observăm că, prin El, au apărut în lume mulți Hristoși, care, ca și Dînsul, «au iubit dreptatea și au urît fărădelegea», iar pentru aceasta i-a «uns» și pe ei «Dumnezeul lui Hristos cu untdelemnul bucuriei»³³⁰. Dar Iisus, «iubind dreptatea și urînd fărădelegea», mai mult decît «părtașii Săi», a primit începutul ungerii și, ca să zic așa, întreaga ungere cu untdelemnul bucuriei. Iar «părtașii Săi» au parte de această ungere, fiecare pe cît poate. Și de aceea, fiindcă «Hristos este cap Bisericii»³³¹,

326. «Iconomia întrupării», o imagine centrală a întregii lucrări de mîntuire.

327. *Mal.* 4, 2.

328. *Ps.* 104, 15.

329. *I Ioan* 2, 18.

330. *Ps.* 44, 8; *Evr.* 1, 9.

331. *Col.* 1, 18.

așa că Hristos și Biserica sînt un singur trup, «mirul de pe cap» s-a coborît «pe barba lui Aaron». Aaron este simbolul bărbatului desăvîrșit și mirul a ajuns jos «pînă la marginea veșmintelor lui»³³².

Acestea le-am dat ca răspuns la afirmația neserioasă a lui Celsus că «la fel ar fi trebuit să însuflețească Dumnezeu multe trupuri și să le trimită prin toată lumea». Dar poetul comic l-a făcut pe Zeus cel adormit să se trezească și să trimită pe Hermes la elini cu scopul de a stîrni rîsul spectatorilor. Dimpotrivă, rațiunea știe că firea dumnezeiască nu doarme și ne învață că Dumnezeu cîrmuiește treburile lumii după cum cere buna chibzuială. Nu este de mirare că, dacă judecățile lui Dumnezeu fiind mari și cu anevoie de lămurit, sufletele «neînvățate» se rătăcesc³³³, și Celsus împreună cu ele. Nu este nimic de rîs în faptul că Fiul lui Dumnezeu a fost trimis la evrei, căci la ei au fost și proorocii. Trebuia ca, începînd de acolo, în chip trupesc, Cuvîntul să răsară cu duh și putere lumii sufletelor, care nu mai voia să fie lipsită de Dumnezeu.

LXXX

După acestea Celsus găsește de cuviință să zică: «La început popoarele cele mai insuflate de Dumnezeu au fost caldeenii». De la aceștia s-a răspîndit în lume amăgirea cu horoscoapele. Dar și pe magi îi pune Celsus în rîndul celor mai insuflate popoare: ³³⁴ de la ei a venit și la celelalte popoare magia cu nume asemănător poporului. Magia a fost spre stricarea și pierderea popoarelor. Rătăciți sînt și egiptenii, după cum am mai spus și după cele relatate de Celsus, fiindcă în jurul templelor au curți sfinte și vrednice de respect, dar înăuntrul templelor nu au nimic altceva decît maimuțe, crocodili, capre, aspide sau alte animale ³³⁵. Așa a găsit cu cale Celsus să spună că și *poporul egiptean a fost foarte insuflat de Dumnezeu și a fost insuflat dintru început* ³³⁶ — poate fiindcă dintru început egiptenii s-au războit cu evreii. Chiar și perșii, care se însoară cu mamele și se împreună cu fetele lor, i se par lui Celsus un popor insuflat ³³⁷. Ba și indienii, despre care a spus mai înainte că unii mîncă chiar carne de om, i se par insuflați de Dumnezeu ³³⁸. Dar despre evrei, mai cu seamă despre cei din vechime, care nu au comis nici una din toate aceste nelegiuiri, Celsus declară nu numai că *nu sînt insuflați, ci și că vor pieri curînd* ³³⁹. El zice așa despre evrei,

332. Ps. 132, 2.

333. *Înt. Sol.* 17, 1.

334. Aceeași confuzie de mai înainte, de a crede că magii sînt un popor!

335. Cf. III, 17.

336. Cum s-a afirmat și mai sus: I, 14.

337. Cum s-a spus mai sus: V, 27.

338. Vezi la V, 34.

339. VIII, 69.

cum ar zice un ghicitor la întâmplare, fără să fi cercetat iconomia lui Dumnezeu privitoare la evrei, nici organizarea lor politică înaltă din vechime. Celsus nu înțelege în ce mod, prin căderea evreilor, a venit mîntuirea pentru neamuri. Nu înțelege în ce fel «căderea lor a fost bogăția lumii» și micșorarea lor «bogăție neamurilor»³⁴⁰, pînă cînd toate neamurile vor intra, iar deodată cu acest «toate», pe care Celsus nu-l pricepe, să fie mîntuit și Israelul.

LXXXI

Nu știu cum zice Celsus despre Dumnezeu că, fiind atotștiutor, nu știe că trimite pe Fiul Său la niște oameni răi și păcătoși, care îl vor pedepsi. Mi se pare că Celsus face uitată dinadins învățătura creștină, care zice că proorocii lui Dumnezeu au prezis prin Duhul Sfînt toate patimile lui Iisus Hristos. Concluzia care se poate trage din toate aceste proorociri nu este că Dumnezeu nu știa că trimite pe Fiul Său la oameni răi și păcătoși și că ei îl vor pedepsi. Celsus adaugă îndată că noi ne apărăm învățătura deoarece *patimile Lui au fost prezise de mult*³⁴¹.

Dar fiindcă și cea de-a șasea carte are de acum un cuprins destul de mare, voi începe, cu ajutorul lui Dumnezeu, pe a șaptea.

În volumul al șaptelea Celsus crede că răspunde la afirmația noastră din care reiese că toate întâmplările privitoare la Iisus au fost prezise de prooroci. Materialul este vast și cere discuții lungi. Noi n-am vrea să întrerupem volumul, fiind siliți de lungimea lui, nici să-l lungim prea mult, ca să nu fie nevoie să-l întrerupem. Dacă n-am întreprinde aici expunerea, volumul al șaselea ar fi peste măsură de lung. Așa că îl începem pe al șaptelea.

340. Rom. 11, 12; 25, 26.

341. Aceeași afirmație la VII, 2.

CARTEA A ȘAPTEA

I

În primele șase cărți am căutat, pe cât mi-a stat în putință, sfințite frate Ambrozie, să resping învinuirile aduse de Celsus împotriva creștinilor și pe cât am putut n-am lăsat necercetate și neexamine pe nici unele, dîndu-le răspunsul cuvenit. Acum, cînd pornesc la cea de a șaptea carte, invocînd ajutorul lui Dumnezeu, prin mijlocirea aceluiași Iisus Hristos, împotriva Căruia îndreptează Celsus defăimările și atacurile sale, dar Care e și Adevărul însuși, ne rugăm ca El să găsească în inimile noastre temeieri care să înfrîngă minciuna, așa cum zice și rugăciunea proorocului : «Cu adevărul Tău îi vei pierde pe ei»¹, adică să nimicească învinuirile aduse împotriva adevărului, pentru că, în fond, pe ele le nimicește adevărul lui Dumnezeu, ca, odată ce acești vrăjmași vor fi nimiciți, toți creștinii scăpați de orice ispită să poată împlini ceea ce spune psalmistul mai departe : «De bună voie voi jertfi Ție, Doamne»², aducînd Domnului Celui peste toate jertfă cuvîntătoare, iar nu din cele fumegînde.

II

De acum planul lui Celsus e să atace învățătura noastră, care spune că proorcii au vestit mai dinainte toate cele ce aveau să I se întîmple lui Iisus Hristos. Mai întii, înseși principiile de la care el pleacă sînt de condamnat : anume că cei care acceptă alt Dumnezeu în afară de Cel pe care-L cinstesc iudeii n-ar fi în stare să răspundă la nici una din obiecțiunile lui, iar noi, creștinii, care am păstrat pe același Dumnezeu ca și ei, am căuta să ne referim, în apărarea noastră, tot la cele spuse de prooroci despre Hristos. Iată cum se exprimă Celsus : «Să vedem ce scuză își găsesc. Cei care cinstesc alt Dumnezeu decît ei nu le-ar putea veni cu nimic în ajutor ; în schimb, cei care se închină aceluiași Dumnezeu, ca și iudeii, vor avea drept să repete, ca și aceia, aceeași frază : «aceea și aceea trebuia să se întîmple cu Iisus, pentru că totul fusese

1. Ps. 53, 5.

2. Ps. 53, 6.

prezis de mai înainte»³. Răspunsul nostru este că obiecțiunile aduse pînă acum de Celsus în legătură cu Iisus și cu creștinii sînt atât de slabe încît și cei care se închină în mod greșit unui alt Dumnezeu ar putea combate foarte ușor afirmațiile vrăjmașului nostru. Și dacă n-ar fi cu totul absurd să spunem ceva ce ar putea scuza pînă și pe cei slabi să primească astfel de învățături rătăcite, aș fi dat eu însumi acest răspuns, ca să conving că este mincinoasă afirmația că cei care cred în alt Dumnezeu nu au nici o apărare contra criticilor lui Celsus. Dar trebuie să ne mărginim la apărarea proorociilor, urmărind cele spuse înainte⁴.

III

Iată cum vorbește Celsus despre noi: «*Despre proorocirile făcute de Pytia, de profetesele din Dodona, de zeii lui Claros al Branchizilor, a celor din templul lui Jupiter de la Amon și de numeroși alți prezicători*⁵, creștinii spun că n-au nici o valoare, cu toate că, la drept vorbind, se poate spune că prin ele a fost colonizat întreg pămîntul. În același timp, cele prezise în sînul poporului evreu, conform tradițiilor lor, reale sau mai puțin reale, după un obicei pe care și azi îl putem urmări încă la oamenii din Fenicia și Palestina, sînt socotite de ei ca ceva mai presus de fire și neschimbabile».

Cît privește oracolele amintite, observăm că chiar și numai din Aristotel și din alte scrieri ale peripateticilor⁶ s-ar putea scoate o mulțime de argumente prin care s-ar putea răsturna vaza prezicerilor Pytiei și ale altor oracole. Dar chiar și din scrierile lui Epicur și ale altor ucenici de ai lui s-ar putea dovedi că pînă și elinii resping oracolele primite și admirate altă dată pe întreg teritoriul Eladei.

Dar, hai să zicem că răspunsurile Pytiei și ale altor oracole nu sînt simple plăsmuirii ale unor oameni, care se pretind inspirați de zei. Să vedem dacă nu cumva chiar în acest caz, la cercetarea sinceră a faptelor, nu se va putea dovedi că, și dacă am accepta aceste oracole, totuși nu putem fi siliți să recunoaștem că anumiți zei le-ar fi săvîrșit. Dimpotrivă, avem de-a face cu niște demoni răi și cu niște duhuri vrăjmașe oamenilor, care împiedică sufletul să se înalțe, să pășească pe drumul virtuții și să refacă din nou evlavia curată față de Dumnezeu. Cît despre profeteasa Pytia, ale cărei oracole cred că întrec pe oricare altele, se istorisește că atunci cînd profeteasa lui Apollon se așeza cu

3. VI, 81.

4. I, 35—37; II, 28—29; III, 2—2; VI, 19—21.

5. Delfi, Dodona (în Epir), Amon (Libia) erau cele mai cunoscute oracole.

6. Aici, mai sus: I, 21—24.

picioarele depărtate, lângă peștera Castaliei, un duh oarecare intra în mădularul ei genital, iar când ea simțea că e dominată de el grăia cuvintele pe care lumea le socotea sfinte și dumnezeiești⁷. Oare nu reiese și de aici dovada necurăției și păcătoșeniei acestui duh? El intră în sufletul profetesei nu prin porii nevăzuți și nebănuți, care sînt cu mult mai curați decît mădularul ei femeiesc, ci prin ceea ce nu îi este îngăduit omului cinstit nici măcar să privească, dar să-l pipăie? Și aceasta nu o dată sau de două ori (ceea ce, treacă meargă, s-ar mai putea trece cu vederea), ci de atîtea ori de cîte ori se crede că profeteasa se află sub inspirația lui Apollon.

În orice caz, căderea în extaz și în frenezie a acestei pretinse profetese, care ajunge pînă într-acolo încît își pierde conștiința de sine, nu poate fi opera unui Duh dumnezeiesc, ci o astfel de persoană ar trebui să primească mai mult Duh Sfînt decît oricare altele, care ajung să proorocească, iar pentru aceasta trebuie să ducă, în vorbe și fapte, o viață cinstită și după legile firii, care i-ar fi și ei chiar de cel mai mare folos și ajutor, spre a putea avea vederea minții cît mai pătrunzătoare în clipa în care divinitatea se unește cu ea.

IV

Deducem, așadar, din spusele Sfintelor Scripturi, că fiind luminați de Duhul dumnezeiesc, în măsura în care era nevoie, proorocii evreilor au fost cei dintii care se bucurau de venirea în ei a Duhului Celui de sus, în așa fel încît întîlnirea, ca să zic așa, dintre sufletul lor, pe de o parte, și ceea ce numim Duh Sfînt, pe de altă parte, le făcea mintea mai pătrunzătoare, iar sufletul mai curat, trupul nemaifăcîndu-le nici o piedică spre strădaniile virtuozitate, întrucît ajunsese, așa-zicînd, să fie «mort păcatului», căci, potrivit credinței noastre, Duhul cel dumnezeiesc nimicește dorințele cărnii, întrucît «dorința cărnii este vrăjmășie împotriva lui Dumnezeu»⁸.

Dacă Pythia cade în extaz și-și pierde conștiința în clipa în care prezice, atunci ce alt fel de duh poate fi acela care îi întunecă mintea și puterea de cugetare decît demonii care sînt alungați din creștinii cei îndrăciți, desigur nu cu ajutorul cine știe cărui procedeu magic-vrăjitoresc, ci numai prin rugăciune, prin simple formule de blestem ușor de înțeles pînă și celui mai modest dintre oameni? De regulă, astfel de cazuri se petrec tocmai între oamenii mai simpli, căci prin puterea harului pe care o are cuvîntul lui Hristos se biruiesc ticălo-

7. Fapt istorisit și de Sfîntul Ioan Hrisostom în *Omil. 29 la I Corinteni*, Migne, P. G., 61, 242.

8. *Rom. 8, 6—7*.

șla și nepuțința demonilor ; iar pentru birulrea și alungarea din sufletul și din trupul omului nu trebuie să ne gândim numai decît la oameni savanți care-i pot formula științific temeiurile credinței.

V

De fapt, nu numai creștinii și evreii, ci și elinii și barbarii cred că sufletul omului trăiește și continuă să viețuiască și după ce el s-a despărțit de trup, aceasta întrucît chiar și rațiunea dovedește că sufletul curat și «neingreuiat»⁹ de greutatea de plumb a păcatului se înalță pînă la tărîmurile «trupurilor» mai curate și mai subțiate, lă-sînd jos, pe pămînt, trupurile greoaie și necurățiile lor ; dimpotrivă sufletul său, care este atras spre pămînt de păcate în așa fel încît nu-și mai poate trage nici răsufierea, rătăcește prin lume, pierdut și fără rost, unul învîrtindu-se printre morminte, unde se văd «fantomele» sufletelor sub formă de umbră¹⁰, pe cînd altul rămîne legat pur și simplu numai de dulcele pămîntului. Ce fel de fire va trebui să spunem că au astfel de duhuri, care veacuri de-a rîndul rămîn, ca să zic așa, legate de anumite case și locuri, fie în urma unor vrăji¹¹ oarecare, fie din pricina răutății lor ? Desigur, mintea ne obligă să spunem că astfel de duhuri sînt niște ființe rele, întrucît folosesc puterea lor de presimțire în scopul amăgirii oamenilor și a întoarcerii lor de la închinarea corectă față de Dumnezeu. Că așa stau lucrurile se dovedește prin faptul că ei își îmbuibă trupul cu fumul jertfelor, al vărsărilor de sînge și cu aburii arderilor de tot¹², hrănindu-și trupul numai cu astfel de mîncăruri fără de care își închipuie că n-ar putea trăi, întocmai ca niște oameni decăzuți, care nu simt nici o plăcere pentru viața curată, eliberată de trup și de poftele lui, ci se lasă robiți numai vieții pămîntești.

Dacă Apollon din Delfi ar fi zeul în care ar trebui să creadă elinii, atunci pe cine ar fi trebuit să și-l aleagă de prooroc dacă nu pe vreun înțelept sau, în lipsa acestuia, pe vreun om cu viață îmbunătățită ? De ce n-ar fi ales ca prooroc mai curînd un bărbat decît o femeie ? Dar și dacă s-ar admite că ei ar fi preferat pe cineva de sex feminin, pentru că ei nu puteau concepe plăcere fără pîntece de femeie, în cazul acesta de ce n-ar fi trebuit să aleagă mai curînd o fecioară decît o femeie, ca tîlmaci al voii lor ?

9. II Cor. 5, 4.

10. Platon, *Fedon* 81, trad. C. Papacostea, București, 1921, p. 103.

11. III, 34 ; V, 38.

12. III, 28.

VI

Totuși nu! Acest zeu, Apollon pitianul, cel atât de cinstit de elini, n-a atribuit nici unui înțelept și nici măcar unui bărbat cinstea pe care ei o prețuiesc atât de mult. Iar dintre femei n-au ales o fecioară și nici o femeie formată în tradiția filosofiei, ci au ales tocmai o femeie din cele mai comune¹³. Poate că cei mai buni dintre bărbați ar fi fost prea buni pentru ca să le fi încredințat lor cuvintele lui inspirate. În plus, dacă, într-adevăr, el ar fi fost zeul lor, atunci ar fi trebuit să facă uz de preștiință, pentru ca să înceapă, dacă mă pot exprima astfel, întoarcerea, vindecarea, schimbarea¹⁴ morală a oamenilor. Dar istoria nu ne-a păstrat de la el nimic asemănător, ci chiar și când a vorbit despre Socrate că a fost cel mai înțelept dintre toți viețuitorii, el i-a micșorat elogiul, adăugând și numele lui Sofocle și al lui Euripide, zicând: «Și Sofocle a fost un înțelept, dar Euripide a fost un înțelept și mai mare»¹⁵.

Or, dacă Celsus recunoaște că Socrate e superior pînă și poezilor tragici, care totuși erau socotiți de el ca oameni înțelepți, prin aceea că discută, pe un preț modest, pe scenă și în orchestră, provocînd în ochii spectatorilor fie lacrimi și plinsete, fie risete nepoliticoase (căci acesta-i scopul dramei satirice), în schimb el nu pune îndeajuns în valoare vrednicia filosofiei și a adevărului și poate nici lauda pe care o merită această vrednicie. Sau poate că va fi declarat pe Socrate ca cel mai înțelept dintre muritori, nu atât pentru filosofia sa, cît pentru grăsimile jertfelor pe care el le-a ars în cinstea lui și a celorlalți demoni¹⁶, căci se vede că mai curînd prin aducerea acestor jertfe decît prin acte virtuozose se fac ascultate dorințele multora! De aici vine și faptul că Homer, cel mai distins dintre poeți, atunci cînd descrie ce se întîmplă de regulă în viața oamenilor, explicînd motivele principale pentru care demonii împlinesc dorințele celor ce aduc jertfe, ne-a prezentat pe Hriseida, care dobîndește prin cîteva ghirlande de flori și prin cîteva mușchi de taur și de capră ceea ce ceruse în favorul fiicei sale împotriva elinilor; urmarea a fost că moartea i-a silit pe aceștia s-o redea pe Hriseida¹⁷. Iar eu îmi amintesc că am citit în cartea unui pitagoreu, care expunea doctrinele exprimate simbolic de poet, că ruga

13. Diodor, Sic. *Istoriei*, 15, 26 relatează că după ce fusese violată o fecioară s-a introdus obiceiul ca profeteasa de la Delfi să fie o bătrînă de 50 ani, dar în haină tînă.

14. Desigur că pentru creștini, întoarcerea trebuie să fie și o participare divină VII, 17; VIII, 64.

15. La care Suidas adaugă: «Socrate e cu mult mai înțelept decît toți» (Citat după M. Borret, *op. cit.*, IV, 27).

16. A se vedea VI, 4.

17. Homer, *Iliada*, T, 34—43 (ed. Murnu, p. 30—31).

Hrizeidei către Apollon și moartea trimisă de acesta în rindurile abellor arată că Homer avea cunoștință de existența unor demoni răi, care se lăsau atrași de aburii jertfelor grase, răzbunându-se astfel pe urma acestor jertfe prin pierderea altor oameni, dacă li se cerea.

Dar și Jupiter, «neînduplecatul stăpîn al Dodonei» cu întregul lui cortegiu de profeți, «care se culcă pe jos cu picioare-n veci nelăute»¹⁸, a renunțat la sexul bărbătesc pentru profeție și se folosește de preotesele Dodonei, după cum ne-a arătat-o însuși Celsus. Și s-ar putea să fi existat și la Claros¹⁹ un astfel de oracol, după cum ceva similar există și la poporul Branchizilor²⁰ și un altul în templul din Amon, ca și în tot locul unde se făceau preziceri. În cazul acesta cum să spui că acolo ar fi vorba de zei adevărați, iar nu de niște simpli demoni?

VII

Dintre proorocii iudeilor unii erau înțelepți chiar și înainte de a fi primit darul proorociei și inspirația divină, ca unii care au fost aleși de Providența dumnezeiască spre a primi Duh dumnezeiesc și a mijloci descoperirile și proorociile ce li se împărtășiseră pe temeiul unei viețuiri pilduitoare de statornice și de neîntrecute, precum și a unei libertăți și stăruințe neclintite în fața primejdiilor și chiar a morții²¹. Dealtfel și cugetul ne-o spune că așa trebuia să fie niște prooroci ai Dumnezeului Celui mai presus de toate, încît față de ei liniștea netulburată a unul Antistene, a lui Crates ori a lui Diogene s-au dovedit simple jocuri copilărești²², căci, pentru rîvna lor față de adevăr și pentru libertatea cu care certau pe păcătoși, ei «au fost uciși cu pietre, au fost puși la cazne, au fost tăiați cu fierăstrăul, au murit uciși cu sabia, au pribegit în piei de oaie și în piei de capră, lipsiți, strîmtorați, rău primiți, rătăcind în pustii, în munți, în peșteri, și în crăpăturile pămîntului, ei, de care lumea nu era vrednică»²³, ca unii care nu priveau la cele ce se văd, ci tot timpul doar la Dumnezeu și la cele ce nu se văd, «pentru că cele ce se văd sînt trecătoare, iar cele ce nu se văd sînt veșnice»²⁴.

Viața fiecăruia din acești prooroci e descrisă în Scriptură, de aceea, pentru moment, este îndeajuns dacă amintim despre viața lui Moise, ale cărui proorocii se cuprind în însuși textul Legii, apoi de a

18. Homer, *Iliada*, XVI, 226—227 (ed. Murnu, p. 303).

19. Oracol în insulele ionice.

20. Popor în vestul Asiei Mici, cu oracol lângă Milet.

21. Origen, *Omilia la Ieremia*, XV, 1, în «P.S.B.», 6, p. 414.

22. Antistene, ucenic al lui Socrate, întemeietor al școlii cinice, dascăl al lui Diogene; Crates e ucenic al lui Diogene.

23. *Evr.* 11, 37—38.

24. *II Cor.* 4, 18.

lui Ieremia, despre care ne istorisește cartea care-i poartă numele, precum și a lui Isaia, care a umblat «gol și desculț vreme de trei ani»²⁵, întrecînd orice măsură a ascezei. Dar să ne mai gîndim și la viața plină de tărie pe care au dus-o Daniel și prietenii săi, despre care citim că aveau obiceiul să nu bea decît apă, iar în privința mîncării se abțineau în mod deplin de la carne hrănindu-se numai cu legume²⁶. Și dacă poți, adu-ți aminte că, cu mult înainte de ei, Noe a ajuns să proorocească cum că Isaac va da o binecuvîntare profetică fiului său, iar Iacob a putut spune către toți fiii săi: «veniți să vă spun ce are să fie cu voi în zilele cele de apoi»²⁷.

Aceștia și foarte mulți alții au proorocit în numele lui Dumnezeu și au prezis cele ce aveau să se întîmple cu Iisus Hristos. De aceea noi nu punem nici un preț pe prezicerile făcute de Pytia; pe pretețele din Dodona, pe zeul Apollon din Claros al Branchizilor, pe templul din Amon și pe mai știu eu care prezicator mincinos, dimpotrivă, admirăm proorociile făcute de proorocii iudeilor, întrucît vedem că viața lor plină de tărie, de statornicie și de sfințenie era vrednică de Duhul lui Dumnezeu, care proorocește într-un chip nou și care n-are nimic comun cu ghicitorile demonilor.

VIII

Dealtfel nu pricep de ce la cuvintele sale «cît despre cele ce au fost proorocite de proorocii iudei, după obiceiul și gustul acelei țări», Celsus a ținut să mai adauge și cuvintele: «dacă au fost sau n-au fost realmente proorocite», ca și cum, în necredința sa, ar fi vrut să spună că este posibil ca ele nici să nu fi fost pronunțate, ci au fost scrise lucruri care n-ar fi fost spuse! Se vede că el nu cunoștea datele respective și nu știa că, vestind acele lucruri, proorocii anunțaseră cu mulți ani înainte și venirea lui Hristos. Cu scopul de a micșora vrednicia vechilor prooroci, Celsus ține să mai adauge că ei «făceau acest lucru după moda care se practică și azi în Fenicia și în Palestina». În schimb, nu se exprimă clar dacă se referă aici la oameni străini de învățătura iudeilor și creștinilor, sau la oameni care proorocesc după moda evreiască în stilul proorocilor. Dar orice ar fi vrut să spună prin acele cuvinte, tot minciuni a spus. Căci nicidecum n-a făcut ceva similar vreunul din cei care nu țin de credința noastră, după cum despre nici unul dintre proorocii care au apărut în timpurile mai recente, deci după venirea lui Hristos, nu ne spune istoria ceva asemănător.

25. *Is.* 20, 2—3.

26. *Daniel* 1, 11—16.

27. *Fac.* 9, 25—27; 27, 27—29; 49, 1.

Căci, după părerea tuturor, Duhul Sfânt a părăsit pe iudeii vinovați de nelegiuire față de Dumnezeu și față de Cel vestit de proorocii lor. În schimb, n-au încetat să se arate semne ale Duhului Sfânt, mai întâi, pe vremea când propovăduia Iisus, iar în mod și mai copleșitor după Înălțarea Lui la cer, dar după aceea într-un număr mai redus de arătări. Cu toate acestea și azi au mai rămas urme²⁸ la câțiva din cei ale căror suflete au fost curățite de lumina Logosului dumnezeiesc și de lucrările pe care El le inspiră. «Căci Duhul Sfânt, povățuitorul oamenilor, fuge de vicleșug și se depărtează de mințile cele fără de pricepere»²⁹.

IX

Celsus mai făgăduiește să ne «*arate felul în care se prezice și azi în Fenicia și Palestina*», lăsându-ne să înțelegem că «*în problema aceasta e cunoscător și bine informat*». Apoi spune că «*există mai multe soiuri de profeții*», fără să le indice, căci n-ar fi fost în stare s-o facă, aceasta fiind doar o pălăvrăgeală a lui. Dar să vedem cum înfățișează modul cel mai avansat de proorocie la aceste popoare. «*Există pe aici mulți oameni care, deși obscuri și fără nume, se strâng cu cea mai mare ușurință și la cea mai mică ocazie, fie înăuntrul templului, fie în afara lui, socotindu-se oarecum oameni luminați de Dumnezeu, iar alții cerșind după pâine*³⁰ și parcurgând străzile orașelor și câmpurile, purtându-se tot în același fel. Din gura fiecăruia auzi câte o zicală: «*Eu sînt Dumnezeu*», sau «*Eu sînt Fiul lui Dumnezeu*», sau «*Eu sînt Duhul cel dumnezeiesc*»³¹, care am venit printre oameni, pentru că lumea a ajuns la pierzanie, iar voi, oamenilor, veți pieri din pricina păcatelor voastre. Dar eu vreau să vă mîntuiesc, iar apoi mă veți vedea venind din nou cu putere cerească. Ferice de cei ce mi se închină acum, iar peste ceilalți voi trimite foc veșnic, peste orașele și satele lor. Iar oamenilor care nu-și dau seama ce chinuri îi așteaptă le va părea rău și vor geme zadarnic, în schimb, pe cei care se vor fi lăsat convinși de mine îi voi păzi în veac». După care urmează: «*acestor mărețe proorocii și amenințări li se adaugă cuvinte nemaiauzite, neînțelese și cu totul întunecate, al căror înțeles nu-l va putea explica nici cel mai învățat om, pentru că sînt de-a dreptul încîlcite și fără înțeles, de aceea orice nebun și înșelător va căuta să le tâlcuiască după cum va vrea*».

28. Origen amintește și în alte locuri ale acestei scrieri despre minuni în Biserica, I, 2; II, 8.

29. Înț. Sol. 1, 5.

30. Vezi I, 9; II, 55.

31. Așa se proclamau Simon Magul (Fapte 8, 10), Dositei (C. Cels I, 57), Menandru (Eusebiu, Istoria, III, 23).

X

Dacă Celsus ar fi fost de bună credință, ar fi trebuit să reproducă textual aceste proorocii, și mai ales pasajele în care autorul lor s-a proclamat Dumnezeu, sau cel în care avea impresia că auzeai cum vorbesc Fiul lui Dumnezeu și Duhul Sfânt, căci atunci s-ar fi străduit să combată măcar pe autorul lor și să arate că n-a fost nici o inspirație dumnezeiască în cuvintele lor, care opreau pe oameni de la păcate, criticau stările prezente și prevedeau viitorul. Dar și alți contemporani ai proorocilor au scris și ne-au păstrat proorociile lor, pentru ca, citindu-le, urmașii să le admire ca învățături ale lui Dumnezeu, și scoțind folos nu numai din îndemnuri și din muștrări, ci și din vestirea proorociilor, încît fiind convinși din aceste întîmplări prin Lege și prooroci, că Duhul cel dumnezeiesc este Cel ce le-a vestit, să poată stărui mai departe în credință așa cum o vrea Cuvîntul.

Potrivit voii lui Dumnezeu, proorocii au spus, fără nici un înțeles ascuns, tot ce putea fi înțeles, necesar și de folos pentru îndrumarea năravurilor. În schimb, tot ce era mai tainic și mai ascuns, întrucît făcea parte dintr-o contemplare care întrece puterea de înțelegere obișnuită, ei au exprimat-o sub forme de enigme, de alegorii, de ghicituri, de pilde sau proverbe, aceasta pentru cei ce nu se feresc de efort, ci suportă orice fel de oboseală de dragul virtuții și al adevărului, ca să afle ceea ce au căutat, iar după ce au aflat să se conducă așa cum le dictează cugetul. Or, amicul Celsus, supărat parcă pentru că nu înțelege aceste cuvinte profetice, nu face altceva decît să ocărăscă, iar pe lîngă această nerușinare mai folosește și cuvinte necunoscute, fără rost și cu totul de neînțeles, a căror semnificație nici un om normal nu ar putea-o sesiza. Aceste cuvinte sînt lipsite de sens și de claritate, și sînt bune doar de cine știe care nebun și șarlatan, singurii în stare să le dea un înțeles extravagant. După părerea mea el a făcut asemenea afirmații cu scopul viclean și răutăcios de a întoarce, pe cît îi stă în putință, pe cititorii proorociilor, ca nu cumva aceștia să le cerceteze cu atenție și să le urmeze înțelesul, întocmai ca oamenii care au întreat pe un prooroc chemat să vestească viitorul: «pentru ce a venit flușuratecul acesta la tine?»³².

XI

Dealtfel, există mult mai multe temeieri care ne ajută să dovedim că afirmațiile lui Celsus sînt nedrepte, iar proorociile sînt inspirate de Dumnezeu. M-am mai străduit să susțin acest lucru, în măsura în care am

32. *IV Regi* 9, 11 (ed. 1914).

putut-o face, atunci cînd am explicat cuvînt de cuvînt aceste «expresii fără legătură și cu totul întunecate», cum le apreciază Celsus, în «Comentariile» mele la Isaia, la Iezechiel și la alți cîțiva din cei doisprezece³³. Dar, dacă Dumnezeu ne îngăduie să înaintăm în explicarea cuvîntului Lui, în clipa în care El ne va îngădui se vor mai adăuga la «Comentariile» amintite și restul, sau ceva ce voi reuși să explic pînă atunci. Există și alți oameni dornici de a cerceta Scriptura, dotați cu destulă inteligență, care ar ști să găsească ușor semnificația tuturor acestor probleme. Apoi, nu-i adevărat că pînă și un prost oarecare sau un șarlatan ar fi în stare să întoarcă cum vrea textul Scripturii și să-l tălmăcească după cum îl taie capul. Numai un om cu adevărat înțelept «în Hristos» va putea fi în stare să explice întreagă înlănțuirea pasajelor profetice care au un înțeles ascuns, «lămurind lucruri duhovnicești oamenilor duhovnicești»³⁴ și tălmăcind, după stilul obișnuit al Scripturilor, tot ce descoperă el.

De aceea, nu trebuie să credem lui Celsus cînd spune că a auzit cu urechile lui astfel de oameni, căci pe vremea lui n-au existat prooroci ca cei din vechime³⁵, pentru că dacă ar fi existat asemenea prooroci atunci ni s-ar fi păstrat transcris textul proorociilor similare celor pe care le-au admirat toți. Minciuna pare și mai dovedită în clipa în care Celsus afirmă că «acești așa-ziși prooroci, pe care el i-a auzit cu urechile lui, din clipa în care au fost demascați și-au recunoscut minciuna, declarînd că tot timpul ei plăsmuiau astfel de cuvîntări negrăite». S-ar fi convenit ca Celsus să fi dat numele celor pe care el spune că i-a auzit cu urechile lui proprii, pentru ca aceste nume dacă ar fi putut fi cunoscute să îngăduie criticilor competenți să judece dacă el spunea ceva adevărat ori ceva fals.

XII

După aceea Celsus exprimă părerea că «cei ce apără învățătura și persoana lui Hristos pe baza celor spuse de prooroci n-ar putea spune nimic împotriva afirmațiilor celor care atribuie dumnezeirii Lui cuvinte răutăcioase, rușinoase, necurate, necuviincioase»³⁶. În chipul acesta, crezîndu-și atacul fără replică, el trage o mulțime de concluzii din premise pe care nu le-a pus. Trebuie să știm că cei care vor să viețuiască după Sfintele Scripturi și care au învățat că «obezi în picioarele celor nebuni este învățătura»³⁷, convinși că au înțeles cuvîntul «să fiți

33. E vorba de cei 12 profeti mici, lucrare din care nu ni s-a păstrat nimic. În schimb avem bogate părți la Isaia, Ieremia (tradus în «P.S.B.» 6) și la Iezechiel.

34. I Cor. 2, 13.

35. Dar hiliaștii ?

36. A se vedea aceeași idee și la V, 14.

37. Is. Sirah 21, 21.

gata totdeauna să răspundeți oricui vă cere socoteală despre nădejdea voastră»³⁸, astfel de oameni nu caută o scăpare ieftină citind doar vreun cuvânt din prooroci, ci se vor strădui să înlăture neclaritățile aparente, explicînd și arătînd că pasajele respective nu cuprind «nimic rău, rușinos, necurat ori necuviincios», ci că numai atunci poate primi conținutul lor astfel de atribute, cînd oamenii nu reușesc să înțeleagă după cum se cuvine Sfînta Scriptură. Și ar fi trebuit să arate Celsus care anume locuri par perverse? ce vede el rușinos, ce crede că-i necurat sau necuviincios, dacă într-adevăr a descoperit așa ceva în textele proorocilor? Atunci argumentul său ar fi fost mai puternic și mai convingător pentru scopul pe care și l-a propus el (de a ne critica). Dimpotrivă, fără să dea nici un exemplu, el mai are și nerușinarea de a pune pe față Sfintele Scripturi și de a ridica împotriva lor învinuirea că într-adevăr în ele se află lucruri condamnabile. Or, la o astfel de birfeală absurdă ar fi lipsit de rațiune să venim cu vreun răspuns și să dovedim că în Scripturile proorocilor nu se cuprinde nimic rău, rușinos, necurat ori necuviincios.

XIII

Nu este adevărat ceea ce crede Celsus că «Dumnezeu săvîrșește sau îngăduie fapte rușinoase, sprijinindu-le ori favorizîndu-le», după cum nici n-a fost proorocit așa ceva, cu toate că Celsus o afirmă sus și tare. Iar dacă el pretinde că «a fost prezis că Dumnezeu susține răul, că a săvîrșit El însuși rele sau că tolerează lucruri foarte rușinoase», s-ar fi convenit ca el să arate care sînt acele pasaje în loc să mînjească urechile cititorilor săi! Or, e mai presus de orice îndoială că proorocii au prezis ceea ce Hristos avea să sufere și au dat și explicații pentru ce. Dumnezeu știa dinainte că Hristosul Său va suferi. Dar de ce ar fi acestea «lucrurile cele mai dezgustătoare și mai de ocară de pe lume», cum le socotea Celsus? Căci așa învață el că suferințele pe care le-a îndurat Iisus au fost un lucru foarte dezgustător și plin de ocară: «Pentru un Dumnezeu care se hrănește cu carne de miel³⁹ și care bea fiere și oțet⁴⁰ n-ar fi oare același lucru cu a-și consuma propriile lui scîrnăvii?». Dar după părerea noastră Dumnezeu n-a consumat carne de miel. Cel care a făcut-o era Iisus, despre Care știm că a avut și trup. Dealtfel, în legătură cu fierea și cu oțetul prezise de prooroci: «și Mi-au dat spre mîncarea Mea fiere și în setea Mea M-au adăpat cu oțet»⁴¹, cu toate că

38. I Petru 3, 15.

39. E vorba de mielul pascal.

40. Vezi, II, 37.

41. Ps. 68, 25.

s-a vorbit și mai înainte, totuși Celsus mă silește să le repet. Cel care uneltește împotriva Evangheliei celei adevărate aduc fără încetare Iristosului Domnului fierea răutății lor și oțetul vicleniei lor, dar El «gustînd n-a voit să bea»⁴².

XIV

După acestea, vrînd să nimicească credința celor care admit faptele lui Iisus, pe motivul că ele au fost proorocite mai dinainte, Celsus adaugă: «*Ei bine! dacă proorocii ar fi vestit că Atotputernicul Dumnezeu ar îndeplini muncă de rob, ori s-ar îmbolnăvi, ori ar suferi moarte, ca să nu zicem ceva mai înjositor, însemnează oare că Dumnezeu ar trebui într-adevăr să moară, ori să sufere robie, sau boală numai pentru pretextul că toate acestea au fost prezise mai înainte? Oare, trebuia El să moară, ca să ne facă să credem că era Dumnezeu? Proorocii n-ar fi proorocit niciodată așa ceva, căci așa ceva însemnează răutate și infamie. De aceea nu trebuie să întrebăm dacă ceva a fost ori n-a fost proorocit, ci să întrebăm numai dacă cutare faptă e sau nu cinstită și vrednică de Dumnezeu. Dacă o faptă e urîță și rea, n-ar trebui să credem în ea nici dacă toți oamenii ar prooroci-o în stare de somn ori de extaz. În cazul acesta cum s-ar admite adevărul că Iisus ar fi suferit toate acestea ca un Dumnezeu?».*

Se pare că tocmai din astfel de cuvinte reiese că într-un anumit fel Celsus a bănuț că proorociile care se referă la Iisus au o puternică forță, în stare să hotărască pe oameni pentru primirea Evangheliei, și de aceea încearcă să-i micșoreze valoarea printr-un alt temei plauzibil, atunci cînd spune că «n-are rost să ne întrebăm dacă cutare eveniment a fost sau n-a fost prezis de prooroci». Dacă n-ar răspunde la afirmațiile noastre cu înșelătorii, ci ar vorbi deschis, Celsus ar trebui să spună așa: trebuie dovedit că proorocii n-au prezis, sau că proorociile privitoare la Iisus nu s-au împlinit în persoana Lui așa cum au fost ele anunțate, iar ca sprijin al afirmației să fi amintit ceea ce ar fi crezut mai doveditor. În acel caz s-ar fi putut vedea ce zic într-adevăr proorociile referitoare la Iisus și s-ar fi dedus și modul în care Celsus combate interpretarea noastră. Atunci s-ar fi putut recunoaște dacă el a combătut cinstit sau nu textele profetice, pe care noi le referim la învățătura lui Iisus, ori ar rămîne surprins văzînd nerușinarea cu care tăgăduiește adevărul clar, pe care nu vrea să-l recunoască.

42. Matei 27, 34.

XV

Iată, de pildă, cum se exprimă el în legătură cu ceea ce nu-i cu putință sau nu-i cuviincios să atribuie lui Dumnezeu : «ca să crezi că evenimentele au fost prezise de Atotputernicul Dumnezeu, oare ar trebui să crezi imediat în Dumnezeu pentru că așa au fost ele prezise de dinainte» ? De aceea el se silește să precizeze că chiar dacă proorocii au prezis în realitate evenimentele legate de persoana lui Iisus, totuși ar fi cu neputință să crezi în niște preziceri care spun că El trebuia să moară ori să săvârșească faptele amintite !

Noi trebuie să răspundem că această ipoteză e absurdă, pentru că pleacă de la afirmații care ar duce la concluzii contradictorii, și iată de ce : dacă adevărații prooroci ai Atotputernicului Dumnezeu spun că Dumnezeu va săvârși munci de rob, se va îmbolnăvi și chiar va muri, atunci aceste nenorociri într-adevăr vor cădea asupra lui Dumnezeu, întrucât proorocii unui Dumnezeu atât de mare nu au putut spune decît adevărul ! Pe de altă parte, dacă adevărații prooroci ai Atotputernicului vestesc aceleași lucruri, atunci, întrucât ceea ce prin fire e cu neputință, aceea nu poate fi adevărat, ar urma că ceea ce proorocii vestesc despre Dumnezeu nu se poate împlini. Or, cînd două premise au consecințe contradictorii pe temeiul așa-numitului silogism «prin două tropice» sau «prin două propuneri»⁴³, atunci prima dintre premise se anulează, așa încît proorocii prezic munca de rob a lui Dumnezeu, boala și chiar moartea Lui. În cazul acesta concluzia e că proorocii nu au prezis despre Dumnezeu că va face muncă de rob, va suferi boală și moarte. Formula raționamentului va fi aceasta : dacă A este adevărat, B la fel e adevărat ; dacă A este adevărat, atunci B nu-i adevărat, concluzia : A nu-i adevărat⁴⁴.

În această privință stoicii ne dau următorul exemplu : dacă tu știi că ai murit, atunci ești mort ; dacă tu știi că ai murit nu ești mort ; concluzia : tu nu știi că ai murit. Iată și modul lor de argumentare : dacă tu știi că ai murit, ceea ce știi, aceea e adevărat, deci e adevărat că tu ai murit. Pe de altă parte, dacă știi că ai murit, tot așa e de adevărat că tu știi că ai murit. Dar, întrucît un mort nu mai știe nimic, e limpede că dacă tu știi că ai murit, în realitate tu nu ai murit. Așadar, după cum potrivit concluziei din cele două premise amintite mai sus tu nu știi că ai murit, tot cam așa merg lucrurile și cu ipoteza lui Cal-sus în argumentarea de mai sus.

43. Sextus Empiricus, *Pyr. hap.* 2, 1, 3 (citată după M. Borret, *op. cit.*, IV, 49).

44. Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, București, 1969 (silogism ipotetic). A se vedea și comentariile la acest loc, Migne, P.G. 11, 1441.

XVI

Însă faptele amintite în acele ipoteze n-au nimic comun cu proorociile privitoare la persoana lui Iisus. Proorocii n-au prezis că Dumnezeu va fi răstignit, ci au grăit despre Cel Care avea să sufere moartea : «L-am văzut și iată n-avea nici chip, nici frumusețe. Disprețuit era și cel din urmă dintre oameni, om al durerilor și cunoscător al suferinței»⁴⁵. Cercetează atent și ai să vezi că a spus clar că Cel Care a îndurat suferințe era om. Dealtfel, Însuși Iisus, știind bine că ceea ce va muri era omul, a declarat în fața celor ce unelteau împotriva Lui : «Voi acum căutați să Mă ucideți pe Mine, Omul care v-am spus adevărul pe care l-am auzit de la Dumnezeu»⁴⁶. Dacă exista ceva dumnezeiesc în omul pe care cugetul îl deosebește în El⁴⁷, acesta era Fiul Cel Unul Născut, Cel mai întâi născut decât toată făptura»⁴⁸, Cel care a zis : «Eu sînt Adevărul, Eu sînt Viața, Eu sînt Ușa, Eu sînt Calea, Eu sînt Piinea cea vie care s-a pogorit din cer»⁴⁹. Argumentarea privitoare la această ființă și la esența sa e cu totul alta decât cea privitoare la omul pe care cugetul îl distinge în Iisus.

Nici creștinii cei mai de jos, care nu au obicei să se avînte în discuții dialectice, n-ar îndrăzni să spună că Adevărul, Viața, Calea, Piinea cea vie pogorită din cer sau Învierea ar fi suferit moartea. Cel Care a spus despre Sine că e Înviere, El e Cel Care a învățat în omul vizibil numit Iisus : «Eu sînt Învierea». Mai mult, nici unul dintre creștinii noștri nu-i atît de nebun să spună că Viața a murit sau că Învierea a murit ! Ipoteza lui Celsus poate avea numai un singur temei : dacă învățăm că proorocii au prevestit moartea Celui care e Dumnezeu-Cuvîntul, sau Adevărul, sau Viața, sau Învierea, sau oricum s-ar mai numi Fiul lui Dumnezeu.

XVII

Așadar, numai într-un singur punct spune Celsus adevărul, și anume că proorocii nu ar fi putut prezice așa ceva, căci dacă ar fi făcut-o, ar fi comis o nelegiuire, anume să vestească cum că Dumnezeul Cel mare trebuie să ajungă să sufere robie și moarte. Or, ceea ce au prezis proorocii s-a dovedit că nu se împotrivesc dumnezeirii, că Cel Care e «strălucirea luminii celei veșnice și chipul bunătății lui Dumnezeu»⁵⁰ vine în

45. *Is.* 53, 2—3.

46. *Ioan* 8, 40.

47. A se vedea mai sus II, 25.

48. *Col.* 1, 15.

49. *Ioan* 14, 6 ; 10, 9 ; 6, 51.

50. *Înț. Sol.* 7, 26.

lume să se unească cu sufletul sfânt al lui Iisus cel întrupat omenește, ca să răspîndească o învățătură în stare să cheme la gustarea din prietenia cu Dumnezeu Cel peste toate a oricărui om care ar primi-o și ar cultiva-o în sufletul lui, aducînd pînă la urmă pe toți la starea pe care o ține în ea însăși puterea acestui Cuvînt dumnezeiesc sălășluit într-un trup și într-un suflet omenesc⁵¹. În chipul acesta, razele Lui n-ar rămîne închise numai în El și nu ne-am putea gîndi că Lumina din care izvorăsc aceste raze, Dumnezeu-Cuvîntul, s-ar putea să nu fie prezentă în toată lumea⁵².

Contemplînd dar pe Iisus în perspectiva dumnezeirii care era în El, vom vedea că tot ce a săvîrșit El e sfînt și potrivit întru toate cu ființa lui Dumnezeu. Pe de altă parte, dacă-L contemplăm ca om, împodobit mai mult ca oricine prin participarea la Logosul și Înțelepciunea în persoană, El a suferit ca un înțelept desăvîrșit tot ce se cădea să sufere Cel care avea să împlinească totul spre folosul întregului neam omenesc și chiar și în folosul celorlalte ființe cugetătoare. Și nu-i deloc absurd ca omul să moară iar moartea Lui să fie numai un exemplu de moarte îndurată pentru credință, ci și începutul urmării nimicirii depline a celui rău, a diavolului, care a vrut să pună sub puterea lui lumea întreagă⁵³. Această nimicire e mărturisită pretutîndeni de cei care de pe urma venirii lui Iisus sînt mîntuiți de demonii care-i ținuseră pînă atunci în robie și care, fiind eliberați de apăsările de pînă atunci, se dedică cu totul lui Dumnezeu și evlaviei față de El, care, după puterile lor, devine tot mai curată pe zi ce trece.

XVIII

Dar iată ce spune Celsus mai departe: «Cum de nu se gîndesc creștinii la aceste lucruri? Dacă proorocii Dumnezeului evreilor au prezis că Cel care trebuia să vină pe lume ar fi Fiul aceluiași Dumnezeu, cum ar putea El porunci prin Moise ca să strîngă avuții, să se întărească⁵⁴, să umple pămîntul⁵⁵, să distrugă pe toți vrăjmașii fără să cruțe măcar pe copii⁵⁶, să nimicească orice popor, cum a făcut El însuși sub ochii evreilor, după mărturia lui Moise? ⁵⁷ Și apoi, dacă nu ascultă, îi amenință direct că-i tratează ca pe niște dușmani⁵⁸. Iar cînd Fiul Său, nazarineanul, anunță legi deosebite: bogatul nu va mai fi primit de Tatăl,

51. VIII, 64.

52. II, 9.

53. I Ioan 5, 19.

54. Deut. 15, 6.

55. Fac. 8, 17; 9, 1.

56. Ieș. 17, 13—16.

57. Ieș. 34, 11.

58. Deut. 1, 26—45.

*nici cel ce aleargă prea mult după putere, sau cel care aleargă după înțelepciune și după mărire*⁵⁹, *să nu te îngrijești de hrană și nici de grâнар mai mult decât corbii, și să-ți pese mai puțin de îmbrăcăminte decât le pasă crinilor; cel cărui a s-a dat o palmă peste un obraz, să-l întoarcă și pe celălalt!*⁶⁰ *Dintre Moise și Iisus care minte? Oare Tatăl, când a trimis pe Iisus în lume, a uitat ce rânduise prin Moise? Și-a călcat El propriile legi, schimbându-Și părerile și trimițându-Și solul cu scop total deosebit?»*

Ca unul care pretinde că «cunoaște totul», Celsus cade aici într-o greșeală foarte mare față de înțelesul Scripturilor. El își inchipuie că în Lege și în prooroci nu există învățătură mai adâncă decât înțelesul literal al cuvintelor⁶¹. E greșit să vezi că Logosul n-ar fi putut făgădui, într-un mod de-a dreptul de necrezut, bogăție materială pentru cineva care duce viață virtuoasă, dar se poate dovedi și că oameni foarte drepiți au trăit într-o sărăcie cumplită. Așa au fost proorocii, pe care tocmai curățenia vieții a fost aceea care i-a îndreptățit să primească pe Duhul Sfânt: «au pribegit în piei de oaie și în piei de capră, lipsiți, strîmtorați, rău primiți, rătăcind prin pustii și în munți și în peșteri și în crăpăturile pământului»⁶², căci, așa cum spune psalmistul, «multe sînt necazurile dreptilor»⁶³.

Dacă Celsus ar fi citit Legea lui Moise, atunci poate ar fi înțeles că porunca «să dai împrumut altor popoare, dar tu nu vei lua împrumut»⁶⁴, care a fost adresată celui ce ține legea, trebuie înțeleasă ca o făgăduință făcută celui drept: acesta se va îmbogăți în așa măsură din avuțiile oarbe ale pământului, încît din prisosul lor vor putea lua cu împrumut nu numai iudeii ori alte două-trei neamuri, ci un mare număr de popoare. Ce bogăție mare ar putea primi cel drept după Lege ca răsplată pentru curățenia lui, dacă ar fi în stare să împrumute atîtea alte popoare? Urmarea logică a unei astfel de tălmăciri ne-ar face să credem că cel drept n-are voie niciodată să împrumute, pentru că este scris: «tu nu vei lua împrumut». Oare ar fi rămas atîta vreme neamul evreiesc în religia mozaică dacă, așa cum crede Celsus, ar fi prins pe Legiuitorul lui că l-a mințit? Și apoi despre nimeni nu se istorisește că s-ar fi îmbogățit în așa măsură încît să poată împrumuta cu bani atîtea alte popoare. Drept aceea nu-i de crezut și poate nici nu este

59. Matei 19, 24.

60. Matei 6, 26—29.

61. Se resimt în aceste întrebări tezele ereziei lui Marcion. Origen răspunde făcînd uz mai ales de sensul duhovnicesc al Scripturii.

62. Evr. 11, 37—38

63. Ps. 33, 18.

64. Deut. 15, 6.

probabil să se fi jertfit cu atita rîvnă pentru o lege ale cărei făgăduieli le-ar fi cunoscut ca neadevărate, dacă acestea i-ar fi îndrumat s-o înțeleagă și s-o talmăcească în chipul în care vrea Celsus.

Dacă cineva ar vrea din multe păcate pe care le istorisește Scriptura să scoată o dovadă că evreii au disprețuit și au ocolit Legea, tocmai pentru că Legiutorul Care le-a dat-o i-a înșelat, atunci i-am replica și noi că ar fi destul să citim anumite pasaje ca să vedem, așa cum ni se relatează, că tot poporul după ce a făcut numai răutăți înaintea lui Dumnezeu s-a întors iarăși la credință, așa cum le cerea Legea.

XIX

Dar, chiar dacă cuvintele « vei domni peste multe popoare, iar acelea nu vor domni peste tine »⁶⁵, n-ar fi (dincolo de o semnificație mai adîncă) decît o făgăduință privitoare la puterea lui, poporul evreu totuși a disprețuit făgăduințele Legii. Celsus în această privință citează un pasaj în care se spune că poporul iudeu va umple tot pămîntul. Istoriceste acest lucru s-a împlinit odată cu venirea lui Hristos, dar, ca să zic așa, mai mult ca urmare a miniei lui Dumnezeu, iar nu a binecuvîntării Lui. Mai mult, dacă în făgăduință se spune despre iudei că bat și nimicesc pe vrăjmașii lor, trebuie să spunem că o citire și o analiză mai atentă a textului ne arată că o talmăcire literală a lui e cu neputință. Deocamdată e destul să amintim, între altele, aceste cuvinte puse în gura psalmistului : « în dimineți voi judeca pe toți păcătoșii pămîntului, ca să nimicesc din cetatea Domnului pe toți cei ce lucrează fărădelegea »⁶⁶. Să luăm aminte, pe cît se poate, la cuvintele și la intenția celui ce vorbește aici, și să-l întrebăm dacă-i posibil ca după ce a amintit de vitejiile pe care le înțelege ușor pînă și primul venit, să adauge ceea ce poate reieși din contextul luat în chip literal : că în nici un alt moment din zi decît dimineața a nimicit « pe toți păcătoșii pămîntului », fără să fi lăsat în viață măcar pe unul, și dacă într-adevăr a nimicit din Ierusalim « pe toți cei ce lucrează fărădelegea ». În Legea Veche se mai pot găsi asemenea exemple, de pildă : « n-am lăsat în viață pe nimeni viu »⁶⁷.

XX

Celsus face observația că în cazul neascultării iudeilor față de Lege, sînt pasibili să li se aplice aceeași pedeapsă pe care ar aplica-o ei dușmanilor lor. Dar înainte ca Celsus să recurgă la un exemplu din care să reiasă contradicția dintre învățătura lui Iisus și Legea lui Moise,

65. Deut. 15, 6.

66. Ps. 100, 10.

67. Deut. 2, 34.

trebuie să amintim încă o dată ceea ce am mai spus, și anume că, după părerea noastră, Legea are două înțelesuri: unul literal, celălalt duhovnicesc, așa cum am învățat de la dascălii de dinaintea noastră. Potrivit înțelesului literal, Legea este calificată nu atât de noi, cât mai ales de Dumnezeu, Care se exprimă prin gura unuia dintre prooroci despre «legi care nu sînt bune» și despre «rînduieli prin care ei nu puteau trăi»⁶⁸. E limpede că proorocul nu spune lucruri contradictorii în același pasaj. Și Pavel e de aceeași părere atunci cînd spune că «litera ucide» (fiind cu gîndul la înțelesul literal) și «duhul face viu»⁶⁹, prin care se gîndește la înțelesul duhovnicesc. Tot la Pavel se poate găsi și ceva asemănător acestor contradicții amintite de prooroc. Iezechiel spusese: «le-am dat legi care nu sînt bune și rînduieli prin care ei nu puteau trăi». În același fel s-a exprimat și Pavel cînd a vrut să critice tilcuirea literală: «Dacă slujirea cea de moarte aducătoare, săpată în litere, pe piatră, s-a făcut întru slavă, încît fiii lui Israel nu puteau să-și ațintească ochii la fața lui Moise din pricina slavei celei trecătoare a feței lui, cum să nu fie mai mult în slavă slujirea Duhului?»⁷⁰. Iar în alt loc el admiră și laudă legea pe care o numește «duhovnicească»: «Dar noi știm că Legea e duhovnicească», lucru pe care-l și aprobă zicînd: «Deci Legea e sfîntă și porunca e sfîntă și dreaptă și bună»⁷¹.

XXI

Dacă, așadar, textul Legii făgăduiește bogăție celor drepti, Celsus n-are decît să urmeze «litera care ucide» și să-și închipuie că făgăduința are în vedere doar bogăția oarbă. Noi însă sîntem de părere că e vorba de o bogăție care ascute agerimea ochiului duhovnicesc și-l îmbogățește pe om «în cuvinte și în toată cunoștința», poruncind celor bogați în veacul de acum să nu se semețească, nici să-și pună nădejdea în bogăția cea nestatornică, ci în Dumnezeu cel viu, care ne dă cu belșug toate, spre îndulcirea noastră, poruncindu-ne să facem ce e bine, să ne înavușim în fapte bune, să fim darnici, să fim cu inimă largă⁷², căci, după Solomon, bogăția în adevăratele bunuri: «bogăția cuiva slujește la răscumpărarea lui», în timp ce sărăcia, potrivit ei, e nimicitoare, întrucît «săracul nu se teme nici chiar de amenințare»⁷³.

La fel cu bogăția trebuie talmăcită și puterea, care îngăduie celui drept — potrivit Scripturii — «unul să pună pe fugă o mie, iar doi,

68. Iez. 20, 25.

69. II Cor. 3, 6.

70. II Cor. 3, 7—8.

71. Rom. 7, 14; 12.

72. I Cor. 1, 5; I Tim. 6, 17—18.

73. Pilde 13, 8.

zece mii»⁷⁴, căci dacă acesta e înțelesul cuvintelor despre bogăție, vezi dacă nu cumva — potrivit făgăduielii lui Dumnezeu — omul «îmbogățit deplin în tot cuvîntul și în toată cunoștința, în toată înțelepciunea și în toată facerea de bine», e în stare să împrumute din bogăția învățăturii, a înțelepciunii și a cunoașterii multor neamuri, așa cum a făcut-o Pavel la toate popoarele pe care le-a cercetat cînd a strălucit din Ierusalim și pînă în Iliria, «împlinind propovăduirea Evangheliei lui Hristos»⁷⁵. Pe măsură ce i se luminase sufletul de dumnezeirea Cuvîntului, toate tainele dumnezeiești începeau să se facă înțelese prin descoperirea Lui: nu lua nimic cu împrumut și nu simțea nici o nevoie să i se transmită învățătura. Dar, potrivit celor scrise: «vei stăpîni peste popoare, dar ele nu vor stăpîni peste tine», pe temeiul puterii pe care i-o dăduse Logosul dumnezeiesc, Pavel stăpînea pe «cei dintre neamuri», supunîndu-i învățăturii lui Hristos «fără să se fi plecat cu supunere»⁷⁶ oamenilor, ca și cum aceștia i-ar fi superiori. În acest înțeles se poate spune că el «a umplut tot pămîntul».

XXII

Dacă trebuie să explicăm în ce fel nimicește cel drept pe vrăjmașii lui și-și întinde puterea peste toate, atunci putem răspunde că prin cuvintele: «în dimineți voi judeca pe toți păcătoșii pămîntului, ca să nimicească din cetatea Domnului pe toți cei ce lucrează fărădelegea»⁷⁷, prorocul numea «pămîntul» în chip figurat «carne», a cărei «dorință este vrăjmășie înaintea lui Dumnezeu»⁷⁸, iar ca cetate a lui Dumnezeu e numit sufletul, în sensul că e «templul lui Dumnezeu»⁷⁹, întrucît avea despre Dumnezeu o părere și o concepție dreaptă și admirată de toți cei ce l-au cunoscut. În același timp, plin, ca să zicem așa, de putere și de tărie datorită razelor «soarelui dreptății»⁸⁰, care îi luminau sufletul, el nimicea în sine orice «dorință a cărnii»⁸¹, prin care înțelegem pe «păcătoșii pămîntului», nimicind din «cetatea Domnului», adică din suflet, toate cugetele care duc la nedreptate și dorințele potrivnice adevărului.

În același mod, dreptii nimicesc tot ce este viu în vrăjmașii izvorîți din răutate și nu cruță nici pe copii ori pe prunci, adică primele începuturi și vlăstare ale răutății. Așa înțelegem și următoarele cuvinte

74. *Deut.* 37, 30.

75. *Rom.* 15, 19.

76. *Gal.* 2, 5.

77. *Ps.* 100, 10.

78. *Rom.* 8, 7.

79. *I Cor.* 3, 16.

80. *Mal.* 4, 2 (ed. 1914).

81. *Rom.* 8, 7.

ale psalmului 136 : «flică a Babilonului, ticăloasa ! Fericit este cel ce-ți va răsplăti ție fapta ta, pe care ai făcut-o nouă. Fericit este cel ce va apuca și va lovi pruncii tăi de piatră»⁸². Pruncii Babilonului care însemnează «dezbinare» sînt gîndurile turburi și tulburătoare ale păcatelor care se nasc și cresc în suflete. Ca să te faci stăpîn pe ele și să izbești capetele lor de tăria și siguranța Logosului dumnezeiesc, însemnează să lovești pe pruncii Babilonului de piatră, iar în felul acesta să devii fericit. Dar să admitem că Dumnezeu poruncește nimicirea faptelor nedreptății, adică uciderea întregului popor, fără a cruța nici pe prunci ; prin aceasta nu se învață nimic din ceea ce ar contrazice învățătura lui Iisus. Și să admitem că sub ochii celor ce sînt iudei «întru ascuns»⁸³ Dumnezeu îndeplinește nimicirea dușmanilor lor și a tuturor lucrărilor răutății ! Mai mult, să admitem și faptul că cei ce nu vor să asculte de Lege și de Logosul lui Dumnezeu s-ar asemana cu dușmanii Lui și poartă semnul păcatului : ei vor trebui să sufere chinurile pe care le cere neascultarea de cuvintele dumnezeiești.

XXIII

Prin acestea se vede clar că Iisus Nazarineanul nu rînduiește legi potrivnice afirmațiilor amintite despre bogăție și despre cei ce renunță la ea atunci cînd zice că e greu să între bogatul în împărăția lui Dumnezeu⁸⁴, că prin «bogat» se înțelege numai cel hărțuit de pofta după averi și care-i împiedicat ca de niște spini să aducă roade Logosului, după cum tot așa stau lucrurile și cu omul copleșit de gînduri înșelătoare, despre care se scrie în cartea Pildelor că «mai de preț este săracul care umblă întru neprihănirea sa»⁸⁵.

Poate că din îndemnuri ca «cine între voi vrea să fie întiiul, acela să vă fie vouă slugă»⁸⁶ sau «ocîrmuitorii neamurilor domnesc peste ele»⁸⁷ și «cei ce le stăpînesc se numesc binefăcători»⁸⁸ a dedus Celsus că Iisus a condamnat dorința de dominare. În schimb, nu trebuie pentru nimic în lume să vedem aici o contradicție față de proorocia care spune : «vei domni peste multe popoare, dar acelea nu vor domni peste tine»⁸⁹, îndeosebi pentru motivele înșirate mai sus.

82. Ps. 136, 8—9.

83. Rom. 2, 29. Pentru Origen «iudeul întru ascuns» e creștinul, pe cînd cel «întru arătare» e evreul, cf. *Despre principii*, IV, 2, 5 ; 3, 6 etc.

84. Matei 11, 23.

85. Pilde 28, 6.

86. Matei 20, 25.

87. Matei 20, 27.

88. Luca 22, 25.

89. Deut. 15, 6.

După aceea lui Celsus i-a venit în minte să vorbească despre înțelepciune, spunînd că Iisus ar fi învățat că în preajma Tatălui ceresc nu ar fi loc pentru cel înțelept. Să-l întrebăm îndată : pentru care înțelept ? Dacă este vorba de un om numit astfel pentru așa-numita înțelepciune a acestei lumi, care este «nebunie înaintea lui Dumnezeu»⁹⁰, atunci vom spune și noi că pentru un astfel de «înțelept» nu este loc în preajma Tatălui. În schimb, dacă prin înțelepciune înțelegem pe Hristos, întrucît «Hristos este puterea lui Dumnezeu și Înțelepciunea lui Dumnezeu»⁹¹, atunci nu numai că un astfel de înțelept e bine primit în preajma lui Dumnezeu, ci vom spune că omul dăruit cu harisma numită «cuvînt de înțelepciune»⁹², împărtășită lui de către Duhul Sfînt, întrece cu mult pe cei care n-o au.

XXIV

În același timp afirmam că, printre oameni, căutarea mării deșarte e oprită nu numai de învățătura lui Iisus, ci și de cea a Vechiului Testament. Astfel, unul dintre prooroci blestemîndu-se chiar pentru că s-a robit păcatelor denunță ca pe cel mai mare rău ce i s-ar putea întîmpla mărirea acestei vieți. Iată cum se exprimă el : «Doamne, Dumnezeul meu, de am răsplătit cu rău celor ce mi-au făcut mie rău și de am jefuit pe vrăjmașii mei fără temei, să prigonească vrăjmașul sufletul meu și să-l prindă, să calce la pămînt viața mea și mărirea mea în țărînă să o așeze»⁹³. Tot astfel și cuvintele : «nu vă îngrijiți ce veți mîncă sau ce veți bea. Priviți la păsările cerului, sau luați seama la corbi, că nici nu seamănă, nici nu seceră și Tatăl nostru cel ceresc le hrănește. Oare nu sînteți voi mai presus decît păsările ?»⁹⁴. Și «de îmbrăcăminte de ce vă îngrijiți ? Luați seama la crinii cîmpului»⁹⁵, restul nu-l mai continuăm, dar acestea nu-s contrare binecuvîntărilor Legii, care învață că «de veți umbla după Legile Mele, pîinea voastră o veți mîncă cu mulțumire»⁹⁶ și că «dreptul mîncă și își îndestulează sufletul său, iar pîntecele celor fără de lege duce lipsă»⁹⁷. Trebuie să luăm aminte că tocmai hrana sufletului e vizată în binecuvîntarea Legii, ea satură nu amestecul omenesc, ci numai sufletul singur. Și din Evanghelie trebuie scoasă o învățătură tot așa de adîncă, ba chiar într-o tîlmăcire și mai simplă, anume că nu trebuie să ne rătăcim sufletește, îngrijorîndu-ne

90. *I Cor.* 3, 14.

91. *I Cor.* 1, 4.

92. *I Cor.* 12, 8.

93. *Ps.* 7, 4—5.

94. *Matei* 6, 25.

95. *Matei* 6, 28.

96. *Lev.* 26, 2—5.

97. *Pilde* 13, 25.

pentru hrană, ori pentru îmbrăcăminte, ci să ducem o viață simplă, avînd încredere că Dumnezeu va purta grijă de noi dacă nu ne îngrijim decît de strictul necesar.

XXV

Fără să pună în față pasajele Legii cu cele ale Evangheliei, care sînt contrare numai aparent, Celsus mai adaugă că : «dacă ai primit o lovitură, ești dator să o accepți și pe a doua». În ceea ce ne privește, vom spune că știm vechea poruncă dată celor de demult : «ochi pentru ochi, dinte pentru dinte»⁹⁸, dar că noi am mai citit și cealaltă poruncă, mai nouă : «Eu însă vă zic : cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt»⁹⁹. Cu toate acestea, întrucît cred că Celsus se ia după cei care vor să facă deosebire între Dumnezeul Evangheliei și Dumnezeul Legii vechi¹⁰⁰, trebuie să răspundem observației lui că și Vechiul Testament cunoaște sfatul : «cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt». Iată ce scriu Plîngerile lui Ieremia : «Bine este omului să poarte un jug din tinerețile lui. Să stea la o parte în tăcere, dacă Domnul îi dă porunci. Să dea obrazul lui spre lovire și să se sature de ocară»¹⁰¹. Așadar, Evanghelia nu contrazice pe Dumnezeul Legii nici măcar în privința palmei de care ne-a vorbit textul. Nici unul din cei doi nu mint : nici Moise, nici Iisus, iar Tatăl cînd a trimis pe Iisus n-a uitat ceea ce poruncise lui Moise, nici nu Și-a retras propriile legi, nici nu Și-a schimbat gîndurile și nici nu Și-a trimis solul în alte scopuri.

XXVI

Dacă se cere să spunem pe scurt cîteva cuvinte despre rînduiriile valabile înainte la evrei potrivit Legii lui Moise, pe de o parte, și despre ordinea mai desăvîrșită pe care creștinii doresc s-o urmeze acum potrivit învățaturii lui Iisus¹⁰², vom spune următoarele : mai întîi, observarea integrală a Legii mozaice nu putea fi aplicată de păgîni, pentru că ei se aflau sub stăpînirea romană ; în al doilea rînd, nici vechea orînduire și legislație evreiească nu mai putea fi păstrată în întregime, întrucît unii din ei se arătaseră dispuși să se supună rînduiriilor Evangheliei. Creștinii nu se mai puteau conforma Legii ucigîndu-și dușmanii sau osîndindu-i pe cei ce au călcat-o la ardere pe rug ori la ucidere cu pietre, pentru că, împotriva voii lor, nici iudeii înșiși nu mai erau în stare să le aplice această pedeapsă prevăzută de Lege. În schimb,

98. *Matci* 5, 38.

99. *Luca* 6, 29 ; *Matei* 5, 38—39.

100. Aici sînt vizați Marcion, Valentin și alți gnostici.

101. *Plîng.* 3, 27—30.

102. *Aceeași idee și mai sus*, V, 31.

pe iudeii din vremea aceea, care-și aveau teritoriu propriu, legi speciale și tradiții deosebite, ce le interziceau să atace pe dușmani și să poarte război pentru apărarea tradițiilor, să dea morții sau să pedepsească în vreun fel adulterele, uciderile, crimele de orice soi, ar fi însemnat să-i reduci cu totul la distrugere în clipa unui atac dușman al națiunii, căci Legea lor i-ar fi privat de putere și i-ar fi oprit să respingă pe dușmani. Iar Providența, care dăduse altădată Legea, iar acum Evanghelia lui Iisus Hristos, n-a mai vrut ca iudaismul să rămână în vigoare. Ci le-a nimicit capitala, templul și serviciul divin săvârșit la templu prin jertfele pe care le prescrisese.

Și după cum Providența a pus capăt acestor practici pe care nu le mai aprobă, tot așa a dat și creștinismului o strălucire crescândă din zi în zi¹⁰³, dându-i de acum libertatea de a se exprima, cu toate piedicile nenumărate puse în calea răspîndirii în lume a învățaturii lui Iisus. Și intrucît Dumnezeu fusese cel care a extins și la păgini binefacerea învățaturii lui Iisus Hristos, orice uneltiri făcute de oameni împotriva creștinilor au fost sortite eșecului, și cu cît regii, căpeteniile și popoarele îi urmăreau și-i apăsau mai mult, cu atîta creștea și se înmulțea peste măsură numărul lor¹⁰⁴.

XXVII

După ce ne mai atribuie pe nedrept o serie de afirmații în legătură cu ființa lui Dumnezeu, despre care noi nu știm nimic, de pildă că «Dumnezeu ar avea natură trupească și înfățișare omenească», Celsus caută să combată ceea ce noi n-am spus, lucru pe care e de prisos și să-l relatăm sau să-l combatem. Dacă am zice despre Dumnezeu ceea ce ne atribuie și contra căruia se ridică el, ar trebui să cităm afirmațiile lui, dovedind tezele noastre și respingîndu-le pe ale lui. Dar cîtă vreme el afirmă lucruri pe care nu le-a auzit de la nimeni, sau care provin — dacă le va fi auzit vreodată — de la oameni simpli, naivi și necunoscători ai înțelesului Scripturii, n-are rost să ne pierdem vremea cu ele degeaba, că Scripturile spun limpede că Dumnezeu este fără de trup. Astfel citim: «pe Dumnezeu nimeni nu L-a văzut vreodată»¹⁰⁵; apoi «Cel mai întii născut decît toată făptura» e arătat ca fiind «chipul lui Dumnezeu celui nevăzut»¹⁰⁶, în orice caz al Celui fără de trup. Dar eu am dat, mai înainte¹⁰⁷, explicații amănunțite despre Dum-

103. *Fapte* 2, 47.

104. *Ieș.* 1, 7. A se vedea și alte pasaje privitoare la rapida răspîndire a creștinismului, V, 50; 62; VIII, 59 etc.

105. *Is.* 1, 18.

106. *Col.* 1, 15.

107. VI, 70.

nezeu, arătînd, în același timp, și cum trebuie înțelese cuvintele : «Duh este Dumnezeu și cei ce I se închină trebuie să I se închine în Duh și adevăr»¹⁰⁸.

XXVIII

După ce calomniază în aceste cuvinte credința noastră despre Dumnezeu, el ne întreabă «unde vrem să ajungem și ce nădejdi avem?» Iar ca răspuns, Celsus ne atribuie următoarele cuvinte : «Despre o altă lume, mai bună decît aceasta», după care observă : «oamenii dumnezeiești de altădată au vorbit despre o viață de fericire pentru cei cu sufletele curate. Lăcașul lor a fost numit de unii «insulele fericiților»¹⁰⁹, iar de alții «cîmpiile elizee», pentru că acolo erau eliberați de relele de pe pămînt, cum zice Homer : «Dar odată și odată zeii cei nemuritori te vor duce la marginile pămîntului în cîmpiile elizee, unde oamenii trăiesc viața fericită»¹¹⁰. Pînă și Platon, care crede că sufletul e nemuritor, numește «pămînt» tărîmul unde va merge el după ce se desparte de trup, spunînd : «E un ținut foarte întins, cam ca de la Fazis¹¹¹ pînă la coloanele lui Hercule¹¹², dar noi, ca niște furnici și ca niște broaște, abia locuim o mică parte. Mulți alții locuiesc în alte părți asemănătoare, căci există peste tot în jurul pămîntului multe adîncituri de toate felurile și de toate mărimile, spre care s-au strîns apele, ceața și aerul, iar pămîntul a rămas curat și neacoperit în fața cerului»¹¹³.

Celsus își închipuie că noi am fi împrumutat credința despre un alt ținut mai bun și mai fericit decît cel de pe pămînt de la unii oameni din vremile de demult, pe care-i numește «dumnezeiești». Din categoria acestora el numește pe Platon care în lucrarea sa «Fedon» a filosofat despre «pămîntul curat», care ar fi situat în regiunile senine ale cerului. El nu-și dă seama că Moise, cu mult înainte de a se fi descoperit alfabetul grecesc¹¹⁴, a prezentat pe Dumnezeu făgăduind «pămîntul sfînt, roditor și larg, unde curge lapte și miere»¹¹⁵, pentru cei care vor fi trăit după Legea Lui. Acest «pămînt roditor» nu-i nici într-un caz, ceea ce își închipuie unii, Iudeea propriu-zisă, care e așezată pe un pămînt ce a fost blestemat încă de la început, din pricina păcatului lui Adam, căci cuvintele «blestemat va fi pămîntul pentru tine! cu osteneală să te hrănești din el în toate zilele vieții tale»¹¹⁶ se referă la întreg pămîntul,

108. I, 4, 24.

109. Hesiod, *Munci și zile*, 170. Șt. Bezdechi, București, 1957, p. 52.

110. *Odiseea*, 4, 563—565.

111. Poti, în Gruzia actuală.

112. Gibraltarul de azi.

113. Platon, *Fedon*, 109 a-b (trad. C. Papacostea, p. 399).

114. Aceeași afirmație despre anterioritatea culturii evreiești și în alte pasaje : IV, 21 ; VI, 7.

115. *Ieș.* 3, 8.

116. *Fac.* 3, 17.

din care orice om care moare «întru Adam» își scoate hrana doar prin ostenele, adică prin munci grele, iar aceasta în toate zilele vieții lui. Și pentru că este blestemat, întreg pământul «spini și pălămidă va rodi» pentru orice om care «întru Adam» a fost alungat din raiul pământesc, încît orice om «în sudoarea feței sale își mănîncă pîinea sa, pînă ce se va întoarce în pământul din care a fost luat». Întreg pasajul acesta conține o adîncă învățătură, pe care o lămurim spre a explica expresiile întrebuintate, dar nu ne vom mulțumi doar cu cîteva observații pentru a combate greșeala care atribuie pământului Iudeii ceea ce s-a spus despre pământul făgăduit de Dumnezeu pe seama celor drepti.

XXIX

Dacă «întreg pământul» a fost blestemat din pricina greșelilor lui Adam și a celor căzuți împreună cu el prin moarte, atunci e limpede că toate ținuturile au avut parte de același blestem, inclusiv pământul Iudeii. De aceea lui nu i se potrivește citatul «într-un pămînt roditor și larg, în care curge lapte și miere», chiar dacă se poate spune că Ierusalimul și Iudeea sînt umbra simbolică a pământului «sfînt, roditor și larg», care se află pe tărîmul curat al cerului, avînd în el și Ierusalimul cel ceresc¹¹⁷. Pe el îl înfățișează Apostolul sub chipul bărbatului «înviat împreună cu Hristos și căutînd spre cele de sus»¹¹⁸, în care a găsit un temei neplecat basmelor iudaicești¹¹⁹, atunci cînd zice¹²⁰: «ci v-ați apropiat de Muntele Sionului și de cetatea Dumnezeului celui viu, de Ierusalimul cel ceresc și de zeci de mii de îngeri și de adunarea celor întii născuți»¹²¹.

Ca să ne convingem că această tilcuire a «pământului celui roditor și larg», de care vorbește Moise, nu are înțeles potrivit Duhului Sfînt, să ne gîndim cu toată atenția la toți proorocii, căci toți vestesc întoarcerea la Ierusalim a tuturor celor ce s-au depărtat de el și s-au rătăcit, dar mai tîrziu totuși se vor întoarce iarăși în același loc, în cetatea lui Dumnezeu, cum îi spune cel ce zice «că s-a făcut în Ierusalim locul Lui și locașul Lui în Sion»¹²². Și în alt loc: «Mare este Dumnezeu și laudat foarte în cetatea Dumnezeului nostru, în muntele cel sfînt al Lui, întemeiată spre bucuria întregului pămînt»¹²³. Este îndeajuns dacă pome-

117. În viziunea pnevmatizantă, Origen mai amintește acest cuvînt și mai jos: VIII, 72, dar și în *Filocalia* I («P.S.B.», 7, 324).

118. *Col.* 3, 1.

119. *Tit* 1, 14.

120. *Evr.* 12, 22.

121. *Evr.* 12, 23.

122. *Ps.* 75, 2.

123. *Ps.* 47, 1—2.

nim, în legătură cu «pământul dreptilor», pasajul următor din psalmul treizeci și șase : «cel ce așteaptă pe Domnul vor moșteni pământul»¹²⁴, iar puțin mai departe «cel blinzi vor moșteni pământul și se vor desfăta de mulțimea păcii»¹²⁵. Și iarăși «dreptii vor moșteni pământul și vor locui în veacul veacului pe dînsul»¹²⁶. Vezi dar că «pământul curat» e arătat ca fiind tărîmul curat al cerului, fiind sortit celor în stare să priceapă ceea ce zice același psalm : «Așteaptă pe Domnul și păzește căile Lui ! Și te va învăța pe tine ca să moștenești pământul»¹²⁷.

XXX

Pe de altă parte, îmi vine să cred că ideea despre strălucirea pietrelor socotite prețioase pe pământ e un reflex al pietrelor de pe tărîmul cel de sus, a fost împrumutată de Platon¹²⁸ după pasajul despre cetatea lui Dumnezeu, pe care Isaia o descrie astfel : «și-ți voi face crestele zidurilor de rubin și porțile tale de cristal, iar împrejmuirea de pietre nestemate», la care mai adaugă «și voi pune temelia ta pe safire»¹²⁹. Cei care au studiat cu toată atenția textul lui Platon dau acestei istorisiri o înțeluire figurată. Proorociile din care, după părerea noastră, s-a inspirat Platon sînt înțeluite de cei care duc o viață bine plăcută lui Dumnezeu, așa cum au făcut-o proorocii înșiși, care tot timpul sînt cufundați în pătrunderea Scripturilor Sfinte, lucru de care se învrednicesc numai oameni pregătiți printr-o viață curată și dornici a pătrunde tainele lui Dumnezeu.

Intenția mea a fost să arăt că învățătura noastră despre «pământul sfînt» n-am luat-o nici de la elini, nici de la Platon, ci mai curînd aceștia, care sînt mult mai tineri decît străvechiul Moise¹³⁰ și decît ceilalți dintre prooroci, s-au inspirat din Sfintele noastre Scripturi, fie că au înțeles greșit anumiți termeni tainici¹³¹ întrebuințați de ei pentru această problemă, fie că au citit și au copiat chiar texte din Sfintele Scripturi. Mai mult, proorocul Agheu deosebește clar cele două noțiuni «pământ» și «uscat» atunci cînd numește «uscat» pământul pe care-l călcăm. El zice : «Încă o dată voi clăti cerul și pământul și marea și uscatul»¹³².

124. Ps. 36, 9.

125. Ps. 36, 11.

126. Ps. 36, 29.

127. Ps. 36, 34.

128. Platon, *Fedon*, 110 d-e (trad. Papacostea, p. 400—401).

129. Is. 54, 12, 11.

130. A se vedea IV, 21.

131. V, 65 ; VI, 22.

132. *Agheu* 2, 7 (ed. 1914).

XXXI

Explicarea acestei istorisiri dată de Platon în opera sa *Fedon* Celsus o amână pentru altă ocazie. El zice : «Dar ceea ce vrea să spună prin aceste cuvinte nu-l ușor de înțeles pentru oricine, în schimb ar trebui să înțeleagă ce vrea să spună acest filosof atunci când afirmă că din pricina slăbiciunii și a încetinelii nu putem ajunge pînă la marginea văzduhului ; dacă, însă, firea noastră s-ar putea ridica la o atît de înaltă contemplare, atunci s-ar recunoaște adevăratul cer și adevărata lumină»¹³³.

Luîndu-mă după exemplul lui și gîndind că nu este momentul potrivit pentru a lămuri problema «pămîntului sfînt și roditor» și al cetății lui Dumnezeu aflate acolo, m-am hotărît să trimit la «Comentariul» prorocilor, ca unul care am explicat și eu măcar în parte, atîta cît mi-a stat în putință, «cetatea lui Dumnezeu» în psalmii 45 și 57. Dar străvechea învățătură a lui Moise și a prorocilor știa că realitățile adevărate au toate același nume ca și lucrurile cele mai obișnuite de pe pămînt : există, de pildă, o lumină și un cer diferite de «tăria cerului», după cum și «soarele dreptății»¹³⁴ este cu totul altceva decît soarele sensibil. Pe scurt, spre deosebire de lucrurile pe care le percepem cu simțurile și care nu-și au nici unul realitate deplină, învățătura creștină declară scurt : «toate faptele lui Dumnezeu sînt adevărate»¹³⁵, ceea ce în limbajul obișnuit s-ar putea traduce cu «lucrarea mîinilor Sale»¹³⁶. De aceea, pe bună dreptate reproșează Isaia unora : «ei nu iau în seamă faptele Domnului și nu văd lucrurile mîinilor Sale»¹³⁷.

XXXII

Se vede că Celsus nu a înțeles deloc învățătura noastră despre înviere, învățătură adîncă și «greu de tilcuit»¹³⁸, întrucît cere mai mult decît oricare altă o înțelepciune mai înaltă și deosebită, care să poată dovedi cît e de vrednică de Dumnezeu și de măreață această învățătură, conform căreia există o «rațiune seminală»¹³⁹ în care Scriptura numește «cortul sufletului», în care cel drept «inspiră îngreuiat» și dorînd «să nu scoată haina, ci să se îmbrace în cealaltă, pe deasupra»¹⁴⁰.

133. Platon, *Fedon*, 109, d-e (trad rom., p. 399).

134. *I Ioan* 3, 8.

135. *Danil* 4, 34.

136. *Ps.* 101, 26.

137. *Is.* 5, 12.

138. *Evr.* 5, 11.

139. «Cort» (*II Cor.* 5, 1), «grăunte de grîu» (*I Cor.* 15, 37) ori «sămînță omească» (Justin, *Apologia* 1, 19), «rațiuni ale lucrurilor» (Maxim Mărturisitorul), toate pleacă de la Logosul cel întrupat.

140. *II Cor.* 5, 4 (ed. 1914).

Intrucît va fi auzit vorbindu-se despre astfel de lucruri de către oameni simpli, incapabili de a le găsi o explicație, Celsus sucește lucrurile, luându-le în batjocură. De aceea ar fi necesar să adăugăm la cele spuse mai înainte această simplă observație: învățătura noastră despre înviere n-a purces, cum își închipuie Celsus, *dintr-o neînțelegere a concepției despre transmigrarea sufletelor sau «metemstoză»*. Noi știm că sufletul, care prin firea sa e netrupesc și deci nevăzut, are nevoie, atunci cînd petrece undeva, de un corp potrivit locului unde se află. Pe acesta îl poartă îndată după ce a părăsit îmbrăcămintea ce i-a fost necesară pînă atunci, dar care i-a devenit de prisos în noua stare, și pe care-l va îmbrăca pe deasupra a ceea ce avusese pînă atunci, pentru că are nevoie de un veșmînt mai bun spre a ajunge la ținuturile mai curate, eterate și cerești. Venind pe lume, sufletul a părăsit învelișul de care fusese nevoie în sinul mamei atîta cît a petrecut acolo; după aceea el a îmbrăcat ceea ce era necesar unei ființe ce avea să trăiască pe pămînt ¹⁴¹.

Mai mult, întrucît există o sălășluire pămîntească în «cort», necesară atîta timp cît sîntem în cort, Scripturile declară că sălășul pămîntesc al cortului va fi nimicît, dar că acest cort va îmbrăca «o casă nefăcută de mîna, veșnică, în ceruri» ¹⁴². Mai departe oamenii lui Dumnezeu spun: «acest trup muritor trebuie să se îmbrace în nemurire» ¹⁴³, ceea ce e întrucîtva diferit de ceea ce-i nesticăcios, iar ceea ce-i stricăcios se va îmbrăca în nemurire, căci dacă înțelepciunea e în legătură cu ceea ce-i înțelept, dreptatea cu ceea ce-i drept și pacea cu ceea ce-i pașnic, atunci și nesticăciunea e în legătură cu ceea ce este nesticăcios și nemurirea e în legătură cu ceea ce este nemuritor. Vezi, dar, la ce ne îndeamnă Scriptura atunci cînd zice că «ne vom îmbrăca în nesticăciune și în nemurire»: lucrurile trebuie înțelese în sensul că cel odată îmbrăcat și încins în hainele nesticăciunii nu mai cade jertfă stricăciunii sau morții. Iată de ce m-am încumetat să spun că și din răspunsul eronat al cuiva care n-a înțeles învățătura noastră despre înviere acela ar putea-o lua în batjocură pentru că nu o înțelege.

XXXIII

Întrucît își închipuie că noi credem în înviere numai pentru că dorim să cunoaștem și să vedem pe Dumnezeu, Celsus întoarce lucrurile după cum îi place, afirmînd: «*strîmtorați din toate părțile, creștinii re-*

141. Origen schițează aici credința despre înviere, care prezintă oarecari neclarități.

142. *II Cor.* 5, 1—6.

143. *I Cor.* 15, 53.

*vin mereu la aceeași întrebare, ca și cum n-ar fi înțeles nimic din ea, care-i calea de cunoaștere a lui Dumnezeu, cum să ajungem să-L vedem și să petrecem cu El ?»*¹⁴⁴.

Să se știe, dar, pentru oricine o dorește, că de trup avem nevoie în alte scopuri, nu numai pămîntești, după cum, de pildă, ca să zăbovim într-un sălaș material avem nevoie de un trup potrivit celui în care petrecem; căci avînd nevoie de trup, îmbrăcăm peste «cortul» nostru calitățile de care am vorbit. În schimb, ca să cunoaștem pe Dumnezeu n-avem nici o nevoie de trup, căci nu ochiul trupului cunoaște pe Dumnezeu, ci cel al sufletului, singurul care-i creat «după chipul Creatorului și care, prin providența divină a primit puterea de-a cunoaște pe Dumnezeu. Ceea ce vede Dumnezeu este inima curată, din care nu mai ies gînduri rele, ucideri, adultere, desfrînări, furtișaguri, mărturii mincinoase, hule, nici pizmă, nici alte răutăți»¹⁴⁵, după cum se spune și în alt loc: «Fericii cei curați cu inima că aceia vor vedea pe Dumnezeu»¹⁴⁶. Dar, intrucît nu este îndeajuns să avem o voință liberă pentru ca să ajungem să avem și o inimă cu totul curată, mai avem nevoie și de Dumnezeu Care s-o sprijinească în acest sens. De aceea, cel care își dă seama cum trebuie să se roage zice: «inimă curată zidește întru mine, Dumnezeule»¹⁴⁷.

XXXIV

Niciodată n-ar trebui să ne întrebăm: dacă Dumnezeu ar fi legat de un anumit loc, atunci pe ce cale să ajungem la El? Putem spune aceasta pentru că Dumnezeu e mai presus de orice loc, iar în mîna Lui stau toate cîte există și nimeni nu-L poate cuprinde. De aceea apropierea de El nu trebuie înțeleasă în sens spațial, așa cum ne spune porunca: «Domnului Dumnezeului vostru să-I urmați și de El să vă temeți»¹⁴⁸. Și tot ne trupește ne cere și prorocul să venim la Dumnezeu atunci cînd zice în rugăciunea sa: «Lipitu-s-a sufletul meu de Tine, Doamne»¹⁴⁹. Așadar, Celsus ne calomniază spunînd că «noi nădăjduim să vedem pe Dumnezeu cu ochii noștri trupești, să-I auzim glasul cu urechile noastre, să-L pipăim cu mîinile noastre sensibile»¹⁵⁰.

Dimpotrivă, noi știm că Sfintele Scripturi întrebunțează termeni anonimi pentru alți ochi decît ochii trupești, pentru alte urechi și pentru alte mîini decît ale trupului, iar ceea ce este mai semnificativ, aceste

144. Aceeași idee și la VI, 66.

145. Matei 15, 19; Marcu 7, 21—22.

146. Matei 5, 8.

147. Ps. 50, 11.

148. Deut. 13, 4.

149. Ps. 67, 8.

150. C. Cels. VI, 64; VII, 27.

expresii sînt destinate unui înțeles dumnezelesc și de alt ordin decît ceea ce se înțelege în chip obișnuit prin aceste cuvinte¹⁵¹, căci atunci cînd proorocul zice : «Descoperă ochii mei și voi cunoaște minunile din legea Ta»¹⁵² sau «porunca Domnului e strălucitoare, luminează ochii»¹⁵³, sau «luminează ochii mei, ca nu cumva să adorm întru moarte»¹⁵⁴, nimeni nu-i atît de prost să-și inchipuie că ochii trupului sînt cei care înțeleg tainele legii dumnezeiești, sau că porunca lui Dumnezeu luminează ochii din cap, ori l-ar putea surprinde un somn care să-i aducă moartea.

Tot așa, cînd zice Mîntuitorul «cine are urechi de auzit să audă»¹⁵⁵, și primul venit va înțelege că este vorba de niște urechi duhovnicești. Iar cînd spun despre «cuvîntul lui Dumnezeu» că e în mîna proorocului Ieremia¹⁵⁶ ori a altuia, că Legea e «în mîna lui Moise» sau «în ziua necazului meu pe Dumnezeu am căutat ; chiar și noaptea mîinile mele stau întinse înaintea Lui și n-am slăbit»¹⁵⁷, iarăși nimeni nu-i atît de nepriceput ca să înțeleagă că aici e vorba de mîini în sens figurat. Și tot la așa ceva se gîndește și Ioan cînd zice : «mîinile noastre au pipăit pe Cuvîntul vieții»¹⁵⁸. Iar ca să înțelegem din Sfintele Scripturi că există un sens mai înalt și altul trupesc, trebuie să înțelegem și cuvîntul lui Solomon din cartea Pildelor : «atunci vei dobîndi cunoștința de Dumnezeu»¹⁵⁹.

XXXV

Crezînd că noi propovăduim credința în înviere pentru ca să putem cunoaște și vedea pe Dumnezeu, Celsus ne pune în circă și alte învinuiri, zicînd : Așadar, noi nu avem nevoie să mergem să căutăm pe Dumnezeu undeva unde ne trimite Celsus «în templele lui Trofonios, Amfiaraos și Mopaos¹⁶⁰, unde — zice el — zeii pot fi văzuți sub formă omenească și încă fără pretăcătorie, în toată limpezimea», întrucît noi știm că aceia sînt demoni ce se hrănesc cu grăsimi, cu sînge și cu fum de jertfe¹⁶¹, fiind ascunși acolo ca în niște temnițe pentru plăceri josnice. Păgînii vor fi văzut acolo temple de zei, dar noi știm că în realitate acolo nu-i nimic altceva decît sălaș pentru zei falși.

151. E schițată aici istoria despre «cele cinci simțuri duhovnicești». A se vedea *Convorbirile cu Heraclide*, în «P.S.B.», vol. 8, p. 337—340.

152. Ps. 118, 18.

153. Ps. 18, 9.

154. Ps. 12, 4.

155. Matei 11, 15.

156. Ier. 1, 4, 9.

157. Ps. 76, 2.

158. I Ioan 1, 1.

159. Pilde 2, 5.

160. Oracole antice, pe care Origen le mai amintește și în cartea III, 34.

161. III, 38.

În chip răutăcios Celsus mai adaugă în legătură cu acești zei cu forme omenești : «pe aceștia îi puteși vedea nu o dată ori de două ori într-o arătare fugară, care a putut înșela pe creștini, ci într-un contact neîntrerupt cu cei care vor să-i caute». Din aceste cuvinte ar reieși că Iisus ar fi fost fantomă pentru Celsus, aceasta pentru considerentul că El s-ar fi arătat ucenicilor Săi în mod fugitiv, după învierea din morți, în timp ce pe cei pe care-i numește «zei cu forme umane» îi vede în contact neîntrerupt cu cei care-i doresc ! Dar cum ar fi fost cu puțință ca o simplă fantomă ¹⁶² care s-a arătat, cum zice el, în chip fugitiv, doar ca să înșele pe spectatori, să fie în stare, îndată după ce a trecut acea vedenie, să săvârșească atâtea minuni, să schimbe sufletele atîtor oameni, sădind în ele convingerea că sînt datoare să facă totul spre a bineplăcea lui Dumnezeu, întrucît vor fi judecate de El ? Cum ar putea să alunge diavolii o fantomă, sau cum ar putea săvîrși fapte atît de mari ? Căci Dumnezeu nu e mărginit într-un singur loc, cum e cazul cu zeii lui Celsus, care au înfățișare omenească, ci Dumnezeu e prezent pretutindeni, adună și atrage la Sine prin puterea Sa pe toți cei înclinați spre viață virtuoasă.

XXXVI

După aceste observații, la care am răspuns și pe care le-am combătut pe cît ne-au ajutat puterile, Celsus continuă : «Dar creștinii n-ar putea întreba : Cum să ajungem la cunoașterea lui Dumnezeu dacă simțurile nu ne pot sta în ajutor ? Se poate cunoaște ceva fără ajutorul simțurilor ?» ¹⁶³. După aceea Celsus răspunde parcă în locul nostru : «Acesta nu-i un grai al omului, al sufletului lui, ci e un grai al cărnii ¹⁶⁴. Totuși vrem să asculte, cel puțin cît e în stare să înțeleagă, această slăbănoagă și nestatornică ființă legată de trup : cînd, după ce vi se va închide intrarea simțurilor, veți privi în sus cu duhul vostru și după ce vă veți desface de legăturile cărnii și veți asculta de trezvia ochilor sufletești, să știți că abia atunci veți vedea pe Dumnezeu. Iar dacă veți căuta un îndrumător pe această cale, atunci va trebui să fugiți de înșelători și vrăjitori, care vă atrag spre chipurile fantomatice ale ideilor, ca să nu vă faceți de rîs, pe de o parte disprețuind pe ceilalți zei, pe care-i credeți fantome, iar pe de altă parte adorînd pe un om mai slăbănog decît idolii propriu-ziși, care nu este nici măcar fantomă, căci în realitate e un mort, căruia voi căutați să-i aflați un tată care să-i semene».

¹⁶². II, 70 ; III, 22.

¹⁶³. Aceeași întrebare și la VI, 66 ; VII, 33.

¹⁶⁴. Celsus acuză creștinismul că ar fi prea mult legat de simțuri, de materie. V, 14 ; VII, 42 ; VIII, 49.

Ca să răspundem la dialogul pe care ni-l atribuie și ca să apărăm credința în învierea trupurilor, vom zice că măiestria celui ce a inventat acest dialog e să cunoască bine tema și însușirile partenerilor, dar în același timp menirea dialogului e să atribuie celui ce vorbește argumente contrare celui pe care-l reprezintă. Ar fi o procedură nedibace dacă am pune pe barbari, pe oameni fără carte sau pe școlari, care n-au auzit niciodată de raționamente filosofice și care nu știu nici măcar cum se articulează cuvântul, să facă filosofie, lucru pe care poate că-l poate face autorul, dar pe care nu putem risca să nu-l cunoască și celălalt personaj al dialogului. Tot atât de greșit ar fi dacă am pune pe niște oameni cunoscători în probleme dumnezeiești să joace rolul unor oameni de jos, care sînt stăpîniți de cele mai urite patimi. De aceea, una din multele calități admirate în poemele lui Homer va fi și aceea că în descrierea personajelor de felul lui Nestor, Ulise, Diomid, Agamemnon, Telemah, Penelopa sau alții, el păstrează pentru fiecare din ei de la început pînă la sfîrșit calitățile proprii. Numai eroii lui Euripide au fost schimbați de Aristofan în comedie după ce a împrumutat adeseori de la femeile barbare sau sclave expresia învățăturilor scoase de el de la Anaxagora sau de la alt înțelept ¹⁶⁵.

XXXVII

Dacă acestea sînt calitățile și scăderile în arta personificării, atunci să nu-ți vină să rîzi de Celsus atunci cînd el atribuie creștinilor afirmații care nu li se potrivesc? Dacă el a plăsmuit cuvinte potrivite numai oamenilor de rînd, atunci cum s-ar putea ca astfel de oameni să sesizeze semnificațiile exprimărilor mai pretențioase și nuanțele diferitelor cugetări în felul stoicilor, care neagă realitățile spiritului, afirmînd că lucrurile pe care le înțelegem le sesizăm prin simțuri ¹⁶⁶, întrucît, zic ei, toată înțelegerea depinde de simțuri? În schimb, dacă el împrumută aceste cuvinte de la cei care interpretează tainele lui Hristos în chip filosofic, examinîndu-le cu toată atenția, atunci plăsmuirea lui nu li se poate aplica. Într-adevăr, nu există nimeni care, știind că Dumnezeu e nevăzut și că mai sînt și unele fapte nevăzute și cugetătoare, să poată spune în apărarea credinței despre înviere: dacă simțurile nu ne sînt suficiente, atunci cum am putea ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu, sau cît putem cunoaște prin simțuri? Căci este scris nu numai în unele cărți rare, citite doar de un mic număr de învățați, ci și în cele populare: «cele nevăzute ale lui Dumnezeu se văd de la facerea lumii, înțelegîndu-se din fapte» ¹⁶⁷. De

165. Cel mai mare autor de comedii al grecilor antici, Aristofan (sec. V î.Hr.), critica închinarea la zei. Aristofan: *Aharn* 393; a se vedea și aici *IV*, 77.

166. «Tot ce există e material», ziceau stolcii (N. Balca, *op. cit.*, p. 245).

167. *Rom.* 1, 20.

aici și concluzia : cu toate că în această viață noi oamenii trebuie să plecăm de la simțuri și de la ceea ce se vede atunci când ne ridicăm pînă la miezul celor inteligibile, totuși nu trebuie să rămînem legați numai de ceea ce cade sub simțuri. Oare nu spune fraza că-i cu neputință să cunoști fără ajutorul simțurilor natura celor inteligibile sau, dacă am pune altfel întrebarea : Cine ar fi în stare să ajungă fără simțuri la o cunoaștere oarecare ? De aici se va dovedi că Celsus n-a avut dreptate să adauge că în problema cunoașterii el n-a avut în vedere nici pe omul întreg, nici sufletul lui, ci numai trupul lui.

XXXVIII

Intrucît credem că Dumnezeu Cel peste toate e Duh, sau că este mai mult decît Duh și esență¹⁶⁸, fiind simplu, nevăzut și necorporal, noi creștinii nu putem învăța că El poate fi cunoscut prin altceva decît prin cugetul care a fost creat după chipul Lui, chiar dacă acum, ca să întrebuintăm expresia lui Pavel, e cunoscut «ca prin oglindă, în ghicitură, iar atunci față către față»¹⁶⁹. Dar cînd folosim expresia «față către față» ni menim dintre noi să nu ajungă să critice ceea ce vrea să spună, căci fraza «privind ca în oglindă, cu fața descoperită, slava Domnului, ne prefacem în același chip din slavă în slavă, ca de la Duhul Domnului»¹⁷⁰, ne învață că aici nu este vorba de o față perceptibilă cu simțul, ci ea trebuie înțeleasă în chip figurat, cum am spus-o și mai înainte cînd am vorbit despre ochi, despre urechi și de alte mădulare ale trupului¹⁷¹, și că numai în acest mod trebuie tălmăcite lucrurile.

Prin urmare, cînd zicem «omul» sau sufletul care se folosește de trup, sau ori cum i-am zice : «omul lăuntric»¹⁷² sau mai pe scurt «sufletul», exprimăm nu ce zice Celsus, ci ceea ce învață omul lui Dumnezeu. Nici un creștin nu poate vorbi limba cărnii ; el a învățat să ucidă prin Duh faptele trupului¹⁷³, «purtînd totdeauna în trup omorîrea lui Iisus»¹⁷⁴, căci a primit porunca : «omorîți mădularele voastre, cele pămîntești»¹⁷⁵, ca unul care înțelege spusa : «Nu va rămîne Duhul Meu pururea în oamenii aceștia, pentru că sînt numai trup»¹⁷⁶, știind și fap-

168. Cum zice Platon, *Rep. Sog.*

169. *I Cor.* 13, 12.

170. *II Cor.* 3, 18.

171. *VI*, 61—62 ; *VII*, 34.

172. *Rom.* 7, 22 ; *II Cor.* 4, 16 ; *Et.* 3, 16.

173. *Rom.* 8, 13.

174. *II Cor.* 4, 10.

175. *Col.* 3, 5.

176. *Fac.* 6, 3.

tul că «cel ce sînt în carne nu pot să-I placă lui Dumnezeu»¹⁷⁷, se străduiește în toate chipurile să nu mai petreacă «în carne», ci numai «în duh».

XXXIX

Dar să auzim de ce ne cheamă să înțelegem pe ce cale vom putea cunoaște pe Dumnezeu cu toate că, zice el, nici unul din creștini nu este în stare să-i înțeleagă cuvintele, atunci cînd zice : «Cel puțin să ne asculte, dacă vor fi în stare să priceapă ceva din cele ce-i învățăm». Să vedem, dar, ce fel de cuvinte vrea să ne învețe acest filosof ! Numai că, în loc să ne învețe, el ne defăimează ! El ar fi trebuit să dovedească bunăvoință încă de la începutul argumentării. În loc de aceasta, el tratează drept neam prost pe niște oameni care sînt în stare să înfrunte mai curînd moartea decît să spună un singur cuvînt împotriva credinței creștine, chiar cu riscul de a îndura orice chin și de a suferi și moartea cea mai crudă. El ne învinuiește că sîntem un neam de oameni legați numai de cele trupești, cu toate că noi declarăm că, chiar dacă am cunoscut pe Hristos după trup, acum nu-L mai cunoaștem¹⁷⁸, fiind gata să ne lipsim de trup de dragul credinței mai curînd decît un filosof, care și-ar pierde mantia sa de filosof.

Celsus ne mai zice : «abia după ce veți închide intrarea simțurilor și după ce vă veți întoarce de la cele trupești, abia atunci veți trezi ochii sufletuștii și numai atunci veți putea vedea pe Dumnezeu». El își închipuie că noi nu ne-am fi gîndit deloc la această idee, pe care o împrumută de la filosofii elini și anume din ideea celor doi ochi¹⁷⁹. Or, trebuie să-i răspundem că, descriind crearea lumii, Moise concepe ființa omenească de dinainte de cădere o dată ca avînd ochi, iar altă dată ca fiind oarbă : are ochi atunci cînd scrie despre femeie : «femeia socotînd că rodul pomului este bun de mîncat și plăcut ochilor la vedere și vrednic de dorit, pentru că dă știință»¹⁸⁰. În schimb, nu numai în cuvintele șarpelui către femeie dă impresia că ea ar fi oarbă de amîndoi ochii, atunci cînd i se spune : «Dumnezeu știe că în ziua în care veți mîncă vi se vor deschide ochii»¹⁸¹, ci și cînd s-a zis : «a luat din el și a mîncat și a dat bărbatului său și a mîncat și el. Atunci li s-au deschis ochii la amîndoi»¹⁸².

Așadar, atunci li s-au deschis ochii simțurilor, pe care aveau dreptate să-i țină închiși ca să nu fie împiedicați de distracții să privească cu

177. Rom. 8, 8.

178. II Cor. 5, 16.

179. Platon, *Banchetul* ; Fedon 99 c (trad. rom., p. 384).

180. Fac. 3, 6.

181. Fac. 3, 5.

182. Fac. 3, 6—7.

ochii sufletului, însă ochii sufletului, pe care le plăcuse să-i țină deschise față de Dumnezeu și de raiul Lui, iată de acum vor rămâne închise, după părerea mea din pricina păcatelor.

De aici urmează că Mîntuitorul, știind că avem în noi ambele feluri de ochi, declară : «spre judecată am venit în lumea aceasta, ca cei care nu văd să vadă, iar cei care văd să fie orbi»¹⁸³. Prin «cei care nu văd» Iisus lasă să se înțeleagă ochii sufletului, cărora Dumnezeu-Cuvîntul le dă vedere, iar prin «cei care văd» se înțeleg ochii simțurilor, pe care Logosul îi orbește, pentru ca sufletul să vadă în distracție ceea ce trebuie să vadă. Așadar, orice om care trăiește credința după cum voiește își ține treaz ochiul sufletului și închis pe cel al simțurilor, iar în măsura în care ochiul cel mai bun e deschis, pe cînd vederea simțurilor e închisă, fiecare poate cunoaște și contempla pe Dumnezeu cel peste toate și pe Fiul Său, care e Cuvîntul și Înțelepciunea cea dumnezeiască.

XL

După cele observate adineaori urmează altele, pe care Celsus le face la adresa tuturor creștinilor, care, la nevoie, s-ar putea aplica celor care se declară cu totul străini de învățătura lui Iisus. Așa sînt ofiții¹⁸⁴, care, după cum s-a spus mai înainte, resping cu totul pe Iisus, precum și alții cîțiva care au păreri asemănătoare lor. Aceștia sînt, la drept vorbind, înșelători și vrăjitori care îndrumă pe oameni la idolatrie și care-și dau silința, în chip deplorabil, să învețe pe dinafară și să invoce numele așa-numiților paznici cerești. De aceea, Celsus greșește cînd se adresează creștinilor cu cuvintele : «*Dacă vă căutați un îndrumător pentru această cale, va trebui să vă feriți de înșelători și de vrăjitori care invocă fantome*». Se vede că Celsus nu-și dă seama că acești oameni, care sînt tot înșelători ca și el, vorbesc de rău atît persoana lui Iisus, cît și toată învățătura Lui. După aceea el mai adaugă, confruntîndu-se cu ei, și zice : vă faceți cu totul de rîs dacă, pe de o parte, pe zeii care au forme vizibile îi disprețuiți ca fantome, dar pe de altă parte adorați ceva ce este cu mult mai mizerabil decît niște fantome văzute și care în realitate nu este nici fantomă, ci e un mort căruia căutați să-i găsiți și un tată ca el !

Că Celsus nu va fi cunoscut diferența între ceea ce cred creștinii și ceea ce învață acești scornitori de povești și că își închipuie că învinuirile pe care le aduc împotriva acestora s-ar putea îndrepta și împotriva noastră, punîndu-ne în sarcină lucruri cu care n-am avut niciodată nimic comun, reiese limpede din ceea ce spune mai departe : «*Iată în ce*

¹⁸³. Ioan 9, 39.

¹⁸⁴. VI, 28.

mare înșelăciune și rătăcire plutesc acești sfetnici deosebiți și ce cuvinte năluclitoare scornesc despre leu, despre balaur, despre demonul cu cap de măgar și despre alți portari cerești ale căror nume v-ați chinuit să le învățați pe de rost ! Ele sînt de vină, nenorocitorilor, că azi sînteți chinuți cu atîta cruzime și că vă răstignesc pe cruce !»

Se vede clar că Celsus nu cunoaște pe nici unul din acești portari ai drumului ce urcă la demoni, care iau formă de leu, de măgar ori de balaur și care nu rezistă pînă la moarte chiar dacă ar fi vorba de apărarea adevărului. Dar acest fel de rîvnă ieșită din comun, ca să mă exprim așa, cu care noi creștinii sîntem hotărîți să suferim de dragul credinței orice fel de moarte, chiar și răstignirea pe cruce¹⁸⁵, le-o atribuie Celsus acestor oameni care nu aveau și nu voiau să aibă despre aceste lucruri nici o cunoștință ; în schimb, nouă, care sîntem în stare să mergem pînă la moartea pe cruce, ne pun în sarcină tocmai ceea ce visează ei despre demoni cu lei, cu balauri și cu altfel de lighioane. În orice caz, nu Celsus este cel care ne depărtează pe noi de la această învățătură despre demoni în formă de leu, de balaur sau mai știu eu cum, căci noi niciodată n-am crezut în așa ceva ! Noi ținem învățătura lui Iisus care e contrară celor spuse de ei și nu recunoaștem că Mihail, sau altcineva din Scriptură, ar avea vreo înfățișare asemănătoare celor de care a fost vorba adineaori.

XLI

Va trebui, deci, să vedem pe cine trebuie să urmăm, după recomandarea lui Celsus, ca să nu ne lipsim de îndrumarea bărbaților *distinși prin vîrstă și sfințenie*. El ne îndrumă către poeții dăruți de Dumnezeu, cum numește el pe filosofi și pe înțelepți, dar numele lor nu ni le spune, și ne făgăduiește doar să ne arate *care sînt adevărații îndrumători, socotiți între cei dăruți de Dumnezeu pe poeți, pe înțelepți, pe filosofi*. Dacă ne-ar fi spus și numele lor ar fi fost firesc să-i răspundem că el ne-a indicat drept călăuze fie niște oameni care nu văd lumina adevărului, motiv pentru care ne și pot duce la rătăcire, fie de-a dreptul orbi, cel puțin în ce privește învățăturile cele adevărate. Numească dar pe cine-i place între cei «dăruți de Dumnezeu», de pildă pe poetul Orfeu¹⁸⁶, pe Parmenide¹⁸⁷, pe Empedocle¹⁸⁸ sau pe Homer și chiar pe Hesiod¹⁸⁹. Să

185. Merită să fie subliniat entuziasmul și curajul cu care apără Origen credința creștină.

186. Fiu al unui rege trac, Orfeu a fost poet și muzician legendar, în stare să îmblînzească și fiarele cu lira lui fermecată.

187. Filosof grec din sec. VI î.Hr., întemeietorul gîndirii dialectice.

188. Empedocle (sec. V), filosof, medic și poet, care a formulat concepția despre cele patru elemente ale existenței, focul, apa, aerul și pămîntul.

189. Hesiod (sec. VIII î.Hr.), poet grec care a descris viața țărănilor (*Munci și zile*) precum și nașterea lumii și a zellor (*Theogonia*).

arate fiecare în ce măsură cei care urmează astfel de călăuze înaintează sau nu spre o viață mai bună și dacă dobîndesc sau nu de la ei mai mult sau mai puțin ajutor în greutățile vieții decît cei care, datorită învățaturii lui Hristos, s-au depărtat de toată slujirea idolească și chiar de superstiția iudaicească, și care, prin mijlocirea Cuvîntului lui Dumnezeu, își înalță privirile spre singurul Dumnezeu, Tată al Cuvîntului !

Care sînt înțelepții sau filosofii de la care vrea Celsus să învățăm cîteva adevăruri dumnezeiești ? Căci el vrea să ne silească să părăsim pe Moise, «sluga lui Dumnezeu», pe proorocii Făcătorului lumii, care au fost cu toții inspirați și ne-au învățat atîtea adevăruri. El ar vrea să ne depărteze chiar și de Cel ce a luminat neamul omenesc, Care a propovăduit calea credinței celei adevărate și Care, în măsura în care stătea în puterea Lui, n-a oprit pe nimeni să se apropie de tainele Sale, ci dimpotrivă, din belșugul dragostei față de oameni poate da și celor mai puțin înțelegători o credință în stare să înalțe sufletul deasupra lucrurilor pămîntești, binevoind, în același timp, să vină în ajutor puterilor slabe ale celor neștiutori, ale femeilor de jos și ale celor din robie, cu un cuvînt ale tuturor celor care nu au alt ajutor decît de la Iisus ca să-i îndrume spre o viață cît mai bună, pe temeiul învățăturilor pe care și le-au putut agonisi despre Dumnezeu.

XLII

După acestea ne trimite la Platon, care, după părerea lui, este deosebit de bine informat în legătură cu doctrina despre Dumnezeu și despre problemele teologice, citînd următorul pasaj din opera sa *Timeu* : «Ca să descoperi pe Părintele acestei lumi e greu, iar după ce L-ai descoperit, să-L vestești tuturor este un lucru cu neputință»¹⁹⁰. După care continuă : «Vedeți dar, ce oameni dumnezeiești caută să afle calea adevărului, pe care, după însuși mărturisirea lui Platon, nici nu pot păși cu toții. Întrucît, însă, unii bărbați înțelepți au găsit acest drum nu în alt scop, ci pentru ca să ne putem forma măcar o idee aproximativă despre ființa cea negrăită și unică, fie că-l punem în legătură cu celelalte lucruri, fie că-l deosebim cu totul de ele, fie că-l comparăm cu ele, aș vrea să-ncerc să v-o fac cunoscută, cu toate că în cuvînt nu se poate exprima așa ceva. Oricum, m-aș mira dacă mi-ați putea urma învățătura, întrucît sînteți cu totul încătușați de trup, încît ochii voștri nu pot vedea nimic curat».

190. Platon, *Timeu* 28 c. Citatul acesta din Platon e poate cel mai des pomenit de scriitorii bisericești ; e un fel de «predică» asemănătoare cu cea de pe areopagul Ateni. Însăși expresia «problemele teologice» ne dă să înțelegem că Platon ocupa un loc de frunte în gîndirea religioasă a antichității, un fel de pedagog spre Hristos. (*Gal.* 3, 24). A se vedea și I. Moisescu, *Activitatea Sf. Ap. Pavel în Atena*, Iași, 1946, p. 125, ș.u.

Mărturisesc că aceste cuvinte ale lui Platon sînt sublime și deloc de disprețuit¹⁹¹. Dar, bagă de seamă ca nu cumva Scriptura cea dumnezeiască să ne dea un exemplu și mai mare de iubire față de om prin Dumnezeu-Cuvîntul, Care «dintru început a fost la Dumnezeu» și Care S-a făcut om, pentru ca să ajungă la toți oamenii Cuvîntul de care Platon zice că «odată descoperit este cu neputință să-L faci cunoscut». N-are decît să zică Platon «ca să descoperi pe Autorul și Părintele acestei lumi este greu»; prin aceasta el ne dă să înțelegem că-i este cu neputință firii omenești să descopere pe Dumnezeu așa cum o merită El, sau măcar mai bine și mai deplin decît o fac cei mai mulți. Dacă ar fi fost adevărat că Platon sau altul dintre elini ar fi fost cei dintîi care ar fi descoperit pe Dumnezeu, atunci ei n-ar fi cinstit și nu s-ar fi închinat vreunui zeu și nici n-ar fi cinstit nimic altceva, fie părăsindu-L, fie asociindu-L cu alte lucruri nepotrivite cu dumnezeirea Lui. Părerea noastră e că firea omenească nu este în stare să caute pe Dumnezeu și să-L descopere în toată curățenia Lui, dacă nu este ajutată de Cel pe care-L caută. El se lasă însă aflat de cei care mărturisesc că după ce-au făcut tot ce le-a stat în putere, doresc după El, îngăduind a fi cunoscut de cei pe care-i socotește vrednici, atît cît poate un om să cunoască pe Dumnezeu și în măsura în care e în stare un suflet să cunoască pe Dumnezeu, atîta vreme cît e legat încă de trup¹⁹².

XLIII

Dealtfel, chiar și cînd Platon zice că Creatorul și «Părintele universului» nu poate fi făcut cunoscut tuturor nici după ce L-ai aflat o dată, nici atunci el nu-L descrie ca pe o ființă inexprimabilă care n-ar putea fi redat prin nici un nume și prin nici un cuvînt; dimpotrivă, el spune că unui număr restrîns de oameni totuși Se face cunoscut. În schimb, ca și cum ar fi uitat cuvintele pe care le-a amintit, Celsus declară că nici de cei cîțiva inși El nu poate fi numit cu un nume, dar unli «oameni înțelepți» cred că ei nu au pășit pe acest drum decît pentru a-și putea face cît de cît o reprezentare aproximativă despre cea dintîi și cea mai negrăită Ființă.

Întrucît ne privește, noi învățăm că nu numai Dumnezeu e inexprimabil, ci și alte lucruri care sînt cu mult mai mărunte decît El. La acest adevăr ne îndrumă Pavel cînd zice: «Am auzit cuvinte de nespus, pe

191. Comentînd acest pasaj din Platon filosofii platonismului mediu din sec. II—III ca Numenius, Albinos etc. reduc la 3 metodele de cunoaștere a lui Dumnezeu: prin negație, analogie și sinteză.

192. Deci «ceea ce este cu neputință la oameni, este cu putință la Dumnezeu» (Luca 18, 27). El a venit și în ajutorul cunoașterii, trimițînd nu numai pe proroci, ci și pe însuși Fiul Său.

care nu se cuvine omului să le grăiască»¹⁹³. Expresia «am auzit» înseamnă atât cât «am înțeles», după cum se spune și în expresia : «cine are urechi de auzit să audă»¹⁹⁴. Totodată noi spunem că e greu să poți vedea pe Creatorul și Părintele universului, și totuși, El poate fi «văzut». Faptul acesta îl confirmă nu numai citatul : «Fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu»¹⁹⁵, ci și asigurarea Aceluia care-i «chipul lui Dumnezeu celui nevăzut»¹⁹⁶, că «Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl care M-a trimis»¹⁹⁷. Nici un om cuminte nu va accepta ideea că atunci când a zis : «Cel ce M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl care M-a trimis», Iisus s-ar fi gândit la trupul Său pămîntesc, pe care toți l-au putut vedea ; căci în asemenea situație toți cei care au strigat «Răstignește-L ! Răstignește-L», precum și Pilat, care avea putere peste omenitatea lui Iisus, ar fi făcut parte din cei ce au «văzut» pe Dumnezeu-Tatăl, ceea ce-i absurd. Că expresia «Cine M-a văzut pe Mine a văzut pe Tatăl care M-a trimis» nu trebuie înțeleasă în sens fizic și sensibil reiese și din răspunsul pe care Iisus l-a dat lui Filip : «de atîta vreme sînt cu voi și nu M-ai cunoscut, Filipe ?»¹⁹⁸, atunci când acesta L-a întrebat și L-a rugat : «Doamne, arată-ne nouă pe Tatăl și ne este de ajuns»¹⁹⁹. Cine a priceput că aceste cuvinte ale lui Dumnezeu Unul născut Fiul lui Dumnezeu «Cel mai întii zidit decît toată făptura»²⁰⁰ trebuie să le înțeleagă în sensul că Dumnezeu Cuvîntul S-a făcut om, acela va ști că văzînd «chipul lui Dumnezeu celui nevăzut» va înțelege că-i vorba de Tatăl și Creatorul acestei lumi.

XLIV

Celsus e de părere că la cunoașterea lui Dumnezeu s-ar putea ajunge fie prin sinteza tuturor lucrurilor, în felul în care se operează în geometrie, fie prin analiza care-L deosebește de alte lucruri, fie, în sfîrșit, prin comparația cu ele, dacă e posibil ca astfel să se ajungă în pridvorul care duce la Binele suprem²⁰¹. Dar cînd spune cuvîntul biblic «Pe Tatăl nu-L cunoaște nimeni decît numai Fiul și cel căruia va voi Fiul să-i descopere»²⁰², prin aceasta declară că pe Dumnezeu nimeni nu este în stare să-L cunoască decît cu ajutorul unui anumit har dumnezeiesc împărtășit sufletului care cade ca într-un fel de extaz. E firesc că acțiunea cunoaș-

193. *II Cor.* 12, 4.

194. *Matei* 11, 15.

195. *Matei* 5, 8.

196. *Col.* 1, 15.

197. *Ioan* 14, 9.

198. *Ioan* 14, 9.

199. *Ioan* 14, 8.

200. *Col.* 1, 15.

201. Expresie platonice, *Fileb.* 64 c (citată după M. Borret, 4, p. 117).

202. *Matei* 11, 27.

terii lui Dumnezeu întrece puterea firii și acesta este și motivul pentru care există între oameni atât de multe concepții greșite despre Dumnezeu. Numai datorită bunătății lui Dumnezeu și iubirii Sale față de oameni se întâmplă ca prin lucrarea minunată a unui har dumnezeiesc să poată ajunge la cunoașterea lui Dumnezeu cei pe care i-a ales preștiința Lui, știind de mai înainte că cei pe care i-a cunoscut sînt vrednici de Dumnezeu, și că niciodată nu-și vor schimba credința față de El²⁰³ chiar și atunci cînd cei care nu știu nici măcar ce e religia, ci-și fabrică altă religie, i-ar duce la moarte sau i-ar batjocori peste măsură²⁰⁴.

Sînt convins, însă, că Dumnezeu a prevăzut și fudulia și aroganța celor care disprețuiesc pe alții, fălindu-se cu o cunoaștere a lui Dumnezeu și a lucrurilor divine, pe care au luat-o din filosofie și s-au grăbit să apeleze la ajutorul idolilor și al oracolelor celebre parcă ar fi niște ignoranți. De aceea «Și-a ales Dumnezeu pe cele nebune ale lumii»²⁰⁵, pe creștinii cei mai puțin pretențioși, dar a căror purtare este cu mult mai stăpînită, mai curată și mai bună ca a unor filosofi «ca să rușineze pe cei înțelepți», pentru că aceștia nu roșesc pentru că se închină unor fapături neînsuflețite, pe care le socotesc zei ori chipuri ale lor.

Care om cu minte nu va rîde de cel care după etalarea atîtor înalte concepții filosofice privitoare la Dumnezeu sau la zei își mai întoarce privirile înspre idoli și le mai adresează rugăciuni, încît își închipule că ar fi dator să-i adore sau, privind la chipul lor văzut, să-și înalțe măcar gândurile de la cele văzute spre cele spirituale, plecînd de la sensibil și simbolic? Or, pînă și creștinul cel mai simplu știe că orice locșor din lumea aceasta face parte din univers, iar lumea întregă e ca un templu al lui Dumnezeu²⁰⁶. Rugîndu-se dar «în tot locul», după ce a închis intrarea simțurilor și a chemat la trezvie ochii sufletului, creștinul se ridică sufleteste deasupra întregii lumi, neoprindu-se nici măcar acolo unde e tîria cerului, ci ajungînd cu cugetul său pînă la tărîmurile supra-cerești, fiind îndrumat de Duhul dumnezeiesc ca și cînd am spune că a trecut dincolo de marginile lumii, urcîndu-se cu rugăciunea sa pînă la Dumnezeu și uitînd cu totul de lucrurile cele trecătoare²⁰⁷. Aceasta pentru că a învățat de la Iisus să nu umble după lucruri mărunte, adică legate de simțuri, ci să caute lucruri mari și cu adevărat dumnezeiești, pe

203. Ceea ce sună ca un angajament deus la Botez.

204. A se vedea aceeași idee și la VII, 36.

205. *I Cor.* 1, 27.

206. E posibil ca în aluzii de felul acesta să fi vizat și pe filosoful volterian, Lucian de Samosata (sec. 11), care satiriză ca și Celsus creștinismul oamenilor «mo-dești și evlavioși» (cf. Röhms, *op. cit.*, 11, 365).

207. A se vedea și cele spuse de Origen în tratatul *Despre rugăciune* 31 (în «P.S.B.», 7, p. 284—288).

care le primim ca pe niște daruri ale lui Dumnezeu, care să ne călăuzească spre fericirea din preajma Lui prin mijlocirea Fiului și Cuvîntului Sfînt, Care e Dumnezeu ²⁰⁸.

XLV

Dar să vedem, în sfîrșit, ce anume ne-a făgăduit Celsus că ne va învăța și să încercăm, dacă vom putea, să-l înțelegem, după ce a recunoscut că și noi sîntem oameni și încă înlănțuiți cu totul în trup, cu toate că Scriptura, dacă citim bine în ea, ne spune : «dar voi nu sînteți în carne, ci în duh, dacă Duhul lui Dumnezeu locuiește în voi» ²⁰⁹. Mai departe el ne ceartă, spunîndu-ne că nu ne îndreptăm privirile spre nimic curat, cu toate că toată strădania noastră este să ne ferim chiar și gîndurile de amintirea păcatului și spunem în rugăciunile noastre : «Inimă curată zidește întru mine Dumnezeule și Duh drept înnoiește întru cele dinlăuntru ale mele» ²¹⁰, pentru ca să putem contempla pe Dumnezeu cu inimă curată, singura în stare să-L vadă.

Iată ce vrea să ne spună : «există lucruri pe care le cunoaștem cu mintea și altele pe care le vedem cu ochii ; cele dinții socotite ca fiind sau existînd deja, celelalte fiind concepute încă în devenire. Ființa e însoțită de adevăr, devenirea de eroare. Adevărul e obiectul științei, cealaltă provoacă opinia. Ceea ce poate fi înțeles ține de intelect, pe cînd ceea ce apare poate fi sesizat prin vedere ²¹¹. Intelectul este cel care cunoaște inteligibilul, pe cînd ochiul ceea ce-i vizibil. Așadar, ceea ce este soarele pentru cele vizibile — și el nu-i nici ochi, nici vedere, ci, pentru ochi, e cauză a faptului că poate vedea, pentru vederea a ceea ce există prin el, pentru cele ce se pot vedea și pot fi văzute, pentru toate cele ce pot fi simțite din cele supuse nașterii ; mai mult, soarele este el însuși cauză pentru ceea ce vedem — este și Dumnezeu pentru cele ce pot fi înțelese ²¹² ; El nu-i nici intelect, nici înțelegere, nici știință, ci e cauză pentru intelect în acțiunea Sa de înțelegere, pentru înțelegerea a ceea ce există, pentru știința a ceea ce se poate cunoaște, tot ce poate fi înțeles din cîte există, inclusiv pentru adevăr și pentru esență, prin urmare El însuși fiind dincolo de toate lucrurile, se face înțeles numai printr-o putere negrăită.

Aceste observații privesc numai pe intelectuali. Dacă înțelegeți și voi ceva din ele, cu atît mai bine pentru voi. Iar dacă credeți că un duh coboară de la Dumnezeu ca să vestească mai dinainte lucrurile dum-

208. Despre αἰτεῖτε τὰ μεγάλα — «cereți lucruri mari» un agrafon păstrat la Origen, *Despre rugăciune* II, 2; 14, 1; cf. T. Bodogae, în «P.S.B.», 7, p. 257.

209. Rom. 8, 9.

210. Ps. 50, 12.

211. Platon, *Timeu* 29 c.

212. Platon, *Statul* 208 b.

nezelești, însemnează că tocmai acest duh ne învață totul, căci cel vechi ne-au învățat că prin ajutorul lui au fost vestite altele și altele învățături. Iar dacă voi nu le puteți înțelege, atunci tăceți, ascundeți-vă neștiința, nu faceți orbi pe cei ce văd, șchiopi pe cei ce aleargă, alina vreme cât voi înșivă sînteți cei șchiopi și mărginiți sufletește și nu trăiți decît pentru trup, adică pentru lucruri pieritoare».

XLVI

De altfel, noi nu criticăm nici una din învățăturile sănătoase, chiar dacă autorii lor ar fi de altă credință, căci nu cunoaștem pizma, și nici nu vrem să combatem vreuna din învățăturile sănătoase. E o greșeală să batjocorești pe cei care își dau toată silința să aducă cinstirea cuvenită lui Dumnezeu Cel peste toate, precum și credința pe care I-o arată atît cei fără școală cît și cei cu mai multă învățătură, care înalță rugăciuni și mulțumiri Făcătorului tuturor prin mijlocirea «Arhiereului în cele către Dumnezeu»²¹³, care a arătat oamenilor adevărata cinstire ce trebuie adusă lui Dumnezeu. Asemenea greșeală fac cei ce numesc pe acești oameni, «șchiopi și schilodiți sufletește», învinuindu-i că ar trăi «numai pentru trup», adică numai pentru lucruri pieritoare, cîtă vreme ei declară din toată inima : «deși umblăm în trup, noi nu ne luptăm trupește, căci armele luptei noastre nu sînt trupești, ci puternice înaintea lui Dumnezeu»²¹⁴. Mai bine să ia aminte că ei nu fac altceva decît să calomnieze pe cei ce se roagă să petreacă cu Dumnezeu, ologindu-și sufletul și schilodind astfel pe «omul cel lăuntric», ciopîrtindu-l prin hulirea celor care doresc să trăiască în fapte bune, în răbdare și statornicie cu care Creatorul a sădit sămînța în lumea ființelor cuvîntătoare ! Cînd s-o înțelege că, între altele, e vorba tocmai de Cuvîntul lui Dumnezeu, pe Care se cade să-L cinstim, și anume : «Ocăriți fiind, binecuvîntăm, prigonți fiind, răbdăm, huliți fiind mîngîiem»²¹⁵, atunci vom ajunge să facem parte din cei care îndreptînd rosturile sufletului se vor curăța și se vor înnoi cu totul sufletește, căci aici nu este vorba să faci doar deosebire între ființa propriu-zisă și între cea care se naște, între inteligibil și vizibil, și să pui în legătură adevărul cu ființa sau să te ferești, pe cît poți, de slăbiciunea care însoțește tot ce trece prin fenomenul nașterii. Potrivit acestei învățături nu mai dorești să treci prin astfel de nașteri «vizibile», care se știe că sînt trecătoare, ci te simți tot mai mult legat de realitățile superioare, pe care le-am putea socoti esențiale, ca unele ce «nu se

213. *Evr.* 2, 17.

214. *II Cor.* 10, 44.

215. *I Cor.* 4, 12-13.

văd»²¹⁶ și care de-acum încolo sînt pline de sens, întrucît firea lor e să depășească simțurile.

Acesta e felul în care judecă ucenicii lui Iisus tot ce-i supus nașterii, folosindu-se de el ca de o treaptă spre a ajunge să înțeleagă miezul realităților inteligibile, căci «cele nevăzute ale lui Dumnezeu, adică realitățile inteligibile, se văd de la facerea lumii, înțelegîndu-se, cu ajutorul minții, din fapte»²¹⁷ și totuși nici după ce s-au ridicat de la cele create în lume spre cele nevăzute ale lui Dumnezeu creștinii nu se opresc nici aici, ci după ce s-au pregătit prin ele o bună bucată de timp și după ce le-au prins rostul, ei merg și mai sus, spre puterea veșnică a lui Dumnezeu, spre dumnezeirea Lui. Ei își dau seama că, în marea Lui dragoste față de oameni, Dumnezeu a descoperit adevărul precum și tot ce poate fi cunoscut despre El nu numai celor care s-au dedicat cu totul cunoașterii lui, ci și celor străini de credința și de evlavie cea dreaptă. Din nefericire unii din cei sortiți de Providența lui Dumnezeu să cunoască adevăruri atît de înalte s-au dovedit nevrednici de o astfel de cunoaștere, încît să-vîrșesc nelegiuiri «ținînd adevărul lui Dumnezeu în robia nedreptății», așa că, cu toată cunoașterea acestor înalte realități, ei «sînt fără cuvînt de apărare»²¹⁸.

XLVII

Aceasta este mărturia Cuvîntului celui dumnezeiesc despre cei care au primit ideile pe care le prezintă Celsus, și care profesază o filosofie corespunzătoare vederilor lui, căci «cunoscînd pe Dumnezeu nu L-au slăvit ca pe Dumnezeu, nici nu L-au mulțumit, ci s-au rătăcit în gîndurile lor», încît în urma luminii celei vii a cunoașterii realităților pe care Dumnezeu le-a descoperit «inima lor cea neînțelegătoare s-a întunecat»²¹⁹.

Se poate vedea, așadar, în ce chip cei ce se laudă a fi înțelepți au dat pilde de o mare nebunie, căci după ce au ajuns să discute învățături atît de frumoase despre Dumnezeu și despre ființele înțelegătoare «au schimbat slava lui Dumnezeu Celui nestricăcios cu asemănarea chipului omului celui stricăcios și al păsărilor și al celor cu patru picioare și al tîrtoarelor»²²⁰. De aceea, fiind părăsiți de Providență din pricina vieții lor nevrednice față de adevărurile pe care Dumnezeu li le-a descoperit: «i-a dat pe ei necurăției, după poftele inimilor lor, ca să-și pîngărească trupurile lor între ei, ca unii care au schimbat adevărul lui Dumnezeu în minciună și au slujit făpturii în locul Făcătorului»²²¹.

216. *II Cor.* 4, 18.

217. *Rom.* 1, 20.

218. *Rom.* 1, 18—20.

219. *Rom.* 1, 21.

220. *Rom.* 1, 23.

221. *Rom.* 1, 24—25.

XLVIII

Dar cei pe care-i disprețuiesc pentru lipsa lor de cultură și pe care-l socot «nebuni» și «robi» pentru singurul motiv că-și închină lui Dumnezeu viața lor, desigur după ce au primit înainte învățătura lui Iisus, se feresc de desfrinare, de necurăție și de orice nerușinare izvorită din împreunare trupească în așa măsură încît, ca niște preoți desăvîrșiți care nu-și mai îngăduie nici un fel de legătură, mulți dintre ei se țin deoparte nu numai de orice legături trupești, ci trăiesc în cea mai deplină curăție. Știm că la atenieni există un mare preot care, socotind că nu este în stare să-și stăpînească pornirile bărbătești și să le domine așa cum s-ar cuveni, și-a nimicit mădularul bărbătesc²²², socotind că numai așa se poate învrednici să săvîrșească acțiunile de cult obișnuite la elini. În schimb, printre creștini se pot vedea oameni care n-au nevoie să-și strivească mădularul bărbătesc spre a putea sluji lui Dumnezeu cu toată curăția, căci în loc de așa ceva lor le ajunge credința că slujesc lui Dumnezeu în rugăciune, alungîndu-și din gîndurile lor orice poftă. Cît despre așa-zisii zei și despre cele cîteva vestale²²³, mai mult sau mai puțin pázite, nu vom discuta aici, ca unele despre care se crede că în cinstea zeului pe care-l slujesc se păstrează curate. În schimb, femelle creștine care trăiesc în feciorie nu fac acest lucru numai spre a fi curate ori spre a cîștiga bani sau fală, ci sînt pázite sau lăsate de Dumnezeu la o viață plăcută Lui, fiind pline de toată dreptatea și bunătatea²²⁴.

XLIX

Aceste lucruri nu le spun cu intenția de a tăgădui că și la elini se înțilnesc unele cugetări și afirmații superioare, sau cu gîndul de a combate învățăturile cele sănătoase, ci vreau să arăt că astfel de cugetări, precum și altele chiar mai adînci și mai dumnezeiești, au fost exprimate de acei oameni dumnezeiești²²⁵ care au fost prorocii lui Dumnezeu și apostolii lui Iisus, care au fost apoi cercetate temeinic și cu de-amănuntul de cei ce doresc să fie creștini, bineștiind că «gura dreptului va deprinde înțelepciunea și limba lui va grăi judecată, căci legea Dumnezeu-lui lor este în inima lor»²²⁶. Dar chiar și cei care nu văd atît de clar

222. E vorba de ritualul misterelor eleusice. A se vedea VI, 22. Pe larg în Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, VI, ed. 1928, p. 380—408.

223. Date despre viața creștină dusă în feciorie în primele veacuri ne dau, pe lîngă Origen, Justin (*Apol.* I, 15), Atenagora (*Solic* XXXII). A se vedea «P.S.B.» 2, p. 34—35; 380—381.

224. *Rom.* 1, 28—29.

225. Cf. VI, 28.

226. *Ps.* 36, 30.

aceste adevăruri din pricina unei adinci ignoranțe ori din pricina minții lor reduse și pentru că n-au avut pe nimeni care să-i lumineze spre o credință mai sănătoasă, totuși chiar și unii ca aceștia cred în Dumnezeu cel peste toate și în Fiul Său cel unul născut și Cuvîntul lui Dumnezeu. Mai mult, la ei s-ar putea găsi o dovadă de seriozitate, de curăție și de nevinovăție a moravurilor precum și o naivitate de o neîntrecută superioritate, cum nu ne putem aștepta de la cei care «zicînd că sînt înțelepți au ajuns nebuni și, lăsînd rînduiala cea după fire a părții femelești, s-au aprins în pofta lor unii pentru alții, bărbați cu bărbați»²²⁷.

L

Dealtfel Celsus n-a clarificat nici modul în care orice naștere e imprimată cu rătăcire și nici nu ne-a explicat ce anume voia să spună, încît comparînd spusele lui cu ale noastre să-i putem înțelege intențiile. În schimb, în legătură cu nașterea și cu apariția vieții proorociei ne-au oferit o învățătură înțeleaptă atunci cînd afirmă că, chiar și cînd e vorba de un nou născut, «se aduce jertfă pentru păcat»²²⁸, întrucît nici el nu este lipsit de păcat, cum spune psalmistul : «Iată întru fărădelegi m-am zămislit și în păcate m-a născut maica mea»²²⁹, la care se mai adaugă și cele spuse în alt loc : «Înstrăinat-s-au păcătoșii de la naștere, rătăcit-au din pîntece, grăit-au minciuni»²³⁰.

În același timp, înțelepții noștri pun atît de puțin preț pe lucrurile sensibile încît uneori socotesc chiar și trupurile lor ca pe o deșertăciune oarecare, după cum spune Apostolul : «Căci făptura a fost supusă deșertăciunii — nu de voia ei, ci din cauza aceluia care a supus-o — cu nădejde»²³¹, iar alteori ca «deșertăciune a deșertăciunilor», după cuvîntul *Eclesiastului* : «Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sînt deșertăciune»²³². Unde am putea găsi pe lume un asemenea dispreț față de viața sufletului pămîntesc cum îl găsim la psalmistul care zice : «dar toate sînt deșertăciune ; tot omul ce viază»²³³. Pentru un suflet creștinesc nu mai poate exista nici o îndoială, între viața cea de pe pămînt și între cea de dincolo de el, așa încît el nu poate spune ca poetul păgîn : «Cine știe dacă a trăi nu însemnează a muri și dacă a muri nu este totuna cu a

227. *Rom.* 1, 22, 27.

228. Origen e unul din martorii clari ai botezului pruncilor. Afară de pasajul de față, a se vedea *In Lev.* 8, 3 ; 12, 6, dar mai ales *Omilia la Ier.* XIV, 5 («P.S.B.» 7, p. 104) etc.

229. *Ps.* 50, 7.

230. *Ps.* 57, 3.

231. *Rom.* 8, 20.

232. *Ecl.* 1, 2.

233. *Ps.* 38, 8.

muri»²³⁴, ci are curajul să privească realitatea în față, zicînd : «Că s-a plecat în țărîna sufletul nostru»²³⁵ și «în țărîna morții m-am pogorit»²³⁶. Sau cum se spune în alt loc : «Cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia ?» și «cine va schimba la înfățișare trupul smereniei noastre întru asemănarea trupului slavei Sale ?»²³⁷ Sau cum spune și vorba proorocului : «Că ne-ai smerit pe noi în loc de durere»²³⁸, prin expresia «loc de durere» designîndu-se lumea aceasta de pe pămînt în care ajunge Adam, adică omul, după ce a fost izgonit din rai, căci trebuie să vedem ce mare adevăr exprimă în legătură cu viața sufletească cel ce zice : «Acum vedem ca prin oglindă, în ghicitură, iar atunci (vom vedea) față către față»²³⁹ și în alt loc : «Atîta vreme cît petrecem în trup, sintem departe de Domnul», de aceea «voim mai bine să plecăm din trup și să petrecem lîngă Domnul»²⁴⁰.

II

Dar, de ce ar mai fi nevoie să adun atîtea mărturii împotriva lui Celsus spre a dovedi că aceste învățături au fost propovăduite la noi cu mult mai înainte decît ale lor, cită vreme adevărul afirmației noastre reiese destul de limpede din cele spuse ? Și cu toate acestea aici s-ar părea că am aproba spusele lui prin care afirmă că «dacă un duh dumnezeiesc coboară de sus, de la Dumnezeu ca să vestească de mai înainte lucrurile dumnezeiești, atunci poate că tocmai acest duh este cel ce vestește toate aceste lucruri», căci numai dacă au fost pătrunși de el au putut vesti cei vechi învățături atît de înalte. Dar Celsus n-a sesizat superioritatea ideilor clare care ne spun : «Duhul Tău cel fără stricăciune este în toate. Pentru aceia pedepsești cu măsură pe cei care cad încetul cu încetul»²⁴¹. Iar noi susținem că expresia «luați Duh Sfînt»²⁴² arată că darul diferă ca intensitate de cel pe care-l cuprind cuvintele : «voi veți fi botezați cu Duhul Sfînt nu mult după aceste zile»²⁴³.

În definitiv, nu-i ușor nici chiar după o reflectare serioasă să aflî care este deosebirea între cei care în diferite rînduri (fie și pentru scurt timp) au primit o cunoaștere a adevărului, precum și o oarecare cunoștință despre Dumnezeu și între cei care, împărtășindu-se de o mai înaltă

234. Platon, *Gorgias*, 492 e (trad. rom. Platon, *Opere I*, București, 1974, p. 251.

A. Cizek).

235. *Ps.* 43, 27.

236. *Ps.* 21, 16.

237. *Rom.* 7, 24 ; *Fil.* 3, 21.

238. *Ps.* 43, 21.

239. *I Cor.* 13, 12.

240. *II Cor.* 5, 6—8.

241. *Înț. Sol.* 12, 1—2.

242. *Ioan* 20, 22.

243. *Papte* 1, 5.

inspirație dumnezeiască și fiind uniți în tot timpul cu Dumnezeu, se lasă «mînați» mereu de Duhul lui Dumnezeu²⁴⁴. De aceea, dacă Celsus ar fi cercetat și ar fi priceput acest lucru nu ne-ar mai fi învinuit de ignoranță și nici nu ne-ar fi oprit să numim orbi pe cei care cred că este lucru sfînt dacă poți realiza unele dibăcii de artă omenească, de pildă să sculptezi statui idolești, căci oricine își deschide ochii sufletului, acela nu caută altă cale spre a cinsti pe Dumnezeu decît aceea care ne învață să ne ridicăm privirea mereu numai spre Creatorul tuturor lucrurilor, numai spre El să ne îndreptăm rugăciunea în toată vremea și tot ce facem să-l facem în așa fel ca și cum El ne-ar cunoaște și gîndurile.

Drept aceea noi căutăm din toată inima să ne îndreptăm mai întîi privirile asupra noastră înșine, iar în al doilea rînd, să ne facem călăuze pentru cei orbi, îndemnîndu-i să se apropie de Cuvîntul lui Dumnezeu, pentru ca astfel să ni se deschidă vederea sufletească ce fusese copleșită de neștiință. Trăind o viață vrednică de Dumnezeu, Care a zis : «Voi sînteți lumina lumii»²⁴⁵ adică a Cuvîntului, care ne-a învățat că «lumina luminează în întuneric»²⁴⁶, vom fi și noi lumină pentru cei care trăiesc în întuneric, vom lumina și noi pe cei neștiutori și vom învăța pe cei nepricepuți.

LII

Așadar, Celsus nu are de ce să se supere pe noi dacă socotim șchiopi și ologi de picioarele sufletului pe cei care se grăbesc să alerge spre niște lucruri socotite de ei sfinte, ca și cum ele ar fi adevărate, și care nu înțeleg că nici o lucrare ieșită din mîna omului nu poate fi socotită sfîntă. Aleargă și cei care mărturisesc credința în Iisus, așa cum i-a învățat El, pînă ce ajung la capătul drumului, ca să poată spune cu încredere tare și sinceră : «lupta cea bună am luptat, călătoria am săvîrșit, credința am păzit. De acum mi s-a gătit cununa dreptății»²⁴⁷. Sau cum zice Apostolul : «Eu, deci, așa alerg, nu ca la întimplare. Așa mă lupt cu pumnul, fără să lovesc în aer»²⁴⁸, ci luptînd împotriva acelor care se supun «stăpînitorului puterilor văzduhului, adică duhului care lucrează în fiii neascultării»²⁴⁹.

De aceea, Celsus n-are decît să spună că noi trăim doar pentru trup, care-i ceva mort ! Noi însă înțelegem bine spusa Scripturii : «Dacă viețuiți după trup veți muri ; iar dacă ucideți, cu Duhul, faptele trupului,

244. Rom. 8, 14.

245. Matei 5, 14.

246. Ioan 1, 5.

247. II Tim. 4, 7.

248. I Cor. 9, 26.

249. Ef. 2, 2.

veți fi vii»²⁵⁰. Ah! Dacă am putea arăta prin fapte că Celsus a mințit când a spus că: «noi trăim pentru trup, care este ceva mort!»

LIII

După aceste observații, pe care le-am respins cum am știut mai bine, Celsus continuă: «Dacă totuși voriați să aduceți o inovație, atunci pentru voi ar fi fost cu mult mai bine dacă v-ați fi ales un alt personaj din cei cu moarte eroică, care ar fi putut forma într-adevăr obiectul unui mit divin! De pildă, dacă nu v-ar fi plăcut de Heracle ori de Asclepios sau de alți eroi din antichitate, atunci l-ați fi putut adora pe Orfeu, om evlavios, cum l-au știut toți, căzut jertfă unei morți violente. Ori, poate ați fi ales pe alții! Ați fi putut găsi pe Anaxarh, care fiind aruncat într-un teasc și bătut în modul cel mai nemilos, și-a arătat tot disprețul față de această chinuire, strigând: «pisați, pisați sacul care învelește trupul lui Anaxarh, căci pe el nu-l puteți pisa!»²⁵¹. Cuvinte ieșite parcă dintr-un cuget cu adevărat dumnezeiesc. Dar, și dacă ați fi ales ca dascăl vreunul din filozofii naturaliști, ați fi nimerit-o mai bine. De pildă, ce-ați zice de Epictet? Acesta a strigat călăului în timp ce-i răsucea piciorul în butuci: «grijește că se va rupe»; iar după ce i l-a rupt, a continuat: «nu ți-am spus că-l vei rupe?»²⁵². A rostit ceva asemănător Dumnezeuul vostru când a fost chinuit? Ați fi avut cel puțin pe Sibila²⁵³, pe care o cinstesc și unii dintre creștini și pe care ați fi putut-o recunoaște cu mai multă dreptate fiu al lui Dumnezeu, decât pe Iisus. Acum, însă, voi nu puteți decât să furișați în Scripturile voastre orice fel de lucruri necinstite și să recunoașteți drept pe Cel a cărui viață a fost foarte rușinoasă, iar moartea i-a fost plină de ocară. Ar fi fost mai potrivit să vă fi ales pe Iona cel «scăpat din pîntecele chitului»²⁵⁴, sau pe Danieț cel izbăvit de furia fiarelor²⁵⁵, sau alții cu pătîmîri și mai miraculoase.

LIV

Dacă ne trimite la Heracle²⁵⁶, atunci n-are decât să înfățișeze decât câteva din învățăturile lui ca să îndreptățească astfel robia lui rușinoasă față de Omfale! Să aducă mărturii că pentru a merita onoruri divine

250. Rom. 8, 13.

251. Anaxarh, ucenic al lui Democrit, filosof sceptic, Diog. Laertios, *op. cit.*, IX, 59 (trad. rom. p. 444).

252. Epictet, filosof stoic († 130), are cuvinte de înaltă cugetare chiar și când vorbește de suferința fizică, cf. *Manualul său*, I, 8, 14 (trad. de Burtea).

253. Despre Sibila, a se vedea mai sus, V, 61, p. 366.

254. Iona 4, 6.

255. Daniil 6, 16—23.

256. Heracle sau Hercule, cel mai popular erou din mitologia greacă dotat cu o forță neîntrecută!

el s-a făcut stăpîn cu forța, întocmai ca un hoț de rînd, peste boul unui plugar, pe care l-a mîncat, toate acestea ca să facă în ciuda plugarului care-l blestema mereu, așa încît pînă azi se spune că jertfa pe care o aducea demonului lui era însoțită de anumite blesteme.

Aducîndu-mi aminte de Asclepios, Celsus mă invită să-i răspund din nou, cu toate că am mai făcut-o o dată²⁵⁷; dar mă mulțumesc cu ceea ce am spus atunci.

Ce este de admirat la Orfeu²⁵⁸ încît să spui că a fost un evlavios, căci după cum știu, toți ar fi dus o viață cu totul virtuoașă.

Mă întreb, însă, dacă nu cumva Celsus aduce osanele lui Orfeu tocmai ca să ne caute ceartă și ca să înjosească pe Iisus, căci e mare lucru ca cei care au citit legende nelegiuite privitoare la zei să nu-și fi întors capul cu dezgust de la poemele acestea care merită chiar mai mult decît poemele homerice să fie interzise în orice stat serios și bine condus, întrucît în operele lui Orfeu se istorisesc lucruri cu mult mai rușinoase decît în cele ale lui Homer.

E drept că a fost nobil și eroic răspunsul pe care l-a dat tiranului din Cypru, Aristocreon: «pisați, pisați sacul care învelește trupul lui Anaxarh!». Dar acesta este singurul lucru vrednic pe care elinii îl știu despre el. Dacă pentru un asemenea lucru ar trebui să-l cinstim ca om, așa cum zice Celsus, în schimb ne-am face de rîs dacă pentru această chestiune l-am proclama zeu! După aceea ne trimite la Epictet pe care-l admiră pentru înțelepciunea lui. Dar ceea ce a strigat el atunci cînd i-a rupt piciorul n-are nimic vrednic de a fi comparat cu faptele și minunile salvîrșite de Iisus, în care Celsus nu vrea să creadă și nici în învățăturile Lui, care atunci cînd sînt pronunțate cu har dumnezeiesc au puterea să schimbe și azi viața nu numai a cîtorva credincioși fără școală, ci și a multora din cei învățați.

LV

După ce încheie de citat șirul acestor mari personalități, Celsus adaugă: «Ce vorbe asemănătoare a rostit Dumnezeuul vostru în timpul patimilor Lui?» I-am putea răspunde că tăcerea Lui²⁵⁹ în timpul atîtor hătăi și a atîtor batjocuri dovedește mai multă statornicie în răbdare, decît toate cuvintele rostite de elinii puși la cazne, dacă Celsus va acorda crezare istorisirii sincere cu care ele au fost descrise de către

257. III, 22—25.

258. IV, 36, dar și I, 16.

259. Prefața I. Tot cu seninătate au răbdat și creștinii chinurile (*Exort. la mart.*), «P.S.B.», 8.

niște bărbați sinceri, căci ei au relatat în chip corect o serie de fapte ieșite din comun, iar în numărul acestora trebuie subliniată și tăcerea cu care a îndurat Iisus chinurile, căci a fost batjocorit și îmbrăcat cu hlamidă roșie, I s-a împletit o cunună de spini, care I s-a pus pe cap, iar în același timp I s-a înmănat un toiag de trestie sub formă de sceptoru²⁶⁰. În timpul tuturor acestor chinuri El a dovedit cea mai mare blindețe, fără să rostească nici un cuvânt jignitor și fără să se arate cîtuși de puțin supărat pe călăii care-L maltratau.

Rugăciunea în care Iisus a exclamat «Părinte, dacă este cu putință, treacă de la Mine paharul acesta, însă nu precum voiesc Eu, ci precum Tu voiești»²⁶¹, nu poate fi socotită drept lașitate, cum cred unii, ci paharul de care se pomenește în această rugăciune are o altă însemnare, despre care noi am discutat pe larg și am explicat-o în alt loc²⁶². Dar, chiar dacă aceste cuvinte ar fi tălmăcite în înțelesul cel mai simplu, și atunci ar trebui să observăm că ele iau forma unei rugăciuni evlavioase față de Dumnezeu, singurul fel în care se cuvine să ne adresăm Lui, căci nu mîhnirea și neplăcerea sînt ceea ce dorește omul, în primul rînd, ci aceasta ne poate surprinde în mod întîmplător, și chiar dacă nu putem evita ca acest lucru să nu se întîmple, îl suportăm totuși cumva. Cît despre cuvintele «nu precum voiesc Eu, ci precum Tu voiești», aceasta nu le poate spune un om care se pleacă în fața inevitabilului, ci numai unul care primește de bunăvoie ceea ce are să i se întîmple, și se pleacă cu tot respectul în fața hotărîrilor Providenței.

LVI

Nu înțeleg cum a ajuns Celsus să creadă că ar fi fost mai potrivit, pentru noi creștinii, să numim pe Sibila fiu al lui Dumnezeu sau, mai curînd, al lui Hristos²⁶³, insistînd că noi am fi interpolat în Scripturile noastre multe afirmații sibilice, dar fără să precizeze ce anume am fi falsificat. Celsus ar fi putut dovedi afirmația sa dacă ar fi arătat că cele mai vechi copii ale «Sibilinelor» au fost mai curate și nu conțineau ceea ce crede el că noi am fi interpolat. El nu precizează că în această carte se cuprindeau niște blasfemii, ci repetă ceea ce a mai spus nu o dată și nici de două sau trei ori, ci de mai multe ori, că Iisus a fost una din ființele cele mai nelegiuite, dar fără să precizeze în ce a constatat această nelegiuire, așa că ne lasă impresia că e în stare să afirme ceea

260. *Matei* 27, 14, 28—29.

261. *Matei* 26, 39.

262. *Exortăție la martiriu*, 29; *In Math.* ser. 92.

263. Cele trei cărți (și cea de-a cincisprezecea) sibilice, deși neautentice, sînt totuși de-o oarecare importanță istorică, parte din ele redactate înainte de nasterea Mîntuitorului. Atît ediția iudaică a lor, cît și cea păgînă, mărturisesc despre apropiata venire a Mîntuitorului.

ce nu poate dovedi, în schimb îndrăznește să calomnieze pe cineva pe care nu-L cunoaște. Că dacă ne-ar fi arătat care anume sînt cele mai mari nelegiuiri ale vieții Lui, eu aș fi în stare să le contest pe rînd pe fiecare.

Că Iisus a suferit o moarte foarte înjositoare, e adevărat, dar același lucru s-ar putea spune și despre Socrate și despre Anaxarhus, despre care am amintit ceva mai înainte, ca și despre mulți alții. Ori vrei să spui că numai moartea îndurată de Iisus a fost rușinoasă, pe cînd a celorlalți n-a fost? Sau, dacă moartea aceluia n-a fost de batjocură, cum de va fi fost numai a lui Iisus? Și de aici se poate vedea bine că Celsus caută cu orice preț să defăimeze pe Iisus, fiind mînat, cred, de un duh pe care Iisus l-a biruit și l-a alungat, împiedicîndu-l ca să-și mai caute hrana în fumul grăsimilor și al jertfelor necurate²⁶⁴, silindu-se mereu să înșele pe cei ce caută pe Dumnezeu în chipurile cioplite ale pămîntenilor, în loc să-și ridice privirile spre Dumnezeul cel peste toate.

LVII

După aceea, ca și cum ar fi vrut să-și mărească și mai mult cartea defăimărilor sale, Celsus s-a silit să ne facă să credem mai mult în divinitatea lui Iona, care a predicat pocăința într-un singur oraș, Ninive, decît în cea a lui Iisus²⁶⁵, Care a predicat-o lumii întregi și, desigur, cu mai mult succes. A vrut să ne facă să credem că cel care a petrecut în pîntecele peștelui trei zile și trei nopți²⁶⁶, în chip atît de minunat, ar fi fost cu adevărat Dumnezeu, pe cînd pe Cel Care a fost în stare să-Și dea viața pentru oameni, și pe Care Însuși Dumnezeu L-a mărturisit prin proroci, dar pe Care Celsus n-a vrut nicicum să-L recunoască a urma în cinste îndată după Dumnezeu-Atotțiitorul²⁶⁷, în urma mărețelor fapte pe care le-a săvîrșit în cer și pe pămînt, nu a vrut să-L recunoască drept Dumnezeu. Întrucît n-a împlinit ceea ce Dumnezeu i-a cerut, Iona a fost înghițit de un pește, în vreme ce Iisus, întrucît a propovăduit ceea ce Dumnezeu îi încredințase, a primit să-Și dea viața pentru mîntuirea oamenilor.

Celsus mai spune că decît să-L cinstească pe Iisus, creștinii ar trebui să cinstească mai curînd pe Daniel, ca unul care a călcat în picioare puterea vrăjmașă, dîndu-ne și nouă «putere să călcăm peste șerpi și peste scorpia și peste toată puterea vrăjmașului»²⁶⁸. După care, nemai-

²⁶⁴. III, 28.

²⁶⁵. Iona 3, 4.

²⁶⁶. Iona 2, 3.

²⁶⁷. V, 39; VI, 61

²⁶⁸. Luca 10, 19.

avînd alte pilde la îndemînă, Celsus adaugă : «ar trebui să vă alegeți și alți făcători de minuni mai mari decît Iisus», cuvinte prin care, mai curînd el batjocorește pe Iona și pe Daniel, pentru că Duhul care vorbește din Celsus nu-l lasă să vorbească cuviincios, nici chiar despre cei drepti ²⁶⁹.

LVIII

Să vedem acum ce vrea să spună Celsus mai departe, atunci cînd zice : «Voi aveți și o poruncă după care nu se îngăduie să te răzbuni pe cel ce te-a jignit. Dacă ți-a dat cineva o palmă peste un obraz, ziceți voi, întoarce-i și pe celălalt ²⁷⁰. Acest frumos sfat este foarte vechi, voi l-ați reînviat doar într-o formă mai grosolană. Platon pusese de mult pe Socrate să-i spună lui Criton : «Nedreptatea nu trebuie săvîrșită în nici un chip». La care Criton răspunde și el : «Nu, cu nici un chip». Socrate continuă : «Atunci trebuie să admitem că dacă cineva a fost nedreptățit, nu se cuvine ca el să răspundă printr-o nedreptate, așa cum cred cei mulți, de vreme ce nedreptatea nu trebuie săvîrșită cu nici un chip». La care confirmă Criton : «Așa se pare».

(Socrate) : «Dar răul, ce crezi Criton, trebuie să-l săvîrșim sau nu ?»

(Criton) : «Fără îndoială, nu, Socrate».

(Socrate) : «Dar să răspunzi la rău prin rău, așa cum cred cei mulți, de vreme ce răul nu trebuie făcut cu nici un chip, este oare un lucru drept sau nu ?»

(Criton) : «Nu este deloc drept»

(Socrate) : «De bună seamă, fiindcă între a face rău cuiva și a săvîrși o nedreptate nu este pare-se o deosebire»

(Criton) : «Așa e !»

(Socrate) : «Prin urmare nu trebuie să răspunzi la o nedreptate cu alta, nici la rău cu rău, orice ți-ar face cineva» ²⁷¹.

Aceasta-i părerea lui Platon. Și apoi continuă (tot din Platon) : «Dar, ia seama, gîndește-te bine, dacă ești de acord cu mine, dacă crezi și tu ceea ce cred și eu și dacă admitem ca principiu al disputei noastre faptul că este la fel de nelegitim să săvîrșești o nedreptate, să răspunzi printr-o nedreptate celui care te-a nedreptățit sau să faci rău din răzbunare, celui ce ți-a făcut rău. Ori poate că tu ești de altă părere și nu admitem același principiu ? Eu cred în acest principiu și cred în el acum la fel ca altădată». Așadar aceasta-i învățătura lui Platon și ea a fost susținută

²⁶⁹. Ultimele paragrafe (VII, 51 și apoi VIII, 63) denotă din partea lui Celsus răutate și meschinărie.

²⁷⁰. Matei 5, 39 ; Luca 6, 29.

²⁷¹. Platon, *Opere I, Criton* (ed. P. Creția-C. Noica, București, 1979, p. 68—69).

și mai înainte de oamenii luminați de Dumnezeu. Dar în legătură cu acest punct ca și în legătură cu altele în privința cărora se deosebesc ²⁷², trebuie să rămânem la ceea ce s-a spus. Cine va dori să caute alte exemple, le va găsi ²⁷³.

LIX

Față de toate acestea și în special față de cele citate adineaori de Celsus, al cărui adevăr nici el nu-l poate tăgădui, pe baza căruia Celsus afirmă că și elinii învățaseră același lucru ca și creștinii, iată ce trebuie răspuns: dacă o învățătură e folositoare și conținutul ei e sănătos, atunci una din două: fie că ea a fost experimentată de elini prin gura lui Platon sau prin gura altui înțelept păgîn, fie că o aflăm la iudei prin Moise ori prin gura altui prooroc, sau la creștini prin cuvintele evanghelice ale lui Iisus, sau în cuvintele Apostolilor. În nici unul din aceste cazuri nu trebuie să criticăm sau să respingem ceea ce afirmă evreii sau creștinii, pe motivul că acele învățături au fost propovăduite și de către elini, mai ales că s-a dovedit că Scripturile evreilor sînt mult mai vechi decît scrierile grecilor. Dar nici nu trebuie să ne închipuim că o sentință pe care o întîlnim îmbrăcată în haina elegantă a limbii eline ar fi mai de preț decît una asemănătoare pe care au exprimat-o evreii sau creștinii într-un grai mai simplu sau mai nemeșteșugit. Dealtfel, scrierea primordială a evreilor, de care s-au folosit proorocii și în care ni s-au transmis cărțile sfinte, nu-i cu totul lipsită de frumusețea și compoziția minunată, proprie limbii ebraice.

Iar dacă — oricît de ciudat ar părea acest lucru —, ni se cere să dovedim că acele învățături au fost mai frumos exprimate de proorocii iudeilor sau de cuvîntările creștinilor, atunci s-ar putea proba acest lucru, luînd drept pildă felul mîncărilor și felul pregătirii lor. Să luăm, de exemplu, o mîncare sănătoasă și cu putere nutritivă deosebită, care se pregătește într-un anumit mod: lîngă ea se mai adaugă garnituri dulci și delicioase, nepotrivite cu gustul oamenilor simpli, cum sînt țărani sau muncitorii, în general sărăcimea neobișnuită cu mîncăruri care plac numai bogătașilor și celor cu gusturi alese. Să mai presupunem că o astfel de mîncare nu-i chiar atît de bine pregătită precum ar fi așteptat-o cei dornici de mîncăruri speciale, ci ar fi cam așa cum se obișnuia la sărăcimea de la oraș, săteanului de la țară ori în general majorității oamenilor. Dacă, așadar, mîncărurile pregătite în acest fel sînt numai pe planul gastronomilor celor pretențioși, pe cînd de ceilalți nu vor fi mîncate pentru că lor li se pregătea în alt fel și anume spre a le asigura mai

²⁷². C. Cels., VI, 15.

²⁷³. C. Cels., VI, 61.

multă vigoare și tărie, în acest caz despre ce fel de mâncăruri vom crede că vor fi mai indicate și mai folositoare binelui obștesc : cele rezervate doar învățaților sau cele care se dovedesc mai potrivite marelui public ? Chiar dacă am presupune că se dobîndește aceeași sănătate și aceeași vigoare din ambele feluri de mâncăruri, ei bine, chiar și atunci, e limpede că iubirea de oameni și grija pentru binele comun sînt mai bine servite de un doctor²⁷⁴ care dorește să dea și să păstreze sănătatea mai multora decît de unul care ar vrea să facă acest lucru numai pentru cîțiva inși.

LX

Iar dacă am înțeles bine pilda aceasta, atunci se cade să o aplicăm și pe tărîmul hrînirii spirituale a ființelor cugetătoare. Vă rugăm, dar, să fiți atenți dacă nu cumva Platon și ceilalți bărbați înțelepți ai păgînilor se aseamănă prin frumoasele lor sentințe cu acei doctori care acordă asistență numai straturilor superioare ale societății, disprețuind în același timp pe omul de rînd. Or, proorocii evreilor și ucenicii lui Iisus se feresc de frumoasele și strălucitoarele întorsături de fraze și de afirmații sau, cum se exprimă Scriptura, «de înțelepciunea omenească», sau de «înțelepciunea cea după trup»²⁷⁵; acest fel de oameni se silesc să gătească și să caute hrană sănătoasă, potrivită pentru folosul sufletelor unor mulțimi cît mai mari, folosind, în acest sens, un grai mai apropiat înțelegerii lor, care să nu-i distragă prin neclaritatea și întunecimea lor de la respectarea învățăturilor celor folositoare. Eu cred că rostul hranei duhovnicești este : să producă virtuțile răbdării și blîndeții în cel care gustă din ea, iar în cazul acesta preferăm mai bucuroși limbașul care prin aceste virtuți trezește progresul cît mai multora, în locul acela care face mai răbdători și mai blînzi numai pe cîțiva inși, dacă ar face măcar și atîta !

Dacă Platon ar fi vrut să vină în ajutor cu niște învățături dumnezeiești în folosul unor oameni care cunosc numai limbile egipteană sau siriacă, atunci el ar fi trebuit, mai întii, să învețe limbile lor, căci numai după ce s-ar fi putut exprima clar «barbarilor» în graiurile acestora — cum se exprimă elinii — ar fi putut cultiva pe acești oameni, iar nu vorbindu-le în limba lor maternă, căci în cazul acesta ar fi lipsit de posibilitatea de a-i lumina pe egipteni și pe sirieni cu ceva ziditor. Tot așa a găsit de cuviință și dumnezeiasca fire, care poartă grijă de cei care au primit educația și cultura elină și a coborît la puterea de înțelegere a oamenilor de rînd, pentru ca în felul acesta, prin folosirea unui mod de

274. Idee repetată și în alt paragraf : VI, 3.

275. I Cor. 2, 5 ; 1, 26 ; II Cor. 1, 12.

exprimare cunoscut lor să se poată avînta și ei spre înțelegerea celor mai ascunse adevăruri din Scripturi. Căci e ușor de înțeles pentru oricine citește în ea că multe din cele relatate acolo au un sens mai adînc decît se părea la început, sens pe care-l vor surprinde numai cei care vor închina cuvîntului sfînt o studiere foarte atentă, înțelesul apărîndu-le cu atît mai limpede cu cît rîvna și silința de a se preocupa de el va fi mai mare.

LXI

Reiese, așadar, din cele observate pînă aici de Celsus că la vorbele mai simple ale sale : «cui te lovește peste obrazul drept întoarce-l și pe celălalt», iar «cel ce voiește să se judece cu tine și să-ți ia haina, lasă-i și cămașa»²⁷⁶, Iisus a dat o poruncă, indiferent de felul în care a formulat-o, care pentru viața omenească s-a dovedit mai lucrătoare și mai binecuvîntată decît ceea ce spune Platon în *Criton*-ul său. Căci pe acesta nu numai oamenii de rînd nu-l pot înțelege, ci nici cei care înainte de a începe studiul filosofiei s-au bucurat de o pregătire științifică deosebită, care la elini este în mare cinste. Dealtfel, vom constata că înțelesul acestei răbdări n-a fost falsificat prin graiul simplu folosit de Iisus, și că Celsus calomniază Scripturile atunci cînd zice : «Despre acest punct, ca și despre altele, pe care creștinii le falsifică, noi va trebui să ne restringem doar la cele ce s-au spus. Cine vrea va mai putea găsi și alte exemple».

LXII

Ei bine! Să vedem ce spune mai departe : «Să auzim acum și altceva! Creștinii nu au ochi să vadă că mai sînt temple, altare, statui²⁷⁷ și nu atît la sciți²⁷⁸ și la triburi nomade din Libia²⁷⁹, sau la popoarele fără Dumnezeu din părțile cetății Seres sau chinezilor ori la alte neamuri fără credință și fără lege! Căci iată cum descrie Herodot pe persi : «Persii, după știința mea, au următoarele datini : nu numai că nu obișnuiesc să înalțe statui, temple și altare, ci dimpotrivă socot că cei ce le ridică sînt curat nebuni ; și aceasta, cred eu, pentru că ei nu și-au închipuit nicio dată pe zei ca fiind înzestrați cu minte omenească, așa cum fac elinii»²⁸⁰. Mai mult, iată ceva asemănător, pe care-l declară Heraclit : «Ce să zic de aceste statui la care se roagă toată ziua, parcă ar pălăvrăgi ca la ei acasă? În fond ei nu știu nimic despre adevărata natură a zeilor și a

276. Luca 6, 29 ; Matei 5, 40.

277. Minucius, *Octavius*, 8, 4 («P.S.R.», 3, p. 309).

278. Herodot, *Istorie*, IV, 59 (trad. rom., I, p. 33—39).

279. Herodot. a.c. IV, 188 (trad. rom., I, p. 380).

280. Herodot, a.c. I, 131 (trad. rom., I, p. 77—78).

eroilor²⁸¹. Dar, în fond, ce lucru mai înțelept decât Heraclit ne învață creștinii? Cel puțin el declară că este lucru nebunesc să te rogi la niște statui într-un moment în care tu nu cunoști natura zeilor și eroilor.

Aceasta e părerea lui Heraclit, pe când creștinii disprețuiesc pe fața statuiile. Poate pentru că piatra, lemnul, bronzul și aurul nu pot deveni zei prin simpla muncă a cutărui, sau cutărui meșter? Ar fi o înțelepciune vrednică de rîs, să crezi așa ceva! Căci cine, afară doar de copii, îi ia drept zei, iar nu simple ofrande votive aduse zeilor sau simple chipuri ale zeilor? În schimb, cred oare creștinii că nu trebuie să admitem chipuri divine pentru motivul că Dumnezeu are altă înfățișare, așa cum spun și perșii? Fără să-și dea seama, ei se osîndesc pe ei înșiși atunci cînd spun: Dumnezeu a creat pe om după chipul Său și după asemănarea Sa l-a făcut pe el²⁸². Vor trebui dar să accepte că aceste statui sînt aduse în cinstea așa numitor ființe cugetătoare, fie că ele sînt asemănătoare nouă, ori deosebită ca formă, dar totuși creștinii știu că ființele cărora le sînt consacrate nu sînt zei, ci demoni, și că nu trebuie să se aducă cinstire demonilor cîtă vreme ne închinăm lui Dumnezeu».

LXIII

La toate acestea răspundem în felul următor: dacă scitii, triburile nomade din Libia și cei din Seres (ori din China), pe care Celsus le declară «popoare fără Dumnezeu», precum și multe alte neamuri fără credință și fără lege, și dacă perșii nu pot nici măcar să rabde vederă unor temple, altare sau statui, motivul acestei intoleranțe este cu totul altul decît al nostru. Într-adevăr, trebuie să examinăm învățăturile care îndeamnă la intoleranță pe cei care nu pot răbda temple și statui, pentru a putea lauda această intoleranță, dacă ea e dictată de temeuri sflinte, ori s-o blamăm, dacă motivele sînt greșite.

S-ar putea ca aceeași atitudine să provină din învățături diferite. De exemplu, filosofii care urmează pe Zenon din Citium se feresc de adulter, ceea ce fac și aderenții lui Epicur și chiar unii oameni lipsiți de învățătură. Dar să nu uiți cît de mare e dezacordul tuturor acestor oameni cînd e vorba să explice de ce evită fiecare dintre ei adulterul. Stolcii o fac din motivul binelui comun și pentru că cred că este un lucru contra naturii ca o ființă rațională să corupă o femeie, care anterior s-a dărut prin lege altuia, și să distrugă căminul conjugal al altuia. În schimb, epicureii, care se abțin de la comiterea adulterului, nu fac acest lucru pentru acest motiv, ci pentru că crezul lor le spune că scopul vieții e

281. Heraclit: frag. 135, ed. Diels-Krantz, I (2951, p. 151—152) (citat după M. Borret, IV, 159).

282. C. Cels., VI, 63.

plăcerea și acum văd că cel ce vrea să comită adulter se expune din pricina acestei singure plăceri la multe obstacole potrivnice acelor poftes, cum sînt întemnițarea, exilul sau moartea, pentru că se întîmplă adeseori ca și înainte de acestea să se ivească destule primejdii în clipele în care unul din soți ori din casnicii lui pleacă din casă. Dar chiar admitînd c-ar fi cu puțință celui ce comite adulterul să scape de privirea soțului femeii, a celor din casa lui și a celor pentru care adulterul e o dezonoare, totuși patima adulterului ispitește chiar și pe un epicureu. Iar dacă uneori ignorantul refuză adulterul, chiar și cînd ar avea posibilitatea să-l săvîrșească, poate că și atunci el se ferește de el mai mult de teama pe care i-o inspiră legea și pedepsele, decît de mulțimea ocaziilor ce i se oferă. Se vede, așadar, că pînă și o acțiune de care te ferești s-o faci, așa cum e fuga de desfrînare, atunci cînd e vorba să judecăm motivele pentru care n-o săvîrșim, nu sînt nici ele totdeauna aceleași, ci sînt diferite. Aceste motive izvorăsc fie din învățături sănătoase, fie din temeuri morale chiar foarte nelegiuite, cum sînt și cele ale epicureilor ori a celui ignorant.

LXIV

După cum se vede din atitudinea celui ce se ferește să comită adulter, cu toate că în sine pare a fi una singură, în realitate ea se diversifică, după cum pleacă din învățături și din intenții diferite, tot așa stau lucrurile și cu atitudinea celor care nu vor să știe nimic de cinstea adusă divinității prin mijlocirea altarelor, templelor sau statuilor. Scitii, nomazii din Libia, cei din Seres sînt «popoare fără Dumnezeu». La fel și persii își întemeiază părerile pe alte învățături decît cele pentru care creștinii și iudeii nu suferă cinstirea pe care aceia pretind că-i bine s-o aducă lui Dumnezeu. Nici unul din aceste popoare nu poate îngădui altare și chipuri cioplite, pentru că nu ar vrea să înjosească și să slăbească cinstirea cuvenită lui Dumnezeu, prin faptul că i se adresează unei materii modelate de om în chipul amintit. Creștinii se feresc de așa ceva nu pentru că s-ar crede că demonii ar petrece cumva în anumite chipuri cioplite ori în anumite locuri, chiar dacă ei ar fi alungați acolo printr-o lucrare vrăjitoarească sau chiar dacă, de pe urma unor motive amintite, s-ar fi făcut stăpîni pe unele locuri, pentru ca astfel să guste din aburul jertfelor necurate²⁸³ și să-și poată potoli în chip nelegiuit unele pofte nesăbuite, ci pentru că creștinilor și iudeilor li s-a dat poruncă «să te temi de Domnul Dumnezeuul tău și numai Lui să-I slujești»²⁸⁴, și în alt loc: «Să nu ai alți dumnezei în afară de Mine; să nu-ți faci chip cioplit și nici vreoa asemănare a vreunui lucru din cîte sînt în cer, sus și din

²⁸³. C. Cels., III, 28.

²⁸⁴. Deut. 6, 3.

cite sînt pe pămînt, jos și din cite sînt în apele de sub pămînt, să nu te-nchini lor și să nu le slujești»²⁸⁵. «Domnului Dumnezeuului tău să te închini și numai Lui să-I slujești»²⁸⁶ și multe alte locuri cu același sens. Din aceste pricini creștinii și iudeii se feresc de temple, de altare și de chipuri cioplite, încît sînt în stare să meargă chiar și la moarte, dacă trebuie, numai să nu ajungă să întineze credința în Dumnezeuul cel peste toate prin călcarea în acest chip a Ieșii Lui.

LXV

În legătură cu perșii s-a spus adineaori că nu vor să-și clădească temple, ci adoră soarele și făpturile lui Dumnezeu²⁸⁷, ceea ce nouă creștinilor ni s-a interzis, atunci cînd ni s-a propovăduit că nu se cuvine să «slujim făpturii în locul Făcătorului»²⁸⁸, ci «făptura se va izbăvi din robia stricăciunii, ca să se bucure de libertatea mării fiilor lui Dumnezeu», căci și «făptura a fost supusă deșertăciunii — nu din vina ei, ci din vina celui care a supus-o — cu nădejde»²⁸⁹. Noi am învățat că în locul Făcătorului a toate și al «Fiului celui Născut mai înainte decît toată făptura»²⁹⁰ nu se cuvine să cinstim pe nimeni, căci toate făpturile au fost supuse stricăciunii și deșertăciunii și sînt în așteptarea unei nădejdi mai bune. Iată, dar, ce cred că ar mai fi trebuit adăugat la cele spuse de poporul persan, care evită să cinstească statui și altare; în schimb se închină făpturii Făcătorului²⁹¹. Iar pentru că Celsus a pomenit și de un text din Heraclit, lăsînd să se înțeleagă din tilcuirea sa că este o nebunie să te închini la lucruri cioplite, iar în schimb să nu cunoști nimic din ființa zeilor și a eroilor, va trebui să-i răspundem: totuși e cu putință să cunoaștem pe Dumnezeu și pe Fiul Său cel Unul-Născut precum și ființele cinstite chiar de Dumnezeu cu însușiri dumnezeiești ca fiind părtașe la ființa dumnezeirii, dar care sînt cu totul deosebiți de toți zeii popoarelor²⁹², care în realitate nu sînt decît niște oameni²⁹³. În schimb, într-adevăr nu-i cu putință să recunoști pe Dumnezeu, dar în același timp să te rogi la chipuri cioplite.

LXVI

E lucru nebunesc nu numai să te-nchini unor lucruri cioplite, ci și să lași să se înțeleagă de cei mulți că tu ai face așa ceva de dragul mul-

285. *Ieș.* 20, 3—5.286. *Matei* 4, 10.287. *C. Cels.*, V, 41, 44; VI, 22.288. *Rom.* 1, 25.289. *Rom.* 8, 19—21.290. *Col.* 1, 15.291. *Rom.* 1, 25.292. Adică decît ingerii, *C. Cels.* III, 37.293. Adică idollii, cf. *Ps.* 95, 5.

țimilor, cum fac filosofii peripatetici și aderenții lui Epicur ori ai lui Democrit, căci în sufletul celor ce cinstesc pe Dumnezeu cu toată evlavia nu se găsește nici un loc pentru minciună și prefăcătorie. De aceea noi ne ferim să ne închinăm la chipuri cioplite, ca să nu dăm, pe cât ne stă în putință, nici un prilej de a cădea în greșeala de a se crede că și statuile ar fi niște zei. Pentru acest motiv noi criticăm pe Celsus și pe toți cel care, pe de o parte, mărturisesc că statuile nu sînt zei, dar pe de altă parte, în înțelepciunea lor înfumurată dau lumii să înțeleagă că totuși se cuvine ca ele să fie cinstite. Mulțimile celor ce urmează pilda greșesc nu pentru că ar crede că cîntea aceasta li s-ar aduce doar dintr-o tradiție neluminată, ci tocmai pentru că sufletele se coboară atît de jos încît să le creadă c-ar fi dumnezeiești, și nu cumva să audă pe cineva spunînd că n-ar avea putere de zei cei pe care ei îi cinstesc.

De fapt Celsus nu zice că statuile ar fi chiar zei, ci doar jertfe cinstite aduse zeilor; în schimb el nu precizează cum au putut ajunge aceste jertfe să fie consacrate nu oamenilor ci tocmai lui Dumnezeu, cîtă vreme e clar că ele nu sînt decît danii și jertfe omenești, iar a le prezenta ca pe ceva dumnezeiesc e cu totul rătăcit și fals, căci noi nu credem că chipurile cioplite ar putea reproduce înfățișarea lui Dumnezeu, deoarece este cu neputință să reproduci și să redai o ființă care este nevăzută și lipsită de trup. Întrucît Celsus își închipuie că ne incurcăm în contradicții atunci cînd spunem că, pe de o parte, Dumnezeu n-are înfățișare de om, iar pe de altă parte învățăm că Dumnezeu a făcut pe om după chipul și asemănarea Sa²⁹⁴, va trebui să subliniem ceea ce am spus și mai înainte, că asemănarea cu Dumnezeu stă și se păstrează în sufletul cugetător, care e sortit viețuirii virtuose. Iar pentru că Celsus nu înțelege că una e «chipul lui Dumnezeu»²⁹⁵ și cu totul altceva e «a fi după chipul lui Dumnezeu», noi sîntem nevoiți să subliniem că Dumnezeu a zidit om după chipul Său și i-a dat înfățișare asemenea Sieși. Dar despre aceasta am vorbit mai sus.

LXVII

După aceea Celsus spune despre creștini că aceștia susțin că statuile acestea sînt menite doar să cinstească anumite ființe cu făptură asemănătoare sau diferită de a omului, dar și ei cred că ființele cărora le sînt consacrate nu sînt zei, ci doar demoni și că nu se cuvine să ne închinăm demonilor, de vreme ce noi cinstim numai pe Dumnezeu. Dar dacă ar fi cunoscut învățătura despre demoni și ceea ce lucrează fiecare

294. *Fac.* 1, 26—27.

295. *C. Cels.*, IV, 38; VI, 63.

dintre ei, atât cînd e vorba de exorcizarea lor de cei cunoscători în acest domeniu, cît și de înclinarea și hotărîrea lor liberă pentru activitatea proprie firii lor, atunci ar fi adîncit și el mai bine învățătura despre aceste puteri spirituale, care este cuprinzătoare și greu de priceput pentru cugetul omenesc, și nu ne-ar mai fi învinuit spunînd că nu se cade să cinstim pe demoni atîta vreme cît adorăm pe Dumnezeu cel Atotputernic. Or, noi sîntem atît de departe de a aduce cinstire demonilor, încît, prin rugăciuni și formule scoase din Sfintele Scripturi, noi alungăm pe demoni din sufletele oamenilor și din locurile în care ei s-ar fi sălășluit, ba cîte o dată scoțîndu-i chiar din dobitoace, căci demonii lucrează de multe ori pînă și la pierderea acestora.

LXVIII

După ce am vorbit pînă acum pe larg despre Iisus²⁹⁶, nu mai găsesc necesar să mă întorc înapoi ca să răspund observației lui Celsus care zice: *«Se poate dovedi clar și fără ocol că creștinii nu se închină nici vreunui Dumnezeu anumit și nici vreunui demon, ci cinstesc doar pe un mort»*. Lăsînd la o parte această insinuire, să vedem cum continuă mai departe: *«Aș vrea să-i întreb, mai întîi, de ce nu se cuvine să se aducă cinstire demonului? Oare nu sînt îndrumate și rînduite toate după voința și purtarea de grijă a lui Dumnezeu? Ceea ce există în lume, opera lui Dumnezeu, a îngerilor sau a altor demoni sau eroi, toate acestea nu izvorăsc din legea și rînduiala supremă a lui Dumnezeu? Oare nu stă în fruntea fiecărei lucrări un întîistătător, care și-a dobîndit puterea și ființa sa demnă tocmai de la Dumnezeu? Oare nu se cuvine ca cel ce adoră pe Dumnezeu să aducă cinstire și acestei ființe care și-a dobîndit de la El autoritatea? În orice caz, nu este cu puțință ca același om să slujească deodată și mai mulți domni!»*.

Să vedem, așadar, încă o dată cum se împacă întreolaltă atîtea lucruri, care la prima vedere se contrazic între ele, dar care cer o examinare atentă și o cunoaștere adîncă a învățăturilor pline de taine a legilor universului. Căci, pe de o parte, trebuie cercetat, în ce sens trebuie luate cuvintele privitoare la faptul că totul e rînduit potrivit voinței lui Dumnezeu, iar pe de altă parte, dacă această rînduială se întinde sau nu pînă la păcate? Pentru că în cazul în care această rînduială ajunge pînă la păcatele săvîrșite nu numai de oameni, ci și de către demoni și de către alte ființe spirituale, care ar putea să cadă în păcat, atunci trebuie să fim atenți la absurditatea cuprinsă în expresia: *«Totul este rînduit*

296. C. Cels., I, 69—70; II, 63, 66; III, 41—43; VI, 75—77; VII, 16—17; 35—36; 40; 45—46; 52.

potrivit voinței lui Dumnezeu»²⁹⁷. În această situație ar urma că păcatul și tot ce izvorăște din patimi ar fi rinduite de voința lui Dumnezeu, ceea ce nu-i totuna cu a spune: «asta se-ntimplă intrucit nu contravine voii dumnezeiești»! Dar dacă luăm cuvintele «a fi rinduit» în înțelesul propriu, atunci putem spune că și urmările păcatului ar fi rinduite de sus, intrucit e limpede că totul e rinduit potrivit voinței lui Dumnezeu, iar în această situație nimeni din cei ce greșesc nu comite păcat împotriva rinduielii lui Dumnezeu.

Aceeași deosebire trebuie s-o facem și cînd e vorba de Providență. Trebuie spus că expresia «orice Providență vine de la Dumnezeu» cuprinde în sine adevăr în măsura în care e vorba de o rinduire spre bine. Dar dacă spunem în general că tot ce se-ntimplă e din cauză că așa vrea Providența, chiar dacă e vorba de ceva rău, e o nebunie să spui că orice prevedere ar proveni de la Dumnezeu, căci numai ceea ce izvorăște din purtarea de grijă a lui Dumnezeu provine de fapt de la El²⁹⁸.

Celsus mai spune: «Tot ce există în lume, opera lui Dumnezeu a îngerilor și a altor demoni și eroi nu sînt oare o rinduială care provine de la Atotputernicul Dumnezeu?» Măcar aici autorul nostru încetează de-a mai ține o «cuvîntare» adevărată, căci ființele care săvîrșesc păcat nu mai sînt cu gîndul la Dumnezeul cel Atotputernic atunci cînd fac păcate. Or, și Scriptura ne arată că păcate săvîrșesc nu numai oamenii răi, ci și demonii și îngerii răi²⁹⁹.

LXIX

Dealtfel nu sîntem noi singurii care afirmăm că există demoni răi, ci existența lor este atestată de aproape toată omenirea, așa că nu-i adevărat că legea lui Dumnezeu e regulă și lege pentru toți. În realitate, toate ființele care în chip voluntar, din răutate, din perversitate, ori pentru că nu cunosc binele, se sustrag legii dumnezeiești și prin aceasta nu mai au și nu mai respectă Legea lui Dumnezeu, ci, ca să întrebuițăm o expresie diferită, luată dealtfel chiar din Sf. Scriptură, urmează «legea păcatului»³⁰⁰. Potrivit majorității celor care admit existența demonilor, se poate spune că demonii nu ascultă de legea Domnului și o nesocotesc. Păreră noastră e că toți demonii au părăsit calea care duce spre bine. La început nu existau demoni, ei sînt ființe căzute de la ascultarea lui Dumnezeu³⁰¹. De aceea nu se cade să aducem cînstire demonilor, intrucit credem în Dumnezeu.

297. VI, 36.

298. C. Cels., VI, 53; 55.

299. I Petru 2, 4.

300. Ram, 8, 2.

301. C. Cels., I, 31; II, 51; III, 37; V, 5; VII, 31; 57.

Existența demonilor o mai descoperă și cei care se ocupă cu invocarea lor în scopul de a vrăji pe cineva, de a-l descînta ori a face și multe alte practici, lucruri pe care le pot săvîrși doar cei care se pricep la alungarea ori la invocarea lor, potrivit unor planuri anumite. În schimb, noi creștinii ne închinăm numai lui Dumnezeu și nici nu vrem să știm de cinstirea demonilor căci, în realitate, cinstirea adusă celor pe care păgînii îi numesc zei este tot o cinstire a demonilor, cum spune psalmistul: «Dumnezeii neamurilor sînt idoli»³⁰². Același lucru ni-l arată și ceea ce se-ntîmplă în templele mai vestite, unde s-a recurs la invocări magice în clipele cînd au fost «clădite» astfel de statui sau de temple³⁰³, invocări săvîrșite de cei care se ocupă cu cinstirea demonilor prin meșteșugiri magice. De aceea noi sîntem hotărîți să ne ferim de închinarea la idoli, fugînd de ei ca de ciumă, iar sub numele de «cinstire a demonilor» socotim orice adorație pe care păgînii pretind că o aduc zeilor lor în altare, în statui și în templele lor.

LXX

Degeaba mai spunem că s-a propus pentru fiecare slujire asigurarea din partea puterii lui Dumnezeu a unui judecător vrednic de împlinirea unei astfel de chemări. Ne-ar trebui o cunoaștere cu mult mai adîncă spre a putea răspunde la următoarea întrebare: oare sînt rînduiți demoni răi în anumite slujiri de către Cuvîntul lui Dumnezeu cel Atotputernic, întocmai ca niște călăi în orașe, sau ca niște bărbați puși în astfel de servicii crude, dar necesare prin cetăți³⁰⁴, ori sînt în felul în care acționează tilharii prin locuri ascunse, alegîndu-și cîte o căpetenie care să conducă pe demonii organizați, ca să zic așa, în cete așezate în anumite puncte ale lumii, unde-și aleg cîte un conducător care să-i îndrume în isprăvile plănuite, spre a fura ori a elibera sufletele oamenilor?

Dacă vrem să rezolvăm cum se cuvine această problemă, pentru a apăra pe creștinii care se feresc să se închine altcuiva decît lui Dumnezeu celui Atotputernic și Cuvîntului Său, celui «mai înainte născut decît toată făptura»³⁰⁵, mai întii va trebui să explicăm pasajul următor: «toți cîți au venit înainte de Mine sînt furi și tilhari, dar oile nu i-au ascultat», căci «furul nu vine decît să fure, să înjunghie și să piardă»³⁰⁶, precum și toate pasajele asemănătoare din Scriptură: «Iată, v-am dat

302. Ps. 95, 5.

303. C. Cels., VI, 64.

304. C. Cels., V, 30—31; VIII, 31

305. Col. 1, 15.

306. Ioan 8, 10.

putere să călcați peste șerpi și peste scorpii și peste toată puterea vrăjmașului și nimic nu vă va vătăma»³⁰⁷, «peste aspidă și vasilisc vei pași și vei călca peste leu și peste balaur»³⁰⁸.

Celsus nu cunoștea deloc aceste cuvinte. Dacă le-ar fi cunoscut n-ar fi zis că : «oare ceea ce există în lume, opera lui Dumnezeu, a îngerilor și a altor demoni și eroi, toate acestea nu-și au o singură lege, care vine de la Dumnezeu ? Oare în fiecare serviciu nu se află rinduiți conducători cu putere corespunzătoare dăruită de sus ? Oare nu este drept ca cel care adoră pe Dumnezeu să cinstească și pe ființele care au primit puterea de la El ?». După care Celsus adaugă : «nu, căci nu este cu puțință ca același om să slujească la mai mulți stăpini». Despre acest lucru vom trata în cartea următoare, căci și așa cartea a șaptea, pe care am scris-o împotriva lui Celsus, s-a făcut destul de voluminoasă.

---

307. Luca 10, 19.

308. Ps. 90, 13.

CARTEA A OPTA

I

Iată că am ajuns să termin și cartea a șaptea și acum vreau s-o încep și pe cea de a opta. Dumnezeu și Cuvîntul cel unul născut al Său să-mi stea într-ajutor ca minciunile lui Celsus, numite pe nedrept *Discurs adevărat*, să-și primească astfel înfruntarea cuvenită, iar pe cît se poate adevărurile creștinismului să se temeinicească în mod nezguduit. Mă rog să mi se îngăduie să pot rosti în duh și în gînd ceea ce a rostit și Pavel, cînd a zis : «propovăduim în numele lui Hristos ca și cum Dumnezeu v-ar îndemna prin noi»¹ și ca să pot mijloci pe lîngă Hristos în folosul oamenilor, în duhul în care Cuvîntul lui Dumnezeu îi cheamă să-I fie prieteni, căci El vrea să cîștige pentru dreptate, pentru adevăr și pentru alte virtuți pe cei care înainte de a fi primit învățăturile lui Iisus și-au petrecut viața în întuneric și necunoștință totală față de Dumnezeu și de Creatorul lumii². Și voi mai ruga pe Dumnezeu ca să dea graiului meu cuvînt curat și adevărat, pe «Cuvîntul cel adevărat, pe Dumnezeul cel tare și «puternic în război»³, împotriva răului. Și acum să purcedem mai departe, cercetînd textul lui Celsus și combătîndu-l.

II

Ni s-a pus, mai înainte, întrebarea : de ce nu vrem să cinstim pe demoani ? Cu toate că răspunsul pe care l-am dat la această întrebare trebuie pus în legătură cu voința Cuvîntului lui Dumnezeu⁴, totuși iată ce ține să ne mai spună Celsus în această privință. După părerea lui, «*pare cu neputință ca același om să slujească deodată la mai mulți stăpîni*⁵ *căci ar provoca strigăte de revoltă*⁶ *din partea celor care se retrag în ei înșiși, separîndu-se de restul vieții omenești*⁷. Cei ce vorbesc așa își

1. II Cor. 5, 20.

2. VIII, 64.

3. Ps. 23, 8.

4. *Contra lui Celsus* VII, 68—70.

5. *Contra lui Celsus* VII, 68.

6. *Contra lui Celsus* III, 5; VIII, 49.

7. *Contra lui Celsus* V, 41.

descarcă oarecum patimile proprii, aruncându-le în grija lui Dumnezeu. În felul acesta, zice el, putem înțelege de ce, logic vorbind, un slujitor nu se poate pune în slujba altui stăpîn, căci primul stăpîn ar fi păgubit; de aceea cine s-a angajat față de un stăpîn, n-are drept să trăiască la altul întrucît ar nedreptăți pe cel dintîi. E firesc dar să nu cinstești în același timp eroi diferiți și demoni diferiți. În schimb, cînd e vorba de Dumnezeu, care nu poate fi păgubit și nici supărat, e absurd — zice Celsus — să nu aduci cinstire la cît mai mulți zei ca și cum ar fi vorba de oameni, de eroi și de demoni, căci a cinsti pe mai mulți zei — zice el — însemnează să te închini unuia din cei de sub ascultarea Atotputernicului Dumnezeu, săvîrșind, deci, un mod de a te face mai plăcut. De aceea — continuă el — nu-i îngăduit să cinstești pe cineva căruia Dumnezeu nu i-a dat această mărime. În schimb, cinstirea și adorarea aduse celor care țin de Dumnezeu nu pot să-L supere, pentru că toți sînt ai Lui».

III

Să vedem, dar, înainte de a merge mai departe, care sînt teneiurile noastre pentru a nu accepta afirmația: «nimeni nu poate sluji la doi stăpîni» căci, spune Scriptura, «sau pe unul îl va urî și pe celălalt îl va iubi, sau de unul se va lipi și pe celălalt îl va disprețui» motivînd: «nu puteți să slujiți lui Dumnezeu și lui mamona»⁸. Justificarea lui Celsus nu duce la o învățătură adîncă și tainică în legătură cu zeii și cu stăpînii, căci Scriptura dumnezeiască știe că Stăpînul absolut «este mai presus decît toți dumnezeii»⁹. Prin cuvîntul «dumnezei» noi nu înțelegem pe cei ce sînt adorați de către păgîni, pentru că noi am învățat că «toți dumnezeii neamurilor sînt idoli»¹⁰, ci înțelegem niște dumnezei care, potrivit cuvîntului profetic, formează un fel de comunitate, un fel de adunare, pe care Dumnezeu îi judecă, dar fiecăruia îi împarte cîte o atribuție, căci «Dumnezeu a stat în adunarea celor puternici și în mijloc pe puternici îi va judeca»¹¹. Mai mult, Dumnezeu este «Domnul domnilor», «Cel care, prin Fiul Său, «a chemat pămîntul de la răsăritul soarelui pînă la apus»¹², de aceea ni s-a poruncit să mărturisim pe «Dumnezeul dumnezeilor», bine știind că «nu este Dumnezeuul morților, ci al viilor»¹³. Iată, dar, ce ne spun nu numai aceste pasaje, ci și multe altele.

8. Matei 6, 24; Luca 16, 13.

9. Ps. 96, 10.

10. Ps. 95, 5.

11. Ps. 81, 1.

12. Ps. 49, 1—2.

13. Ps. 135, 2; Matei 22, 32.

IV

Învățăturile pe care le îmbie atenției noastre Sfintele Scripturi în legătură cu Dumnezeu și cu sfinții Lui sînt următoarele : «Mărturișiți-vă Domnului dumnezeilor, că în veac este mila Lui. Mărturișiți-vă Domnului, că în veac este mila Lui»¹⁴, căci «Dumnezeu este Împăratul împăraților și Domnul domnilor»¹⁵, de unde reiese că Scriptura face deosebire între așa-zisi «dumnezei» și între cei cărora li se dă sau nu acest nume. Pavel ne învață același lucru despre cei care sînt cu adevărat domni și despre care nu sînt domni, atunci cînd grăiește : «căci deși sînt unii așa-zisi dumnezei, fie în cer, fie pe pămînt, precum sînt dumnezei mulți și domni mulți»¹⁶, apoi întrucît «Dumnezeul dumnezeilor cheamă» prin mijlocirea lui Iisus «de la răsăritul soarelui pînă la apus»¹⁷ pe cei pe care-i vrea la «moștenire»¹⁸, după cum Hristosul lui Dumnezeu, Care e și Stăpînul nostru, dovedește că e mai presus decît toți domnii, prin aceea că a pătruns în ținuturile tuturor, chemînd la Sine pe toți locuitorii acelor locuri, iar ca unul care știe toate acestea Pavel adaugă după pasajul citat : «totuși, pentru noi, este un singur Dumnezeu, Tatăl, din Care sînt toate și noi întru El ; și un singur Domn, Iisus Hristos, prin Care sînt toate și noi prin El»¹⁹. După care, simțind că aici se ascunde o minunată și tainică învățătură, adaugă : «dar nu toți au cunoștință»²⁰. Or, după ce a spus «totuși, pentru noi, este un singur Dumnezeu, Tatăl, din Care sînt toate și noi întru El ; și un singur Domn, Iisus Hristos, prin Care sînt toate», Pavel se designează pe el însuși (prin cuvîntul «noi») și pe toți cei ce s-au ridicat pînă la Dumnezeu cel mai presus decît alți dumnezei, la Domnul Cel mai presus decît alți domni. Te ridici pînă la Dumnezeu Cel peste toate atunci cînd îl cinstești în chip nedespărțit, neîmpărțit și neschimbat prin mijlocirea Fiului Său, Cuvîntul lui Dumnezeu și Înțelepciunea Lui cea oglindită în Iisus, singurul Care adună pe cei care se străduiesc în tot felul să se unească cu Făcătorul lumii prin calitatea cuvintelor, a faptelor și a gândurilor lor²¹. Cred că din această pricină și din altele asemănătoare stăpînul acestei lumi s-a prefăcut în înger de lumină²², declarînd că «în urma lui vine o armată întreagă de zei și de

14. Ps. 135, 2—3 (ed. 1914).

15. I Tim. 6, 15.

16. I Cor. 8, 5.

17. Ps. 49, 2.

18. Deut. 32, 9.

19. I Cor. 8, 6.

20. I Cor. 8, 7.

21. A se vedea folosirea aceleiași expresii și pentru firea umană, *Contra lui Celsus* II, 25.

22. II-Cor. 11, 14.

demoni repartizați în 11 tabere», după cum citim în cartea în care se spune despre el și despre filosofi: «și noi sintem cu Zeus, iar alții sint și ei împreună cu alți demoni»²³.

V

Intrucit există numeroși zei pretinși și adevărați, după cum tot așa stau lucrurile și cu diferiții dregători ai lor, ne vom strădui să ne ridicăm nu numai deasupra ființelor respectate ca zei de către neamurile pământului, ci chiar și mai presus decât cei pe care și Scriptura îi numește «dumnezei». Aceștia din urmă au rămas necunoscuți de cei străini de «așezămintele făgăduinței» dumnezeiești²⁴ care au fost date de Moise și de Iisus Mintuitorul nostru și de cei îndepărtați de la făgăduințele care li se făcuseră. Deasupra robiei oricărui demon te ridici atunci când te ferești de orice lucrare scumpă acelor demoni. Tot așa te poți ridica deasupra cetei celor pe care Pavel îi numește «dumnezei», atunci când privești ca ei sau cu totul altfel «nu la lucruri care se văd, ci la cele ce nu se văd»²⁵. Iar când vei vedea în ce chip «așteaptă făptura descoperirea fiilor lui Dumnezeu, căci făptura a fost supusă deșertăciunii — nu de voia ei, ci din cauza aceluia care a spus-o — cu nădejde»²⁶ sau când binecuvintezi făptura și te gîndești cum va fi ea odată și odată «izbăvită de rohia stricăciunii, ca să se bucure de libertatea mării fiilor lui Dumnezeu²⁷, atunci nu o să te mai hotărăști să slujești în același timp și lui Dumnezeu și altuia, în general să slujești la doi stăpîni.

Nu este vorba de nici un fel de «strigăt de revoltă» în rîndurile celor care au înțeles cugetările de acest fel și care nu mai vor să slujească la mai mulți stăpîni, deoarece ei rămîn strîns legați numai de Domnul Iisus Hristos, care învață pe cei ce se închină Lui, pentru ca, odată luminați și făcuți «împărăție» vrednică de Dumnezeu²⁸, să-i dea în grija Părintelui și Dumnezeului Său. Mai mult, din acel moment creștinii se despart și se rup cu totul de cei care sint străini de cetățenia lui Dumnezeu, ieșind din legăturile vechi și dorind să devină cetățeni ai cerului²⁹, urcînd spre Dumnezeul cel viu și spre «cetatea lui Dumnezeu, care e Ierusalimul cel ceresc, cu zeci de mii de îngeri și cu adunarea celor întii născuți, care sint scriși în ceruri»³⁰.

23. Platon, *Fedros* 246 e — 247 a. 250 b.

24. *Ef.* 2, 12.

25. *II Cor.* 4, 18.

26. *Rom.* 8, 19—20.

27. *Rom.* 8, 21.

28. *Apoc.* 1, 6.

29. *Fil.* 3, 20.

30. *Evr.* 12, 22—23.

VI

Atunci cînd nu vrem să cinstim pe altcineva decît pe Dumnezeu, prin mijlocirea Cuvîntului și a Adevărului Său, noi creștinii nu facem acest lucru pentru că ne-am teme că în felul acesta supărăm și păgubim pe Dumnezeu, așa cum se supără omul cînd vede că slujitorul său vrea să intre în slujba altuia, ci facem acest lucru cu gîndul de a nu ne păgubi pe noi înșine, lipsindu-ne astfel de dreptul la moștenirea lui Dumnezeu, ci ducem o viață fericită, vrednică de cei care au gustat duhul negrăit al «înfierii», cu ajutorul căruia fiii Tatălui ceresc rostesc, în chip tainic, dar nu în cuvinte, ci în realitate, strigătul ceresc: «Avva, Părinte!»³¹. A fost firesc ca trimișii lacedemonienilor să nu vrea să se închine regelui Persiei, cu toate că au fost amenințați puternic de cei din garda regală, aceasta din pricina marelui respect arătat singurului lor stăpîn: legea lui Lycurg³². În schimb, cei care de dragul lui Hristos s-au hotărît să viețuiască atît de vrednic și de cuviincios, încît să reiasă din viețuirea lor că parcă Hristos ar fi Cel ce trăiește în ei, aceia ar refuza să se plece în fața oricărui prinț al Persiei, al Greciei, al Egiptului sau al oricărei alte țări, oricît de mare ar fi presiunea pe care ar face-o demonii, aliații acestor părinți sau uneltele diavolului, de a-i sili să-i îndemne și să-i convingă să renunțe la Cel care-i mai mare decît toate legile pămîntului, căci Stăpînul celor care reprezintă pe Hristos e Hristos însuși, ai Cărui trimiși sînt ei, care acționează în «numele lui Hristos»³³, Cuvîntul cel «din început», Care este la Dumnezeu și Care e Dumnezeu³⁴.

VII

Vorbînd despre eroi și despre unii demoni, Celsus atinge o problemă mai adîncă decît a crezut, căci în legătură cu relațiile de serviciu dintre oameni el a observat că ai nedreptăți pe primul stăpîn dacă te-ai învoi să lucrezi la al doilea, de aceea adaugă că același lucru s-ar întîmpla și cu eroii și cu demonii. Dar trebuie să-l întrebăm ce înțelege el prin eroi și ce natură atribuie el acestor demoni, încît slujitorul unui erou oarecare să trebuiască să se ferească de a se pune în slujba altuia dacă primul demon s-ar supăra, așa cum se supără oamenii cînd se trece din serviciul unuia în al altuia. Apoi, să arate cît de mare ar fi această supărare, în care își închipuie el că ar cădea acești eroi și demoni! În cazul acesta va trebui să mai repete încă o dată birfeala sa, căzînd într-un noian de nerozii, și astfel va fi nevoit să refuze ceea ce

31. *Gal.* 4, 16.32. Herodot, *Istoria*, VII, 36 (trad. rom. II, 199).33. *II Cor.* 5, 20.34. *Ioan* 1, 1.

zise sau, dacă nu se ține de nerozii, să recunoască deschis că nu cunoaște nici natura eroilor și nici pe cea a demonilor. Iar când spune despre unii oameni că s-ar simți păgubiți dacă slujitorii lor i-ar trăda, oferindu-și serviciile în folosul altora, ar trebui să-l întrebăm cum definește el acea «păgubire» pe care o suferă ei atunci când slujitorii lor îi părăsesc, trecând la alții ?

VIII

Dacă el ar înțelege aceste lucruri așa cum le înțeleg oamenii de jos și cei neînțelepți, că «paguba» se referă la ceea ce noi numim «bunuri exterioare», atunci ar fi silit să recunoască înțeleapta vorbă a lui Socrate : «Anitos și Meletos mă pot duce la moarte, dar rău nu-mi pot face, căci nu-i cu putință ca mai binele să fie biruit de mai rău»³⁵. Dacă Celsus definește această «pagubă» ca pe un imbold sau ca pe o stare provenind din păcat³⁶, atunci e clar că, întrucît o astfel de pagubă nu există pentru cei înțelepți, e posibil ca cineva să poată sluji la doi înțelepți, care se află în două locuri diferite. Iar dacă o astfel de cugetare nu-l dreaptă, atunci în zadar pleci de la un astfel de exemplu pentru a critica expresia : «nimeni nu poate sluji la doi stăpîni». Ea are și mai multă putere dacă o referim la slujirea lui Dumnezeu cet peste toate, căci această putere ne-o asigură Fiul, Care ne îndrumă la Dumnezeu. Mai mult, noi nu ne închinăm lui Dumnezeu cu gîndul că El are nevoie de slujirea noastră și că s-ar supăra dacă nu l-am sluji, ci pentru folosul pe care-l dobîndim din închinarea adusă lui Dumnezeu, prin care ne eliberăm din tulburări și din patimi, pentru aceasta ne închinăm Domnului prin Fiul Său, Cuvîntul și Înțelepciunea Lui.

IX

Să băgăm de seamă, însă, cită nesocotință cuprind cuvintele lui «dacă vrem într-adevăr să aducem cinstire altei ființe din univers». Prin ele Celsus arată că fără să pierdem nimic putem să ne închinăm unei ființe oarecare din cele care țin de Dumnezeu. Dar ca și cum și-ar fi dat și el însuși seama despre nesăbuința cu care a vorbit, Celsus se reculege și adaugă această corectare : nu se cade să te închini cuiva căruia Dumnezeu nu i-a dat acest privilegiu. Dar să-l întrebăm pe Celsus, în legătură cu onorurile care se aduc zeilor, demonilor și eroilor, cum ai putea arăta, viteazule, că aceste onoruri izvorăsc dintr-un privilegiu sau dintr-o încredințare date de Dumnezeu, iar nu din necunoștința și din prostia omenească a celor care sînt în rătăcire și sînt căzuți departe de

35. Platon, *Apol.* 30 c-d, trad. rom. Șt. Bezdechi, București, 1922, p. 145.

36. Idee stoică, SVF III, 78 (citată după M. Borret, *op. cit.*, IV, 192).

Cel căruia, pe bună dreptate, I se cuvine cinstea ? Mai înainte amintea că și favoritului împăratului Adrian i se aducea închinare³⁷. Îmi închipui că nu vei spune că «privilegiul» de a fi cinstit ca zeu a fost dat lui Antinoos tocmai de Dumnezeu Cel peste toate ! Același lucru trebuie spus și despre alții, cu condiția de a răspunde : unde e dovada că privilegiul de a fi cinstiti de zei le-a fost acordat de Dumnezeu cel Atotțiitor ?

Dacă ni se pune aceeași întrebare în legătură cu Hristos, atunci vom putea dovedi că legitimitatea de a I se aduce slujbe a fost dată de Dumnezeu însuși : «pentru ca toți să cinstească pe Fiul, precum cinstesc pe Tatăl»³⁸. Apoi, cu mult înainte de naștere, proorocii I-au vestit acest drept la cinstire, iar mai târziu prin minunile pe care le-a săvârșit, nu prin magie, cum crede Celsus, ci prin dumnezeirea Sa vestită de prooroci, S-a învrednicit de însăși mărturia lui Dumnezeu. De aceea, când ne închinăm Fiului, Care e Cuvîntul, noi nu facem nimic necugetat ; cu cît Îl cinstim și ne închinăm mai mult Celui care e Insuși Adevărul, cu atîta mai mult facem un lucru mai bun, pentru că cinstim adevărul, după cum tot așa cinstim în El și Înțelepciunea și Dreptatea și toate celelalte însușiri pe care dumnezeieștile Scripturi le recunosc Fiului lui Dumnezeu.

X

În definitiv, adevărata cinstire pe care o acordăm Fiului lui Dumnezeu, ca și cea pe care o aducem lui Dumnezeu ca Părinte, constă mai ales într-o viață cinstită, după cum putem deduce din cuvintele : «Tu, care te lauzi cu legea, Îl necinstești pe Dumnezeu prin călcarea legii !»³⁹ Și în alt loc : «cu cît mai aspră fi-va pedeapsa cuvenită celui ce a călcat în picioare pe Fiul lui Dumnezeu și sîngele testamentului cu care s-a sfințit l-a necinstit și duhul harului l-a făcut de ocară»⁴⁰. Cînd călcăm legea insultăm pe Dumnezeu prin călcarea ei, iar cînd nu ascultăm de Evanghelie, călcăm în picioare pe Fiul lui Dumnezeu, așa încît e limpede că cinstirea Legii presupune cinstirea lui Dumnezeu, și numai acela se poate lăuda că respectă cuvîntul lui Dumnezeu și lucrările Lui care poate să spună că se închină lui Dumnezeu. Dacă Celsus ar fi știut ce fel de oameni sînt cei care sînt ai lui Dumnezeu și că între aceștia sînt numai oameni înțelepți, apoi dacă ar fi cunoscut și pe cei care sînt cu totul străini de El, care sînt cu toții oameni răi și care nu se gîndesc deloc să pășească spre o viață virtuoasă, atunci ar fi înțeles adevărul

37. Amănunte aici mai sus : III 36 ; IV, 63.

38. Ioan 5, 23.

39. Rom. 2, 23.

40. Evr. 10, 29.

cuprins în cuvintele : «cinstirea și închinarea aduse tuturor celor ce sînt în comuniune cu Dumnezeu nu-L pot supăra, pentru că toți sînt ai Lui».

XI

După aceea Celsus cotinuă : «în realitate, cel care vorbește despre Dumnezeu, spunînd că o singură ființă a fost numită Domn, acela se face vinovat de impietate, pentru că împarte împărăția lui Dumnezeu și introduce în ea dezbinarea, ca și cum ar mai exista alături de El și altcineva, ba încă chiar potrivit Lui». Așa ceva s-ar putea susține dacă s-ar putea dovedi cu mărturii că cei ce sînt adorați ca zei de către păgîni sînt într-adevăr zei și că cei cărora se crede că trebuie să li se ridice stațui, temple și altare, nu sînt niște demoni răi. În același timp, împărăția lui Dumnezeu, pe care noi o propovăduim mereu în cuvîntările noastre și în scrierile noastre, noi o dorim și yrem să fie în așa fel încît să avem ca rege numai pe Dumnezeu și să ne împărțăm toți de împărăția lui Dumnezeu. În același timp, ca unul care ne sfătuiește să adorăm mai mulți dumnezei, spre a fi consecvent cu el însuși, Celsus ar fi trebuit să ne vorbească despre împărăția tuturor acestor dumnezei și nu despre împărăția unui singur Dumnezeu, căci în Dumnezeu nu există nici o dezbinare sau partidă, care să-I fie potrivnică, aceasta în ciuda celor care, asemenea uriașilor și titanilor⁴¹, caută, în răutatea lor, să se războiască cu Dumnezeu împreună cu Celsus și cu ceilalți, care au mai declarat război lui Dumnezeu, Celui care a adevărit pe atîtea căi adevărului despre Iisus, și chiar împotriva Celui care, de dragul mîntuirii neamului omenesc, S-a dăruit pe Sine însuși sub forma Cuvîntului dumnezeiesc în folosul întregii lumi, făcîndu-Se cunoscut pe măsura în care fiecare îl poate primi și înțelege.

XII

Este drept că unele din învinuirile pe care unii sau alții ni le-au adus ar părea îndreptățite. Iată cum se exprimă Celsus : «cîtă vreme creștinii nu cinstesc pe nimeni altcineva decît pe un singur Dumnezeu, poate că ar avea dreptate și nimeni nu le-ar putea-o lua în nume de rău, în schimb, ei se închină, în mod exclusiv, unei ființe care abia de curînd s-a făcut cunoscută⁴², și, cu toate acestea își închipuie că nu supără nicicum pe Dumnezeu prin faptul că aduc cinstire și slujitorului Lui». Iată ce trebuie să-i răspundem la această observație : dacă Celsus ar fi înțeles ce vor să spună cuvintele : «Eu și Tatăl Meu una sîntem»⁴³, iar

41. Hesiod, *Nașterea zeilor*, trad. B. Burtea, București, 1973, p. 25 ș.u.

42. A se vedea cele spuse mai sus : I, 26 ; VI, 10.

43. Ioan 10, 30.

în alt loc, în rugăciunea Sa, «precum și Noi una sîntem»⁴⁴, atunci nu și-ar închipui că noi ne închinăm și altcuiva decît lui Dumnezeu Cel peste toate, căci Însuși Iisus a zis: «Eu sînt în Tatăl și Tatăl întru Mine»⁴⁵.

Dacă ne-am teme că prin aceste cuvinte am trece în ceata celor care tăgăduiesc că Tatăl și Fiul sînt două ipostaze, atunci să se gîndească la pasajul care spune: «inima și sufletul mulțimii, celor ce au crezut erau una»⁴⁶, ca să poată înțelege de ce a zis Iisus: «Eu și Tatăl Meu una sîntem»⁴⁷. Așadar, după cum am explicat adineaori, noi ne închinăm unui singur Dumnezeu, și anume Tatălui și Fiului, acesta fiind motivul pentru care nu vrem să știm de altcineva. Și apoi, creștinii nu se închină în chip excesiv Unuia, Care abia a apărut pe lume și Care n-ar fi existat niciodată înainte, deoarece noi credem ceea ce a spus: «Adevărat, adevărat zic vouă: Eu sînt mai înainte de a fi fost Avraam»⁴⁸. Și tot El a afirmat: «Eu sînt Adevărul»⁴⁹. Și nimeni dintre noi nu-i atît de prost să creadă că Adevărul n-ar fi existat înainte de a fi venit Hristos pe lume. De aceea ne închinăm Tatălui Adevărului, precum și Fiului, Care și El este Adevărul, întrucît, din punct de vedere ipostatic⁵⁰, Ei formează două realități sau două persoane distincte, dar Ei există, sînt una prin sfat, prin înțelegere, prin unitatea de voință⁵¹, încît cine a văzut pe Fiul, Care este «strălucirea slavei și chipul ființei lui Dumnezeu»⁵², acela a văzut în el pe Dumnezeu, al cărui chip este.

XIII

Se vede că Celsus e de părere că: *prin faptul că noi ne închinăm în același timp atît lui Dumnezeu (Tatăl), cît și Fiului Său, însemnează că noi cinstim nu numai pe Dumnezeu, ci și pe slujitorul Lui. Or, dacă el s-ar fi gîndit la cei care sînt slujitori ai lui Dumnezeu (după Fiul cel Unul născut al Lui), adică la Gavriil, la Mihail și la ceilalți îngeri, și ar fi spus că și lor trebuie să le aducem cinstire, poate că ar fi scos la lumină înțelesul expresiei «a aduce cinstire» și ar fi precizat care sînt în această privință datoriile închinătorilor lor, pentru ca apoi să se fe-*

44. Ioan 7, 21—22.

45. Ioan 14, 10—11; 17, 21.

46. Fapte 4, 32.

47. Ioan 10, 30.

48. Ioan 8, 58.

49. Ioan 14, 6.

50. Origen nu-i prea clar în deosebirea dintre *oúata* și *úπόστασις*: (*Contra lui Celsus*, I, 22; VI, 71; VIII, 67); totuși păstrează linia crezului niceean atunci cînd vede în Tatăl, în Fiul și în Duhul ipostaze diferite *In. Ioan 2, 10 (6) 75*.

51. H. Crouzel, *Téologie de l'image de Dieu*, p. 92—94.

52. *Evr.* 1, 3.

rească de neînțelegeri, atunci aş fi făcut şi eu unele observaţii la câteva probleme la care mă pricepeam. Dar, din clipa în care crede că demonii cărora se închină păgînii sînt slujitorii lui Dumnezeu, atunci nimic nu ne mai obligă să le aducem vreo cinstire, căci Scriptura îi arată că fiind slujitori ai diavolului, ai «stăpînitorilor acestui veac»⁵³, care depărtează de Dumnezeu pe toţi pe care poate. De aceea, întrucît ei nu sînt slujitori adevăraţi, noi creştinii ne ferim să aducem cinstire celor pe care alţi oameni îi cinstesc şi li se închină, căci dacă am fi învăţat că ei ar fi într-adevăr slujitorii lui Dumnezeu celui prea înalt, atunci n-am mai spune despre ei că sînt demoni. De aceea, noi ne închinăm numai lui Dumnezeu şi numai Fiului Său, care-i «cuvînt» şi «chip», rostind cele mai potrivite cuvinte şi cereri şi ne încredinţăm rugăciunile Părintelui universului prin Fiul Său cel Unul-Născut⁵⁴. Lui ne rugăm şi Lui îi cerem, pentru că El «S-a adus jertfă pentru păcatele noastre»⁵⁵, înfăţişînd rugăciunile noastre, asemenea unui arhiereu, înaintea Dumnezeului celui peste toate⁵⁶. Aceasta este credinţa pe care o avem în Dumnezeu prin mijlocirea Fiului Său, Care o întăreşte în noi, aşa că Celsus nu poate să susţină nici cea mai mică dezbinare în Dumnezeire, atunci cînd e vorba despre Tatăl şi despre Fiul. În realitate, noi ne închinăm Tatălui, preamărind pe Fiul Său, Cuvîntul, Înțelepciunea, Adevărul, Dreptatea şi tot ceea ce am mai învăţat că este Fiul lui Dumnezeu. În orice caz, îl preamărim ca pe Unul Care S-a născut dintr-un asemenea Părinte. Dar destul despre astea.

XIV

Iată ce mai spune Celsus : «Dacă le-am spune creştinilor că Iisus nu este Fiul Său, ci că Dumnezeu e Tatăl tuturor şi că numai pe El trebuie să-L cinstească, atunci poate că ei s-ar feri să se mai alipească de Cel care-I căpetenia partidului lor, căci ei Îl numesc (pe Iisus) Fiu al lui Dumnezeu nu cu scopul de a aduce lui Dumnezeu suprema adorare, ci mai ales ca să înalţe în vrednicie pe Fiul». Or, noi am învăţat despre Fiul lui Dumnezeu că e «strălucirea măririi şi chipul fiinţei lui Dumnezeu»⁵⁷, «suflul puterii lui Dumnezeu, curata revărsare a slavei Celui Atotputernic, strălucirea luminii celei veşnice, oglînda fără pată a lucrării lui Dumnezeu şi chipul bunătăţii Sale»⁵⁸. Şi mai ştim că Iisus este Fiul ieşit din Dumnezeu şi că Dumnezeu este Tatăl Său. Nu-i nimic nepotrivit în această învăţătură, nimic nu se împotrivesc, ca Dumnezeu

53. I Cor. 2, 6.

54. Formulare similară aici, mai sus : V, 4.

55. I Ioan 4, 10.

56. Evr. 2, 17.

57. Evr. 1, 3.

58. Inj. Sol. 7, 25-26.

să dea naștere unui asemenea Fiul, și nimeni nu va fi în stare să ne scoată din cap convingerea că Iisus este Fiul Dumnezeului Celul născut și Părinte (al lumii).

Că Celsus se va fi putut înșela auzind pe unii că nu admit să identifice pe Fiul lui Dumnezeu cu Cel al Creatorului, care a creat lumea, aceasta îl privește pe el și pe aderenții acestei învățături. Iisus nu este o căpetenie de partid care S-a răsculat, ci Cel Care a adus pacea peste tot, după cum a spus-o El însuși apostolilor! «pace vă las vouă, pacea Mea o dau vouă»⁵⁹. Întrucît cunoștea războirea oamenilor, care sînt din lume, iar nu de la Dumnezeu, a zis mai departe: «nu precum dă lumea vă dau Eu» (pacea). Iar cînd vom îndura chinuri pentru lume, nădejdea noastră tot pe El se va sprijini ca Unul care a zis: «în lume necazuri veți avea, dar îndrăzniți. Eu am biruit lumea»⁶⁰. Pe El îl numim Fiul lui Dumnezeu, dar — ca să revenim la expresiile lui Celsus — al celui Dumnezeu Căruia-I aducem suprema adorare, pentru că noi știm că Tatăl Său este Cel care L-a preamărit cel mai mult.

Între numeroșii noștri credincioși vor fi existînd și din aceia care au o părere diferită, grăbindu-se să spună că Mîntuitorul ar fi Dumnezeul Cel peste toate⁶¹. După părerea noastră nu se poate admite așa ceva, pentru că noi credem în Cel ce a zis: «Tatăl Cel ce M-a trimis este mai mare decît Mine»⁶², așa încît — contrar calomniei lui Celsus — noi n-am fi în stare să socotim mai mic decît Fiul lui Dumnezeu pe Cel pe care-L numim acum Tatăl Lui⁶³.

XV

După acestea, Celsus continuă: «Ca să arăt că nu mă depărtez de tema discuției, voi cita cuvintele lor proprii. Într-un pasaj din «Dialogul Ceresc»⁶⁴ ofiții se exprimă în felul următor: «dacă Fiul lui Dumnezeu e mai puternic și dacă Fiul Omului este stăpînul Lui (căci cine altul va stăpîni peste Dumnezeul cel Atotputernic?), atunci de ce stau atîțu oameni în jurul fîntîinii și nimeni nu se încumetă să coboare în ea? De ce le lipsește îndrăzneala după un drum atîț de lung? Te înșeli! Am și curaj și am și spadă». Și astfel, planul lor n-a fost să se închine Dumnezeului celui de deasupra cerurilor⁶⁵, ci Tatălui Celui pe care-L cinstesc toți, în

59. Ioan 14, 27.

60. Ioan 16, 33.

61. Exprimare similară: VII, 70.

62. Ioan 4, 28.

63. Încă un pasaj în care se afirmă egalitatea persoanelor Treimbei.

64. A se vedea mai sus: V, 64. E vorba de cărțile secrete ale sectanților ofiți (închinătorii șarpelui), despre care s-a vorbit pe larg mai ales în cartea a VI-a (VI, 24, 28, 30).

65. Cum s-a afirmat mai sus (VI, 19).

mod unanim, pentru ca sub pretextul că acesta ar fi Dumnezeu cel mare să cinstească numai pe Cel pe Care toți îl socot conducător și care e Fiul Omului, pe Care îl socot mai puternic și decât Dumnezeu Cel Care are puterea și stăpînirea peste toate. De aici a izvorît la ei porunca de a nu cinsti doi domni, ca să mențină partida lor grupată numai în jurul Lui».

Iată-l pe Celsus cum împrumută din nu știu ce sectă mărunță și necunoscută niște învățături pe care le atribuie apoi creștinilor. Am zis «prea neînsemnată» pentru că, chiar și după atâtea controverse ale ațîțătorilor de secte, totuși eu nu pot să-mi dau seama care este izvorul din care s-a inspirat. Măcar dacă ar fi vorba de un împrumut și nu de o plăsmuire, ori de o deducție trasă de păr! Oricum, noi, cei pentru care chiar și lumea văzută este opera Creatorului, declarăm pe față că Fiul nu-i mai puternic decât Tatăl, ci că urmează în rîndul al doilea, așa cum ni-l spune cuvîntul «Tatăl Cel ce M-a trimis este mai mare decât Mine»⁶⁶. Și nimeni dintre noi nu-i chiar atît de prost încît să spună: Fiul Omului e stăpîn peste Dumnezeu! Dimpotrivă, spunem că Mintuitorul e înfățișat ca Dumnezeu Cuvîntul, apoi ca Înțelepciune, Dreptate, Adevăr, stăpînește peste tot ce l-a fost recunoscut, potrivit acestor titluri, dar nu și peste Dumnezeu Tatăl, Care îl întrece. În afară de aceasta, întrucît Cuvîntul nu se face stăpîn peste nimeni dacă acela nu vrea și, pe de altă parte, deoarece mai există și ființe rele — oameni, îngeri și toți demonii — vom spune că nici peste aceștia nu s-a făcut stăpîn, întrucît aceștia nu se supun de bunăvoie. Dacă ne gîndim la un alt înțeles al cuvîntului «a domina», vom vedea că Fiul are putere și peste ei, așa cum omul reușește să se facă stăpîn peste animalele lipsite de cugetare, chiar dacă nu le-a putut aduce pînă la ascultare deplină «cugetul» lor, așa cum ajung să îmblînzească și să stăpînească prin dresaj pînă și leii și alte fiare. Așadar Celsus nu spune adevărul atunci cînd ne atribuie afirmații: «cine altul se va putea face stăpîn peste Dumnezeu, care știm că stăpînește tîntul?»

XVI

Cred că mai există încă o nedumerire, care va fi fost împrumutată de la vreo sectă: «de ce atîția oameni în jurul unei fîntîni și nimeni care să se coboare în adîncul ei? De ce la capătul unui drum atît de lung lipsește încă îndrăzneala? Greșeală! Eu am și curaj și am și spadă!»

Din toate acestea noi, care aparținem Bisericii celei după care avem numele de la Hristos, declarăm că nu-i adevărat nici un cuvînt. În schimb, Celsus adaugă ceea ce i se pare că ar rezulta de aici, dar care

66. Ioan 14, 28.

n-are nimic de-a face cu noi. Pentru că dorința noastră nu este aceea de a ne închina unui Dumnezeu ipotetic, ci Celui care a creat în același timp întreaga lume și tot ceea ce poate exista în ea, văzut și nevăzut. Dar aici se vorbește de cei care, potrivit unui alt drum și «altor poteci»⁶⁷, nu vor să-L recunoască, ci caută pe altul, ca să se dea în seama Lui, așa cum și l-au imaginat, făptură de speță nouă, care n-are de la Dumnezeu decât numele și care ar fi superior Creatorului, situație în care se află toți cei ce zic: «Fiul e mai puternic decât Dumnezeul cel peste toate, Căci S-a făcut stăpîn și peste El».

Cît despre oprirea de a sluji la doi stăpîni, am spus⁶⁸ ce cred despre acest lucru atunci cînd am arătat că nu se poate dovedi că Iisus-Domnul ar fi dat prilej de răscoală celor care mărturisesc că ei se înalță peste orice stăpîn și că recunosc numai un singur Domn, Care e Fiul și Cuvîntul lui Dumnezeu⁶⁹.

XVII

Celsus mai declară că «*Noi ne ferim să ridicăm altare, statui și temple pe motiv c-ar fi un cuvînt de ordine obișnuit în asociațiile noastre secrete și misterioase*». Or, înseamnă că nu știe că la creștini inima fiecăruia e ca un altar de pe care se înalță în duh și în adevăr, precum se înalță în miros de bună mireasmă, rugăciunile unei conștiințe curate, după cum se spune în Apocalipsa lui Ioan: «cupe de tămîie sînt rugăciunile sfinților»⁷⁰ și în Psaltire: «să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămîia înaintea Ta».

Nu statuile făcute de mîinile unor bieți meșteșugari sînt jertfele bine plăcute lui Dumnezeu, ci cele pe care le plăsmuiește și le dă formă în noi Cuvîntul lui Dumnezeu. Acestea sînt virtuțile prin care noi ne facem asemenea Celui «mai întîi născut decât toată făptura»⁷¹, în care se află tiparele dreptății, ale cumpătării, ale puterii, ale înțelepciunii, ale credinței și ale altor virtuți⁷². Așadar, toate cele ce izvorăsc din Cuvîntul cel dumnezeiesc și care au fost sădite în inimile creștinilor, adică dreptatea, cumpătarea, puterea, înțelepciunea, credința și celelalte feluri de virtuți, au fost plăsmuite ca niște statui, iar prin ele se cuvine să cinstim modelul tuturor acestor statui, care e «chipul lui Dumnezeu celui nevăzut»⁷³, Dumnezeu cel Unul-Născut. De aceea, cei care s-au «dezbrăcat de omul cel vechi, dimpreună cu faptele lui, și s-au îmbră-

67. Homer, *Odiseea* IX, 26 (trad. G. Murnu p. 207).

68. Aici, mai sus: VIII, 3—6.

69. *Apoc.* 5, 8.

70. *Ps.* 140, 2.

71. Cf. VI, 17; Col. 1, 15.

72. *Despre virtuți*, I, 57; IV, 30.

73. Col. 1, 15.

cat în cel nou, care se înnoiește, spre deplină cunoștință, după chipul Celui ce l-a zidit»⁷⁴ și care se asemănă astfel cu Creatorul său, acela zidește în el însuși astfel de statui cum dorește Însuși Dumnezeu Cel peste toate. Căci după cum unii sculptori, cum sînt Fidias⁷⁵ sau Policleț⁷⁶, au fost în stare să toarne sau să cioplească, iar pictori ca Zeuxip și Apelle⁷⁷ și alții, au făcut lucrări nu mai puțin vestite, și după cum alții nu s-au putut ridica chiar la înălțimea lor (căci există o varietate nesfîrșită în confecționarea statuiilor și a reprezentărilor picturale, tot așa există și statui ale Dumnezeului celui peste toate executate atît de desăvîrșit și cu o știință atît de deplină încît nici măcar nu se poate face o comparație între Zeus Olimpianul sculptat de Fidias și între omul modelat după chipul Dumnezeului celui care l-a zidit, iar dintre toate chipurile cîte se află în întreaga făptură, cel mai desăvîrșit și mai presus decît orice deplinătate se află în Mîntuitorul nostru⁷⁸, Care a zis: «Tatăl pe-trece întru Mine»⁷⁹.

XVIII

În fiecare din cei ce se străduiesc să-L imite pe Hristos, în măsura în care acest lucru este cu putință, se ridică o statuie «după chipul Celui ce i-a zidit»⁸⁰, la desăvîrșirea căreia își aduce contribuția, contemplînd pe Dumnezeu în curățenia inimii și făcîndu-se «următori» ai lui Dumnezeu⁸¹. S-ar putea spune că toți creștinii năzuiesc să ridice altare și statui asemănătoare celor amintite adineaori, dar nu statui neînsuflețite și nesimțite, ci în stare să primească în locul demonilor lihniți după plăceri pătimase Duhul lui Dumnezeu, Care sălășluiește numai în temple ale virtuții, de care am vorbit, și în care ei ajung să fie după «chipul Celui ce i-a făcut», căci numai în felul acesta se poate «așeza Duhul Sfînt peste fiecare din ei»⁸², făcîndu-i asemenea Lui. Tocmai acest lucru vrea să ni-l arate Cuvîntul lui Dumnezeu atunci cînd ne spune că Dumnezeu făgăduiește celor drești: «voi locui în ei și voi umbla și voi fi Dum-

74. *II Cor.* 3, 9—10.

75. Fidias (sec. V î.Hr.) sculptor genial grec însărcinat de Pericle cu decorarea Acropolei ateniene, influențînd arta timpului său și a secolului următor.

76. Policleț, sculptor renumit (sec. V), teoretician al proporțiilor corpului uman.

77. Pictori celebri greci (din sec. IV î.Hr.). Apelles fiind singurul care l-a pictat pe Alexandru Macedon, iar Zeuxis sau Zeuxip reușind să evidențieze jocul de lumină în pictură.

78. A se vedea în această privință H. Crouzel, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, Paris, 1956 și M. Harl, *La fonction révélatrice du Verbe Incarné*, Paris, 1959.

79. *Ioan* 14, 10.

80. *Col.* 3, 10.

81. *Matei* 5, 8; *Ef.* 5, 1.

82. *Fapte* 2, 3.

nezeul lor și el vor fi poporul Meu»⁸³, sau cum a zis și Mîntuitorul : «oricine aude aceste cuvinte ale Mele și le îndeplinește, Tatăl Meu și cu Mine vom veni la el și vom face sălaş la el»⁸⁴.

Dacă am vrea am putea compara altarele pe care le-am descris cu altarele de care vorbește Celsus, tot așa și statuile lăuntrice din sufletul celor care au credință în Dumnezeu cel peste toate, cu statuile lui Fidias, ale lui Policlet și ale altora asemenea lor și atunci vom vedea clar că acestea din urmă sînt fără simțire, supuse ruginii timpului, pe cînd celelalte persistă în sufletul nemuritor atîta vreme cît sufletul cugetător vrea ca ele să fie neștersse în el.

XIX

Să facem asemănare și între temple, ca să convingem pe aderenții lui Celsus că nu ne dăm înapoi de la datoria de a construi astfel de lăcașuri, în care să încapă și altarele și statuile de care am amintit, și să-i arătăm că nouă nu ne place să construim pentru Cel ce ne-a dat toată viața doar niște temple neînsuflețite și moarte. Pentru cine va vrea să înțeleagă va fi îndeajuns învățătura care ni s-a dat atunci cînd s-a spus că trupurile noastre «sînt templul lui Dumnezeu»⁸⁵ și dacă cineva, prin abuz de libertate ori prin păcat, «strică templul lui Dumnezeu», pe unul ca acela îl va nimici și Dumnezeu, fiind cu totul nevrednic față de un templu adevărat. Iar dintre toate aceste temple, cel mai bun și cel mai vrednic era trupul sfînt și nevinovat al Mîntuitorului nostru Iisus. Întrucît El știa că oamenii răi s-au gîndit la nimicirea templului aflat în El — desigur fără ca uneltirile lor să fie mai puternice decît Dumnezeirea care sălășluia în acest templu — Mîntuitorul le-a zis : «Dărîmați templul acesta și în trei zile îl voi ridica». Dar El vorbea despre templul trupului Său»⁸⁶.

Dealtfel, Sfintele Scripturi vrînd să facă cunoscută taina învierii celor care ar putea înțelege cu o ureche mai mult decît dumnezeiască⁸⁷ cuvintele lui Dumnezeu, spune că templul dărîmat poate fi ridicat iarăși din pietre vii și prețioase, lăsînd să se înțeleagă că fiecare din cei care se lasă luminați de același Cuvînt, spre credința pe care le-o cere, sînt ei înșiși o piatră prețioasă prinsă în zidirea templului măreț al lui Dumnezeu. Iată cum vorbește în acest sens apostolul Petru : «Și voi înșivă, ca pietre vii, să fiți zidiți casă duhovnicească, spre preoție sfîntă, ca să

83. *II Cor.* 6, 16.

84. *Matei* 7, 24 ; 10, 14, 23.

85. *I Cor.* 3, 16.

86. *Ioan* 2, 19—21.

87. Origen a dezvoltat cel dintîi imaginea simțurilor duhovnicești. A se vedea aici : I, 48, II, 72 etc. La fel *Convorbiri cu Heraclide*, în «P.S.B.», vol. 3, p. 337—340.

aduceți jertfe duhovnicești, plăcute lui Dumnezeu, prin Iisus Hristos»⁸⁸. Și tot așa și Pavel : «zidiți fiind pe temelia apostolilor și a proorocilor, platra cea din capul unghiului fiind însuși Iisus Hristos»⁸⁹. Același înțeles tainic l-a exprimat și proorocul Isaia într-un pasaj privitor la Ierusalim : «Iată, zidurile tale le voi împodobi cu pietre scumpe și voi pune temelia ta pe safire. Și-ți voi face crestele zidurilor de rubin și porțile tale de cristal, iar împrejurimea de pietre nestemate. Toți copiii tăi vor fi ucenici ai Domnului și se vor bucura de mare fericire. Și vei fi întemeiată pe dreptate»⁹⁰.

XX

Iar dacă unii din cei drepti vor fi din pietre scumpe, alții din safir, alții din rubin, iar alții din cristal, aceasta însemnează că dreptii formează laolaltă un complex compus din pietre alese și prețioase. Numai că aici nu e locul să explicăm sensul acestor pietre, nici învățătura privitoare la natura lor, precum nici felurimea sufletelor cărora s-ar putea atribui numele fiecăreia din aceste pietre prețioase. Ar fi destul dacă am pomeni numai semnificația pe care o dăm templelor și mai ales templului unic al lui Dumnezeu, templu construit doar din pietre prețioase. Într-adevăr, dacă locuitorii fiecărei cetăți s-ar lăuda cu preținsele lor temple, în comparație cu ale altora, atunci unii ar crede că ale lor sint cele mai mărețe și ar ridica în slăvi frumusețile templelor lor, numai spre a dovedi inferioritatea rivalilor lor. De aceea, ca să răspundem celor care criticau refuzul nostru de a adora divinitatea în temple nefuslețite, noi le punem înainte «temple» de felul celor pe care le-am amintit, arătând, cel puțin celor care nu-s cu totul nesimțitori și nici nu-s atât de lipsiți de viață ca și zeii lor, că nu se poate face o comparație între «statuile» noastre și între statuile păgînilor, nici între altarele noastre și între mirosurile — ca să le zicem așa — care urcă de la altarele de pe urma jertfelor de grăsime și de sînge, precum nici măcar între «templele» duhovnicești, de care am amintit, și între templele unor zeități fără simțire, pe care le admiră tot oameni fără simțire și care n-au nici cea mai elementară idee despre simțul dumnezeiesc⁹¹, singurul prin care omul poate ajunge la Dumnezeu, la «statuile», la «templele» și la «altarele» care-i plac.

Iar dacă ne ferim să zidim altare și temple, ori să punem în ele chipuri cioplite, aceasta nu însemnează că în această privință noi creștinii am fi luat vreo hotărîre secretă și tainică, ci pentru că datorită învăță-

88. *I Petru* 2, 5.

89. *Ef.* 2, 20.

90. *Is* 54, 11—14.

91. *Contra lui Celsus*, I, 48.

turii lui Iisus am aflat halna cea mai potrivită pentru credința față de divinitate, fugim de atitudinile care sub aparența credinței fac necredincioși pe cei care se depărtează de cea care are ca mijlocitor pe Iisus Hristos : iar noi credem că numai El poate fi adevărata cale care duce la credință, întrucît numai El a putut zice cu adevărat : «Eu sînt Calea, Adevărul și Viața»⁹²

XXI

Și acum să vedem și ce spune Celsus despre Dumnezeu și cum ne învață să ne folosim de lucrurile care de fapt sînt jertfe aduse idolilor sau mai bine-zis demonilor, dar pe care dușmanul nostru, care nu știe ce-i dumnezeirea și ce fel de jertfe îi sînt bine plăcute, le numește «jertfe sfinte». Iată cum se exprimă el : «Firește că Dumnezeu este comun tuturor, e bun, nu duce lipsă de nimic⁹³, nu cunoaște invidia⁹⁴. În cazul acesta ce-i împiedică pe cei care-I sînt cei mai devotați să ia parte la serbările publice ?» Nu-mi dau seama pe temeiul cărei rătăcirii crede el că pentru motivul că «Dumnezeu e bun, nu duce lipsă de nimic și nu cunoaște ce-i invidia» ar trebui ca cei care-I sînt devotați să participe neapărat și la serbările publice. Iată care-i răspunsul meu : pentru motivul că «Dumnezeu e bun, că nu duce lipsă de nimic și că nu cunoaște ce-i invidia», ar trebui să participi la serbările publice dacă s-ar dovedi că aceste serbări n-au nimic rău și imoral în ele, ci că ele sînt rînduiri bazate pe adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu, și că ar corespunde unei evlavioase și firești cinstiri a divinității.

Dacă, însă, aceste serbări publice nu sînt așa ceva decît după nume, întrucît ele nu prezintă nici un temei prin care să demonstreze că se armonizează cu cinstirea pe care o aducem dumnezeirii, ci s-a dovedit că ele sînt plăsmuiri ale oamenilor care le-au așezat întîmplător, în urma unor evenimente istorice, sau izvorăsc din unele concepții naturaliste în legătură cu apa, cu pămîntul, cu roadele pe care pare că le produce, atunci e limpede că pentru cine vrea să cinstească divinitatea cu evlavie cuvenită va fi de dorit să se abțină de a lua parte la serbările publice. În realitate, așa cum minunat spune un înțelept : «participarea la o sărbătoare nu-i altceva decît împlinirea unei datorii»⁹⁵. Or, ținerea unei serbări în duhul ei adevărat presupune ca împlinire a datoriei obligația de a te ruga mereu și a aduce neîncetat divinității jertfele nesîngeroase

92. Ioan 14, 6.

93. aici : VI, 52 (Cels); VII, 65 Origen.

94. Platon, Fedros 247 a.; Timeu 290; Aristotel, Metafizica 1, 2, 983 a.

95. Tucicide, Istoria războiului peloponeziac I, 70, 8 (trad. I. Barbu, București, 1966, p. 188).

ale rugăciunii. Mi se par minunate cuvintele lui Pavel : «Țineți zile și luni și timpuri și ani ? Mă tem de voi, să nu mă fi ostenit la voi în zadar»⁹⁶.

XXII

Dacă cineva ne va face observație că ținem duminicile și vinerile mari, Paștile ori Rusaliile⁹⁷, va trebui să-i răspundem așa : dacă ești creștin desăvârșit prin cuvinte, prin fapte și prin gânduri aduci fără întrerupere cinstire Cuvîntului, întrucît Îl socotești a fi cu adevărat Dumnezeu prin firea Sa, și ai sentimentul că ești mereu în ziua Domnului, că sărbătorești o duminică nesfirșită. Iar cînd te pregătești pentru viața cea adevărată și te îndepărtează mereu de plăcerile vieții care înșală pe cei mulți, ajungînd să nu mai dorești plăcerile cărnii», ci dimpotrivă, chinuîndu-ți trupul și supunîndu-l robiei⁹⁸, atunci nu mai încetezi să sărbătorești mereu vinerea sau «ziua pregătirii». Mai mult, din clipa în care ai înțeles că «Hristos, Paștele noastre, S-a jertfit»⁹⁹ și că trebuie să-I prăznuim ziua, mîncînd din carnea Cuvîntului, atunci nu trebuie să existe nici măcar o clipă în care să nu sărbătorim Paștile, cuvînt care însemnează «carte de trecere»¹⁰⁰, căci prin gânduri, prin fiecare cuvînt și prin fiecare faptă noi nu încetăm a trece de la treburile acestei vieți, la Dumnezeu, grăbindu-ne spre cetatea Lui cea dumnezeiască. În sfîrșit, cel ce poate spune că a «înviat prin credința în puterea lui Dumnezeu»¹⁰¹ și «împreună cu El ne-a sculat și împreună ne-a așezat între cele cerești, în Hristos Iisus»¹⁰², atunci petrece mereu în zilele Rusaliilor, îndeosebi dacă te simți urcat împreună cu apostolii lui Iisus în «foisorul cel de sus», ocupîndu-te doar de cereri și de rugăciuni spre a te face vrednic de acel «vuiet ca de suflare de vînt ce vine repede» care să nimicească răutatea dintre oameni și urmările ei și să te învrednicească să iei parte la vorbirea cu foc ce vine de la Dumnezeu¹⁰³.

XXIII

Dar mulțimea celor care-ți lasă impresia că ar fi credincioși nu sînt chiar atît de buni pentru că le lipsește ori voința ori puterea de a sărbă-

96. *Gal.* 4, 10—11.

97. Nu mai e nevoie să amintim despre generalizarea serbării duminicii pe care o atestă Sf. Ignatie (*Către Magnezieni* 9) și Iustin (*Apol.* I, 67). La fel nici cea a Vinerii Mari, despre care avem atîtea știri din sec. II (Eusebiu, *Istoria* IV, 14, V, 23—24 etc.). La fel ziua Rusaliilor (Iustin, *Const. Ap.*, Tertulian etc.).

98. *Rom.* 8, 6—7; *I Cor.* 9, 27.

99. *I Cor.* 5, 7.

100. Filon, *Vita Mos.* II, 224. ed. Arnandez-Mondésert-Pouilloux-Savincl, Paris 1967, p. 290.

101. *Col.* 2, 12; 3, 1.

102. *Ei.* 2, 6.

103. *Fapte* 1, 13—14; 2, 2—3.

tori fiecare zi ca și cum ar fi mereu sărbătoare, și au nevoie de modele vii, care să le aducă aminte de adevărurile duhovnicești, ca acestea să nu dispară cu totul din amintirea lor. Cred că acesta a fost motivul care l-a determinat pe Pavel să numească «vreo sărbătoare» sărbătoarea rînduită la o anumită dată, deosebită de celelalte, lăsînd să se înțeleagă prin aceasta că viața dusă mereu după spusele Cuvîntului celui dumnezeiesc nu-i ceva provizoriu, ci, de fapt, e o sărbătoare deplină și neîntreruptă. Din cele spuse pînă aici despre sărbătorile noastre și după compararea lor cu serbările publice ale lui Celsus și ale păgînilor se poate constata că sărbătorile noastre sînt cu mult mai venerabile decît cele populare, în care «dorința cărnii», care-i stăpînește, degenerază în beție și în destrăbălare ¹⁰⁴.

Aici s-ar putea vorbi mult despre motivul pentru care legea lui Dumnezeu poruncește să mîncăm în zilele de sărbătoare «pîinea durerii» sau «azime cu ierburi amare» ¹⁰⁵ și de ce a zis : «smeriți-vă sufletele voastre» ¹⁰⁶ sau alte cuvinte asemănătoare. Aceasta a făcut-o din pricină că omului, fiind ființă compusă, nu i-a fost cu puțință, cîtă vreme «trupul pofteste împotriva duhului» ¹⁰⁷, să respecte cu întreaga ființă sfințenia praznicului, pentru că dacă ții sărbătoarea numai în duh atunci chinui trupul cel neputincios, care din pricina «dorinței cărnii» nu-i în stare să serbeze și cu duhul ; în schimb, dacă sărbătorim numai trupește, atunci nu mai putem face loc serbării în duh. Cred că despre sărbători am vorbit destul.

XXIV

Să vedem, acum, cu ce cuvinte ne îndeamnă Celsus să mîncăm din mîncărurile aduse idolilor și să luăm parte la jertfele obștești în cadrul serbărilor publice. Iată-le : «Dacă acești idoli nu sînt nimic ¹⁰⁸, atunci de ce este primejdios să luăm parte la serbare ? Sau, dacă idoli sînt demoni, atunci e limpede că și ei țin de Dumnezeu și că trebuie să credem în ei, aducîndu-le jertfe și rugăciuni, potrivit legilor, pentru ca să se arate binevoitori față de noi». Pentru a răspunde, cred că ar fi bine să ne referim la Epistola întîia către Corinteni, explicînd toată cugetarea lui Pavel despre jertfele idolești. Chiar dacă «idolul nu este nimic în lume ¹⁰⁹,

104. Rezumînd paragrafele VIII, 17—23, J. Daniélou (*Origène op. cit.*, p. 47—52). constată 3 lucruri privitoare la teologia liturgică și la cultul ei : 1) sfîrșitul cultului exterior și înlocuirea lui cu unul interiorizat, în duh și adevăr ; 2) acest cult în duh și adevăr pleacă din Noul Testament, dar are aspect vizibil ; și 3) explicarea acestui cult vizibil. Tendința lui spiritualizantă reduce mult aspectul vizibil, dar totuși e legat de om, de viața socială și de ceea ce vom numi «misterul liturgic».

105. *Deut.* 16, 3.

106. *Lev.* 16, 31.

107. *Gal.* 5, 17.

108. *I Cor.* 8, 4.

109. *I Cor.* 8, 4.

totuși Apostolul scoate concluzia că este păgubitor să gustăm din mincărurile idolești, arătînd apoi celor ce sînt în stare să înțeleagă cuvintele lui că a primi o parte din lucrurile idolești e un fapt tot atît de primejdios ca și cînd ai comite o vărsare de sînge, căci aceasta ar însemna să ucizi sufletește pe «fratele tău, pentru care a murit Hristos»¹¹⁰. După care, pornind de la faptul că jertfele sîngeroase pe care le închinăm idolilor au fost aduse demonilor, Pavel spune că cel care intră în legătură cu astfel de duhuri se face una cu ele, călcînd porunca dată: «nu puteți să vă împărtășiți și din masa Domnului și din masa demonilor»¹¹¹.

Intrucît această problemă din Epistola întâia către Corinteni ar cere o explicație mai largă, eu mă voi mărgini doar la aceste scurte observații. Cele spuse pînă aici cred că dovedesc că chiar dacă «idolii nu sînt nimic», totuși nu-i mai puțin primejdios să participăm la ospetele idolești. Am dovedit destul și faptul că tocmai pentru că jertfele idolești sînt aduse demonilor nu ni se cuvine să luăm parte la ele, ca unii care cunoaștem deosebirea dintre «masa Domnului» și «masa demonilor» și știind acest lucru ne dăm silința să rămînem mereu părtași la masa Domnului, ferindu-ne în toate chipurile de a mai avea vreo părtașie cu masa demonilor.

XXV

Celsus ripostează că «și demonii sînt ai lui Dumnezeu și de aceea trebuie să credem în ei și să le aducem — potrivit legilor — jertfe și rugăciuni, pentru ca să ni-i facem binevoitori». În această privință trebuie să învățăm pe cei care doresc să știe că Cuvîntul dumnezeiesc nu vrea cu nici un preț să recunoască pe cei răi că ar aparține și ei lui Dumnezeu, ci îi socoate cu totul nevrednici de o astfel de cinste. Iată de ce nici dintre oameni nu sînt toți numiți «oamenii lui Dumnezeu»¹¹², ci numai cei care s-au dovedit vrednici de El, cum au fost Moise, Ilie și oricare din cei care au mai fost numiți în Scriptură «oameni ai lui Dumnezeu», sau care se aseamănă cu cei ce au primit acest nume. Și nici dintre îngeri nu au fost toți numiți «îngerii lui Dumnezeu»¹¹³, ci numai cei fericiți, căci cei porniți spre rău sînt numiți «îngerii răutății»¹¹⁴, după cum și oamenii răi sînt numiți «oamenii netrebnci», «fii ai pierzării», «fiii nedreptății»¹¹⁵. Tocmai pentru că dintre oameni unii sînt

110. I Cor. 8, 11.

111. I Cor. 10, 20—21.

112. Deut. 33, 1; IV Regi 1, 10.

113. Matei 22, 30; Luca 12, 8.

114. Matei 25, 41; Apoc. 10, 9.

115. I Regi 2, 12; 10, 27; Ioan 17, 12.

buni, alții sînt răi, de aceea se spune despre unii că sînt «ai lui Dumnezeu», iar alții sînt «ai diavolului», după cum și îngerii unii sînt «ai lui Dumnezeu», iar alții sînt «îngeri răi». Cît despre demoni, împărțirea în două categorii nu mai e valabilă, căci s-a dovedit că toți demonii sînt răi. De aceea, vom spune că-i falsă afirmația lui Celsus, cînd zice : «Dacă aceștia sînt demoni, e limpede că și ei țin de categoria celor dumnezeiești». Or, să-mi dovedească cineva că nu există temeii valabil de a face deosebirea între oameni buni și răi și între îngeri buni și răi, ori să-mi aducă temeii de aceeași valoare și despre demoni.

Dacă acel lucru nu-i cu putință, e clar că demonii nu aparțin de Dumnezeu, căci căpetenia lor nu-i Dumnezeu, ci beelzebul, după cum spun dumnezeieștile Scripturi ¹¹⁶.

XXVI

În cazul acesta nu trebuie să credem în demoni chiar dacă Celsus ne îndeamnă să credem, ci mai bine ar fi să murim, sau să îndurăm orice, decît să nu ascultăm de Dumnezeu. Nu se cuvine să aducem jertfe demonilor, căci nu e bine să aducem jertfe unor ființe rele care fac lucruri păgubitoare oamenilor. În definitiv, pe baza căror legi vrea Celsus ca noi să aducem jertfe demonilor ? Dacă el are în vedere cele rînduite în diferitele țări sau cetăți, n-are decît să ne dovedească cum că ele se împacă cu legile cele dumnezeiești ! Iar dacă n-o poate face, întrucît legile cetăților nu se împacă nici ele între ele ¹¹⁷, atunci e clar că nu sînt legi în înțelesul propriu al cuvîntului, ori că sînt legi ale unor oameni răi, în care nu trebuie crezut, «pentru că trebuie să ascultăm de Dumnezeu mai mult decît de oameni» ¹¹⁸.

Să nu plecăm, dar, urechea spre sfatul lui Celsus cînd ne spune că ar trebui să aducem jertfe demonilor, întrucît nu merită nici cea mai mică atenție. Noi trebuie să ne rugăm numai Dumnezeului celui peste toate și Fiului Său Celui «născut» ¹¹⁹ mai înainte decît toată făptura» ¹²⁰, Căruia să-I cerem, în calitate de Mare Preot, să ducă rugile noastre (odată ajunse la El), pînă la Dumnezeu Lui și Dumnezeul nostru, Tatăl Lui și Tatăl tuturor celor care trăiesc după Cuvîntul lui Dumnezeu. N-am avea nici cea mai mică dorință să cîștigăm bucuria celor care vor să ne facă să imităm răutatea lor în viața noastră, și care nu vor să împărtășească din bucuria lor nimănui din cei care au îmbrățișat

116. *Luca* 11, 15.

117. A se vedea mai sus : V, 37--40.

118. *Fapte* 5, 29.

119. Cf. V, 4, 4 ; VI, 17.

120. *Col.* 1, 15.

alte păreri și alte principii, pentru că bucuria lor ne-ar învrăjbi cu Dumnezeu, Care n-ar mai voi să arate bunăvoință unor astfel de oameni. Tot așa nimeni din cei care cunosc natura, intențiile și răutatea demonilor nu va putea dori bunăvoința lor ¹²¹.

XXVII

Dealtfel, chiar dacă nu ne-am câștigat bunăvoința demonilor, nu vom avea de ce să ne temem de ei, căci sintem ocrotiți de Dumnezeu cel peste toate dacă credem în El, așa că va porunci îngerilor Săi să aibă în grijă pe cei vrednici, ca să nu sufere nici un rău de la demoni. În schimb, dacă ai dobândit bunăvoința lui Dumnezeu Cel peste toate, pe baza credinței în El, și dacă ai primit pe Mântuitorul Iisus, care e «Înger de mare sfat, Sfetnic minunat, Dumnezeu tare, biruitor, Domn al păcii, Părinte al veacului ce va să fie» ¹²² nu mai ai nimic de care să te temi din partea întregii armate a demonilor, iar atunci poți spune cu îndrăzneală: «Domnul este lumina mea și Mântuitorul meu; de cine mă voi teme? Domnul este apărătorul vieții mele; de cine mă voi înfricoșa?» ¹²³ Și tot așa se mai putea spune: «de s-ar rîndui împotriva mea oștire, nu se va înfricoșa inima mea» ¹²⁴. Acesta a fost răspunsul dat la observația lui Celsus: «dacă există demoni, atunci e limpede că și ei țin de Dumnezeu, că va trebui să credem în ei și să le aducem — potrivit legilor în vigoare — jertfe și rugăciuni, pentru ca să ni-i facem binevoitori» ¹²⁵.

XXVIII

Dar să mai cităm și pasajul următor și să-l cercetăm cât mai bine: «Dacă creștinii se abțin de la astfel de jertfe, pentru că așa spune tradiția părinților lor, atunci ar trebui să se abțină și de la consumul de carne a oricărui animal, cum făcea Pitagora, care credea că în felul acesta își cinsteste sufletul și mădulele trupului său ¹²⁶. Dacă, însă, fac acest lucru, cum zic ei, numai ca «să nu fie părtași diavolilor» ¹²⁷, atunci îi fericesc pentru înțelepciunea lor, care i-a luminat, căci pînă la sfîrșit totuși ei rămîn «părtași ai diavolilor», chiar dacă ei nu bagă de seamă acest lucru decît atunci cînd văd cum se taie un animal de jertfă. Și totuși, pîinea pe care o mănîncă și vinul pe care-l beau, poamele pe care le gustă, ba chiar și apa pe care o beau și aerul pe care-l

121. Idee repetată I, 61; VIII, 34.

122. Is. 9, 5.

123. Ps. 26, 1—2.

124. Ps. 26, 5.

125. Cum s-a afirmat mai sus: V, 25.

126. Laertios, *op. cit.*, VIII, 13 (trad. rom. C. Balmuș, p. 398—399).

127. I Cor. 10, 20.

respiră nu sînt ele oare tot atîtea daruri ale demonilor, de care li s-a încredințat să poarte de grijă, unuia într-un fel, altuia în alt fel?»¹²⁸.

Nu văd cum poate înțelege Celsus că obligația de a se abține de la orice carne de animal ar fi urmarea firească a faptului că se abțin de la anumite jertfe din respect pentru o tradiție oarecare. Noi tăgăduim așa ceva, pentru că Scriptura cea dumnezeiască nici nu pomenește de așa ceva; în schimb, ca să facă viața noastră mai curată și mai evlavioasă, iată ce spune: «Nu pierde cu mîncarea ta pe acela pentru care a murit Hristos»¹²⁹ și «Dacă o mîncare smintește pe fratele meu, nu voi mîncă în veac carne, ca să nu aduc sminteală fratelui meu»¹³⁰.

XXIX

Trebuie să știm că, gîndindu-se că înțeleg Legea lui Moise, iudeii se îngrijesc să folosească mîncăruri socotite curate și să se ferească de cele necurate, iar pe deasupra, să nu se amestece în hrana lor nici sînge de animale și nici carne de vietăți sălbatice sau multe altele, temă care cîmpoartă multe discuții, despre care nu este potrivit să discutăm acum. Dar, în învățătura Sa, Iisus a dorit să aducă pe toți oamenii la închinarea curată a lui Dumnezeu și să evite ca o legislație prea aspră privitoare la alimente să îndepărteze atîția oameni, a căror viață ar putea fi îmbunătățită de creștinism. Iată ce declară El: «nu ceea ce intră în gură spurcă pe om, ci ceea ce iese din gură, aceea spurcă pe om... Căci tot ce intră în gură se duce în pîntece și se aruncă afară, iar ceea ce iese din gură sînt gîndurile rele exprimate prin ucideri, adultere, desfrînări, furtişaguri, mărturii mincinoase, hule»¹³¹. Tot așa grăiește și Pavel: «Nu mîncarea ne va pune înaintea lui Dumnezeu. Dacă vom mîncă, nu ne prisosește, nici dacă nu vom mîncă, nu ne lipsește»¹³². Și apoi, ca și cum ar fi existat acolo ceva ascuns și care ar fi cerut vreo precizare, «atunci Apostolii și preoții, cu toată Biserica» adunați în Antiohia, au hotărît, cum spun ei înșiși, «părutu-S-a Duhului Sfînt și nouă» să adreseze credincioșilor veniți dintre păgîni «o scrisoare prin care-i oprește să mînince ceea ce au socotit ei că nu este necesar, și anume: «pîngăririle idolilor, animalele sugrumate și sîngele»¹³³.

XXX

Într-adevăr, jertfirea idolească e adusă demonilor și nu trebuie ca omul lui Dumnezeu să aibă pîrtășie cu masa demonilor. Animalele su-

128. Vezi și mai jos: VIII, 35.

129. Rom. 14, 15.

130. I Cor. 8, 13.

131. Matei 15, 11; 7, 19.

132. I Cor. 8, 8.

133. Fapte 15, 22; 28—29.

grumate, întrucît singele nu s-a putut despărți de ele și întrucît îl prezintă ca hrană a demonilor, care se nutresc din cele ce au vomitat odată, Scriptura le oprește, nevrînd ca noi să avem aceeași hrană ca și demonii; căci dacă am mânca și din carnea animalelor sugrumate, atunci poate că deodată cu noi s-ar hrăni din ele și demonii¹³⁴. Cele spuse despre animalele sugrumate ne arată de ce ne ferim să mîncăm sînge. Dar n-ar fi lipsit de importanță să menționăm prea frumoasa maximă pe care mulți dintre creștini o citesc în cartea lui Sextus (Empiricus) numită «Maxime»: «a mânca din carnea animalelor este lucru indiferent, dar e mult mai cuminte să te abții să o faci»¹³⁵. Așadar, nu numai din respectul datorat unei tradiții ne ferim de ceea ce credem că însemnează jertfe aduse zellor, eroilor și demonilor, ci pentru mult mai multe motive, dintre care am amintit doar cîteva. În afară de aceasta, dacă trebuie să ne abținem de la orice carne de animal, atunci acest lucru nu trebuie făcut în modul în care ne ferim de păcat și de urmările lui, căci va trebui să ne abținem nu numai de la carne de animal, ci și de la orice hrană, dacă ea duce la păcat și la urmările lui; căci trebuie să ne ferim să mîncăm cu patimă sau să ne lăsăm duși de vreo atracție a plăcerii, desigur, dacă nu-i vorba, în afară de sănătatea corpului, de grija ce trebuie să i-o arătăm.

Cu toate acestea noi nu admitem în nici un caz metempsihoza, nici căderea omului prin imigrarea în corpul unor animale necuvîntătoare, iar dacă uneori ne ferim să consumăm carne, desigur că n-o facem din același motiv din care o făcea Pitagora, întrucît noi știm să acordăm cinstea cuvenită sufletului, dînd, grija cuvenită și celorlalte mădulare trupesti în cazul unei înmormîntări onorabile, potrivit rînduieilor stabilite, căci nu se cuvine ca lăcașul sufletului cugetător să fie lăsat în părăsire și la voia întîmplării, fără de nici o cinste, întocmai ca leșurile viețuitoarelor necuvîntătoare¹³⁶, cu atît mai mult cu cît e vorba de creștini care cred că cinstea dată trupului în care a locuit sufletul cel cuvîntător se reflectă în persoana dotată cu un suflet cu ajutorul căruia a dus lupta cea bună în viață. Cît despre întrebările «cum înviază

134. Idee repetată III, 22.

135. Sextus Empiricus a fost cu cîțiva ani mai tînăr decît Origen. Fusese medic, dar iubea și filosofia de nuanța sceptică. Merită să ținem minte că Origen e singurul scriitor care amintește de colecția de maxime a lui Sextus Empiricus. Iar, lucru și mai interesant, tot unui creștin se datorește și editarea textului *Maximelor* precum și amendarea lui. M. Borret, *op. cit.*, p. 230—239.

136. Trebuie făcută distincție între metempsihoză și apocatastază. Pe cea din urmă Origen o respinge categoric. Pentru apocatastază se știe că a fost osîndit de Biserică.

morții?» și «cu ce trup au să vină?» eu le-am explicat pe scurt, mai înainte, așa cum s-a cerut¹³⁷.

XXXI

După aceea Celsus reamintește că iudeii și creștinii se împacă atunci când se scuză că nu se cuvine să aducă jertfe idolești, afirmând că dacă te-ai dedicat odată lui Dumnezeu cel peste toate nu mai ai dreptul să stai la mesele demonilor, problemă la care am și dat răspunsul convenit. După concepția noastră creștină, cu demonii nu poți sta să măninci și să bei în alt chip, devenind părtaș la masa lor, decât dacă guști din carnea pe care poporul o numește «jertfă idolească»¹³⁸ și să bei din vinul cu care se stropesc jertfele demonilor. Pentru Celsus, ca să fii părtaș la masa demonilor însemnează să măninci piine și să bei vin de orice fel, să guști din roade sau chiar numai apă, căci chiar și în astfel de cazuri, zice el, devii părtaș la masa demonilor. Totodată el mai adaugă că și aerul pe care-l respiri tot de la demoni este, căci lor li s-a încredințat chiar și grija de a da fiecărui viețuitor aerul de respirat. Dacă vrea cineva să creadă ce spune Celsus, atunci să ne arate de ce purtarea de grijă de toate acestea a fost încredințată demonilor, care sînt cu totul răi și stricați, iar nu sfinților îngeri ai lui Dumnezeu?

Noi creștinii credem și învățăm că fără de purtarea de grijă a acestor așa-numiți agricultori nevăzuți¹³⁹ și a altor ființe, care îngrijesc nu numai de plantele care cresc din pămînt, ci și de apa din izvoare și chiar de aer, nici pămîntul nu produce ceea ce-i rînduit din fire; tot așa se întîmplă și cu apa care plouă și care curge din izvoare și se prelungeste apoi în riuri curgătoare, la fel și aerul care-și păstrează curăția spre a aduce apoi viața celor care-l respiră. Dar noi nu zicem, în nici un caz că aceste ființe nevăzute sînt demoni. Iar ca să vorbim liber și să ne spunem părerea deschis, vom zice: dacă demonii au ceva comun cu aceste lucruri, atunci acestea sînt slaba recoltă și foametea, dogoarea și uscăciunea viilor și a pomilor și chiar și infectarea aerului, care provoacă pagube recoltelor, iar uneori aduc chiar moarte animalelor și oamenilor¹⁴⁰. Iată, dar, cum sînt văzuți demonii: ca niște călăi¹⁴¹ care ar fi primit puterea să săvîrșească astfel de năpăsturi încît să întoarcă pe oamenii care se lasă duși de puhoiul păcatelor sau ca să pună la încercare ființele cugetătoare. Cei care în astfel de tulburări și nenorociri își păstrează credința și nu slăbesc în virtute arată privitorilor văzuți și nevăzuți, de care pînă atunci nu avuseseră cunoștință,

137. Mai sus: V, 18.

138. A se vedea: III, 21.

139. Îngeri.

140. Ps. 77, 49—55; Pilde 17, 11; Matei 8, 31—32.

141. Afirmatie repetată: I, 31; VII, 70; VIII, 73.

adevărata lor ființă lăuntrică. În schimb, cei care se poartă cum se cuvine, care nu reușesc nici măcar să-și ascundă răutatea, trădează adevărata lor față și, prin ura lor nesăbuită, își dau seama pînă la urmă și recunosc în fața spectatorilor că s-au făcut vinovați.

XXXII

Psalmistul este și el mărturie că unele duhuri rele aduc oamenilor suferințe și nenorociri ca executori ai pedepsei dumnezeiești, atunci cînd zice : «Trimis-a asupra lor urgia mîniei Lui ; mînie, urgie și necaz trimis-a prin îngeri nimicitori»¹⁴². Nu li se încredințează oare cîteodată demonilor puterea de a aduce și alte nenorociri oamenilor, dat fiind că totdeauna vor să facă ceva, numai că nu reușesc totdeauna pentru că sînt împiedicați de a o face ? Cine știe ? O va ști numai cel care va fi în stare să vadă și să priceapă în măsura în care acest lucru e cu puțință firii omenești, cum se face că printr-o judecată dumnezeiască atîtea suflete despărțite de trup trebuie să rătăcească cîrduri-cîrduri pe drumurile care duc cu siguranță la moarte ? Într-adevăr «mari sînt judecățile Tale, Doamne», zice înțeleptul și tocmai din pricina acestei mărimi ele nu sînt cuprinse de o minte care e închisă încă într-un trup muritor. Și de aceea sînt «cu anevoie de lămurit» mai ales de către sufletele necultivate, căci «cugetele fără învățătură sînt în rătăcire»¹⁴³. Tot așa e cazul și cu cei încăpățînați, care, în necunoștința lor, se ridică cu nesimțire împotriva lui Dumnezeu, răsbindînd învățături nelegiuite contra Providenței divine.

Așadar, nu de la demoni primim noi diferitele lucruri trebuincioase vieții, mai ales dacă am învățat cum trebuie să ne și folosim de ele. De aceea, nu ești deloc părtaș la masa demonilor atunci cînd primești pîine, vin, poame, apă și aer, ci mai degrabă ești părtaș la : masa îngerilor dumnezeiești încredințați cu astfel de lucruri, care sînt, așa-zicînd, la masa omului credincios, atent la învățătura Scripturii : «Ori de mîncați, ori de beți, ori altceva de faceți, toate spre slava lui Dumnezeu să le faceți»¹⁴⁴. Sau cum se spune și în alt loc : «Orice faceți, toate să le faceți în numele Domnului»¹⁴⁵. Așadar, cînd mîncăm, bem, respirăm sau facem altceva, după cum spune Scriptura «spre slava lui Dumnezeu», nu sîntem părtași la masa vreunuia dintre demoni, ci la masa îngerilor lui Dumnezeu căci, într-adevăr, «orice faptură a lui Dumnezeu este bună și nimic nu este de lepădat, dacă se ia cu mulțumire, căci se sfin-

142. *Ps.* 77, 54.

143. *Înț. Sol.* 17, 1.

144. *I Cor.* 10, 31.

145. *Col.* 3, 17.

tește prin cuvântul lui Dumnezeu și prin rugăciune»¹⁴⁶. Or, faptele n-ar fi bune și nici în stare de a fi sfințite dacă — după cum zice Celsus — demonii ar fi primit puterea peste ele.

XXXIII

Din toate acestea reiese că noi am răspuns și la ceea ce a mai zis Celsus după aceea : «ori că n-avem voie să trăim și poate nici să venim pe lume, ori că va trebui, din clipa în care ne-am născut și cât timp trăim în astfel de condiții, să aducem mulțumiri, daruri și rugăciuni demonilor, care sînt rînduiți peste lucrurile din această lume, spre a ne bucura de bunăvoința și ajutorul lor». Desigur că sîntem obligați să trăim și, pe cît e posibil, să trăim potrivit cuvîntului lui Dumnezeu, căci așa ne este dat. Și acest lucru ne este dat și cînd mîncăm și cînd bem, «toate spre slava lui Dumnezeu să le facem»¹⁴⁷ căci nu trebuie să refuzăm să mîncăm, ci să aducem mulțumire Creatorului pentru lucrurile care au fost făcute pentru noi. Tocmai în aceste condiții am și fost aduși de Dumnezeu pe lume, iar nu în cele în care își închipuie Celsus. Nu demonilor am fost supuși, ci lui Dumnezeu Atotputernicul prin Iisus Hristos, Care ne-a și adus la El.

După legile lui Dumnezeu nici un demon nu a primit putere peste lucrurile de pe pămînt, ci în urma căderii lor vor fi ajuns să se sălășluiească pe acele tărîmuri, unde lipsește cunoașterea și viața bine plăcută Lui, spre care aleargă și mulți oameni străini de dumnezeire. Poate că tocmai din cauză că s-au arătat destoinici să conducă și să pedepsească pe cei răi, i-a pus pe ei Cuvîntul Cel stăpîn peste toate în fruntea celor care s-au supus răului, iar nu lui Dumnezeu. Și atunci iată și pricina pentru care, necunoscînd deloc pe Dumnezeu, Celsus nu trebuie s-aducă multă recunoștință demonilor. Cît despre noi, care rămînem adînc recunoscători Creatorului lumii, noi mîncăm pîinile aduse cu mulțumire și cu rugăciune făcută asupra darurilor noastre, pîine care se preface prin rugăciune în trup sfînt și care sfințește pe cei ce cuget curat gustă din El¹⁴⁸.

XXXIV

Întrucît Celsus vrea să aducă demonilor pîrgă din darurile sale, noi îl trimitem la Cel ce a zis : «să dea pămîntul din sine verdeață : iarbă cu sămîntă într-însa, după felul și asemănarea ei și pomi roditori, care să dea rod cu sămîntă în sine, după fel, pe pămînt»¹⁴⁹. Cel căruia-I adu-

146. *I Tim.* 4, 4—5.

147. *I Cor.* 10, 31.

148. Aluzie clară la epicleza euharistică. A se vedea mai jos : VIII, 57. Cf. Daniérou, *Origène*, p. 75.

149. *Fac.* 1, 11.

cem pîrga roadelor noastre este și Cel către care înălțăm rugăciunile noastre, întrucît avem «Arhiereu mare, Care a străbătut cerurile, pe Iisus, Fiul lui Dumnezeu»¹⁵⁰ și stăm tare în această credință, pe care o mărturisim cît vom trăi, ca unii care dobîndim bunăvoința lui Dumnezeu și a Fiului Său Unul Născut, Care ni S-a arătat în persoana lui Iisus.

Iar dacă dorim să avem mulți binefăcători, atunci să nu uităm că «mii de mii îi slujeau și miriade de miriade stăteau înaintea Lui»¹⁵¹. Privind ca niște părinți și ca prieteni spre cei care imită credincioșia lor față de Dumnezeu, aceste ființe ajută la mîntuirea celor care cheamă pe Dumnezeu și-L roagă cu adevărat, li se arată și cred că trebuie să-i îndemne și să-i cerceteze, ca și cînd între ei ar fi fost încheiat un legămint, spre a aduce sprijin și mîntuire celor care se roagă lui Dumnezeu, și care se roagă și îngerilor Lui¹⁵², căci «sînt toți duhuri slujitoare, trimiși ca să slujească, pentru cei ce vor fi moștenitorii mîntuirii»¹⁵³. N-au decît să spună filosofii Eladei că «sufletul omenesc a fost încredințat încă de la nașterea unui demon care să-l îndrumeze»¹⁵⁴, dar Iisus ne-a învățat să nu disprețuim nici pe cei mici din Biserică «pentru că îngerii lor pururea văd fața Tatălui Meu, Care este în ceruri»¹⁵⁵. Și tot așa declară și proorocul «străjui-va îngerul Domnului împrejurul celor ce se tem de El și-i va izbăvi pe ei»¹⁵⁶.

Noi nu tăgăduim că au existat mulți demoni pe pămînt, dimpotrivă afirmăm și noi existența lor, puterea lor asupra păcătoșilor, din pricina răutății acestora, dar și neputințioșia lor față de cei care s-au îmbrăcat în toate «armele lui Dumnezeu», care au primit puterea de a se împotrivi «uneltirilor diavolului» și care stau gata să lupte fără încetare împotriva lor, pentru că știu că «lupta noastră nu este lupta împotriva trupului și a sîngelui, ci împotriva domniilor, împotriva stăpîniilor, împotriva stăpînitorilor întunericului acestui veac, împotriva duhurilor răutății răspîndite în văzduhuri»¹⁵⁷.

XXXV

Dar să luăm seama la încă un pasaj din scrierea lui Celsus : «Ce ? locșitorul, stetnicul, generalul și dregătorul regelui persan ori al Împăratului Roman, precum și cei care îndeplinesc slujbe, răspunderi ori ser-

150. *Evr.* 4, 14.

151. *Daniel* 7, 10.

152. Despre ajutorul îngerilor a se vedea tratatul *Despre rugăciune*, 11, în această colecție vol. 7, p. 222—223.

153. *Evr.* 1, 14.

154. Platon, *Fedon* 107—108 (trad. rom. p. 396); *Rep.* 617 d-e.

155. *Matei* 18, 10.

156. *Ps.* 33, 7.

157. *El.* 6, 11—12.

vicii mai mărunte, să albă puterea de a ne face mari pagube dacă nu-l tratăm cu atenție și cu luare aminte, pe când locșitorii și slujitorii din văzduh și de pe pământ să nu poată provoca decât pagube ușoare dacă-i nesocotim?» Iată, așadar, în ce fel îi vede ca autori de mari pagube asupra celor care nesocotesc pe slujitorii pămîntești ai Dumnezeuului cel peste toate: pe de o parte pe locșitorii, sftnici, pe generali și pe dregători, iar pe de altă parte pe cei care îndeplinesc doar slujbe, răspunderi sau servicii mai mărunte! El nu înțelege că tocmai un om cu minte n-ar trebui să jignească pe nimeni, ci să facă tot posibilul ca să schimbe și să îmbune pînă și pe cei care-l defaimă. Dar poate că locșitorii, sftnicii, generalii și dregătorii Atotputernicului Dumnezeu, de care vorbește Celsus, sînt mai mici decît Licurg, legiuitorul spartanilor, și decît Zenon din Cittium! Căci cînd Licurg a ajuns să pună mîna pe omul care mai înainte îi scosese un ochi, nu numai că nu s-a răzbunat, ci a stat pe capul lui pînă ce l-a convins să se apuce de studiul filosofiei¹⁵⁸. Tot astfel și Zenon, căruia cînd i s-a adresat cineva spunîndu-i: «să mor eu dacă nu mă voi răzbuna pe tine!» el a răspuns: «și eu dacă nu-ți voi cîștiga prietenia!»¹⁵⁹.

Nu mai pomenesc deloc despre cei ce au fost cultivați în învățătura lui Iisus și care au auzit porunca: «iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvîntați pe cei ce vă blestemă, faceți bine celor ce vă urăsc și rugați-vă pentru cei ce vă vatămă și vă prigonesc ca să fiți fiii Tatălui Celui din ceruri, că El face să răsără soarele și peste cei răi și peste cei buni și trimite ploaie peste cei drepti și peste cei nedrepti»¹⁶⁰. Iar în cuvintele proorocului, dreptul grăiește: «Doamne, de am răsplătit cu rău celor ce mi-au făcut mie rău și de am jefuit pe vrăjmașii mei fără temei, să prigonească vrăjmașii mei sufletul meu și să-l prindă, să calce la pământ viața mea!»¹⁶¹.

XXXVI

Nu este adevărat, cum crede Celsus, că îngerii, adevărații locșitorii, sftnici, generali și dregători pricinuesc pagube celor care-i defaimă pe ei. Iar dacă unii demoni fac astfel de pagube, prin aceasta ei dovedesc că sînt dușmănoși și că fără să fi fost învredniciți de Dumnezeu cu nici o vrednicie de locșitor, de general sau de dregător, ei pricinuesc multe neazuri celor ce li se supun și care li se închină ca unor stăpîni. Aceasta pare a fi motivul din cauza căruia cei care în fiecare ținut calcă legile rînduite în legătură cu mîncărurile oprite îndură nenorociri dacă

158. Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I: Licurg, 11, trad. rom. I. Barbu, București, 1960, p. 116—117.

159. Plutarh, *Moralia*, 462 c.

160. *Matei* 5, 44—45.

161. *Ps.* 7, 4—5.

se lasă conduși de astfel de demoni, pe cînd cei care nu stau sub ascultarea lor și nu vor să se supună lor n-au de ce să se teamă și să le pese. În schimb, dacă din pricina recunoștinței în legătură cu alte probleme, unii s-au plecat sub ascultarea altor demoni, atunci s-ar putea ca și ei să fie chinuți și munciți de ei. Acest lucru nu se întîmplă, însă, cu creștinii, cu adevărații creștini, care s-au pus cu totul sub ocrotirea lui Dumnezeu și a Cuvîntului Său ; ei n-ar mai putea ajunge să pătimească nimic din partea ființelor demonice pentru că Domnul e mai tare decît ele și pentru că «îngerul Domnului va străjui împrejurul celor ce se tem de El»¹⁶² și pentru că «el pururea vede fața Tatălui care este în ceruri»¹⁶³, aducînd neîncetat rugăciuni prin mijlocirea Arhiereului la Dumnezeu Atotțitorul și unindu-se chiar în rugăciune cu cei ce se pun sub ocrotirea lor¹⁶⁴. Să nu ne sperie, dar, Celsus cu amenințarea pagubei ce am putea-o suferi din partea demonilor pe care i-am pomenit, căci nu există nici o pagubă pe care demonii nesocotiți ne-ar putea-o face : noi sîntem numai ai Celui Care e în stare să ajute pe cei vrednici și Care a rînduit, în acest scop, pe îngerii Săi să poarte grijă de cei ce cred în El, pentru ca nici îngerii răi, nici căpetenia lor, cu numele «stăpînitorul acestei lumi», să nu mai poată face nimic împotriva celor care s-au dăruit cu totul lui Dumnezeu.

XXXVII

Și apoi Celsus uită că se adresează creștinilor, care se roagă ei înșiși lui Dumnezeu, prin mijlocirea lui Iisus, confundînd învățături diferite și atribuindu-le fără temei creștinilor, zicînd : «dacă li se adresează cineva în limba barbară, însemnează că au putere, dacă însă li se vorbește elinește sau latinește, atunci nu mai au»¹⁶⁵. Să ni se arate cine e cel al cărui nume îl spunem în limbă barbară cu intenția ca să-l chemăm într-ajutor ! Se va vedea astfel că învinuirea care ni se aduce de Celsus este cu totul nedreptățită și de aici se va putea convinge oricine constatînd că în rugăciunile lor creștinii nici măcar nu folosesc numele întîlnite în Sfintele Scripturi, pentru a desemna pe Dumnezeu¹⁶⁶, ci că elinii se servesc de nume grecești, romanii de nume latinești și așa mai departe, fiecare popor se folosește de limba sa proprie ca să se roage

162. Ps. 33, 8.

163. Matei 18, 10.

164. Afirmație similară și la VIII, 64. A se vedea și *Despre rugăciune*, 11, trad. rom. în «P.S.B.», 7, p. 223.

165. Idee reluată de mai multe ori : I, 25 ; V, 45 ; I, 6 ; VI, 40. Ea revine și în alte opere ale lui Origen.

166. Se face aluzie la Ieș. 3, 14 de unde a ieșit mai tîrziu interdicția de a pomeni numele Domnului, ca o expresie a teologiei apofatice. A se vedea și aici : I, 6 ; VI, 45.

lui Dumnezeu și ca să-L laude cum poate. Dar, Mântuitorul tuturor limbilor ascultă pe cei care se roagă în orice limbă, ca și cum ar asculta un singur glas, în ceea ce vrea el să spună, cu toate că ei se exprimă în limbi străine, căci Dumnezeu Atotputernicul nu face parte din ceata celor care folosesc numai o anumită limbă, fie ea barbară, fie elină, ca și cum ar ignora pe celelalte și n-ar purta nici o grijă față de cei ce vorbesc în alte limbi.

XXXVIII

După aceea, fără ca să fi cunoscut de la vreun creștin, decît poate de la vreunul din mulțime, străin de legile noastre și de cultură, Celsus declară: «*Creștinii zic : iată eu pot sta în fața unei statui a lui Zeus, a lui Apolo, ori înaintea oricărui alt zeu, pe care pot să-i înjur și să-i lovesc ; în schimb ei nu se răzbună pe mine*»¹⁶⁷. Se vede că Celsus nu cunoaște ce ni s-a poruncit prin Lege : «pe Dumnezeu să nu-L vorbești de rău»¹⁶⁸, pentru ca gura să nu se obișnuiască nicicum să grăiască de rău pe nimeni, căci noi cunoaștem porunca : «binecuvîntați și nu blestemați»¹⁶⁹ și primim învățătura care spune : «batjocoritorii nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu»¹⁷⁰. Există oare la noi vreun om atît de prost încît să spună așa ceva fără să fi văzut că acest fel de vorbe e cu totul neputincios și nu poate să nimicească părerea care există despre așa numiții zei ? Căci cei care tăgăduiesc pe față existența lui Dumnezeu și a Providenței ,și care, prin învățăturile lor stricate și nelegiuite, au dat naștere unei școli așa-zise filosofice, n-au avut ei înșiși nimic de suferit de la ceea ce mulțimile cred că-s nenorociri, de altfel ca și cei care au îmbrățișat învățătura lor, dar în schimb, se bucură de bogăție și de sănătate trupească deplină. Dacă cercetăm suferința pe care au îndurat-o vom vedea că aici e vorba de o mare lipsă de înțelegere. Și de fapt, poate fi oare vreo pierdere mai grea și vreo nenorocire mai mare decît aceea ca în contemplarea frumuseții și a ordinii din lume să nu poți recunoaște pe Creatorul ei ? Ar exista vreo mizerie mai adîncă decît să fii orb sufletește și să nu vezi pe Creatorul și Părintele oricărei ființe cugetătoare ?

XXXIX

După ce ne pune în gură astfel de vorbe, prin aceasta defăimînd pe creștini, care se știe că nu pot rosti astfel de vorbe, Celsus se gîndește să se apere oarecum, dar în loc să se apere, se ține de pozne, căci iată

167. Afirmație reluată de mai multe ori : VII, 36 ; 62 ; VIII, 41. A se vedea și cele spuse de păgînul Cecilius în Minucius Felix, *Octavius*, 8, 4, trad. rom. în «P.S.B.», 3, p. 360.

168. *Ieș.* 22, 28.

169. *Rom.* 12, 14.

170. *I Cor.* 6, 10.

ce spune adresându-i-se : «Nu vezi, iubite amice, că și demonul tău nu-i numai bîrfit și batjocorit, ci este alungat din toate țările și mările, așa încît și pe tine, care te-ai consacrat să fii asemănarea lui, te ferecă, te trage la judecată și te țintuiește pe cruce, și că demonul tău, sau cum îi mai zici tu, Fiul lui Dumnezeu, nici măcar nu se răzbună pe cel care-l pricinuieste unele ca acestea?»¹⁷¹. O astfel de réplîcă ar fi îndreptățită dacă noi am folosi un astfel de limbaj, cum ne pune Celsus în cîrcă, dar nici atunci vorbele lui n-ar fi adevărate, întrucît el a numit pe Fiul lui Dumnezeu «demon», în timp ce noi socotim că toți demonii sînt răi și dușmănoși, cită vreme Cel care a întors la Dumnezeu atîția oameni nu putea fi un demon, ci Dumnezeu-Cuvîntul și Fiul lui Dumnezeu. Dar cît privește pe Celsus, care nicicînd n-a recunoscut că demonii sînt răi, nu pot pricepe cum de se pierde în așa hal încît să prezinte pe Iisus ca demon ! La sfîrșit, totuși se vor împlini cele făgăduite de Scriptură în legătură cu păcătoșii, care vor fi refuzat toate leacurile și vor fi surprinși în răutatea lor nevindecabilă.

XL

Oricare ar fi forma în care propovăduim iertarea păcatelor, cert este că pe această cale noi am întors pe mulți de la o viață desfrînată¹⁷². Dar să ascultăm ce spune Celsus și ceea ce zice în această privință și preotul lui Zeus și al lui Apolo : «morile zeilor macină încet, păcatele lor se transmit de la părinți la copiii care se vor naște în viitor»¹⁷³. Să vedem, nu cumva Scriptura subliniază și mai adînc aceeași idee : «părinții să nu fie pedepsiți cu moartea pentru vina copiilor, fiecare să fie pedepsit cu moartea pentru păcatul său»¹⁷⁴. «Cine va mînca aguridă, aceluia i se vor strepezi dinții»¹⁷⁵. «Fiul nu va purta nedreptatea tatălui și tatăl nu va purta nedreptatea fiului ; celui drept i se va socoti dreptatea sa, iar celui rău, răutatea sa»¹⁷⁶. Iar drept echivalent : «Eu pedepesc pe copii pentru vina părinților ce Mă urăsc pe Mine pînă la al treilea și al patrulea neam»¹⁷⁷. Să se bage de seamă că Iezechiel citează un proverb atunci cînd zice : «părinții au mîncat struguri verzi și copiilor li s-au strepezit dinții»¹⁷⁸, după care adaugă : «precum este adevărat că Eu sînt viu, zice Domnul, tot așa e de adevărat că sufletul care va greși

171. Calomnie repetată : VIII, 41 ; 54 ; 69.

172. Pedepșa păcătoșilor are la Origen sens pedagogic, de îndreptare (cf. C. Hal, *Pronoia und Paideusis*, passim). Ideea revine adeseori în această scriere : II, 24 ; 76, III, 75 ; V, 16 ; VI, 56.

173. Plutarh, *Moralia* 549 d (citată M. Borret, *op. cit.*, IV, 261).

174. *Deut.* 24, 16.

175. *Ier.* 31, 30.

176. *Iez.* 18, 20.

177. *Ieș.* 20, 5.

178. De fapt, citatul e din *Ieremia*, 31, 29.

va muri»¹⁷⁹. În schimb, acum nu-i potrivit să explicăm ce însemnează parabola privitoare la păcatele care vor fi pedepsite pînă la al treilea și al patrulea neam.

Apoi ne înțeapă ca niște babe slabe de gură, spunînd : «*Chiar dacă îți bați joc de statui și rîzi de zei, și chiar dacă ai înjurat de Dionysos ori pe Heracle în persoană, poate că nici atunci fapta ta nu ar fi luată decît tot ca o glumă. În schimb, pe Dumnezeul tău L-au chinuit și L-au răstignit în persoană, iar cei care au făcut toate acestea n-au avut nimic de suferit, nici măcar mai tîrziu în viață*¹⁸⁰. Iar de atunci încoace ce s-a mai întîmplat care să ne facă să credem că n-a fost vorba de un vrăjitor, ci de Fiul lui Dumnezeu ? Însuși acest Dumnezeu, Care și-a trimis Fiul să vestească un anumit mesaj, L-a disprețuit tocmai în clipa crudelor Sale chinuri, încît deodată cu El a pierit și mesajul pe care-l adusesese și, cu toate că de atunci a trecut atîta vreme, El nu i-a mai dat nici o atenție. S-a mai văzut vreodată un părinte atît de nedrept ? Fără îndoială, zici tu, destînl Lui trebuia dus la îndeplinire și în El stă și temeiul atîtor batjocuri. Dar chiar și despre acești zei, pe care tu îi hulești, se poate spune că vor același lucru și că tocmai din această pricină sînt și huliți, căci dacă este vorba să se facă o comparație, ea va trebui făcută numai între părți egale. Zeli noștri se răzbună aspru pe cei care-î calomniază și care tocmai de aceea trebuie să fugă, să se ascundă, sau să fie prinși și pedepsiți».

Aș putea răspunde că noi nu hulim pe nimeni, fiind convinși că «cei ce nu hulesc pe alții vor intra în împărăția lui Dumnezeu»¹⁸¹, după cum citim în Scriptură : «Binecuvîntați pe cei ce vă prigonesc, binecuvîntați-i și nu-i blestemați»¹⁸², căci noi cunoaștem cuvîntul : «ocăriți fiind, noi binecuvîntăm»¹⁸³. Și chiar dacă ocară și-ar găsi o justificare în apărarea pe care o încercăm față de necazurile care ne amenință, chiar și atunci cuvîntul lui Dumnezeu ni se împotrivesc ; cu atît mai mult va trebui să ne ferim dacă ocară pleacă dintr-o mare prostie ! O nebunie mare ar fi să ocărești piatra, aurul sau argintul din clipa în care acestora li s-a dat o înfățișare ca aceea a zeilor, oamenilor, care n-au nici cea mai elementară idee despre Dumnezeu. Din același motiv nu ne batem joc nici de statuile neînsuflețite, ci cel mult de cei care li se închină. Presupunînd că unii demoni se ascund în anumite statui și că s-ar crede de unii ba că acolo ar fi Dionysos, ba că ar fi Heracle, nici atunci n-am rîde de ei și nu i-am ocări, căci ar fi și fără rost și cu totul împo-

179. Iez. 18, 3—4.

180. Aceeași idee aici mai sus : II, 34—35.

181. Luca 6, 28.

182. Rom. 12, 14.

183. I Cor. 4, 12.

triva blîndetei, păcii și liniștii sufletului nostru, care a învățat că nu trebuie să-ți bați joc de nimeni, fie el demon, fie om, oricît de mare ar fi răutatea lui.

XLII

Nu știu cum se face că după ce cu puțin timp înainte a ridicat în slavă pe demoni și pe zei, Celsus a ajuns să arate fără să vrea răutatea lor, aceasta pentru că ei pedepsesc mai curînd din duh de răzbunare, decît să îndrepteze pe cei pe care i-a pedepsit pentru că i-a ocărit și i-a insultat, căci iată ce zice : «chiar dacă tu ai fi ocărit pe Dionysos, sau pe Hercule în persoană, și i-ai fi batjocorit, chiar și atunci ți s-ar fi luat fapta ca glumă». Dar cum poate auzi cineva dacă n-a fost de față, acela să ne arate totodată de ce în cîte un loc uneori demonii sînt prezenți, alteori sînt absenți, și ce îi face pe ei să colinde dintr-un loc în altul ?

După aceea, crezînd că noi numim Dumnezeu corpul lui Iisus cel chinuit și răstignit, iar nu dumnezeirea care este în El, și că noi am socotit că El era Dumnezeu chiar și atunci cînd răbda chinuri și răstignire, Celsus zice : «pe Dumnezeul tău L-au chinuit și L-au răstignit în persoană, iar cei care i-au făcut toate acestea n-au avut nimic de suferit». Întrucît am vorbit despre ceea ce a suferit Iisus ca om ¹⁸⁴, aici nu mai vorbesc, pentru ca să nu mai repet. Dar, întrucît Celsus spune că cei care L-au chinuit n-au avut nimic de suferit nici mai tîrziu în viață ¹⁸⁵, iată ce aș vrea să le spun și să le arăt, atît lui, cît și oricui ar vrea să înțeleagă : despre orașul în care poporul evreu a cerut să răstignească pe Iisus atunci cînd a strigat : «Ia-L, ia-L, răstignește-L» ¹⁸⁶, ba, au preferat să li se elibereze un tâlhar care fusese întemnițat pentru răscoală și omor ¹⁸⁷, decît să fi îngăduit eliberarea lui Iisus, căci din răutate L-au dat spre răstignire ¹⁸⁸, împotriva acestui oraș, la puțină vreme după aceea, s-a pornit război și a suferit un asediu atît de îndelungat încît a fost nimicit din temelie și jefuit. Dumnezeu a socotit că locuitorii acestui oraș nu mai merită să mai trăiască laolaltă în oraș ¹⁸⁹. Ba, chiar i-a cruțat (ca să întrebuițez o vorbă îndrăzneată) atunci cînd i-a dat pe mîna vrăjmașilor lor, căci a văzut că pe nici o cale nu se poate ajunge la schimbarea în bine a vieții lor, ci în fiecare zi se scufundau tot mai adînc în puhoiul răutății. Și toate acestea au venit peste ei din pricina

184. III, 25 ; VII, 16—17.

185. Idee amintită și în I, 26.

186. Luca 23, 21.

187. Ioan 18, 40 ; Luca 23, 19.

188. Matei 27, 18.

189. Idee reluată și în alte locuri ale cărții : II, 13 ; IV, 22.

sîngelui vărsat de Iisus în urma răscoalei din țara lor, neputincioasă de acum să mai sufere pe cei care îndrăzniseră să urzească astfel de nelegiuri împotriva lui Iisus.

XLIII

Iată, dar, ce eveniment nou s-a întîmplat după ce a avut loc pătimirea lui Iisus : mă gîndesc la soarta acestui oraș și a întregului neam evreiesc, dar, în același timp, și la nașterea neamului creștinilor, care părea a fi fost adus pe lume parcă dintr-odată¹⁹⁰. Și ceea ce este tot atît de nou, e faptul că neamuri străine de «așezămintele făgăduinței, lipsiți de nădejde»¹⁹¹ și îndepărtați de adevăr, L-au primit printr-o taină dumnezeiască¹⁹². Or, așa ceva nu putea fi opera unui vrăjitor, ci a lui Dumnezeu însuși, Care pentru ca să poată face cunoscut mesajul Său a trimis pe Cuvîntul Său în persoana lui Iisus. E drept că El a fost chinuit atît de crunt încît această cruzime a trebuit să fie pusă în socoteala celor care L-au chinuit atît de nedrept, dar pe care El a îndurat-o cu un curaj nemaiîntîlnit și cu o blîndețe nesfirșită. În schimb, patima Lui, departe de a nimici mesajul lui Dumnezeu, a ajutat — dacă trebuie s-o mai spunem — la o și mai mare răspîndire a lui, după cum propovăduise Iisus însuși : «Dacă grăuntele de grîu, cînd cade în pămînt, nu va muri, rămîne singur ; iar dacă va muri, aduce multă roadă»¹⁹³. Așadar, în vremea morții Sale, grăuntele de grîu, care a fost Iisus, a adus multă roadă, iar Tatăl arată mereu multă purtare de grijă față de cei care au fost, sînt și vor fi roade produse prin moartea acestui grăunte de grîu. Părintele lui Iisus este, așadar, un Părinte drept : El nu și-a cruțat nici propriul Său Fiu, ci L-a dat pentru noi toți ca pe mielul Său, pentru ca Mielul lui Dumnezeu, murind pentru mîntuirea tuturor, să ridice păcatul lumii¹⁹⁴. În același timp, El n-a fost silit nici de Tatăl, ci de bună voia Lui a îndurat chinurile pe care I le urziseră prigonitorii.

Iar după acestea, reluîndu-și atacul asupra celor ce rid de statuile păgînilor¹⁹⁵, Celsus zice : «dar chiar acești zei, pe care tu îi hulești, se poate spune că-l aprobă și că tocmai pentru acest motiv sînt și huliți ! căci cea mai bună comparație nu se face decît între părți egale. Zeii noștri se răzbună aspru pe cei care-i calomniază și care tocmai de aceea trebuie să fugă, să se ascundă sau să fie prinși și dați morții».

Or, demonii își închipuie că se răzbună pe creștini nu pentru că aceștia-i hulesc, ci pentru că-i alungă din statui, din trupurile și din su-

190. A se vedea *Is.* 66, 8.

191. *Ef.* 2, 12.

192. Aceeași idee în *I.* 26 ; *VI.* 10 ; *VIII.* 12.

193. *Ioan* 12, 24.

194. *Rom.* 8, 32 ; *Ioan* 1, 29.

195. Mai sus : *VIII.* 39.

fletele ființelor omenești. În privința aceasta, Celsus a spus, fără să-și dea seama, un lucru adevărat ; căci e adevărat că, fiind stăpiniți de demonii cei răi, sufletele celor care osîndesc pe creștini îi trădează și se bucură cînd aceștia sînt persecutați.

XLIV

Dar, întrucît sufletele celor care erau în stare să moară de dragul credinței creștine, eliberate cu multă slavă de trupurile lor, biruiau puterea demonilor și zădărniceau complotul lor contra oamenilor, demonii care-și recunosc înșiși nereușita lor și biruința martorilor adevărului s-au temut să se răzbune din nou și astfel atîta timp cît își mai amintesc de înfrîngerile suferite s-ar putea ca lumea să fie în pace cu creștinii. În schimb, chiar dacă și-ar aduna toate forțele și ar vrea (în răutatea lor oarbă) să se răzbune pe creștini și să-i persecute, și atunci vor suferi înfrîngere, pentru că cu ajutorul sufletelor credincioșilor adevărați, care-și dau din nou viața pentru credință, va fi iarăși înfrîntă puterea armată a celui rău ¹⁹⁶.

Eu cred că demonii își dau seama și simt că-și pierd puterea din pricina celor care sînt în stare să moară pentru credință, pe cînd cei care se lasă înfrînți de dureri se supun puterii demonilor, abătîndu-se de la credința în Dumnezeu. Cîteodată demonii luptă cu înflăcărare împotriva creștinilor, care s-au dedicat lui Dumnezeu, pentru că mărturisirea lor îi chinuie, pe cînd lepădarea lor îi bucură și-i lasă în liniște. Se pot observa astfel de urme chiar și în atitudinea judecătorilor : îi chinuie răbdarea creștinilor din vremea grelelor suferințe și încercări, în schimb se mîndresc cînd ei cedează în fața încercărilor. O astfel de atitudine nu pleacă dintr-o părută iubire față de aproapele, pe care vor s-o arate întrucît văd că la cei copleșiți de durere «numai limba a jurat, pe cînd inima n-a jurat» ¹⁹⁷. Iată ce răspund la observația că «măcar zeii noștri nu se răzbună prea aspru pe defăimători, care dealtfel au ajuns să fugă, să se ascundă și să fie prinși și dați la moarte». Căci dacă se întîmplă unui creștin să fugă, el n-o face de frică, ci ca să asculte de porunca Domnului de a fugi în altă parte ¹⁹⁸, spre a ajuta la mîntuirea altora ¹⁹⁹.

¹⁹⁶. Ideea că martiriul însemnează biruința asupra demonilor e amintită adeseori la Origen, *C. Cels.* I, 31 ; *In. Ioannem* 6, 54 (36) etc.

¹⁹⁷. Expresie devenită proverbială. Euripide, *Hippolyt* 612. Platon, *Banchetul* 199 a ; Iustin, *Apologia primă* 39, 4 (în traducere românească p. 51).

¹⁹⁸. *Matei* 10, 23.

¹⁹⁹. Ciprian, *Epistola* 20 ; Atanasie, *Apol. de fuga*, trad. Șt. Bezdechi, Cluj, 1927, p. 98 ș.u.

XLV

Să vedem acum pasajul următor : «De ce ar trebui catalogate toate oracolele și proorociile de prin temple, rostite cu glas dumnezeiesc de către prooroci și proorocițe sau de alți inspirați, bărbați și femei ? De ce atâtea descoperiri scoase de pe măruntaiele atîtor jertfe și sacrificii, precum și atîtea arătări deduse din alte semne și minuni ? Unora li s-ar fi arătat zei în formă văzută²⁰⁰. Lumea întreagă e plină de astfel de lucruri ! Cîte cetăți au fost ridicate doar datorită oracolelor, ori au fost scăpate de epidemie sau de foamete, și cîte au sfîrșit-o într-un chip lamentabil pentru că au disprețuit ori au nesocotit oracolele ? Cîte colonii nu vor fi fost întemeiate la ordinele lor²⁰¹ și vor fi înflorit pentru că au urmat îndrumările lor ? Cîți prinți și cîți oameni de rînd au înaintat sau au decăzut pentru același motiv ? Cîte persoane care se plîngeau că n-aveau copii au dobîndit astfel ceea ce așteptau, scăpînd de mînia demonilor ? Cîte neputințe trupești n-au fost vindecate și, cîți și-au primit îndată pedeapsa pentru că au profanat ori au disprețuit templele ? Unii au fost cuprinși îndată de nebulă, alții și-au mărturisit nelegiuirile, aceștia din urmă și-au luat ei înșiși viața, pe cînd ceilalți au fost cuprinși de boli nevindecabile ! Au fost și din aceia care au pierit de frica unui glas înspăimîntător care venea din templu».

Nu știu de ce, prezentînd ca adevărate aceste istorisiri, Celsus a socotit povești minunile istorisite în Scripturile noastre, atît în legătură cu iudeii, cît și cu Iisus și ucenicii Lui²⁰². În definitiv, de ce n-ar fi adevărate scrierile noastre și de ce nu pot fi scorneli și invenții cele ale lui Celsus ? Ele nu află crezare nici măcar în școlile filosofice ale elinilor, de pildă în școlile lui Democrit, a lui Epicur, a lui Aristotel²⁰³, care poate că totuși ar fi acordat credință relatărilor noastre pe temeiul evidenței lor dacă ar fi cunoscut pe Moise sau pe altul din proorocii care au săvîrșit minuni ori chiar pe Iisus însuși.

XLVI

Se istorisește că profeteasa Pitia se lăsa uneori plătită ca să proorocească ceva favorabil²⁰⁴, spre deosebire de proorocii noștri care pentru limpezimea vestirilor lor erau admirați nu numai de către contemporani,

200. Idee amintită și înainte : III, 24 ; VII, 35.

201. A se vedea mai sus : VII, 3.

202. Aceeași idee mai sus : V, 57.

203. A se vedea : I, 43 ; VII, 3.

204. A se vedea mai sus, V, 57. Despre înșelătoriile Pytiei știa și Demostene că «filipizează», Cf. Minucius Felix, Octavius, 26, 6, în colecția aceasta vol. 3, p. 380.

ci și de către cei de mai tirziu, căci datorită vestirilor făcute de prooroci au fost construite cetăți, oamenii și-au recîștigat sănătatea, necazurile și foametea au luat sfîrșit. Mai mult, se știe clar că datorită proorociilor întreg poporul iudeu a venit din Egipt ca să-și întemeieze o patrie în Palestina. Cîtă vreme a ținut poruncile lui Dumnezeu, poporul iudeu a prosperat, în schimb cînd s-a depărtat de la ele a avut de ce se căi. În cazul acesta, ce nevoie avem să întrebăm cîți prinți și cîți oameni de rînd amintiți pe paginile Scripturii au cunoscut succesul sau regresul în urma faptului că au fost credincioși proorocilor ori că le-au disprețuit ?

Dar mai era nevoie să se vorbească de lipsa de copii de care se plîngeau tații și mamele, care înălțau în acest scop rugăciuni Creatorului lumii ? Să se citească istoria lui Avraam și a Sarei : ²⁰⁵ din ei s-a născut — într-o vreme cînd erau bătrîni — Isaac, părintele întregului popor evreiesc și al altor neamuri. Să se citească apoi istoria lui Ezechia, care nu numai că a dobîndit vindecarea de boală, cum ne spune proorocul Isaia, ci a îndrăznit și să spună : «începînd din ziua de azi voi face prunci pentru a vesti dreptatea Ta» ²⁰⁶. Mai mult, în Cartea a patra a Regilor, gazda lui Elisei, care cu ajutorul harului lui Dumnezeu a proorocit nașterea unui prunc, a devenit mamă în urma rugăciunii proorocului ²⁰⁷. Și, apoi, nenumărate boli au fost vindecate de Iisus. Și tot astfel mulți din cei ce îndrăzniseră să se dedice sacrificiilor împotriva cultului exercitat în templul din Ierusalim au îndurat pedepse, care sînt istorisite în cărțile Macabeilor ²⁰⁸.

XLVII

Elinii vor spune că acestea sînt povești, cu toate că adevărul lor e mărturisit de două popoare întregi. Dar de ce n-ar fi mai curînd scorneli istoriile elinilor decît istorisirile noastre ? Ca să nu dea de bănuît că ar accepta orbește și necontrolat păreri și tradiții proprii, pe care alții le-ar respinge, unii ajung, după o mai îndelungată cercetare a problemei, la concluzia că «minunile» de care vorbesc elinii au fost săvîrșite de anumiți demoni, pe cînd cele ale iudeilor știm că vin de la Dumnezeu prin mijlocirea proorocilor sau de la îngeri și de la Dumnezeu prin îngeri, iar cele ale creștinilor de la Iisus și din puterea Sa, care sălășluia în apostolii Săi. Să ni se îngăduie să comparăm toate acestea între ele și astfel să vedem scopul urmărit de cei care le-au săvîrșit, precum și rezultatul lor : cîștig sau pagubă, ori nereușită pentru cei care

205. *Fac.* 17, 16—21.

206. *Is.* 38, 19 (ed. 1914).

207. *IV Regi* 4, 8—17.

208. *II Marcu* 2, 23—35 ; 54—56 ; *II Marcu* 3, 24—30 ; 4, 7—17 etc.

s-au ales din ele cu pretinse binefaceri. Se va vedea atunci înțelepciunea străvechiului popor al iudeilor înainte ca el să fi cîrtit împotriva dumnezeirii. După aceea, însă, din pricina mării lor răutăți, iudeii s-au înstrăinat de toate acestea. Dar înțelepciunea a adunat, apoi, laolaltă, în chip minunat, pe creștini, mînați de la început mai mult de minuni decît de puterea de convingere a predicilor să părăsească credințele părinților și să îmbrățișeze altele, care le fuseseră necunoscute înainte. Într-adevăr, dacă am încerca o explicație verosimilă a întemeierii și formării Bisericii creștine, atunci va trebui să spunem că nu este plauzibil ca apostolii lui Iisus, «oameni fără carte și simpli»²⁰⁹, să se fi încurajat și să se fi hotărît prin altceva să vestească oamenilor învățătura lui Hristos²¹⁰ decît prin puterea încredințată lor și prin harul care însoțea cuvintele lor, care ajuta la primirea predicii lor. Dealtfel, nici ascultătorii lor n-ar fi părăsit obișnuințele bătrînești fără ca o anumită putere și anumite lucruri tainice să nu-i fi adus la învățături atît de noi și străine de cele în care fuseseră crescuți.

XLVIII

În cazul acesta, nu înțeleg de ce, făcînd atîta caz de curajul celor care luptă pînă la moarte, ca să nu se lepede de creștinism, Celsus adaugă cuvintele următoare, cu toate că în ele spune că învățăturile noastre s-ar asemena cu cele pe care le mărturisesc inițiatorii și mistagogii : «*Amice, întrucît tu crezi în pedepsele veșnice, să știi că același lucru îl profesază și interpreții misterelor sacre, inițiatorii și mistagogii*²¹¹. *Amenințările pe care le adresezi tu altora și le adresează și ei așijderea. E drept că se poate examina care din cele două sînt cele mai adevărate și mai puternice, căci în cuvinte fiecare spune cu egală energie adevărul propriilor sale învățături. Dar cînd se cer mărturii, să știi că (preoții zeilor păgîni) aduc multe și destul de convingătoare, ba încă prezintă și lucruri ale anumitor forțe demonice și ale oracolelor, din care se pot deduce tot felul de ghiciri*».

Prin toate acestea Celsus pretinde că învățătura noastră despre pedepsele veșnice e asemănătoare cu cea a inițiatorilor în misterele păgîne, și vrea să cerceteze care din cele două este mai adevărată. Or, eu pot spune că este adevărată acea învățătură care este în stare să pună pe ascultători în situația de a trăi după principiile ei. Acest lucru îl fac iudeii și creștinii atunci cînd e vorba de ceea ce numesc ei «veacul ce

209. Fapte 4, 23.

210. De care s-a amintit de mai multe ori : I, 62 ; III, 39.

211. Aceeași afirmație și la I, 8. Pe de altă parte Celsus asimilează pe creștinii cu răufăcătorii : VII, 94.

va să vie», cu răsplătiri pentru cei drepti și cu pedepse pentru cei păcătoși. Să ne arate, dar, Celsus sau altul din aderenții lui, pe cei cărora inițiatorii și mistagogii le inspiră astfel de dispoziții privitoare la pedepsele veșnice ! Poate că intenția autorului acestei învățături nu-i numai aceea de a da loc sacrificiilor de împăcare și predicilor privitoare la pedepse, ci și să îndemne pe ascultători să facă tot ce le stă în putință ca să se ferească ei înșiși de fapte care le pricinuiesc pedepse. Mai mult, citirea atentă a proorocilor cred că e în stare ca, prin prevestirea viitorului pe care-o conțin, să convingă pe cititorul înțeleghător și de bună credință că Duhul lui Dumnezeu era prezent în acei oameni. Cu aceste proorociri nu poate fi comparată nici una din lucrările demonice amintite, nici acțiunile miraculoase datorită oracolelor și nici ghicirile.

XLIX

Să mai vedem și altă obiecțiune pe care ne-o aduce Celsus : «*Cîtă absurditate este la voi cînd, pe de o parte împliniți pofta trupului și nutriți nădejdea că acesta va învia, ca și cum el ar fi tot ce-i mai de preț și mai bun în ființa noastră*²¹², iar pe de altă parte îl torturați, ca și cum n-ar prezenta nici o valoare ! Or, cu oameni care au astfel de convingeri și care se apleacă atît de mult spre cele ale trupului nu merită nici să stai de vorbă, căci ei sînt sălbatici și înclinați spre revoltă²¹³. De aceea, mai curînd m-aș îndrepta către cei care speră că sufletul, sau partea cugetătoare din om, va trăi în veșnicie cu Dumnezeu²¹⁴. De fapt, nu se poate preciza dacă această parte din om poate fi numită «*ființă rațională sau cugetătoare*», «*duh sfînt sau fericit*»²¹⁵, «*suflet viu*»²¹⁶, «*vlăstar ceresc și nesticăcios al firii divine și nepieritoare*» ori să i se dea alt nume. Oricum, ei sînt convinși, și pe bună dreptate, că cei care au dus o viață virtuoasă vor ajunge la fericire, pe cînd cei nedrepți vor fi osîndiți la munci veșnice, o, învățatură pe care nici ei și nimeni altcineva n-ar trebui s-o părăsească»²¹⁷.

În legătură cu învierea ni s-au făcut destule reproșuri din partea lui Celsus ;²¹⁸ am precizat acest lucru pe cît mi-a stat în putință, cu argumente raționale, încît n-aș vrea să răspund nu știu a cîta oară la o astfel de

212. Aceeași idee revine și în V, 14 ; VIII, 48.

213. Cf. mai sus : VII, 36 ; 42, 45 ; VIII, 8. Platon a transpus această idee în viața politică. Informațiile la Borret, *op. cit.*, p. 280—281.

214. Idee repetată : V, 14 ; VI, 72 ; VII, 28.

215. A. J. Festugière, *Les doctrines de l'âme*, Paris, 1953, p. 27—32.

216. Cf. VI, 34—35.

217. VI, 63.

218. VII, 32.

învinuire deplasată. Dar, Celsus ne calomniază, referindu-se, chipurile, chiar la concepția creștină, în sensul că noi n-am avea nimic mai bun și mai de preț decît trupul ! Or, se știe, că noi afirmăm că sufletul, și mai ales sufletul cugetător, este cu mult mai de preț decît trupul, întrucît în suflet sălășluiește ceea ce este «după chipul Celui ce l-a zidit»²¹⁹, iar nu în trup²²⁰. După concepția creștină Dumnezeu n-are trup, motiv pentru care noi fugim de rătăcirile absurde în care cad aderenții filosofiei lui Zenon și Hrisip²²¹.

L

Iar fiindcă Celsus ne învinovățește că am înclina spre cele ale trupului, îi răspundem că dacă pofta e rea, noi n-o dorim deloc ; în schimb, dacă un lucru nu-i nici bun, nici rău, ci e ceva indiferent, atunci noi dorim orice bun pe care Dumnezeu l-a făgăduit celor drepiți²²². Așadar, în acest înțeles dorim și ne punem nădejdea în învierea dreptilor. În schimb, Celsus crede că noi venim în contradicție cu noi înșine atunci cînd, pe de o parte, sperăm că trupul înviază, fiindcă ar fi vrednic de cinstea de a sta lîngă Dumnezeu, iar pe de altă parte noi îl expunem la chinuri de dragul virtuții, desigur nu pentru că ar fi ceva de disprețuit ; ceea ce e cu totul de disprețuit e trupul care se macină în plăceri vinovate²²³. Doar Sfînta Scriptură o spune deschis : «Care este neamul vrednic de cinste ? Neamul omenesc. Care este neamul cel cinstit ? Cel care se teme de Domnul. Care este neamul fără de cinste ? Tot neamul omenesc»²²⁴.

Celsus își mai închipuie că n-ar trebui să stăm de vorbă cu oameni care nădăjduiesc în răsplătiri trupesti, întrucît în nesocotința lor ar înclina spre ceva care nu ar putea fi îndeplinit. El spune că astfel de oameni sînt «sălbatici și nespălați», iar fiind lipsiți de chibzuință, ar fi înclinați și spre revoltă. Or, dacă el ar avea mai multă iubire față de oameni, ar trebui să vină în ajutorul unor oameni atît de sălbatici, căci societatea nu exclude atît de ușor pe oamenii sălbatici, așa cum o face cu viețuitoarele necugetătoare. Dimpotrivă, Cel Care ne-a creat, ne-a creat să fim fără deosebire, deopotrivă de sociabili față de toți oamenii²²⁵. Se cuvine, dar, să stăm de vorbă chiar și cu oameni «sălbatici», ca să-i aducem, pe cît se poate, mai mult spre o viață mai civilizată, și cu oamenii

219. Col. 3, 10.

220. Aceași idee afirmată și mai sus : VI, 63.

221. Stoicii socoteau că tot ce există și acționează poartă trup. Insuși Dumnezeu e conceput de ei ca foc sau eter.

222. A se sublinia nota umanistă a concepției lui Origen.

223. Mai sus : VIII, 30.

224. *Inf. Sir.* 10, 20—22.

225. Cîtă deosebire între cugetarea creștină și într-o cea pagină cînd elinii increzuți în superioritatea lor culturală afirmă în proverbul lor că «tot cine nu-i elin e barbar».

«nеспălați», ca să-i facem, pe cît se poate cît mai curați și chiar și cu cei care fiind cu totul nepricepuți se poartă ciudat și al căror suflet poate e bolnav, ca să nu mai facă nimic fără chibzuială și să nu mai aibă suflet bolnav ²²⁶.

LI

Mai apoi aprobă, cu mulțumire, pe cei care nutresc nădejdea că sufletul sau puterea cugetătoare din om, pe care ei o numesc uneori «ființă rațională sau cugetătoare», alteori «duh sfînt sau fericit», alteori «suflet viu», se va bucura de viață veșnică împreună cu Dumnezeu. Tot astfel recunoaște corect învățătura potrivit căreia cei ce duc o viață virtuoasă vor ajunge cîndva la fericire, pe cînd cei nedrepti vor avea parte de osîndă veșnică. Dealtfel, din tot ce a scris vreodată Celsus mă entuziasmează cuvintele următoare, care formează o adevărată concluzie la cele spuse mai înainte: «aceasta e o învățătură pe care nici creștinii și nimeni altcineva n-ar trebui s-o părăsească». Or, dacă Celsus scria împotriva creștinilor, a căror credință se bazează tocmai pe Dumnezeu și pe făgăduințele făcute de Hristos celor drepti, ca și pe învățăturile despre osîndirea celor nedrepti, ar fi trebuit să vadă că un creștin care acceptă argumentele lui Celsus împotriva creștinilor părăsește creștinismul, în același timp în care respinge Evanghelia respinge probabil și această învățătură, pe care — cum zice Celsus — «nici creștinii și nimeni altcineva nu trebuie s-o părăsească vreodată».

Eu spun că în cartea sa «*Arta de a vindeca patimile*», Hrisip ²²⁷, s-a dovedit a fi mai umanitar decît Celsus. El ar vrea să elibereze și să vindece pe oameni de patimile și de poftele care îi constring și le îngreuează sufletul, în primul rînd prin învățăturile pe care le crede mai sănătoase, dar ține seamă, în al doilea rînd și în al treilea rînd, de învățături care erau străine de concepțiile sale. «Presupunînd că ar exista trei soiuri de «bine» ²²⁸, zice el, chiar și atunci va trebui să te eliberezi de patimi, dar fără ca în timpul în care vîlvătaia patimilor e în toi să-ți sfărmi capul ce doctrină ți l-a tulburat, pentru ca nu cumva combătînd părerile de care ți-a fost preocupat sufletul, să pierzi, prin oboseli fără rost, ocazia care poate aduce vindecarea». După care adaugă: «Chiar dacă plăcerea ar fi supremul bine, iar omul cuprins de patimi ²²⁹ ar avea o astfel de părere, chiar și atunci ar trebui să-i venim în ajutor și să-i arătăm că patima nu-i aprobată și nu-i îngăduită».

226. Afirmație cu adevărat umanitaristă.

227. Origen a prețuit tratatul lui Hrisip. Informații la M. Borret, *Origène*, V, Paris, 1976, Indice, p. 285.

228. Concepție aristotelică: Diog. Laertios, *Viața*, V, 30 (trad. rom. p. 267).

229. Teorie epicureică. A se vedea mai sus: III, 80; V, 47; VII, 63. Se știe că epicureii găseau în plăcere supremul bine.

Odată ce a admis că cei care au dus o viață virtuoasă vor fi fericiți, iar cei nedrepti vor fi pedepsiți la chinuri veșnice, s-ar fi convenit ca Celsus să fie consecvent cu el însuși, iar dacă așa ceva ar fi fost posibil — potrivit argumentului care-i pare fundamental — ar fi trebuit să stabilească și să demonstreze pe larg adevărul afirmației că cei nedrepti vor fi pentru totdeauna copleșiți de pedepse veșnice, iar cei care au dus viață virtuoasă vor fi fericiți.

LII

Cît ne privește, ceea ce vrem în primul rînd, pe temeiul unor motive care ne-au convins să trăim după principiile creștinismului, este să familiarizăm, pe cît posibil, pe oameni cu toate învățăturile creștine. Dar cînd întîlnim oameni, care în urma calomniilor aduse împotriva creștinilor sînt atît de stăpîniți de prejudecăți, încît cu cei care vor să vestească adevărurile descoperirii dumnezeiești sînt de părere că nu trebuie nici măcar să stea de vorbă, pentru că, după părerea lor, creștinii sînt oameni fără credință în Dumnezeu, atunci ne dăm toată silința, așa cum ne poruncește și datorია iubirii aproapelui, să propovăduim cît putem mai hotărît și mai clar învățatura privitoare la osînda veșnică a celor neghiuți, și să susținem și pe cei care nu au încă tăria de a trăi pe față creștinește, care încă nu au ajuns să primească această învățatură. Tot așa ne interesează să convingem pe oameni că cei care au dus o viață evlavioasă vor fi fericiți, mai ales cînd vedem că pînă și vrăjmașii credinței noastre au recomandat, cu multe argumente asemănătoare cu cele ale noastre, aceeași viață lipsită de patimi. Căci nu există oameni care să fi pierdut cu totul noțiunile de bine și rău, de drept și nedrept²³⁰.

Așadar, văzînd mai de aproape lumea și mersul neschimbat al cerului și al stelelor, precum și ordinea planetelor, rînduită în sens invers decît mișcarea lumii, apoi văzînd amestecul de ape și de aer pentru folosul animalelor și îndeosebi al omului, ca și mulțimea de bunătăți create pentru oameni²³¹, se cuvine ca fiecare om să-și dea silința să nu facă nimic ce n-ar fi pe placul lui Dumnezeu cel peste toate, și în folosul sufletelor și cugetelor fiecăruia. Să fie convinși că vor fi pedepsiți pentru păcate, întrucît vor primi de la Stăpînul lor fiecare după cît e vrednic de răsplată, potrivit faptelor. Iar cei buni să fie convinși că vor trece într-o viață fericită în urma faptelor lor bune, dar că cei răi vor fi dați fără cruțare la munci și la chinuri pentru faptele lor nedrepte, pentru necumpătarea și desfrinarea lor, pentru lașitatea, viclenia și pentru toată nebunia lor.

230. Idee afirmată și la începutul cărții: I, 4.

231. Idee biblică, dar și stoică. Cicero, *De nat. deorum* 2, 19, 49. N-am putut consulta lucrarea lui M. Spanneut, *Le stoicisme des Pères de l'Eglise de Clément de Rome à Clément d'Alex.*, Paris, 1957.

LIII

După ce am insistat atât de mult asupra acestor lucruri, să trecem acum la un alt pasaj al lui Celsus: «*Intrucît oamenii se nasc și rămîn legați de trup, fie în temeiul unei rînduiri a lumii acesteia, fie pentru că se poate întîmpla să trebuiască să ispășească anumite păcate, sau pentru ca sufletul, fiind încărcat de patimi, să se curățească după o anumită trecere de vreme, întrucît, după spusa lui Empedocle*²³², «sufletul muritorilor rătăcește de trei ori cîte zece mii de ani departe de sălașul fericirilor pînă să-și schimbe forma cu timpul» — va trebui să credem cu tărie că oamenii au fost încredințați purtării de grijă a anumitor paznici ai temniței acesteia».

Să luăm aminte că la aceste probleme atât de grele Celsus nu aduce decît niște biete presupuneri și afirmații neclare și că și aici are unele rezerve, citind doar teorii ale mai multor autori în legătură cu originea și formarea creștinismului, dar neîndrăznind să afirme care din ele este greșită. Ajuns la hotărîrea de a nu *consimți prea ușor, dar nici de a opune un refuz prea temerar față de concepțiile strămoșilor*, n-ar fi putut oare ajunge Celsus la o concluzie mai bună dacă n-ar fi fost hotărît să nu creadă deschis nici în învățătura iudeilor vestită de prooroci și nici în Iisus? În cazul acesta el trebuia să stea la îndoială și să admită ca probabil faptul că cei care au ajuns să se închine lui Dumnezeu cel Atotputernic și care pentru cinstea Lui și pentru respectarea legilor pe care le socoteau că vin de la El s-au expus adeseori multor primejdii și chiar morții, totuși n-au ajuns să nesocotească pe Dumnezeu, ci că și lor li s-a făcut o descoperie: întrucît au disprețuit statuile confecționate prin meșteșug omenesc, ei s-au străduit să urce cu mintea pînă la Dumnezeu Atotputernicul²³³. Ar fi trebuit, deci, să țină seama Celsus că Tatăl și Făcătorul tuturor ființelor, Cel care vede tot și aude tot²³⁴ și Care judecă după merit hotărîrea oricui de a-L căuta și de a voi să viețuiască în credință, le dă și roada ocrotirii Sale, ca să crească apoi în convingerea pe care și-au făcut-o. Dacă ar fi meditat asupra acestor lucruri, Celsus și cei care urăsc pe Moise și pe ceilalți prooroci ai iudeilor, pe Iisus și pe adevărații Săi ucenici, care-și dau viața pentru El, n-ar fi defăimat atîta pe Moise și pe prooroci, pe Iisus și pe apostolii Săi. El nu ar fi pus pe iudei înapoia tuturor proorocilor pămînteni²³⁵, socotin-

232. Empedocle († 435 î.Hr.) fragm. B 115. El socotea viața pămîntească un exil. Omul trebuie să se purifice peregrinînd printr-o serie de animale și plante pînă se va reuni prin iubire cu divinitatea de la care a plecat. N. Balca, *op. cit.*, p. 60.

233. Despre urcușul duhovnicesc prin rugăciune și contemplare vorbește Origen în multe locuri, el fiind socotit primul teolog «pnevmatizat». A se vedea în această colecție introducerea la volumul 7.

234. Homer, *Iliada* III, 277 (trad. rom. p. 79); *Odiseea* XI, 9; XII, 323.

235. Idee exprimată adeseori: IV, 31; V, 41; VI, 80.

du-i inferiori chiar egiptenilor, care — din superstiție, din rătăcire, ori din alte pricini oarecare — înjosc cinstea cuvenită dumnezeirii, coborînd-o pînă la aceea a fiarelor necuvîntătoare.

Nu spunem acest lucru ca să facem pe unii să se îndoiască de învățătura creștinismului, ci pentru ca să precizăm că ar fi mai bine pentru cei care calomniază atît de îndrăzneț învățătura creștinilor, să se abțină cel puțin de a se pronunța atît de grav asupra ei și să nu vorbească cu atîta ușurință despre Iisus și ucenicii Săi, ceea ce nici nu cunosc, afirmînd ceea ce se numește la stoici, o «reprezentare comprehensivă»²³⁶, în loc să folosească un grai mai demn, așa cum obișnuiesc să se folosească școlile filosofice cînd vor să dovedească adevărul unei opinii.

LIV

Și apoi, atunci cînd Celsus declară «trebuie să credem că oamenii au fost incredințați în grija unor paznici ai temniței acesteia», va trebui să-i răspundem că pînă și în viața celor pe care Ieremia îi numește «robii pămîntului»²³⁷, sufletul virtuos poate fi slobozit din lanțurile păcatului, căci și Iisus a confirmat ceea ce vestise cu mult înaintea venirii Sale pe pămînt prorocul Isaia. Căci ce oare altceva zicea pe atunci dacă nu : «ieșiți» și celor ce sînt în întuneric : «veniți la lumină» ?²³⁸. Și Iisus, întocmai cum Il prezisese Isaia, «ridicatu-S-a ca o lumină pentru cei ce locuiau în întuneric și în umbra morții»²³⁹. Iată pentru ce putem zice : «Să rupem legăturile lor și să lepădăm de la noi jugul lor»²⁴⁰.

Dacă Celsus și cei porniți cu aceeași răutate împotriva noastră ar putea pătrunde înțelesul adînc al Evangheliilor, atunci nu ne-ar mai fi sfătuit să ascultăm pe cei pe care-i numește «paznicii acestei închisori», căci scris este în Evanghelie : «Iată o femeie care era gîrbovă, de nu putea să se ridice în sus nicidecum», Iisus o vede și cunoscînd pricina pentru care se gîrbovise, fără să se poată ridica nicidecum, a zis : «Dar această fiică a lui Avraam, pe care a legat-o satana, de optsprezece ani, nu se cuvenea oare să fie dezlegată de legăturile acestea în ziua sîmbetei» ?²⁴¹. Și cîți alții, legați și astăzi de satana, nu s-au mai gîrbovit, nefiind în stare nici azi să se ridice nicidecum, pentru că vrea să ne silească să privim numai în jos ! Și nu se găsește nimeni care să-i dezlege în afară de Cuvîntul, Care a venit să Se să-

236. A se vedea mai sus : I, 4 ; 42. Diog. Laertios, *Viața*, 7, 1, 46.

237. *Ier.* 3, 34.

238. *Is.* 49, 9.

239. *Is.* 9, 1.

240. *Ps.* 2, 3.

241. *Luca* 13, 11 ; 16.

dăsluiască în Iisus și Care a inspirat mai de mult pe prooroci. Într-adevăr, Iisus a venit să slobozească pe toți cei asupriți de diavolul²⁴², în legătură cu care El a declarat cu o adâncime vrednică de El: «acum stăpînul acestei lumi a fost judecat»²⁴³.

Așadar «noi nu insultăm pe demonii de pe pămînt», ci osîndim doar lucrarea lor, care țintește la nimicirea neamului omenesc, pentru că planul lor este ca la adăpostul oracolelor și al vindecărilor trupesti, precum și al altor fapte uimitoare, să despartă de Dumnezeu sufletul căzut în «trupul smereniei»²⁴⁴. Cei care au înțeles această «smerenie» strigă: «Om nenorocit ce sînt! Cine mă va izbăvi de trupul morții acesteia?»²⁴⁵.

Nu-i adevărat că «noi oferim degeaba trupul nostru să fie torturat și dat chinurilor». Nu oferim pe degeaba trupul nostru nici atunci cînd — pentru că refuzăm să recunoaștem ca zei pe demonii ce înconjoară pămîntul — sîntem expuși la atacurile lor și a slujitorilor lor. Am găsit chiar că este un lucru cuviincios să crezi că de dragul de a bineplăcea lui Dumnezeu și de dragul virtuții ne expunem torturii, chinurilor pentru credință și chiar morții de dragul sfințeniei, căci «scumpă este înaintea Domnului moartea cuvioșilor Lui»²⁴⁶.

Afirmăm și noi că nu-i un bine prea deosebit «să nu iubești viața». În schimb, Celsus ne aseamănă cu «răufăcătorii care se fac vrednici de toate suferințele la care sînt supuși pentru tîlhării»²⁴⁷ și nu se rușinează să compare intențiile noastre curate cu cele ale unor tîlhari! Prin asemenea cuvinte el se face frate cu cei care socoteau pe Iisus în rîndul nelegiuitorilor, ca să se împlinească Scriptura: «și cu cei fără de lege s-a socotit»²⁴⁸.

LV

În continuare Celsus declară: «Din două lucruri să alegem pe unul: 1) dacă creștinii socot că-i sub demnitatea lor să ia parte la serbările religioase obișnuite și să aducă cinstirea cuvenită dregătorilor respectivi, atunci să renunțe a fi promovați în rîndul bărbaților statului, să nu se căsătorească și să nu mai nască copii sau să nu mai întreprindă altceva în viață, ci să plece toți cît mai degrabă dintre noi, fără să mai rămînă aici nici sămînța de la ei și astfel spița lor să se pustiască

242. Fapte 10, 38.

243. Ioan 16, 11.

244. Fil. 3, 21.

245. Rom. 7, 24.

246. Ps. 115, 6.

247. Celsus și alții ca el (Lucian de Samosata de pildă) nu pot să aibă înțelegere față de virtuțile creștine. Pentru ei Hristos a fost un tîlhar (III, 59), evlavie creștină un fanatism: I, 8.

248. Luca 22, 37.

cu totul de pe fața pământului! 2) În schimb, dacă ei înțeleg să se căsătorească, să facă copii, să se bucure de roadele pământului și să participe atât la bucuriile vieții, cât și la durerile cu care e împreunată ea (căci firea cere ca toți oamenii să fie încercați de rele, întrucât e necesar să fie și suferințe pe lume și deoarece nici creștinii n-ar găsi loc în altă parte în această viață), atunci vor trebui să dea ființelor care ne stau în frunte onorurile pe care le merită și să ne împlinim datoriiile vieții pînă cînd vom fi absolviți de acest legămînt, ca să nu se pară că ne-am arăta nerecunoscători față de ei. Căci, ar fi nedrept să iei parte la bunurile lor fără ca să le plătești nimic în schimb».

La acestea răspundem : singurul mod rațional de a pleca din viață este acela pe care-l dau credința și virtutea, atunci cînd judecătorii sau cei care par a avea în mîină viețile noastre, ne propun alternativa fie de a trăi neascultînd de poruncile lui Iisus, fie de a muri ascultînd de poruncile lor. Desigur, Dumnezeu ne-a îngăduit să ne căsătorim pentru că nu toți sînt în stare să înțeleagă binele mai înalt, adică să poată îmbrățișa viața desăvîrșită²⁴⁹ și tot voința Lui a fost ca toți cei ce și-au luat femeie să crească deplin pe cei care s-au născut și să nu ia viața nici unuia din pruncii pe care i-a dat Providența²⁵⁰. Aici nu este nici o contradicție față de spusa noastră de a nu asculta de demonii de pe pămînt, căci, înarmați cu «armele lui Dumnezeu»²⁵¹, noi ne rindim ca niște luptători pentru credință împotriva spiței demonice care luptă împotriva noastră.

LVI

Așadar, cu toată insistența lui Celsus de a ne sili să părăsim viața cît mai repede, pentru ca — zice el — o astfel de «spiță ca a noastră să se pustiască cu totul de pe fața pământului», noi totuși trăim în ascultare față de Creatorul nostru, după legile lui Dumnezeu, nevrînd cu nici un preț să ne facem robi ai legilor păcatului. Ne luăm femei dacă vrem și acceptăm copiii, care ne vin din aceste căsătorii. Dacă trebuie, luăm parte și la bucuriile acestei vieți, îndurînd, ca pe niște încercări sufletești, necazurile care o însoțesc. Acesta este cuvîntul folosit curent de Sfintele Scripturi pentru a desemna «încercările oamenilor»²⁵². Prin mijlocirea lor, lămurindu-se «ca aurul în foc»²⁵³, sufletul pus la încercare este ori osîndit, ori arătat într-o minunată stare de virtute. Iar noi sîntem atât de bine pregătiți pentru relele de care ne vorbește Celsus, încît aproape că putem spune : «cercetează-mă, Doam-

249. Matei 19, 11.

250. Către Diognet, 5, 6 în colecția aceasta, vol. I (București, 1979), p. 340.

251. Ef. 6, 13.

252. Luca 22, 28 ; Fapte 20, 19 ; Iacob 1, 2 ; I Petru 1, 6.

253. Mal. 3, 3.

ne, și mă cearcă; aprinde rărunchii și inima mea»²⁵⁴. Căci nimeni «la jocuri nu ia cununa dacă nu s-a luptat după legea jocului»²⁵⁵, încă de acum, de pe pământ, în «trupul smereniei».

E adevărat că noi nu vrem să dăm onorurile obișnuite ființelor pe care Celsus le socotește conducători peste cele «de aici». În schimb, noi cinstim pe Stăpînul nostru Dumnezeu și numai Lui îi slujim, rugîndu-L să ne facă «următori» ai lui Hristos, căci la propunerea diavolului «acestea toate ți le voi da Ție, dacă vei cădea înaintea mea și mi te vei închina», Iisus a răspuns «Domnului Dumnezeului tău să te închini și Lui singur să-I slujești»²⁵⁶. Iată, așadar, pentru ce nu vrem să dăm onorurile obișnuite ființelor de care Celsus spune că au fost puse să ne conducă aici, jos, întrucît «nimeni nu poate să slujească la doi domni»²⁵⁷ iar noi nu putem sluji deodată «lui Dumnezeu și lui mamona», fie că acest nume desemnează pe unul singur, fie pe mai mulți. Și apoi, dacă prin «călcarea legii»²⁵⁸ refuzăm să cinstim pe legiuitor, ne este clar că în fața opoziției celor două legi, cea a lui Dumnezeu și cea a lui mamona, e preferabil pentru noi să refuzăm cinstirea lui mamona, călcînd legea lui mamona pentru ca să cinstim pe Dumnezeu, prin păzirea legii Lui, decît să refuzăm a cinsti pe Dumnezeu, călcînd legea Lui, și să cinstim pe mamona prin respectarea legii lui.

LVII

Celsus e de părere că împlinirea datoriilor în viață, și anume pînă atunci cînd moartea te eliberează de obligații, se face prin aceea că aduci jertfe fiecăruia din zeii recunoscuți în fiecare cetate și după obiceiurile fiecărui popor. De aici se vede că el nu cunoaște adevărata datorie pe care o prescrie o credință bine chibzuită. După părerea noastră, datoriile vieții le poate împlini numai acela care-și aduce aminte de Creator și care își pune drept scop al faptelor lui gîndul de a se face bine plăcut lui Dumnezeu.

Celsus mai vrea ca noi să nu ne arătăm nerecunoscători față de demonii de aici de pe pământ, crezînd că sîntem datori să le aducem jertfe de mulțumire. Combătîndu-l îi răspundem că refuzînd să aducem jertfe unor ființe care nu ne aduc nici un bine, ci care, dimpotrivă, ne sînt dușmănoase, noi nu devenim nerecunoscători. În fond, numai față de Dumnezeu refuzăm să fim nerecunoscători, pentru că El este Cel ce

254. Ps. 25, 2.

255. II Tim. 2,5; Fil. 3, 21.

256. Matei 4, 9—10.

257. Matei 6, 24.

258. Rom. 2, 23.

ne copleşeşte cu tot felul de bunătăţi, intrucit sîntem făpturile Lui şi depindem de îndrumarea Lui, oricare ar fi soarta de care ne-am socotit vrednici, iar după această viaţă noi aşteptăm împlinirea nădejdilor pe care El ni le-a făgăduit, avînd în această privinţă chiar un nume văzut al recunoştinţei noastre faţă de Dumnezeu în piinea numită: «Euharistie»²⁵⁹.

Dar după cum am spus mai înainte²⁶⁰, nu demonii sînt cei care rînduiesc, spre folosul nostru, mersul lucrurilor create, așa încît nu comitem nici o nedreptate dacă ne împărtăşim din bunurile create, dar nu aducem jertfe unor fiinţe care n-au nici o legătură cu noi. Iar cînd înţelegem că nu demonii, ci îngerii sînt cei care poartă grijă de roadele pămîntului şi de zămislirea animalelor, noi îi laudăm şi îi preamărim că Dumnezeu le-a încredinţat lor chivernisirea acestor bunuri, spre folosul nostru. Însă, sîntem departe de a le da lor cinstea pe care o datorăm numai lui Dumnezeu. Dar şi ei ne sînt recunoscători pentru că ne abţinem de la aceste jertfe decît să li le aducem lor, căci ei n-au nici o nevoie de mirosurile de jertfă care vin din pămînt.

LVIII

După aceea Celsus continuă: «Ca să aflăm că aici pe pămînt toate, pînă la cele mai mici, şi mai neînsemnate lucruri, au fost încredinţate unei fiinţe, care are să răspundă pentru aceasta, n-avem decît să auzim ce ne spun egiptenii. După cum învaţă ei, trupul omului e împărţit în 36 de părţi — alţii vorbesc de un număr şi mai mare — şi fiecare parte a fost încredinţată purtării de grijă a unui demon sau a unui zeu din văzduh. Ei au dat acestor zeităţi chiar nume speciale ca Hnumen, Hnumen, Knat, Sikat, Biu, Eru, Ramonor, Rianor şi așa mai departe, pentru fiecare existînd un nume deosebit. Pentru fiecare pătîcică bolnavă din trup ei invocă pe numele ei propriu una din aceste zeităţi²⁶¹. În cazul acesta ce ar putea opri de a cinsti pe una sau pe alta dintre ele, dacă preferăm să fim sănătoşi, iar nu bolnavi, fericiţi, iar nu nefericiţi, cît se poate mai liberi de chinuri şi de suferinţe?»

Prin aceste cuvinte Celsus încearcă să ne convingă sufleteşte să cinstim pe demoni şi să ne facă să credem că lor le-ar fi fost încredinţată purtarea de grijă a trupurilor noastre, subliniind că fiecărui demon i-a

259. Aceeaşi idee şi la Iustin, *Apologia întâia*, LXV—LXVII, traducere română, în aceeaşi colecţie, vol. 2, p. 70—71.

260. VIII, 32—35.

261. Potrivit strînsei corespondenţe dintre «lume» şi «om» (microcosmos), așa cum o vede astrologia egipteană, există o interdependenţă «seducătoare» între cele 12 semne ale zodiacului dominate fiecare de cîte un «decan», care influenţează şi dirijează viaţa lumii şi a omului. Amănunte la A. Y. Festugière: *La Révelation*, I (Paris, 1944), p. 89—186. Citat după M. Borret, IV, 306—307.

fost repartizată o parte din ele. De aceea vrea ca noi să acordăm cinstire, credință și încredere acestor demoni dacă vrem să fim sănătoși, iar nu bolnavi, norocoși iar nu nefericiți, eliberați, pe cât se poate, de orice răni și suferințe. Se vede că despre cinstirea neîmpărțită și nedespărțită cuvenită numai lui Dumnezeu Cel peste toate, Celsus cunoaște atât de puține lucruri, încît nici nu vrea să creadă că Dumnezeu e în stare, dacă-L rugăm și-L ținem în mare cinste, să dea celui care I se închină, pentru simplul motiv că I se închină, putere în stare să oprească atacurile demonilor contra celui drept. Aceasta pentru că n-a văzut în ce chip simpla invocare «în numele lui Iisus», pe care o rosteau adevărații închinători, a vindecat mulți bolnavi de duhuri necurate și de alte suferințe.

LIX

S-ar putea, foarte ușor, ca unul sau altul din aderenții lui Celsus să ridă auzind cuvintele: «întru numele lui Iisus tot genunchiul să se plece, al celor cerești, al celor pămîntești și al celor de dedesubt și să mărturisească toată limba că Domn este Iisus Hristos întru slava lui Dumnezeu-Tatăl»²⁶², dar acest ris nu poate împiedica invocarea noastră de a sluji ca mărturie ale unei lucrări mai eficace, decît ceea ce se spune despre Hnumen, Hnahumen, Knat, Sikat și ceilalți din catalogul egiptean, despre a căror invocare se spune că ar vindeca bolile din diferite părți ale trupului. Și apoi va trebui cercetat și chipul în care, cerîndu-ne să nu credem în Dumnezeu cel peste toate, Celsus ne invită să credem — spre a ne vindeca trupul — în 36 de demoni barbari, pe care numai magii egipteni sînt în stare să-i invoce, făgăduindu-ne nu știu ce isprăvi deosebite. După părerea lui am fi mai cîștigați dacă ne-am face vrăjitori sau magi decît să fim creștini, să credem într-un număr nesfîrșit de demoni, decît să credem în Dumnezeul cel atotputernic, cel viu și Care nu poate fi tăgăduit, Cel care cu puterea Lui cea mare a răspîndit învățătura credinței peste toată lumea locuită și n-aș minti dacă aș adăuga și peste lumea celorlalte ființe cugetătoare, care au nevoie de îndreptare, de vindecare și de ieșire din păcat.

LX

Oricum, Celsus își dă seama că este ușor să aluneci de la deprinderea acestor practici la magie, și gîndindu-se la paguba pe care ar îndura-o ascultătorii săi, el zice: «Totuși trebuie să fim atenți cînd ne facem de lucru cu acești demoni, să nu mergem prea departe și, din

262. *Fil.* 2, 10—11.

*dragostea prea mare față de corp și de cele pămîntești, să uităm cu totul de bunurile mai înalte ale sufletului*²⁶³. Poate că n-am face bine dacă n-am da nici o crezare acelor bărbați înțelepți care spun că cei mai mulți dintre demonii pămîntești răpiți de prea multă înclinare spre plăcerile cărnii, spre sînge și fum de grăsimi, se lasă prea mult influențați de dorul după farmecele încîntătoare ale acestei vieți²⁶⁴, și nu reușesc decît să dezmierde trupul și să încînte oameni și cetăți cu previziunile viitorului, căci mai mult și-așa nu pot face, ca unii care-s legați numai de preocupări pămîntești».

Fiind acest lucru atît de primejdios, încît chiar un dușman al adevărului trebuie să recunoască, nu-i oare mai bine să nu te lași absorbit prea mult de primejdia de a intra prea adînc în legătură cu demonii, lăsîndu-te dus de prea mare patimă spre cele trupesti și uitînd cu totul de cele mai de preț ale sufletului, în loc să te încrezi mai curînd în Dumnezeu cel Atotputernic prin mijlocirea lui (Iisus Hristos), Care îți vestește o învățătură atît de minunată? Lui va trebui să-I cerem tot ajutorul și tot sprijinul îngerilor Lui sfinți și drepți, ca să ne scoată din ghearele demonilor pămîntești, răpiți de prea multă înclinare spre plăcerile cărnii, spre sînge și fum de grăsimi, ca unii care se lasă prea mult influențați de farmecele încîntătoare ale acestei vieți și spre alte lucruri de acest fel. După părerea generală, inclusiv a lui Celsus, demonii nu-s în stare să îngrijească de nimic altceva decît de ale trupului. Din partea mea, aș zice că nu-i chiar clar, că acești demoni — oricare ar fi cultul care li s-ar aduce — ar putea într-adevăr vindeca trupurile, căci vindecarea acestor trupuri — după cum o știe și ultimul om — e în grija medicinei. În schimb, dacă sîntem dornici după o viață mai presus decît cea a mulțimii, avem nevoie de credință în Dumnezeu Atotțiitorul și de rugăciunile aduse Lui.

LXI

Să ne întrebăm pe noi înșine : ce fel de inimă va fi bineplăcută lui Dumnezeu cel Atotputernic, a Cărui putere negrăită stăpînește peste toate, îndeosebi pentru ca să răspîndească asupra oamenilor bunătățile sufletului, ale trupului și cele din jurul omului ?²⁶⁵ Va presupune aceasta o dăruire totală a noastră lui Dumnezeu, ori numai o înșirare amănunțită de nume, de puteri, de slujiri idolești, de invocări ale duhurilor, de aducerea unor buruieni speciale pentru demoni, ori va fi nevoie de pietre și inscripții, corespunzînd formelor tradiționale ale demonilor, ori de alte

263. C. Andresen (*Logos und Nomos*, p. 63) trimite la Platon, *Soph.* 216 b. Idee similară dezvoltase Origen și mai sus : III, 78.

264. III, 28.

265. Clasificare tipic aristotelică a bunurilor, așa cum am mai întilnit de cîteva ori și aici : I, 21 ; VI, 54.

semne diferite ?²⁶⁶ E ușor de înțeles, chiar și dacă facem o socoteală scurtă, că sufletul curat și fără gusturi deșarte, pe care se cuvine să-l închinăm lui Dumnezeu, va fi bineplăcut lui Dumnezeu și îngerilor Lui. Dimpotrivă, cît privește sănătatea trupului, grija de el, norocul în cele ale vieții, alergarea după demoni și căutarea modului în care să-i farmeci prin invocări — toate acestea însemnează să simți că te-a părăsit Dumnezeu, fiindcă ești o ființă nemernică, nelegiuită, mai mult îndrăcită decît omenească și că te-ai încredințat cu totul pe mîna demonilor și a slugilor lui, care te chinuie și te bat, căci e probabil că aceste ființe fiind rele și — cum recunoaște chiar și Celsus — dornice de sînge și de fum de jertfe, de incantații și de alte lucruri de acest fel, să nu țină seamă — chiar dacă ar fi la mijloc cei care li se închină — nici de credința lor și, ca să zicem așa, nici de un legămînt ce ar fi făcut cu ei. Căci dacă alții le invocă ajutorul împotriva celor care s-au îndreptat mai înainte către ei după ajutor, și dacă aceștia își cumpără bunăvoința lor cu și mai multă vărsare de sînge, fum de jertfe sîngeroase, precum și prin alte mijloace de acest fel, demonii nu-și vor face nici o rezervă să treacă din nou în partida potrivnică acelor care ieri le aduceau jertfe și alte daruri.

LXII

După ce ne-a vorbit atîta în cele de pînă acum conducîndu-ne pe la sanctuarele și la prezicerile lor, despre a căror origine ne-a spus că ar fi de la zei, acum Celsus și-a îmbunătățit programul, mărturisind că aceste duhuri care vestesc indivizilor și orașelor viitorul și legăturile cu morții sînt ceva propriu demonilor pămîntești, care sînt preocupați mai mult de plăceri trupesti, fiind dornici de sînge, de fumul jertfelor sîngeroase și de altele de acest fel, iar altceva mai bun nu pot face. Și poate că și atunci cînd noi ne ridicăm contra pretenției lui Celsus de a vorbi despre Dumnezeu, în legătură cu oracolele și cu cîntarea adusă așa-zișilor zei, sîntem bănuți de necredință, pentru că nu vedem în El lucrarea demonilor care coboară sufletele omenești la ceea ce ține doar de nașterea trupestă. Or, să fie convins cel ce nutrește astfel de bănuieli față de noi că declarațiile creștine sînt corecte și chiar autorul unei cărți îndreptate împotriva creștinilor va ajunge la concluzia că a fost biruit de Duhul Adevărului.

N-are decît să spună Celsus că *«noi ar trebui să aducem onoruri religioase acestor ființe, pe motiv că aceasta ne-ar fi de folos și nouă, căci orice am face, rațiunea ne cere s-o facem oricum, și noi totuși nu sîntem de părere să aducem cinstire demonilor, care sînt ahtiați doar*

266. Plante speciale pentru zodiac, cf. Festugière, *op. cit.*, p. 140—180.

după fumul grăsimilor și după sînge, ci vom face totul pentru a nu profana Dumnezeirea prin coborîrea ei în rîndul unor demoni răi. Dacă Celsus ar fi cunoscut cu adevărat ce anume ne este de folos, atunci ar fi trebuit să înțeleagă că scopul nostru adevărat este virtutea și viețuirea după regulile virtuții²⁶⁷. În acest caz el nu ar mai fi trebuit să spună că «cinstirea demonilor ne-ar fi de folos». Chiar dacă cinstirea demonilor ne-ar ocroti sănătatea și norocul trecător, noi totuși preferăm boala și nefericirea trecătoare, pe temeiul unei credințe curate față de Dumnezeu Atotputernicul, decît să ne bucurăm de o sănătate trecătoare și de un noroc schimbător, plătite cu depărtarea și despărțirea de Dumnezeu, iar pe deasupra și cu boala și cu pieirea sufletească. În orice caz, e mai bine să ne rugăm și să ne apropiem de Cel Care nu duce nevoie de nimic²⁶⁸ altceva decît de mîntuirea oamenilor și a oricărei ființe cugetătoare, iar nu de acei demoni care se desfată numai cu sînge și cu fumul de jertfă al grăsimilor.

LXIII

Îmi face impresia că după tot ce a spus în legătură cu demonii ah-tiați după fumul de jertfe sîngeroase, Celsus face o figură tristă, spunînd cu părere de rău : «*mai curînd trebuie să credem că demonii nu doresc nimic, nu duc nevoie de nimic, dar le place totuși de cei care li se închină cu evlavie*». Dacă ar fi crezut că o astfel de afirmație e adevărată, n-ar fi trebuit să spună lucruri pe care apoi să le anuleze cu o astfel de cugetare. De fapt, omul niciodată nu-i cu totul părăsit de Dumnezeu și de Adevăr, care-i însuși Fiul Său Cel Unul-Născut. De aceea chiar și Celsus a afirmat adevărul atunci cînd a spus că demonii jinduiesc după fumul de tămîiere al jertfelor sîngeroase. În schimb, firea lui cea rea îl face să cadă din nou în rătăcire și în minciună atunci cînd aseamănă pe demoni cu oamenii care-și îndeplinesc bine și regulat datoriile dreptății, chiar dacă nimeni nu le exprimă vreo mulțumire, dar încarcă cu bunătăți pe cei care se arată recunoscători.

Mi se pare că aici Celsus face o confuzie regretabilă : uneori e cu mintea tulburată de demoni²⁶⁹, alteori se ridică din întunericul în care plutea, părăind că vede o licărire de adevăr, anume atunci cînd repetă vorbe ca acestea : «*Cît despre Dumnezeu, nu se cuvine să-L uităm nici ziua, nici noaptea, nici cînd sîntem în public, nici cînd sîntem singuri, nici cînd vorbim și nici cînd lucrăm ceva. Ori avem vreo preocupare ori*

267. Definiția stoică a virtuții. «Numai omul înțelept este fericit fiindcă numai el este virtuos», zice Zenon, întemeietorul stoicismului (fragm. 148). N. Balca, *op. cit.*, p. 258.

268. Cum s-a repetat de cîteva ori mai sus : IV, 6 ; VIII, 21.

269. Idee reluată și în alte locuri : VII, 56 ; 57.

n-avem, sufletul nostru să nu înceteze nicicând de a fi îndreptat spre Dumnezeu»²⁷⁰, ceea ce vrea să spună că fie în public, fie în singurătate, totdeauna graiul sau acțiunea noastră să le ațintim spre Dumnezeu.

De aceea, chiar și cînd ne simțim cugetul asaltat de ispitele demonilor, în care sîntem gata să cădem, Celsus ne spune: «Dacă așa stau lucrurile, de ce această teamă de a căuta bunăvoința celor ce poruncesc aici, pe pămînt, și în special a prinților și regilor dintre oameni? Căci de bună seamă că nu fără puterea demonilor și-au dobîndit ei vrednicia pe pămînt»²⁷¹. Iată de ce căuta Celsus în paginile anterioare să ne înjosească sufletește în fața demonilor, iar acum ne cere să cîștigăm bunăvoința prinților și a regilor dintre oameni! Dar, întrucît în această privință găsim în orice clipă că viața și istoria ne oferă destule exemple, n-am mai socotit necesar să mai aduc și eu unul în plus.

LXIV

Nu există decît un singur Dumnezeu Atotputernic, a Lui bunăvoință se cuvine s-o căutăm și s-o cerem ca să avem spor în credință și în orice faptă bună. Iar dacă Celsus vrea ca pe lîngă acest Dumnezeu Atotputernic să se asigure și de bunăvoința altor sprijinitori, atunci va trebui să înțeleagă că, după cum, în drumul lui, trupul e însoțit de umbra lui²⁷², tot așa și bunăvoința lui Dumnezeu Atotputernic aduce ajutor tuturor celor ce-L iubesc: îngeri, suflete, duhuri, care cunosc pe cei ce sînt vrednici de ajutorul Lui și care nu se mărginesc numai să ajute pe cei ce merită, ci colaborează chiar cu cei ce vor să adore pe Dumnezeu cel Atotputernic, rugîndu-se și intervenind împreună cu ei. Așadar, îndrăznim să spunem că atunci cînd oamenii se îndreaptă cu toată inima spre bunurile netrecătoare și aduc lui Dumnezeu rugăciunile lor, o mulțime de sfinte puteri se roagă împreună cu ei — chiar dacă n-au fost invocate — și vin într-ajutor ființei noastre neajutorate²⁷³. Și aș îndrăzni să spun că îngerii ne vin în ajutor tocmai din pricină că îi văd pe demoni cum se zbat și cum se luptă mai ales împotriva mîntuirii celor care s-au dedicat cu totul lui Dumnezeu și disprețuiesc ura diavolilor, oricît de mare ar fi mînia lor pentru că nu vor să li se închine cu fum de jertfe singeroase, ci se străduiesc în tot chipul să trăiască prin mijlocirea lui Hristos

270. A se vedea mai sus: I, 8.

271. Celsus e de părere că dreptul regilor e de origine divină. A se vedea mai jos: VIII, 67—68.

272. Aceeași asemănare o dă Origen și în tratatul *Despre rugăciune*, 16, 2, traducere rom., p. 235.

273. Despre îngerii păzitori pomenește Origen și în altă parte, de ex. *Despre rugăciune* 11, 5 (ediția citată, p. 221), dar și aici: V, 57—8; VII, 82 etc.

în comuniune și unire cu Dumnezeu cel peste toate ²⁷⁴. Aceasta pentru că Iisus a adus înfrângerea unui număr nesfârșit de mare de diavoli, atunci cînd «a umblat făcînd bine și vindecînd pe toți cei asupriți de diavolul» ²⁷⁵.

LXV

Desigur că de favorul și bunăvoința oamenilor și chiar a regilor, noi creștinii nu ne prea sinchisim, nu numai pentru că acestea au fost dobîndite prin ucideri, desfrînări și cruzimi, ci și pentru că ele au fost cîștigate cu prețul unei nelegiuri față de Dumnezeul cel Atotputernic, sau printr-un cuvînt de slugărnicie și josnicie nedemne de niște creștini curajoși și mărinimoși care vor să cîștige și alte virtuți, cum este de pildă cea mai vrednică dintre toate : tăria sufletească ²⁷⁶. Cu toate acestea, noi nu ne împotrivim cu nimic legii și Cuvîntului lui Dumnezeu, căci «nu sîntem atît de nebuni să aștăm împotriva noastră mînia împăratului și a prințului, provocînd și atrăgînd asupra noastră bătăi, chinuri și chiar moartea ²⁷⁷» pentru că și noi am citit în Scriptură cuvîntul : «Tot sufletul să se supună înaltelor stăpîniri, căci nu este stăpînire decît de la Dumnezeu ; iar cele ce sînt, de la Dumnezeu sînt rînduite» ²⁷⁸. Oricum, în *Comentariul la epistola către Romani* am dat, pe cît am putut, explicații lungi și variate asupra acestor cuvinte ²⁷⁹, așa încît aici nu mai insist asupra lor, ci le amintesc în treacăt și potrivit interpretării generale, aceasta pentru că Celsus declară că stăpînirile pămîntești s-au dobîndit numai cu ajutorul forțelor demonice.

Multe s-ar mai putea spune despre originea și instituirea puterii regale și a altor dregătorii, căci în această privință ni se deschide un cîmp larg de cercetare din cauza celor care au domnit folosind cruzimea și tirania, sau pentru care puterea a fost un prilej de a se lăsa în voia poftelor ²⁸⁰ și a desfătărilor, dar nu voi trata pe larg despre aceste probleme. Totuși «noi creștinii nu depunem jurămînt pe destinul împăratului, nici pe al altei ființe socotite ca zeu, căci, într-adevăr, cum zic unii : «fericirea» ori «soarta» ori «destinul» nu-s decît niște expresii pentru

274. În text *ὁικειοῦσθαι τῷ Θεῷ*, a trăi în intimitate cu Dumnezeu, care, oricît ar suna în sens stoic de înrudire impersonală cu divinitatea, aici are înțeles de relație personală a credinciosului cu Dumnezeu. Vezi și I, 30 ; III, 28, IV, 6, VII, 17 etc.

275. *Fapte* 10, 38.

276. Trei virtuți sînt cardinale pentru stoici : curaj, statornicie, mărinimie. A se vedea și : II, 42 ; VIII, 17.

277. Încă în *Martiriul lui Policarp* I, 4 se respinge căutarea cu orice preț a martirajului. La fel Clement Alex., *Stromata* IV, 17, 1 (citată după M. Borret, *op. cit.*, trad. rom. în «P.S.B.», V, p. 245).

278. *Rom.* 13, 1.

279. În *Rom.* 9, 26. Migne, P.G., 14, 1229.

280. Koetchau, *op. cit.*, introducere, p. XXII, vede aici o aluzie la Maximin Tracul (235—238) și la Heliogabal (218—222).

desfășurarea nesigură a evenimentelor. De aceea, noi nu jurăm pe ceva ce nu există și n-are putere efectivă, căci nu vrem să folosim puterea jurământului în scopuri interzise; ori că, potrivit cugetării unor autori pentru care a jura pe norocul împăratului Romei însemnează să juri pe demonul lui, ceea ce înseamnă că ceea ce numim fericirea împăratului nu-i altceva decît demonul lui. Și dacă așa stau lucrurile, noi mai curînd murim decît să jurăm pe un demon mizerabil și nelegiuit, care păcătuiește adeseori împreună cu omul peste care e rînduit, ba chiar mai mult decît el.

LXVI

Asemenea celor stăpîniți de diavol, care cînd își revin din boală, cînd cad din nou în ea, așa și Celsus vorbește parcă revenindu-și din boală: «Dacă unui om credincios i-ar porunci cineva să săvîrșească o nelegiuire, ori să spună ceva rușinos, el nu ascultă, ci mai curînd preferă să îndure orice chinuri și să sufere chiar moartea decît să spună sau chiar numai să gîndească ceva necuviincios față de Dumnezeu». Dar, apoi, ca și cum ar fi căzut din nou în boală, din faptul că nu cunoaște credința noastră, ori pentru că ar confunda totul, Celsus continuă: «Dar dacă cineva ți-ar porunci să aduci laudă zeului soare, ori să cînti un imn de preamărire zeiței Atena de aici va reieși că te închini Atotputernicului prin faptul că ai cinstit pe cei doi zei, căci cinstea față de Dumnezeu e mai desăvîrșită cînd ea se referă la toate lucrurile».

Or, iată care e răspunsul nostru: ca să binecuvîntăm soarele, noi nu așteptăm să ni se poruncească, întrucît am învățat să binecuvîntăm nu numai pe cei care se numără în aceeași categorie cu noi, ci și pe cei care ne prigonesc. Vom binecuvînta soarele în calitatea lui de făptură minunată a lui Dumnezeu, care ține legile lui Dumnezeu, întrucît aude cuvintele: «Lăudați pe Domnul soarele și luna»²⁸¹ și vom cînta din toată puterea un imn Tatălui și Făcătorului lumii. Cu toate acestea, punînd pe Atena alături de soare, tradițiile elinilor au născocit povestea, cu sau fără semnificație alegorică, potrivit căreia Atena s-a născut înarmată gata din creierul lui Zeus și că, fiind urmărită într-o zi de Hefaistos, care voia să se împreune trupește cu ea, fugind a scăpat de urmărire, dar zeița a îndrăgit sămînța lui căzută pe pămînt în clipa cînd era să se împreune amîndoi, așa încît ea a ridicat sub numele lui Arichthonios, cum a fost numit «copilul brazdei fecunde, pe care Atena, fiica lui Zeus, o

281. Ps. 148, 3.

ridicase cîndva de jos»²⁸². Se vede aşadar că pentru a recunoaşte pe Atena ca fiică a lui Zeus trebuie să admiţi multe poveşti şi plămîiri, pe care nu le poate admite cineva care fuge de poveşti şi crede în adevăr.

LXVII

Dacă am vrea să explicăm, în chip figurat, povestea aceasta şi dacă am vedea în Atena o personificare a adevărului, atunci ar trebui să ni se arate că ea a existat şi în realitate, şi că avea şi o fire care se preta la această interpretare alegorică. Dacă Atena a fost doar o femeie din antichitatea străveche, care-şi datorează venerarea faptului că oamenii, prescriind supuşilor lor tradiţiile lor religioase, au vrut să cinstească numele ei ca pe al unei zeiţe între oameni, atunci cu atît mai puţin avem dreptul să o cinstim pe Atena ca pe o zeiţă cu cît ştim că ni se interzice — cu toate că-l binecuvîntăm — să aducem închinare soarelui pentru strălucirea lui.

N-are decît să-şi inchipuie Celsus că se va vedea mai bine că noi cinstim pe Cel Atotputernic dacă preamărim ca zei soarele şi pe Atena. Dar noi ştim că situaţia e cu totul altfel, căci laudă şi mărire trebuie să aducem numai lui Dumnezeu şi Fiului Celui unul născut, Care e Dumnezeu şi e Cuvînt. De aceea cîntăm imne doar lui Dumnezeu şi Fiului Său, aşa cum îi cîntă şi soarele şi luna şi toate stelele şi lumina²⁸³, care formează laolaltă un singur glas dumnezeiesc, în care cîntă şi cei drepti un imn lui Dumnezeu şi Fiului Său.

S-a spus, mai înainte²⁸⁴, că nu trebuie să ne jurăm pe împăratul care stăpîneşte peste oameni, ori să ne jurăm pe ceea ce se numeşte geniul, «fericirea» sau «norocul» lui, de aceea n-are rost să răspundem din nou cuvintelor pomenite adineaori de Celsus: «Chiar dacă cineva ţi-ar porunci să te juri pentru împăratul pămîntesc, să nu-ţi fie nici o frică, întrucît lui i-au fost încredinţate lucrurile de pe pămînt şi tot ce primim în această viaţă, primim de la El». Noi nu tăgăduim că toate lucrurile de pe pămînt au fost încredinţate lui şi că de la el primim tot ce se primeşte în această viaţă. Ceea ce primim cu adevărat şi cinstit, primim de la Dumnezeu şi prin grija Providenţei Lui, de pildă poamele bune de mîncat, pîinea care întăreşte inima omului, vinul plăcut care veseleşte inima omului. Şi tot din mîna Providenţei avem roada untului-delemn, ca să veselească faţa omului»²⁸⁵.

282. Homer, *Iliada* II, 547—548 (trad. G. Murnu, p. 62).

283. Ps. 148, 3.

284. VIII, 65.

285. Ps. 103, 15—17.

LXVIII

După aceea, Celsus declară : «Nu trebuie să refuzăm să credem pe un bătrîn de altădată, care spunea : «unul singur e regele, cel a cărui ființă o va fi ocrotit-o vicleanul Cronos». Dacă tu nu vrei să crezi această învățătură să știi, înțeleptule, că regele te va pedepsi. Într-adevăr, dacă ar fi făcut toți ceea ce faci tu, atunci repede ar rămînea regele singuratic și, în scurtă vreme, lucrurile de pe pămînt ar ajunge în mâinile celor mai nedrepti și mai sălbatici barbari și nu s-ar mai auzi vorbindu-se pe pămînt nici de religie, nici de adevărata înțelepciune între oameni». Fără nici o îndoială că există numai un singur conducător, numai un singur împărat, dar nu cel care va fi fost ocrotit de fiul lui Cronos, ci Omul pe care L-a ocrotit Cel Care intronează și detronează pe împărați și «Care la vremea Sa va ridica pe Cel folositor la cîrmuire»²⁸⁶. Acesta nu este însă fiul lui Cronos, care a azvîrlit pe tatăl său în infern, cum spun poveștile elinilor²⁸⁷, după ce l-a alungat de pe tron, care intronează pe împărați, chiar dacă ai interpreta acest pasaj în chip alegoric, ci Dumnezeu este Cel care cîrmuiește toată lumea și care știe ce face cînd e vorba să introneze regii.

Așadar, noi respingem învățătura despre o împărăție ocrotită de fiul lui Hronos cel viclean, bine știind că Dumnezeu sau Tatăl lui Dumnezeu nu umblă după nimic viclean și răutăcios. În schimb, noi nu respingem învățătura despre Providență și despre lucrurile rînduite de Ea, direct sau mijlocit²⁸⁸. Și încă ceva : nu-i cu putință ca un împărat să ne pedepsească dacă spunem că nu fiul lui Hronos cel viclean este cel care l-a ocrotit să domnească, ci Cel care intronează și detronează pe împărați²⁸⁹. Și numai atîta aș dori : ca toți să urmeze pilda mea și să respingă învățătura lui Homer, primînd învățătura zeilor despre regalitate și să cinstească porunca și pe rege. Dacă ar asculta acest lucru, atunci regele n-ar mai ajunge pe mâinile celor mai sălbatici și mai feroși barbari²⁹⁰. Pentru că dacă toți ar face ca moi — ca să cităm o vorbă a lui Celsus — atunci n-ar mai fi nici o îndoială că chiar și barbarii înșiși ar primi cuvîntul lui Dumnezeu și și-ar schimba viața, încît toate vechile religii și-ar găsi sfîrșitul, rămînînd în vigoare numai cea creștină,

286. Homer, *Iliada* II, 205 (trad. G. Murnu, p. 52).

287. *Is. Sir.* 10, 4.

288. Apollodor, *Bibl.* 1, 2, 1 (6—7, citat după M. Borret).

289. A se vedea mai sus : VI, 53.

290. Aceeași idee (că dacă creștinii ar fi tratați mai uman, statul roman ar fi cel dintîi care ar beneficia) a fost exprimată de apologeți. Atenagora, *Solie*, XXXVII (trad. rom. 384).

lucru care, de fapt, tot va avea loc odată și odată, întrucît învățătura creștină câștigă și atrage la ea în fiecare zi tot mai multe suflete ²⁹¹.

LXIX

Și după aceea, fără să bage de seamă că prin cuvintele «dacă toți ar face ca tine», pe care le-a așternut pe hîrtie, Celsus se și contrazice în cele ce urmează : «*Desigur că nu vrei să susții că dacă romanii convinși de tine s-ar lepăda de tradiția riturilor lor față de zei și față de oameni, spre a invoca mai bine pe Atotputernicul tău, sau cum vrei să-l zici tu, atunci El însuși ar coborî din cer ca să lupte pentru ele și să le apere, declarînd că nu l-ar fi trebuit alte rituri decît tal Lui. Căci același Dumnezeu, spunei voi, a făgăduit odinioară credincioșilor Lui același lucru și chiar mai mult — cum recunoașteți voi înșivă — și puteți vedea că într-adevăr le-a fost de folos și iudeilor ²⁹² și vouă înșivă ! În loc să ajunși stăpîni peste tot pămîntul lor, nu le-a mai rămas nici o brazdă și nici o colibă ; dacă, însă, dintre voi rătăcește unul sau altul, ascunzîndu-se pe unde poate, unul c acela e hărțuit și pedepsit cu moartea ²⁹³.*

Întrucît Celsus se întreabă ce s-ar întîmpla în cazul în care romanii ar primi învățătura creștină și ar desconsidera vechile lor legi, care normaseră atitudinea lor față de zei, și s-ar închina Celui Atotputernic, iată vă comunicăm părerea noastră și zicem : «dacă doi dintre voi se vor învoi pe pămînt în privința unui lucru, pe care îl vor cere, se va da lor de către Tatăl meu, Care este în ceruri» ²⁹⁴, căci Dumnezeu se bucură cînd ființele cugetătoare se înțeleg, în schimb, se întoarce cu scîrbă de la cei care se ceartă. Ce-ar trebui să credem că ar fi necesar să se facă în cazul în care ar exista înțelegere nu numai între foarte puține persoane, cum e cazul astăzi, ci în întreg Imperiul Roman ? Atunci oamenii vor cere ajutorul lui Dumnezeu Cuvîntul, care spusese altă dată evreilor, pe cînd erau urmăriți de egipteni : «Domnul însuși are să se lupte pentru voi, iar voi fiți liniștiți» ²⁹⁵. Și rugîndu-se cu toții împreună, vor putea nimici mult mai mulți vrăjmași porniți în urmărirea lor decît a făcut-o rugăciunea lui Moise și a celor care strigau împreună cu el către Domnul. Iar dacă făgăduințele făcute de Dumnezeu pe seama celor ce respectă legea nu au fost împlinite, nu trebuie să ne închipuim că El a

291. H. Marrou, *A Diognète*, Paris, 1965, p. 161—166.

292. Dovadă cele spuse mai înainte : V, 41 ; VI, 29.

293. II, 45 ; VIII, 39.

294. *Matei* 18, 19.

295. *Ieș.* 14, 14.

mințit, ci că făgăduințele fuseseră făcute cu condiția ca ei să respecte legea și după ea să-și orinduiască viața. Iar pentru faptul că iudeilor, care primiseră acele făgăduințe condiționate, nu le-a mai rămas nici brazdă și nici colibă, vina trebuie căutată în multele lor nelegiuiri, în-deosebi în crima comisă de ei împotriva lui Iisus²⁹⁶.

LXX

Iar dacă am admite presupunerea lui Celsus că toți romanii s-ar converti, atunci va trebui să spunem că ei vor birui pe vrăjmași chiar și numai prin rugăciune, sau vom zice, mai curînd, că ei nici nu vor mai purta războaie, căci vor fi ocrotiți de puterea dumnezeiască potrivit făgăduielii că, dacă se vor afla cincizeci de drepiți, vor fi cruțați oamenii din cinci cetăți²⁹⁷, întrucît «oamenii lui Dumnezeu» sînt sarea lumii, care asigură conservarea lucrurilor de pe pămînt, deoarece acestea se vor păstra atîta vreme cît sarea nu se va strica: «Dacă sarea se va strica, cu ce se va săra? de nimic nu mai e bună decît să fie aruncată și călcată cu picioarele de oameni»²⁹⁸. «Cine are urechi să audă»²⁹⁹ înțelesul acestui cuvînt! Cît despre noi creștinii, putem spune că suferim prigoane atuncî cînd Dumnezeu lasă libertate ispititorului și-i dă putere să ne prigonească, dar cînd El vrea să ne scoată din această încercare, atunci ne bucurăm de o pace neașteptată³⁰⁰ între niște oameni care ne urăsc, căci ne încredem în Cel care ne-a spus: «Îndrăzniți. Eu am biruit lumea»³⁰¹. Și, într-adevăr, a biruit lumea, care nu mai are putere decît în măsura în care i-o îngăduie biruitorul ei, Care a primit de la Tatăl Său puterea de a birui lumea. Pe această biruință a Lui se sprijină tot curajul nostru.

Dacă vor să înceapă din nou persecuții și lupte pentru credință, vrăjmașii n-au decît să se apropie; le vom striga: «Toate le pot întru Hristos, în Care mă întăresc»³⁰², căci, așa cum a spus-o Scriptura, cu toate că două vrăbii nu prețuiesc mai mult de un ban, totuși «nici una din ele nu va cădea la pămînt fără știrea Tatălui vostru care este în ce-

296. Încă Iustin Filozoful formula această judecată la adresa iudeilor: *Apologia primă*, cap. 47; *Dialogul cu iudeul Trifon* 110, 119 (colecția aceasta, vol. 2, pag. 56; 221; 232). Ideea a preluat-o Origen afirmînd-o adesea mai ales în opera de față: I, 47; II, 8; 13; 34; 76; IV, 22, 32; V, 43; VII, 26 etc.

297. *Fac.* 18, 24—26.

298. *Matei* 5, 13.

299. *Matei* 13, 9.

300. Expresiile *παράδοξως ειρήνην ἄγομεν* pare a ne duce cu gîndul la un răstimp lipsit de prigoane, probabil între anii 235—250.

301. *Ioan* 16, 33.

302. *Fil.* 4, 13.

ruri»³⁰³. Și tot atit de desăvârșit îmbrățișează toate lucrurile Providența cea dumnezeiască, încît adaugă că «pînă și perii capului, toți sînt numărați»³⁰⁴ de ea.

Apoi, după obiceiul lui, Celsus se angajează să scoată concluzii, atribuindu-ne unele lucruri pe care noi nu le-am afirmat niciodată. Iată ce declară el : *«Într-adevăr, eu nu-ți îngădui să spui că dacă cei care domnesc astăzi peste noi ar trece la credința Ta și că după aceea căzînd ei în mîna vrăjmașilor lor, tu ai reuși să convertești și pe urmașii lor, iar apoi și pe alții. Iar dacă și aceștia ar cădea prizonieri și apoi și alții, la nesfîrșit, pînă cînd toți regii vor fi convinși de tine și luați prizonieri, la un moment dat se va ridica un conducător isteț, care prevăzînd ce s-ar putea întîmpla, vă va stîrpi pe toți înainte ca tu să-l fi putut nimici»*.

LXXI

La asemenea învinuiri rațiunea mă scutește să dau un răspuns : nimeni dintre noi nu spune că dacă cei ce domnesc azi, prin faptul că ar trece la credința noastră ar deveni prizonierii noștri, iar noi am încerca să convingem și pe urmașii lor și odată făcuți și aceștia prizonieri, am încerca să convingem și pe cei care ar urma după ei ! De unde ai mai scos și această poveste, că după venirea altor urmași și apoi a altor urmași, i-am convinge și i-am face pe toți prizonieri, iar apoi, pentru că nu am pedepsi pe vrăjmașii lor, se va ridica un conducător isteț care, prevăzînd ceea ce ar putea să se întîmple, ne-ar stîrpi pe toți fără urmă ? Am impresia că lui Celsus îi face plăcere să născocească și să înșiruiească mereu tot felul de nerozii.

LXXII

Dar iată cum își etalează o dorință : *«Ce bine ar fi dacă toți locuitorii Asiei, ai Europei și ai Libiei, atît greci cît și barbari, de la o margine la alta a lumii, ar ajunge la o înțelegere și ar adopta o singură lege !»* După care, dîndu-și seama că așa ceva e cu neputință, continuă : *«Cine nutrește astfel de păreri dovedește că judecata lui nu plătește nimic»*³⁰⁵. Dacă trebuie să spunem ceva asupra acestei probleme, care ar cere multe cercetări și argumente, atunci vom da cîteva cuvinte, spre a pune în lumină nu numai posibilitatea, ci și adevărul celor spuse despre această «înțelegere» a tuturor ființelor cugetătoare de a putea adopta o

303. Matei 10, 29.

304. Matei 10, 30.

305. Dintre comentatorii care au rămas nedumeriți asupra acestei elucubrații a lui Celsus amintim de C. Andresen (*Logos und Nomos*, p. 190—192), care socotește că filosoful păgîn era îndurerat aici de faptul că fiecare popor înțelegea «legea» și «tradițiile» în felul lui.

singură lege. Înțelepții stoici spun că atunci cînd ajunge să domine un element mai puternic decît celelalte, atunci totul se va preface în foc, mistuindu-se³⁰⁶. În schimb, noi creștinii afirmăm că odată și odată întreaga fire cugetătoare se va supune Cuvîntului și că va transforma fiecare suflet în propria lui desăvîrșire în clipa cînd fiecare individ, chiar dacă nu folosește decît libertatea voii lui, va alege ceea ce vrea Cuvîntul și va dobîndi starea pe care o va fi ales. Dacă între boli și între răni se găsesc și din acelea pe care nici doctorii nu pot să le vindece, totuși nu vom crede că și între metehnele și bolile sufletului sînt unele pe care nici Dumnezeu cel atosteștiutor nu le-ar putea tămădui, căci Cuvîntul lui Dumnezeu și puterea Lui de vindecare sînt mai puternice decît toate relele sufletului, iar această putere El o dă fiecăruia după voia lui Dumnezeu, iar sfîrșitul acestei «vindecări» însemnează nimicirea răului. Însă la întrebarea dacă în felul acesta răul e nimicit, dacă niciodată el nu va mai reveni, ori dacă acest lucru nu are loc, nu-i locul să-i dăm răspuns aici³⁰⁷.

În cărțile proorocilor întîlnim unele indicații vagi, care vorbesc despre o nimicire totală și definitivă a răului și despre o îndreptare din nou a tuturor sufletelor, iar pentru aceasta e suficient să amintim de următorul pasaj din proorocul Sofonie: «gătește-te, mîneacă, pierit-a tot poghircul lor. Pentru aceea, așteaptă-mă pe Mine, zice Domnul, în ziua învierii Mele spre mărturie. Căci gîndul Meu este să strîng laolaltă toate neamurile și să adun regatele, ca să vărs peste ele întăritarea Mea și iușimea urgiei Mele. Și tot pămîntul va fi mistuit de văpaia mîniei Mele. Atunci voi da popoarelor buze curate, ca toate să se roage Domnului și cu rîvnă să-I slujească Lui. Din ținuturile de cealaltă parte a fluviilor Etiopiei, închinătorii Mei, risipiții Mei, Îmi vor aduce prinoase. În ziua aceea nu te vei mai rușina de toate faptele tale cu care ai păcătuit împotriva Mea, căci atunci voi da la o parte pe cei ce petrec în chip trufaș, iar tu nu te vei mai îngîmfa în muntele cel sfînt al Meu. Și voi lăsa în mijlocul tău un neam smerit și sărac, care va nădăjdui întru numele Domnului. Cei care vor mai rămîne din neamul lui Israel nu vor săvîrși cuvînt de minciună și nu se va afla în gura lor limbă vicleană, ci ei vor putea să mănînce și să se odihnească fără ca să se teamă de cineva»³⁰⁸.

306. Despre *ἐκπύρωσις* amintește Origen adeseori aici. A se vedea M. Borret, *op. cit.*, vol. V, indice.

307. Origen condamnă concepția stoică privitoare la nimicirea prin foc (*ἐκπύρωσις*) înlocuindu-o cu ideea bunătății lui Dumnezeu, dar pe care, e drept, el n-a putut-o formula corect, căzînd în rătăcirea apocatastazei generale.

308. *Sof.* 3, 7—12.

Cine va fi în stare să pătrundă sensul deplin al Scripturii și să priceapă acest pasaj, acela să ni-l tălmăcească. Să adîncească îndeosebi înțelesul acestei părți: după ce va fi nimicît întreaga lume, «li se va da o singură limbă în tot pămîntul»³⁰⁹, așa cum fusese înainte de amestecarea lor în Babilon. De aceea să ne lămurească și nouă înțelesul acestor cuvinte: «ca toți să cheme numele Domnului și să-I slujească sub un singur jug», așa încît să nu mai fie «urgia mîndriei» precum nici nedreptate, cuvinte deșarte și grai înșelător.

Iată, dar, ce am socotit potrivit să amintesc cu cuviință și fără sublinieri amănunțite din pricina cuvîntului lui Celsus, care crede că nu-i cu putință ca locuitorii Asiei, Europei și Libiei, elini și barbari, să se înțeleagă și să adopte o singură limbă. Poate că acest lucru nici nu e cu putință atîta vreme cît oamenii sînt încă în trupuri, dar nu și cînd ei se vor fi eliberat de trupuri.

LXXIII

Dar iată că îndată după aceea Celsus ne îndeamnă: «să sărim în-tr-ajutor împăratului cu toate puterile noastre³¹⁰, să-l sprijinim în tot ce întreprinde, să luăm arma alături de el, să-l slujim alături de soldații și de ofițerii lui, dacă situația ne-o cere³¹¹. La aceasta va trebui să răspundem: cînd se simte nevoia, noi dăm împăratului un ajutor așa-zicînd dumnezeiesc, «întrucît ne-am îmbrăcat cu toate armele lui Dumnezeu»³¹². Și facem acest lucru ca să ascultăm de glasul Apostolului care zice: «Vă îndemn deci, înainte de toate, să faceți cereri, rugăciuni, mijlociri, mulțumiri, pentru toți oamenii, pentru cîrmuitori și pentru toți care sînt în înalte dregătorii»³¹³, căci cu cît ai mai multă credință, cu atîta ajuți mai eficace pe cei care domnesc, poate chiar mai mult și decît soldații care merg la război șiucid atîția vrăjmași cîți pot.

Dar iată ce răspuns va trebui să mai dăm și dușmanilor credinței noastre, care ne pretind să luăm arma ca soldații și pentru binele public să ucidem oameni: înșiși preoții voștri, care, după voi, au sarcina să-și facă datoria, îngrijind de statuile zeilor și să păzească templele pre-

309. *Fac.* 11, 1—8.

310. Se resimte aici, ca și în alte locuri ale scrisului lui Origen, o oarecare influență a lui Iustin Filozoful, care recomanda creștinilor lui lupta pentru pace în locul celei pentru război. *Apol.* I, 12.

311. S-a adus creștinilor acuza că s-ar eschiva de la orice angajare socială, politică și militară, apropiindu-se oarecum de atitudinea epicureilor, ceea ce nu corespunde adevărului. A se vedea M. Borret, *op. cit.*, V, pag. 344—345.

312. *Cf.* 6, 11.

313. *I Tim.* 2, 1—2.

tinselor voastre zeități, sînt obligați să-și păstreze mîna lor dreaptă curată de orice murdărie în vederea săvîrșirii jertfelor, pentru ca astfel să poată oferi cu mîini curate de orice sînge și ucidere, celor pe care voi îi numiți zei, jertfele voastre tradiționale. Iar în timp de război voi nu înrolați în armată pe preoții voștri. Or, dacă acest lucru e de înțeles la voi, cu cît mai firesc este el cînd ne gîndim la creștini, pentru că în timp ce alții merg la armată ca soldați, creștinii participă la front ca preoți și slujitori ai Domnului ! Își păzesc curată nu numai mîna dreaptă, ci luptă prin rugăciuni adresate lui Dumnezeu pentru cei ce luptă cu dreptate ³¹⁴ și pentru cel care domnește cu cinste, pentru ca tot ce-i potrivnic și dușman celor care viețuiesc cum se cuvine să poată fi înfrînt.

În același timp, prin faptul că biruim prin rugăciuni și pe demonii care ațîță la război, îndemnînd să se calce jurămintele și să se tulbure pacea, noi creștinii aducem împăratului un mai mare ajutor decît cei pe care i-am văzut mergînd la luptă. Noi dăm concursul și în treburile publice prin faptul că înălțăm, pe bună dreptate, rugăciuni împreunate cu exerciții și cu meditații, care ne învață să disprețuim plăcerile și să nu le mai avem ca îndrumătoare. Nimeni nu se luptă mai bine pentru împărat decît cum o facem noi, căci dacă noi nu slujim ca soldați — chiar dacă acest lucru s-ar cere — totuși noi ne luptăm pentru el, ridicînd pentru el o armată specială, aceea a credinței, prin rugăciunile pe care le adresăm divinității.

LXXIV

Iar dacă Celsus vrea să ne vadă slujind ca ofițeri pentru apărarea patriei, apoi să știe că noi facem și acest lucru, dar nu ca să atragem spre noi privirile oamenilor și să dobîndim astfel mărire deșartă, ci rugile noastre se fac în chip intim, în tainele sufletului și se înalță ca și cele ale preoților, pentru mîntuirea compatrioților noștri. Creștinii sînt chiar mai folositori patriei decît restul oamenilor, întrucît ei cultivă și pe ceilalți concetățeni, învățîndu-i să fie credincioși față de Dumnezeu, paznicul țării, și tot ei înalță spre o cetate cerească și dumnezeiască ³¹⁵ pe cei care au dus o viață cinstită chiar și în cele mai mici localități. Lor li s-ar potrivi cuvintele : dacă ai fost credincios într-o cetate mică, vino acum

314. Pe bună dreptate s-a spus că Origen susține ideea legitimității războiului drept, cum s-a afirmat și mai sus : IV, 82.

315. Voia lui Dumnezeu și Providența Lui sînt pentru Origen cheia de boltă a concepției creștine despre lume sau cum spune în fragmentul următor (VIII, 75), patria noastră, după Dumnezeu, adică Biserica.

într-una mai mare, căci «Dumnezeu stă în adunarea celor puternici și în mijlocul dumnezeilor va judeca»³¹⁶. El acceptă să te numere și pe tine printre aceștia, cu condiția că nu vei mai vrea să mori cum moare omul pămîntean și nici să cazi «ca unul din căpeteniile acestora»³¹⁷.

LXXV

În sfîrșit, Celsus ne mai îndeamnă «să luăm parte și la conducerea țării dacă-i nevoie, spre apărarea legilor și a evlaviei». Dar cînd ne gîndim că în spatele fiecărei cetăți se află un alt fel de patrie, hotărîtă de Logosul lui Dumnezeu, noi creștinii chemăm la conducerea Bisericii pe cei pe care învățătura și sfințenia vieții îi face vrednici de conducere. În schimb, respingînd pe cei care lăcomesc după putere, noi siliim pe cei care, din exces de modestie, nu doresc să-și ia în chip grăbit un post de slujire publică în Biserica lui Dumnezeu; în același timp, cei care ne conduc cu înțelepciune fac acest lucru oarecum siliți nu de altcineva, ci exercită conducerea după poruncile Marelui Împărat, Care le-a dat-o în seamă, El pe Care noi Îl credem Cuvîntul lui Dumnezeu sau Fiul lui Dumnezeu. În chipul acesta, fie că au fost aleși, fie că au fost siliți s-o facă, cei ce iau asupra lor posturi de conducere în Biserică și conduc cu cinste patria cea după Dumnezeu, adică Biserica, o conduc în ascultare față de Dumnezeu, fără ca prin legi lumești să se lase ademeniți spre fapte neîngăduite. Totuși nu s-ar putea spune că creștinii s-ar feri să primească posturi în viața obștească, atunci cînd se dau înapoi de la astfel de slujiri publice, ci fac acest lucru cu gîndul de a se dedica unei slujiri mai dumnezeiești și mai necesare Bisericii lui Dumnezeu spre mîntuirea oamenilor, slujirea aceasta fiind în același timp și de folos, dar și slujire dreaptă. Cei care ocupă astfel de posturi poartă grijă de toți de cei din sînul Bisericii, ca zilnic să devină tot mai virtuoși; de cei care par a sta în afara ei, pentru ca să ajungă și ei să cinstească pe Dumnezeu prin grai și prin faptă, pentru ca în felul acesta închinîndu-se cu adevărat lui Dumnezeu și îndrumînd pe cît mai mulți în legea Lui, să fie cu toții plini de cuvîntul lui Dumnezeu și de legea dumnezeiască, și să fie uniți cu Dumnezeu Cel peste toate, prin Cel Care, fiind Fiul lui Dumnezeu, Cuvîntul, Adevărul și Dreptatea, unește cu El pe oricine vrea să viețuiască întru toate după voia lui Dumnezeu.

316. Ps. 81, 1.

317. Ps. 81, 7.

LXXVI

Iată, aşadar, încheiată, cucernice Ambrozie, după puterea ce mi-a fost încredinţată, misiunea pe care mi-ai dat-o. Cele opt cărţi ale lucrării mele cuprind tot ce am crezut folositor să pun în faţa cărţii lui Celsus intitulată *Discurs adevărat*. Citirea tratatului lui şi a răspunsului meu vor da posibilitatea să se vadă care din cele două lucrări poartă mai mult pecetea adevăratului Dumnezeu şi tonul evlaviei care I se cuvine, adevărul sfintelor învăţături, care ajungînd la oameni îi îndeamnă la viaţa cea mai bună.

Să ştii totuşi că Celsus «făgăduise să compună şi alt tratat, în care a promis că va învăţa pe cei ce ar vrea şi ar putea să-l creadă cum trebuie să trăiască omul». Dacă, însă, omul nu şi-a ţinut făgăduiala de a scrie şi cel de al doilea *Discurs*, noi ne putem mulţumi şi cu cele opt cărţi compuse împotriva celui dintîi, iar dacă totuşi a scris şi o a doua carte şi va fi terminat-o, caut-o şi trimite-mi-o, pentru ca şi împotriva aceluia să-mi pun în lucrare tot ce mi-a dăruit Dumnezeu adevărului, ca să răstorn părerile greşite care se ascund în ea, în schimb acolo unde el ar afirma adevărul să aduc mărturie fără duh de ceartă dreptăţii celor afirmate de el.

INDICE SCRIPTURISTIC

A. VECHIUL TESTAMENT

- Facerea**
- 1,1 : VI, 50
 1 și urm. : IV, 55
 2 : VI, 52
 3 : II, 9 ; VI, 50
 5 : VI, 50
 6 : II, 9
 6-8 : VII, 31
 11 : VIII, 34
 26-27 : IV, 83 ; 85 ; VII, 33 ; 62 ; 66
 26 : II, 9 ; III, 40 ; IV, 30 ; V, 16 ; 37 ; 40
 27 : VI, 49 ; 63
 2,2-3 : V, 59 ; VI, 61
 4 : VI, 50 ; 60
 7 : IV, 36-37
 8-9 : IV, 39
 21 și urm. : IV, 36
 21-22 : IV, 38
 24 : VI, 47
 3,6 : VII, 39
 8 : VI, 64
 17-19 : IV, 70 ; VII, 28
 21 : IV, 40
 24 : VI, 49
 4,8 : IV, 43
 5,1 : VI, 49
 6,2 : V, 55
 3 : VII, 38
 5-7 : VI, 58
 8,17 : VI, 29 ; VII, 18
 9,25-27 ; VII, 7
 11,1-9 : IV, 21 ; VIII, 72
 1-2 : V, 29
 4 : IV, 1
 5-9 : V, 29
 12,2-3 : VI, 29
 7 : II, 66
 15,5 : V, 10
 16,14 : IV, 44
 17,16-21 ; VIII, 46
 18,24-26 : VIII, 70
 19,1-29 : IV, 21
 10-11 : II, 67
 11 : I, 66
 17 : IV, 45
 37-38 : IV, 45
- 21,1-7 : IV, 43
 19 : IV, 44
 25,29-34 : IV, 43
 26,2 : VI, 4
 22 : VI, 44
 27,5-17 : IV, 43
 18-29 : IV, 43
 27-29 : VII, 7
 41-45 : IV, 46
 28,1-5 ; IV, 43
 12-13 : VI, 21
 30,42 : IV, 43
 34,2 : IV, 46
 25-31 : IV, 46
 35,9 : VI, 4
 37,26-36 : IV, 46
 33-35 : IV, 43
 39,7-12 : IV, 46
 40-41 : IV, 47
 42-44 : IV, 47
 47,1-5 : IV, 47
 48,3 : III, 66
 49,1 : VII, 7
 10 : I, 53 ; V, 32
 50,4-14 : IV, 47
- Ieșirea**
- 1,7 : VII, 26
 3,5 : II, 51
 8 : VII, 28
 4,24-26 : V, 48
 25-26 : V, 48
 7,8-12 : II, 50
 11 : III, 46
 12,8 : VIII, 23
 23 : VI, 43
 14,14 : VIII, 69
 17,13 : VII, 18
 18,21-22 : IV, 31
 19,4 : IV, 37
 20,3-5 : V, 6 ; VII, 64
 5 : VIII, 40
 18 : VI, 62
 21 : II, 55 ; VI, 17
 21,2 : V, 43
 22,28 : IV, 31 ; VIII, 38
 23,13 : V, 46
 24,2 : II, 55 ; IV, 96 ; VI, 17
 31,4 : II, 74
- 18 : I, 4
 32,19 : I, 4
 34,1 : I, 4
 11 : VII, 18
- Levitic**
- 11 : IV, 93
 4 : VI, 16
 45 : VI, 63
 16,8 : VI, 43
 29 : VIII, 23
 31 : I, 26
 26,5 : VII, 24
- Numeri**
- 2 : VI, 23
 12,8 : VII, 10
 16,40 : VII, 34
 21,34-35 : VII, 18
 35 : VII, 19
 23,23 : IV, 95
 24,17 : I, 59 ; 60
- Deuteronom**
- 1,10 : V, 10
 15 : IV, 31
 26-45 : VII, 18
 31 : IV, 71
 2,34 : VII, 19
 4,16 : VII, 31
 19-20 : V, 10
 19 : IV, 31 ; V, 6
 24 : IV, 13 ; VI, 70
 5,31 : VI, 64
 6,13 : VII, 64
 7,4 : VIII, 18
 9,3 : IV, 13 ; VI, 70
 10,12-13 : VI, 57
 13,1-3 : II, 53
 4 : VII, 34
 15,6 : VII, 18
 12 : V, 43
 16,3 : VIII, 23
 18,12 : IV, 95
 14 : I, 36
 15 : I, 36
 22,23-26 : I, 34
 23,1-17 : IV, 31

- 24,18 : VIII, 40
 25,19 : VII, 18
 28,11—12 : VII, 18
   66 : II, 75
 29,2—3 : VII, 18
 30,14 : I, 87
 32,8—9 : IV, 8 ; V, 10
   21 : II, 78
   30 : VII, 21
   39 : II, 24
 33,1 : VIII, 25
 34,5—6 : II, 54
- Iosua**
 18,16 : VI, 25
- Judecători**
 19,22 : VI, 43
- I Regi**
 2,12 : VIII, 25
 9,20 : I, 36
 10,27 : VIII, 25
- II Regi**
 3,34 : VIII, 25
 7,10 : VIII, 25
 22,44 : II, 78
 24,1 : IV, 72
- III Regi**
 5,9—14 : III, 45
 10,1—7 : III, 45
 14,1—18 : I, 36
 17,11—16 : II, 48
   21—22 : III, 57
- IV Regi**
 1,3 : I, 36
   10 : VIII, 25
   34—35 : II, 57
 9,11 : VII, 10
- I Cronici**
 21,1 : IV, 72
- II Cronici**
 1,10—11 : III, 45
- Iov**
 1,6—2,7 : VI, 43
 2,10 : VI, 55
 5,18 : II, 24
 10,8 : IV, 37
 15,14 : III, 63
 25,4 : III, 63
 40,1 : VI, 43
- Psalmi**
 1,2 : III, 60
 2,3 : VIII, 54
   8 : IV, 8 ; V, 32
 4,7 : VI, 5
 6,2 : IV, 72
 7,4—6 : VII, 24 ; VIII, 35
 9,14 : VI, 36
- 12,4 : VII, 34
 15,4 : V, 46
   9—10 : II, 62 ; III, 32
 15,10 : III, 2
 17,12 : VI, 17
 18,2 : VI, 6
   5 : I, 62 ; III, 2
   9 : VII, 34
 21,16 : VII, 50
 23,8 : VIII, 1
 25,2 : VIII, 56
 26,1 : VI, 5 ; VIII, 27
   3 : VIII, 27
 31,5 : III, 63
 32,5 : IV, 28
   9 : II, 9 ; VI, 60
 33,8 : VI, 41 ; VIII, 34
   11—15 : VI, 54
   20 : VII, 18
 35,10 : VI, 5
 36,8 : IV, 72
   9—11 : VII, 29
   22 : VII, 29
   30—31 : VII, 49
   30 : V, 19
   34 : VII, 29
 38,6 : VII, 50
 43,20 : VII, 50
   23 : III, 8
   24 : IV, 72
   26 : V, 50
 44,3—6 : I, 56
   4—5 : VI, 75
   7—8 : I, 56
 47,23 : VII, 29
 48,10—11 : VI, 13
   13 : IV, 90
 49,1 : V, 4 ; VIII, 3
 50,7 : VII, 50
   8 : III, 45
   12 : VII, 33
 53,7 : I, 71 ; VII, 1
   8 : VII, 1
 57,4 : VII, 50
 62,9 : VII, 34
   11 : IV, 93
 67,12 : V, 1 ; VI, 2
   12—13 : I, 62
 68,22 : II, 37 ; VII, 13
 71,7 : II, 30
 72,8 : II, 24
 75,3 : VII, 29
 76,3 : VII, 34
 77,1—3 : IV, 49
   2 : II, 6
   49 : VIII, 32
   65 : IV, 72
 80,6 : III, 7
 81,1 : IV, 29 ; V, 4 ; VIII, 3
   7 : VIII, 74
 85,8 : V, 4
 88,21 : VI, 56
 90,13 : VII, 70
- 95,4 : V, 4
   5 : III, 2 ; IV, 20 ; VII,
   65 : VIII, 3
 96,9 : VIII, 3
 100,8 : VII, 19
 101,26—28 : IV, 56
   26 : VI, 61
   28 : I 21 ; IV, 14 ; VI, 62
 103,6 : VI, 17
   14—15 : IV, 75
   15 : VIII, 67
   24—26 : VI, 25
   24 : VI, 69
 104,15 : VI, 79
 105,20 : II, 74
 106, 20 : I, 64 ; II, 31 ; V, 11
 108,1—2 : II, 11
   8 : II, 11
   16 : II, 20
 115,6 : VIII, 54
 117,19—20 : VI, 36
 118,18 : II, 6 ; IV, 50
   73 : IV, 37
 130,1—2 : IV, 15
 132,2 : VI, 79
 135,2 : V, 4
 140,2 : III, 60 ; VIII, 17
 147,4 : I, 62 ; III, 2
 148,3 : VIII, 66
   3—4 : V, 13
   4—5 : V, 44 ; VI, 19
   5 : II, 9 ; VI, 60
- Pilde**
 1,6 : VII, 10
 2,5 : I, 49 ; VII, 34
 4,23 : IV, 95
 5,15—17 : IV, 44
   22 : I, 53
   7,3 : I, 87
   8,5 : III, 54
 9,5—6 : III, 54
 10,17 : VI, 7
   19 : V, 1
 13,8 : VII, 21
   25 : VII, 24
 24,59—63 : IV, 87
 27,19 : VI, 45
 28,6 : VII, 23
- Ecclesiastul**
 1,2 : I, VII, 50
   6 : VI, 35
   9 : IV, 12
- Cântarea Cântărilor**
 2,15 : IV, 93
- Isaia**
 1,4 : II, 76
   7 : II, 76
   19—20 : VI, 57
   20 : VI, 62
 2,2—4 : V, 33
 5,8 : II, 76

- 12: VII, 31
18—22: II, 76
6,1—2: I, 43
2: VI, 8
9—10: II, 8
7,10—14: I, 34
14: III, 2
9,2: VI, 5; VIII, 54
6: V, 53, VIII, 27
11,6: IV, 93
14,4 și urm.: VI, 43
20,2—3: VII, 7
35,5—6: II, 48
38,1—19: VIII, 46
43,10: II, 9
45,7: VI, 55
47,14—15: V, 14
48,9: V, 15
16: I, 46
49,8—9: I, 53; VIII, 54
52,13—53,8: I, 54
53,1—3: VI, 75
2—3: IV, 16
5: III, 2
7: II, 59
9: I, 69
12: II, 44; VIII, 54
54,11: VIII, 19
11—12: VII, 30
60,1: VI, 5
19: VI, 54
65,1: II, 78
25: IV, 93
66,8: VIII, 43
- Ieremia**
1,4—9: VII, 34
10: IV, 1
5,6: IV, 93
7,17: V, 8
31: VI, 25
10,24: IV, 72
14,22: V, 33
16,19: V, 33
19,13: V, 8
20,7: prefață; V, 14
23,23: V, 12
24: IV, 5
38,30: VIII, 40
39,27: II, 9
35: VI, 25
- Matei**
1,20: I, 66; V, 52
23: I, 34
2,1—12: I, 58
13: I, 66; V, 52
3,3: VI, 9
17: II, 72
- 41,14: V, 43
51,17: V, 8
- Plîngeri**
3,27—29: VII, 25
34: VIII, 54
37: IV, 66
- Iezechiel**
1,1: I, 43
5—27: VI, 18
28: I, 43
2,1: I, 43
6: II, 76
9: VI, 6
3,3: I, 48
10,1—21: VI, 18
13,4: IV, 93
18,2—4: VIII, 40
10: VIII, 25
20: VIII, 40
20,11: VII, 20
22,18: V, 15
27: IV, 93
26,32: VI, 43
28,3: III, 45
12—19: VI, 44
29,3: IV, 50
32,6: IV, 50
48,31—35: VI, 23
- Daniel**
1,11—16: VII, 7
17: VI, 14
20: III, 45
2,21: VIII, 68
4,34: VII, 31
6,16: VII, 5
7: VI, 46
10: IV, 13
8,23: VI, 45
23—25: VI, 46
9,27: VI, 46
11,36: VI, 45
12,1—3: IV, 30; V, 10
- Osea**
10,12: VI, 5
14,10: III, 45
- Iona**
2,1: VII, 57
4,6: VII, 53
- Miheia**
1,12—13: VI, 55—56
5,2: I, 51
- Sofonie**
3,7—13: VIII, 72
- Agheu**
2,6: VII, 30
- Zaharia**
5,7: VI, 26
- Maleahi**
3,2: IV, 13; V, 15
2—3: VI, 25
3: VIII, 56
6: I, 21; IV, 14; VI, 62
4,2: VI, 54; VII, 22
- Tobit**
12,7: V, 19
- I Macabei**
2,23
7,47: VIII, 46
9,54
- II Macabei**
3,24
4,7
9,5: VIII, 46
- Înțelepciunea lui Solomon**
1,4: III, 60; V, 29
5: VII, 8
7: IV, 5
6,13: V, 10
7,25—26: III, 72; VIII, 14
26: V, 10; VI, 63; VIII, 14
27: IV, 3; VII, 12
9,6: VI, 13
10,5: V, 29
11,24: I, 71; IV, 28
26: IV, 28
12,1—2: IV, 28; VII, 51
13,17—18: VI, 14
17,61: VI, 79; VIII, 32
- Înțelepciunea lui Sirah**
4,28: I, 62
10,4: VIII, 68
19: VIII, 50
18,13: IV, 28
19,22: VI, 7; VII, 12
39,17: IV, 75
- B. NOUL TESTAMENT**
- 4,1—11: VI, 43
9: VIII, 56
10: V, 11; VII, 64; VIII, 56
16: VI, 66
19: I, 62
5,3: VI, 16
- 4: IV, 27; V, 63
8: IV, 27; VI, 4; VII, 33; VIII, 18
9: IV, 27; V, 63
13: VIII, 70
14: V, 10; VI, 5; VII, 51
16: V, 10

- 22 : VI, 25
 28 : III, 44
 34 : VI, 19
 38—39 : VII, 25
 39 : VII, 18
 40 : VII, 61
 44—45 : VIII, 35
 44 : VIII, 66
 45 : IV, 28
 48 : IV, 29 ; VI, 63
 6,6 : VIII, 6
 24 : VII, 68 ; VIII, 2
 25—26 : VII, 24
 26—29 : VII, 18
 28 : VII, 24
 7,6 : V, 29
 7 : VI, 7
 13 : V, 53
 14 : VI, 16
 22—23 : II, 49
 22 : I, 6 ; II, 49
 24 : VIII, 18
 8,3 : I, 48
 9,12 : III, 61
 13 : IV, 19
 34 : II, 38
 37—38 : I, 43
 10,1 : IV, 93
 6 : IV, 3
 18 : II, 13
 23 : I, 65 ; VIII, 44
 29—30 : VIII, 70
 32 : II, 13
 11,15 : VII, 34
 22—24 : II, 76
 25 : VII, 18
 27 : II, 71 ; VI, 17 ; VII, 44
 28 : II, 73 ; III, 63
 29 : II, 7 ; VI, 15
 12,24—27 : II, 9 ; VIII, 26
 32 : II, 42
 43 : IV, 93
 13,3 : IV, 9
 9 : VII, 34
 22 : VII, 23
 39—40 : IV, 57
 43 : VII, 34
 54 : VI, 16
 14,21 : II, 46
 15,11 : V, 49 ; VIII, 29
 17 : V, 49 ; VIII, 29
 19 : VII, 33 ; VIII, 29
 24 : IV, 3
 38 : II, 46
 16,16 : II, 2
 18 : VI, 77
 17,1—2 : IV, 16
 1—3 : VI, 68
 5 : II, 72
 6 : VI, 77
 9 : I, 48
 18,10 : VI, 41 ; VIII, 34
 12—13 : IV, 17
 19 : VIII, 69
 20 : II, 9
 19,6 : VI, 47
 23 : VII, 23
 24 : VI, 16 ; VII, 18
 20,25 : VII, 18
 26—27 : IV, 30
 31 : VI, 67
 21,41 : IV, 3 ; V, 58
 43 : II, 5 ; IV, 3
 22,30 : VIII, 25
 32 : VIII, 3
 23,11 : IV, 30
 13—29 : II, 76
 31 : II, 75
 34 : III, 46
 37 : V, 43
 24,14 : II, 13
 22—27 : II, 49
 27 : VI, 45
 35 : V, 22
 25,1 : VI, 5
 41 : VIII, 25
 26,23 : II, 20
 31 : II, 16
 38 : II, 9
 39 : II, 24 ; VII, 55
 42 : II, 24
 48 : II, 11
 52—54 : II, 64
 59—63 : prefata ; I, 2
 59—60 : III, 23
 61 : II, 10
 62—63 : II, 59 ; VII, 55
 75 : II, 18
 27,35 : II, 11
 11—14 : prefata ; VIII, 42
 19 : II, 34
 28—29 : II, 34 ; VII, 55
 34 : IV, 22 ; VII, 13
 39 : VII, 55
 46 : III, 32
 50 : III, 32
 51 : II, 33
 54 : II, 36
 59—60 : II, 59
 28,1—2 : II, 70
 2 : V, 2
 7 : V, 58
 9 : II, 70
 13—14 : I, 51
 19 : II, 30
 20 : II, 9 ; V, 12
Marcu
 1,1—2 : II, 4
 12—13 : VI, 43
 20 : I, 62
 3,17 : VI, 77
 4,11 : III, 21
 17 : I, 49
 34 : III, 46
 6,2 : VI, 16
 7,21 : VIII, 33
 10,17 : V, 11
 25 : VI, 16
 13,10 : II, 42
 14,49 : II, 70
 55—62 : prefata
 15,10 : VIII, 42
 28 : II, 44
 38 : II, 33
 16,4 : V, 56
 5 : V, 52
Luca
 2,13—14 : I, 60
 3,1 : I, 58
 4,1—13 : VI, 43
 25—26 : II, 48
 32 : II, 73
 5,8 : I, 63
 6,20 : VI, 16
 24 : VI, 16
 28 : VIII, 41
 29 : VIII, 18
 7,11—17 : II, 48
 8,2—3 : I, 65
 13 : I, 49
 52 : II, 48
 10,2 : I, 43
 6 : V, 33
 18 : V, 44
 19 : II, 48 ; VII, 57
 22 : VI, 17
 34 : III, 61
 11,9 : VI, 7
 48 : II, 75
 12,8 : VIII, 25
 24 : VII, 18
 29 : VII, 24
 13,11 : VIII, 54
 14,11 : III, 63
 15,4 : IV, 17
 16,10 : IV, 17
 13 : VII, 68 ; VIII, 3
 19—31 : VI, 16
 17,24 : VI, 45
 18,11 : III, 64
 14 : III, 63
 18—19 : V, 11
 25 : VI, 16
 19,17 : VIII, 74
 20,36 : IV, 29
 21,20 : II, 13
 25 : VII, 23
 27 : II, 7
 28 : VIII, 56
 37 : VIII, 54
 23,9 : prefata
 18—19 : VIII, 42
 21 : VII, 43 ; VIII, 42
 25 : VIII, 42
 44—45 : II, 33
 53 : II, 69
 24, 4 : V, 52

- 14—15 : II, 62
 26—27 : VI, 81
 30—31 : II, 68
 31 : II, 62
- Ioan**
 1,1 : V, 24; VI, 55; VIII, 6
 1—2 : IV, 5; V, 22
 3—4 : VI, 5
 4 : V, 10
 5 : VII, 51
 9 : VI, 5
 14 : VI, 9; VII, 42
 17 : VI, 70
 18 : II, 71; VII, 27
 26—27 : II, 9; V, 12
 29 : II, 10; VIII, 43
 32—34 : I, 48
 51 : I, 49
 2,19 : III, 32; VIII, 19
 21 : II, 10; VIII, 19
 25 : II, 20
 4,6—7 : I, 70
 14 : VI, 20
 21 : VI, 70
 24 : II, 71; VI, 70
 5,23 : VIII, 9
 31 : I, 48
 39 : III, 33; V, 16; VI, 7
 46—47 : II, 4
 6,33 : I, 48
 35 : II, 64
 51 : II, 9; VI, 44
 52—56 : VIII, 22
 7,15 : VI, 16
 38 : VI, 20
 42 : I, 51
 8,12 : V, 10
 40 : I, 66; II, 25; VII, 16
 58 : VIII, 12
 9,5 : V, 10
 39 : VII, 39
 10,5 : II, 9
 8 : VII, 70
 9 : II, 64; VII, 16
 10 : VII, 70
 18 : II, 16; III, 32
 23—24 : I, 67
 24 : I, 48
 30 : VIII, 12
 11,25 : VII, 16
 38—44 : II, 48
 12,24 : VIII, 43
 31 : IV, 93; VIII, 13
 13,1 : II, 7
 8 : II, 7
 14,3 : VI, 20
 6 : I, 66; II, 9; III, 64;
 VI, 66; VII, 1; VIII, 12
 8 : VII, 43
 9 : VIII, 12
 10 : VIII, 17
 12 : II, 8
 23 : VIII, 18
 27 : VIII, 14
 30 : IV, 93; VIII, 13
 15,4—6 : V, 12
 16,11 : IV, 93
 12 : II, 2
 25 : IV, 87
 33 : VI, 59; VIII, 14
 17,3 : III, 37
 21—22 : VIII, 12
 18,4—8 : II, 10
 36 : I, 61
 40 : VIII, 42
 19,10 : VII, 43
 31—32 : II, 16
 32—33 : II, 16
 34—35 : II, 36
 41 : II, 69
 20,12 : V, 52
 22 : II, 51
 25 : II, 61
 26—27 : II, 62
 26 : II, 63
 27 : II, 61
 21,13 : I, 70
 18—19 : II, 45
- Faptele Apostolilor**
 1,3 : II, 63
 5 : VII, 51
 13—14 : VIII, 22
 15—26 : II, 11
 2,2—3 : VIII, 22
 3 : VIII, 18
 2,47 : VII, 26
 3,15 : V, 33
 4,13 : II, 45; VIII, 47
 39 : VIII, 12
 5,29 : VIII, 26
 31 : V, 33
 36 : I, 57; VI, 11
 41 : II, 45
 7,22 : III, 46; VI, 14
 42—43 : V, 8
 8,9—10 : I, 57; VI, 11
 10,9—15 : II, 1
 14—15 : V, 49
 38 : VIII, 54
 11,8 : III, 11
 12,6—9 : II, 34
 15,22 : VIII, 29
 28 : III, 11
 29 : VIII, 29
 16,24—26 : II, 34
 17,28 : IV, 5
 19,26 : III, 40
 20,19 : VIII, 56
 21,12 : II, 17
 26 : II, 1
- Romani**
 1,3 : I, 35
 14 : II, 13; III, 54
 18—23 : VI, 3
 18—19 : VII, 46
 18 : VI, 3; VII, 46
 19 : IV, 30; VI, 3
 20—21 : III, 47
 21 : III, 47; IV, 30; VI, 4
 22—23 : III, 73; IV, 30
 22 : VII, 47
 23 : VI, 4; VII, 47
 24 : V, 32
 25 : VI, 4; VII, 47
 26 : V, 32
 28—29 : VII, 48
 2,4—5 : IV, 72
 15 : I, 4
 23 : VIII, 10
 29 : VII, 22
 5,7 : IV, 28
 12 : VI, 36
 14 : IV, 40
 6,2 : II, 24
 4 : II, 69
 9 : II, 16
 10 : II, 69
 7,9—10 : III, 62
 12 : VII, 20
 22 : V, 60; VII, 38
 24 : VII, 50; VIII, 54
 8,2 : VII, 69
 6—7 : VII, 4; VIII, 22
 8 : VII, 22
 10 : VII, 4
 13 : V, 49; VII, 4
 14—15 : I, 57
 14 : IV, 95; VI, 70; VII,
 51
 15 : VIII, 6
 19—21 : V, 13; VIII, 5
 20 : VII, 50
 21 : VII, 65
 32 : VIII, 43
 35—39 : prefata
 36 : III, 8
 10,18 : I, 62
 11,11 : II, 78; VI, 80
 25 : V, 80
 36 : VI, 65
 12,14 : VIII, 38
 13,1 : VIII, 65
 14,1 : prefata
 2 : IV, 18
 9 : II, 65
 15 : VIII, 28
 15,19—21 : I, 63
 19 : VII, 21
 16,25—26 : II, 4; III, 61
- I Corinteni**
 1,5 : VII, 21
 18 : II, 9; III, 47
 21 : I, 13; V, 16; VI, 77
 24 : II, 9; VII, 23
 26—29 : III, 48; VI, 14;
 VII, 60; V, 16; VI, 4

- 27: II, 78; III, 73; VII, 44
 30: V, 35
 2,2: II, 66
 4-5: I, 2; I, 62; III, 68; VI, 2
 5: V, 1; VII, 60
 6-8: I, 13; III, 19; V, 32
 10: VI, 17
 11: IV, 30
 13-14: IV, 71; VI, 71
 16: III, 21
 3,2-3: II, 66
 9: IV, 1
 12: IV, 13; V, 15; VI, 70
 13-15: IV, 13
 16-17: VI, 63; VII, 22; VIII, 19
 18-19: I, 13; VI, 12
 4,12: V, 63; VII, 46; VIII, 41
 5,7: VIII, 22
 6,10: VIII, 38
 15: IV, 26
 17: II, 2; VI, 47
 19: IV, 26; VI, 63; VIII, 19
 8,4: VIII, 24
 5-6: IV, 29; VIII, 4; 29
 8,7: VIII, 4
 8: V, 49; VIII, 29
 11: VIII, 24
 13: VIII, 28
 9,8-10: II, 3; IV, 49; V, 36
 20: II, 1
 26: VII, 52
 27: VIII, 22
 10,1-2: IV, 49
 11: IV, 43
 20: VIII, 28
 20-21: VIII, 24
 31: VIII, 32
 11,37: VI, 63
 19: III, 13
 12,8-10: I, 44; III, 18; III, 46; VI, 12
 9: V, 13
 13,10: VI, 20
 12: VII, 10
 15,2: VI, 10
 3: II, 63
 12: III, 11
 21-22: VI, 36
 22: IV, 40; VII, 28
 25-26: VI, 36
 35-38: V, 18; VIII, 30
 36-44: V, 22
 40-44: IV, 57; V, 10
 42-44: V, 19; VI, 29
 48,49: V, 19
 51,52: V, 17; II, 65
 53: V, 19; VII, 32
 54: VI, 36
- II Corinteni**
 1,12: VII, 60
 2,15: I, 48
 3,5-6: I, 48
 6: VII, 20
 13-16: IV, 50
 15-17: VI, 70
 16: V, 60
 4,12: II, 1
 20: II, 69
 21-24: II, 3; IV, 44
 5,2: V, 48
 8: VI, 57
 17: III, 28; VIII, 23
 20: II, 7; VIII, 1
 21: I, 69; IV, 15
 6,16: IV, 26; VII, 22; VIII, 18
 10,3-5: V, 64; VII, 46
 5: IV, 1; V, 1
 11,14: VIII, 4
 12,2: I, 48
 4: VI, 6; VII, 43
- Galateni**
 1,4: II, 42; V, 32; VI, 54
 19: I, 47
 2,5: VII, 21
 9: II, 1; VIII, 12
- Efesenii**
 2,2: VII, 52
 3: IV, 72
 6: VIII, 22
 12: II, 78; V, 33; VIII, 5
 20: VIII, 19
 3,16: VI, 63; VII, 38
 4,10: I, 35
 14: V, 18
 5,1: VI, 63
 16: VI, 54
 6,10-11: VIII, 34
 11-13: VIII, 55; VIII, 73
 12: VIII, 34
 24: III, 60
- Filipeni**
 2,5-9: IV, 18
 6-8: IV, 18
 8: IV, 15
 10-11: VIII, 59
 15: III, 29
 3,8: II, 2
 10: II, 69
 20: II, 5; VIII, 5
 21: VI, 17; VII, 50; VIII, 54
 4,13: VIII, 70
- Coloseni**
 1,13: V, 11
 15: IV, 85; VI, 17; VII, 16; VII, 43; VII, 65-70; VIII, 12; VIII, 17; 26
 16: IV, 29
 18: II, 77; VI, 79
 23: II, 13
 24: VI, 48
 2,8: prefata
 12: VIII, 22
 15: I, 55; II, 64
 16: II, 2; VIII, 23
 18-19: V, 8
 3,1: VII, 29; VIII, 22
 5: V, 49; VII, 38
 8: IV, 72
 9-10: VI, 63; VIII, 17
 10: VI, 63; VIII, 18
 17: VIII, 32
 4,6: III, 33; VI, 10
- I Tesaloniceni**
 4,13-15: II, 65; V, 17
 5,2: III, 11
 5: II, 67
- II Tesaloniceni**
 2,1-12: VI, 46
 3-4: II, 50; VI, 44
 6-10: II, 50
 9: VI, 45
 10-12: II, 50
- I Timotei**
 1,15: I, 63
 19: III, 11
 2,12: V, 4; VIII, 73
 9: III, 60; VII, 44
 3,2: III, 48
 15: V, 33
 16: III, 31
 4,1-3: V, 64
 4-5: VIII, 32
 10: III, 49; IV, 4
 6,15: VIII, 4
 17-18: VII, 21
 20-21: III, 11
- II Timotei**
 1,3: V, 61
 10: II, 4; III, 61
 2,5: VI, 44; VIII, 56
 11: II, 69
 15: V, 1
 18: III, 11
 20-21: IV, 70
 3,6-7: VI, 24
 8: IV, 51
 4,7-8: VII, 62
- Tit**
 1,6: II, III, 46
 9: VI, 7
 14: VII, 29
 2,2: V, 1
 3,3-4: I, 64
 10-11: V, 63

Evrei

- 1,3: VIII, 17; VIII, 12
 9: VI, 79
 14: II, 4; VIII, 34
 2,10: V, 33
 14—15: VII, 17
 17: V, 4; VII, 46; VIII, 13
 4,9: V, 59
 14: VI, 20; VIII, 34
 15: I, 69
 5,11: III, 21; IV, 37
 12—14: III, 53
 12: IV, 18
 14: III, 60; IV, 18; VI, 13
 8,5: II, 2; V, 44
 9,26: IV, 57
 10,1: II, 2; IV, 31

- 29: VIII, 10
 11,37—38: VII, 7
 12,2: V, 33
 22—23: VIII, 5
 29: IV, 13; VI, 70

Iacob

- 1,2: VIII, 56
 5,7: V, 62

I Petru

- 1,6: VIII, 56
 2,2: IV, 18
 5: VIII, 19
 9: IV, 32; V, 10
 2,17: VIII, 68
 22: III, 62; IV, 15
 3,15: III, 33; VII, 12
 5,6: III, 63; VI, 15

I Ioan

- 1,1: I, 48; VII, 34

- 5: II, 71; V, 11
 2,1—2: III, 49
 2: VIII, 13
 8: VI, 67; VII, 31
 18: VI, 7—9

- 3,2: IV, 29
 4,10: VIII, 13
 5,19: VII, 17

Apocalipsa

- 1,5: III, 77
 6: VIII, 5
 5,8: VIII, 17
 10: VIII, 5
 7,2: I, 27
 10,4: VI, 6
 12,9: VII, 17
 16,12: I, 27
 21: VI, 23

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

- A**
- Abaris Hiperboreanul : III, 31
 Abel : IV, 34; V, 59
 Acarnania, provincie în centrul Greciei : III, 34
 Adam : I, 43; prin păcatul lui moartea s-a transmis la toți oamenii : VI, 36; VII, 28—29; 50
 Adam, semnificația numelui lui : IV, 40
 Adonai, unul din «numele» date lui Dumnezeu : I, 24; V, 41; V, 45; VI, 32
 Adrian, împăratul : I, 8
 Afrodita, zeița : I, 42; VI, 22
 Agamemnon, rege în Argos : VII, 36
 Agar : IV, 44
 Agheu, prooroc : VII, 30
 Ahaz, rege iudeu : I, 34
 Ahile, eroul de la Troia : I, 42
 Ailoiios, arhon în erezia ofiților : VI, 31
 albinele : IV, 82; VI, 73
 Alexandria, Biserica din... : III, 30
 Alexandru din Feres : IV, 67; V, 20
 Alexandru Macedon : V, 50
 Aloe, ființă legendară : IV, 21
 Ambrozie, mecenatele lui Origen : prefața; III, 1; IV, 1; V, 1; VI, 1; VII, 1; VIII, 76
 Amon, zeu egiptean : V, 34; 36; 46; VII, 3; 35
 amoniții, popor născut din fiicele lui Noe : IV, 45
 Amfiaraos, eroul din Argos și templul lui : VII, 35
 Amfiction, tatăl filosofului Platon : I, 37; VI, 8
 Amfiloh, fiul lui Amfiaraos : III, 34
 Amfion, erou legendar, (a se vedea la «Perseu») : I, 67
 Anania, prooroc : III, 45
 Anaxagoras, filosof grec († 428 î. Hr.) : IV, 77; V, 11
 Anaxarh, filosof grec (sec. IV) : VII, 53; 56
 Anitos, dușman al lui Socrate : IV, 59; 67; V, 20
 Andrei, apostol, (a se vedea sub «Petru») Antifon, sofist (sec. V î.Hr.) : IV, 25
 Antihrist : II, 50; VI, 46; VI, 79
 Antinoos, favoritul împăratului Adrian : III, 36—38; V, 63; VIII, 9
 Antiohia, oraș : VIII, 29
 Antioh (IV Epifanie), Diadoh sau urmaș al lui Alexandru cel Mare (sec. II î.Hr.) : III, 3
 Antiopa (vezi Danae) : I, 37
 Antistene, ucenic al lui Socrate, întemeietorul școlii cinice (sec. IV) : VII, 7
 Apelles, pictor vestit (sec. IV î.Hr.) : VIII, 17
 Apelles, eretic, ucenic al lui Marcion : V, 54
 Apis, zeităte și oraș în Egipt : V, 34
 Apolo (Apollo), zeu grec : I, 25; 70; III, 25; 28; IV, 48; 91; V, 2; VII, 5; VIII, 38; 40
 «Apologia lui Socrate» : VI, 12
 Apoloniu din Tiana, mag și filosof sec. I î.Hr. : V, 41
 Arabia, arabi : IV, 98; V, 34; 37—38; 48
 Arcadia, provincie în centrul Peloponeșului : II, 30; IV, 36; VI, 49
 Ares, zeu grec : I, 42; VI, 22
 Argos, oraș și provincie : I, 31; 45
 Arhiloc, «servitorul muzelor» : III, 25
 Aristandru, filosof (sec. IV î. Hr.) : VI, 8
 Aristeia, erou și mag legendar : III, 3; 26—31
 Aristobul, filosof evreu (sec. III î. Hr.) : IV, 51
 Aristofan, autor de comedii († 386 î. Hr.) : VII, 36
 Aristotel, filosof († 322 î. Hr.) : I, 21; 24; 65; II, 12; III, 13; IV, 56; V, 45; VII, 3; VIII, 45
 Artemis, zeița : I, 25; IV, 48; V, 27; VI, 72
 Asaf, filosof (?) : IV, 49
 Ascalon, oraș filistean : IV, 44
 Asclepios sau Esculap, zeul tămăduirii : III, 3; 24; 25; V, 2
 Asia (mică) : V, 50; VIII, 72
 Askalafos, fiul zeului Ares : I, 41; VI, 22
 Asiria, asirieni : I, 14; III, 3; V, 31
 Astafaios, arhonte al ofiților : VI, 31—32
 Astipalea (vezi Cleomed)
 Atena (Athena), zeița (cultul ei) : V, 29; 34; VI, 42; VIII, 66—67
 Atena, orașul și locuitorii ei : I, 29; 65; II, 30; III, 30; IV, 5; 36; V, 29; VII, 48
 Atica, provincie : V, 29

- August, împăratul († 14): II, 30
 Avraam, patriarh: I, 22; 44; II, 52; 66; IV, 33; 43; V, 48; VI, 4; VIII, 46; 52
 Azarie, prooroc: III, 45; IV, 14
 Azazel, personaj biblic: V, 43
- B**
- Babilon, babilonieni: V, 31; VI, 43
 Bachus (= Dionysos), zeul vinului: II, 34; III, 23; IV, 10; V, 34; VIII, 41
 Balaam, prooroc: I, 59—60
 «Banchetul», dialog scris de Platon: IV, 39; 47; 164
 barbar (= popor inferior): I, 2; 14; III, 24; 81; IV, 34; 36; VII, 60; VIII, 68
 Barnaba, părinte apostolic: I, 63; II, 1
 Beelzebul, căpetenia demonilor: II, 9; 38
 Behemot, arheu în erezia ofiților: VI, 25
 Belial, personaj biblic: VI, 43
 Belerofon, erou mitologic: IV, 46—47
 Beniamin, trib iudaic: VI, 25
 Biserica creștină: III, 79; V, 61; VI, 21; VIII, 16; 75
 Biu, demon egiptean: VIII, 58
 botezul lui Iisus: I, 42—46; 47; 48
 brahmani, filosofi indieni: I, 24
 brașizi, popor în vestul Asiei mici: VI, 45; VII, 3
- C**
- cabiri, zeități orgiastice ale vechilor eleni: VI, 23
 Cain, fiul lui Adam: I, 43
 cainiți, sectă: III, 13
 calați, populație persană: V, 34
 Calimah din Cirene, poet grec (sec. III î.Hr.): III, 43
 Calomnii: III, 49—50; 55—56; 59; 63; 65; 75; IV, 24—26; VI, 29; 36; 58; VIII, 53
 Capadochia, ținut: VI, 22
 carpocrațieni, eretici: V, 62
 Castalia, o stîncă la Delfi: VII, 3
 catehumenat: III, 51; 54; IV, 27
 Călsus, passim: 1) dacă a fost sau nu adeptul lui Epicur: I, 8; 10; II, 42; 60; III, 35; 49; IV, 36; 54; 75; 86; V, 3; VII, 66; 2) în ce măsură poate fi socotit el filosof platonice: I, 32; IV, 62; 83; VI, 1; 3; 6; 7; 8; 9; 10; 17; 3) uneori cugetarea lui e apreciată favorabil: III, 13; V, 24; VIII, 51 etc. 4) în schimb pasajele cele mai multe sînt pătimașe, de aceea li se face critica cea mai temeinică: I, 8; 20; 62—63; II, 11; 34; 51; 60—63; IV, 41; V, 64; VI, 59; 80; VII, 17; VIII, 7; 42—43; 60; 63; 66 etc.
 Cheremon stoicul, dascălul lui Nero: I, 59
 Cheroneea, oraș: V, 57
 chipul lui Dumnezeu în om: IV, 29—30
 cinismul afirmațiilor lui Celsus: II, 42; 43; 44; 49; 51; 53; 55; 70; 79; III, 52
 Cizic, oraș: III, 26
 Cîmpiile Elizee (= raiul celor antici): VII, 28
 Cibela, zeitate frigiană: I, 9
 Cilicia, provincie: III, 34; VII, 35
 Circe, vrăjitoarea: V, 63
 Cirus, rege persan: VI, 5
 Claros, orașul și oracol în vestul Asiei mici: VII, 6
 Clazomene, oraș: III, 3
 Cleant, filosof stoic († 233): II, 12
 Cleomed din Astilapeea, erou taumaturg: III, 3; 25; 33
 Cleopa, martorul învierii Domnului: II, 62; 68
 colchidieni, populație: V, 41; 47
 Colose, oraș: V, 8
 Corint și corinteni: II, 63; 65; III, 30; 47; 53; V, 17; VIII, 24
 Coriscos, adresatul lui Platon (sec. IV): VI, 8
 Corneliu, sutașul: II, 1
 Crates din Teba, filosof cinic († 264 î.Hr.): II, 41; VI, 28
 creștini, creștinism: 1) de ce a apărut creștinismul așa tîrziu: I, 3; 26—27; III, 8—10; 20; 44—81; IV, 7; V, 61; VI, 11; VIII, 12; 43; 47 etc.; 2) țin creștinii adunări ascunse?: I, 1; 7; 51; II, 10; 28; 32; 76; III, 28; V, 8; 10; 3) nu conține nimic imbucurător religia creștină?: III, 37; IV, 5—6; 27; 65; 83; V, 53; 65; VI, 24; 26; 28; 29; 30; 32; 33; 34; VII, 16; 40; 59—61; 4) este creștinismul plin de contradicții? Nu, el e superior oricăror religii și sisteme filosofice: I, 46; II, 40—46; IV, 27; 75; V, 35; 39; 40; VII, 44; 48; 70; VIII, 17—20 etc.; 5) proorociile, minunile și rapida lui răspîndire confirmă dumnezeirea lui: I, 6; II, 13; IV, 32; VII, 4; VIII, 38—44; 52; 62; 68—69; 74—75 etc.
 Creta, insulă: III, 43
 Criton, interlocutor al lui Socrate: II, 17; VII, 58; 61
 Cronos, titan legendar: I, 17; 25; IV, 91; V, 27; VI, 22; VIII, 68
- D**
- Danae, personaj legendar: I, 37
 Daniel, prooroc: III, 45; 66; IV, 30; V, 10; 50; VI, 14; 45; VII, 57
 Darius III, rege persan († 330 î. Hr.): V, 50
 David, rege și prooroc: I, 35; 51; III, 45; IV, 37; 72; VI, 10; 13
 Delfi, oracolul din — : I, 70; VI, 35; VII, 5

- demon: I, 6; 60; II, 51; IV, 89; V, 2; 3; 5; VII, 6; 17; 64; 67—70; VIII, 7—11; 26—33; 36; 39; VIII, 41; 54; 57—64
- Democrit din Abdera, filosof grec († 360 î. Hr.): I, 43; II, 41; VIII, 45
- Demostene, orator grec († 322 î. Hr.): IV, 25
- Deucalion, personaj mitologic: I, 19; IV, 11
- «diagrama» (a se vedea «ofiți»): VI, 24; 30—37; 39
- Dionisie, cîntăreț egiptean: VI, 41
- Didim, zeu grec: I, 70
- Diogene din Sinope, filosof cinic († 323): II, 41
- Diomed, rege legendar al Traciei: VII, 36
- Dionysos, vezi Bachus
- Dioscurii, eroi legendari greci: III, 22; 42
- Dodona, oracolul din Epir: VI, 43; VII, 3; 34
- Dositei Samariteanul, eretic: I, 57; VI, 11
- druzi, zeiță legendare: I, 16
- Dumnezeu: caracterul Său absolut și incognoscibil: VI, 60—75; VII, 44—50
- Dumnezeu este unul singur, numai Lui se cuvine a ne închina cu adevărat: VIII, 6—11; 12
- E**
- Eac, judecător legendar în infern: I, 67
- Ebion, ebioniți, sectă iudaizantă: II, 1; V, 61; 65
- Ecclesiastul (= Solomon, regele): VI, 35; VII, 50
- educația creștină: III, 69
- Egina, insulă, centru de inițiere păgînă: VI, 22
- Egipt, egipteni: I, 14; 38; III, 17—19; IV, 34; 38; V, 47; VI, 42; 80
- Elada: I, 7; 16; 29; VI, 22
- Eleazar, personaj biblic: V, 48
- elefant: IV, 97—98
- elefantiazis: VI, 43
- eleni (= popor cult): I, 2; 14; II, 34; III, 22; 41; 49; 60; 80; IV, 30; 34; 44; 88; V, 7; VI, 2
- Eleuzis, misterele de la —: I, 16; VI, 22
- Eliseu, prooroc: II, 57; VIII, 46
- Eloai, numele biblic al Domnului: VI, 32
- Emmanuel, nume biblic al lui Iisus: I, 35; III, 2
- Empedocle, filosof grec († 435 î. Hr.): I, 32; VIII, 53
- encratiți, sectă rigoristă: V, 65
- Enoh, patriarhul și «cartea» lui: V, 54; 55
- Epictet, filosof grec († 138 d.Hr.): III, 54; VI, 2; VII, 53; 54
- Epicur, filosof materialist grec († 270 î.Hr.): I, 8; 10; 12; 24; 43; II, 27; 60; III, 80; IV, 14; 54; 75
- epicurei: II, 27; III, 80; V, 47; IV, 14; 75; 86; V, 47; 61; VII, 66 etc.
- Epidaur, oraș în Epir: III, 3
- epigoni, succesori mai puțin reușiți: I, 42
- episcop: III, 48
- Erastos, ucenic al lui Socrate (sec. IV î. Hr.): VI, 8
- Erathaot, nume dat unui arhonte din secta ofiților: VI, 30
- ereziiile (originea lor): III, 12—13; V, 65
- Erichthonios, rege legendar al Atenei: VIII, 66
- Esau, fratele patriarhului Iacob: IV, 43; 46; V, 59
- Eteocle, fiul legendarului rege Oedip: I, 42; II, 20
- etiopieni, popor: V, 34; 37—38
- Euforb, erou troian: VI, 8
- Eufrate, întemeietorul sectei ofiților: VI, 28
- Eufrate, sedus de filosofia lui Apoloniu de Tiana: V, 34
- Euharistia: VI, 44
- Eurinoma, mama legendară a Grațiilor: I, 23
- Euripide, tragedian antic († 406 î. Hr.): VII, 6; 36
- Europa, personaj legendar din ciclul teban: VIII, 72
- F**
- Faeton, fiul lui Helios: I, 19; IV, 21
- Fainon, arhonte în diagrama ofiților: VI, 31
- Falaris, tiran († 549 î. Hr.): IV, 67; V, 20
- faraon, visurile lui: IV, 47; 50
- farisei, partidă religio-politică la evrei: II, 73; III, 64
- «Facerea» (și genealogia biblică): IV, 21; 42—44; V, 55; VI, 36; 49
- Faidon, ucenic al lui Socrate: I, 64; III, 67; VII, 28
- «Faedon», dialog al lui Platon, ibidem.
- «Faidros», unul din dialogurile lui Platon: VI, 17
- Fenicia: I, 16
- Ferekyde din Siros (sec. VI î. Hr.): IV, 89; 97; VI, 42—43
- Fidias, sculptorul (sec. V î. Hr.): VIII, 17
- «Fileb», dialog platonice: I, 25; IV, 48
- Filip, apostolul: IV, 43
- Filip, rege macedonean († 336 î. Hr.): II, 34
- filipeni: III, 20
- filosofia creștină comparată cu cea lumească: III, 72; 75; 81; IV, 27—29; 30; 88; 89; V, 7; 43; VI, 12; 13
- Flegon, cronicar antic (sec. II d.Hr.): II, 14; 33
- Foroneu, rege în Argos: IV, 11

Frigia, frigieni, ținut în vestul Asiei
Mici: IV, 36
furniciole: IV, 75—90

G

Galia: I, 16
Gavriil, arhanghelul: I, 25
geții, care venerau pe Zamolxis: I, 16;
III, 34
ghicitul: IV, 87—91
gnostici: V, 61
Gomora, localitate biblică: IV, 21
Grecia, greci (eleni): 1) religie, mitologie,
oracole: I, 23—24; III, 38; IV, 56; V,
10; VI, 4; 14; 39; VII, 3; 69; VIII,
34 etc. 2) filosofia greacă și atitudinea
ei față de creștinism: I, 2; 5; 10; 58;
II, 41; III, 12; 22; 41; 47; IV, 3; 30;
45; 47; 89—90; V, 47; VI, 53; 58;
VII, 42 etc. 3) învățaii greci au imitat
Biblia: VI, 2; 12; 4) creștinismul e
net superior elenismului: I, 26—27;
29; 31; 38; II, 45; III, 12; 37; 39;
VI, 1; 37 etc.

H

haldeeni (= babilonieni): I, 36; 58
Halkis, oraș în insula Eubeea: I, 65
Hecateu, istoric și filosof (sec. IV): I, 15
Hecate, «zeița vrăjitoriei și a fantome-
lor»: I, 9; VI, 22
Hefaistos, zeul focului: VI, 42
Hera, soția lui Zeus: I, 25; IV, 98; VI,
42
Hercle (= Hercule), erou (cultul lui):
II, 55; III, 22; IV, 48; VII, 54; VIII, 41
Heraclide din Pont (sec. IV): II, 16
Heraclit din Efes, filosof († 475 î. Hr.):
I, 5; 51; V, 14; VI, 12; VII, 62
Herennius Filon, istoric fenician († 130
d. Hr.): I, 15
Hermes, numire dată unui arheu al ofi-
ților: VI, 22
Hermipos, filosof peripatetician (sec.
III): I, 15
Herodot, istoric grec († 425 î. Hr.): I, 5;
III, 26—27; V, 34; VI, 39; VII, 62
Hesiod, poet grec (sec. VII î. Hr.): IV,
36; 38; 79; VII, 41
hirotonie: III, 48
Homer, poet epic (sec. 12—9 î. Hr.): I,
66; II, 76; IV, 21; 91; VI, 42; VII, 6;
28; 36
Horiaos, arhonte în diagrama ofiților:
VI, 31
horoscop, cadranul zodiacului: I, 31;
VI, 80
Horus, divinitate egipteană: VI, 42
Hrisip, filosof stoic (sec. III î.Hr.): I,
40; 64; II, 12; IV, 63; V, 57; VIII, 51

I

Ia (Iao), arhonte al «diagramei» ofite:
VI, 31—32
Iacob apostolul: I, 43; 53; 62; II, 45
Iacob cel Drept: I, 47; II, 13
Iacob patriarhul: V, 45
Ialdabaot: I, 43; 53; 62; II, 45
Iambre și Iamne, personaje biblice: IV,
51
Iason și Papisc (Controversa dintre —):
IV, 52
«icoane» și statui: VIII, 16—17; 19; 20
Iconomia dumnezeiască: II, 69; VI, 79
Ida (munte în Creta): III, 44
Ieremia prooroc: prefața; IV, 1; 66;
72; V, 8; VII, 7; 25; 34
Ierusalim, oraș: I, 47; II, 13; 25; IV, 22;
VII, 19; 22; VIII, 19
Iezechiel, prooroc: I, 43; 48; II, 76; III,
45; V, 15; VI, 6; 18; VII, 11; VIII, 40
Iisus (Hristos, Iisus Hristos): 1) persoana
Lui văzută de Celsus: I, 26—28; 41;
49; 58; 62; 66; 70; II, 1; 7—8; 13—
20; 33; 34; 39; 45; 55; 63; 68; IV,
22; V, 52; VI, 72; VII, 18; 2) doctrina
lui Origen despre optica lui Celsus: I,
69—70; II, 10; 38; 41—42; 44; 70;
III, 17; 41; 42; 43; V, 52; VI, 75;
VIII, 2—15; 39 etc. 3) divinitatea Lui
apărată de Origen: I, 28; 32—37; II,
9; III, 21; 28; 29; 41; IV, 15—19; VI,
11; 45—48; 68; VII, 58; VIII, 12—13;
17—19 etc.
Ilie, prooroc: II, 57—58; 64
Inachos, fiul lui Okeanos, rege în Ar-
gos, socotit contemporan cu Moise:
VI, 11
indieni: I, 12; 24; VI, 80
«Înțelepciunea lui Sirah», carte biblică:
VI, 7
«Înțelepciunea lui Solomon», carte bi-
blică: V, 29
Ioan Botezătorul: I, 40; 41; 47—48; II,
4; 15; 9; 12; VI, 9
Ioan Evanghelistul: I, 48; 51; II, 2; 12;
73; III, 32; 76; VI, 5—6; 23; 59;
VIII, 17
Iocasta, mama și soția lui Oedip: I, 42;
II, 20
Iona, prooroc: VII, 53
Iordan, riu: I, 48
Iosif, fiul lui Iacob: IV, 43; 46; 47
Iosif «soțul» Mariei: I, 32; 61; V, 58;
VI, 16
Iosif Flaviu, istoric iudeu (sec. I d.Hr.): I,
16; II, 13; IV, 11
Iov: IV, 37; VI, 54
Irod cel Mare († 4 d.Hr.), rege în Iudeea:
I, 51; 60—61; 66; II, 45
Irod Tetrarhul († 39 d.Hr.): I, 58
Isaac, patriarhul: I, 22; 43; 48; IV, 33;
V, 45; VI, 4; VII, 7

- Isaia, proorocul : I, 34; 35; II, 53; II, 8; 76; V, 15; VI, 5; 18; 51; VII, 30; VIII, 19
 Isis, zeiță egipteană : V, 34; 37; 38
 Ismael, fiul lui Avraam : V, 45; 48
 Israel (și semnificaia lui) : I, 22; 37; IV, 9; VI, 23
 israeliți : II, 3
 Italia (= «Grecia Mare») : II, 3; 55
 Iuda, fiul lui Iacob : I, 53
 Iuda Galileeanul, conducător evreu : I, 57
 Iuda Iscarioteanul : II, 11; 20; 64
 Iudeea : I, 60; III, 5; 6; VI, 79; VII, 3; 7; 28
 «Iudeul lui Celsus» : contrazice nu numai ideologia iudaică, ci și teza păgână : I, 28; 31; 43; 50; 58; II, 3; 12; 13; 18; 39; 49; 59; 70; 72—73; 75
 iudeii văzuți de Origen : 1) sub aspect religios ei au primit o religie revelată, dar s-au arătat nevrednici de ea : II, 74; 77; 78; IV, 35; 47; 73; V, 15; 50; VI, 19; 32; 49; VIII, 69 etc. 2) vrednicia poporului iudeu e totuși mare : I, 16; III, 5; IV, 11; 33; 47; V, 59; VI, 80; VII, 59; VIII, 47 etc. 3) au păstrat în parte proorociile, minunile, credința în înviere : I, 36; II, 9; III, 3; IV, 31 etc. 4) pedepsele abătute asupra lor : I, 47; II, 5; 8; IV, 3; 22; 27; 32; 73; VII, 26; VIII, 42; 5) n-au vrut să înțeleagă mesajul lui Iisus : I, 29; 49—50; 51; 53; 57; II, 28; 31—32; 57; 78; III, 1; 28; IV, 11; VI, 16; V, 61; VIII, 53
- I**
 învierea : I, 68; II, 5; 48; 54; 57; 59; 60—63; 65; 69; 70; 77; IV, 57; V, 14; 18—24; 57; VIII, 50
- L**
 Laban, socrul lui Iacob : IV, 43
 lacedemonieni (spartani) : VIII, 6
 Laios, oracol : II, 20
 Lazăr (din Betania) : II, 48
 lealitatea creștinilor față de Imperiul Roman : VIII, 67—75
 legi divine și legi omenești : I, 1; VI, 12; 15; III, 5—8; IV, 31—33; 81—89; V, 27—32; 36—40; 42; 51; VIII, 53
 Levadia, levadieni (Grecia centrală) : III, 34
 Leonida, eroul de la Termopile (480 î. Hr.) : II, 17
 Leto, zeitate elenă, mama lui Apolo : IV, 38; 48
 Levi, trib evreu : IV, 46
 Levi vameșul : I, 62
 Leviatan, balaur legendar : VI, 25; 35
 Libia, libieni : V, 27; 34
 Licurg, legiuitor grec (sec. X) : III, 73; VIII, 6
- Linus, înțelept și cîntăreț elen legendar : I, 16
 Lot și fiicele sale : II, 67; IV, 45
 Loxos, sofist grec : I, 33
 Luca, evanghelistul : I, 60; 63; II, 27; 62; 69; V, 56; VI, 11
- M**
 Macabei, eroismul lor (sec. II î. Hr.) : VIII, 46
 Macedonia, ținutul : II, 34
 magii (de la Răsărit) : I, 59; VI, 80
 Maleahi, prooroc : VI, 62
 Marcelina și Mariame, adepți ale ereziei lui Marcion : V, 62
 Marcion, ereticul : II, 27; VI, 53; 74
 Marcu, evanghelistul : II, 4; V, 56
 Maria, Maica Domnului : II, 32; V, 52; 58
 Maria Magdalena (și celaltă Marie) : II, 59
 Marta, sora lui Lazăr : V, 62
 Matei, evanghelistul : prefata; II, 38; 40; 62; II, 60; 70; V, 56
 materia : IV, 61—63; VI, 42
 Matia, apostol : II, 65
 medic, medicina : IV, 19; 72; VII, 59
 Melanipa, regina Amazoanelor : I, 37
 Melitos, acuzator al lui Socrate (sec. IV î. Hr.) : IV, 67; 68; V, 20
 Meragene, scriitor grec (sec. II d.Hr.) : VI, 41
 meserii diferite : IV, 76; 79—80
 Meroe, ținut și lac în nordul Africii : V, 34; 37—38
 metapontini, locuitori din nordul Asiei Mici : III, 26; 29
 Mihail, arhanghelul : VI, 20; 25; VII, 40
 Miheia, prooroc : I, 51
 Milet, oraș în Asia Mică : I, 70
 Minos, fiul lui Zeus și al Europei : I, 67
 minunile din Biblie — scorneli? : VIII, 47
 Misail, prooroc : III, 45; VI, 14
 Mithra, divinitate persană și misterele ei : I, 9; VI, 22; 24
 Mnemosina, mama muzelor : I, 23
 moabiți, popor biblic : IV, 45
 Moise : 1) viața și rolul lui în istoria iudeilor : I, 4; 19; 44—45; II, 53; III, 5; VIII, 17; 45; 2) așa cum l-a văzut Celsus : I, 21; 23; 26; III, 6; IV, 12; 67; V, 52 etc.; 3) vechimea legiurii mozaice față de cea a altor popoare : I, 16; 19; IV, 11; 21; 42; VI, 7; 43; 47; VII, 41 etc.; 4) tilcuirea alegorică a rînduieților aduse de el : I, 17; 19; 49; 59; II, 4; IV, 4; 40; V, 1; VI, 27; 36; VII, 18; VIII, 29
 Momos, prințul criticilor (sec. IV î. Hr.) : IV, 47
 Mopsos, «taumaturg» legendar : III, 34; VII, 35

- moralitatea creștinilor : III, 51; 56—57—58; 60; 62; 66; IV, 27; V, 63; VI, 15; VII, 40; VIII, 55—56; 58—66
- Musonios, înțelept grec (sec. IV î. Hr.) : III, 66
- muzele (a se vedea Eurinoma)
- N**
- naucrațiți, popor egiptean : V, 34
- nazarei, popor biblic : VII, 18
- Neeman Sirianul : II, 48
- Neron, împăratul († 68 d.Hr.) : I, 8; II, 13
- Nestor, înțeleptul erou anti-troian : VII, 36
- Nil, fluviu : V, 34; 36
- Ninive, capitala Asiriei : VII, 57
- Noe, patriarhul : I, 43; VII, 7
- nomazi (a se vedea «sciți»)
- Numenios, filosof pitagoreu (sec. II d.Hr.) : I, 15; IV, 51; V, 57
- O**
- odrizi, trib trac : II, 55; 56
- Oedip, rege legendar grec : I, 42; II, 22
- ofiții, secta închinătorilor șarpelui : III, 13; VI, 24; 30; VII, 40
- Ohozia, rege biblic : I, 36
- Okeanos, zeitate greacă : VI, 42
- Olimp, munte : IV, 91
- Omfale, zeitate greacă : III, 22; VII, 54
- omul, superioritatea lui față de animale : IV, 75—98; 99
- Onoel Tafabaot, arhonte suprem în diagrafa ofiților : V, 30
- Orfeu, zeitate greacă, patronul muzicii : I, 17; II, 56; VII, 41; 53—54
- Osea, prooroc : III, 45
- Osiris, zeitate egipteană : V, 34; 37; 38
- P**
- Palestina (= Israel) : IV, 36; VII, 3
- panateneele, ceremonii dedicate zeiței Atena : VI, 42; VIII, 69
- Panthiras (calomnia privitoare la «Iisus») : I, 28—29; 32; 33
- Papeos, zeitate scitică : II, 74; V, 41; 45
- Papiscus (controversă) : IV, 52; V, 46
- Paști, sărbătoarea : I, 70; VIII, 22
- Paralipomene (= cartea biblică a Croniclelor) : IV, 72
- Parmenide din Eles, filosof grec († 540 î. Hr.) : VII, 41
- Paros, insulă în M. Egee : II, 21
- patimile lui Iisus : II, 20—26; 34—36; VII, 55—56; VIII, 41—44
- Pavel, Apostolul († 67 d.Hr.) : prefață; I, 13; 47; 63; II, 1; 16; 24; 34; 50; 63; 65; III, 13; 20—21; 47; IV, 5; 18; 49; V, 10; 61; VI, 12; 19; 54; 57; VIII, 1; 12; 19; 21; 29 etc.
- Pegas, calul înaripat al eroului Perseu : VI, 49
- Peleu, tatăl legendarului erou Ahile : I, 42
- Peloponez, partea sudică a Greciei : II, 30
- Penelopa, soția credincioasă a lui Ulise : VII, 36
- Penia, personificarea sărăciei : IV, 39
- Penteu, erou teban : II, 34
- Peon, medicul legendar al zeilor : II, 76
- Pergam, oraș în vestul Asiei Mici : III, 3
- Perichtiona (Amfichtiona), mama prezumtivă a lui Platon : I, 37; VI, 8
- peripatetici, adepții filosofiei lui Aristotel : I, 13; 24; 43; II, 13; 27; III, 75; IV, 46; VII, 3
- Perseu, erou grec : I, 67; III, 54
- Perseu, sclav al filosofului Zenon : III, 54
- Persia, persi : I, 12; 24; III, 3; V, 27; 41; VI, 22; 34; VIII, 36
- Petru, apostolul : I, 62; II, 1; 34; 45; 48; 60; 63; 65; VI, 7; VIII, 19
- Pilat, guvernatorul Palestinei († 36) : prefață; II, 34
- «Piltele lui Solomon» : IV, 87; VII, 33—34
- Pindar, poet grec († 438) : V, 34; 40
- Pitagora, filosof (cca 500 î. Hr.) : I, 3; 7; 15; 29; 32; II, 12; III, 5; V, 21; 41; VII, 6; VIII, 28, 30
- Pitia, profeteasa din Delfi : I, 70; II, 9; III, 25; IV, 14; V, 2; 6; VII, 3; 34; VIII, 46
- planetele : VI, 22
- Platon, filosoful († 347) : 1) viața lui : II, 12; 19; VI, 3; 2) afirmațiile lui Celsus despre paralelismul dintre creștinism și platonism : I, 19; 32; IV, 36; 39; 62; VI, 6; 7; 9; 12; 15; 16; 19; 21; VII, 28; 31; 42; 58; 3) Origen despre dependența de platonism a ideilor creștine : I, 19; IV, 1; 62; VI, 2; 3; 5—19; 21; VII, 30—31; 42; 43; 59—61 etc.
- «Plîngerile lui Ieremia», carte biblică : VII, 25
- Plutarh din Heroneea, filosof și istoric († 120 d.Hr.) : V, 57
- Polemon, filosof grec († 270) : I, 64; III, 67
- Polemon, filosof «fiziognomic» († 144 d.Hr.) : I, 33
- Policlet, sculptor grec (sec. V î. Hr.) : VIII, 17
- Polinice, fiul lui Oedip : I, 42; II, 20
- Poros («descurcările») (personificare) : IV, 39
- Poseidon (= Neptun), zeul mării : I, 25
- Proetos, rege legendar în Argos, socru lui Belerofon : VI, 49
- proorociile : IV, 2; 9; 12; 21; VI, 35; 45; VII, 10, 11—13; 14—17; 18—26; 30
- Protesilas, erou tesaliot : II, 55—56
- Providența divină : I, 57; III, 5; 75; IV,

4, 14; 32; 40; 41; 69; 75; 77; 95; V, 3; 7; 12; VI, 57; VIII, 67
 Prunicos (o fecioară, personificare a virtutii): VI, 34; 35
 Psalmii (lui David): I, 31; 64; IV, 17; 69
 Ptolemeu (Everghetul), diadoh în Egipt († 222 î. Hr.): V, 38

R

Rafail, arhanghel: I, 25
 Rafail, arhonte la ofiți: VI, 30
 răspîndirea rapidă a creștinismului: III, 9
 răul, ființa și originea lui: III, 42; IV, 62; 64—65; 70; VI, 53—56
 Rebeca, soția lui Iacob: IV, 43
 Regii («Cărțile Regilor»): I, 36; IV, 72; VIII, 46
 Rhea, mama lui Cronos: I, 25
 Roma, romanii, stăpîntorii timpului: I, 3; II, 30; 79; IV, 32; V, 45; 47; 50; VI, 22; VII, 26; 41; VIII, 35; 37; 69—70
 Rusaliile, sărbătoare creștină: VIII, 22

S

Saba, regina din —: III, 45
 Sabaot, numele Domnului: I, 24; VI, 31; 32
 saduchei, partid politic: I, 49
 Sais, oraș egiptean: V, 34; 37
 Salomea (în secta carpocrațienilor): V, 62
 Samaria, samaritenii: II, 13; VI, 70
 Samos, insulă: IV, 48
 Samotrace, insulă locuită de tribul trac odrizi: I, 14; 16
 Samuil, prooroc iudeu: I, 36
 Sara, soția lui Abraam: IV, 43
 Sarepta Sidonului: II, 48
 Sarpedon, fiu al lui Zeus: I, 42
 satana, diavolul: II, 49; VI, 42; 44; VIII, 54
 scribtorile creștine: VIII, 22
 scii, locuitori ai ținuturilor nordice și vestice ale Mării Negre: I, 1; 17; V, 27; 29; 31; VI, 39; 44; VII, 62
 sensul moral și sensul literal al Scripturii: IV, 29; 49; 50; 51—52
 Serapis, zeitate egipteană: V, 34; 38
 Seres, oraș în Tracia: VII, 62
 Serifos, insulă dincoasă între Ciclade: I, 29
 Sextus, filosof grec (sec. II): VIII, 30
 sfinxul: I, 42
 Sibila «prooroacă»: VII, 53; 56; 61
 sicari, partidă extremistă și teroristă iudaică: II, 13
 Sihem: localitate biblică: IV, 46
 Silas, ucenic și colaborator al Sf. Pavel: II, 34
 Simon-Petru, apostol: II, 1; 10
 Simon Magul, eretic: I, 57; V, 62; VI, 11
 sirenele «ispitele strimtorilor»: II, 76; V, 64

sirieni, popor: I, 12; III, 6; VII, 60
 soarele în «diagrama» ofiților: VI, 22; VIII, 66
 Socrate, filosof († 399): I, 3; II, 17; 41; III, 13; IV, 67; V, 20; VI, 8; 12; VIII, 8
 Sodoma, localitate biblică nimicită de foc: I, 66; II, 67; IV, 45
 sofiști: II, 27; III, 72
 Sofocle, tragedian grec († 405): VII, 6
 Sofonie, prooroc: VIII, 72
 Sofronie, tatăl lui Socrate: V, 2
 Soles, oraș în Celicia: I, 40; 64
 Solomon, regele filosof: I, 48; III, 45; IV, 12; 87; V, 29; VI, 44; VII, 21
 Solon, legiuitor grec († 558): III, 73
 stoici: III, 75; IV, 74; V, 47; VII, 71—72; VIII, 15; 37; 63
 sufletul e nemuritor: III, 22; 81; IV, 58; V, 42; 47; VII, 28
 sufletul lui Iisus: IV, 18
 Suriel, al doilea arhonte în «diagrama ofiților»: VI, 30
 Ștefan, arhidiaconul: III, 46

T

Tabiti, divinitate la scii: VI, 39
 Tafabaot, arhonte ofit: VI, 30
 Tagimasade, zeitate scitică: VI, 39
 tartar (în «diagramă»): VI, 25
 Tațian Sirianul (scriitor creștin, sec. II): I, 16
 Taurida (= Crimeea de azi): V, 27
 Tautabaot, arhonte ofit: VI, 39
 tebani, popor: III, 34
 «Teetet», dialog platonice: IV, 62
 Telemah, fiul lui Ulise: VII, 36
 Temistocle, general și om politic grec († 460): I, 29; 30; 36
 Termopile, trecătoare în munții din sudul Tesaliei: II, 17
 Tesalia, ținut în sudul Macedoniei: II, 55
 Teseu, erou legendar grec: II, 55—56
 Tesalonic, oraș: II, 50; 65; V, 17
 Tetis, zeița: I, 23
 Teuda, șeful unei răscoale iudaice (sec. I): I, 57
 Tiberiu, împăratul († 37): II, 32
 Tieste, nefericit erou oedipic: IV, 45
 «Timeu», dialog platonice: IV, 54; 62; VI, 10; VII, 42
 Timotei, ucenicul lui Pavel: I, 63
 Tir, oraș: III, 145
 tiranii legendari greci: III, 23; IV, 17
 Titus, împăratul († 81): II, 13; IV, 73
 Tobie, personaj biblic: V, 19
 Toma, apostolul: II, 61
 Tracia, ținut în sudul Bulgariei actuale: I, 57
 Trasimah, preopinent al lui Platon: I, 17
 Tricala, oraș în Tesalia: III, 3
 Trofonios, «taumaturg» legendar: VII, 35
 Troia, troieni: I, 42; IV, 36

U

Ulise (= Odiseu, rege legendar în Itaka):
II, 76; IV, 94

V

Valentin, eretic (sec. II): II, 27; V, 61

Vespasian, împăratul († 79): II, 13

Vifleem: I, 51

vărăjitorie: I, 60; 69; II, 49; IV, 32—34;
35; VI, 31; VII, 40; VIII, 41

vultur: IV, 87—95

Z

Zaharia, prooroc: VI, 26

Zaleucos, legislator grec în Locri (Grecia
Mare) († 650 î. Hr.): III, 73

Zalmoxis, reformator religios-politic în
Tracia (sec. VI): II, 55; III, 54

Zenon din Cittium, filosof, întemeietorul
stoicismului († 264 î.Hr.): I, 5; III, 54;
IV, 54; VII, 63; VIII, 35; 49

Zeus, tatăl zeilor greci: I, 17; 24; 25;
42; III, 22; 43; IV, 17; 38; 48; V, 26;
41; VI, 22; 42; 68

Zeuxis, pictor celebru (sec. IV î. Hr.):
VIII, 17

Zopiros, sofist fiziognomic (sec. II î. Hr.):
I, 33

Zoroastru, reformator religios persan
(sec. X î. Hr.): I, 16

CUPRINSUL

	Pag.
<i>Studiu introductiv</i>	5
<i>Bibliografie</i>	20
CONTRA LUI CELSUS	26
Prefață	26
Împotriva scrierii lui Celsus intitulată «Discurs adevărat»	30
Cartea întâi	30
Cartea a doua	95
Cartea a treia	168
Cartea a patra	229
Cartea a cincea	315
Cartea a șasea	369
Cartea a șaptea	442
Cartea a opta	505
Indice scripturistic	571
Indice real și onomastic	578
Cuprinsul	586